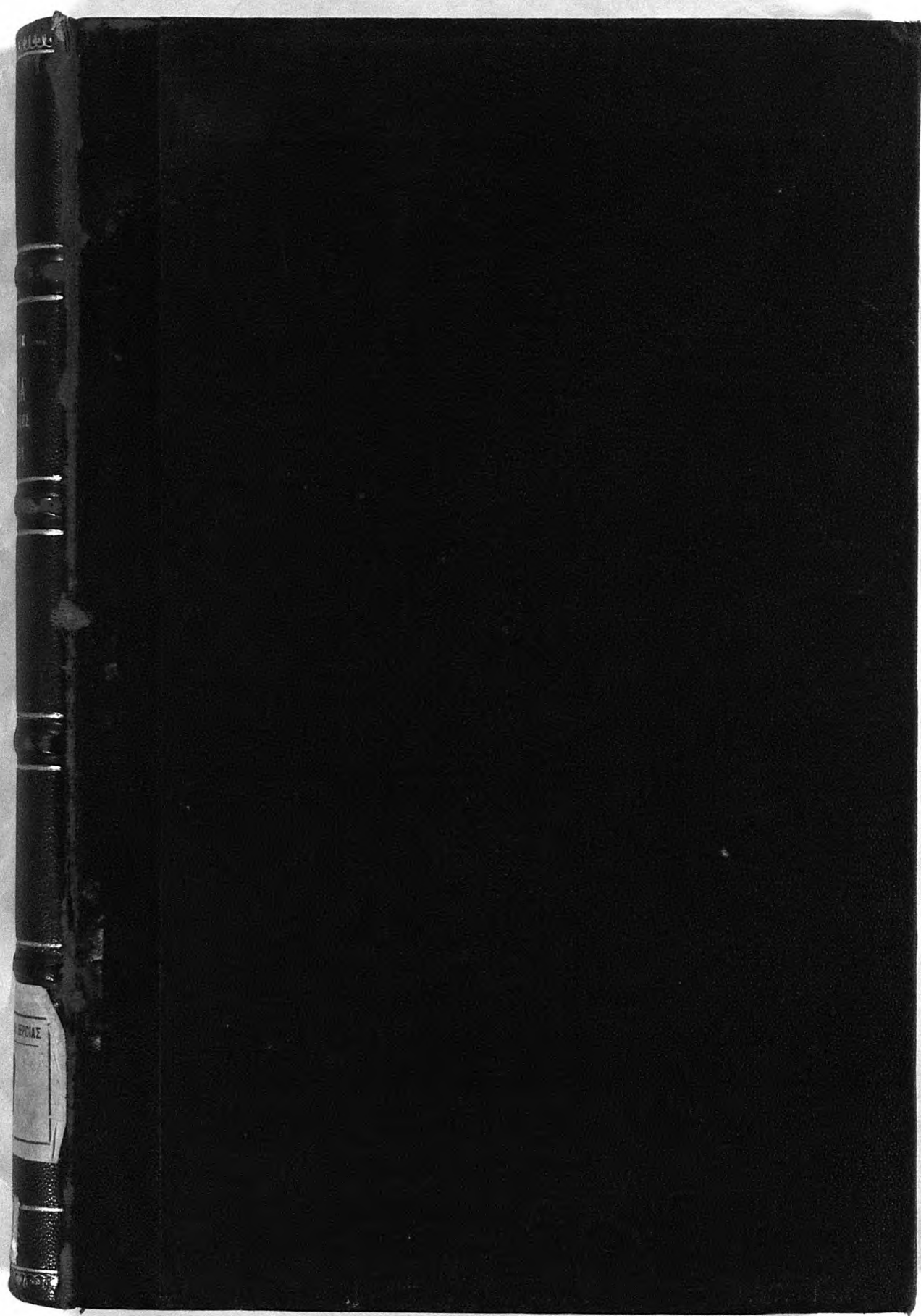




Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας



GRVER-01248

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΒΕΡΟΙΑΣ

+ 700
165.10807
Αριθ. ελ. 19

ΔΩΡΕΑ Αγορασθέν



ΑΓΟΡΑΣΜΕΝΟ

ΔΗΜΟΣΙΑ ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

*Αριθμός Εισαγωγής: 19

*Ημερ/νία Εισαγωγής:

Ταξινομικός *Αριθμός: 700

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας



Κληθείς καὶ ἐγὼ νὰ μετάσχω εἰς τὸν καταρτισμὸν τῆς BIBAIO-
ΘΗΚΗΣ, ἦν δωρεὶ εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐλευθέριος χορηγός, ὁ φιλοεθνῆς
καὶ φιλόμουσος Γρηγόριος Μαρασλῆς, ἀνέλαβον τὴν ἐξελλήνισιν τῆς ὑπὸ
τοῦ Ὁθωνος Ρίβεκ φιλοπονηθείσης τριτόμου Ἱστορίας τῆς Ῥωμαϊ-
κῆς ποιήσεως, ἣς ὁ πρῶτος τόμος μέλλων εἰς τρία περίπου τεύχη
νὰ ἐκδοθῇ, ἐξιστορεῖ τὰ κατὰ τὴν ποίησιν τῶν Ῥωμαίων ἐν τοῖς χρόνοις
τῆς ἐλευθέρας πολιτείας, ἥτοι ἀπὸ τῶν πρῶτων αὐτῆς ἀρχῶν μέχρι τοῦ
αὐτοκράτορος Αὐγούστου. Τοῦ Ρίβεκ τὸ ὄνομα εἶναι τοῖς πᾶσι γνωστόν,
τὰ δὲ ἔργα τοῦ ἐπιφανοῦς φιλολόγου τάσσονται ἐν τοῖς κυριωτάτοις τῶν
καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἀρκεῖ μόνον μεταξὺ ἄλλων νὰ μνημονεύσωμεν τῆς
κριτικῆς αὐτοῦ ἐκδόσεως τῶν ποιημάτων τοῦ Βιργιλίου καὶ τῶν Λειψά-
νων τῶν σκηνικῶν ποιητῶν τῆς Ῥώμης. Διὰ δὲ τῆς Ἱστορίας τῆς Ῥω-
μαϊκῆς ποιήσεως ἔδειξεν ὁ ἀνὴρ ὅτι δὲν εἶναι μόνον δεινὸς ἐρευνητὴς ἐν
τῷ τῆς ἐπιστήμης ἀγρῷ, ἀλλὰ καὶ συγγραφεὺς δυνάμενος ὄχι ἄνευ χάρι-
τος νὰ καθιστᾷ καὶ εἰς εὐρύτερον κύκλον λογίων προσιτὰ τῆς φιλολογικῆς
ἐπιστήμης τὰ πορίσματα. Διότι τοῦτο τὸ σύγγραμμα ἀπηλλαγμένον παν-
τὸς φόρτου παραπομπῶν καὶ σημειώσεων παρέχει ἐν λόγῳ συνεχεῖ λαμ-
πρὰν καὶ ὅσον ἐνδέχεται ἀκριεῖ τὴν εἰκόνα τῆς ποιητικῆς ἀναπτύξεως
τῶν Ῥωμαίων καὶ ὑπενθυμίζει τοῦλάχιστον ὥς πρὸς τὴν πραγματείαν
καὶ τὴν οἰκονομίαν τῆς ὕλης, ἄλλο περίπυστον σύγγραμμα, τὴν Ἱστορίαν
τῆς ἑλληνικῆς γραμματείας τοῦ Καρόλου Ὁδοφρείδου Μυλλέρου. Ἀλλ'
αὕτη ἀκριεῶς ἢ ἀρετὴ τοῦ βιβλίου καθιστᾷ τὴν μεταγλώττισιν αὐτοῦ
δυσχερεστάτην, διότι ὁ μεταφράζων ἀναγκάζεται συχνότερον ἢ ὅσον δύ-
ναται τις νὰ φαντασθῇ, νὰ ἀνατρέχῃ εἰς τὰς πηγάς, ὁπόθεν ὁ συγγρα-

φεὺς ἔχει ἀντλήσῃ τὰς εἰδήσεις περὶ τῶν ἐκάστοτε ἐν τῷ συγγράμματι διαλαβενομένων. Τοῦτο δὲ λέγω ὅχι ἵνα ἐπικαλεσθῶ τυχὸν τοῦ ἀναγνώστου τὴν ἐπιείκειαν ἢ νὰ καταστήσω γνωστὴν εἰς τὸ κοινὸν τοῦ πράγματος τὴν δυσχέριαν. Ἐξεπόνησα τὸ ἔργον μετ' ἀληθινῆς ἀγάπης, διὰ πολλοὺς λόγους, καὶ ἔχω πεποίθησιν ὅτι ἔπραξα ὅ,τι ἦτο δυνατόν νὰ πραχθῇ ὅπως ἡ μετάφρασις κατασταθῇ ὅχι ἀναξία τοῦ πρωτοτύπου, ἀλλ' ἠθέλησα μόνον νὰ καταδείξω εἰς ἐκείνους, οὔτινες θὰ ἐλάμβανον τὸν κόπον νὰ παραβάλωσι τὴν μετάφρασιν πρὸς τὸ κείμενον τὸ γερμανικόν, ὅτι ἂν που ἐλευθερώτερον ἀπεδόθησαν τὰ νοήματα τοῦ συγγραφέως ἢ κατὰ τι ἡτερορρυθμίσθῃ ἢ ἔκφρασις, τοῦτο ἔγινε διότι δὲν ἦτο δυνατόν ἄλλως νὰ γίνῃ. Ἀλλὰ κατὰ τὸ πλεῖστον ὁμῶς προσεπάθησα πιστότατα καὶ οἶονεὶ κατὰ πόδα νὰ ἀκολουθῶ τὴν φράσιν τοῦ Πίββεκ. Δὲν εἶναι δὲ ἴσως περιττὸν νὰ προσθέσω χάριν τῶν ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ ἀκροατῶν μου καὶ τοῦτο, ἵνα μὴ ξενοσθῶσι βλέποντες ὅτι ἄνευ παρατηρήσεως ἐγὼ ἀποδίδω ἑνιαχοῦ διδάγματα ὅχι ὅλως σύμφωντα πρὸς τὰ ὑπ' ἐμοῦ διδασκόμενα, ὅτι δηλαδὴ ἐπάρχουσιν ἐν τῷ συγγράμματι καὶ γινώμαι τοῦ ἐπιφανοῦς συγγραφέως, πρὸς ᾧς ἐγὼ τολμῶ νὰ διαφωνῶ. Τοῦτο δὲ γενικώτερον δηλῶν ἀρκοῦμαι μόνον ὡς παράδειγμα νὰ φέρω τῆς διαφωνίας ταύτης τὰ ὑπὸ τοῦ Πίββεκ λεγόμενα περὶ τῆς σατίρας τῆς δραματικῆς καὶ τῆς ἐτυμολογίας τῆς λέξεως καὶ τὰ περὶ τῆς γνωστῆς θεωρίας τοῦ Νεῖβουρ. Ἀλλὰ νὰ μικρότερα παρέρχομαι. Ἀλλὰ καὶ ἀδελφίας τινος τοῦ συγγραφέως, ὅπως ἐγὼ τοῦλάχιστον ἐξέλαβον αὐτάς, καθῆκον πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἐνόμισα ὅτι εἶχον νὰ μὴ ἀφῆσω ὡς ἔχουσιν ἐν τῷ κειμένῳ καὶ ἄνευ διορθώσεως. Λέγει λ. χ. ὁ συγγραφεὺς (ἐν σελ. 46) τάδε «Dass Ennius treuherzig genug gewesen wäre, die frivole Erfindung des alten Schwindlers, wie ihn Kallimachus nannte, für bare Münze zu halten, ist schwer zu glauben κτλ.» Ποῦ δίδει ὁ Καλλίμαχος τὴν ὀνομασίαν ταύτην εἰς τὸν Εὐήμερον (διότι περὶ τοῦ Εὐήμερου εἶναι ὁ λόγος) οὔτε ἠξέερω οὔτε ζητήσας ἠδυνήθην νὰ εὔρω. Ἐγὼ μόνον τοῦτο ἠξέερω ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ἐκάλει τὸν Εὐήμερον Βεργαῖον (Πολύβ. 34, 5) ἦτοι ψεύστην, διότι τὸ ἐθνικὸν ὄνομα Βεργαῖος (ἐκ τῆς μακεδονικῆς πόλεως Βέργης) εἶχε καταντήσῃ νὰ δηλοῖ τὸν ψεύστην ἕνεκα τῶν ψευδολογιῶν τοῦ Βεργαίου Ἀντιφάνους. Ὡσαύτως (ἐν σελ. 51) λέγει ὁ συγγραφεὺς

«*Er (Albinus) schrieb sogar ein dem Ennius gewidmetes historisches Gedicht in griechischer Sprache κτλ.*». Ἄλλὰ καὶ ὥς πρὸς τοῦτο μὲ διδάσκει ὁ Πολύβιος (40, 6), ἀσφαλεστάτη πηγὴ, τὰδε· «Τέλος δὲ καὶ ποίημα γράφειν καὶ πραγματικὴν ἱστορίαν ἐνεχείρησεν (Ἄλβινος)».

Ἄλλ' ἱκανὰ ταῦτα. Εὐχομαι νῦν μεθ' ὅσης ἐγὼ ἀγάπης ἀνέλαβον καὶ ἐξεπόνησα τὸ ἔργον, τοσαύτη νὰ ὑπάρξῃ καὶ ἡ ἐξ αὐτοῦ εἰς τοὺς ἡμετέρους ὠφέλεια, μάλιστα δὲ νὰ μὴ φανῇ παράχορδος ἡ ἐλληνικὴ μετάφρασις τοῦ συγγράμματος τοῦ Ῥίβκεν ἐν τῇ ἁρμονικῇ συμφωνίᾳ τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Μαρασλῆ μηδὲ ἀναξία τῶν ἀγαστῶν διαθέσεων τοῦ μεγατίμου ἀνδρός.

Ἐν Ἀθήναις τῇ 14 Μαρτίου 1897.

Σ. Κ. Σ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

ΟΙ ΔΗΜΙΟΥΡΓΟΙ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΠΟΙΗΣΕΩΣ

Αἱ πρῶται ἀρχαί.

Ὁ γεωργικὸς καὶ ποιμενικὸς λαὸς, ὁ σοβαρὸς καὶ χρηστός, ὅστις τὸ πάλαι κατῴκει τὸ παρὰ τὸν Τίβεριν ἀνώμαλον πεδῖον καὶ τὰ ὄρη τῆς Σαβίνης, ὀλίγην εἶχεν ἐκ φύσεως διάθεσιν πρὸς τὸ ἄσμα καὶ τὴν μολπὴν. Τὴν ἀμόρφωτον καὶ πρακτικὴν αὐτοῦ διάνοιαν ἀπησχόλει καθ' ὅλου ἡ περὶ τοῦ οἴκου καὶ τῶν ἀγροτικῶν κτημάτων μέριμνα, τὸ ἰσοζύγιον τοῦ δοῦναι καὶ λαβεῖν, τὸ καθῆκον καὶ τὸ δικαίωμα. Εἶχεν ἥθη μὲν αὐστηρά, ἐννοίας δὲ περιωρισμένas ἐν στενῷ κύκλῳ, ὃν οὐδαμῶς ἐτάραττον οὔτε τῆς φαντασίας τὰ πτερωτὰ ὄνειρα οὔτε οἱ τρυφεροὶ πόθοι τῆς καρδίας. Οἱ θεοί, οὓς ἐλάτρευον οἱ ἀπλοῖχοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι δὲν ἐπεφαίνοντο εἰς αὐτοὺς ὅπως εἰς τὰ ὄμματα τῶν Ἑλλήνων ὡς ἴδια πρόσωπα καὶ ὑπὸ μορφὴν ἀνθρωπίνην, ἃν καὶ ἡ μυθολογία αὐτῶν δὲν ἦτο καθ' ὅλου εἰπεῖν ἀνομοία πρὸς τὴν μυθολογίαν τῶν Ἑλλήνων, διότι ἀμφοτέρων οἱ πρῶτοι μῦθοι κοινὴν εἶχον τὴν ἀρχήν. Τοὺς ἄνω θεοὺς, οἵτινες ἀνεστρέφοντο ἐν τῷ λαμπρῷ φωτὶ τοῦ οὐρανοῦ ἐθεώρουν ὡς δημιουργοὺς καὶ εὐεργετικούς, τοὺς δὲ κάτω, οἵτινες κατῴκουν τὰ ζοφερά βάθη τῆς χθονός, ἐφαντάζοντο ὡς αἰτίους τοῦ θανάτου καὶ τοῦ ὀλέθρου. Εἶχον δὲ διαφόρου φύλου θεότητας, θεοὺς δηλαδὴ καὶ θεάς, οἵτινες συνήρχοντο μὲν εἰς γάμου κοινωνίαν καὶ ἐλάτρευοντο ἐπὶ τὸ πατριαρχικώτερον ὡς πατέρες καὶ μητέρες τῶν θνητῶν, ἀλλὰ θεογονίας δὲν εἶχον διότι δὲν ἐτεχνοποιοῦν παρ' αὐτοῖς οἱ θεοὶ οὐδὲ ἐπλάσθησαν ὑπὸ ποιητῶν θεῶν ἱστορίαι. Οὐδεὶς ἐπὶ γῆς οἶκος ἦτο καθιερωμένος εἰς λατρείαν αὐτῶν, ἀλλ' ἐπίστευον οἱ ἄν-

ὄρωποι ὅτι ἡσθάνοντο τὴν παρουσίαν τῶν θεῶν ἐπὶ τῶν κορυφῶν τῶν ὄρέων ἢ ἐντὸς τῶν ἱερῶν δασῶν ἢ παρὰ τὰς ὄχθας δενδροστεφῶν λιμνῶν. Ὁ Λατιάριος Ζεὺς ἐλατρεύετο ἐπὶ τοῦ Ἀλβανοῦ ὄρους καὶ ἐπὶ τοῦ Σωράκτου ὁ θεὸς τοῦ Ἡλίου.

Ὁ κάτοικος τῶν ἀγρῶν ἦτο ὑποκείμενος εἰς τὴν ἱερὰν ἐκείνην φρίκην, ἣν ἐμποιεῖ ἡ ἀναπεπταμένη καὶ σιγηλὴ φύσις. Ἐπὶ τῶν ἐρημικῶν ὄρέων, παρὰ τὰς μυστηριωδῶς κελαρυζούσας πηγάς, ἐντὸς τῶν φυσικῶν σπηλαίων, κατελαμβάνετο βαθύτατα ὑπὸ τινος μυστικῆς ὁρρωδίας καὶ ἐπίστευεν ὅτι ἐκεῖ μᾶλλον ἀντελαμβάνετο εὐκρινέστερον τῆς φωνῆς τοῦ θεοῦ. Κατὰ τοὺς ἱεροὺς ἐκείνους τόπους, φύλλων στέφανοι καὶ πενιχραὶ προσφοραὶ ἢ λιτὰ ἀναθήματα, οἷον τὸ δέρμα καὶ τὰ κέρατα τοῦ θυσιασθέντος ζώου ἢ καὶ ἄξεστος μόνον λίθος ἀνθοστεφῆς καὶ ἐλαιόχριστος, παρὰ τὴν ὁδὸν ἐστημένος, προσεκάλουν τὸν διαβάτην νὰ ἀνακόψῃ τὴν πορείαν του καὶ νὰ προσευχηθῇ.

Ἄλλ' αἱ θεαὶ ἐκεῖναι δυνάμεις αἱ ἀφηρημέναι καὶ ἀόρατοι (numina) οὐδεμίαν εἶχον ἄμεσον σχέσιν καὶ οἰκειότητα πρὸς τοὺς θνητούς, ἀπεκαλύπτοντο μόνον διὰ σημείων καὶ τεράτων, διὰ φωνῶν καὶ τριγμῶν, δι' ὑπερφυσικῶν φαινομένων. Τὸν δὲ οὐράνιον χῶρον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου καὶ μόνου ἡ παρατήρησις τῶν σημείων καὶ τῶν οἰωνῶν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ κύρος, καθώριζεν ὁ ἱερεὺς περιγράφων διὰ τῆς ῥάβδου του εἰς τὸν ὀρίζοντα ἐν μέγα φανταστικὸν τετράγωνον, τὸ καλούμενον *templum*.

Ἀπὸ τῆς γεννήσεως αὐτοῦ μέχρι τοῦ θανάτου, ὁ ἄνθρωπος ὁ εὐσεβής, κατὰ πάσας τὰς περιστάσεις τοῦ βίου, ἐπίστευεν ὅτι περιστοιχίζετο ὑπὸ ἀπείρου πλήθους πνευμάτων, ἅτινα εἰσέδουν καὶ εἰς σύμπασαν τὴν κτίσιν, διότι πᾶς θεὸς κύριος εἶχε περὶ ἑαυτὸν καὶ ἄλλους πολλοὺς δαίμονας ὑποδεεστέρους οἰονεῖ ὑπαδούς ἢ θεράποντας. Ὅθεν πᾶς ἄνθρωπος, εἴτε ἀνὴρ εἴτε γυνή, οἰασδῆποτε ἡλικίας, καὶ γενικώτερον πᾶσα οἰκογένεια, πᾶν γένος, πᾶσα φυλὴ καὶ αὐτὸς ὁ δῆμος καθ' ὅλου, εἶχον ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτῶν ἀρχῆς, ἴδιον προστάτην καὶ φύλακα, τὸν γενέθλιον δαίμονα (Genius).

Οἱ Penates προστατεύουσι τὰς προμηθείας τοῦ γεωργοῦ καὶ μεριμνῶσι περὶ τῆς εὐδαιμονίας τοῦ οἴκου, οἱ ἀγαθοὶ Lases ἔχουσι τὴν φροντίδα τῶν ἀγρῶν, τῶν ὁδῶν καὶ τῶν οἰκιῶν, ἐν ᾧ τούναντίον ὁ ἄγριος Marmar ἀπειλεῖ τὰ προϊόντα τῆς γῆς. Μεταξὺ θεῶν καὶ ἀνθρώπων ὑπάρχει, κατὰ τὰς ἀπλοϊκὰς ἐννοίας τῶν ἀγροτῶν, ἀμοιβαία τις ὑποχρέωσις, ἐκάτεροι ὀφείλουσι νὰ ἐκπληρῶσι τὸ καθήκον, τὸν ὅποιον ἔχουσι πρὸς τοὺς ἑτέρους, τὸ δὲ συναίσθημα τούτου τοῦ καθήκοντος καὶ ἡ μέριμνα τῆς ἀκριβοῦς ἐκπληρώσεως πασῶν τῶν ὑποχρεώσεων τῶν ἀναφερομένων εἰς αὐτό, ὠνομάζετο ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων *religio*. Ἡ ἀκριβεστάτη τήρησις καὶ τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν, ἃς διηγόρευον αἱ διατάξεις τῆς λατρείας, ἐφαίνετο εἰς τοὺς Ῥωμαίους ὅτι ἦτο ὁ μόνος τρόπος, δι' οὗ ἡδύναντο ἀσφαλῶς νὰ προσπορίζωνται τὴν εὐνοίαν καὶ τὴν βοήθειαν τῶν θεῶν, ἡ δὲ ἐλαχίστη τούναντίον, ἔστω καὶ ἀκουσία, παρεκτροπὴ ἀπὸ τοῦ καθιερωμένου τύπου τῆς προσευχῆς ἢ ἄλλης οἰασδήποτε θρησκευτικῆς λειτουργίας, ἢ παράλειψις, ὅσονδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἀσήμαντος, τῶν διαγεγραμμένων κανονικῶν κινήσεων, ὁ ἐλάχιστος δισταγμὸς περὶ τὴν ὀρθὴν καὶ τυπικὴν αὐτῶν τέλεσιν ἢ οἰασδήποτε τυχαία παρείδουσιν βεβήλου ἢ ἀνιέρου λέξεως ἢ πράξεως, καθίστα ἀχυρον ὁλόκληρον τὴν προσευχὴν ἢ τὴν θυσίαν καὶ ἔπρεπε τότε νὰ γίνῃ ἐξιλασμὸς ἢ τοῦλάχιστον ἡ ματαιωθεῖσα τελετὴ ἔπρεπε νὰ ἐπαναληφθῇ πάλιν ἐξ ἀρχῆς. Ἐπειδὴ δὲ μόνοι οἱ ἱερεῖς εἶχον πλήρη καὶ τελείαν γνῶσιν πασῶν τούτων τῶν τυπικῶν λεπτομερειῶν τῆς λατρείας, ἀκολουθεῖ ὅτι τὰ πάντα ἐξηρτῶντο ἐκ τῶν ἱερέων.

Οἱ ἐπὶ εὐσεβεῖα φημιζόμενοι Σαβῖνοι μετὰ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν ἔγνωσιν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, εἰσήγαγον εἰς τὴν Ῥώμην τὸ τυπικὸν λειτουργικόν, ὅπερ ἀποδίδεται εἰς τὸν βασιλέα Νουμᾶν. Ὑπῆρχεν ἀνατεθειμένον εἰς τὴν φύλαξιν τῶν ποντιφῆκων καὶ μόνον εἰς αὐτοὺς προσίτον, ἱερὸν βιβλίον περιλαμβάνον τοὺς νενομισμένους τύπους τῆς λατρείας, τὰς εἰς ἐκάστην περίστασιν ἀρμοδίας προσευχὰς (*indigitamenta*) καὶ τοὺς τρόπους, καθ' οὓς ἔπρεπεν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐπικαλῶνται ἐκάστοτε διὰ τῶν καταλλήλων ἐπιθέτων

καὶ προσφωνήσεων τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς εἰς τοὺς θεοὺς ὑποτεταγμένους δαίμονας. Ἵνα δὲ προλαμβάνηται κατὰ τὰς ἱεράς τελετάς πᾶσα τυχὸν παρατυπία ὑπῆρχεν ἄνθρωπος ἔχων τὸ ἔργον νὰ προαναγινώσκῃ ἀπὸ τοῦ βιβλίου, οἶονεὶ κανοναρχῶν, τὸν γεγραμμένον τύπον, ἄλλος δὲ τις παρ' αὐτῷ εἶχε τὴν φροντίδα νὰ ἐπιτηρῇ τὸν πρῶτον μήπως ἤθελεν ἐξ ἀπροσεξίας περιπέσῃ εἰς σφάλμα, ἄλλος δὲ πάλιν τρίτος ἐμερίμνα μήπως τυχὸν δύσσηχός τις ἢ ἀνίερος λόγος ἤθελεν ἄλλοθεν ἀκουσθῇ καὶ πλὴν τούτων τέλος ὑπῆρχε καὶ αὐλητικῆς, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καθιστᾷ διὰ τῶν ἤχων τοῦ αὐλοῦ ἀγνήκουστον πάντα τυχαῖον κρότον ἢ θόρυβον δυνάμενον νὰ παραβλάψῃ τοὺς τύπους τῆς ἱερᾶς τελετῆς. Εἶχον δὲ ὡσαύτως οἱ Ῥωμαῖοι τυπικὰς εὐχὰς σταθεράς καὶ ἀμεταβλήτους, ἀπαγγελλόμενας δὲ καθ' ἃ ἀνωτέρω εἶπομεν, διὰ τὰς γεννήσεις, τοὺς γάμους, τοὺς θανάτους, διὰ τοὺς ἀγροὺς καὶ τὰ κτήνη, πρὸς ἀποσόβησιν παντὸς κακοῦ καὶ πάσης βλάβης, διὰ τοὺς καθαρμούς, τοὺς ἐξίλασμούς καὶ τὰς κατάρας, τὰς συμμαχίας καὶ τὰς κηρύξεις πολέμου, τὰς καθιερώσεις ἱερῶν τόπων καὶ ἀφιερωμάτων, διὰ πᾶσαν ἀξίαν λόγου πράξιν τοῦ βίου. Κατὰ τὸν μᾶλλον μῆνα ἐκάστου ἔτους, ὀλίγον πρὸ τοῦ θερισμοῦ, ὁ ἱερατικὸς σύλλογος τῶν δώδεκα Ἀρουραίων ἀδελφῶν (*fratres Arvales*) ἤγεν ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας ἑορτὴν πρὸς τιμὴν τῆς ἀγροτικῆς θεᾶς Δίας. Κατὰ τὴν δευτέραν ἡμέραν, ἥτις ἦτο καὶ ἡ κυριωτάτη, συνήρχοντο οἱ ἀδελφοὶ φέροντες περὶ τὴν κεφαλὴν στεφάνους σταχύων πεπλεγμένων μετὰ λευκοῦ ἐρίου ἐν τῷ ἱερῷ ἄλσει τῆς θεᾶς παρὰ τὴν πόλιν, ἐκεῖ δέ, διηρημένοι εἰς τρεῖς ὁμάδας, ὠρχοῦντο πρὸ τοῦ βωμοῦ τὴν ἱεράν καὶ ἐνόπλιον ὄρχησιν τὴν καλουμένην *tripudium*. Ὁρχούμενοι δὲ ἑψάλλον ἐξάστιχον ἱερὸν ᾄσμα ἀπὸ γραπτοῦ βιβλίου, ἕκαστος δὲ στίχος ἐπανελαμβάνετο τρεῖς ὑπὸ τῶν τριῶν ὁμάδων, αἵτινες κατὰ διαδοχὴν ἐβάδιζον διὰ ῥυθμικῶν κινήσεων πρὸς τὰ ἐμπρὸς καὶ πρὸς τὰ ὀπίσω. Διὰ τῆς παλαιτάτης δὲ ταύτης προσευχῆς, ἥτις διετηρεῖτο κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τύπον καὶ ἐπανελαμβάνετο, ἂν καὶ δὲν κατενοεῖτο πλέον, καὶ κατὰ τὸν τρίτον ἀκόμη μ. Χ. αἰῶνα ἐπεκαλοῦντο οἱ Ἀρουραῖοι

τὴν βοήθειαν τῶν Λαρήτων καὶ τὴν ἀποτροπὴν τῆς ὁρμῆς τοῦ φοβεροῦ Μάρμαρ, περιελάβανον δ' ἔπειτα εἰς μίαν πάλιν τελικὴν ἐπικλησιν σύμπαντας τοὺς δαίμονας τοῦ σπορητοῦ (*semones*). Ἄλλη παρομοία ὀρχήστικὴ πομπὴ ἤγετο κατὰ μάρτιον μῆνα, ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους, ὅτε συνήθως ἐγίνοντο καὶ οἱ πόλεμοι, ἡ τοῦ ἱεροῦ συλλόγου τῶν Σαλίων ἤτοι Πηδητῶν. Τοῦ συλλόγου τούτου οἱ δώδεκα ὡσαύτως ἱερεῖς ἔχοντες ἡγεμόνα τὸν προορχιστὴν ἢ κορυφαῖον (*praesul*), περιβεβλημένοι δὲ ποικίλους χιτῶνας πολεμικοὺς καὶ φοροῦντες πῖλους ὑψηλοὺς συναγομένους εἰς σχῆμα κωνοειδὲς καὶ ὅπλα ἔχοντες ξίφος καὶ ἀσπίδα, ὠρχοῦντο πρὸς τὸν ἦχον τοῦ αὐλοῦ πρὸ τῶν βωμῶν τῶν θεῶν μάλιστα δὲ τοῦ Ἀρεως τοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου (*Mars gradivus*), βραδύτερον δὲ καὶ τοῦ Σαβινικοῦ Κυρίνου ἢ Ἐνυαλίου, κάμνοντες ἐν ῥυθμῷ ἐνοπλίου κινήσεις, ἄλλοτε μὲν πάντες ὁμοῦ, ἄλλοτε δὲ κεχωρισμένοι κατὰ μικροτέρας ὁμάδας, καὶ πλήττοντες διὰ ῥάβδων τὰς χαλκίνας ἀσπίδας. Ὁρχούμενοι δὲ ἔφαλλον καὶ ὕμνους τινὰς (*axamenta*) πρὸς τιμὴν τῶν μεγάλων θεῶν, τοῦ Λευκεσίου, ὃν ἐπίστευον πατέρα τοῦ φωτός, τοῦ Ἡλίου, ὃν ὠνόμαζον *Zaul*, τοῦ Διανοῦ ἢ Ἰανοῦ, ὅστις εἶναι ὁ ἀνοίγων καὶ κλείων ἡ ἀκόμη καὶ πρὸς τιμὴν παλαιῶν ἡρώων ἢ καὶ γυναικῶν. Μέχρι τῶν ἐσχάτων αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἐξηκολούθουν νὰ αὐξάνωνται οἱ κατάλογοι οὗτοι τῶν ὀνομάτων θεῶν καὶ ἡρώων διὰ τῆς εἰς αὐτοὺς προσγραφῆς καὶ ἄλλων καὶ δὴ καὶ συγχρόνων ἐκάστοτε ἀνδρῶν ἐπιφανῶν. Τὰ δὲ σωζόμενα ὀλίγα γνήσια λείψανα τῶν ἐπῶν τῶν Σαλίων, ἐθεωροῦντο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὡς τὸ παλαιότατον τῆς ῥωμαϊκῆς ποιήσεως μνημεῖον, κατὰ δὲ τὸν τελευταῖον πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα, ἐπειδὴ εἶχον ἤδη ἀπὸ πολλοῦ καταντήρη ἀκατανόητα, ἀπησχόλησαν ἐπὶ πολὺ τὴν σοφίαν τῶν γραμματικῶν.

Οὕτω λοιπὸν ἡ ἱεροπρεπὴς προσευχὴ ἔδωκε πρώτη εἰς τὸν λόγον μορφὴν ὠρισμένην ἅμα δὲ καὶ σεμνὴν. Ἀλλὰ καὶ τῶν δασῶν ἡ σιγὴ καὶ τῶν πηγῶν τὸ μυστηριῶδες κελάρυσμα ἀσχοῦσιν ὡσαύτως ἐπὶ τοῦ ἀνθρώπου πολλὴν γοητείαν καὶ ἀνυψοῦσιν αὐτὸν ὑπε-

ράνω τοῦ γηίνου κόσμου. Ὁ ἀγαθὸς δαίμων τῆς ἐρημικῆς φύσεως, ὁ φαῦνος ὁ προηξέυρων τὰ μέλλοντα, ἀποκαλύπτεται εἰς τοὺς θνητοὺς καθ' ὕπνον, προλέγων εἰς αὐτοὺς ὅσα μέλλουσι νὰ συμβῶσι. Καὶ αἱ νύμφαι δὲ ἀκόμη αἱ ἔχουσαι τὸ δῶρον τοῦ νὰ ᾄδωσι καὶ νὰ λέγωσι (*fari*), δύνανται νὰ ἀποκαλύπτωσι τὰ ἀπόκρυφα καὶ νὰ προλέγωσι τὰ μέλλοντα (*fata*). Ἡ νύμφη τῶν πηγῶν, ὡς μαντικὴ θεά, καλεῖται Καρμένητη. Ἡ Καρμένητη ἐξάγει εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας πᾶν τὸ κρυπτόμενον, δι' ὃ καὶ αὐτὴν ἐπικαλοῦνται αἱ γυναῖκες ἐγκυμονοῦσαι· εἶναι παρεμφερὴς πρὸς τὴν Μοῖραν τῶν Ἑλλήνων. Αἱ νύμφαι αἱ ᾄδουσαι καὶ μάλιστα ᾄσματα ἐμπνευσμένα, αἵτινες κατῴκουν τὸ ἀρχαῖον ἄλσος τὸ παρὰ τὴν Καπίννην πύλην, ὠνομάζοντο κατ' ἀρχὰς *Casmenae*, ὅτε δὲ ἐπεκράτησεν ἐν Ῥώμῃ ὁ ἐλληνισμὸς αἱ Κασμηναὶ ἐταυτίσθησαν πρὸς τὰς ἐλληνίδας Μούσας. Πάντες δὲ οἱ τύποι τῶν προσευχῶν, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ἦσαν *carmina* ἢ *casmina* διότι δὲν ἀνεγίνωσκον αὐτοὺς ψιλῶς οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ ῥυθμικῶς ἀπηγγέλλον, πάντοτε δὲ ὁμοίως καὶ ἄνευ μεταβολῆς. Ὡσαύτως δὲ *carmina* ἦσαν καὶ τῆς Καρμένητης οἱ χρησμοί, οὓς ἡρμήνευον οἱ ὑποφῆται, οἱ *vates*. Καὶ πᾶς δὲ ἄλλος τύπος ῥυθμικός, οὗτινος χρῆσις ἐγίνετο κατὰ τὰς διαφόρους περιστάσεις τοῦ βίου, εἴτε τὰς χαρμολύπας εἴτε τὰς λυπηράς, ὠνομάζετο ὡσαύτως *carmen*.

Ἄλλ' ὁ ῥυθμὸς, ὃν εἶχον τὰ *carmina* δὲν ἦτο πάντοτε ὁμοίομορφος. Ὁ μὲν βηματισμὸς τῶν Σαλίων χορευόντων, κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ βασιλέως Νουμᾶ, περὶ τοὺς βωμοὺς, ἦτο τετράχρονος, τὸ δὲ ᾄσμα αὐτῶν, παρεμφερὲς πρὸς πολεμικὸν ἐμβατήριον, φαίνεται ὅτι ἀπετελεῖτο ἐκ σπονδαίων ἤτοι ἐκ παρατεταμένων ἱερατικῶν ἀναπαίστων. Τούναντίον δὲ τρίχρονος ἦτο ὁ βηματισμὸς τῶν Ἀρουραίων, ὡς δεικνύει τὸ κείμενον τὸ μέχρις ἡμῶν διασωθέν, ὅπερ ἄρχεται δι' ἐνὸς ἱαμβικοῦ στίχου (*Enós Lasés iuváte*), πρὸς ὃν ὅμοιος εἶναι καὶ ὁ πέμπτος στίχος (*Enós Marmár iuváto*). Ὁ δὲ μαγικὸς τύπος ὁ παρὰ Κάτωνι *hauat, hauat, hauat, ista, pista, sista*, μὲ ὅλην αὐτοῦ τὴν ἀσάφειαν φαίνεται ὅτι τροχαϊκὸν

ἔχει μᾶλλον τὸν ῥυθμόν. Τὰς δὲ ἀντιθέσεις τοῦ ἀνιόντος καὶ τοῦ κατιόντος ῥυθμοῦ παρεῖχεν αὐτὴ ἡ φύσις.

Ἄλλ' ὅμως ὁ κατ' ἐξοχὴν ἐθνικὸς στίχος οὐ μόνον τῶν Ῥωμαίων, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἰταλῶν καθ' ὅλου τῶν ἐχόντων συγγένειαν πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, μάλιστα δὲ τῶν Ὀσκων εἶναι ὁ σατούρνιος, οὕτω κληθεὶς ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων καθ' ὑπαινιγμόν πρὸς τὸν παλαιάτατον ἐκείνον χρυσοῦν αἰῶνα τοῦ Σατούρνου ἥτοι τοῦ Κρόνου. Ὁ σατούρνιος στίχος σύγκειται μὲν ἐξ ὠρισμένου ἀριθμοῦ συλλαβῶν, τέμνεται δὲ εἰς δύο μέρη ἢ ἡμιστίχια, ὧν τὸ μὲν εἶναι ἱαμβικόν, τρεῖς ἔχον θέσεις καὶ τρεῖς ἄρσεις, τὸ δὲ δεύτερον τριποδία ὡσαύτως, ἀλλὰ τροχαϊκή. Ἐπιτρέπεται δὲ ἐν τῷ σατουρνίῳ στίχῳ ἢ χασμφοδία, ἥτοι δὲν ὑπάρχει ἐν αὐτῷ τεχνικὴ τις ῥυθμικὴ σύνταξις. Ἐχει λοιπὸν καθ' ὅλου ὁ ἐθνικὸς οὗτος τῶν Ῥωμαίων στίχος ἐξ μὲν κανονικῶς θέσεις, ἄρσεις δὲ δυνατόν νὰ ἔχῃ ἐνίοτε καὶ δύο μόνον ἐν ἑκατέρῳ ἡμιστιχίῳ. Συμπίπτει δ' ἐν αὐτῷ ἡ τομή, ἢ χωρίζουσα ἀπ' ἀλλήλων τὰ δύο ἡμιστίχια, μετὰ τὴν ἕκτην ἢ τὴν ἐβδόμην συλλαβὴν, ἀναλόγως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἄρσεων τοῦ ἱαμβικοῦ μέρους τοῦ στίχου, αἵτινες δύνανται νὰ εἶναι τρεῖς ἢ τέσσαρες. Ὅθεν, τὰ δύο μέρη τοῦ στίχου στενωτέρον συνήπτοντο πρὸς ἀλλήλα καὶ ὁ στίχος ἅπας ἀπέβαινε καθ' ὅλου ποικιλώτερος.

Ἄλλο δὲ στοιχεῖον, ὅπερ συνήθως ἐπικρατεῖ ἐν τοῖς ποιήμασιν, ἅτινα εἶχον τὸν σατούρνιον καθ' ὅλου ῥυθμόν καὶ δὴ ἐν ταῖς γνώμας, τοῖς θρησκευτικοῖς ὕμνοις κ. τ. λ. εἶναι τὸ καλούμενον παρόμοιον σχῆμα εἴτε ἢ alliteratio, καθ' ἣν ἐν τῷ αὐτῷ στίχῳ δύο ἢ καὶ πλείοτεραι λέξεις ἄρχονται ἀπὸ τοῦ αὐτοῦ γράμματος ἢ ἀπὸ τῶν αὐτῶν γραμμάτων. Ἡ δὲ χρῆσις τοῦ σχήματος τούτου κατὰ τοὺς παλαιτάτους ἐκείνους χρόνους εἶναι πῶς ἀνώμαλος καὶ διὰ τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν μετ' ἀκριβείας νὰ ὑπαχθῇ εἰς ὠρισμένους τεχνικοὺς κανόνας.

Ἄν δὲ νῦν ἀπὸ τοῦ δημοσίου βίου μεταβῶμεν εἰς τὸν κατ' ἰδίαν, εὐρίσκομεν ἐν χρήσει τὸ παλαιὸν ἀνατολικὸν ἔθος τῶν θρηγῶν ἢ μοιρολογίων. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ τὴν ὅλην ἐπικήδειον

πομπὴν παρέλαβον ἐκ τῆς Ἀσίας διὰ τῶν Τυρρηνῶν οἱ Ῥωμαῖοι. Ὁ δωδεκάδελτος νόμος περιεῖχε παρεμφερεῖς τινὰς πρὸς τὰς τοῦ Σόλωνος ἀπαγορευτικὰς διατάξεις, ἐξ ὧν καταφαίνεται ὁ ἄγριος καὶ ζοφερός χαρακτήρ τῶν νεκρικῶν τελετῶν, παρέχεται δὲ ἐξ αὐτῶν καὶ ἐπαρκὴς ἔννοια τῶν πρὸς τοῦτο γινομένων δαπανῶν. Ἀπηγόρευε παραδείγματος χάριν μεταξὺ ἄλλων ὁ δωδεκάδελτος νόμος νὰ ἐπιτίθεται πολυτελὴς νεκρικὴ κλίνη ἐπὶ τῆς πυρᾶς, νὰ ῥαίνηται διὰ πολυτίμων μύρων ὁ καίόμενος νεκρὸς καὶ νὰ περιβάλληται διὰ βαρυτίμων στεφάνων καὶ ἀνθέων. Ἐκέλευε δὲ νὰ συγκαίωται μετὰ τοῦ νεκροῦ ὠρισμένα μόνον ἱμάτια, οὐδέποτε δὲ νὰ συγκαίηται χρυσός, πλὴν ἐκείνου, δι' οὗ τυχὸν ἦσαν δεδεμένοι οἱ τεχνητοὶ ὀδόντες. Αἱ γυναῖκες δὲν ἔπρεπε νὰ κόπτωνται τὰς παρειάς οὐδὲ νὰ ᾄδωσι θρηνηδίας (*neve lessum habento*) κατὰ τὴν κηδεῖαν· οἱ αὐληταὶ δὲν ἔπρεπε νὰ εἶναι πλείονες τῶν δέκα. Ἡ νηνία, θρηνησ ἅμα δὲ καὶ ἐγκώμιον τοῦ νεκροῦ, ἐψάλλετο πρὸ τῆς οἰκίας μετ' αὐλῶν καὶ ἐγγόρδων ὀργάνων. Ἐμισθοῦτο δὲ πρὸς τοῦτο θρηνητρία, *praeifica* (*prae facere*), ἥτις ἐπὶ μισθῷ ἐτίλλετο τὴν κόμην καὶ κατέσχιζε διὰ τῶν ὀνύχων τὰς παρειάς, γοερῶς ᾄδουσα τὴν νηνίαν πρὸς τὸν ἦχον τῶν ὀργάνων.

Ἐν δὲ τοῖς συμποσίοις ἡγάπων νὰ ὑπενθυμίζωσιν τὰ κατορθώματα τῶν πατέρων. Παῖδες δηλαδὴ εὐγενεῖς ἐψάλλον ἐξ ὑπαμοιῆς πατρίους ὕμνους, ἐγκωμιάζοντες τῶν προγόνων τὰ ἀνδραγαθήματα. Ἦτο δὲ ἄλλοτε μὲν φιλὸν τὸ ἄσμα, ἄλλοτε δὲ ἐξετελεῖτο πρὸς τὸν ἦχον τοῦ αὐλοῦ. Οὐδὲ ἦσαν βεβαίως αὐτοσχεδιάσματα τὰ ἐγκώμια ἐκεῖνα, ἀλλ' ἀπεστηθίζοντο κείμενα κατηρτισμένα ἐκ τῶν προτέρων. Οὕτω δὲ διεγείρετο ἡ ἄμιλλα τῶν νέων εἰς μίμησιν καλῶν παραδειγμάτων. Φαίνεται δὲ ὅτι τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος συμποσιακά ἄσματα, ὧν ἄλλως ἀγνοοῦμεν ἡμεῖς νῦν καὶ τὴν τεχνικὴν μορφήν καὶ τὴν ἔκτασιν, ὑπῆρξαν ὁ πυρὴν, ἐξ οὗ ἀνεπτύχθησαν οἱ πολλοὶ ἐκεῖνοι μῦθοι οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν κτίσιν καὶ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς Ῥώμης, οἵτινες βραδύτερον περιελήφθησαν εἰς τὴν μυθικὴν ἱστορίαν τῆς πόλεως. Τοιαύτη τοῦλάχιστον εἶναι ἡ

βάσις τῆς θεωρίας τοῦ Νείβουρ περὶ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐποποιίας, ἥτις θεωρία δὲν φαίνεται ὅλως ἀπίθανος. Τὸ παλαιὸν ἔθος τῶν συμποσιακῶν ἐγκωμίων ἐξέλιπε πολλοὺς ἤδη αἰῶνας πρὸ τῶν χρόνων τοῦ πρεσβυτέρου Κάτωνος καὶ ἐξηφανίσθη ὑπὸ τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου τῆς ἱστορίας, τῶν δὲ ἐθνικῶν καὶ ἡρωικῶν ἐκείνων ἄσμάτων οἱ μεταγενέστεροι οὐδὲν ἄλλο διέσωσαν ἢ ἀσαφῆ μόνον, ἀλλὰ βεβαίαν ἀνάμνησιν.

Ὑπῆρχον δὲ καὶ περιγοραῖοι ἢ περιδευτικοὶ ἀοιδοὶ (*grassatores*), μικρὰν ἔχοντες μόνον τὴν ὁμοιότητα πρὸς τοὺς ῥαψωδοὺς τῶν Ἑλλήνων. Περιήρχοντο οἱ ἀοιδοὶ οὗτοι τὰ συμπόσια καὶ ἐπεζήτουν νὰ τέρπωσι τοὺς συνδαιτημένους ψάλλοντες ἄσματα εἴτε σπουδαῖα εἴτε κωμικά. Ἦσαν δὲ μικροὶ τινες καὶ εὐτελεῖς ἄνθρωποι καὶ ἐγίνωσκον κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ δι' ἐξορκισμῶν καὶ τυπικῶν γοητευμάτων νὰ ἀποκρούσιν ἢ νὰ θεραπεύσιν τὸ κακόν. Ἀγογγύστως ὑπέμενον πᾶσαν ταπείνωσιν, ἂν μόνον ἐπλήρουν τὴν γαστέρα. Περὶ τῶν ἄσμάτων των οὐδὲν γινώσκομεν, διότι οὐδὲ ἔχνος αὐτῶν ἐσώθη.

Ὅπως δὲ ἐν τῇ Ἀττικῇ καὶ ἀλλαγῇ τῆς Ἑλλάδος, οὕτω καὶ ἐν Ἰταλίᾳ ἐωρτάζετο ὁ θερισμὸς τοῦ σίτου καὶ τῶν σταφυλῶν ὁ τρυγητὸς μετὰ πολλῆς χαρᾶς καὶ εὐθυμίας ὑπὸ τῶν γεωργῶν καὶ τῶν χωρικῶν, οἵτινες συμπαραλαμβάνοντες τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα καὶ τοὺς οἰκείους ἔθουον γαλαθηνὸν χοιρίδιον εἰς τὴν θεάν Γῆν (*Tellus*), ἔσπενδον γάλα εἰς τὸν Σιλουανὸν καὶ προσέφερον ἄνθη καὶ οἶνον εἰς τὸν Δαίμονα τοῦ τόπου (*Genius*). Κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ Διονύσου (*Liber*) ἐπορεύοντο ἀπὸ τῶν ἀγρῶν εἰς τὴν πόλιν φοροῦντες προσωπεῖα ἐκ φλοιοῦ δένδρων καὶ ἔσυρον ἀνὰ τὰς ὁδοὺς ἄμαξαν, ἐφ' ἧς ἐφέρετο τὸ σύμβολον τῆς γονιμότητος, ὁ φαλλός, λατινιστὶ *fascinum*, ὅθεν ὠνομάσθησαν τὰ σκωπτικὰ ἐκεῖνα καὶ ἄτεχνα ἄσματα, δι' ὧν ἀμοιβαίως ἐλοιδοροῦντο οἱ συνεορτασταί, δηλονότι τὰ φεσκέννινα. Οἱ δὲ ποιμένες οἱ περιβαλλόμενοι δέρματα τράγων ἐκαλοῦντο *saturi*, ὅπως καὶ ἐλληνιστὶ σάτυροι σημαίνει τράγοι, τὰ δὲ σκώμματα αὐτῶν *satura*. Ἐπειτα δὲ προσέλαβεν

ἡ λέξις τὴν ἔννοιαν τοῦ κορεσμοῦ (*saturi, satura*), διότι οἱ *saturi* κατὰ τὰς ἀνειμένους ἐκείνας ἐορτὰς ἐκορέννυντο τῷ ὄντι καὶ φαγῆ-
τοῦ καὶ οἴνου.

Ἄλλὰ καὶ ἡ τάσις τοῦ κακολογεῖν καὶ σκώπτειν ἢ ἀπλῶς ἐκ
πονηρίας ἢ πρὸς ἐκδίκησιν, τοὺς συντοπίτας ἢ τοὺς γείτονας, ἔδωκεν
ἀφορμὴν εἰς τὸ νὰ γεννηθῶσι παντοειδῆ χλευαστικά ἄσματα ἢ κα-
τάροι καὶ γοητεῖαι. Ἐπορεύοντο δηλαδὴ οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὸν
οἶκον ἐκείνου, καθ' οὗ εἶχον λόγους νὰ καταφέρωνται καὶ ἐκεῖ μετὰ
κραυγῶν καὶ πατάγου ἔψαλλον τὰ σκωπτικὰ μαγικά αὐτῶν ἄσμα-
τα, ἅτινα ὁ δωδεκάδελτος νόμος ἐμερίμνησεν ὡσαύτως νὰ περι-
στείλῃ κελεύσας νὰ ἐπιβάλληται ἡ ποινὴ τῆς μαστιγώσεως εἰς
τοὺς ἐπάδοντας *mala carmina* ἐπὶ βλάβῃ τῶν πολιτῶν. Ὁ νόμος
αὐστηρῶς ἐκόλαζεν ἐπίσης καὶ τοὺς δι' ὁμοίων ἐπιδῶν καὶ γοη-
τειῶν καταθασκαίνοντας τὰ κτήματα τῶν ἄλλων (*fascinatio*).

Ἐπίστευον δὲ οἱ παλαιοὶ ἐκεῖνοι ἄνθρωποι ὅτι ἡ κατὰ τὴν ἀκ-
μὴν τῆς εὐτυχίας, τῆς ἐπάρσεως καὶ τῆς χαρᾶς ἐκουσία ταπεινώ-
σις ἴσχυε νὰ καταπραΰνῃ τὸν φθόνον τῶν θεῶν. Διὰ τοῦτο, κατὰ
τινα ἀρχαίαν συνήθειαν σαβινικὴν καὶ ῥωμαϊκὴν, ἐν ταῖς γάμοις,
ὅτε ὁ νυμφίος κατῆγε τὴν νύμφην ἀπὸ τοῦ πατρικοῦ οἴκου εἰς τὸν
ιδιὸν του, οἱ φίλοι αὐτοῦ σχηματιζόμενοι εἰς χορὸν ἢ εἰς δύο χο-
ροὺς ἔψαλλον ἄσματα χλευαστικά καὶ ἐμπαικτικά (*fescennina jo-
catio*). Διὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον καὶ κατὰ τοὺς θριάμβους συνήθεια
ἦτο νὰ ἐμπαίζωσι διὰ σκωπτικῶν ἁσμάτων τὸν νικηφόρον στρατη-
γὸν οἱ στρατιῶται οἱ ἐν πομπῇ ἀκολουθοῦντες εἰς τὸ τιμητικὸν αὐ-
τοῦ ἄρμα.

Εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι μεταξὺ τούτων τῶν προϊόντων τοῦ ἐρρύ-
θμοῦ λόγου, ἐκεῖνα τοῦλάχιστον, ἅτινα ἐν ὠρισμέναις περιστάσεσιν
ἔπρεπε τυπικῶς νὰ ἐπαναλαμβάνωνται, εἶχον κατασταθῇ παλαιόθεν
διὰ τῆς γραφῆς ἀμετάβλητα καὶ ὅτι ἀνεγινώσκοντο ἢ ἀπηγγέλλοντο
ἐκάστοτε ἀπὸ γραπτοῦ κειμένου. Ἐκαλοῦντο δὲ οἱ συντάσσοντες
αὐτὰ *scribae* (γραφεῖς, ποιηταί), διότι ἐγίνωσκον νὰ γράφωσιν ἤτοι
νὰ χαράττωσι (*scribere*) τοὺς στίχους ἐπὶ τοῦ φλοιοῦ ἢ τοῦ κηροῦ.

Φαίνεται δὲ ὅτι πρωϊμώτατα οἱ Λατῖνοι εἶχον ἐπιμιχθῆ πρὸς τοὺς Ἑλληνας, διότι καὶ Γραικοὺς ἐκάλουν αὐτούς, ὅπως δηλαδὴ ἀπὸ παλαιοῦ ἐκάλουν ἑαυτοὺς οἱ κάτοικοι τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Δωδώνης. Κατὰ τὴν παράδοσιν εἰσηγητὴς τῆς γραφῆς εἰς τὸ Λάτιον ὑπῆρξεν ὁ Εὐάνδρος ἢ ὁ Ἡρακλῆς, τῶν δὲ γραμμάτων οἱ χαρακτῆρες ἦσαν αὐτοὶ οἱ τῶν Δωριέων τῆς Σικελίας. Αἱ ἀποικίαι καὶ τὰ ἐμπορεῖα τῶν Ἑλλήνων τὰ κατὰ τὴν δυτικὴν παραλίαν τῆς Ἰταλίας, ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλλάδι, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἐν τῇ πλησιεστάτῃ Σικελίᾳ ἐμπορευόμενοι, συνετέλεσαν εἰς ἐπαύξησιν τῆς ἐπιμιξίας καὶ τῶν συναλλαγῶν καὶ εἰσεκόμισαν εἰς τὴν Ἰταλίαν οὐ μόνον τὰ προϊόντα τῆς βιομηχανίας τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τὰ τούτων δηλωτικὰ ὀνόματα (*porpora, ampورا, cratera, lanterna*). Πλὴν δὲ τούτου οἱ ναυτιλλόμενοι εἰσήγαγον εἰς τὴν Ἰταλίαν ἐξ Ἑλλάδος καὶ τοὺς μύθους τοὺς ἐλληνικοὺς καὶ μάλιστα τοὺς μύθους τῆς Ὀδυσσεΐας, τινὲς ἐκ τῶν ὁποίων σχετίζονται πρὸς ὠρισμένους τόπους τῆς Ἰταλίας ἢ τῆς Σικελίας, ὁμοῦ δὲ μετὰ τῶν μύθων ἐγένοντο εἰς τὴν Ἰταλίαν γνωστὰ καὶ τῶν μυθικῶν ἡρώων τὰ ὀνόματα, ἅτινα ὅμως ἐπὶ τὸ βαρβαρικώτερον παρεμorfώθησαν (*Melerpanta* = Βελλεροφόντης, *Catamitus* = Γανυμήδης, *Alumento* = Λαομέδων).

Ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς ὡς χεῖμαρρος ὁρμητικὸς διεχύθη ἔπειτα εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν βίον διὰ τῶν ἐγκαταστάσεων τῶν Τυρρηνῶν καὶ μάλιστα διὰ τῆς μετοικεσίας τῶν Ταρχυνίων, οἵτινες ἐδυνάστευσαν ἐν Ῥώμῃ. Πόθεν κατήγετο ὁ αἰνιγματικὸς ἐκεῖνος λαός, οἱ Τυρρηνοί, δὲν ἤξεύρομεν, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι μέγα ἔχοντες κράτος κατὰ τὰ παράλια τῆς Ἀδριατικῆς καὶ τῆς Μεσογείου θαλάσσης, ἰδρύσαντες πολλὰς ἀποικίας καὶ καθ' ὅλου ἐπιχειρηματικοὶ ὄντες, ἅμα δὲ καὶ ληστρικοί, πρωϊμώτατα εἶχον ἔλθῃ εἰς ἐπιμιξίαν καὶ σχέσιν πρὸς τὸν ἐλληνικὸν κόσμον καθ' ὅλου καὶ ἰδίᾳ πρὸς τοὺς θαλασσινοὺς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τοὺς Λυδοὺς. Οὕτω δὲ ἐξηγεῖται ἡ μεγάλη ὁμοιότης τῆς τυρρηνικῆς τέχνης πρὸς τὴν τέχνην τὴν ἀνατολικήν, ἢ περὶ τὴν μεταλλουργίαν ἐπιτηδεύ-

της των, τὸ ὅλον σύστημα τῶν δεισιδαιμονιῶν των, ἡ εἰδικὴ αὐτῶν τέχνη περὶ τὴν οἰωνοσκοπίαν καὶ τὴν σπλαγχνοσκοπίαν, τὸ ζοφερὸν πάθος τῶν νεκρικῶν αὐτῶν ἁσμάτων, ἡ ῥοπή, ἣν εἶχον πρὸς τὰς ἡδονὰς τοῦ σώματος καὶ τὴν ἀκολασίαν, τὸ ὅτι ἐγίνωσκον τοὺς κύβους, τοὺς διπλοὺς αὐλοὺς τοὺς φρυγικοὺς καὶ τὴν χαλκίνην λυδικὴν σάλπιγγα (*tuba*), τὴν ποικιλτὴν πορφύραν, δι' ἧς περιεβάλλοντο οἱ βασιλεῖς αὐτῶν καὶ τοὺς κοθόρνους, τέλος δὲ τὸ ὄνομα, δι' οὗ ἐκάλουν τοὺς μιμικοὺς ὑποκριτάς, οὓς ἔλεγον μὲν ἱστρους οἱ Τυρρηνοί, ἀλλ' οἵτινες εἶχον διασώσῃ ἐκ τῆς ἀρχαίας πατρίδος καὶ τὴν ὀνομασίαν τῶν λουδίων ἢ λουδιῶνων, ὅπως καὶ τὸ ἔργον, ὃ ἤσκουν ὠνομάζετο *ludus* (*loedus*). Καὶ οἱ διδάσκαλοι δὲ οἱ παιδεύοντες τὰ τέχνα τῶν Τυρρηνῶν φαίνεται ὅτι ἦσαν Λυδοί, ὅπως ἔπειτα Τυρρηνοί ἦσαν οἱ διδάσκαλοι, παρ' οἷς ἐφοίτων οἱ παῖδες τῶν Ῥωμαίων, δι' ὃ καὶ τὸ σχολεῖον ὠνομάσθη *ludus*, παρὰ δὲ τῷ Πλαύτῳ καλεῖται ἀκόμη ὁ παιδαγωγὸς Λυδός.

Ἐπὶ Ταρκυνίου τοῦ νεωτέρου ἤρχισε καὶ ἡ λατρεία τῶν θεῶν νὰ ἐξελληνίζηται, τοῦτο δὲ μάλιστα συνέβη διὰ τῶν περιπαλήτων Σιβυλλείων βιβλίων ἢ θεσφάτων, ἅτινα ἐξήγουν πάντοτε οἱ Ῥωμαῖοι καὶ ἡρμηνευσον τῇ βοηθείᾳ δύο γλωσσομαθῶν δούλων Ἑλλήνων. Τὸ δὲ πρῶτον κατὰ μίμησιν τῶν Ἑλλήνων ἀνθρωπόμορφον ὁμοίωμα, ὅπερ ἔσχον οἱ Ῥωμαῖοι, εἶναι τὸ πηλόπλαστον ἄγαλμα τοῦ Διός, ἔργον τεχνίτου ἐκ Βηρίων, πόλεως τυρρηνικῆς. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἐνιαύσιοι ἀγῶνες οἱ κατὰ τὰς εἰδούς τοῦ σεπτεμβρίου ἐπιτελούμενοι πρὸς τιμὴν τῶν τριῶν τοῦ Καπιτωλίου θεῶν, τοῦ Διός, τῆς Ἥρας καὶ τῆς Ἀθηνᾶς, τὰ καλούμενα Ῥωμαῖα (*ludi Romani*), ἐξωραίσθησαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἐγένοντο πολυτελέστεροι, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Ἑλλήνων, διὰ τῆς προσθήκης εἰς αὐτοὺς ἀρματοδρομίας ἐν τῷ κίρκῳ καὶ πυγμῆς καὶ πάλης, τῶν ὁποίων ἀγωνισμάτων οἱ ἀθληταὶ ἤρχοντο καὶ αὐτοὶ ἐκ Τυρρηνίας. Οὕτω δὲ μετασχηματισθέντα τὰ Ῥωμαῖα, ἐξηκολούθησαν ἔπειτα σταθερῶς κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον νὰ τελῶνται κατ'

ἔτος, πρῶτον μὲν ἐπὶ δύο ἡμέρας, ἔπειτα ἐπὶ τρεῖς καὶ τέλος, ἀπὸ τοῦ ἔτους 387 ἀπὸ Ῥώμης, 367 π. Χ. ἐπὶ τέσσαρας.

Κατὰ δὲ τὰς ἀρχὰς τῆς ἐλευθέρας πολιτείας (300—454), ὄχι πολὺν χρόνον πρὸ τῆς συντάξεως τοῦ δωδεκαδέλτου νόμου, ἀρχονται διὰ τῆς ἀποστολῆς τριῶν πρέσβειων καὶ διπλωματικαὶ σχέσεις τῶν Ῥωμαίων πρὸς τὰς Ἀθήνας, ἔνθα τότε ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δημοτικότητός του ὁ Περικλῆς. Ἐξήκοντα δὲ καὶ τέσσαρα ἔτη βραδύτερον, ὀλίγον χρόνον μετὰ τὴν γαλατικὴν συμφορὰν, ἰδρύθη ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ φόρῳ ἡτοι τῇ ἀγορᾷ, ἴδιον κτίσμα ἡ γραικόστασις, χάριν τῶν ἐξ Ἑλλάδος ἐρχομένων εἰς Ῥώμην πρέσβειων καὶ κατὰ πρῶτον τῶν Μασσαλιωτῶν. Βραδύτερον ἡ γραικόστασις ἐχρησίμευε διὰ πάντας καθ' ὅλου τοὺς ἐπιφανεῖς ξένους τοὺς ἔνεκα πολιτικῶν λόγων ἐρχομένους εἰς τὴν Ῥώμην.

Ἐν ἔτει 324 — 433, ἐξ αἰτίας ἐνὸς λοιμοῦ, ὅστις εἶχεν ἐνσκήψῃ εἰς τὴν Ῥώμην ἰδρύθη δημοσίᾳ ναὸς εἰς τὸν Ἀπόλλωνα, κατὰ δὲ τὸ ἐξῆς ἔτος ἐγένετο ἡ ἐπίσημος τοῦ ναοῦ καθιέρωσις. Ἄλλη δὲ μεγάλη ἐπιδημία, ἣτις ἐλυμαίνετο ἤδη ἀπὸ ἐνὸς ἔτους τὴν πόλιν, ἔδωκεν ἀφορμὴν τῷ 390 — 364 νὰ τελεσθῶσι τὸ πρῶτον ἐν Ῥώμῃ δραματικαὶ παραστάσεις, αἵτινες ὅμως ἦσαν ὅλως ἄτεχνοι κατ' ἀρχάς, διότι θεωροῦντο μόνον ἐκ δεισιδαιμονίας ὡς μέσον ἀποτρεπτικὸν τῆς νόσου καὶ οὐδὲν πλέον. Ἡ στρώσις ἱερῶν κλινῶν καὶ ἡ παράθεσις εὐχίας εἰς τοὺς θεοὺς δημοσίᾳ ὑπὸ τῆς πόλεως, ἡ ὅπως ἔλεγον οἱ Ῥωμαῖοι, τὰ lectisternia, δις ἤδη εἰς ὁμοίας περιστάσεις δοκιμασθέντα καθ' ὑπόδειξιν τῶν Σιβυλλείων χρησμῶν πρὸς ἀποσόβησιν τοῦ κακοῦ, εἶχεν ἀποδειχθῆ ὅτι οὐδαμῶς ἦσαν ἐπιτευκτικὰ φάρμακα. Ὅθεν, κατὰ τὴν περίστασιν, περὶ ἧς ἀνωτέρω λέγομεν, προσέφυγον οἱ Ῥωμαῖοι εἰς μέσον δραστηκώτερον, ὡς ἐνόμιζον, εἰς τὰς δραματικὰς δηλονότι παραστάσεις (ludi scaenici), αἵτινες μετὰ τοσαύτης λαμπρότητος ἐτελοῦντο κατὰ τὰς ἐορτὰς τῶν Ἑλλήνων. Ἔως τότε οἱ Ῥωμαῖοι εἶχον μόνον τοῦ χίρκου τὰ θεάματα. Μετεκλήθησαν λοιπὸν ὑποκριταὶ ἐκ Τυρρηνίας (κατ' ἐκείνους δὲ τοὺς χρόνους ὑπῆρχον καὶ ἐν Ἑλλάδι περιοδευτικαὶ

ἐταιρεῖαι διονυσιακῶν τεχνιτῶν), οἵτινες ἐξετέλεσαν τότε πρῶτον μιμικίας τινας ὀρχήσεις ἐντεχνωτέρας, συναυλοῦντος Τυρρηνοῦ ὡσαύτως αὐλητοῦ, ἀλλ' ἄνευ λόγου, οὔτε πεζοῦ οὔτε ἐμμέτρου, διότι βεβαίως ἡ τυρρηνικὴ γλῶσσα δὲν θὰ ἦτο καταληπτὴ εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Ἡ παράστασις αὕτη ὅσον καὶ ἂν ἦτο ψυχρὰ καὶ ἄκομψος, ἔδωκεν ὅπωςδὴποτε νέαν ὥθησιν εἰς τὰ ἀγροτικά ἐκεῖνα σκώμματα, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλέγομεν. Νέοι δηλαδὴ Ῥωμαῖοι, ἐλευθεροὶ, ἰστροφῶνες ὀνομασθέντες κατὰ μίμησιν τῶν Τυρρηνῶν ἰστροφῶν, προσέθηκαν εἰς τὴν ἤδη ὑπάρχουσαν δραματικὴν σάτιραν νέον στοιχεῖον, τὴν μουσικὴν καὶ τὴν ὀρχησιν. Ἐπειδὴ δὲ ἤρρεσκεν εἰς τὸ πλῆθος ὁ νεωτερισμὸς οὗτος, τὰ τέως αὐτοσχέδια φεσκέννινα ἔπη μετεσχηματίσθησαν βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον εἰς δραματικὸν γένος ἐντεχνώτερον. Καὶ ὅμως διακόσια καὶ πεντήκοντα περίπου ἔτη ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως τῆς ἐλευθέρας πολιτείας εἶχον παρέλθῃ, περὶ τὰ εἴκοσι δὲ καὶ ἑκατὸν ἀφ' ὅτου τὸ πρῶτον εἶδον οἱ Ῥωμαῖοι τὰ τυρρηνικὰ θεάματα, πρὶν ἢ κατορθωθῇ νὰ φανῇ ἐν Ῥώμῃ ποιητικὴ τις γραμματεία ὅπωςοῦν λόγου ἀξία. Ἐν τοσούτῳ δὲ οἱ Ῥωμαῖοι κατέκτων μὲν τὴν Ἰταλίαν, ἐντὸς δὲ τῆς πόλεως ἡγωνίζοντο ἄλλους οὐδὲν ἥττον δυσχερεῖς ἀγῶνας.

Κατ' ἐκείνους δὲ τοὺς χρόνους βλέπομεν ὅτι οἱ νικηφόροι στρατηγοί, ὅπως ὁ δικτάτωρ Τίτος Κοϊγκτίος Κιγκινῆτος μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Πραϊνέστου, πόλεως λατινικῆς, ἐν ἔτει 374—380, εἶχον τὴν συνήθειαν εἰς μνήμην τῶν θριάμβων, οὓς κατήγον, νὰ ἰδρῶσιν ἐν τῷ Καπιτωλίῳ πίνακας χαλκοῦς. Τοῦτων δὲ τῶν πινάκων αἱ ἐπιγραφαὶ ἦσαν μὲν ἐν μέτρῳ σαταυρνίῳ πεποιημέναι, ἀλλ' οὐδὲν εἶχον ποιητικὸν ἔξαρμα. Ἡ γλῶσσα ἦτο σεμνὴ καὶ ἐκλεκτή, τὰ δὲ κατορθώματα τοῦ θριαμβευτοῦ ἀνεγράφοντο ἐν θαυμαστῇ καὶ μεγαλοπρεπῇ βραχυλογίᾳ. Ὁ περικλεὲς οἶκος τῶν Σκηπιῶνων, ὅστις ἡγάπα καὶ τὰ γράμματα καὶ τὰς τέχνας πλείοτερον παντὸς ἄλλου οἴκου ἐκ τῶν συγχρόνων, φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν ὁ εἰσηγητὴς καὶ ἄλλης ἀκόμη καινοτομίας, πρῶτος δηλαδὴ ἐκόσμησε τὰ οἰκογενειακὰ μνήματα δι' ἐμμέτρων ἐπιγραφῶν, ὅπως

οἱ Ἕλληνες εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ πράττωσιν. Ἡ ἐπὶ τοῦ τάφου τῶν Σκηπιῶνων παλαισιότατη ἐπιγραφή εἶναι ἡ δι' ἑξ ἑκ μόνον ἀπλῶν μὲν, ἀλλὰ σεμνῶν στίχων ἐγκωμιάζουσα τὸν ὑπατον τοῦ ἔτους 495—259 Λεύκιον Κορνήλιον Σκηπίωνα, Βαρβάτου υἱόν· «οἱ πλεῖστοι τῶν Ῥωμαίων, λέγει ἡ ἐπιγραφή, ὁμοφώνως κηρύττουσιν ὅτι ὁ μοναδικὸς οὗτος ἀνὴρ ὑπῆρξεν ὁ ἄριστος τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν». Ἐπειτα δὲ ἀναγράφει τὸ ὄνομά του, τὰς ἀρχάς, ἃς ἤρξε, τὰ πολεμικὰ του ἀνδραγαθήματα καὶ τὸν νόον, ὃν καθιέρωσε. Βραδύτερον ἡ οἰκογένεια ἐτίμησε διὰ παρεμφεροῦς ἐπιγραφῆς καὶ τὸν πατέρα, τὸν Βαρβάτον. Ἐξ σατούρνιοι στίχοι συναποτελοῦσι καὶ τὴν δευτέραν ταύτην ἐπιγραφὴν, ἀλλ' ἔχει προσωπικώτερον χαρακτῆρα τὸ ἐγκώμιον τοῦ πατρός, αἱ δὲ ἠθικαὶ καὶ αἱ φυσικαὶ ἀρεταὶ αὐτοῦ ἀναγράφονται ἀκριβέστερον· «ἦτο, λέγει, ἀνὴρ ἀνδρείος καὶ συνετός, ἡ δὲ εὐμορφία αὐτοῦ ἦτο ἴση πρὸς τὴν ἀρετὴν». Τῶν δύο τούτων ἐπιγραφῶν ἡ προτέρα ἐχρησίμευσε προφανῶς ὡς παράδειγμα καὶ τῆς τοῦ Μάρκου Ἀτιλίου Καλατίνου, δις ὑπατεύσαντος τῷ 496—258 καὶ τῷ 500—254. Οὕτω δὲ ὁ περιεργαζόμενος τὰ παρὰ τὴν Καπίννην πύλην κατὰ σειρὰν ἰδρυμένα μνήματα τῶν Σερβιλίων, τῶν Μετέλλων καὶ τῶν ἄλλων ἐπιφανῶν οἴκων, ἠδύνατο νὰ συλλέξῃ οὐκ ὀλίγας ἐκ τῶν παλαιῶν ἐκείνων τυπικῶν φράσεων, αἵτινες ἐν τῇ συνεσταλμένῃ αὐτῶν μεγαλοπρεπείᾳ, ἔσφζον ἀπὸ τῆς λήθης τῶν μεγάλων πατέρων τὰ κατορθώματα.

Αἱ προφητεῖαι, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἦσαν ἐκ παλαιοῦ οὐκ ὀλίγον ἀγαπηταὶ εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Ἡ λατρεία τῆς Τύχης ὑπῆρχε διαδεδομένη ἐν Ἰταλίᾳ παρὰ τοῖς Σαβίνοις καὶ τοῖς Ὀμβροῖς· οἱ ναοὶ τῆς Τύχης οἱ ἐν Πραϊνέστῳ καὶ ἐν Ἀντίῳ ἦσαν ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων πεφημισμένοι. Καὶ ἐν Ῥώμῃ δὲ δύο εἶχε ναοὺς ἡ θεά, τοὺς ἀρχαιοτάτους τῆς πόλεως, διότι τὴν ἰδρυσιν αὐτῶν ἀνεβίβαζον οἱ ἄνθρωποι εἰς τοὺς χρόνους τοῦ παλαιοῦ βασιλείας Σερβίου Τυλλίου. Πᾶς δὲ ἐν ἀπορίᾳ εὐρισκόμενος, πρὸς τὴν θεὰν Τύχην ἦτο συνήθεια νὰ καταφεύγῃ καὶ νὰ ἐρωτᾷ περὶ τοῦ πρα-

κτέου. Ἡ ἀπόκρισις ἐδίδετο ὡς ἐξῆς· ἐκ δέσμης ράβδων, αἵτινες εἶχον ἐπιγεγραμμένον σημεῖον ἢ ἔμμετρον φράσιν ἐξήγετο μία, ταύτην δὲ λαμβάνων ὡς περ κλήρον (*sors*) ὁ ἀπορῶν, ἐδιδάσκετο τί ἔπρεπε νὰ πράξῃ. Βραδύτερον, ἐξ οὗ χρόνου ἐγνώρισαν οἱ Ῥωμαῖοι τὸ ἐν Δελφοῖς μαντεῖον, ἢ παλαιὰ ἐκεῖνη τῆς Τύχης κληρομαντεία μετεσχηματίσθη ὡσαύτως ἐπὶ τὸ ἐλληνικώτερον. Ἐχαράσσοντο ἐπὶ τῶν ράβδων δακτυλικά ἐξάμετρα, ὅχι πάντοτε σύμφωνα πρὸς τοὺς κανόνας τῆς ἐλληνικῆς προσωδίας καὶ μετρικῆς καὶ ἡ Τύχη ἐξήγεν ὅπως δῆποτε μίαν ράβδον ἦτοι ἓνα κλήρον, ὃν ἐλάμβανεν ἀνὰ χεῖρας ὁ συμβουλευόμενος τὸ μαντεῖον καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ἀναγεγραμμένον παράγγελμα ἔπραττεν ὅ,τι ἔμελλε νὰ πράξῃ. Ἦσαν δὲ οἱ χρησμοὶ οὗτοι γενικώτατοι, ὥστε εὐκόλως ἠδύναντο οἱ αὐτοὶ νὰ δίδωνται εἰς χιλιάδας ἀνθρώπων, περὶ ποικιλωτάτων πραγμάτων ζητούντων νὰ μάθωσι τὸ μέλλον καὶ τοιοῦτοι περίπου· « Ἀντὶ ἀμφιβόλου ἐχθροῦ, θὰ ἀποκτήσῃς ἐχθρὸν βέβαιον, ἂν δὲν φυλαχθῇς. Ὡραῖος εἶναι ὁ ἵππος, ἀλλὰ δὲν δύνασαι νὰ τὸν ἀναβῇς. Ἐπιχειρήσον καὶ θὰ χαρῇς. Πολλοὶ ὑπάρχουσι ψεῦσαι, μὴ πίστευε ». Τοιαῦτα ἦσαν τὰ γνωμικὰ ταῦτα τῆς Τύχης (ἐὰν ἐπιτρέπηται νὰ μεταχειριζώμεθα νεώτερα παραδείγματα ἵνα δώσωμεν ἔννοιαν τῶν παλαιῶν ἐκείνων κλήρων), ἅτινα ἕκαστος προσεπάθει νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὴν ἰδιαιτέραν του περίστασιν, ἀκριβῶς διότι ἦτο γενικώτατος ὁ χαρακτήρ αὐτῶν.

Τὸ παράδειγμα τῆς Κυμαίας Σιδύλλης ἐνέπνευσεν ἀναμφιβόλως τοὺς δύο ἀδελφοὺς Μαρκίους, ὧν τὰς προφητείας φαίνεται ὅτι ἐγνώρισε κατὰ πρῶτον ἢ σύγκλητος πρὸ τοῦ δευτέρου λιβυκοῦ πολέμου (536—218). Ταῦτα λοιπὸν τὰ *carmina Marciana*, ὧν τὰ περισωθέντα λείψανα (ἂν ὑποθετῇ ὅτι εἶναι καὶ γνήσια) σύγκεινται ἐκ στίχων ἐξαμετροειδῶν ἀναμίκτων πρὸς σατουρνίους, δεικνύουσιν ἐνιαχοῦ καταφανῶς τὴν ἐπίδρασιν τῶν Σιδυλλείων χρησμῶν, οἷον ἐν τῇ γενομένη παροτρύνσει πρὸς τοὺς Ῥωμαίους νὰ ἰδρύσωσιν ἀγῶνας εἰς τὸν Ἀπόλλωνα ἐὰν θέλωσι νὰ ἀποκρούσωσι τοὺς πολεμίους.

Ἄλλ' ἐκτὸς τῶν μαντικῶν τούτων συμβουλῶν καὶ τῶν χρησμῶν τῶν ἐχόντων γενικώτερον χαρακτῆρα, εἶχον οἱ Ῥωμαῖοι καὶ παντοῖα ἄλλα τεχνικὰ παραγγέλματα καὶ πρακτικὰς γνώμας πρὸς χρῆσιν τῶν ἀνθρώπων ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ. Ἦσαν δὲ καὶ ταῦτα ἔμμετρα ἵνα ἐντυπῶνται εὐκολώτερον εἰς τὴν μνήμην καὶ συνηθέστατα εἶχον τὸ σατούρνιον μέτρον. Τοιούτου εἶδους φιλοπρόνημα εἶναι τὸ λεγόμενον Ποίημα τῶν ἀγροτῶν (*Carmen rusticorum*), ὃπερ περιέχει παραγγέλματα, ἅτινα δίδει πατήρ πρὸς τὸν υἱὸν ἵνα διδάξῃ αὐτὸν τίνες οἱ εἰς τὰ γεωργικὰ ἔργα κατάλληλοι καιροὶ καθῶς καὶ πᾶν ὅ,τι ἀπὸ Ἡσιόδου θεωρεῖται ὅτι συμφέρον ἔχουσι νὰ γινώσκωσιν οἱ γεωργοὶ καὶ εἰδικώτερον οἱ Λατῖνοι γεωργοί. Ἀνώτεραι δὲ τὴν ἔννοιαν εἶναι αἱ ἠθικαὶ γνώμαι (*sententiae*), τὰς ὁποίας ὁ Ἀππίος Κλαύδιος ὁ Τυφλὸς ἀπευθύνει πιθανῶς πρὸς τινὰ τῶν οἰκείων. Εἶναι δὲ ὁ Ἀππίος ὁ πρῶτος γνωστὸς Ῥωμαῖος συγγραφεύς, διότι πάντα τὰ πρὸ αὐτοῦ φιλοπρόνηματα εἶναι ἀδέσποτα. Ὁ Ἀππίος, πολιτικὸς ἀνὴρ ἀκαταπόνητον ἔχων τὴν δραστηριότητα, ἐπολέμησεν ἐν τῇ συγκλήτῳ διὰ σφοδρότατου λόγου τὰς προτάσεις, τὰς ὁποίας παρὰ τοῦ Πύρρου ἐκόμιζεν ὁ Κινέας καὶ κατῴρθωσε νὰ ματαιώσῃ τὰς προσπάθειάς τοῦ Ἑλληνος πρεσβευτοῦ, ἀνῆκε δὲ εἰς οἶκον, ὅστις, ἀπὸ τῶν χρόνων ἡδὴ τῆς δεκαδαραχίας μέχρι τῶν χρόνων τῶν αὐτοκρατορικῶν, ἀείποτε διεκρίθη διὰ τὴν ἀγάπην αὐτοῦ πρὸς τὰ γράμματα. Πρῶτος ὡσαύτως ὁ Ἀππίος ἐπεχείρησεν ἔκδοσιν ἔργου ῥητορικοῦ, δημοσιεύσας τὸν περίφημον καὶ σφοδρὸν λόγον, ὃν εἶπεν ἐν τῇ συγκλήτῳ κατὰ τὸ ἔτος 474—280. Καθ' ὅλα δὲ τὰ φαινόμενα ἐγίνωσκεν ὁ Ἀππίος τὰ διδάγματα τῆς πυθαγορείου φιλοσοφίας, ἥτις ἦνθει ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ, διότι εἷς τοῦλάχιστον ἐκ τῶν ὀλίγων διασωθέντων σατουρνίων στίχων τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων ἠθικῶν παραγγελεμάτων του προέρχεται ἀναντιρρήτως ἐξ ἐλληνικῆς πηγῆς. Παραγγέλλει δὲ μεταξὺ ἄλλων ὁ πρακτικὸς ἐκεῖνος καὶ ἔμπειρος Ῥωμαῖος ὅτι πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ εἶναι κύριος ἑαυτοῦ διὰ νὰ μὴ τὸν παρασύρῃ εἰς ὄλεθρον τὸ πάθος. Διδάσκει δὲ καὶ πῶς πρέπει τις νὰ φέρηται

ἐνώπιον φίλου καὶ ἐνώπιον ἐχθροῦ. «Βλέπων φίλον, λέγει, λησμόνει τὰς στενοχωρίας σου, ἂν δὲ βλέπης ἐχθρόν, ἔσο συνετός, καὶ μὴ πορεύῃσαι εἰς ὑπάντησίν του, καθ' ὃν τρόπον καὶ πρὸς τὸν φίλον». Ταῦτα ἀνήκουσιν εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνην τῶν ἀπλῶν καὶ πρακτικῶν γνωμικῶν, ἅτινα ἐκ παλαιότητων χρόνων θὰ ἐχρησίμευον ὡς κείμενα εἰς τοὺς νέους ἵνα ἀσκῶνται εἰς τὴν γραφήν, εἰς τὴν ἀνάγνωσιν καὶ εἰς τὴν ἀπομνημόνευσιν. Ὁ θησαυρὸς δὲ οὗτος τῶν πρακτικῶν γνώσεων πρὸς χρῆσιν τοῦ σχολείου, μικρὸς ὢν κατ' ἀρχὰς ἠϋξάνετο ἔπειτα σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τῆς προσθήκης καὶ ἄλλων ἐκάστοτε γνωμῶν, αἵτινες ἐλαμβάνοντο ἐκ παντοίων πηγῶν. Καὶ δὲν ἦσαν μὲν τὰ γνωμικά ταῦτα ἐντέχνου μορφῆς καὶ τελείας, οἷα τὰ τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Σόλωνος, τοῦ Φωκυλίδου, τοῦ Θεόγνιδος, δι' ὧν ἀνετρέφοντο τὰ τέκνα τῶν Ἀθηναίων, τὰ ῥωμαϊκὰ ἦσαν βραχυτέρα καὶ κατὰ πολὺ ἀτεχνότερα, ἀλλ' ὅμως εἶχον πολλὴν τὴν σεμνότητα, ὡς ἂν ἦτο ὑποφήτης (vates) ὁ διδάσκων καὶ χρησιμοὶ τὰ διδάγματα.

Καὶ ὅτε δὲ εἶχεν ἤδη λάβῃ τελειοτέραν ἐν Ῥώμῃ ἀνάπτυξιν ἡ ποιητικὴ γραμματεία, ὁ Κάτων ὁ πρεσβύτερος, ὁ κατ' ἐξοχὴν ἠθικὸς ἐκεῖνος ἀνὴρ, ὁ ἀδιάφθορος τύπος τοῦ ἀρχαικοῦ Ῥωμαίου, ἐδίδασκε τὸν υἱὸν τὴν βιωτικὴν παιδείαν διὰ σατουρνίου ὡσαύτως ποιήματος (Carmen de moribus). Ἀποβλέπων μετὰ πόθου πρὸς τὸ ἀπλοῦχόν καὶ ἔνδοξον παρελθόν τῆς πόλεως, ἔφεγε τὴν πολυτελῆ διαιταν τῶν ἑαυτοῦ χρόνων· «Τότε, ἔλεγεν, ἐπλήρωνον οἱ ἄνθρωποι πλείονερα διὰ τοὺς ἵππους ἢ διὰ τοὺς μαγείρους. Τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ δὲν ἀπῆλαυε τιμῆς. Οὐδὲν πρᾶγμα εἶναι εὖνων ὅταν εἶναι περιττόν, καὶ ἐν μόνον ἀσσάριον ἂν πληρώσῃς διὰ πρᾶγμα, τοῦ ὁποίου δὲν ἔχεις ἀνάγκην, πολὺ εἶναι. Ὁ χρηστὸς ἀνὴρ, υἱέ μου Μάρκε, εἶναι κύριος τοῦ λόγου (δὲν ἔχει λοιπὸν ἀνάγκην ἐξωτικῶν τεχνῶν, οἷα ἡ ἐλληνικὴ ῥητορικὴ)». Ἄξιον λόγου εἶναι ἐπίσης ἐκ τῶν τοῦ Κάτωνος καὶ τὸ ἐξῆς· «Ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ὅπως ὁ σίδηρος. Ὁ σίδηρος τρίβεται μὲν διὰ τῆς χρήσεως, ἀλλὰ καὶ ἂν δὲν τὸν μεταχειρίζῃσαι τὸν φθείρει ἢ σκω-

ρία. Οὕτω συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς ἀνθρώπους· καταπονεῖ μὲν αὐτοὺς καὶ κατατρίβει ἢ ἐργασία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀργία καὶ ἡ ὀκνηρία εἶναι ὀλεθριώτερα τῆς ἐργασίας».

ΛΙΒΙΟΣ ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

Ὁ πρῶτος, ὅστις ἐν Ῥώμῃ ἐγεώργησε τὴν ἔντεχνον ποίησιν, ἦτο Ἕλλην· ἔσπειρεν εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἄρουραν ὀθνεῖον φυτόν, ἑλληνικόν. Ὁ Ἕλλην Ἀνδρόνικος ἦτο διδάσκαλος ἐν πόλει ἀκόμη βαρβαρικῇ, τῇ Ῥώμῃ, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι τότε, ἀφ' οὗ εἶχον ἐπιβάλλη τὴν στιβαρὰν καὶ κατακτητικὴν χεῖρά των ἐπὶ τῶν λαῶν τῆς κάτω Ἰταλίας, ἐπέθησαν νὰ γίνωσι κύριοι καὶ τοῦ διανοητικοῦ πλούτου τῶν Γραικῶν, ἔθνους ῥητόρων καὶ ποιητῶν. Κατὰ τὸ ἔτος 482—272 ἐκυρίευσαν οἱ Ῥωμαῖοι τὸν Τάραντα, τὴν πόλιν τὴν γνωστὴν διὰ τὸν τρυφηλὸν βίον, ὃν διῆγον οἱ κάτοικοι αὐτῆς, ἵνα δὲ κολάσωσι τὴν αὐθάδειαν τῶν Ταραντίνων ἐστέρησαν αὐτοὺς τῆς αὐτονομίας. Ἠχθθησαν τότε ἐκεῖθεν εἰς τὴν Ῥώμην αἰχμάλωτοι πολλοὶ καὶ ἐπωλήθησαν ὡς δοῦλοι καὶ μεταξὺ αὐτῶν ἦτο καὶ ὁ Ἀνδρόνικος, παιδίον ἔχον ἐξ περιπού ἐτῶν ἡλικίαν. Προσελήφθη δὲ ἡ εὐθὺς τότε ἡ βραδύτερον εἰς τὸν οἶκον τοῦ Λιβίου Σαλινάτωρος, οὗτινος ἐδίδασκεν ἔπειτα τοὺς παῖδας. Ἀπελευθερωθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ Λιβίου καὶ ὀνομασθεὶς διὰ τοῦτο Λίβιος Ἀνδρόνικος ἐξηκολούθησε μετερχόμενος τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου. Ἐδίδασκε δὲ λατινικὰ καὶ ἑλληνικὰ ἐπὶ μισθῷ εἴτε ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ εἴτε καὶ ἀλλαχοῦ. Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸ διδακτικὸν σύστημα τῶν Ἑλλήνων ἡ διδασκαλία τῆς γραμματικῆς ἔπρεπε νὰ γίνηται ἐπὶ κειμένου, ὅπερ ἐλαμβάνετο ὡς βάσις διὰ τὰς ἀσκήσεις τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῆς ἐρμηνείας, ἠναγκάσθη ὁ Ἀνδρόνικος νὰ παρασκευάσῃ τοιοῦτον βιβλίον ἀρμόδιον εἰς τὴν διδασκαλίαν. Ὅθεν, ὀρθότατα σκεφθεὶς, ἀπεφάσισε νὰ μεταφράσῃ λατινιστὶ τὴν Ὀδύσειαν με-

ταχειρισθείς πρὸς τοῦτο τὸ σατούρνιον μέτρον. Ἡ Ὀδύσσεια τοῦ Ἀνδρονίκου (ἢ ὅπως ἄλλως κατ' ἀρχὰς ὠνομάζετο τὸ ἔργον) ἦτο πόνηγμα πενιχρὸν καὶ οὕτως εἰπεῖν χειρωνακτικόν, ὡμοιάζει δὲ πρὸς ἄτεχνον καὶ ἀπειρόκαλον ξόανον διὰ καταφορᾶς τοῦ πελεκέως ὅπως δὴ ποτε ἀποτελεσθὲν κατὰ τὸ ἀνέφικτον παράδειγμα καλλίστου μαρμαρίνου τεχνουργήματος. Ποῦ μὲν εἶχε ξηρὸν καὶ πενιχρὸν τὸν φραστικὸν χαρακτήρα, ποῦ δὲ συρόμενον καὶ πλήρη περιφράσεων. Ἐπειτα τὸ ἔργον ἦτο καθ' ὅλου βαρὺ, ἄκομψον, τραχὺ καὶ ἄχαρι. Ὁ Κικέρων ὀρθῶς παραβάλλει τὴν παλαιὰν ἐκείνην μετάφρασιν πρὸς τὰ ἄτεχνα γλυπτικά κατασκευάσματα τοῦ Δαιδάλου, ὅστις δὲν ἤξευρεν ἀκόμη νὰ διαστείλῃ τοὺς πόδας τῶν ἀπεικασμάτων του καὶ ἄφινεν αὐτοὺς συγκεκολλημένους, ὑπεδῆλwege δὲ δι' ἐνὸς μόνον ἀπλοῦ χαράγματος τοὺς ὀφθαλμούς. Σπανίως μόνον ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος ἐπετύγχανε νὰ εὕρῃ ἢ λέξιν μετ' ἀκριβείας ἀρμόζουσαν ἢ φράσιν δυναμένην ἐπιτηδεΐως νὰ ἀποδώσῃ τοῦ πρωτοτύπου ποιήματος τὴν ἔννοιαν. Τὰ ἐλληνικὰ τῶν θεῶν ὀνόματα ἀντικατέστησε διὰ ῥωμαϊκῶν· ἐπικαλεῖται ἀντὶ τῆς Μούσης τὴν Καμήνην, ἣτις εἶναι θυγάτηρ ὅχι τῆς Μνημοσύνης, ἀλλὰ τῆς συνωνύμου αὐτῆς Μονήτης, ἡ Μοῖρα γίνεται Μόρτη, ὁ τοῦ Κρόνου υἱός, υἱὸς τοῦ Σατούρνου, ὁ Ἑρμῆς ἀντικαθίσταται διὰ τοῦ Μερκουρίου καὶ ἡ Λητώ ἢ μήτηρ τοῦ Ἀπόλλωνος γίνεται Λατώνη. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ μεταφράζειν τὰ ὀνόματα, οὕτινος ἕκαμον εἰς τὸ ἐξῆς χρῆσιν καὶ πάντες οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ συγγραφεῖς τῶν Ῥωμαίων, ἀποδεικνύει μετὰ βεβαιότητος ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς μετεγλωττίσθη λατινιστὶ ἡ Ὀδύσσεια, εἴχεν ἤδη ἀποτελεσθῇ ἡ σύγκρασις τῆς ἐλληνικῆς μυθολογίας πρὸς τὴν μυθολογίαν τῶν Ῥωμαίων. Ἐνίοτε κατέφευγε καὶ εἰς γενεαλογικὰς προσθήκας ὁ Λίβιος, οἷον ἐὰν εἶχεν ἀνάγκην νὰ συμπληρώσῃ κάλλιον ἀτελῆ τινα στίχον ἢ καὶ ὅταν ἤθελε νὰ κάμῃ διδακτικὸν τι παρέμβλημα. Καὶ ὅμως ἡ Ὀδύσσεια αὕτη ἐχρησίμευεν ὡς διδακτικὸν βιβλίον μέχρι τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἐμαθήτευεν ὁ Ὀράτιος, δὲν εἶναι δὲ ἴσως παράδοξον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι

διὰ τὴν δυσκολίαν τὴν προερχομένην ἐκ τῆς ἀτεχνίας τοῦ κειμένου ἠναγκάζετο ὁ Ὀρβίλιος νὰ ἐπιβάλλῃ διὰ τῆς μάλιστα τὴν πειθαρχίαν εἰς τοὺς μαθητάς του, ἂν καὶ φαίνεται ὅτι βραδύτερον, ἄγνωστον ἀκριδῶς πότε, ἔγινε τις ἀπόπειρα νὰ μεταβληθῶσι τοῦλάχιστον οἱ ἄξεστοι σατούρνιοι τοῦ Ἀνδρονίκου εἰς ἑξαμέτρους δακτυλικούς κομποτέρους, ὥστε νὰ ἔχωσιν οἱ νέοι εὐαρεστότερον ἀνάγνωσμα. Περί δὲ τὴν ἔρευναν καὶ ἐρμηνείαν πολλῶν λέξεων καὶ τύπων ἀρχαϊκῶν τούτου τοῦ ποιήματος ἡσχολήθησαν ἐπὶ πολὺ οἱ Ῥωμαῖοι γραμματικοὶ ἀπὸ τοῦ Οὐάρρωνος μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Αὐλοῦ Γελλίου, ὅστις μάλιστα λέγει ὅτι εἶδεν ἀποκείμενον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τῶν Πατρῶν παλαιότατον καὶ σεπτὸν ἀντίγραφον τῆς Ὀδυσσεΐας τοῦ Ἀνδρονίκου.

Ὁ Ἀνδρόνικος ἡσθάνετο ὅτι εἶχε τὴν ἀποστολὴν νὰ φανερώσῃ εἰς τοὺς Ῥωμαίους τὰ μυστήρια τῆς ἐλληνίδος Μούσης, αἱ δὲ περιστάσεις διηυκόλυναν τὸ ἔργον του. Ὁ πρῶτος λιδικὸς πόλεμος εἶχε μετὰ πάροδον εἴκοσι καὶ τεσσάρων ἐτῶν ἐπιτυχῶς περατωθῇ, κατὰ δὲ τὸ ἐφεξῆς ἔτος (514—240) οἱ κουρούλιοι ἀγορανόμοι ἐνόμισαν καλὸν νὰ τελέσωσι μεγαλοπρεπέστερον τὰς συνήθεις ἐορτάς, αἵτινες ἔκτοτε ἤδη ἐτελοῦντο ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας (ἀπὸ τῆς 16 μέχρι τῆς 19 Σεπτεμβρίου), προσθέτοντες τότε εἰς αὐτάς καὶ δραματικὰς παραστάσεις, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Ἑλλήνων, οἵτινες, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου, ἐτέλουν ἀγῶνας δραματικούς κατὰ τὰς ἐορτάς τὰς ἀγομένους πρὸς πανηγυρισμὸν μεγάλων νικῶν. Κατὰ δὲ τοὺς πολέμους τοὺς πρὸς τὸν Πύρρον καὶ τοὺς Καρχηδονίους πολλοὶ τῶν Ῥωμαίων στρατιωτικῶν εἶχον ἰδῆ ἐν ταῖς πόλεσι τῆς κάτω Ἰταλίας καὶ τῆς Σικελίας ἐλληνικὰ θεάτρα, ὥστε ἦτο οὕτως εἰπεῖν παρεσκευασμένον τὸ ἔδαφος πρὸς εἰσαγωγὴν τοῦ δράματος εἰς τὴν Ῥώμην. Ὅθεν, κατὰ τὸ ἔτος 240 π. Χ., ὅπως εἵπομεν, παρεστάθη τὸ πρῶτον ἐν Ῥώμῃ μία τραγωδία καὶ μία κωμωδία λατινιστί. Ἀμφότερα τὰ δράματα ταῦτα εἶχε φιλοπονήσῃ ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος, ὅστις δὲν ἤρκεσθη εἰς τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ προ-

σέλαβε καὶ τὸ τοῦ πρωταγωνιστοῦ. Κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ὁ Λίβιος ἦτο συγχρόνως καὶ ὁ θεατρῶνης, ὁ ἔχων δηλαδὴ τὴν εὐθύνην τῆς διεξαγωγῆς τῆς παραστάσεως καθ' ὅλου, καθὼς καὶ ὁ διευθυντὴς τῆς ἐταιρείας ἦτοι τοῦ θιάσου τῶν ὑποκριτῶν, ὃν εἶχε καταρτίσῃ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν περιοδεούντων ἑλληνικῶν θιάσων. Μετὰ τοσαύτης δὲ ἐπιτυχίας διεξήχθησαν οἱ σκηνικοὶ ἀγῶνες τοῦ ἔτους ἐκείνου, ὥστε ἔκτοτε τὰ δραματικὰ θεάματα εἰσῆχθησαν πλέον κανονικῶς εἰς τὰς ἐνιαυσίους τῶν Ῥωμαίων ἐορτάς, ἡ δὲ τραγωδία καὶ ἡ κωμῳδία ἦσαν εἰς τὸ ἐξῆς καὶ ἐν Ῥώμῃ ὅπως ἐν Ἀθήναις, ἐν ἑκ τῶν ἀπαραιτήτων στοιχείων τῶν εἰς τέρψιν τοῦ δήμου παρεχομένων θεαμάτων. Καὶ περὶ μὲν τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν δύο τούτων δραματικῶν γενῶν θὰ πραγματευθῶμεν ἐκτενέστερον κατωτέρω, νῦν δὲ ἐπανερχόμενοι εἰς τὸν Ἀνδρόνικον, λέγομεν ὅτι ἐκεῖνος εἶναι ὁ δημιουργήσας εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν μέθοδον καὶ οἰκονομίαν τοῦ λατινικοῦ δράματος, ἥτις παρέμεινε καὶ μετ' αὐτὸν ἀναλλοίωτος, διότι κατὰ τοῦτο οἱ διάδοχοι αὐτοῦ, ἂν καὶ ἦσαν ἄλλως κατὰ πολὺ ὑπέρτεροι, ἐβιάδισαν εἰς τὰ ἔχνη, ἅτινα ἐκεῖνος ἀρχῆθεν ἐχάραξε. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ Ἕλληνες τῶν χρόνων ἐκείνων εἶχον ἐπενέγκῃ μεταβολὰς τινὰς ἐν τῷ δραματολογίῳ των, εἶχον δηλαδὴ διασκευάσῃ τὰ παλαιὰ κλασσικὰ ἔργα τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν τοῦ Αἰσχύλου, τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, οὕτως, ὥστε νὰ προσαρμόζωνται ταῦτα πρὸς τε τὴν αἰσθησιν τοῦ καλοῦ καὶ πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως, ἣν εἶχον οἱ ἄνθρωποι τῆς τότε γενεᾶς. Ταῦτα λοιπὸν τὰ μεταγενέστερα διασκευάσματα ἔλαβεν ὡς παραδείγματα ὁ Λίβιος καὶ κατ' αὐτὰ ἐφιλοπόνησε τὰς μεταφράσεις του. Πρὸςθεῖς ὅτι καὶ ἐλευθερώτερον μετέφρασεν. Ἐν δὲ τῇ ἐκλογῇ τῶν ὑποθέσεων προετίμησε τὸν τρωϊκὸν κύκλον, ὅστις ἦτο καὶ γνωστότερος καὶ διὰ τοῦτο καὶ εὐαρεστότερος εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν κοινόν, τούτου δὲ τοῦ κύκλου αἱ κυριώταται ὑποθέσεις ἦσαν ἡ μῆνις τοῦ Ἀχιλλέως, τοῦ Αἴαντος ἡ μανία, ἡ διὰ τοῦ Δουρείου ἵππου ἄλωσις τῆς Τροίας, ὁ φόνος τοῦ Ἀγαμέμνονος

(ἐνθα ἐναντίον πρὸς τὰ παρ' Αἰσχύλῳ συμβαίνοντα ὁ κυρίως αὐτουργὸς εἶναι ὁ Αἰγισθος), ὁ νόστος τοῦ Τεύκρου, τὰ κατὰ τὴν Ἑρμιόνην καὶ Ἀνδρομάχην. Πλὴν δὲ τῶν ἐκ τοῦ τρωϊκοῦ κύκλου ὑποθέσεων ἐγένετο χρῆσις παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις καὶ τῶν μύθων τῆς Ἀνδρομέδας καὶ τῆς Δανάης, οὓς εἶχε καταστήσῃ πασιγνώστους ἡ Μοῦσα τοῦ Εὐριπίδου, καθὼς καὶ τοῦ μύθου τῆς Φιλομήλας καὶ τοῦ Τηρέως.

Ἄν τις παραβάλλῃ τὰ ὀλιγοστὰ λείψανα τῶν τραγωδιῶν τοῦ Ἀνδρονίκου πρὸς ὅ,τι σφύζεται ἐκ τῆς Ὀδυσσεΐας αὐτοῦ, θὰ ἴδῃ ὅτι ἦσαν κατὰ πολὺ ἀνώτεροι αἱ τραγωδίαί. Καὶ ἡ τέχνη καθ' ὅλου καὶ ἡ γλῶσσα ἔχουσι καὶ ζώῃν καὶ ποικιλίαν μείζονα ἐν τοῖς δράμασιν ἢ ἐν τῇ μεταφράσει τῆς Ὀδυσσεΐας, ἂν καὶ ὁ Ἀνδρόνικος δὲν κατώρθωσεν πάντοτε νὰ τηρῇ τὴν ἀπαιτούμενην σεμνότητα τοῦ τραγικοῦ σχήματος, κάμνουσιν ὅμως αἰσθησὶν ἐντεχνότεραί τινες εἰκόνες, αἵτινες καὶ νῦν ἐνιαχοῦ ἐν τοῖς ἀποσπάσμασιν ἀναγινώσκονται καὶ τινες περιγραφαὶ τῶ ὄντι ὡραῖαι, τὸ δὲ παρηχητικὸν ἐκείνο τῆς παρομοιώσεως σχῆμα, ἡ alliteratio, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐλέγομεν, προσδίδει πολλάκις, ὅταν γίνηται ἡ προσήκουσα χρῆσις αὐτῆς, πολλὴν ὡσαύτως χάριν εἰς τὸν λόγον. Ὡς πρὸς τὰ μέτρα ἐπετύγχανε μάλιστα ὁ Ἀνδρόνικος ὅτε μετεχειρίζετο τοὺς δραματικούς ῥυθμούς, οἵτινες ἦσαν εἰς αὐτὸν οἰκειότεροι ἐκ τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας, ἥτοι τὸ ἰαμβικὸν τρίμετρον, τὰ τροχαϊκὰ τετράμετρα καταληκτικὰ καὶ ἀκατάληκτα, ἔτι δὲ τὰ ἀναπαιστικά καὶ τὰ κρητικά μέτρα, διότι τὰ δράματα πλὴν τῶν διαλογικῶν μερῶν τῶν μονολόγων εἶχον καὶ ᾄσματα καὶ μονωδίας, περὶ ὧν κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος. Ἡ τραγωδία ἡ ἐπιγραφομένη Ἰνώ εἶχε μάλιστα καὶ χορόν, ὅστις ἔψαλλεν ὕμνον εἰς τὴν Ἑκάτην. Βεβαίως δὲ ὁ Ἀνδρόνικος πρῶτος ὥρισε τοὺς θεμελιώδεις κανόνας τῶν λατινικῶν ἰαμβικῶν καὶ τροχαϊκῶν μέτρων συμφώνως πρὸς τὴν φύσιν τῆς γλώσσης τῆς λατινικῆς, ἥτοι τὴν προφοράν, τὴν προσωδίαν καὶ τὸν τονισμόν αὐτῆς, ὅπως ἡ γλῶσσα ἐλαλεῖτο κατὰ τοὺς τότε χρόνους ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων τῶν ἐχόντων ὅπωςδῆποτε παιδείουσιν τινα καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν.

Περὶ τῶν τραγωδιῶν τοῦ Ἀδρονίκου Λιβίου ὁ Κικέρων λέγει ὅτι δὲν εἶναι ἄξιοι δευτέρας ἀναγνώσεως, τὰς δὲ κωμωδίας του ἐπεσχίασαν ὅλως τῶν κατόπιν κωμικῶν ποιητῶν τὰ τελειότερα ἔργα. Γινώσκουμεν οὐδὲν ἦττον ὅτι εἶχε ποιήσῃ κωμωδίαν, ἣτις ἐπεγράφετο Ἀλαζῶν στρατιώτης (*Miles gloriosus*) καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Τερέντιος ὑπαινίσσεται εἰς ἓν κακὸν λογοπαίγνιον τοῦ ἥρωος τῆς κωμωδίας τοῦ Ἀνδρονίκου.

Ἦτο δὲ πολὺ φυσικὸν ὅτι τῆς ἰδιοφυίας τοιοῦτου ἀνδρός, οἷος τότε ὁ Ἀνδρόνικος, μοναδικοῦ εἰς τὸ εἶδός του, ἠθέλησε νὰ κάμῃ χρῆσιν καὶ ἡ πολιτεία. Ὅθεν, κατ' ἐπανάληψιν ἀνετέθη εἰς αὐτὸν ἐπισήμως τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ τῆς πολιτείας καὶ τῆς θρησκείας. Ἐποίησε λοιπὸν πρῶτον μὲν ὕμνον πρὸς ἐξίλασμον τῶν θεῶν, οἵτινες διὰ τινος φοβεροῦ, σημείου εἶχον δείξῃ τὴν ὀργὴν των. Τὸν ὕμνον ὠρίσθη νὰ ψάλλῃ χορὸς τρεῖς ἐννέα παρθένων κατὰ τὴν δημοτελεῖ πομπήν, ἣτις ἔμελλε νὰ διελάσῃ διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως. Ἀκριβῶς δέ, καθ' ἣν ὥραν ἐπανελαμβάνετο ὁ ὕμνος ἐν τῷ ναῷ τοῦ Στησίου Διὸς (547—207), ἔπесе κεραυνὸς εἰς τὸν οἶκον τῆς Ἥρας τῆς Βασιλίσσης ἐπὶ τοῦ Ἀβεντίνου λόφου. Οἱ οἰκονοὶ ἐδείκνυν ὅτι συμφορὰ θὰ ἐπῆρχετο εἰς τὰς Ῥωμαίας δεσποίνας καὶ ἡ συμφορὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτραπῇ. Ἡ ὀρισθεῖσα λοιπὸν τελετὴ ἀπεφασίσθη νὰ γίνῃ κατὰ πολὺ μείζων καὶ μάλιστα ἡ πομπή. Ἦγοῦντο τῆς ὁδοῦ δύο λευκαὶ ἀγγελίδες καὶ δύο ἀγάλματα τῆς Ἥρας τῆς Βασιλίσσης ἐκ κυπαρίσσου, ἔκλειον δὲ τὴν πομπὴν οἱ δεκαδάρχαι ἔχοντες δαφνίους στεφάνους περὶ τὴν κεφαλὴν καὶ φοροῦντες τηβέννους περιπορφύρους. Ἐν τῷ μέσῳ ἐβάδιζον λευκὰ ἐνδεδυμένοι αἱ εἰκοσι καὶ ἐπτὰ παρθένοι ψάλλουσιν τὸν ὕμνον τοῦ Ἀνδρονίκου. Ὅτε δὲ ἔφθασαν εἰς τὴν Ἀγορὰν ἐστάθησαν ἐκεῖ καὶ συμφώνως πρὸς τὸ ἄσμα ἤρχισαν καὶ τὸν χορόν. Διδάσκει δὲ ἡμᾶς ὁ ἱστορικὸς Τίτος Λίβιος ὅτι τὸ παρθένιον ἐκεῖνο τοῦ ὁμωνύμου τοῦ παλαιοῦ ποιητοῦ θὰ ἐφαίνετο τραχὺ καὶ ἄτεχνον εἰς τοὺς μεταγενεστέρους, εἶναι δὲ καὶ πιθανὸν ὅτι οὐδὲ τὸ ἀνέγνωσεν, οὐδένα ὁμῶς λόγον ἔχομεν νὰ μὴ πειθώμεθα εἰς τοὺς λόγους του.

Πλὴν τοῦ παρθενίου, περὶ οὗ εἶπομεν, ἔγραψε καὶ ἐπινίκιον ὕμνον ὁ Ἀνδρόνικος, ὅστις ὡσαύτως ἐψάλη ὑπὸ παρθένων πρὸς πανηγυρισμὸν τῶν πρώτων νικῶν τῶν Ῥωμαίων κατὰ τοῦ Ἀννίβου. Παρέσχε δὲ τὴν ἀφορμὴν εἰς ποίησιν τούτου τοῦ παιᾶνος αὐτὸς ὁ Λίβιος Σαλινάτωρ ὁ νικητὴς τῆς Σήνης (547—207), ὁ ἀπελευθερωτὴς τοῦ Ἀνδρονίκου.

Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ τάξις τῶν γραφέων, οἱ scribae, ὅπως ἔλεγον τότε τοὺς ποιητάς, ἤρχισε χάρις εἰς τὴν διάδοσιν τῶν ποιητικῶν αὐτῆς ἔργων, νὰ τιμᾶται ὅπωςδὴποτε πλειότερον ἢ προτοῦ, ἀλλὰ τὰ ποιήματα παντὸς γένους καὶ αὐτὰ ἀκόμη τὰ δράματα, ὠνομάζοντο ἀκόμη carmina. Παραπλήσιόν τι πρὸς τὴν Ὀδύσειαν τοῦ Ἀνδρονίκου καὶ ἐν μέτρῳ σατουρνίῳ πεποιημένον ἦτο καὶ τὸ λεγόμενον Carmen Priami, οὗ κάμνει μνείαν ὁ Οὐάρρων, ὑπῆρχε δὲ καὶ Carmen Nelei παλαιότατον μὲν, ἀλλ' ἀγνώστου συγγραφέως, ὅπερ ἔχει τὴν μὲν μορφήν δραματικὴν καὶ τὸ μέτρον ἱαμβικόν, πραγματεύεται δὲ τὸν μῦθον τῆς Τυροῦς, ὃν εἶχε καὶ ὁ Σοφοκλῆς δραματοποίησιν. Τούτου δὲ τοῦ ποιήματος λείψανα περιέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Φῆστος καὶ ὁ Χαρίσιος. Ὅτε δὲ ὁ γέρονς Ἀνδρόνικος, τῶν ποιητῶν ὁ πατήρ, συνήθροισε περὶ ἑαυτὸν τοὺς ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ συνεργάτας του καὶ ἐσχηματίσθη ὀριστικῶς καὶ ἐδοκιμάσθη τὸ σωματεῖον τῶν συγγραφέων καὶ τῶν ὑποκριτῶν, ἀνεγνώρισεν αὐτὸ ἐπισήμως καὶ ἡ πολιτεία καὶ ὠρίσθη εἰς τὸ ἐξῆς ὡς τόπος τῶν συνόδων καὶ τῆς ἰδιαιτέρας αὐτοῦ λατρείας ὁ ἐπὶ τοῦ Ἀβεντίνου λόφου, ἔνθα κατῴκουν οἱ πληβεῖοι, ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, ἣτις ἦτο ἡ προστάτρια τῶν ἐργατῶν, τῶν τεχνιτῶν καὶ τῶν λογίων καὶ ἐκεῖ ἡδύναντο πλέον οἱ ποιηταὶ νὰ ἀναθέτωσιν εἰς τὴν θεὰν τὰς ἀμοιβάς, ὧν ἀπῆλαιον καὶ νὰ συσκέπτωνται περὶ τῶν κοινῶν τοῦ σωματείου συμφερόντων. Οὕτω δὲ ἔσχε τὴν πρώτην ἀρχὴν ὁ σύλλογος τῶν ποιητῶν (collegium poetarum), ὅστις μεῖζονα λαβὼν ἔπειτα βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον ἀνάπτειν, κατεστάθη μετ' οὐ πολὺ καὶ σχολεῖον ἅμα δὲ καὶ κριτήριον ποιητικόν.

Ὁ πρεσβύτερος Κάτων (γεν. 520—234) εἶχε κατὰ τὴν νεότητά του γνωρίσῃ γέροντα τὸν Λίβιον, ὅτε δὲ ἀπέθανε (περὶ τὸ 550—204), ὁ μικρὸς κλάδος, ὃν ὁ πρῶτος ποιητὴς ἐφύτευσε ἐπὶ τῆς ἰταλικῆς γῆς, εἶχεν ἤδη αὐξηθῆ εἰς δένδρον μέγα καὶ πολύκλαδον. Σφοδρὰ ἄμιλλα ἐθέρμαινεν ἤδη τὰ στήθη ποιητῶν ἐπιφανῶν, τὰ δὲ σκηνικά θεάματα εἶχον κατὰ πολὺ ἀναπτυχθῆ καὶ προκόψῃ. Κατὰ τὸν δεύτερον λιθυκὸν πόλεμον, λέγει ὁ ποιητὴς Πόρκιος Λικίνος (ἐν παλαιῷ γραμματολογικῷ ποιήματι, τοῦ ὁποῦ μικρὸν λείψανον ἀναγινώσκομεν παρὰ τῷ Αὐλῷ Γελλίῳ), ἡ Μοῦσα εἰσήλασε διὰ πτερωτοῦ ποδὸς εἰς τὸ ἄγριον καὶ πολεμικὸν ἔθνος τοῦ Ῥωμύλου. Καὶ ὅμως ἡ ποίησις ὑπὸ ξένων μόνον ἀνδρῶν κατ' ἀρχὰς ἐγεωργεῖτο, ἔπρεπε δὲ πολὺς νὰ παρέλθῃ χρόνος πρὶν ἢ ἀποφασίσωσι νὰ ἀσχοληθῶσι περὶ αὐτὴν καὶ Ῥωμαῖοι, ἐλεύθεροι πολῖται.

ΓΝΑΙΟΣ ΝΑΙΒΙΟΣ

Ὅχι πολλὰ ἔτη, ἂν οὐ εἶχεν ἀρχίσῃ τὸ στάδιόν του ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος, ἐπεφάνη παρ' αὐτῷ ὡς δραματικὸς ποιητὴς ὁ Γναῖος Ναΐδιος, Καμπανὸς μὲν τὸ γένος, ἀλλὰ Λατίνος τὴν ἐθνικότητα καὶ πολίτης ἐλεύθερος (519—235). Μετέσχε τοῦ πρώτου λιθυκοῦ πολέμου ὡς Ῥωμαῖος στρατιώτης, μετὰ δὲ τὴν λῆξιν αὐτοῦ, νέος ἔτι ὢν (ἔγεν. μεταξύ τοῦ 480—274 καὶ 490—264) ἐπορεύθη εἰς τὴν Ῥώμην, ἔνθα ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἔζη ἀνέτως καὶ διεκρίθη ὡς ποιητὴς καὶ ἀγγίνους καὶ γόνιμος. Ἐν Ῥώμῃ διέτριψε μέχρι γήρατος, ἀλλὰ τότε ἐξαναγκασθεὶς ὑπὸ τῶν Μετέλλων καὶ τῶν περὶ αὐτούς, διότι εἶχε δεινῶς προσβάλλῃ τὸν οἶκον τῶν Μετέλλων, νὰ καταλίπῃ τὴν πόλιν, κατέφυγεν εἰς τὴν Ἰτύκην τῆς Ἀφρικῆς καὶ μετ' οὐ πολὺ ἀπέθανεν ἐν ἐκείνῃ τῇ πόλει (552—202). Οὕτω τοῦλάχιστον ἔχουσι τὰ πράγματα κατὰ τὴν ἀφήγη-

σιν τοῦ Ἱερωνύμου, ἥτις ὁμῶς δὲν θεωρεῖται καὶ ἀνεπίδεκτος ἀντιρρήσεων.

Τὸν Ναΐβιον δὲν παρώρμησαν ἐπὶ τὴν ποίησιν, ὅπως τὸν Ἀνδρόνικον, ἀνάγκαι βιωτικαί, ἀλλ' αὐτὴ ἡ φύσει ποιητικὴ αὐτοῦ διάνοια, τῆς ὁποίας ἡ δημιουργικὴ δύναμις μετεωρίζετο κατὰ πολὺ ὑψηλότερα τῶν μηχανικῶν καὶ ἀτέχνων προϊόντων τοῦ πνεύματος τοῦ Ἀνδρονίκου. Ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν ὑποθέσεων, ἃς ἐδραματούργει, συνέπιπτεν ὁ Ναΐβιος πρὸς τὸν Λίβιον Ἀνδρόνικον, διότι ἐποίησε καὶ αὐτὸς Δούρειον ἢ Τρωϊκὸν ἵππον, Ἀνδρομάχην καὶ Δανάην. Ὁ Δούρειος ἵππος τοῦ περιεῖχε συγκινητικώτατον θρῆνον τῆς Κασσάνδρας διὰ τὴν πεπρωμένην μοῖραν τῆς Τροίας, καὶ μίαν σκηνήν, ἐν ᾗ παριστάνετο ἡ γνωστὴ ἐκείνη τοῦ Μενελάου πρὸς τὴν ἄπιστον σύζυγον Ἑλένην συνάντησις, ἣν εἶχε καταστήσῃ περίφημον ἡ παλαιὰ ἐπικὴ ποίησις τῶν Ἑλλήνων· εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ἡ τραγωδία αὕτη ἐδιδάσκετο ἀκόμῃ καὶ ἤρεσκε καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κικέρωνος. Ὁ Ναΐβιος ἔλαβεν ἀκόμῃ ἀπὸ τοῦ τρωικοῦ κύκλου καὶ ἄλλης τραγωδίας τὴν ὑπόθεσιν, τοῦ Ἑκτορος (Hector proficiscens), ἐν ᾗ ἐδραματούργησε τὰ κατὰ τὴν ἔξοδον καὶ τὸν θάνατον τοῦ ἥρωος. Τῆς δὲ τραγωδίας ταύτης μία τῶν κυριωτάτων σκηνῶν ἦτο ὁ γνωστὸς συγκινητικὸς ἀποχαιρετισμὸς τοῦ Ἑκτορος. Ἐγραψεν ἔπειτα Ἰφιγένειαν ἐν Ταύροις, ἥς τὰ λείψανα δεικνύουσιν ὅτι ἔσχε παράδειγμα τὸν Εὐριπίδην, καὶ Ἡσιόνην, ὑπόθεσιν ἔχουσιν, ὡς γνωστὸν, τὴν ὑπὸ τοῦ Ἡρακλέους ἀπελευθέρωσιν τῆς θυγατρὸς τοῦ Λαομέδοντος ἀπὸ τοῦ θαλασσοῦ τέρατος. Ἡ Ἡσιόνη λοιπὸν θὰ εἶχε παρεμφερῇ τὴν οἰκονομίαν πρὸς τὴν Ἀνδρομέδαν τοῦ Ἀνδρονίκου. Ἐποίησε δὲ ἀκόμῃ ὁ Ναΐβιος καὶ τραγωδίαν Λυκοῦργον. Ὁ βασιλεὺς τῆς Θράκης Λυκοῦργος εἶχεν ἀπαγορεύσῃ τὴν λατρείαν τοῦ Βάχου καὶ διὰ τοῦτο καταδιωχθεὶς ὑπὸ τῶν Μαινάδων καὶ ὑπὸ τῶν ὑπηκόων του ἐπαναστάντων, ἀπέθανε θάνατον τραγικὸν σταυρωθεὶς ἢ σπαραχθεὶς ὑπὸ ἀγρίων ἵππων. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ὁ Λυκοῦργος θὰ ἐκίνει τότε κατὰ πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον τῶν θεατῶν ἐν

Ῥώμη, διότι ἔκτοτε θὰ εἶχεν ἀρχίσῃ αὐτόθι ἡ τέλεις τῶν Βακχείων ἥτοι τῶν ἀγρίων καὶ ἀκολάστων ὀργίων τοῦ Διονύσου, ἡ εἰσαχθεῖσα ἐκ τῆς Τυρρυνίας εἰς τὴν Ῥώμην, ἂν καὶ κατὰ πολὺ βραδύτερον (568—186) ἐδόθη ἀφορμὴ εἰς τὴν καταστολὴν αὐτῶν. Ἐχομεν ἐκ τοῦ Λυκούργου οὐκ ὀλίγα ἀποσπάσματα, ἐξ ὧν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ κρίνωμεν ὅτι τὸ ἔργον τοῦ Ναϊβίου δὲν ἦτο ἀνάξιον λόγου. Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ ἀγγέλλεται ἡ εἰσβολὴ τῶν Μαινάδων, αἵτινες, ὁρμητικαὶ ὅπως ὁ Διόνυσος, καταπατοῦσι καὶ καταστρέφουσι τὴν χώραν. Ἐπειτα ἀφηγεῖται ὁ ἄγγελος ὅτι ὁ Λυκούργος ὁ βασιλεὺς ἐξαπέστειλε τοὺς δορυφόρους του ἵνα προσελκύσωσιν εἰς τὰ ὄρη τὰ «δίποδα πτηνὰ (bipedes volucres)» καὶ τὰ συλλάβωσιν ἐκεῖ. Αἱ Βάχχαι μετὰ τῶν ὄφρων καὶ τοῦ θύρσου ψάλλουσιν ἐν χορῶ «ἡδύφθογον μέλος (suavisonum melos)», εἰς δὲ τῶν ἀκολούθων τοῦ βασιλέως περιγράφει πῶς ἐπὶ τέλους, κατασκοπήσας τὰ γενόμενα, κατώρθωσε νὰ ἀνέυρῃ τὰς Μαινάδας ἀναπαυομένας καὶ ἀποψυχομένας παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Στρυμόνος. Ἦπια καὶ ὑπείκουσα αἱ Βάχχαι, ὥσπερ θύματα ἀγόμενα ἐπὶ σφαγὴν παραδίδονται εἰς τὸν τύραννον, ὅστις κελεύει νὰ θανατωθῶσιν αὐτὸς δὲ ὁ Διόνυσος, ὃν ὁ Λυκούργος (ὅπως ὁ Πενθεὺς παρ' Εὐριπίδῃ) ἐκλαμβάνει ὡς κοινόν τινα ἀγύρτην, προσάγεται δέσμιος. Μάτην ὑποδεικνύει εἰς τὸν τύραννον ὅτι εἶναι θεὸς παντοδύναμος, ὁ Λυκούργος δὲν συνετίζηται. Ὁ υἱὸς τῆς Σεμέλης ἐπικαλεῖται τότε τοῦ μεγάλου πατρὸς του τὸν κεραυνόν, ὅστις ἐπισκῆπτων κατακαίει τὸ ἀνάκτορον τοῦ ἀνοσίου τυράννου καὶ ἐπέρχεται οὕτω πλήρης ὁ κολασμὸς καὶ ἡ καταστροφὴ τοῦ Λυκούργου.

Κατασκευάζει τὸν λόγον ἐν ταῖς τραγωδίαις ὁ Ναϊβίος κατὰ τρόπον καταδεικνύοντα καὶ εὐχέρειαν πλειοτέραν καὶ τέχνην τελειοτέραν καὶ χρωματίζει αὐτὸν κατὰ πολὺ μᾶλλον ἢ ὁ Ἀνδρόνικος. Ἄλλ' ἂν καὶ κατορθώνῃ νὰ προσδίδῃ εἰς αὐτὸν καὶ δύναμιν καὶ ἐνάργειαν, ἀδυνατεῖ ὅμως καὶ νὰ ἀποφεύγῃ πάντοτε τὴν τραχύτητα καὶ τὸ ἀκανόνιστον τῆς συνήθους καὶ καθημερινῆς ὁμιλίας. Τὴν ἀναμφισβήτητον ὅμως δημιουργικὴν εὐφυΐαν αὐτοῦ δὲν

εἶναι δυνατόν νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν περισωθέντων λειψάνων τῶν δραμάτων του, διότι εἶναι ταῦτα καὶ μικρὰ καὶ ὀλιγοστά, ἀλλὰ δυνάμεθα μᾶλλον νὰ λάβωμεν πείραν αὐτῆς ἀποβλέποντες εἰς τὸν σημαντικὸν νεωτερισμόν, ὃν αὐτὸς πρῶτος εἰσήγαγεν εἰς τὴν δραματικὴν ποίησιν τῶν Ῥωμαίων. Πρῶτος δηλαδὴ ὁ Ναιβίος προσεπάθησεν ἀντὶ τῶν ἐλληνικῶν μύθων νὰ δραματοποιήσῃ ὑποθέσεις ἐθνικὰς ἢ τοι ῥωμαϊκάς, παραλαμβάνων αὐτάς εἴτε ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων τῆς Ῥώμης παραδόσεων εἴτε καὶ ἐκ τῆς κατόπιν ιστορίας τῆς πατρίδος του. Κατώρθωσε λοιπὸν νὰ δημιουργήσῃ νέον δραματικὸν γένος, νὰ ποιήσῃ ἀντὶ ἐλληνικῶν δράματα ῥωμαϊκὰ (fabulae praetextatae ἢ praetextae). Τοιοῦτον ἐθνικὸν δράμα ἦτοι πραιτέξται τοῦ Ναιβίου εἶναι ὁ Ῥωμύλος, ἐν ᾧ ἐδραματίζοντο τὰ κατὰ τοὺς διδύμους ἀδελφούς, ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς μητρὸς των καὶ ὁ ἐκθρονισμὸς τοῦ Ἀμουλίου. Ταῦτα δὲ παρέλαβε μὲν ὁ ποιητὴς ἀπὸ τῆς μυθικῆς ιστορίας τῶν πρώτων ἀρχῶν τῆς Ῥώμης, ἐπραγματεύθη δὲ κατὰ τὴν ἐλληνικὴν τέχνην, εἰσαγαγὼν καὶ ἀναγνωρισμὸν εἰς τὴν δραματικὴν οἰκονομίαν, κατὰ μίμησιν τοῦ Εὐριπίδου. Ἄν συνδυάσωμεν τὰ παρὰ τῷ Πλουτάρχῳ περὶ τοῦ μύθου τοῦ Ῥωμύλου ιστορούμενα πρὸς ὅσα περὶ τοῦ πράγματος παρέδωκεν ἡμῖν ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς, θὰ δυνηθῶμεν ἐν μέρει τοῦλάχιστον νὰ ἀνεύρωμεν τὴν τεχνικὴν οἰκονομίαν τοῦ Ῥωμύλου καὶ νὰ ἀνοικοδομήσωμεν τὴν ἐξαφανισθεῖσαν ῥωμαϊκὴν τραγωδίαν. Θὰ ἤρχιζεν ἰσως τὸ δράμα ἀπὸ τῆς συλλήψεως τοῦ Ῥωμύλου καὶ τῆς ἀνακρίσεως αὐτοῦ τε καὶ τοῦ Φαυστύλου ἐνώπιον τοῦ Ἀμουλίου, θὰ ἤρχετο ἔπειτα ἡ σκηνὴ τοῦ ἀναγνωρισμοῦ πρὸς τὸν Νουμίτωρα, ἡ ἀγγελικὴ ῥῆσις τοῦ ποιμένου, ἡ κατὰ τοῦ Ἀμουλίου ἐπιβουλὴ, ἡ ἐξέγερσις, ἡ προσβολὴ καὶ ἡ νίκη τῶν συνομητῶν. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ὁ Ναιβίος καὶ ἐν τῇ καθ' ὅλου οἰκονομίᾳ καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις εἶχεν ἰσως ὡς παράδειγμα παρεμφερές τι δράμα ἐλληνικόν, ἀλλ' ἡ εὑρεσις ἢ τῆς ὑποθέσεως καὶ ἡ τῶν προσώπων ἡθοποιία εἶναι ἀνατιρρητῶς γνήσιον ἔργον τοῦ Ῥωμαίου ποιητοῦ. Πάντως δὲ ὑπῆρ-

ξεν ἀρίστη ἢ ἐκλογὴ αὐτοῦ. θελήσαντος νὰ δραματολογήσῃ τὸν δημοτικώτατον τῶν ἐθνικῶν μύθων, ὃν διαρκῶς καὶ καθ' ἐκάστην ἐπανῆγεν εἰς τὴν μνήμην πάντων τῶν Ῥωμαίων ἤδη ἀπὸ τοῦ ἔτους 458—296 ἢ ὅψις τοῦ χαλκίνου συμπλέγματος τῆς λυκαίνης θηλαζούσης τὸν Ῥωμύλον καὶ τὸν Ῥῶμον. Ἄν δὲ κατὰ τοὺς ἔπειτα χρόνους ἀφελεῖς ἱστοριογράφοι μετεποίησαν ἀκρίτως εἰς κεφάλαιον ἱστορίας τὸ δρᾶμα τοῦ Ναιβίου καὶ ἐθόλωσαν τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν, δὲν παῖει διὰ τοῦτο ὁ Ναιβίος.

Ἄλλο ἐθνικὸν δρᾶμα τοῦ Ναιβίου εἶναι τὸ Κλαστίδιον. Τὸ Κλαστίδιον ἦτο πόλις τῆς ἐντεσθεν τοῦ Πάδου Γαλατίας, παρὰ τὴν ὁποῖαν ἐνίκησεν ἐν ἔτει 532—222 τοὺς Γαλάτας ὁ ὕπατος Μάρκος Κλαύδιος Μάρκελλος φονεύσας ἰδίᾳ χειρὶ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Βιριδόμαρον καὶ ἀναθέσας ἔπειτα εἰς τὸν Φερέτριον Δία τὰ ἀπ' αὐτοῦ ληφθέντα σκυῖα, ἅτινα οἱ Ῥωμαῖοι ὠνόμαζον ὀπίμια. Ταύτην λοιπὸν τὴν ὑπόθεσιν ἐδραματούργησεν ἐν τῷ Κλαστίδιῳ ὁ Ναιβίος, εἶναι δὲ φανερόν ὅτι ὁ μετὰ τὸν Ῥωμαίων καὶ Ἰνσουβρων κρίσιμος ἐκεῖνος ἀγὼν θὰ παρέσχεν εἰς τὸν ποιητὴν πολλὴν ἀφορμὴν εἰς λαμπρὰς ἀγγελικὰς ῥήσεις. Θὰ ἐδιδάχθη δὲ τὸ πολεμικὸν τοῦτο δρᾶμα ἢ κατὰ τὸν θρίαμβον (532—222) ἢ κατὰ τὴν κηδεῖαν (546—208) τοῦ Μαρκέλλου ἢ καὶ κατὰ τὴν γενομένην καθιέρωσιν τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρετῆς (Virtus), ὃν ἱδρυσεν ὁ Μάρκελλος.

Οὐδὲν ἦττον μεγάλη ὑπῆρξεν καὶ ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ναιβίου καὶ ἐπὶ τὴν κωμωδίαν τῶν Ῥωμαίων, διὰ τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἐλευθερίαν καὶ πολυηρίαν, ἣν εἶχεν ἡ ποιητικὴ αὐτοῦ διάνοια. Εἶχε μάλιστα φύσιν δεξιωτέραν ἔτι πρὸς ποίησιν κωμωδιῶν ἢ τραγωδιῶν. Δὲν ἐνεωτέρισεν ὅμως καὶ ἐν τῇ κωμωδίᾳ, ἀλλὰ περιωρίσθη εἰς τὸ νὰ παρεμβάλλῃ μόνον ἐνιαχοῦ εἰς τὰς κωμωδίας, ὥς ἐξ ἐλληνικῶν πρωτοτύπων ἐλευθέρως μετέφραζεν, ὑπαινιγμοὺς δηχτικούς ἢ σκωπτικούς εἰς πράγματα καὶ πρόσωπα ἰταλικά καὶ μάλιστα Ῥωμαϊκά. Ἔσχωπε δὲ μάλιστα τῶν ἐπαρχιωτῶν τῆς Πραϊνέστου καὶ τοῦ Λανουβίου τὰς τοπικὰς ἰδιοτροπίας καὶ τὴν ἰδιάζουσαν μαγειρικὴν.

Ἵπάρχουσι δὲ καὶ τινὰ εἰρωνεύματα καὶ σκώμματα ἐν τοῖς λειψάνοις τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ναιβίου, ἅτινα ὑπενθυμίζουσι τὴν Ἀριστοφάνειαν κωμωδίαν· ὁ ζωγράφος Θεόδοτος παριστάνεται ζωγραφήσας διὰ «βοείου οὐρᾶς» Λάρητας παίζοντας ἵνα ἐκθέσῃ αὐτοὺς κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Κωμπιταλίων, τὴν ἑορτὴν δηλαδὴ τὴν ἐν ταῖς τριόδοις ἀγομένην πρὸς τιμὴν τῶν Λαρήτων.—Ἄλλαχού περιγράφονται αἱ νεανικαὶ παρεκτροπαὶ τοῦ Σκηπίωνος, ὅστις ἔσχε καὶ τὸν πατέρα ἀντεραστήν.—Ἐν ἄλλῳ τόπῳ διακωμωδεῖται ἡ πολιτικὴ ἀπειρία ἀνοήτων νεανίσκων, αἵτινες σύρουσιν εἰς τὸν ὄλεθρον τὴν πολιτείαν.

Ὁ Ναιβίος ἐπίστευε, παρὰ τὴν ἐναντίαν γνώμην τῶν ἰσχυρῶν, ὅτι ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἔπρεπε νὰ ἀφίνηται εἰς τὴν τέχνην πλήρης τοῦ λόγου ἐλευθερία, ἀλλὰ ταχέως κατέμαθεν ὅτι τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἐν Ῥώμῃ δυνατόν. Ἡ ἐλευθεροστομία του καὶ τὰ σκώμματα, τὰ ὁποῖα ἐξετόξευε κατὰ τῶν ἐν τῇ πολιτείᾳ ἰσχυόντων καὶ τῶν εὐγενῶν, παρέσχον εἰς αὐτὸν ὄχι ὀλίγας πικρίας καὶ δυσαρεσκείας, ἕως οὗ καὶ ἐφυλακίσθη, διότι ὁ δωδεκάδελτος νόμος δὲν ἐπέτρεπε νὰ προσβάλλωνται πολῖται διὰ ποιημάτων. Παλινωδῆσας δέ, καθὼς φαίνεται, ἐν τῇ εἰρκτῇ διὰ δύο κωμωδιῶν, ἃς ἐκεῖ συνέταξεν, ἀπεφυλακίσθη μὲν διὰ τῆς μεσολαβήσεως τῶν πρὸς αὐτὸν ὁμοφρονούντων δημάρχων καὶ ἔζησεν ἐπὶ τινὰ χρόνον ἐλεύθερος, ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη μέχρι τέλους καὶ ὅλως νὰ μεταβάλλῃ τὴν προτέραν φύσιν. Ὅθεν, ἤσκησε καὶ πάλιν τὴν κακολογίαν του ἐναντίον τῶν Μετέλλων, οὓς ἐθεώρει ἀναξίους τιμῆς, ὡς φαίνεται ἐκ τοῦ περιβοήτου ἐκείνου στίχου·

Κακὴ τῆς Ῥώμης μοῖρα νὰ ἔχῃ ἄρχοντας Μετέλλους,
 δι' οὗ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ ποιητὴς εἶχε κατὰ νοῦν νὰ προσβάλῃ τὸν Κόιντον Καικίλιον Μέτελλον ὑπατοῦ τοῦ ἔτους 548—206. Τῶν δὲ Μετέλλων ἡ ἀπόκρισις ἔλεγε·

Κακὸν οἱ Μέτελλοι θὰ δώσουν εἰς τὸν ποιητὴν τὸν Ναιβίον.

Καὶ ἡ ἀπειλὴ ἐπραγματοποιήθη ἐξορισθέντος, ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, τοῦ ποιητοῦ. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον νὰ ἐξέβαλον εὐσχή-

μως ἐκ τῆς πόλεως τὸν ἐχθρόν των οἱ Μέτελλοι, νὰ ἐξηνάγκασαν δηλαδὴ αὐτὸν νὰ συναπέλθῃ μετ' ἄλλων ἐθελοντῶν εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ νὰ ταχθῇ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Σκηπίωνος, ὅστις ἄνευ ἀποτελέσματος ἐπολιόρκει τὴν Ἰτύκην κατὰ τὸ ἔτος 550—204.

Ὅτι δὲ ὁ Ναίβιος ἔρρεπε μᾶλλον πρὸς τὴν κωμωδίαν ἢ πρὸς τὴν τραγωδίαν, ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κωμωδιῶν, ἃς ἐποίησεν ἐν σχέσει πρὸς τὰς τραγωδίας. Ἐγραφε δηλαδὴ τριάκοντα μὲν καὶ τέσσαρας κωμωδίας, τραγωδίας δὲ μόνον ἐπτά. Μετέφραζε δὲ ἐλευθέρως τὰ ἐλληνικὰ δράματα ἢ μᾶλλον διεσκεύαζεν αὐτά, εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι πρῶτος αὐτὸς μετεχειρίσθη χάριν ποικιλίας ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τῶν δραμάτων του τὸν λεγόμενον συμφυρμὸν (*contaminatio*)· ἐλάμβανε δηλαδὴ δύο ἐλληνικὰ δράματα, ἅτινα συνεχώνευεν εἰς ἓν ῥωμαϊκὸν ποριζόμενος ἐξ ἑκατέρου ὅσα πρόσωπα καὶ ὅσας σκηνὰς ἐνόμιζεν ἀρμοδίας εἰς τὸν σκοπὸν του. Τὰ δὲ ἐλληνικὰ ὀνόματα, δι' ὧν ἐπιγράφεται τὸ ἐν τρίτον περίπου τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν δραμάτων του, δεικνύουσιν ὅτι τὸ ῥωμαϊκὸν κοινὸν εἶχε τότε ὅχι μικρὰν οἰκειότητα πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἔθιμα τῶν Ἀθηναίων καθὼς καὶ πρὸς τὰ ἀνειμένα αὐτῶν ἦθη. Μεταξὺ δὲ τῶν προσώπων τῶν πρωταγωνιστούντων ἐν τοῖς δράμασιν αὐτοῦ καὶ ἐξ ὧν ὀνομάζονται καὶ τὰ δράματα ὑπάρχει εἰς Ἑβραῖος (Ἀπελλᾶς), εἰς Χρησμολόγος (*Ariolus*), μία Κομμώτρια, εἰς Κόλαξ (κατὰ μίμησιν τοῦ Μαινάνδρου) καὶ ἄλλα τοιαῦτα.

Ἐν τῇ Ταραντίνῃ κόρῃ τὴν κατ' ἐξοχὴν φιλάρεσκον ἡρωίδα περιγράφει κατὰ τρόπον θαυμάσιον ὁ Ναίβιος· «Εὐρίσκεται, λέγει, ἀδιακόπως εἰς κίνησιν ὡς ἐὰν ἔπαιζε τὴν σφαῖραν. Πρὸς ἄλλον νεύει διὰ τῆς κεφαλῆς καὶ πρὸς ἄλλον ἡμικλείει τοὺς ὀφθαλμούς. Πρὸς τοῦτον δεικνύει ἀγάπην, ἐν ᾧ ἔχει ἤδη δεσμεύσῃ ἐκεῖνον. Ἐδῶθεν περιπλέκει πρὸς ἓνα τὴν χεῖρα καὶ συγχρόνως κτυπᾷ ἄλλον ἐκεῖθεν διὰ τοῦ ποδός. Ἐπιδεικνύει πρὸς ἄλλον τὸ δακτυλίδιον τῆς καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν στιγμὴν ψιθυρίζουσά τι πρὸς ἄλλον πάλιν, καλεῖ αὐτὸν πλησίον τῆς. Συμφάλλει μετὰ τούτου

καὶ κάμνουσα σημεῖον διὰ τοῦ δακτύλου συνεννοεῖται πρὸς ἐκεῖνον».

Κατὰ δὲ τὸ γῆράς του ἐπεχείρησε καὶ εἰς ἄλλο ἔργον ὁ Ναίβιος, ὅπερ ἔσχε μεγίστην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ῥωμαϊκῆς ποιήσεως. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἐπινοήσας τὰς πραιτέξτας εἶχεν εἰσαγάγῃ εἰς τὸ δρᾶμα τὴν ἐθνικὴν ἱστορίαν, κατὰ τὸν αὐτὸν λοιπὸν τρόπον ἠθέλησε καὶ τὰ πρόσφατα τῶν Ῥωμαίων κατορθώματα ἐπικῶς νὰ πραγματευθῇ καὶ ὅπως εἶχε δημιουργήσῃ δρᾶμα ἐθνικόν, νὰ πλάσῃ νῦν καὶ ἐθνικὸν ἔπος. Πρὸς τοῦτο ἐξέλεξε τὸν μέγαν πρὸς τοὺς Καρχηδονίους ἀγῶνα, εἰς ὃν εἶχεν ὡς στρατιώτης λάβῃ μέρος καὶ ἐπραγματεύθῃ ἐπικῶς, ἀλλ' ἐν μέτρῳ ἀκόμῃ σατουρνίῳ, τὰ κατὰ τὸν πρῶτον λιθυκὸν πόλεμον. Ὅθεν, ὁ Ναίβιος εἶναι ὄχι μόνον ὁ δημιουργὸς τοῦ ἐθνικοῦ ἔπους παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, ἀλλὰ καὶ ὁ πρῶτος, ὅστις ἐντέχνως ἰστόρησε λατινιστὶ μίαν περίοδον τῆς πατρίου ἱστορίας. Ἀνεγνώρισε δὲ ὁ ποιητὴς ὅτι ἡ μεγαλοπρεπὴς ἐκείνη σύγκρουσις δύο λαῶν μεγάλων ἐχόντων καὶ ἰσχύν καὶ συνείδησιν τῆς ἰσχύος των ἔμελλεν ἔνεκα τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς νὰ ἔχῃ σημαντικωτάτην ἐπίδρασιν ἐπὶ τὴν ἱστορίαν τοῦ κόσμου, κατενόησε τὴν ἐξαιρετικὴν ἀποστολὴν τῶν Ῥωμαίων καὶ ἠθέλησε νὰ συνδέσῃ τὴν ἀρχικὴν αὐτῶν καταγωγὴν πρὸς τὴν ἐντολήν, ἣν οἱ θεοὶ εἶχον ἐμπιστευθῇ εἰς τὸν Αἰνείαν, τοῦ νὰ γίνῃ δηλαδὴ ὁ κτίστης νέας Τροίας ἐν τῷ Λατίῳ. Διὰ τοῦτο, τὸ ποίημά του ἄρχεται ἀπὸ τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ὁ ἥρως ἀπέρχεται φυγὰς ἐκ τῆς φλεγομένης πόλεως τοῦ Πριάμου καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον ποιῶν τὸ προοίμιον νὰ ἔσχεν ὡς παράδειγμα τὴν Ἰλίου πέρσιν τοῦ Στῆσιχόρου, ἥτις ἦτο ἡδὴ ἱκανῶς γνωστὴ ἐν τῇ κάτω Ἰταλίᾳ. Ἦτο τῷ ὄντι θαυμασία ἡ περιγραφή· ὁ γέρον Ἀγχίστης ἀφ' οὗ συνεβουλεύθη τὴν πτῆσιν τῶν οἰωνῶν, τελεῖ θυσίαν διὰ τελευταίαν φορὰν ἐν τῇ πατρίδι, μετὰ δὲ τοῦτο δλόκληρος ἡ πομπὴ τῶν φυγᾶδων—ἡγουμένου τοῦ Αἰνείου, ὅστις ἐβάσταζεν ἐπὶ τῶν ὤμων τὸν γηραιὸν πατέρα του, τὸν Ἀγχίστην καὶ εἶχε πλησίον του τὰς γυναῖκας μὲ τὴν κεφαλὴν κεκαλυμμέ-

νην, πάντες δὲ ἔχουνον πολλὰ δάκρυα — κατέτεινε τὸν δρόμον πρὸς τὸν λιμένα, ἔνθα ἀνέμενεν αὐτοὺς ἐν μόνον πλοῖον ναυπηγηθὲν ἐπίτηδες ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ. Πρὸ τοῦ ἀπόπλου, ὁ μὲν Ἀγχίστης ἀπευθύνει θερμοτάτην εὐχὴν πρὸς τὸν Ποσειδῶνα, ὁ δὲ Αἰνείας ἐπιθαρρύνει διὰ καταλλήλων λόγων τοὺς ἐταίρους, στρέφων μετ' ἐλπίδων μακρόθεν τὰ βλέμματα πρὸς τὴν νέαν πατρίδα, ἣν εἰς αὐτὸν ἐπηγγέλλοντο τὰ θέσφατα, πρὸς τὸ Λάτιον. Ἄλλ' ἡ ἀμείλικτος Ἦρα ἐκίνησε μεγάλην καὶ δεινὴν τρικυμίαν, ἥτις ἀπειλεῖ νὰ καταποντίσῃ τοὺς φυγάδας. Τρέμει ἡ Ἀφροδίτη μὴ τυχὸν πάθῃ τι ὁ υἱὸς αὐτῆς ὁ ἀγαπητὸς καὶ θρηνοῦσα ἰκετεύει περιπαθῶς τὸν Δία νὰ γίνῃ σωτὴρ τῶν χειμαζομένων καὶ ὁ Ζεὺς ἐπακούει τῶν εὐχῶν τῆς θεᾶς. Περιγράφει ἔπειτα ὁ ποιητὴς τὸν περίπλου τῆς Ἰταλίας καὶ ἐπεισοδιακῶς κάμνει λόγον περὶ τινῶν τόπων, ὧν τὸ ὄνομα συνεδέετο ἐν τοῖς παλαιαῖς μύθοις πρὸς τὰς περιπετείας τῶν ἐταίρων τοῦ Αἰνείου, περὶ τῆς Προχύτης λ. γ. τῆς νήσου τοῦ τυρρηνικοῦ πελάγους, ἔνθα ὁ ἥρωας ἔθαψε συγγενῇ γυναῖκα. Ἐπὶ πρώτα κατόπιν ὁ Αἰνείας τὴν Κυμαίαν Σίβυλλαν, παρὰ τὴν Ἀορνον λίμνην, ἐκάλει δὲ αὐτὴν Κιμμερίαν καὶ ἔφθανε τέλος πάντων εἰς τὸ Λάτιον, ἔνθα εὗρισκε λαὸν φιλήσυχον, κατοικοῦντα ἐντὸς τῶν δασῶν. Ὁ ἔγγονος αὐτοῦ Ῥωμύλος, υἱὸς τῆς Ἑστιάδος Ῥέας Σιλβίας, εὐχερῶς ἀναγνωρισθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀμουλίου, γίνεται ὁ κτίστης τῆς νέας πόλεως τοῦ Τιβέρεως. Καὶ τῶν ἐπτά δὲ λόφων τὰ ὀνόματα ἀφελῶς ἡρμηνεύοντο ὑπὸ τοῦ Ναϊβίου καὶ ἀρχαῖαι μυθικαὶ παραδόσεις τῶν παλαιστάτων χρόνων ἀνεμιγνύοντο εἰς τὸ ποίημα.

Κατὰ τοὺς παραδεγεμένους κανόνας τῆς ποιητικῆς ἔπρεπε τὸ μεταξὺ Ῥώμης καὶ Καρχηδόνας μῖσος νὰ ἔχῃ ὡς ἀρχὴν προσωπικὴν τινα ἔχθραν, ἐπειδὴ δὲ ἡξέυρομεν ὅτι ὁ Ναϊβίος (ὅπως ἔπειτα καὶ ὁ Βιργίλιος) παρενέβαλεν εἰς τὸ ποίημα τὰς δύο ἀδελφάς, τὴν Διδῶ καὶ τὴν Ἄνναν, δυνάμεθα μετὰ πάσης πιθανότητος νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἔκαμνε λόγον καὶ περὶ τῆς διατριβῆς τοῦ Αἰνείου παρὰ τῇ βασιλείσῃ τῶν Τυρίων ἀποίκων ἐν Καρχηδόνι, περὶ τοῦ ἔρωτος

αὐτῶν καὶ τοῦ γνωστοῦ οἰκτροῦ τέλους τῆς Διδούς. Ἄλλ' ἐν τῇ τεχνικῇ οἰκονομίᾳ τοῦ ἔπους, ὅπερ ἐφιλοπόνησεν ὁ Ναιβίος, τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο θὰ εἶχε τόπον ἐκεῖ μόνον, ἔνθα ἦτο ἀνάγκη νὰ παρασκευασθῇ καὶ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ ἔκρηξις τοῦ ἀσπίνδου ἐκείνου πολέμου. Ἡ δὲ λεπτομερὴς ἀφήγησις τῶν διαφορῶν φάσεων τοῦ εἰκοσιτετραετοῦς ἀγῶνος, μέχρι τῆς συνομολογήσεως τῆς εἰρήνης, συναπετέλει περίπου τὰ δύο τρίτα τοῦ ὅλου ἔργου, εἶναι δὲ βέβαιον ὅτι ὡς πρὸς τὰς περιγραφὰς τῶν μαχῶν πολλὰ ἐδανείσθη ὁ ποιητὴς ἀπὸ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων, τοῦτο δὲ μάλιστα διότι εἰδικὰς καὶ ἀσφαλεῖς γνώσεις περὶ τῶν συμβάντων ἐν τῷ ῥηθέντι πολέμῳ, ὅπως ἀκριβῶς συνέβησεν, γινώσκωμεν ὅτι δὲν εἶχεν. Οἱ θεοὶ περιγράφονται ἐν τῷ ποίηματι συσχεπόμενοι ἐπὶ τοῦ Ὀλύμπου ἐν συνεδρίᾳ καὶ καθήμενοι κατὰ σειρὰν ὁ εἷς μετὰ τὸν ἄλλον ἐν τῇ τάξει τῆς δυνάμεως, ἡν ἕκαστος εἶχε, ὀνομάζει δὲ ὁ ποιητὴς μετὰ σεβασμοῦ ὅλως ἰδιαιτέρου τὸν ἀργυρότοξον Ἀπόλλωνα τὸν Πύθιον, πρὸς τιμὴν τοῦ ὁποίου κατὰ τὰ τελευταῖα δέκα ἔτη τοῦ βίου του (542—212) εἶχον ἰδρυθῇ οἱ φερώνυμοι ἀγῶνες. Γίνεται δὲ συζήτησις ἐν τῇ συνόδῳ τῶν θεῶν διὰ μακρῶν καὶ ἀνεπτυγμένων λόγων, ἐν οἷς μετὰ πάθους ἐκφράζεται ἡ συμπάθεια ἢ ἡ ἀντιπάθεια, ἣν οἱ ἄνθρωποι ἐμπνέουσιν εἰς αὐτούς. Εὐθύς δὲ ἐν ἀρχῇ ὁ ποιητὴς ἐπεκαλεῖτο τὰς ἑννέα ἀδελφάς, τὰς Μούσας δηλαδὴ τῶν Ἑλλήνων, ἃν καὶ ἔψαλλεν ἀκόμη κατὰ τὸν τόνον τῆς ἐθνικῆς Καμήνης. Τὸ σατούρνιον μέτρον, ὅπερ μετεχειρίσθη (ὁ δακτυλικὸς ἐξάμετρος δὲν εἶχεν ἀκόμη εἰσαχθῇ εἰς τὴν λατινικὴν ποίησιν), μὲ ὅλην τὴν δυνατὴν τελειότητα, ὅσην ἐπέτρεπεν ἡ τότε κατάστασις τῆς γλώσσης, ἣν προσέδωκεν εἰς αὐτό, δὲν ἠδύνατο νὰ κατασταθῇ καθ' ὅλου εἰπεῖν ῥυθμικὸν ὄργανον ἐντέχνου ποιήσεως, διότι ἦτο φύσει τραχὺ καὶ μονότονον, ἀλλ' οὐδὲν ἦττον πρέπει νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἀξίαν τοῦ ποιητοῦ. Ἡ πρόοδος, ἥτις καταφαίνεται ὡς πρὸς τὴν κατασκευὴν τοῦ λόγου ἐν γένει ἐν τοῖς λειψάνοις τοῦ Ναιβίου εἶναι μεγάλη ἐν σχέσει πρὸς τὴν Ὀδύσειαν τοῦ Ἀνδρονίκου. Ὁ Κικέ-

ρων ἐπαινεῖ τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐκθέσεως αὐτοῦ καὶ παραβάλλει τὸν Λιβυκὸν πόλεμον (*Bellum poenicum*) πρὸς τὰ γλυπτικὰ ἔργα τοῦ Μύρωνος, ὅστις ἐφιλοτέχνει μὲν ἀληθέστατα καὶ φυσικώτατα τὰς μορφὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζώων καὶ ἐγίνωσκεν ἔτι νὰ προσδίδῃ εἰς τὰ ἀπεικάσματα αὐτοῦ καὶ στάσεις καὶ κινήσεις ἐλευθέρας, ἀλλὰ ζωὴν ἐσωτερικὴν, πνεῦμα ζωῆς, δὲν ἤξευρε νὰ ἐμπνέῃ εἰς αὐτά. Τῷ ὄντι δὲ ὑπενθυμίζει ῥωμαϊκοῦ ἐπιτυμβίου μνήματος ἐπιγραφὴν, διὰ τε τὴν δύναμιν καὶ τὴν βραχυλογίαν, ἣ ἐξῆς περιγραφὴ, ἣν ἀναγινώσκομεν ἐν τοῖς ἐπικοῖς λειψάνοις τοῦ Ναιβίου· «Μεταβαίνει εἰς τὴν Μελίτην ὁ Ῥωμαῖος, πᾶσαν τὴν νῆσον ὀλόκληρον καίει, πορθεῖ, ἐρημοῖ, λαφυραγωγεῖ τὰ ὑπάρχοντα τῶν πολεμίων». Οἱ πόδες οἱ σατούργιοι, τῶν ὁποίων ὁ ῥυθμὸς φαίνεται ὡς ἀπήχησις τοῦ στρατιωτικοῦ βήματος τῶν λεγεώνων, δὲν ἦσαν ἀρμόδιοι νὰ ἀποδίδωσι τρυφερά συναισθήματα ἢ λεπτὰ διανοήματα καὶ ὠραίας εἰκόνας. Τὸ τολμηρὸν καὶ πρωτότυπον ἔργον τοῦ Ναιβίου ἔσχε πᾶσαν τὴν ἐπιτυχίαν, ἥς ἦτο ἄξιον. Ὁ Ἑννιος, ὅστις ὑφούται ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ προκατόχου του καὶ ἐκεῖθεν καθορᾷ αὐτὸν μετὰ καταφρονήσεως, ὅχι μόνον πολλὰ παρ' αὐτοῦ ἐδανείσθη καὶ ἐν πολλοῖς τὸν ἐμιμήθη, ἐνίοτε μάλιστα, ὅπως ἐν τῷ προσιμίῳ, παραλαμβάνων καὶ χωρία ὅλα κατὰ λέξιν, ἀλλὰ καὶ ἐξόχως ἐτίμησεν αὐτόν, ἂν καὶ ἀκουσίως, μὴ περιλαβὼν εἰς τὸ μέγα του ἔπος, τὰ Χρονικά, τὸν πρῶτον λιβυκὸν πόλεμον, ὡς ἤδη γεγραμμένον ὑπὸ τοῦ Ναιβίου. Αὐτὸς ὁ Βιργίλιος ἐν τοῖς πρώτοις βιβλίοις τῆς Αἰνείιδος ἐπωφελήθη τὸν Ναιβίον, ὅτε δὲ κατὰ τὸ ἔτος 740—14 ὁ Ὅράτιος ἔγραφε τὸ δεύτερον βιβλίον τῶν ἐπιστολῶν, εὗρίσκετο ἀκόμη τὸ ποίημα τοῦ Ναιβίου ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τῶν λογίων, τῶν ἀγαπώντων τὴν ἐπὶ τῆς ἐλευθέρας πολιτείας ἀρχαίαν γραμματείαν καὶ ἀνεγινώσκετο μετ' ἐνθουσιασμοῦ ὡς ἔργον νέον. Ὑπῆρχον δὲ δύο ἐκδόσεις τοῦ λιβυκοῦ πολέμου· τὴν μίαν εἶχε παρασκευάσῃ αὐτὸς ὁ ποιητὴς καὶ δὲν ἦτο ἐν αὐτῇ διηρημένον εἰς μέρη τὸ ποίημα, τὴν ἄλλην, ἥτις εἶχεν αὐτὸ διηρημένον εἰς ἑπτὰ βί-

βλία, εἶχε παρασκευάσῃ ὁ γραμματικὸς Λεύκιος Ὀκτάβιος Λαμπαδίων, φίλος ἴσως τοῦ Ναίβιου, ὅστις κατέστησε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ ὄχι μόνον γνωστὸν τὸ ἔργον διὰ δημοσίων ἀναγνώσεων, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον προσιτὸν εἰς τοὺς ἀναγνώστας διὰ καταλλήλου κριτικῆς διορθώσεως. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ Οὐάρρωνος ὑπῆρχον ἤδη ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα καὶ γλωσσάρια διευκολύνοντα τὴν ἀνάγνωσιν πάντων τῶν ἔργων τοῦ Ναίβιου.

Ὁ πρῶτος λοιπὸν τῶν Ῥωμαίων ἀληθοῦς ποιητῆς καθ' ὅλην τὴν σημασίαν τῆς λέξεως ὑπῆρξεν ὁ Ναίβιος. Ὅσα δὲ ὑπὲρ τῆς Ῥωμαϊκῆς ποιήσεως καὶ μάλιστα τῆς λατινικῆς γλώσσης ἔπραξεν, ὑμνοῦνται ἐν τῷ ἐξῆς ἐπιγράμματι, σατουρνίου ῥυθμοῦ· «Ἄν ἦτο δυνατόν εἰς τοὺς ἀθανάτους νὰ θρηνῶσι τοὺς θνητούς, θὰ ἐθρήνουν αἱ θεαὶ Καμῆναι τὸν ποιητὴν τὸν Ναίβιον, διότι ἂφ' ὅτου ἐκεῖνος κατέβη εἰς τὸν κευθμῶνα τοῦ Ἄδου ἐλησμόνησαν ἐν Ῥώμῃ νὰ λαλῶσιν τὴν λατινικὴν γλῶσσαν». Ὁ Αὐλὸς Γέλλιος, ὅστις παρέλαβε τὸ ἐπίγραμμα ἐκ τοῦ Περὶ ποιητῶν συγγραμματος τοῦ Οὐάρρωνος, εὕρισκε ὅτι χαρακτηρίζει αὐτὸ Καμπανικὴ ἀλαζονεία, ἀλλ' οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει πείθων ἡμᾶς ὅτι αὐτὸς ὁ Ναίβιος συνέταξε τὸ ἴδιον ἐπίγραμμα, τοῦναντίον δὲ νομίζομεν πιθανώτερον ὅτι ὁ Οὐάρρων ἐθῆκε τοὺς στίχους ἐκείνους ὑπὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Ναίβιου ἐν τῷ γνωστῷ λευκώματι, ὅπερ περιελάμβανε τὰς Εἰκόνας ἐπιφανῶν ἀνδρῶν (Imagines), εἴτε αὐτὸς συντάξας εἴτε καὶ ἄλλοθεν αὐτοὺς παραλαβών, ἴσως καὶ παρὰ τοῦ Λαμπαδίωνος. Ἀλλως δὲ ἡ περὶ Ναίβιου κρίσις τοῦ ἐπιγράμματος συμφωνεῖ πρὸς τὴν γνώμην τῶν λογίων τοῦ β' αἰῶνος π. Χ., ὅπως ἀποδεικνύεται ἐξ ὧν λέγει περὶ τοῦ ποιητοῦ ἐν τῷ de Oratore τοῦ Κικέρωνος ὁ Λικίνιος Κράσος. Ὁ Κράσος μόνον τὸν Ναίβιον τάσσει παρὰ τῷ Πλαύτῳ ὡς παράδειγμα τοῦ ἀρχαίου λατινισμοῦ τοῦ ἀχραιφνοῦς καὶ καθαροῦ, οὔτε δὲ τὸν Ἐννιον ἀναφέρει οὔτε ἄλλον ἐκ τῶν μετὰ τὸν Ναίβιον συγγραφέων.

ΚΟΪΝΤΟΣ ΕΝΝΙΟΣ

Ἐν ἔτος μετὰ τὴν πρώτην δραματικὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἀνδρονίκου Λιβίου ἐγεννήθη (515—239) ὁ Κόϊντος Ἐννιος ἐκ γονέων ἐλευθέρων ἐν Ῥωδαίαις (ἢ Ῥουδίᾳ), μικρᾷ πόλει τῆς Καλαβρίας, ἣν ᾤκουν κατ' ἀρχὰς οἱ Μεσσάπιοι, οὓς κατενίκησαν ἐν ἔτει 488—266 οἱ Ῥωμαῖοι. Ἐκτοτε δὲ ἡ πόλις ὑπετάγη εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν ὁ Ἐννιος ἤκουε λαλουμένους, πλὴν τῆς ἐλληνοβαρβάρου διαλέκτου τῶν Μεσσαπίων, τρεῖς ἄλλας γλώσσας, τὴν ἐλληνικὴν, τὴν ὀσκιὴν καὶ τὴν λατινικὴν, ἃς τόσον καλῶς ἐξέμαθεν, ὥστε παίζων ἐκαυχᾶτο ὅτι εἶχε τρεῖς ψυχὰς ἢ καρδίας (*tria corda*). Ἦτο δὲ ἀνέκαθεν ὁ πολιτισμὸς ἐκείνης τῆς χώρας, ἔνθα ἔκειντο αἱ Ῥωδαῖαι ἐλληνικός, ἐλληνιστὶ δὲ ὠμίλουν οἱ ἄνθρωποι οἱ μετέχοντές τινος παιδείας. Ὅθεν, ἡ ἐλληνικὴ ἦτο πραγματικῶς ἡ μητρικὴ γλῶσσα τοῦ Ἐννίου, ὅστις δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐτελειοποίησε καὶ ἐν Τάραντι τὴν γραμματικὴν αὐτοῦ παιδευσιν.

Κατὰ τὸν δεῦτερον λιβυκὸν πόλεμον ὁ Ἐννιος, ὅτε εἶχεν ἤδη τὴν πρὸς τοῦτο ἡλικίαν, κατετάχθη εἰς τὸ συμμαχικὸν στράτευμα καὶ συνέβη νὰ πεμφθῇ εἰς τὴν Σαρδηνίαν, ἔνθα, περὶ τὸ τέλος τούτου τοῦ πολέμου (550—204), ὁ Κάτων, ταμίας τότε ὢν τοῦ ἀνθυπάτου Σκηπίωνος Ἀφρικανοῦ τοῦ πρεσβυτέρου, σχετισθεὶς πρὸς αὐτὸν κεντυρίωνα ὄντα καὶ ἀγαπήσας τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ καὶ τὴν εὐφυίαν, τὸν ἔπεισε νὰ πορευθῇ εἰς τὴν Ῥώμην καὶ ἐκεῖ νὰ ἐγκατασταθῇ. Ὁ Ῥωμαϊκὸς ἀετὸς εἶχεν ἤδη σκεπάσῃ ὑπὸ τὴν σκέπην τῶν πτερύγων του πᾶσαν τὴν Ἰταλίαν, αἱ δὲ τέχναι τῆς εἰρήνης ἔθαλλον ἤδη ἐν τῇ κραταιᾷ πόλει τοῦ Ῥωμύλου. Ὁ Ἐννιος, ξένος ὢν καὶ ἀπροστάτευτος, ἀλλ' ὀλιγαρχῆς, ἔθηκε τὴν κατοικίαν του, ἔνθα καὶ οἱ ταπεινότεροι τῶν πολιτῶν, ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἀβεντίνου, ἐκεῖ ἀκριβῶς ὅπου ἦτο ὁ ναὸς τῆς Ἀθηνᾶς, εἰς ὃν τακτικῶς συνηθροίζοντο οἱ ποιηταί, εἶχε δὲ σύνοικον τὸν κωμικὸν ποιητὴν Καικίλιον. Εἶχε δὲ ἓνα μόνον

δοῦλον καὶ ἐκέρδαινε τὰ πρὸς τὸ ζῆν διδάσκων ἑλληνικὰ καὶ λατινικὰ γράμματα, ἐρμηνεύων δὲ τοὺς Ἑλλήνας συγγραφεῖς ἔκαμνε καὶ ἀναγνώσματα τῶν ἰδικῶν του ποιητικῶν ἔργων. Κατὰ τοῦτον λοιπὸν τὸν τρόπον κατάρθωσε νὰ σχετίζηται ὅσημέραι πλείοτερον πρὸς ἐπιφανεῖς τῆς Ῥώμης οἴκους, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἵτινες ἦσαν γνωστοὶ ὡς φίλοι καὶ προστάται τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, οἷον πρὸς τὸν πρεσβύτερον Σκηπίωνα, πρὸς Σκηπίωνα τὸν Νασικᾶν, εἰς ὃν πρὸ ὀλίγου ὁ δῆμος εἶχεν ἀναθέσῃ, ὡς εἰς ἄνδρα κατ' ἐξοχὴν ἐνάρετον, τὸ ἔργον τοῦ νὰ ὑποδεχθῇ ἐν Ὡστίᾳ τὸ φρύγιον ἁμοῖωμα τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν, βραδύτερον δὲ ἴσως καὶ πρὸς τὸν νεαρὸν αὐτοῦ γείτονα Σέρβιον Γάλβαν, ὅστις πιθανὸν νὰ ὑπῆρξε καὶ μαθητῆς του. Ὅτε δὲ κατὰ τὸ ἔτος 565—189 ὁ ὑπατος Μάρκος Φούλβιος Νοβιλίωρ, θαυμαστής καὶ γνώστης τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως καὶ τῆς ἑλληνικῆς τέχνης καθ' ὅλου, συγγραφεὺς δὲ καὶ αὐτός, ἀνέλαβε τὸν κατὰ τῶν Αἰτωλῶν πόλεμον, παρεκάλεσε τὸν ποιητὴν, οὗτινος ἡγάπα τὴν συναναστροφὴν, νὰ τὸν ἀκολουθήσῃ εἰς τὴν ἐκστρατείαν κατὰ τὴν συνήθειαν ἐκείνην, ἣν εἶχον οἱ Ῥωμαῖοι στρατηγοὶ τοῦ νὰ συμπαραλαμβάνωσι μεθ' ἑαυτῶν ὅχι μόνον τοὺς ἀναγκαίους ὑπαλλήλους, ἀλλὰ καὶ ἄλλους φίλους, οἵτινες συναπετέλουν τὴν λεγομένην πραιτωρίαν κοόρτιν. Εἶναι δὲ αὕτη ἡ πρώτη φορά, καθ' ἣν τοιαύτη τιμὴ ἀπενέμετο εἰς ποιητὴν, δι' ὃ καὶ ὁ Κάτων, ὁ αὐστηρὸς τηρητῆς τῶν πατρίων ἠθῶν, κατηγόρησε τὸν νεωτεριστὴν διὰ τὴν κουφότητά του καὶ δὲν ἐδίστασε δημηγορῶν νὰ παίξῃ πρὸς τὸ ὄνομά του καὶ σκωπτικῶς νὰ τὸν ἀποκαλέσῃ ἀντὶ Νοβιλίωρος Μοβιλίωρα, ἥτοι ἄνθρωπον οἰοῦναι κινητὸν καὶ εὐμετάβολον. Οὕτω λοιπὸν πεντήκοντα ἐτῶν ἡλικίαν ἔχων ὁ Ἐννιος, παρέστη εἰς τὴν πολιορκίαν καὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Ἀμβρακίας, ἀλλ' οὐδὲν ἄλλο ἀπεκόμισεν ἐκ τῆς πλουσίας λείας εἰμὴ μίαν χλαμύδα πορφύραν. Μετὰ ἑπτὰ ἔτη, ὁ υἱὸς τοῦ Μάρκου Κόιντος Φούλβιος Νοβιλίωρ, ὅστις εἶχε παρὰ τοῦ πατρὸς κληρονομήσῃ καὶ τὴν ἀγά-

πην πρὸς τὰ γράμματα, ἀπήγαγε στρατιωτικούς ἀποίκους εἰς τὴν Ποτεντίαν καὶ εἰς τὸ Πίσαυρον τῆς Πικεντίνης. Μεταξὺ δὲ τούτων τῶν ἀποίκων ἦτο καὶ ὁ ἀπόμαχος τῶν Ῥωδαιῶν, ὅστις ἔλαβεν ὡς κληῖρον μικρὰν ἰδιοκτησίαν καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ Ῥωμαίου πολίτου. Δὲν ἔμεινεν ὅμως νὰ ἐγκαταβιώσῃ ἐν τῇ ἀποικίᾳ, ἀλλ' ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ῥώμην, ἔνθα, ὡς εἶναι βέβαιον, διέτριψε μέχρι τέλους τοῦ βίου του, ἐξακολουθῶν τὰς παλαιάς του σχέσεις πρὸς τε τοὺς ἄνδρας τῶν γραμμάτων καὶ πρὸς ἄλλους ἰσχυροὺς προστάτας. Ἡγάπα δὲ τὸν οἶνον, οὕτινος, ἂν καὶ ποδαγρικός, ἔκαμνε κατάχρησιν καὶ παρέτεινε τὸν βίον μέχρι τοῦ ἐβδομηκοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας του, ὅτε ἀπέθανε προσβληθεὶς καὶ πάλιν ὑπὸ τῆς ποδάγρας.

Ἦτο δὲ ὡς ποιητῆς ἀκαταπόνητος ὁ Ἐννιος καὶ μέχρι τοῦ θανάτου του ὑπῆρξεν ἀκμαιότατος καὶ φιλοπονώτατος. Εἶναι δὲ μοναδικὸν παράδειγμα ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν λατινικῶν γραμμάτων τῆς ἐλευθέρας πολιτείας ἢ ποικιλία τῆς ποιητικῆς του δράσεως, διότι ἡσχολήθη περὶ πάντα τὰ γένη τῆς ποιήσεως. Ὡς πρὸς τὸ δραματικὸν γένος, τὸ πνεῦμά του εἶχε μᾶλλον πρὸς τὴν τραγωδίαν φυσικὴν κλίσιν ἢ πρὸς τὴν κωμωδίαν, ἠὺδοκίμει δὲ ἐν τῇ τραγωδίᾳ καὶ κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ τραγικοῦ πάθους καὶ κατὰ τὴν ἡθοποιίαν. Καὶ δις μὲν ἐπραγματεύθη ὑποθέσεις, ἃς εἶχεν ἤδη δραματολογήσῃ ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος, τὴν Ἀνδρομέδαν καὶ τὸν Ἀθάμαντα, ἀλλ' ὅμως αἱ ἡμίσεις σχεδὸν τῶν τραγωδιῶν του εἶχον ὑποθέσεις εἰλημμένας ἐκ τοῦ κύκλου τοῦ τρωικοῦ, οἷον: τὴν ἀπαισίαν ἐπάνοδον τοῦ Ἀλεξάνδρου ἥτοι τοῦ Πάριδος εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον, τὴν θυσίαν τῆς Ἰφιγενείας, τὴν ἴασιν τοῦ Τηλέφου, ἐλόκληρον τὸ περιεχόμενον τῆς Ἰλιάδος διηρημένον εἰς τρία δράματα ἀπὸ τῆς μήνιδος τοῦ Ἀχιλλεύως μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ἑκτορος καὶ τῆς ἐξαγορᾶς τοῦ νεκροῦ του, τὴν αὐτοκτονίαν τοῦ Αἰάντος καὶ τὴν κακὴν ὑποδοχὴν τοῦ ἀδελφοῦ του Τεύκρου ὑπὸ τοῦ ἐξωργισμένου Τελαμῶνος, τῆς Ἀνδρομάχης τῆς αἰχμαλώτιδος τὴν τύχην καὶ τῆς Ἑκάβης, τὴν ἀθώωσιν τέλος τοῦ Ὀρέ-

στου ὑπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου. Περιέλαβε λοιπὸν ὁ Ἑννιος τὸν κύκλον ὅλον τῶν τρωϊκῶν μύθων, ὧν ὀλιγίστους μόνον εἶχον δραματικῶς πραγματευθῆ ὁ Λίβιος καὶ ὁ Ναίβιος. Ὁ Ἑννιος μάλιστα πολλοὺς ἐξ αὐτῶν συνέλεξε καὶ συνεκέντρωσεν οὕτως, ὥστε νὰ ἀποτελεσθῶσιν ἴδιοι κύκλοι μικρότεροι. Ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Πάριδος, ἐπήρχετο ταραχὴ προερχομένη ἐκ τῆς Κασσάνδρας. Ἡ Κασσάνδρα, κακῶν πάντοτε προφῆτις, ἤτο προωρισμένη νὰ ταραττῇ τὴν χαρὰν τῶν γονέων καὶ τῶν ἀδελφῶν της διὰ χρησμῶν καὶ μαντευμάτων ἀπαισίων, ὅθεν, ἐν τινι ἐξαισίᾳ ὀπτασίᾳ βλέπει τὴν ἐμπρηστικὴν δᾶδα τῆς Τροίας, ἣν εἶχε ποτε ἐνυπνιασθῆ ὅτι ἔτικτεν ἡ Ἑκάβη καὶ προσκαλεῖ τοὺς πολίτας νὰ τὴν κατασβέσωσι, βλέπει ὡσαύτως ἐν τῷ ὁράματι τὰς προπαρασκευὰς τοῦ στόλου, ὑπαινίσσεται εἰς τὴν μοιραίαν τῶν τριῶν θεαινῶν κρίσιν, τῆς ὁποίας ἐπακολούθημα θὰ εἶναι ἡ εἰς τὴν Τροίαν ἄφιξις τῆς ὡραίας Λακαίνης, βλέπει αἱματόφυρτον καὶ διασυρόμενον τοῦ Ἑκτορος τὸ πτώμα καὶ τὸν Δούρειον ἵππον ἑτοιμον νὰ ὑπερβῇ τὰ τείχη τῆς πόλεως καὶ ἐκ τῶν ἐγκάτων αὐτοῦ νὰ ἐξερευθῇ τῆς Τροίας τὸν ὄλεθρον. Καὶ ἡ αἵματηρὰ αὕτη εἰκὼν τοῦ μέλλοντος ἐξετυλίσσετο εἰς μεγαλοπρεπῆ μονωδίαν (*cantilem*) καὶ φαίνεται μάλιστα ὅτι ἡ προφῆτις παραφερομένη ὑπὸ τῆς μανίας ἤρπαζε πέλεκυν ἵνα πλήξῃ τὸν ἵππον καὶ ματαιώσῃ τὸν δι' αὐτοῦ παρασκευαζόμενον εἰς τὴν πατρίδα της ὄλεθρον, ἀλλὰ θεαί τις παρέμβασις παρεκώλυε τὸ τολμηρὸν αὐτῆς σχέδιον καὶ ἡ τύχη τῆς Τροίας ἔμενεν ἀμετατρέπτως, οἷα ἐξ ἀρχῆς θεόθεν εἶχεν ἀποφασισθῇ. Ἐν τῇ Ἰφιγενείᾳ ὁ Ἑννιος διεσκεύασε τὴν δραματικὴν οἰκονομίαν τοῦ Εὐριπίδου ἐπὶ τὸ παθητικώτερον παρεισάγων χορὸν πολεμιστῶν, οἵτινες βαρυνόμενοι διὰ τὴν μακρὰν εἰρήνην, συνετάσσοντο πρὸς τὸ μέρος τοῦ Μενέλαου, τοῦναντίον δὲ ὁ Ἀχιλλεὺς ἀνελάμβανε τὴν προστασίαν τῆς Ἰφιγενείας καὶ ῥῆξις ἐπήρχετο μετὰξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ στρατεύματος, καθ' ἣν ἡττᾶτο ὁ Ἀχιλλεὺς. Ἡ ῥῆξις αὕτη εἶχε σπουδαιότατον τόπον ἐν τῷ ὁράματι.

Ἦσαν δὲ πολεμικώτατα τὰ ἰλιακὰ δράματα τοῦ Ἑννίου,

περιεῖχε δὲ μάλιστα λεπτομερεῖς περιγραφὰς μαχῶν ἢ τραγωδία ἢ ἐπιγραφομένη Ἑκτορος λύτρα (Hectoris lutra). Πολεμισταὶ τραυματῖαι ἐκ τῆς μάχης ἐπανερχόμενοι ἐζήτουν βοήθειαν καὶ καταφύγιον εἰς τὴν σκηνὴν τοῦ Ἀχιλλέως καὶ πρῶτος μεταξὺ αὐτῶν ὁ Ὀδυσσεύς, ὅστις ἐμέτρει ὄλους τοὺς Ἀχαιοὺς, ὅσους, ὅπως καὶ ἑαυτόν, εἶχον καταστήσῃ ἀνικάνους πρὸς μάχην τὰ φρυγικὰ ὅπλα, ἔπειτα ὁ ἀνδρεῖος Εὐρύπυλος, ἃν καὶ ἀσθενὴς καὶ πάσχων ὑπὸ τῶν τραυμάτων, ἀφηγεῖτο ἐν τινι περιφρήμῳ ῥήσει τῆς αἵματηρᾶς μάχης τὰς περιπετείας, ἤρχετο ἔπειτα ἢ ἐξοδος τοῦ Πατρόκλου, ἢ λυπηρὰ ἀγγελία τῶν κατορθωμάτων καὶ τοῦ θανάτου του, ὁ ἐξοπλισμὸς τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ἡ ἐκ τῆς μάχης ἐπάνοδός του, ὁ θάνατος τοῦ Ἑκτορος καὶ τέλος ἡ ὀδυνηρὰ συνέντευξις τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τοῦ Πριάμου. Ἐγίνετο λοιπὸν ἀληθὴς συσσωρεύσις ἐπεισοδίων καὶ ζωηρῶν περιγραφῶν, ὧν δύσκολον εἶναι νῦν νὰ ἀναπλάσῃ τις τὴν τεχνικὴν ἐνότητα.

Ἡ δὲ κατὰπτωσις τῆς τρωϊκῆς δυνάμεως καὶ τῶν νικητῶν ἢ αὐθάδης ἀλαζονεία ἀπετέλουν, ὅπως ἐν ταῖς Τρωάσι τοῦ Εὐριπίδου, τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἀνδρομάχης τῆς αἰχμαλώτιδος. Ἡ εὐγενὴς σύζυγος τοῦ Ἑκτορος χάνει καὶ τὴν τελευταίαν τῆς παρηγορίαν, διότι ἐξαπατάζεται ἀπ' αὐτῆς ὁ νεαρὸς Ἀστυάναξ. Μάτην ἡ ἀπελπισ μῆτηρ ἀγωνίζεται ἡρωικῶς νὰ ματαιώσῃ τὴν σκληρὰν θανατικὴν ἀπόφασιν, βλέπουσα δὲ ὅτι εἶχε τὸ πᾶν ἀπολέσῃ ἐκρήγνυται εἰς τὸν ἔσοχον ἐκεῖνον θρῆνον, οὗτινος ὁ Κικέρων ἐθαύμαζεν ὅχι μόνον τὴν ποιητικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν μουσικὴν σύνθεσιν. Καὶ συνέιχε μὲν κατ' ἀρχὰς τὴν λύπην αὐτῆς ἡ Ἀνδρομάχη, ἔπειτα δὲ βαθμηδὸν ἐξεχέετο εἰς σπαρακτικὴν ὀδύνην καὶ ἀγανάκτησιν καὶ ἀπηρίθμει μίαν πρὸς μίαν τὰς συμφοράς, δι' ὧν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἑκτορος ἡ τύχη εἶχε πλήξῃ καὶ αὐτὴν καὶ τὸν οἶκόν της. Καὶ ἡ γηραιὰ δὲ Ἑκάβη εἶχεν ἐξανασθῇ τὰ δῶσθαι τὴν θυγατέρα της Πολυξένην ὡς θῆμα εἰς τὴν σκιάν τοῦ Ἀχιλλέως, ἡ δὲ ἀπαιτήσις αὕτη τοῦ Νεοπτολέμου, προκαλοῦσα τὴν διχόνοιαν μεταξὺ τῶν ἡγεμόνων, προήγγελλε τὴν παρέμβασιν τῆς

Νεμέσεως, ἥτις δὲν θά ἄφινεν ἀτάρακτον τὴν ἐπάνοδόν των εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἀκόμη δὲ καὶ ἐν ἔτει 700—54, κατὰ τὰ Ἀπολλωνία, ἡ περίφημος αὕτη τραγωδία τοῦ Ἐννίου ἐδιδάχθη μετὰ μεγάλης ἐπιτυχίας ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς σκηνῆς.

Πλὴν τῶν τραγωδιῶν τούτων τοῦ ἐπικοῦ κύκλου ἐποίησεν ὁ Ἐννιος καὶ οὐκ ὀλίγας ἄλλας διαφορῶν ὑποθέσεων. Τὴν ὑπεράνθρωπον λ. γ. μορφήν τῆς Μηδείας πρῶτος ὁ Ἐννιος ἐγνώρισεν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, εἰς δύο μάλιστα τραγωδίας πραγματευθεὶς τοὺς περὶ αὐτῆς μύθους. Παρὰ τὴν περίφημον δηλαδὴ Εὐριπίδειον Μήδειαν τὴν ἐν Κορίνθῳ (Medra exul) ἐποίησεν ὁ Ἐννιος καὶ ἄλλην Μήδειαν, τὴν ἐν Ἀθήναις, οἷονεὶ συνέχειαν τῆς πρώτης, λαβὼν ἐπίσης ὡς παράδειγμα ἄλλην τραγωδίαν τοῦ Εὐριπίδου, τὸν Αἰγέα, ἐν ᾧ ὁ Εὐριπίδης ἐπραγματεύετο τὸν μῦθον, καθ' ὃν ἡ Μήδεια συζευχθεῖσα τὸν Αἰγέα τὸν βασιλέα τῶν Ἀθηνῶν ἀπειράθη νὰ φαρμακεύσῃ τὸν υἱὸν τοῦ βασιλέως Θησέα αἰφνιδίως ἐπανελθόντα εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἐνέχουσα μόνον τέχνην πλοκῆς οὐδαμῶς ἡδύνατο νὰ ἀμιλληθῇ πρὸς τὸ τραγικὸν πάθος καὶ τὴν δύναμιν τῆς φράσεως, ἅτινα θὰ ἐχαρακτήριζον τὴν κυρίως Μήδειαν, ὅσον καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι ἦτο κατωτέρα τοῦ Εὐριπίδείου ἀριστουργήματος ἢ μετάφρασις ἢ ἡ διασκευὴ τοῦ Ἐννίου. Λόγοι δὲ θρησκευτικοὶ καὶ φιλοσοφικοὶ ἀναφερόμενοι εἰς τὸ ζήτημα τῆς ἀποδοτέας πίστεως εἰς τὰ θαύματα θὰ παρεκίνησαν βεβαίως τὴν πεφωτισμένην διάνοιαν τοῦ Ῥωμαίου ποιητοῦ νὰ ποιήσῃ, κατὰ τὸ παράδειγμα πάλιν τοῦ Εὐριπίδου, τὴν Μελανίππην τὴν σοφὴν (Melanippe), ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι παρὰ τῷ ῥωμαϊκῷ κοινῷ θὰ ἡυδοκίμησε πλείοτερον ἄλλη εὐριπίδειος ὡσαύτως τραγωδία τοῦ Ἐννίου, ὁ Ἐρεχθεύς, ἐν ᾧ ἐξαίρεται ἡ φιλοπατρία, τὸ ἡθικὸν μεγαλεῖον καὶ ἡ αὐτοθυσία, διότι ταύτας τὰς ἀρετὰς καὶ κατενόουν καὶ ἠγάπων οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ πολὺ μᾶλλον ἢ τὰς λεπτὰς θεωρίας καὶ τὰς φιλοσοφικὰς σκέψεις. Τοῦ δὲ Κρεσφόντου τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν ἀπετέλουν, ὅπως καὶ παρ' Εὐριπίδῃ, τῶν πολιτικῶν κομμάτων οἱ ἀγῶνες. Τὴν κοινήν

συμπάθειαν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον ὑπὲρ τοῦ δημοτικοῦ βασιλέως, ὅστις ἔπιπτε θῦμα τῆς κατ' αὐτοῦ συστάσεως τῶν ὀλιγαρχικῶν, ἐπηύ-
ξανεν ἀκόμῃ ἢ πρὸς αὐτὸν πίστις καὶ ἀφοσίωσις τῆς δυστυχοῦς
συζύγου του, τῆς Μερόπης, ἣν ὁ πατὴρ μάτην προσεπάθησε νὰ
τάξῃ μετὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Κρεσφόντου. Ὁ Φοῖνιξ, κατ' Εὐρι-
πίδην καὶ οὗτος, ἤρεσκεν εἰς τοὺς Ῥωμαίους διὰ τὴν ἀνδρικήν
ἀρετὴν τοῦ κυριωτάτου προσώπου τῆς τραγωδίας καὶ εἶχε παρεμ-
φερῇ τὴν ὑπόθεσιν πρὸς τὸν Τελαμῶνα, διότι ἐν ἀμφοτέροις τοῖς
δράμασι γέρων καὶ ζηλότυπος πατὴρ εὐρίσκεται ἀντιμέτωπος πρὸς
υἱὸν ἀναίτιως μὲν καὶ ψευδῶς κατηγορούμενον, γενναίως δὲ καὶ
ἀνεξικάκως ὑπομένοντα τὸ ἀδίκημα. Ἐν δὲ τῷ Ἀλκμέωνι (Al-
cumeo) ἡ μανία τοῦ μητροκτόνου ἥρωος ὁμοιάζει κατὰ πολὺ πρὸς
τὴν τοῦ Ὁρέστου τῶν Εὐμενίδων. Ἐλαυνόμενος δὲ ὁ Ἀλκμέων
ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἀμαρτήματός του, ὦν δὲ φυγὰς καὶ ἐκέ-
της, ἐποδύρεται τὰς συμφορὰς του ψάλλων ἐνώπιον τῆς θυγατρὸς
ἁλλοδαποῦ βασιλέως, παρ' οὗ περιμένει τὴν σωτηρίαν, τὴν περί-
φημον μονωδιαν, ἣν μᾶς ἔσωσεν ὁ Κικέρων, ἀλλ' ἐν ᾧ διὰ φωνῆς
λυπηρᾶς καὶ ὑποτρεμούσης περιγράφει τὰ δεινὰ του, ἐμφανίζον-
ται κατὰ μικρὸν πρὸ τῆς ἐκστατικῆς φαντασίας του φοβεραὶ αἱ
Ἐριννύες καὶ βλέπει αὐτὰς μετ' ὀλίγον ὁρμώσας ἐναντίον του
μὲ τὰς δᾶδας ἀνημμένας καὶ ὄχι μόνον αὐτός, ἀλλὰ καὶ τὸν Ἀπόλ-
λωνα τείνοντα κατ' αὐτοῦ ἀπειλητικὸν τὸ τόξον καὶ δὲν ἔχει ὁ
δυστυχὴς πόθεν ἄλλοθεν νὰ ἐπικαλεσθῇ ἀρωγὴν καὶ βοήθειαν ἢ
παρὰ τῆς κόρης, πρὸς ἣν ἐξετραγώδει τὰς συμφορὰς του.

Καὶ κατ' αὐτὸ δὲ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του (585) ὁ ποιητής,
οὗτινος ἦτο ἀνεξάντλητος ἡ μοῦσα, ἐδίδαξεν ἐν τοῖς Ἀπολλω-
νίοις τὸν Θυέστην, μίαν ἐκ τῶν ἀρίστων τραγωδιῶν του. Δὲν
εἶναι δύσκολον νὰ ἀναπαραστήσωμεν τὴν σκηνήν, ἐν ᾗ ὁ δυστυ-
χὴς πατὴρ, ἀφ' οὗ ἔμαθε τί ἦσαν τὰ ἀπαίσια δεῖπνα, ἐξέρχεται
ἄπελπις ἐκ τοῦ οἴκου του καὶ ἀπαγορεύει εἰς πάντα ἄνθρωπον νὰ
τὸν πλησιάσῃ, ὅπως δὲ ἄλλοτε ὁ Οἰδίπους, οὕτω καὶ αὐτὸς δὲν
θέλει πλέον νὰ βλέπῃ τὸ φῶς. Μετὰ δὲ τὸν θρῆνον, δι' οὗ κλαίει

τὰ δεινὰ του, ἀναλαμβάνει πάλιν δύναμιν καὶ θάρρος καὶ ὀργίζεται καὶ καταρᾶται τοῦ ἀδελφοῦ του τὴν ἀγριότητα, τοῦ Ἀτρέως, οὐτινος ὁ νεκρὸς οὐδέποτε θά λάβῃ τάφον ἵνα ἀναπαυθῇ, ἀλλὰ θά πνιγῇ ναυαγὸς ἐν τῇ θαλάσσῃ καὶ θά καταφάγῃσι τὰ σπλάγχνα του οἱ ἰχθύες καὶ τὰ οἰκτρὰ μέλη τοῦ κατεσπαραγμένου πτώματός του θά σήπωνται ἐπὶ τῶν βράχων τῶν ἀπροσίτων.

Ἐπεχείρησε δὲ καὶ ῥωμαϊκῶν ὑποθέσεων τραγωδίας ἦτοι πραιτέξτας νὰ ποιήσῃ ὁ Ἐννιος. Ὁ μῦθος τῆς ἀρπαγῆς τῶν Σαβινίδων (Sabinae) πολὺ ἔχων καθ' ἑαυτὸν τὸ δραματικὸν ἐνδιαφέρον δικαίως εἴλκυσε τὴν προσοχὴν του, διότι καὶ τῷ ὄντι ἦτο ἐπιτυχὴς ἡ ἐκλογή τοῦ θέματος. Ἐφ' ὅσον δὲ δυνάμεθα ἡμεῖς νῦν νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς τεχνικῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν Σαβινίδων ἐκ τῶν ἱστοριῶν τοῦ Τίτου Λιβίου καὶ τοῦ Πλουτάρχου, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ δρᾶμα τοῦ Ἐννίου ἦτο Ἀρεως μεστόν. Ἡ διαλλακτικὴ παρέμβασις τῆς Ἑρσιλίας, ἥτις εἶχε χάσῃ τὸν σύζυγόν της ἐν τῇ μάχῃ καὶ εἶχε προκαλέσῃ τὴν γενικὴν ἐξοδὸν τῶν Ῥωμαίων γυναικῶν καὶ οἱ πειστικοὶ λόγοι, οὓς ἀποτείνει, πρὸς τοὺς Σαβίνους πατέρας, πρέπει νὰ ἦσαν ἐκ τῶν καλλίστων μερῶν τοῦ δράματος. Πολεμικὸν δ' ὡσαύτως χαρακτῆρα θά εἶχε καὶ ἡ Ἀμβρακία, ὑπόθεσιν ἔχουσα τὴν ἄλωσιν τῆς ὁμωνύμου πόλεως ὑπὸ τοῦ Φουλβίου Νοβιλίωρος, εἰς ὃν βεβαίως ἤθελεν ὁ ποιητὴς νὰ φανῇ ἀρεστὸς ποιῶν τὴν πραιτέξταν ταύτην διὰ λόγους προσωπικῆς εὐγνωμοσύνης. Θά ἐδιδάχθη δὲ πιθανῶς ἡ Ἀμβρακία κατὰ τὰς ἐορτάς, ἃς ἐπὶ τῇ νίκῃ παρέσχεν εἰς τὸν δῆμον αὐτὸς ὁ νικηφόρος στρατηγὸς κατὰ τὸ ἔτος 568—486.

Πρὸς τὰ ἱστορικὰ δὲ ταῦτα δράματα συνδέεται κατὰ φυσικὴν μετάβασιν καὶ ἐν διηγηματικὸν ποίημα, ὅπερ ὁ Ἐννιος συνέταξε πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ὑμνήσῃ τὰ κατορθώματα τοῦ Σκηπίωνος, ὅστις ὡσαύτως ἦτο εἷς ἐκ τῶν προστατῶν του καὶ ἔζη ἀκόμη. Ἐν τῷ Σκηπίωνι λοιπὸν ἐπραγματεύετο ποιητικῶς ὁ Ἐννιος τὰς πολεμικὰς ἐπιτυχίας τοῦ Ἀφρικανοῦ κατὰ τὸν πρὸς

τὸν Ἀννίβαν πόλεμον. Ἐποίησε δὲ τὸν Σκηπίωνα ἐν τροχαῖ-
κοῖς τετραμέτροις καταληκτικοῖς, διότι τοῦτο τὸ μέτρον πρῶτον
μὲν ἐγίνωσκον ἤδη καλῶς οἱ Ῥωμαῖοι ἐκ τοῦ θεάτρου, ἀφ' οὗ
καὶ αὐτὸς ὁ Ἐννιος τὸ εἶχε μεταχειρισθῆ κατὰ προτίμησιν ἐν ταῖς
περιγραφαῖς καὶ ταῖς ἀφηγήσεσι τῶν δραμάτων του, ἔπειτα δὲ ἦτο
καὶ ἄλλως ἀγαπητὸν εἰς τὸν δῆμον, διότι ἐν αὐτῷ ἐποιοῦντο τὰ
στρατιωτικὰ ἄσματα τὰ ψαλλόμενα κατὰ τοὺς θριάμβους, προ-
σέδιδον δὲ καὶ ἐκ φύσεως τὰ τροχαῖκὰ τετράμετρα δύνανται
καὶ τάσιν οἰοῦναι πολεμικὴν εἰς τὰ ποιήματα καὶ θαυμασίως συ-
νεπιβάλλοντο πρὸς τὴν περισσότην καὶ τὸ τὸ εὐῆχον τοῦ λό-
γου. Ἀλλ' ὅμως ὁ Ἐννιος δὲν ἠδύνατο μεταχειριζόμενος καὶ ἐν
διηγηματικῷ ποιήματι τὸ αὐτὸ μέτρον νὰ εὐαρεστήσῃ εἰς τοὺς
ἐξ ἑλληνομαθείας λεπτοτέραν ἔχοντας τὴν αἴσθησιν τοῦ καλοῦ,
χωρὶς νὰ τεχνουργήσῃ αὐτὸ ἐπὶ τὸ τελειότερον, διότι ἐν ταῖς δρά-
μασιν εἶχεν ἀφήσῃ εἰς αὐτὸ τὸν ἐκ τῆς πολλῆς χρήσεως τῶν
ἀδειῶν ἀτεχνότερον καὶ ἀφελέστερον χαρακτῆρα, ὃν εἶχε καὶ ἐν
τῇ δημωδεστέρα ποιήσει. Τῷ ὄντι δὲ τὰ τροχαῖκὰ τετράμετρα
τῶν σφριζομένων λειψάνων τοῦ Σκηπίωνος εἶναι τεχνικώτερον
κατεργασμένα, ἀπηλλαγμένα δὲ ὄντα τῆς χαλαρᾶς προσωδίας τῆς
ὁμιλουμένης γλώσσης δὲν ἔχουσι τὰς συχνὰς ἀναλύσεις τῶν ἄρ-
σεων, σχεδὸν δ' εἰπεῖν πλησιάζουσι πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐλ-
ληνικῆς στιχουργίας. Μεταξὺ δὲ τῶν διασωθέντων λειψάνων τοῦ
ποιήματος ὑπάρχει μία θαυμασία περιγραφή τῆς ἀταράκτου καὶ
ἐπιβλητικῆς γαλήνης τῆς φύσεως, ἐξ ἧς περιγραφῆς δυνάμεθα
νὰ κρίνωμεν περὶ τοῦ μεγαλοπρεποῦς χαρακτῆρος τοῦ λόγου,
ὅστις θὰ ἐπεκράτῃ καθ' ὅλον τὸ ποίημα. Τὸ χωρίον τοῦτο, ὅπερ
ἴσως ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ ποιήματος θὰ εἶχε τὸν τόπον του, ἐνθα
ἐγίνετο λόγος περὶ τοῦ διάπλου τοῦ Ῥωμαίου στόλου, ἔχει ὡς
ἐξῆς· «Ὁ ἀπέραντος κόσμος τοῦ οὐρανοῦ παρέμεινεν ἐν σιγῇ καὶ
ὁ ἄγριος Ποσειδῶν ἔδωκε παῦλαν εἰς τὰ τραχέα κύματα, ὁ ἥλιος
ἐπέσχε τὸν δρόμον τῶν ὠκυπόδων ἵππων του, ἀνέκοψαν τὸν ῥοῦν
οἱ ποταμοὶ οἱ ἀένναοι, οὐδεμία ἀνέμου πνοὴ διασεῖει τὰ δένδρα».

Μόνος ὁ Ὅμηρος, λέγει ἐν ἀρχῇ τοῦ ποιήματος ὁ φοιβόληπτος Ῥωμαῖος, θὰ ἡδύνατο νὰ εἶπῃ ἐπαίνους ἐπαξίους τοῦ Σκηπίωνος, αὐτὸς δὲ δὲν ἐτόλμα ἀκόμη νὰ ἀμιλληθῇ πρὸς τὸν Μαιονίδην, ἀλλ' ὅμως παρεσκευάζετο πρὸς τοῦτο γράφων τὸν Σκηπίωνα του, διότι τὸ διηγηματικὸν τοῦτο ποίημα κεῖται οὕτως εἰπεῖν ἐν τῷ μέσῳ μεταξὺ τοῦ σατουρνίου ἔπους τοῦ Ναϊβίου καὶ τῆς μεγάλης ἐποποιίας τοῦ Ἐννίου, ἥτις ἐπιγράφεται Χρονικά (Annales). Ἀφιέρωσε δὲ ὁ Ἐννιος τὸ ποίημα εἰς τὸν φερώνυμον αὐτοῦ ἥρωα κατὰ τὸ ἔτος πιθανώτατα, καθ' ὃ Σκηπίων ἐτέλεσε τὸν θρίαμβόν του (553—201).

Ἦδη ἀπὸ τῶν παλαιωτάτων χρόνων συνήθεια ὑπῆρχε παρὰ τοῖς Ῥωμαῖοις νὰ ἀναγράφῃ ὁ μέγιστος ποντίφηξ ἐπὶ πίνακος λευκοῦ τὰ κυριώτατα τοῦ ἔτους γεγονότα, ἥτοι τὰ ὀνόματα τῶν ὑπάτων καὶ τῶν ἄλλων ἀρχόντων, τὰ ἐν πολέμῳ καὶ ἐν εἰρήνῃ συμβάντα, τὰς ἐνδείξεις τῶν ἡμερῶν, τὰς ἐκλείψεις τοῦ ἡλίου καὶ τῆς σελήνης, τὰς σιτοδείας καὶ εἴτι παραπλήσιον. Ἡ ἀναγραφὴ αὕτη ἦτοι τὰ Μέγιστα Χρονικά (Annales maximi), ἣτο οἶονεῖ ἡ ἐπίσημος ἐφημερίς τῆς πόλεως. Ἡ δὲ ὑπαρξὶς ἐν Ῥώμῃ χρονικῶν λεπτομερεστέρων, περιεχόντων δηλαδὴ καὶ ἱστορικὰς περιγραφὰς μεγαλητέρων χρονικῶν διαστημάτων καὶ γεγονότα ἄλλα πλὴν τῶν κυριωτάτων καὶ τυπικῶν, χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν λιθυκῶν πολέμων. Οὕτω λ. χ. δύο σύγχρονοι τοῦ Ἐννίου χρονογράφοι, ὁ Κόϊντος Φάβιος Πίκτωρ καὶ ὁ Λεύκιος Κίγκιος Ἀλίμεντος, προσεπάθησαν νὰ ἱστορήσωσι συνοπτικῶς μὲν, ἀλλ' ἐν συνεχεῖ λόγῳ τὰ συμβάντα τοῦ παρελθόντος ἀπὸ τῆς ἐν τῇ Ἰταλίᾳ ἐγκαταστάσεως τοῦ Αἰνείου μέχρι τῶν ἑαυτῶν χρόνων, λεπτομερέστερον ἀφηγούμενοι τὴν σύγχρονον ἱστορίαν συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ πρὸς τὸν Ἀννίβαν πολέμου. Ἀλλ' ἡ μητρικὴ γλῶσσα ἐφάνη εἰς τοὺς δύο ἐκείνους χρονογράφους ὅτι δὲν εἶχεν ἀκόμη προσλάβῃ διαμόρφωσιν ἱκανήν, ὥστε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὄργανον ἐπιτήδειον πρὸς συγγραφὴν τοιαύτης ὕλης, ὅπως δὲ ὁ μὲν Φρειδερίκος ὁ Μέγας ὁ βασιλεὺς τῆς Πρωσσίας ἔγραψε γαλλιστὶ

τὰ ὑπομνήματά του, οἱ δὲ παλαιότεροι Γερμανοὶ συγγραφεῖς συνέταξαν λατινιστὶ τὰ ἔργα των, οὕτω καὶ ἐκείνοι προϋτίμησαν ἑλληνιστὶ νὰ συγγράψωσι τὰς χρονογραφίας των, διότι ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ὅχι μόνον κατὰ πολὺ τελειότερα τῆς τότε λατινικῆς, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον διαδεδομένη. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὸν Φάβιον Πίκτωρα καὶ τὸν Ἀλίμεντον συνέλαβε τὸ τολμηρὸν σχέδιον ὁ Ἐννιος νὰ πραγματευθῇ καὶ αὐτὸς τὴν πάτριον ἱστορίαν ἀπὸ Αἰνείου μέχρι τῶν ἑαυτοῦ χρόνων, ἀλλὰ λατινιστὶ καὶ δὴ καὶ ἐμμέτρως, ἐπικῶς. Ἦτο δὲ ἤδη ἀπὸ πολλοῦ χρόνου πρᾶγμα ὅχι ἀσύνηθες παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν ἡ ἐπικὴ πραγματεία ὠρισμένων πολέμων, ὅχι μόνον μυθικῶν, ἀλλὰ καὶ ἱστορικῶν. Τοῦ Χοιρίλου τὰ Περσικά ἀνεγινώσκοντο ἐν τοῖς σχολείοις παρὰ τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου, ὁ δὲ σύγχρονος τοῦ Ἐννίου, ἀλλὰ κατὰ τι πρεσβύτερος αὐτοῦ τὴν ἡλικίαν Κρῆς ποιητῆς Ῥιανὸς εἶχε ποιήσῃ πλείονα μακρὰ ἔπη, Μεσσηνιακά, Ἀχαϊκά, Θεσσαλικά, Ἡλιακά, ἐν οἷς ἐπραγματεύετο τὰ κατὰ τὸν δεύτερον μεσσηνιακὸν πόλεμον καθῶς καὶ τὰ συμβάντα, τοὺς ἀγῶνας, τὰς μεταναστεύσεις καὶ τὰς κτίσεις διαφόρων πόλεων τῆς Ἀχαΐας, τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠλίδος. Τὰ παραδείγματα ταῦτα εἶχεν ἀκολουθήσῃ καὶ ὁ Ναΐβιος γράφων τὸ περὶ τοῦ Λιβυκοῦ πολέμου ἐπικὸν αὐτοῦ ποίημα. Τοῦ δὲ Ἐννίου τὸ κατὰ πολὺ μεγαλοπρεπέστερον σχέδιον ἦτο μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδός του, ἂν καὶ εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὁ ποιητῆς εὐρέθη ἠναγκασμένος νὰ ὀλιγορῇσῃ κατὰ τι τῆς αὐστηρᾶς τεχνικῆς ἐνόητος. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ ἐλάττωμα δὲν ἀπέκλειεν ὅπωςδῆποτε οὔτε τὴν ὑπαρξιν μιᾶς κεντρικῆς οὕτως εἰπεῖν ἐννοίας, κυριαρχούσης καὶ διηκούσης δι' ὅλου τοῦ ποιήματος, οὔτε τὴν ἔντεχνον κατεργασίαν τῶν μερῶν ἐκάστων, οὔτε τὴν τάσιν εἰς τὸ νὰ ἰσοφαρίζηται ἐν τινι μέτρῳ καὶ κατὰ τινα ἀναλογίαν ἡ διάταξις τῶν διαφόρων κεφαλαίων πρὸς ἄλληλα. Ἡ τελεία τέχνη τοῦ Ὀμήρου, ἣν ἐν τῷ Σκηπίωνι εἶχεν ὑποδείξῃ ὁ Ἐννιος ὡς τι ἰδανικὸν ἀνέφικτον, ἐφαίνετο νῦν εἰς αὐτὸν ὡς ὁ κύριος σκοπός, πρὸς ὃν ἔπρεπεν ἐντείνων τὰς δυνάμεις του νὰ φθάσῃ. Ὅπως δὲ ποιῶν τὸν

Σκηπίωνα εἶχεν ἀπαλλαγῇ τοῦ τραχυτάτου παλαιοῦ ρυθμοῦ τῶν Φαύνων καὶ τῶν ὑποφητῶν καὶ εἶχε μεταχειρισθῇ τὰ τροχαϊκά, ὡς εἶπομεν, μέτρα, οὕτω καὶ νῦν συντάττων τὸ μεγάλο-τεχνον ἔπος του, ἐθεώρησεν ὅτι δὲν θὰ ἐπῆρκει πρὸς τὸν σκοπόν, τὸν ὁποῖον προετίθετο ὁ φύσει μονότονος ρυθμός, ὃν εἶχε μεταχειρισθῇ ἐν τῷ Σκηπίωνι. Ἵνα προσλάβῃ ἡ γλῶσσά του καὶ εὐκαμψίαν καὶ πλοῦτον φραστικὸν καὶ ἐπικὴν σεμνότητα, ἵνα ἔχῃ τὸ ποίημα του καὶ τὴν προσήκουσαν τέχνην τῶν ἀποχρώσεων καὶ τὴν ἀπαιτουμένην ποικιλίαν ἐν τε τῷ τόνῳ καὶ τῇ ἀναπτύξει τῆς ἀφηγήσεως, ἵνα τέλος πάντων γίνῃ δυνατόν νὰ πλησιάσῃ πῶς ὁ ποιητὴς πρὸς τὸν Ὅμηρον, ἔπρεπεν ἐξ ἅπαντος νὰ μεταχειρισθῇ καὶ τὸ αὐτὸ μέτρον, ὅπερ μετεχειρίσθη ὁ Ὅμηρος καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν τοὺς αὐστηροὺς κανόνas τῆς ἐλληνικῆς στιχουργίας. Δὲν ἦτο δυνατόν ὁ ἄτεχνος σατουρνίος ρυθμός νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὄργανον, δι' οὗ θὰ ἠδύνατο νὰ ἐξαναγκασθῇ εἰς τὴν πειθαρχίαν καὶ τὴν ἀκρίβειαν ἢ τέως ἀκανόνιστος λατινικὴ γλῶσσα, προσφορώτατον δὲ τούναντίον ὄργανον ἦτο πρὸς τοῦτο ὁ δακτυλικὸς ἐξάμετρος τῶν Ἑλλήνων, τὸ τεχνικώτατον καὶ ἀκριβέστατον μέτρον τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν. Αἱ λατινικαὶ λέξεις ἕνεκα τῆς περὶ τὴν προφορὰν ὀλιγωρίας, ἥτις ὀλιγωρία ἠυξήθη κατὰ φυσικὸν λόγον ἐξ αἰτίας τῆς προόδου, ἣν εἶχον κάμῃ καὶ ὁ δημόσιος βίος καὶ αἱ καθημεριναὶ σχέσεις, λίαν ἐνωρὶς κατήντησαν νὰ ἀκρωτηριάζωνται καὶ νὰ ἀποβάλλωσι τὸν ἀρχικὸν αὐτῶν καὶ πλήρη τύπον καὶ τοῦτο συνέβαινεν ὅχι μόνον ἐν τῇ κοινῇ συνομιλίᾳ καὶ ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ θεάτρου, ἀλλὰ καὶ ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν μνημείων. Ἡ γλῶσσα λοιπὸν διέτρεχε τότε μέγαν κίνδυνον, διότι παρ' ὀλίγον συνέβη νὰ ἀποβάλωσιν ἐντελῶς αἱ λέξεις τὰς καταλήξεις των καὶ νὰ ὑποστῶσιν ἐκείνας τὰς ἀμαυρωτικὰς συκοπὰς καὶ συναίρέσεις, αἵτινες μετὰ πολλοὺς αἰῶνας, ὅτε ἐπῆλθε τὸ σκότος τῆς βαρβαρότητος, ἤρχισαν πάλιν νὰ ἐπικρατῶσι καὶ τέλος πάντων ὀριστικῶς ἐξενίκησαν, ὅπως βλέπομεν ἐν ταῖς νεολατινικαῖς γλώσσαις. Ὁ Ἐννίος ἐξετίμα κατὰ τὸ πρέπον τὴν ἀκρίβειαν καὶ

τὴν καθαρότητα τῶν ἐλληνικῶν τύπων καὶ διὰ τοῦτο ἡγωνίσθη μετὰ πολλῆς δυνάμεως πρὸς τὸν κίνδυνον, ὅστις ἡπείλει τὴν λατινικὴν γλῶσσαν, εἶναι δὲ ἀναντίρρητον ὅτι εἰς αὐτὸν ὀφείλει ὄχι μόνον τὴν σωτηρίαν τῆς ἡ γλῶσσα ἀπὸ τοῦ κακοῦ τῆς διαστροφῆς καὶ τῆς παραμορφώσεως, ἀλλὰ καὶ τὸν πλουτισμὸν αὐτῆς διὰ πλείστων ποιητικῶν λέξεων καὶ τὴν ικανότητα, ἣν προσέλαβε τοῦ νὰ καθίσταται καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τελειότερα. Ἐπαυσε λοιπὸν ἡ ἐπικράτησις τῶν δισυλλάβων λέξεων καὶ τύπων διὰ τῆς ἐπενεργείας τοῦ δακτυλικοῦ ῥυθμοῦ, ὅστις ἀπῆτει συγχοτέραν τὴν χρῆσιν ποδῶν τρισυλλάβων, ἡλαττώθη κατὰ πολὺ ἡ ἀμφιβολία τοῦ χρόνου τῶν συλλαβῶν διότι τὸ δακτυλικὸν μέτρον θέλει κατὰ κανόνα τὰς συλλαβὰς ἢ μακράς ἢ βραχείας, ἀνέκτησαν πλήρη τὰ δικαιώματά των καὶ τὰ φωνήεντα καὶ τὰ σύμφωνα, διὰ ταιούτων δὲ μεταρρυθμίσεων καὶ βελτιώσεων ἐμόρφωσε βαθμῆδον καὶ ἐπλούτισε τὴν μεγαλοπρεπῆ αὐτῆς περιβολὴν ἡ λαλιά τῶν Ῥωμαίων, εἰς ἣν ἐπεφυλάσσετο τὸ κράτος τοῦ κόσμου. Ἄλλ' ὅμως τοὺς νεωτερισμοὺς τούτους οὐδεὶς ἄλλος θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπιβάλῃ εἰμὴ μόνος ὁ Ἐννιος, διότι ὁ Ἐννιος, ἂν καὶ δὲν ἠθέλησε καὶ αὐτὸς ἄλλο τι νὰ πράξῃ ἢ νὰ προφυλάξῃ μόνον τὴν γλῶσσαν ἀπὸ τοῦ ἐπερχομένου κινδύνου τῆς διαφθορᾶς καὶ ὄχι νὰ γίνῃ εἰσηγητὴς μεταβολῶν ἀντικειμένων εἰς τὴν φύσιν αὐτῆς, ἐπεδείκνυνεν ἑαυτὸν ὡς τι σκεῦος ἐκλογῆς καὶ ὡς ὄργανον ὑπερανθρώπων δυνάμεων. Ὅπως δηλαδὴ ἐν ἀρχῇ τῶν Αἰτίων ὁ Καλλιμαχος, οὕτω καὶ ὁ Ἐννιος προσιμάζεται δι' ἐνὸς ἐνυπνίου, ὅπερ ἔμελλε νὰ στηρίξῃ τὴν θείαν αὐτοῦ ἀποστολὴν. Ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ, λέγει, ἐφάνη εἰς αὐτὸν ἐν ὀνείρῳ ὁ Ὅμηρος, ὅστις ἀνελθὼν ἀπὸ τοῦ βάθους τοῦ Ἀχέροντος ἀπεκάλυψεν εἰς αὐτὸν τὰ μυστήρια τῆς δημιουργίας καὶ τῆς μετὰ θάνατον μοίρας, ἔπειτα δὲ ἐγνώρισεν εἰς αὐτὸν πῶς ἡ ψυχὴ του, ἡ ψυχὴ τοῦ Ἐννίου, ἦτις ἄλλοτε ἐσκήνωνεν ἐν τῷ σώματι ἐνὸς ταῶ, μετέβη ἀπὸ τοῦ πτηνοῦ εἰς τὸ σῶμα τοῦ Πυθαγόρου καὶ τέλος μετὰ τὴν τελευτὴν τοῦ φιλοσόφου εἰς τὸ σῶμα τοῦ Ἐννίου, ἀφ' οὗ ἐν τῷ μεταξύ ἐνε-

φύγῃ καὶ ἄλλα ἄγνωστα σώματα. Οὕτω δὲ μυηθεὶς ὁ Ἑννιος, ἐκόμισεν ἐκ τοῦ Ἑλικῶνος τὸν ἀειθαλῆ τῆς ποιήσεως στέφανον, ὃν εἶχεν ἐντολὴν νὰ ἀναδείξῃ λαμπρὸν ἀνὰ τοὺς λαοὺς τῆς Ἰταλίας. Τοιαύτην δὲ λαβὼν ἐντολὴν, ἐπικαλεῖται ὅχι πλέον τὰς ἐθνικὰς Καμήνας, ἀλλὰ τὰς Μούσας τοῦ Ὀλύμπου νὰ ἔλθωσι πρὸς αὐτὸν ἄρωγοὶ καὶ νὰ προσπορίσωσιν ἄφθιτον κλέος εἰς τὰ ἔπη του. Εἶναι βέβαιος ὅτι τὰ ποιήματά του (poemata nostra λέγει μεταχειριζόμενος ἐλληνικὴν λέξιν) λαμπρὰ θὰ φημίζωνται ἀνὰ τοὺς Λατίνους λαοὺς καὶ ἀνὰ τὰς γαίας, ἀλλ' ἔχει οὐδὲν ἤττον τὴν συνειδήσιν ὅτι ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ τέχνη εἰς οὐδένα ἔρχονται καθ' ὕπνου καὶ ὑπενθυμίζει ὅτι ἐχρειάσθη νὰ ἐργασθῇ ἵνα κατορθώσῃ ὅ,τι κατώρθωσε καὶ εἶναι διὰ τοῦτο ὑπερήφανος. Πρὸς ταύτην δὲ τὴν ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ ἔργου του προερχομένην ὑπερηφανίαν προσετίθετο ἡ ἔμπνευσις ἡ ποιητικὴ, ἣτις κατεῖχεν αὐτὸν ὅπως καὶ πάντας τοὺς γνησίους ὁμηρικοὺς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ὑδροποτοῦντας Ἀλεξανδρινούς. Ὁ Ὀράτιος λέγει, ὅτι ὁ Ἑννιος μεθύων πάντοτε ἀνεπῆδα πρὸς τὰ νὰ ψάλλῃ τὰ ὅπλα, τοῦτο δὲ μαρτυρεῖ ὅτι ἐπιστεύετο ἐν Ῥώμῃ ὅτι κατὰ τὸ παράδειγμα μεγάλων ποιητῶν τῆς Ἑλλάδος δὲν ἀπεστρέφετο τὸν οἶνον καὶ ὁ Ῥωμαῖος ποιητής.

Ὅπως δὲ ὁ Ναίβιος οὕτω καὶ ὁ Ἑννιος συνῆψε τὴν ἐπικὴν του διήγησιν πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἀχαιῶν ἄλωσιν τῆς Τροίας καὶ τὴν ἐκείθεν φυγὴν τοῦ Αἰνείου, κατὰ δὲ τὸ παράδειγμα τοῦ Ὀμήρου καὶ τῶν μετ' Ὀμηρον Ἑλλήνων ἐπικῶν ἐναποθέτει τὴν μοῖραν τῶν βροτῶν ἐν γούνασι τῶν ἀθανάτων θεῶν τοῦ Ὀλύμπου. Καὶ πῶς ἄλλως ἦτο δυνατόν νὰ παραστήσῃ τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ἡ σεμνότης τῆς ἐπικῆς ποιήσεως; Καὶ ὁ Ἑννιος λοιπὸν θεῶν ἀγορὰν θέτει ἐν ἀρχῇ τῆς μεγάλης του ἐποποιΐας. Ὁ Ζεὺς, παρὰ πᾶσαν τὴν πρὸς τοὺς Τρῶας ἐχθρικὴν τῆς Ἡρας διάθεσιν, ὑπόσχεται πρὸς τὸν Ἄρην ὅτι οἱ ἐκ Τροίας φυγάδες καὶ οἱ τούτων ἀπόγονοι θὰ ἔχωσι τύχην εἰς τὸ μέλλον λαμπράν, ταῦτα δὲ τὰ θεῖα θέσφατα ἀνακοινοῦται πρὸς τὸν Ἀγχίστην ἡ πεφιλημένη αὐτοῦ θεά, ἡ

Ἀφροδίτῃ, ἥτις καὶ κελεύει αὐτὸν νὰ παρορμήσῃ τοὺς οἰκείους νὰ καταλίπωσι τὴν πατρίδα, ἐπιφαίνεται δὲ καὶ αὐτὴ εἰς τὸν γηραιὸν πατέρα τοῦ Αἰνείου, κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἀπόπλου. Ἡ Ἑσπερία ἦτο ἡ γῆ τῆς ἐπαγγελίας καὶ περιγράφει ἐπὶ ταύτῃ τῇ εὐκαιρίᾳ ὁ ποιητὴς τὴν ποθητὴν ἐκείνην χώραν. Ἐκτίσθη ἤδη ἡ Ἄλβα ὁ Αἰνείας ἔρχεται εἰς λόγους πρὸς τὸν βασιλέα τοῦ τόπου, διαπυθάνεται τὰ κατ' αὐτὸν καὶ συνάπτει συμμαχίαν, ἀπονήσκων δὲ καὶ ἀποθεωθεὶς καταλείπει δύο θυγατέρας, ὧν ἡ νεωτέρα ἀφοσιούται εἰς τὴν λατρείαν τῆς Ἑστίας. Ἡ δεινὴ, ἀλλ' ἔνδοξος μοῖρα τῆς νεαρᾶς Ἑστιᾶδος ἀποκαλύπτεται εἰς αὐτὴν ἐν ὀνείρῳ, ὅπερ τὴν ἀνησυχεῖ, κατὰ δὲ τὴν αὐτὴν νύκτα κάμνει γνωστὸν τὸ ὄνειρον πρὸς τὴν ἀδελφὴν. Ὁ ποιητὴς διηγεῖται τὰ πράγματα ὡς ἐξῆς· «Ὅτε τρέμουσα εἶχε κομίσῃ τὸν λύχνον ἢ γραῖα, ἐξεγερθεῖσα ἔντρομος ἀπὸ τοῦ ὕπνου ἡ νέα κόρη οὕτως ὠμίλησε κλαίουσα. Θύγατερ τῆς Εὐρυδίκης, ἣν ἡγάπησεν ὁ ἡμέτερος πατήρ, ἡ δύναμις καὶ ἡ ζωὴ καταλείπουσι νῦν ἐξ ὀλοκλήρου τὸ σῶμά μου. Εἶδον καθ' ὕπνου ὅτι μὲ ἀνῆρπαζεν ὠραίος ἀνὴρ διὰ μέσου τερπνῶν ἱεώνων πρὸς ὄχθας καὶ τόπους ἀγνώστους εἰς ἐμέ. Ἐκεῖ δὲ ἐνόμιζον ὅτι ἐπλανώμενη μόνη, φιλτάτῃ μου ἀδελφῇ, καὶ ὅτι βραδυποροῦσα ἀνίχνευον καὶ ἀνεζήτουν σέ, χωρὶς νὰ δύναμαι ἀπὸ τῆς ταραχῆς μου νὰ συνέλθω. Οὐδεμία ὁδὸς ἐφαίνετο πρὸ ἐμοῦ ἵνα στηρίξω τοὺς πόδας μου. Τότε αἰφνης ἐνόμισα ὅτι ἤκουον τὴν φωνὴν τοῦ πατρός, ὅστις μὲ ἐκάλει καὶ ἔλεγε· τέκνον μου, μεγάλας λύπας θὰ ὑπομείνης, ἀλλ' ἔπειτα ἐκ τοῦ ποταμοῦ θὰ εὕρης σταθερὰν πλέον τὴν εὐτυχίαν. Ταῦτα εἶπε καὶ ἠφανίσθη πάλιν ὁ πατήρ, ἀδελφῇ μου, οὐδὲ ὑπῆρξε δυνατόν νὰ τὸν διακρίνω πλέον, ἂν καὶ κατὰ πολὺ τὸν ἐπόθει ἡ ψυχὴ μου. Συχνάκις κλαίουσα ἀνέτεινον τὰς χεῖρας πρὸς τὰς αἰθερίους ἐκτάσεις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὸν ἐκάλουν προσφωνοῦσα αὐτὸν διὰ λόγων θωπευτικῶν. Μὲ ἀφῆκε τέλος πάντων ὁ ὕπνος καὶ ἐξηγέρθην τεταραγμένην ἔχουσα τὴν καρδίαν».

Ἦρχετο ἔπειτα ἡ περίφημος διήγησις τῆς Ἰλίας γενομένης

ἐκ τοῦ Ἀρεως μητρός τῶν δύο διδύμων ἀδελφῶν. Κατὰ τὸ πρόσταγμα τοῦ τυράννου Ἀμουλίου μέλλουσα νὰ ῥιφθῇ εἰς τὸν Τίβεριν ποταμόν, ἐπικαλεῖται τὴν ἀρωγὴν τῆς θείας μητρός τοῦ πατρὸς τῆς, τῆς Ἀφροδίτης, ἥτις, ἐπιφαινομένη εἰς αὐτὴν ἀποκαλύπτει τὴν μέλλουσαν τύχην τῶν δύο υἱῶν τῆς, καὶ παρηγορεῖ διὰ πραῦντικῶν λόγων τὴν δυστυχῆ μητέρα, ὥστε ἐκείνη ἀναλαμβάνουσα ὑπεράνθρωπον θάρρος ἐγκαταλείπεται εἰς τὰ οἰθαλέα κύματα τοῦ ἱεροῦ ποταμοῦ, οὗ ὁ θεὸς ἔμελλε νὰ τὴν λάβῃ γυναῖκα. Μετ' οὐ πολὺ, τὰ δύο διδυμα τέκνα ἐκτεθέντα παρὰ τὰ ὑψωμένα ὕδατα τοῦ ποταμοῦ, ἐν τόπῳ ἐρήμῳ πλησίον τῆς περιβοήτου ρουμιναλίας συκῆς, εὕρισκει μία λύκαινα, ἥτις καὶ τὰ γαλουχεῖ. Ἐπειτα τὰ ὕδατα καταρρέουσι καὶ ἀποσύρονται προσέρχονται δὲ ποιμένες ἵνα βοσκήσωσι τὰ ποίμνιά των. Εἷς ἐξ αὐτῶν, ὁ Φαυστύλος, διακρίνει τὰ παιδιά, οἱ ἄλλοι πάντες προσέρχοντα νὰ ἰδῶσι τὸ παράδοξον θέαμα, τὸ δὲ φιλόανθρωπον θηρίον ληφθὲν ὑπὸ τρόμου τρέπεται εἰς φυγὴν καὶ κρύπτεται εἰς τὰ δάση. Τὰ δύο παιδιά ἀνατρέφονται μεταξὺ τῶν βοσκῶν, γίνονται νεανίαι ῥωμαῖοι καὶ πολλὰκις ἀγωνίζονται ἐναντίον ληστῶν τολμηρῶν, ἕως οὗ ἀγανγνωρίζονται ὑπὸ τοῦ Ἀμουλίου. Ἰδρύεται τότε ἡ πόλις. Οἱ δύο ἀδελφοὶ ἐρίζουσι περὶ τοῦ πότερος θὰ δώσῃ εἰς αὐτὴν τὸ ὄνομά του καὶ ἀποφασίζουσιν ἀπὸ κοινοῦ νὰ ἀφήσωσι τὴν λύσιν τῆς ἔριδος εἰς τὴν πτῆσιν τῶν οἰωνῶν. Ζωηρότατα περιγράφει ταῦτα ὁ ποιητής. Κάτω ἐκεῖ ἐπὶ τοῦ Παλατίου εὕρισκεται ὁ Ῥώμος, τὸν Ἀβεντίνον λόφον κατέχει ὁ Ῥωμύλος. Πάντες μετ' ἀγωνίας περιμένουσι νὰ ἰδῶσι τίς ἐκ τῶν δύο θὰ λάβῃ θεόθεν τὴν ἀρχὴν, ἀπαράλλακτα ὅπως ἐν τῷ ἀμφιθεάτρῳ ἀνεπτειρωμένοι περιμένουσιν οἱ θεαταὶ πότε ὁ ὑπατος θὰ δώσῃ τὸ σημεῖον τῆς ἐνάρξεως τῶν ἀγώνων. Αἱ χρυσαὶ τοῦ ἡλίου ἀκτῖνες διασχίζουσιν αἴφνης τὰ νέφη καὶ χύνεται φῶς λαμπρόν, ὅτε ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ αἰέρος, πρὸς τὰ ἀριστερά, κατέρχεται ἱπτάμενον κάλλιστον πτηνὸν καὶ μετ' αὐτὸ τρεῖς τέσσαρα ἄλλα καθίπτανται ὡσαύτως εἰς τόπους αἰσίους. Οἱ θεοὶ εἶχον κρίνῃ ὑπὲρ τοῦ Ῥωμύλου, Ἀλλ' ἐν ᾧ ὁ

Ῥωμύλος ἐχάραττε τὸν περίβολον τῆς πόλεως ἐκακούργησεν ὁ Ῥώμος καὶ ἀποτίνει διὰ τοῦ θανάτου τὴν κακουργίαν. Ἐπειτα περιεγράφεται τῶν Σαβινίδων ἡ ἀρπαγὴ καὶ ὁ ταύτην ἐπακολουθήσας πόλεμος, ἡ συνδιαλλαγὴ τῶν Ῥωμαίων πρὸς τοὺς Σαβίνους τῇ ικεσίᾳ τῶν νεαρῶν γυναικῶν καὶ μάλιστα τῆς Ἐρσιλίας, τῆς θυγατρὸς τοῦ βασιλέως, ἡ ἐσωτερικὴ ὀργάνωσις τῆς νέας πολιτείας, ἣτις ἀπετέλει ὁμοσπονδίαν τριῶν φυλῶν, τῶν Τατίων, τῶν Ῥαμνιτῶν καὶ τῶν Λουκέρων, ὁ θάνατος τοῦ Τίτου Τατίου καὶ ἡ ἀποθέωσις τοῦ Ῥωμύλου μετονομασθέντος Κυρίνου. Οὕτω δὲ ἐπερατοῦτο τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἐννίου, περιλαμβανόν τῳ ὄντι ὕλην καὶ πολλὴν καὶ καλὴν. Τὰς λεπτομερείας τοῦ ποιήματος δύσκολον μὲν βεβαίως εἶναι διὰ τῆς φαντασίας νὰ ἀναπλάσωμεν, ὅχι ὅμως καὶ ὅλως ἀδύνατον, ἂν ἀναδράμωμεν εἰς ὅσα περὶ τῆς ὑποθέσεως ταύτης ἀναγινώσκονται παρὰ τῳ Τίτῳ Λιβίῳ καὶ παρὰ τῳ Βιργιλίῳ.

Τὰ δὲ δύο ἐξῆς βιβλία περιεῖχον τὴν ἱστορίαν τῶν βασιλέων καὶ τὸ μὲν δεύτερον ἐξετείνεται ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Νουμᾶ μέχρι τέλους τῆς βασιλείας τοῦ Ἀγκου Μαρκίου, τὸ δὲ τρίτον ἐπραγματεύετο τὰ περὶ τῆς βασιλείας τῶν Ταρχυνίων. Αἱ πρὸς τὴν νύμφην Ἡγερίαν σχέσεις τοῦ Νουμᾶ ἐν τῳ ἱερῳ ἄλσει τῶν Καμηνῶν, ἀπετέλουν τὸ θέμα καλῆς καὶ ποιητικῆς διηγήσεως, ἐν ᾧ τοῦναντίον ἡ τῆς λατρείας ὀργάνωσις ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐκείνου ἐξετίθετο ἐν τοῖς Χρονικοῖς διὰ βραχυτέρου λόγου, οὗτινος ὁ φραστικὸς χαρακτήρ ἦτο παρεμφερὴς πρὸς τὸν χαρακτήρα τῶν πεζῶν χρονογράφων. Πλατύτερον περιέγραφεν ὁ ποιητὴς τὴν προδοσίαν τοῦ Ἀλθανοῦ Μέτου Φουφετίου, τὴν μονομαχίαν τῶν Ὀρατίων καὶ Κουριατίων καὶ τὴν ἐξολόθρευσιν τῆς Ἀλβας.

Ἐν δὲ τῳ τετάρτῳ βιβλίῳ ἐπραγματεύετο ὁ Ἐννιος τὰ κατὰ τὴν ἰδρύσιν τῆς ἐλευθέρας πολιτείας, τὸν πόλεμον πρὸς τὸν Πορσήναν, τὴν ὑπὸ τῶν Γαλατῶν ἄλωσιν τοῦ Καπιτωλίου. Ἡ ἔκλειψις τοῦ ἡλίου ἡ γενομένη, κατὰ Κικέρωνα, ἐν ἔτει 350—404 καὶ περὶ ἧς καὶ νῦν πολλὴ ὑπάρχει ἡ ἀμφισβήτησις, ἐμνημονεύετο ἐν

τῷ ποιήματι διὰ τοῦ ξηροῦ ἐκείνου τρόπου τῶν χρονογραφιῶν. Φαίνεται δὲ ὅτι οἱ τῶν Ῥωμαίων πόλεμοι πρὸς τοὺς Σαμνίτας θὰ ἐπλήρουν μάλιστα τὸ πέμπτον βιβλίον. Ἐν δὲ τῷ ἑκτῷ δραματικώτατα ἀφηγεῖτο ὁ Ἑννιος τὸν πρὸς τὸν Πύρρον (Burrus) πόλεμον. Σκώπτει ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς τὴν ἀσυλλόγιστον τόλμην τοῦ ἀλαζόνος Ἡπειρώτου, ὃν λοξὸς χρησμός (aio te, Aeacida. Romanos vincere posse) παρέσυρεν εἰς ὀλέθριον καὶ καταστρεπτικὸν πόλεμον· «Ἀβέλτερον εἶναι, λέγει, τὸ γένος τῶν Αἰακιδῶν· εἶναι πολεμικώτεροι μᾶλλον οἱ Αἰακίδαι ἢ συνετώτεροι». Καὶ ὁμως εἶναι τῷ ὄντι ἔξοχα τὰ αἰσθήματα τῶν Ἑλλήνων ὅπως δεικνύουσιν οἱ ὠραῖοι λόγοι τοῦ Πύρρου ἀποπέμποντος ἄνευ λύτρων τοὺς Ῥωμαίους αἰχμαλώτους· «Οὔτε χρυσὸν ζητῶ οὔτε χρηματικὰς ἀμοιβὰς παρ' ὑμῶν θὰ λάβω. Δὲν εἴμεθα ἔμποροι, ἀλλὰ διὰ τοῦ σιδήρου καὶ ὄχι διὰ τοῦ χρυσοῦ μαχόμενοι, ἀγωνιζόμεθα ἀμφοτέρω τὸν ἔσχατον ἀγῶνα. Ἡ ἀνδρεία θὰ δείξῃ ὅν ἡ Τύχη θέλῃ ὑμεῖς νὰ ἄρχητε ἢ ἐγώ». Ὑπάρχει δὲ καὶ ἐν χωρίῳ μεταξὺ τῶν λειψάνων τοῦ ποιήματος ἀναφερόμενον εἰς τὴν περίφημον συνεδρίαν τῆς συγκλήτου, ἐν ᾗ συνεζητήθησαν αἱ περὶ εἰρήνης προτάσεις τοῦ Πύρρου, ἃς ἐκόμεζεν ὁ Κινέας καὶ τὸν λόγον τοῦ γέροντος Ἀππίου Κλαυδίου, διὰ τοῦ ὁποίου λόγου κατωρθώθη ἡ ἀπάρριψις τῶν προτάσεων. Ἐν τῷ χωρίῳ ἐκείνῳ διαφαίνεται λαμπρῶς ἡ μεγαλοφροσύνη τῶν Ῥωμαίων ἢ στηριζομένη ἐπὶ τῆς συνειδήσεως τῆς ἰδίας αὐτῶν ἰσχύος· «Τίνα ὁδὸν ἐτράπησαν νῦν τὰ πνεύματά σας, ἅτινα πρότερον εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ ἴστανται ἄκαμπτα καὶ ὀρθά;»

Ὑποῦτο δὲ τὸ ποίημα εἰς νέον ἔξαρμα ἀρχομένου τοῦ ἐβδόμου βιβλίου, ἔνθα ἐγένετο ἡ εἰσαγωγή εἰς τοὺς λιθυκοὺς πολέμους, ὧν ἡ ἀφήγησις ἐπλήρου τρία ὀλόκληρα βιβλία. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ναίβιος εἶχεν ἤδη ἐπικῶς ἱστορήσῃ τὸν πρῶτον λιθυκὸν πόλεμον, λαμβάνει εὐθὺς ἀμέσως ἐκ τούτου ἀφορμὴν ὁ Ἑννιος νὰ δηλώσῃ τὴν σχέσιν τῆς ἰδικῆς του τεχνοτροπίας πρὸς τὴν τοῦ προκατόχου του καὶ μετὰ θάρρους νὰ ἀντιτάξῃ τὴν νέαν ποιητικὴν μορφήν, ἣν εἰς αὐτὸν ἐνέπνευσαν αἱ Μοῦσαι τῆς Ἑλλάδος πρὸς τὰ ἀτεχνότερα δο-

κίμια τῶν ἰθαγενῶν Φαύνων καὶ τοῦ σατουρνίου ρυθμοῦ. Νομίζων δὲ περιττὸν νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν πρῶτον πόλεμον ὃν εἶχεν ἤδη πραγματευθῇ ὁ Ναΐδιος, περιωρίζετο μόνον εἰς τὴν ἀκριβοῦν καὶ συνοπτικωτέραν περιγραφὴν ὠρισμένων λεπτομερειῶν τοῦ πολέμου ἐκείνου, οἷον τῆς ναυπηγήσεως τοῦ ῥωμαϊκοῦ στόλου καὶ τῶν κολληλατικῶν ἀσκήσεων τῶν ναυτῶν. Ἀνέμιξε δὲ πρὸς τὴν ἀφήγησιν καὶ τινα νέα ἐπεισόδια, ἐν οἷς πρέπει νὰ ταχθῇ καὶ ἡ ὥραία ἐκείνη εἰκὼν τῶν σχέσεων τοῦ Σερβιλίου Γεμίνου πρὸς τινα φίλον του, δι' ἧς εἶχε τὴν γνώμην ὁ φιλόλογος καὶ λογογράφος Αἴλιος Στίλων ὅτι ὁ Ἐννιος ἠθέλησεν ἑαυτὸν νὰ περιγράψῃ. «Ταῦτα εἰπὼν καλεῖ ἐκείνον, ὃν λίαν εὐχαρίστως συγχάκεις προσελάμβανε μέτοχον τῆς τραπέζης, τῶν συνομιλιῶν καὶ τῶν ὑποθέσεών του, ὅσας ἐπὶ πολὺ τῆς ἡμέρας ἤθελον καταπονήσῃ αὐτὸν αἱ ἀσχολίαι τῆς ἀγορᾶς καὶ τῆς συγκλήτου. Πρὸς αὐτὸν ἐλάλει πάντοτε μετ' ἐμπιστοσύνης καὶ περὶ σπουδαίων καὶ περὶ μικρῶν πραγμάτων καὶ ἡστεῖζετο ἐνώπιόν του καὶ ἀνεκούφιζε τὰ πνευμά του ἀπὸ πάσης ἀγαθῆς ἢ κακῆς σκέψεως, διότι ἤξευρεν ὅτι ἐτοποθετοῦντο τὰ διανοήματά του ἐν τόπῳ ἀσφαλεῖ. Εἴτε ἰδίᾳ εἴτε δημοσίᾳ πολλάκις συνεζήτει πρὸς τὸν φίλον του σπουδαιοτάτας ὑποθέσεις, ἐγίνωσκε δὲ ἐκεῖνος καὶ συνετῶς νὰ ὁμιλῇ καὶ νὰ σιωπᾷ ὅταν ἔπρεπε, διότι ἦτο πλήρης εὐγενῶν αἰσθημάτων καὶ οὔτε φαῦλα οὔτε ἀσύνετα συνεβούλευεν ὁ νοῦς του. Ἦτο λόγιος, πιστός, γλυκὺς ἄνθρωπος, εὐφραδής, ὀλιγαρκής, εὐτυχής, συνετός. Ἐγίνωσκε νὰ πράττῃ καὶ νὰ ὁμιλῇ μόνον ὅτε ἔπρεπεν, ἦτο εὐπροσήγορος, ὄχι φλύαρος, ἐνθυμεῖτο πολλὰ ἀρχαῖα πράγματα, θαυμάζοντα, παλαιά. Ἦξευρε καὶ τὰ παλαιότερα ἤθη καὶ τὰ νεώτερα, ἦτο ἔμπειρος καὶ τῶν θεῶν νόμων καὶ τῶν ἀνθρωπίνων. Πολλὰ ἠδύνατο νὰ εἴπῃ, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἤξευρε νὰ σιωπᾷ. Τοιοῦτος ἦτο ὁ ἀνὴρ, ὃν ὁ Σερβίλιος καλεῖ πρὸς ἑαυτὸν ἐν τῷ μέσῳ τῶν μαχῶν καὶ τῷ λέγει...» Οὕτω δὲ τῷ ὄντι, ὅπως ὁ φίλος τοῦ Σερβιλίου, προσεφέρετο καὶ ὁ Ἐννιος πρὸς τοὺς μεγιστάνας τῆς Ῥώμης, οὓς εἶχε φίλους.

Αἱ προπαρασκευαὶ τοῦ δευτέρου πολέμου, τὰ ἐν Ἰσπανίᾳ συμβάντα, τὰ ἔργα τοῦ Ἀννίου μέχρι τῆς διαβάσεως τῶν Ἀλπεων, ἐξετίθεντο ἐν τῷ ἐβδόμῳ βιβλίῳ, τὸ δὲ ὄγδοον καὶ τὸ ἕνατον περιεῖχον ἀποκλειστικῶς τὴν ἀφήγησιν τοῦ φοβεροῦ καὶ ἀποτελεσματικοῦ ἀγῶνος τῶν Ῥωμαίων καὶ τῶν Καρχηδονίων ἐν τῇ Ἰταλίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἀφρικῇ. Ἀρχόμενος δὲ τῆς ἀφηγήσεως ὁ ποιητὴς διὰ μιᾶς τεχνικωτάτης καὶ μεγαλοπρεποῦς εἰσαγωγῆς, περιέγραφε τὴν Ἐριννὺν τοῦ πολέμου ἐξορμῶσαν ἐκ τῶν ἀνοικτῶν πυλῶν τοῦ Ἰανθοῦ. «Ἀφ' οὗ ἡ Ἐρις ἡ λυγρὰ κατέθραυσε τὰς σιδηροδέτους παραστάδας καὶ τὰς πύλας τοῦ πολέμου. . . . διώκεται ἀπὸ τοῦ μέσου ἡ σύνεσις καὶ τὸ πρᾶγμα καταντᾷ εἰς τὴν χρῆσιν τῆς βίας. Καταφρονεῖται ὁ λέγων συνετοὺς λόγους καὶ ἀγαπᾶται ὁ φοβερὸς στρατιώτης. Δὲν ἀνταγωνίζονται διὰ λόγων σοφῶν, ἀλλ' ἀπειλητικοί, διὰ κακολογιῶν μιγνύουσι πρὸς ἀλλήλους τὴν ἔχθραν. Ἐπιζητοῦσιν ἀμφοτέροι ἱκανοποίησιν ὅχι ἐκ τοῦ δικαίου, ἀλλὰ μᾶλλον διὰ τοῦ σιδήρου καὶ προχωροῦσι διὰ τῆς τυφλῆς βίας». Ἐπερατοῦτο δὲ τὸ βιβλίον διὰ τῆς ἐν Κάνναις συμφορᾶς, τῆς μεγίστης τῶν Ῥωμαίων ταπεινώσεως, ἀλλὰ καὶ ταύτην περιγράφων ὁ Ἐννιος, ἔκαμνεν, ὥστε νὰ ὑποφαίνεται ἡ παρήγορος ἐλπίς ὅτι θὰ ἐπήρχετο αἰσία τις μεταβολὴ εἰς τὰ Ῥωμαϊκὰ πράγματα. Ἐν δὲ τῷ ἐπομένῳ βιβλίῳ ἐξιστόρει τὴν ἐπερχομένην κατ' ἀρχὰς μὲν βραδείαν ἀνέγερσιν τῆς καταπεπτωκυίας τύχης τῶν Ῥωμαϊκῶν ὅπλων καὶ ἔπειτα τὴν νίκην καὶ τὸν θρίαμβον τῆς πατρίδος του. Ἐκεῖ δὲ βεβαίως θὰ ὑμνεῖτο καὶ ὁ συνετὸς Φάβιος ὁ μελλλητής. Ὁ δὲ ἐξοχώτατος ἥρωας τούτου τοῦ μέρους τοῦ ποιήματος ἦτο Σκηπίων ὁ Ἀφρικανὸς ὁ πρεσβύτερος, πρὸς ὃν καὶ πάλιν ἐπανήρχετο ὁ ποιητής, ἀφ' οὗ ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας δι' ἰδίου ποιήματος τὸν εἶχεν ὑμνήσῃ. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Σκηπίων εἶχεν ἀποθάνῃ (567—187). Ἡ περιδότης συνέντευξις τοῦ Σκηπίωνος καὶ τοῦ Ἀννίου ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὸν Ἐννιον νὰ περιγράψῃ ἐναργέστατα τοὺς δύο μεγίστους πολεμικοὺς ἀνδρας τῶν τότε χρόνων καὶ τὴν ἀντίθεσιν τοῦ φυσικοῦ αὐτῶν χα-

ρακτῆρος. Εὐρίσκεται δὲ ἐν τοῖς λειψάνοις τῶν ἐπομένων βιβλίων καὶ μνεία τῶν πολέμων πρὸς Φίλιππον καὶ πρὸς Ἀντίοχον. Τὸ δὲ δέκατον πέμπτον βιβλίον ἦτο προσωρισμένον εἰς ἐξύμνησιν τοῦ Φουλβίου Νοβιλίωρος καὶ ἀφήγησιν τῆς ἀλώσεως τῆς Ἀμβρακίας, εἰς ἣν παρέστη καὶ αὐτὸς ὁ ποιητής.

Εἶναι δὲ εὐνόητον ὅτι ὁ Ἐννιος δὲν συμπεριέλαβε μὲν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸ σχέδιόν του ὁλόκληρον ἐκείνην τὴν ἀνάπτυξιν καὶ τὴν ἔκτασιν, ἣν ἔπειτα ἔλαβε τὸ ποίημά του, ἀλλ' ὅτι ὅμως ἀρχικὸν σκοπὸν εἶχε νὰ παρακολουθήσῃ τὴν βαθμιαίαν αὐξήσιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ μεγαλείου, ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς πόλεως μέχρι τῶν ἑαυτοῦ χρόνων καὶ νὰ καταδείξῃ τὴν θείαν τῶν Ῥωμαίων ἀποστολήν, οὗς τὰ θέσφατα προὐρίζον νὰ ἄρξωσι τοῦ κόσμου. Τμηματικῶς λοιπὸν φαίνεται ὅτι εἰργάζετο καὶ πιθανὸν εἶναι ὅτι εὐθὺς ὡς ἐπεράτωνεν ἓν τι μέρος αὐτοτελὲς καὶ εὐπερίληπτον τοῦ ποιήματος, ἀνεγίνωσκεν αὐτὸ ἐν τῷ κύκλῳ τῶν ποιητῶν ἢ καὶ ἄλλων φίλων καὶ τοιουτοτρόπως, στηριζόμενος οὕτως εἰπεῖν ὑπὸ τοῦ ἐνδιαφέροντος, ἣν οἱ λογιώτεροι τῶν Ῥωμαίων ἐδείκνυσαν ὑπὲρ τοῦ ἔργου του, προέβαινεν ἐκάστοτε εἰς τὰ πρόσω καὶ συνεπλήρωνε τὴν ἐθνικὴν ἐποποιίαν του. Ἀλλὰ κατὰ τὴν βαθμιαίαν ταύτην ἀνάπτυξιν τοῦ ποιήματος, καθ' ἣν εἰς τὰ ἤδη ὑπάρχοντα μέρη προσετίθεντο καὶ ἄλλα αὐτοτελέστερα μὲν καθ' ἑαυτά, ἀλλὰ καὶ συνδεόμενα πρὸς τὰ προηγούμενα, εἶχεν ἀνάγκην ὁ ποιητής, ἵνα καθίσταται εὐπαρακολούθητον τὸ ἔργον του, νὰ διαχωρίζῃ ἐκάστοτε διὰ τινος παύλας ἢ διὰ τινος νέας εἰσαγωγῆς ἀπ' ἀλλήλων τὰ διάφορα ταῦτα μέρη τοῦ ὅλου, ὅπως λ. χ. συμβαίνει ἐκεῖ, ἐνθα γίνεται ἀρχὴ τῆς ἀφηγήσεως τῶν λιθυκῶν πολέμων, τότε δὲ οἰονεὶ ἀνελάμβανε νέαν πνοὴν καὶ ἐδίδοτο εἰς αὐτὸν ἡ εὐκαιρία νὰ κάμνῃ λόγον ἐν τοῖς εἰσαγωγικοῖς στίχοις περὶ τε τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν μέσων τῆς τεχνοτροπίας του. Ἰνα δὲ κατορθώσῃ, ὥστε νὰ δύνῃται ὁ ἀκροατὴς ἢ ὁ ἀναγνώστης νὰ συμπεριλαμβάνῃ τὸ ὅλον ἔργον, φαίνεται ὅτι διήρρεσεν αὐτὸ ὁ Ἐννιος, συμφώνως μάλιστα πρὸς τὰς περὶ συμμετρίας θεωρίας τῶν παλαιῶν, εἰς τριάδας ἢτοι εἰς τμήματα περιέ-

χροντα ἀνὰ τρία βιβλία. Πέντε δὲ ἦσαν τὰ μεγάλα τῶν Χρονικῶν τμημάτα· Α'. Αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς πόλεως καὶ οἱ χρόνοι τῶν βασιλέων. Β' Ἡ κατάκτησις τῆς Ἰταλίας. Γ' Ἡ ὑποταγὴ τῆς Καρχηδόνας. Δ' Ὁ πρὸς Φίλιππον πόλεμος καὶ ἡ ἀνακήρυξις τῆς Ἑλλάδος. Ε' Ἡ ἐπέκτασις τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας μέχρι τῆς Ἀσίας. Ἐκαστον λοιπὸν τῶν πέντε τούτων τμημάτων περιελάμβανε τρία βιβλία, ἀλλ' ὅμως φαίνεται ὅτι ἡ πρώτη καὶ ἡ δεύτερα τριάς, καθὼς καὶ ἡ τρίτη καὶ ἡ τετάρτη, ἀπετέλουν δύο σχετικὰς καὶ συναφεῖς ἐξάδας καὶ διὰ τοῦτο ὑπῆρχε νέα εἰσαγωγή ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἐβδόμου βιβλίου. Καὶ τὸ δέκατον δὲ βιβλίον, ὅπως καὶ τὸ δέκατον ἕκτον, εἶχον ἐπίσης, τὸ πρᾶγμα εἶναι εὐαπόδεικτον, ἴδιον προοίμιον, εἶναι δὲ ὡσαύτως ὅχι μὲν βέβαιον, ἀλλὰ πιθανόν, ὅτι τὸ δωδέκατον βιβλίον ἐπερατοῦτο δι' ἐπιλόγου, ὅστις ἦτο μία τις ἀνακεφαλαίωσις τῶν προηγούμενων. Ἐν ᾧ δὲ ὁ ποιητὴς ἐξηκολούθει νὰ προχωρῇ ἰσοδρομῶν εἰς τὸ ἔργον του καὶ νὰ παρακολουθῇ σύντονον ἔχων τῆς ψυχῆς τὴν φορὰν τὰ μεγάλα συμβάντα τῆς ἱστορίας τοῦ κόσμου, διεκίνησεν αὐτὸν αἰεὶ μᾶλλον, ἐφ' ὅσον προέβαινεν ἡ ἡλικία του, αἱ προσωπικαὶ ἐντυπώσεις τοῦ βίου του. Ὅθεν, βλέπομεν ὅτι μετὰ μεῖζονος πάντοτε ἐλευθερίας ἤρχισε νὰ παρεμβάλλῃ εἰς τὸ ποίημά του ἐπεισόδια μεμονωμένα καὶ προσωπικὰς ἐντυπώσεις, ἐν ᾧ βραχύτερον διεξεπεραίωνε τὰ ἔργα καὶ τὰς πράξεις τῶν ὁμάδων. Δὲν θὰ ἦσαν ὀλίγοι βεβαίως οἱ φιλόδοξοι Ῥωμαῖοι, οἵτινες θὰ ἀπήτουν παρὰ τοῦ κλεοδότου ποιητοῦ νὰ ἀπαθανάτισῃ τὸ ὄνομά των ἐν τῷ ποιήματι ἢ νὰ στέψῃ μὲ δάφνινον στέφανον τὴν κεφαλὴν των. Τὸ δέκατον ἕκτον μάλιστα βιβλίον φαίνεται ὅτι προσέθηκεν ὁ Ἑννιος ἵνα εὐαρεστήσῃ εἰς δύο ἀνδρείους ἀδελφούς, ἧ, ἀκριβέστερον εἰπεῖν, χάριν αὐτῶν ἐπλάτυνεν ὁ ποιητὴς τὸ ἀρχικὸν σχέδιον τοῦ Ἱστορικοῦ πολέμου (376—478), ὅστις περιελαμβάνετο ἐν τούτῳ τῷ βιβλίῳ. Τῷ ὄντι δὲ οὗτος ὁ πόλεμος δὲν ἦτο μὲν καθ' ἑαυτὸν πολλοῦ λόγου ἄξιος, ἀλλὰ παρεῖχε πολλὰ ἐπεισόδια ἐπιδεκτικὰ ποιητικῆς πραγματείας κατὰ τὸν τρόπον τὸν συνήθη εἰς τὴν ἡρωϊκὴν ἐποποιίαν. Δυστυχῶς ἐν

τούτῳ μάλιστα τῷ μέρει ἡ ἐρμηνεία καὶ ἡ ἀκριβὴς κατάταξις τῶν σφζομένων ἀποσπασμάτων ἀποβαίνει δυσχερεστάτη, διότι οὔτε ἐπαρκεῖς ἱστορικὰς παραδόσεις ἔχομεν ἵνα ὁδηγηθῶμεν οὔτε ἄλλας βεβαίαις μαρτυρίας. Κατ' ἐκεῖνον τὸν πόλεμον ἀνδρεῖός τις στρατιωτικὸς χιλιάρχος, ἴσως ὁ ἕτερος τῶν ἀδελφῶν, περὶ ὧν εἵπομεν, ὑπερήσπισεν ἐναντίον πολυαρίθμων πολεμίων τὰς σημαίας τῆς λεγεῶνός του, τὴν δὲ πεισματώδη ἀληθῶς ἀντίστασιν, ἣν ἀντέταξεν ὁ χιλιάρχος περιγράφει κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Αἴαντος ἐν τῇ Πατροκλείᾳ ὁ Ἑννιος, ὡς ἐξῆς: « Πανταχόθεν ἐπιπίπτουσιν ὡς βροχὴ τὰ βέλη ἐπὶ τοῦ χιλιάρχου καὶ διατρυπῶσι τὴν ἀσπίδα του. Κωδωνίζει ὁ ὀμφαλὸς αὐτῆς ὑπὸ τῶν ἀκοντιζομένων δοράτων καὶ ἡχεῖ βαλλομένη ἡ χαλκὴ περικεφαλαία, ἀλλ' ἐκ πάντων τῶν πολεμίων, οἵτινες κύκλῳ τὸν πιέζουσιν οὐδεὶς κατορθώνει διὰ τοῦ σιδήρου νὰ διακόψῃ τὸ σῶμά του. Τὰς λόγχας, αἵτινες ἀδιακόπως ῥίπτονται κατ' αὐτοῦ ὡς κύματα, θραύει καὶ ἀποσείει. Ὀλόκληρον τὸ σῶμά του κατέχει ἰδρώς, αὐτὸς δὲ πολὺ καταπονεῖται οὐδὲ δύναται νὰ ἀναπνεύσῃ, τόσον οἱ Ἰστριοὶ τὸν ἠκόντιζον μὲ τὰ δόρατα καὶ τὸν ἐταλαιπώρουν μὲ τὰ αἰχμηρὰ των βέλη ». Δύο Ἰστριοι, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν δύο ἀδελφῶν Λαπιθῶν τῆς Ἰλιάδος (Μ, 127 ἐξ), ὁρμῶσιν εἰς ἀπελπιστικὴν ἔξοδον ἐκ τῆς πύλης μιᾶς πολιορκουμένης πόλεως καὶ ἐμβάπτονται εἰς τὸ αἶμα τῶν πολιορκητῶν, κατὰ μίμησιν δὲ τῶν δύο τούτων ἐποίησεν ὁ Βιργίλιος ἐν τῷ ἐνάτῳ βιβλίῳ τῆς Αἰνείας τὸν Πάνδαρον καὶ τὸν Βιτίαν.

Οὕτω λοιπὸν ὁ αἰιδὸς τῆς Καλαβρίας ἐγένετο κατὰ μικρὸν ὁ Ὅμηρος καὶ τῶν μεγάλων ῥωμαϊκῶν οἰκῶν καὶ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων καὶ ἐδικαιολόγησε διὰ τούτου τοῦ τρόπου τὸ δικαίωμα τοῦ Ῥωμαίου πολίτου, ὃ εἶχε λάβῃ καὶ δι' ὃ ἦτο πάντοτε ὑπερήφανος. Ἐν τῷ τέλει τοῦ ποιήματος, ἔνθα προσῆκε μάλιστα νὰ κάμῃ ὁ ποιητὴς λόγον περὶ ἑαυτοῦ, ἔχων τότε ἡλικίαν ἐξήκοντα καὶ ἑπτὰ ἐτῶν, ἀνακράζει:

Ἡμεῖς εἴμεθα νῦν Ῥωμαῖοι, οἱ πρότερον ὑπάρξαντες Ῥωδαιεῖς. Ὅρθῳς δὲ ἠδύνατο νὰ παραβάλῃ ἑαυτὸν πρὸς ταχύποδα ἵππον,

ὅστις ἀφ' οὗ πολλάκις ἐνίκησε τρέχων ἐν Ὀλυμπίᾳ, καταπεπονημένος πλέον ὑπὸ τοῦ γήρατος ἀπολαύει νῦν δικαίας ἀναπαύσεως. Ἐκαστον τῶν δεκαοκτῶ βιβλίων τῶν Χρονικῶν περιελάμβανε χιλίους πεντακοσίους μέχρι χιλίων ὀκτακοσίων στίχων, ὥστε τὸ ὅλον ἔργον περιεῖχεν ἀπὸ εἰκοσιεπτὰ μέχρι τριακοντα δύο χιλιάδων στίχων, ἥτοι ποσὸν στίχων κατὰ πολὺ μείζον τῆς Ἰλιάδος. Θὰ εἰργάσθῃ δὲ εἰς ποίησιν τῶν Χρονικῶν ὁ Ἑννιος εἰκοσι περίπου ἔτη. Ἐκ τοῦ μεγάλου δὲ τούτου ποιήματος δὲν ἔχομεν ἡμεῖς νῦν ἢ ἀποσπάσματα μόνον, ὧν ὀλίγιστα ἔχουσί τινα ἔκτασιν, πάντα δὲ ταῦτα τὰ λείψανα ὁμοῦ συναποτελοῦσιν ἐξακοσίους περίπου στίχους. Δὲν εἶναι δὲ δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν ποῖον ἀνεκτίμητον πλοῦτον, ποῖαν ιδιοφυίαν εἰς περιγραφὴν προσώπων καὶ πραγμάτων παντοειδῶν, ποῖαν ποικιλίαν τόνων καὶ χρωμάτων ἀπῆται ἢ ἐπική πραγματεία ὕλης τῇ ὄντι τεραστίας περιλαμβανούσης ἕξ περίπου αἰώνων χρονικὸν διάστημα, διὰ νὰ κατορθώσῃ ὁ ποιητὴς νὰ διατηρήσῃ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους ἀμείωτον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου! Ἐκτὸς τῶν κυρίως ιστορικῶν πηγῶν, οἷαι ἦσαν τὰ συγγράμματα τοῦ Τιμαίου καὶ τοῦ Φαβίου Πίκτωρος, πρέπει ὁ Ἑννιος, ὅστις ἦτο ἀναντιρρήτως πολυαναγνώστης, νὰ εἶχε βεβαίως πρὸ ὀφθαλμῶν, μάλιστα διὰ τοὺς χρόνους τοὺς παλαιτάτους, ἐπίσημα ἔγγραφα, οἰκογενειακὰ χρονικά, ἐγκωμιαστικά *carmina* καὶ τὰ τοιαῦτα, διὰ δὲ τὰ ιστορικά γεγονότα τὰ μεταγενέστερα καὶ τὰ σύγχρονα θὰ ἐπωφελήθη καὶ πορφωρικός ἀνακοινώσεις ἀνδρῶν, οἵτινες ὑπῆρξαν αὐτόπται τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος γεγονότων μάρτυρες. Πασῶν δὲ τούτων τῶν πηγῶν ἔκαμεν ἐλευθέραν χρῆσιν ὁ ποιητὴς ἐκλέγων ὅσα πράγματα ἐνόμιζε κατάλληλα εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἔργου, ὅπερ ἐφιλοπόνει καὶ πρόσφορα εἰς τὴν ποιητικὴν αὐτοῦ ἐμπνευσιν. Συμβαίνει δὲ πολλάκις ὁ μετὰ προσοχῆς ἀναγινώσκων τοῦ Τίτου Λιβίου τὰ ιστορικὰ βιβλία νὰ ἀνακαλύπτῃ ἐν αὐτοῖς ἔχνη τῆς ποιήσεως τοῦ Ἑννίου ἥτοι ἰδίους τινες χρωματισμοὺς καὶ τρόπους τοῦ λέγειν ὑπενθυμίζοντας τὸν ἐπικὸν ποιητὴν, δὲν εἶναι δὲ ἀδύνατον καὶ

ἐκ τούτων ἀκόμη τῶν ἐντυπώσεων νὰ σχηματίσῃ τις μίαν ἰδέαν κατὰ τὸ μᾶλλον καὶ ἥττον ἀκριβῆ καὶ περὶ τῆς τέχνης καὶ περὶ τῆς ἐμπνεύσεως τῶν Χρονικῶν. Καὶ ἡ καταγωγὴ τῆς Ἐννίου καὶ ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ὅτε ἐθνικὸς καὶ ὁ ποιητικὸς, ἐπέβαλλον εἰς αὐτὸν ἐπὶ χρυσοῦ ἐδάφους νὰ ζωγραφίσῃ τὰς τύχας τῆς πατρίδος καὶ νὰ ἀφίνη ἐν τῇ σκιᾷ ὅσον ἦτο δυνατόν πάσας αὐτῆς τὰς συμφοράς καὶ τὰς ἤττας. Ἐν δὲ τῇ ἀναπτύξει καὶ τῇ ἐκλογῇ τῆς ὕλης ἔπρεπεν ἐξ ἅπαντος νὰ εἶναι ἀνισόρροπος, διότι ἐν τούτῳ ὠδήγουν καὶ ἐχειραγῶγουν αὐτὸν αἱ ἀπαιτήσεις αἱ τεχνικαὶ καὶ ποιητικαὶ κατὰ πολὺ μᾶλλον ἢ ἡ ἰδέα τοῦ νὰ συγγράψῃ ἔργον ὑπὸ τὴν ἔσφιν τῆς περιληπτέας ὕλης ἀνελλιπὲς καὶ συμμετρικόν. Ὅθεν καὶ τὰ χρονικά διαστήματα ἦσαν ἐπίσης ἀνισα κατὰ τὰ διάφορα βιβλία καὶ ἐν ᾧ λόγου χάριν τὰ πρῶτα ἐπτὰ βιβλία περιελάμβανον χρόνου μῆκος πεντακασίων καὶ τριάκοντα πέντε ἐτῶν, μέχρι τῆς ἐνάρξεως τοῦ πρὸς τὸν Ἀντίβαν ἀγῶνος, τὰ ἔνδεκα τελευταῖα δὲν περιεῖχον εἰμὴ τεσσαράκοντα καὶ δύο ἐτῶν γεγονότα. Ὡστε, καθὼς βλέπομεν, ὁ ἀκαταπόνητος ποιητὴς οὐδαμῶς ὀλιγοφύχῃσεν ἐν τῇ μακρᾷ του σταδιοδρομίᾳ. Ὑπεδάσταζε δὲ καὶ ἐπεθάρρυνεν αὐτὸν ὅχι μόνον ἡ κυρίως ποιητικὴ αὐτοῦ δύναμις ἥτοι ἡ ἐμπνευσις, ἀλλὰ καὶ τῆς διανοίας αὐτοῦ ἡ εὐκαμφία καὶ γονιμότης. Ὑπῆρξεν ὅμως ἀναντιρρήτως ἀρωγὸς αὐτοῦ καὶ ὁ πατήρ Ὅμηρος, ὅπως τὸν ὀνομάζει, ὅστις προσεπόρισεν αὐτῷ ὅχι μόνον ὀλόκληρον τὸν εἰς τὴν ἐποποιίαν ἀπαραίτητον μυθολογικὸν θησαυρόν, ἀλλὰ καὶ τὰς περιγραφικὰς λεπτομερείας, μάλιστα ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν μαχῶν, τὴν πολυτέλειαν καὶ τὸν κόσμον τῶν παρομοιώσεων, πᾶν ὅ,τι τέλος πάντων συναποτελεῖ τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τοῦ ἥρωϊκοῦ ἔπους καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐπίνοιαν τῶν ἀρμοδίων νοημάτων καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν καταλλήλων ὀνομάτων. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι καὶ παρὰ τοῦ προκατόχου τοῦ Ναϊβίου ἐδανείσθητινα, ὅπως καὶ εἴπομεν ἤδη, ὁ Ἐννιος, ἀλλὰ τὸ κύριον παράδειγμα, πρὸς ὃ ἠτένιζε προσπαθῶν ὅχι μόνον νὰ τὸ μιμηθῇ, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀμιλληθῇ πρὸς αὐτό, ἦτο ὁ Ὅμηρος. Τὸ δὲ νὰ μεταφράσῃ

τὸ μέγα ἐκεῖνο παράδειγμα καὶ νὰ κόψῃ οὕτως εἰπεῖν θησαυρὸν ὁλόκληρον ἐπικῶν λέξεων ἐκ μετάλλου ἐξ ἀνάγκης περιέχοντος καὶ μῆγμα ἑτερογενές, ἦτο ἔργον πάντως δημιουργικόν, ὃ δὲ τοιοῦτον ἔργον ἐπιχειρῶν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἔξοχον γλωσσικὴν ἰδιοφυίαν. Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι καὶ διὰ τῆς καλλιεργείας τοῦ δράματος ἡ γλῶσσα τῶν Ῥωμαίων ἀπέκτησεν καὶ εὐκαμψίαν πολλήν καὶ πλοῦτον λόγου ἄξιον, προσέτι δὲ καὶ λαμπρότητα ῥητορικὴν, τούτων δὲ τῶν ἀγαθῶν οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι αἴτιος εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ὁ Ἐννιος ὁ σπουδαιότερον παντὸς ἄλλου ἕως τότε γεωργήσας τὸ δραματικὸν τῆς ποιήσεως γένος. Ἄν δὲ τὰ Χρονικά ἔχουσιν, ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῶν ἐξεταζόμενα, ἀρχαϊκώτερον χαρακτῆρα (ἔχι τόσον ἐν τῇ διαμορφώσει τῶν τύπων, ὅσον ἐν τῷ σχηματισμῷ καὶ τῇ ἐκλογῇ τῶν λέξεων), τοῦτο δὲν εἶναι τυχαῖον, συμβαίνει δὲ ἐν μέρει διότι ὁ Ἐννιος εἶχε τὴν ιδέαν ὅτι ὁ ποιητής, ὃν καθιέρωσαν αἱ Μοῦσαι προορίσαντες αὐτὸν νὰ ψάλλῃ τῶν Ῥωμαίων τὰ ἀνδραγαθήματα, ἔπρεπε νὰ μεταχειρισθῇ λόγον σεμνότερον καὶ ἀρχαιοπρεπέστερον ἐκείνου, ὅστις ἐχρησίμευεν εἰς τοὺς ἐπὶ τῆς σκηνῆς διαλεγομένους, ἔστω καὶ ἥρωας, οἵτινες ἐπὶ τέλους εἶναι πρόσωπα ὁμιλοῦντα καὶ πράττοντα δι' ἑαυτὰ καὶ μόνα καὶ οὐδένα ἔχοντα ἐπίσημον καὶ ἐθνικὸν χαρακτῆρα. Ἐπειτα ἡ μίμησις τοῦ φραστικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ὀμήρου καὶ ὁ δακτυλικὸς ῥυθμὸς, οὗ ἐγένετο χρῆσις ἐν τοῖς Χρονικοῖς, ἦγον φυσικῶς εἰς τὴν δημιουργίαν λέξεων συνθέτων, αἵτινες ἔπρεπε νὰ ἔχωσι πλήρεις καὶ ἡχηράς τὰς καταλήξεις, ὅπερ οὐδαμῶς εἶχε δυνηθῇ νὰ κατορθώσῃ ἡ σατούρνιος ποιήσις μὲ ὅλην τὴν μετάφρασιν τῆς Ὀδυσσεΐας, ἣν εἶχε φιλοπνήσῃ ὁ Ἀνδρόνικος. Ἡ δὲ θερμότης τῆς φραστικῆς ἐκθέσεως ἐν τοῖς Χρονικοῖς καὶ ἡ ἐν αὐτοῖς χρῆσις ποιητικῶν εἰκόνων καὶ σχημάτων ἔσχε πολλήν τὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τε τὴν κατασκευὴν τῆς φράσεως ἐν τῷ λατινικῷ λόγῳ καθ' ὅλου καθὼς καὶ ἐπὶ τὴν σύνθεσιν τῶν περιόδων, διότι ἐν τοῖς Χρονικοῖς τοῦ Ἐννίου βλέπομεν κατὰ πρῶτον ἀντὶ τῆς ἀτέχνου ἀκαμψίας τῆς φράσεως καὶ τῆς ἀσυνδέτου παραθέσεως καὶ ἰσχνότητος τῶν κώλων, σύστασιν καὶ

σύνδεσιν τοῦ λόγου εὐσθεγεστέραν καὶ τεχνικωτέραν καὶ φρασεολογίαν καθ' ὅλου θαφιλεστέραν καὶ μάλλον ζωντανήν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ὁ στίχος καθ' ὅλου παρὰ τῷ Ἑννίῳ, ἂν καὶ κατεσκευασμένος κατὰ τοὺς θεμελιώδεις κανόνας τῆς ἐλληνικῆς στιχουργίας, δὲν εἶχεν ἀκόμη προσλάβῃ τὴν ἀρμονικὴν ἐκείνην εὐχίαν καὶ τὴν τεχνικὴν λεπτότητα τῆς κλασσικῆς περιόδου καὶ ὅτι δυσαρεστοῦσι παρ' αὐτῷ καὶ τῶν πολλῶν σπονδαίων ἢ συσώρευσις καὶ αἱ ἐλαττωματικαὶ τομαὶ καὶ αἱ τραχεῖαι ἐκθλίψεις, ἀλλ' ὅμως ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς Χρονικοῖς καὶ οὐκ ὀλίγοι στίχοι καὶ ἐκφραστικοὶ καὶ εὐηχοι. Διὰ πολυειδῶν παρηχήσεων ἐπεζήτησεν ὁ ποιητὴς νὰ ἀναπαραγάγῃ τὴν χάριν καὶ τὸ κάλλος τῶν ἐλληνικῶν παραδειγμάτων καὶ ὡς πρὸς τὴν προσωδίαν τῶν συλλαβῶν ἐφρόντισε νὰ τηρῇ αὐστηρῶς τὸν κανόνα, καθ' ὃν τὰ βραχέα φωνήεντα δύνανται νὰ θεωρῶνται ὡς μακρὰ ὅταν προηγῶνται δύο συμφώνων ἐν τῇ αὐτῇ λέξει. Τῶν δὲ λέξεων, ὧν δὲν ἦτο πλέον δυνατόν νὰ ἐπαναγάγῃ εἰς τὴν προτέραν αὐτῶν προσωδίαν τὰς βραχυνθείσας ὑπὸ τῆς συνηθείας συλλαβάς, τοιαύτην ἔκαμνε χρῆσιν, ὥστε ἐνίοτε νὰ καταφαίνεται ἡ παλαιὰ προσωδία διὰ τῆς μηκύνσεως, ἣν ὑφίσταται ἡ συλλαβὴ ὅταν κεῖται ἐν τῇ θέσει ἣ ὅταν κατ' αὐτὴν τέμνηται ρυθμικῶς ὁ στίχος ἢ περαίνεται τὸ νόημα.

Τὸ μεγαλότεχρον λοιπὸν ποίημα τοῦ Ἑννίου, τὸ ὁποῖον χαρακτηρίζει κάλλιον ἢ μεταγενεστέρα ὀνομασία Ῥωμαῖς ἢ τὸ παλαιότερον ταπεινὸν ὄνομα Χρονικά, ὑπῆρξεν ἐπὶ αἰῶνας ὅλους ἡ ἐθνικὴ βίβλος τῶν Ῥωμαίων καὶ πολλοὶ ἐθεώρουν αὐτὸ ὡς σεπτὸν κειμήλιον καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἀκόμη, καθ' οὓς εἶχε φθάσῃ εἰς τὴν τελειότητα ἡ τέχνη. Ὅχι δὲ πολὺν χρόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ ποιητοῦ ὁ Κρίντος Βαργουντήιος, ὅστις ἦτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα φίλος τοῦ Ἑννίου, ἀνεγίνωσκεν ἐνώπιον πολυπληθοῦς ἀκηγύρεως κατὰ τακτὰς ἡμέρας τὰ Χρονικά καὶ κατὰ τὴν μέθοδον, ἣν εἶχον ἐφαρμόσῃ εἰς τὰ ἔπη τοῦ Ὀμήρου οἱ Ἀλεξανδρινοί, εἰργάσθη καὶ αὐτὸς ἐπιμελῶς καὶ ἐπιτυχῶς εἰς κριτικὴν διόρθωσιν τοῦ κειμένου, εἰς τοῦτο δὲ εἶχεν ὡσαύτως ἀσχοληθῇ

καὶ ὁ Λαμπαδίων. Ὁ δὲ Μᾶρκος Ἀντώνιος Γνίφων, τοῦ Ἰουλείου Καίσαρος ὁ διδάσκαλος, ἔγραψεν ὑπομνήματα εἰς τὰ Χρονικά καὶ κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους συντάξε καὶ ὁ Μᾶρκος Πομπήλιος Ἀνδρόνικος πρὸς ἀκριβεστέραν ἐρμηνείαν τοῦ ποιήματος βιβλίον ἀξιόλογον, ὅπερ ἐπέγραψεν Ἑλέγχους καὶ τὸ ὅποιον φαίνεται ὅτι περιελάμβανεν ἱστορικάς ἐρεῦνας περὶ τῶν πηγῶν καὶ τῶν δανεισμάτων τοῦ Ἑννίου. Τοῦτο τὸ σύγγραμμα ἡναγκάσθη ὁ Πομπήλιος Ἀνδρόνικος ὑπὸ πενίας νὰ πωλήσῃ, ἔμενε δὲ ἀνέκδοτον καὶ τὸ ἐξέδωκεν ἔπειτα ὁ Ὀρβίλιος. Εὐρέθη δὲ καὶ ἐν Πομπηίᾳ ἐπὶ τινος τοίχου κεχαραγμένον δι' αἰχμηροῦ ὄργανου ἐν ἡμιστίχιον τῶν Χρονικῶν, τεκμήριον καὶ τοῦτο τῆς κοινῆς διαδόσεως τοῦ ποιήματος, ὅπερ μόνον μετὰ δυσκολίας κατῴρθωσε νὰ ἐπισκιάσῃ ἔπειτα ἡ Αἰνεΐας τοῦ Βιργιλίου, ἥτις ὅμως πολλὰς ὤφειλε τὰς χάριτας εἰς τὸ ἔπος τοῦ Ἑννίου. Ὁ Κοιντιλιανὸς νομίζει ὅτι πρέπει τὰ Χρονικά νὰ τιμῶνται ὅπως τὰ δάση ἐκεῖνα, τὰ ὅποια καθηγίασεν οὕτως εἰπεῖν ἡ παλαιότης καὶ ὧν τὰ πανάρχαια δένδρα ἐμπνέουσι τὸν σεβασμὸν μᾶλλον ἢ τὸν θαυμασμόν, ὁ Ὀβίδιος, ὅπως εἶναι φυσικόν, εὕρισκει ὅτι τὸ ποίημα εἶναι ἀγροικότερον καὶ ἀτεχνότερον, ἐν ᾧ τοῦναντίον ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς, κρίνων αὐτὸς ἐκ τῆς ἀντιθέτου ἀπόψεως τὸ πρᾶγμα, προτιμᾷ καὶ τοῦ Βιργιλίου τὸν Ἑννιον, ὅπως καὶ τὸν Κάτωνα τοῦ Κικέρωνος. Ὅθεν, οὐδαμῶς εἶναι θαυμαστὸν ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐλοῦ Γελλίου ὑπῆρχον ἀκόμη ραψῶδοι τοῦ ἔπους τοῦ Ἑννίου, οἱ λεγόμενοι Ἑννιανισταί, οἵτινες καὶ ἐν μικραῖς ἐτι πόλεσιν, οἷον ἐν Ποτιόλοις, ἐρραψώδουν ἐν θεάτροις ἀποσπάσματα τῶν Χρονικῶν καὶ ὅτι τὸ πλῆθος ἠρέσκετο εἰς τὰ τοιαῦτα ἀκροάματα. Γινώσκομεν δὲ πρὸς ταῦτοις ὅτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους λίαν ἐπεζητοῦντο τὰ παλαιὰ καὶ διωρθωμένα ἀντίγραφα τοῦ ποιήματος, ἅτινα ἐπώλουν ἀντὶ πολλῶν χρημάτων οἱ βιβλιοπῶλαι.

Ὁ Ἑννιος ζηλωτὴς ὧν ἔνθερμος τῆς Εὐριπίδειου ποιήσεως, εἶχε κατὰ φυσικὸν λόγον καὶ πρὸς τὰς φιλοσοφικὰς θεωρίας πολλὴν τά-

σιν, ὅπως δὲ ὁ Εὐριπίδης οὕτω καὶ αὐτὸς ἡγάπα νὰ φιλοσοφῇ ἀπὸ σκηνῆς περὶ τῆς δημιουργίας καὶ περὶ τῆς προνοίας ὡς ἀποδεικνύουσιν ἦτε διασκευὴ τῆς Μελανίππης καὶ τοῦ Τελαμῶνος τὰ ἀποσπάσματα. Εἶχε δ' ὡσαύτως τὸ θάρρος νὰ παρεμβάλλῃ εἰς τὰ δράματά του καὶ σκεπτικὰ παρατηρήματα κατὰ τὰς θεωρίας τοῦ Ἐπικούρου καὶ μετὰ τραχύτητος μάλιστα νὰ ἐκφράζῃ τὴν πρὸς τοὺς μάντεις δυσπιστίαν του· « Πάντοτε εἶπον καὶ θὰ ἐξακολουθῶ νὰ λέγω ὅτι ὑπάρχουσι θεοὶ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἀλλ' ὅμως οἱ θεοί, κατὰ τὴν γνώμην μου, οὐδαμῶς φροντίζουσι τί πράττει τὸ γένος τῶν ἀνθρώπων, διότι ἐὰν ἐφρόντιζον θὰ ἦσαν εὐτυχεῖς οἱ ἀγαθοὶ καὶ οἱ φαῦλοι δυστυχεῖς, ὅπερ νῦν δὲν συμβαίνει. Δεισιδαίμονες μάντεις καὶ ἀναιδεῖς χρησμολόγοι, ἢ ἀδρανεῖς τὸ πνεῦμα ἢ παράφρονες ἢ ἄνθρωποι τῶν ὑποίων κρατεῖ ἡ πενία, ἀγνοοῦσιν αὐτοὶ τὴν ἀτραπὸν καὶ δεικνύουσιν εἰς τοὺς ἄλλους τὴν ὁδὸν τὴν πλατεῖαν, ὑπόσχονται πλοῦτον εἰς τοὺς ἀνθρώπους καὶ παρ' αὐτῶν ζητοῦσι δραχμὴν ».

Ὁ Ἐπίχαρμος, τῆς Σικελίας ὁ κωμικὸς ποιητής, ἐφρόνει τὰ τοῦ Πυθαγόρου καὶ Ἀναξαγόρου καὶ μετὰ χαρᾶς ἐγκατέσπειρεν εἰς τοὺς διαλόγους, κατὰ τρόπον πολλάκις εἰρωνικόν, τοιοῦτου εἶδους διαλεκτικὰς συζητήσεις. Ἐφέρετο δὲ καὶ πιθανώτατα καὶ πολὺ θὰ ἀνεγινώσκετο ἀνὰ τὴν Μεγάλην Ἑλλάδα ποίημά τι τοῦ Ἐπικάρμου διδακτικὸν φιλοσοφικῆς ὕλης καὶ ἐπιγραφόμενον Περὶ φύσεως, ὅπερ ἐξ ἅπαντος θὰ περιῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς γνώσιν τοῦ ἡμιέλληρος Ἐννίου. Ἦτο δὲ γεγραμμένον τοῦτο τὸ ποίημα ἐν στίχοις τετραμέτροις τροχαϊκοῖς (τὸ ἀγαπητὸν τοῦ Ἐπικάρμου μέτρον) καὶ φαίνεται ὅτι θὰ περιεῖχεν ἐκλεκτὰ ἐκ τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἐπικάρμου ἀποσπάσματα, ὡς τις ἀνθολογία, ἐν οἷς ὁ ποιητής ἐπραγματεύετο ζητήματα φιλοσοφικά. Ἀπεδίδετο δὲ ἐν Ἰταλίᾳ ἀνέκαθεν πολὺς σεβασμὸς εἰς τὴν Πυθαγόρειον σοφίαν, ὅστις μάλιστα σεβασμὸς ἐξεδηλώθη καὶ ἐμπράκτως ἐν Ῥώμῃ, κατὰ τοὺς χρόνους ἤδη τῶν σαυνιτικῶν πολέμων, διότι κελεύσαντος τότε τοῦ ἐν Δελφοῖς θεοῦ νὰ ἰδρυθῇ αὐτόθι ὁ ἀνδριάς τοῦ σοφωτάτου τῶν Ἑλλή-

νων, ἰδρυσαν οἱ Ῥωμαῖοι τοῦ Σαμίου φιλοσόφου τὸν ἀνδριάντα ἐν τῷ κομετίῳ ἤτοι ἐν τῷ τόπῳ, ὅπου ἐκκλησιάζεν ὁ δῆμος. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους θέτει ὁ Κικέρων, ἄγνωστον πόθεν παραλαβὼν τὴν εἰδήσιν, φιλοσοφικὸν τινα διάλογον, ὅστις ὑποτίθεται γενόμενος μεταξὺ τοῦ Σαυνίτου Γαίου Ποντίου καὶ τοῦ Πυθαγορείου Ἀρχύτα. Ὁ δὲ μῦθος, καθ' ὃν ὁ Πυθαγόρας εἶχε δῆθεν γίνῃ πολίτης Ῥωμαῖος ἐπὶ τοῦ βασιλέως Νουμᾶ, ἀποδεικνύει πόσον ἡ ἐπίδρασις τῆς πυθαγορείου διδασκαλίας ἦτο παλαιὰ ἐν Ῥώμῃ καὶ δὲν εἶναι ἀπίθανον καὶ αὐτὸς ὁ Κάτων κατὰ τὴν νεότητά του, διατρίβων ἐν Τάραντι (545—209), νὰ ἐμυθήθῃ τοῦ Πυθαγόρου τὰ δόγματα καὶ μάλιστα τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τοῦ Ἑλληνος φιλοσόφου. Εἶχε λοιπὸν οὕτως εἰπεῖν παρασκευασθῇ τὸ ἔδαφος καὶ εὐχερῶς πλέον ἡδύνατο ὁ Ἐννιος ἐλευθέρως μεταφράζων τὸ εἰς τὸν Ἐπίχαρμον ἀποδιδόμενον φιλοσοφικὸν ποίημα νὰ μνήσῃ τοὺς λογικωτέρους τῶν Ῥωμαίων τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν τῆς Σικελίας καὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος. Ὡνόμασε δὲ τὸ ποίημά του Ἐπίχαρμον καὶ μετεχειρίσθη τοῦ ἐλληνικοῦ ποιήματος τὸ μέτρον, ὅπερ ἐγίνωσκον ἤδη οἱ Ῥωμαῖοι ἐκ τῆς δραματικῆς ποιήσεως, ἐτήρησε δὲ μάλιστα τοὺς κανόνας τῆς κατασκευῆς αὐτοῦ αὐστηρότερον καὶ ἀκριβέστερον ἢ ἐν τοῖς δράμασιν. Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ ποιήματος ἔλεγεν ὁ Ἐννιος ὅτι εἶχεν ἰδῆ ἐν ὀνείρῳ ὅτι ἦτο νεκρός, ἤθελε δὲ οὕτω νὰ ἐξηγήσῃ διὰ τίνος τρόπου εἶχε πορισθῇ τὴν σοφίαν, διὰ τῶν διδαγμάτων δηλαδὴ, ἅτινα ἀπὸ στόματος τοῦ Ἐπιχάρμου εἶχε λάβῃ ἐν τῷ Ἀδῇ, διότι καὶ ὁ Πυθαγόρας ἐμυθεύετο ὅτι εἶχε καταβῇ εἰς τὸν Ἀδην. Διὰ τοιαύτης λοιπὸν τεχνικῆς οἰκονομίας παρειαγέτο ὁ Σικελιώτης φιλόσοφος εἰς τὸ ποίημα τοῦ Ἐννίου. Ἡ σύζευξις τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς γεννᾷ τὸν κόσμον, συγχρόνως δὲ ἡ θερμότης μινγύεται πρὸς τὴν ψυχρότητα καὶ ἡ ὑγρασία πρὸς τὴν ξηρασίαν. Τὰ τέσσαρα στοιχεῖα εἶναι τὸ ὕδωρ, ἡ γῆ, τὸ πνεῦμα (anima) καὶ ὁ ἥλιος. Ἡ γῆ εἶναι ἡ τῶν πάντων θρέπτειρα, αὐτὴ παράγει, ἀλλὰ καὶ πάλιν ἀναλαμβάνει εἰς τοὺς ἑαυτῆς κόλπους τὰ παραχθέντα.

Τὸ πνεῦμα εἶναι πῦρ ληφθὲν ἐκ τοῦ ἡλίου, τὸ δὲ σῶμα εἶναι γήινον. Ὁ Ζεὺς, ὁ πατὴρ πάσης αὐξήσεως, ἐξομοιοῦται πρὸς τὸν Ἀέρα τῶν Ἑλλήνων, τὸν κινητὸν δηλαδὴ καὶ ὑγρὸν ἄερα.

Ἡθέλησε πρὸς τούτοις ὁ Ἑννιος νὰ παράσχη πρὸς τοὺς ἐν Ῥώμῃ ἐλευθεροσφρονοῦντας περὶ τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἄλλο εὐάρεστον ἀνάγνωσμα εἰλημμένον ἐκ τῆς κατὰ τοὺς τότε χρόνους ἑλληνικῆς γραμματείας τοῦ συρμοῦ καὶ διὰ τοῦτο μετέφρασε τὴν Ἱερὰν Ἀναγραφὴν Εὐήμερου τοῦ Ἀκραγαντίνου. Ὁ Εὐήμερος ἐν τῇ Ἱερᾷ Ἀναγραφῇ, ἣν συνέγραψε περὶ τὸ ἔτος 300 π. Χ., πρὸς μέγα σκάνδαλον τῶν πιστῶν, παρῳδεῖ τὰς ἀποθεώσεις τῶν ἀποθνησκόντων βασιλέων, αἵτινες ἦσαν συχναὶ κατὰ τοὺς μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον χρόνους, διδάσκων ὅτι οἱ περὶ θεῶν καὶ ἡρώων μῦθοι οὐδὲν εἶχον τὸ υπερφυσικόν, ἀλλ' ἦσαν ἀπλοῦστατα ἱστορίαι πραγματικῶν γεγονότων. Οἱ θεοὶ καὶ οἱ ἥρωες ἦσαν ἄνθρωποι ζήσαντες ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἀνδραγαθήσαντες, ἀνῆκον δὲ εἰς μίαν δυναστείαν, ἥτις εἶχε ποτε βασιλεύσῃ ἐν τῷ κόσμῳ. Ἐζη δηλαδὴ κατὰ πρῶτον βασιλεὺς τις ὀνομαζόμενος Οὐρανὸς (Caelus) ἀποθανὼν ἐν τῇ Ὠκεανίᾳ καὶ ταφεῖς ἐν τῇ πόλει Αὐλακίᾳ, τούτου δὲ υἱοὶ ἦσαν ὁ Κρόνος (Saturnus) καὶ Τιτάν, ὅστις ἐπειδὴ ἕνεκα τῆς οὐτιδανότητός του ἐξεβλήθη τῆς ἀρχῆς διὰ τῶν ῥαδιουργιῶν τῆς Δήμητρος (Ceres) καὶ τῆς Ῥέας (Ops), τῶν ἀδελφῶν του, καὶ τῆς μητρὸς του Ἑστίας (Vesta), ἦλθεν εἰς συμφωνίας πρὸς τὸν Κρόνον καὶ ἔπεισεν αὐτὸν νὰ εξαφανίσῃ πάντα τὰ ἄρρενα τέκνα του ἵνα ἡ βασιλεία περιέλθῃ εἰς τὰ ἰδικά του τέκνα καὶ ἱκανοποιηθῇ οὕτως αὐτὸς διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν γενομένην ὕβριν. Ἀλλ' ὅμως ὁ Ζεὺς, ὁ Ποσειδῶν καὶ ὁ Πλούτων, υἱοὶ τοῦ Κρόνου, κατορθώνουσι νὰ σωθῶσι. Δι' ὃ θυμωθεὶς ὁ Τιτάν καθειργγύει, τῇ βοηθείᾳ τῶν υἱῶν του τῶν Τιτάνων, τὸν Κρόνον καὶ τὴν Ῥέαν, ἐξ ἧς ὁ Κρόνος εἶχε γεννήσῃ τοὺς τρεῖς σωθέντας ἀδελφούς. Ἀλλ' ὁ Ζεὺς, ἔφηβος γενόμενος, ἐλευθερώνει βοηθούμενος ὑπὸ τῶν Κρητῶν τὸν πατέρα Κρόνον καὶ ἀποκαθιστᾷ αὐτὸν πάλιν εἰς τὴν βασιλείαν, ὅστις ὅμως ἀγνωμονῶν προσπαθεῖ νὰ θανατώσῃ τὸν σω-

τῆρα υἱὸν καὶ οὕτω συντελεῖ αὐτὸς εἰς τὸ νὰ πληρωθῇ ὁ χρησμός, καθ' ὃν ὁ Κρόνος ἔμελλε νὰ ἐκβληθῇ τῆς ἀρχῆς ὑπὸ τοῦ ἰδίου υἱοῦ. Ἐκπτώτος δὲ πλέον τῆς βασιλείας καὶ φυγὰς γενόμενος πλανᾶται ἀνὰ τὸν κόσμον ὁ Κρόνος, ἕως οὗ μετὰ πολλὰς περιπετείας εὐρίσκει καταφύγιον ἐν τῇ Ἰταλίᾳ. Ἐν τοσοῦτῳ βασιλεύει ὁ Ζεὺς ἐπὶ τοῦ ὄρους Ὀλύμπου, ἐκεῖ δὲ πορεύονται οἱ ἄνθρωποι ὅσῳκις ἔχουσιν ἢ τινα ἀπόφασιν παρ' αὐτοῦ νὰ ζητήσωσιν ἢ ἀποκάλυψιν πρὸς αὐτὸν νὰ ἀνακοινώσωσι. Προστάττει νὰ μὴ τρώγωσι πλέον οἱ ἄνθρωποι κρέας ἀνθρώπινον, περιέρχεται τὸν κόσμον καὶ συνάπτει πανταχοῦ συμμαχίας πρὸς ἄλλους βασιλεῖς καὶ συμφωνεῖ πρὸς αὐτοὺς νὰ τῷ ἰδρύσωσιν ἴδιον οἰκοδόμημα (*fanum*) πρὸς ἐμπέδωσιν δῆθεν τῆς φιλίας· διὰ τούτου δὲ τοῦ δόλου ἰδρύει τὴν ἰδίαν αὐτοῦ λατρείαν. Ἀφ' οὗ δὲ πεντάκις περιῆλθε τὸν κόσμον ὅλον καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ θρόνων πάντας τοὺς συγγενεῖς καὶ τοὺς φίλους του καὶ ἔδωκεν εἰς τοὺς ἀνθρώπους πλὴν ἄλλων εὐεργετημάτων νόμους καὶ ἥθη καὶ τὸν τρόπον τοῦ νὰ πορίζωνται τὰ πρὸς τὸν βίον, ἀπέθανεν ἐν Κρήτῃ, ὅπου ὑπάρχει ὁ τάφος του μετὰ παλαιᾶς ἐπιγραφῆς ἐλληνικῆς καὶ ἔπειτα ἀνῆλθε πρὸς τοὺς θεοὺς. — Ὑπῆρξεν ἄρα τόσον ἀφελῆς ὁ Ἑννίος, ὥστε νὰ πιστεύῃ τῷ ὄντι εἰς τὰ φλυαρήματα τοῦ Εὐήμερου, ὃν ὁ Ἐρατοσθένης ὠνόμαζε Βεργαῖον ἤτοι ψεύστην; Δὲν εἶναι πιθανόν, ἂν καὶ ὁ Κικέρων λέγει ὅτι πραγματικῶς ἐπίστευεν. Ἐκ τῆς ἀρχικῆς συντάξεως τούτου τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἑννίου, οὐδὲν περιεσώθη, εἶναι ὁμως βέβαιον ὅτι ἡ *Sacra historia* εὐαρέστως ἀνεγινώσκετο καὶ κατὰ τὸν τέταρτον ἔτι μ. Χ. αἰῶνα, διότι ὁ Λακτάντιος ἀναφέρει μακρὰ ἐξ αὐτῆς χωρία, ἀλλὰ διασκευάζων αὐτὰ ἐπὶ τὸ νεωτερικώτερον οὕτως, ὥστε ἀδύνατον εἶναι ἐκ τῆς μεταγραφῆς τοῦ Λακταντίου νὰ λάβωμεν ἔννοιαν περὶ τοῦ λεκτικοῦ καὶ φραστικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἑννίου οὐδὲ νὰ βεβαιωθῶμεν ἂν εἶναι ἀληθές τὸ ὅλως ἀπιθάνως λεγόμενον, ὅτι δηλαδὴ ὁ Ῥωμαῖος μεταφραστὴς μετέφρασε δῆθεν ἐμμέτρως τὸ πεζὸν σύγγραμμα τοῦ Εὐήμερου.

Παρά τῆς δημώδους φιλοσοφίας τῶν Ἑλλήνων παρέλαβεν ὁ Ἐννίος καὶ τὴν ἐπιγραφὴν Προτρεπτικός (Protrepticus), δι' ἧς ἐπέγραψεν παρόμοιον τι πρὸς τὰ ἀντίστοιχα ἑλληνικὰ ἠθικὸν φιλοσοφικὸν ποίημα, οὗτινος μία μόνη λέξις ἐσώθη. Εἶναι δὲ ἀμφίβολον ἂν τὸ αὐτὸ ποίημα ἐπεγράφετο καὶ διὰ λατινικῆς ἐπιγραφῆς Praecepta, ἢ ἂν τὰ Praecepta ἦτο ἄλλο μὲν παρὰ τὸν Προτρεπτικόν, ἀλλὰ παρεμφεροῦς ὑποθέσεως διδακτικὸν ποίημα. Ὅπωςδὲποτε, ὅπως φαίνεται ἐξ ἐνὸς μικροῦ τριῶν ἀτελῶν στίχων ἀποσπάσματος, τὸ ὅποιον ἐσώθη, τὰ Praecepta ἐνεωτέριζον μὲν κατὰ τὸ εἶδος, διότι ἦσαν πεποιημένα ἐν στίχοις τετραμέτροις τροχαίκοις, ἀλλὰ κατὰ τὴν ὕλην ὠμοιάζον πρὸς τὰ παλαιότερα ἀνθολόγια ἠθικῶν ἢ ἄλλων εἰς τὸν βίον χρησίμων παραγγελμάτων. Οἱ ῥηθέντες τρεῖς στίχοι πραγματεύονται περὶ τοῦ γεωργοῦ τοῦ ἐκρίζοντος μετ' ἐπιμελείας τὰ ζιζάνια τὰ φυόμενα μεταξὺ τῶν σπαρτῶν, εἶναι δὲ ἴσως αὕτη εἰκὼν καὶ παραβολὴ σχέσιν ἔχουσα πρὸς τι παράγγελμα περὶ τῆς ἀνατροφῆς τῶν παίδων.

Τὸ δὲ γαστρονομικὸν τοῦ Ἐννίου ποίημα τὸ ἐπιγραφόμενον Ἡδυφαγητικά φαίνεται εὐθὺς ἀμέσως ὅτι ἐκ Τάραντος εἶχε τὴν ἀρχήν, ἦτο δὲ καὶ αὐτό, ὅπως δεικνύει καὶ ἡ κατὰ τι ἐκβεβαρβαρωμένη ἑλληνικὴ ἐπιγραφή του, μετάφρασις ἑλληνικοῦ ποιήματος καὶ πιθανώτατα τῆς Ἡδυπαθείας τοῦ Ἀρχεστράτου, τοῦτο τοῦλάχιστον ἀποδεικνύει καὶ ἡ τῶν σφριζομένων λειψάνων ἀμφοτέρων τῶν ποιημάτων πρὸς ἄλληλα σύγκρισις. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μενάνδρου, ὅτε αἱ περὶ τὴν τράπεζαν ἡδοναὶ πολὺν εἶχον τόπον ἐν τῇ κωμικῇ πραγματείᾳ, ὁ Ἀρχέστρατος, Ἕλλην ποιητὴς ἐκ τῆς πόλεως Γέλας τῆς ἐν Σικελίᾳ, εἶχε ποιήσῃ ἐν δακτυλικοῖς ἑξαμέτροις φανταστικὴν τινα γαστρονομικὴν περιήγησιν ἀνὰ πᾶσαν τὴν γῆν, παρῳδῶν τὸ πάθος καὶ τὴν σεμνότητά τοῦ ἡρώικοῦ καὶ τοῦ διδακτικοῦ ἔπους. Τῆς εὐφυοῦς ὁμως ἐκείνης εἰρωνείας τοῦ Ἑλλήνος ποιητοῦ οὐδὲ ἶχνος διαφαίνεται ἐν τοῖς ὀλιγοστοῖς λειψάνοις τῆς μεταφράσεως τοῦ Ἐννίου, ἅτινα

συναποτελοῦνται πάντα ἐξ ἑνδεκα στίχων περὶ τῶν τόπων, ἐνθα ἀλιεύονται οἱ ἄριστοι ἰχθύες καὶ ἄλλα θαλασσινά. Ὑπὸ ἄλλην δὲ ἔποψιν εἶναι σπουδαιότερα τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἀποσπάσματα, ὡς πρὸς τὸν χαρακτηῖρα δηλαδὴ τῆς στιχουργίας, διότι ἐνταῦθα ὁ δακτυλικὸς ἐξάμετρος ἀφίσταται ἱκανῶς τῆς προσωδιακῆς καὶ μετρικῆς ἀκριβείας τῶν Χρονικῶν, κατὰ δὲ τὰς ἐν αὐτῷ ἐγγωρούσας ἀδείας (δύο ἀναλύσεις τῆς θέσεως ὑπάρχουσι λ. χ. ἐν τῷ πρώτῳ ποδί) ὁμοιάζει μᾶλλον ὁ στίχος πρὸς τοὺς δημῳδοὺς δακτυλικούς ἐξαμέτρους τῶν μάντεων καὶ τοὺς τῆς δραματικῆς ποιήσεως ἢ πρὸς τὰ κατὰ πολὺ ἐντεχνότερα μετρικὰ κατασκευάσματα τῆς ἐπικῆς ποιήσεως. Δὲν εἶναι δὲ ἄτοπον νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ Ἑννίος πολὺ πρὸ τῶν Χρονικῶν ἐποίησε τὰ Ἡδυφαγητικά, ἐν οἷς κατὰ πρῶτον ἐδοκίμασε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν λατινικὴν ποίησιν τὸ δακτυλικὸν μέτρον τῶν Ἑλλήνων καὶ διὰ τοῦτο ὑπάρχουσιν ἐν τῷ ποιήματι αἱ ῥηθεῖσαι μετρικαὶ ἀτέλειαι καὶ ὅτι βραδύτερον ἐτελειοποίησε τὴν τέχνην του, ἥτις ὀριστικῶς προσέλαβε τὸν ἀκριβῆ καὶ σταθερὸν αὐτῆς τύπον ἐν τοῖς Χρονικοῖς. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Ἑννίος εἶχεν ἀποφασίσῃ τὸν δακτυλικὸν ρυθμὸν κατὰ πρῶτον νὰ μεταχειρισθῇ ποιῶν τὰ Ἡδυφαγητικά, ἀκριβῶς διότι τοῦτο τὸ μέτρον εἶχεν ἡ παράδοσις καθιερώσῃ ὡς ἀρμόδιον εἰς διδακτικὰ ποιήματα ἅτε μετέχον ἱερατικῆς τιнос σεμνότητος καὶ μεγαλοπρεπείας.

Τῆς ἀκολάστου ποιήσεως, ἥτις ἦτο κατὰ τοὺς τότε χρόνους τοῦ συρμοῦ παρὰ τοῖς Ἑλλήσι καὶ ἦν ὁ Ἑννίος εἶχε γνωρίσῃ ἔνεκα τῶν σχέσεών του πρὸς τοὺς Ταραντίνους, μέρος ἦσαν καὶ οἱ κοινῶς ὀνομαζόμενοι Ἰωνικοὶ λόγοι, εἰς οὓς ὁ ἐπὶ Πτολεμαίου του Φιλαδέλφου ἀκμάσας ποιητὴς Σωτάδης, ὁ ἐκ τῆς ἐν Θράκῃ Μαρωνείας, εἶχε δώσει γραμματειακὴν σχεδὸν μορφήν. Ἦσαν δὲ τοῦ Σωτάδου οἱ λόγοι ποικίλον κρᾶμα ὃχι μόνον ἀκολάστων ἱστοριῶν, ἀλλὰ καὶ διδακτικῶν (μύθων, ἀστείων, ἀνεκδότων), ἔτι δὲ καὶ σπουδαιότερων διατριβῶν περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς μοίρας τῶν ἀνθρώπων, μετὰ πολλῶν παραδειγμάτων καὶ πα-

ρατηρημάτων, ἐνίοτε δὲ καὶ σκωμμάτων ἀποτεινομένων πρὸς ἄνδρας τότε ζῶντας καὶ ἐξ αὐτῶν ἔτι τῶν ἐπιφανεστάτων. Ἦτο λοιπὸν ἡ ὅλη πραγματεία μέσον τι μεταξὺ ποιητικοῦ καὶ πεζοῦ λόγου ἦτοι δὲν ἀνῆκε μὲν εἰς τι ἐκ τῶν γνωστῶν καὶ ὠρισμένων γενῶν τῆς ποιήσεως, εἴτε τῆς ψιλῶς ἄδομένης εἴτε τῆς μετὰ μουσικῶν ὀργάνων, ἀλλ' ὅμως εἶχεν ἔμμετρον τὴν μορφήν. Τὸ δὲ μέτρον αὐτῆς ἦτοι τὸ ἰωνικὸν (σύγκεινται δὲ οἱ ἰωνικοὶ πόδες ἐξ ἐξ πρώτων χρόνων καὶ εἶναι κατιόντος ρυθμοῦ) ἔχει ἥθος μαλθακὸν καὶ χαῦνον. Νομίζεις ὅτι τὸ ὑπόδημα χαλαρῶς προσηρτημένον καὶ σχεδὸν κρεμάμενον ἀπὸ τοῦ ποδός, μεταβαίνει ἀκανονίστως ἀπὸ μιᾶς συντονωτέρας κινήσεως εἰς βῆμα πηδητικόν, οἶονεὶ παρὰ τὸ μέτρον. Καὶ ὅμως ρυθμίζεται καὶ κανονίζεται ἡ φαινομένη αὕτη ἀφέλεια καὶ χαλάρωσις ὑπὸ ὠρισμένων τεχνικῶν κανόνων. Ὅπως δὲ ὁ ἀγύρτης ἀφελῶς καὶ ἀτάκτως λέγει τὰ ἀστεϊά του ἐν τῷ ἀναμίκτῳ κύκλῳ τῶν παντοειδῶν αὐτοῦ ἀχροατῶν καὶ δὲν κάμνει κανονικὴν καὶ συνεχῇ διήγησιν ἢ ὅπως ὁ γελωτοποιὸς τῶν αὐλῶν καὶ τῶν μεγιστάνων φλυαρολογεῖ ἀμελῶς ἐπίσης καὶ αὐτοσχεδίως μετὰ τὸ συμπόσιον ἵνα τέρψῃ τοὺς ἀπὸ τῆς τραπέζης κεκορεσμένους καὶ ἐπὶ τῶν προσκεφαλαίων ἐξηπλωμένους συνδαιτυμόνας, οὕτως ἄνεσιν καὶ ἀφέλειαν ἐπετῆδευον καὶ τὰ ἰωνικά ἐκεῖνα φλυαρολογήματα, ἅτινα διὰ τῆς λατινικῆς του μεταφράσεως ἐγνώρισεν εἰς τοὺς Ῥωμαίους ὁ Ἑννίος. Ἐδῶκε δὲ ὡς ἐπιγραφὴν εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἑλλήνος, ὃν μετέφρασεν, ἀλλὰ συντετμημένον· Σώτας. Εἶχε δι' ἴσως ἐλκύσῃ τὸν Ἑννιον εἰς τὴν ἐκπόνησιν τούτου τοῦ ποιήματος ἡ ὄρεξις τοῦ νὰ μιμηθῇ τοῦ πρωτοτύπου τὴν μετρικὴν μορφήν, ἥτις προϋποθέτει προσῳδίαν αὐστηράν καὶ ἀκριβῆ οἶα ἦτο τότε μόνον ἡ ἐλληνική. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου καὶ τοῦ Φρόντωνος ἐσφύζετο ἀκόμη ὁ Σώτας τοῦ Ἑννίου, οὗτινος τῶρα δὲν ἔχομεν ἢ λείψανά τινα μόνον καὶ ταῦτα ἀσήμεντα, κατὰ τύχην διασωθέντα ὑπὸ παλαιῶν γραμματικῶν.

Ἀπὸ τῆς ταπεινοτέρας ταύτης καὶ ἀκολάστου ποιήσεως, ἥτις

ἀφθόνως τότε καὶ μάλιστα ἀπὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων καὶ ἐφεξῆς ἐφύετο ἐν Ἑλλάδι, εὐκολος ἦτο ἢ μετάβασις εἰς ἐκεῖνο τὸ ἰδιαιτερον τῆς ποιήσεως γένος, οὕτινος οἱ Ῥωμαῖοι ἰδιοποιοῦντο τὴν ἐφεύρεσιν, δηλονότι εἰς τὴν σάτιραν. Ὅπως δὲ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων *satura* ὠνομάζετο πινάκιον ἢ κανοῦν μεστὸν παντοίων καρπῶν ἢ πολύμικτόν τι ἔδεσμα, οὕτω καὶ ἡ σάτιρα τοῦ Ἑννίου ἦτο συγκρότημά τι ποιημάτων ποικίλων κατὰ τε τὴν ὕλην καὶ τὴν μετρικὴν μορφήν. Ἀναγνωρίζομεν λ. χ. ἀσφαλῶς μεταξὺ τῶν μέτρων, ὧν ὁ ποιητὴς ἔκαμε χρῆσιν ἐν τῇ σατίρᾳ τοῦ τρίμετρα μὲν ἱαμβικά ἐν τῷ πρώτῳ, τῷ τρίτῳ καὶ τῷ ἑκτῷ βιβλίῳ, τετράμετρα δὲ καταληκτικά ἐν τῷ δευτέρῳ, ἑξάμετρα δὲ δακτυλικά ἐν τῷ δευτέρῳ καὶ τῷ τρίτῳ καὶ τέλος σωτάδεια μέτρα, οὕτω δὲ τὰ διάφορα βιβλία τοῦ πολυμίκτου τούτου ποιήματος συναποτελοῦντο ὅχι μόνον ἐκ μερῶν διακεκριμένων ἀπ' ἀλλήλων, ἀλλ' εἶχον καὶ τὴν μετρικὴν μορφήν ποικίλην. Ἐφανέρωνε δὲ διὰ τῆς σατίρας τοῦ ὁ ποιητὴς εἰς τοὺς συμπολίτας αὐτοῦ ὅ,τι ἐνδιέφερε τὸ πνεῦμα καὶ τὴν καρδίαν τοῦ καὶ οἰοεὶ συνδιελέγετο πρὸς αὐτοὺς τέρπων ἅμα δὲ καὶ διδάσκων. Ἦτο δὲ ἀνέκαθεν ἐν χρήσει ἐν τῇ συνθέσει τῶν τοιούτων γραμματειακῶν παιγνίων ἢ διαλογικῇ μορφῇ, ὁ δὲ Ἑννιος ταύτην τὴν μορφήν παραλαβὼν παρὰ τῆς παλαιότερας σατίρας τῶν δημοτελῶν ἑορτῶν, ἐχρησιμοποίησεν αὐτὴν καταλλήλως ἐν τῷ μύθῳ, ἔνθα ἐποίησεν ἐρίζοντας τὴν Ζωὴν καὶ τὸν Θάνατον, μύθῳ παρεμφερεῖ πρὸς τὸν γνωστὸν τοῦ Προδίκου περὶ Ἀρετῆς καὶ Κακίας. Καὶ ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ ὑπῆρχε διάλογος τοῦ ποιητοῦ πρὸς φίλον ἢ πρὸς φίλους περὶ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ καὶ φαίνεται ὅτι ἀπεκρίνετο ἢ ἀπελογεῖτο πρὸς τὰς δυσμενεῖς ἐπικρίσεις, αἵτινες εἶχον γίνῃ κατὰ τοῦ ἐπικοῦ αὐτοῦ ποιήματος, τῶν Χρονικῶν. Ἐν δὲ τῷ ἑκτῳ παρσισάγεται, ὅπως ἐν ταῖς κωμῳδαῖς, παράσιτος ἐγκωμιάζων πρὸς τινα βεβαίως πειναλέον ἄνθρωπον τὸ ἴδιον ἐπάγγελμα, τὸ ὅποιον εὐχερῶς τῷ παρεῖχε καὶ τέρψιν καὶ τροφήν, εἶναι δὲ τὸσον ἐναργὲς ἢ περιγραφὴ, ὥστε ἐμιμήθη αὐτὴν ἐν τῷ Φορ-

μίῳνι ὁ Τερέντιος. Ἀμφότεροι οἱ διάλογοι ἦσαν ἰαμβικοί, ὅπως ἐν τῇ σκηνικῇ ποιήσει. Περιείχοντο δὲ καὶ μῦθοι ἐν τῇ σατίρᾳ, οἷον ὁ περὶ τῶν Ἀριμασπῶν εἰς δακτυλικούς ἐξαμέτρους, ὁ Ἡροδότειος περὶ τοῦ αὐλῆτοῦ καὶ τῶν ἰχθύων καὶ ὁ τοῦ Αἰσώπου περὶ τοῦ κορυδαλοῦ καὶ τῶν θηριστῶν εἰς τροχαϊκὰ τετράμετρα καὶ μετὰ τοῦ ἐξῆς ἐπιμυθίου· «νὰ μὴ περιμένης παρὰ τῶν φίλων ἔτι δύνασαι σὺ ὁ ἴδιος νὰ πράξης». Εἰς τέσσαρας στίχους σωμαδεῖους εἶναι πεποιημένον ἐν εἰρωνικὸν λογοπαίγνιον περὶ τῆς διαφόρου σημασίας τοῦ *frustrari* καὶ τοῦ *frustra esse*. Ἐπειτα δὲ ἐπανερχονται οἱ δακτυλικοὶ στίχοι ἐκεῖ, ἔνθα πραγματεύεται ὁ ποιητὴς γραμματικὰ καὶ μετρικὰ ζητήματα (περὶ τμῆσεως, ἀποκοπῆς, μονοσυλλάβων ἐν τῷ τέλει τοῦ στίχου) μετὰ παραδειγμάτων εὐφυῶς καὶ ἀστείως ἐκλελεγμένων πρὸς ὑποστήριξιν τῶν διδασκομένων καὶ μετὰ τοῦτο ἐτυμολογίαι καὶ κανόνες ὀρθογραφικοί. Εἶναι δὲ σημειώσεως ἄξιον ὅτι τοιαῦτα θέματα δὲν ἦσαν ἀσυνήθη τὸ πάλαι κατὰ τὰς διαλέξεις τῶν λογίων ἀνδρῶν. Μεταξὺ δὲ τῶν ποικίλων ἐκείνων ποιηματιῶν κατελέγοντο ἴσως καὶ τινὰ ὠδεκάστιχα, ὧν τὰ ἐν ἀρχῇ τοῦ στίχου γράμματα ἀπετέλουν ἀκροστιχίδα λέγουσαν τὸ ὄνομα τοῦ ποιητοῦ: Q. Ennius fecit (Κόιντος Ἕννιος ἐποίησε) κατὰ μίμησιν τῶν ἐπιγραφῶν τῶν χαρασσομένων ἐπὶ τῶν ἔργων τῆς τέχνης. Ἡ μυστικὴ οὕτως εἰπεῖν δήλωσις τοῦ ὀνόματος εἶχε τὸ κατ' ἀρχὰς ἱερὸν χαρακτῆρα καὶ ἰδιάζειν εἰς τοὺς χρησμούς, ἀλλ' ὅμως ἔπειτα ἡ ἐλληνικὴ ποιήσις εἶχε καταστήσῃ τὸ πρᾶγμα κοινοτέρας καὶ λαϊκωτέρας χρήσεως, ὥστε ἡ ἀκροστιχὶς σὺν τῷ χρόνῳ ἀπέβη ἀπλοῦν ποιητικὸν παίγνιον καὶ οὐδὲν πλέον καὶ ἡ λατινικὴ δὲ μίμησις οὐδεμίαν ἄλλην σπουδαιότεραν σημασίαν ἀπέδιδεν εἰς τὴν ἀκροστιχίδα.

Ἄς προστεθῇ εἰς πάντα ταῦτα καὶ τὸ ὅτι ὁ Ἕννιος εἶναι ὁ πρῶτος ποιητὴς, ὅστις παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἔκαμε χρῆσιν καὶ τοῦ ἐλεγειακοῦ μέτρου. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μέτρῳ ἐποίησε δύο ἐπιτάφια τοῦ ἥρωος αὐτοῦ, τοῦ Σκηπίωνος, τὸ μὲν ἐκ δύο στίχων καὶ τὸ

ἕτερον ἐκ τεσσάρων. Τοῦτο δὲ τὸ δεύτερον ἐπίγραμμα εἶναι καὶ ὡς πρὸς τὴν μορφήν τεχνικώτερον καὶ ὡς πρὸς τὴν οὐσίαν σπουδαιότερον. Κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν ἐλληνικῶν ἐπιγραμμάτων ὑποτίθεται ὁμιλῶν αὐτὸς ὁ ἐγκωμιαζόμενος ἥρως μετὰ πολλῆς σεμνότητος καὶ μετὰ πλήρους συνειδήσεως τῆς ἀξίας του, ἔπειτα δὲ τὸ ἐπίγραμμα προσλαμβάνει ὁμηρικὸν οὕτως εἰπεῖν τόνον· « Ἀπὸ τῶν ἀνατολῶν τοῦ ἡλίου ὑπὲρ τὴν Μαιώτιδα λίμνην οὐδεὶς δύναται νὰ ἐξισώσῃ τὰ ἔργα του πρὸς τὰ κατορθώματά μου. Ἄν ὑπάρχῃ εἰς τινὰ ἐπιτετραμμένον νὰ ἀναβῇ εἰς τὰς χώρας τῶν ἀθανάτων, μόνον εἰς ἐμὲ εἶναι ἀναπεπταμένη ἡ μεγίστη πύλη τοῦ οὐρανοῦ ». Τοῦ ὀνόματος *elogium*, δι' οὗ ἐκαλοῦντο τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα καὶ ὅπερ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἡ ἐλληνικὴ λέξις ἐλεγεῖον μετὰ τῆς συνήθους μεταβολῆς τῶν φωνηέντων, εἰσηγητῆς πρέπει νὰ ὑπῆρξεν αὐτὸς ὁ Ἑννιος, ἔκτοτε δὲ διὰ τῆς λέξεως ταύτης ἐσημαίνοντο πάντα καθ' ὅλου τὰ ἐπιτάφια ἐπιγράμματα οἰασδήποτε μετρικῆς μορφῆς.

Βραδύτερον, κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης, ἠθέλησέ τις ποιητὴς ἐκ τῶν περὶ τοὺς Σκηπίωνας νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἑννίου καὶ ἐδοκίμασε νὰ γράψῃ διὰ τινὰ τῶν ἀπογόνων τοῦ υἱοῦ τοῦ Σκηπίωνος τοῦ Βαρβάτου τετράστιχον ἐπίγραμμα, ἀλλ' αἱ μετρικαὶ ἁδειαί, ὧν κάμνει χρῆσιν ἐν τῇ μεταχειρίσει τοῦ ἐλεγειακοῦ μέτρου δεικνύουσιν πόσον ἡ τέχνη τοῦ Ἑννίου ὑπῆρξεν ἀνωτέρα τῆς ἐποχῆς του. Καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ τοῦ φραστικοῦ χαρακτῆρος ἐκεῖνο τὸ ἐπίγραμμα, ἂν καὶ ἔχῃ ἀξιόγραφον ἀπλότητα, δὲν στερεῖται δὲ οὔτε σεμνότητος οὔτε ἐναργείας, ἀλλ' ὅμως ὑστερεῖ τῆς Ἑννιανῆς συνθέσεως κατὰ τὴν ἀληθῆ ποιητικὴν πνοήν. Οἱ δὲ ἐξ δακτυλικοὶ στίχοι, δι' ὧν ὁ πορθητῆς τῆς Κορίνθου Λεύκιος Μούμμιος ἀφιέρωσεν εἰς τὸν Ἡρακλέα τὴν δεκάτην τὴν ἀπὸ τῶν λαφύρων, ἔχουσι καὶ πλείονα ἀκόμη ἀκαμψίαν. Εἶναι δὲ σημειώσεως ἄξιον ὅτι καὶ ἔξω τῆς Ῥώμης, ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Σαβίνων, ἐδοκίμαζον νὰ συνθέτωσιν ἐπιτάφια ἐπιγράμματα εἰς στίχους δακτυλικούς, ἀπεδόθη δὲ ἐκεῖ τὸ

πρῶτον τοιαύτη τιμὴ εἰς τὸν Ἑλληνα μῖμον Πρωτογένη, ἀλλ' οἱ δύο στίχοι τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ Πρωτογένους ἀποδεικνύουσι πόσον ὀλίγον οἱ ποιηταὶ ἤξευρον κατὰ τοὺς τότε χρόνους νὰ συνδυάζωσι τὰς ἑξεις τῆς κοινῆς ἐπικρατούσης προφορᾶς πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τῶν κανόνων τῆς νέας στιχουργίας. Ἀλλ' ὅμως τὰ στιχουργικὰ ταῦτα δοκίμια ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἐλληνικῆς μετρικῆς ἦσαν ἀκόμη σπάνια καὶ ἀπετέλουν οἰονεὶ ἐξαιρέσεις, διότι ὁ αὐτὸς Λεύκιος Μούμμιος ἐν τῇ ἐπιγραφῇ, ἣν ἐγράφε διὰ τὴν καθιέρωσιν τοῦ ὑπ' αὐτοῦ ἰδρυθέντος ναοῦ τοῦ Ἡρακλέους τοῦ Νικηφόρου, ἀνέγραψε τὰ κατορθώματά του μεταχειρισθεὶς πάλιν τὸν σατούρνιον ῥυθμὸν καὶ τοῦτον ὄχι μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας. Καὶ μέχρι δὲ τοῦ τέλους τοῦ ἔκτου ἀπὸ Ῥώμης αἰῶνος ἐξηκολούθησε νὰ ἐπικρατῇ τὸ μέτρον τὸ σατούρνιον ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ταῖς ἐπισήμοις καὶ πανηγυρικαῖς.

Τὴν δὲ νέαν τάσιν, ἣν ὁ Ἑννιος ἔδωκεν εἰς τὴν γραμματείαν δὲν ἠκολούθησαν πανταχοῦ καὶ εὐθὺς ἀμέσως πάντες οἱ λόγιοι τῶν Ῥωμαίων. Δύο ὑπῆρχον τότε αἱρέσεις ἢ κόμματα, ἐξ ὧν τὸ ἓν, ἡγουμένου τοῦ Κάτωνος, ὑπερεμάχει τῶν παλαιῶν ῥωμαϊκῶν ἡθῶν καὶ τῆς ἐγχωρίου γλώσσης καὶ γραμματείας, τὸ δὲ ἄλλο ἐκηρύσσετο ὑπὲρ τῆς ἐλληνικῆς τέχνης καὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας. Ἀλλ' ἂν καὶ ἦτο εἰς πάντας σεβαστὸς ὁ γηραιὸς Ἑννιος, ὁ κύριος ἡγεμὼν καὶ ὁδηγὸς τῶν ἐλληνιζόντων, καθὼς καὶ οἱ εἰς ταύτην τὴν αἵρεσιν ἀνήκοντες Σκηπίωνες καὶ οἱ περὶ αὐτούς, περιελάμβανεν οὐδὲν ἥττον ἡ νέα σχολὴ καὶ ἀνθρώπους οὐδαμῶς σπουδαίους, οἵτινες συνετέλουν κατὰ πολὺ εἰς τὸν ἐκφραλισμὸν αὐτῆς. Τοιοῦτος ἦτο λόγου χάριν ὁ στωϊκὸς καὶ λάλος Αὐλὸς Ποστούμιος Ἀλβῖνος (πραίτωρ κατὰ τὸ ἔτος 599—155, ὕπατος κατὰ τὸ 603—151). Ὁ Ἀλβῖνος εἶχε παιδευθῇ κατὰ τὴν νεότητά του ἐν Ἀθήναις, ἐπιδεικνύων δὲ ἕκτοτε τυφλὴν ἀγάπην καὶ ἐνθουσιασμὸν πρὸς ὅ,τι ἐλληνικόν, μάλιστα δὲ πρὸς τὰ γράμματα τὰ ἐλληνικά, ἠθέλησε καὶ νὰ γράψῃ ἐλληνιστὶ ποίημα καὶ πραγματικὴν ἱστορίαν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐζήτει διὰ τοῦ προσομίου συγγνώ-

μην παρὰ τῶν ἐντυγχανόντων, διότι, Ῥωμαῖος ὢν, δὲν κατεῖχεν ἀκριβῶς τὴν ἐλληνικὴν διάλεκτον, ὅθεν καὶ ἐπέσκωψεν αὐτὸν ὁ Κάτων, ὁ ἡγούμενος τῆς ἀνθελληνικῆς αἰρέσεως, λέγων ὅτι ἔπρεπε νὰ δοθῇ εἰς αὐτὸν συγγνώμη μόνον ἐὰν ἀναγκασθεῖς ὑπὸ ψήφισματος τῶν Ἀμφικτυόνων εἶχεν ἀναλάβῃ τὸ ἔργον καὶ ὅτι τὸ πρᾶγμα εἶναι παραπλήσιον, ὥς ἂν τις ἀφ' οὗ ἀπέγραψε τὸ ὄνομά του εἰς τοὺς γυμνικούς ἀγῶνας διὰ νὰ ἀγωνισθῇ εἰς τὴν πυγμὴν ἢ τὸ παγκράτιον, παρελθὼν ἔπειτα κατὰ τὴν ὥραν τοῦ ἀγῶνος εἰς τὸ στάδιον, ἤθελε παρακαλῇ τοὺς θεωμένους νὰ τὸν συγχωρήσωσιν ἐὰν δὲν ἡδύνατο οὔτε τὸν πόνον νὰ ὑποφέρῃ οὔτε τὰς πληγὰς.

Ἐχων δὲ πλήρη συνειδήσιν τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ ὁ δημιουργὸς τῆς ἐντέχνου ῥωμαϊκῆς ποιήσεως, ὅστις διὰ τῆς ἰδιοφυίας καὶ τοῦ παραδείγματός του ἐπὶ μακρὸν ἀκόμη χρόνον ἔμελλε νὰ κυριαρχῇ τῶν μεταγενεστέρων ποιητῶν ἅμα δὲ καὶ νὰ ἐμπνέῃ αὐτούς, ἔγραψε περὶ ἑαυτοῦ ἐν τινι τῶν σατιρῶν ὡς δῆθεν λεγομένους ὑπὸ τινος τῶν θαυμαστῶν του, τοὺς ἐξῆς λόγους· «Χαῖρε ποιητὰ Ἐννιε, ὅστις προσφέρεις εἰς τοὺς βροτοὺς φλογεροὺς στίχους ἐκ τοῦ βάθους τῆς καρδίας σου». Ἀντιθέτως δὲ πρὸς τὸν Σόλωνα, ὁ ὁποῖος ἠῤῃχετο νὰ μὴ ἀποθάνῃ ἀδάκρυτος, ὁ Ἐννιος, ἐποίησεν *elogium* εἰς ἑαυτόν, ἐν ᾧ λέγει· «Νὰ μὴ μὲ τιμήσῃ τις διὰ δακρύων μηδὲ νὰ μὲ κηδεύσῃ διὰ θρήνου. Διὰ τί; Ζῶν περιίπταμαι ἀνὰ τὰ στόματα τῶν ἀνθρώπων».

Ἐκ τῶν μεταγενεστέρων ποιητῶν καὶ συγγραφέων ὁ μὲν Λουκρήτιος λέγει περὶ τοῦ Ἐννίου ὅτι πρῶτος ἔδρεψεν ἀπὸ τοῦ Ἑλικῶνος τὸν ἀειθαλῆ στέφανον, ὃν ἐκλείσαν τὰ ἔθνη τῆς Ἰταλίας, ὁ δὲ Κικέρων μετ' ἀληθοῦς θαυμασμοῦ ὀνομάζει αὐτὸν ἔξοχον ποιητὴν καὶ πρῶτον τῶν ἐπικῶν. Αὐτὸς ὁ Ὁράτιος μετὰ σεβασμοῦ μνημονεύει τῶν Μουσῶν τῆς Καλαβρίας, αἵτινες μόναι ἡδυνήθησαν νὰ ἀπαθανατίσωσι τὴν δόξαν τοῦ Σκηπίωνος, ἐν ἄλλῃ δὲ τόπῳ, ἔνθα ὑπερμαχεῖ τῶν δικαίων τῆς νέας σχολῆς, θεωρεῖ μὲν ὑπερβολικὰ τὰ ἐγκώμια τὰ πλεχόμενα εἰς τὸν Ἐννιον ὑπὸ τῶν θαυμαστῶν του, οἵτινες τὸν ὠνόμαζον ἄλλον Ὁμηρον, ἀλλ' ὅμως

ὁμολογεῖ ὅτι εἶχε δημιουργικὴν δύναμιν ὁ γεραρὸς ποιητὴς καὶ ὅτι ἐπλούτισε τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ὁ Βιργίλιος δὲν ἐδίσταζε νὰ κοσμήῃ τὸ ἴδιον ἔργον, συγχρότερον ἴσως ἢ ὅσον ἡμεῖς νῦν δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν, διὰ ψηγμάτων χρυσοῦ, ἅτινα ἐλάμβανεν ἀπὸ τῆς ποιήσεως τοῦ Ἑννίου. Ὁ Σενέκας, ὅστις ἦτο καταφρονητικὸς μᾶλλον κριτὴς καὶ δὲν εἶχε πάντοτε ἀσφαλὲς τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ, ἐθαύμαζεν οὐδὲν ἥττον πολλοὺς στίχους τοῦ Ἑννίου. Ἐπὶ δὲ σημαντικώτερον εἶναι ὅτι ὁ Ὀβίδιος, ὦν αὐτὸς ἀληθὴς ποιητὴς, ἐξυμνεῖ τὴν ποιητικὴν διάνοιαν τοῦ αἰοδοῦ τῶν λιβυκῶν πολέμων, ἃν καὶ εὐρίσκει τραχεῖαν τὴν τέχνην του. Καὶ ἄλλοι δὲ τῶν ποιητῶν, ἐν οἷς καὶ ὁ Προπέρτιος, ἐξήνεγκον παρομοίας κρίσεις πρὸς τὴν τοῦ Ὀβιδίου, τῆς ὁποίας τίς εἶναι ἀκριβῶς ἡ σημασία, δυνάμεθα μάλιστα ἐκ τούτου νὰ κατανοήσωμεν, ὅτι δηλαδὴ τὸν Καλλίμαχον ἔκρινεν ὁ Ὀβίδιος ἀντιθέτως πρὸς τὸν Ἑννιον, ὡς ἔχοντα μὲν πολλὴν τέχνην, ὅχι ὅμως καὶ ποιητικὴν διάνοιαν. Καὶ ἐκτὸς δὲ τοῦ στενοῦ κύκλου τῶν ποιητῶν καὶ τῶν λογίων, οἵτινες ἦσαν ἐν μέρει καὶ ἀντίζηλοι, τὸν σεμνὸν αἰοδόν, ὅστις μετὰ τοσαύτης λαμπρότητος καὶ φιλοπατρίας εἶχεν ὑμνήσῃ τὴν μεγάλην περίοδον τῆς νεότητος τοῦ κατόπιν κοσμοκρατορήσαντος δήμου, ἐσέβοντο πάντοτε οἱ Ῥωμαῖοι καὶ εὐλαβοῦντο, ὁ δὲ ἀποδιδόμενος εἰς αὐτὸν σεβασμὸς εἶχε σχεδὸν θρησκευτικὸν χαρακτήρα. Ὁ ἀγαθὸς Βιτρούβιος νομίζει ὅτι πᾶς ἀνεπτυγμένος ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ φέρῃ ὡς φυλακτὸν ἐπὶ τοῦ στήθους ὁμοῦ μετὰ τοῦ εἰκονίσματος τῶν θεῶν καὶ τοῦ Ἑννίου τὸ εἰκονισμάτιον, τὴν αὐτὴν δὲ ἔννοιαν ἔχει καὶ ἡ κρίσις τοῦ Κοϊντιλιανοῦ, ἣν ἔχομεν ἀνωτέρω παραθέσῃ. Διασκόμεθα δὲ παρὰ τοῦ Μαρτιαλίου ὅτι καὶ κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους οἱ Ῥωμαῖοι ἐξηκολούθουν παρὰ τὸν Βιργίλιον νὰ ἀναγινώσκωσιν ἀκόμη καὶ τὸν Ἑννιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

ΤΟ ΔΡΑΜΑ

Προθεωρία

Κατὰ τὸν ἕκτον ἀπὸ Ῥώμης αἰῶνα, ζῶντος ἔτι τοῦ Ἐννίου, τὸ ῥωμαϊκὸν ἐορτολόγιον, οὕτινος ἡ διάταξις ἐκανόνισε καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ δράματος, εἶχε καθ' ἑλίου εἰπεῖν ὀριστικῶς ἀποτελεσθῇ. Τέσσαρες ἦσαν κατ' ἔτος αἱ ἐορταί, καθ' ἃς ἐτελοῦντο σκηνικαὶ παραστάσεις, τὰ Ῥωμαῖα, ἡ παλαιὰ ἐθνικὴ ἐορτὴ τῶν Ῥωμαίων, ἥτις ἤγετο κατὰ μῆνα Σεπτεμβρίου, τὰ Πληθεῖα, ἰδρυθέντα πρὸς ἐορτασμὸν τῆς συνδιαλλαγῆς τῶν δύο τάξεων καὶ ἀγόμενα κατὰ νοέμβριον, τὰ Ἀπολλώνια, κατὰ μῆνα ἰούλιον (ἀπὸ τοῦ ἔτους 542—212) καὶ τὰ Μεγαλήσια, τὰ πρὸς τιμὴν τῆς Μεγάλης Μητρὸς ἀγόμενα κατὰ μῆνα ἀπρίλιον (ἀπὸ τοῦ ἔτους 560—194). Ἐπειδὴ δὲ οἱ ἄνθρωποι εἶχον ἀρχίσῃ νὰ ἀγαπῶσιν ὁσημέραι πλείοτερον τὸ θέατρον, ἠϋξάνετο συγχρόνως καὶ ἡ διάρκεια τῶν ἡμερῶν, καθ' ἃς ἐτελοῦντο αἱ ἐορταί, ἐκάστοτε εἰς πλείοτέρας. Πλὴν τούτου παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις συνέβαινε καὶ τὸ ἐξῆς· τὸ ἐλάχιστον ἐναντίωμα, τὸ ὅποσον ἤθελεν ἐπισυμβῇ κατὰ τὴν τέλεσιν τῶν ἐορτῶν εἴτε ἐκ λόγων ἀτμοσφαιρικῶν, εἴτε ἐκ παρατυπίας εἴτε καὶ ἄλλως, ἐματαίωνε τὰς ἐορτάς καὶ καθίστα αὐτάς οὕτως εἰπεῖν ἀκύρους. Ἐπρεπε λοιπὸν νὰ ἐπαναληφθῇ ἡ ἐορτὴ ἢ ἐξ ἀρχῆς ἢ ἐκεῖθεν, ἐνθα τὸ ἐναντίωμα εἶχε συμβῇ. Ἐκ τούτου λοιπὸν παρείχετο πάλιν ἀφορμὴ εἰς παράτασιν τῶν ἐορτασίμων ἡμερῶν καὶ δὴ καὶ τῶν σκηνικῶν παραστάσεων, ὡσάκισ ἤρεσκε τοῦτο εἰς τὸν ἄρχοντα τὸν ἔχοντα τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἐορτῆς. Ἐπειτα κατ' ἔτος προσετίθεντο εἰς τὰς τακτικὰς ἐορτάς καὶ ἔκτακτοι, καθ' ἃς παρείχοντο ἄλλαι πάλιν ἀφορμαὶ εἰς θεατρικὰς παραστάσεις, ἠύχοντο λ. χ. πρὸ τῆς μάχης οἱ στρατηγοὶ ἐὰν νικήσωσι νὰ τελέσωσι μεγαλοπρεπεῖς ἐορτάς πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ, ὅστις εἶχε βοηθήσῃ

εἰς τὴν νίκην ἢ ἐτέλουν ἑορτὰς μετὰ τὴν νίκην ἵνα ἀποδώσωσιν εὐχαριστήρια εἰς τὸν βοηθήσαντα θεόν. Ὅμοιοι περιστάσεις πρὸς ἑορτασμὸν ἔκτακτον ἦσαν καὶ ἄλλαι πολλά· εὐχὴ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς πολιτείας ἢ θρίαμβος ἢ τελετὴ πρὸς καθιέρωσιν ναοῦ ἢ κήδευσις ἀνδρὸς ἐπιφανοῦς καὶ τὰ τοιαῦτα. Ὡστε αἱ καθ' ὅλον τὸ ἔτος ὠρισμένα διὰ τὸ θέατρον ἡμέραι ἦσαν ἐν Ῥώμῃ πολλά καὶ κατὰ πολὺ πλειότεραι ἢ ἐν Ἀθήναις, ἐκ τούτου δὲ κρίνομεν ὅτι καὶ ἡ δραματικὴ παραγωγὴ τῶν τε τραγωδιῶν καὶ τῶν κωμωδιῶν πρέπει νὰ ᾔτο μεγάλη. Ἡ δαπάνη τῶν τακτικῶν θεατρικῶν παραστάσεων ἐγένετο μὲν ὑπὸ τῆς πολιτείας, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον οἱ ἄρχοντες (οἱ κουρούλιοι ἀγορανόμοι κατὰ τὰ Ῥωμαῖα καὶ τὰ Μεγαλήσια, οἱ πληβεῖοι ἀγορανόμοι κατὰ τὰ Πληβεία, ὁ ἀστικός πραιτωρ κατὰ τὰ Ἀπολλώνια) οἱ ἔχοντες τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἑορτῶν ἐφιλοτιμοῦντο ἀνέκαθεν νὰ προσδανῶσι καὶ ἐκ τῆς ἰδίας περιουσίας ἵνα καθιστῶσιν αὐτὰς μεγαλοπρεπεστέρας κατὰ τὸ δυνατόν καὶ λαμπροτέρας καὶ γίνωνται αὐτοὶ δημοτικώτεροι. Ὁ παρέχων εἰς τὸν δῆμον τὴν ἑορτὴν εἶτε ἄρχων ἦτο εἶτε στρατηγὸς εἶτε ιδιώτης ἤρχετο εἰς συμφωνίας πρὸς τὸν ἐργολάβον εἶτε τὸν θιασάρχην, ὡς νῦν λέγομεν, ὃν οἱ Ῥωμαῖοι ἐκάλουν *dominum gregis*, περὶ τῆς παραδόσεως, τῆς μελέτης καὶ τῆς παραστάσεως τοῦ διδαχθισμένου δράματος. Ὅπως δὲ ἐν Ἀθήναις οὕτω καὶ ἐν Ῥώμῃ θιασάρχης ἦτο κατ' ἀρχὰς αὐτὸς ὁ ποιητής, ὢν συγχρόνως καὶ πρωταγωνιστὴς κατὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ δράματός του. Τιοῦτος ἦτο λ. γ. ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος. Ἀλλ' ἔπειτα ὅμως οἱ ποιηταὶ ἀποφεύγοντες νὰ ἔρχωνται αὐτοὶ εἰς ἄμεσον σχέσιν πρὸς τοὺς ὀργανωτὰς τῶν πανηγύρεων, ἐπώλουν τὰ δράματά των πρὸς αὐτοὺς διὰ μέσου ἄλλου τινος, ὅστις ἦτο καὶ ὁ διευθυντὴς τῶν θεαμάτων. Συνήθως δὲ προετιμῶντο τὰ νέα δράματα ἢ τοῦλάχιστον τὰ ἄγνωστα εἰς τὸ πλῆθος, ἂν δέ ποτε ἐγένετο ἀναπαράστασις δράματος παλαιοῦ, ἔπρεπε τοῦτο νὰ διασκευασθῇ οὕτως, ὥστε νὰ ἔχῃ πολὺ τὸ καινοφανές. Ἄν τὸ δράμα ἀπετύγχανεν ὁ ἐργολάβος ἦτο ὑπεύθυνος

πρὸς τοὺς ὀργανωτὰς τῆς ἑορτῆς, οἵτινες εἶχον ἀγοράσῃ αὐτὸ καὶ ὑπεχρεοῦτο νὰ ἀποδώσῃ τὰ πληρωθέντα χρήματα, ἀλλ' ὅπως-
δήποτε ὅμως τὸ ἅπαξ παρασταθὲν δρᾶμα ἦτο πλέον κτῆμά του
καὶ ἠδύνατο νὰ διαθέσῃ τὰ κατ' αὐτὸ ὅπως ᾔθελεν. Ἐννοεῖται δὲ
ὅτι ἐκ τῆς ἰκανότητος, ἐκ τῆς καλαισθησίας καὶ ἐκ τῆς δραστη-
ριότητος αὐτοῦ ἐκρέματο κατὰ πολὺ ἡ ἐπιτυχία παντὸς δράματος
καὶ κατ' ἀκολουθίαν καὶ ἡ φήμη τῶν δραματικῶν ποιητῶν ἐν τοῖς
τότε χρόνοις.

Ἀπλούστατον ἦτο καθ' ἑλὸν τὸν ἕκτον αἰῶνα τὸ θέατρον, ξύ-
λινον δὲ καὶ πρόσκαιρον. Ἰδρύετο μόνον διὰ νὰ γίνῃ ἡ παράστα-
σις, εὐθὺς δὲ ὡς ᾔθελε περατωθῇ ἡ πανήγυρις πάλιν διελύετο.
Ἀπετέλουν δὲ αὐτὸ μόνον τὸ προσκηνίον ἥτοι ἐπίμηχες ξύλινον
βῆμα πρὸ τῆς σκηνῆς καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐπεριειδόμενον, ἐφ' οὗ ἔβαι-
νον οἱ ὑποκριταί. Ἡ δὲ σκηνὴ οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ προστείχισμά
τι ἐκ σανίδων κατεσκευασμένον. Τὸ δὲ κυρίως θέατρον, ὅθεν
δηλαδή οἱ ἄνθρωποι ἐθεῶντο καὶ τὸ ὅποιον ὠνόμαζον *cavea*
τούτέστι κοῖλον οἱ Ῥωμαῖοι, οὔτε χωρίσματα εἶχεν οὔτε κα-
θίσματα, ἀλλὰ κύκλωθεν μόνον περιεκλείετο διὰ ξυλίνων ὡσαύ-
τως κιγκλίδων. Ὁ τόπος ἐξελέγετο πάντοτε πρὸς τὴν κλιτὺν λό-
φου, ἥτις ὑψοῦτο ἀμφιθεατρικῶς ἢ μᾶλλον ἡμικυκλικῶς, τὴν δὲ
βάσιν τοῦ ἀνωφεροῦς τούτου ἡμικυκλίου ἐσχημάτιζεν ἐν ὁμαλὸν
ἡμικυκλικὸν ὡσαύτως ἐπίπεδον ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν ὀρ-
χήστραν τῶν Ἑλλήνων. Εἰς τοῦτον τὸν ἐπίπεδον χώρον ἐλάμ-
βανον θέσιν οἱ ἄρχοντες, οἱ ἱερεῖς καὶ οἱ συγκλητικοὶ καὶ ἐκά-
θηντο ἐπὶ τῶν κουρουλίων αὐτῶν δίφρων, οἵτινες ἐπὶ τούτῳ ἐκο-
μίζοντο ἐκεῖ, ὑψηλότερα δὲ τῶν ἄλλων ἐκάθηντο οἱ ἄρχων οἱ πα-
ρέχων τὴν ἑορτὴν. Οἱ δὲ ἰδιῶται καὶ ὁ πολὺς ὄχλος ἢ ἴσταντο
ἀναμῖξ ὄρθιοι ἐπὶ τῶν ὑψωμάτων καὶ προσέβλεπον πρὸς τὸ προ-
σκήνιον ἢ ἐκάθηντο ἐπὶ τῆς χλόης. Ἐπὶ πολὺν δὲ χρόνον ἄφινον
οἱ Ῥωμαῖοι οὕτω τὰ πράγματα καὶ δὲν ἐφρόντιζον περὶ τῆς εὐ-
μαρείας καὶ τῆς ἀνέσεως τοῦ πλήθους καὶ ὅτε δὲ τέλος πάντων
εἶχον σκεφθῇ νὰ θεραπεύσωσι κατὰ τι τὴν ἀνάγκην ταύτην, σφο-

δρῶς ἀντεπεξῆλθον κατὰ τῶν νεωτεριστῶν οἱ εἰς τὰ πάτρια ἤθη αὐστηρῶς ἐμμένοντες ἀρχαῖκοι ἄνδρες, οἵτινες δὲν ἤθελον νὰ ὑποθάληται διὰ τῶν τοιούτων εὐκολιῶν ἢ ἀργία τοῦ πλήθους καὶ νὰ γίνηται τοῦτο ἐμπαθέστερον πρὸς τὰς θεάς μύθων ψευδῶν καὶ φανταστικῶν. Ἐν ἔτει 600—154 ὁ τοῦ προηγουμένου ἔτους ὑπατος Σκηπίων ὁ Νασικᾶς ἐκέλευσε νὰ κατεδαφισθῇ τὸ λίθινον θέατρον, ὅπερ εἶχον ἀρχίσῃ τότε νὰ κτίζωσι καὶ προεκάλεσεν αὐστηρὰν προσταγὴν τῆς συγκλήτου ἀπαγορεύουσαν νὰ ἐκμισθῶνται ἐν τῇ πόλει μέχρις ἀποστάσεως ἐνὸς μιλλίου καθίσματα διὰ τὸ θέατρον καὶ καθ' ὅλου νὰ θεῶνται οἱ πολῖται καθήμενοι. Ὡφείλεν ὁ Ῥωμαῖος τηρῶν ἀνδρικῶς τὴν ὀρθίαν στάσιν νὰ διαφυλάττῃ τὴν πατροπαράδοτον ἀρετὴν τοῦ γένους του. Ἀλλ' ὅπως-δήποτε ὅμως, τοῦλάχιστον καθὼς φαίνεται αἱ γυναῖκες, δὲν θὰ εὑρισκον πολλὴν τέρψιν παριστάμεναι ὑπὸ τοιούτους ὅρους ἐν τῷ θεάτρῳ. Ὁ Μούμιος, ὁ πορθητὴς τῆς Κορίνθου, πανηγυρίζων τὸν θρίαμβόν του μετ' ἐκτάκτου λαμπρότητος καὶ διὰ σκηنيκῶν ὡσαύτως παραστάσεων (609—145), ἔπηξε πρῶτος θέατρον ξύλινον μὲν, ἀλλὰ κατὰ πολὺ εὐπρεπέστερον τῶν προτέρων, κατὰ τὸν ἐλληνικὸν δὲ τρόπον, μετὰ χωρισμάτων καὶ καθισμάτων ἀμφιθεατρικῶς τεθειμένων, ἀλλὰ καὶ τοῦ Μουμίου τὸ θέατρον διελύθη μετὰ τὸ τέλος τῆς πανηγύρεως. Ὅπως-δήποτε τὸ ἔργον τοῦ Μουμίου ἦτο κατὰ πολὺ τελειότερον, δι' ὃ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς δσάκις ἐδίδοντο δραματικαὶ παραστάσεις κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον τὸ πρόγραμμα ἀνέγραφε τὴν διασκευὴν τοῦ θεάτρου. Ἀλλ' ἔκτοτε οὐδεμία ἄλλη μεταβολὴ ἐπῆλθε καθ' ὅλον τὸν ἑβδόμον αἰῶνα ἀπὸ κτίσεως τῆς πόλεως οὕτως, ὥστε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς ἐλευθέρας πολιτείας, ὅτε δηλαδὴ ἀκριβῶς ἠκμαζεν ἡ δραματικὴ ποίησις, μόνιμον θέατρον δὲν ὑπῆρχεν ἐν Ῥώμῃ.

Ἀλλὰ καὶ τοῦ προσκαίρου θεάτρου ὁ σκηنيκὸς διάκοσμος ὑπῆρξεν ἀπλούστατος καθ' ὅλην ἐκείνην τὴν περίοδον καὶ μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος, ἀπλουστάτη δὲ ἦτο καὶ πᾶσα ἡ ἄλλη σκευὴ ἢ εἰς τὴν παράστασιν τῶν δραμάτων χρησιμεύουσα, ἀνε-

πλήρουν δὲ οἱ ἄνθρωποι διὰ τῆς φαντασίας ὅσα νῦν αἰσθητότερον συντελοῦσιν ἐν τοῖς θεάτροις εἰς τὸ νὰ σχηματίζεται πλήρης ἡ δραματικὴ πλάνη. Προσεπάθησαν δὲ βραδύτερον νὰ ὑποδοηθῶσι τὴν ἐνέργειαν τῆς φαντασίας κοσμοῦντες διὰ γραφῶν τὴν σκηνήν, ἥτις πρότερον ἀπετελεῖτο ἐξ ἀπλῶν σανίδων. Τριῶν δὲ εἰδῶν ἦσαν αἱ γραφαὶ αὗται ἤτοι τρεῖς ὑπῆρχον κύριαι σκηναί, μία μὲν παριστάνουσα ἀνάκτορον καὶ χρησιμεύουσα εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν τραγωδιῶν, ἄλλη δὲ ἰδιωτικὸν οἶκον διὰ τὰς κωμωδίας—ἀμφότεραι αὗται αἱ σκηναὶ εἶχον ἄνωθεν μὲν παράθυρα καὶ ἐξώστας προβεβλημένους, κάτωθεν δὲ τὰς τρεῖς πύλας, αἵτινες ἦσαν τυπικαὶ καὶ ἐν τῷ ἐλληνικῷ θεάτρῳ, ὧν ἡ μὲν μέση ὑπεδείκνυε τὴν κυρίαν εἴσοδον τοῦ οἰκοδομήματος, διὰ δὲ τῶν ἄλλων δύο ὑπετίθετο ὅτι ἐγίνετο ἡ ἐξ ἄλλων τόπων προσέλευσις—ἡ δὲ τρίτη σκηνὴ παρίστανεν ἀγροτικὴν τοποθεσίαν καὶ ἐχρησίμευε διὰ τὰς περιστάσεις ἐκείνας, καθ' ὅσας τὰ δρώμενα ὑπετίθεντο ἔξω τῆς πόλεως, ἐν τοῖς ἀγροῖς. Ὅταν δὲ ᾔτο χρεία νὰ μεταβληθῇ ἡ σκηνή, εἴλκοντο τὰ δύο ἡμισκηνία, τὸ μὲν πρὸς τὰ δεξιὰ, τὸ δὲ πρὸς τὰ ἀριστερὰ καὶ ἐν τῷ μέσῳ, ὅπου ὁ χώρος εἶχε καταλειφθῇ κενός, προσηρμόζετο ἡ νέα σκηνογραφία. Ἐγίνετο δὲ τὸ πρῶτον χρῆσις τεχνικωτέρων σκηνογραφιῶν ἐν ἔτει 655—99 κατὰ τὰς θέας, ὅς παρῆσεν ὁ κουρούλιος ἀγορανόμος Κλαύδιος Ποῦλχερ, τὴν δὲ πρώτην αὐλαίαν μετεχειρίσθησαν οἱ Ῥωμαῖοι, ἀφ' ὅτου ἐκληρονόμησαν τὰ πολύτιμα ὑφάσματα τοῦ βασιλέως Ἀττάλου (621—133). Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ τῶν ὑποκριτῶν ἡ σκευὴ καὶ πάντα τὰ ἄλλα τὰ πρὸς τὴν παράστασιν χρήσιμα ἦσαν ὡσαύτως ἀπλᾶ. Ὁ χορηγὸς (ἡ λέξις ἔχει ἄλλην σημασίαν ἐν τῷ Ῥωμαϊκῷ θεάτρῳ ἢ ἐν τῷ ἐλληνικῷ) ἡ ἱματιοφύλαξ ἐμίσθωνε τὰ ἀναγκαῖα σκευή, τὰς σκηνογραφίας, μάλιστα δὲ τὰς στολὰς τῶν ὑποκριτῶν εἰς τὸν ἄρχοντα ἢ τὸν ἰδιώτην τὸν παρέχοντα τὰς θέας. Ἐφόρουν δὲ οἱ ὑποκριταὶ ἐν μὲν τῇ τραγωδίᾳ κρηπίδας (*crepida*, ἔθεν *fabula crepidata*), βαρέα ὑποδήματα ξύλινα ἢ δερμάτινα, ἀντὶ κοθόρνων, ἐν δὲ τῇ κωμωδίᾳ ἐμβάδας

(soecus). Ἡ διπλῇ τήβενος, ἣν ἐφόρουσαν θύοντες οἱ ἱερεῖς οἱ λεγόμενοι φλαμένται ἀντικαθίστα παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις τὸ μετὰ σύρματος βασιλικὸν ἱμάτιον τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἐν ταῖς κυρίως ῥωμαϊκαῖς τραγωδίαις ἦτοι ταῖς πραιτέξταις οἱ Ῥωμαῖοι βασιλεῖς καὶ στρατηγοὶ εἶχον πάντοτε τὴν περιπόρφυρον τήβεννον (toga praetexta). Ἐν τῇ κωμῳδίᾳ, οἱ στρατιωτικοὶ ἐφόρουσαν χλαμύδα πορφυρᾶν, εἶχε δὲ ἡ ἐλληνίζουσα κωμῳδία (ἡ παλλιᾶτα) καὶ ἴδιον ἔνδυμα διὰ τὰ κύρια πρόσωπα, τὸ ἱμάτιον (pallium). Τοῦτο δὲ τὸ ἱμάτιον οἱ μὲν γέροντες ἐφόρουσαν λευκόν, οἱ δὲ νέοι ἀνοικτοῦ καὶ ζωηροῦ χρώματος (κόκκινον, κυανοῦν κτλ.). Αἱ δὲ ἑταῖραι περιέβαλλον τὴν κεφαλὴν διὰ κροκοθαφοῦς ἢ κιτρίνου ὑφάσματος (ricinium). Μετεχειρίζοντο δὲ οἱ ὑποκριταὶ καὶ διάφορα μέσα, μάλιστα ἐν τῇ κωμῳδίᾳ, ὅπως μεγαλύνουσι τὴν κοιλίαν, τὰς κνήμας, τοὺς πόδας, ἐπὶ τὸ φορτικώτερον, ὥς δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐξ ἀρχαίων ἀπεικασμάτων καὶ περιγραφῶν. Ἐψιμυθίων δὲ καὶ τὸ πρόσωπον καὶ διὰ κρητίδος ἐλεύκαινον τὰς χεῖρας, μάλιστα ὅτε ὑπεκρίνοντο γυναικεῖα πρόσωπα. Εἶχον δὲ καὶ φενάκας (galeros) διαφόρων χρωμάτων, λευκάς, μελαίνας, ξανθὰς, πρὸς ὑποδήλωσιν τῆς ἡλικίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῶν προσώπων, ἐν δὲ τῇ τραγωδίᾳ εἶχον καὶ ἰδίαν τινα ὑψηλὴν φενάκην, παρεμφερῇ πρὸς τὸν ὄγκον τῶν Ἑλλήνων ὑποκριτῶν. Ἀντὶ δὲ νομισμάτων μετεχειρίζοντο ἐπὶ τῆς σκηνῆς κυάμους, οἱ δὲ θεαταί, ὅπως ἐν τοῖς ἄλλοις, ἤρχοντο καὶ ὥς πρὸς τοῦτο εἰς τὴν τοιαύτην ἀφελῇ παράστασιν τῆς πραγματικότητος.

Ἐκ τῶν λεχθέντων γίνεται φανερόν ὅτι ὅλη ἡ ἐξωτερικὴ κατασκευὴ τῶν δραματικῶν παραστάσεων ἐν Ῥώμῃ ὑπελείπετο κατὰ πολὺ τῆς μεγαλοπρεπείας, τοῦ κάλλους καὶ τῆς θρησκευτικῆς λαμπρότητος τῶν ἐν Ἀθήναις τελουμένων Διονυσιακῶν ἑορτῶν. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐν Ῥώμῃ διδασκόμενα δράματα οὐδὲν ἄλλο ἦσαν καθ' ἑλίου εἰπεῖν εἰμὴ ἀτεχνότερα ἀντίγραφα τῶν ἐλληνικῶν παραδειγμάτων. Ἀλλ' ὅμως τὰ ἀντίγραφα ταῦτα εὐρύνουσι κατὰ τρόπον θαυμάσιον τὰς γνώσεις ἡμῶν περὶ τῶν πρωτοτύπων, τὰ

ὅποια δυστυχῶς ἀπωλέσθησαν καὶ ἐκτὸς τούτου ἔχουσιν ἀνακε-
κραμένον καὶ τόσον πνεῦμα ῥωμαϊκὸν γνήσιον, ὥστε ἂν καὶ ἀπο-
μιμήματα μετέχουσιν ὅμως καὶ τινος πρωτοτυπίας. Τὸ ἀττικὸν
γλεῦκος ὑπέστη δευτέραν ζύμωσιν ἐπὶ τοῦ ἰταλικοῦ ἐδάφους καὶ
ἀπώλεσε μὲν τὸ πάτριον ἄρωμα τὸ λεπτόν, ἀλλ' ἀπέκτησεν ἐκ τοῦ
νέου ἐγκλιματισμοῦ ἰδιόζουσαν τινὰ δύναμιν καὶ ἀρετὴν ἐπίκτητον.

Οὕτω λοιπὸν οἱ πρῶτοι δημιουργοὶ τῆς ποιητικῆς γραμμα-
τείας τῶν Ῥωμαίων ἐγεώργησαν, ἐκτὸς τῶν ἄλλων ποιητικῶν
γενῶν, ἂν ὅχι μετὰ τῆς αὐτῆς ἐπιτυχίας, μετ' ἴσης ὅμως προθυ-
μίας καὶ τὴν τραγωδίαν καὶ τὴν κωμωδίαν. Αὐτὸς ὁ Ἑννίος, πλὴν
τῆς τραγωδίας, περὶ ἣν ἐκθύμως ἡσχολήθη, ἔγραψε καὶ τινὰς
κωμωδίας, ἀλλὰ δὲν ἐπέτυχε, δύο δὲ μόνον ἐξ αὐτῶν γινώσκομεν
τὰς ἐπιγραφάς· ἡ μία ἐπεγράφετο *Caupuncula* (ἡ Καπηλὶς) καὶ
ἡ ἄλλη *Pancratiastes*. Ἐχομεν δὲ καὶ τινὰ ἀσήμαντα αὐτῶν λεί-
ψανα. Ὁ Ναΐδιος φύσει ὦν τολμηρότερος καὶ ἐπιθετικώτερος,
ἠδύνατο κατὰ πολὺ μᾶλλον νὰ διαπρέψῃ ἐν τῇ κωμωδίᾳ, ἀλλὰ
δυστυχῶς τὴν δύναμιν τῆς ἰδιοφυΐας του ἔθραυσεν ἡ πίεσις τῶν
ἀριστοκρατικῶν. Ὁ καθ' Ἑλληνας λοιπὸν καταμερισμὸς τῆς
γραμματειακῆς ἐργασίας ἀναφαίνεται τὸ πρῶτον εἰς τοὺς εἰδικῶς
περὶ τὴν κωμωδίαν ἀσχοληθέντας καὶ ἰδίᾳ τὴν ἐλληνίζουσαν κω-
μωδίαν, τὴν παλλιᾶταν (*fabula palliata*, ἐκ τοῦ *pallium* =
ἱμάτιον ἐλληνικόν, ὅπερ, ὡς εἶπομεν, ἐφόρουσαν οἱ τῶν τοιοῦτων
κωμωδιῶν ὑποκριταί).

Α'. Η ΕΛΛΗΝΙΖΟΥΣΑ ΚΩΜΩΔΙΑ ἢ ΠΑΛΛΙΑΤΑ

ΤΙΤΟΣ ΜΑΚΚΙΟΣ ΠΛΑΥΤΟΣ.

Κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἀπὸ κτίσεως τῆς πόλεως
εἶχεν ἔλθῃ εἰς τὴν Ῥώμην ἐκ τῆς νεωστὶ ὑποταχθείσης Ὀμβρι-
κῆς πόλεως Σαρσίνης νεώτατος τὴν ἡλικίαν ὁ Πλαῦτος, ὅστις ἐν

τῇ ἰδιαιτέρᾳ πατρίδι του ὠνομάζετο Μάγκιος Πλῶτος ἦτοι Πλατύπους. Καὶ πρῶτον μὲν ἐγένετο ὑπηρέτης ἐν θιάσῳ ὑποκριτῶν, ἀφ' οὗ δὲ ἀπέκτησεν ὀλίγα χρήματα ἐπεδόθη εἰς τὴν ἐμπορίαν καὶ τούτου ἕνεκα ἔκαμε καὶ ἀποδημίας, ἀλλ' ἀτυχήσας ὁμῶς κατὰ τὰς ἐπιχειρήσεις του ἐπανῆλθεν ἄπορος καὶ κατὰ χρεως εἰς τὴν Ῥώμην ἔνθα ἠναγκάσθη μὴ ἔχων ἄλλον πόρον ζωῆς νὰ περιάγῃ ἐπὶ μισθῷ τὸν χειρόμυλον παρά τινι μυλωθρῷ. Καὶ ὁμῶς κατάρθωνεν ἂν καὶ περὶ τὸ βαρὺ ἐκεῖνο ἔργον ἀσχολούμενος καὶ χρόνον ἐπαρκῆ νὰ εὐρίσκη καὶ ἱκανὴν φαιδρότητα νὰ ἔχῃ, ὥστε νὰ συντάττῃ κωμῳδίας, τὴν ἀφορμὴν βεβαίως λαθὼν ἐκ τῆς πρώτης αὐτοῦ παρὰ τοῖς ὑποκριταῖς ὑπηρεσίας. Συνέταξε λοιπὸν ἐκεῖ, ἐν τῇ ἀπομονώσει τοῦ μύλου του τρεῖς κωμῳδίας, ὧν ἡ μὲν ἐπεγράφετο *Saturio* (ὄνομα παρασίτου), ἡ δευτέρα *Addictus* (ὁ δουλεύων πρὸς ἀπότισιν τῶν χρεῶν του), ἡ ὠνόμασεν οὕτω ἐκ τῆς συμβάσεως εἰς ἑαυτὸν περιπετείας, τῆς δὲ τρίτης ἀγνοοῦμεν τὸ ὄνομα. Τὰ ἔργα ταῦτα κατάρθωσε νὰ πωλήσῃ πρὸς παράστασιν κατὰ τινας δημοτελεῖς ἑορτάς, ὅπως ἀνωτέρω εἵπομεν ὅτι ἐγίνετο, καὶ οὕτω οὐ μόνον ἀνεκουρίσθη κατὰ τι ἀπὸ τῆς ἀνεχείας, ἥτις κατέτρυχεν αὐτόν, ἀλλὰ καὶ ἐπεθαρρύνθη εἰς φιλοπρόνησιν νέων κωμῳδιῶν, ὥστε τριάκοντα ἤδη ἐτῶν ἡλικίαν ἔχων ἀφιερῶθη ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν κωμικὴν ποίησιν. Ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη, μέχρι δηλαδὴ τοῦ θανάτου του (ἐν ἔτει 570—184), ὁ Τίτος Μάγκιος Πλαῦτος (ὅπως μετωνομάσθη, ἀφ' οὗ πλέον ἐγινε πολίτης ἐπιφανής), ἥσκησε τὴν τέχνην μετὰ νέας ἐκάστοτε δημιουργικῆς δυνάμεως καὶ πνεύματος ἀκαταπονήτου. Ἐκ τῶν 20 (ἢ 21) κωμῳδιῶν, ἃς νῦν ἔχομεν, ὀλίγισται εἶναι ἐκεῖναι, περὶ ὧν δὲν ἐσώθησαν μαρτυρίαι κατὰ τίνα περίστασιν παρεστάθησαν. Ἐκ τῆς παλαιᾶς διδασκαλίας τοῦ Ψευδύλου (*Pseudolus*) μανθάνομεν ὅτι ἡ κωμῳδία αὕτη, ἥτις εἶναι ἐκ τῶν ἀρίστων τοῦ Πλαύτου, παρεστάθη κατὰ τὸ ἔτος 562—192, προεδρεύοντος τῶν ἀγώνων τοῦ ἀστικοῦ πραίτωρος Μάρκου Ἰουνίου Βρούτου, ἐπὶ τῇ καθιερώσει, ὡς εἶναι σχεδὸν βέβαιον, τοῦ ναοῦ τῆς

Μεγάλης Μητρὸς τῶν θεῶν, διότι γινώσκουμεν ὅτι ἡ τελετὴ αὕτη ἐγένετο ἀσκοῦντος τοῦ Βρούτου τὴν ἀρχὴν τοῦ πραίτωρος καὶ ὅτι ἐκοσμήθη πλήν ἄλλων καὶ διὰ θεατρικῶν παραστάσεων. Δι' ἀκριβεστάτων χρονολογικῶν ὑπολογισμῶν εὑρέθη ὅτι ἡ κωμωδία ἢ ἐπιγραφομένη Τριῦμβολαιος (Trinummus) ἐδιδάχθη κατὰ τὰ Μεγαλήσια, ἀλλὰ πάντως μετὰ τὸ ἔτος 560—194 καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μετὰ τὴν ἐν Συρίᾳ ἥτταν τοῦ Ἀντιόχου (563—191). Κατ' ὀλίγα ἔτη νεωτέρα εἶναι ἄλλη ἀξιόλογος τοῦ Πλαύτου κωμωδία, ἣν ἐποίησε κατὰ τὸ γῆράς του, ὁ Ἀγριος (Truculentus), εἰς τὴν μέσσην δὲ περίοδον τοῦ βίου τοῦ ποιητοῦ ἀνήκει ὁ Στίχος, διδαχθεὶς, ὡς γινώσκουμεν ἐκ ῥητῆς καὶ ἐπισήμου παλαιᾶς μαρτυρίας, ἐν ἔτει 554—200 κατὰ τὰ Πληθεῖα, εἰς δὲ τὴν πρώτην, ὁ Ἀλαζὼν στρατιώτης (Miles gloriosus) ἂν ἡ ἐν τῇ κωμωδίᾳ ταύτῃ ἐκδηλουμένη συμπάθεια ἐπὶ τῇ καθεύρει Ῥωμαίου ποιητοῦ εἶναι τῷ ὄντι ὑπαινιγμὸς εἰς ὅ,τι συνέβη εἰς τὸν Ναίβιον, ὅστις περὶ τὸ ἔτος 550—204 κατέλιπε διὰ παντὸς τὴν Ῥώμην. Αἱ Βακχίδες (Bacchides) φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ τεχθῶσιν εἰς τὸ χρονικὸν διάστημα τὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 562 καὶ 566 ἀπὸ Ῥώμης, εἶναι δὲ βέβαιον ὅπωςδῆποτε ὅτι ἐποιήθησαν μετὰ τὸν Ἐπίδικον (Epidicus), ἀλλ' ὅχι καὶ πολὺν χρόνον ὕστερον.

Ἐπειδὴ δὲ εὐτυχῶς ἐσώθησαν πλεῖσται κωμωδίαί τοῦ Πλαύτου, δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἀσφαλῶς ἐκ τούτου πλήρη ἔννοιαν τοῦ ποιητικοῦ γένους, ὅπερ ἐκεῖνος ἤγαγεν εἰς τὴν τελειότητα, τουτέστι τῆς παλλιᾶτας, διότι ἐτιμήθη ὁ Πλαῦτος ἐν Ῥώμῃ καὶ ἐτιμᾶτο καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ἀκόμη χρόνους ὡς μεγαλοφυῆς ποιητῆς καὶ ὡς εἰς τῶν διδασκάλων ἐν τῇ κωμικῇ ποιήσει.

Ὅτε ἤρχισε νὰ γίνηται γνωστὸς ἐν Ῥώμῃ ὁ Αἰθῖος Ἀνδρόνικος, εἶχον ἀποθάνῃ ἀπὸ 165 ἤδη ἐτῶν ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Εὐριπίδης, ἀπὸ 52 ὁ Μένανδρος, ἀπὸ 21 ὁ Φιλήμων. Ἡ δημοιουργικὴ περίοδος τῆς ἀττικῆς δραματουργίας εἶχε κλείσῃ καὶ περατωθῇ, ἀλλ' ὅμως τὰ παλαιὰ κλασσικὰ ἔργα τῶν μεγάλων διδασκάλων

ἐδιδάσκοντο ἀκόμη ὄχι μόνον ἐν Ἀθήναις κατὰ τὰς συνήθεις ἐορτάς, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλον τὸν ἐλληνικὸν κόσμον ὑπὸ θιάσων, οἵτινες μετέβαινον πρὸς τοῦτο ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν, ἀλλ' ἦσαν καλῶς καὶ τελείως ὠργανωμένοι. Καὶ ἡ μὲν ἀρχαία κωμωδία, ἡ Ἀριστοφάνειος, φανταστική οὖσα καὶ ἰδιοφυής, εἶχεν ἐγκαταλειφθῇ, ἀφ' ὅτου σὺν τῷ χρόνῳ αἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀποβάλλῃ τὴν ἡγεμονίαν καὶ τὴν πολιτικὴν αὐτῶν σημασίαν· ἔκτοτε καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἀττικὸν εἶχεν ἀπωλέσῃ τὴν προτέραν αὐτοῦ ἑξαρσιν. Ἀλλὰ παρὰ τὴν μεγαλοπρεπῆ κωμωδίαν τοῦ Ἀριστοφάνους, εἶχον διὰ τοῦ Ἐπιχάρμου ἀναφυῇ ἐν Σικελίᾳ τὰ σπέρματα καὶ ἄλλου εὐχερῆστερου κωμικοῦ γένους, τὰ ὅποια σπέρματα μετῆνεγκον ἐκεῖθεν ἤδη ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς πρώτης ἀναπτύξεως τῆς κωμωδίας, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἴσως παροδικῆς ἀντιδράσεως, ὁ Κράτης μάλιστα καὶ ὁ Φερεκράτης, εἰς τὴν Ἀττικὴν, ἔνθα ἦσαν προωρισμένα, ὅταν ἤθελεν ἔλθῃ ὁ κατάλληλος χρόνος, λαμπρῶς νὰ καρποφορήσωσιν. Ἐπειδὴ δὲ εἶχεν ἀπαγορευθῇ πλέον ἢ τοῦλάχιστον περισταλῇ ἡ ἀχαλίνωτος ἐλευθερία τοῦ κωμωδεῖν καὶ σκώπτειν ὀνομαστί, ἐτράπη ἀντὶ τούτου ἡ εὐτραπελία τῆς Διονυσιακῆς τέχνης ἐπὶ τὸν διασυρμὸν καὶ τὴν κωμικὴν ἀπομίμησιν γενικῶν τινῶν τύπων, πραγματευομένη ἐπὶ τὸ ἀστειότερον θέματα ἠθικὰ καὶ κοινωνικὰ ἢ σκώπτουσα τὰς ἀτοπίας τῶν ἀγροτῶν καὶ τῶν φιλοσόφων. Οὕτως ἐγεννήθη ἡ λεγομένη κωμωδία χαρακτῆρων, τὴν ὁποίαν διαφερόντως μὲν ἐγεώργησαν ἐν τῇ Ἀττικῇ ὁ Ἀντιφάνης καὶ ὁ Ἀλεξίς, ἀνύψωσαν δὲ εἰς ἀκμὴν καὶ τελειότητα οἱ περὶ τὸν Μένανδρον ποιηταί. Εἰς τοῦτο τὸ γένος ἀνήκουσιν αἱ κωμωδίαί αἱ ἀπὸ τοῦ κυριωτάτου αὐτῶν ἥρωος ἐπιγραφόμεναι Ἀγροϊκος, Δεισιδαίμων, Δύσκολος, Κόλαξ, Φιλάργυρος, Στρατιώτης, Ἰατρός, Φαρμακοπώλης, Μαστροπός, Τοχιστής, Μάγειρος, Φιλόσοφος κτλ. Καὶ αὗτοι θεοὶ ὑπέκυψαν εἰς τὸν διασυρμὸν καὶ διετηρήθη οὕτω ἡ παλαιὰ μυθολογικὴ κωμωδία, ἐν ᾗ παριστάνοντο ἐπὶ σκηνῆς αἱ τύχαι καὶ αἱ περιπέτειαι τοῦ βίου τῶν ἀθανάτων κατὰ τρόπον ἐντελῶς πραγματικὸν καὶ ἀνθρώπινον, ἐνέχοντα μὲν πολὺ τὸ ἀστεῖον,

ἀλλ' ἄνευ κακίας καὶ ὑστεροβουλίας. Ἀφ' οὗτου δὲ ὁ Εὐριπίδης εἶχε καταστήσῃ τὴν τραγωδίαν πλουσιωτέραν καὶ πολυπλοκωτέραν καὶ προσέτι ἀνθρωπινωτέραν καὶ ὀλιγώτερον ἰδανικὴν, προσεπάθησαν καὶ οἱ κωμικοὶ ποιηταί, κατὰ τὸ παράδειγμα αὐτοῦ, νὰ εὐρίσκωσι μύθους ὅσον τὸ δυνατόν ἀρτίους καὶ ἔχοντας πλοκὴν τοιαύτην, ὥστε νὰ ἀποβῇ ὅσον ἐνδέχεται συγκεκροτημένη καὶ ἡ δέσις καὶ ἡ λύσις, ἀπὸ δὲ τοῦ φανταστικοῦ χαρακτῆρος τῆς ἀρχαίας κωμωδίας μικρόν τι λείψανον ἐσώθη παρ' αὐτοῖς καὶ τοῦτο συνίσταται εἰς τὴν παραμέλησιν τῶν ἐξωτερικῶν ὄρων τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου καὶ τὸ ἀπίθανον πολλάκις τῆς εὐρεθείσης ὑποθέσεως. Ἡ μόνη κατ' αὐτοὺς θεὰ ἡ κυβερνώσα τὸν κόσμον εἶναι ἡ Τύχη καὶ εἰς τὴν ἐνέργειαν τῆς τύχης ἄφινον τῷ ὄντι πολὺν τόπον ἐν τῇ κωμικῇ πραγματείᾳ. Ἡ σκηνή, ἐφ' ἧς ἀνεπτύσσετο τὸ νέον τοῦτο ὄρᾳμα ἦτο ἡ οἰκογένεια, τῆς μεσαίας μάλιστα κοινωνικῆς τάξεως, ἡ δὲ κυριώτατος παράγων τῆς δράσεως ἦτο κατὰ φυσικὸν λόγον ἐκείνη ἡ δύναμις, ἥτις δημιουργεῖ καὶ συντηρεῖ τὴν οἰκογένειαν, ὁ ἔρως ὁ σωματικὸς. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ υἱοὶ καὶ οἱ θυγατέρες ἐλευθέρων γονέων δὲν ἦτο δυνατόν κατὰ τὰ ἤθη τῆς ἀρχαιότητος νὰ σχετίζωνται ἀκωλύτως πρὸς ἀλλήλους, ὥστε νὰ ἐπέρχηται καὶ ἀγάπη δυναμένη νὰ καταλήξῃ εἰς νόμιμον γάμον, οὐδὲ παρεῖχεν ἡ οἰκογενειακὴ ἐστία πρόσφορον τόπον πρὸς πλοκὴν ἐρωτικῶν περιπετειῶν, ἔπρεπεν ἐξ ἀνάγκης νὰ καταφεύγωσιν οἱ ποιηταὶ ἔξω τῆς οἰκογενείας, ἵνα εὐρίσκωσι καταλλήλους ὑποθέσεις, τοὔτέστιν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἐταίρων. Τὴν σχέσιν τῶν νέων πρὸς τὰς τοιαύτας γυναῖκας δὲν ἔβλεπον βέβαια εὐχαρίστως οἱ γονεῖς καὶ πλὴν τούτου ἔπρεπεν οἱ νέοι νὰ δαπανῶσι χάριν αὐτῆς οὐκ ὀλίγα χρήματα, πολλάκις δὲ καὶ κίνδυνος νὰ ὑφίστανται ἕνεκα τῶν ἀντεραστῶν. Τούτων λοιπὸν τῶν ἐμποδίων ἡ ὑπέρβασις ἦτο τὸ κύριον θέμα τῆς δραματικῆς εὐρέσεως· εἰς τοὺς ἀπατηθέντας γονεῖς δὲν ἀπέμενε συνήθως ἄλλο εἰμὴ ἡ συγγνώμη. Πολτάκις—καὶ τοῦτο συμβαίνει κατὰ τὰς εὐτυχεστέρας περιστάσεις—ἀποκαλύπτεται ὅτι ἡ κόρη ἡ νομιζομένη δούλη (διότι τοιαῦται ἦσαν αἱ

ἐταῖραι) εἶναι θυγάτηρ ἐλευθέρου πατρός, ἥτις εἶχε μὲν περιπέση ἄκουσα εἰς χεῖρας μαστροποῦ κατὰ τὴν παιδικὴν τῆς ἡλικίαν εἴτε ἐξ ἀρπαγῆς εἴτε ἐξ αἰσχρᾶς πωλήσεως, ἀλλ' εἶχεν ὅμως παραμείνῃ ἀγνή, ὥστε δύναται ἀκωλύτως νὰ γίνῃ δεκτὴ εἰς τὴν οἰκογένειαν ὡς νύμφη. Ἐν ἄλλαις κωμωδίαις εἶναι διάφορος ἡ πλοκή· ὁ νεαρὸς ἐραστὴς μετανοεῖ, ὑπόσχεται ὅτι δὲν θέλει πλέον ἀμαρτήσῃ καὶ ὑποκύπτει εἰς τὸν ἐπιβαλλόμενον εἰς αὐτὸν τίμιον γάμον. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οἱ ποιηταὶ ἔχοντες τὰ γενικὰ ταῦτα στοιχεῖα ἠδύναντο ποικιλοτρόπως νὰ πλέκωσιν αὐτὰ καὶ νὰ παράγωσι πολυειδεῖς δραματικὰς συνθέσεις, ὅπως ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἔκτακτος πληθὺς τῶν τοιούτων κωμωδιῶν, αἵτινες ὅμως παρ' ὅλην τὴν ποικιλίαν τῶν λεπτομερειῶν ἔχουσι καθ' ὅλου ἰκανὴν ὁμοιότητα. Ἄλλως δὲ ἠδύναντο βεβαίως νὰ εὐρεθῶσι καὶ ἄλλης φύσεως θέματα εἰλημμένα ἐκ τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου καὶ ὑπῆρχον τῷ ὄντι κωμωδαί (ἔχι ὅμως τοῦ Μενάνδρου), ἀπὸ τῶν ὁποίων ἔλειπεν ἔχι μόνον τὸ ἐρωτικὸν στοιχεῖον, ἀλλὰ καὶ γυναικεῖα πρόσωπα καθ' ὅλου, ἐσώθησαν δὲ πλεῖστοι τίτλοι κωμωδιῶν ἀναφερόμενοι ἐν μέρει εἰς τὰς σχέσεις τῆς πατρότητος καὶ τῆς οἰκογενείας, ἐξ ὧν φαίνεται ὅτι οἱ παλαιοὶ εἶχον θησαυρὸν ὅλον ὑποθέσεων καὶ ἱστοριῶν, ἄλλης φύσεως παρὰ τὰς ἐρωτικὰς, ἐξ ὧν ἦν τλουον πρὸς δραματουργίαν. Ὅστις δὲ γινώσκει τὸ εὐφάνταστον τῶν Ἑλλήνων δὲν θὰ ἀπορήσῃ διὰ τὴν πνευματικὴν ταύτην γονιμότητα.

Εἰς τὰς ἐλληνικὰς πόλεις τῆς κάτω Ἰταλίας εἶχεν ἀπὸ πολλοῦ εἰσαχθῆ καὶ εὐδοκιμήσῃ ἡ ἄττικὴ κωμωδία, ὅτε ὁ Ταραντῖνος Λίβιος καὶ ὁ Καμπανὸς Ναίβιος μετένεγκον κατὰ πρῶτον εἰς τὴν Ῥώμην ἐκ τῆς πατρίδος των ἐλληνικὰ δράματα. Βεβαίως δὲ δὲν θὰ ἔτερπον τὸ ῥωμαϊκὸν κοινὸν τὰ πνευματικὰ ταῦτα προϊόντα, ἐν οἷς ὁ βίος ὁ ἀνθρώπινος περιγράφεται μετὰ τσαούτης ἐλαφρότητος καὶ τοσούτου σκεπτικισμοῦ, ἂν καὶ τὰ αὐστηρά ἦθι τῶν Ῥωμαίων δὲν εἶχον ἐν τῷ μεταξύ ὑποστῇ σημαντικὴν χαλάρωσιν ἕνεκα ἄλλων ἐπιδράσεων τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Κατὰ τὸ ἔτος

520—234 τόσον πολλοὶ ἦσαν ἤδη οἱ ἄγαμοι ἐν Ῥώμῃ, ὥστε τὸ πρᾶγμα εἶχεν ἀρχίσῃ νὰ ταραττῇ τοὺς χρηστοὺς πολίτας, ὁ δὲ αὐστηρὸς τηρητὴς τῶν πατρίων ἠθῶν, ὁ Κάτων, ἐν τῷ περιφρήμῳ λόγῳ, ὃν εἶπεν ἐν τῇ συγκλήτῳ (559—195) ἀντιτασσόμενος εἰς τὴν κατάργησιν τοῦ Ὀππίου νόμου (539—215), κατηνέχθη κατὰ τῆς φιλαρεσκείας καὶ τῆς πολυτελείας τῶν γυναικῶν, ὅπως θὰ ἔκαμνε γηραιὸς ἥρως κωμωδίας, κατὰ δὲ τὴν τιμητείαν του (570—184) προσεπάθησε νὰ ἀποκαθάρῃ πάντας τοὺς μυχοὺς τοῦ κοινωνικοῦ βίου ἀπὸ τοῦ βορβορίου, ὅστις εἶχεν ἐκεῖ ἀπὸ πολλοῦ ἐπισωρευθῇ. Αἱ περιγραφαὶ τῶν ἠθῶν τῆς ἀττικῆς κωμωδίας εὗρον λοιπὸν ἐν Ῥώμῃ ἀνθρώπους δυναμένους νὰ τὰς ἐννοῶσι καὶ προθύμους νὰ τὰς ἀκούωσιν, ἀλλ' οἱ πολλοὶ τῶν πολιτῶν εἶχον ὅπωςδῆποτε ἀκόμη ἱκανὴν ἀρετὴν, ὥστε νὰ μὴ ἀποδέχωνται τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς συνηθείας, αἵτινες ὑπὸ τῶν παρισταμένων κωμωδιῶν ἀπεδίδοντο εἰς τοὺς ἐν Ἀθήναις. Ἐτερπον διὰ τοῦτο τοὺς συμπολίτας των οἱ Ῥωμαῖοι κωμικοὶ διασύροντες τὴν κουφότητα τῶν ἀκολάστων Γραικύλων, ἀλλ' οὐδεὶς ὅμως ἐξ αὐτῶν εἶχεν ἀκόμη τολμήσῃ νὰ παραστήσῃ καὶ νὰ διακωμωδῇ τὴν Ῥωμαίου πατέρα καὶ υἱὸς καὶ νὰ μεταγάγῃ εἰς τὴν Ῥώμην τὴν σκηνὴν τῶν τοιούτων περιπετειῶν. Ὅθεν οἱ γραμματολογοῦντες ὠνόμασαν *fabulam palliatam* ἤτοι δρᾶμα ἱματισφοροῦν, ἐλληνικὸν ἱμάτιον περιβεβλημένον, τὸ ὀθνεῖον ἐκεῖνο σκηνικὸν λογοτέχνημα. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι πολλάκις ὁ μεταφραστὴς ἐτροποποιεῖ τὸ ἐλληνικὸν κείμενον καὶ μετὰ πλείονος ἢ ὀλιγωτέρας ἐπιτηδειότητος ἀντικαθίστα τὰ ἐλληνικὰ πράγδια τοποθεσιῶν ἢ ἐθίμων ἐγχωρίων, διὰ τῶν ὀνομάτων τῶν ἰταλικῶν θεῶν, δι' ἐκφράσεων ἀναφερόμενων εἰς τὸ πολίτευμα, εἰς τὸ θρησκευμα, εἰς τὰ δικανικὰ ἢ στρατιωτικὰ πράγματα τῶν Ῥωμαίων, ἀλλὰ τοῦτο ἔπραττε μόνον ἵνα καθιστᾷ τὰ λεγόμενα καταληπτότερα εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν κοινόν. Δὲν πρέπει τις ὅμως νὰ υποθέσῃ ὅτι μεταξὺ τῶν θεατῶν δὲν ὑπῆρχον καὶ ἄνδρες λόγιοι κάλλιστα γινώσκοντες τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ ἐλληνικὰ πράγματα.

Διὰ τοῦτο βλέπομεν ἐν ταῖς κωμῳδίαις ἀναφερόμενα ὀνόματα ἀνδρῶν ἐπιφανῶν τῆς Ἑλλάδος, τοιοῦτοι εἶναι λ. χ. ὁ Θαλῆς καὶ ὁ Σόλων, ὁ Ἀπελλῆς καὶ ὁ Ζεῦξις, ὁ Ἀγαθοκλῆς καὶ ἄλλοι. Ἐπειτα περιέχονται ἐν αὐταῖς οἱ γνωστότεροι τῶν ἐλληνικῶν μύθων, ὁ τρωϊκὸς μάλιστα καὶ ὁ θηβαϊκός, οἵτινες ἦσαν ἤδη διαδεδομένοι μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων ἕνεκα τῶν τραγωδιῶν τοῦ Λιβίου καὶ τοῦ Ναιβίου καὶ ἐξ ἔργων τέχνης ἢ τῆς ἐν τῷ σχολείῳ διδασκαλίας. Περιέχονται ὡσαύτως καὶ ῥήσεις ἐξ ἐλληνικῶν τραγωδιῶν καὶ ἰδίᾳ τοῦ Εὐριπίδου. Ἀλλ' ὅ,τι ὅμως προϋπέθετεν ἀκριβῆ γνῶσιν τοῦ ἐν Ἀθήναις βίου τοῦ γραμματειακοῦ ἢ τοῦ καλλιτεχνικοῦ ἢ τοῦ πολιτικοῦ, τοῦτο παρέλειπον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον οἱ Ῥωμαῖοι κωμικοί. Ἐν ἀνάγκῃ δὲ ὁ Πλαῦτος, ὅπως καὶ ὁ Σαίικσπηρ, δὲν ἀπέδιδε καὶ πολλὴν σημασίαν εἰς τὰς ἱστορικὰς ἢ τὰς γεωγραφικὰς ἀνακριθείας καὶ ἐν γένει εἰς τὴν ἀναληθῆ παράστασιν τῶν πραγμάτων, οὕτω λ. χ. ἐν τῷ Ἀμφιτρυῶνι φαντάζεται τὰς Θήβας ὡς πόλιν παράλιον μετὰ λιμένος, ὅταν δὲ εἶναι χρεῖα πρὸς ἐπίτασιν τοῦ κωμικοῦ νὰ ψευδολογήσῃ ἢ νὰ εἴπῃ παράδοξα πράγματα, εὐχερῶς κατασκευάζει βασιλέων ὀνόματα καὶ ἐλευθερίως ἀπονέμει βασιλεία, οἷον τὴν Σπάρτην εἰς τὸν Ἀτταλον. Πολλάκις δὲ ὁ Ῥωμαῖος μεταφραστὴς ἐλευθεριάζων περὶ τὴν εὐρεσιν ἔδιδεν εἰς τὸ ὀθνεῖον κείμενον ἐγγώριον χρωματισμὸν καὶ ἔκαμνεν εἰρωνικοὺς ὑπαινιγμοὺς εἰς ἥθην καὶ πράγματα Ῥωμαϊκὰ ἢ καθ' ὅλου ἰταλικά φέγων αὐτὰ καὶ διασύρων, προσωπικὰς ὅμως ἐπιθέσεις, αἵτινες καὶ ἐν τῇ νέᾳ ἀττικῇ κωμῳδίᾳ δὲν ὑπάρχουσιν, οὐδεὶς ποιητὴς ἐπειράθη νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν Ῥώμην πλὴν τοῦ Ναιβίου, ὅστις γνωστὸν εἶναι πῶς ἀπέτισε τὴν ἐλευθεροστομίαν του. Καθ' ὅλου εἰπεῖν ὁ ποιητὴς ὁ Ῥωμαῖος τοῦ ἑκτοῦ αἰῶνος ἔπρεπε νὰ θυσιάζῃ εἰς τὴν ἀτελῆ παιδείυσιν καὶ τὴν ἀμόρφωτον καλαισθησίαν τῶν θεατῶν τοῦ πολυμέρους ἐκ τῆς εὐγενείας, τῆς χάριτος καὶ τῆς λεπτότητος τῶν ἐλληνικῶν παραδειγμάτων. Πλὴν δὲ τούτου οἱ νότιοι Ἴταλοὶ ἔρρεπον ἐκ φύσεως πρὸς τὸ βωμολοχικὸν καὶ τὸ φορτικὸν ἐν τῇ

κωμικῇ πραγματείᾳ καὶ ἡρέσκοντο εἰς αὐτά. "Ο,τι ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Φάουστ συνιστᾷ πρὸς τὸν ποιητὴν ὁ διευθύνων τὴν παράστασιν, τοῦτο δύναται νὰ λεχθῇ καὶ περὶ τῶν Ῥωμαίων δραματικῶν τῶν χρόνων ἐκείνων· «Πρέπει πρὸ πάντων νὰ ἔχῃ πολλὴν ὕλην ἢ παράστασις. Οἱ ἄνθρωποι ἔρχονται εἰς τὸ θέατρον διὰ νὰ ἴδωσι καὶ τοῦτο μάλιστα ἀγαπῶσι, νὰ βλέπωσι».

Διὰ νὰ δώσῃ δὲ πλείονα δύναμιν εἰς τὴν δρᾶσιν καὶ νὰ αὐξήσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν προσώπων εἶχεν ἐπινοήσῃ ὁ Ναίβιος (καὶ τὸ παράδειγμά του ἐξηκολούθησεν ὁ Πλαῦτος, ὁ Ἐννιος, ὁ Τερέντιος καὶ ἄλλοι) νὰ συμφύρῃ εἰς ἓν δρᾶμα ῥωμαϊκὸν δύο ἐλληνικά ἔχοντα ὑποθέσεις παρεμφερεῖς λαμβάνων ὠρισμένας σκηναὺς ἢ μέρη σκηνῶν ἀπὸ τοῦ ἑνὸς καὶ συγκολλῶν αὐτὰ εἰς τὸ ἕτερον, χωρὶς νὰ ἔχῃ πρὸ ὀφθαλμῶν ἔτι αἱ συρραφαὶ καὶ αἱ ἀρμογαὶ δὲν ἦτο πάντοτε εὐκόλον νὰ ὑποκρυφθῶσι. Διηροῦντο δὲ αἱ κωμωδίαὶ εἰς τρεῖς κατηγορίας ὡς πρὸς τὴν δρᾶσιν, εἰς κινήματικὰς (*fabulae motoriae*), καταστατικὰς ἢ ἡσυχίους (*fabulae statariae*) καὶ μίχτας (*fabulae mixtae*). Καὶ αἱ μὲν κινήματικαὶ ἐπειδὴ ἐνεῖχον μάλιστα μέρη παθητικά, δραστικά καὶ βίαια, προετιμῶντο, ἤρεσκον ὁμῶς καὶ αἱ ἄλλαι. Τὸ κοινὸν ἐγένετο ὁσημέραι οἰκειότερον πρὸς τὰς τεχνικὰς μορφὰς τοῦ ἐλληνικοῦ θεάτρου. Ἴνα δὲ γίνηται καταληπτοτέρα ἡ ἐπιγραφή τῶν δραμάτων, μετεφράζοντο ἢ ὅπωςδῆποτε μετεποιοῦντο λατινιστὶ οἱ τίτλοι τῶν πρωτοτύπων ἐλληνικῶν ἔργων, ἐκτὸς ἐὰν ᾖσαν κύρια ὀνόματα ἢ ἐὰν ἄλλως ᾖσαν ἀμετάφραστοι. Πρῶτος δὲ καθὼς φαίνεται ὁ Ναίβιος μετεχειρίσθη τὴν ἐπιθετικὴν μορφήν ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν δραμάτων, ἣν συνήθως μεταχειρίζεται καὶ ὁ Πλαῦτος (ὅχι δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν ποιηταί), οἷον· *Corollaria*, *Tunicularia*, *Aulularia* (δηλ. *fabula*) ἤτοι· ἡ κωμωδία τοῦ στεφανίου, ἡ κωμωδία τοῦ χιτωνίσκου, ἡ κωμωδία τοῦ χυτρίου κτλ. Σπανίως (παρὰ δὲ τῷ Πλαύτῳ ἴσως οὐδέποτε) γίνεται χρῆσις ἐλληνικῶν λέξεων ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς τῶν κωμωδιῶν, συνήθως δὲ αἱ ἐπιγραφαὶ μετεφράζοντο, ὡς εἵπομεν, λατινιστί, οἷον· *Captivi*, *Mercator*, *Calceolus*, *Hortulus* κτλ.

Ὅσακις δὲ κατ' ἐξαίρεσιν εὐρίσκωμεν ἑλληνικάς ἐπιγραφάς, συχνότερον μὲν παρὰ τῷ Ναιβίῳ (οἶον· Ἀκοντιζόμενος, Ἀγρυπνοῦντες, Κομμώτρια), σπανίως δὲ παρὰ τῷ Πλαύτῳ, πρέπει νὰ ἐξηγῶμεν τὸ πρᾶγμα δεχόμενοι ἢ ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ ἐπιγραφαὶ βραδύτερον, κατὰ τὰς ἀναπαραστάσεις τῶν δραμάτων, ἀντεκατέστησαν τὰς παλαιότερον κειμένας ἑλληνικάς ἢ ὅτι ὁ μεταφραστὴς παρὰ τὴν κρατοῦσαν συνήθειαν μετεχειρίσθη ἑλληνικὴν λέξιν μὴ εὐρίσκων ἰσοδύναμον λατινικὴν πρὸς ἀπόδοσιν τῆς ἐπιγραφῆς τῆς πρωτοτύπου ἑλληνικῆς κωμωδίας. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Καικίλιος, διστάζει ἀκόμη καὶ ἀμφιταλαντεύεται μεταξὺ τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων καὶ τῶν λατινικῶν. Πρῶτος δὲ τέλος πάντων ὁ Τερέντιος ἤρχισεν ὀριστικῶς νὰ τηρῇ τὰς ἑλληνικάς τῶν κωμωδιῶν ὀνομασίας, διότι κατὰ τοὺς χρόνους του καὶ ἡ ἑλληνικὴ παιδείσις εἶχε προσδεύσῃ ἐν Ῥώμῃ καὶ μεγαλητέρα ἀκρίβεια ἀπεδίδετο εἰς τὰ ἑλληνικά κείμενα (οἶον· Ἀδελφοί, Ἐαυτὸν τιμωρούμενος).

Ὁ κυριώτατος χαρακτήρ καὶ τῆς ῥωμαϊκῆς παλλιᾶτας ὅπως καὶ τῶν ἑλληνικῶν παραδειγμάτων, ἐξ ὧν ἡ παλλιᾶτα προῆλθε, συνίσταται μάλιστα ἐν τῇ τεχνικῇ διαπλάσει τυπικῶν τινων προσώπων καὶ μερῶν, ἀλλ' ἐν ᾧ οἱ τύποι οὗτοι εἶναι σχεδὸν μόνιμοι καὶ σταθεροὶ διὰ τὴν ὁμοιότητα τῶν δραματικῶν ὑποθέσεων, παρατηρεῖται συγχρόνως καὶ πολλὴ ποικιλία κατὰ τὴν δρᾶσιν αὐτῶν ἐν μιᾷ ἐκάστη κωμωδίᾳ. Ἡ δὲ περιγραφή τῶν χαρακτήρων ἤτοι ἡ ἠθοποιία δὲν δεικνύει ἀκόμη παρὰ τῷ Πλαύτῳ πολλὴν τεχνικὴν ἰδιοφυίαν. Περιγράφει μὲν διὰ μεγάλων, ὡς λέγομεν, γραμμῶν τὸν χαρακτήρα ἑνὸς ἐκάστου τῶν προσώπων ἐναργῶς καὶ οἶονεὶ τυπικῶς, ὅπως εἶναι καὶ τὰ κωμικὰ προσωπεῖα, ἀλλ' ἐν τῇ ἀναπτύξει ἔπειτα τῶν λεπτομερειῶν κατὰ τὴν πρόοδον τοῦ δράματος, ἡ ἠθοποιία δὲν ἔχει οὔτε τὴν δέουσαν ψυχολογικὴν ἀκρίβειαν οὔτε τὴν προσήκουσαν τεχνικὴν λεπτότητα. Φροντίζει μᾶλλον ὁ ποιητὴς διὰ τὴν κωμικὴν ἐντύπωσιν τῆς στιγμῆς ἢ διὰ τὴν τελειότητα τῆς δραματικῆς τέχνης. Ἀγαπᾷ δὲ ἡ κωμωδία νὰ ἀντιθέτῃ ἀνὰ δύο τοὺς χαρακτήρας τῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς προσώπων, διότι

ἡ ψυχολογικὴ ἀντίθεσις ἢ τοῦλάχιστον ἡ διάφορος ἀπόχρωσις ἐν τῇ ἡθοποιίᾳ δύο προσώπων καθιστᾷ ἐναργέστερον τὸν χαρακτήρα ἀμφοτέρων. Οὕτω λ. χ. ἐν τῇ κωμῳδίᾳ, ἣτις ἐπιγράφεται Βακχίδες παρεισάγει ὁ Πλαῦτος ἀνὰ δύο πατέρας, δύο υἱούς, δύο ἐταίρας, δύο δούλους, ἐκ τούτου δὲ γίνεται διπλῇ ἡ ὁρᾷσις καὶ ἐκ παραλλήλου διασταυροῦνται αἱ περιπέτειαι. Καὶ ἐν τῷ Τριωβολαίῳ ἡ αὐτὴ ὑπάρχει οἰκονομία· δύο γείτονες φίλοι, δύο πατέρες, δύο υἱοὶ φίλοι, δύο γελωτοποιοί. Ἀλλως δὲ οἱ θεαταὶ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς καταλαμβάνουσι τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος κατὰ δύο τρόπους, συνήθως μὲν, ἂν ὅχι πάντοτε, διὰ τοῦ ἐμφαντικοῦ ὀνόματος, τὸ ὅποιον ὁ ποιητὴς φροντίζει νὰ δίδῃ εἰς ἕκαστον ἐξ αὐτῶν, πάντοτε δὲ διὰ τῆς ἐξωτερικῆς αὐτῶν μορφῆς, ἣτις εἶναι τυπικὴ, ἥτοι τοῦ ἀναστήματος, τοῦ χρώματος τοῦ προσώπου καὶ τῆς κόμης, τῶν γραμμῶν τῶν ὀφρύων καὶ τῶν χαρακτηριστῶν τοῦ προσώπου. Διακρίνονται δὲ καὶ οἱ νέοι ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ σώματος καὶ κατὰ τὰ ἥθη καὶ συνίστανται πολλάκις ἀνὰ δύο. Ὁ ἄσωτος Λεσβόνικος, νέος κούφονους μὲν, ἀλλ' εὐγενῶν αἰσθημάτων ἔχει παραστάτην ἐν τῷ Τριωβολαίῳ τὸν Λυσιτέλην, ἄλλον νέον, ἀγαθὸν καὶ ἐνάρετον, ὅστις ἀναλαμβάνει τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ Λεσβόνικου ἵνα διαλλάξῃ αὐτὸν πρὸς τὴν οἰκογένειάν του καὶ τὸν σώσῃ. Παρὰ τὸν μελαγχολικὸν καὶ δειλοκάρδιον Χαρίνον ἐν τῷ Ἐμπορίῳ (Mercator) ἴσταται ὁ φαιδρὸς καὶ φιλοσυμπαθὴς Εὐτυχος. Ἐν τῷ Ψευδύλῳ ὁ ἀμήχανος Καλλίδωρος ἀντιτίθεται πρὸς τὸν ἐπιδέξιον Χαρίνον. Ἐν τῷ Ἐπιδίκῳ ἔχομεν τὸν τραχὺν καὶ ἀγέρωχον Στρατιπποκλέα καὶ παρ' αὐτῷ τὸν φιλόανθρωπον Χαιρίβουλον. Ὁ πληθωρικὸς Φιλολάχης ἐν τῇ κωμῳδίᾳ, ἣτις ἐπιγράφεται Φάσμα (Mostellaria), ὅστις ὑπὸ φόβου ὑπεκφεύγει τὴν ὀργὴν τοῦ πατρὸς του, ἔχει παρ' αὐτῷ τὸν τολμηρὸν Καλλιδαμάτην, τὸν οὐδαμῶς αἰσχυνόμενον διὰ τὰς παρεκτροπὰς του καὶ ὅμως ἐπιτυγχάνοντα νὰ καταπραύνη τὸν γέροντα, ἐν δὲ τῷ Ἀγρίῳ, ἀντιτίθεται ὁ εὐγενὴς Δεινίαρχος πρὸς τὸν ἀγροῖκον

Στράβακα καὶ ἐν τῇ Ὀνικῇ (Asinaria), ὁ σκαῖος Διάβολος, ὁ διὰ τινος παρασίτου συνομολογῶν γελοῖον συμφωνητικὸν πρὸς τὴν ἐρωμένην του, ἀντιτίθεται πρὸς τὸν αἰσθηματικὸν Ἀργύριππον. Πάντες οὗτοι ἐρωτομανοῦσι καὶ περιγράφουσι κατὰ ποικίλους τρόπους τὴν δύναμιν τοῦ ἔρωτος. Ὁ ἔρως, λέγει ἐν τῇ Κίστῃ (Cistellaria) ὁ Ἀλκησίμαρχος, εἶναι ὁ πρῶτος, ὅστις παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ἐπενόησε τὸ ἔργον τοῦ δημίου καὶ κατὰ πάντα τρόπον βασανίζει τοὺς ἐρῶντας. Ὁ ἔρως παρακολουθεῖται ὑπὸ πάντων τῶν δεινῶν, τῆς ἀϋπνίας, τῶν ταλαιπωριῶν, τοῦ τρόμου, τῆς φυγῆς, καταστρέφει τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα, φθείρει τὰ ἥθη καὶ κενώνει τὸ βαλάντιον (Mercator 17 ἐξ.). Ὁ αἰσθηματικὸς Καλλιῶρος ἐν τῷ Ψευδύλῳ καταβρέχει διὰ δακρύων τὸ γράμμα τῆς ἐρωμένης του καὶ εἶναι ὅπως τὸ χόρτον, τὸ ὅποιον ἐν μιᾷ στιγμῇ ὑπὸ τὸ καῦμα τοῦ ἡλίου μαραίνεται. Οἱ ταλαιπῶροι ἐρασταὶ ἐξομολογοῦνται τὸν πόνον των εἰς τὴν ἡμέραν καὶ εἰς τὴν νύκτα, εἰς τὴν σελήνην καὶ εἰς τὸν ἥλιον. Προτιμῶσι τὸν θάνατον παρὰ νὰ χάσῃ τὴν ἐρωμένην των (Asinaria 607) ἢ τοῦλάχιστον καταλείπουσι τὴν πατρίδα καὶ πορεύονται εἰς στρατείας ὑπὸ ξένους ἡγεμόνας ἢ ἐπιδίδονται θαλασσοπλοῦντες εἰς τὴν ἐμπορίαν. Ὁ Ἀλκησίμαρχος καταληφθεὶς ὑπὸ τραγικοῦ ἀπελπισμοῦ ἐκρηγνύεται εἰς θερμοὺς ὄρκους ἔρωτος, εἰς μανιακὰς ἀπειλὰς καὶ θέλει ὅπως ὁ Αἰας νὰ ἐμπέσῃ ἐπὶ τοῦ ξίφους του. Ὁ θερμουργὸς Φιλολάχης ἐκχέεται εἰς ἀλλοκότους διαβεβαιώσεις καὶ εἰς ἀσεβεῖς εὐχὰς· ὅ,τι, λέγει, ἔδωκε χάριν τῆς γυναικός, ἣν ἀγαπᾷ, τὸ ἐδαπάνησε κάλλιον ἢ ἐὰν τὸ ἔκαμνε θυσίαν εἰς τὸν Δία (243 ἐξ.), θὰ ἐπροτίμα νὰ πωλήσῃ τὸν πατέρα του μᾶλλον παρὰ νὰ ἴδῃ στενοχωρουμένην τὴν ἀγαπητὴν του καὶ θὰ ἐπεθύμει νὰ εἶχεν ἀποθάνῃ ὁ πατήρ του διὰ νὰ προσφέρῃ εἰς αὐτὴν τὴν κληρονομίαν του (233 πρὸλ. Ναίβιον 95). «Εἶμαι θεός», ἀνακράζει ὁ νεαρὸς Φαίδρομος, ἐν ἄλλῃ κωμῳδίᾳ (Curculio 176), «ἅς ἔχωσι τὰ βασιλεία των οἱ βασιλεῖς καὶ οἱ πλούσιοι τὸν πλοῦτόν των, ἰδικαί των αἱ τιμαί, αἱ ἀρεταί, αἱ μά-

χαι, αἱ συμπλοκαί, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὴ φθονῶσι τὴν εὐτυχίαν μου (187 ἐξ.)». Ἀφροδίτη δὲν εἶναι ἡ Ἀφροδίτη, λέγει μετὰ πόθου ἐν τῷ Καρχηδονίῳ (Poenulus 275) ὁ Ἀγοραστοκλῆς, ἀλλ' ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἐγὼ λατρεύω καὶ τὴν ὁποίαν ἱκετεύω νὰ εἶναι πάντοτε ἴλεως πρὸς ἐμὲ καὶ εὐμενής.—Ταιαύτας δὲ ἔχοντες διαθήσεις καὶ εὐμετάβολοι ὄντες οἱ νεαροὶ ἐκεῖνοι ἐρᾶσαι καθίστανται πολλάκις ἀνυπόφοροι. Ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ των ἔχουσιν οὐχὶ σπανίως ἀνάγκην, ἐπειδὴ μόναι των δὲν δύνανται νὰ οἰκονομῶσι τὰ πράγματα, τῆς ἀρωγῆς φίλου εἰλικρινοῦς ἢ πανούργου δούλου προθύμου νὰ θυσιάζῃται ὑπὲρ αὐτῶν, νὰ ἐξομαλύνῃ τὰς δυσκολίας, νὰ ἀνοίγῃ τὰς θύρας τῆς ἀγαπωμένης γυναικός, νὰ προστατεύῃ τὴν ὑποχώρησιν κατὰ τὴν ὥραν τοῦ κινδύνου καὶ πρὸ πάντων νὰ προμηθεύῃ τὸ ἀναγκαῖον ἀργύριον. Τότε δέ, ἐν ᾧ ἀκούομεν ἅφ' ἑνὸς ἱκεσίας καὶ κολακείας καὶ εὐχαριστήρια καὶ ὑποσχέσεις, ἔχομεν ἅφ' ἑτέρου πικρὰ παράπονα καὶ σκώμματα ἔνεκα τῆς βραδύτητος ἢ τῆς ἀνεπιτηδείοτητος τοῦ ἀρωγοῦ· «βόσκεις διὰ κενῶν λόγων τὴν ἀπελπισίαν μου ἀντὶ νὰ ἐνεργῇς, νὰ μὲ βοηθῇς, νὰ μὲ σώζῃς». Ὁ ἀκαταπόνητος καὶ πιστὸς δούλος ἀπειλεῖται διὰ σκληρῶν βασάνων ἂν δὲν εὖρη εὐθὺς ἀμέσως ἐπιτυχῇ τινὰ τρόπον πρὸς ἄρσιν τῶν δυσχερειῶν, τὰ δὲ νῶτ'α τοῦ ἀποτίνουσι τὰς λύπας καὶ τὰς ἀδυναμίας τοῦ κυρίου του. Εἶναι σχεδὸν ὑστερικὴ φύσις ὁ ἀνότης ἐκεῖνος καὶ τυραννικὸς νεανίας, ὁ Ἀγοραστοκλῆς, χειρότερος ἀκόμη καὶ τοῦ ὁμοίου του Στρατιποκλέους. Ἐχει τὴν ἀξίωσιν νὰ εἶναι εἰς αὐτὸν συγκεχωρημένη ἡ ἀργία του, εἰς ἣν τὸν καταδικάζει φυσικῶς ἢ ἐρωτικὴ διάθεσις τῆς ψυχῆς του. Ἐπιφορτίζει τὸν ταλαίπωρον δούλόν του νὰ διαλύσῃ τὴν δυσαρέσκειαν τῆς ἐρωμένης του, ἣν αὐτὸς βόσκει διὰ ματαίων ὑποσχέσεων, ἔπειτα δὲ ζηλοτυπεῖ μέχρι μανίας διότι ὁ δούλος ἵνα κατορθώσῃ τὸν σκοπὸν του μετ' εὐθειας ἀρεσκεύεται πρὸς αὐτήν, μετὰ δὲ τοῦτο μετανοεῖ πάλιν καὶ λιπόθυμος πίπτει εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ σωτῆρός του, καταλαμβάνεται ὑπὸ σπασμῶν καὶ δὲν δύνανται πλέον οὔτε λέξιν νὰ ἀρθρώσῃ. Μεταξὺ δὲ τῶν

νέων ἐραστῶν, ὅλως ἰδιόζουσαν ἔχει θέσιν ὁ ἀλαζὼν στρατιώτης. Ὅπου καὶ ἂν ἐμφανίζεται, γίνεται πάντοτε τὸ σημεῖον, καθ' οὗ βάλλονται τὰ σκώμματα πάντων· εἶναι αἰωνίως τὸ θυμα ταπεινῶν δολοπλοκιῶν. Τὸν ἀξιόλογον τοῦτον κωμικὸν τύπον εἶχεν ἤδη ἡ ἀρχαία ἀττική κωμωδία, ἐτελειοποίησεν ὅμως αὐτὸν ἡ μετὰ τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον δραματική τέχνη, διότι ἔδιδον ἱκανὴν πρὸς τοῦτο ἀφορμὴν οἱ πόλεμοι τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ μυθώδης δοξολόγησις τῶν μεγάλων καὶ τῶν μικρῶν ἡρώων τοῦ μακεδονικοῦ στρατεύματος. Τὰ κλασσικὰ τοῦ τύπου τούτου παραδείγματα ἐδημιούργησεν ὁ Μένανδρος, ἐν τισι τῶν ἀρίστων αὐτοῦ κωμωδιῶν καὶ τὰ ὀνόματα, τὰ ὅποια ἔδωκεν εἰς τὰ κωμικὰ ταῦτα πρόσωπα, εἶναι πάντα ἐμφαντικά· Θρασωνίδης (ἐν τῷ Μισομένῳ), Βίας (ἐν τῷ Κόλαχι), Πολέμων (ἐν τῇ Περικειρομένῃ), Στρατοφάνης (ἐν τῷ Σικυωνίῳ), Θρασυλέων, Θράσων (ἐν τῷ Εὐνούχῳ). Τὸ ὀθνεῖον δὲ τοῦτο προῖον τῆς κωμικῆς μούσης μετὰ χαρᾶς εἰσεκόμισαν εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν σκηνὴν οἱ Ῥωμαῖοι διασκευασταὶ καὶ πρῶτος πάντων ὁ Λίδιος Ἀνδρόνικος, διότι ὑπῆρχεν ἀκρόμη ὁ τύπος ἐν τῇ πραγματικότητι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους, ἡδυνήθησαν δὲ οἱ Ῥωμαῖοι κατὰ τὸν πρὸς Φίλιππον πόλεμον νὰ θαυμάσωσι ζωντανὸν τὸ πρωτότυπον, ὅπερ ἐνέπνευσε τὴν κωμωδίαν. Ὁ παλάβρας ἐκεῖνος ὁ ὑψηλὸς καὶ ἀγριωπός, ὁ προσποιούμενος τὸν λέοντα ἔχων δὲ καρδίαν λαγωῦ, ὁ πιστεύων ὅτι ἐμβάλλει εἰς πάντας τὸν τρόμον καὶ ὅτι εἶναι τοῦ Ἀδωνίδος ὡραιότερος κατήντησεν ἐν τῶν δημοφιλεστάτων προσώπων τῆς παλαιάτης. Ἀνεγνωρίζετο δὲ παραχρῆμα ἐπὶ τῆς σκηνῆς διότι ἐφόρει πομπῶδες προσωπεῖον καὶ εἶχε βομβῶδες ὄνομα, τοῦ ὁποίου αἱ ἡχηραὶ συλλαβαὶ ὑπενθύμιζον ῥωμαϊαν ἀνασειομένην. Ὁ Πλαῦτος μάλιστα ἡγάπα νὰ κατασκευάζῃ τοιαῦτα ὀνόματα μακρὰ καὶ ποικιλοσύνθετα. Λαμπρὰ πορφυρᾷ χλαμύς, περικεφαλαία μετὰ μεγίστου λόφου, ἀσπίς λάμπουσα ὡς καθρέπτῃς καὶ σπάθη τρομερὰ ἐδόλουν τὸν ἥρωα. Ἡ κόμη τοῦ ἐκυμαίνετο μαῦρη καὶ βοστρυχώδης, τὸ ἀνάστημά του ἦτο ἀνάστημα γίγαν-



τοῦ Οὐδεμία γυνή, κατὰ κανόνα, ἠδύνατο νὰ ἀντιστῇ εἰς τὰς ἐρωτικὰς τοῦ ἐκδηλῶσεως. Παρακολουθούμενος καὶ ὑπὸ ἄλλων ἐνόπλων ἀνδρῶν ἐποκέλιζε διὰ μεγάλων βημάτων τὴν σκηνήν, ὠμίλει δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ περὶ μαχῶν καὶ ἀνδραγαθημάτων, οἱ πολέμιοι, οὓς εἶχε φονεύσει, ἦσαν ἄπειροι, τοσαῦται δὲ καὶ αἱ γυναικεῖαι καρδίαι, ἃς εἶχε κατακτήσει. Εἶχε πλοῦτον πολύν, κατήγετο ἐκ θεῶν, κατεφρόνει πάντας τοὺς θνητούς, ἂν δὲν ἦσαν τούλάχιστον βασιλεῖς, οἱ λόγοι του ἦσαν ὑψηλοὶ ὡς ἐπὶ καλοβάθρων, ἐβρόντα καὶ ἠπείλει, ἀλλ' ἂν τις κίνδυνος πραγματικὸς ἤθελεν ἀναφανῇ τὸν ὑπεξέφευγε συνετώτατα. Ἡ φιληδονία καὶ ἡ τερατολογία του μόνον πρὸς τὴν βλακείαν καὶ τὴν εὐπιστίαν του ἰσοῦντο κατὰ τὸ μέγεθος, ἦτο παχύδερμος ὅσον ὁ ἐλέφας, ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰ γελοῖά του ὑπῆρχεν ἀνάμικτος καὶ κόκκος κοινῆς καλοκάγαθίας, ἐχρησίμευεν ὁ ἥρως ὡς θαυμάσιος σκοπός, καθ' οὗ ἐβάλλοντο πάντων τὰ σκώμματα καὶ οἱ χλευασμοί. Πληρέστατα δὲ μάλιστα καὶ χαριέστατα διέγραψε τὸν ἀλαζόνα στρατιώτην ὁ Πλάυτος ἐν τῇ φερωνύμῳ κωμῳδίᾳ του, τῆς ὁποίας ἄγνωστον εἶναι τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον. Διὰ χρωμάτων ὅχι μὲν τόσον ζωηρῶν, ἀλλ' ὅμως λεπτοτέρων περιγράφεται ἐπίσης ἀκριβῶς ὁ αὐτὸς τύπος καὶ ἐν τῷ Εὐνούχῳ τοῦ Τερεντίου, ὅστις ἀναπαρέστησε πιστότερον τὸν τύπον τοῦ Μενάνδρου. Ἐν ἄλλαις δὲ κωμῳδαῖς του (Poenulus, Cureulio, Epidicus. Baccbides) ὁ Πλάυτος ἔχει μὲν τὸν στρατιώτην, ἀλλ' ἀμαυρότερον, ἐν δὲ τῷ Ἀγρίῳ ὁ φοβερὸς πολεμιστὴς ἀπέβαλε μὲν τὰς συνήθεις του μεγαλαυχίας, αἵτινες εἶχον ἀρχίσῃ νὰ γίνωνται φορτικαί, ἀλλὰ διατηρεῖ πάντοτε τὴν στρατιωτικὴν ὑπερηφανίαν, τὴν φιλοδοξίαν καὶ τὴν εὐπιστίαν.

Ὁ συνήθης γάμος μετὰ τῶν σχετικῶν διαπραγματεύσεων καὶ παρασκευῶν ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τῶν κωμικῶν ποιητῶν ὡς ἀνήκων εἰς τὸν ξηρὸν καὶ πεζὸν καθημερινὸν βίον καὶ διὰ τοῦτο αἱ τίμιαι καὶ καλῶν οἰκογενειῶν κόραι δὲν ἐμφανίζονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἀλλὰ μένουσι κεκρυμμέναι καὶ οὐδεὶς λόγος γίνεται περὶ αὐτῶν, τὸ

ἔργον λοιπὸν τῆς ποιήσεως δὲν ἐξετείνετο εἰμὴ ἐπὶ τῶν ἀποκρύφων καὶ ἐλευθέρων σχέσεων τῶν ἀνδρῶν πρὸς τὰς ἑταίρας. Ἐν τῷ θεάτρῳ τῶν ἀρχαίων τὸ κάλλος, τὴν ἀγχινοίαν, τὴν χάριν, τὴν ἔρασμύτητα ἐκπροσωποῦσι κυρίως τῆς Ἀφροδίτης αἱ ἀγορασταὶ θεράπαινοι, ὧν τὰ ὀνόματα πλάττουσιν οἱ ποιηταὶ ἐκ τῆς παλαιστρας ἢ τῶν γυμνασίων, ἐκ τῶν πραγμάτων, ἅτινα ἔχουσι χάριν ἢ γλυκύτητα, ἐκ τῶν ἀνθέων ἢ μικρῶν ζώων, ἐκ παντὸς ὅ,τι διεγείρει τὴν ἔννοιαν τῆς κομψότητος ἢ τῆς χαρᾶς, τοῦ ἔρωτος ἢ τοῦ πνεύματος. Ἐκ δὲ τῶν ἑταιρῶν αἱ ἀρισταὶ ἔχουσιν ἓνα μόνον ἔραστήν καὶ πρὸς αὐτὸν διαμένουσι πισταί, ἐλπίζουσαι δὲ πάντοτε ὅτι θὰ ἀνακτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν των, ἀνευρίσκουσι τῷ ὄντι κατὰ τινα ἐνίοτε εὐτυχῇ συγκυρίαν τοὺς γονεῖς των καὶ ἐπὶ τέλους συνάπτουσι τίμιον γάμον νυμφεύμεναι τὸν ἄνδρα, ὃν μετὰ πίστεως ἠγάπων. Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων τῶν ἑταιρῶν, αἵτινες ἦσαν δοῦλαι, ὑπῆρχε καὶ ἡ ἀνωτέρα τάξις τῶν ἀπελευθέρων ἑταιρῶν, ἐκείνων δηλαδὴ, αἵτινες ἀπελευθέρωσαν ἑαυτὰς διὰ τῶν χρημάτων, ἅτινα ἐπορίσθησαν ἐκ τοῦ ἀκολάστου βίου. Ἄλλ' αἱ ἰέρειαι αὐταὶ τῆς ἡδονῆς, αἱ κομψαί, αἱ εὐφυεῖς, αἱ ὀμιλητικαί, αἵτινες ἦσαν ἄλλαι Ἀσπασίαι καὶ τὰς ὁποίας παρέστησαν καὶ περιέγραψαν οἱ Ἕλληνες ποιηταί, ὁ Ἀντιφάνης, ὁ Εὐβουλος, ὁ Ἀλεξίς, ὁ Μένανδρος, ἦσαν ἄγνωστα πρόσωπα ἐν Ῥώμῃ, καθ' οὓς χρόνους ἔγραφεν ὁ Ναίβιος καὶ ὁ Πλαῦτος, τὸ δὲ ῥωμαϊκὸν κοινὸν οὐδὲ νὰ τὰς ἐννοήσῃ θὰ ἠδύνατο. Ὁ Μένανδρος περιγράφει μίαν ἐξ αὐτῶν, τὴν Θαΐδα, ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ὁμωνύμου κωμωδίας του ὡς ἐξῆς·

Ἐμοὶ μὲν οὖν ἔειδε τοιαύτην, θεά,
θρασεῖαν, ὠραίαν δὲ καὶ πιθανὴν ἄμα,
ἀδικοῦσαν, ἀποκλείουσαν, αἰτοῦσαν πικρά,
μηδενὸς ἐρῶσαν, προσποιουμένην δ' ἀεὶ.

Κατὰ τὸ παράδειγμα ταύτης τῆς Θαΐδος τοῦ Μενάνδρου ἐποίησε καὶ ὁ Πλαῦτος τὴν ἐν τῷ Ἀγρίῳ ἑταίραν τὴν καλουμένην Φρο-

νήσιον, ἥτις εἰς ἓν μόνον πρᾶγμα ἀποβλέπει, πῶς νὰ κερδήσῃ ὅσον τὸ δυνατόν πλεῖστα χρήματα παρὰ τῶν λατρευτῶν αὐτῆς, ἐν ᾧ ἡ ὑποτακτικὴ αὐτῆς, ἡ Ἀστάφιον, τὴν βοηθεῖ νὰ σαγηνεύῃ νέους ἐκάστοτε ἐραστάς. Ὅταν τὸ θυμὰ ἤθελεν ἐντελῶς ἀπογυμνωθῇ, ἀπεπέμπετο, ἂν δὲ ἐδίσταζεν, ἐπειθαναγκάζετο καὶ ἐδεσμεύετο διὰ τῶν γλυκέων λόγων τῆς ἐταίρας ἢ δι' ἐνὸς φιλήματος, διότι εἶχον τὰ γοητευτικὰ ἐκεῖνα πλάσματα μέλι ἐπὶ τῶν χειλέων καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ χολήν. Πικρὰν τούτου τοῦ πράγματος πείραν εἶχε λάβῃ ὁ Δεινίαρχος, ὅτε πλέον εἶχε κενωθῇ τὸ βαλάντιόν του, ἔν τινι δὲ μονολόγῳ, ὅστις καθὼς φαίνεται εἶναι πρωτότυπον ἔργον τοῦ Πλαύτου, περιγράφει τοὺς πειρασμούς, εἰς οὓς εἶναι ἐκτεθειμένοι οἱ νέοι ἐν τῇ Ἀγορᾷ τῆς Ῥώμης καὶ τὰς ἀπαιτήσεις τῶν ἐταίρων, εἰς τὰς ὁποίας πρέπει ἐκεῖνοι νὰ ἐξαρκῶσιν, ἀφ' οὗ ἐμπέσωσιν εἰς τὴν παγίδα. Ἀπειράριθμοι ὅπως αἱ μυταὶ κατὰ τὸ θέρος εὐρίσκοντο καθ' ἐκάστην ἐν τῇ Ἀγορᾷ οἱ προξενηταὶ καὶ αἱ ἐταῖραι, καταστόλιστοι, μετὰ μύρων καὶ ψιμυθίων, ἐφοίτων δὲ μάλιστα παρὰ τὰ ἐργαστήρια τῶν τοκογλύφων. Ἡ Φρονήσιον τρεῖς συγχρόνως περιπλέκει ἐραστάς εἰς τὰ δίκτυά της, νεαρόν Ἀθηναῖον ἐξ εὐπατριδῶν καταγόμενον, ἄλλον δεύτερον, σκαιὸν χωρικὸν καὶ τρίτον στρατιωτικὸν βαβυλώνιον πτωχὸν τῷ πνεύματι. Ὁ βάρβαρος οὗτος εἶναι τὸ πρόβατον, τὸ ὁποῖον κουρεύει πλείοτερον τῶν ἄλλων, ἵνα δὲ ἐξασφαλίσῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον τὰς γενναιοδωρίας αὐτοῦ ἡ πανοῦργος γυνὴ παρέλαβε καὶ παιδίον καὶ ὡμολόγησεν εἰς τὸν ἥρωα ὅτι ἦτο δῆθεν ἰδικόν του τὸ ὑποβολιμαῖον βρέφος καὶ πρὸς πίστωσιν τοῦ πράγματος ἐβεβαίωσεν ἡ θεράπαινα ὅτι τὸ παιδίον εὐθύς ἅμα ἐτέχθη ἀπέδειξε τὴν ἡρωϊκὴν του καταγωγὴν διότι ἐφέλλιζεν ἤδη μ.α-μ.α-μ.ά.χ.αι.ρ.α καὶ ἐζήτει ἀσπίδα. Ὁ εὐτυχὴς πατήρ εισάγεται τότε εἰς τὸν κοιτῶνα τῆς ἐταίρας, ἥτις εἶχε τὰ πάντα διασκευάσῃ εἰς τρόπον, ὥστε νὰ φαίνηται, ὅτι πρὸ ὀλίγου εἶχε γίνῃ ὁ τοκετός, προσποιεῖται μάλιστα ὅτι καὶ ἐξακολουθοῦσιν αἱ ὠδῖνες καὶ ἡ κόπωσις· πόσα δὲν ὑπέφερεν ἐξ αἰτίας του, διὰ τὴν ἀγάπην του! Εὐθύς δὲ ὡς ἐβεβαιώθη, ὅτι ὁ

ἥρως εἶχε τὰ πάντα πιστεύσῃ, ἀποδέχεται μὲν μετ' αὐθάδους καταφρονήσεως τὰ πλούσια δῶρά του, ἀλλὰ συγχρόνως δίδει τὴν προτίμησιν εἰς τὸν πλούσιον χωρικόν, τοῦ ὁποίου τὴν ἐλκύνει τὸ πλήρες βαλάντιον, χωρὶς ἐννοεῖται νὰ ἡξέυρῃ τίποτε περὶ τοῦτου ὁ Βαθυλώνιος. Αἱ δύο πάλιν ἀδελφαὶ Βακχίδες εἶναι ἑταῖραι τέλειαι εἰς τὸ εἶδός των καὶ κολακευτικώταται, συμφωνεῖ δὲ θαυμασίως πρὸς τὴν ἀκόλαστον ἡδυέπειαν τῆς γλώσσης των ὁ γλυκὺς καὶ ῥέων ῥυθμὸς τοῦ τροχαίου τετραμέτρου τοῦ καταληκτικοῦ, τὸν ὁποῖον ἐπιδεξιῶς μετεχειρίσθη ὁ ποιητής. Ἡ πρεσβυτέρα ἀδελφὴ ζῇ ἀνεξάρτητος καὶ ὁ βίος αὐτῆς εἶναι κατὰ τὸ φαινόμενον ἄνετος. Θαυμαστὴ εἶναι καὶ ἡ πανοῦργος εὐστροφία, μεθ' ἧς δύο ἄλλαι, ἡ Ἀχροτελεύτιον καὶ ἡ Μιλφιδίππη, ὑποκρίνονται πρὸ τοῦ Ἀλαζόνος Στρατιώτου, ἀλλ' ἀξιοπρεπεστέρα ὅμως εἶναι, ἐν τῇ αὐτῇ κωμῳδίᾳ, ἡ Φιλοκωμάσιον, ἥτις εἰλικρινῶς ἀγαπᾷ τὸν νεαρὸν Πλευσικλέα, ἂν καὶ ἡ ἐξαισία ἐτοιμότης καὶ θαρραλεότης, μετὰ τῶν ὁποίων ἐκ τοῦ προχείρου ὑποκρίνεται καὶ ἑαυτὴν καὶ τὴν δῆθεν δίδυμον ἀδελφὴν της, μαρτυροῦσιν ὅτι εἶχε καλῶς διδαχθῇ τὴν τέχνην τοῦ προσποιεῖσθαι. Εἰς τὰς εὐαισθητοὺς ψυχὰς πρέπει νὰ καταλεχθῇ καὶ ἡ Φιλαίνιον (ἐν τῇ *Asinaria*). Ἐναγκαλιζομένη τὸν Ἀργύριππον, τὸν ὁποῖον ἀγαπᾷ παρὰ τὴν θέλησιν τῆς μητρὸς της, αἰσχροῦς προαγωγοῦ, ἥτις θέλει νὰ τὸν ἀπομακρύνῃ διότι εἶναι πτωχός· «εἶθε, ἀνακράζει, οὕτως ἐνηγκαλισμένους νὰ μᾶς κηδεύσωσι (στιχ. 615)». Τὴν αὐτὴν πίστιν εἰς τὸν ἔρωτα δεικνύει καὶ ἡ Σελήνιον (ἐν τῇ *Cistellaria*), εἰς ἣν ἐπέτρεψεν ἡ μήτηρ νὰ ἔχῃ σχέσεις μόνον πρὸς τὸν Ἀλκησίμαρχον, ὅστις ὥρκισθη νὰ τὴν νυμφευθῇ, ἀντίθετα ὅμως φρονεῖ ἡ φίλη αὐτῆς ἡ Γυμνάσιον, ἥτις ἔχει ἰδιόζουσαν κλίσιν πρὸς τὸ ἔργον τῆς ἑταίρας. Παραβάλλει ἑαυτὴν πρὸς μεγάλην καὶ ἀκμάζουσαν πόλιν, ἥτις δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἂν δὲν ἔχῃ καὶ πολυαριθμούς κατοίκους, ἡ δὲ ἀνταξία αὐτῆς μήτηρ ἀναφανδὸν ἐπαινεῖ τὸν ἀκόλαστον βίον καὶ ὑποδεικνύει αὐτὸν πρὸς τὴν θυγατέρα της ὡς τὸ ἰδεῶδες τῆς ἐπὶ γῆς εὐδαιμονίας. Ἐξ ἐναντίας δὲ ἡ εὐγενὴς

Παλαίστρα μετὰ τῆς ἐρσαμίας συντρόφου τῆς τῆς Ἀμπελίσκης, ἐν τῇ κωμῳδίᾳ τῇ ἐπιγραφομένῃ Κάλως (Rudens), δὲν ἀπαλλάσσεται ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ μαστροποῦ εἰμὴ κατ' ἀκολουθίαν δραματικοῦ ἀναγνωρισμοῦ· τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῷ Καρχηδονίῳ (Poenulus), ἔνθα παριστάνονται δύο χαρίεσσαι ἀδελφαί· ἐκείνη, ἣν ὁ νέος ἐξέλεξε ἔχει λεπτότερα αἰσθήματα, ἢ ἄλλη φροντίζει μᾶλλον περὶ τοῦ πῶς νὰ στολίζεται καὶ νὰ ἀρέσκη. Ἐξ ὅλης ὁμως τῆς τάξεως ταύτης τῶν γυναικῶν ἡ ἐρσαμιωτάτη πασῶν εἶναι ἡ Πλανήσιον (κωμῳδ. Cureulio), ἥτις, γυνὴ οὔσα ἐλευθέρα καὶ ὄχι δούλη, ἀποδεικνύει τὴν εὐγένειαν τῆς ψυχῆς της ὄχι μόνον διὰ τῆς ἀγνότητος τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὸν λατρεύοντα αὐτὴν Φαῖδρομον, ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς γενναϊοφρονος παρεμβάσεώς της ὑπὲρ τοῦ κυρίου της, ἀπαισίου μὲν ἀνθρώπου, ἀλλ' ὅστις ὁμως, καθὼς ἐκείνη λέγει, εὐπρεπῶς ἐφέρετο πρὸς αὐτήν.

Ὁ μαστροπὸς κατέχει τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ κατηγορίᾳ τῶν ἀνθρώπων τῶν δουλευόντων εἰς τὸν Μαμωνᾶν καὶ πρὸς τοὺς ὁποίους διαπαίξει ἡ κωμῳδία· εἶναι ὁ μάλιστα ἀξιοκαταφρόνητος ἀντιπρόσωπος τῆς αἰσχροκερδείας. Οἱ μαγῳδοί, οἵτινες ἦσαν ταπεινοὶ παντόμιμοι περιφερόμενοι ἀνὰ τὰς ἀγοράς καὶ τὰς πανηγύρεις μετὰ τυμπάνων καὶ κυμβάλων καὶ παντοῖα ἄκοσμα ἐποιοῦν, πολὺ λάχικς ὑπεκρίνοντο καὶ τὸ πρόσωπον τοῦ μαστροποῦ. Ἐν ταῖς κωμῳδαῖς τοῦ Ἐπιχάρμου θὰ ὑπῆρχον ἐξ ἅπαντος καὶ μαστροποί. Κυρίως ὁμως ὁ Εὐβούλος παρέστησεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸν πορνοβοσκόν, ὅθεν καὶ τοῦ Εὐβούλου καὶ ἄλλων ἔπειτα ποιητῶν, λ. γ. τοῦ Ποσειδίππου, ὑπῆρχον κωμῳδαὶ οὕτως ἐπιγραφόμεναι· Πορνοβοσκός. Ὁ Δίφιλος, ὁ Μένανδρος καὶ ἄλλοι ποιηταὶ τῆς νέας ἀττικῆς κωμῳδίας συχνάκις ὡσαύτως θὰ παρέστησαν τοῦτο τὸ πρόσωπον ἐν τοῖς δράμασιν αὐτῶν, διότι ὁ πορνοβοσκός εἶναι πλεόν ἀπαραίτητος ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ παλλιάτᾳ, ἐκεῖθεν δὲ παρελήφθη καὶ εἰς ἄλλα γένη τῆς ἐθνικῆς κωμῳδίας τῶν Ῥωμαίων. Ὁ κλασσικώτατος δὲ τοῦ τύπου τούτου ἀντιπρόσωπος εἶναι ὁ Βαλ-

λίων ἐν τῷ Ψευδύλῳ τοῦ Πλαύτου, ἂν καὶ δὲν λείπουνσι μαστροποὶ καὶ ἐξ ἄλλων κωμωιδιῶν τοῦ τε Πλαύτου (Curculio, Persa, Poenulus, Rudens, Vidularia) καὶ τοῦ Τερεντίου (Phormio, Adelphi). Μία δὲ ἐκ τῶν ψευδεπιγράφων κωμωιδιῶν τοῦ Πλαύτου ἐπεγράφετο Οἱ δύο μαστροποὶ.

Τὸ δὲ προσωπεῖον τοῦ πορνοβοσκοῦ ἐξέφραζε τὴν αἰσχρὰν ταπεινότητα τοῦ χαρακτῆρός του. Ἀπείκαζε κακούργου κεφαλὴν· χεῖλη διάστροφα, μύτη πλατεία, ὀφθαλμοὶ πράσινοι καὶ κακοί, μέτωπον ἐρρυτιδωμένον, ὀφρύδια συνεσταλμένα καὶ ἀνυψωμένα, κεφαλὴ ἢ ὅλως φαλακρά ἢ ἔχουσα μόνον ὀλίγας τρίχας, αἵτινες ἄφινον σχεδὸν γυμνὸν τὸ κρανίον, γένειον τράχου καὶ αὐχμηρόν. Εἶχε δὲ καθ' ὅλου ὁ ἄνθρωπος διεστραμμένον τὸ σῶμα, ἦτο προγαστῶρ, ρυπαρὸς, εἶχεν ἐνδύματα τετριμμένα, ἀλλὰ πολὺ ζωηρῶν χρωμάτων καὶ ἐφόρει ὑπὲρ τὸν ποικίλον χιτῶνα ἀνθοστόλιστον ἱμάτιον. Ἐκράτει ἀνὰ χεῖρας μακρὰν ῥάβδον, ἐν δὲ τῷ οἴκῳ του μετεχειρίζετο δερματίνην μάστιγα καὶ ὅπως ὁ καρκίνος δὲν ἐβάδιζε κατ' εὐθεΐαν, ἀλλὰ πλαγίως καὶ πάντοτε παρὰ τοὺς τοίχους.

Εἶναι δὲ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν μαστροπῶν χαρακτηριστικά· Λύκος, Λάβραξ, Δωρίων (ἐκ τῶν δώρων), Βάτραχος, Σαννίων (Sannio, μωχός, γελωτοποιός), Καππάδοξ (ἐν ἐκ τῶν τριῶν κακίστων κάππα), Βαλλίων (ὁ χορευτὴς ἢ ὁ κάμνων τοὺς ἄλλους νὰ χορεύωσι). Εἴτε δὲ κλέπτοντες νεάνιδας εἴτε ἄλλα ἄτιμα μέσα μεταχειριζόμενοι, οἱ κακούργοι ἐκεῖνοι κατώρθωνον νὰ ἐμπλέκωσιν εἰς τὰ δίκτυά τῶν ἀνενόχλητοι διάφορα θύματα καὶ ἔπειτα ἤσκουν τὴν αἰσχρὰν ἐμπορίαν τῶν συναλλασσόμενοι ἐν τοῖς βαλανείοις, ἐν τοῖς κουρείοις ἢ ἐν τοῖς πανδοχείοις. Ἡ αἰσχροκέρδεια εἶναι ἡ βᾶσις τοῦ χαρακτῆρός των, ἐξ αὐτῆς δὲ φύονται πᾶσαι αἱ ἄλλαι κακίαι, ὅπως ἀπὸ μιᾶς κοινῆς ρίζης τὰ πολλὰ ἄνθη. Πρὸ τοῦ συμφέροντος οὐδὲν ἔχουσιν ἱερὸν οὐδὲ ὅσιον. Ὑποσχέσεις, ὅρκοι, συμφωνίαι, καθήκον, εἶναι πάντα μάταια καὶ ἀνίσχυρα· ὁ πορνοβοσκὸς ἀναιδὴς καὶ ἀνένδοτος κλείει

τὰ ὦτα καὶ εἰς τὰ δικαιότατα αἰτήματα καὶ εἰς τὰς παθητικω-
τάτας ἱκεσίας μετὰ σκληρότητος ἀπανθρώπου. Τὸ δίκαιον, ἡ δι-
καιοσύνη εἶναι δι' αὐτὸν λέξεις κεναὶ νοήματος. Οὐδὲν ἄλλο ἤξεύρει
καὶ ἀναγνωρίζει ἢ τὸ δοῦναι καὶ λαβεῖν καὶ μόνον τὸ ἀργύριον
τὸ ἐν τῇ παλάμῃ σέβεται, τὸ ὅποιον καὶ παραχρῆμα κρύπτει
εἰς τὸ βαλάντιον, διότι εἰς οὐδένα παρέχει τι ἐπὶ πιστώσει. Ὅπου
ἤθελεν ὁσφρανθῇ ὅτι ὑπάρχουσι χρήματα, ρίπτει τὰ δίκτυά του·
ἔρπει τότε καὶ γίνεται ταπεινὸς καὶ εὐπειθής, γενόμενος δὲ κό-
λαξ εὐτελὲς ἀκροῦται μεθ' ὑπομονῆς τὰ φαντασιώδη ἀνδραγα-
θήματα τοῦ τυχόντος καυχηματίου ἂν μόνον ἔχῃ ἐλπίδα ὅτι παρ'
αὐτοῦ θὰ ὠφελθῇ. Ἐχει δὲ πλήρη συνείδησιν τῆς εὐτελείας
του καὶ διὰ τοῦτο ἀνευθριάστως ὁμολογεῖ καὶ κηρύττει ἀρχὰς
ταπεινοτάτας καὶ ἀγενέστατα αἰσθήματα. Καὶ πρὸς ἐκείνους μὲν,
οἵτινες εἶναι πρὸς αὐτὸν ὑποχείριοι, πρὸς τοὺς δούλους καὶ τὰς
δυστυχεῖς γυναῖκας, τὰς ὁποίας ἐμπορεύεται, φέρεται καὶ λό-
γοις καὶ ἔργοις τυραννικώτατα, ἀλλ' ὅμως ἀποδέχεται μετὰ πά-
σης ὑπομονῆς τὰς δριμυτάτας τῶν ὕβρεων παρὰ τῶν ὠργισμέ-
νων ἐραστῶν ἢ τῶν συνεργῶν αὐτῶν, ὅσῳ δὲ μᾶλλον πυκναὶ καὶ
πολυάριθμοι ἐκτοξεύονται κατ' αὐτοῦ αἱ προσβολαὶ καὶ τὰ σκώμ-
ματα, τόσῳ περισσότερον αὐτὸς προσποιεῖται ὅτι ὑποτάσσεται.
Εὐχαρίστως δὲ ὑπομένει καὶ νὰ δέρηται ἀκόμη, ἂν ἐκ τούτου
πρόκηται νὰ κερδήσῃ χρήματα. Ἐν ᾧ δὲ εἶναι αὐθάδης καὶ
ἀναιδής ὅταν νομίζῃ ἑαυτὸν ἐν ἀσφαλείᾳ, εὐκολώτατα ἔπειτα
γίνεται περιδεής, διότι ἔχει συνείδησιν τῶν κακῶν του πράξεων
καὶ ὅταν τις τὸν μεταχειρίζηται ὅπως εἰς αὐτὸν πρέπει ἢ ὅταν
αὐτὸς ἔλθῃ εἰς λόγους πρὸς ἀνώτερόν του, καταβιδάζει τὸν τό-
νον τῆς φωνῆς του καὶ ταπεινοῦται. Φιλύποπτος δὲ ὢν καὶ συγ-
χρόνως δεισιδαίμων καὶ εὐπιστος, ἐπερωτᾷ τοὺς ὀνειροκρίτας καὶ
τοὺς ἐξηγητὰς τῶν οἰωνῶν, κάμνει θυσίας καὶ προσευχάς, ἀλλὰ
καὶ ἐξοργίζεται πάλιν καὶ κατ' αὐτῆς τῆς Ἀφροδίτης, ἂν ἤθελε
τύχῃ νὰ μὴ εὐοδῶνῃ ἢ θεὰ κατ' εὐχὴν τὰ σχέδιά του. Εἶναι
μὲν πανουργότατος, ἀλλ' ὁ πόθος τοῦ κέρδους ἐπὶ τοσοῦτον ἐνίστε

τὸν τυφλώνει, ὥστε καθίσταται μωρός καὶ ἡλίθιος, σχεδὸν δὲ πάντοτε συλλαμβάνεται ὁ ἴδιος εἰς τὴν παγίδα, ἣν δι' ἄλλους ἔχει στήσῃ καὶ τιμωρεῖται δεινῶς διὰ τὰς κακουργίας του.

Ταπεινότερον εἶναι ἐν τῇ κωμῳδίᾳ τὸ πρόσωπον τῆς προξενη-
τρίας ἢ τοι τῆς μαστροποῦ. Συνήθως εἶναι γυνὴ ἀπελευθέρα, ἥτις
εἶχεν ὑπάρξῃ ἑταῖρα κατὰ τὴν νεότητά της. Ἡ ἐμπορία της δὲν
ἔχει τόσῃν ἔκτασιν ὅσῃν ἡ τοῦ μαστροποῦ, τὸ δὲ ἐμπόρευμά της
συνίσταται συνήθως εἰς μίαν καὶ μόνην γυναῖκα, τὴν θυγατέρα
της, εἴτε πραγματικὴν εἴτε νομιζομένην. Ἡ νέα, διευθυνομένη
καὶ ἐξαναγκαζομένη ὑπὸ τῆς δῆθεν μητρός, ὀφείλει διὰ τοῦ σώ-
ματος νὰ τρέφῃ καὶ ἑαυτὴν καὶ τὴν γραῖαν, ὅπως ἔκαμνε καὶ
ἐκείνη ὅταν ἦτο νέα. Τῆς μαστροποῦ τὰ αἰσθήματα καὶ ἡ δια-
γωγὴ εἶναι οἷα καὶ τοῦ ἄρρενος συντεχνίτου. Μετὰ τῆς αὐτῆς
ἀναιδεΐας ὁμολογεῖ καὶ ἐκείνη τὴν ἀτιμίαν της, ἂν καὶ δεικνύῃ
πλείοτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὰς ἐρωτικὰς ὑποθέσεις τῶν νέων ἢ ὁ
ἀνὴρ μαστροπός, ὅστις κρίνει τὰ πάντα ὑπὸ τὴν ἐμπορικὴν μόνον
ἐποψίν. Ἡ πενία εἶναι ἡ συνήθης πρόφασις, δι' ἧς δικαιολογεῖ τὸ
ἐπάγγελμά της. Τί νὰ κάμῃ; Νὰ ἀποθάνῃ ἐκ τῆς πείνης ἢ μάλ-
λον ἐκ τῆς δίψης; Διότι ἐμμανῶς ἀγαπᾷ τὸν οἶνον, ὅπως πᾶσαι
αἱ γραῖαι τῆς κωμῳδίας. Μεταχειρίζεται δὲ πάντα τὰ δυνατὰ
τεχνάσματα τῆς κολακείας μετὰ μεγάλης ἐπιμονῆς ἅμα δὲ καὶ
δεξιότητος ἵνα προσελκύῃ τὰ χρυσόμαλλα πρόβατα, διδάσκει δὲ
τὴν νέαν, πείραν αὐτὴ ἔχουσα ἐκ τοῦ προτέρου βίου της, νὰ εἶ-
ναι ἀκόλαστος χάριν μόνου τοῦ κέρδους καὶ νὰ ἀποφεύγῃ πᾶν
εὐγενὲς αἶσθημα ἀληθινοῦ καὶ πιστοῦ ἔρωτος· τὸ ἐμπόρευμα πρέ-
πει νὰ πληρῶνται, μὴδὲν δὲ νὰ δίδεται ἐπὶ πιστώσει, ὅπως οὔτε
ὁ ἀρτοποιὸς δίδει οὔτε ὁ οἰνοπώλης. Εὐθὺς δὲ ὡς ἤθελε κουρευθῇ
τὸ πρόβατον, ἀσπλάγχχνως ἀποπέμπεται καὶ τότε σκώμματα μό-
νον ἀκούει καὶ ὄχι πλέον λόγους θωπευτικούς, ὅπως ἤκουεν ὅτε
σκοπὸς ἦτο νὰ προσελκυσθῇ εἰς τὴν μάνδραν. Τὴν θέσιν τῆς μη-
τρός κατέχει ἐνίοτε ἄλλη γυνή, οἷον ἐμπεπιστευμένη θερά-
παινα, εἴτε γραῖα καὶ κεκτημένη τὴν ἀπὸ τῆς ἡλικίας ἀπαιτου-

μένην πείραν, οἷα εἶναι ἡ Σκάφη ἐν τῷ Φάσματι εἴτε νέα καὶ χαρίεσσα, λελυμένην ἔχουσα τὴν γλῶσσαν καὶ περιτρέχουσα πρὸς ἄγραν θήρας καὶ δι' ἴδιον λογαριασμόν, ὅπως ἡ Ἀστάφιον ἐν τῷ Ἀγρίῳ. Ἐν γένει δὲ αἱ ἐλεειναὶ αὐταὶ γυναῖκες δὲν χρησιμεύουσι κατὰ τὴν δραματικὴν οἰκονομίαν εἰμὴ ὡς ἀφορμαὶ ἐπεισοδίων, ἐνίοτε δὲ διὰ τῆς ἀντιθέσεως συντελοῦσιν εἰς τὸ νὰ γίνηται καταφανεστέρα ἡ ἀγνότης καὶ ἡ ἀθωότης τῆς ταλαιπώρου νέας, ἣν ἔχουσιν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν των. Σπανίως ἡ μαστροπὸς μετέχει ἀπ' εὐθείας τῆς δρώσεως (ἐν τῇ κωμῳδίᾳ *Cistellaria* ἐπανάγει τὴν κόρην εἰς τοὺς γονεῖς τῆς), ὅθεν καὶ δὲν ὑποφέρει ὅσα συνήθως οἱ ἄνδρες οἱ ἀσχοῦντες τὸ αὐτὸ ἔργον.

Συνεργοὶ δὲ τοῦ μαστροποῦ καὶ τῶν αὐτῶν περίπου αἰσθημάτων ἄνθρωποι, ἐπίσης δὲ ρυπαροὶ καὶ ἀρπακτικοὶ καὶ διαφθορεῖς τῶν νέων, εἶναι οἱ δανεισταὶ καὶ οἱ τραπεζίται, ξηροὶ καὶ κακοσχημάτιστοι καὶ ἐρρυτιδωμένοι ὡς παλαιοὶ δερμάτινοι ἀσκοί. Ἐχουσι τὸ μέτωπον συνεσταλμένον, τὸ βλέμμα δύσπιστον καὶ ὑποπτον, ἡ δὲ ἔρπουσα καὶ προσποιητὴ αὐτῶν βλάβις καταδεικνύει τὸν χαρακτῆρά των, χαρακτῆρα δηλαδὴ ἀρπακτικοῦ ὀρνέου. Ἡ μόνη αὐτῶν ἀπόλαυσις εἶναι νὰ μετρῶσιν ἐπὶ τῶν δακτύλων τὸ κεφάλαιον καὶ τοὺς τόκους των καὶ νὰ ὑπολογίζωσι τί ἔχουσι νὰ δώσωσι καὶ τί νὰ λάβωσι. Εἶναι πάντοτε ὅμως ἔτοιμοι νὰ ἀπαιτῶσι καὶ οὐδέποτε νὰ δίδωσι καὶ κατορθώνουσιν εἴτε διαστρέφοντες τοὺς νόμους εἴτε στρεψοδικοῦντες νὰ ἀποφεύγωσι τὰς υποχρεώσεις των. Ἐν ταῖς Νεφέλαις τοῦ Ἀριστοφάνους παριστάνονται ἤδη δύο τοκισταὶ πρώτης τάξεως, ἡ δὲ μέση κωμῳδία ἀνέπτυξεν ἔτι μᾶλλον τοῦτο τὸ πρόσωπον· ὁ Νικόστρατος ἐποίησε Τοκιστὴν καθὼς καὶ ὁ Ἀλεξίς. Ὁ Καικίλιος διεσκεύασεν ἕνα Ὁβολοστάτην, ἐλέγετο δὲ μάλιστα ὅτι ὁ Πλαῦτος εἶχε γράψῃ καὶ Τοκίστριαν (*Faeneratrix*). Καὶ ἐν ταῖς σφίζομέναις δὲ κωμῳδαῖς ὑπάρχουσι τραπεζίται (κωμῳδ. *Cureulio*, ὁ Λύκος) καὶ τοκισταὶ (*Epidicus*, *Mostellaria*). Ἐν τῷ Φάσματι ὁ εἰρωνικῶς καλούμενος Μισαργυρίδης ἀπαιτεῖ καθ' ὁδὸν τὴν πληρω-

μήν τῶν χρημάτων του μετὰ κραυγῶν καὶ θορύβου παρὰ τοῦ δούλου τοῦ ὀφειλέτου του, εἰς ὃν παρέχει οὕτως ἀφορμὴν νὰ προσθέσῃ καὶ νέον νῆμα εἰς τὸ ὅλον ὕφασμα τῶν ψευδολογιῶν του.

Οἱ ἐχθροὶ λοιπὸν οὗτοι τῆς νεότητος ἔχουσιν ὡς φυσικοὺς ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ἀντιπάλους τοὺς δούλους τοῦ οἴκου, ἐκ γενετῆς φίλους καὶ προστάτας τῶν κυρίων των καὶ διὰ τοῦτο ἀπαραίτητα πάντοτε πρόσωπα ἐν τῇ παλλιᾷ. Καὶ ἐν ᾧ συνήθως ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀττικῇ κωμῳδίᾳ οἱ δούλοι ἔχουσι πάντοτε δευτερεύοντα σκοπόν, ἐνίοτε δὲ χρησιμεύουσιν εἰς τὸ νὰ ἐκθέσωσι τὴν ὑπόθεσιν τῆς τραγωδίας κατὰ τὴν πρώτην σκηνήν, βλέπομεν ὅτι ἐν τοῖς Βατρ' ἄρχοις τοῦ Ἀριστοφάνους ὁ Ξανθίας καὶ μάλιστα ὁ Καρίων ἐν τῷ Πλούτῳ, κατέχουσιν ἤδη ὡς βωμολόχοι πλειοτέραν θέσιν ἐν τῇ δραματικῇ οἰκονομίᾳ. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ τραγωδίᾳ ἀπὸ τοῦ Εὐριπίδου καὶ ἐφεξῆς, πλειότερον δηλαδὴ μέρος ἔχουσιν οἱ δούλοι, αἱ τροφοὶ κτλ., πρὸς ταῦτα δὲ τὰ πρόσωπα τὰ δευτερεύοντα ἔρχονται εἰς στενὰς καὶ ἐμπιστευτικὰς σχέσεις τὰ ἄλλα, τὰ πρωτεύοντα. Προέρχεται δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι τὸ δρᾶμα προσέλαβεν ἕκτοτε πραγματικώτερον χαρακτῆρα, ὀλιγώτερον δὲ ἰδεωδὴ καὶ φανταστικόν, ἔπειτα καὶ ἡ κοινωνικὴ κατὰστασις τῶν δούλων εἶχεν ἀρχίσῃ νὰ κρίνηται μετὰ πλείονος φιλάνθρωπίας. Ὁ Φερεκράτης, ὅστις εἶναι εἷς ἐκ τῶν κυριωτάτων προδρόμων καὶ εἰσηγητῶν ταύτης τῆς μεταβολῆς περιέγραφεν ἐν τῷ Δουλοδιδασκάλῳ μετὰ τινος εὐτραπείας τὸν βίον τῶν δούλων, ἀλλὰ κυρίως ὅμως ὁ δούλος δὲν μετέχει τῆς δράσεως καθ' ἑαυτὸν καὶ δὲν ἀποτελεῖ μέρος οὐσιῶδες τῆς κωμῳδίας εἰμὴ ἀπὸ τοῦ Ἀντιφάνους καὶ ἐφεξῆς. Ὁ κατάλογος τῶν διαφόρων χαρακτηριστικῶν προσωπείων τῶν δούλων ἐν τῇ κωμῳδίᾳ, ὃν ἀναγινώσκομεν παρὰ τῷ Πολυδεύκει, εἶναι οὐδὲν ἥττον μικρὸς ἀκόμη, τὰ δὲ μνημονευόμενα προσωπεῖα φαίνεται ὅτι δὲν ἐπαρκοῦσι νὰ ἐκφράσωσιν πάσας τὰς ποικιλίας, ἅτινας ἔχουσι τὰ δουλικὰ πρόσωπα παρὰ τῷ Πλάτῳ. Πρῶτος ἐν τῷ καταλόγῳ ἀναγράφεται ὁ πάππος, ὁ μόνος, ὅστις ἔχει πολὺν τὴν κόμην καὶ φαίνεται μᾶλλον ἀπελεύ-

θερος ἢ δοῦλος. Τοιοῦτος πρέπει νὰ ᾔτο ὁ παιδαγωγὸς ὁ ὀδηγῶν εἰς τὸ σχολεῖον τὰ τέκνα τῆς οἰκογενείας, τοῦ δὲ τύπου τούτου ἡ τελειοτάτη εἰκὼν εἶναι ὁ Λυδὸς τῶν Βακχίδων, ὁ ἐκπροσωπῶν τὰ ἀρχαῖκὰ ἥθη τὰ αὐστηρά. Ἡ ἀγανάκτησις τοῦ ἀγαθοῦ τούτου ἀνθρώπου, ὅταν βλέπῃ τὴν σχολιὰν ὁδόν, ἣν πορεύεται ὁ μαθητὴς του, ὅστις ἀσεβεῖ μὲν πρὸς τὸν διδάσκαλον γίνεται δὲ καταφρονήτης πασῶν τῶν ἀρετῶν, ἐκφράζεται διὰ τοσοῦτων ἐπιφωνήσεων καὶ ὑπερβολῶν παθητικῶν, ὥστε ὁ λόγος ἀποβαίνει σχεδὸν τραγικός. Ἐξίσταται ὁ γέρον ἀκούων τὴν βλασφημίαν τοῦ ἀσεβοῦς νεανίου, ὅστις λατρεύει μίαν θεότητα τοῦ φιλήματος, ἣν ὀνομάζει *Suavisavatio* καὶ ἀποδίδει εἰς τὴν χαλαράν ἐπιείκειαν τῆς νέας ἀνατροφῆς, ἣν διευθύνουσιν οἱ πατέρες, τὴν ἠθικὴν κατάπτωσιν τῶν νέων, ἐνθυμεῖται δὲ μετὰ πόθου τὸν παλαιὸν καιρόν, ὅτε ὁ παιδαγωγὸς ἔκαμε χρῆσιν τῆς μάστιγος καὶ ᾔτο βέβαιος περὶ τῆς τυφλῆς ὑπακοῆς τῶν μαθητῶν του. Ἀλλὰ καὶ δὲν προαισθάνεται ὅτι ἐκεῖνος, ὃν ὑποδεικνύει ὡς παράδειγμα εἰς τὸν διεφθαρμένον μαθητὴν του εἶναι καὶ αὐτὸς ἔτι μᾶλλον διεφθαρμένος. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁμιλεῖ καὶ ὁ Παλίνουρος (χωμωδ. *Cureulio*), δηλαδὴ ὡς διδάσκαλος, ἀλλὰ μετ' ὀλιγωτέρας δραστηριότητος καὶ ὀλιγωτέρας ἀξιοπρεπείας, παρῶδ' ὃν ἐν τῇ ἀφελείᾳ του τὰ λυρικά ἐξάρματα τοῦ ἐρωτοπλήκτου νεαροῦ κυρίου του, ὃν παρακολουθεῖ σκυθρωπάζων καὶ μετ' ἀγροικίας ὑβρίζων τὴν ἐρωμένην του. Προσπαθεῖ δὲ νὰ τὸν προφυλάξῃ ἀπὸ τῶν ἀπηγορευμένων καὶ κρυφίων ἡδονῶν· μήπως ἡ ἀγορὰ δὲν παρέχει εὐωνότερα ἐμπορεύματα; Ὁ Μεσσηνίων ἐν τοῖς *Μεναιχμοῖς* εἶναι καὶ αὐτὸς ἡλικιωμένος, ἔχει δὲ τὸν αὐτὸν χαρακτῆρα, ὃν καὶ ὁ Παλίνουρος, συνοδεύει πανταχοῦ τὸν κύριόν του· καθ' ὑπερβολὴν τὸν ἐκούρασαν αἱ ἀδιάκοποι καὶ ἄσκοποι ἐκδρομαί. Πάντας τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους θεωρεῖ ἀναξίους λόγου καὶ μόνον τὴν ἰδίαν αὐτοῦ πείραν καὶ σύνεσιν ὑπερτιμᾷ, ὥς καὶ ἀρέσκεται διακηρύττων, ὅταν δὲ ἐπὶ τέλους ἐξαναγκάζεται νὰ περιορισθῇ, ὑποχωρεῖ γογγύζων. Εἶναι δ' ἄλλως πιστὸς καὶ τίμιος καὶ ἔχει συναίσθησιν

τοῦ καθήκοντος καὶ μετὰ πολλῆς εὐαρεσκείας ἀναλογίζεται τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀρετὴν. Εἶναι πρὸς τοῦτοις καὶ γενναῖος, δι' ὃ καὶ σπεύδει νὰ παράσχη βοήθειαν εἰς ἄνθρωπον κινδυνεύοντα, ὃν ἐκ-
λαμβάνει ἀντὶ τοῦ κυρίου του.

Καθ' ὅλου δὲ πᾶσα ἡ τάξις τῶν δούλων εἰς δύο διαιρεῖται κυ-
ριωτάτας κατηγορίας, εἰς τοὺς ἀγαθοὺς καὶ τοὺς πανούργους. Οἱ
ἀγαθοί, ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων, εἶναι συνήθως δοῦ-
λοι τῶν ἀγρῶν, ἢ ἀγροκόμοι δύστροποι καὶ φιλόνοικοι ἢ ἄν-
θρωποι πτωχοὶ τῷ πνεύματι, προωρισμένοι νὰ σκώπτωνται καὶ νὰ
χλευάζωνται ὑπὸ ἄλλων δούλων ὑξυνουστέρων. Τοιοῦτος εἶναι
λόγου χάριν ὁ ταλαίπωρος ὁ Σκέλεδρος (ἐν τῷ Ἀλαζ. Στρατιώτῃ),
ὅστις ἐπεφορτίσθη νὰ διαφυλάττῃ τὴν τιμὴν τῆς ἐρωμένης τοῦ
κυρίου του. Ἐπὶ τοσαύτον παρασύρεται ὁ δυστυχὴς εἰς ἀληθῆ
στρόβιλον δισταγμοῦ καὶ ἀμφιβολίας διὰ τῶν τεχνασμάτων τριῶν
ἀνθρώπων συμμαχησάντων ἐναντίον του καὶ χάνει καὶ τὸν ὀλίγον
νοῦν, τὸν ὅποιον ἔχει, ὥστε ἐπὶ τέλους καταντᾷ νὰ μὴ εἶναι βέβαιος
οὐδὲ περὶ ἑαυτοῦ. Ὁμοίος τις πρὸς τὸν Σκέλεδρον εἶναι καὶ ὁ Σω-
σίας (ἐν τῷ Ἀμφιτρύωνι) καὶ τόσον ὅμοιος, ὥστε τὰ δύο ταῦτα
πρόσωπα πολλάκις ὑπενθυμίζουσιν ἀλλήλα διὰ τοῦ τρόπου,
καθ' ὃν ἐκφράζονται καὶ διαλέγονται. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀγροί-
κων δούλων (*rustici*) διακρίνεται ἐν πρώτοις ὁ Στράβαξ, ἄν-
θρωπος δύσκολος (δύστροπος) ἢ ἄγριος (*truculentus*), ἐν
τῇ ὁμωνύμῳ κωμῳδίᾳ, ὅστις ὡς κύων ἀλυσδόδετος καὶ γαυγίζων
ἀπομακρύνει ἀπὸ τοῦ οἴκου πάντα ἄνθρωπον μὴ εὐάρεστον εἰς αὐ-
τὸν καὶ ἐκφράζει πρὸς τὴν δούλην τῆς ἐταίρας τὴν καταφρόνησίν
του κατὰ τρόπον χυδαϊότατον. Τόσον δὲ τραχὺς καὶ δηκτικὸς εἶναι
ἐταν διδάσκη καὶ κηρύττῃ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν χρηστοθήειαν, ὥστε
θὰ ἐνόμιζέ τις ὅτι ὁ ἄνθρωπος μόνον ὄξος πίνει καὶ ὄχι ὕδωρ.
Ἄλλ' ὅμως βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον συγχρωτιζόμενος καὶ αὐτὸς
πρὸς τοὺς ἐν τῇ πόλει κατοικοῦντας γίνεται ἡμερώτερος, ὥστε καὶ
νὰ ἐρωτοτροπῇ καὶ λεπτύνῃ καὶ τὴν γλῶσσαν του. Ὡσαύτως δὲ
καὶ ὁ Σκεπαρνίων (κωμῳδ. *Rudens*), χονδροειδέστατος μὲν ἄνθρω-

πος, ἀλλ' ἀγαθῶν αἰσθημάτων, δὲν ἀντέχει καὶ αὐτὸς ἐπὶ τέλους εἰς τὰ γλυκεὰ θέλγητρα τῆς γυναικειᾶς χάριτος. Ἐν τῇ Κασίᾳ (Casina) ὁ ἀπλοϊκὸς ἀγροκόμος ὑποβληθεὶς ἐπὶ τέλους τοὺς ἔρωτας τοῦ γηραιοῦ κυρίου του. Χρηστὸς ἄνθρωπος καὶ εὐθύς, ἀλλὰ ἀγροϊκὸς καὶ ἀναίσθητος πρὸς τὰ θέλγητρα τῆς πόλεως εἶναι καὶ ὁ Γρομίων, ὅστις εὐθύς ἀπ' ἀρχῆς τῆς κωμωδίας τῆς ἐπιγραφομένης Φάσμα χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ διὰ τῆς ἀντιθέσεως ἐναργεστέραν τὴν διαφορὰν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἄλλων προσώπων τῆς κωμωδίας, ἅτινα πάντα διάγουσιν ἀκολαστότατον βίον. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ πίστις καὶ ἡ τιμιότης τῶν πλειστων δούλων βασίζεται ἐπὶ τοῦ φόβου τῆς τιμωρίας. Μία μόνον ἐξαίρεσις ὑπάρχει· ὁ Τύνδαρος δηλαδὴ ἐν τοῖς Αἰχμαλώτοις (Captivi) ἀποδεικνύει αἰσθήματα εὐγενῆ καὶ ἀφοσίωσιν μέχρι θυσίας ἀνεξαρτήτως παντὸς φόβου καὶ συγχρόνως εἶναι εὐφυῆς καὶ ἐπιδέξιος. Ἵνα ἐλευθερώσῃ τὸν κύριόν του καὶ παράσχω εἰς αὐτὸν τὸν τρόπον τοῦ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα του λαμβάνει τὴν θέσιν του, μεθ' ἡρωικῆς δὲ τῷ ὄντι καρτερίας ὑπομένει ἔπειτα τὰ ἀκολουθήματα τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ τεχνάσματός του, ἀλλὰ τότε ἀνακαλύπτει καὶ αὐτὸς ὅτι δὲν εἶναι δοῦλος, ἀλλ' ἐκ γενετῆς ἐλεύθερος. Εἶχε κλαπῇ κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν καὶ πωληθεὶς ὡς δοῦλος συναντρήσῃ μετὰ τοῦ κυρίου του, πρὸς ὃν εἶναι ἴσος καὶ κατὰ τὸ γένος καὶ κατὰ τὴν ἀνατροφὴν. Λέγει λοιπὸν ἀσυνειδήτως τὴν ἀλήθειαν, ὅτε, πρὸς τὸν εἰπόντα πρὸς αὐτὸν ὅτι εἶναι δοῦλος, ἀποκρίνεται μετὰ θάρρους ὅτι ἤτό ποτε ἐλεύθερος (Captivi 628 ἐξ.).

Παρὰ τοὺς ἀγαθοὺς τούτους θεράποντας ὑπάρχουσιν οἱ πανοῦργοι δοῦλοι, τοὺς ὁποίους ὀνομάζει ἡγεμόνας θεράποντας ὁ Πολυδεύκης. Ὁ ἱλαρὸς Χρυσάλος ἐν ταῖς Βακχίσι καὶ ὁ Ψευδύλος ἐν τῇ ὁμωνύμῳ κωμωδίᾳ εἶναι δύο κάλλιστα τοῦ τύπου τούτου παραδείγματα. Ὁ Ψευδύλος εἶναι πυρρὸς τὴν κόμην, βαρύσαρκος, ἔχει τὰς κνήμας παχείας, μεγάλην τὴν κεφαλὴν, ὀξὺ τὸ βλέμμα, ἐρυθρὸν καὶ στιλπνὸν τὸ πρόσωπον καὶ πόδας τεραστίων διαστάσεων, ἐφ' ὧν ὡς ἐπὶ ἀσφαλεστάτης βιά-

σεως στηριζόμενος καὶ ἔχων πεποίθησιν εἰς ἑαυτόν, λαμβάνει τὴν στάσιν βασιλέως καὶ ἀντιτάσσεται πρὸς τὸν γέροντα. Καὶ οἱ δύο εἶναι ἄνθρωποι εὐφυεῖς καὶ δεξιότατοι εἰς τὸ ἐξευρίσκειν δόλους, κατὰ πολὺ δὲ ἀνώτεροι καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐτοιμότητα καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐπιτηδειότητα καὶ τῶν νεαρῶν ἐραστῶν, οὓς ἀπαλλάττουσιν ἀπὸ τῶν δυσχερειῶν καὶ ὧν ἐξασφαλίζουν τὴν εὐτυχίαν καὶ τῶν πατέρων αὐτῶν, εἶναι δὲ πρὸς τούτους δεδοκιμασμένοι σύμβουλοι καὶ μεσῖται ἐρωτικῶν ὑποθέσεων. Οὐδέποτε ἀπατῶνται εἰς τὰ σχέδιά των διότι ἔχουσι τελείαν γνῶσιν τῶν ἀνθρώπων καὶ εἶναι καὶ τολμηρότατοι· αἰωροῦνται ἀφόβως παρὰ τὸ χεῖλος τῆς ἀθύσσου ὅπως οἱ ἀκροβάται. Ἐνεκα τῆς τόλμης των ταύτης ἀντιμετωπίζουν πλήρεις θάρρους τὸν ἐχθρόν, προκαλοῦσιν αὐτὸν ἄνευ περιστροφῶν καὶ κατὰ τρόπον ἐμποιοῦντα εἰς πάντας τὴν πεποίθησιν ὅτι ἔχουσι δίκαιον, τὸν ἄγουσιν ἐπὶ τέλους καὶ τὸν φέρουσι κατὰ τὰς ὁρέξεις των. Τότε δὲ ἀκριβῶς οἱ ἐπιδέξιοι οὗτοι ἄνθρωποι ἐπιδεικνύουσιν ὅλην τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπιτηδειότητά των, ὅταν συμβῇ, διὰ λόγους ἀνεξαρτήτους τῆς θελήσεως καὶ τῆς δυνάμεως αὐτῶν, νὰ ἀποτύχῃ τὸ στρατήγημα, τὸ ὅποιον ἄλλως εἶχον καλῶς σχεδιάσῃ καὶ καλῶς παρασκευάσῃ, νὰ εἶναι δὲ ἀνάγκη ἐξ ἀρχῆς νὰ ἐφεύρωσι καὶ νὰ σχεδιάσωσι νέα τεχνάσματα. Αἱ ιδέαι ἐπέρχονται τότε εἰς τὰς κεφαλὰς των ὡς ἀστραπαί. Ὁ Ψευδύλος παραβάλλει ἑαυτὸν πρὸς ποιητὴν, ὅστις ὅταν λαμβάνῃ ἀνὰ χεῖρας τὴν δέλτον δὲν ἠξεύρει ἀκόμη τί θὰ ἐμπνεύσῃ εἰς αὐτὸν ἢ Μοῦσα. Ἡ δὲ πεποίθησις, ἣν ἔχουσιν εἰς ἑαυτοὺς καὶ ἡ εὐθυμία αὐτῶν αὐξάνουσι κατὰ τὴν ὥραν τοῦ κινδύνου. Οὐδένα ἔχουσιν ὑπέρτερον ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ ψευδολογεῖν καὶ τοῦ ὑποκρίνεσθαι. Κατὰ βούλησιν ὑποκρίνονται τὸν ἐνάρετον ἢ τὸν παραγνωριζόμενον ἀθῶον καὶ μετὰ τῆς τέχνης, ὥστε γίνονται πάντοτε πιστευτοί. Παρὰ τοὺς δύο τούτους δούλους τάσσεται τρίτος ὁ ἐπίτριπτος Παλαιστρίων ἐν τῷ Ἀλαζόνι Στρατιώτῃ, ὅστις ὅμως καὶ ὀλιγώτερον τῶν δύο ἄλλων εἶναι ἐκτεθειμένος εἰς κινδύνους καὶ οὐδεμίαν πραγ-

ματικὴν δυσχέρειαν ἔχει νὰ ὑπερνικήσῃ διὰ τὸν λόγον ὅτι πρῶτον μὲν ἀγωνίζεται πρὸς δύο ἡλιθίους καὶ καθ' ὑπερβολὴν δειλοψύχους, ἔπειτα δὲ ὑποδοηθεῖται ὑπὸ ὀλοκλήρου, σπείρας συνενόχων, οὓς αὐτὸς ἤσκησε καὶ ἐγύμνασεν εἰς τὸ ἔργον. Ὁμοιότροπος δὲ σχεδὸν πρὸς τὸν Παλαιστρίωνα εἶναι καὶ ὁ Ἐπίδικος, ἄνθρωπος παμπόνηρος καὶ αὐτὸς καὶ εἰς ἄκρον τολμηρός. Κατορθώνει θαυμασίως νὰ ἀγκιστρεύσῃ τοὺς δύο ἀγαθοὺς γέροντας, τοὺς ὁποίους ἄγει ἔπειτα καὶ φέρει προσποιούμενος τὸν μέτριον καὶ τὸν ἐνάρετον, μετὰ δὲ τοῦτο ἐπωφελοῦμενος ἔκ τινος εὐνοικῆς περιστάσεως λαμβάνει ἀντὶ τιμωρίας καὶ ἀμοιβῆς παρὰ τοῦ γέροντος, τοῦ ὁποίου μετ' ἀπιστεύτου ἀναιδείας καταφρονεῖ τὴν ὀργήν.

Ἄφοβος καὶ ἀπηλλαγμένος δισταγμῶν εἶναι καὶ ὁ Τρανίων ἐν τῷ Φάσματι· μετὰ πᾶσαν ἀποτυχίαν ἐφευρίσκει παραχρῆμα ἄλλον τολμηρότερον δόλον, ἔχει δὲ καὶ πλήρη συνειδήσιν τῆς ικανότητός του, δι' ὃ καὶ παραβάλλει ἑαυτὸν πρὸς τὸν Μέγαν Ἀλέξανδρον καὶ τὸν Ἀγαθοκλέα. Ταιοῦτος δούλος εἶναι καὶ ὁ Μιλφίων ἐν τῷ Καρχηδονίῳ, δὲν εἶναι ὅμως καὶ τόσον εὐτυχῆς εἰς τὰ κατορθώματά του. Ὁ νεαρός τοῦ κύριος ἐπικαλεῖται πολυτάκεις τὰς συμβουλὰς καὶ τὴν συνδρομὴν τοῦ εἰς τὰς δυσχερείας τῶν ἐρωτικῶν τοῦ ὑποθέσεων, ἀλλ' εἶναι τόσον ἰδιότροπος, ὥστε ὁ ταλαίπωρος θεράπων, ὅστις ἄλλως εἶναι πολὺ εὐχάριστος, δὲν εὐδοκμεῖ πάντοτε εἰς τὰς ἐνεργείας του. Καὶ ὁ Ἀκανθίων ἐν τῷ Ἐμπόρῳ ἔχει πλειοτέραν προθυμίαν ἢ ικανότητα, εἶναι τῷ ὄντι *servus currens*, παρατρεχάμενος. Ἐν ἐκ τῶν συνηθεστάτων πανουργημάτων τῶν πανούργων δούλων εἶναι νὰ εἰσπράττωσι δολίως ἀλλότρια χρήματα προσποιούμενοι τὸ πρόσωπον τοῦ δανειστοῦ· τοῦτο πράττει ὁ Λεωνίδας ἐν τῇ Ὀνικῇ καὶ μετὰ τσαύτης ἐπιτυχίας ὑποκρίνεται τὸν οἰκοδεσπότην, ὥστε πείθεται ἐντελῶς περὶ τοῦ πράγματος ὁ ξένος ἔμπορος. Ὑπάρχει δὲ καὶ μία ἐξαιρέσις, καθ' ἣν ὁ πανούργος δούλος ὑποδοηθεῖ τοὺς ἔρωτας ὅχι τοῦ κυρίου του, ἀλλὰ ἄλλου δούλου, τοῦτο

δὲ συμβαίνει ἐν τῇ κωμῳδίᾳ Πέρσῃ, ἔνθα ὁ Σαγαριστίων προσπαθεῖ μάλιστα διὰ παντός τρόπου νὰ ἀπατήσῃ τὸν κύριόν του, γηραιὸν φιλάργυρον, πράττει δὲ τοῦτο ἀψηφῶν πάντα κίνδυνον, διότι τὰ νῶτά του ἔχουσιν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου σχετισθῇ πρὸς τὴν μάστιγα. Ὁ πονηρὸς καὶ ἀδηφάγος Στάσιμος ἐν τῷ Τριωβολαίῳ εἶναι σύντροφος μᾶλλον καὶ παράσιτος ἢ θεράπων, ἂν καὶ ὁ εὐγενὴς Λεσβόνικος οὐδὲν ἄλλο ἔργον ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν ἢ τὸ νὰ συνδαπανᾷ μετ' αὐτοῦ χρήματα, ἀλλὰ καὶ οὕτως ὅμως ὁ Στάσιμος δὲν λησμονεῖ τὴν εὐτέλειάν του καὶ φροντίζει περὶ τοῦ συμφέροντός του πρὸ πάντων. Ὅταν δὲ ζωηρῶς ἐκδηλώνῃ τὴν χαρὰν του ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ τοῦ γέροντος κυρίου του, δὲν πράττει τοῦτο ἐξ ἄγνοῦ πάλιν αἰσθήματος ἀγάπης καὶ ἀπροσιώσεως, ἀλλὰ διὰ τὸ συμφέρον, διότι δηλαδὴ ἐλπίζει μείζονα ὠφέλειαν ἐκ τοῦ πλήρους βαλαντίου τοῦ γέροντος ἢ ἐκ τοῦ κενοῦ βαλαντίου τοῦ νέου.

Ἐδῶ δὲ μάλιστα, ἐν τῇ σκηνικῇ μεταχειρίσει τῶν δουλικῶν προσώπων, ἀγαπῶσιν οἱ ποιηταί, ὡς ἐλέχθη ἀνωτέρω, νὰ συνδυάζωσι κατὰ ζεύγη καὶ νὰ ἀντιθέτωσι τοὺς χαρακτῆρας. Ἐν τῷ Ἀμφιτρυῶνι μάλιστα καταφαίνεται χαριέστατα ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἀγροίκου Σωσίου καὶ τοῦ Ἑρμοῦ, ὅστις ὑποδύεται τὸ πρόσωπόν του καὶ παρίστανται οὕτω δύο Σωσίου ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ὁ Σωσίας ὁ πραγματικὸς ἔχει ἐντελῶς τὸν χαρακτῆρα δούλου, εἶναι ὅμοιος πρὸς τὸν Ξανθίαν τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ πρὸς ἄλλα παρεμφερῆ κωμικὰ πρόσωπα, εἶναι δηλαδὴ κρᾶμα δουλικῆς εὐτελείας, ζήλου, ὃν ἐξεγείρει ὁ φόβος καὶ ἀξέστου πανουργίας. Ὅταν δὲ μόνος παρασκευάζῃ τὴν ψευδολόγον ἔκθεσίν του περὶ τῆς μάχης (διότι νομίζει ὅτι οὐδεὶς τὸν ἀκούει), ὁμοιάζει κατὰ πολὺ πρὸς τὸν μεγαλαυχοῦντα στρατιώτην. Παρουσιάζεται κατὰ πρῶτον μετὰ πολλῆς εὐτολμίας πρὸς τὸν ψευδῆ Σωσίαν, τὸν Ἑρμῆν, ὅστις ἐπιδεικνύει τὸ θάρρος καὶ τὴν ὑπεροψίαν, ἣν ἔχουσι συνήθως οἱ θεράποντες τῶν μεγιστάνων, ἀλλ' ἔπειτα ὅμως γίνεται βαθμηδὸν ἀτολμότερος καὶ ἐπὶ τέλους ἀμ-

φιβάλλει καὶ περὶ τῆς ταυτότητός του. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς εἶπομεν, ὁ πονηρὸς Παλαιστρίων καταγελά τὸν ἀπλοῖκον Σκέλεδρον. Ὁ βαρὺς ἀγροκόμος ἀντιτίθεται πρὸς τὸν πανοῦργον θεράποντα τῆς πόλεως ἐν τῷ Φάσματι, ἐν δὲ τῷ Ἀγρίῳ ὁ ἀκριβὴς τοῦ καθήκοντος τηρητῆς Σρατύλλαξ πρὸς ἄλλον δοῦλον κλέπτῃ. Ἐν τῷ Φάσματι πάλιν ὑπάρχουσι δύο θεράποντες (advorsitores), ὧν ὁ μὲν εἶναι ἀγαθὸς καὶ πιστός, ὁ δὲ πονηρός. Καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον πολλάκις ἀντιτίθενται πρὸς ἄλληλα τὰ πρόσωπα ἀνὰ δύο καὶ ἐν ἄλλαις κωμωδίαις, τοῦτο δὲ σφόδρα, καθὼς εἶπομεν, συντελεῖ εἰς ἀκριβῆ διαγραφὴν τοῦ χαρakterος ἑκατέρου.

Ἐν Ἀθήναις μᾶλλον ἢ ἀλλαχοῦ ὑπουδὴποτε ἐπετρέπετο εἰς τοὺς δούλους ἡ ἐλευθεροστομία. Ὅπως δὲ παρ' Εὐριπίδῃ οἱ δοῦλοι εἶναι πολλάκις ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰ ὄργανα τῶν διανοημάτων τοῦ ποιητοῦ, οὕτω καὶ ἡ νέα κωμωδία ἔδωκεν εἰς τοὺς ὀξυνουστέρους ἐκ τῶν δούλων καὶ ἐν μεγάλῳ μάλιστα βαθμῷ τὸ δῶρον τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς εὐφυολογίας. Ἐν τῇ λατινικῇ λοιπὸν κωμωδία οἱ δοῦλοι φαίνονται πολλὰ ἔχοντες ἀναγνώσῃ καὶ πολλὰ γινώσκοντες, διὰ τοῦτο δὲ ἀναμιγνύουσιν εἰς τὸν λατινικὸν διάλογον καὶ ῥήσεις ἑλληνικάς, ἀρέσκονται εἰς τὸ νὰ φιλοσοφῶσι, παίζοντες δὲ ἀναμῖξ καὶ σπουδάζοντες γνωμολογοῦσι χρυσᾷ τῷ ὄντι ἔπη. Εἴτε δὲ ἐν διαλογικαῖς σκηναῖς, ἔνθα ἐπικρατεῖ ἡ ὕβρις καὶ τὸ σκῶμμα, εἴτε ἐν μακροῖς μονολόγοις, οἵτινες εἶναι πολλάκις ἐντέχνως συντεθειμένοι ὡς *cantica*, εὐρίσκουσι τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀσκῶσι τὴν μακροτέραν τοῦ δέοντος γλῶσσάν των καὶ νὰ ἔχωσιν αὐτὴν ἐτοιμὴν πάντοτε εἰς κατάλληλον ἀπόκρισιν καὶ ἐκφράζουσι τὰς ποικίλας συγκινήσεις, δι' ὧν μεταβαίνουν ἀπὸ τοῦ φόβου καὶ τῆς μερίμνης εἰς τὴν χαρὰν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν.

Οἱ δὲ νεαροὶ ἐρασταί, ἐλαφροὶ συγχρόνως καὶ τολμηροί, ὅπως συνήθως συμβαίνει εἰς τοὺς νέους, εὐρίσκονται ἀδιακόπως εἰς ἀκήρυκτον πόλεμον πρὸς τοὺς αὐστηροὺς πατέρας, τοὺς οἰκογενειάρχας. Οἱ γέροντες τῆς κωμωδίας εἶναι κατὰ κανόνα εὐποροὶ

ιδιοκτῆται, αἵτινες ἐν τῇ νεότητί των εἶχον ἀσκήσῃ τὴν κατὰ θάλασσαν ἐμπορίαν καὶ συναθροίσαντες πλοῦτον ἔζων ἔπειτα ἀνέ-
τον βίον κατὰ τὸ γῆρας. Τινὲς ἐξ αὐτῶν ἔχουσι τὸν χαρακτῆρα
εὐγενῆ καὶ ἀγαθόν, εἶναι δὲ λεπτοὶ καὶ ἐλευθέριοι καὶ προσφέ-
ρονται ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς νέους χωρὶς τὸ παράπαν νὰ ἐκπίπτῃ
καὶ ἡ ἰδία αὐτῶν ἀξιοπρέπεια. Ὁ Φίλων λόγου χάριν ἐν τῷ
Τριωβολαίῳ εἶναι παράδειγμα πατρὸς καὶ αὐστηροῦ καὶ ἀγαθοῦ.
Θησαυρὸν ὅλον πείρας βιωτικῆς καὶ συνέσεως ἐγκλείει ἐν ἑαυτῷ,
εἶναι δὲ καὶ εὐπροσῆγορος καὶ εὐφυής, ἂν καὶ ἡ εὐφυΐα του δὲν
εἶναι ἀμέτοχος καὶ τινος εἰρωνείας, ὥστε ὁ χαρακτήρ του εἶναι
τῷ ὄντι ἀττικός. Ἐχει δὲ ἀξιόλογον υἱόν. Ἀγαθὸν διαθέσεων
ἄνθρωπος καὶ λίαν προσηνὴς εἶναι καὶ ὁ πατὴρ τοῦ κόφου Λε-
σβονίου, περιηγήθη ὡς ἔμπορος πολλὰς χώρας καὶ γινώσκει
καλῶς τὸν κόσμον καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ἔχει δὲ καὶ φίλον τῷ
ὄντι παραδειγματικὸν τὸν Καλλικλέα, περιεσκεμμένον καὶ ἀφιλο-
χρήματον, ὃν οὐδέποτε ταράττουσι καὶ ἀποτρέπουσιν ἀπὸ τῆς ἡσύ-
χου καὶ εὐλαβοῦς ἐκτελέσεως τοῦ καθήκοντος αἱ δυσάρεστοι δια-
δόσεις τῶν κακοβούλων. Εὐκολώτερον ἀγανακτεῖ καὶ παραφέρε-
ται ὑπὸ τῆς ὀργῆς ὁ Μεγαρονίδης, ἀλλ' εἶναι καὶ αὐτὸς ἠθικός,
τίμιος καὶ εἰλικρινής. Οὐδέποτε ἐνυμφεύθη, διὰ τοῦτο δὲ εἶναι
καὶ ὀρμητικώτερος καὶ εἰς ποικίλας ἐφευρέσεις προχειρότερος,
ὅπως ἀποδεικνύει καὶ τὸ ἄκακον στρατήγημά του κατὰ τοῦ συ-
κοφάντου. Ὁ Πλαῦτος περιέγραψε μετ' ἀγάπης ἐν τῷ Στρατιώτῃ
τὸν ἐπίσης ἄγαμον Περιπλεκόμενον. Ὁ Περιπλεκόμενος ἔχει φαιδρό-
τατον τὸν χαρακτῆρα, ἐν ᾧ δὲ εἶναι ἐπὶ γήραος οὐδ' ὧ, ὑποβοηθεῖ
τὰς ἐρωτικὰς σχέσεις δύο νέων μετὰ νεανικῆς τῷ ὄντι εὐφυΐας καὶ
μετ' ἀπροσποίητου χαρᾶς. Ἡξεύρει καὶ αὐτὸς νὰ ζῇ καὶ τοὺς ἄλ-
λους νὰ ἀφίνη νὰ ζῶσι. Εἶναι σκωπτικώτατος παρατηρητὴς τῶν
κοινωνικῶν κακιῶν, εἰλικρινής, προσηνής, ἀμέριμνος, ἀπηλλαγ-
μένος προλήψεων, ἀλλὰ καὶ παντὸς ἰδανικοῦ. Ὁ ἀξιόλογος
Ἡγίων ἐν τοῖς Αἰχμαλώτοις εἶναι ὡσαύτως λίαν φιλόφρων
καὶ ἐλευθεροπρεπής, καθ' ὅλου δὲ εὐγενὲς φύσις. Ἄν καὶ εἶναι

περίλυπος διότι ἔχασε τοὺς δύο υἱοὺς του, ὅσάκις ὁμῶς δοθῇ εὐκαιρία δὲν ἀποφεύγει τοὺς ἀστεϊσμούς, ἡ δὲ ἀμοιβαία ἀγάπη τῶν δύο αἰχμαλώτων τὸν συγκινεῖ μέχρι δακρύων. Μόνον δὲ ὅταν βλέπῃ ὅτι ἡπατήθη ἐν τῇ ἐμπιστοσύνῃ του, γίνεται ἀνελεήμων, διότι καὶ ἡ μοῖρα ὑπῆρξεν ἀνελεήμων, καθὼς λέγει, δι' αὐτόν. Ἡ βαθεῖα λύπη, ἣν αἰσθάνεται ἀφ' οὗ ἐξέλιπε καὶ ἡ τελευταία ἐλπίς, ἣν εἶχε τοῦ νὰ ἐπανεύρῃ τὸν ἕτερον τοῦλάχιστον τῶν υἱῶν του δικαιολογεῖ τὴν σκληρότητα, μεθ' ἧς προσφέρεται πρὸς τὸν ἀπατεῶνα, οὗτινος ὁμῶς ἀναγνωρίζει τὴν γενναιότητα. Διὰ τοῦτο εὐαρέστως ὁ θεατὴς βλέπει χαίρουσαν κατὰ τὴν λύσιν τοῦ δράματος τὴν ἀληθῶς πατρικὴν ἐκείνην καρδίαν. Μεταξὺ τῶν ἀγαθῶν γερόντων τάσσεται καὶ ὁ Ἀθηναῖος Δαιμονεὺς ἐν τῷ Κάλφ, ὅστις Δαιμονεὺς ἂν καὶ ὑπέστη ἀτυχήματα, δὲν ἀπώλεσεν ὁμῶς οὔτε τὴν ἀγαθότητα οὔτε τὴν δραστηριότητα αὐτοῦ, εἶναι δὲ ὥραῖοι ἀληθῶς οἱ λόγοι του περὶ τῆς χαρᾶς, ἣν αἰσθάνεται ὁ ἔχων καθαρὰν τὴν συνείδησιν καὶ περὶ τῶν κακῶν, εἰς ἃ παρασύρει ἡ φιλοχρηματία (135 ἐξ.).

Τούναντίον δὲ ἐν ἄλλαις ἐρωτικαῖς κωμωδίαις, αἵτινες εἶναι κυρίως κωμωδίαὶ πλοκῆς, ὁ πατὴρ εἶναι πάντοτε τὸ πρόσκομμα. Αὐτὸς εἶναι ὁ κύριος σκοπός, καθ' ὃν τοξεύονται τοῦ δόλου καὶ τῆς πανουργίας τὰ βέλη, ἐπειδὴ συμφώνως πρὸς τῆς γεροντικᾶς διαθέσεις εἶναι πάντοτε λίαν φιλόργυρος καὶ λίαν αὐστηρὸς πρὸς υἱὸν συνήθως ἄσωτον. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν πατέρων τῆς κατηγορίας ταύτης ὑπῆρξαν ἐπίσης ἄσωτοι κατὰ τὴν νεότητά των καὶ πρῶτοι αὐτοὶ ἔδωκαν τὸ κακὸν παράδειγμα τῆς ἀκολασίας εἰς τὴν νέαν γενεάν, ἀλλ' ὁμῶς πολὺ ὀλίγοι ἐξ αὐτῶν ὑπάρχουσιν οἱ πειθόμενοι νὰ ἐπιτρέπωσιν εἰς τοὺς νέους τὰς ἡδονάς, ὧν καὶ αὐτοὶ ἔλαβον πείραν. Ἄκοντες κατέφυγον ὡς εἰς λιμένα εἰς τὸν γάμον, ὃν θεωροῦσιν ὡς ἀναγκαῖον κακὸν καὶ ὅχι ὡς τὴν εὐτυχίαν τοῦ βίου των. Κατὰ παράδοσιν ἐν τῇ κωμωδίᾳ θεωρεῖται ὡς βαρεῖα ἄλυσις ἡ οἰκογένεια, ἡ δὲ μήτηρ τῆς οἰκογενείας καὶ ἡ ἀρίστη, ὡς ἡ μάστιξ τοῦ οἴκου. Ὁ ἀνὴρ τὴν

ἐνυμφεύθη μόνον χάριν τῆς προικὸς καὶ διὰ τοῦτο ὁ δεσμὸς ὁ συνδέων αὐτὸν πρὸς τὴν σύζυγον εἶναι ἀπλῶς καὶ μόνον ὑλικός. Ὁφείλει λοιπὸν ὁ ἀνὴρ νὰ παρέχῃ ἀναλόγως τῆς καταστάσεώς του βίον ὅσον τὸ δυνατόν ἀνετον εἰς τὴν γυναῖκά του, δὲν θεωρεῖ ὅμως ὅτι ἔχει καὶ τὴν ὑποχρέωσιν νὰ παραδίδῃ εἰς αὐτὴν τὴν καρδίαν του. Διὰ τοῦτο καὶ ταχέως μαραίνεται ἡ γυνή, ὅσον δὲ ἐλαττοῦνται τὰ θέληγτρα αὐτῆς, τόσῳ μᾶλλον ὁ μὲν ἀδιάφορος σύζυγος ταλαιπωρεῖται ἕνεκα τῶν παραφορῶν της, αὐτὴ δὲ γίνεται δυστροπωτέρα. Βασιζομένη δὲ εἰς τὴν προικὰ της, ὅχι μόνον ἔχει ἀπαιτήσεις νὰ δαπανᾷ πολλά εἰς τοὺς στολισμούς καὶ τὴν ἄλλην τοῦ οἴκου πολυτέλειαν, ἀλλὰ καὶ ἀξιοῖ αὐτὴ νὰ κυβερνᾷ τὰ πάντα καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ἰδιοτροπίας της. Παραπονεῖται λοιπὸν ὁ σύζυγος διὰ τὴν φλυαρίαν, διὰ τὸ φίλερι, διὰ τὸ πείσμα τῆς γυναικὸς του καθὼς καὶ διὰ τὴν δυσπιστίαν αὐτῆς καὶ τὴν ζηλοτυπίαν. Δυστυχῶς δὲ ἡ ζηλοτυπία της δὲν εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον παράλογος, διότι συχνότατα ὁ ἀνὴρ ἐπιδιώκει ἔξω τοῦ οἴκου τὴν ἡδονὴν καὶ τὴν τέρψιν καὶ ἂν καὶ γέρων ἐλαύνεται ὑπὸ τοῦ ἔρωτος. Ἀλλοίμονον δὲ εἰς αὐτὸν ἂν ἡ φοβερὰ του σύζυγος τύχη νὰ τὸν συλλάβῃ εἰς μέρη παρέκτροπα! Αἰσθάνεται τότε ὁ ταλαίπωρος ὅλον τὸ βάρος τῆς ἐναρέτου ὀργῆς της. Ὅθεν συχνότατα συμβαίνει ὅταν οἱ ἄνδρες εἶναι μόνοι των νὰ διαλέγωνται καὶ οἱ ἄριστοι ἐξ αὐτῶν, κατὰ τρόπον ἀγενέστατον περὶ τοῦ οἴκου των καὶ νὰ προτείνωσι πρὸς ἀλλήλους ἀνταλλαγὴν. Ὅσον τάχιον ἀποθνήσκει ἡ σύζυγος, τόσον καλλίτερον. Πρὸς ἐκείνους δὲ, καθ' ὧν ἤθελε τύχη νὰ ἔχῃ λόγους δυσαρεσκείας ἠϋχοντο μακρόβιος νὰ γίνῃ ἡ σύζυγός των. Ἀκόμη δὲ καὶ ἐκεῖνοι, ὧν ἀπέθανεν ἡ γυνή καὶ οὔτινες ζῶσιν ἐν χηρείᾳ, ἐνθυμοῦνται τὸν συζυγικὸν των βίον ὡς ἓνα τῶν βαρυτάτων ἁθλῶν τοῦ Ἡρακλέους. Ἡ κατὰ τῶν γυναικῶν κακολογία, ἥτις ἀπὸ τοῦ Εὐριπίδου καὶ ἐφεξῆς εἶχεν ἐπικρατήσῃ ἐν τῇ τραγῳδίᾳ, ἦτο δόγμα παντοῦ ἀποδεκτόν, ὥστε καὶ πολ- λαὶ εὐφυεῖς γυναῖκες, τοῦλάχιστον ἀστεϊζόμεναι, δὲν ἐδίσταζον ἐνίοτε νὰ ἀναγνωρίσωσιν αὐτὸ ὡς ὀρθόν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὑπὸ

τοιούτους ὄρους δὲν ἦτο δυνατόν νά ὑπάρξῃ οὔτε ἀληθῆς οἰκογενειακὸς βίος οὔτε σεβασμὸς καὶ στοργή τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς πατέρας.

Ἐπειδὴ δὲ ποικίλοι εἶναι οἱ συνδυασμοὶ τῶν ἐρωτικῶν ὑποθέσεων ἐν ταῖς κωμωδίαις, πολλαὶ ὑπάρχουσι καὶ αἱ ποικιλίαι τοῦ τύπου τῶν γερόντων ἐν αὐταῖς. Πάντες ὅμως ἔχουσι κοινὰ χαρακτηριστικὰ τὴν εὐπιστίαν καὶ τὴν ἀνοησίαν, ἐν ᾧ δὲ εἶναι εὐπιστοὶ καὶ ἀνόητοι, εἶναι συγχρόνως πολλὰκις καὶ φίλαυτοι καὶ ἔχουσιν ἔκτακτον πεποίθησιν εἰς τὴν ὀξυδέρκειάν των. Ὁρθότατα δὲ παραβάλλονται οἱ τοιοῦτοι γέροντες οἱ ἔχοντες πολὺν τὴν κόμην καὶ λευκὸν τὸ γένειον πρὸς πρόβατα καλὰ διὰ κούρευμα ὑπὸ τῶν ἐν ταῖς κωμωδίαις σκωπτόντων ἢ ἐμπαιζόντων αὐτοὺς καὶ ἐνίοτε πρὸς κριοὺς ἢ πρὸς γηραιοὺς τράγους. Ὁ γηραιὸς Σίμων λόγου χάριν ἐν τῷ Ψευδύλῳ θεωρεῖ τὸν ἑαυτὸν τοῦ ὡς πολὺ πονηρὸν ἄνθρωπον ἀπὸ πολλοῦ παρετήρησε καὶ ἔμαθεν ὅτι ὁ υἱὸς του ἔχει ἀνάγκην χρημάτων διὰ νὰ ἐξαγοράσῃ μίαν αὐλητρίδα παρὰ τινος προαγωγοῦ, διεῖδε μάλιστα καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ πανούργου δούλου του, ὅστις θέλει νὰ ἀποσπάσῃ παρ' αὐτοῦ τὸ ἀναγκαῖον ἀργύριον, ἀλλ' ἔχει πεποίθησιν εἰς ἑαυτὸν, διατείνεται ὅτι οὔτε ὁβολὸν θὰ κατορθώσῃ νὰ λάβῃσι καὶ στοιχηματίζει μάλιστα πρὸς τὸν μικρὸν δούλον καὶ ἐννοεῖται ὅτι χάνει τὸ στοιχίημα καὶ τὰ χρήματά του. Ἀνόητος δὲν εἶναι, παρατηρεῖ μετ' ἀδιακώτου ἐνδιαφέροντος τὰς ἐπιτηδεύσεις μηχανορραφίας τοῦ ἀντιπάλου του, χωρὶς ὅμως καὶ ἐντελῶς νὰ τὰς ἐννοῇ, ἐπὶ τέλους δὲ ἀναγκάζεται νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ δούλος εἶναι εὐφυέστερος ἑαυτοῦ καὶ νὰ θαυμάσῃ τὴν ὑπεροχὴν του. Ὁ Θεοπροπίδης ἐν τῷ Φάσματι εἶναι ὁ ἄριστος τύπος τοῦ ἡλιθίου γέροντος τῆς κωμωδίας (comicus stultus senex), αὐτὸ δὲ τὸ ὄνομά του δηλοῖ κατ' ἀντίφρασιν ὅτι πᾶν ἄλλο εἶναι ἢ προφήτης. Ἀπερισκέπτως πείθεται εἰς ὅσα πρὸς αὐτὸν διηγεῖται ὁ πονηρὸς Τρανίων, ὅστις ψευδολογεῖ ἀδιακόπως καὶ ἐκ τοῦ προχείρου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ τὸν ἀπατήσῃ· ἐφευρίσκει ἱστορίας περὶ τινος φόνου, περὶ φάσματος, βεβαιοῖ τὴν στερεότητά μιᾶς

οικίας, ἥτις πρόκειται νὰ ἀγορασθῇ καὶ ἡ ὁποία οἰκία εἶναι τοῦναντίον προφανῶς σαθρά. Ἡ χαρά, τὴν ὁποίαν ὁ γηραιὸς ἔμπορος αἰσθάνεται βλέπων τὸν υἱὸν του βαδίζοντα τέλος πάντων τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν καὶ ἀκολουθοῦντα τὰ διαδήματα τοῦ πατρός, ἡ εὐχαρίστησις αὐτοῦ διὰ τὴν καλὴν ἀγοράν, τὴν ὁποίαν μέλλει νὰ κάμῃ, ἀποτελοῦσι κωμικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὰς πραγματικὰς ζημίας, ἃς ἐπὶ τέλους δὲν βραδύνει νὰ κατανοήσῃ καὶ ὁ ἴδιος. Εἶναι ἄνευ λόγου καὶ πλέον τοῦ δέοντος περιεσκεμμένος καὶ προνοητικὸς καὶ τόσον πολὺ, ὥστε ὅταν ἐπὶ τέλους ἐκρηγνύηται ἡ ἀγανάκτησίς του ἐναντίον τοῦ ἀπατεῶνος καὶ θέλῃ νὰ τὸν τιμωρήσῃ, διὰ τῆς βραδύτητός του καὶ διὰ τῶν δισταγμῶν του περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦμένου, δίδει καιρὸν εἰς τὸν ἄλλον νὰ σωθῇ καὶ νὰ καταφύγῃ πρὸς τὸν βωμόν. Αἱ δὲ ἠθικαὶ ἀρχαὶ του εἶναι ἀπλούσταται· δὲν θεωρεῖ ἀξιόμιμνον τὴν διαγωγὴν τοῦ υἱοῦ παρὰ μόνον ὅταν εἶναι ἡναγκασμένος ἔνεκα τῶν παρεκτροπῶν αὐτοῦ νὰ πληρώνῃ χρήματα, εὐθύς δὲ ὡς φίλος τις πλούσιος τοῦ υἱοῦ του ἀναλαμβάνει αὐτὸς πᾶσαν τὴν εὐθύνην τοῦ πράγματος, ὁ πατὴρ καταπραύνεται καὶ εἶναι πρόθυμος νὰ μὴ φέρῃ δυσκολίας.

Ὁ Περιφάνης ἐν τῷ Ἐπιδίκῳ, ὅπως καὶ ὁ φίλος αὐτοῦ καὶ σύμβουλος Ἀποικίδης, θεωρεῖται ὡς στύλος τῆς συγκλήτου, ὁ Ἀποικίδης μάλιστα εἶναι καὶ νομομαθὴς διακεκριμένος. Οἱ δύο οὗτοι σπουδαῖοι ἄνδρες παρέχουσι πᾶσαν πίστιν εἰς τὸν λόγον ἐνὸς δολίου ραδιούργου χωρὶς νὰ πολυπραγμονήσωσι καὶ νὰ ζητήσωσιν ἀποδείξεις περὶ τῆς ἀληθείας τῶν λεγομένων. Δὲν περιορίζονται δὲ εἰς τοῦτο καὶ μόνον, ἀλλὰ νομίζουν καὶ μέγα κατόρθωμα πρὸς ἔπαινόν των ὅτι ἀκολουθοῦσι τὰς συμβουλὰς τοῦ πανούργου, ὅστις εὐχερῶς τοὺς ρίπτει εἰς τὴν παγίδα. Ὁ Περιφάνης ἐν τῇ νεότητί του, ὅπως τοῦλάχιστον αὐτὸς διατείνεται, ὑπῆρξε λαμπρὸς στρατιώτης, ἀληθινὸς ἀλαζών, ἔπειτα ὅμως μετεβλήθη. Ἐσυνήθισε δὲ νὰ θεωρῇ ὡς ἀστέρα πρώτου μεγέθους τὸν σοφόν του φίλον τὸν Ἀποικίδην, ὅστις λέγει πάντοτε καὶ ἡ φθέγγεται χρησμούς ἐστερημένους παντὸς νοήματος, μόνον δὲ ὅταν

ἐπὶ τέλους αἱ πολλαὶ ζημίαι διανοίγουσι τοὺς ὀφθαλμούς του κατανοεῖ ὅτι ἡ κολοκύνθη ἔχει πλειοτέραν κρίσιν τῆς κεφαλῆς τοῦ Ἀποικίδου.

Καὶ τῶν γερόντων δὲ τὰ πρόσωπα εἶναι συχνάκις, ὅπως καὶ τὰ ἄλλα, διπλᾶ καὶ ἀντίθετα. Παρὰ τὸν ψυχρὸν Σίμωνα ἐν τῷ Ψευδύλῳ εἶναι ὁ ἀγαθὸς Καλλιφῶν, ἐν δὲ τῷ Φάσματι φίλουτος καὶ φάγος σύζυγος δέχεται μὲν μετὰ χαρᾶς τὰ μαγειρεύματα τῆς γυναικὸς του, ἀλλ' ἀρνεῖται ὅμως εἰς αὐτὴν τὰς θωπείας, ἃς ἐκείνη ζητεῖ ὡς ἀνταμοιβὴν τῶν περιποιήσεών της. Αἱ Βακχίδες παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς δύο συνηλικιώτας καὶ συντρόφους ἐν δυστυχίᾳ, σαγηνευομένους καὶ περιπαιζομένους ὑπὸ τῶν δύο ἐταιρῶν, ἐκ τούτων δὲ ὁ Νικόβουλος καὶ μᾶλλον αἰσχύνεται ἐπὶ τῇ μωρίᾳ του διότι κατ' ἀρχὰς εἶχε πλειοτέραν πεποίθησιν ἢ ὁ ἄλλος εἰς τὴν ἑαυτοῦ φρόνησιν καὶ σύνεσιν. Ὁ φίλος εἶναι μᾶλλον ἀτάραχος καὶ ταχύτερον συναινεῖ εἰς τὸ νὰ ἀποδεχθῇ τὰς δικαιολογίας καὶ τὰ κολακεύματα τῶν Βακχίδων καὶ εἰς τὸ νὰ συγχωρήσῃ αὐτάς. Πρῶτος λοιπὸν αὐτὸς παγιδεύεται, ἐν ᾧ ὁ ἄλλος ἐξακολουθεῖ ἀκόμη νὰ φρυάττη, ἀλλ' ἐπὶ τέλους μεταπίπτει καὶ ἐκεῖνος εἰς ἡπιώτερα συναισθήματα καὶ μάλιστα ὅταν λαμβάνῃ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι θὰ ἐπιστραφῇ εἰς αὐτὸν τὸ ἥμισυ ποσὸν τῶν ἀπολεσθέντων χρημάτων του. Οὕτω δὲ καὶ οἱ δύο μωροὶ δέχονται πρόσκλησιν εἰς κοινὸν συμπόσιον, εἰς τὸ ὅποιον παρακάθονται καὶ οἱ υἱοὶ καὶ αἱ ἐρωμέναι τῶν υἱῶν. Ὁ Δημοφῶν τούναντίον, ἐν τῷ Ἐμπόρῳ, εἶναι ἄνθρωπος, ὅστις κατὰ μὲν τὴν νεότητά του ἔλαβεν αὐστηροτάτην ἀνατροφὴν, διήγνυσε δὲ ἔπειτα τὰ κάλλιστα ἔτη τοῦ βίου του ἀσκῶν ἀπαραβάτως τὸ καθῆκόν του καὶ συναθροίζων περιουσίαν, ἀλλὰ βραδύτερον ὑπέκυψεν εἰς τὰ ἐπιτάγματα τῆς φύσεως καὶ γέρων ἤδη ὦν προσπαθεῖ νὰ κερδήσῃ ὅ,τι ἀπώλεσε κατὰ τὴν νεότητα, νὰ ἀπολαύσῃ δηλαδὴ τῶν ἡδονῶν τοῦ βίου· ἐρωτεύεται λοιπὸν καὶ αὐτὸς καὶ γίνεται μάλιστα ἀντεραστῆς τοῦ υἱοῦ του. Διηγεῖται δὲ τὸ πάθημά του πρὸς τινά συνηλικιώτην, ἀλλὰ τόσον ὑπὸ τῆς συνειδήσεως στενοχωρεῖται, ὥστε ἐν τῇ διηγῇ προσλαμ-

θάψει ἀκουσίως τὸν χαρακτῆρα βλαχός. Ὁ γέρον, πρὸς ὃν ὁ Δημοφῶν ἐμπιστεύεται τὸ μυστικόν του, γέρον ὠρίμος ἤδη διὰ τὸν Ἀχέροντα, λέγει πρὸς αὐτὸν ξηρῶς ἄνευ περιστροφῶν τὴν ἀλήθειαν. Ἐν τῇ Ὀνικῇ πάλιν ὁ ταλαίπωρος Δημαίνετος εἶναι μὲν φιλήδονος, ἀλλὰ καὶ ἀδυνάτου χαρακτῆρος, ὑπόκειται δὲ ταπεινῶς εἰς τὴν γυναῖκά του, τὴν ὁποίαν καὶ φοβεῖται καὶ μισεῖ. Ἐπιθυμεῖ νὰ ἀφίγη εἰς τὸν υἱὸν του τὰς αὐτὰς ἐλευθερίας, τὰς ὁποίας ἄφινε καὶ εἰς αὐτὸν νέον ὄντα ὁ πατήρ του, ὁ πόθος του εἶναι νὰ τὸν ἀγαπᾷ ὁ υἱός του χωρὶς νὰ τὸν φοβῇται. Ὅθεν ὁ υἱὸς μεταδίδει τὰ ἐρωτικά του μυστικά πρὸς τὸν πατέρα καὶ ὁ πατήρ πάλιν ἔχει τὴν διάθεσιν νὰ πορίζῃ πρὸς τὸν υἱὸν τὰ ἀναγκαιοῦντα χρήματα, ἀλλὰ χρήματα δυστυχῶς δὲν ἔχει διότι ἡ περιουσία ἀνήκει εἰς τὴν σύζυγόν του. Ἐκείνη ἔχει τῆς περιουσίας τὴν διαχείρισιν καὶ κρατεῖ τὸ βαλάντιον. Ὁ οἰκονόμος, ὃν ἡ γυνὴ εἶχε συμπαραλάβῃ νυμφευομένη εἰς τὸν συζυγικὸν οἶκον ἔχει πλειοτέραν ἐξουσίαν τοῦ οἰκοδεσπότου. Πρὸς τοῦτον λοιπὸν τὸν δοῦλον πρέπει νὰ ἀποτείνηται ὁ πτωχὸς Δημαίνετος, κατορθώσας δὲ νὰ τὸν ἔχη σύμμαχον δίδει εἰς αὐτὸν πλήρη ἐξουσίαν πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ ποθομένου. Ὅτε δὲ ἐπὶ τέλους διὰ πανουργιῶν κατωρθώθῃ νὰ εὐρεθῶσι τὰ χρήματα, ὁ γέρον δὲν λησμονεῖ καὶ τὴν ἰδικήν του φιληδονίαν· περιποιεῖται πρῶτος αὐτὸς τὴν ἐταίραν καὶ παρακάθεται μετ' αὐτῆς εἰς ἀνειμένον συμπόσιον, ἔνθα συλλαμβάνεται ἐπ' αὐτοφῶρ μεθύων καὶ κραιπαλῶν ὑπὸ τῆς μαινομένης συζύγου του. Τὰ νῶτά του δέχονται τὴν ἔκφρασιν τῆς δικαίας ὀργῆς της, αὐτὸς δὲ ἀναγκάζεται ταπεινὸς καὶ ὑπέικων νὰ τὴν παρακολουθήσῃ εἰς τὸ συζυγικὸν ἐνδιαίτημα. Ἀμφότεροι συμπορεύονται μετὰ κραυγῶν καὶ ὄχι ἄνευ κονδυλισμῶν καὶ κολάφων τῆς γυναικὸς πρὸς τὸν σύζυγον. Ἐμπρὸς εἰς τὸν οἶκον! Ἐμπρός, ἐρωτευμένε μου, εἰς τὸν οἶκον!

Ἐκείνη δὲ ἐκ πασῶν τῶν γυναικῶν, ἥτις ἂν καὶ ὑβριζομένη καὶ προσβαλλομένη φαίνεται ἔχουσα πλειοτέραν λογικὴν καὶ σύνεσιν εἶναι ἡ Κλεοστράτη ἐν τῇ Κασίᾳ (Casina), ἥτις εἶναι ἀγροικοτέρα μὲν, ἀλλ' εὐφρεστέρα καὶ ἐντελῶς ἀπηλλαγμένη πά-

σης ῥοπῆς πρὸς τὴν ἐρωτικὴν ἐμπάθειαν. Ὁσφραίνεται καὶ ἐξιχνεύει εὐθύς ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀπιστίαν καὶ τὰ σχέδια τοῦ ἀνδρός της, ὁ ὁποῖος ἐπιδαφιλεῖ εἰς αὐτὴν ἐν τῷ φανερῷ πᾶσαν θωπεῖαν καὶ περιποίησιν καὶ ἀποκρίνεται δι' ἐλεεινῶν δικαιολογημάτων εἰς τὴν αὐστηροτάτην ἀνάκρισίν της, ἡ δὲ ταπείνωσις, ἣν παρασκευάζει εἰς τὸν ταλαίπωρον σύζυγον εἶναι μέτρον δεινὸν μὲν, ἀλλ' ἀποτελεσματικώτατον καὶ μόνον ὅτε πλέον τὸν βλέπει συντετριμμένον ἐνώπιόν της, συγχωρεῖ ἄνευ πολλῶν δυσκολιῶν τὰς ἁμαρτίας του. Ἐχει δὲ ὡς μυστικοσύμβουλον μίαν γειτόνισσαν, ἥτις κατ' ἀρχὰς τὴν συνεβούλευε νὰ ὑποτάσσεται τυφλῶς εἰς τὴν θέλησιν τοῦ ἀνδρός της, ἀλλ' ἔπειτα ὅμως βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον λαμβάνει τὸ μέρος της, χωρὶς μάλιστα νὰ ἔχη καὶ ἀκριβῆ γνῶσιν τοῦ παιγνιδίου, ὅπερ ἔπαιζεν ἡ σύζυγος πρὸς τὸν σύζυγον. Κατὰ τοῦτο δὲ ὁμοιάζει αὕτη ἡ γειτόνισσα πρὸς τὴν ἀξιεράστον θυγατέρα τοῦ παρασίτου ἐν τῷ Πέρσῃ, ἥτις σοβαρότατα ἐπιτιμᾷ τὸν ἀδελφόν της διὰ τὴν ἀπρέπειαν καὶ ἀτοπίαν τοῦ σχεδίου του, ἀλλ' ἐπειδὴ ὅμως δὲν κατορθώνει νὰ μετατρέψῃ τὴν ἀπόφασίν του, ὑποχωρεῖ καὶ πράττει προθύμως ὅ,τι εἰς αὐτὴν ἐπιβάλλεται ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ, ἀποδεικνύουσα ὅτι εἶναι θυγάτηρ ἀξία τοῦ πατρὸς της.

Δὲν λείπουν δὲ ὅλως ἀπὸ τῆς κωμωδίας καὶ οἱ εὐτυχεῖς γάμοι. Ἐν τῇ Κίστῃ ἔχομεν παράδειγμα τοιοῦτου γάμου, ὃν ὅμως κατ' ἐξαίρεσιν συνάπτει αὐτὸς ὁ Ἔρως ἐν τοῖς Διονυσίοις, ὁ δὲ ἀνὴρ ἐπανέρχεται εἰς τὸν πρῶτόν του ἔρωτα μόνον ἀφ' οὗ διὰ τοῦ θανάτου τῆς πρώτης γυναικὸς ἀνέκτησε τὴν ἐλευθερίαν του. Ἐν τῷ Στίχῳ ἔχομεν ὡσαύτως παράδειγμα ἀξιόλογον πίστεως συζυγικῆς προβαλλόμενον ὑπὸ τῶν δύο ἐκείνων ἀξιεράστων ἀδελφῶν, αἵτινες ἔχουσι χαρακτηριστικὰ τὰ ὀνόματα· ἡ μία καλεῖται Φιλουμένη καὶ ἡ ἄλλη Παμφίλη. Αἱ ἀρχαὶ τῆς ἀκραδάντου πίστεως, ἃς ἡ πρεσβυτέρα τῶν δύο ἀδελφῶν ὁμολογεῖ, εἶναι ἀξίαι πάσης ἀποδοχῆς, αἱ δὲ συνεταὶ ἀποκρίσεις, ἃς ἀμφότεραι διδούσι πρὸς τὸν πατέρα, ἀποδεικνύουσι μετὰ πόσης ὀρθοφροσύνης καὶ

μετὰ πόσης συγχρόνως μετριοφροσύνης σκέπτονται περὶ τοῦ φύλου των. Ἀμφότεραι εἶναι χαρίεσσαι καὶ προσηγείς· ἡ μία φαίνεται ὀλίγον παθητικωτέρα, ἢ ἄλλη μᾶλλον ὑπήκοος, μᾶλλον φαιδρὰ καὶ ἐμπειροτέρα εἰς τὸ νὰ κολακεύῃ μετὰ χάριτος, διὰ ταύτης δὲ ἀκριβῶς τῆς τέχνης καταπείθει τὸν πατέρα. Μόνον ἄπαξ, ἐν τοῖς Μεναίχμοις, ἐμφανίζεται πενθερός ἐπὶ τῆς σκηνῆς· τρέμει ἤδη ὑπὸ τοῦ γήρατος, καὶ ἡ δυστυχὴς θυγάτηρ του τὸν καλεῖ εἰς βοήθειαν ἐναντίον ἐκείνου, ὃν νομίζει ὅτι εἶναι σύζυγός της. Ὁ πενθερός, ὅστις καλῶς γινώσκει πῶς συμβαίνουνσι τὰ πράγματα ἐν τῷ γάμῳ, βαρύνεται πλέον ἀκούων τὰ αἰώνια αὐτῆς παράπονα καὶ τὰς ζηλοτυπίας της καὶ ἀπαιτεῖ παρὰ τῆς θυγατρὸς του νὰ δεικνύῃ πλειοτέραν μετριότητα καὶ καρτερίαν, σχεδὸν μάλιστα ἔχει τὴν διάθεσιν νὰ ταχθῇ πρὸς τὸ μέρος τοῦ γαμβροῦ του, ἀρκεῖ μόνον οὗτος νὰ μὴ ὑπερβῇ τὰ θεμιτὰ ὅρια τοῦ πρέποντος. Ἡ πενθερά, τὴν ὁποίαν αἰωνίως κακολογεῖ ἡ κοινὴ φήμη, δὲν ὑπάρχει ἐν ταῖς κωμωδίαις τοῦ Πλαύτου, τὴν παρουσιάζει κατὰ πρῶτον ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁ Τερέντιος.

Τὸ γηραιὸν ζευγος τοῦ ἀδελφοῦ καὶ τῆς ἀδελφῆς ἐν τῇ Χύτρα (Aulularia) κάμνει εὐάρεστον ἐντύπωσιν καὶ ἀνακουφίζει τὴν ψυχὴν τοῦ θεατοῦ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐλσεινὴν αἴσθησιν, ἣν εἰς αὐτὸν παράγει ὁ οἰκτρὸς βίος τοῦ Εὐκλέωνος, πρὸς δὲ τὴν τραχεῖαν καὶ ἀρχαϊκὴν γλῶσσαν τῶν δύο ἀδελφῶν εὐαρμολογεῖ κάλλιστα ὁ σεμνὸς ρυθμὸς τῶν βακχείων, οὓς ὁ ποιητὴς μετεχειρίσθη ἐν τῇ στιχουργίᾳ τοῦ διαλόγου των. Καὶ ὁ ἀδελφὸς καὶ ἡ ἀδελφὴ εἶναι ἄγαμοι καὶ συζῶσιν ἐρίζοντες οἰκειότατα πρὸς ἀλλήλους. Ἡ ἀδελφὴ εἶναι χήρα καὶ μήτηρ υἱοῦ μεγάλῃς ἡλικίας. Ἄν καὶ καλῶς γινώσκῃ τὰ ἐλαττώματα τοῦ γυναικείου φύλου, παρακινεῖ οὐδὲν ἥττον τὸν γηράσκοντα ἀδελφόν της νὰ νυμφευθῇ καὶ προτείνει μάλιστα εἰς αὐτὸν μίαν πλουσίαν κληρονόμον μεσαίας ἡλικίας. Ἄλλ' ἐκεῖνος ἀποδεικνύει ὅτι καὶ εὐφυὴς ἄνθρωπος εἶναι καὶ καλῆς καρδίας, διότι προτιμᾷ ἀντὶ τῆς εὐπόρου νύμφης τὴν θυγατέρα ἐνὸς πτωχοῦ γείτονος,

ἡ δὲ ἀδελφή του, πάντοτε ὀρθοφρονούσα, ἐγκρίνει καὶ αὐτὴ τὴν ἐκλογὴν του. Τὸ περιέργον ὅμως εἶναι ὅτι ἐν ᾧ κατ' ἀρχὰς ὁ ἀδελφὸς ἐγένετο κωμικώτατα ἔξω φρενῶν ἐπὶ τῇ παρακινήσει τῆς ἀδελφῆς του τοῦ νὰ νυμφευθῇ καὶ ἐξέφραζε τὴν πάγκοινον ἐκείνην καὶ πασίγνωστον πρὸς τὸν γάμον ἀποστροφὴν, ὑποχωρεῖ ἔπειτα καὶ μεταβάλλει γνώμην μετ' ἀπιστεύτου ταχύτητος. Ἡ δὲ σχεδὸν ἀπότομος μετὰπτωσης ἀπὸ μιᾶς γνώμης εἰς ἄλλην δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ, διότι ἡ κωμωδία δὲν ἔχει συνήθως ἀκριβὲς μέτρον πρὸς ἐκτίμησιν τῆς διαρκείας καὶ τῆς μετατροπῆς τῶν ψυχολογικῶν φαινομένων, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ τὰ ἄλλα κινήματα τὰ ἐν χρόνῳ καὶ ἐν χώρῳ συμβαίνοντα δὲν σταθμίζει μετὰ πάσης ἀκριβείας.

Μετὰ τὴν οἰκογένειαν, τῆς ὁποίας ἐξητάσαμεν τὰ διάφορα μέλη, ἔρχεται ὁ φίλος τῆς οἰκογενείας, ὁ παράσιτος. Τὸν τύπον τοῦτον ἐδανείσθη ἡ κωμωδία ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν αὐλῶν. Ὡνομάζετο δὲ κυρίως τοῦτο τὸ πρόσωπον κόλαξ (ἐπαῖρος, comes) ἐν Ἀθήναις λόγου χάριν ὁ Ἀριστοφάνης ἐκάλει κόλακα τοῦ Δήμου τὸν δημαγωγόν, ὅστις ὡς αὐλικὸς ἐθεράπευε τὸν κυρίαρχον Δῆμον. Καὶ ὁ Εὐπολις παρέστησεν ἐν τῇ κωμωδίᾳ, ἣτις ἐπεγράφετο Κόλακες, τὸν οἶκον τοῦ φιλοξένου καὶ πλουσίου Καλλίου ὥσπερ βασιλικὸν ἐνδιαίτημα, ἐν ᾧ χορὸς αὐλικῶν ἐφαίνετο ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὑπὸ τὴν μορφὴν ἐρπετῶν καὶ ἀλλοκότων δαιμόνων ἐχόντων κοιλίαν μόνον καὶ ἔντερα. Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ Εὐπόλιδος ὁ Ἐπιχάρμος παραλαβὼν ἀπὸ τοῦ βίου τῶν Συρακουσίων, παρέστησεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸ πρόσωπον τοῦ εἰς τοὺς ἰδιωτικοὺς οἴκους παρεισάκτου συνδεῖπνου καὶ περιβαλὼν αὐτὸ δι' ὀνόματος σεμνοτέρου, ὅπερ ἄλλοτε ἐδήλωνεν ἱερὰν ὑπηρεσίαν, ἐκάλεσεν αὐτὸ παράσιτον. Ἀπὸ δὲ τῆς κωμωδίας τοῦ Ἐπιχάρμου παραλαβὼν πάλιν τὸν παράσιτον ὁ Ἀλεξίς, τὸν μετένεγκε πρῶτος εἰς τὴν Ἀττικὴν κωμωδίαν. Ἀμιλλᾶται δὲ πρὸς τὸν Ἀλεξίον ὁ Ἀντιφάνης κατὰ τὴν τεχνικὴν τελειοποίησιν τοῦ κωμικοῦ τούτου τύπου, οὕτινος ὁ

καθ' ἡμέραν βίος παρεῖχεν ἀξιόλογα τῷ ὄντι παραδείγματα καὶ τὸν ὅποιον οἱ περὶ τὸν Μένανδρον περιέβαλψαν μετ' ἐπιμελείας καὶ ἀγάπης. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸν χαρακτῆρα εἶναι καὶ ὁ κόλαξ καὶ ὁ παράσιτος ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον, διαφέρουσιν ὅμως ἀπ' ἀλλήλων κατὰ τοῦτο, ὅτι συμφώνως πρὸς ὅ,τι ἐγίνετο ἐν τῇ μακεδονικῇ αὐλῇ, ὁ μὲν ἀχώριστος σύντροφος τοῦ ἀλαζόνος στρατιώτου καλεῖται κόλαξ, ὁ δὲ τῶν τῆς μέσης κοινωνικῆς τάξεως ἀνθρώπων ὀνομάζεται παράσιτος. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ἦδη ὁ Ναίβιος ἔγραφε κωμωδίαν Κόλακα, ἐν ἣ παρέστησε κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Μενάνδρου τὸν στρατιωτικὸν παράσιτον, τὸν δὲ Ναίβιον ἐμιμήθη κατὰ τοῦτο καὶ ὁ Πλαῦτος γράψας καὶ αὐτὸς Κόλακα καὶ ἀκολουθήσας κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡσαύτως τὸν Μένανδρον ὡς παράδειγμα. Ἀλλὰ τοῦ κωμικοῦ τούτου προσώπου ἀρίστην μὲν κατ' ἐξοχὴν λαμβάνομεν γινώσκιν ἐκ τῆς πρώτης σκηνῆς τοῦ Ἀλαζόνος τοῦ Πλαύτου καὶ ἐκ τοῦ Εὐνούχου τοῦ Τερεντίου, τὸν ἀντιπρόσωπον δὲ ἀμαυρότατος διαφαίνεται ὁ ὁ τύπος αὐτοῦ ἐν ταῖς Βακχίσι τοῦ Πλαύτου.

Καθ' ὅλου ὅμως εἰπεῖν ἐν τῇ ἐλληνιζούσῃ κωμωδίᾳ ἦτοι τῇ παλλιᾷ (καὶ παρὰ τῷ Πλαύτῳ δηλαδὴ καὶ παρὰ τῷ Τερεντίῳ) τὸν παράσιτον κυρίως βλέπομεν καὶ ὅχι τὸν κόλακα, συμφώνως πρὸς τὴν διαστολὴν, ἣν ἀνωτέρω ὑπεδείξαμεν. Ὁ παράσιτος εἶναι ὁ φίλος τοῦ οἴκου καὶ τοῦ νεαροῦ κυρίου, ἔχει δὲ μόνον διαφορὰς χαρακτῆρος ὁ καθολικὸς τύπος ἀναλόγως τῆς εἰδικῆς ἐν ἐκάστη κωμωδίᾳ ὑποθέσεως. Ἐν μὲν τῇ κωμωδίᾳ, ἥτις ἐπιγράφεται *Curculio* (= κίς, εἶδος σκώληκος) καὶ τῷ Φορμίωνι ὁ παράσιτος εἶναι ἄνθρωπος μιὰς καὶ παμπόνηρος, πρόθυμος δὲ νὰ ὑπηρετήσῃ ὅπωςδὴποτε τὸν ἐραστήν. Ἐν τῷ Πέρσῃ ὁ παράσιτος εἶναι ἡ ψυχὴ τῆς ὅλης πλοκῆς καὶ ἡ ἀφοσίωσίς του δύναται νὰ φθάσῃ μέχρις αὐτοθυσίας. Ἐν τοῖς Αἰχμαλώτοις βλέπομεν τὸν παράσιτον ἀπωρραγισμένον ἕνεκα τῆς ἀπουσίας τοῦ κυρίου, ἐν τῷ Στίχῳ τὸν βλέπομεν ἀποπεμπόμενον, ἐν τῇ Ὀνικῇ καὶ τοῖς Μεναίχοις μᾶς παρίσταται ὀργίλος καὶ ἐκδικητικὸς. Ὁ Πλαῦ-

τος περιέγραψεν ἀκόμη τὸν τύπον τοῦ ὀκνηροῦ καὶ τὸν τύπον τοῦ παρασίτου ἐν τῷ προσώπῳ ἐνὸς ἱατροῦ ἢ δῆθεν ἱατροῦ, εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ὁ ποιητὴς ἐπωφελήθη ἐκ τοῦ κωμικοῦ στοιχείου ὅπερ καὶ ἐν τῷ βίῳ παρεῖχεν ἄφ' ἑαυτοῦ ὁ παράσιτος καὶ τὸν κατέστησε καὶ ἐν τῇ κωμῳδίᾳ φορτικώτερον, δὲν εἶναι μάλιστα παράδοξον νὰ εἰσῆγαγε πρῶτος αὐτὸς τοῦτον τὸν τύπον καὶ εἰς τινὰς λατινικὰς κωμωδίας, ὧν τὰ ἑλληνικὰ πρωτότυπα δὲν εἶχον παράσιτον. Εἶναι δὲ ὁ παράσιτος ἔπως καὶ ὁ κόλαξ πολίτης ἐλεύθερος, ὅχι δοῦλος, ἀλλ' εἴτε ἕνεκα τῶν ἰδίων ἀμαρτιῶν εἴτε ἕνεκα τῶν ἀμαρτιῶν τοῦ πατρὸς του, ἐξέπεσεν, ἔγινε πτωχὸς καὶ ταλαιπωρεῖται ὑπὸ χρονίας πείνης, ἥτις τὸν ἐξαναγκάζει νὰ κυνηγῇ τὰ δωρεὰν παρεχόμενα συμπόσια. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι συνήθως νέος, ἄεργος καὶ ἄγαμος (μόνον ὁ παράσιτος ὁ ἐν τῷ Πέρσῃ εἶναι πατήρ), διαθέτει ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ καὶ τὸν χρόνον του καὶ ἑαυτὸν οὕτως, ὥστε δύναται ἀνετώτατα νὰ ἀσκῇ τὸ ἔργον του, δηλαδὴ τὸ κυνήγιον τῶν τραπεζῶν. Καὶ ἂν μὲν ἔχῃ κατορθώσῃ νὰ εἶναι ὠρismένου οἴκου διαρκὲς καὶ ισόβιος ὑπότροφος ἢ ἂν ἔχῃ ἐξασφαλίσει τακτικὰς ἐκάστοτε προσκλήσεις, ἔχει καλῶς, ἄλλως ἐξέρχεται πρὸς ἄγρην θύματος εἰς τὴν ἀγορὰν καὶ συνήθως ὀλίγον πρὸ τῆς ὥρας τοῦ γεύματος, ἐκεῖ δὲ ἢ ἀποτεϊνόμενος πρὸς ἀνθρώπους ἤδη γνωστούς ἢ καὶ πρὸς ἀγνώστους ἐκ τοῦ προχείρου σχετιζόμενος, προσπαθεῖ νὰ γίνηται εὐχάριστος γλυκύτατα ὁμιλῶν καὶ θωπεύων καὶ κολακεύων, ὥστε ἐπὶ τέλους κερδαίνει μίαν πρόσκλησιν. Ὅπου δὲ ἤθελεν ἀκούσῃ ὅτι τελεῖται γάμος ἢ ὅπου ἤθελεν ὁσφρανθῇ ὀρεκτικὰ μαγειρεύματα συμποσίου, εἰσέρχεται ἄκλητος καὶ ἄνευ διατυπώσεων καὶ κατορθώνει νὰ παρακάθῃται καὶ αὐτὸς εἰς τὴν τράπεζαν. Καὶ τὴν ἐσχάτην θέσιν ἂν δώσωσιν εἰς αὐτόν, δὲν δυσαρεστεῖται, ὅπουδῆποτε δὲ καὶ ἂν καθίσῃ ἐπιδοικνύει θαυμασιῶς τὴν ἀκόρεστον ὀρεξίν του. Τὰς πρὸς αὐτὸν γινομένας περιποιήσεις ἀνταποδίδει δι' εὐφυολογιῶν καὶ ἀστεισμῶν, ἔχει δὲ πάντοτε προχείρους καὶ τὰς εὐφυολογίας καὶ τοὺς ἀστεισμοὺς, διότι ἐκ τῶν προτέρων παρασκευάζεται εἰς τοῦτο προμελετῶν καὶ ἐκμανθάνων

ἀποφθέγματα καὶ ἀστεῖα ἐκ βιβλίων περιεχόντων συλλογὰς τοιούτων πραγμάτων. Τούναντίον δὲ πάλιν, ὑφίσταται ἀγογγύστως πάντα ἐξευτελισμόν, ὃν οἱ λοιποὶ συνδαιτυμόνες καὶ σύνδειπνοι ἤθελον ἐπιβάλλῃ εἰς αὐτὸν καὶ πᾶν σκῶμμα, ὅπερ ἤθελον κατ' αὐτοῦ ἐκτοξεύσῃ. Μάλιστα δὲ καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀποδέχεται προθύμως πᾶν τὸ προερχόμενον ἐκ τοῦ ψωμίζοντος αὐτὸν κυρίου, ὃν ὀνομάζει βασιλέα κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν ἡγεμονικῶν κολάκων, ὧν εἶναι αὐτὸς τὸ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἀντίτυπον. Οἱ πανουργότεροι τῶν παρασίτων ἐξασφαλίζουσι τὴν θέσιν των διὰ τῆς τέχνης τοῦ κολακεύειν καὶ κατορθώνουσι τὴν κολακείαν, εἴτε τὴν βαναυσότεραν εἴτε τὴν λεπτοτέραν, νὰ κορυφώσωσιν εἰς ἀπίστευτον τελειότητα. Κατὰ τὸ φαινόμενον εἶναι ὑποτεταγμένοι, εὐκαμπτοί, πρόθυμοι νὰ ἀποδέχωνται τὰ πάντα, τὰ πάντα νὰ θαυμάζωσιν, ἀλλὰ πραγματικῶς ὅμως νομίζουσιν ἑαυτοὺς κατὰ πολὺ ὑπερτέρους ἐκείνων, οὓς κολακεύουσι. Καταβάλλει δὲ μάλιστα ὁ κολαξ πᾶσαν αὐτοῦ τὴν τέχνην καὶ τὴν πανουργίαν εἰς τὸ νὰ ὑποθάλλῃ οἰανδῆποτε διεστραμμένην ὄρεξιν καὶ οἰονδῆποτε πόθον τοῦ πάτρωνός του καὶ κατὰ τοῦτο ἀμιλλᾶται καὶ πρὸς τὸν πονηρότατον τῶν δούλων. Ἐπειτα ἔχει τὴν ἐπιτηδεϊότητα, ὅσας τις συμβῇ νὰ λάβῃ ἐπιτυχίαν τινα, νὰ καταδεικνύῃ τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν εὐφυΐαν του πρὸς ὠφέλειαν τῶν ἀτελευτήτων πάντοτε ἀπαιτήσεων τοῦ στομάχου του. Πόσον ἀστεία εἶναι ἡ ἀντίθεσις, ἥτις γίνεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὅταν εἰσέρχεται αὐτάρεστος ὁ ἄγγελος τῆς εὐτυχίας καὶ ὅταν ὁ πειναλέος παράσιτος ὁ κλαίων καὶ ὀδυρόμενος διὰ τὴν ἐγκατάλειψίν του! Ἄλλ' ὅμως ἡ εὐθυμία σπανίως ἐγκαταλείπει τὸν παράσιτον. Πρέπει δὲ καὶ τοῦτο νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ τύπος οὗτος ὁ τῷ ὄντι ἀττικὸς, ὁ προϋποθέτων τόσῃν εὐφυΐαν καὶ τόσῃν ποικιλίαν, παρῆγεν ἀφορμὴν εἰς τοὺς καλοὺς ὑποκριτὰς νὰ ἐπιδεικνύωσιν ἔξοχα ἀληθῶς προτερήματα.

Τὰ ἐξωτερικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ παρασίτου ὑπεμύνησκον ιδιώματά τινα τοῦ κυνός, διότι εἶχε τὴν ὄψιν ρυτιδωδὴ καὶ δηλοῦσαν τὴν ἀπληστίαν, «τὰ ὦτα αὐτοῦ κατέαγεν» ἐκ τῶν κτυπημά-

των βεβαίως, εἶχε τὴν ῥίνα γρυπὴν, τὸ μέτωπον λεῖον, τὸ βλέμμα ζωηρόν. Ἀλλὰ καὶ τὸ ὄνομά του εἶναι συνήθως χαρακτηριστικὸν καὶ τὸ ἐπλαττον οἱ ποιηταὶ παραλαμβάνοντες ἢ ἀπὸ τοῦ μαγειρείου ἢ ἀπὸ τῆς ἀγορᾶς τῶν ὀψωνίων, περὶ τὰ ὅποια πράγματα κυρίως ἡσχολεῖτο ὁ παράσιτος, ἢ καὶ ἀπὸ τῶν γελώτων καὶ τῶν κολακευμάτων. Ὅσakis δὲ ὁ παράσιτος καὶ ὁ δοῦλος ἀποτυγχάνουσιν εἰς τὸ κύριον ἔργον των, προσλαμβάνουσιν ἀλλότριον προσωπεῖον καὶ αὐτοσχεδρίζουσι παντοειδῆ ψευδολογήματα καὶ γίνονται ἐπὶ μισθαρίῳ συκοφάνται. Ὁ τριωβόλαϊος ἐν τῇ ἡμωνύμφω κωμῳδίᾳ (Tripummus) εἶναι τοιοῦτος μισθωτὸς συκοφάντης, ὁ δὲ τύπος οὗτος ἀναφαίνεται καὶ ἐν τῷ Ψευδύλῳ καὶ ἐν τῷ Καρχηδονίῳ. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι οἱ συκοφάνται πρέπει νὰ εἶναι πονηροὶ καὶ ἐπίτριπτοι καὶ ἐπιτήδαιοι εἰς τὸ νὰ ἀπαλλάσσωνται ἀπὸ πάσης δυσχερείας. Ἵνα δὲ κατασταθῇ ἔτι μεῖζον τὸ ἐνδιαφέρον τῆς κωμικῆς δράσεως παρουσιάζονται εἰς αὐτοὺς καὶ ἀτυχήματα, τὰ ὅποια δυσχεραίνουν κατὰ πολὺ τὴν θέσιν των ἢ καὶ ἐλέγχουσιν αὐτοὺς ψευδομένους. Συμβαίνει λόγου χάριν ἐνίοτε εἰς αὐτοὺς νὰ λησμονῶσι τὸ κύριον ὄνομα ἐνὸς ἀνθρώπου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὀνόματος βασιζέται ὁλόκληρος αὐτῶν ἡ ψευδολογία.

Ἄλλα ἐπικουρικὰ πρόσωπα κατὰ παραγγελίαν ἐνεργοῦντα ἔπως οἱ συκοφάνται εἶναι καὶ οἱ λεγόμενοι advocati, ἐπιτήδαιοι ἀνθρώποι προσκαλούμενοι ὑπὸ τοῦ ἔχοντος ἀνάγκην ἵνα σώσωσιν αὐτὸν ἀπὸ τοῦ κινδύνου τοῦ νόμου καὶ τοῦ δικαστηρίου διὰ στρεψοδικιῶν ἢ ἄλλων ὑπεκφυγῶν. Τοιοῦτοι advocati εἶναι ἐν τῷ Καρχηδονίῳ οἱ δύο γηραιοὶ πληβεῖται, ὧν τὸ βραδὺ βάδισμα παροργίζει τὸν νεαρὸν κύριον, ὃν συνοδεύουσιν. Εἶναι καὶ οἱ δύο πρώτης τάξεως στρεψιάδαι καὶ ἔχουσι καὶ μεγάλην πεποιθήσιν εἰς ἑαυτοὺς καὶ θάρρος ἀκατάβλητον. Ἀντίθετοι δὲ πρὸς τούτους εἶναι οἱ ἐν τῷ Φορμίῳ advocati, οἵτινες συντελοῦσι μόνον εἰς τὸ νὰ προκαλῶσι τὸν γέλῳτα διὰ τῆς νωθρότητος αὐτῶν καὶ τῆς ἀπλοϊκότητος.

Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων τοῦ βίου ἐπαγγελμάτων ἱατρῶν, μάντεων καὶ τῶν τοιούτων, πολὺ ὀλίγους τύπους παρέλαβεν ἡ ἐλληνίζουσα

κωμωδία τῶν Ῥωμαίων, σχεδὸν δ' εἰπεῖν μόνον τὸν στρατιώτην διεκωμώδησεν ὡς Ἀλαζόνα (καυχητὴν, ἀγύρτην, φαντασμένον). Καὶ ἐφήρμοσε μὲν τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀλαζόνος ἢ κωμωδία πρῶτον μὲν καὶ κυρίως εἰς τὸν στρατιώτην, ἔνθα καὶ προσέλαβεν ὁ τύπος οὗτος πλήρη καὶ τελείαν τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ, ἀλλ' ὅμως ἐφιλοτέγχνησε δι' αὐτοῦ καὶ ἄλλα τινὰ κωμικά πρόσωπα δευτερεύοντος λόγου καὶ ἐξ ἄλλων τάξεων πλὴν τῆς τῶν στρατιωτικῶν. Ὁ μὲν Ναίβιος διέπλασε τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀγύρτου μάντεως (ariolus), ὃν διακωμωδεῖ ἐν τῇ φερωνύμῳ κωμωδίᾳ, τὸν δὲ ἱατρὸν ἔσκωψεν ἀνέκαθεν ἢ κωμικὴ ποίησις ὡς τινὰ ἀγύρτην ἀμαθῆ καὶ καυχηματίαν, τοιοῦτον δὲ ἱατρὸν ἔχομεν, ἀλλ' ὡς δευτερεῦον πρόσωπον, καὶ ἐν τοῖς Μεναιχμοῖς. Ἦτε μέση καὶ ἡ νέα ἀττικὴ κωμωδία παρέστησαν συχνότατα καὶ μέχρι κόρου ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὸν ἀλαζόνα καὶ ὑπεροπτικὸν μάγειρον, ἀλλ' ἐν τῇ παλλιάτῃ τῶν Ῥωμαίων τὰ συμπόσια καὶ αἱ ἀπὸ τῆς τραπέζης ἡδοναὶ δὲν ἔχουσι τόσον τόπον ὅπως ἐν τῇ ἀττικῇ κωμωδίᾳ, ἃν καὶ οἰκογενεακοὶ παράσιτοι καὶ λαίμαργοι δοῦλοι ἀγαπῶσι καὶ ἐκεῖ νὰ ἀναγράφωσι παράδοξα ὀφολόγια καὶ νὰ χορταίνωσι δι' αὐτῶν ἂν ὅχι τὸν στόμαχον τοῦλάχιστον τὴν φαντασίαν των. Τούτου ἕνεκα ὁ κωμικὸς τύπος τοῦ καλλιτέχνου καὶ φιλοσόφου μαγείρου ἐξέπεσεν ἐν τῇ κωμωδίᾳ τῶν Ῥωμαίων καὶ ἡμαυρώθη ἢ παλαιά του λάμψις. Διαφαίνεται μὲν συχνάκις ἀκόμη καὶ ἐπὶ τοῦ Ῥωμαϊκοῦ θεάτρου ὁ μάγειρος ἀλλ' ἀπλῶς ἐν παρόδῳ οὕτως εἰπεῖν καὶ οὐχὶ ὡς κύριον πρόσωπον, ὁ μόνος δὲ μάγειρος κωμωδίας Ῥωμαϊκῆς, οὗτινος ὁ χαρακτήρ ὑπενθυμίζει τὸν ἀττικὸν τοῦ προσώπου τούτου τύπον, οἷον μάλιστα ἐδημιούργησεν αὐτὸν ὁ Ἀντιφάνης, εἶναι ὁ ἐν τῷ Ψευδύλῳ μάγειρος.

Ἐπερατώσωμεν τὸν μακρὸν τοῦτον κατάλογον τῶν προσώπων τῆς κωμωδίας ἀναγράφοντες ἀκόμη δύο κατηγορίας, αἵτινες ἦσαν ἀμφοτέραι λίαν ἐπιτήδεια εἰς παραγωγὴν κωμικῶν ἐπεισοδίων· τοὺς γέροντας ἢ τὰς γραίας καὶ τὰ παιδία. Ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τοῦ Εὐριπίδου, οἱ ἔσχατοι οὗτοι τῆς ἀνθρωπότητος ἀντιπρό-

σώποι ἐχρησίμευον ἐν τῷ θεάτρῳ διὰ νὰ παράγῳσιν εἴτε τὸ συναίσθημα τῆς συγκινήσεως καὶ τῆς μελαγχολίας εἴτε ἀντιθέτως τὸ τῆς εὐθυμίας καὶ τῆς χαρᾶς. Ἐν τῷ Ἐμπόρῳ ὑπάρχει μία ἀγαθὴ γραῖα ὀδοήκοντα καὶ τεσσάρων ἐτῶν, ἡ ὁποία γίνεται ἀφορμὴ κωμικωτάτων πραγμάτων, ἄλλα δὲ πρόσωπα τοῦ αὐτοῦ εἶδους ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναγράψωμεν. Ἐνίοτε παρίστανει ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἡ κωμῳδία παιδία κατέχοντα τὴν ἐσχάτην τάξιν ἐν τῷ ὑπηρετικῷ προσωπικῷ, ὅλον μαγειρίσκους, μικροὺς δούλους καὶ τοὺς τοιούτους. Τινὰ χρησιμεύουσι μόνον ἵνα δι' αὐτῶν διαλευκαίνηται ὅπωςδῆποτε ἡ δρᾶσις, οὕτω λόγου χάριν ὁ μαγειρίσκος ἐν τοῖς Αἰχμαλώτοις οὐδένα ἄλλον λόγον ἔχει ἢ νὰ ἀναφέρῃ ὅτι κατέθραυσεν ὁ παράσιτος τὰ σκεύη, ὡσαύτως δὲ ἐν τῷ Ψευδύλῳ παρεμφερῆ λόγον ἔχει τὸ παιδίον, τὸ ὁποῖον τρέμει ἐνώπιον τοῦ ἀγρίου Βαλλίωνος. Ἀλλαχοῦ τὰ παιδία ταῦτα εἶναι πονηρότατα πανουργότατα καὶ αὐθαδέστατα, ὅπως ἐν τῷ Στρατιώτῃ ὁ Λουκρίων (=Κέρδων) ἢ ἐν τῷ Πέρσῃ τὸ καλούμενον Παίγριον, παιδίον μοναδικὸν ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ ὑβρίζειν. Κωμικωτάτη εἶναι ἡ φιλοτιμία, ἣν ἐπιδεικνύει ἐν τῷ Στίχῳ τὸ Πινάκιον καὶ ἀνάλογος πρὸς ἐκείνην, ἣν δύναται νὰ ἔχῃ ἐν τῇ ἀνδρικῇ ἡλικίᾳ ὁ *servus currens* ἡ σπουδαιότης τῆς ἐντολῆς του, τοῦ νὰ ἀγγείλῃ δηλαδὴ εἰς τὴν κυρίαν του τὴν ἐπάνοδον τοῦ συζύγου της καθιστᾷ τὸν ἀνθρωπίσκον ἐκτὸς ἑαυτοῦ, νομίζει δὲ ὅτι εἶναι ὁ Ταλθύδιος ἢ ἄγγελος Ὀλυμπιακῆς νίκης. Ἀλλὰ πεζὸς νὰ ὑπάγῃ; Εἶναι ἀναξιοπρεπές. Διὰ τεθρίππου ἔπρεπε νὰ τὸν καλέσωσι. Σεμνύνεται ὑπερήφανος ἐνώπιον τοῦ παρασίτου καὶ τῆς δούλης, τῶν ὁποίων τυραννεῖ τὴν ἀνυπομονησίαν διὰ σκληρῶν περιστροφῶν, αἵτινες ἐπιβραδύνουσι τὴν ὀριστικὴν ἀγγελίαν καὶ ὅτε τέλος πάντων ἀποφασίζει νὰ εἴπῃ τὴν εἰδήσιν, ἐξαίρεται εἰς ὕψη ποιητικὰ καὶ καταφέρει κατὰ τοῦ δυστυχοῦς παρασίτου τὸ τελευταῖον κτύπημα, δι' οὗ κατακρημνίζεται ὁ ἄνθρωπος ἀπὸ τῶν μετεώρων τῆς εὐτυχίας του.

Ὡς πρὸς τὰς ὑποθέσεις ῥητέον ὅτι ἡ κωμῳδία τῶν παλαιῶν

ἀπῆλθει νὰ ἔχῃ ὁ ποιητὴς τὸ δῶρον τῆς εὐρέσεως κατὰ πολὺ μᾶλλον ἀνεπτυγμένον ἢ ἡ τραγωδία, διότι ἡ τραγωδία εὕρισκεν ἐν τῷ ἀνεξαντλήτῳ θησαυρῷ τῶν μύθων καὶ ὑπὸ παντοίας μορφάς, ὑπὸ τε τῆς ἐπικῆς καὶ τῆς λυρικῆς ποιήσεως ἐκπεφρασμένας, τὰς τραγικὰς ὑποθέσεις. Καὶ οἱ μῦθοι δὲ καὶ οἱ ἥρωες αὐτῶν ἦσαν πασίγνωστοι, μεγάλοι δὲ ποιηταὶ εἶχον πολυτρόπως ἐρευνήσῃ καὶ διασκευάσῃ ἢ ἀνανεώσῃ ὁλόκληρον ἐκεῖνον τὸν θησαυρόν. Οἱ Ἕλληνες κωμικοὶ, ἵνα ἔχωσι καὶ αὐτοὶ ἀνάλογον πρὸς τραγικούς πλεονέκτημα, ἔπρεπε νὰ παραλαμβάνωσι τὰς ὑποθέσεις των, ὅπως καὶ τὸ σατυρικὸν ὄραμα πάντοτε ἔπραξεν, ἀπὸ τῆς ἱστορίας τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων προσθέτοντες μόνον εἰς αὐτὰς τύπον κωμικόν. Τῷ ὄντι δὲ καὶ ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Σικελίᾳ καὶ ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἑλλάδι ὄχι μόνον οἱ παλαιότεροι ποιηταὶ, ἀλλὰ καὶ οἱ νεώτεροι κωμικοὶ τοῦτο ἔπραξαν. Τὸν τρόπον τοῦτον τῆς κωμικῆς δραματουργίας ὀλιγώτερον ἐμιμήθη ἢ τῶν Ῥωμαίων κωμωδία εἴτε διότι οἱ Ῥωμαῖοι ποιηταὶ δὲν ἐθεώρουν τοὺς συμπολίτας αὐτῶν ἔχοντας ἱκανὴν πρὸς τοῦτο εὐφυΐαν εἴτε διότι οἱ ἄρχοντες τῆς πολιτείας δὲν θὰ ἐπέτρεπον τὴν διακωμώδησιν τῶν θείων πραγμάτων εἴτε καὶ δι' ἀμφοτέρους τούτους τοὺς λόγους. Περιεγράψαμεν ἀνωτέρω τὰ ὅρια ἐντὸς τῶν ὁποίων ἐκτυλίσσεται ἡ κωμικὴ ὄρασις, μέλλομεν δὲ νῦν νὰ ἐξετάσωμεν τὰ σφιλόμενα δράματα τοῦ Πλαύτου κατατάσσοντες αὐτὰ εἰς κατηγορίας ἀναλόγως πρὸς τὴν ὁμοιότητα τῆς κυρίας ὑποθέσεως. Συγχύσεις προσώπων, πανουργίαι καὶ δόλοι, ἐπιπλοκαὶ ἀποκαλύψεις κατὰ τύχην συμβαίνουσαι, συγκρούσεις ἐρωτικαί, περιγραφαὶ μεμονωμένων χαρακτήρων, ταῦτα εἶναι περίπου τὰ στοιχεῖα, ἅτινα κατὰ ποικίλους τρόπους συνδυαζόμενα, συναπαρτίζουσι τὰ δράματα ταῦτα. Δράματα βᾶσιν ἔχοντα τὸν παραγνωρισμὸν, ἔνθα δηλαδὴ ἡ ἐντελὴς ὁμοιότης μεταξὺ δύο ἢ καὶ πλειοντέρων προσώπων γίνεται ἀφορμὴ πλάνης, ὥστε νὰ ἐκλαμβάνηται τὸ ἕτερον ἀντὶ τοῦ ἑτέρου, θὰ εἶχεν ἤδη παραγάγῃ οὐκ ὀλίγα ἢ μέση ἀττική κωμωδία. Ἀπὸ τοῦ Ἀντιφάνους καὶ τοῦ Ἀλέξιδος καὶ ἐφεξῆς ἀναφέρονται πολλαὶ ἐπιγραφαὶ κωμωδιῶν δηλοῦσαι

τοιαύτας ὑποθέσεις, οἷον Δίδυμοι, Ὅμοιοι κτλ., τοιαύτη δὲ εἶναι ἐπίσης ἡ βᾶσις καὶ τοῦ Ἀμφιτρυῶνος, ὅστις κατὰ σύμπτωσιν εἶναι καὶ ἡ μόνη μυθολογικὴ κωμωδία, ἣτις περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς. Ὁ Ἀμφιτρυῶν εἶναι ἀναντιρρήτως τὸ τελειότατον ὄρῳμα τοῦ τοῦ εἶδους, ὅχι μόνον διότι θεοὶ εἶναι οἱ ἀναπαριστῶντες τόσον ἀκριβῶς τὴν ὁμοιότητα τῶν ἀνθρώπων, ὥν λαμβάνουσι τὴν μορφήν, ἀλλὰ καὶ διότι ὁ τρόπος, καθ' ὃν ἐμπαΐζουσι τοὺς θνητοὺς οἱ ἀθάνατοι προσδίδει εἰς τὴν κωμικὴν πραγματείαν ὑψηλότερον καὶ οἰονεὶ σεμνότερον χαρακτῆρα. Πλὴν δὲ τούτου, ὁ ποιητὴς κατῴρθωσε δι' ἀπλουστάτων μέσων νὰ παραστήσῃ, ἀναπτύσσων αὐτὰς μέχρι τέλους, πᾶσας τὰς ἐπιπλοκάς, ἃς ἡδύνατο νὰ παραγάγῃ ἡ σύγχυσις τῶν προσώπων καὶ νὰ ἐπωφεληθῇ ἐκ τῆς πλάνης, ἣτις φυσικὸν ἦτο νὰ προέλθῃ ἐκ τῆς συνυπάρξεως τεσσάρων προσώπων ἀποτελούντων δύο ἐντελῶς ὁμοιότατα ζεύγη. Ὁ Ἀμφιτρυῶν ἔρχεται νικητὴς ἐκ τῶν Θεῶν μετὰ τὸν πόλεμον, πέμπει δὲ ἐμπρὸς τὸν θεράποντα αὐτοῦ, τὸν Σωσίαν, ἵνα ἀγγείλῃ τὴν ἀφίξιν τοῦ πρὸς τὴν πιστὴν τοῦ σύζυγον, τὴν Ἀλκμήνην. Ἀλλὰ κατὰ τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς νύκτα τὸν εἶχε προλάβῃ ὁ Ζεὺς, ὅστις μεταμορφωθείς εἰς Ἀμφιτρυῶνα ἤσκησε τὰ συζυγικά του δικαιώματα. Ὁ Σωσίας ἐλθὼν πρὸ τοῦ οἴκου εὕρισκει ἄλλον Σωσίαν, τὸν Ἑρμῆν δηλαδὴ μεταμεμορφωμένον εἰς Σωσίαν, φρουροῦντα πρὸ τῆς θύρας. Ὁ ταλαίπωρος θεράπων ὅχι μόνον τὰ πάνδεινα ὑφίσταται ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀκόμη ἀναγκάζεται νὰ ὑπομείνῃ, τὴν ἀμφισβήτησιν τῆς ταυτότητός του. Ἡ ἀκαταμάχητος ὑπεροχὴ τοῦ Ἑρμοῦ καταδεικνύεται διὰ τοῦ τρόμου τοῦ καταλαμβάνοντος τὸν Σωσίαν, ὅστις ἐν τῇ δειλίᾳ του βλέπει τὸ ἀντίτυπόν του τρομερὸν καὶ ἔχον δύναμιν καὶ ἀνάστημα γίγαντος. Ἔργον λοιπὸν τοῦ ποιητοῦ εἶναι νὰ περιπλέξῃ καθ' ὅλους τοὺς δυνατοὺς συνδυασμοὺς τὰ πέντε ταῦτα πρόσωπα, ἐξ ὧν μέλλει νὰ ἀποτελεσθῇ ἡ ὁρᾶσις αὕτη τῶν ἀλλαγῶν καὶ τῶν παρεξηγήσεων. Πρῶτον ἔχομεν τὰ δύο ζεύγη κατὰ φύσιν, θεὸν πρὸς θεὸν καὶ ἄνθρωπον πρὸς ἄνθρωπον. Ὁ μὲν Ζεὺς καταλείπει τὴν Ἀλκμήνην συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ Ἑρμοῦ,

ὁ δὲ Ἀμφιτρύων ἐρχόμενος ἐκ τοῦ λιμένος συνδιαλέγεται ζωηρῶς πρὸς τὸν Σωσίαν. Ὁ Ἀμφιτρύων ἀγανακτεῖ καὶ νομίζει ὅτι εἶναι ψευδολογίαι τὰ περὶ τοῦ δευτέρου Σωσίου λεγόμενα, ἀλλ' ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὑποδέχεται αὐτὸν ἡ Ἀλκμήνη καὶ τὰ ὑπ' αὐτῆς λεγόμενα τὸν ἐμβάλλουσιν εἰς μεγίστην ἐκπληξιν. Ἡ Ἀλκμήνη πάλιν, βαθύτατα προσβληθεῖσα ὑπὸ τῶν ὑπονοιῶν τοῦ συζύγου της, θέλει νὰ ἀποχωρισθῇ ἀπ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἐκεῖνος, ὃν πρόκειται νὰ καταλίπη εἰναῖο Ζεὺς, ὅστις μετ' οὐ πολὺ κατορθώνει νὰ τύχῃσι συγγνώμης παρ' αὐτῆς αἱ πρόσφατοι μομφαὶ τοῦ Ἀμφιτρυῶνος, λέγων ὅτι ἦσαν ἀπλοὶ ἀστεῖσμοί καὶ νὰ συνδιαλλαχθῇ πρὸς τὴν Ἀλκμήνην, πρὸς μεγάλην ἐκπληξιν τοῦ Σωσίου, ὅστις πρὸ ὀλίγου εἶχε γίνῃ μάρτυς τῆς ἔριδος τῶν δύο συζύγων. Ἐπειτα, ὅπως δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ἐκ τινων ἐνδείξεων καὶ ἐκ τῶν λειψάνων τοῦ δράματος, ὅπερ ἐν τούτῳ τῷ μέρει εἶναι ἡκρωτηριασμένον, ὁ Ἑρμῆς θὰ ἔσκαπτεν ἀναιδῶς ἀπὸ τινος παραθύρου τὸν Ἀμφιτρυῶνα θέλοντα νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν του καὶ ἴσως θὰ τὸν κατέβρεχε χύνων ἐπ' αὐτοῦ κάδον πλήρη ὕδατος. Εὐθύς δὲ ὡς ἀπεχώρησεν ὁ ἔνοχος, ἐπέρχεται ὁ πρῶτος Σωσίας μετὰ τοῦ κυβερνήτου τοῦ πλοίου, ὃν κατὰ προσταγὴν τοῦ Διὸς εἶχε καλέσῃ εἰς τὸ συμπόσιον τῆς θυσίας. Ὁ Ἀμφιτρύων ἐπιπίπτει ἀγανακτῶν κατὰ τοῦ θεράποντός του, ὅστις δὲν ἔννοεῖ πλέον τίποτε, τὸν ἀπειλεῖ διὰ δεινῆς τιμωρίας καὶ ἀρνεῖται νὰ ἀκούσῃ τὸν προσκεκλημένον. Ἐρχεται ἡ Ἀλκμήνη, ὁ δὲ Ἀμφιτρύων ἐπιπλήττει καὶ ταύτην δεινῶς καὶ μάτην ἢ γυνὴ ὑπενθυμίζει τὸν προηγουμένως γινόμενον διάλογον μεταξὺ αὐτῆς καὶ τοῦ Διὸς, ὃν ἐνόμιζεν Ἀμφιτρυῶνα. Ἡ ταλαίπωρος διαβεβαίωσις καὶ πάλιν τὸν σύζυγον περὶ τῆς ἀθωότητός της. Ἴνα δὲ κορυφωθῇ πλέον τελείως ἡ σύγχυσις, ἐξέρχεται ἐπὶ τέλους ἐκ τῆς οἰκίας καὶ ὁ Ζεὺς. Οἱ δύο Ἀμφιτρυῶνες ὁρμῶσι πρὸς ἀλλήλους, ὁ μὲν θνητὸς θέλει νὰ συλλάβῃ τὸν θεὸν ὡς κλέπτην τῆς τιμῆς του, ὁ δὲ θεὸς τὸν θνητὸν ὡς ἔνοχον διαρρήξεως· ὁ Σωσίας δὲν ἠξεύρει πλέον τίς ἐκ τῶν δύο εἶναι ὁ κύριός του καὶ ὁ κυβερνήτης ἀπορεῖ καὶ ἐξίσταται μὴ γινώσκων ποῦ νὰ στραφῇ. Ἡ σύγχυσις

αὐτὴ καὶ ἡ ταραχὴ διακόπτεται ὑπὸ τῶν κραυγῶν τῆς Ἀλκμήνης, ἥτις αἰσθάνεται τὰς πρώτας ὠδῖνας τοῦ τοκετοῦ καὶ ὁ Ζεὺς εἰσέρχεται διὰ τὴν βοήθησιν. Ὁ ἀληθὴς Ἀμφιτρώων θέλει νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν ἄλλον, ἀλλὰ τότε ἐπισκῆπτει κεραυνός, ὅστις τὸν ῥίπτει κατὰ γῆς πρὸ τῆς οἰκίας του. Μετ' οὐ πολὺ τὸ θαῦμα τελεῖται, ὅπερ ἡ γηραιὰ δούλη, ἐκπεπληγμένη ἐξ ὅσων συνέβησαν, διηγεῖται ἐν ᾄσματι τραγικοῦ πάθους. Ὁ κεραυνόπληκτος σύζυγος μανθάνει τότε τὴν χάριν, ἥς ἔτυχεν ἡ γυνὴ του τέξασα τὸν Ἡρακλέα καὶ τὸν διδυμον ἀδελφόν του καὶ τέλος πάντων κατὰ τὴν λύσιν τοῦ δράματος ὁ Ζεὺς ἀπὸ μηχανῆς, ὡς ἐν τῇ τραγωδίᾳ, ἐξηγεῖ τὰ πάντα, ἵνα οἱ πάντες ἡσυχάσωσι. Τὸ καινοφανὲς τῆς ὑποθέσεως δικαιολογεῖ τὰς ὑπερβολικὰς κατὰ τι ἀναπτύξεις τοῦ δράματος, μάλιστα ἐν ταῖς σκηναῖς τῆς πρώτης πράξεως, ἴσως δὲ καὶ τὴν ἐπανάληψιν τῶν πληροφοριῶν, ἃς καὶ ὁ Ἑρμῆς καὶ ὁ Ζεὺς, ἐκτὸς τοῦ προλόγου, δίδουσι διὰ πλειόνων μονολόγων πρὸς τοὺς θεατὰς, ἵνα φωτίσωσιν αὐτοὺς περὶ τῶν διαθέσεων των. Ἀλλως δὲ πολλὰ πράγματα ἐν τούτῳ τῷ δράματι, ἅτινα φαίνονται περιεργότερα πρέπει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα νὰ ἀποδοθῶσιν εἰς τὸ ὅτι τὸ δράμα ὑπέστη μεταγενεστέραν διασκευὴν, ὑπάρχουσι μάλιστα ἐν τῇ τελευταίᾳ πράξει καὶ τινες ἐπαναλήψεις, αἵτινες θὰ ἦσαν ἀνεξήγητοι ἄνευ τῆς ὑποθέσεως ταύτης. Θαυμασίως ὁμοῦς ἀπέδωκεν ὁ ποιητὴς τὴν πονηρὰν εἰρωνείαν τοῦ τερπικεραύνου θεοῦ (στιχ. 938 ἐξ.), τὴν ἀναίδειαν τοῦ Ἑρμοῦ, τὸν τρυφερόν καὶ αὐτόχρημα γυναικεῖον χαρακτῆρα τῆς Ἀλκμήνης καὶ τὸ κωμικόν πνεῦμα τοῦ ἀγροίκου Σωσίου, ἡ δὲ ἀνάμιξις τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων μετὰ τῶν ἄλλων προσώπων τῆς κωμωδίας, ἡ χρῆσις τραγικοῦ πάθους καὶ λέξεως σεμνοτέρας καὶ ὁ ἐν τέλει ἀπὸ μηχανῆς θεὸς δικαιολογοῦσι πληρέστατα τὴν ἀστείαν ὀνομασίαν τραγικωμωδία, δι' ἧς ἐν τῷ προλόγῳ χαρακτηρίζεται τὸ δράμα.

Πλειότερα ἀκόμη εἶναι τὰ πρόσωπα ἐν τοῖς Μεναιχοῖς καὶ ποικιλωτέρα ἡ σκηνικὴ μεταβολή. Πρὸς εὐδωσιν δὲ τοῦ δράματος τούτου ἀνάγκη εἶναι νὰ ἐπικουρήσῃ εἰς τὴν φύσιν καὶ ἡ τύχη.

διότι ἵνα κατασταθῶσι πιστευτοὶ οἱ παραγνωρισμοί, δὲν ἀρκεῖ ἡ τελεία τῶν δύο διδύμων ἀδελφῶν ὁμοιότης κατὰ τὸ ἀνάστημα, τὴν ὄψιν, τὸ χρῶμα τῆς κόμης, τὸν ἦχον τῆς φωνῆς καὶ τοὺς τρόπους, πρέπει νὰ προστεθῇ καὶ τῆς ἐνδυμασίας ἡ ὁμοιότης. Ὁ ποιητὴς ἐπιτηδείως παρεσκεύασε τὰ πράγματα πλάττων καὶ τοὺς δύο ἀδελφούς ἔχοντας κοινὰ τῆς συγγενείας τὰ χαρακτηριστικά, τὴν αὐτὴν φυσικὴν ὁρμήν, τὴν αὐτὴν ὀξυθυμίαν καθὼς ἐπίσης καὶ κοινήν τινα ἐπίφασιν ὑπεροφίας, οὕτω δὲ ἐξηγεῖται ὁ λόγος, δι' ὃν δὲν κατορθοῖ τις νὰ ἔλθῃ πρὸς αὐτοὺς εἰς ἡρεμόν τινα καὶ ὀριστικήν ἐξήγησιν. Ἀμφότεροι εἶναι φιλήδονοι καὶ ὁ μὲν Ἐπιδάμνιος ἀρέσκειται εἰς τοὺς ἀστεϊσμούς καὶ τοὺς ἀγροικοτέρους ἀκόμη καὶ διὰ τοῦτο οἱ ἄνθρωποι οἰκτείρουσι μὲν αὐτόν, ἀλλὰ πιστεύουσιν ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ πράξῃ καὶ τὰ παραδοξότατα τῶν πραγμάτων, ὁ δὲ Συρακούσιος ἀποδέχεται μὲν εὐχαρίστως πᾶσαν ἐν παρόδῳ τερπνὴν περιπέτειαν ἵνα διασκεδάσῃ, δὲν διστάζει δὲ ἔπειτα νὰ ὑποκύπτῃ ἐκὼν ἢ ἄκων εἰς ὅ,τι ἤθελον ἐπιβάλλῃ εἰς αὐτόν νὰ πράξῃ. Κατὰ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ δράματος ἡ δικαιοσύνη ἀπονέμεται εἰς ἀμφοτέρους κατὰ τρόπον ἐντελῶς ἴσον. Ὁ Συρακούσιος ἐπανερχόμενος ἐκ τοῦ οἴκου τῆς ἐρωμένης τοῦ Ἐπιδαμνίου, ὃν ἐν παντελῇ ἀγνοοῖα ἀντεκατέστησεν, ὑφίσταται ἀντ' αὐτοῦ καὶ τὴν τιμωρίαν, ἐκεῖνος δὲ πάλιν εἶναι μὲν ἄπιστος σύζυγος, ἀλλὰ νομίζεται καὶ ψεύστης ὑπὸ τῆς γυναικὸς του καὶ περιπλέον ὑπομένει καὶ τὴν ἐκδίκησιν τοῦ παρασίτου, ὅστις ἐξωθεῖ ἔτι μᾶλλον τὴν προσβεβλημένην σύζυγον ἐναντίον του. Καὶ αὕτῃ δὲ ἡ μανία, ἣν προσποιεῖται ὁ ἀλλόκοτος Συρακούσιος ἵνα ἀπαλλαγῇ τῆς δυσχερείας, ἔχει δεινότατα ἐπακολουθήματα διὰ τὸν Ἐπιδαμνιον· ἡ ἐπίσκεψις τοῦ ἱατροῦ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τὸν ἐκνευρίζει, ὥστε ἐπὶ τέλους μεταπίπτει αὐτὸς εἰς κατάστασιν πολὺ ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν παραφροσύνην. Διὰ τῆς βίας τότε τὸν ἀρπάζουσι διὰ νὰ τὸν μεταφέρωσιν εἰς τὸ φρενοκομεῖον, ὅτε ὁ θεράπων τοῦ ἀδελφοῦ του, τοῦ Συρακουσίου, νομίζων ὅτι εἶναι ὁ κύριός του, τὸν ἐλευθερώνει. Οἱ παραγνωρισμοί, οἵτινες αὐξάνονται ἀπὸ πράξεως εἰς πρά-

ξιν, διαδέχονται ἀλλήλους ἐν τῇ τετάρτῃ πράξει ἔτι πυκνότεροι καὶ διασταυροῦνται κατὰ πάσας τὰς διευθύνσεις, ὥστε νομίζει τις ὅτι πάντα τὰ πρόσωπα τοῦ δράματος ἀπώλεσαν τὴν κεφαλὴν καὶ τὸν νοῦν. Ταύτην δὲ τὴν μομφὴν τῷ ὄντι κάμνουσιν ἀσυνειδήτως ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους πρὸς ἄλληλα ἐν τῷ δράματι, χωρὶς νὰ γινώσκωσιν ὅτι δικαία εἶναι ἡ μομφὴ κατὰ πάντων λεγομένη. Ὁ δὲ θεατὴς βλέπων τὴν βεβαιότητα καὶ τὴν τόλμην, μετ' ὧν ἕκαστον τῶν δραματικῶν προσώπων ὁμιλεῖ, συμπαρασύρεται καὶ αὐτὸς ἀκουσίως εἰς τὴν γενικὴν ταύτην σκοτοδινίαν. Ἐκ τῆς πρώτης πράξεως μανθάνομεν μόνον τὸ πρόσωπον καὶ τὰς ὑποθέσεις τοῦ ἐνὸς ἀδελφοῦ, τοῦ Ἐπιδαμνίου. Ἡ δευτέρα μᾶς δεικνύει τὸν ἄλλον, τὸν Συρακούσιον, κατὰ πρῶτον μὲν μόνον ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἔπειτα δὲ μετὰ τοῦ μαγείρου καὶ τῆς ἐπαίρας, οἵτινες ἰδόντες αὐτὸν τὸν παραγνῶρίζουσι καὶ τὸν ἐκλαμβάνουσιν ἀντὶ τοῦ Ἐπιδαμνίου. Ἐν τῇ τρίτῃ πλέκεται τὸ δράμα· ὁ παράσιτος συγχέει τὸν Συρακούσιον πρὸς τὸν προστάτην του δηλαδὴ τὸν Ἐπιδάμνιον καὶ ἀποφασίζει νὰ ἐκδικηθῇ, ἀλλ' ἀπατᾶται καὶ πάλιν, εἰς δὲ τὰς χεῖρας τῆς μαινομένης συζύγου τοῦ Ἐπιδαμνίου περιπίπτει, ἀγνοῶν ἐντελῶς περὶ τίνος πρόκειται, ὁ Συρακούσιος, καὶ ἡ σύζυγος ἀγανακτεῖ ἕνεκα τῆς πλάνης καὶ αὐτὴ ἐναντίον τοῦ παρασίτου. Ἐν τῇ τετάρτῃ πράξει ὁ Συρακούσιος, θέλων νὰ διασκεδάσῃ, ὑποβάλλεται ἐνώπιον τῆς κυρίας καὶ τοῦ πατρὸς αὐτῆς εἰς τὰ ἀκολουθήματα τῆς ἔριδος τῆς ἐπισυμβάσης εἰς τὴν οἰκογένειαν τοῦ ἀδελφοῦ του. Ἐν τῇ πέμπτῃ ἀναφαίνεται πάλιν ὁ Ἐπιδάμνιος, ὃν θεραπεύουσιν ἀντὶ τοῦ ἀδελφοῦ του, ἔστις προσεποιητοὺς τὸν παράφρονα. Ὁ θεράπων αὐτοῦ ὁ Μεσσηνίων τὸν ἐλευθερώνει, ὡς εἴπομεν, νομίζων ὅτι εἶναι ὁ κύριός του, πρὸς τὸν ὁποῖον εἰρίζει ἔπειτα, διότι ἐκεῖνος ἀδυνατεῖ νὰ κατανοήσῃ τὰ συμβαίνοντα. Μόνον δὲ ἐν τῇ τελευταίᾳ σκηνῇ τῆς πέμπτης πράξεως λύεται πλέον ἡ κορυφωθείσα σύγχυσις καὶ παρανόησις διὰ τῆς συναντήσεως τῶν δύο διδύμων, ἀλλὰ καὶ τότε ὅμως ἐξακολουθοῦσιν ἀκόμῃ οἱ παραγνῶρισμοί, διότι ὁ Μεσσηνίων ἐκλαμβάνει πάλιν

τὸν Ἐπιδάμνιον ἀντὶ τοῦ κυρίου του (στχ. 1071) καὶ διὰ τὴν κατορθώσῃ νὰ διακρίνῃ εἰς τὸ ἐξῆς ἀπ' ἀλλήλων τοὺς δύο ἀδελφοὺς ἀναγκάζεται νὰ τοὺς τοποθετήσῃ καθ' ἓνα χωριστὰ (στχ. 1085). Εἰς τὴν ὀξυδέρκειαν δ' αὐτοῦ ἐπιφυλάσσεται ἐπὶ τέλους ἡ λύσις τοῦ αἰνίγματος. Τοῦτο δὲ τὸ ἔργον ἐκτελεῖ ὁ δοῦλος διὰ μιᾶς ἀνακρίσεως, ἣν ἐνεργεῖ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ ἵνα καταστήσῃ ὅσον τὸ δυνατόν φανερωτέραν τὴν ἰδικήν του εὐφυΐαν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν βλακείαν τῶν ἄλλων.

Ἐν τῷ Ἀλαζόνι στρατιώτῃ ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον διαχάζεται οὕτως εἰπεῖν διὰ τὴν παραστήσῃ δύο πρόσωπα διάφορα. Εἶναι παλαιὰ ἢ ἐπίνοια ἐκείνη, ἣν βλέπομεν ἐν πολλοῖς μύθοις καὶ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, νὰ διατρυπᾶται δηλαδὴ ὁ τοῖχος δύο παρακειμένων οἰκιῶν καὶ νὰ μεταβαίνει διαδοχικῶς ἀπὸ τῆς μιᾶς οἰκίας εἰς τὴν ἄλλην ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον πρὸς μεγάλην ἐκπληξιν τῶν ἀγνοούντων τὸ πρᾶγμα. Ἐν τῷ Ἀλαζόνι λοιπὸν τοῦτο συμβαίνει καὶ τούτου ἕνεκα ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ὑποκρίνεται τὸ μέρος δύο προσώπων. Μετὰ πολλῆς δὲ ἐπιδεξιότητος καὶ τέχνης ἡδυνήθη ὁ Πλαῦτος νὰ παραγάγῃ πάσας τὰς περιπετείας αἵτινες εἶναι δυνατόν νὰ προέλθωσιν ἐκ τούτου τοῦ τεχνάσματος. Ἡ πλοκὴ τοῦ δευτέρου μέρους τοῦ δράματος, ἔνθα παγιδεύεται ὁ Ἀλαζὼν καὶ χάνει τὴν ἐρωμένην του, ἣτις οὕτω ῥίπτεται εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ ἄλλου ἐραστοῦ, ἐν παρόδῳ μόνον συνέχεται πρὸς τὸ ὅλον δράμα.

Τὸ κύριον ἐνδιαφέρον τοῦ δράματος τούτου ἔγκειται ἐν τῇ φορτικῇ μὲν καὶ φανταστικῇ, ἀλλ' ἐκπληκτικῇ καὶ τερπνῇ περιγραφῇ τοῦ Ἀλαζόνος, ὅθεν καὶ καταλέγεται ὁ Ἀλαζὼν στρατιώτης εἰς τὴν τάξιν ἐκείνων τῶν κωμωδιῶν, ἃς ὀνομάζομεν κωμωδίας χαρακτῆρων, ὧν ὁ κλασσικὸς τύπος καὶ τὸ κυριώτατον ὑπόδειγμα εἶναι ἡ Χύτρα (Aulularia), ἔνθα περιγράφεται ὁ φιλάργυρος. Τὸν Φιλάργυρον εἶχεν ἤδη διακωμωδήσῃ ὁ Κράτης, μετὰ δὲ τὸν Κράτητα ἐπραγματεύθησαν δραματικῶς τοῦτον τὸν χαρακτῆρα οἱ ποιηταὶ τῆς νέας κωμωδίας, μάλιστα δὲ καὶ κατ'

ἐξοχὴν ὁ Μένανδρος. Καί τίνα μὲν ἐλληνικὴν κωμωδίαν ἐμιμήθη κυρίως ὁ Πλάυτος δὲν ἠξεύρομεν ἀκριβῶς, εἶναι ὅμως βέβαιον ὅτι ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς ἔσχεν ὡσαύτως ὡς παραδείγματα καὶ δύο περιφήμους τύπους τοῦ Μενάνδρου, τὸν Σμικρίνην τῶν Ἐπι-
 τρεπόντων καὶ τὸν Κνήμωνα τοῦ Δυσκόλου. Ὁ Εὐκλέων τοῦ Πλάυτου δὲν εἶναι πρόσωπον εὐχάριστον· ὁ στυγνὸς γέρων ἐκληρονόμησε τὴν φιλαργυρίαν παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ πάππου, ὁ δὲ ἐφέστιος θεὸς τὸν ἐκδικεῖται διὰ τὴν ἀπὸ μακροῦ χρόνου δειχθεῖσαν πρὸς ἑαυτὸν περιφρόνησιν διὰ κολασμῶν, οἵτινες οὐδένα διεγείρουσιν οἰκτον. Ὁ Θησαυρός, ὃν ἀνεύρε γίνεται ὁ δαίμων αὐτοῦ, δαίμων, ὅστις τὸν προσηλώνει ἐκεῖ εἰς φυλακὴν τοῦ χρυσίου, τὸν πληροὶ ἀδημονίας καὶ δὲν τὸν ἀφίνει νὰ ἀπολαύσῃ οὐδὲ στιγμὴν ἡσυχίας. Ἡμέραν καὶ νύκτα παρακάθεται ἐκεῖ ἄγρυπνος ἐπὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ εἶναι κεκρυμμένος ὁ Μάμωνας. Ἀλλ' ἔξαφνα ἀγγέλλεται δημοσίᾳ διανομὴ χρημάτων. Ὁ φιλάργυρος πρέπει νὰ ὑπάγῃ, ἄλλως ἤθελεν ἐκληθῆ ὅτι δὲν εἶναι τῷ ὄντι τόσον πένης, ὅσον ἐκήρυττεν ὅτι εἶναι. Διότι εἶναι καχύποπτος εἰς ὑπερβολὴν ὁ γέρων· πᾶσα πρὸς αὐτὸν γινομένη περιποίησις, πᾶσα ἐρώτησις περὶ τῆς υἱείας του διεγείρει εἰς αὐτὸν ὑπονοίας. Φοβεῖται μὴ τυχὸν ἔμαθον οἱ ἄνθρωποι ὅτι ἔχει χρήματα. Τῷ ὄντι δὲ ἐπειδὴ εἶχεν ἀνατραφῇ ἐν πενίᾳ οἱ συμπολιταὶ του συνήθως τὸν κατεφρόνουν καὶ διὰ τοῦτο δυσπιστεῖ πρὸς ἐκείνους, οἵτινες ἐφαίνοντο καταδεκτικώτεροι πρὸς αὐτόν. Ὁ ἀγαθὸς Μεγάδωρος ζητεῖ παρ' αὐτοῦ τὴν θυγατέρα του εἰς γάμον· ὁ γέρων δυσπιστεῖ καὶ νομίζει ὅτι τὸ αἶτημα τοῦ Μεγαδώρου δὲν εἶναι εἰλικρινὲς καὶ ὅτι σκοπὸς αὐτοῦ εἶναι νὰ θέσῃ τὴν χεῖρα ἐπὶ τοῦ χρυσοῦ του, τότε δὲ μόνον συνήνεσεν εἰς τὸν γάμον, ὅτε διαρρήδην ἔδωκεν ὑπόσχεσιν ὁ μέλλων γαμβρὸς ὅτι δὲν θὰ ζητήσῃ προίκα. Ὑφίσταται αὐτὸς πᾶσαν στέρησιν καὶ ἡ ἐπιθυμία του εἶναι νὰ ἐπιβάλλῃ πᾶσαν στέρησιν καὶ εἰς τοὺς ἄλλους. Ἐξερχόμενος ἐκ τῆς οἰκίας κατασβέννει τὸ πῦρ μήπως τυχὸν ἔλθῃ τις κατὰ τὴν ἀπουσίαν του καὶ ζητήσῃ νὰ ἀνάψῃ, δίδει δὲ ῥητὴν παραγγε-

λίαν νὰ μὴ δανείσωσιν οἰονδήποτε σκεῦος εἰς οἰονδήποτε γείτονα. Ἐκ τῆς ἀγορᾶς, ὅπου εἶχε πορευθῇ διὰ νὰ παρασκευάσῃ τὸ συμπόσιον τοῦ γάμου οὐδὲν ἄλλο κομίζει ἢ ὀλίγον λιθανωτὸν καὶ τινας στεφάνους ἀνθέων, πάντα τὰ λοιπὰ ἦσαν πολὺ ἀκριδιά. Ὑπὸ μανίας καταλαμβάνεται βλέπων τοὺς μαγείρους, οὓς εἶχε πέμψη ὁ Μεγάδωρος καὶ ἐκδιώκει αὐτοὺς ἐκ τῆς οἰκίας του ὡς κλέπτας καὶ κατασκόπους. Τὸν προσκαλεῖ ὁ γαμβρὸς τὴν ἐσπέραν εἰς γηθοσύνους σπονδὰς καὶ ἐκεῖνος φοβεῖται μὴ τυχὸν σκοπὸς τοῦ γαμβροῦ εἶναι νὰ τὸν μεθύσῃ καὶ νὰ κλέψῃ ἔπειτα τὸν θησαυρόν του. Προδίδεται δὲ μόνος του διὰ τῆς ἀνησυχίας καὶ τῆς ταραχῆς του, διότι ἐν ᾧ καταγίνεται νὰ τοποθετήσῃ εἰς ἀσφαλέστερον ἀκόμη τόπον τὸν θησαυρόν, ὃν πιστεύει ἀπειλούμενον, κατὰ παράδοξον τῆς τύχης εἰρωνεῖαν βλέπει τὴν ἀνησυχίαν του περιεργὸς τις, ὁ ὁποῖος ὑποπτέυει τὸ πρᾶγμα, παρατηρεῖ ποῦ εἶχε τεθῇ ἡ χύτρα, τὴν ἀνασκάπτει καὶ πλήρης χαρᾶς τὴν ἀρπάζει καὶ ἀπέρχεται. Ἡ ἔκφρασις τοῦ πόνου τοῦ δυστυχοῦς γέροντος φθάνει τότε εἰς τραγικὸν σχεδὸν ὕψος. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον κωμικωτάτῃ ἐπέρχεται ἡ διπλῇ παρεξήγησις μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ μετανοοῦντος Λυκωνίδου. Ὁ Λυκωνίδης δηλαδὴ δὲν ἠξεύρει πῶς νὰ ὁμολογήσῃ εἰς τὸν Εὐκλέωνα ὅτι εἶχεν ἐξαπατήσῃ τὴν θυγατέρα του, ἀλλ' ὁ πατὴρ νομίζει ὅτι τοῦ Λυκωνίδου τὴν συνείδησιν ἐπίεζεν ἡ κλοπὴ τοῦ θησαυροῦ καὶ ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ κλέπτης καὶ οὗτος πάλιν φαντάζεται ὅτι τοῦ γέροντος τὴν ἀγανάκτησιν διεγείρει ἡ πρὸς τὴν θυγατέρα του γενομένη ὕβρις. Ἐπὶ τέλους ὁ φιλάργυρος ἀνακτᾷ παρ' ἁξίαν τὸ χρυσίον του, τοῦτου δὲ αἰτία εἶναι ὁ ἔρως, ὃν εἶχεν ἐμπνεύσῃ εἰς τὸν Λυκωνίδην ἡ κόρη. Εὐτυχῶς δὲ ἡ λύσις αὕτη θεραπεύει καὶ τὸν Εὐκλέωνα ἀπὸ τῆς νόσου τῆς φιλαργυρίας, διότι συνετιζόμενος κατανοεῖ τέλος πάντων ὅτι τὰ χρήματα δὲν εἶναι ἁξία τόσης ἀδημονίας. Ἡ θαυμασία καὶ ἐκπληκτικὴ περιγραφὴ τῆς ὀλεθρίας νόσου οὔτε ἀνυψοῦται οὔτε παραβλέπεται ὑπὸ τῶν ἀνοήτων ἀστεϊσμῶν καὶ τῶν ὑπερβολῶν τοῦ δούλου τοῦ γείτονος, ὅστις δοῦλος, συμφώνως

πρὸς τὸν τύπον, ὃν ἐκπροσωπεῖ, σκώπτει καθ' ὃν τρόπον εἵπομεν, τὴν ῥυπαρίαν καὶ τὴν γλισχρότητα τοῦ Εὐκλέωνος.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν φιλάργυρον τῆς Χύτρας, ὁ ἄγριος ἐν τῇ φερωνύμῳ κωμῳδίᾳ (*Truculentus*) περιγράφεται λίαν ἀμαυρῶς καὶ τοῦ ἐλαττώματος τούτου αἷτιος εἶναι ἴσως ὁ Ῥωμαῖος μεταφραστής. Ἐν τῷ δράματι ὁ ἥρωας, ἐξ οὗ καὶ ἐπιγράφεται ἡ κωμῳδία, δευτεραγωνιστεῖ παρὰ τὸ πρέπον, πρωταγωνιστεῖ δὲ μᾶλλον μία ἐταῖρα ἀκάρδιος καὶ φιλοκερδῆς μετὰ τῆς ἀνταξίας θεραπαίνης της. Σκοπὸς τῆς ἐλληνικῆς κωμῳδίας, ὅθεν μετεφράσθη ὁ *Truculentus* φαίνεται ὅτι ἦτο νὰ δειχθῇ ἡ μεταμόρφωσις ἐνὸς ἀγροίκου καὶ ἐναρέτου χωρικοῦ εἰς ἀργασφάγον θεράποντα τῆς πόλεως, ἀλλ' ἐν τῇ διασκευῇ, ἣν ἐφιλοπόνησεν ὁ Ῥωμαῖος κωμικός ἡ ὑπόθεσις αὕτη ἔγινεν ἐξίτηλος καὶ τοῦτο ἔνεκα τῶν ἀποκοπῶν καὶ τῶν συντομεύσεων, ἃς ὑπέστη τὸ ἔργον. Φαίνεται μὲν ἡ μεταβολή, ἥτις ἐπέρχεται εἰς τὰς ιδέας τοῦ χωρικοῦ, ἀλλ' ἡ μεταβολή εἶναι μᾶλλον αἰφνιδία καὶ ἀδικαιολόγητος, εἰς οὐδὲν δὲ ἄλλο ἀποβαίνει ἢ εἰς τὸ νὰ παρασυρθῇ ὁ ἄνθρωπος μετ' ἄλλων συντρόφων εἰς τὸ καπηλεῖον ἵνα ἐκεῖ σπαταλήσῃ τοὺς δύο ἢ τρεῖς ὀβολούς, τοὺς ὁποίους εἶχεν. Ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς φαίνεται ὅτι δὲν ἔδωκε προσοχὴν εἰμὴ εἰς δύο μόνον σκηνάς, αἵτινες κάμνουσι μὲν πολλὴν ἐντύπωσιν, ἀλλ' ἀντίκεινται πρὸς ἀλλήλας. Ἡ γλῶσσα τοῦ νεαροῦ χωρικοῦ ἀγροικότερα ἐν τῇ μιᾷ ἐκ τῶν δύο τούτων σκηνῶν, ἐζητημένη δὲ κατὰ τι ἐν τῇ ἐτέρᾳ, τὰ ἐν αὐταῖς λογοπαίγνια καὶ τινες ὑπαινιγμοὶ ἀναφερόμενοι εἰς ἐγχώρια πράγματα (οἷον εἰς τὴν διάλεκτον, ἣν ὠμίλουν οἱ κάτοικοι τῆς Πραινέστου), ἐλέγχουσιν ἀριδῆλως τὸν χαρακτῆρα τοῦ πνεύματος τοῦ Πλαύτου.

Οἱ στήμονες τῆς δραματικῆς πλοκῆς ἐν τῇ παλλιάτᾳ εἶναι ἀκόμη ἀτεχνότερον συνυφασμένοι κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλαύτου. Συνήθως ἔχομεν μόνον φαύλων ἀνθρώπων μηχανεύματα, ἄνευ οὐδεμιᾶς λεπτότητος, ἅτινα ὅσον καὶ ἂν εἶναι ποικίλα, περικλείονται πάντοτε ἐντὸς στενοῦ κύκλου. Τῶν μηχανευμάτων τούτων ἡ ἐπιτυχία προϋποθέτει παρ' ἐκείνοις, καθ' ὧν ἀσχοῦνται

ἄκραν βλακειάν· νομίζει τις ὅτι τοὺς ἐτύφλωσεν ἡ μοῖρα ἐπίτηδες διὰ νὰ γίνωσι θύματα. Καὶ ὅμως ἡ συναίσθησις, ἣν ἔχει περὶ τῆς ὑπεροχῆς του ὁ τολμηρὸς ἀπατεῶν εἶναι τοιαύτη, ὥστε ἐπιβάλλεται σχεδὸν εἰς τοὺς θεατάς, οἵτινες ἐπὶ τέλους πιστεύουσι καὶ αὐτοὶ εἰς τὴν μεγαλοφυίαν του. Μεταξὺ δὲ τῶν δραμάτων τοῦ Πλάτου τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν κατηγορίαν ἐκείνων τῶν κωμωδιῶν, ἃς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς κωμωδίας χαρὰ κτήρων ὀνομάζομεν κωμωδίας πλοκῆς, τὴν πρώτην κατέχουσι θέσιν αἱ Βακχίδες καὶ ὁ Ψευδύλος. Τὸ ἐνδιαφέρον συνίσταται εἰς τὰ σχέδια, ἅτινα συλλαμβάνει καὶ ἐκτελεῖ πανούργος δούλος.

Αἱ Βακχίδες εἶναι νέαι εὐφυεῖς καὶ πλήρεις χάριτος, ἀλλ' ὑπὲρ τὸ δέον ἐλαφραί, ἡ δὲ πρὸς αὐτάς σχέσις δύο νέων εἶναι καθαρῶς ἡδονικὴ, τὸ ἐν μάλιστα ζευγὸς ἐκ τῶν δύο συνάπτει τὴν σχέσιν ταύτην εὐθὺς κατὰ τὴν πρώτην συνάντησιν. Ὁ Μνησίλοχος οὐδέποτε φαίνεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς μετὰ τῆς ἐρωμένης του οὔτε κάμνει πολὺν λόγον περὶ ἔρωτος, περὶ παροδικῶν μόνον ἡδονῶν φροντίζει. Ὁ ἀληθὴς ἥρωας εἶναι ὁ Χρύσαλος, ἄνθρωπος φαῦλος, ἀλλ' εὐφυής, ὅστις ἀπαράκλητος καὶ ἐξ ἀγάπης μόνον πρὸς τὴν διαφθοράν προμηθεύει εἰς τοὺς νέους τὸ ἀναγκαῖον διὰ τὰς ἡδονὰς αὐτῶν ἀργύριον καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ἐπιτυγχάνει τὸν σκοπὸν του χάρις εἰς τὴν εὐπιστίαν τοῦ γηραιοῦ Νικοβούλου, πρὸς ὃν δραματικώτατα διηγεῖται μίαν φανταστικὴν ἱστορίαν μετὰ πολλῆς ἐπιτηδειότητος πεπλασμένην, ἀλλ' ἐν σφάλμα καὶ ἐν ἐσπευσμένον διάδημα τοῦ ζηλοτύπου ἐραστοῦ ὅχι μόνον καταστρέφουσι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἐπιτυχίας ταύτης, ἀλλὰ καὶ ἀφανίζουν μάλιστα διὰ παντὸς τὴν ἐμπιστοσύνην, ἣν εἶχε πρὸς τὸν Χρύσαλον ὁ γέρων. Ἀκριβῶς δὲ αὕτη ἡ δυσχέρεια διεγείρει τὸ ἐφευρετικὸν πνεῦμα τοῦ τολμηροῦ δούλου καὶ παρακινεῖ αὐτὸν εἰς ἐπινόησιν ἄλλου ἐπιτηδειοτέρου σχεδίου. Μεταχειρίζεται πρὸς τοῦτο αὐτὴν τὴν δυσπιστίαν πλέον καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ Νικοβούλου, ὃν καθιστᾷ προσεκτικὸν εἰς τὰς ἰδίας ἐαυτοῦ δολοπλοκίας διὰ μιὰς ἐπιστολῆς, ἣν αὐτὸς ὑπαγορεύει εἰς τὸν υἱὸν καὶ αὐτοπροσώπως πάλιν ἐπι-

δίδει πρὸς τὸν πατέρα. Ἐν ᾧ δὲ τείνει μετ' ἀπαθείας τὰς χεῖρας πρὸς τὰς ἀλύσεις, δι' ὧν ἔμελλε νὰ δεσμευθῇ, κατορθώνει νὰ ὑποδείξῃ διὰ καταλλήλου πάλιν μηχανεύματος, ὅπερ ὑποβηθεῖ καὶ ἡ τύχη, ὅποια ἄβυσσος αἰσχύνης καὶ κινδύνων ἀνοίγεται ὑπὸ τοῦς πόδας τοῦ ἀσώτου υἱοῦ, ἐν τῇ ἀνάγκῃ δὲ ταύτῃ προσφέρεται αὐτὸς ὡς ἀναπόφευκτος σωτὴρ, ἐπὶ τῇ προσηκούσῃ, ἐννοεῖται, ἀμοιβῇ. Ἐπειδὴ δὲ ἀνατίθεται εἰς αὐτὸν συγχρόνως καὶ ἡ ἡθικοποίησις τοῦ νεαροῦ ἀμαρτωλοῦ, ἐπωφελεῖται τὴν ἐμπιστευτικὴν ταύτην θέσιν διὰ νὰ κερδίσῃ ἀκόμη ὀλίγα χρήματα, αἱ δὲ δολοπλοκίαι τοῦ πολὺ ἀργὰ πλέον ἀποκαλύπτονται. Ὁ ποιητὴς προάγει τὴν εἰρωνείαν καὶ τὴν λήθην τῶν ἡθικῶν κανόνων μέχρι τοῦ νὰ ρίψῃ ἐπὶ τέλους δύο πολιοὺς πατέρας, τὸν Νικόβουλον καὶ τὸν Φιλόξενον, εἰς τὰ δίκτυα τῶν δύο ἐταιρῶν. Τῷ ὄντι δὲ οἱ δύο γέροντες ἀντὶ νὰ ἐξαγάγωσιν ἀπὸ τοῦ ὀλέθρου τοὺς υἱούς των, ἐμπίπτουσιν αὐτοὶ εἰς τὸν ὄλεθρον καὶ παραδίδονται ἑμοῦ μετὰ τῶν τέκνων των εἰς τὴν ἀκολασίαν.

Ἐν τῷ Ψευδύλῳ τὴν κωμικὴν δρᾶσιν καθιστᾷ ἔτι μᾶλλον ἐνδιαφέρουσιν καὶ τὸ ὅτι ὁ νεαρὸς κύριος τοῦ Ψευδύλου προαγγέλλει τὸν σκοπὸν του, ὥστε τὸ θῦμα ἔχει ἤδη ἐκ τῶν προτέρων διαρρήδην γνωρίσῃ τὴν τύχην του. Καὶ ἐν τούτῳ δὲ τῷ δράματι ὁ ἔρως ἔχει κυρίως δευτερεύουσιν θέσιν, ἀλλ' ὅμως τὸ παθητικὸν στοιχεῖον ἐπανακτᾷ τὰ δικαιώματά του, τοῦλάχιστον ἐν τῇ ἀρχῇ, χάρις εἰς τὰ δάκρυα τοῦ αἰσθηματίου ἑραστοῦ καὶ εἰς τὴν τρυφερὰν ἐπιστολὴν τῆς φίλης του. Πρόκειται νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῶν ὀνύχων ἐνὸς χυδαίου μαστροποῦ τοῦ Βαλλίωνος, μία κόρη, τὴν ὅποιαν ὁ μαστροπὸς εἶχε πωλήσῃ εἰς τινα στρατιωτικόν, ἀπόντα τότε. Ὁ στρατιωτικὸς εἶχεν ἤδη πληρώσῃ ἐν μέρος τοῦ ποσοῦ, τὸ δὲ ὑπολοιπὸν ἔμελλε νὰ πληρωθῇ ἐν ὠρισμένη προθεσμίᾳ. Ἐρχεται δοῦλος ἀπεσταλμένος τοῦ στρατιωτικοῦ ὅπως πληρώσῃ καὶ τὸ λοιπὸν ποσόν, ἀλλ' ἔχει τὴν ἀπρονοησίαν νὰ παραδῶσῃ εἰς τὸν Ψευδύλον, ὅστις προσποιεῖται ὅτι εἶναι ὁ οἰκονόμος τοῦ Βαλλίωνος, τὴν ἐπιστολὴν καὶ τὴν σφραγίδα τοῦ κυρίου του, ἃν καὶ ἐκράτει αὐτὸς

τὸ ἀργύριον. Ἐν ᾧ δὲ κοιμᾶται ἐν τῷ πανδοχείῳ ὁ ἀπεσταλμένος, ὁ Ψευδύλος πέμπει πρὸς τὸν Βαλλίωνα ἄνθρωπόν τινα ἐπίτριπτον καὶ ἐπὶ τούτῳ μεμισθωμένον, ὅστις πλήν τῆς ἐπιστολῆς καὶ τῆς σφραγίδος, δι' ἧς ἔμελλε νὰ γίνῃ ἡ ἀναγνώρισις, προσκομίζει καὶ τὰ χρήματα, ἅτινα εἶχε δανεισθῇ παρὰ τινος φίλου, παραλαμβάνει δὲ διὰ τούτου τοῦ τρόπου τὴν κόρην. Μετ' ὀλίγον ἔρχεται ὁ ἀπεσταλμένος, ὅστις καλεῖται Ἀρπαξ καὶ εὕρισκει κενὴν τὴν φωλεάν! Ὁ Βαλλίων ἀναγκάζεται νὰ ἀποδώσῃ τὸ ληφθὲν ἀργύριον καὶ χάνει καὶ τὰ χρήματα καὶ τὴν κόρην. Ἡ ἀνόητος βεβαιότης, ἣν ἔχει ὁ Βαλλίων περὶ τοῦ ἀσφαλοῦς τῆς ὑποθέσεώς του, καθ' ἣν στιγμὴν ἔχει ἡδὴ ἐξαπατηθῇ καὶ τὸ στοίχημα, τὸ ὁποῖον προτείνει εἰς τὸν γέροντα, κάμνῃσι κωμικὴν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πεποιθήσιν τοῦ δούλου, ὅστις καὶ αὐτὸς ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ δράματος ἐστοιχημάτισε πρὸς τὸν αὐτὸν γέροντα ὅτι θὰ κατορθώσῃ νὰ βοηθήσῃ ἐπιτυχῶς τὸν υἱὸν του ἐναντίον τῆς πατρικῆς θελήσεως. Τὸ μηχανεῦμα τοῦτο τοῦ πανούργου δούλου εἶναι ἀπλοῦν καὶ ἀνευρίσκεται καὶ ἀλλαχοῦ, ὥστε ἐν τῷ Ψευδύλῳ ἀξία ἐπαίνου εἶναι ὅχι τόσο ἡ εὐρεσις, ὅσον ἡ μετ' εὐφρίας καὶ δυνάμεως ἐκτέλεσις καὶ ἡ ἀκριβὴς καὶ τεχνικὴ περιγραφὴ τοῦ χαρακτῆρος τῶν δύο κυριωτάτων προσώπων.

Ἐν πολλοῖς δράμασιν ἡ πλοκὴ ἐκτυλίσσεται περὶ τὸ φαῦλον πρόσωπον τοῦ μαστροποῦ, συχνὴ δὲ εἶναι ἡ ἀντιζηλία μεταξὺ τοῦ κυρίως ἐραστοῦ καὶ ἐνὸς στρατιωτικοῦ. Ἐν τῇ κωμῳδίᾳ τῇ ἐπιγραφομένῃ Curculio, ὁ παράσιτος κατορθώνει νὰ βοηθήσῃ ἀποτελεσματικῶς τὸν νεαρὸν κύριον εἰς τὸν ἔρωτά του, ἀφαιρῶν δολίως ἀπὸ τοῦ στρατιωτικοῦ τὸν δακτύλιον, ὃν μετεχειρίζετο ὡς σφραγίδα. Διὰ τοῦ δακτυλίου τούτου σφραγίζει μίαν ἐπιστολήν, ἣν γράφει καὶ πέμπει εἰς τὸν τοκογλύφον ἐκ μέρους δῆθεν τοῦ στρατιωτικοῦ. Ὁ τοκογλύφος πείθεται ἔνεκα τῆς σφραγίδος καὶ πληρώνει εἰς τὸν χομιστὴν τὸ συμφωνηθὲν ποσὸν διὰ τὴν ἐξαγοράν τῆς κόρης, ἥτις ὁμῶς παραδίδεται εἰς τὸν πανοῦργον παράσιτον. Ἐν τῷ Πέρσῃ ὁ παράσιτος ὡσαύτως εἶναι ὁ διενεργῶν τὰ πράγματα,

εἶναι δὲ ὁ παράσιτος οὗτος, Σατουρίων καλούμενος, φαυλότερος μᾶλλον ἢ πανουργότερος καὶ ἐξυπηρετεῖ τὸν δοῦλον μᾶλλον ἢ τὸν κύριον, διότι ἡ ὅλη πρᾶξις διαδραματίζεται μᾶλλον μεταξύ ἀνθρώπων κατωτέρως κοινωνικῆς τάξεως. Ὁ δοῦλος ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ κυρίου του θέλει νὰ ἐξαγοράσῃ τὴν δούλην ἐνὸς μαστροποῦ, ἀλλὰ χρήματα δὲν ἔχει. Εἰς εὗρεσιν λοιπὸν τοῦ ἀναγκαίου ἀργυρίου βοηθοῦσιν αὐτὸν ὁ παράσιτος καὶ ἄλλος τις σύνδουλος. Ὁ παράσιτος ὑπόσχεται ἀντὶ καλοῦ γεύματος νὰ δώσῃ πρὸς πώλησιν τὴν θυγατέρα του, ὁ δὲ σύνδουλος νὰ παραχωρήσῃ τὰ χρήματα, τὰ ὅποια πρὸς ἄλλον σκοπὸν εἶχε λάβῃ παρὰ τοῦ κυρίου του. Ἡ πλοκή συνίσταται εἰς τοῦτο· διὰ μὲν τῶν χρημάτων ἐξαγοράζεται ἡ δούλη τοῦ μαστροποῦ, ἔπειτα δὲ ἐπιδεικνύεται εἰς αὐτὸν πλαστή ἐπιστολὴ τοῦ κυρίου, ὅστις εὐρίσκεται δῆθεν ἐν Περσίᾳ καὶ δι' ἧς ἐπιφορτίζεται ὁ δοῦλος νὰ πωλήσῃ μίαν γυναῖκα ἀρπασθεῖσαν ἐν Ἀραβίᾳ. Ἡ γυνὴ αὕτη εἶναι ἡ θυγάτηρ τοῦ παρασίτου. Ὁ μαστροπὸς μετὰ τινας δισταγμοὺς δέχεται νὰ ἀγοράσῃ τὴν ψευδῇ Ἀράβισσαν, ἣν καὶ προσάγει εἰς αὐτὸν ὁ σύνδουλος διεσκευασμένος εἰς Πέρσην. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔρχεται ὁ φαῦλος πατήρ, ὁ παράσιτος, ἀπαιτεῖ τὴν κακῶς πωληθεῖσαν θυγατέρα του καὶ σύρει ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τὸν ἐκπληκτον ἀγοραστήν. Ὁ μαστροπὸς χάνει καὶ τὴν δούλην του καὶ τὰ χρήματα, τὰ ὅποια ἐπλήρωσε διὰ τὴν πλαστήν Ἀράβισσαν καὶ γίνεται πρὸς τούτοις τὸ παίγιον καὶ ἡ χλεύη πάντων ἐκείνων τῶν φαύλων, οἵτινες ἐμηχάνευσαν τὴν ὅλην ῥαδιουργίαν.

Ἐν τῷ Καρχηδονίῳ δύο κόραι, θυγατέρες ἐλευθέρου πατρός, ἃς παρὰ τινος πειρατοῦ εἶχεν ὅπωςδὴποτε ἀγοράσῃ ὁ φαῦλος Λύκος, σφίζονται ἀπ' αὐτοῦ ὑπὸ τοῦ ἀληθινοῦ πατρός των, ὅστις, εἶχε περιέλθῃ πρὸς ἀνεύρεσίν των γῆν καὶ θάλασσαν καὶ κατῴρωσεν ἐπὶ τέλους νὰ τὰς ἀνεύρῃ. Τὸ πρᾶγμα ἐπιτυγχάνεται κυρίως διὰ τῶν ὑποδείξεων τοῦ δούλου καὶ τῆς τροφῆς. Ἡ δρᾶσις παρασκευάζεται δι' ἐνὸς ἀγροικοτέρου δόλου ἐν ἀρχῇ

τοῦ δράματος, ὅστις ὅμως ὁλόος οὐδαμῶς συντελεῖ εἰς τὴν πλοκήν, ἀλλὰ χρησιμεύει μόνον εἰς τὸ νὰ ταπεινώσῃ τὸν Λύκον. Ὁ νεαρὸς δηλαδὴ ἔραστής τῆς μιᾶς κόρης παρεισάγει τὸν ἐπιστάτην του ὡς ξένον εἰς τὸν οἶκον τοῦ Λύκου. Ὁ ἐπιστάτης καταθέτει εἰς χεῖρας αὐτοῦ πολλὰ χρήματα, ἅτινα ἐλθὼν ἔπειτα ὁ νέος ἀναζητεῖ καθὼς καὶ τὸν δοῦλόν του καὶ ἀπειλεῖ νὰ σύρῃ ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου τὸν παγιδευθέντα Λύκον. Πῶς τόσον εὐκόλως πτοεῖται ὁ ἄνθρωπος εἶναι τῷ ὄντι ἀπίστευτον.

Τὸ τέχνημα τοῦ ἀναγνωρισμοῦ, ὅπερ ἐν τῇ σκηναίᾳ ποιῇσει εἶχεν λάβῃ τόσῃν ἀνάπτυξιν ἀπὸ Εὐριπίδου καὶ ἐφεξῆς, παρουσιάζει ἐν τούτῳ τῷ δράματι ὅχι πολὺ μείζον ἐνδιαφέρον τοῦ προεκτεθέντος τεχνήματος τοῦ ὁλοῦ. Ὁ πατὴρ ἀνευρίσκει, ὡς εἴπομεν, τὰς δύο θυγατέρας του, ὁ δὲ ἔραστής ὁ παγιδεύσας, καθὼς εἶδομεν ἀνωτέρω τὸν Λύκον, ἀποκαλύπτεται ὅτι εἶχε καὶ αὐτὸς ἀρπαχθῇ κατὰ τὴν παιδικήν του ἡλικίαν καὶ ὅτι εἶναι πρῶτος ἐξάδελφος τῆς ἐρωμένης του. Ἀλλ' ἡ εὐτυχὴς αὕτη ἀποκάλυψις δὲν συμβαίνει εἰμὴ κατὰ τὴν λύσιν τοῦ δράματος οὐδὲ παρασκευάζεται τεχνικῶς διὰ τῆς φυσικῆς ἀναπτύξεως τῆς δραματικῆς πράξεως.

Μᾶλλον ἐκπληκτικὴ εἶναι ἡ ἐκ τούτου ἐντύπωσις ἐν τῇ κωμῳδίᾳ τῇ ἐπιγραφομένῃ *Cureulio*. Ἐκεῖ γίνεται ἕρις μεταξὺ τοῦ Φαιδρόμου τοῦ ἔραστοῦ τῆς κόρης καὶ τοῦ ἀντεραστοῦ Θεραποντιγόνου, ὅστις εἶναι στρατιωτικὸς. Ἡ ἕρις λύεται διὰ τῆς ἀποκαλύψεως ὅτι ὁ ἀντεραστὴς εἶναι ἀδελφὸς τῆς κόρης. Ὁ ἐπερχόμενος εὐτυχὴς γάμος τέρπει καὶ καθησυχάζει τὸν θεατὴν.

Ἡ ταπείνωσις τοῦ μαστροποῦ καὶ τὸ συναίσθημα τῆς εὐγνωμοσύνης εἶναι ὡσαύτως ἡ βᾶσις τῆς ὑποθέσεως καὶ τῆς κωμῳδίας, ἥτις ἐπιγράφεται *Κάλως* (*Rudens*). Ἀνθρωπὸς τις ἀγαθὸς καὶ ἐνάρτεος ἀνευρίσκει κατ' εὐτυχῇ συγκυρίαν τὴν θυγατέρα του, ἥτις, ὅπως ἐν τῷ *Καρχηδονίῳ*, εἶχε περιέλθῃ εἰς τὰς χεῖρας ἐνὸς φαύλου, ὅστις ἀποδεικνύεται ἔτι φαυλότερος διότι παραβαίνει τὸ συναφθὲν συμβόλαιον μετὰ τοῦ ἔραστοῦ τῆς κόρης, τὴν ὁποίαν

συμπαλαμβάνων μεθ' ἑαυτοῦ ἀπέρχεται εἰς τὴν Σικελίαν, ὅπου ἐλπίζει ὅτι θὰ ἔχῃ μεγαλύτερον κέρδος. Ἀλλὰ παρεμβαίνει ὁ Ποσειδῶν καὶ ὁ κακοῦργος ναυαγεῖ παρὰ τὴν Κυρήνην. Ἐκεῖ ἡ κόρη καὶ ἡ συνοδεύουσα αὐτὴν δούλη καταφεύγουσιν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀφροδίτης, ἔπειτα δέ, διωχθεῖσαι ἐκεῖθεν ὑπὸ τοῦ ἀνοικτίρμονος μαστροποῦ, εἰς τὸν οἶκον ἐνὸς σεβασμίου γέροντος, ὅστις εἶναι ἀκριβῶς ὁ τέως ἄγνωστος πατήρ τῆς ἡρωίδος τοῦ δράματος. Τὰ παιδικὰ κρόταλα (*crepundia*), δι' ὧν ἔμελλε νὰ γίνη ἡ ἀναγνώρισις εὐρίσκοντο ἐντὸς κιβωτίου, ὅπερ μετὰ τῶν ἄλλων ἀποσκευῶν εἶχε καταποντισθῇ κατὰ τὸ ναυάγιον, ἀλλ' εὐτυχῶς τὸ κιβώτιον ἀνελκύσθη ὑπὸ τινος δούλου δι' ἐνὸς χονδροῦ σχοινίου, ὅθεν καὶ ἐπιγράφεται Κάλως ἡ κωμωδία. Ὁ μαστροπὸς διπλῆν ὑφίσταται τὴν ποινὴν τῶν ἁμαρτιῶν του, ἐγκαλεῖται εἰς τὸ δικαστήριον ὑπὸ τοῦ ἀπατηθέντος ἐραστοῦ καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἐξαγοράσῃ τὸ κιβώτιόν του πληρώωνων μέγα πᾶσιν χρημάτων. Πλὴν δὲ τούτου λαμβάνει τὸ ἥμισυ μόνον τοῦ ἀργυρίου, ὅπερ ἐζήτει διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῆς συνοδοῦ τῆς κόρης.

Ἡ κωμωδία τῆς Πήρας (*Vidularia*), ἥς δὲν ἐσώθησαν εἰμὴ μακρὰ μόνον ἀποσπάσματα, ἔχει πολλὴν ὁμοιότητα πρὸς τὴν προηγουμένην ὡς πρὸς τὰς λεπτομερείας. Εἶναι ἡ ἱστορία ἐνὸς νέου, ὅστις ἀνευρίσκει τὸν πατέρα του. Ναυαγεῖ καὶ αὐτὸς καὶ ῥίπτεται εἰς μίαν ἀκτὴν, ὅπου κεῖται ὁ οἶκος τῶν γηραιῶν γονέων του. Χάνει καὶ αὐτὸς μίαν πῆραν περιέχουσιν δακτυλίδιον μετὰ σφραγίδος, ἣτις βραδύτερον θὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν. Καὶ ἐν ταύτῃ τῇ κωμωδίᾳ ὁ πατήρ καὶ ὁ υἱὸς δὲν γνωρίζουσιν ἀλλήλους ἕνεκα τοῦ μακροῦ ἀποχωρισμοῦ. Ὁ υἱὸς ἐστερημένος ὢν παντὸς μέσου συντηρήσεως παραλαμβάνεται ὑπὸ τινος ἀλιέως καὶ γίνεται ἐργάτης. Ἄλλος ἀλιεὺς εὐρίσκει τὴν πῆραν, ἥς τὴν κυριότητα διεκδικεῖ, ὅπως καὶ ἐν τῇ προηγουμένη κωμωδίᾳ, ἄλλος δούλος. Ἐπὶ τέλος γίνεται ὁ ἀναγνωρισμός.

Ἐν τῇ Κίστῃ ὁλόκληρον τὸ δράμα παρασκευάζει πάλιν τὸν ἀναγνωρισμόν, ὅστις εἶναι ἡ κυρία αὐτοῦ ὑπόθεσις. Ἐμπορὸς

φοδερὰ πάλιν ἐκπληξίς καταλαμβάνει τὸν γέροντα· τὴν θυγατέρα ταύτην δὲν ἀναγνωρίζει ἢ μήτηρ, εἶναι πλαστή! Εὐτυχῶς ἀνακαλύπτεται μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Ἐπιδίκου ὅτι ἡ ζητουμένη θυγάτηρ τοῦ Περιφάνους καὶ τῆς Ἐπιδαυρίας Φιλίππης εἶναι ἡ Θηβαία. Ὁ Στρατιπποκλῆς ἐξ ἀνάγκης ἀπομακρύνεται ἀπὸ τῆς ἀναγνωρισθείσης ἀδελφῆς του καὶ παραλαμβάνει τὴν παλαιάν του ψάλτριαν, ὃ δὲ Ἐπιδίκος ὄχι μόνον μένει ἀτιμώρητος, ἀλλὰ καὶ ἀπελευθεροῦται διὰ τὰ κατορθώματά του, ὡς σωτὴρ τῆς οἰκογενείας.

Ἐν τῇ Ὀνικῇ τὰ ἀναγκαιοῦντα χρήματα ὑπεξαιρεῖ δολίως ὁ δοῦλος ὅχι παρὰ τοῦ πατρὸς τοῦ ἐραστοῦ, ἀλλὰ παρὰ τῆς μητρὸς, διότι ἐκείνη εἶχε τὴν διαχείρισιν τῆς περιουσίας, ὁ πατὴρ μάλιστα, πατὴρ ἀντεραστῆς τοῦ υἱοῦ του, παρέχει πᾶσαν ἐξουσίαν εἰς τὸν πανοῦργον δοῦλον ὅπως ἐξεύρη τὸ ἀργύριον πρὸς ἐξαγοράν τῆς ἐρωμένης καὶ τοῦτο διότι ἔμελλε καὶ αὐτὸς νὰ ὠφεληθῇ. Ἡ μήτηρ εἶχε πωλήσῃ εἰς τινα ξένον ἔμπορον ὄνους, ἔστειλε δὲ τὰ χρήματα ὁ ἔμπορος. Ἀλλ' ὅμως τὰ χρήματα ταῦτα ἀντὶ νὰ παραλάβῃ ὁ δοῦλος ὁ ἐμπειπιστευμένος τῆς κυρίας, τὰ παραλαμβάνει ὁ ἐν συνεννόησει πρὸς τὸν κύριον διατελὼν πανοῦργος Λεωνίδας. Τὰ χρήματα περιέρχονται εἰς χεῖρας τοῦ ἐραστοῦ.

Ἀντιζηλία μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ ὑπάρχει καὶ ἐντονώτερον μάλιστα περιγεγραμμένη καὶ ἐν δυσὶν ἄλλαις κωμωδίαις, ἐν τῇ Κασίᾳ καὶ ἐν τῇ Ἐμπόρῳ, ἐν ἀμφοτέραις δὲ γίνεται ἐκδικητὴς ἢ προσβληθεῖσα σύζυγος. Ἡ Κασία (γυνὴ ἐκ Κάσου) ἔσχε μεγάλην ἐπιτυχίαν, ὅτε τὸ πρῶτον ἐδιδάχθη διότι ὁ μῦθος ἔχει ἐν αὐτῇ πλειοτέραν πρωτοτυπίαν ἢ ἐν ταῖς ἄλλαις κωμωδίαις. Καὶ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς ἀγαπῶσιν ἀμφοτέροι, ἀλλ' ἐν ἀγνοίᾳ ἀλλήλων, μίαν δούλην. Πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ των μεταχειρίζονται ἕκαστος ἐκ τῶν δύο τὴν μεσολάβησιν ἐνὸς δούλου. Οἱ δύο δούλοι εἶχον λάβῃ ὁμοίαν ἐντολήν, νὰ ζητήσωσι τὴν δούλην εἰς γάμον καὶ νὰ ὁδηγήσωσιν αὐτὴν ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια. Ἡ μήτηρ λαμβάνει τὸ μέρος τοῦ υἱοῦ καὶ κατασκοπεύει τὰς πράξεις τοῦ

πατρός. Οἱ δύο δοῦλοι ἀποφασίζουσι νὰ βάλωσι κλῆρον (ἔθεν ἡ ἐπιγραφή τῆς πρωτοτύπου ἑλληνικῆς κωμωδίας Κληρούμενοι καὶ ἡ λατινικὴ ἐπιγραφή *Sortientes*) καὶ ὁ κλῆρος λαγχάνει εἰς τὸν δοῦλον τοῦ πατρός. Τούτου λαμβάνει ἐγκαίρως εἰδησιν ἡ σύζυγός του, ἥτις ἔρχεται παραχρῆμα εἰς συνεννόησιν πρὸς τὸν δοῦλον τοῦ υἱοῦ ἵνα ματαιώσῃ τὸ πρᾶγμα. Ὁ πατήρ δὲν πείθεται εἰς τὰς ἀπειλάς, αἵτινες τῷ γίνονται καὶ ἀποφασίζεται νὰ γίνῃ χρήσις δραστηκωτέρου μέσου. Μετασχηματίζεται εἰς Κασίαν νεαρὸς δοῦλος, ἀπατᾶται ὁ πατήρ, ὁ νεαρὸς δοῦλος ξυλοφορτώνει τὸν ταλαίπωρον ἑραστήν, μετ' ὀλίγον δὲ ὁ υἱὸς νυμφεύεται τὴν Κασίαν, ἥτις ἀποδεικνύεται ὅτι εἶναι θυγάτηρ ἐλευθέρου πολίτου.

Ἡ ἀντιζηλία ἐκτίθεται κατὰ τρόπον μᾶλλον πολυπλοκὸν ἐν τῷ Ἑμπόρῳ. Νέος τις εἶχε πεμφθῇ εἰς τὴν Ῥόδον πρὸ δύο ἐτῶν δι' ὑποθέσεις ὑπὸ τοῦ πατρός του. Ἐκεῖ ἐσχέτισθον πρὸς τινα νέαν, ἣν ἠγόρασε, σκοπὸν ἔχων νὰ εἰσαγάγῃ αὐτὴν ὡς δούλην εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον (παράβαλε τὸν Ἐπίδικον), ἀλλ' ἵνα ἀποκρύψῃ αὐτὴν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ αὐστηροῦ πατρός του, ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα, τὴν ἀφίνει ἐπὶ τινα χρόνον ἐν τῷ πλοίῳ. Κατὰ τινα ἀπουσίαν τοῦ υἱοῦ, ὁ πατήρ ἀναβὰς εἰς τὸ πλοῖον βλέπει τὴν νέαν, ἥτις ἦτο ὠραιότατη, τὴν ἐρωτεύεται καὶ ἀποφασίζει νὰ τὴν ἀποκτήσῃ. Ἀμφότεροι πατήρ καὶ υἱός, προσπαθοῦσι νὰ κρύψωσι τὸ πάθος των, ἕκαστος δὲ ἐκ τῶν δύο ἀγωνίζεται ἰδίᾳ πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ σκοποῦ του. Ὁ εἷς λέγει ὅτι ἡ ἑρασμία δούλη δὲν εἶναι κατάλληλος διὰ τὰ βαρέα ἔργα τοῦ οἴκου καὶ ὅτι γινώσκει γέροντά τινα, ὅστις εἶναι πρόθυμος νὰ τὴν ἀγοράσῃ, ὁ ἄλλος διατείνεται ὅτι παρομοίαν ἐντολὴν ἔλαβε παρὰ τινος νέου φίλου του. Ἐκαστος ἐκ τῶν δύο ἐννοεῖ τὰ ψευδολογήματα τοῦ ἐτέρου, ἀλλ' ἀμφοτέρους πιέζει ἡ κακὴ συνείδησις· ἐννοεῖται δὲ ὅτι ὁ υἱὸς εἶναι καὶ ἀτολμότερος τοῦ πατρός. Ὁ ἀγὼν ἐξακολουθεῖ μετὰ τοῦ Ἑμποροῦ (ἔθεν ἐπιγράφεται καὶ ἡ κωμωδία) καὶ τοῦ υἱοῦ του. Ἐπὶ τέλους ὁ πατήρ διακηρύττει ὅτι θὰ πωλήσῃ τὴν ποθητὴν δούλην εἰς τὸν γέροντα καὶ ἀναθέτει τὴν διαπραγ-

μάτευσιν εἰς τινὰ ἡλικιώτην φίλον του, ἐν ᾧ συγχρόνως ἐξαποστέλλει τὸν υἱὸν εἰς τὴν πόλιν διὰ τινὰ ὑπόθεσιν. Ὁ φίλος, ὅστις παρέλαβε τὴν δούλην διὰ τὴν πώλησιν, τὴν ὁδηγεῖ εἰς τὸν οἶκόν του τὸν ἐν τῇ πόλει καὶ παραγγέλλει εἰς τὸν μάγειρόν του νὰ παρασκευάσῃ λαμπρὸν δεῖπνον διὰ τὴν ἐσπέραν' ἢ σύζυγός του ἔλειπεν εἰς τι ἀγροτικὸν κτῆμα. Ἀλλ' ἔξαφνα ἐπανερχεται ἡ σύζυγος καὶ ἀσθενεῖ ὁ μάγειρος. Ὁ φίλος εὐρίσκεται εἰς λίαν δυσάρεστον θέσιν. Ἡ σύζυγος συλλαμβάνει δικαίως ὑπονοίας περὶ τῆς πίστεως τοῦ ἀνδρός της καὶ ζητεῖ νὰ τὸν διαΰευχθῃ, εἶναι δὲ τῷ ὄντι ἀξιολύπητος ὁ ἄνθρωπος, ὅστις ἀφ' οὗ ἔγινεν οὕτως εἰπεῖν θύμα τῆς λαιμαργίας του, μένει ἀναπολόγητος πρὸς τὰς αὐστηράς ἀνακρίσεις τῆς φοβερᾶς γυναικός του. Εὐτυχῶς ὁ υἱός του, φίλος τοῦ νεαροῦ Χαρίνου, αἶρει πάσας τὰς δυσχερείας καὶ καθιστᾷ τὸν Χαρίνον εὐτυχῇ, καθ' ἣν ὥραν ἐκεῖνος ἀπελπίς εἶχε σκοπὸν νὰ ἀπέλθῃ εἰς ξένας χώρας. Ἀποκαλύπτεται τοιοῦτοτρόπως ἡ δολιότης τοῦ πατρὸς τοῦ Χαρίνου, ὅστις μένει καὶ εὐχαριστημένος διότι ἀπηλλάγη ἀπὸ τῶν ἀκολουθημάτων τῆς ἀγανακτήσεως τῆς γυναικός του. Δικαιολογούμενος δὲ ὁ γέρον ἄγει ὅτι ἡγνόει ὅτι ἦτο ἀντεραστὴς τοῦ υἱοῦ του. Ἡ νεαρά γυνή, ἥτις εἶναι τὸ μῆλον τῆς ἔριδος, ἀπαξ μόνον παρίσταται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, συνοδευομένη ὑπὸ τοῦ γέροντος, εἰς ὃν ὁ πατήρ τοῦ Χαρίνου τὴν εἶχεν ἐμπιστευθῇ.

Ἐν τῷ Φάσματι ὁ νεαρὸς Φιλολάχης ἐπωφελούμενος τὴν ἀπουσίαν τοῦ πατρὸς του παραδίδεται ἀκώλυτος εἰς τὰς ἡδονάς, ἀλλ' ἡ αἰφνιδία τοῦ πατρὸς ἐπάνοδος παρέχει εἰς τινὰ πανουργὸν δοῦλον τὴν εὐκαιρίαν νὰ αὐτοσχεδιάσῃ ὁλόκληρον οἰκοδόμημα ψευδολογημάτων ἵνα σώσῃ ὅσον τὸ δυνατόν ἐπὶ πλειότερον χρόνον τὸν νεαρόν του κύριον ἀπὸ τῆς πατρικῆς ὀργῆς. Ἀναφαίνονται ἐκάστοτε νέοι κίνδυνοι οἰονεῖ αὐτόματοι, πρὸς ἀποτροπὴν τῶν ὁποίων νέα πάλιν τεχνάσματα ἀναγκάζεται νὰ ἐπινοῇ ὁ δοῦλος, ἕως οὗ τὸ κοῦφον καὶ ψευδὲς κατασκευάσμα τῶν δόλων του καταπίπτει ὁλόκληρον καὶ ἐπὶ τέλους διανοίγονται οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ

εὐπίστου γέροντος. Τὸ κωμικὸν συνίσταται εἰς τὴν ἐκάστοτε κατὰ-στασιν τῶν πραγμάτων, τοῦ δὲ θεατοῦ μετεωρίζεται ἡ ψυχὴ ὑπὸ ἀδιακόπου σειρᾶς σκηνῶν καλῶς ἐξευρημένων καὶ φανταστικῶν. Κεραυνὸς ἐνσκήπτει εἰς τὸν φαιδρὸν ὄμιλον τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν ἀγγέλλεται ἡ ἄφιξις τοῦ πατρός, ἀλλὰ τότε ὁ Τρανίων καταπεῖθει αὐτὸν νὰ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὸν οἶκον, ἔνθα ἐπιφαίνεται δῆθεν φοβερὸν φάσμα (ἔθεν καὶ ἐπιγράφεται ἡ κωμωδία). Δεινὴ εἶναι καὶ ἡ πρὸς τὸν τοκογλύφον ἔρις, ἀπαιτοῦντα ἐν μέσῃ τῇ ὁδῷ τὴν πληρωμὴν τοῦ χρέους του. Τέλος πάντων τὰ πάντα διαλύονται κατ' εὐχὴν, διότι καὶ τὰ χρέη τοῦ νεαροῦ ἐραστοῦ εὐρίσκεται ἄνθρωπος νὰ πληρώσῃ καὶ ὁ πανοῦργος δοῦλος ἀπαλλάσσεται πασῶν τῶν δυσχερειῶν χωρὶς νὰ πάθῃ τι.

Ἡ κωμωδία ἡ ἐπιγραφομένη Στίχος (ὄνομα δούλου) εἰσάγει εἰς τὴν δραματικὴν πραγματείαν σπανιώτατον θέμα, τὴν συζυγικὴν πίστιν καὶ τὴν οἰκογενειακὴν εὐδαιμονίαν. Δύο νέαι γυναῖκες ἀδελφαὶ ζῶσιν ἐπὶ τρία ἔτη ἐν χηρείᾳ διότι οἱ ἄνδρες των, οἵτινες καὶ αὐτοὶ εἶναι ἀδελφοί, εἶχον ἀπέλθῃ ἀμφοτέρω πρὸς ἐμπορίαν καὶ καθ' ὅλον αὐτὸ τὸ διάστημα οὐδεμίαν εἶχον δώσῃ εἰδῆσιν πρὸς τὰς συζύγους των. Ὁ γέρων πατὴρ τῶν δύο γυναικῶν συμβουλεύει τὰς θυγατέρας του νὰ μὴ σκέπτωνται πλέον τοὺς ἄνδρας των, ἀλλὰ νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον. Ἐκεῖναι ἀρνοῦνται καὶ μετ' ὀλίγον ἀμείβεται ἡ πίστις των. Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἐπανερχονται πλουσιώτατοι καὶ οἱ δύο ἀδελφοί, συνδιαλλάσσονται εὐθὺς ἀπὸ τοῦ λιμένου πρὸς τὸν πενθερὸν καὶ ἀποφασίζουσι νὰ διέλθωσιν ἐν οἰκογενειακῇ εὐφροσύνῃ τὴν ἐσπέραν. Δυστυχῶς ἡ κωμωδία, ἥτις μέχρι τοῦ σημείου τούτου εἶναι ἠθικωτάτη, οὐδὲν λέγει περὶ τῆς ἐσπέρας ἐκείνης, ἀλλὰ περατοῦται διὰ τῆς εὐωχίας δύο δούλων, διότι φαίνεται ὅτι ὁ Ῥωμαῖος διασκευαστὴς παρέλαβεν ἐκ τοῦ ἐλληνικοῦ πρωτοτύπου σειρὰν μόνον ἀξιολόγων σκηνῶν, παρέλιπε δὲ τὴν κυρίαν δρᾶσιν.

Ἡ μεταξὺ ἀνδρῶν φιλία ἀποτελεῖ τὴν βάσιν δύο ἄλλων δραμάτων, ἅτινα ἀνήκουσιν ἀμφοτέρω εἰς ἐκεῖνο τὸ εἶδος τῆς κωμω-

δίας, ἣν ὠνομάσαμεν καταστατικὴν (stataria) καὶ τῆς ὁποίας ὁ χαρακτήρ εἶναι ἡρεμὸς καὶ ἠθικός, τῶν Αἰχμάλωτων δηλαδή καὶ τοῦ Τριωβολαίου (Triummius). Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς κωμωδίαις ταύταις, αἵτινες δικαίως θεωροῦνται ἐκ τῶν ἀρίστων προϊόντων τῆς παλαιότητας, δὲν ὑπάρχουσιν οὔτε γυναικεῖα πρόσωπα οὔτε ἐρωτικὸν στοιχεῖον καθ' ὅλου, ἐν τοῖς Αἰχμάλωτοις μάλιστα γενικῶς εἰπεῖν οὐδὲ γίνεται κἂν λόγος περὶ γυναικῶν. Ἐν τῷ Τριωβολαίῳ γίνεται μὲν τις γάμος, ἀλλὰ σκοπὸς αὐτοῦ κυρίως εἶναι νὰ γίνῃ κατάδηλος ἡ τῆς ψυχῆς εὐγένεια τῶν δύο φίλων καὶ νὰ κατασταθῇ στενωτέρα ἢ πλοκή, περὶ ἐρωτος οὐδεὶς λόγος, ὥστε καὶ ἡ μνηστή, ἀναγκαῖον μόνον στοιχεῖον διὰ τὴν πορείαν τῆς δράσεως, παραμένει ἐν τοῖς παρασκηνίοις. Καὶ τὰ δύο δράματα ἔχουσιν, ὡς εἵπομεν, τάσιν καταφανῶς ἠθικὴν. Καὶ οἱ μὲν Αἰχμάλωτοι διὰ τοῦ ἀξιολόγου παραδείγματος τῆς φιλίας, ἥτις συνδέει τὸν κύριον καὶ τὸν δούλον καὶ διὰ τῆς πιστότητος, μεθ' ἧς ὁ Τύνδαρος θυσιάζει ἑαυτὸν ὑπὲρ τοῦ Φιλοκράτους, σκοπὸν προετίθεντο νὰ καθιστῶσι τοὺς ἀγαθοὺς βελτίονας (ubi boni meliores fiant), ἀλλ' ἡ χρῆσις τοῦ δόλου καὶ ἡ ἐναλλαγὴ τοῦ προσώπου, ἥτις γίνεται μεταξὺ κυρίου καὶ δούλου πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐξαπατηθῇ ὁ Ἡγίων, διατηροῦσιν εἰς τὸ δρᾶμα τοῦτο, ὅπερ ἄλλως εἶναι σεμνότερον καὶ παθητικώτερον, τὸν κωμικὸν αὐτοῦ χαρακτήρα. Ὁ δὲ Τριωβολαῖος, ὅστις εἶναι ἐν ἐκ τῶν θαυσιπρόσπερων ἔργων τοῦ Πλάτου, παρέχει τὴν ἐρασμίαν εἰκόνα τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς τιμῆς, αἵτινες ἄλλοτε ἐκράτουν κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους τῆς ἀπλότητος, ὅτε ἡδύναντο ἀκόμη οἱ ἄνθρωποι νὰ δίδωσι πίστιν εἰς τὸν λόγον ἐνὸς φίλου. Τὰ συναισθήματα ταῦτα παριστάνονται κατὰ πρῶτον μὲν καὶ κυρίως διὰ τοῦ θαρραλέου Καλλικλέους, ὃν πάντα τὰ λοιπὰ τοῦ δράματος πρόσωπα χρησιμεύουσιν εἰς τὸ νὰ ὑποστηρίξωσι καὶ νὰ ἐξαίρωσι. Τῆς δὲ βασίμου ἀρετῆς φυσικοὶ ἀντιπρόσωποι δὲν εἶναι μόνον οἱ γέροντες, αἵτινες ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ταύτῃ εἶναι πλειότεροι τοῦ συνήθους, ἀλλὰ καὶ οἱ δύο νέοι ἀκόμη, ὅσον διάφορος καὶ ἂν εἶναι κατὰ τὰ λοιπὰ ἡ δια-

γωγή των, συντελοῦσιν ὡσαύτως εἰς εὐδῶσιν τοῦ κυρίου θέματος, ὅπερ προτίθεται νὰ παραστήσῃ τὸ δράμα, ὃ δὲ σοβαρὸς διήλογος ὁ διεξαγόμενος μεταξύ τοῦ Φίλτωνος καὶ τοῦ ἀγαθοῦ Λυσιτέλους δεικνύει πῶς οἱ υἱοὶ ἐξεδέχοντο παρὰ τῶν πατέρων τὰ χρηστὰ διδάγματα. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ φαῦλος Στάσιμος, ὅστις μετὰ χαρᾶς μετέχει τοῦ ἀνειμένου βίου τοῦ κυρίου του, περὶ πολλοῦ ποιεῖται, ὅπως οἱ λόγοι του ἀποδεικνύουσι, τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν πίστιν. Ἄλλ' ἤδη τὰ καινὰ διδάγματα τὰ χαλαρώτερα εἶχον ἀρχίσῃ νὰ φύωνται ὡς περ ζιζάνια καὶ ἠπειλουν νὰ καταπνίξωσιν τὸν σπόρον τῶν αὐστηροτέρων ἀρχῶν, ἃς ἐπρέσβευον οἱ πατέρες. Ὅθεν καὶ συχνάκις καὶ μετ' ἐπιμονῆς ἐμέμφοντο οἱ ἄνθρωποι τὴν ἐπερχομένην διαφθοράν καὶ κατὰπτωσιν, μάλιστα δὲ ὁ Πλαῦτος μετὰ λεπτῆς εἰρωνείας ἀναπτύσσει ἐν τῷ δράματι τούτῳ πόσον δύσκολον εἶχε καταντήσῃ διὰ τοὺς ἀγαθοὺς τὸ νὰ πορεύωνται τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν χωρὶς νὰ ἐκτίθενται εἰς κινδύνους εἴτε ἕνεκα τῆς κακολογίας τῶν πονηρῶν εἴτε ἕνεκα τῆς δυσπιστίας τῶν ἀδιαφόρων. Ὁ Καλλιχλῆς λόγου χάριν γίνεται ὑποπτος εἰς τὸν παλαιόν του φίλον τὸν ὑπερφίλαυτον Μεγαρωνίδην ἀκριβῶς διότι εἶχεν ἀγοράσῃ μίαν οἰκίαν πρὸς τὸν ἄριστον σκοπὸν τοῦ νὰ συντηρήσῃ τὸν ἐμπιστευθέντα εἰς αὐτὸν θησαυρόν. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι κατορθώνει νὰ ἀπαλλάξῃ ἑαυτὸν ἀπὸ πάσης ὑπονοίας ἐν τῇ θαυμασίᾳ ἐκθέσει τοῦ δράματος, ἀλλὰ καὶ πάλιν νέα ἀναφύεται δυσχέρεια ἕνεκα τῆς μνηστείας τῆς ἀδελφῆς τοῦ νεαροῦ ἀσώτου. Ἡ τιμὴ, ὅπως ὁ κόσμος ἐννοεῖ τὴν τιμὴν, δὲν ἐπιτρέπει νὰ ἐκδοθῇ ἡ κόρη εἰς γάμον πρὸς τὸν πλούσιον μνηστῆρά της χωρὶς νὰ ἔχῃ καὶ προῖκα καὶ ἂν ἀκόμη δηλώσῃ ὁ μνηστὴρ μετὰ πάσης ἐλευθεριότητος ὅτι δὲν ζητεῖ προῖκα. Καὶ ὅμως πρέπει νὰ τηρηθῇ τὸ μυστικὸν τοῦ Χαρμίδου, ὅστις εἶναι ἀπῶν. Ὁ ἐνάρτεος λοιπὸν γέρων καταπειθεῖται ὑπὸ τοῦ αὐστηροῦ του Μέντορος, ὅστις τὸν συμβουλεύει νὰ καταφύγῃ εἰς ἓν ἀθώοτατον ἄλλως τέχνασμα. Ἄλλ' ὁ δόλος τοῦ ἀπομένει ἄνευ ἀποτελέσματος, διότι ὁ ἄνθρωπος ὁ μισθωθείς ἀντὶ τριῶν ὀβολῶν διὰ νὰ προσποιηθῇ τὸν ξένον τὸν κομίζοντα δῆθεν ἐκ Σελευκίας, ἐνθα διέ-

τριβεν ὁ Χαρμίδης, ἐπιστολὰς καὶ χρυσίον διὰ τὴν προίκα τῆς θυγατρὸς του, δὲν ἡδυνήθη νὰ ἀγάγῃ εἰς πέρας τὴν ὑπόθεσιν, αὐτὸς δὲ ὁ Χαρμίδης, ἐπανελθὼν εἰς τὴν πατρίδα ἀποκαλύπτει τὸν δόλον τοῦ τριωβολαίου καὶ ἐκλαμβάνει ὡς ἀπατεῶνα τὸν Καλλικλέα, πρὸς ὃν ἀντὶ εὐχαριστιῶν ἀπευθύνει μομφάς. Ἄλλ' οὐδὲν ἤττον κατορθώνει εὐχερῶς νὰ πείσῃ τὸν Χαρμίδην ὅτι εἶναι ἀθῶος καὶ νὰ ἐπιτύχῃ παρ' αὐτοῦ πλήρη ἔγκρισιν τῶν ὅσων ἔπραξεν. Ἵνα δ' ἐπὶ τέλους ἐπικρατήσῃ πανταχοῦ ἡ ἁρμονία παρέχεται συγγνώμη εἰς τὸν πλήρη ἁμαρτιῶν Λεσβόνικον, ὅστις ἐξιλεώνεται νυμφεύμενος. Ἐχει δὲ τὸ δρᾶμα οὐκ ὀλίγας θεωρίας καὶ ἠθικὰς παρακελεύσεις, πολλὰ γινώμει ἐν αὐτῷ ὑποδεικνύουσιν ὅτι τὰ πρόσωπα τῆς κωμωδίας ἐκλαμβάνουσι τὸν βίον κατὰ τρόπον σοβαρὸν καὶ σπουδαῖον. Τὸ κωμικὸν στοιχεῖον, ὅπερ ἐκπροσωποῦσι μόνον ὁ δούλος καὶ ὁ συκοφάντης εἶναι ἐν τῷ τριωβολαίῳ ὅλως δευτερεῦον.

Καὶ τὴν σύνθεσιν καθ' ὅλου τοῦ δράματος καὶ τὴν τεχνικὴν διάθεσιν τῶν λεπτομερειῶν ἐφρόντιζον (ἐν τοῖς ἀρίστοις τοῦλάχιστον ἔργοις τῆς νέας κωμωδίας) ἐν πάσῃ ἀκριβείᾳ νὰ ἐπεξεργάζωνται οἱ σκηνικοὶ ποιηταί, ὅπως τοῦτο γίνεται φανερόν καὶ ἐκ τῆς μελέτης τῶν μεταγενεστέρων ἀπομιμήσεων, ὅσαι μάλιστα πιστότερον ἀποδίδουσι τὰ πρωτότυπα. Κατὰ τοὺς χρόνους ὁμῶς τοῦ Πλαύτου, τοῦ κοῖνου ἢ καλαισθησία δὲν εἶχεν ἀκόμη ἱκανῶς μορφωθῇ οὔτε εἶχεν ἐπὶ τοσοῦτον λεπτυνθῇ ἡ διάνοια τῶν Ῥωμαίων, ὥστε νὰ δύνανται καθ' ὅλου οἱ ἄνθρωποι νὰ ἐκτιμῶσι τὰ προϊόντα τῆς δραματικῆς τέχνης. Ὁ ποιητὴς λοιπὸν ἐπεζήτηε πρὸ πάντων νὰ γίνηται ἀρεστὸς περιγράφων χαρακτῆρας καὶ κωμικὰς καταστάσεις ἢ παριστάνων σκηνὰς ἐνδιαφερούσας καὶ συνθέτων λόγους ἐμποιοῦντας αἰσθησιν, ὅλως δὲ δευτερεῦον φρόντισμα ὑπελάμβανε τὴν κανονικὴν συναρμογὴν τοῦ συνόλου καὶ τὴν τεχνικὴν αὐτοῦ πλοκὴν. Διὰ τοῦ συμφυρμοῦ (contaminatio) παρεισέγοντο εἰς τὴν κυρίαν ὑπόθεσιν καὶ ἀλλότρια στοιχεῖα, τοῦτο δὲ κατὰ φυσικὸν λόγον

ἐπέφερε διασπασμὸν τῆς ἐνότητος τοῦ δραματικοῦ θέματος, προσθήκας ἑτερογενεῖς, ἀνωμαλίας καὶ ἀντιφάσεις. Ὁ ποιητὴς δὲν ἐφρόντιζε πάντοτε νὰ συναρμολογῇ καταλλήλως τὰς λεπτομερείας πρὸς τὴν ὅλην οἰκονομίαν τοῦ δράματος *minima non curat praetor*.

Ὅχι μόνον δὲ ταῦτα ἐγίνοντο ἀμελέστερον, ἀλλὰ καὶ ἡ σκη-
νικὴ διασκευὴ ἦτο λίαν ἀπλῇ καὶ ἀπλουστέρα ἀκόμη ἐν τῷ ῥω-
μαϊκῷ θεάτρῳ ἢ ἐν τῷ ἑλληνικῷ. Ἐπειδὴ δὲ ἐπεραίνετο ἡ ὅλη
δραματικὴ πρᾶξις, οἶονεὶ κατὰ συνθήκην, πρὸ μιᾶς οἰκίας, οἱ
θεαταὶ δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι καὶ πολὺ ἀπαιτητικοὶ ὡς πρὸς τὴν
ὁμοιολήθειαν τῶν καθαρῶς ὑλικῶν πραγμάτων, ἂν καὶ τινὰ ἐξ
αὐτῶν ἐδικαιολογοῦντο ὑπὸ τῶν ἡθῶν καὶ τῶν ἐθίμων τῶν με-
σημβρινῶν λαῶν. Πρὸ τῆς θύρας τῆς οἰκίας παραδείγματος χά-
ριν στολίζεται ἐν τῷ Φάσματι ἡ Φιλημάτιον ἔπως καὶ αἱ δύο
ἀδελφαὶ ἐν τῷ Καρχηδονίῳ. Καὶ ἡ Φρονήσιον ἐν τῇ σκηνῇ
τοῦ Ἀγρίου, ἔνθα προσποιεῖται τὴν τίκτουςαν εὐρίσκεται ἐπὶ
τῆς κλίνης ἐν δωματίῳ, οὕτινος ἡ θύρα εἶναι ἀνοικτὴ πρὸς τὴν
σκηνὴν. Αἱ μυστικώταται συνεννοήσεις, αἵτινες συνήθως γίνονται
ἐν τῷ κρυπτῷ, ἐν ταῖς κωμωδίαις τοῦ Πλαύτου διεξάγονται καθ'
ὁδὸν καὶ αἱ ἀποφάσεις δὲ αἱ ληφθεῖσαι ἤδη ἐντὸς τοῦ οἴκου ἐπα-
ναλαμβάνονται καὶ πάλιν ἔξω ἵνα μάθωσι καὶ ἀκούσωσιν αὐτὰς
καὶ οἱ θεαταί. Καθ' ὅμοιον τρόπον διδόνται καὶ αἱ προσταγαὶ
εἰς τοὺς δούλους. Αἱ προσωπικαὶ σκέψεις καὶ αἱ κατ' ἰδίαν ἀπο-
φάσεις, αἵτινες ὑποτίθεται ὅτι ἐσχηματίσθησαν ἤδη ἐν τῇ δια-
νοίᾳ τοῦ ὑποκριτοῦ, ἀναπτύσσονται ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ. Οὐδὲ
προσεῖχον πολὺ οἱ παλαιοὶ ἂν μία πρᾶξις ἤρχιζεν ἔπισθεν τῆς
σκηνῆς, ἥρκει μόνον νὰ διεξήγοντο ἐν τῷ φανερῷ τὰ κύρια αὐτῆς
μέρη. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο λίαν περιωρισμένος ὁ χώρος τοῦ προσκη-
νίου, ὅπερ εἶχε μάλιστα πολὺ ὀλίγον βάθος, καθίστατο ἀδύνατος
ἡ παράστασις τοῦ φυσικοῦ ὅταν ἦτο ἀνάγκη νὰ γίνωνται βιαιό-
τερα κινήματα, νὰ τρέχωσι λόγου χάριν οἱ ὑποκριταὶ ἐπὶ πολ-
λὴν ὥραν. Ὅθεν ἔπρεπεν οἱ θεαταὶ νὰ ἔχωσιν ἱκανὴν ἀφέλειαν,

ὥστε νὰ φαντάζωνται πολλὰ πράγματα χωρὶς νὰ τὰ βλέπωσι, διότι οἱ παλαιοί, καθὼς εἶπομεν, δὲν ἀπῆλθον ἐν τῷ θεάτρῳ πλήρη καὶ οἰοεὶ ἀπτήν τὴν τεχνικὴν ἀναπαράστασιν τῆς πραγματικότητος. Ἡ νεαρὰ ἀκόμη φαντασία τῶν ἀνθρώπων ἦτο οὕτως εἰπεῖν ὀξυτέρα, ἢ δὲ κατὰληψις αὐτῶν ἀφελεστέρα καὶ διὰ τοῦτο εὐχερέστερον καὶ προθυμότερον ὑπετάσσετο εἰς τοὺς σκοποὺς τοῦ δραματικοῦ ποιητοῦ. Οἱ λόγοι μόνον τῶν ὑποκριτῶν παρέσυρον τοὺς θεατὰς καὶ ἐπέφερον τὴν ἀπαιτουμένην φαντασίωσιν, ὥστε ἐλησμένον οὕτως εἰπεῖν ποῦ εὕρισκοντο καὶ διὰ τούτου τοῦ τρόπου ἀνεπληροῦτο ἡ ἔλλειψις τῶν ὑλικῶν μέσων. Καὶ αὕτη δὲ ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ τῶν πραγμάτων, ἅτινα ἔβλεπον οἱ ὀφθαλμοὶ των καὶ ἐκείνων, τὰ ὅποια ἔβλεπεν ἡ φαντασία, ἔτερπεν τοὺς παλαιοὺς.

Ἡ ἐκτύλιξις τῆς ὑποθέσεως ἄλλοτε μὲν προχωρεῖ οἰοεὶ διὰ σκιρτημάτων, ἄλλοτε σύρεται βραδύως, τότε δὲ τὸ νῆμα, τὸ ὁποῖον συγκρατεῖ τὰ μέρη αὐτῆς εἶναι τόσον λεπτόν, ὥστε οὐδεμίᾳ σχεδὸν φαίνεται πλοκή. Ὑπάρχουσι μάλιστα δράματα, ἐν οἷς ὁ ποιητὴς φαίνεται ὡς ἂν ἐλησμένον τὸ κύριον θέμα, τὸ ὁποῖον κατ' ἀρχὰς ὑπέδειξε, πληροὶ δὲ τὸ λοιπὸν μέρος τῆς κωμωδίας διὰ σκηνῶν ἀστείων μὲν καὶ τερπνῶν, ἀλλὰ πρὸς ἀλλήλας ἀσυνδέτων. Πόθεν τοῦτο προέρχεται εἶναι δύσκολον νὰ ὀρίσῃ τις, ἂν δηλαδὴ αἴτιος τοῦ πράγματος εἶναι ὁ κατὰ πρῶτον ἢ ὁ δευτέραν φορὰν διασκευάσας τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον, βραχύνων ἢ μακύνων ἢ ἄλλως μεταβάλλων αὐτό. Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ἀκόμη καὶ σκηναὶ ὁλόκληροι ἀκρωτηριασθεῖσαι ἢ μετατοπισθεῖσαι ὑπὸ τῶν ἀντιγραφῶν κατὰ διάστημα τοῦ μακροῦ χρόνου, καθ' ὃν διὰ χειρογράφων περιήρχετο εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἢ παράδοσις τοῦ κειμένου.

Καθ' ὅλου εἰπεῖν ἡ ἔκθεσις τῆς ὑποθέσεως γίνεται μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας, διότι πρὸ παντὸς ἄλλου ἦτο χρεῖα νὰ παρασταθῇ σαφῶς ὁ μῦθος εἰς τοὺς ἀπείρους τῶν τοιούτων πραγμάτων θεατὰς καὶ νὰ καταδειχθῇ εἰς αὐτοὺς ἀπ' ἀρχῆς ὁ μίτος,

δι' οὗ θὰ κατώρθωνον νὰ μὴ χάνωσι τὴν σειρὰν τῆς πλοκῆς. Πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον προτάσσεται ἐνίοτε βραχεῖα εἰσαγωγικὴ σκηνὴ ἀντὶ προλόγου, κατὰ τὴν ὁποίαν σκηνὴν ὁ ποιητὴς ἐπιδεικνύει συνήθως ἐν ἑκ τῶν κυρίων προσώπων τοῦ δράματος. Ἐν τῷ Ἀλαζόνι λόγου χάριν ὑπάρχει ἡ σκηνὴ τοῦ ἥρωος τοῦ δράματος καὶ τοῦ παρασίτου, καθ' ἣν ὁ παράσιτος τοῦτο τὸ ἔργον ἀκριβῶς ἔχει νὰ καταστήσῃ κατάδηλον τὴν ἀλαζονείαν τοῦ κυρίου του, χρησιμεύων εἰς αὐτὸν ὡς ἡχῶ ἢ ὡς κήρυξ εἰρωνικός, μετὰ δὲ τοῦτο ἐξαφανίζεται ὁ παράσιτος καὶ ἔρχεται εἰς τὸν τόπον ἐκείνου ὁ συκοφάντης. Συχνότερον δὲ ἀκόμη αἱ τοιαῦται σκηναὶ χρησιμεύουσιν εἰς τὸ νὰ εἰσαγάγῃ τὸν θεατὴν εἰς τὰ πράγματα τὰ παριστανόμενα. Ἡ ἔρις μεταξὺ τῶν δύο δούλων, τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ πονηροῦ, ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ Φάσματος εἰς τοῦτο χρησιμεύει, διότι μετὰ τὴν σκηνὴν ἐκείνην δὲν φαίνεται πλέον ἢ ὁ πονηρὸς δούλος, ὅστις εἶναι καὶ ὁ κύριος ἀγωγὸς τῆς ὅλης δράσεως, ὁ δὲ ἀγαθός, ὁ ἐκπροσωπῶν τὴν ἠθικὴν, ἀφ' οὗ ἐχρησίμευσεν ἐν ἀρχῇ διὰ τὴν πρὸς τὸν πονηρὸν ἀντίθεσιν, δὲν ἔχει πλέον λόγον ὑπάρξεως καὶ ἐξαφανίζεται. Τοιαῦτα πρόσωπα σκοπὸν ἔχοντα νὰ ἐξηγήσωσι μόνον ὠρισμένα πράγματα καὶ ὀνομαζόμενα προτατικά (personae protaticae) διότι ἐμφανίζονται μόνον ἐν τῇ προτάσει τοῦ δράματος καὶ οὐδέποτε πλέον εἰς τὸ ἐξῆς, ὑπάρχουσι καὶ ἐν τῇ Κίστῃ, τῷ Ἐπιδίκῳ καὶ τῷ Ἐμπόρῳ. Ἐν τῇ Κίστῃ μάλιστα καὶ τῷ Ἐπιδίκῳ οἱ ἀποτελοῦντες τὴν εἰσαγωγὴν διάλογοι σκοπὸν ἔχουσι νὰ ἐξηγήσωσιν εἰς τοὺς θεατὰς τὴν ὑπόθεσιν τοῦ δράματος, ἐν ᾧ ἄλλα δράματα (καὶ ὁ τρόπος οὗτος εἶναι ὀλιγώτερον τεχνικός) ἔχουσι πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν πρόλογον, ὅστις ἢ προτάσσεται τῆς πρώτης σκηνῆς, ὅπως ἐν τῷ Ἐμπόρῳ, ἢ ἀκολουθῇ μετ' αὐτήν, ὅπως ἐν τῷ Ἀλαζόνι, ἐνίοτε δὲ ὁ τοιοῦτος πρόλογος οὐδένα ἔχει σκοπὸν, ὅπως ἐν τῇ Κίστῃ. Ἡ χωμωδία τοῦ Ἀριστοφάνους περιέχει ἤδη τρόπους ἐκθέσεως τοῦ θέματος ἐντελῶς παρομοίους. Ἀλλ' ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ δράματα τοῦ Πλάτου, ἅτινα ἄρχονται εὐθὺς ἀμέσως διὰ τῆς δράσεως καὶ ἄνευ προτατικῆς ἐκθέσεως. Ἡ πρώτη λόγου χάριν πρᾶξις

τῶν Αἰχμάλωτων περιέχει διάλογον μεταξὺ τοῦ Ἡγίωνος καὶ τῶν δύο αἰχμαλώτων, ἔπειτα δὲ τοῦ παρασίτου, διὰ τοῦ ὁποῦ διαλόγου μανθάνουσιν οἱ θεαταὶ ὅ,τι εἶναι χρεῖα νὰ μάθωσιν, ὃ δὲ μετὰ τὸν διάλογον ἐπερχόμενος μονόλογος τοῦ παρασίτου οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ χαρίεσσα εἰκὼν, ἐν ᾗ ὁ παράσιτος περιγράφει αὐτὸς ἑαυτὸν.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ ῥωμαϊκὸν θέατρον κατὰ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἤκμαζεν ἡ παλλιάτα ἕως μετὰ τὰ τριάκοντα πρῶτα ἔτη τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης δὲν εἶχεν ἀκόμη αὐλαίαν, ἢ σκηνὴν ἔμενε διαρκῶς ἀνοικτή, αἱ δὲ πράξεις τοῦ δράματος ἦτοι τὰ διηρημένα μέρη αὐτοῦ δὲν ἐχωρίζοντο ἀπ' ἀλλήλων δι' ἄλλου τινος ἐξωτερικοῦ σημείου ἢ δείγματος ἢ μόνον διὰ τῆς προσκαίρου παύσεως τῆς ἐπὶ σκηνῆς δράσεως. Εὐθὺς δὲ ὡς ἔμενε κενὴ ἡ σκηνὴ ἀποχωρούντων τῶν ὑποκριτῶν, προὔχρει ὁ αὐλητῆς καὶ ἐπλήρου διὰ τῆς μουσικῆς τὸ διάλειμμα. Ἄς λάβωμεν ὡς παράδειγμα τὸν Ψευδύλον, διότι ἡ κωμωδία αὕτη εἶναι διεξοδικωτέρα τῆς συνήθους καὶ παρέχει καθ' ὅλου πολὺ τὸ δραματικὸν ἐνδιαφέρον. Ἐν ἀδιακόπῃ διαδοχῇ παρίστανται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν τοῦ θεατοῦ ζωηρόταται σκηναί· τὰ ἐρωτικά παράπονα τοῦ Καλιδώρου, πρὸς ὃν ὁ Ψευδύλος ὑπόσχεται τὴν συνδρομὴν του, ἔπειτα τὸ μακρὸν ᾄσμα (canticum) τοῦ μαστροποῦ καταδεικνύοντος τὸ βδελυρὸν του ἐπάγγελμα καὶ αἱ διαπραγματεύσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν νεαρὸν ἐραστήν, ἀφ' ὧν λαμβάνει ἀφορμὴν ὁ δοῦλος νὰ παρασκευάσῃ τὸ σχέδιόν του, τέλος δὲ ἡ συνάντησις τοῦ δούλου πρὸς τοὺς δύο γέροντας, μεθ' ὃ ἡ ἐξεγερθεῖσα φιλοτιμία του τῷ ἐμπνέει εὐφυσέστατον δόλον. Πάντα ταῦτα ἀρκοῦσιν ὅπως διεγείρῃ τὴν προσοχὴν τῶν θεατῶν καὶ κάμωσιν αὐτοὺς νὰ νοήσωσιν ὅτι πρόκειται νὰ ἴδωσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς πράγματα ὅχι κοινά. Ἀλλὰ πρέπει νὰ λάβωσι καιρὸν καὶ νὰ συνέλθωσι διὰ νὰ συγκρατήσωσι καὶ κατατάξωσιν οὕτως εἰπεῖν τὰς μέχρι τοῦδε ἐντυπώσεις των πρὶν ἢ ὁ πανοῦργος δοῦλος ἐκτελέσῃ τὰ σχεδιασθέντα καὶ τὰ ὅποια γινώσκουσιν ἤδη οἱ θεαταί, ἔπειτα πρέπει καὶ αὐτὸς ὁ ἴδιος νὰ λάβῃ καιρὸν νὰ σκεφθῇ περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῶν σχεδίων του,

ὥστε νὰ ἀσφαλισθῇ ἡ ἐπιτυχία. Ἄλλοτε πάλιν ἀντὶ αὐλητοῦ παρῆρχετο, κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν Ἑλλήνων, χορὸς ψάλλων χορικὸν ᾄσμα, τὸ ὅποιον ἐπεισοδιακῶς παρεισθῆγετο εἰς τὴν ὄλην δραματικὴν ὑπόθεσιν. Μετὰ τὴν πρώτην πράξιν τοῦ Κάλω παρέρχεται χορὸς ἀλιέων ἐπανερχομένων ἄνευ ἄγρας ἀπὸ τῆς παραλίας καὶ περιγράφει ψάλλων τὴν ἀθλιότητα τοῦ ἔργου τῶν ἀλιέων, πρὶν ἢ δὲ εἰσελθῇ εἰς τὸ ἱερὸν τῆς Ἀφροδίτης, τῆς ὁποίας πρόκειται νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν βοήθειαν, συνάπτει πρὸς τὸν Τραχαλίωνα διάλογον, δι' οὗ γίνεται ἡ μετάβασις πρὸς τὸ λοιπὸν μέρος τοῦ δράματος. Ἐν τῷ Φάσματι, τὸ μετὰ τὴν τρίτην πράξιν διάλειμμα πληροῖ ὁ μονόλογος τοῦ χορηγοῦ (choragus), ὅστις μονόλογος, ἀδιάφορον ἔαν εἶναι ἔργον τοῦ Πλάτου ἢ μεταγενεστέρου διασκευαστοῦ, ἐξαρκεῖ ἀκριβῶς διὰ τὸ βραχὺ χρονικὸν διάστημα, ὅπερ πρέπει νὰ μεσολαβήσῃ μετὰ τῆς εἰσόδου τοῦ παρασίτου καὶ τοῦ μαστροποῦ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ καὶ τῆς μετ' ὀλίγον ἐξόδου αὐτῶν ἐκ τοῦ οἴκου μετὰ τῆς κόρης. Ἐπειδὴ δὲ ὅπωςδῆποτε αἱ διάφοροι πράξεις τοῦ δράματος συνεδέοντο καλῶς πρὸς ἀλλήλας, παριστάνετο οὕτω τὸ ὅλον ἄνευ διακοπῆς, καθίστατο δὲ τὸ πρᾶγμα εὐχερὲς καὶ διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ παλλιὰτα ἀγνοεῖ ἐντελῶς τὰς ἀλλαγὰς τῶν σκηνογραφιῶν. Τοῦτο δέ, τὸ νὰ γίνηται δηλαδὴ ἄνευ διακοπῆς ἡ παράστασις, ἐπεβάλλετο μάλιστα κατὰ τινὰς περιστάσεις, καθὼς ὅτε λόγου χάριν ἤθελεν ὁ διευθύνων τὴν θέαν νὰ κρατῇ μετέωρον τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ, ἢ ὅτε ὑπῆρχε φόβος, μὴ πως κατὰ τὰ διαλείμματα ἤθελεν ἀραιωθῇ τὸ θέατρον καὶ ἤθελον σπεύσῃ πρὸς ἄλλα θεάματα οἱ ἀδιαφορώτεροι. Ὡστε ἐκ τοῦ διευθύνοντος τὴν θέαν ἐξηρτᾶτο, ἂν ἔπρεπε νὰ διαιρεθῇ τὸ δράμα εἰς πράξεις, νὰ γίνωσι δηλαδὴ διαλείμματα καὶ πόσαι, ἀλλ' ἐννοεῖται, ὅτι τὸ ποῦ τοῦ δράματος ἔπρεπε νὰ γίνη ἡ διακοπή, ἐδηλοῦτο ἐξ αὐτοῦ τοῦ δράματος, διότι τὸ τέλος ἐκάστης πράξεως σημειοῦται διὰ τῆς ἀποχωρήσεως ἀπὸ τῆς σκηνῆς πάντων τῶν ὑποκριτῶν. Ἀναπόφευκτος δὲ ἦτο ἡ διακοπή, ὅταν ἐν τῇ ὑπόθεσιν τοῦ δράματος ὑπενσεῖτο, ὅτι μεσολαβεῖ χρονικὸν τι διάστημα.

Δὲν συμβαίνει ὅμως πάντοτε, ὥστε αἱ πράξεις νὰ περατώνωνται διὰ γεγονότος φυσικῶς ἀπαιτοῦντος παῦσιν μεγαλειτέρου χρονικοῦ διαστήματος καὶ διὰ τοῦτο πολλάκις μεσολαβεῖ ἐλαχίστη μόνον διακοπή. Φαίνεται δέ, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐθεώρησε περιττὸν νὰ δηλώσῃ ἐν τῷ χειρογράφῳ του ὠρισμένην καὶ ἀπαράβατον διαίρεσιν τοῦ δράματος εἰς πράξεις καὶ ὅτι ἀφῆκε νὰ κανονίζωσιν ἐκάστοτε καὶ τοῦτο τὸ ζήτημα, ὅπως καὶ πάντα τὰ ἀνήκοντα κυρίως εἰς τὴν ὑλικὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων του, οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν διεύθυνσιν τῶν σκηνικῶν παραστάσεων. Σημειωτέον δέ, ὅτι οἱ παλαιοὶ οὐδεμίαν ἀπέδιδον σημασίαν εἰς τὸ νὰ εἶναι ἴσα πρὸς ἄλληλα τὰ διηρημένα μέρη τοῦ δράματος καὶ ἀνάλογα πρὸς τὴν ἑκτασιν τοῦ ἔλου ἔργου, ὅσοι δὲ ἐκ τῶν λογίων, ὅπως ὁ Οὐάρρων, προσεπάθησαν νὰ ἀνέυρωσιν ὠρισμένους καὶ σταθεροὺς κανόνας πρὸς διαίρεσιν εἰς ἴσας πράξεις τῶν κωμωδιῶν τοῦ Πλάτου, δὲν ἐστηρίζοντο εἰς λόγους κυρίους καὶ σημαίνοντας, ἀλλ' εἰς τὴν ἰδίαν κρίσιν καὶ αἴσθησιν, ὅπως καὶ ἡμεῖς νῦν θὰ ἡδυνάμεθα νὰ πράξωμεν. Ἐφθασαν δὲ καὶ ἐκεῖνοι ὅπωςδῆποτε εἰς τὸ συμπέρασμα τὸ ἀδιαφιλονίκητον, ὅτι τῶν δραμάτων αἱ πράξεις ἦσαν κατὰ πολὺ ἄνισοι ὡς πρὸς τὸ μέγεθος, ἂν καὶ πιθανὸν εἶναι νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ ἑλληνικὰ πρωτότυπα εἶχον καὶ σύνθεσιν καὶ διάταξιν ἀκριβεστέραν καὶ κανονικωτέραν. Ἡ εἰς τρεῖς πράξεις διαίρεσις ὑπεδεικνύετο οὕτως εἰπεῖν ὑπ' αὐτῆς τῆς φύσεως τῆς δραματικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἐπ' αὐτῆς στηριζομένης θεωρίας τῶν τεχνικῶν πρότασις, ἐπίτασις, καταστροφή ἤτοι προπαρασκευὴ τῆς δέσεως, δέσις ἢ πλοκὴ καὶ λύσις. Ἀλλὰ διὰ τοῦ διχασμοῦ, ἢ τοῦ διπλασιασμοῦ τῶν δύο ἐκ τῶν τριῶν τούτων διαιρέσεων φθάνομεν εἰς τὴν ἐπικρατήσαντα διαίρεσιν, τὴν εἰς πέντε δηλαδὴ πράξεις, ἥτις ὅμως διαίρεσις κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τῆς ἀπλοϊκωτέρας δραματουργίας δὲν ἐθεωρεῖτο πάντοτε ὡς ἀπαράβατός τις κανὼν καὶ μόνον οἱ θεωρητικῶς νομοθετήσαντες τεχνολόγοι, εἰς οὓς ὑπακούει ὁ Ὅρατιος, διετύπωσαν τὸν γνωστὸν κανόνα, καθ' ὃν τὸ δράμα δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ οὔτε πλείονας οὔτε ὀλιγωτέρας πράξεις τῶν πέντε. Ἀλλ' ὅμως

υπάρχουσι καὶ κωμωδίαι τοῦ Πλαύτου, ὧν ἡ διάταξις εἶναι σύμφωνος πρὸς τοῦτον τὸν κανόνα. Ἡ διάταξις τῶν μερῶν τῶν Αἰχμαλώτων λόγου χάριν εἶναι κανονικωτάτη, διότι αἱ πράξεις οὐ μόνον ἔχουσιν ὡς πρὸς τὸ μέγεθος ἀναλογίαν πρὸς ἀλλήλας, ἀλλὰ καὶ σαφῶς χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων. Μετὰ τὴν προτατικὴν ἔχθουσιν τῶν πραγμάτων, περὶ ἧς εἵπομεν, ἡ δευτέρα πρᾶξις περιέχει τὴν ἐναλλαγὴν τῶν δύο προσώπων, τοῦ κυρίου καὶ τοῦ δούλου καὶ τὴν ἀπέλευσιν τοῦ κυρίου, ἐν δὲ τῇ τρίτῃ πράξει διὰ τῆς μεσολαβήσεως ἐνὸς συμπολίτου ἀποκαλύπτεται ὁ πιστὸς Τύνδαρος καὶ διὰ τούτου τὸ δραματικὸν ἐνδιαφέρον (ὅπως συμβαίνει καὶ ἐν τῇ τραγωδίᾳ) φθάνει εἰς τὸ κατακόρυφον σημεῖον. Ἡ μοῖρα τοῦ Τυνδάρου ἐξεγείρει τὸν θαυμασμὸν καὶ τὸν ἔλεον. Ἡ λύσις παρασκευάζεται ἐν τῇ τετάρτῃ πράξει διὰ τῆς εἰδήσεως τῆς ἐπανάδου τοῦ Φιλοκράτους μετὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἡγίωνος, μεθ' ὃ ἐν τῇ πέμπτῃ πράξει ἀναγνωρίζεται ὁ Τύνδαρος ὡς ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἀπολεσθεὶς δεύτερος υἱὸς τοῦ Ἡγίωνος καὶ τὸ ὄραμα περατοῦται κατ' εὐχὴν. Ἐν τῇ δευτέρᾳ πράξει τοῦ Ψευδύλου ἡ ἄφιξις τοῦ Ἀρπαγος ἄγει εἰς τὸν σχεδιασμὸν τοῦ πανουργύματος, ὅπερ ἐκτελεῖται ἐν τῇ τρίτῃ πράξει, ἥτις εἶναι τὸ κέντρον τῆς ὅλης δράσεως. Ἐν τῇ τετάρτῃ διανοίγονται οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ Βαλλίωνος, ἐν δὲ τῇ πέμπτῃ περιγράφεται πλέον ἢ ἑκτακτος χαρὰ τοῦ Ψευδύλου καὶ ἡ ὀριστικὴ στερέωσις τῆς νίκης του, ὥστε ἡ πρᾶξις αὕτη οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ τερπνὸς μὲν, ἀλλὰ περιττὸς ἐπίλογος. Ὁ ποιητὴς ἐπεμελήθη νὰ εὕρῃ τεχνικωτέραν λύσιν ἐν τῇ κωμωδίᾳ *Curculio*. Καὶ ἡ μὲν διαγραφὴ εἶναι κατὰ τὰ ἄλλα ἐντελῶς ὁμοία, ἀλλ' ὀλιγώτερον πυκνή. Ἡ πρώτη πρᾶξις περιέχει τὰς διαχύσεις τοῦ ἐρωτικοῦ ζεύγους, ἐν τῇ δευτέρᾳ πλέκεται ἡ ὑπόθεσις διὰ τῆς ἀφηγήσεως τοῦ παρασίτου, ἐν τῇ τρίτῃ, ἥτις ἔχει μίαν μόνον σκηνήν, ἡ πλοκὴ ἀναπτύσσεται, ἐν τῇ τετάρτῃ ἀποκαλύπτεται ὁ δόλος καὶ ὁ στρατιωτικὸς μανθάνει, ὅτι τῷ ἀνηρπάγῃ ἡ κόρη, ἐν τῇ πέμπτῃ συμφωνεῖται ὁ γάμος καὶ κολλάζεται

ὁ μαστροπός. Αἱ τρεῖς τελευταῖαι πράξεις ἡδύναντο νὰ παρασταθῶσι καὶ κατὰ συνέχειαν ἄνευ διαλείμματος.

Ἐν ταῖς Βακχίσι γίνεται ἡ ἔκθεσις τῶν πραγμάτων ἐν τῇ πρώτῃ πράξει, ἥς δυστυχῶς ἀπωλέσθησαν αἱ πρῶται σκηναὶ καὶ δὲν σφίζονται ἢ ὀλίγα μόνον λείψανα. Ὁ Πιστόκληρος εὐρίσκει τὴν ἐρωμένην τοῦ φίλου του καὶ ἐμπίπτει εἰς τὰ δίκτυα τῶν δύο ἀδελφῶν. Ἡ δευτέρα πρᾶξις περιέχει τὴν πρώτην ἀπόπειραν τοῦ Χρυσάλου καὶ τὴν ἀποτυχίαν του. Ἐν τῇ τρίτῃ παρίσταται ὁ Χρυσάλας ἐν πάσῃ τῇ λάμπει τῆς εὐφυΐας του κατακτῶν παρὰ πᾶσαν δυσχέρειαν τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ γέροντος, ἥς κάμνει χρῆσιν καὶ κατάχρησιν ἐν τῇ τετάρτῃ. Ἐν τῇ πέμπτῃ δὲ τέλος πάντων ἐπέρχεται ἡ καταστροφή καὶ ἡ λύσις. Ὁ διάλογος μεταξὺ τῶν δύο γηραιῶν φίλων ἐν τῇ πρώτῃ πράξει τοῦ Τριωβολαίου κάμνει πληρέστατα γνωστὰ τὰ πράγματα εἰς τοὺς θεατάς. Ἡ δευτέρα πρᾶξις συσφίγγει τὴν πλοκὴν διὰ τῆς αἰτήσεως εἰς γάμον, ἣν ἀπευθύνει ὁ Λυσιτέλης διὰ τοῦ πατρός του πρὸς τὸν Λεσβόνικον, οὗτινος θέλει νὰ νυμφευθῇ τὴν ἀδελφήν. Ἐν τῇ τρίτῃ πράξει ὁ πρὸς ἀλλήλους εὐγενὴς ἀγὼν τῶν δύο νέων καθιστᾷ παθητικώτερον ἢ σεμνότερον τὸ δρᾶμα. Ὁ ἀγαθὸς Καλλικλῆς καταπείθεται νὰ διαπράξῃ χάριν τοῦ δικαίου συκοφαντικὸν τέχνημα, ὅπερ ἐκτελεῖ καὶ βλέπει ἀποτυγχάνον ἐν τῇ τετάρτῃ πράξει, ἐν ᾧ ὁ πατήρ, εὐθύς ὡς ἐπανῆλθεν ἐκ τῆς ἀλλοδαπῆς, λαμβάνει πανταχόθεν γνώσιν περὶ τῶν πραγμάτων. Ἡ πέμπτη τοῦναντίον πρᾶξις συναποτελεῖται ἐξ ἰσχυροτάτων στοιχείων· ὁ πατήρ ἐπαναβλέπει τὸν υἱὸν καὶ τὸν συγχωρεῖ. Ἐν τῷ Ἐπιδίκῳ ὄχι μόνον ἡ ὑπόθεσις εἶναι καλῶς ἐξηρημένη καὶ συνοφασμένη, ἀλλὰ καὶ ἡ σύνθεσις εἶναι μετὰ τέχνης συνηρμοσμένη. Μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῆς πρώτης πράξεως, ὁ Ἐπίδικος ὑπεκκλέπτει ἐν τῇ δευτέρᾳ τὸ ἀργύριον τοῦ γέροντος, ἐν δὲ τῇ τρίτῃ ἄγεται πρὸς τὸν γέροντα ἡ ὑποκατάστατος ψάλτρια καὶ ἀποκαλύπτεται ὁ δόλος ὑπὸ τοῦ στρατιώτου. Ἐν τῇ τετάρτῃ ἀναγνωρίζεται ἡ μήτηρ ὑπὸ τοῦ ἀρχαίου φίλου της καὶ γινώσκειται, ὅποια τις εἶναι ἡ ψάλ-

τρια, ἐν δὲ τῇ πέμπτῃ τέλος ἀνευρίσκει ἡ μήτηρ τὴν θυγατέρα τῆς καὶ ἀνταμείβεται ὁ δολοπλόκος. Ἄλλ' ἡ ὅλη συνύφανσις τῆς πλοκῆς δὲν εἶναι ὅσον ἔπρεπε πυκνή, ἡ ἔκθεσις τῶν πραγμάτων δὲν ἔχει τὴν δέουσαν τεχνικὴν ἀκρίθειαν, ἡ δὲ πρὸς τὰ πρόσω ἐκτύλιξις τοῦ μύθου χωλαίνει ἐνιαχοῦ. Αἱ δὲ ἀτέλειαι αὗται προέρχονται ὅχι μόνον ἐκ τῶν ὑπαρχόντων χασμάτων τοῦ κειμένου ἐξ αἰτίας τῆς διαφορᾶς τῶν ἀντιγράφων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ὅτι ἀμελέστερον ἐπεξεργάσθη τὸ ὄραμα εἴτε ὁ πρῶτος εἴτε ἄλλος τις δεύτερος διασκευαστής. Ἡ βραχύτης ὡσαύτως τῆς δραματικῆς πραγματείας σχετικῶς πρὸς τὸ πλάτος τῆς ὑποθέσεως μαρτυρεῖ, ὅτι ἡ κωμωδία δὲν περιῆλθε μέχρις ἡμῶν ἀλώβητος, ἀλλ' ὑπέστη ἄκρωτηριασμούς καὶ ἀποκοπὰς. Ἄν δὲ ὁ Πλάυτος ἐν τῷ 214 στίχῳ τῶν Βακχίδων δηλοῖ, ὅτι «ἀγαπᾷ τὸν Ἐπίδικον ἐξ ἴσου ὅπως καὶ ἑαυτὸν» καὶ ἐκφράζει συγχρόνως τὴν δυσαρέσκειάν του, διότι κακῶς παρεστᾶθη τὸ πρόσωπον τοῦ Ἐπιδίκου, τοῦτο πράττει διὰ τὴν ἐπιρρίψην, καθὼς φαίνεται, τὴν αἰτίαν τῆς ἀποτυχίας του εἰς τὴν ἀτεχνίαν τοῦ ὑποκριτοῦ. Ἰσως δὲ καὶ οἱ θεαταὶ δὲν κατώρθωνον εὐχερῶς τὴν παρακολουθῶσι ὄραμα, οὐτινος ἦσαν ἀσυνήθεις αἱ ἐπιπλοκαί. Ὁ Ἑμπίρορος ἔχει ἀρίστην διάταξιν. Ὁ διάλογος τῶν δύο νέων ἐν τῇ πρώτῃ πράξει παρασκευάζει τὴν λυπηρὰν συζήτησιν μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ ἐν τῇ δευτέρᾳ. Ἡ τρίτη πρᾶξι δεικνύει τὴν νίκην τοῦ γέροντος καὶ τὸν ἀπελπισμὸν τοῦ νέου. Ἐν τῇ τετάρτῃ παρασκευάζεται ἡ λύσις, ἣτις ἀφίνει κατ' ἀρχὰς ἀδίκους ὑπονοίας περὶ τοῦ φίλου τοῦ πατρὸς, ἀλλ' εὐθὺς ἔπειτα καταδεικνύει τὸ ἀμάρτημα τοῦ πραγματικοῦ ἐνόχου οὕτως, ὥστε ἐν τῇ πέμπτῃ πράξει ἐπανακτᾷ ὁ υἱός, ὅ,τι εἰς αὐτὸν ἀνήκει. Ἐν τοῖς Μενάχιμοις, ὅπως καὶ ἀνωτέρω παρετηρήσαμεν, τὰ στοιχεῖα τῶν διαφορῶν πράξεων εἶναι διατεταγμένα ἐν τελείᾳ συμμετρίᾳ. Ὁ ποιητὴς κατὰ τὰς δύο πρώτας πράξεις φροντίζει, ὥστε τὸ εἶναι ἐνήμερος ὁ θεατὴς εἰς τὰ γινόμενα, ἔπειτα δὲ δεικνύει ἐν τῇ τρίτῃ πράξει ἐξηγούμενα τὰ πνεύματα καί, ἐπειδὴ αὐξάνει ἡ σύγχυσις, ἡ ἔξαψις ἐπιτείνεται ἐν τῇ τετάρτῃ. Οἱ δύο ἀδελφοὶ πλησιάζ-

ζουσι πρὸς ἀλλήλους καὶ ἀλληλοδιαδόχως γνωρίζονται χωριστὰ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὑπὸ τῶν αὐτῶν προσώπων, ἀλλὰ δὲν συμβαίνει νὰ εὑρίσκωνται καὶ οἱ δύο ὁμοῦ, εἰ μὴ μόνον ἐν τῇ πέμπτῃ πράξει. Ὁ Ἄγριος διαιρεῖται εἰς τέσσαρα μέρη, ἀλλ' ἄνισα καὶ κατὰ τὴν ἔκτασιν καὶ κατὰ τὴν σπουδαιότητα. Τὸ μέρος τὸ ἄριστα ἐξεργασμένον καὶ διεξοδικώτατον εἶναι ἡ ἔκθεσις τῶν πραγμάτων, δι' ἧς διδασκόμεθα τὰς σχέσεις τῆς ἑταίρας πρὸς τοὺς ἐραστὰς αὐτῆς. Ἡ δευτέρα πρᾶξις παρίστανει τὴν μεγάλην χαρὰν τοῦ στρατιωτικοῦ ἐν τῷ δωματίῳ τῆς δῆθεν λεχοῦς νομίζοντος, ὅτι ἔγινε πατήρ, ἐν ταύτῃ δὲ τῇ πράξει λαμβάνομεν ὡσαύτως κατὰ πρῶτον εἰδησιν καὶ περὶ τοῦ ἀντεραστοῦ, οὗ ὁ δοῦλος κοιμίζει δῶρον πρὸς τὴν γυναῖκα. Ἡ τρίτη πρᾶξις εἶναι βραχεῖα καὶ ταχεῖα, μόνον ὁ νεαρὸς κύριος καὶ ἔπειτα ὁ δοῦλός του κατέχουσι τὴν σκηνήν, τούναντίον δὲ ἡ τετάρτη εἶναι πεφορτισμένη διὰ σειρᾶς ὅλης σκηνῶν ἀσυναρτήτων. Ὁ ἀντεραστὴς ἀναγκάζεται νὰ ὑποχωρήσῃ, ἀλλὰ πρὸ τούτου παρίσταται εἰς μίαν σκηνήν, ἐνθα ἐξηγεῖται ἡ προέλευσις τοῦ ὑποβολιμαίου τέκνου, μεθ' ὃ καταλείπει παραχρῆμα τὴν ἑταίραν, ἥτις, χωρὶς νὰ χρονοτριβῇ, ἔρχεται εἰς διαπραγματεύσεις διὰ τὸ μέλλον πρὸς τοὺς ἄλλους δύο ἐραστὰς. Ἀληθινὴν πλοχὴν λοιπὸν δὲν ἔχει ὁ Ἄγριος καὶ ἀκόμη ὀλιγώτερον ὁ Καρχηδόνιος. Ἐν τῷ Καρχηδονίῳ ὅχι μόνον τὰ διαδραματιζόμενα δὲν φαίνονται νὰ εἶναι ἡ ἀναγκαῖα καὶ φυσικὴ ἀνάπτυξις τῆς δεδομένης ὑποθέσεως, ἀλλὰ καί, πρὶν ἢ γίνῃ γνωστὴ ἡ ὑπόθεσις, ὁ αὐθάδης δοῦλος ἔχει ἤδη ἐκθέσῃ τὸ βάναιυσον σχέδιόν του. Καὶ ὑπόσχεται μὲν νὰ τελειοποιήσῃ αὐτὸ ἐπὶ τὸ τεχνικώτερον, ἀλλ' ἡ ὑπόσχεσις του μένει ἀνεκτέλεστος. Ἡ ποθητὴ συνένωσις τῶν δύο ἐραστῶν εἶναι ἤδη σχεδὸν ἐξησφαλισμένη, ὅτε ἐπέρχεται ὁ Καρχηδόνιος, οὗτινος ὁμως ἡ ἐμφάνισις δὲν ἔχει ἄλλον σκοπὸν, εἰμὴ νὰ συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ ἀναγνωρισθῇ εἰς τὰς δύο ἀδελφὰς ἡ ἀστικὴ αὐτῶν ἀποκατάστασις, ἀλλ' ἡ ἀποκατάστασις οὐδαμῶς ἐκπλήττει, διότι εὐθὺς ἀπ' ἀρχῆς προεβλέπετο ἡ ἀναγνώρισις. Ἡ ἐμφάνισις ἐνὸς ἀλαζόνος στρατιώτου οὐδένα ἔχει λόγον, διότι αἱ περιπέτειαι

αὐτοῦ οὐδεμίαν ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὸ κύριον θέμα τοῦ δράματος, ὁ δὲ ποιητὴς οὐδαμῶς ἐφρόντισε νὰ συναρμολογήσῃ πρὸς ἀλλήλας τὰς δύο ταύτας ὑποθέσεις, αἵτινες προφανῶς ἐλήφθησαν ἐκ δύο διαφόρων πρωτοτύπων ἐλληνικῶν κωμῳδιῶν, οὐδὲ νὰ συμβιδάσῃ τοῦλάχιστον τεχνικώτερον τὰς περιστάσεις. Ἡ κωμῳδία Κάλως (Rudens) ἔχει ὡσαύτως λίαν διεξοδικὸν τὸ δεύτερον μέρος ἕνεκα τῶν μακρῶν διαπραγματεύσεων περὶ τῆς νομίμου κυριότητος τοῦ κιβωτίου καὶ τῶν ἐν τῷ κιβωτίῳ περιεχομένων. Κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας πράξεις εἶναι λίαν ἰσχνή ἡ δρᾶσις· τὰ δάκρυα, τὰ παράπονα, αἱ στενοχωρίαι καὶ αἱ ἔριδες οὐδαμῶς παράγουσι τὸν μῦθον. Τὸ Φάσμα διαιρεῖται εἰς τρία μέρη. Αἱ ταραχώδεις πράξεις τῶν κούφων νέων μέχρι τῆς στιγμῆς, καθ' ἣν ἔρχεται ἡ τρομερὰ εἰδησις τῆς αἰφνιδίας ἐπανόδου τοῦ πατρός, πληροῦσιν ὁλόκληρον σειρὰν εἰσαγωγικῶν σκηνῶν διεξοδικωτάτων. Τὸ κεντρικόν, οὕτως εἰπεῖν, σημεῖον τῆς δράσεως ἀποτελεῖ ὁ ὁλός, δι' οὗ φενακίζεται ὁ πατήρ, ἡ δὲ ἀποκάλυψις τοῦ ὁλοῦ τούτου ἀποτελεῖ τὴν λύσιν. Τῆς Ὀνικῆς ἡ κυρία δρᾶσις τελειοῦται κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας πράξεις, διότι εἶναι πρᾶγμα ὅλως δευτερεύον ἢ ταπεινώσις τοῦ γέροντος, ἥτις παρασκευάζεται ἐν τῇ τετάρτῃ πράξει διὰ τῆς μανίας τοῦ προδότου, καὶ ἐκτελεῖται ἐν τῇ πέμπτῃ.

Ἡ ἀρχαία κωμῳδία περιεῖχεν ἐν ποικίλῃ ἡμα δὲ καὶ τεχνικωτάτῃ ἀναλογίᾳ εὐδιάτακτον σύστημα σκηνῶν διαλογικῶν καὶ ἄσματικῶν, τῶν ὁποίων σκηνῶν αἱ παύσεις, ἥτοι τὰ ἐν τῷ μεταξὺ διαλείμματα, ἐπληροῦντο ὑπὸ χορικῶν πάλιν ἁσμάτων ἐχόντων ὅχι πάντοτε τὸν αὐτὸν χαρακτήρα. Ἐν τῇ νέᾳ κωμῳδίᾳ ὁ χορὸς εἶχε μὲν ἀπολέσῃ τὴν προτέραν αὐτῷ σημασίαν καὶ τὴν δραματικὴν του ὑπόστασιν, ἐχρησίμευε δὲ μόνον ὡς στοιχεῖον μουσικῆς ἐκτελέσεως κατὰ τὰ διαλείμματα, ἀλλ' οὐδὲν ἥττον ἀνευρίσκονται ἐνιαχοῦ καὶ ἐν τῇ παλλιάτῃ τῶν Ῥωμαίων ἀμυδρά τινα ἰχνη τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος τοῦ δραματικοῦ χοροῦ. Εἶδομεν ἀνωτέρω παράδειγμα, καθ' ὃ παρίσταται ἐπὶ τῆς σκηνῆς χορὸς ἀλιέων, ὅστις, ἂν καὶ δὲν μετέχει οὐσιωδῶς τῆς δράσεως, ψάλλει ὁμως παράπονα

διὰ τὴν ἀθλιότητα τοῦ ἐπαγγέλματος αὐτῶν, ὅπως θὰ ἠδύνατο νὰ πράξῃ παρόμοιος χορὸς ἐν νεωτέρῳ κωμικῷ μελοδράματι. Καθ' ὅλου δὲ εἰπεῖν, ἡ κωμωδία τοῦ Πλαύτου ἔχει πλείοτεραν ὁμοιότητα καὶ ἀναλογίαν πρὸς τὰ νεώτερα κωμικὰ μελοδράματα ἢ ἡ κωμωδία τοῦ Μενάνδρου. Διηρεῖτο δηλαδὴ ἡ κωμωδία τοῦ Πλαύτου εἰς μέρη διαλογικά, ἥτοι διαλόγους (*diverbia*), καὶ εἰς μέρη ᾄδόμενα, ἥτοι ᾄσματα (*cantica*), τὰ δὲ ᾄσματα ἂν καὶ ποικιλώτατα κατὰ τε τὴν μορφήν καὶ τὴν ἐκτέλεσιν ἦσαν ὅμως κατὰ τὸ πλεῖστον πλείοτερα πάντα ὁμοῦ ἢ τὰ διαλογικά μέρη, διότι διαλογικῶς ἥτοι διὰ ψιλῆς ἀπαγγελίας ἐλέγοντο ἐκεῖνα μόνον τῆς κωμωδίας τὰ μέρη, ἅτινα ἦσαν πεποιημένα ἐν ἰαμβικοῖς τριμέτροις ἢ, ὡς οἱ Ῥωμαῖοι ἔλεγον (οἵτινες δὲν ἐμέτρουν κατὰ διποδίαν, ἀλλὰ κατὰ πόδα), ἐν ἰαμβικοῖς ἑξαμέτροις (*senarius iambicus*). Εὐθὺς δὲ ὡς ὑφούτο κατὰ τι ὁ τόνος καὶ προσελάμβανε μεγαλειτέραν ζωηρότητα ἢ ὀρᾶσις, παρεισήγοντο οἱ τροχαϊκοὶ τετράμετροι οἱ καταληκτικοὶ (ἢ ἐπτάμετροι κατὰ Ῥωμαίους· *septenarius versus*), οἵτινες ἀπηγγέλλοντο μετὰ μιμητικῶν σχημάτων καὶ κατὰ μέσον τινα τρόπον μεταξὺ τοῦ φιλοῦ λόγου καὶ τοῦ ᾄσματος, ὅστις λέγεται παρὰ τοῖς Ἑλλήσι παρακταλογή (*recitativo*) ἔτι δὲ καὶ πρὸς τὸν ἦχον τοῦ αὐλοῦ. Ἐν τισὶ κωμωδίαις ταύτην τὴν μορφήν ἔχει κατὰ τὸ πλεῖστον ὁ διάλογος. Ἐτι δὲ γοργότερον ἔχουσι τὸν ῥυθμὸν οἱ ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων καλούμενοι ὀκτάμετροι (*octonarii*), οἱ τετράμετροι ἀκατάληκτοι τῶν Ἑλλήνων, ἐν ᾧ πάλιν ἡ σκιρτητικὴ χάρις καὶ ἡ αὐθάδης ἀλαζονία ἀποδίδονται κάλλιστα διὰ τῶν ἰαμβικῶν ἐπταμέτρων (*septenarius iambicus*), ἥτοι τῶν καταληκτικῶν τετραμέτρων. Ἐνίοτε δὲ, μεταβαλλομένων τῶν νοημάτων καὶ τοῦ τόνου, συµμεταβάλλεται καὶ ὁ ῥυθμὸς καὶ δὴ ἀποτόμως καὶ ὄχι μόνον ἄπαξ, ἀλλὰ κατ' ἐπανάληψιν, ἡ δὲ μεταβολὴ αὕτη τοῦ ῥυθμοῦ συμβαίνει νὰ ἐπέρχηται καὶ ἐν τῷ μέσῳ μιᾶς μονολογικῆς ῥήσεως ἢ ἐνὸς διαλόγου. Ἡ ταχύτης, ἡ σπουδὴ, ἡ ἐξέγερσις, τὰ ἐξάρματα τοῦ θάρρους ἢ τῆς χαρᾶς ἀποδίδονται δι' ἀναπαιστικῶν τετραμέτρων, ἢ δὲ διστακτικὴ βᾶδις καὶ αἰσοδραὶ σκέψεις ἐκ-

φράζονται διὰ βακχείων, οἱ δὲ βακχεῖοι ὅταν ὁ τόνος ἀποβαίνει μᾶλλον δραστήριος, ἀποφασιστικὸς ἢ ἄστεϊος, ἄλλοτε μὲν διακόπτονται, ἄλλοτε δὲ ἀντικαθίστανται διὰ κρητικῶν, οἵτινες ἔχουσι μὲν συγγενῇ τὸν ρυθμὸν πρὸς τοὺς βακχείους, ἀλλ' ἐμποιοῦσι τὴν ἀντίθετον αἴσθησιν. Ἡ ἀνάμιξις τῶν μέτρων καθὼς καὶ ἡ παρεμβολὴ βραχυτέρων στίχων (μάλιστα τροχαϊκῶν καὶ ἰαμβικῶν) εἴτε κατὰ συστήματα εἴτε μεμονωμένων, ὅπως ἐνίοτε εὐρίσκονται ἐν τῇ τέλει τῶν μακρῶν περιόδων, χρησιμεύουσιν εἰς τὸ νὰ χρωματίζωσι ρυθμικῶς τὸν λόγον, νὰ ἀποδίδωσι δηλαδὴ τὰς δεούσας ἀποχρώσεις τοῦ φωτὸς καὶ τῆς σκιᾶς καὶ μετὰ πολλῆς λεπτότητος νὰ ποικίλλωσιν αὐτόν. Ἐνετείνετο δὲ μάλιστα ἡ ἀπαιτουμένη ἔκφρασις διὰ τε τῆς μουσικῆς συναυλίας καὶ τῆς μιμικῆς τῶν ὑποκριτῶν, διότι ἡ ὄρχησις συνῶδευε πάντοτε τὰ διάφορα μέρη τῶν ἄδομένων σκηνῶν, ἡ δὲ ὄρχησις ἦτο ποικιλωτάτη, ἀπὸ τοῦ ἀπλοῦ βηματισμοῦ μέχρι τῶν ἀκολαστοτάτων τοῦ σώματος κινήσεων.

Εἶναι δὲ τὰ cantica ἄλλοτε μὲν μονόλογοι ἢ μονωδίαί, ἄλλοτε δὲ δυωδίαί, τριωδίαί ἢ καὶ τετραμελεῖς συμφωνίαί. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ γενικαί συμφωνίαί ἐκ πάντων τῶν ἐπὶ σκηνῆς προσώπων καθὼς καὶ ἀκροτελεύτια ἄσματα. Ἐνίοτε ἄρχεται διὰ μονωδίας τὸ ἄσμα καὶ γίνεται ἔπειτα βαθμηδὸν ποικιλιώτερον καὶ πλουτύτερον, προστιθεμένων εἰς τὴν πρώτην καὶ ἄλλων φωνῶν, καθ' ὅμοιον δὲ τρόπον συμβαίνει πολλάκις νὰ εἶναι κατ' ἀρχὰς αἱ τετραμελεῖς συμφωνίαί διηρημέναι εἰς δύο συστάδας, δύο δηλαδὴ ὑποκριταὶ συνᾶδουσι πρὸς τὸ ἔμπροσθεν μέρος τῆς σκηνῆς καὶ δύο ἄλλοι πρὸς τὰ πλάγια, ἔπειτα δὲ συνενοῦνται ἀμφοτέρω τὰ ζεύγη καὶ συναποτελοῦσι τὴν τετραμελῆ συμφωνίαν. Μεταξὺ δὲ τῶν σκηνικῶν ἁσμάτων ὑπάρχουσι καὶ ἄσματα ἀμοιβαῖα ἴσον ἔχοντα τὸ μέγεθος. Τὰ ἀμοιβαῖα ἄσματα, ὡς γνωστόν, ἦσαν λίαν ἀρεστὰ εἰς τοὺς παλαιούς καὶ ἐγένετο χρῆσις αὐτῶν οὐ μόνον ἐν τῇ δημῳδῇ ποιήσῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἐντέχνῳ, ἐν δὲ τῇ σκηνικῇ ποιήσῃ παρεμβάλλονται ἐνίοτε καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ψιλοῖς διαλόγοις. Κανὼν ὅμως ὠρισμένος ρυθμίζων τὰ κατὰ τὴν χρῆσιν αὐτῶν δὲν ὑπάρχει.

Τὸ δὲ μῆκος τῶν μονωδιῶν εἶναι ποικίλον, ὑπάρχουσι δηλαδὴ ὀλιγόστιχοι μονωδικαὶ συνθέσεις καὶ ἄλλαι διεξοδικώτεραι κατὰ βαθμούς μέχρι τῶν διεξοδικωτάτων, αἵτινες περιέχουσι ποικιλίας καὶ πλοκάς πολυειδεῖς ἁρμονικῶν περιόδων, τῶν ὁποίων ὡσαύτως πολυειδῆ εἶναι καὶ τὰ ῥυθμικὰ σχήματα καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὰ μελωδίαι.

Εἶναι δὲ αἱ θεμελιώδεις μουσικαὶ φράσεις τῶν μονωδιῶν καθὼς καὶ ἡ ἀνάπτυξις αὐτῶν λίαν ἀπ' ἀλλήλων διάφοροι καὶ ἀνάλογοι πρὸς τὰ ἄδοντα πρόσωπα καὶ πρὸς τὴν ψυχικὴν αὐτῶν κατάστασιν. Ὁ νεαρὸς ἐραστὴς θρηνεῖ τοὺς πόνους καὶ τὰς ἀπογοητεύσεις τῆς καρδίας του ἢ ψάλλει παρακλαυσιθυρον ἄσμα πρὸς τὴν ἐρωμένην ἢ πάλιν χαίρει διὰ τὴν εὐδαιμονίαν του καὶ τὰς δοθείσας πρὸς αὐτὸν ἐλπίδας. Ὁ φαιδρὸς δοῦλος ὁ βοηθῶν τὸν κύριον διὰ τὸν δόλων καὶ τῶν πανουργιῶν του καυχᾶται διὰ τὴν ἐπιτηδείότητα, τὴν ὁποίαν ἔχει ἢ πολυπραγμονεῖ περὶ τὴν εὔρεσιν τοῦ καταλλήλου τεχνάσματος, δι' οὗ θὰ δυνηθῇ νὰ ὑπερνικήσῃ τὰς δυσκολίας τῆς περιστάσεως. Ὁ ἀπατηθεὶς πατὴρ ἀγανακτεῖ ἐναντίον τοῦ δολοπλόκου καὶ μέμφεται τὴν ἰδίαν του ἀπλότητα καὶ ἀφέλειαν. Ἡ προσβληθεῖσα δέσποινα ἀνακουφίζει διὰ δεινῶν παραπόνων τὴν κατατεθλιμμένην καρδίαν της. Ὁ ἀκόλαστος σύζυγος ὀργίζεται κατὰ τῆς δυσηρεστημένης γυναικὸς του καὶ ἀγανακτεῖ διὰ τὴν αἰωνίαν ζηλοτυπίαν της. Ἡ γυνὴ θρηνεῖ τὴν ἐγκατάλειψίν της. Ὁ παραλυτικὸς πενθερὸς περιγράφει τὰς ἀνίας τοῦ γήρατος. Ἡ γραῖα μαστροπὸς ἐξυμνεῖ τὸν οἶνον, ὁ δὲ φαῦλος προξενητὴς συνιστᾷ εἰς τοὺς ἀνθρώπους του νὰ ἐκτελῶσι τὸ καθήκον των ψάλλων ψευδαλαζονικὸν ἄσματιον. Ὁ πτωχὸς ἀλιεὺς ἀγάλλεται διὰ τὸ ἀνέλπιστον εὖρημα καὶ βόσκεται ὑπὸ κενῶν ἐλπίδων. Σοβαροὶ νεανίαὶ κάμνουσι σεμνὰς θεωρίας περὶ ἀρετῆς καὶ περὶ τῆς ἐπικρατοῦσης φαυλότητος, δοῦλοι ἐγκωμιάζουσι τὴν ἀξίαν τῶν καὶ μέθυσοι θεράποντες ἀποπτύουσι πάντα χαλινὸν παραδιδόμενοι εἰς τὰς ταπεινάς αὐτῶν ὁρμάς. Εὐχάριστοι εἰδήσεις, εὐτυχεῖς ἐπάνοδοι, εὐφροσύνη μετὰ συμπόσιον, συγκινή-

σεις παντὸς εἶδους ἐκφράζονται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ διὰ τῶν τοιούτων μονωδιῶν. Τοιοῦτοι εἶνε περίπου οἱ χαρακτῆρες καὶ τῶν λοιπῶν σκηνηκῶν ᾠσμάτων τῶν μὴ μονωδικῶν· ἔκφρασις αἰσθημάτων δύο ἑραστῶν, μακροὶ διάλογοι μεταξὺ ἑταίρων ἢ παγιδεύσεις θυμάτων, ἄγωνες μεταξὺ ἀντεραστῶν, σκώμματα καὶ ὕβρεις δούλων, ἀμοιβαῖα ἐνοχλήματα γερόντων, παράπονα καταθλιβομένων νεανίδων, σφοδραὶ ἔριδες, ἡθικοὶ διάλογοι μεταξὺ πατρὸς καὶ υἱοῦ, σοβαραὶ συσκέψεις, ἐμπιστευτικοὶ λόγοι καὶ σχέσεις διάφοροι, σκηναὶ συμποσίων καὶ μαγειρείων. Φθοραί, δόλοι, εἰρωνεύματα, αἱ ποικιλώταται τέλος πάντων τῆς ψυχῆς κινήσεις περιβάλλονται διὰ τοῦ μουσικοῦ στοιχείου καὶ δὲν ὑπάρχει δραματικὸν πρόσωπον ἢ σχῆμα, τὸ ὅποιον καθ' ὠρισμένας περιστάσεις νὰ μὴ καταφεύγῃ πρὸς τελειότεραν ἔκφρασιν καὶ ἀπόδοσιν τῶν νοημάτων τοῦ ποιητοῦ εἰς τῆς μουσικῆς τὴν βοήθειαν.

Δὲν ὑπάρχει δὲ κανὼν σταθερὸς κανονίζων τὰ κατὰ τὴν διαίρεσιν καὶ τὴν ἀνάμειξιν τῶν λεγομένων σκηνηῶν καὶ τῶν ᾄδόμενων. Πολλὰ δράματα ἔχουσιν ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ τὰς ᾄδομένας σκηνας, ἄλλα πάλιν ἔχουσιν, ἄνευ προφανοῦς λόγου, κατὰ πολὺ πλειότερας τὰς ᾄδομένας καὶ ἐν δευτέρᾳ μοίρᾳ τὰς ψιλῶς λεγομένας. Ἐν τῷ Ἀλαζόνι ὑπάρχουσι μόνον ἱαμβοὶ, τροχαῖοι καὶ ἀνάπαιστοι, εἰς τοὺς ρυθμοὺς δὲ τούτους προστίθενται κρητικοὶ ἐν μιᾷ μόνον μονωδίᾳ τῆς Ὀνικῆς καὶ βακχεῖοι ἐν τῷ Ἐμπόρῳ. Ὁ Currelio ἔχει ἐν μόνον διεξοδικὸν canticum (μετὰ καλλίστου παρακλαυσιθύρου) ἐν τῇ πρώτῃ πράξει. Ὁ Ἀμφιτρύων, ἡ Χύτρα, οἱ Λιχμάλωτοι, ἡ Κίστη, ὁ Καρχηδόνιος, ὁ Στίχος, ὁ Τριωβολαῖος ἔχουσιν σειρὰν ὅλων ᾄδόμενων μερῶν, ποικιλωτάτη δὲ εἶναι ἡ ἀνάμειξις ἐν τῷ Πέρσῃ, μάλιστα ἐν τῇ πρώτῃ καὶ προτελευταίᾳ σκηνῇ, πλουσιωτέρα δὲ ἀκόμη εἶναι ἡ σύνθεσις ἐν τῇ Κασίᾳ, τῷ Ψευδύλῳ, τῷ Κάλῳ, ἔπειτα δὲ ἐν ταῖς Βακχίσι, τῷ Φάσματι, τῷ Ἀγρίῳ καὶ τοῖς Μενάιχμοις. Οἱ στίχοι τοῦ ἀπλῶς λεγομένου διαλόγου καὶ μάλιστα τοῦ κατὰ παρακαταλογὴν ἀπαγγελλομένου διακόπτεται πολλάκις ἀποτόμως,

ὁσάκις ὑφθύται ὁ τόνος καὶ γίνεται ζωηρότερος, διὰ τεσσάρων, πέντε ἢ καὶ ἑξ μεταβολῶν προσώπων, οὕτως, ὥστε αἱ λέξεις διαδέχονται ἀλλήλας ὡς συνεχεῖς καὶ ἀδιάκοποι πυροβολισμοί.

Ἡ προσωδικὴ καὶ μετρικὴ κατασκευὴ τῶν στίχων ἐκάστου γένους ὑπόκειται εἰς σταθεροὺς τεχνικοὺς κανόνας, οἵτινες κατὰ τὸ δυνατόν συμφωνοῦσι πρὸς τὴν ἐν χρήσει προφορὰν καὶ προσωδίαν τῆς λαλουμένης γλώσσης. Αἱ ἐπικρατοῦσαι ἐλευθερίαι περὶ τὴν προφορὰν κοινοτάτων τινῶν λέξεων καὶ φράσεων, λαμβάνονται πρὸ ὀφθαλμῶν καὶ ἐν τῇ μετρικῇ, τόσῳ δὲ συχνότερον παρεισάγονται καὶ εἰς τὴν ἔντεχον στιχουργίαν, ὅσῳ ἡ χρῆσις αὐτῶν συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καθιστᾷ ζωηρότερον τὸν στίχον, διὰ τοῦτο δὲ τὰς τοιαύτας ἀδείας εὐρίσκομεν μάλιστα ἐν τοῖς ἀναπαιστικοῖς ἑπταμέτροις (κατὰ τὴν ὀνοματολογίαν τῶν Ῥωμαίων) καὶ ἔπειτα ἐν τοῖς ἱαμβικοῖς ἑπταμέτροις καὶ ὀκταμέτροις. Ἡ μεταξὺ δύο λέξεων ἐκθλιψις τῶν φωνηέντων δὲν ἔχει περιορισμούς, μᾶλλον δὲ ἡ χρῆσις τῆς χασμωδίας συνδέεται πρὸς ὠρισμένους κανόνας, ἡ δὲ συγχώνευσις τῶν φωνηέντων καὶ ἡ ἔκπτωσις ἐνὸς φωνηέντος μεταξὺ ὠρισμένων συμφώνων, δὲν συμβαίνουσιν εἰμὴ εἰς τινὰς κατηγορίας λέξεων. Ἡ δὲ ἔκπτωσις συμφώνων τινῶν ἐν ταῖς καταλήξεσι τῶν λέξεων καὶ ἡ μικρὰ δύναμις, ἣν εἶχον τὰ ἐν τῇ αὐτῇ λέξει διπλᾷ σύμφωνα (ἅτινα μάλιστα οὐδὲ ἐγράφοντο ἀμφοτέρω κατὰ τοὺς τότε χρόνους) προσέδιδον πλείονα ἐλαφρότητα εἰς τὴν ἀπαγγελίαν τοῦ στίχου καὶ παρῆχον εὐχέρειαν εἰς τὴν διαδοχὴν τῶν ἄρσεων. Πλὴν δὲ τούτων ὁ ποιητὴς εἶχε τὴν εὐκολίαν νὰ μεταχειρίζεται ἐν τισὶ λέξεσι καὶ τύπους ἀρχαίους καὶ προσωδίαν ἀρχαίην, τῆς εὐκολίας δὲ ταύτης κάμνων λελογισμένην καὶ μετρίαν χρῆσιν κατῴρθωνε βοηθούμενος μάλιστα ὑπὸ τινων ἰδιωμάτων τῆς στιχουργίας ἢ τοῦ διαλόγου, οἷον τῆς τομῆς καὶ τῆς ἀλλαγῆς τῶν διαλεγόμενων προσώπων, νὰ δίδῃ ἐνίοτε εἰς τὸν λόγον χαρακτηριστικὸν χρωματισμόν. Οἱ εἰδήμονες τῆς παλαιᾶς λατινικῆς γλώσσης καὶ ρυθμικῆς, οἷος ἦτο ὁ Οὐάρρων, ἠδύναντο διὰ τοῦτο νὰ κρίνωσιν ἐν ἐπιγνώσει τὴν ἀπαράμιλλον τέχνην, τὴν

δροσερότητα καὶ τὴν εὐκαμψίαν τῶν στίχων τοῦ Πλαύτου, καθὼς καὶ τὴν ποικιλίαν ἅμα δὲ καὶ τὴν χάριν τῶν τύπων, οὓς μετεχειρίσθη, ἐν ᾧ τοῦναντίον οἱ αὐστηροὶ ὁπαδοὶ τῆς ἐλληνικῆς τεχντροπίας, οἳ οἱ ἦσαν οἱ περὶ τὸν Ὀράτιον, ἐπειδὴ εἶχον ἀπολέσει τὴν αἴσθησιν τῆς ἀφελούς καὶ πρωτοτυπωτέρας ἐκείνης ποιήσεως καὶ ἡγνόουν τὰς ἀρχάς, ἐφ' ὧν ἐβασίζετο ἡ στιχουργικὴ τέχνη τῶν παλαιῶν δραματουργῶν, ἐνόμιζον, ὅτι τὰ τεχνικὰ προϊόντα τῶν παλαιότερων χρόνων οὐδὲν ἄλλο ἦσαν, ἢ βάρβαρα καὶ ἀπειρόκαλα κατασκευάσματα. Ὅχι δὲ μόνον οἱ ἀρχαῖοι τύποι τῶν λέξεων, ὡς ἦτο φυσικόν, ἀλλὰ καὶ ἡ κατασκευὴ τῶν στίχων τοῦ Πλαύτου δυσχερέσθουν τὰ λεπτότερα ὦτα τῶν ποιητῶν τῶν Αὐγουστείων χρόνων, διότι ὁ Πλαῦτος εἶχε χειραφετήσει ἑαυτὸν ἀπὸ τῶν ἀκριβεστέρων κανόνων τῆς ἐλληνικῆς ρυθμικῆς καὶ εἶχε πρὸ πάντων παραμελήσει τὴν διποδικὴν σύνθεσιν τῶν ἱαμβικῶν καὶ τῶν τροχαϊκῶν στίχων.

Αἱ δὲ τέχναι ἢ οἱ τρόποι, δι' ὧν ὁ Πλαῦτος ἐπετύγχανε τὴν κωμικὴν ἐντύπωσιν εὐκολώτερον θὰ ἦτο νὰ δηλωθῶσι δι' ἐξηγητικῶν ὑπομνημάτων ἐν μιᾷ ἐκάστη τῶν κωμωδιῶν αὐτοῦ ἢ διὰ συνεχοῦς ἐκθέσεως ἐν βιβλίῳ γραμματολογικῷ. Ὅθεν, ἀνάγκη πᾶσα νὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν κατὰδειξιν ἐκείνων μόνον τῶν τρόπων, ὅσοι εἶναι χαρακτηριστικώτατοι ἢ ὅσων κάμνει ὁ ποιητὴς συχνοτέραν χρῆσιν.

Ἡ ἐπιβουλὴ καὶ ἡ κατασκοπία ἐνδυναμώνουσι τὸ ἐνδιαφέρον τῶν δραματικῶν καταστάσεων. Μάρτυρες ἀφανεῖς πρὸς τὸν ὑποκριτὴν, κεκρυμμένοι δὲ εἰς τὸ βάθος τῆς σκηνῆς, οἰοεὶ εἰς τινα πάροδον, βλέπουσι καὶ ἀκούουσιν ὅ,τι ἔπρεπε νὰ ἄγνωστοι καὶ τῷ ὄντι ἡγνόουν μέχρι τῆς στιγμῆς ἐκείνης, μαθαίνοντες δὲ κατὰ πρῶτον τὰ ἄγνωστα ἐκεῖνα, ἀλλ' ἐνδιαφέροντα πράγματα, ἐκπλήσσονται, ἀγανακτοῦσιν, αἰσθάνονται περιέργειαν, ἐκφράζουσι χαράν, ἢ δὲ ὀργήν ἢ ἡ εἰρωνείαν, ἢ ἐπίνευσιν ἢ ὁ θαυμασμὸς τοῦ δῆθεν ἀφανῶς βλέποντος καὶ ἀκούοντος συνοδεύουσι τοὺς λόγους καὶ τὰς πράξεις τοῦ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὑποκρινομένου. Τὸ ἀπει-

λούμενον πρόσωπον προφυλάσσεται ἀπὸ τοῦ ἐπικινδύνου ἀντιπά-
λου, ὅπως ὁ στρατιώτης ἐν πολέμῳ· ὁ πανοῦργος δοῦλος παρατη-
ρεῖ τὸν ὠργισμένον δεσπότην, ὅστις λαμβάνει τὰ μέτρα του διὰ
νὰ κολάσῃ τὸν τολμηρὸν δολοπλόκον (Most. 5, 3), Ὁ εἰς ὑποτί-
θεται ὅτι δὲν βλέπει τὸν ἄλλον καὶ διὰ τοῦτο ἀπαγγέλλει γεγο-
νυῖα τῇ φωνῇ, ὅσα πρέπει νὰ ἀκούσῃ ὁ ἀφανής (Persa 1, 3). Ἀλ-
λος ἐμπίπτει εἰς μεγάλην ἀπορίαν, διότι ἀκούει νὰ λέγωνται ἐνώ-
πιον τρίτου τινὸς πράγματα, τὰ ὅποια ἐκεῖνος δὲν ἔπρεπε νὰ ἀ-
κούσῃ, καὶ διὰ τοῦτο προσπαθεῖ νὰ διαλύσῃ διὰ παντοίων προσφά-
σεων τὴν ἐξ αὐτῶν ἐντύπωσιν, βλέπων δὲ ὅτι δὲν κατορθώνει τὸ
ποθοῦμενον, δισχυρίζεται ὅτι ὁ ταῦτα εἰπὼν ἔχασε τὸ λογικόν του
(Most. 3, 2). Πρόσωπά τινα συναντῶνται ἐν ᾧ δὲν ἔπρεπε νὰ συν-
αντηθῶσιν ἢ τοῦλάχιστον ἔπρεπε βραδύτερον καὶ κατ' ἄλλας πε-
ριστάσεις νὰ συναντηθῶσιν· ὁ πατὴρ λόγου χάριν εὐρίσκει καθ'
ὁδὸν τὸν δανειστὴν τοῦ υἱοῦ του ἢ ἄλλον τινα ἄνθρωπον, ὅστις
τὸν διαφωτίζει περὶ τῶν γενομένων, τὰ ὅποια αὐτὸς ἐντελῶς
ἠγγόνει (Most. 3, 1 ἐξ. 4, 2). Συναισθήματα ποικιλώτατα καὶ
διαφόρων ἀποχρώσεων, ἢ ἐκπληξίς, ἢ δυσπιστία, ἢ εὐχαρίστησις
τοῦ σκώπτειν, ἢ ἔντασις τῆς προσοχῆς, καὶ μετὰ τὴν ὀριστικὴν
διαφώτισιν τῶν πραγμάτων ἢ βεβαιότης, προσδίδουσιν εἰς τοιοῦ-
του εἶδους ἀποκαλύψεις ζωντανήν, οὕτως εἶπεν, ἐνάργειαν καὶ
παρέχουσιν εἰς τὸν ὑποκριτὴν ἀρίστην ἀφορμὴν νὰ ἐπιδείξῃ τὴν
εὐφυΐαν του.

Αἱ ἀπροσδόκητοι ἀγγελίαι, εἴτε καλαὶ εἴτε κακαί, συν-
τελοῦσιν ὡσαύτως μεγάλως εἰς ἐπιτυχῇ μεταχειρίσιν τῶν δρα-
ματικῶν τρόπων. Ἐρχεται τις μετὰ σπουδῆς ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ
πρῶτον μὲν ἐκφράζει τὴν συγκίνησιν του ψάλλον canticum (Most.
2, 1). Εἶναι κατάκοπος καὶ σχεδὸν λιπόθυμος ἐκ τῶν δρόμων καὶ
τῶν ἀναζητήσεων, ἔξω φρενῶν ἐκ τῆς χαρᾶς ἢ τοῦ φόβου· φαν-
τάζεται τὴν ἐντύπωσιν, ἣν θὰ κάμῃ εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους ἢ
παραγγελία του, δὲν βλέπει οὔτε δεξιὰ οὔτε ἀριστερά, ἀπαιτεῖ
πάντες νὰ τῷ κάμωσι τόπον (Cureul. 280), κρούει ἰσχυρότατα

τὴν θύραν, ἐν ᾧ ὁ ζητούμενος ἔχει ἐξέλθῃ ἐκ τῆς οἰκίας (Epid. 195) "Ἐπειτα, ἂφ' οὗ τὸν εὗρη, μεταδίδει εἰς αὐτὸν μετὰ δισταγμοῦ τὴν ἀγγελίαν κατὰ σταγόνας" αἱ παρεξηγήσεις ταραττοῦσι τὰς πρώτας διαφωτίσεις· αἴφνης προσποιεῖται ὅτι λιποθυμεῖ καὶ πρέπει πρῶτον νὰ συνέλθῃ, ὥστε τὸ ἐνδιαφέρον προσλαμβάνει μείζονα πάντοτε ἐπίτασιν. Ἐὰν ὁ ἄγγελος φέρῃ καλὴν ἀγγελίαν ἢ κομίζῃ χρήματα, κάμνει τὸν ὑπερήφανον, λαμβάνει ὕφος προσπατευτικόν, ὁμιλεῖ μετ' εὐμενείας καὶ ἐνίοτε ἀπαιτεῖ νὰ τιμηθῇ ὡς θεός (Persa 308 ἐξ. Asin. 682 ἐξ.). Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ὁ δοῦλος ἢ ὁ παράσιτος ἀπαιτοῦσι νὰ παρασκευασθῇ συμπόσιον καὶ φροντίζουν ἐιδίως περὶ τοῦ μαγειρείου (Cari. 833 ἐξ. Stich. 2, 1), προθύμως δὲ καὶ ὁ ἴδιος ἀναλαμβάνει τὸν καθαρισμόν τοῦ οἴκου, ὅταν μάλιστα πρόκειται νὰ γίνῃ ὑποδοχὴ εἰς τινα ἐκ τῆς οἰκογενείας ἐπανερχόμενον ἐκ μακρᾶς ἀποδημίας (Stich. 347 ἐξ.). Ὁ δὲ μέλλων νὰ ἀγγείλῃ δυστύχημα, οὐτινος αὐτὸς εἶναι ὁ αἴτιος, παρουσιάζεται περίλυπος καὶ ὁμιλεῖ διὰ μονοσυλλάβων (Bassil. 677 ἐξ.).

Αἱ παρεξηγήσεις καὶ τὰ λάθῃ διδούσιν ἀφορμὴν πολλοῦ γέλωτος εἰς τὸν θεατὴν τὸν γινώσκοντα τὴν ἀλήθειαν, πρὸ πάντων ὅταν ἀμοιβαίως συμβαίνωσιν εἰς δύο πρόσωπα, ἐκάτερον ἐκ τῶν ὁποίων ἐννοεῖ τὰ λεγόμενα κατὰ ἴδιον τρόπον. Ἐν τῷ Ἀμφιτρύωνι καὶ ταῖς Μεναιχμοῖς εἰς τοῦτο στηρίζεται ἡ ὅλη κωμικὴ ἐντύπωσις. Ἄλλο παράδειγμα ὅμοιον εἶναι ὁ διάλογος μεταξὺ τοῦ φιλαργύρου καὶ τοῦ νεανίου ἐν τῇ Χύτρα (Aulul. 4, 10), ἔνθα ἀμφότεροι νομίζουν ὅτι ὁμιλοῦσι περὶ τοῦ αὐτοῦ πράγματος, ἀλλ' ὁ μὲν νεανίας ἐννοεῖ τὴν θυγατέρα τοῦ φιλαργύρου, ὁ δὲ φιλάργυρος τὸν κλαπέντα θησαυρόν του. Οὐδεὶς ἐκ τῶν δύο ἀναφέρει τὸ πρᾶγμα, ὅπερ ἔχει κατὰ νοῦν, οἱ λόγοι των δὲ καὶ αἱ ἀποκρίσεις ἔχουσι τοιαύτην διασκευὴν, ὥστε ἀμφότεροι στηρίζονται, ἂφ' ὅσον προχωρεῖ ὁ διάλογος, ἔτι μᾶλλον εἰς τὰς ψευδεῖς αὐτῶν ὑποθέσεις, ἕως οὗ φθάνει ἐπὶ τέλους εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον ἢ σύγχυσις καὶ τότε μόνον ἐπέρχεται ἡ διάλυσις τῆς πλάνης.

Παρόμοιός τις κωμικὸς τρόπος εἶναι καὶ ὅταν δύο πρόσωπα προσπαθῶσιν ἀμοιβαίως νὰ ἀποκρύψωσιν ἀπ' ἀλλήλων τὰ σχέδιά των καὶ νὰ ἀπατήσωσιν ἀλλήλα· ἡ στενοχωρία των αὐξάνει ἐν ὅσῳ τὸ πρᾶγμα προχωρεῖ καὶ ἐπὶ τέλους μόνον των προδίδονται (Merc. 2.3). Ἀλλαχοῦ πάλιν ὁ ἄπαξ ἀπατηθεὶς νομίζει, ὅτι εἶναι πλέον ἀσφαλὴς εἰς τὸ ἐξῆς καὶ σκώπτει ἄλλον, ὃν ἀντὶ ἄλλου πάλιν ἐκλαμβάνει (Pseud. 4, 7). Ψευδεῖς ὑπόνοιοι, ἡ παράλογοι λῦπαι γεννῶνται ἐνίοτε ἐκ τῆς ἐσφαλμένης ἐννοίας, ἣν ἔχει τις περὶ τῆς σχέσεως δύο προσώπων (Merc. 3, 1. 4, 3, 4. Bacch. 3, 4). Δύο φίλοι ἐπιπίπτουσι κατ' ἀλλήλων πλήρεις ἀγανακτήσεως, διότι ἕκαστος ἐκ τῶν δύο νομίζει ὅτι ὁ ἕτερος τὸν ἔσκωψεν. Ἐπὶ δὲ σπουδαιότερον εἶναι τὸ λάθος, ὅταν τις ἀπερισκέπτως ἐπιδοκιμάζῃ τὰς μομφάς, ἃς ὁ φίλος του ἀπευθύνει κατὰ τινος προδότου, καὶ ἀναλαμβάνει αὐτὸς νὰ τιμωρήσῃ τὴν προδοσίαν, μανθάνει δὲ ἐπὶ τέλους ὅτι περὶ ἑαυτοῦ ἦτο ὁ λόγος (Bacch. 3, 6). Ἐν τῇ τραγωδίᾳ οἰοεὶ κατὰ τινος τῆς τύχης εἰρωνεῖαν ἀκτὺς ἐλπίδος διαφαίνεται πολλάκις πρὸ τῆς ὀριστικῆς καταστροφῆς· ὁμοία εἶναι ἐν τῇ κωμωδίᾳ ἡ τύφλωσις τοῦ ἀπατωμένου, ὅστις καθ' ἣν ἀκριβῶς στιγμὴν μέλλουσι νὰ διανοιχθῶσιν ἐπὶ τέλους οἱ ὀφθαλμοὶ του, περιγελᾷ τὰς νοουθεσίας καὶ τὴν ἀνησυχίαν, αἵτινες τὸν ἐβασάνιζον καὶ νομίζει ἑαυτὸν ἐκτὸς παντὸς κινδύνου ἢ καὶ τέρπεται ἐν τῇ ἀπλότητί του ἐκ τῶν προτέρων ἀναλογιζόμενος ἐκεῖνο ἀκριβῶς τὸ διάδημα, ὅπερ μέλλει νὰ τὸν ρίψῃ εἰς τὴν παγίδα (Mil. 4, 9). Ὁ ἐκφοβισμὸς, ὃν τις ἐπιζητεῖ ἢ καὶ κατορθώνει νὰ προκαλέσῃ διὰ ψευδῶν ἢ τερατωδῶν φοβήτρων, ὑπάγεται ἐπίσης εἰς τοῦτο τὸ γένος τῶν κωμικῶν τρόπων (Most. 2, 2. Trin 523 ἐξ.)

Ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀττικῇ κωμωδίᾳ οἱ ποιηταὶ διέκοπτον τὴν δραματικὴν φαντασίωσιν διὰ τῆς παραβάσεως. Τοιαύτην δὲ παράβασιν λεγομένην ὑπὸ τοῦ χορηγοῦ (choragus) ἔχει καὶ ὁ Cureulio, ἀλλ' ἡ παράβασις αὕτη εἶναι ἀναντιρρήτως προσθήκη γενομένη ἐν χρόνοις ὑστερωτέροις τοῦ Πλαύτου. Εἰδὸς τι ὅμως παραβάσεως γνησίας ἔχουσι πολλάκις καὶ ἄλλαι κωμωδίαὶ τοῦ

Πλαύτου, τότε δὲ τὰ δρῶντα πρόσωπα ἀφίνουσι πρὸς στιγμὴν τὸ ἔργον των καὶ ἀποτείνονται κατ' εὐθείαν πρὸς τοὺς θεατάς, τοὺς ὁποίους παρακαλοῦσι δῆθεν νὰ μὴ ἀποκαλύψωσι ποῦ πορεύονται νὰ κρυφθῶσιν ἢ ἐξηγοῦσι πρὸς αὐτοὺς, διὰ τί ἐξέρχονται διὰ ταύτης τῆς θύρας καὶ ὅχι δι' ἐκείνης ἢ τοὺς κάμνουσι προσεκτικούς νὰ μὴ ἀπορήσωσι δι' ὠρισμένα πράγματα, ἅτινα εἶναι ἀνήκουστα μὲν ἐν Ῥώμῃ, συγκεχωρημένα δὲ ἐν Ἀθήναις ἢ κάμνουσι γνωστὸν μετὰ τινος εὐθείας ὅτι τὰ φασούλια θὰ χρησιμεύσωσιν ἀντὶ χρυσῶν νομισμάτων κτλ. Πολλάκις συμβαίνει ἐν τῇ κωμῳδίᾳ νὰ παριστάνωνται ἐπὶ σκηνῆς πυγμαχίαι, ὧν τὸ κατὰ προτίμησιν θῦμα εἶναι ὁ μαστροπός, μεταμφιέσεις, συμπόσια ἢ ἀκόλαστοι ὀρχήσεις. Ἀλλὰ καὶ αἱ βωμολοχικαὶ γελωτοποιαί δὲν θεωροῦντο ἀνάξιαί τῆς κωμωδίας, ὅπως εἶναι λόγου χάριν ἡ ἱππασία τοῦ δούλου ἐν τῇ Ὀνικῇ καὶ ἡ προσποιητὴ ἀποδημία καὶ ἐπάνοδος ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ νεαροῦ Χαρίνου ἐν τῷ Ἐμ. π. ὀρφ (Merc. 5, 2).

Οἱ δὲ τρόποι, οὓς διαθέτει ὁ λόγος πρὸς διέγερσιν τοῦ γέλωτος καὶ τῆς εὐθυμίας εἶναι ἀνεξάντλητοι καὶ ἀνέκαθεν ἔχει γίνῃ χρῆσις αὐτῶν πρὸς τοῦτον τὸν σκοπόν. Ἀκριβῶς δὲ ὡς πρὸς τοῦτο ἐθεώρουν ὡς ἔξοχον κωμικὸν τὸν Πλαῦτον οἱ περὶ τὸν Οὐάρωνα. Τῷ ὄντι δὲ ὁ Πλαῦτος μετὰ δυνάμειος πνεύματος ἀληθῶς δημιουργικοῦ εἶναι κύριος τῆς γλώσσης, ἣν δαμάζει καὶ διαπλάσσει κατὰ τρόπους ποικιλιωτάτους, ὥστε ὁ διδάσκαλος τοῦ Οὐάρωνος Αἴλιος Στίλων ἐτόλμησε νὰ εἴπῃ, ὅτι ἐὰν αἱ Μοῦσαι ᾔθελον νὰ ὁμιλήσωσι λατινιστὶ θὰ μετεχειρίζοντο τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλαύτου. Ἡ ὑπερβολὴ αὕτη τοῦ ψυχροῦ γραμματικοῦ κατὰ τὸν ἐξῆς τρόπον πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ, ὅτι δηλαδὴ σκοπὸς τοῦ Στίλωνος ἦτο οἶονεὶ νὰ ἀποκριθῇ εἰς τὸ ἀλαζόνευμα ἐκεῖνο τοῦ Ἐννίου, ὅστις ἐκαυχᾶτο, ὅτι πρῶτος αὐτὸς μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων ὑπῆρξε τὸ ὄργανον τῶν Μουσῶν. Δὲν ὑπάρχει δὲ ἀμφιβολία ὅτι ὁ Αἴλιος Στίλων, ὅπως βραδύτερον καὶ ὁ Κικέρων, ταῦτα λέγων ἐπήνηι μάλιστα τὴν τελείαν καθαρότητα τῆς γλώσσης τοῦ Πλαύτου, ἣν δὲν εἶχεν ἀλλοιωσῇ ὁ ἑλληνισμὸς καὶ τὸν ἀμιγῆ καὶ παντὸς ὀθνείου

στοιχείου ἀπηλλαγμένον λεκτικὸν καὶ φραστικὸν αὐτοῦ χαρακτῆρα, οὕτινος τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν φυσικότητα μόνοι οἱ γνήσιοι Ῥωμαῖοι ἠδύναντο νὰ ἀναγνώρισωσι καὶ νὰ ἐκτιμῇσωσιν. Εἶναι δὲ ἡ γλῶσσα τοῦ Πλάτου καθ' ὅλου εἰπεῖν ἡ συνήθης γλῶσσα τῶν Ῥωμαίων, ἐκείνη δηλαδὴ ἣν μετεχειρίζοντο ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ. Αἱ δὲ διαφοραί, ἃς ἐπιφέρει εἰς τὴν γλῶσσαν τὸ φύλον, ἡ ἡλικία καὶ ἡ κοινωνικὴ κατάστασις τοῦ διαλεγομένου, ἔχουσιν μόνον δὲν παρημελήθησαν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ τούναντίον εἶναι καὶ σήμερον ἀκόμη ἱκανῶς αἰσθηταὶ εἰς τὸν ἀναγνώστην τῶν κωμωδίων του, ἃν καὶ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ σύγχρονοι τοῦ Πλάτου θὰ διέκρινον βεβαίως οὐκ ὀλίγας ἀποχρώσεις, αἵτινες νῦν διαφεύγουσι τὴν γλωσσικὴν ἡμῶν αἴσθησιν. Ἦρτε εἰς τὴν γλῶσσαν ταύτην χονδρὸν ἅλας, ὅπερ ἠρέθιζε τὰς αἰσθήσεις καὶ εὐθυμος καὶ δηκτικὴ εἰρωνεία, ἥτις, ὡς ὀρθῶς παρετήρησαν οἱ κριτικοί, προσιδιάζειν εἰς τὸν χαρακτῆρα καὶ τῶν τότε χρόνων καὶ τοῦ ἔθνους τῶν Ῥωμαίων. Παρὰ ταῦτα δὲ οὔτε ἐζητημένον τι στοιχεῖον, οὔτε τεχνητὸν ὑπάρχει, ἀλλὰ καθαρὸν νῆμα πηγαῖον καὶ ἄφθονον, ὅπως προσήκει εἰς τὴν κωμωδίαν, τὰ πάντα δὲ φαίνονται ὅτι ἀναβλύζουσιν ἀσκόπως ἀπὸ τῆς στιγμιαίας ἐμπνεύσεως καὶ κατὰ τοῦτο οἱ παλαιοὶ παρέβαλλον τὸν Πλάτον πρὸς τὸν Ἐπίχαρμον. Ὁμολογητέον ὅμως, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐκμεταλλεύεται ἐνίοτε πρὸς χάριν τῶν λογοπαιγνίων του τὴν δραματικὴν κατάστασιν καὶ τὸ ἐκάστοτε θέμα τῆς πραγματείας, ἐνίοτε μάλιστα ὑπερβαίνει τὸ μέτρον καὶ ἐπὶ βλάβῃ τῆς σκηνικῆς δράσεως ἀφίνεται ἀκράτητος καὶ οἰσινεῖ μεθύων εἰς τὸν ἀνεξάντλητον κωμικόν του οἶστρον.

Ἵνα δὲ δι' ὀλίγων χαρακτηρίσωμεν τὴν γλῶσσαν τῆς κωμωδίας χωρὶς νὰ εἰσέλθωμεν εἰς λεπτομερείας, θὰ συνοψίσωμεν ἐδῶ διὰ βραχέων τὰ συνηθέστατα αὐτῆς ἰδιώματα. Εἶναι, καθὼς εἵπομεν, ἡ γλῶσσα τοῦ καθ' ἡμέραν βίου καὶ διὰ τοῦτο ἔχει παντοειδεῖς ὑπερβολάς, αἵτινες χρησιμεύουσιν εἰς τὸν ποιητὴν, ἵνα δηλώνη μετὰ δυνάμειος διαφορὰς διαθέσεις καὶ διαφορὰς σκοποὺς καθὼς καὶ ὠρισμένους χαρακτῆρας· τὰ παράπονα καὶ ὁ ἀπελπι-

σμός, ἡ χαρά, ἡ δυσαρέσκεια, οἱ πρόθυμοι ἔπαινοι, αἱ ἐπίμονοι διαβεβαιώσεις, αἱ ἀπειλαὶ καὶ αἱ ὑποσχέσεις, ἡ αὐθάδεια, ἡ ἀλαζονεία, αἱ ὑπόνοιαι, ἐκφράζονται εἰς γλῶσσαν, ἥτις προσλαμβάνει ἰδιόζουσαν δύναμιν ἐκ τῶν ἐκάστοτε αὐξανομένων ὑπερβολῶν καὶ τῶν ὑπερβολικῶν παραβολῶν, τὰς ὁποίας ἐκουσίως προάγουσι μέχρι τοῦ φορτικοῦ τὰ διαλεγόμενα κωμικὰ πρόσωπα. Τὸ πάθος, εἴτε ἀληθὲς εἴτε προσποιητόν, χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ παραστήσῃ τὴν ἀντίθεσιν μεταξὺ τοῦ ἀστείου καὶ τοῦ σοβαροῦ. Οἱ νέοι οἱ ἀποβλέποντες εἰς τὸ ἰδανικὸν δὲν ἀπαξιοῦσι νὰ ὑφώνωνται ἐπὶ κορόρων εἴτε ἐλαυνόμενοι ὑπὸ τοῦ ἐνθουσιασμοῦ εἴτε ἵνα ὑπενθυμίσωσι μετὰ τινος σχολαστικότητος τὰ μαθήματα, ἅτινα ἐν τῷ σχολείῳ ἐδιδάχθησαν καὶ μεταχειρίζονται τὴν σεμνὴν ἐκείνην γλῶσσαν, ἥτις εἶναι προσήκουσα εἰς τοὺς κήρυκας τῆς ἀρετῆς. Δοῦλοι νικηφόρησαντες καὶ ἀλαζονευόμενοι διὰ τὴν ἐπιτυχίαν τῶν δολοπλοκιῶν των παρωδοῦσι τὸν τραγικὸν τόνον καὶ παραβάλλουσιν ἑαυτοὺς πρὸς ἥρωας τραγωδίας. Ὅσάκις ἡ κατάστασις λαμβάνει πρὸς στιγμὴν χροιάν τραγικῆς ἐπιφάσεως, ἐν ᾧ πραγματικῶς οὐδὲν ἄλλο συμβαίνει ἢ ἀπλὴ προσποίησις, ὁ ποιητὴς ἐξαίρει ἔτι μᾶλλον τὸ σχῆμα τοῦ πάθους (Casina 3, 5). Ἡ προσποιητὴ μανία μιμεῖται ὡσαύτως τὰς παρεκτροπὰς τῆς ἀληθοῦς παραφροσύνης (Men. 836 ἐξ.). Ἀλλ', ἵνα μὴ τὸ πάθος διαφθείρῃ τὴν εὐθυμίαν, βλέπομεν παραδείγματος χάριν, ὅτι ὁ Τραχαλίων ἐπικαλούμενος τὴν βοήθειαν τῆς Ἀφροδίτης γελοιοποιεῖ τὸν παθητικὸν τόνον τῶν λόγων του καὶ ἀναμιγνύει βάνανσον εἰρωνείαν εἰς τὴν προσευχὴν του (Rudens 5, 626 ἐξ.). Ἐνίοτε σοβαραὶ σκέψεις ἄγουσι τὸ δραματικὸν πρόσωπον εἰς ἐννοίας σπουδαίας καὶ βαθείας, αἵτινες μετ' ὀλίγον ὁμως ἐξαφανίζονται καὶ ἀντ' αὐτῶν ἀναδύουσιν ἀγροικότητες ἰδέαι κωμικῆς πραγματικότητος. Καὶ αὐταὶ αἱ ἡθικαὶ γνώμαι, ὅταν εἶναι χρεῖα, παρωδοῦνται, ἂν καὶ πολλὰ γνωμικά, ἀπαυγάσματα ὠρίμου βιωτικῆς πείρας, διατηροῦσι καὶ ἐν ταῖς κωμωδίαις τοῦ Πλαύτου τὸν σεμνὸν χαρακτήρα, ὃν ἔχουσιν ἐν τῇ ἀττικῇ κωμῳδίᾳ, διότι τὸ σοβαρὸν πνεῦμα τῶν Ῥωμαίων ἠρέσκετο ἀκρι-

ὥς εἰς τὰ πρακτικὰ ἐκεῖνα διδάγματα. Κυρίως ὁμοῦς ὁ Πλάτων θηρεύει τοὺς ἐκ τῆς πρακτικῆς ἠθικῆς κοινούς τόπους, τοὺς ὁποίους καὶ συμφύρει εἰς διεξοδικὰς παραβολάς, δὲν ἐπιζητεῖ δὲ νὰ διατυπώσῃ ἐν βραχυλογίᾳ μίαν ἀξιόλογον ἔννοιαν.

Αἱ ὕβρεις, αἱ ἔριδες, αἱ κολακεῖαι εἶναι πανταχοῦ παροῦσαι ἐν τῇ κωμῳδίᾳ· αἱ μονομαχίαι διὰ σκωμμάτων καὶ προσβολῶν καταλέγονται ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μεταξὺ τῶν στοιχείων τῶν Διονυσιακῶν ἑορτῶν. Ἀγῶνες ὅμοιοι πρὸς τὸν Ἀριστοφάνειον ἀγῶνα μεταξὺ Παφλαγόνος καὶ ἀλλαντοπωλίου γίνονται καὶ ἐν ταῖς κωμῳδίαις τοῦ Πλάτου, ἀλλ' ὁ τόνος τῆς περιγραφῆς αὐτῶν εἶναι ταπεινότερος. Τὰ ἀμοιβαῖα, ἥτοι οἱ ἐναλλάξ γινόμενοι ἢ ἀνταποδιδόμενοι διάλογοι, ἅτινα εἰς τὰς τοιαύτας φιλονικίας καὶ φυσικὰ εἶναι καὶ κάμνουσιν ἐντύπωσιν, διετηρήθησαν καθ' ὅλας τὰς γραμματεϊακὰς περιόδους. Γίνεται δὲ χρήσις αὐτῶν ποικίλη, ὅσον ἐν τοῖς βουκολικοῖς εἰδυλλίοις, ἐνθα ἡ συζήτησις τεχνικῶς διεξαγομένη ἀναπτύσσεται κατὰ μακροτέρας περιόδους, ἢ ὅταν εἰς μίαν βωμολοχίαν διδῇ ὁ συνδιαλεγόμενος παρομοίας φύσεως ἀπόκρισιν, ἢ πάλιν ὅταν οἱ ἔπαινοι καὶ αἱ προσρήσεις ρίπτωνται ἐξ ἀμφοτέρων τῶν μερῶν ὡς εὖοςμα ἄνθη. Εἶναι δὲ πρόδηλον, ὅτι ὁ Πλάτων πολλὴν ὠφέλειαν ἐπορίσθη ἐκ τῶν σχέσεων αὐτοῦ πρὸς τοὺς δούλους, πρὸς τοὺς ἐργάτας καὶ καθ' ὅλου πρὸς τοὺς κοινοτέρους ἀνθρώπους. Ὁ ἀγὼν δὲ διεξάγεται ἀκόμη ἐπιτηδειότερον, ὅταν καὶ τρίτος ὑποκριτής, ὁ μαστροπὸς καθ' ὑπόθεσιν, παρεμβαίνει μεταξὺ τῶν δύο ἄλλων καὶ ἐν ᾧ δέχεται κατ' ἐπανάληψιν ἐξ ἀμφοτέρων τῶν διαμαχομένων προσβολάς, ἀποκρίνεται καὶ αὐτὸς πρὸς ἀμφοτέρους ρίπτων μετὰ ψυχραιμίας πρὸς αὐτοὺς ὕβριστικὰ λόγια. Ὁ ἔχων λόγους δυσαρεσκείας καθ' ἑαυτοῦ, διὰ τὴν ἑαυτοῦ βλαχείαν λόγου χάριν, συσσωρεύει ἐναντίον τοῦ πολυτίμου προσώπου του ἐπίθετα πᾶν ἄλλο ἢ κολακευτικά, διότι τὸ λεξιλόγιον τῆς κωμῳδίας περιέχει πλοῦτον ἀνεξάντλητον τοιούτων ἐπιθέτων καὶ καθ' ὅλου λέξεων δηλωτικῶν ὕβρεων, ἄρῶν, ἀπειλῶν, ἢ ἀκολάστων εἰκόνων.

Εἶναι δὲ μάλιστα ἐν τῇ κωμῳδίᾳ φίλερι τὸ γένος τῶν δούλων καὶ τὸ τῶν ἑταίρων. Οἱ δούλοι κατ' ἐξοχὴν τέρπονται ὑπενθυμίζοντες φιλικώτατα πρὸς ἀλλήλους τὰ ἀμαρτήματα, ἅτινα διέπραξαν καὶ τὰς ἕνεκα τῶν ἀμαρτημάτων τούτων ποινάς, τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἢ κηρύττουσιν ἑαυτοὺς ἀμοιβαίως ἀξίους τῶν ποινῶν ἐκείνων. Παρόμοιοι εἶναι οἱ χαριεντισμοὶ οὓς ἀνταλλάσσουν ἐν τοῖς βουκολικοῖς ποιήμασιν οἱ αἰπόλοι καὶ οἱ ποιμένες. Τόσον δὲ ἐξάπτονται ὑπὸ τῆς θερμῆς τῶν ἐριστικῶν τούτων μονομαχιῶν οἱ διαγωνιζόμενοι, ὥστε καθ' ἑλίου δὲν φροντίζουσιν, ἂν ἕνεκα τούτων ἐπιβραδύνηται οἰαδήποτε κατεπεύγουσα ὑπόθεσις, τὴν ὁποίαν τυγχόν ἔχουσιν· ὁ πειρασμὸς εἶναι μέγας τοῦ νὰ ἐπιδείξωσιν ὁ εἰς μετὰ τὸν ἄλλον τὸ σπινθηροβολοῦν πνευμάτων καὶ τὸ κοινὸν εὐαρέστως πάντοτε ἀκούει τὰ εὐθυμα ταῦτα ἐπεισόδια (π. χ. *Asinar.* 295 ἐξ) Ἐν γένει δέ, πᾶς ὅστις δὲν εἶναι ἐκ φύσεως ἐντελῶς σκυθρωπάων, ἀφίνεται ἄνευ ἀντιστάσεως εἰς τὴν ῥοπὴν τοῦ σκώπτειν καὶ ὅταν ἀκόμη ἔχῃ σπουδαιότατα ἔργα νὰ πράξῃ ἢ εἶναι ἀνόρεκτος· ἡ εὐθυμία, ἥτις εἶναι ἐκ φύσεως τὸ στοιχεῖον τῆς κωμῳδίας, ἀκουσίως τὸν παρασύρει. Αἱ ἀποκρίσεις τῶν θεραπαινίδων καὶ τῶν μικρῶν θεραπόντων εἶναι γλευαστικαὶ καὶ αὐθάδεις, πρὸ πάντων δὲ οἱ μικροὶ θεράποντες, τὰ παιδάρια τῆς κωμῳδίας, ἔχουσι κεντρώδη τὴν γλῶσσαν. Καὶ παντοειδῆ δὲ κτυπήματα καὶ ῥαπίσματα περιλαμβάνονται ἐν τῇ κωμῳδίᾳ, ταῦτα δὲ ἢ ἀναφέρονται μόνον ὡς ἀπειλή, ὡς εὐχή, ὡς προσδοκία ἢ καὶ τῷ ὄντι δίδονται καὶ λαμβάνονται, τότε δὲ ἀκούεται, οὕτως εἰπεῖν, ὁ συριγμός των. Δὲν ὑπάρχει δὲ ποινὴ καὶ τιμωρία, περὶ ἧς νὰ μὴ γίνηται λόγος ἐν τοῖς δράμασι τοῦ Πλάτου. Τούναντίον δὲ μετ' ἀνεκφράστου χάριτος περιγράφεται ὁ τρόπος, καθ' ὃν αἱ ἑταῖραι γινώσκουσι νὰ περιβάλλωσι διὰ θωπειῶν τὸν ἑραστήν. Αἱ γοητεῖαι αὐτῶν καὶ αἱ ἱκεσίαι ἐκφράζονται διὰ στίχων θελκτικωτάτης ἀφελείας. Ὅμοιως δὲ ἀποδίδεται ἡ εὐφράδεια καὶ ἡ τέχνη, μεθ' ὧν οἱ νέοι ἐκφράζουσι τοὺς πόνους των ἢ διατυπώνουσι τοὺς ὅρκους ἐν τῇ ἐκστάσει τῆς χαρᾶς ἢ κατὰ τὴν ἀπελπισίαν. Εὐφύεστα-

τος δὲ εἶναι ὁ τρόπος, καθ' ὃν ὁ Μιλφίων ἐν τῷ Καρχηδονίῳ (στχ. 365 ἐξ.) προσποιεῖται καὶ παραποιεῖ τὸν τρόπον τοῦ κυρίου του.

Μεταχειρίζονται δὲ συνήθως τὰ πρόσωπα τῶν κωμωδῶν τοῦ Πλαύτου εὐροῖαν καὶ ἀφρονίαν λόγων, ὑπερβολικὴν ἐνίοτε, ὅταν εἶναι καθ' οἷονδῆποτε τρόπον ἐξηρηθισμένη ἡ διάνοια αὐτῶν ἢ ὅταν μετεωρίζωνται εἰς ὕψος καὶ σεμνοπρέπειαν ἢ τέλος ὅταν πρόκειται νὰ δώσωσι ἐξηγήσεις. Ὑπάρχουσι μάλιστα περιστάσεις, καθ' ἃς μεταχειρίζονται ἐπὶ τῷ κωμικώτερον τυπικᾷ φράσεις εἰλημμένους ἐκ τῶν προσευχῶν, τῶν νόμων ἢ τῶν ἐπισήμων πολιτικῶν ἐγγράφων. Τὰ φλυαρήματα, τὰ ἀλαζονικά, καθῶς καὶ τὰ παθητικά ἢ εἰρωνικά ἀφηγήματα διατίθενται κατὰ τρόπον γοργότατον. Ἐκεῖ δὲ ὅπου ὁ ποιητὴς προτίθεται νὰ ἐμποίησιν οἰονδῆποτε αἰσθησιν διὰ τῆς τέχνης τῆς ῥητορικῆς, μεταχειρίζεται ποικίλα σχήματα παρομοιώσεως ἢ παρηγήσεως· εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι τὰ παρηχητικά σχήματα ἦσαν εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἐν παντὶ χρόνῳ οἰκειότατα καὶ ὅχι μόνον ἐν τῷ ἐμμέτρῳ λόγῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ πεζῷ. Ἡ δὲ ἐν τῇ αὐτῇ φράσει συσσωρεύσεις διαφόρων συνθέτων ἢ παραγῶγων μιᾶς λέξεως ἢ μιᾶς ῥίξης χρησιμεύει εἰς τὸ νὰ τονώσῃ εἰς ὑπερβολὴν τὴν ἔννοιαν καὶ τοιουτοτρόπως νὰ παράγῃ τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ζήλου, τῆς αὐθαδείας, τῆς λεπτολογίας καὶ ἐνίοτε τῆς ἀπορίας.

Πρὸς δὲ τὴν ῥηθεῖσαν εὐροῖαν τοῦ λόγου σχετικὴ πως εἶναι ἡ παρονομασία, ἥτοι τὰ λογοπαίγνια, σύνηθες καρύκευμα τοῦ διαλόγου, ὅπερ φυσικῶς προσιδιάζει εἰς τὰ κωμικώτατα τοῦ διαλόγου πρόσωπα, οἷον τοὺς δούλους, τοὺς παρασίτους κτλ., οἵτινες καὶ κατ' ἐξοχὴν τέρπονται μεταχειριζόμενοι τὰς παρονομασίας. Εἶναι δὲ ἡ χρῆσις αὐτῶν συνήθως ἀνάλογος πρὸς τὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ λέγοντος, διότι ἄλλοτε μὲν τὰ ἀστεία ταῦτα παίγνια ἐνέχουσι πολλὴν εὐφυΐαν καὶ λεπτότητα, ἄλλοτε δὲ εἶναι ὑπόψυχα ἢ μωρά. Καὶ τὰ μὲν πλεῖστα ἐξ αὐτῶν ἐφιλοτέχνησεν αὐτὸς ὁ Πλαῦτος, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ τινα, τὰ ὅποια παρέλαβεν ἐκ τῶν ἐλληνικῶν πηγῶν, ὅπως λόγου χάριν εἶναι τὰ παρο-

νομάζοντα λέξεις ἑλληνικάς καὶ μάλιστα τὸ ἑλληνικὸν ὄνομα προσώπων τοῦ δράματος. Οἱ ἀπλοϊκώτεροι, ὅπως ὁ Σωσίας ἐν τῷ Ἀμφιτρυόνι ἢ ἐκλαμβάνουσι πάντα τὰ λεγόμενα κατὰ γράμμα ἢ ἀποδίδουσι εἰς αὐτὰ διάφορον νόημα ἐκείνου, ὅπερ ἔχει κατὰ νοῦν ὁ λέγων, τοῦτο συμβαίνει λόγου χάριν ἐν τῷ διαλόγῳ, ὃν κάμνει ἐν τῷ Ἀλαζόνι ὁ νεαρὸς δοῦλος Λουκρίων καὶ ὁ δοῦλος τοῦ Ἀλαζόνος Παλαιστρίων. Ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ εἰς τὰς διαφορουμένας λέξεις ὑπόκειται αἰσχρὸν τι νόημα, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ διαφορούμενα προερχόμενα ἐξ αὐτῆς τῆς δραματικῆς καταστάσεως, ταῦτα δὲ εἶναι σπουδαιότερα καὶ προσδίδουσι καὶ εἰς τὰ σοβαρὰ ἀκόμη δράματα ὅχι ἐλίγην χάριν. Τὸ δὲ ἐν παραβολαῖς ἢ ἀλληγορικῶς ὁμιλεῖν προσήκει εἰς τοὺς κατεχομένους ὑπὸ ἀπορίας ἢ ἀποστροφῆς πρὸς τινα ἢ καὶ αὐθαδῶς λαλοῦντας, ὁ δὲ τοιοῦτος τρόπος τοῦ λέγειν ὑπὸ μορφὴν μάλιστα μύθου ἢ ἀπολόγου εἶναι συνηθέστατος ἀπὸ τοῦ Ἀρχιλόχου καὶ ἐφεξῆς ἐν τῇ σκωπτικῇ ποιήσει.

Ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ παρὰ προσδοκίαν ἐξαίρουσιν ἐπιχαρίτως τὴν φράσιν, ἣν τελευτῶσι, καὶ κάμνουσι ὀξύτερον τὸ σκῶμμα. Δοῦλοι ἰταμοὶ ἐφευρίσκουσι νέας λέξεις διατεινόμενοι, ὅτι αἱ συνήθεις καὶ ὑπάρχουσαι φαίνονται πλέον εἰς αὐτοὺς τετριμμένοι. Δὲν εἶναι δὲ παράξενον νὰ παρενέβαλε τὰ τοιαῦτα εἰς τὰς κωμῳδίας ὁ ποιητὴς πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ σκώψῃ ὠρισμένους ἀτυχεῖς νεολογισμοὺς ἄνευ αἰτίας εἰσαγομένους ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του εἰς τὴν γλῶσσαν. Ἐνίοτε δὲ τῶν νεοτεύκτων τούτων λέξεων οἱ σχηματισμοὶ ἀναφέρονται εἰς τινα διαλεκτικὰ ἰδιώματα τῆς γλώσσης, ἣν ἐλάλουν οἱ κάτοικοι τῶν ἀγρῶν καὶ τῶν ἐπαρχιῶν. Σημειωτέον δέ, ὅτι αἱ κατὰ τρόπον ἀλλόκοτον παραμεμορφωμένοι λέξεις καὶ αἱ καινολογίαι, κατασκευάσματα οὔσαι στιγμιαίας ἐμπνεύσεως καὶ οἰονεὶ ἐκτοξεύμεναι μετὰ τῆς δυνάμεως ἐκείνης, ἥτις ἰδιάζει εἰς πνεῦμα δημιουργικόν, ἄλλοτε μὲν χρησιμεύουσι πρὸς παρονομασίαν, ἄλλοτε δὲ πρὸς περιγραφὴν χαρακτῆρος. Ὄνόματα ὀργυιαῖα κατὰ τὸ μῆκος, τέρατα φοβερά, ἔχουσι πάντοτε σκοπὸν

τὴν κατάπληξιν, ἥ δὲ σημασία αὐτῶν, ἥτις εἶναι πάντοτε διαφανής, ἀποδεικνύει τὴν λεπτότητα τοῦ πνεύματος ἐκείνου, ὅστις τὰ πλάττει. Ἄλλη τις τεχνοτροπία λίαν ἐν χρήσει ἀπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ἐφεξῆς, ποικίλα δὲ ἔχουσα τὰ ἀποτελέσματα, εἶναι ἡ ἐν εἰδῇ ἐπώδου ἐπανάληψις τοῦ αὐτοῦ φρασειδίου, τοῦτο δὲ γίνεται πολλάκις ὅταν ἐπιμένῃ τις εἰς τὴν αὐτὴν ἀπάντησιν ἢ θέλῃ νὰ δηλώσῃ τὴν ἀνάγκην τῆς ἀποχωρήσεως, διὰ δὲ τοῦ τρόπου τούτου ἐκφράζεται ἡ σταθερὰ θέλησις, ἡ αὐτοπεποίθησις, ἡ πρόκλησις ἢ ἡ σκῶψις, ἡ ἀνυπομονησία ἢ ἡ κατάπληξις, ἢ εἰς τὴν ἀνάγκην ὑποταγὴ ἢ ὁ ἀπελπισμός. Καὶ ἄλλοτε μὲν εἶναι τὸ ταιούτον σχῆμα ἀπλὴ παιδιὰ ἄνευ κακίας, ἄλλοτε δὲ μαρτυρεῖ ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν, ἥτις πίπτει βαρεῖα ὡς ὁ σίδηρος καὶ ταχεῖα ὡς ἡ ἀστραπή.

Ὅχι δὲ μόνον εἰς ὕβρεις καὶ ὕβριστικὰς λέξεις εἶναι πλουσιωτάτη ἡ γλῶσσα τῆς κωμωδίας, ἀλλὰ καὶ εἰς λέξεις κολακευτικάς καὶ δηλωτικάς παντοειδῶν ἐπαίνων, περιέχει δὲ καὶ πολυειδεῖς μεταφορικὰς ἐκφράσεις ὁποίας μάλιστα ὁ δημῳδὸς οἶστρος ἐφευρίσκει διὰ τὴν βλακειάν καὶ τὴν πανουργίαν, τὰς δύο κατ' ἐξοχὴν κινητικὰς δυνάμεις τῆς κωμωδίας καὶ ἔτι μᾶλλον διὰ τὰ ποικίλα σοφίσματα τῆς ἀγυρτείας καὶ τῆς ῥαδιουργίας. Ὁ ἐφευρέτης λόγου χάριν ἐνὸς οἰουδήποτε δόλου παραβάλλεται κατὰ ταῦτα πρὸς ξυλουργόν, πρὸς ἀρχιτέκτονα, πρὸς ὑφάντην, πρὸς μάγειρον, πρὸς κουρέα, πρὸς ἀλιέα, πρὸς κυνηγόν, πρὸς πειρατὴν, πρὸς στρατηγόν, πρὸς ποιητὴν. Ὁ δόλος παραβάλλεται πρὸς μηχανὴν πελεκητὴν, τῆς ὁποίας συναρμολογοῦνται τὰ διάφορα μέρη καὶ τὸ ὅλον ἔπειτα τίθεται εἰς ἐνέργειαν ἢ πρὸς τρόπιν πλοίου, πρὸς τεχνικώτατον ὕφασμα, πρὸς στρατηγικὴν ἐξέλιξιν, πρὸς πολιορκίαν. Ὁ καθ' οὗ παρασκευάζεται ὁ δόλος εἶναι ἡ πόλις τῶν πολέμιων, συνήθως ἡ Τροία, ἢ πλοῖον, τὸ ὅποιον πρόκειται νὰ κυριευθῇ. Ὁ ἐξαπατῶμενος γέρων λέγεται μεταφορικῶς ὅτι ῥυκανίζεται (ὅπως τὰ ξύλα), κουρεύεται (ὡς τὸ πρόβατον), ἀπομαδίζεται (ὡς τὸ πτηνόν), ἀπολεπίζεται ἢ ἐξεντερίζεται (ὅπως ὁ ἰχθύς). Κατ' ἄλλην μεταφοράν ὁ γέρων σαγηνεύεται ἢ ἐμπίπτει εἰς τὰ δίκτυα, παγι-

δεύεται, ἰξεύεται, ἢ πάλιν πωλεῖται ὡς δοῦλος (μεταφορικῶς καὶ τοῦτο), ἐπισάπτεται ὡς ὄνος. Ὁ ἐπιτήδεις τοῦναντίον ἀπατεῶν τρίζει τὸν ἀπατῶμενον ἢ χειροτριβεῖ καὶ μάσσει αὐτόν, ὥπως ἐν τῷ βαλανείῳ, ὑπογράφει διὰ χρωμάτων τὸ πρόσωπόν του, λείχει, δάκνει, ἢ ἀπομύσσει αὐτόν (διὰ τὴν ἐξαναγκάσῃ τὴν παραδῶσιν τὸ ἀργύριον), ρίπτει καπνὸν εἰς τοὺς ὀφθαλμούς του.

Αἱ κωμωδίαὶ τοῦ Πλάτου ἔχουσι καὶ οὐκ ὀλίγα ἐλληνικὰ παραγεμίσματα, ἐξ οὗ φαίνεται, ὅτι κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους πολλαὶ ἐλληνικαὶ λέξεις θὰ ἦσαν κοινῆς χρήσεως. Οἱ δοῦλοι μάλιστα, οἵτινες ἄλλως ὠμίλουν πολλάκις ἐλληνιστί ἐν Ῥώμῃ, ἐλληνικὴν γυδαιολογίαν μεταχειρίζονται βλασφημοῦντες, ἐπιδοκιμάζοντες, καταρώμενοι καὶ πάντοτε μετὰ τόνου ἀκολάστου ἢ αὐθάδους, οἷον ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ πότου κατὰ τὸ τέλος τοῦ Στίχου, ἔνθα βλέπομεν ζωντανὴν εἰκόνα τῶν τοιούτων ὀργίων. Πάντα δὲ τὰ ὄργανα τῆς ἐλληνικῆς πολυτελείας, ἐνδύματα ἢ ἐπιπλα, σκεύη τῆς τραπέζης, τῶν λουτρῶν ἢ τῆς παλαίστρας, ὀνόματα ἀναφερόμενα εἰς τὰς τέχνας καὶ τὰ ἐπαγγέλματα, ὅσα τέλος πάντων πράγματα τοῦ βίου ἔχουσιν ἐλληνικὴν τὴν προέλευσιν, δι' ἐλληνικῶν λέξεων δηλοῦνται ἐν ταῖς κωμωδίαις τοῦ Πλάτου, οὐδὲ ὑπῆρχον ἀντίστοιχοι λατινικαὶ λέξεις, ἵνα γίνῃ χρήσις αὐτῶν. Ὡς πρὸς τὴν χρῆσιν ξένης γλώσσης ὁ Καρχηδόνιος παρέχει μοναδικὸν παράδειγμα κωμικοῦ στοιχείου ἐπὶ τούτου βασιζομένου. Ἐπὶ τῆς σκηνῆς παρίσταται Καρχηδόνιος μετὰ τῶν ἐταίρων αὐτοῦ. Τῶν ἀνθρώπων τούτων εἶναι ἀσύνηθες τὸ ἐξωτερικόν· εἶναι περιβεβλημένοι ἱμάτια καινοφανῇ καὶ ἄζωστα, ὥστε μετὰ μακρῶν πτυχῶν πλέουσι ταῦτα περὶ τὰ σώματά των, ὡς ἂν ἦτο πτέρωμα, φοροῦσι δὲ καὶ ἐνώτια. Πλὴν δὲ τούτου τὸ μελαψὸν χρῶμα τῶν Καρχηδονίων καὶ οἱ παράξενοι τρόποι των προσδίδουσιν εἰς τὰ δραματικὰ ταῦτα πρόσωπα ὅλως ἴδιον θέλγητρον, πρὸ πάντων δὲ ἡ γλώσσα, ἣν ὁμιλοῦσιν, εἰς ἡμᾶς μὲν νῦν ἀκόμῃ ἀνερμήνευτος, ἀλλὰ καταληπτὴ ἐξ ἅπαντος εἰς τοὺς Ῥωμαίους, καὶ ἡ ὁποία οὔτε ὑπὸ γραμματικὴν ἔποψιν ἦτο ὀρθή, οὔτε πρὸς τὴν γραπτὴν

αὐτῆς χρήσιν σύμφωνος, καθίστα ἀστείότατον τὸν διάλογον. Καὶ αὐτὴ ἡ δούλη καὶ τὸ τέκνον της ὁμιλοῦσι τὴν καρχηδονικὴν γλῶσσαν. Παράδοξος ἦτο τῷ ὄντι ἡ ἐπίνοια τοῦ Πλαύτου ποιήσαντος τὸν Ἄννωνα διαλεγόμενον εἰς τὴν βάρβαρον γλῶσσάν του πρὸς δοῦλον, ὅστις κωμικώτατα παρανοεῖ τὰ πράγματα καὶ διαστρέφει τὰς λέξεις, ἐν ᾧ ὁ ἄνθρωπος, ὅπως ἔπειτα γίνεται φανερόν, ὁμιλεῖ ἄριστα τὴν λατινικὴν. Ἡ δικαιολογία τοῦ προλόγου, ὅτι δηλαδὴ ἤξευρε μὲν πάσας τὰς γλώσσας, ἀλλὰ προσεποιεῖτο ὅτι δὲν ἤξευρε, δὲν εἶναι ἀποχρῶσα. Τὸ ῥωμαϊκὸν κοινόν, ὅπερ εἶχεν ἀκόμη ἐν τῇ μνήμῃ τὸν ὅχι πρὸ πολλοῦ γενόμενον λιθυκὸν πόλεμον, θὰ ἤκουε βεβαίως μετὰ χαρᾶς ἐν τῷ θεάτρῳ τοὺς λαρυγγώδεις φθόγγους τῆς σημιτικῆς γλώσσης τῶν πολεμίων, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ οἱ Ἀθηναῖοι τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοφάνους θὰ ἐτέρποντο ἀκούοντες τὰ περικοελληνικά τοῦ Ψευδαργάβα, ὅμοια πρὸς τὴν βαρβαροστομίαν τῶν Περσῶν πρέσβειων, ἢ τὸ ἀλλόκοτον ἰδίωμα τοῦ Σκύθου τοξότου, ἢ τὰς βαρβάρους λέξεις τοῦ Τριβαλλοῦ. Ἄλλως δὲ τὸ διγλωσσὸν κείμενον τοῦ μονολόγου, δι' οὗ ἀρchetαι ἡ πέμπτη πρᾶξις, διδάσκει ἡμᾶς ὅτι ὁ Ἄννων, κατὰ μὲν τὴν ἐτέραν διασκευὴν τοῦ δράματος, διελέγετο εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς λατινιστί, κατὰ δὲ τὴν ἐτέραν ἐξέφραζε τὰ αὐτὰ πράγματα εἰς τὴν πάτριον γλῶσσαν. Δὲν ὑπάρχουσι δὲ καθ' ὅλου πρόσωπα ἐν τῇ κωμῳδίᾳ τῶν Ῥωμαίων ὁμιλοῦντα ἄλλας ἰταλικὰς διαλέκτους, ὅπως παρὰ τῷ Ἀριστοφάνει οἱ Μεγαρεῖς καὶ οἱ Πελοποννήσιοι λαλοῦσι τὴν ἐγχώριον αὐτῶν διάλεκτον, ὀλίγους δὲ μόνον ιδιωτισμοὺς περιέχουσι τὰ ῥωμαϊκὰ δράματα εἰλημμένους ἐκ τῆς συνήθους γλώσσης τῆς Πραίνεστου ἢ ἄλλων πόλεων.

Εἶναι γνωστὰ δεκατριῶν κωμῳδιῶν τοῦ Πλαύτου τὰ ἐλληνικὰ πρωτότυπα, εἴτε διότι παρεδόθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν παλαιῶν καὶ τῶν ἐλληνικῶν δραμάτων καὶ τῶν ποιητῶν αὐτῶν τὰ ὀνόματα, εἴτε διότι ἀσφαλῶς ἢ τοῦλάχιστον πιθανῶς ταῦτα εἰκάσθησαν ὑπὸ τῶν νεωτέρων. Οἱ πρόλογοι διδάσκουσιν ἡμᾶς, ὅτι τὸ πρωτότυπον τοῦ Ἀλζόνος στρατιώτου (Miles glo-

rius) εἶναι ὁ ὁμοίως καλούμενος Ἀλαζῶν ἀγνώστου ὅμως ποιητοῦ, ὅτι ὁ Τριωβουλαῖος (Trinummus) καὶ ὁ Ἐμπορος (Mercator) προέρχονται ἐκ τοῦ Θησαυροῦ καὶ τοῦ Ἐμποροῦ τοῦ Φιλήμονος, ὅτι τὰ πρωτότυπα τῆς Κασίας (Casina) καὶ τοῦ Κάλω (Rudens) εἶναι οἱ Κληρούμενοι καὶ μία ἄλλη κωμωδία, ἥς ἀγνοεῖται τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα, τοῦ Διφίλου, ὅτι ἡ Ὀνικὴ (Asinaria) ἐγγράφη κατὰ μίμησιν τοῦ Ὀναγοῦ, ὃν ἐποίησεν ὁ Δημόφίλος, ἐντελῶς σχεδὸν ἀγνωστος ποιητής. Τῆς κωμωδίας, ἥτις ἐπιγράφεται Vidularia, ἡ ἀρχικὴ ὀνομασία ἐσώθη ἐν τῷ προλόγῳ, εἶναι Σχεδία, Σχεδιὰν δὲ ἐκ τῶν ἐλλήνων ποιητῶν ἔγραψεν ὁ Δίφίλος. Κατὰ τὴν διδασκαλίαν, ὁ Στίχος (Stichus) εἶναι μίμησις τῶν Ἀδελφῶν τοῦ Μενάνδρου, ὅχι ὅμως τῶν Ἀδελφῶν, οὓς μετέφρασεν ὁ Τερέντιος, ἀλλὰ ἄλλου ὁμωνύμου δράματος τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ. Ἡ Mostellaria ἔχει ὡς δευτέρον τίτλον καὶ τὴν ἐπιγραφὴν Φάσμα, δι' ἧς δηλοῦται δις ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος κωμωδία, ἀλλὰ Φάσμα ἐποίησεν ὁ Φιλήμων καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τοῦ Φιλήμονος τὸ δράμα εἶναι τὸ πρωτότυπον τοῦ λατινικοῦ Φάσματος. Ὁ Poenulus ὀνομάζεται ἐν τῷ προλόγῳ διὰ τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος Καρχηδόνιος, δὲν γινώσκομεν ὅμως ἀσφαλῶς, ἂν τῆς λατινικῆς κωμωδίας τὸ πρωτότυπον εἶναι τοῦ Μενάνδρου ὁ Καρχηδόνιος ἢ ἄλλου ἀγνώστου ποιητοῦ ὁμωνύμου δράμα, προέρχεται δὲ ἡ ἀμφιβολία αὕτη ἐκ τοῦ ὅτι τὰ σφζόμενα λείψανα τοῦ Καρχηδονίου τοῦ Μενάνδρου ὅχι μόνον δὲν συμφωνοῦσιν ἐντελῶς πρὸς τὰ ἀντίστοιχα μέρη τοῦ Καρχηδονίου τοῦ Πλαύτου, ἀλλ' ἐν τισὶ καὶ ὅλως διαφέρουσιν ἀλλήλων τὰ δύο κείμενα. Πιθανὸν εἶναι, ὅτι καὶ ὁ Ἀμφιτρυῶν ἐγγράφη κατὰ μίμησιν ὁμωνύμου δράματος τοῦ Ἀρχίππου, ποιητοῦ τῆς μέσης κωμωδίας, τοῦ ἐλληνικοῦ ὅμως δράματος τὰ διασωθέντα λείψανα εἶναι τόσον ἰσχνὰ καὶ ὀλίγα, ὥστε ἀδύνατον εἶναι ἐπ' αὐτῶν στηριζόμενοι νὰ βεβαιωθῶμεν περὶ τοῦ πράγματος. Τοῦναντίον δὲ ἀσφαλῆ τεκμήρια πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι αἱ Βακχίδες (Bacchides) τοῦ Πλαύτου προέρχον-

ται ἐκ τῆς κωμωδίας τοῦ Μενάνδρου, ἥτις ἐπεγράφετο Δίς ἐξαπατῶν, διότι ὅχι μόνον ἐν τῷ λατινικῷ δράματι ὑπάρχει διπλῇ ἀπάτῃ, ἀλλὰ καὶ τὰ λείψανα τοῦ ἐλληνικοῦ δράματος συμφωνοῦσι πληρέστατα πρὸς τὰ ἀντίστοιχα μέρη τοῦ λατινικοῦ. Παρητηρήθη ὡσαύτως λεκτικὴ ὁμοιότης μεταξὺ ἐνὸς χωρίου τῆς Κίστης (Cistellaria) καὶ τινων ἀποσπασμάτων τοῦ Μενάνδρου. Ἄν δὲ εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ποσειδίππος εἶναι ὁ μόνος ποιητής, ὅστις παρέστησε μαγείρους ὡς ἀνήκοντας εἰς τὴν μόνιμον τοῦ οἴκου θεραπαίαν, τότε πρὸς ἔργα τούτου τοῦ ποιητοῦ πρέπει νὰ σχετισθῶσι δύο τοῦ Πλαύτου κωμωδίαί οἱ Μέναιχμοι (Menaechmi) καὶ ὁ Curculio. Πλὴν δὲ τούτου τοῦ τεκμηρίου ἔχομεν καὶ τοὺς ἐξῆς δύο λόγους, οἵτινες δύνανται νὰ πείσωσιν ὅτι πρὸς τὸν Ποσειδίππον μᾶλλον ἢ πρὸς ἄλλον οἰονδήποτε πρέπει νὰ σχετισθῶσιν οἱ Μέναιχμοι. Ἐκ τοῦ 412 δηλαδὴ στίχου τῶν Μεναιχμῶν φαίνεται ὅτι ἡ ὑπόθεσις τοῦ δράματος πρέπει νὰ ταχθῇ ἐπὶ Ἰέρωνος (269—215 π. Χ.), ἡ δὲ χρονολογία αὕτη ἀποκλείει τοὺς πλείστους τῶν ἐπιφανῶν ποιητῶν, οἷον τὸν Φιλήμονα, τὸν Μένανδρον, τὸν Δίφιλον, τὸν Ἀπολλόδωρον καὶ ἄλλους, συμφωνεῖ δὲ πληρέστατα πρὸς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἐποίει ὁ Ποσειδίππος. Ἐπειτα γινώσκομεν ὅτι ὁ Ποσειδίππος ἔγραψε κωμωδίαν, ἥτις ἐπεγράφετο Ὅμοιοι, οἱ δὲ Μέναιχμοι, ὅπως καὶ ἀνωτέρω ἐλέχθη, εἶναι ὅμοιοι.

Δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἀνευρεθῶσιν ἐν ταῖς λατινικαῖς μεταφράσεσιν οἱ ἰδιαίτεροι χαρακτῆρες τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν, οἵτινες ἐποίησαν τὰ πρωτότυπα, ὥστε καὶ τοῦτο νὰ χρησιμεύῃ ὡς τεκμήριον, ὅπως σχετισθῶσι τὰ λατινικὰ δράματα πρὸς ὠρισμένα ἐλληνικά, αἱ δὲ γενόμεναι πρὸς κατόρθωσιν τοῦ πράγματος ἀπόπειραι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀπέτυχον. Διότι πρῶτον μὲν οἱ Ἕλληνες κωμικοὶ ἔχουσι καθ' ὅλου εἰπεῖν, πολλὴν πρὸς ἀλλήλους ὁμοιότητά, τοῦναντίον δὲ ἐν τοῖς δράμασιν αὐτῶν, ἃν καὶ τὸ τεχνικὸν τοῦτο γένος ἔχει οἰονεὶ σύμφυτον ἐν ἑαυτῷ τὴν ὁμοιομορφίαν, παρατηρεῖται πολλὴ ποικιλία ὡς πρὸς τὰ καθ' ἕκαστα, ἥτις ποικιλία

ἀποπλανᾷ καὶ δὲν ἀφίνει νὰ συναγάγῃ τις τὰ ὅμοια στοιχεῖα, ὥστε νὰ φθάσῃ εἰς ἀσφαλῆ συμπεράσματα. Ἐπειτα ὁ μεταφραστὴς διὰ τῆς προσωπικῆς αὐτοῦ ἐργασίας ἔχει, οὕτως εἰπεῖν, ἐμφυσήσῃ εἰς πάντας τὸ αὐτὸ πνεῦμα. Διὰ τοῦτο νομίζομεν, ὅτι πολὺ τολμηρὰ εἶναι ἡ γνώμη ἐκείνων, οἵτινες ἐφαντάσθησαν, ὅτι ὑπάρχει ὁμοιότης χαρακτῆρος μεταξὺ τοῦ Τριωβολαίου καὶ τοῦ Φάσματος καὶ ὅτι ἡ ὁμοιότης αὕτη προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι ἀμφότερα τὰ δράματα εἶναι μιμημάτα κωμωδιῶν τοῦ Φιλήμονος. Εἶναι μὲν ἀληθεῖς, ὅτι εἰς ἀμφότερας τὰς κωμωδίας τοῦ Πλάτου ὑπάρχει ἔμπορος, ὅστις ἐπανερχόμενος ἐκ τῆς ἀποδημίας εὐρίσκει τὸν οἶκόν του κατελιγμένον, ὅτι δοῦλός τις διαφωτίζει τὸν ἔμπορον περὶ τῆς καταστάσεως τῶν πραγμάτων καὶ ὅτι ἐπὶ τέλους ὁ ἔμπορος ἐπανακτᾷ τὴν ιδιοκτησίαν του, ἀλλὰ ταῦτα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἐξωτερικαὶ μόνον ὁμοιότητες ἄνευ ἄλλης σπουδαιοτέρας σημασίας. Τὰ δὲ εὐχαριστήρια ἅτινα ἀπευθύνει πρὸς τὸν σωτήρα Ποσειδῶνα ὁ ἔμπορος ἐν μὲν τῷ ἐνὶ δράματι διὰ μακροῦ ἄσματος, ἐν δὲ τῷ ἐτέρῳ δι' ὀλίγων ἱαμβικῶν στίχων, ὑποσχόμενος, ὅτι οὐδέποτε πλέον θὰ διακινδυνεύσῃ κατὰ θάλασσαν, οὐδεμίαν ἔχουσι καὶ ταῦτα σημασίαν πρὸς ἀπόδειξιν τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος ὑποθέσεως, διότι ἀμφότερα τὰ δραματικὰ ταῦτα μέρη εἶναι ἀπλοὶ κοινοὶ τόποι. Σπουδαιοτέρα εἶναι ἡ ἀναλογία, ἡ ὁποία ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο δραμάτων ἐν ἄλλοις αὐτῶν τόποις· ὅταν λόγου χάριν ὁ Στάσιμος ἐν τῷ Τριωβολαίῳ (στιχ. 515 ἐξ.) προσπαθεῖ νὰ πείσῃ τὸν Φίλωνα, ὅτι δὲν πρέπει νὰ παραλάβῃ τὸν ἀγρὸν, ἐκφοβίζων αὐτὸν διὰ τῆς ἀφηγήσεως ψευδῶν καὶ φανταστικῶν πραγμάτων, πράττει ὁμοίον τι πρὸς τὸν Τρανίωνα, ὅστις ἐν τῷ Φάσματι (στιχ. 455 ἐξ.) ἐμβάλλει ὡσαύτως τρόμον εἰς τὸν Θεοπροπίδην ἱστορῶν τὰ περὶ φόνων καὶ περὶ φαντάσματος καὶ ἐμποδίζει αὐτὸν νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸν οἶκόν του. Τὰ δὲ δύο ἄσματα τῶν φιλοσοφούντων νέων (Trip. 2, 1 καὶ Most. 1, 2) ἔχουσιν ὡσαύτως ὁμοιότητα πρὸς ἄλληλα. Ἄλλ' ἐὰν αἱ ἀναλογίαι προήρχοντο ἐκ τοῦ ὅτι ἀμφότεραι αἱ κωμωδίαὶ ἀπορρέουσιν ἐκ τοῦ Φιλήμονος,

ἔπρεπε τοιαῦτα στοιχεῖα νὰ εὐρίσκωνται καὶ ἐν τῷ Ἐμπόρῳ, ὅστις ὡσαύτως εἶναι μίμησις τοῦ Ἐμπορίου τοῦ Φιλήμονος. Τίς ἔμῳς θὰ ἀπέδιδεν εἰς τὸν Φιλήμονα τὸν Ἐμπορον τοῦ Πλάτου εἰς τοιοῦτους λόγους στηριζόμενος, ἂν τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο ἄλλοθεν βέβαιον; Ἡ εὐρεσις ἐν τῷ Ἐμπόρῳ εἶναι πενιχρά τις καὶ ἰσχνή, τὰ μέρη τῶν διαφορῶν προσώπων δὲν ἔχουσι καλὴν τὴν διάθεσιν, ἡ νίκη παραδείγματος χάριν τοῦ υἱοῦ ἐπὶ τοῦ πατρὸς δὲν δικαιολογεῖται ἀποχρώντως, ὑπάρχει δὲ καθ' ὅλον τὸ δρᾶμα καὶ τάσις τις πρὸς παιδιὰν καὶ φλυαρίαν ὅλως ἀντίθετος πρὸς τὸν δραστηκὸν χαρακτήρα τοῦ Τριωβόλου. Ἐν μῖα καὶ μόνῃ σκηνῇ τοῦ Ἐμπορίου δύναται τις νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν ποιητὴν τοῦ Φάσματος. Ἐν τῷ Φάσματι δηλαδὴ ὁ Τρανίων στενοχωρεῖται ὑπὸ τοῦ τοκογλύφου, ὅστις ἐνώπιον τοῦ Θεοπροπίδου ἀπαιτεῖ μετὰ κραυγῶν τὰ χρήματά του, ὁ Τρανίων μάτην προσπαθεῖ νὰ καθησυχάσῃ τὸν τοκογλύφον καὶ ἐπὶ τέλους ἀναγκάζεται νὰ ψευδολογήσῃ πρὸς τὸν γέροντα καὶ νὰ τὸν ἐξαπατήσῃ (Mostel. 3, 1), ὁμοίον τι δὲ συμβαίνει καὶ ἐν τῷ Ἐμπόρῳ· ὁ μάγειρος εὐρίσκειται ἀντιμέτωπος πρὸς τὸν Λυσίμαχον μετὰ τῶν προμηθειῶν τοῦ συμποσίου, τὸν ἐκθέτει ἐνώπιον τῆς γυναικὸς του καὶ διὰ τῆς ἐπιμόνου ἀφελείας του τὸν ἄγει εἰς ἀπελπισίαν (Mercat. 4, 4). Ἐν ἀμφοτέραις ταῖς σκηναῖς ὁ ποιητὴς κάμνει ἐπιτυχῇ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ χρῆσιν τῆς ἐπαναλήψεως τοῦ αὐτοῦ προστακτικοῦ τύπου *abi modo*. Θὰ ἐκινδυνεύει τις ὅμως ἀναντιρρήτως νὰ πλανηθῇ, ἂν στηριζόμενος ἄνευ ἄλλης στερεωτέρας βάσεως εἰς τυχαίας ὁμοιότητας τοῦ μύθου, τῆς πλοκῆς, τῶν χαρακτήρων, ἢ τινων λεπτομερειῶν τῆς κωμικῆς ἢ δραματικῆς τεχνοτροπίας, ἥθελεν ἐκ τούτων μόνον τεκμαιρόμενος συναγάγῃ τὸ συμπέρασμα ὅτι δύο ἢ πλείοτερα δράματα εἶναι ἀρχῇθεν ἔργα ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ. Ἡ ἐξέτασις τῶν σφύζομένων κωμωδιῶν τοῦ Πλάτου παρέσχεον ἤδη εἰς τὸν ἀναγνώστην ἱκανὰ ἐνδείγματα, ἵνα κρίνῃ περὶ τοῦ πράγματος, ἔτι δὲ πληρεστέραν καὶ σαφεστέραν ἔννοιαν τούτου

τοῦ ζητήματος θὰ λάβωμεν ἐπισκοποῦντες διὰ τὰ βραχέων λείψανα ἀπολεσθέντων δραμάτων, περὶ ὧν κατωτέρω γίνεται λόγος.

ΣΤΑΤΙΟΣ ΚΑΙΚΙΛΙΟΣ.

Ὁ Στάτιος Καικίλιος φαίνεται ὅτι ἦτο κατὰ μίαν περίπου γενεάν νεώτερος τοῦ Πλαύτου. Ἦτο δὲ Ἰνσουβρος τὸ γένος καὶ ὁ ἀρχαιότατος πάντων ἐκείνων τῶν εὐφυῶν ποιητῶν, οἵτινες ἐκ τῆς Ἀνω Ἰταλίας καταγόμενοι καὶ μεταφυτευθέντες εἰς τὸ Λάτιον, ἐνέχυσαν οἰονεὶ νέον αἷμα εἰς τὴν γραμματείαν τῶν Ῥωμαίων. Λέγουσιν ὅτι ἐγεννήθη ἐν Μεδιολάνῳ, ἦλθε δὲ πάντως παῖς ἔτι ὧν εἰς τὴν Ῥώμην, ἐνθα ἀνετράφη καὶ ἐπαιδεύθη, διότι ἐν τῇ Κελτικῇ πατρίδι τοῦ ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ γλῶσσα τῶν Ῥωμαίων δὲν εἶχον κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ἱκανῶς ριζοβολήσῃ. Οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἔθραυσαν τὴν ἐσχάτην ἀντίστασιν τῶν Ἰνσουβρων εἰμὴ κατὰ τὸ ἔτος 560 ἀπὸ Ῥώμης 194 π. Χ. μετὰ πολλὰς αἱματηρὰς συμπλοκάς γενομένας ὑπὸ τὰ τείχη τῆς πρωτευούσης αὐτῶν, τοῦ Μεδιολάνου. Ἀλλὰ τριάκοντα ἤδη ἔτη πρότερον (532—222) ὁ Μάρκελλος εἶχε κατανικήσῃ τοὺς Ἰνσουβρους ἐν τῇ περιφήμῳ ἐκείνῃ παρὰ τὸ Κλαστίδιον μάχῃ, καθ' ἣν ἐφόνευσεν ἰδίᾳ χειρὶ τὸν ἡγεμόνα αὐτῶν Βιριδόμαρον (σελ. 30). Μεταξὺ δὲ τῶν αἰχμαλώτων, οἵτινες τότε εἶχον παρακολουθήσῃ τὸ θριαμβευτικὸν ἄρμα τοῦ νικηφόρου ὑπάτου, θὰ ἦτο ἴσως καὶ ὁ νεαρὸς Καικίλιος μετὰ τῶν γονέων του. Καὶ πρῶτον μὲν ὀνομαζόμενος Στάτιος, εἰσῆλθεν ὡς δοῦλος εἰς τὸν οἶκον Ῥωμαίου ἀνδρὸς καλουμένου Καικιλίου καὶ διὰ τοῦτο, ὅτε βραδύτερον ἀπηλευθερώθη, ὠνομάσθη καὶ αὐτὸς Καικίλιος. Εἶναι δὲ πιθανόν, ὅτι τὴν ἀπελευθέρωσίν του ὤφειλεν εἰς τὴν εὐφυίαν του, διότι εὐθὺς ἀμέσως ἔγινε δεκτὸς εἰς τὸν ἐπὶ τοῦ Ἀβεντίνου λόφου ἰδρυμένον σύλλογον τῶν ποιητῶν καὶ συνώκησε πρὸς τὸν Ἐννιον, ὅστις εἶχεν ἔλθῃ εἰς τὴν Ῥώμην κατὰ τὸ ἔτος 550 ἀπὸ κρίσεως τῆς πόλεως. Κατ' ἐκείνον δὲ ἀκρι-

ὥς τὸν χρόνον, καθ' ὃν ἐμεσουράνει ἡ δόξα τοῦ Πλαύτου, ὁ νεαρός αὐτοῦ ἀντίπαλος, ὁ Καικίλιος, προσήνεγκεν εἰς τὸ κοινὸν τὰ πρῶτα δοκίμια τῆς δραματικῆς του τέχνης, ἀλλὰ δὲν εὐηρέστησε καὶ λέγεται μάλιστα, ὅτι οἱ θεαταὶ οὐδὲ ὑπέμενον μέχρι τέλους τῶν παραστάσεων νὰ ἀκούωσι τὰ δράματά του. Ἄλλ' ὁ ἱκανὸς θιασάρχης Ἀμβίβιος Τουρπίων (Ambivius Turpio), ἄνθρωπος δραστήριος καὶ ἐπιχειρηματικὸς, γινώσκων ἐκ πείρας ὅτι τὰ δραματικὰ ἔργα μόνον διὰ τῆς ἐπιμονῆς ἐπιβάλλονται εἰς τὸ κοινόν, δὲν ἀπεθαρρύνθη ἐκ τῶν πρώτων ἀποτυχιῶν· ἀναπαρέστησε τὰ αὐτὰ δράματα καὶ κατώρθωσεν, ὥστε πρῶτον μὲν μετὰ προσοχῆς νὰ τὰ ἀκούσῃ τὸ κοινόν, ἔπειτα δὲ καὶ μετὰ χαρᾶς, οὕτω δὲ ἀνεπτέρωσε καὶ τὸ θάρρος τοῦ νεαροῦ ποιητοῦ, ὅστις εἶχε σχεδὸν ἐξανασθῆ ὑπὸ ἐχθρικῆς συστάσεως ὁμοτέχνων νὰ ἀποσυρθῇ τοῦ δραματικοῦ σταδίου. Κατὰ τὸ ἔτος 575—179 ὁ Καικίλιος ἐθεωρεῖτο πλέον ὡς ὁ πρῶτος τῶν Ῥωμαίων κωμικῶν ποιητῶν, διότι εἶχεν ἤδη ἀποθάνῃ ὁ Πλαῦτος. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές, ὅτι οἱ ἔνθερμοι ὁπαδοὶ καὶ ζηλωταὶ τοῦ Πλαύτου ἐπίστευσαν, ὅτι τὸ κωμικὸν πνεῦμα εἶχε μετὰ τοῦ ποιητοῦ συγκαταβῆ εἰς τὸν τάφον καὶ ὅτι ἡ Ῥωμαϊκὴ σκηνὴ εἶχεν ἀπομείνῃ ἔρημος, ἀλλ' ὅμως οἱ ἀμεροληπτότεροι τῶν ἀνθρώπων μετὰ χαρᾶς ἐστρέφοντο πρὸς τὸν ἀνατέλλοντα νέον ἀστέρα τῆς κωμωδίας, διότι τοῦ Πλαύτου ὁ διάδοχος ἔδιδε νέαν διεύθυνσιν εἰς τὴν τέχνην. Φίλος δὲ ὢν ὁ Καικίλιος καὶ ἴσως μαθητὴς τοῦ ἐλληνομαθοῦς Ἐννίου εἶχε πλειοτέραν τοῦ Πλαύτου εὐλάβειαν πρὸς τὴν τεχνικὴν μορφήν τῶν ἐλληνικῶν παραδειγμάτων καὶ προσεπάθει κατὰ τὸ δυνατόν πρὸς ἐκείνων τὴν τελειότητα νὰ πλησιάσῃ. Αἱ 39 ἢ 40 τῶν κωμωδιῶν του ἐπιγραφαί, ἐξ ὧν οὐδεμία ὑπάρχει ἐν τοῖς ἔργοις τῶν πρὸ αὐτοῦ δραματικῶν ποιητῶν, δεικνύουσι, μὴ ὑπολογιζομένων τῶν κυρίων ὀνομάτων, ὅτι ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ὁ Καικίλιος ἔκαμε τῶν ἐλληνικῶν λέξεων διπλασίαν χρῆσιν ἢ τῶν λατινικῶν. Περὶ δὲ τῶν κωμωδιῶν ἐκείνων, αἵτινες ἀναφέρονται ἄλλοτε μὲν δι' ἐλληνικοῦ τίτλου καὶ ἄλλοτε διὰ λατινικοῦ, ῥητέον ὅτι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα οἱ μὲν

λατινικοί τίτλοι ἀνήκουσιν εἰς τὴν παλαιότεραν περίοδον τῆς δραματικῆς παραγωγῆς τοῦ ποιητοῦ, ὅτε δηλαδὴ ἔζη ἀκόμη ὁ Πλάυτος καὶ ἴσχυεν ἐπομένως ἡ ῥωμαϊκώτερα τάσις, ἣν αὐτὸς εἶχε δώσει εἰς τὰ τοιαῦτα, οἱ δὲ ἑλληνικοὶ εἰς τὴν ὑστερωτέραν, ὅτε κατῴσχυεν ἡ ἐπίδρασις τοῦ Καικιλίου. Ἄλλων δὲ πάλιν κωμωδιῶν ἀναφέρονται συγχρόνως δύο ἐπιγραφαί, μία ἑλληνικὴ καὶ μία λατινική, οἷον· *Obolostates sive Faenerator, Hypobolimaesus sive Subtilivus*, προέρχεται δὲ τοῦτο ἐκ τοῦ ὅτι παρεστάθησαν αἱ κωμωδίαι ἐκεῖναι κατὰ διαφόρους ἐποχὰς καὶ ὑπὸ διάφορον τίτλον, ἔπειτα δὲ ἀμφότεροι οἱ τίτλοι ἀνεγράφησαν ἐν τοῖς ἀντιγράφοις. Καὶ ὁ μὲν λατινικὸς τίτλος ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὴν πρώτην παράστασιν, ὁ δὲ ἑλληνικὸς εἰς ἄλλην μεταγενεστέραν, δὲν εἶναι ὅμως ἀπόδλητος καὶ ἡ ἄλλη γνώμη, ὅτι δηλαδὴ ὁ Καικίλιος εἶχε δώσει κατὰ τὰς πρώτας τοῦ ἀποτυχίας ἑλληνικὴν ἐπιγραφὴν εἰς τὰ δράματα καὶ ὅτι ἔπειτα κατὰ συμβουλήν ἴσως τοῦ θιασάρχου ὑπέκυψεν εἰς τὴν ἐπικρατοῦσαν συνήθειαν ἐπιγράψας αὐτὰ κατὰ τὴν δευτέραν παράστασιν λατινιστί, ἐπαναλαβὼν ἔπειτα πάλιν τοὺς τίτλους τοὺς ἑλληνικοὺς. Καὶ μεταξὺ δὲ τῶν λατινικῶν τίτλων ὑπάρχουσί τινες ἐνδεικνύοντες καινοφανῆ θέματα, οἷον· Ἐξόριστος (*Exul*), Τελώνης (*Portitor*), Πύκτης (*Pugil*), Θρίαμβος (*Triumphus*), Τινὲς δὲ ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ἀναφέρονται ἀμέσως εἰς τὸν βίον τῶν Ἀθηναίων, οἷον· Χαλκεῖα (κατὰ τὰ Χαλκεῖα ἴσως τοῦ Μενάνδρου), Ἐπίκληρος (ὅπως ἐπιγράφονται καὶ πολλαὶ ἑλληνικαὶ κωμωδίαι ἀπὸ Ἀντιφάνους μέχρι Διφίλου), Πρόγαμος (ἴσως κατὰ Μένανδρον). Ἡ δὲ κωμωδία ἡ ἐπιγραφομένη Ἐπίσταθμος (= ὁ φροντιστὴς ὁ ἐπιφορτισμένος τὴν ἀνεύρεσιν καὶ διανομὴν τῶν καταλυμάτων εἰς τοὺς στρατιώτας), ἥτις εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐφιλοπονήθη κατὰ μίμησιν ὁμωνύμου δράματος τοῦ Ποσειδίππου, διεδραματιζέτο ἴσως ἐν Ἀσίᾳ. Ὁ ἐξ αὐτοῦ ἐστὼς (*Exhaustuos*) καὶ ὁ Ἀνδρόγυρος (κατὰ Μένανδρον ἴσως) ἦσαν, καθὼς φαίνεται, κωμωδίαι χαρακτήρων. Ὁ Νόθος Νικασίων (κατὰ τὸ παράδειγμα πιθανῶς τοῦ Νόθου τοῦ Φιλήμονος) θὰ διεδρα-

μάτιζεν ιδιαίτερα περιστατικά τοῦ οἰκογενειακοῦ βίου. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ὀνόματα δηλωτικὰ ἐταιρῶν, οἷον· Χρυσίον, Ὑμνίς (Ὑμνίς ἐλέγετο καὶ μία περίφημος κωμωδία τοῦ Μενάνδρου) καὶ γενικώτερον Ἑταίρα (Meretrix). Παρεμφερῇ ὑπόθεσιν εἶχον αἱ δύο κωμωδίαι αἱ ἐπιγραφόμεναι Ὑποβολιμαῖος Χαιρέστρατος (Hypobolimaëus Chaerestratus) καὶ Ὑποβολιμαῖος Αἰσχίνης (Hypobolimaëus Aeschinus), οἱ δὲ δεύτεροι τίτλοι τοῦ ἐτέρου τῶν δύο τούτων δραμάτων (Subditivos, Rastraria) καθιστῶσιν πιθανὴν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι τὸ ὄραμα πολλάκις παρεστάθη. Σημειωτέον δέ, ὅτι πέντε ἀττικάι κωμωδίαι ἐπιγράφονται Ὑποβολιμαῖοι, τοῦ Ἀλέξιδος, τοῦ νεωτέρου Κρατίνου, τοῦ Εὐδόξου, τοῦ Φιλήμονος καὶ τοῦ Μενάνδρου. Τοῦ Μενάνδρου μάλιστα ὁ Ὑποβολιμαῖος ἔχει καὶ δευτέραν ἐπιγραφὴν Ἀγροϊκος (Rastraria). Κατὰ ταύτην δὲ τοῦ Μενάνδρου τὴν κωμωδίαν διεσκεύασεν ὁ Καικίλιος τὸν Ὑποβολιμαῖον Χαιρέστρατον· παρίστανε δὲ τὴν ἀντίθεσιν δύο ἀδελφῶν, ὧν ὁ μὲν εἰς εὐνοοῦμενος ὑπὸ τοῦ πατρὸς εἶχεν ἀνατραφῆ ἐν τοῖς ἀγροῖς ἀπλούστατα καὶ ὑπὸ τὴν πατρικὴν ἐπίβλεψιν, ἐν ᾧ ὁ ἕτερος εἶχε μετ' ἐπιμελείας παιδευθῆ ἐν τῇ πόλει ὑπὸ παιδαγωγοῦ. Ὁ ἐν τῇ πόλει παιδευθεὶς ἠκολούθησε σχολιὰν ὁδόν, ἀλλὰ καὶ ὁ ἕτερος περιπλέκεται εἰς τὸν ἔρωτα μιᾶς ψαλτρίας. Δὲν ἠξεύρομεν δὲ τίς ἐκ τῶν δύο εἶναι ὁ ὑποβολιμαῖος. Καθ' ὅλου δὲ εἰπεῖν, φαίνεται, ὅτι ἐκ πάντων τῶν Ἑλλήνων κωμικῶν τὸν Μενάνδρον προετίμα ὁ Καικίλιος, διότι δεκαεὶς κωμωδίαι του, ὅπως δύναται τις ἐκ τῶν ἐπιγραφῶν νὰ συμπεράνη, ἀναγονται σχεδὸν πᾶσαι ἀποκλειστικῶς εἰς τὸν Μενάνδρον. Εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι κατὰ μίμησιν τοῦ Μενάνδρου ἐποίησε τοὺς Συνεφῆθους καὶ τὸ Πλόχιον (=Περιδέραιον). Καὶ οἱ μὲν Συνέφηβοι ἀντὶ τοῦ συνήθους ἔραστοῦ τοῦ ἐξαπατῶντος τὸν πατέρα του, εἶχον νέον, ὅστις δυσηρσετεῖτο ἕνεκα τῆς μεγάλης ἐπιεικειᾶς καὶ τῆς ὀχληρᾶς ἐλευθεριότητος τοῦ γεννήτορος, ἐθεώρει δὲ εὐτυχεῖς τοὺς πιεζομένους υἱούς, οἵτινες εἶχον τὴν εὐχαρίστησιν νὰ δολιεύωνται διὰ τῶν γνωστῶν τρόπων γέροντα πατέρα, φιλάργυρον καὶ

ἀναίσθητον, ἐν ᾧ αὐτὸς ἦτο ἐστερημένος τούτου τοῦ ἀγαθοῦ. Αὐτὸς δὲ ὁ ἴδιος, ἢ ὁ φίλος του (διότι ἡ φιλία των εἶναι ἡ βάσις τοῦ μύθου) λαμβάνει πείραν καὶ ἄλλου ἀνηκούστου πράγματος, περὶ οὗ καὶ παραπονεῖται ὡς περὶ τερατώδους φαινομένου, ὅπερ θὰ προεμάντευε συμφορὰν· μία δηλαδὴ ἑταῖρα ἀρνεῖται νὰ λάβῃ χρήματα παρὰ τοῦ ἐραστοῦ αὐτῆς. Τοῦ δὲ Πλοκίου ἡ ὑπόθεσις δύναται ἔτι κάλλιον νὰ ἀποκατασταθῇ. Τὸ δράμα συμβαίνει μετὰξὺ δύο γειτονικῶν οἰκογενειῶν, ἐν τῇ μιᾷ ἐξ αὐτῶν ὑπάρχει γέρον βασανιζόμενος ὑπὸ ἀπηνόους συζύγου, ἥτις στηριζομένη εἰς τὴν μεγάλην της προῖκα παραφυλάττει δι' ἀγρύπνων ὁμμάτων τὴν συζυγικὴν πίστιν τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς καὶ προστάσσει μάλιστα τὸν ταλαίπωρον σύζυγον νὰ πωλήσῃ μίαν ὠραίαν δούλην, ἣν εἶχε καὶ ἐφ' ἧς μετὰ χαρᾶς ἀνεπαύοντο οἱ ὀφθαλμοὶ του. Ὁ υἱὸς εἶχε μνηστευθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ γείτονος, νέαν πτωχήν, πρὶ ὀλίγου χρόνου ἐλθοῦσαν εἰς τὴν πόλιν ἐκ τῶν ἀγρῶν, ὅπου ἔως τότε διέτριβεν. Εἶχον ἤδη παρασκευασθῇ τὰ τοῦ γάμου, ὅτε αἰφνης πρὸς μέγαν τρόμον καὶ μεγάλην λύπην τοῦ ἀγαθοῦ πατρός, ἐπέρχεται εἰς τὴν μνηστήν πρόωρος τοκετός, οὗτινος ἀρνεῖται ὁ μνηστήρ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν καρπὸν. Εὐτυχῶς ὅμως ὑπάρχει ὡς σημεῖον ἀναγνωρίσεως ἐν περιδέραιον (ἐξ οὗ ἐπιγράφεται καὶ ἡ κωμωδία Πλόκιον), δι' οὗ τῷ ὄντι ἀναγνωρίζει ὁ μνηστήρ, ὅτι ἄγνωστός τις νέα, πρὸς ἣν μίαν ἐσπέραν εἶχεν ἔλθῃ εἰς σχέσεις κατὰ τινὰ ἀγροτικὴν πανήγυριν, εἶναι αὐτὴ ἡ μνηστὴ του καὶ ὅτι ἐπομένως δὲν ὑπῆρχεν ἀφορμὴ νὰ ἐρυθριᾷ διὰ τὴν ἀνέλπιστον καὶ πρόωρον πατρότητα. Ὁ Αὔλος Γέλλιος ἀντιπαραβάλλει χωρία τοῦ Μενάνδρου ἐκ τοῦ Πλοκίου πρὸς τὰ ἀντίστοιχα χωρία τοῦ Καικιλίου, ἡ δὲ ἀντιπαραβολὴ αὕτη πείθει καὶ ἡμᾶς, ὅτι εἶναι ὀρθὴ ἡ γνώμη του, καθ' ἣν ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς ἀτεχνότερον ἀνταπέδωκε τὴν μεγαλοπρέπειαν, τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν λεπτότητα τοῦ λεκτικοῦ τόνου τοῦ Μενάνδρου καὶ ὅτι ἐν γένει χονδρικῶς μετέφρασε τὴν ἐλληνικὴν ταύτην κωμωδίαν διαφθείρας μάλιστα ἐνιαχοῦ τὸ πρωτότυπον δι' ἀπειροχάλων προσθηκῶν ἢ ἀφαιρέσεων. Ἀντὶ ἐνὸς ἱαμδικοῦ μονο-

λόγου τοῦ πιεζομένου συζύγου, ὁ Καικίλιος κατεσκεύασεν ᾄσμα (canticum) ποικίλων ῥυθμῶν, ἔνθα ἐκ τοῦ πρωτοτύπου μόνον ἡ γενικὴ ἔννοια ἐτηρήθη, τοῦτο δὲ τὸ ᾄσμα, ἴδιον τοῦ Καικιλίου κατασκεύασμα, ἔχει μὲν καὶ ζωὴν καὶ ἐκφράσεως ἐνάργειαν, ἀλλ' ὁ χρωματισμὸς αὐτοῦ καθ' ὅλου εἶναι καὶ ἄτεχνος καὶ βαρὺς. Νομίζει τις, ὅτι ἀκούει τὴν φωνὴν τῆς φοβερᾶς γυναικὸς διαυχνιζομένης καὶ πανηγυριζούσης ἐν κύκλῳ φιλικῶ τὴν νίκην τῆς καὶ τὴν ἦτταν τοῦ εὐθήους συζύγου τῆς. Οὔτε δὲ τὸν λεκτικὸν τρόπον οὔτε τὴν ἔκφρασιν καθ' ὅλου τοῦ Μενάνδρου ἐμιμήθη ὁ Καικίλιος, ἀλλὰ τὸ σύνολον ὁμῶς τοῦ μύθου καὶ τὴν δραματικὴν οἰκονομίαν τοῦ πρωτοτύπου φαίνεται ὅτι πιστῶς ἀπέδωκε, διότι ἀπέφευγε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸν συμφορμὸν καὶ περιωρίζετο εἰς τὴν ἀπομίμησιν ἢ τὴν διασκευὴν μιᾶς καὶ μόνης ἑλληνικῆς κωμωδίας. Ἐνεκα δὲ ταύτης τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς καλῆς ἐκλογῆς, ἣν ἔκαμνε μιμούμενος τὰ ἄριστα ἔργα τοῦ Μενάνδρου, ἐπαινεῖται ὑπὸ τοῦ Οὐάρρωνος ὁ Καικίλιος, ὅτι ὡς πρὸς τὴν ἐξεργασίαν τοῦ δραματικοῦ μύθου ὑπερέχει πάντων τῶν κωμικῶν ποιητῶν καὶ πάντες δὲ οἱ κριτικοὶ οἱ νομίζοντες, ὅτι ἐκείνη ἀκριβῶς ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ κυριώτατον τοῦ σκηνικοῦ ποιητοῦ προσὸν ἀπονέμουσιν εἰς τὸν Καικίλιον τὰ πρωτεῖα. Καὶ ὅσα δὲ δράματα τοῦ Καικιλίου ἠδυνήθησαν νὰ ζήσωσι παριστανόμενα ἐν τῷ θεάτρῳ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Κικέρωνος (Ἵμνις, Ὑποβολιμαῖος, Πλόκιον, Συνέφηβοι) εἶναι κατὰ σύμπτωσιν πάντα ἐκ τῶν τοῦ Μενάνδρου. Μετὰ πόσης δὲ δυνάμεως ἐξέφραζεν ὁ Καικίλιος τὰ πάθη δυνάμεθα καὶ τώρα ἀκόμη νὰ λάβωμεν ἔννοιαν ἀναγινώσκοντες τὸν ἐν τοῖς λειψάνοις τοῦ ποιητοῦ διασωθέντα νουθετικὸν λόγον, δι' οὗ πατήρ τις ἐπιτιμᾷ τὴν κουφόνοιαν τοῦ υἱοῦ του. Τοιαῦται δὲ σκηναὶ θὰ ἤρεσκον ἀκόμη καὶ εἰς τὰς μετέπειτα γενεάς, εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι τοῦ Αὐγούστου οἱ σύγχρονοι ἐπὶ ἡνῶν τὸ βάρος (gravitas) τῆς ἐκφράσεως ἐν ταῖς κωμωδίαις τοῦ ποιητοῦ καθὼς καὶ τὰς ἐν αὐταῖς πολλὰς γνῶμας καὶ τὰς γενικωτέρας σκέψεις. Τοιαῦται γνῶμαι καὶ σκέψεις, ὧν ἦσαν πλήρεις αἱ κωμωδίαὶ τοῦ Μενάνδρου, σφύζον-

ται καὶ ἐν τοῖς ἀποσπάσματι τοῦ Καικιλίου καὶ μία δὲ περὶ τοῦ ἔρωτος ῥῆσις ἐξ ἀγνώστου κωμωδίας, ἣτις εἶναι κατὰ λέξιν μετάφρασις Εὐριπιδείου ῥήσεως, ἣν διέσωσεν ὁ Στοβαῖος, πρέπει ἴσως καὶ αὐτὴ νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Μένανδρον. Μεταξὺ δὲ τῶν ἀφορισμῶν τούτων ὑπάρχει καὶ ὁ ἐξῆς ἀπλοῦς μὲν, ἀλλὰ πικρὸς στίχος «φυτεύει δένδρα (ὁ γέρον), ἅτινα θά εἶναι ὠφέλιμα εἰς ἄλλην γενεάν».

Καὶ δύναμιν λοιπὸν εἶχεν ὁ Καικίλιος καὶ ἱκανὴν εὐφυΐαν, ὥστε νὰ δίδῃ εἰς τὴν λέξιν αὐτοῦ καὶ τὴν φράσιν ἴδιον χαρακτήρα, ἀλλὰ δὲν εἶχεν ὅμως κατὰ τὴν γνώμην τῶν ἀκριβεστέρων κριτικῶν ἀσφαλῆ αἰσθησιν τῆς γλώσσης ἐν ταῖς λεπτομερείαις, οὐδὲ τὴν τελείαν ἐκείνην γραμματικὴν ἀκρίβειαν, ἃς ἔχουσι μόνον οἱ μεγάλοι καὶ παραδειγματικοὶ συγγραφεῖς, διὰ τοῦτον δὲ τὸν λόγον καὶ ὁ Κικέρων νομίζει αὐτὸν κακὸν παράδειγμα λατινισμοῦ. Ἀκριβῶς δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου τοῦ Καικιλίου (ἀπέθανε κατὰ τὸ 586—168), ἐπεφάνη εἰς αὐτὸν διάδοχος, ὅστις ἔμελλε νὰ δώσῃ εἰς τὴν δραματικὴν γλῶσσαν ἐκείνην τὴν τελειότητα καὶ ἀκρίβειαν, ἣτις ἕως τότε εἶχεν ὑπάρξῃ ἀνέφικτος· ὁ διάδοχος οὗτος εἶναι ὁ Τερέντιος. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ εἶχεν ἤδη ἀποθάνῃ ὁ Καικίλιος, ὅτε παρέσχεν εἰς τὸ θέατρον τὰ πρῶτά του δράματα ὁ Τερέντιος, ἀλλ' οἱ θηρεύοντες ὅμως τοὺς μύθους καὶ τὰ ἀνέκδοτα λέγουσιν ὅτι ὁ γηραιὸς διδάσκαλος κατὰ τὴν δύσιν τοῦ σταδίου τοῦ συνηγῆθη πρὸς τὸν Τερέντιον, οὗτινος τότε ἀνέτελλεν ὁ ἀστήρ. Κατὰ ταύτην δὲ τὴν παράδοσιν, ἣτις εἶναι ἴσως ἀπλοῦν ἐπινόημα, ὁ πτωχὸς καὶ μετριοφρων Τερέντιος, νεώτατος ὢν τὴν ἡλικίαν, μετὰ τὴν ἐν τῷ θεάτρῳ ἀποτυχίαν τῆς πρώτης τοῦ κωμωδίας, ἀνέγνωσε τὸ δράμα πρὸς τὸν Καικίλιον, ὅστις εὐθὺς ἀπὸ τῶν πρώτων στίχων διέγνωσε τὴν εὐφυΐαν τοῦ νεαροῦ ὁμοτέχνου καὶ ἐπεθάρρυνεν αὐτὸν εἰς τὸ στάδιον τῆς τέχνης. Ὅπως δὴποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, τὸ ἀνέκδοτον τοῦτο ἐπαρκῶς μαρτυρεῖ περὶ τῆς τεχνικῆς ὁμοφυΐας τῆς ὑπαρχούσης μεταξὺ τῶν δύο ποιητῶν, ὧν ἡ νεότες ἔχει ὡσαύτως πολλὴν ὁμοιότητα.

ΠΟΠΛΙΟΣ ΤΕΡΕΝΤΙΟΣ ΑΦΡΟΣ

Ὅχι πολὺν χρόνον μετὰ τὸ ἔτος 570 ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης, ἦλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ῥωμαίου συγκλητικοῦ Τερεντίου Λουκανοῦ μικρὸν παιδίον ἐξ Ἀφρικῆς. Τὸν μικρὸν τοῦτον δοῦλον, ὃν εἶχεν εἴτε ἀγοράσῃ εἴτε λάβῃ ὡς δῶρον, ἐφρόντισεν ὁ Λουκανὸς νὰ ἀναθρέψῃ καὶ νὰ παιδεύσῃ, ὅπως ἐπαιδεύοντο τῶν ἐπιφανῶν οἰκῶν τὰ τέκνα, διότι καὶ ὠραῖος ἦτο καὶ φύσιν εἶχε δεξιάν. Τῷ ὄντι δὲ ὁ νέος Πόπλιος Τερέντιος Ἀφρος ἢ Λίβυς (διότι ἀπελευθερωθεὶς ἔπειτα προσέλαβε μὲν τὸ ὄνομα τοῦ Τερεντίου, ἐτήρησε δὲ καὶ ἐκεῖνο, ὅπερ ἐδόηλου τὴν χώραν, ἐξ ἧς κατήγετο) ἕνεκα τῆς ἐρασιμότητος καὶ τῆς ἐπιμεμελημένης αὐτοῦ ἀγωγῆς καὶ παιδείας ταχέως ἤρχισε νὰ σχετίζεται πρὸς τοὺς ἐπιφανεστάτους κύκλους τῆς ἐν Ῥώμῃ κοινωνίας. Οἱ νεώτεροι τῶν εὐγενῶν, οἵτινες γινώσκαι ἤδη ὄντες τῆς ἐλληνικῆς γραμματείας, προσεπάθουν νὰ γεωργῶσι μὲν τὴν μητρικὴν τῶν γλῶσσαν, ὥστε νὰ προσδίδωσιν εἰς αὐτὴν τὴν προσήκουσαν ὀρθοτέειαν καὶ ἀκρίβειαν καὶ συγχρόνως νὰ καθιστῶσι καὶ τὸν βίον αὐτῶν καὶ τὸν λόγον ἀστεϊότερον (urbanitas), ἦσαν τότε συντεταγμένοι περὶ τὸν Πόπλιον Σκηπίωνα τὸν Ἀφρικανόν. Ὁ Σκηπίων ἦτο περίπου συνομήλικος πρὸς τὸν Τερέντιον, ὁ δὲ φίλος αὐτοῦ Γάιος Λαίλιος κατὰ τι πρεσβύτερος ἀμφοτέρων. Συνέδεε δὲ εἰς οἰκειοτάτην ψυχικὴν ἐπικοινωνίαν τὸν Σκηπίωνα καὶ τὸν Λαίλιον ἢ εἰς τοὺς Ἑλληνας ἰδιάζουσα ἐκείνη ἰδανικὴ καὶ ἐνθουσιώδης μετὰξὺ νέων ἀνδρῶν φιλία, ἥτις περιγράφεται ἐν τοῖς διαλόγοις τοῦ Πλάτωνος. Ἐπιβαρρυνόμενος λοιπὸν ὑπὸ τοιούτων πεφωτισμένων προστατῶν ἀφιέρωσεν ὁ Τερέντιος εἰς τὴν κωμωδίαν τὴν ποιητικὴν αὐτοῦ εὐφυΐαν. Καὶ πρῶτον μὲν ἐσκέφθη ὅτι ἔπρεπε νὰ προσαρμοσθῇ εἰς τὴν Ῥωμαϊκὴν σκηνὴν ὁ Μένανδρος κατὰ τρόπον τεχνικώτερον καὶ ὅχι, ὅπως ἕως τότε εἶχον πράξῃ οἱ προκάτοχοί του, οἵτινες ἦσαν ἡναγκασμένοι νὰ παραβλέπωσι πολλάκις τὴν αἰτιατὴν χάριν καὶ λεπτότητα ἕνεκα τῶν ἀγροϊκοτέρων ἀπαι-

τήσεων τοῦ ἀπειροκάλου κοινοῦ. Ὅθεν, εἰς τὰς ἀδρομερεστέρας, καὶ οἰοεὶ βαναυσότερας διασκευάς, τὰς ὁποίας ἐτεχνουργεῖ καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Καικίλιος, ἤθελεν ὁ Τερέντιος νὰ ὑποκαθιστᾷ ὅχι μὲν βεβαίως πιστὴν καὶ κατὰ λέξιν μετάφρασιν, πάντως ὅμως λεπτοτέραν μίμησιν. Ἵνα δὲ ἀντισηκώνῃ τὴν λέπτυνσιν ἐκείνην τοῦ τόνου, ἣν ἀπῆτει ἡ προιοῦσα ἡμέρωσις τοῦ κοινωνικοῦ βίου, διὰ συνθέσεως πολυπλοκωτέρας πρῶτον μὲν κατέφυγε πάλιν εἰς τὸν συμφυρμὸν, ἔπειτα δὲ διὰ καταλληλοτέρας διανομῆς τῶν δραματικῶν μερῶν κατέστησε πολυαριθμότερα τὰ δραματικὰ πρόσωπα καὶ διεμόρφωσεν οὕτω τὴν ὅλην δρᾶσιν κατὰ τρόπον καὶ ποιικιλώτερον καὶ τεχνικώτερον.

Πρῶτόν του δρᾶμα εἶναι ἡ Ἀνδρία (Ἀνδριώτισσα), ἥτις παρεστάθη κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Μεγαλησίων τοῦ ἔτους 588—166. Ὁ Σίμων ἀπεφάσισε νὰ νυμφεύσῃ τὸν υἱὸν τοῦ Πάμφιλον μετὰ τῆς θυγατρὸς ἐνὸς πλουσίου φίλου του, ὅστις ὠνομάζετο Χρέμης. Ὁ Χρέμης εἶχε κάμη μόνος του τὴν πρότασιν, ἀλλ' ὁ νέος δὲν ἐγίνωσκε τὴν μνηστὴν, εἶχε δὲ κρυφίως καὶ σχέσεις πρὸς τινα νέαν Ἀνδρίαν ὀνομαζομένην Γλυκέριον. Τοῦτο μαθὼν ὁ Χρέμης διαλύει τὴν συμφωνίαν. Ἀλλ' ὁ Σίμων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐπιβληθῇ εἰς τὸν υἱὸν του καὶ νὰ διορθώσῃ εἰ δυνατόν τὰ πράγματα, ἀγγέλλει εἰς τὸν νέον, ὅτι ὁ γάμος ὠρίσθη νὰ γίνῃ αὐθημερόν. Διὰ τοῦτου τοῦ τρόπου ὁ πατήρ ἐλπίζει, ὅτι θὰ ἀναγκασθῇ ὁ υἱὸς του ἐκὼν ἢ ἄκων νὰ ἐγκαταλίπῃ τὴν Ἀνδρίαν καὶ νὰ νυμφευθῇ τὴν θυγατέρα τοῦ Χρέμητος. Ἀλλ' ὁ πανούργος Δᾶος, ὁ ἐμπιστος τοῦ Παμφίλου, ἀνακαλύπτει δι' ἀσφαλῶν ἐνδείξεων ὅτι ἡ ἀγγελία τοῦ γάμου δὲν ἦτο σοβαρά, ἀλλὰ μέσον μόνον ἐκδιαστικὸν ἐπινοηθὲν ὑπὸ τοῦ πατρὸς. Συμβουλεύει λοιπὸν τὸν Πάμφιλον νὰ προσποιηθῇ, ὅτι μετὰ χαρᾶς ὑποτάσσεται εἰς τὴν προταγὴν τοῦ πατρὸς του, ὅστις διὰ τοῦ μέσου τούτου θὰ ἀφωπλίζετο. Ἦτο δὲ βέβαιος ὁ Δᾶος ὅτι ὁ Χρέμης οὐδέποτε θὰ συνήνει εἰς τὸν γάμον, ἀφ' οὗ ἅπαξ εἶχε διαλύσῃ τὴν συμφωνίαν. Ἀλλὰ κατὰ δυστυχίαν του, ὁ Σίμων ἔπεισε καὶ πάλιν τὸν Χρέμητα νὰ

συναινέσῃ βεβαιώσας αὐτόν, ὅτι ὁ Πάμφιλος εἶχεν ἐριστικῶς διαλύσῃ πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὴν Γλυκερίον. Τὴν εἶδον ταύτην εἶχε μάθῃ ὁ Σίμων παρὰ τοῦ Δάου, ὅστις ἀπερισκέπτως τὴν ἐπενόησε καὶ τὴν εἶπε πρὸς τὸν πατέρα τοῦ νέου διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν προχείρων ἀπὸ στιγμιαίας ἀπορίας καὶ στενοχωρίας. Ἄλλ' ἐκ τούτου συμβαίνει, ὥστε, ἐν ᾧ ὁ πανοῦργος σύμβουλος ἐδείκνυε πᾶσαν προθυμίαν νὰ βοηθήσῃ τὸν ἐν στενοχωρίᾳ εὐρισκόμενον κύριόν του, γίνεται ἀκουσίως αὐτὸς παραίτιος νέων δυσχερειῶν, πρὸς διάλυσιν τῶν ὁποίων πρέπει νὰ καταβάλῃ πάλιν ὁ Δᾶος πᾶσαν αὐτοῦ τὴν ὀξύνοϊαν καὶ τὴν ἐπιτηδειότητα. Συγχρόνως δὲ τὸ προῖον ἐνδιαφέρον τῆς πλοκῆς καταδεικνύει λαμπρότατα τὴν ἀσάλευτον πίστιν τοῦ Παμφίλου πρὸς τὴν ἐρωμένην αὐτοῦ. Ἵνα διανοίξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ Χρέμητος εἰς τὸ φῶς τῆς ἀληθείας, μεταχειρίζεται ὁ ἀκαταπόνητος δούλος δραστηκώτατον μέσον. Παραλαμβάνει ἀπὸ τῆς κοιτίδος τὸ νεογέννητον τέκνον τῆς Ἀνδρίας καὶ παραγγέλλει εἰς τὴν δούλην νὰ τοποθετήσῃ αὐτὸ παρὰ τὴν θύραν τοῦ Χρέμητος, παρασκευάζει δὲ ἔπειτα αὐτῷ πῶς τὰ πράγματα, ὥστε ὁ Χρέμης κεκρυμμένος νὰ εἶναι μάρτυς αὐτήκοος μιᾶς ἀνακρίσεως, ἣν αὐτὸς ὁ Δᾶος εἶχε κανονίσῃ καὶ ὑπολογίσῃ, ὥστε νὰ ἐπέλθῃ τὸ προσδοκώμενον ἀποτέλεσμα. Ὁ Χρέμης βεβαιοῦται ὅτι ὁ Πάμφιλος εἶναι ὁ πατὴρ τοῦ βρέφους καὶ μανθάνει συγχρόνως ὅτι ἡ Γλυκερίον εἶναι πολίτις Ἀθηναία, ὅπερ ἐπέβαλλεν ἀναποφεύκτους ὑποχρεώσεις εἰς τὸν Πάμφιλον. Μάτην κόπτεται ὁ Σίμων διαβεβαιῶν τὸν Χρέμητα, ὅτι πάντα ὅσα ἔγιναν ἦσαν φενάκη, ὅτι ὁ Δᾶος εἶχε προεῖπῃ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. Τέλος πάντων ὁ Δᾶος ἀγγέλλει τὴν ἄφιξιν ἐνὸς ξένου, ὅστις πιστοποιεῖ, ὅτι τῷ ὄντι ἡ Γλυκερίον εἶναι Ἀθηναία ἢ πλοκή καὶ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ δράματος ἐντείνεται εἰς τὸν ὑπατον βαθμόν. Ὁ Σίμων βλέπων ἑαυτὸν ὑπὸ πάντων ἐγκαταλειπόμενον καὶ προδιδόμενον καταφέρεται μετὰ πολλῆς ἀγανακτήσεως κατὰ τοῦ ψευδολόγου Δάου, ὃν προστάσσει νὰ δεσμεύσωσι, καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ του τοῦ παριδόντος. πᾶν καθῆκον καὶ μεταχειρισθέντος τοιούτους

δόλους ἐναντίον τοῦ πατρὸς. Τὸν ξένον, τὸν Κρίτωνα, οὐδὲ νὰ ἀκούσῃ θέλει καὶ μόνον ὑπὸ τῆς ἐπιμονῆς τοῦ Χρέμητος καταπαί-
 θεται πρῶτον μὲν νὰ μάθῃ, ὅσα ἐκεῖνος εἶπεν, ἔπειτα δὲ νὰ ἀκούσῃ
 καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον. Ἐπὶ τέλους πρὸς κοινὴν πάντων χαρὰν καὶ
 εὐχαρίστησιν ἀποκαλύπτεται, ὅτι ἡ ἐρασμία Γλυκέριον δὲν εἶναι
 Ἀνδρία, ἀλλὰ θυγάτηρ καὶ αὐτὴ τοῦ Χρέμητος, ἣν μικρὰν εἶχεν
 ἀπολέσῃ, διότι θεὸς τῆς ἀποδημῶν τὴν εἶχε παραλάβῃ μεθ' ἑαυ-
 τοῦ, ναυαγῆσας δὲ ἔπειτα εἰς τὴν Ἀνδρον καὶ ἀποθανῶν ἐκεῖ τὴν
 εἶχε παραδώσῃ εἰς τινα Χρυσίδα, τῆς ὁποίας ἕως τότε ἐθεωρεῖτο
 ἀδελφή. Ἦλθε δὲ εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ Γλυκέριον διὰ νὰ ἀνεύρῃ
 τοὺς γονεῖς αὐτῆς. Καὶ ὁ μὲν Πάμφιλος καὶ ἡ Γλυκέριον νυμφεύ-
 ονται κατ' εὐχὴν, ἀλλὰ διὰ τί νὰ ἀδικηθῇ ἡ ἄλλη θυγάτηρ τοῦ
 Χρέμητος, ἡ ἀτυχὴς μνηστὴ τοῦ Παμφίλου; Τὸ χάσμα τοῦτο
 τῆς πρωτοτύπου κωμωδίας ἐσκέφθη νὰ πληρώσῃ ὁ Τερέντιος δι-
 νειζόμενος παρὰ τῆς Περινθίας τοῦ Μενάνδρου τὸ πρόσωπον ἐνὸς
 δευτέρου ἐραστοῦ, τοῦ Χαρίνου, ὅστις ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἤρᾳτο
 τῆς Φίλουμένης, μὴ συναινοῦντος τοῦ πατρὸς εἰς τὸν γάμον. Ὁ
 Χαρίνος εἶναι φίλος τοῦ Παμφίλου, αἱ δὲ ἐλπίδες τοῦ ὑψοῦνται
 ἢ ἐλαττοῦνται ἀναλόγως πρὸς τὴν ὕψωσιν ἢ τὴν ἐλάττωσιν τῶν
 διαθέσεων τοῦ πατρὸς πρὸς πραγματοποιήσιν τοῦ προσδοκωμένου
 γάμου, ἐντεῦθεν δὲ προέρχεται καὶ μία ἐνδιαφέρουσα ἀντίθεσις
 μεταξὺ τῆς καταστάσεως τῶν δύο φίλων. Ὁ Πάμφιλος συνήνει
 μετὰ χαρᾶς νὰ παραχωρήσῃ εἰς τὸν φίλον του τὴν κόρην, τὴν
 ὁποίαν ὁ πατὴρ ᾔθελε νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὸν ὡς σύζυγον καὶ ὅμως
 διὰ τῆς ὑποταγῆς, ἣν προσποιεῖται ἔπειτα ὅτι δεικνύει πρὸς τὸ
 πρόσταγμα τοῦ πατρὸς, κατακρημνίζει πάλιν τὸν ταλαίπωρον Χα-
 ρῖνον ἀπὸ τῆς κορυφῆς τῆς εὐδαιμονίας εἰς τὸ βάραθρον τοῦ ἀπελ-
 πισμού. Τέλος δὲ διὰ τοῦ εὐτυχοῦς γάμου τοῦ πρώτου ζεύγους
 ἀνακτᾷ πάλιν ἐλπίδας ὁ Χαρίνος καὶ τὰ πάντα περατοῦνται κατ'
 εὐχὴν. Ὁ εὐτυχὴς γάμος τοῦ Χαρίνου, ὃν ὁ Τερέντιος ὑποδεικνύει
 μόνον, ἀποτελεῖ ἀκόμη τὸ ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας λύσεως ἔν τινι
 μεταγενεστέρᾳ μὲν, ἀλλὰ πάντως ἀρχαίᾳ διασκευῇ τοῦ δράματος.

Ἡ λαμπρά ἔκθεσις τῆς πρώτης σκηνῆς συνετάχθη καὶ αὐτὴ κατὰ τὴν Περινθίαν μᾶλλον, ἢ κατὰ τὴν Ἀνδρίαν, διότι ὁ μονόλογος, δι' οὗ ἤρχετο ἡ Ἀνδρία τοῦ Μενάνδρου ἀντεκατεστάθη ἐν τῇ Ἀνδρίᾳ τοῦ Τερεντίου διὰ τῶν ἐκμυστηρεύσεων τοῦ Σίμωνος πρὸς τὸν παλαιὸν καὶ πιστὸν αὐτοῦ δοῦλον Σωσίαν, ὅμοιον δὲ ἐμπιστευτικὸν διάλογον εἶχεν ἐν ἀρχῇ καὶ ἡ Περινθία μεταξὺ τοῦ γέροντος καὶ τῆς συζύγου του. Ἐν τῇ ἐκθέσει ταύτῃ, ἥν μετὰ τέχνης διακόπτουσιν αἱ συνεταὶ σκέψεις τοῦ ἀγαθοῦ θεράποντος, περιγράφονται ἐναργέστατα ὁ προηγούμενος βίος καὶ ὁ χαρακτήρ τοῦ υἱοῦ, ἡ πρώτη ἀρχὴ τῆς σχέσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἀνδρίαν, τό, πῶς ὁ πατήρ ἀνεκάλυψε τὴν σχέσιν ταύτην καὶ τέλος, τί ἐσκέπτετο περὶ τοῦ πράγματος καὶ τί ἐπραττεν ὁ πατήρ. Εἶναι δὲ καὶ φυσικώτερον νὰ γίνηται ἡ ἔκθεσις τῶν πραγμάτων διὰ τοῦ ῥηθέντος διαλόγου μεταξὺ τοῦ Σίμωνος καὶ τοῦ γηραιοῦ δούλου ἢ ἐὰν ἐγίνετο διὰ μονολόγου τοῦ Σίμωνος ἀποτεινομένου πρὸς τοὺς θεατὰς ἢ διὰ διαλόγου πρὸς τὴν γυναῖκά του, ἥτις βεβαίως θὰ ἤξευρεν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου τὰ γινόμενα. Ἐν μόνον ἐλάττωμα ὑπάρχει ἐν τῇ δραματικῇ οἰκονομίᾳ, προερχόμενον ἐξ ἐκείνης τῆς συνθήκης, περὶ ἧς εἶπομεν· ὁ Σωσίας δηλαδὴ ἂν καὶ, ὥς ἐκ τοῦ διαλόγου φαίνεται, εἶχεν ἐπιφορτισθῇ ὑπὸ τοῦ Σίμωνος νὰ ἐκφοβίσῃ τὸν Δᾶον καὶ νὰ ἐπιβλέπῃ τὸν Πάμφιλον, οὐδέποτε πλέον ἀναφαίνεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς καθ' ὅλον τὸ δράμα, ἀλλ' ἐν τῇ ἀρχῇ μόνον παρελθὼν ἐξαφανίζεται ἔπειτα διὰ παντὸς ὡς πρόσωπον προτατικόν. Καὶ ὁ Χαρίνος ἔχει παρ' ἑαυτῷ δοῦλον, ὅπως ἀπῆτει καὶ ἡ κοινωνικὴ του θέσις καὶ ἡ συμμετρία τῆς κωμωδίας. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο νέων ὑπάρχουσα ἀντίθεσις καὶ ἡ σχετικὴ σπουδαιότης τοῦ μέρους, ὅπερ ἕκαστος ἐκ τῶν δύο διαδραματίζει, ἀντανανκλᾶται καὶ ἐπὶ τοῦ χαρακτῆρος ἐκάστου ἐκ τῶν δύο δούλων. Ὁ Πάμφιλος, ὁ ἐνεργῶν ἐραστής, ὁ ἥρωας τοῦ δράματος, ἔχει παρ' ἑαυτῷ τὸν Δᾶον τὸν ἐφευρετικὸν καὶ οὐδέποτε ἀποθαρρυνόμενον, ὁ Χαρίνος, ὅστις ἀγαπᾷ μὲν καὶ αὐτός, ἀλλὰ παριστάνει παθητικὸν πρόσωπον, ὅστις ὑπομένει καὶ καρτερεῖ, ἔχει τὸν μικρόψυχον Πυρρίαν, σύμ-

βουλεύοντα ὑπομονὴν καὶ καρτερίαν. Εὐφύεστατα ὡσαύτως ἀπέδωκεν ὁ ποιητὴς τὴν ὑπάρχουσαν ἀντίθεσιν μεταξύ τοῦ Σίμωνος καὶ τοῦ Δάου· ὁ Σίμων ὑπολογίζει πάντοτε μετὰ δεξιότητος τὰ πράγματα, ἀλλὰ συλλαμβάνεται διὰ τῶν ἰδίων αὐτοῦ τεχνασμάτων, ὁ Δᾶος δὲν κάμνει ὑπολογισμούς, ἐμπνέεται ὑπὸ τῶν στιγμιαίων ἐντυπώσεων καὶ ἐξ αὐτῶν ἐπινοεῖ τοὺς δόλους του, ἀλλ' ἀποτυγχάνει, ὅπως καὶ ὁ Σίμων. Εἶναι δύο ἀλώπεκες, ἐκάστη τῶν ὁποίων στρέφεται περὶ τὴν ἑτέραν. Ἀμφότεραι κατοπτεύουσιν ἀλλήλας, ἔπειτα πλησιάζει ἡ μία πρὸς τὴν ἄλλην μετὰ προφυλάξεως, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐπιπέσῃ ἡ ἑτέρα κατὰ τῆς ἑτέρας. Ὁ πανοῦργος δούλος προσποιεῖται τὸν ἄκακον, ἵνα παγιδεύσῃ τὸν κύριόν του, ὁ κύριος συνέχει κατ' ἀρχὰς τὴν ὀργὴν του καὶ ὑποκρίνεται καὶ αὐτὸς τὸν ἀπλοϊκόν, ἔπειτα γίνεται ἐντονωτέρα ἡ γλῶσσά του καὶ τέλος φανεραὶ ἀπειλαὶ ἀποκαλύπτουσι τὸν χαρακτῆρά του. Ὁ Δᾶος ὑποκρύπτει ἔπειτα τὰ σκώμματα, τὰ ὅποια ἐμπνέει εἰς αὐτὸν ὁ πλαστὸς γάμος διὰ τῆς ταπεινότητος, μεθ' ἧς παραπονεῖται περὶ τῆς εὐτελείας τῶν γαμηλίων παρασκευῶν, προσποιεῖται δὲ ὑπεῖξιν εἰς τὰ γενόμενά καὶ ὑπομονήν, ἥτις ἐκπλήσσει τὸν γέροντα, ὑποκρίνεται ὅτι πιστεύει, ὅπως καὶ ὁ γέρων, ὅτι καὶ αἱ ὠδῖνες τῆς τικτούσης Ἀνδρίας εἶναι ψευδεῖς καὶ πρᾶτται τοῦτο, ἵνα πρὸς στιγμὴν ἀπαλλαγῇ τῶν δυσχερειῶν. Ταῦτα δὲ πάντα τόσῳ μᾶλλον μετ' ἐνδιαφέροντος παρακολουθεῖ ὁ θεατῆς, ὅσον αἱ ἐρωτήσεις καὶ αἱ ἀποκρίσεις καθίστανται προϊούσης τῆς δράσεως πυκνότεραι. Ἐπὶ τῆς σκηνῆς οὔτε ἡ Γλυκέριον ἐμφανίζεται οὔτε ἡ Φιλουμένη, ἡ Γλυκέριον μάλιστα δὲν εἶναι καὶ δυνατὸν ὡς ἐκ τῆς καταστάσεώς της νὰ ἐμφανισθῇ. Ἀλλ' ὅμως μαγθάνομεν τὴν χάριν αὐτῆς καὶ τὸν ἐράσμιον χαρακτῆρά της ἐκ τῆς δραματικῆς ἐκθέσεως, ἐκ τῶν διαβεβαιώσεων τοῦ ἀφοσιωμένου ἐραστοῦ καὶ τῆς στοργῆς, ἣν πρὸς αὐτὴν ἔχει ἡ δούλη Μυσις. Ἀλλὰ καὶ ἡ Φιλουμένη δὲν εἶναι βεβαίως τέρας ὅπως ὁ μνηστήρ, εἰς ὃν ἤθελε διὰ τῆς βίας νὰ ἐπιβάλλῃ αὐτὴν ὁ πατήρ, φαί-

νεται, ὅτι ἐφοβεῖτο, ἄλλως δὲ ὁ διακαὴς ἔρωσ, ὃν ἔχει πρὸς αὐτὴν ὁ Χαρίνος μαρτυρεῖ περὶ τοῦ ἐναντίου.

Ὁ τόνος τῆς κωμωδίας εἶναι πάντοτε μεμετρημένος καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς καλῆς λεγομένης κοινωνίας. Εἶναι δέ, καθόλου εἰπεῖν, σοβαρός, ἐνιαχοῦ δὲ μόνον μεταβαλλόμενος εἰς ἀπτικήν εἰρωνείαν ἢ ἀνυψούμενος μέχρι τῆς ὀδύνης τοῦ πάθους, ἀλλ' οὐδαμοῦ καταπίπτει εἰς τὸ φορτικὸν καὶ καθ' ὑπερβολὴν γελοῖον. Ἐπικρατεῖ δὲ τὸ αἰσθηματικὸν στοιχεῖον χωρὶς διὰ τοῦτο νὰ ἀποπνίγηται ἢ προσήκουσα εὐφυΐα, ἥτις ὅμως εὐφυΐα ἐνυπάρχει μᾶλλον ἐν αὐτῇ τῇ δράσει καὶ σπανιώτατα ἐκδηλοῦται διὰ τῶν ἐκφράσεων τοῦ λόγου, ἐν ᾧ τοῦναντίον αἱ γενικωτέρου χαρακτῆρος γνῶμαι οὐδέποτε σχεδὸν παραλείπονται.

Ἡ Ἀνδρία ἐπὶ τοσοῦτον ἤρπεν εἰς τὸ κοινόν, ὥστε πολλάκις μετὰ τινα ἔτη ἀναπαρεστάθη, ἔσχεν ὅμως καὶ οὐκ ὀλίγους κατηγόρους μεταξὺ τῶν ὁμοτέχνων τοῦ Τερεντίου, οἵτινες ὁπαδοὶ βεβαίως ὄντες τῆς τοῦ Καικιλίου τεχνοτροπίας ἐπέκρινον αὐστηρότατα τὸν συμφυρμὸν, οὗτινος, καθὼς εἵπομεν, ἔκαμνε χρῆσιν ὁ ποιητής. Κατεδίδκαζον δὲ οἱ ἐπικριταὶ τὸν συμφυρμὸν καὶ καθ' ἑαυτὸν ὡς τεκμήριον ἀτεχνίας μᾶλλον ἢ τέχνης καὶ διότι διέστρεφεν ἀπειροχάλως τὰ ἐλληνικὰ παραδείγματα. Ὑπεραπολογεῖται δὲ ὁ ποιητὴς κατὰ τῶν ἐπικρίσεων τούτων ἐν τῷ σφωζομένῳ προλόγῳ τοῦ δράματος, ἐνθα λέγει, ὅτι ὡς πρὸς τὸν συμφυρμὸν ἠκολούθησε τὰ παραδείγματα τοῦ Ναιβίου, τοῦ Πλαύτου καὶ τοῦ Ἐννίου.

Ἐν ἔτος μετὰ τὴν παράστασιν τῆς Ἀνδρίας ἦτοι κατὰ τὸ 589 ἀπὸ Ῥώμης παρεστάθη μετὰ ἰσῆς ἐπιτυχίας ἡ Ἑκυρά ἦτοι Πενθερά (Hecura), κωμωδία ποιηθεῖσα κατὰ τὸ παράδειγμα ὁμωνύμου δράματος Ἀπολλοδώρου τοῦ Καρυστίου, ὅστις εἶχεν ἴσως κατὰ πολὺ ἐπωφεληθῇ τοὺς Ἐπιτρέποντας τοῦ Μενάνδρου. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανος καὶ ἡ ἄλλη γνώμη, ὅτι δηλαδὴ εἶχε μὲν ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν Ἑκυράν τοῦ Ἀπολλοδώρου, ἐπωφελήθη δὲ αὐτὸς καὶ τοὺς Ἐπιτρέποντας τοῦ Μενάνδρου. Τὸ

δρᾶμα ἔλαβε τὸ ὄνομα ἀπὸ τινος πενθερᾶς, ἀγαθῆς μὲν γυναικός, ἀλλὰ παραγνωρίζομένης ἔνεκα τῆς κοινῆς ἐκείνης δόξης, καθ' ἣν ἡ πενθερά θεωρεῖται πάντοτε κακόβουλος. Ὁ Πάμφιλος, νέος ἀγαθὸς καὶ ἥσυχος, υἱὸς δὲ εὐπειθῆς καὶ φιλόστοργος, ὑπακούων εἰς τὴν προσταγὴν τοῦ πατρὸς του διαλύει πᾶσαν σχέσιν πρὸς τινὰ ἑταίραν, ὀνομαζομένην Βακχίδα, καλλιτέραν δὲ τῶν ὁμοίων τῆς, καὶ νυμφεύεται τὴν Φιλουμένην, θυγατέρα ἑνὸς γείτονος. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ Πάμφιλος δὲν ἦτο εὐτυχής, ἀλλ' ὅτε μετὰ πέντε μῆνας εἶχεν ἀρχίσῃ νὰ συνειθίζῃ τὸν νέον βίον καὶ νὰ ἀγαπᾷ τὴν γυναῖκά του, ἀναγκάζεται νὰ ἀποδημήσῃ κατ' ἐντολὴν τοῦ πατρὸς του, ἵνα παραλάβῃ μίαν κληρονομίαν. Κατὰ τὴν ἀπουσίαν τοῦ συζύγου, ἡ Φιλουμένη καταλείπει, χωρὶς νὰ δηλώσῃ τὴν αἰτίαν, τὸν οἶκον τῆς πενθερᾶς αὐτῆς Σωστράτης καὶ ἐπανέρχεται εἰς τοὺς γονεῖς τῆς. Προσπάθειαι καταβάλλονται, ἵνα συνοικήσῃ πάλιν μετὰ τῆς πενθερᾶς, ἀλλὰ ματαίως· ἀρνεῖται μάλιστα καὶ νὰ δεχθῇ τὴν Σωστράτην προφασιζομένη ἀσθένειαν καὶ κόπωσιν. Ἐν ᾧ δὲ οἱ δύο συμπένθεροι συζητοῦσι πρὸς ἀλλήλους καὶ συσκέπτονται περὶ τῆς μυστηριώδους ταύτης διαγωγῆς τῆς Φιλουμένης καὶ νομίζουσιν, ὅτι αἰτία αὐτῆς εἶναι ἡ δῆθεν κακία τῆς ταλαιπωροῦ πενθερᾶς, ἐπανέρχεται ὁ Πάμφιλος καὶ ἀνακαλύπτει τὸν λόγον, δι' ὃν ἡ σύζυγός του εἶχεν ἀπομακρυνθῇ ἀπὸ τοῦ οἴκου τῆς μητρὸς του· ἦτο ἔγκυος ἐξ ἀγνώστου πατρὸς, πρὸς ὃν πρὸ τοῦ γάμου εἶχε σχετισθῇ, καὶ ἔτεκεν υἱόν. Ἡ μήτηρ τῆς Φιλουμένης ἐξορκίζει τὸν γαμβρόν τῆς νὰ φεισθῇ τῆς θυγατρὸς τῆς καὶ νὰ μὴ κοινοποιήσῃ τὸ μυστικόν. Ὁ ἑλεος, ἡ ὀδύνη καὶ ἡ ὀργὴ παλαίουσιν ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Παμφίλου, ἀποφασίζει δὲ νὰ μὴ ἐπανίδῃ πλέον τὴν γυναῖκά του, μηδὲ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸ τέκνον, ἀλλ' ἐπειδὴ χάριν τῆς ἀπηλπισμένης πενθερᾶς του ἀποκρύπτει τὴν ἀληθοῦς αἰτίαν τῆς σκληρᾶς ἀποφάσεώς του, παρεξηγεῖται ὑπὸ τοῦ ἰδίου πατρὸς, ὅστις πιστεύει, ὅτι αἴτιον τοῦ κακοῦ εἶναι ἡ παλαιὰ ἐκείνη σχέσις πρὸς τὴν Βακχίδα καὶ ὅτι χάριν τῆς Βακχίδος ὁ Πάμφιλος θέλει νὰ διαζευχθῇ τὴν γυναῖκά του. Ἡ Βακχὶς κληθεῖσα, ἀρνεῖται διαρρήδην

τὸ πρᾶγμα. Αἰφνης ὅμως ἡ μήτηρ τῆς Φιλουμένης ἀναγνωρίζει εἰς τὸν δακτύλον τῆς ἐταίρας τὸν δακτύλιον, ὃν εἶχεν ἀφαρπάσῃ παρὰ τῆς θυγατρὸς τῆς ὁ ἄγνωστος ἐραστῆς κατὰ τὴν νύκτα, καθ' ἣν εἶχον σχετισθῇ. Ἀλλὰ τὸν δακτύλιον τοῦτον εἶχε δώσῃ εἰς τὴν Βακχίδα αὐτὸς ὁ Πάμφιλος, ὅστις οὕτως ἀναγνωρίζεται ὡς ὁ ἄγνωστος πατὴρ τοῦ ἄρτι γεννηθέντος βρέφους. Ἡ ἀποκάλυψις αὕτη, δι' ἣς τὰ πάντα διορθώνονται, μένει μυστικὴ μεταξὺ τῶν δύο συζύγων καὶ οὐδεὶς ἄλλος γινώσκει αὐτὴν πλὴν τῆς Βακχίδος καὶ τῆς μητρὸς τῆς Φιλουμένης, διότι ὁ Πάμφιλος νομίζει, ὅτι δὲν εἶναι ἀνάγκη οἱ πάντες νὰ μάθωσι τὰ πάντα, ὅπως συνήθως συμβαίνει ἐν τῇ κωμῳδίᾳ.

Οὐδόλως θαυμαστόν, ὅτι τὸ οἰκογενειακὸν τοῦτο δρᾶμα, τὸ ὁποῖον ἔχει δυσάρεστον ὑπόθεσιν, δὲν ἤρρεσεν εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν καινόν. Καὶ κατὰ τὴν πρώτην διδασκαλίαν καὶ κατὰ τὴν δευτέραν (κατὰ τοὺς ἀγῶνας τοὺς τελεσθέντας, ὅπως τιμηθῇ ἡ κηδεῖα τοῦ Παύλου Αἰμιλίου τῷ 504 ἁ. Π. 160 π. X.) ἡ ἀποτυχία ὑπῆρξε τοιαύτη, ὥστε διεκόπη ἡ παράστασις. Συνέβη δὲ εἰς τὸν Τερέντιον ὅ,τι ἄλλοτε εἶχε συμβῇ καὶ εἰς τὸν Καικίλιον. Ἐν τῷ μέσῳ δηλαδὴ τῆς παραστάσεως, οἱ θεαταὶ κατέλιπον τὸ θέατρον μετὰ κραυγῶν καὶ ἐπορεύθησαν νὰ ἴδωσιν ἄλλα θεάματα, πύκτας καὶ σχινοβάτας καὶ μονομάχους. Ἀλλὰ καὶ τῶρα μεγάλην ἐπιμονὴν ἔδειξεν ὁ θιασάρχης Ἀμβίβιος, τὸ δὲ δρᾶμα παρεστάθη καὶ τρίτην φορὰν κατὰ τὰ Ῥωμαῖα τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ἄγνωστον ὅμως εἶναι, ἂν ἡ τρίτη παράστασις ἐπέτυχεν ἢ ὄχι. Τῷ ὄντι δὲ ὁ μῦθος εἶναι, κατὰ πολὺ γυμνὸς δραματικὸς ἐνδιαφέροντος, λίαν δὲ μονότονος εἶναι καὶ αἱ ἐπιπλοκαὶ καὶ αἱ σκηνηκαὶ καταστάσεις. Πλὴν δὲ τῆς τελευταίας σκηνῆς, μόλις ὥχρ' ἂν ἀκτὶς ἱλαρότητος καταυγάζει ἐνιαχοῦ τὸ λοιπὸν θέαμα, τὸν δὲ πλεῖστον τόπον κατέχουσι μομφαὶ καὶ παράπονα καὶ δάκρυα, παραινέσεις καὶ ἀπαιτήσεις, ταραχὴ καὶ σκηναὶ οἰκογενειακαὶ ἀτερπεῖς μεταξὺ τῶν γονέων τοῦ νυμφίου καὶ τῶν γονέων τῆς νύμφης. Τὸ πρόσωπον, ἐξ οὗ ὠνομάσθη τὸ δρᾶμα, εἶναι ἐντελῶς δευτερεῖον. Ἡ ἀγαθὴ πενθερὰ ὑβρίζεται κατὰ

πρῶτον βαναύσως ὑπὸ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἔπειτα δὲ καθίσταται συμπαθῆς, διότι μετὰ πολλῆς αὐταπαρνησίας ἀποφασίζει νὰ μὴ μετὰσχη πλεόν τῶν γινομένων. Τὴν δὲ δυστυχίαν τοῦ νεαροῦ νυμφίου συμμερίζεται εἰλικρινῶς ὁ θεατῆς (ἐκτὸς ἐὰν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς μαντεύσῃ τὴν λύσιν τοῦ δράματος), διότι εἶναι μὲν αὐτὸς ὁ ἀκούσιος αἴτιος τῆς συμφορᾶς, ἀλλὰ πᾶσα ἡ κατόπιν διαγωγὴ του εἶναι ἄφογος καὶ αὐτὸς δὲ ὁ ποιητῆς μετὰ δικαιοσύνης τὸν μετεχειρίσθη, διότι τὸν βασανίζει μὲν ἐπὶ τινα χρόνον πρὸς ἐξιλέωσιν τῆς ἀμαρτίας του, ἀλλ' ἐπὶ τέλους παρέχει εἰς αὐτὸν ἀνέλπιστον εὐτυχίαν. Τὰ δευτερεύοντα πρόσωπα εἶναι μᾶλλον ὥχρᾳ καὶ ἐστερημένα παντὸς δραματικοῦ ἐνδιαφέροντος. Τοιαῦτα εἶναι ὁ δεῦτερος πατήρ, ἄνθρωπος ἡπίου χαρακτῆρος ἐν τῷ οἴκῳ καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ, ἡ μόνη γινώσκουσα τὰ ἀπόρρητα τῆς θυγατρὸς τῆς, ἥτις κατὰ φυσικὸν λόγον δὲν ἐμφανίζεται, ὁ φλύαρος Παρμένων, ὁ αἰωνίως πρὸς μεγάλην του λύπην ἀποδιωκόμενος, ὁσάκις πρόκειται νὰ ἰδῇ τι ἢ νὰ ἀκούσῃ, ἔπειτα τὰ δύο προσαπτικά πρόσωπα τῆς πρώτης πράξεως, ἡ Φιλωτίς καὶ ἡ γραῖα αὐτῆς μήτηρ, πρὸς ἃς ἀποτείνεται ὁ Παρμένων ἐκθέτων τὰ πράγματα καὶ τέλος ἡ γενναϊόφρων Βακχίς, ἡ ἀπὸ μηχανῆς θεὰ τοῦ δράματος.

Ἡ κωμῳδία ἡ ἐπιγραφομένη Ἐαυτὸν τιμωρούμενος ἢ Αὐτὸν τιμωρούμενος (*Hauntimorumenos*), διδασκίται κατὰ τὰ Μεγαλήσια τοῦ ἔτους 591—463, εἶναι καὶ τεχνικωτέρα καὶ κάλλιον γεγραμμένη. Παιῶν δὲ αὐτὴν ὁ Τερέντιος περιωρίσθη εἰς τὴν ἀπόδοσιν μόνου τοῦ ὁμωνύμου πρωτοτύπου δράματος τοῦ Μενάνδρου χωρὶς νὰ συμφύρῃ αὐτὸ πρὸς ἄλλα, εἴτε ὑπείκων εἰς τὰς γνωστὰς ἐπικρίσεις τῶν ἐχθρῶν του εἴτε καὶ διότι ἡ Μενάνδρειος κωμῳδία δὲν ἐπεδέχετο ἄλλην πλάτυνσιν τοῦ μύθου. Εὐθὺς ἐν τῇ πρώτῃ σκηνῇ ὁ Μενέδημος, ἵνα τιμωρήσῃ ἑαυτὸν ὑποβάλλεται εἰς τραχείαν ἐργασίαν τῆς γῆς, ἐρωτώμενος δὲ ὑπὸ τοῦ γείτονός του Χρέμητος περὶ τούτου, ἀποκρίνεται ἐκθέτων πρὸς τὸν γείτονα τὴν αἰτίαν τοῦ τοιοῦτου αὐτοχολασμοῦ. Ὁ υἱὸς του δηλαδὴ Κλεινίας ἡγάπα τὴν θυγατέρα μιᾶς πτωχῆς Κορινθίας ὀνομα-

ζομένην Ἀντιφίλην, ἀπὸ τῆς ὁποίας θέλων νὰ ἀπομακρύνῃ αὐτὸν ὁ πατήρ, τὸν ἠνάγκασε μετὰ πολλῆς αὐστηρότητος νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ ἐκεῖ νὰ ὑπηρετήσῃ ὡς στρατιώτης. Ἄλλ' εὐθὺς ὡς ὁ Μενέδημος ἔμεινε μόνος, ἤρχισε νὰ μετανοῇ διὰ τὴν σκληρότητα, μεθ' ἧς εἶχε προσενεχθῇ πρὸς τὸν υἱὸν του καὶ ἀπεφάσισε μέχρι τῆς ἐπανόδου του νὰ ζήσῃ βίον ἀληθοῦς ἐξίλασμοῦ. Ἐπώλησε λοιπὸν τὴν ἐν τῇ πόλει οἰκίαν του, ἀπεδίωξε τοὺς ὑπηρετάς του καὶ ἀπεσύρθη εἰς τοὺς ἀγρούς, ὅπου ἀπὸ πρῶας μέχρι ἐσπέρας ἐργάζεται βαρυτάτας ἐργασίας, ὅπως ὁ κοινότατος τῶν γεωργῶν καλλιιεργῶν τὸν ἀγρόν, ὃν ἠγόρασεν. Εἰς τοὺς παρηγοροῦντας αὐτὸν καὶ ἀποτρέποντας ἀπὸ τῆς πολλῆς ἐργασίας οὐδεμίαν δίδει ἀκρόασιν. Αἰφνης ὁ Χρέμης μαρθάνει παρὰ τοῦ υἱοῦ του Κλειτοφῶντος παράδοξον εἰδησιν· ὁ Κλεινίας εἶχεν ἐπιστρέψῃ, κατέλυσε δὲ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Κλειτοφῶντος καὶ διότι ἐφοβεῖτο τὴν ὀργὴν τοῦ πατρὸς του καὶ διότι ἐπεθύμει νὰ βεβαιωθῇ, ἂν εἶναι πάντοτε πιστὴ πρὸς αὐτὸν ἡ Ἀντιφίλη. Καὶ ὡς πρὸς μὲν τὸν ἔρωτα τῆς Ἀντιφίλης λαμβάνει μετ' οὐ πολὺ ἀσφαλεῖς διάβεβαιώσεις ὁ Κλεινίας παρὰ τοῦ Σύρου, ἔπειτα δὲ πείθεται ἐντελῶς περὶ τοῦ πράγματος καὶ ὁ ἴδιος. Ἀλλὰ κατὰ σύμπτωσιν ἡγάπα καὶ ὁ Κλειτοφῶν τὴν φιλήδονον ἐταίραν Βακχίδα ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ πατρὸς του, εἶχε δὲ βοηθὸν παγοῦργον δοῦλον, ὅστις θέλων νὰ διευκολύνῃ τὰς σχέσεις των καὶ συγχρόνως νὰ πορίσῃ χρήματα εἰς τὸν Κλειτοφῶντα, σοφίζεται νὰ πείσῃ τὸν Χρέμητα, ὅτι ἡ Βακχίς εἶναι δῆθεν ἡ Ἀντιφίλη, ἡ ἐρωμένη τοῦ Κλεινίου καὶ νὰ τὸν ἰκετεύσῃ νὰ δεχθῇ αὐτὴν μεθ' ὅλης τῆς θεραπείας της, ἐν ᾗ εὐρίσκετο φυσικὰ καὶ ἡ Ἀντιφίλη, εἰς τὸν φιλόξενον οἶκόν του· τὸ πρᾶγμα γίνεται. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐσπέραν, ἐν τῷ συμποσίῳ, τόσον πολὺς οἶνος κατηναλώθη, ὥστε ὁ ἀγαθὸς Χρέμης ἤρχισε νὰ φοβῇται διὰ τὴν περιουσίαν τοῦ φίλου του Μενέδημου καὶ νὰ συλλογίζεται, τί ἔχει νὰ πάθῃ ὁ Μενέδημος, ὅταν ὁ υἱὸς του ὀριστικῶς νυμφευθῇ γυναῖκα εἰς τοιοῦτον βαθμὸν διεφθαρμένην καὶ σπάταλον. Ὅθεν, εὐθὺς ὡς ὁ Μενέδημος μαθὼν τὴν αἰσίαν ἐπάνοδον

τοῦ υἱοῦ του, ἐτοιμάζεται πλήρης χαρᾶς νὰ τὸν ἐναγκαλισθῇ καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτὸν ὅ,τι ποθεῖ, ὁ Χρέμης τὸν συμβουλεύει νὰ ἀφήσῃ μᾶλλον νὰ ὑποκλέπῃ παρ' αὐτοῦ ὁ υἱὸς τὸ ἀργύριον παρὰ ἐκουσίως νὰ τὸ παρέχῃ, ἵνα μὴ ἡ μεγάλη ἐλευθεριότης του ὠθήσῃ τὴν κουφόνοιαν τοῦ Κλεινίου εἰς μεγαλητέραν ἀκόμη ἀκολασίαν. Συμφωνεῖ λοιπὸν πρὸς τὸν Μενέδημον ὁ Χρέμης νὰ ἀναθέσῃ εἰς τὸν πανοῦργον δοῦλον τὸ ἔργον τοῦ νὰ ὑφαρπάσῃ δῆθεν δολίως χρήματα παρὰ τοῦ Μενεδήμου χάριν τοῦ Κλεινίου, ἵνα μὴ φανῇ ὅτι ὁ πατήρ αὐτοπροαιρέτως παρέχει τὰ πάντα, ἀλλὰ ταῦτα διενεργῶν ὁ ἀγαθὸς Χρέμης ἀγνοεῖ, ὅτι κατ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου θά στραφῇ ὁ δόλος του. Πρὸς μίαν πρώτην ἀπόπειραν τοῦ Σύρου ἀντιτάσσεται ἡ γυνὴ τοῦ Χρέμητος ἡ Σωστράτη, ἣτις ἀνεκάλυψεν, ὅτι ἡ Ἀντιφίλη εἶναι θυγάτηρ των, ἐμπιστευθεῖσα εὐθὺς ὡς ἐγεννήθη εἰς μίαν γραῖαν Κορινθίαν. Ἐπειδὴ δὲ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῇ ἐπὶ πλέον, ὅτι ἡ Βακχίς εἶναι ἐρωμένη τοῦ Κλεινίου, ὁ Σύρος καταπείθει τὸν Κλεινίαν νὰ καταφύγῃ μετὰ τῆς Ἀντιφίλης εἰς τὸν πατρικὸν οἶκον καὶ νὰ ὁμολογήσῃ πρὸς τὸν πατέρα πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῆς Βακχίδος μετὰ τοῦ Κλειτοφῶντος, χωρὶς ὅμως νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ πρᾶγμα καὶ εἰς τὸν Χρέμητα. Συγχρόνως δὲ διαβεβαίει τὸν Χρέμητα, ὅτι ὁ Κλεινίας προσποιεῖται, ὅτι ἀγαπᾷ τὴν Ἀντιφίλην καὶ ὅτι θὰ τὴν ζητήσῃ καὶ εἰς γάμον παρὰ τοῦ Χρέμητος, πρὸς μόνον τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ λάβῃ χρήματα παρὰ τοῦ Μενεδήμου, προφασιζόμενος, ὅτι θὰ ἀγοράσῃ δῆθεν διὰ τῶν χρημάτων ἐκείνων τὰ γαμήλια κοσμήματα. Δυστυχῶς ὅμως ὁ Χρέμης διακηρύττει, ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συναινεῖ, οὐδὲ χάριν ἀστειότητος, νὰ δώσῃ τὴν θυγατέρα του εἰς νέον τόσον ἐλαφρόν, ὅσον εἶναι ὁ Κλεινίας, ἀλλ' εἶναι πρόθυμος νὰ πληρώσῃ τὰς χιλίας δραχμάς, ἃς ἡ Ἀντιφίλη, πάλιν κατὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ Σύρου, χρεωστεῖ εἰς τὴν Βακχίδα, καὶ τοῦτο διὰ τῆς μεσολαβήσεως τοῦ Κλειτοφῶντος, ὅστις τοιοῦτοτρόπως κατορθώνει νὰ λάβῃ τὸ ποθητὸν ἀργύριον. Ἐκτὸς δὲ τούτου, ὅτι ὁ Μενέδημος ἔρχεται νὰ ζητήσῃ παρ' αὐτοῦ τὴν Ἀντι-

φίλην ὡς γυναῖκα τοῦ υἱοῦ του, προσποιεῖται πάλιν ὅτι συναινεῖ, νομίζων, ὅτι διὰ τῆς προσποιητῆς συναινέσεώς του ὑποβοηθεῖ τὴν δολοπλοκίαν τοῦ Σύρου, ἣν ἐγίνωσκεν. Ἄλλ' αἰφνης ἐξάγεται ἐκ τῆς πλάνης καὶ καταλαμβάνεται ὑπὸ αἰσχύνης μανθάνων κατὰ τρόπον ἀναντίρρητον, ὅτι τοῦ υἱοῦ του Κλειτοφῶντος εἶναι ἐρωμένη ἡ σπάταλος Βαγχίς καὶ ὅτι δὲν ἐπαγιδεύθη ὁ Μενέδημος, ἀλλ' αὐτὸς ὁ ἴδιος. Ἡ μόνη του δὲ παρηγορία εἶναι, ὅτι δύναται ἄνευ τύψεως τῆς συνειδήσεως νὰ κάμῃ γαμβρόν του τὸν ἐνάρητον Κλεινίαν. Ἰνα δὲ τιμωρήσῃ τὸν πονηρὸν Κλειτοφῶντα λέγει πρὸς αὐτόν, ὅτι δίδει ὡς προῖκα πᾶσαν τὴν περιουσίαν του εἰς τὴν Ἀντιφίλην καὶ ὅτι ἐκείνον θὰ ἀποκληρώσῃ. Ἄλλ' ὅμως ἔχει καὶ τὴν διάθεσιν νὰ τὸν συγχωρήσῃ ἐκ φόβου μήπως χάσῃ τὸν υἱόν του, διότι ὁ Κλειτοφῶν λαμβάνων τὸ ἐνδόσιμον ἐκ τῆς ἀπειλῆς τῆς ἀποκληρώσεως, ὑποπεύει, μὴ τυχὸν δὲν εἶναι πραγματικὸς υἱὸς τοῦ Χρέμητος καὶ τῆς Σωστράτης, ἄλλως δὲ συνηγορεῖ ὑπὲρ τῆς συγγνώμης καὶ ἡ Σωστράτη. Ἄλλ' ὡς ὁρος ἀπαραίτητος τῆς συγγνώμης τίθεται τὸ νὰ ἐγκαταλείψῃ ὁ Κλειτοφῶν διὰ παντὸς τὴν Βαγχίδα καὶ νὰ σωφρονισθῇ νυμφευόμενος μίαν τιμίαν κόρην. Εὐτυχῶς ὁ Κλειτοφῶν εἶχε κατὰ νοῦν τὴν θυγατέρα ἐνὸς εὐυπολήπτου πολίτου, ἣν ἀποδέχονται μετὰ χαρᾶς οἱ γονεῖς του καὶ οὕτω τὰ πάντα λήγουσι κατ' εὐχὴν, κατορθώνει δὲ ὁ εὐτυχὴς πλέον υἱὸς νὰ ἐπιτύχῃ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ τὴν ἄφεσιν τῶν ἀμαρτιῶν τοῦ ῥαδιούργου Σύρου.

Ἐν τῷ δράματι τούτῳ παρατηρεῖται Μενάνδρειος τῶ ὄντι εἰρωνεία. Ὁ πανοῦργος δοῦλος ἀναλαμβάνει νὰ ἐξαπατήσῃ ἀμφοτέρω τὰ μέρη χωρὶς νὰ καταφύγῃ εἰς ψεῦδος, ἀλλὰ λέγων μόνον τὴν ἀλήθειαν (στχ. 711). Ὁ γέρων Χρέμης, ἐν ᾧ κατ' ἀρχὰς μετὰ τῆς πεποιθήσεως ἐκείνης, ἣν γεννᾷ ἡ ἰδέα ἀνθρώπου πιστεύοντος, ὅτι τὰ πάντα ἐν τῷ οἴκῳ του εἶναι ὀργανωμένα κατὰ τὰς αὐστηρὰς ἀρχὰς ὀρίμου πείρας, εἶναι πρῶτον μὲν ὁ παρήγορος καὶ κατόπιν ὁ σύμβουλος τοῦ δυστυχοῦς Μενεδήμου, ὃν καταβάλλει ὁ πόνος καὶ ἡ πρὸς ἐξιλέωσιν προσπάθεια, ἔπειτα συντελεῖ ἀσυνει-

ὁὕτως εἰς τὴν ἑαυτοῦ παγίδευσιν καὶ ὑφίσταται ἐπὶ τέλους τὰ ἀποτελέσματα τῶν μήχανορραφιῶν, ἃς αὐτὸς ὑπεκίνησε καὶ μετὰ κρυφίας χαρᾶς ὑπέθαλψεν. Ἀλλὰ τὸ μὲν τελικὸν πάθημά του δὲν εἶναι σημαντικόν, τοῦναντίον δὲ μάλιστα ἀνευρίσκει τὴν ἀπολυσθεῖσαν θυγατέρα του, ἣν καὶ νυμφεύει μετ' ἀξιολόγου γαμβροῦ, ἐπανάγει δὲ καὶ τὸν υἱὸν του εἰς τὴν εὐθείαν ὁδόν. Ἡ μικρὰ λοιπὸν ταπεινώσις, ἣν ὑφίσταται ὁ ἄλλως εὐάρεστος καὶ φρόνιμος γέρων δὲν ὑπερβαίνει τὰ ὅρια ἀπλῆς ἀστειότητος, ὁ δὲ θεατὴς, ὅστις ἡξεύρει πῶς διασταυροῦνται τὰ νήματα τῆς πλοκῆς, παρακολουθεῖ μετὰ ἡσύχου ἡδονῆς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς δράσεως. Δικαιοσύνη τοῦ ποιητοῦ εἶναι καὶ τὸ ὅτι, ἐν ᾧ πρότερον ὁ καλὸς μας γέρων μετ' αὐταρεσκείας ἐκαυχᾶτο διὰ τὰ κατορθώματα τῆς νεότητός του καὶ ἐπίστευεν οὐδὲν ἥττον ὅτι συνέχει αὐστηρότατα τὸν υἱὸν του (στχ. 213 ἐξ.), ἀναγκάζεται ἔπειτα νὰ ὁμολογήσῃ, ὅτι ὁ νέος οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν, ἢ νὰ ἀκολουθήσῃ τοῦ πατρὸς του τὰ παραδείγματα. Ὁ Μενέδημος θαυμάζει τὴν βαθεῖαν σύνεσιν τοῦ συμβούλου του καὶ ἀπορεῖ, πῶς ἡ φύσις ἐπλασε τὸν ἄνθρωπον, ὥστε νὰ κρίνῃ κάλλιον τὰς ἀλλοτρίας ὑποθέσεις ἢ τὰς ἰδικάς του (στχ. 503 ἐξ.) καὶ ταῦτα λέγων χαρακτηρίζει ἀκουσίως τὸν Χρέμητα μᾶλλον ἢ ἑαυτόν. Τῷ ὄντι δὲ ὁ Χρέμης ἐντελῶς ἀνύποπτος (3, 9) καὶ πιστεύων μάλιστα, ὅτι αὐτὸς κινεῖ πᾶσαν τὴν μηχανήν, παροτρύνει μετ' ὀλίγον τὸν Σύρον νὰ θέσῃ εἰς ἐνέργειαν τοὺς δόλους του, οἵτινες διευθύνονται πραγματικῶς ἐναντίον αὐτοῦ τοῦ Χρέμητος. Τὸν ἐπιθαρρύνει δὲ καὶ πάλιν (4, 1) βλέπων αὐτὸν εἰς ἔργον καὶ λυπεῖται τὸν πτωχὸν Μενέδημον, οὗ κινδυνεύει δῆθεν ἡ περιουσία ἕνεκα τῆς σπατάλης τῆς Βακχίδος, ἐν ᾧ αὐτὸς μέλλει νὰ πληρῶσῃ τὰ ἐξοδα. Ὁ Μενέδημος, λέγει καθ' ἑαυτὸν ὁ Χρέμης, εἶναι πατὴρ λίαν ἀδυνάτου χαρακτηῖρος, ἀπατᾶται δὲ νομίζων, ὅτι ὁ υἱὸς του εἰσῆλθεν εἰς τὴν εὐθείαν ὁδόν (στχ. 844). Ἡ εὐπιστία τοῦ ἀγαθοῦ γείτονος κινεῖ τὸν οἰκτὸν του (στχ. 853), μειδιᾷ δὲ μετὰ τῆς πεποιθήσεως ἀνθρώπου μεμυημένου τὰ μυστήρια τοῦ δόλου, ἀναλογιζόμενος τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Σύρου ἐπιχειρήσαντος

νὰ συλλάβῃ εἰς τὰ δίκτυα τὸν Μενέδημον (5, 1), ἕως οὗ ἐπὶ τέλους, ἀλλὰ πολὺ ἄργά, διανοίγονται οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ καὶ βλέπει, ὅτι αὐτὸς μὲν εἶναι τὸ θῦμα, ὁ δὲ Μενέδημος δικαίως δύναται νὰ γελᾷ, νὰ τὸν προτρέπῃ νὰ μετριάσῃ τὴν ὀργὴν τοῦ, νὰ τὸν διδάσκῃ, πῶς πρέπει ὁ πατὴρ νὰ προσφέρῃται πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ (στχ. 919 καὶ ἐξῆς). Ὁ δὲ κουφόνους Κλειτοφῶν τιμωρεῖται διὰ τοῦ φόβου, ὅτι εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ ἀποκληρωθῇ, συγχρόνως δὲ καὶ ὁ Σύρος, διότι ἀποδεικνύεται, ὅτι ἡ πανουργία τοῦ ἐστράφη ἐναντίον τῶν συμφερόντων τοῦ νεαροῦ κυρίου τοῦ καὶ ὅτι εἶναι καὶ αὐτὸς καταδεδикаσμένος νὰ ὑποστῇ τὴν πείναν ὅπως καὶ ὁ κύριός τοῦ, ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ δοῦλος εἶναι ἄριστος γνώστης τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, εὐρίσκει τρόπον νὰ διαλευκάνῃ τὴν θέσιν τοῦ (5, 2). Τοῦ δὲ Σύρου τὸ τέχνασμα μᾶς παρέχει καὶ τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπισκοπήσωμεν κατὰ τὴν οἰκογενειακὸν βίον τοῦ Χρέμητος, διότι μανθάνομεν ἐξ αὐτοῦ τὸν χαρακτῆρα τῆς Σωστράτης, ὅτι δηλαδὴ εἶναι ὄχι ἀσύνητος γυνὴ καὶ ἀγαθῆς καρδίας, βλέπομεν δὲ ὅτι παρεμβαίνει ἐν καταλλήλῳ καιρῷ ὑπὲρ τοῦ υἱοῦ καὶ ὁμιλεῖ μετὰ παρρησίας καὶ ἄνευ μικροψυχίας πρὸς τὸν σύζυγον. Τοῦ Χρέμητος ἡ ἀγανάκτησις ἐκρηγνύεται τέλος πάντων ἀκάθεκτος καὶ καταθραύει ἐντελῶς τὸν Κλειτοφῶντα, ὅστις ὅμως ἐννοεῖ νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ὁδόν, ἣν αὐτὸς θέλει, καὶ νὰ τηρήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τοῦ, δι' ὃ καὶ διαρρήδην ἀρνεῖται νὰ συνάψῃ τὸν γάμον, τὸν ὅποιον ὑποδεικνύει ἡ μήτηρ τοῦ. Ἡ ἀντίθεσις μετὰ τοῦ Βακχίδος καὶ τῆς Ἀντιφίλης, ὅπως αὕτη σχηματίζεται τὸ μὲν ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν περιγράφεται ὥσα ἡ Ἀντιφίλη ἐν τῷ οἰκογενειακῷ βίῳ (στχ. 274 ἐξ.), τὸ δέ, ἐξ ὅσων ὁμολογεῖ περὶ τοῦ ἰδίου αὐτῆς βίου ἡ Βακχίς (στχ. 381 ἐξ.), καταδεικνύει ὅτι ὁ ποιητὴς προσεπάθησε νὰ ἐξάρῃ τοῦτο μάλιστα, ὅτι ὁ εὐτυχὴς γάμος εἶναι κατὰ πολὺ ὑπέρτερος τῆς ἐφημέρου ἡδονῆς τῶν ἐλευθέρων ἐρώτων· τῷ ὄντι δὲ τοῦ Κλείνιου καὶ τῆς Ἀντιφίλης ἡ σύζευξις πρόκειται ὡς παράδειγμα εὐδαίμονος συνοικεσίου. Ὁ ἀξιόλογος νυμφίος ἔχει τὸν χαρακτῆρα κατὰ πάντα ὅμοιον πρὸς τὸν τοῦ πατρὸς τοῦ· εἶναι μελαγχολικῆς μᾶλλον κράσεως καὶ διὰ τοῦτο

ρέπει πρὸς τὰ ζοφερά συναισθήματα, εὐκόλως δὲ καταβάλλεται ὑπὸ τοῦ ἀνεπιτεύκτου πόθου καὶ τοῦ ἀπελπισμοῦ (στχ. 256 ἐξ.), τὸυναντίον δὲ ἡ χαρὰ τὸν ἀνυψοῖ μέχρι τρίτου οὐρανοῦ (στχ. 308 — 679 ἐξ.), ἀλλαχοῦ δὲ πάλιν παριστάνεται ὡς περίλυπος ἕως θανάτου.

Εἶναι δὲ ὁ χαρακτήρ καθ' ὅλου τοῦ δράματος καταστατικός *fabula stataria*). Τὸ πρόσωπον τοῦ ἑαυτὸν τιμωροῦμένου Μενεδήμου, ὅπερ ὑπεδύθη ὁ γηραιὸς Ἀμβίβιος, δὲν ἀπῆλθει μεγάλην ἔντασιν ὑποκρίσεως, ὅπως ἀποδεικνύει καὶ αὐτὴ ἡ μετρικὴ κατασκευὴ, διότι μέχρι τῆς τελευταίας πράξεως ὁ Μενέδημος διαλέγεται διὰ τριμέτρων ἱαμβικῶν καὶ μόνον, ὅτε πείθεται ὅτι αὐτὸς εἶναι ὑπέροχος τοῦ Χρέμητος καὶ πρόκειται νὰ τῷ ἀποκαλύψῃ τὴν παράδοξον εἰδησιν, τότε ὑψοῦται καὶ ὁ τόνος τοῦ λόγου, μεταβάλλεται δὲ καὶ τὸ μέτρον καὶ τοὺς ἱάμβους διαδέχονται τὰ τροχαϊκὰ τετράμετρα. Κατὰ δὲ τὰς μετὰ ταῦτα ζωηροτέρας σκηνάς, τὸ μέρος τοῦ Μενεδήμου περιορίζεται εἰς ὀλίγας μόνον λέξεις, αἵτινες φυλάττουσι τὸν αὐτὸν ρυθμόν.

Ὁ Εὐνοῦχος ἀποτελεῖ τὸ ἀκρότατον σημεῖον τῆς τέχνης, ἣν παρὰ τοῦ Μενάνδρου παρέλαβεν ὁ Τερέντιος. Ἐδιδάχθη δὲ τὸ πρῶτον ὁ Εὐνοῦχος ἐν ἔτει 593—161 κατὰ τὰ Μεγαλήσια καὶ μετὰ τοσαύτης ἐπιτυχίας, ὥστε ἐδέησε νὰ γίνῃ καὶ δευτέρα παράστασις τοῦ δράματος κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν, ἔλαβε δὲ ὁ ποιητῆς ἔκτακτον ἀμοιβὴν καὶ πρωτοφανῆ, ἥτοι διςχιλίας δραχμάς, ἃς ἐπλήρωσαν οἱ διοργανωταὶ τοῦ θεάματος. Εἶναι δὲ τοῦτο μάλιστα σημαντικόν, διότι κατορθώσας νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὰς ἐνώπιον τῶν ἀγορανόμων γινομένας δοκιμὰς τοῦ δράματος ὁ μισητὸς αὐτοῦ ἀντίπαλος Λούσκιος, σπροσεπάθησε νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ἐπίσημον παράστασιν, διατεινόμενος ὅτι ἦτο λογοκλόπος ὁ Τερέντιος καὶ ὅτι τὰ πρόσωπα τοῦ στρατιώτου καὶ τοῦ παρασίτου δὲν εἶχεν αὐτὸς φιλοτεχνήσῃ, ἀλλὰ τὰ εἶχε κλέψῃ ἀπὸ τοῦ Κόλακος, κωμωδίας τοῦ Ναιβίου, ἣν καὶ ὁ Πλαῦτος ἴσως ἐπραγματεύθη. Ἵνα δὲ ἀποκρούσῃ τὴν κατηγορίαν ταύτην, δι' ἣν καὶ ἐνώπιον τῶν ἀρ-

χόντων εἶχεν ἤδη ἀπολογηθῆ, ὁ ποιητὴς ἀποτείνεται πρὸς τὸ κοινὸν διὰ τοῦ προλόγου τῆς κωμωδίας καὶ διακηρύττει, ὅτι τὰ μὲν ἔργα τῶν προκατόχων του ἡγνώνει καὶ ἐκτὸς τούτου, ὅτι καὶ αὐτὸς δὲν ἔπραξεν ἄλλο τι ἢ ὅ,τι καὶ ἐκεῖνοι, ἠντλησε δηλαδὴ ἀπὸ τῆς κοινῆς πηγῆς, τοῦ Κόλακος τοῦ Μενάνδρου. Ἐκεῖθεν παρέλαβε τὰ δύο ἐκεῖνα πρόσωπα καὶ τὰ προσέθηκε διὰ συμφυρμού εἰς τὸν Εὐνοῦχον, ὅστις ἄλλως καὶ ὁλόκληρος ἀπορρέει ἐκ τοῦ Μενάνδρου. Ἐχει λοιπὸν πάλιν ὁ Εὐνοῦχος τὸν συμφυρμόν.

Τοῦ Εὐνοῦχου ἡ ὑπόθεσις ἔχει ὡς ἐξῆς· Ἡ ἐταῖρα Θαῖς, γυνὴ ἀγαθὴ, ἔρχεται ἐκ Ῥόδου εἰς τὰς Ἀθήνας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἀνέυρῃ τοὺς γονεῖς μιᾶς νέας ἐξ Ἀθηνῶν, καλουμένης Παμφίλης, ἣτις ἀρπασθεῖσα κατὰ τὴν μικράν της ἡλικίαν ὑπὸ πειρατῶν εἶχεν ἔπειτα παραδοθῆ ὑπὸ τινος ἐμπορίου εἰς τὴν μητέρα τῆς Θαῖδος καὶ μετ' αὐτῆς συνανατραφῆ ὡς ἀδελφῇ. Ἐν Ἀθήναις ἡ Θαῖς ἤλθε μετὰ τοῦ ἐραστοῦ της, ὅστις μετ' ὀλίγον ἀποθνήσκει, μετὰ δὲ τὸν θάνατόν του ἐσχτίσθη πρὸς τινὰ στρατιωτικὸν καλούμενον Θράσωνα. Ὁ Θράσων ἀπεδήμησε μετὰ τινὰ χρόνον εἰς τὴν Καρίαν, κατὰ δὲ τὴν ἀπουσίαν του ἡ ἐταῖρα συνάπτει τρυφερωτάτην σχέσιν πρὸς νεαρὸν Ἀθηναῖον, τὸν Φαιδρίαν. Ἐν τούτῳ ἀποθνήσκει ἡ μήτηρ ἐν Ῥόδῳ, τὴν δὲ Παμφίλην πωλεῖ ὡς κιθαρίστριαν ὁ ἀδελφὸς τῆς ἀποθανούσης, ἄνθρωπος λίαν φιλοχρήματος. Ὁ Θράσων εὐρεθεὶς κατὰ τύχην ἐν Ῥόδῳ ἀγοράζει τὴν Παμφίλην, ἀγνοῶν ἐντελῶς τὰ κατ' αὐτήν, ἵνα τὴν δωρήσῃ κατὰ τὴν ἐπάνδοδόν του εἰς τὴν Θαῖδα. Βλέπων ὅμως ὅτι ἡ Θαῖς ἡγάπα ἄλλον, δυσχεραίνει καὶ ἀποφασίζει νὰ μὴ δωρήσῃ, ὅπως ἐσχόπευε, τὴν κιθαρίστριαν, πρὶν ἢ βεβαιωθῆ, ὅτι ἡ ἐταῖρα θὰ ἐπανεέλθῃ πάλιν εἰς τὰ πρότερα αἰσθήματα. Ὅθεν, κατορθώνει ἐκεῖνη νὰ ἀπομακρύνῃ ἐπὶ τινὰς ἡμέρας τὸν ἐνθερμον λάτρην αὐτῆς, τὸν Φαιδρίαν, ἀναγνωρίσασα, ὅτι ἡ Παμφίλη εἶναι ἡ θετὴ ἀδελφὴ της, ὡς εὕρισκόμενῃ ἤδη ἐπὶ τὰ ἴχνη τῆς οἰκογενείας της. Ἀλλ' ὁ νεαρὸς καὶ κατὰ πάντα ἀξιόλογος Χαιρέας, ἀδελφὸς τοῦ Φαιδρίου, εἶχεν ἰδῆ τὴν Παμφίλην ἀποδιβαζομένην εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ τρωθεὶς ὑπὸ ἔρωτος,

τὴν παρηκολούθησε καὶ ἔμαθεν, ὅτι εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τῆς γείτονός του Θαίδος, πρὸ τῆς ὁποίας ἀκριβῶς τότε ἔτυχε νὰ εἶναι. Κατὰ σύμπτωσιν δὲ ὁ Παρμένων ὁ δοῦλος τοῦ Φαιδρίου ὠδήγει κατὰ τὴν ὥραν ἐκείνην πρὸς τὴν Θαίδα γηραιόν τινα καὶ φρικώδη εὐνοῦχον, ὃν ἔπεμπε δῶρον πρὸς τὴν ἐταίραν ὁ Φαιδρίας. Ὁ Χαιρέας ζηλεύει ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς τὴν τύχην τοῦ εὐνούχου, διότι ἔμελλε νὰ κοιμηθῇ ὑπὸ τὴν αὐτὴν στέγην καὶ ἴσως ἐν τῷ αὐτῷ δωματίῳ μετὰ τῆς λατρευτῆς Παμφίλης. Ὁ Παρμένων ἀστείζομενος τῷ προτείνει νὰ λάβῃ, ἐὰν θέλῃ, τὴν θέσιν τοῦ εὐνούχου καὶ μετὰ τρόμου ἀκούει, ὅτι ὁ παράφορος ἐραστής μετὰ προθυμίας ἀποδέχεται τὴν πρότασιν. Παρευθὺς ἐναλλάσσονται τὰ ἐνδύματα καὶ ἐν ᾧ ἐν τῷ οἴκῳ ἡ μὲν Θαίς δειπνεῖ μετὰ τοῦ Θράσωνος, αἱ δὲ λοιπαὶ γυναῖκες εὐρίσκονται ἐν τῷ λουτρῷ, ὁ ψευδοευνούχος ἐπωφελεῖται τὴν εὐκαιρίαν, καταλαμβάνει τὴν Παμφίλην κοιμωμένην καὶ ἐξέρχεται ἔξω φρενῶν ὑπὸ τῆς χαρᾶς. Συγκίνησις τότε μεγάλη καταλαμβάνει πάσας τὰς γυναῖκας, δάκρυα χύνονται διὰ τὴν παράτολμον κακουργίαν, ἥς ὁ ἀληθὴς δράστης μετὰ βραχείαν πλάνην ὀριστικῶς ἀναγνωρίζεται. Αἱ ἔρευναι τῆς Θαίδος κατ' εὐτυχίαν ἐπέτυχον καὶ ἀνευρίσκεται ὁ ἀδελφὸς τῆς Παμφίλης, ἔκ τινων δὲ σημείων ἀναγνωρίσεως ἡ τροφὸς ἐπεβεβαίωσε τὴν πραγματικὴν καταγωγὴν τῆς κόρης καὶ τὴν ιδιότητα αὐτῆς ὡς Ἀθηναίας πολίτιδος, ὅπερ μαθὼν μετὰ χαρᾶς ὁ Χαιρέας, εἶναι ἔτοιμος νὰ τὴν νυμφευθῇ, συναινοῦσι δὲ εἰς τὸν γάμον καὶ ἡ Παμφίλη καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτῆς. Ὁ στρατιωτικὸς μὴ δυνάμενος νὰ εἶναι κύριος Ἀθηναίας ἀστῆς ἀναγκάζεται νὰ παραιτηθῇ παντὸς δικαιώματος, ἡ δὲ Θαίς τάσσεται ὑπὸ τὴν προστασίαν τοῦ πατρὸς τῆς Παμφίλης καὶ τῇ συναινέσει τοῦ ἐπεικοῦς γέροντος συναποτελεῖ εἰς τὸ ἐξῆς καὶ αὐτὴ μέρος τῆς οἰκογενείας ἀνήκουσα πλέον ἀδιαφιλονικήτως εἰς τὸν Φαιδρίαν. Ὁ Θράσων μετὰ βραχείαν καὶ ὄχι ἡρωικὴν ἀντίστασιν ὑποτάσσεται καὶ παραδέχεται νὰ εἰσέλθῃ καὶ αὐτὸς μετὰ τοῦ παρασίτου του ὡς φίλος εἰς τὸν οἰκογενειακὸν ἐκεῖνον κύκλον.

Ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ταύτῃ, ἡ ὁποία καὶ τερπνὴ εἶναι καὶ πολλὴν

χάριν ἔχει, ὁ ποιητὴς ἀπέφυγε τὰς τυπικὰς ἐκείνας ἐπιπλοκάς, αἵτινες, γεννῶμεναι ἐκ τῆς συγκρούσεως ἀκολάστων υἱῶν πρὸς αὐστηροὺς πατέρας, ἐφευρίσκονται συνήθως καὶ διενεργοῦνται ὑπὸ πανούργων δούλων. Ὁ γηραιὸς Λάχης, ὅστις δὲν ἐμφανίζεται, εἰμὴ μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς ὅλης δράσεως, ἀποδέχεται ἀπλῶς τὰ γενόμενα, διότι καὶ οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ πράξῃ. Καὶ τῆς Παμφίλης ἀκόμη ἡ ἀναγνώρισις δὲν ἐπέρχεται αἰφνιδίως, ἀλλ' εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς προβλέπεται καὶ πραγματοποιεῖται ἔπειτα ἄνευ δυσχερείας. Ἡ δὲ δρᾶσις ὁλόκληρος κατὰ πάσας αὐτῆς τὰς λεπτομερείας καὶ τὰς περιπετείας, εὐρίσκεται ἐν ταῖς χερσὶ τῆς νέότητος. Ἡ Θαῖς φαίνεται κατ' ἀρχὰς ὅτι πρωταγωνιστεῖ, καὶ τῷ ὄντι κατὰ τὰς δύο πρώτας πράξεις ἡ Θαῖς εἶναι τὸ κέντρον, περὶ ὃ πάντες στρέφονται, ἐκείνη δὲ διευθύνει τὰ ἄλλα πρόσωπα κρατοῦσα αὐτὰ διὰ νήματος, ὅπερ εἶναι κατὰ τὸ φαινόμενον ἀσφαλές, ἀλλὰ παρεμπίπτει ὁ αἰφνιδίος ἔρως τοῦ Χαιρέου, ἡ δὲ τολμηρὰ αὐτοῦ πρᾶξις, ἀπορροφᾷ ἑκτοτε πᾶν τὸ ἐνδιαφέρον καὶ παρὰ προσδοκίαν συντελεῖ ἄριστα εἰς τὴν τελικὴν λύσιν. Μετὰ πολλῆς δὲ τέχνης ζωγραφίζει ὁ ποιητὴς τὴν ἀκμὴν καὶ τὴν ζωηρότητα τοῦ δεκαεξαετοῦς ἐκείνου ἐφήβου, ὅστις ἤτο ἤδη δημοσίᾳ φρουρὸς ἐν Πειραιεῖ (στχ. 290) καὶ ἐξετιμᾶτο ὑπὸ τῶν ἡλικιωτῶν ὡς εὐθυμος καὶ ἀκατάβλητος συμπότης, ὥστε καὶ ἐνὸς δείπνου, τὸ ὅποιον οἱ φίλοι εἶχον διοργανώσῃ ἐκ συμβολῆς, ἐκεῖνος νὰ ἐκλεχθῇ συμποσί-αρχος (3, 4). Ἦτο δὲ καὶ λεπτότατος γνώστης τῆς γυναικείας, καλλονῆς (στχ. 566), ὁμολογεῖ δὲ ὅτι ἀντὶ πασῶν τῶν ἐν Ἀθήναις γυναικῶν, τὰς ὁποίας καταλεπτῶς γνωρίζει, προτιμᾷ τὴν ἄγνωστον ἐκείνην, ὃφ' ἧς εἶχεν αἰφνιδίως τρωθῆ ἔν Πειραιεῖ (στχ. 296 ἐξ.). Ἡ κόρη ἐκείνη ἔχει ἄπλαστον τὸ κάλλος καὶ φυσικὴν τὴν χάριν, δὲν ὁμοιάζει δὲ πρὸς τὰς γνωστὰς κόρας τῶν Ἀθηναίων, αἵτινες ἔχουσι τὰ πάντα προσποιητὰ (στχ. 313 ἐξ.). Ἀποφασίσας δὲ νὰ ἐκτελέσῃ τὸ τόλμημα οὐδαμῶς διστάζει νὰ περιβληθῇ τοῦ εὐνούχου τὴν στολὴν καὶ ἀνασκευάζει δι' ἀκαταμαχῆτου ἐπιχειρήματος τὰς ἐνστάσεις τοῦ δούλου, ὃν κατεφόβιζεν ἐκεῖνο τὸ τόλμη-

μα (σтч. 382 ἐξ.). Ὡς ἔμπειρος δὲ στρατηγὸς παρασκευάζεται εἰς κατάκτησιν τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς οἰκίας προσποιοῦμενος τὸν ἄκακον καὶ ἀκίνδυνον μέχρι τῆς ὥρας, ὅτε ἔμελλε νὰ δείξῃ τὴν ἀνδρικὴν του δύναμιν, ὁ δὲ τρόπος, καθ' ὃν διηγεῖται τὸ κατόρθωμά του εἰς τὸν ἐκπληκτον Ἀντιφῶντα, (σтч. 604 ἐξ.) μαρτυρεῖ τὴν ὑπεροχὴν του εἰς τὰ τοιαῦτα. Κωμικὴν δὲ ἀντίθεσιν ἀποτελεῖ ἡ εἰς εὐνοῦχον διασκευὴ τοῦ νέου, πρὸς τὸν σκοπόν, δι' ὃν οὕτω διεσκευάσθη. Τὸν δὲ παράδοξον σχηματισμὸν ἀδυνατῶν ἔπειτα νὰ ἀποβάλλῃ, τρέχει ἀνὰ τὰς ὁδοὺς, ἀποφεύγει τὴν συνάντησιν τῶν φίλων του, πλανᾶται δὲ πανταχοῦ ἀνήσυχος καὶ δὲν ἀναφαίνεται, εἰμὴ κατὰ τὴν τελευταίαν πράξιν (B, 2), ὅτε καὶ πάλιν προσποιεῖται τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἐνώπιον τῆς Θαιδος, ἀλλ' ἐκεῖ τότε ἀποκαλύπτεται καὶ ἀναγνωρίζεται ἡ κακουργία του. Καὶ πάλιν ὁμως ἔχει ἱκανὸν θάρρος, ὥστε νὰ δίδῃ τὰς προσηκούσας ἀποκρίσεις εἰς τὰς ὕβρεις τῆς δούλης Πυθιάδος καὶ νὰ ἀπολογηται πρὸς τὰς κατηγορίας τῆς Θαιδος, πρὸς ἣν ἐπὶ τέλους ἐκδηλώνει καὶ τὴν ἀγάπην του. Ἡ δὲ δυσπιστία τῆς Πυθιάδος, ὅτε ἡ Θαις ἀδιστάκτως ἐπιτρέπει εἰς τὸν ἐπικίνδυνον τολμητὴν νὰ εἰσέλθῃ καὶ δευτέραν φοράν εἰς τὸν οἶκόν της, ἵνα ἀποκρυβῇ ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ τῆς Παμφίλης, ἀποτελεῖ καλλίστην κατακλειδὰ τῆς ὅλης σκηνῆς. Ὁ Παρμένων δικαίως προβλέπει, ὅτι θὰ ἔλθῃ καιρὸς ὅτε ὁ Χαιρέας θὰ ἐπισκιάσῃ τὸν πρεσβύτερον ἀδελφόν του (σтч. 299 ἐξ.). Ὁ Φαιδρίας εἶναι φύσει σεμνὸς καὶ σοβαρὸς (σтч. 226), ὁ ἔρωσ οὔτε τὸν νοῦν του ἐξῆψεν οὔτε ἐπτέρωσε τὴν δραστηριότητά του, τοῦναντίον δὲ τὸν ὑποβάλλει εἰς παντοειδεῖς διακυμάνσεις, διότι ὁ ταλαίπωρος νέος κατὰ τὰς ἰδιοτροπίας τῆς Θαιδος στρέφεται, ὅπως τὸ παιδίον, τὸ ὁποῖον κάμνει τὰ πρῶτα βήματα, πότε πρὸς τὰ ἐδῶ καὶ πότε πρὸς τὰ ἐκεῖ, μεταξὺ τῆς ἐκστάσεως καὶ τῆς ἀηδίας, τῆς δυσπιστίας καὶ τῆς πλήρους ἀφοσιώσεως, ἕως οὔ ἐπὶ τέλους ἄγει καὶ φέρει αὐτὸν ἐν μόνον δράκρῳ τῆς ἐρωμένης του. Ἡ πρὸς αὐτὴν ἀφοσιώσις του εἶναι τελεία, ὥστε οὐδὲ μίαν ἡμέραν καὶ ἐπὶ ὀλιγώτερον μίαν νύκτα δύναται νὰ ζήσῃ ἄνευ αὐτῆς (σтч. 218 ἐξ.), εἶναι

δὲ διὰ τοῦτο ζηλότυπος καὶ ὑποπτος· διὰ τὸ ἐλάχιστον πρᾶγμα θέλει νὰ διαλύσῃ πᾶσαν πρὸς αὐτὴν σχέσιν, ἀλλὰ τὴν διάλυσιν ταύτην δὲν ἔχει τὸ ψυχικὸν σθένος καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ. Τὰ δὲ ἀνασκιρτήματα ταῦτα τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους ζωγραφίζει ὁ ποιητὴς ἐν μιᾷ κλασσικῇ τῷ ὄντι εἰκόνι τῆς πρώτης πράξεως κατὰ τρόπον θαυμάσιον· ἐκεῖ περιγράφεται ὁ ἀγαθὸς χαρακτήρ τῆς Θαΐδος καὶ συγχρόνως καταφαίνεται πόσον ἡ ἑταῖρα ὑπερέχει τοῦ εἰλικρινῶς ἀγαπῶντος αὐτὴν αἰσθηματικοῦ νεανίου. Ἡ ὥραία Παμφίλη οὐδαμῶς φαίνεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ μόνον ἐκ τῆς περιγραφῆς τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῆς μαυθάνομεν, ὅποια τις ἦτο ἡ οἰκογένειά της. Ὁ ἀδελφὸς τῆς Παμφίλης εἶναι νεαρὸς ἀγρότης, ἄκακος, ἄξεστος καὶ χρηστοθήνης, μὴ συμπαθὼν πρὸς τὰς ἑταῖρας (3, 3), ἐκτὸς ἐὰν ἤθελεν ὑποβρεχθῇ δι' ὀλίγου οἴνου (συχ. 732), ἀδέξιός πρὸς τὰ τοῦ βίου καὶ πρὸς τὰς ἀμφισβητήσεις καὶ τὰς ἔριδας καὶ προτιμῶν νὰ προλαμβάνῃ μᾶλλον τὰ πρᾶγματα καὶ νὰ ἀσφαλίζηται ἐντὸς τοῦ οἴκου ἢ νὰ ἔρχηται εἰς χεῖρας (συχ. 754 ἐξ.). Ἰνα δὲ ἐξαρθῇ τοῦ Χαιρέου ὁ χαρακτήρ, περιέγραψεν ὁ ποιητὴς δι' ἀμαυροτέρων χρωμάτων καὶ τὸν συνετὸν Παρμένωνα. Ὁ Παρμένων εἶναι μὲν παρατηρητικὸς, ἀλλὰ μέχρις ἐκείνου τοῦ σημείου, πέραν τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ φθάσῃ ἡ ὀξυδερκεία του, παραβαλλόμενος δὲ πρὸς τὸν Φαιδρίαν εἶναι βεβαίως πλήρης συνέσεως καὶ ἐμπειρίας, ἀλλ' ἡ σύνεσις καὶ ἡ ἐμπειρία του εἶναι κατὰ πολὺ ὑποδεεστέρα τῆς συνέσεως καὶ τῆς ἐμπειρίας τοῦ δραστηρίου καὶ ὀρμητικοῦ Χαιρέου. Βλέπων ὅτι καὶ ἄκοντος αὐτοῦ, εἶχε γίνῃ ἀσπαστὴ καὶ εἶχεν ἐκτελεσθῇ ἡ ἀστεία πρότασίς του, συγχαίρει ἑαυτὸν διὰ τὸ εὐφυὲς ἐπινόημα, δι' οὗ ἡδυνήθη ὁ κύριός του νὰ φθάσῃ εἰς τὸ ποθοῦμενον, ἔπειτα δέ, ἵνα ἀναπαύσῃ τὴν συνειδήσιν του, σκέπτεται, ὅτι τὸ πρῶτον ἐκεῖνο βλέμμα, ὅπερ ὁ Χαιρέας ἔμελλε νὰ ρίψῃ ἐπὶ τοῦ βίου τῶν ἑταῖρων θὰ ἔχῃ βεβαίως ἠθικὰ καὶ σωτήρια ἀποτελέσματα (συχ. 923 ἐξ.), ἀλλὰ τὸ περιορισμένον πνευμά του ἐπιφαίνεται καὶ ἄλιν, καθ' ἣν περίστασιν βλακωδῶς ἐμπίπτει ὁ ταλαίπωρος εἰς τὰ δίκτυα τῆς Πυθαγόδος (5, 4).

Διαλάμπει δὲ ὡσαύτως ἡ ἀφυΐα του, ὅτε παρὰ πᾶσαν γνῶσιν καὶ συνήθειάν ἀφηγεῖται πρὸς τὸν πατέρα τὰς κακουργίας τοῦ υἱοῦ (5, 5) καὶ ἐπὶ τέλους καθίσταται ἐπαξίως τὸ παίγνιον τῆς δολερᾶς θεραπαίνης (5, 6).

Περιέχει δὲ ὁ Εὐνοῦχος δύο μάλιστα τυπικούς χαρακτήρας, τὸν τοῦ Ἀλαζόνοιο καὶ τὸν τοῦ Κόλακοιο, ὧν τὸν μὲν ἐκπροσωπεῖ ὁ στρατιωτικὸς Θράσων, τὸν δὲ ὁ παράσιτος τοῦ Θράσωνος. Ἐάν τις λάβῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ὅλην ἐξέλιξιν τῆς δράσεως, πείθεται, ὅτι οἱ δύο οὗτοι χαρακτήρες πρέπει ἀναγκαίως νὰ ὑπῆρχον καὶ ἐν τῇ πρωτοτύπῳ ἐλληνικῇ κωμῳδίᾳ, κατὰ μίμησιν τῆς ὁποίας ἐποιήθη ἡ λατινική, καὶ ὅμως αὐτὸς ὁ Τερέντιος ὁμολογεῖ, ὅτι ἀμφοτέρους ἐδανείσθη ἐξ ἄλλου δράματος καὶ ὄχι ἐξ ἐκείνου, ὅπερ εἶχεν ὡς κύριον παράδειγμα ποιῶν τὸν Εὐνοῦχόν του. Πρέπει λοιπὸν προφανῶς νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Τερέντιος ἠσθάνθη τὴν ἀνάγκην, ἵνα καταστήσῃ τὴν κωμῳδίαν αὐτοῦ τερπνοτέραν πρὸς τὸ ῥωμαϊκὸν κοινόν, νὰ περιγράψῃ πληρέστερον καὶ σαφέστερον τὴν φυσιογνωμίαν τῶν δύο ἐκείνων τύπων, οὓς ἐθεώρησεν ἴσως ὡς ὅλως δευτερεύοντας καὶ ἐπουσιώδεις ὁ Μένανδρος. Πρὸς τοῦτο δὲ κατέφυγεν εἰς τὸν Κόλακα, ἀρχαιοτέραν πιθανῶς κωμῳδίαν τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ, ὃν εἶχον ἤδη γνωρίσῃ δι' ἀπομιμήσεων εἰς τοὺς Ῥωμαίους ὁ Ναίβιος καὶ ὁ Πλαῦτος, καὶ ἐκεῖθεν παρέλαβε τὰς ὡραίας ἐκείνας σκηνάς, αἵτινες δὲν συντελοῦσι μὲν εἰς εὐδόωσιν τοῦ μύθου, ἀλλ' ἦσαν καθ' ἑαυτὰς τοιαύτης φύσεως, ὥστε νὰ ἀρέσκωσιν εἰς τὸ κοινόν, τὸν μονόλογον δηλαδή, ἐν ᾧ ὁ Γνάθων ἐκθέτει (2, 2) τὰς ἀρχὰς τῆς πρακτικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας καὶ τῆς βιωτικῆς πείρας, τὰς μεγαλαυχίας τοῦ Θράσωνος καὶ τὰς ἀποκρίσεις τοῦ παρασίτου ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς τρίτης πράξεως (3, 1, 2), ἴσως δὲ καὶ τὴν ἀστείαν συζήτησιν (4, 7), καθ' ἣν ὁ ἡρωϊσμὸς τοῦ περιδόξου στρατιώτου καταφαίνεται ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ λαμπρότητι καὶ τῇ μεγαλοπρεπείᾳ. Ἐν ᾧ δὲ ὁ Ναίβιος καὶ ὁ Πλαῦτος θὰ ἀνέπτυξαν ἴσως πλατύτερον διὰ πολλῶν προσθηκῶν τὰ προσφιλῆ ταῦτα εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κοινὸν θέματα, ὁ Τερέντιος προσεπάθησε νὰ ἀναπαραγάγῃ ἐπὶ

τὸ ἀκριδέστερον τὰς κυριωτάτας τοῦ Ἀθηναίου διδασκάλου περιγραφάς. Καὶ τοῦ Ἀντιφῶντος δὲ τὸ πρόσωπον εἶναι ἰσως πρόσθηκη τοῦ Ῥωμαίου ποιητοῦ. Ὅπως δὴποτε δὲ καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ἡ σκηνὴ καθ' ἣν ὁ Χαιρέας ἔξαλλος ἐπὶ τῇ εὐδαιμονίᾳ του, συναντᾷ ἐξερχόμενος ἐκ τοῦ οἴκου τῆς Θαΐδος τὸν φίλον, πρὸς ὃν ἐν ζωηρῷ διαλόγῳ διηγεῖται λεπτομερῶς τὸ κατόρθωμά του (στχ. 553 ἐξ.), κάμνει ἐντύπωσιν κατὰ πολὺ δραματικωτέραν παρὰ ἂν μονολογῶν ἐξεμυστηρεύετο τὴν χαρὰν καὶ τὴν εὐτυχίαν του πρὸς τοὺς θεατάς. Ὑπάρχουσι δὲ βεβαίως μέρη δευτερεύοντα τοῦ δράματος, ἐν οἷς ὁ Τερέντιος δὲν ἠκολούθησε πιστῶς τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον, ὅπως διδασκόμεθα καὶ ὑπὸ τινος παλαίου σχολιαστοῦ, ὅστις ἀναφέρει μίαν φράσιν τῆς Ἀνδρίας (στχ. 959—961) εἰλημμένην ἐκ τοῦ Εὐνούχου τοῦ Μενάνδρου, ἐν ᾗ ἐν τῷ Εὐνούχῳ τοῦ Τερεντίου ἡ φράσις αὕτη ἀντεκατεστάθη ὑπὸ ἄλλης παρεμφεροῦς (στχ. 551 ἐξ.) Καὶ τὸ χωρίον δὲ ἐκεῖνο, ὅπερ προηγεῖται τῆς σκηνῆς τοῦ πρὸς τὸν Ἀντιφῶντα διαλόγου εἶναι πιθανώτατα ἐπινόημα τοῦ Τερεντίου. Μετέβαλε δὲ καὶ τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων τῆς πρωτοτύπου κωμωδίας ὁ ποιητής· τὸν Δῆον ὠνόμασε Παρμένωνα, τὸν Χαιρέστρατον Φαιδρίαν, τὴν Χρυσίδα Θαΐδα, τὸν Σίμωνα Λάχητα. Τίς ἡ αἰτία δι' ἣν ὁ Τερέντιος ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ κάμῃ τὴν ἀλλαγὴν ταύτην, δὲν εἶναι εὐκολον ἀσφαλῶς νὰ ὀρίσωμεν, πιθανὸν ὅμως ἀνάγκαι μετρικαὶ νὰ εἶναι ἂν ὅχι ὁ μόνος λόγος τοῦλάχιστον εἰς ἐκ τῶν λόγων τῆς μεταβολῆς. Θαὶς ἐπεγράφετο, ἐκ τοῦ ὀνόματος τῆς ἡρώιδος, μία ἄλλη καὶ περιφημοτάτη τοῦ Μενάνδρου κωμωδία, ἥς τὴν ἀρχὴν μετὰ τῶν πρωτοθέτων ὀνομάτων, διέσωσεν ὁ Ῥωμαῖος σατιρικός Πέρσιος (5, 161 ἐξ.) ἐν παραφράσει ἐξ ἧς καταφαίνεται, ὅτι ὁ Τερέντιος συνέτεμε τὸ ἑλληνικὸν πρωτότυπον καὶ μετήγαγέ τὸν ἀκροατὴν ἐν τῷ μέσῳ τῆς συνομιλίας, φιλοτεχνήσας σκηνὴν ζωηροτέραν καὶ δραματικωτέραν.

Ὁ Φορμίων εἶναι ἀπομίμησις τοῦ Ἐπιδικαζομένου, κωμωδίας τοῦ ποιητοῦ Ἀπολλοδώρου τοῦ Καρυστίου καὶ ἐδιδάχθη

κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος καθ' ὃ ὁ Εὐνοῦχος. Εἶναι δὲ τὸ δρᾶμα τοῦτο ὑπέρτερον τῆς Ἑκυρᾶς (προερχομένης ὡσαύτως ἐκ τοῦ Ἀπολλοδώρου), ὅθεν καὶ μᾶλλον ἐκείνης ἐπέτυχεν, ὅτε τὸ πρῶτον παρεστάθη κατὰ τὰ Ῥωμαῖα. Δύο ἀδελφοὶ πραγματευταί, ὁ Δημοφῶν καὶ ὁ Χρέμης, ἀποδημοῦσιν ἀμφοτέρω ὁ μὲν εἰς τὴν Ἀἴμωνα, ὁ δὲ εἰς τὴν Σικελίαν. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἀποδημία ἐμελλε νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πλείονας μῆνας, ἐμπιστεύονται τὴν ἐπιτήρησιν τῶν υἱῶν των εἰς τινὰ δοῦλον τοῦ Δημοφῶντος ὀνομαζόμενον Γέτην. Ὁ Γέτης κατανοεῖ τάχιστα, ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συγκρατήσῃ τοὺς δύο νέους, οὔτινες ἔρρεπον ἀκάθεκτοι πρὸς τὰς ἡδονὰς καὶ ὅτι κατὰ πολὺ προτιμότερον εἶναι νὰ ἀφήσῃ αὐτοὺς ἐλευθέρους ὑποδοχῶν μάλιστα τὰς ἐπιθυμίας των. Καὶ ὁ μὲν Φαιδρίας, τοῦ Χρέμητος ὁ υἱός, ἡγάπησεν εὐθὺς σχεδὸν μετὰ τὸν ἀπόπλουν τοῦ πατρὸς του νεαρὰν κιθαρίστριαν, ἣτις εὕρισκετο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν ἀρπακτικωτάτου μαστροποῦ, οὗτινος αἱ ἀπαιτήσεις δὲν ὑπῆρχε τρόπος νὰ ἱκανοποιηθῶσιν, διότι οἱ πατέρες, αὐστηρότατοι ὄντες ἄνθρωποι, δὲν ἐνόμισαν πρέπον νὰ ἀφήσωσι τὸ ἐλάχιστον ἀργύριον εἰς τοὺς υἱοὺς των. Ὁ δὲ Ἀντιφῶν, ὁ υἱὸς τοῦ Δημοφῶντος, ἀγαπᾷ καὶ αὐτός, ὀλίγον μὲν βραδύτερον τοῦ Φαιδρίου, ἀλλὰ κατὰ πολὺ σφοδρότερον, ἄλλου εἶδους γυναῖκα, μίαν πτωχὴν μὲν, ἀλλὰ ἐντιμον ὀρφανὴν κόρην. Ἐπετήρει δὲ τὴν ὀρφανὴν γηραιὰ θεράπαινα ὀνομαζομένη Σωφρόνη, ἣτις αὐστηρότατα ἐμπόδιζε πᾶσαν τῆς κόρης σχέσιν πρὸς οἰονδήποτε, διότι ἡ ὀρφανή, ἣν ἐπροστάτευε, ἦτο θυγάτηρ ἐντίμων πολιτῶν Ἀθηναίων καὶ δὲν ἦτο δυνατόν παρὰ διὰ νομίμου μόνον γάμου νὰ ἐκδοθῇ. Ἀλλ' ὁ ἐπιδέξιος παράσιτος Φορμίων καταφεύγει εἰς τὸ ἐξῆς τέχνασμα· παρουσιάζεται εἰς τὸ δικαστήριον ὡς φίλος δῆθεν τοῦ πατρὸς τῆς ὀρφανῆς καὶ διατεινόμενος, ὅτι ὁ Ἀντιφῶν εἶναι συγγενὴς τῆς κόρης, ζητεῖ διαρρήδην συμφώνως πρὸς τὸν ἀττικὸν νόμον νὰ λάβῃ ἐκεῖνος τὴν κόρην ὡς σύζυγον. Πρὸς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦτον οὐδαμῶς, ἐννοεῖται, ἐνίσταται ὁ Ἀντιφῶν καὶ ἐκδίδεται τοῦ δικαστοῦ ἀπόφασις ὑποχρεοῦσα αὐτὸν νὰ νυμφευθῇ τὴν ὀρφανήν. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα, ὅτε

ἐπανέρχεται ἐκ Λήμνου εἰς τὰς Ἀθήνας ὁ Δημοφῶν, πρὸς μέγαν φόβον τοῦ υἱοῦ του Ἀντιφῶντος. Μετὰ πολλῆς ἀναιδεΐας ὁ Φορμίων ὑποβάλλει τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ πατρὸς καὶ κατορθώνει νὰ συνδυάσῃ τὴν ἐπιθυμίαν τοῦ Δημοφῶντος, θέλοντος ὅπωςδῆποτε νὰ ἀποφύγῃ τὸν εἰς τὸν υἱὸν του ἐπιβληθέντα ἐκεῖνον γάμον, πρὸς τὴν στενοχωρίαν τοῦ Φαιδρίου, ὅστις ἐξ ἅπαντος εἶχεν ἀνάγκην τριάκοντα μνῶν ἵνα ἐξαγοράσῃ τὴν κιθαρίστριαν. Προτείνει λοιπὸν εἰς τὸν Δημοφῶντα νὰ νυμφευθῇ αὐτὸς τὴν ὄρφανήν, ἐπὶ τῷ ὄρω τοῦ νὰ λάβῃ τριάκοντα μνᾶς παρὰ τοῦ Δημοφῶντος, ἵνα διὰ τῶν χρημάτων τούτων πληρώσῃ τὰ χρέη του καὶ ἐπαρκέσῃ εἰς τὰς δαπάνας τοῦ γάμου. Ἐννοεῖται δέ, ὅτι ἡ πρότασίς του οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ δόλος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ λάβῃ τὰ χρήματα, τὰ ἀναγκαιοῦντα εἰς τὸν Φαιδρίαν. Τὸ δὲ τέχνασμά του ὑποδοθηεῖται κατὰ τρόπον περίεργον, διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἀνεκάλυψεν ὁ Χρέμης, ὅτι ἡ ὄρφανὴ εἶναι θυγάτηρ του, ἣν κατὰ τὴν νεότητά του εἶχεν ἀποκτήσῃ ἐν Λήμνῳ, ἀκριβῶς δὲ πρὸς ἀνεύρεσιν αὐτῆς εἶχε πρὸ ὀλίγου ἀποδημήσῃ, ἥθελε δὲ νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀπολεσθεῖσαν ἐκεῖνην θυγατέρα, ἵνα δώσῃ αὐτὴν σύζυγον πρὸς τὸν ἀνεψιὸν του Ἀντιφῶντα. Ζητεῖ λοιπὸν ὁ γέρον νὰ διαλύσῃ τὴν πρὸς τὸν Φορμίωνα συμφωνίαν, ἀλλὰ τότε ἀνθίσταται ὁ Φορμίων καὶ, ἐπειδὴ ὁ Χρέμης ζητεῖ καὶ τὴν ἀπόδοσιν τῶν χρημάτων, δι' ὧν εἶχεν ἤδη ὁ Φαιδρίας ἐξαγοράσῃ τὴν κιθαρίστριαν, καταφεύγει εἰς τὸ ἔσχατον μέσον, δι' οὗ ἡδύνατο νὰ ἀμυνθῇ, καλεῖ δηλαδὴ τὴν γυναῖκα τοῦ Χρέμητος Ναυσιστράτην καὶ ἀποκαλύπτει πρὸς αὐτὴν τὰς παλαιᾶς ἁμαρτίας τοῦ συζύγου της. Διὰ τούτου δὲ τοῦ τρόπου ἀφοπλίζεται ἐντελῶς ὁ Χρέμης καὶ θεωρεῖ ἑαυτὸν καὶ εὐτυχῇ, διότι ἐπιτυχάνει τὴν συγγνώμην τῆς προσβεβλημένης δεσποίνης, ὑπὸ τὸν ὅρον τοῦ νὰ ἀφήσῃ εἰς τὸν Φαιδρίαν τὸ ἥδη δαπανηθὲν ἀργύριον, ἀναγκάζεται δὲ ἀκόμη ὁ ἄνθρωπος παρὰ τὴν θέλησίν του νὰ δεχθῇ αὐθημερὸν καὶ ὡς ὁμοστράπεζον τὸν Φορμίωνα.

Τὸ δρᾶμα δὲν εἶναι ἄσχημον, ἀλλὰ καὶ δὲν διεγείρει πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον, οὐδὲν ἦττον τὸ κύριον πρόσωπον, ὁ Φορμίων, διεξάγει

λίαν ἐπιδεξίως τὴν ὄλην δρᾶσιν καὶ κατορθώνει νὰ ἀντιμετωπίζῃ πάσας τὰς ἀναφουρέντας δυσχερείας. Ἀνήκει δὲ ὡς πρὸς τὸν χαρακτήρα εἰς τὴν ὄχι λίαν κοινὴν κατηγορίαν τῶν εὐγνωμόνων παρασίτων (στχ. 388 ἐξ.). Ἵνα βοηθήσῃ τὸν Ἀντιφῶντα, ἀναλαμβάνει δυσχερεστάτην ἐντολήν, μέλλουσαν ὅπωςδὴποτε νὰ ἐκθέσῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ γέροντος, ἃν καὶ βεβαίως οὔτε λίαν εὐαίσθητος εἶναι πρὸς τοιοῦτους κινδύνους, οὔτε ἔχει τίποτε νὰ χάσῃ ἐξ αὐτῶν (στχ. 326 ἐξ.). Κυρίως ὅμως ἀποδύεται εἰς ἐκεῖνο τὸ ἔργον πρὸς ἰδίαν αὐτοῦ εὐχαρίστησιν, διότι ἀγαπᾷ νὰ ἐπιδεικνύῃ τὴν πρὸς τὰ τοιαῦτα ἐπιτηδειότητά του. Ὡς ἀληθὴς ὅπλομάχος ἐπιδεξίως ἀποκρούει τὴν πρώτην καὶ μανιώδη προσβολὴν τοῦ Δημοφῶντος (2, 3), ἐπωφελεῖται δὲ μετ' ἀστραπιαίας ταχύτητος τὰς μεταβολὰς τῶν καταστάσεων (4, 2) καὶ ἐπὶ τέλους γενναϊότατα μὲν καὶ ἐν πάσῃ ἀταραξίᾳ, ἀλλ' ἀμειλίκτως συνάπτει πρὸς τοὺς δύο γέροντας τὴν τελικὴν μάχην (5, 9). Παρὰ τὸν Φορμίωνα, ἀλλὰ ἐν κατωτέρᾳ βαθμίδι, ἔχομεν τὸν ὑποτακτικὸν αὐτοῦ, τὸν Γέτην, οὗτινος καὶ διεξοδικώτερον περιέγραψεν ὁ ποιητὴς τὸν τύπον, διότι ὁ μὲν παράσιτος δις μόνον φαίνεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ τοῦτο ἐν στιγμαῖς κρισιμωτάταις, κατὰ τὴν ἄφιν δηλαδὴ τοῦ πατρὸς καὶ κατὰ τὴν λύσιν τοῦ δράματος, ἐν ᾧ τοῦναντίον ὁ Γέτης διαρκῶς σχεδὸν εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ποικίλα ὑποδύμενος πρόσωπα, τὸ τοῦ ἀπαγγελέως, τοῦ κήρυκος, τοῦ μεσάζοντος, τοῦ διαλλακτοῦ. Εὐθύς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς κωμωδίας διαλεγόμενος πρὸς ἕτερον δοῦλον κάμνει τὴν ἔκθεσιν τῶν πραγμάτων, ἔπειτα δὲ ἀγγέλει εἰς τοὺς δύο νέους ὡς *servus currens* τὴν εἰδησιν τῆς ἀφίξεως τοῦ Δημοφῶντος, διδάσκει τὸν νεαρὸν κύριόν του, πῶς πρέπει νὰ σχηματίσῃ ἑαυτὸν καὶ πῶς νὰ προσποιηθῇ ὑποδεχόμενος τὸν ὠργισμένον πατέρα (1, 4), ὑποστηρίζει δὲ αὐτὸν καὶ κατὰ τὴν πρώτην του συνέντευξιν πρὸς τὸν γέροντα (2, 1), κατορθώνει, ὥστε νὰ ἀκούσῃ ὁ γέρων τὸν διάλογον, ὃν ἐκ τῶν προτέρων εἶχε συσχευωρῆσιν μετὰ τοῦ Φορμίωνος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ πεισθῇ ἐκεῖνος, ὅτι ὁ δοῦλός του εἶναι δοῦλος πιστὸς ἀποκρούων πᾶσαν

κατὰ τοῦ κυρίου του ὑπόνοιαν· ἵνα δὲ ἐλκύσῃ πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Ἀντιφῶντος δι' ἐνδεχομένης νέας ἐπιπλοκάς (2, 3), διδάσκει αὐτὸν πάντα τὰ συμβαίνοντα (3, 1) καὶ ἀναλαμβάνει νὰ προμηθεύσῃ χρήματα εἰς τὸν Φαιδρίαν, ἃν καὶ μετὰ τινος δισταγμοῦ καὶ ὄχι ἐξ οἰκείας βουλήσεως, διότι τὴν ιδέαν τούτου τοῦ ἐπιχειρήματος ἐνέβαλεν εἰς αὐτὸν ὁ Φορμίων (3, 3 καὶ 4, 2). Πλὴν δὲ τούτων διεξάγει ἐπιτυχῶς καὶ ὡς ἐπιδέξιος διπλωμάτης ἐν ὀνόματι τοῦ Φορμίωνος τὰς πρὸς τὸν Χρέμητα διαπραγματεύσεις (4, 1) καὶ μετὰ χαρᾶς ἀγγέλλει τὴν μεγάλην εἰδησιν, ὅτι δηλαδὴ ἡ Φάνιον, ἡ τέως ὡς ὀρφανὴ θεωρουμένη κόρη, ἀνεγνωρίσθη ὡς θυγάτηρ τοῦ Χρέμητος (5, 6). Ἐκ τῶν δύο ἐξαδέλφων ὁ κατὰ τὸν χαρακτῆρα ἀσθενέστερος εἶναι ὁ Ἀντιφῶν, ὅστις φοβούμενος τὸν πατέρα, ἀκόμη καὶ πρὸ τῆς ἐπανόδου του, μετανοεῖ διὰ τὴν ἀσυλλόγιστον διαγωγὴν του (155). Ἄν, μὴ δίδων ἀκρόασιν εἰς τὴν τολμηρὰν συμβουλὴν τοῦ Φορμίωνος, ἤθελεν ἀποφασίσῃ νὰ διαρρήξῃ πᾶσαν σχέσιν πρὸς τὴν κόρην, ἣν ἠγάπα, θὰ ἐλυπεῖτο μὲν βεβαίως ἐπὶ τινὰ χρόνον, ἀλλὰ θὰ ἦτο ἡσυχος εἰς τὸ ἐξῆς καὶ ἀπηλλαγμένος ἀπὸ τοῦ τρόμου τῆς πατρικῆς ὀργῆς (στχ. 157 ἐξ.), ζηλεύει δὲ τὸν Φαιδρίαν, ὅστις ἔχει τὴν δύναμιν τῆς ἀποφάσεως ἢ νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐρωμένην του ἢ νὰ τὴν ἀφήσῃ (173 ἐξ.), ἐν ᾧ αὐτὸς εἶναι ἀδυνάτου χαρακτῆρος καὶ ἀναποφάσιτος, καὶ οὐδὲν ἥττον ὀδύρεται καὶ μόνον ἀναλογιζόμενος ὅτι θὰ ἦτο ἐνδεχόμενον νὰ χάσῃ τὴν φίλην του (201 ἐξ.). Ἰδὼν αἰφνης παρουσιασθέντα τὸν πατέρα του ἐτράπη εἰς φυγὴν καὶ ἐναπέθεσε καὶ τὴν ἰδικήν του τύχην καὶ τὴν τύχην τῆς νέας κόρης εἰς τὰς χεῖρας τοῦ φίλου του καὶ τοῦ δούλου (215 ἐξ.) καὶ ἐνώπιον δὲ τοῦ δικαστηρίου, καθὼς φαίνεται, ὁ ἄτολμος νεανίας καταθρονηθεὶς ὑπὸ τοῦ θρασυτάτου τεχνάσματος τοῦ παρασίτου, δὲν ἐτόλμησε νὰ ἀνοίξῃ τὸ στόμα του καὶ νὰ ἀρθρώσῃ λέξιν (281 ἐξ.), συνησθάνθη δὲ καὶ ὁ ἴδιος τὴν δειλίαν του καὶ μονολογῶν αἰσχύνεται ἔπειτα διὰ τὴν ἄτολμον διαγωγὴν του (3, 1). Καὶ διὰ τὰς στενοχωρίας δέ, εἰς ἃς εὐρίσκεται ὁ Φαιδρίας, τρέπεται εἰς ἔλεον ἢ ψυχὴν του, προσπα-

θεὶ μάλιστα νὰ παράσχη καὶ βοήθειαν εἰς αὐτόν, ἀλλὰ μόνον διὰ λόγων, ἂν δὲ εἶναι ἀνάγκη καὶ νὰ ἐνεργήσῃ, ἀφίνει εἰς τοὺς ἄλλους τὸ ἔργον (3, 3). Εἰς οὐδένα κίνδυνον θέλει νὰ ἑκτεθῇ χάριν τοῦ ἐξαδέλφου του καὶ γίνεται ἕξω φρενῶν, ὅτε ὁ Γέτας ὑποδεικνύει πρὸς αὐτόν, ὅτι ὁ Φορμίων δύναται νὰ συμβιβασθῇ λαμβάνων παρὰ τοῦ Δημοφῶντος τὸ ἰσότιμον τῆς προικὸς (4, 3, 4). Ἡ τύχη του εἶναι ἀνωτέρα καὶ τῆς εὐφυΐας καὶ τοῦ χαρακτήρος του. Ὁ Φαιδρίας εἶναι κατὰ πολὺ ἐνεργητικώτερος καὶ τολμηρότερος. Θαυμάζει δὲ αὐτὸν ὁ Γέτης διὰ τὴν ἀφέλειαν, ἣν προσποιεῖται ἐνώπιον τοῦ Δημοφῶντος κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶν συνάντησιν (2, 1). Ἐφιλοτεχνήθη δὲ καὶ τοῦτο τὸ δραματικὸν σχῆμα, ὅπως καὶ τὰ τῶν δύο γερόντων, τοῦ μαστροποῦ καὶ τῶν μωρῶν συνηγόρων (2, 4) κατὰ μίμησιν γνωστῶν παραδειγμάτων. Ἐχει τι τὸ ὄντως ἐπίχαρι ἢ ικανοποιήσις, ἣν δίδει ὁ ποιητὴς εἰς τὴν Ναυσιστράτην, τὴν κρυφίως προσβεβλημένην δέσποιναν κατὰ τὰ συζυγικά αὐτῆς δικαιώματα, ἧς ὁ ἀνδράδελφος αὐτῆς δικαίως ἐγκωμιάζει τὸν τρόπον, δι' οὗ γινώσκει νὰ συμβιβάζῃ τὰ οἰκογενειακά πράγματα καὶ τῇ ἀπονέμει τὸν ἄριστον τῶν ἐπαίνων, ὅτι δηλαδὴ, ἂν καὶ ἦτο πλουσία νύμφη, ὑπέμενεν οὐδὲν ἥττον μετὰ καρτερίας τὰς μεγάλας τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς δαπάνας, ὧν μάλιστα ἦτο ὑποπτος ὁ προορισμός (5, 3). Καὶ κατὰ τὴν ὀδυνηρὰν ἀκόμη συνδιάλεξιν τῶν δύο γερόντων, καθ' ἣν ὁ Δημοφῶν προσπαθεῖ νὰ γίνῃ ὅπωςδῆποτε καταληπτὴ ἢ ἐπελθοῦσα εἰς τὰ πράγματα μεταβολή, ἡ Ναυσιστράτη τηρεῖ τὴν αὐτὴν σωφροσύνην (5, 4) καὶ ἀκούει τὰς τελευταίας ἀποκαλύψεις τοῦ Φορμίωνος μετὰ δυσαρεσκείας μὲν, ἀλλὰ καὶ μετὰ πάσης ἀξιοπρεπείας καὶ μετὰ τῆς προσηκούσης εἰς γυναῖκα ἡπιότητος. Ἡ δὲ μόνη αὐτῆς ἐκδίκησις εἶναι, ὅτι λογικώτατα ὑπερασπίζει τὸν Ἀντιφῶντα ἐναντίον τοῦ φιλοχρημάτου γέροντος. Οὐδὲ πρὸς τὴν ἄρτι εἰς αὐτὴν ἀποκαλυφθεῖσαν προγονὴν ἐπιδεικνύει ἔχθραν, ἀλλὰ τοῦναντίον ὁμολογεῖ ὅτι ἡ κόρη ἔκαμε εἰς αὐτὴν ἀρίστην ἐκ πρώτης ὄψεως ἐντύπωσιν (815). — Τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον ὑπέστη μεταβολὴν ἐπὶ τὸ βέλτιον κατὰ τὴν σκηνὴν τῆς ἐκ-

θέσεως τῶν πραγμάτων (1, 2). Κατὰ τὴν ἀφήγησιν δηλαδὴ τοῦ Τερεντίου νέος τις εἰσέρχεται περίλυπος εἰς κουρεῖον καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς στιγμιαίας ἐντυπώσεως διηγεῖται τὰ κατὰ τὴν ὀρφανὴν (91 ἐξ.), ἐν ᾧ ὁ Ἀπολλόδωρος εἶχεν ἄλλως τὰ πράγματα, αὐτὸς δηλαδὴ ὁ κουρεὺς ὁ κόψας τὴν κόμην τῆς πενθούσης νεάνιδος ἀφηγεῖτο τὰ κατ' αὐτήν. Ὡστε ἐν τῇ λατινικῇ κωμῳδίᾳ ἡ δραματικὴ ζωὴ εἰσδύει ἕως εἰς τὸ κουρεῖον καὶ τοῦ Γέτου ἡ ῥῆσις ἀποκτᾷ πλείω ἐνέργειαν. Ἄλλως δὲ ὁ ποιητὴς καὶ ἐν αὐταῖς ταῖς λεπτομερείαις δικαιολογεῖ ἐπιμελῶς οἰονόηποτε σύμβαμα, ἐπιτηδεῖως δὲ κανονίζει τὴν ὅλην δραματικὴν οἰκονομίαν. Ὁ Χρέμης λ. χ. ἐν Λήμνῳ διατρίβων εἶχε μετονομασθῇ Στίλπων, ἵνα μὴ μάθωσιν οἱ ἐν Ἀθήναις τὴν πρᾶξιν του (744 ἐξ.), καί, ὅτε κατὰ τὴν πρώτην αὐτῶν συνάντησιν ὁ Φορμίων ἀποκρίνεται πρὸς τὸν Χρέμητα ὅτι ὁ ὑποτιθέμενος συγγενὴς τοῦ Ἀντιφῶντος καὶ πατὴρ τῆς ὀρφανῆς ἐκαλεῖτο Στίλπων, ὁ Χρέμης μένει ἐκπληκτος (390), ἀλλ' εὐθὺς ὅμως συνέρχεται ἀπὸ τῆς ἐκπλήξεως καὶ διαβεβαιοῖ, ὅτι οὔτε ἐγνώρισέ ποτε τὸν Στίλωνα οὔτε ἔσχε συγγενὴ καλούμενον Στίλωνα (391 ἐξ.). Καὶ αὕτη δὲ τοῦ Δάου ἡ ἐπὶ τῆς σκηνῆς παρουσία ὡς προτατικοῦ προσώπου δικαιολογεῖται, διότι ὁ Δᾶος ἤθελε νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Γέτην ποσὸν τι χρημάτων παρ' ἐκείνου ληφθὲν καὶ οὕτως εἶχε νῦν ἀνάγκην ὁ Γέτης, ἵνα ἀγοράσῃ δῶρον διὰ τὸν γάμον τοῦ Ἀντιφῶντος, μανθάνομεν δὲ συγχρόνως ἐκ τούτου, ὅτι στενώταται ἦσαν τοῦ Γέτου αἱ σχέσεις πρὸς τὴν οἰκογένειαν. Εὗρε δὲ καὶ τὴν περίστασιν ὁ ποιητὴς, ὅπως φιλοσοφήσῃ περὶ τῆς μεγάλης ἐκείνης κοινωνικῆς ἀδικίας, τοῦ νὰ κάμνωσι δῶρα οἱ πτωχοὶ δοῦλοι πρὸς τοὺς πλουσίους δεσπότας, ἴσως μάλιστα αἱ φιλοσοφικαὶ ἐκεῖναι σκέψεις δὲν εἶναι τοῦ Ἑλληνικοῦ ποιητοῦ, ἀλλὰ τοῦ Τερεντίου προσθῆκαι, ὅστις ἐκ πείρας ἐγίνωσκεν ἄριστα, τίνα γνώμην εἶχον οἱ δοῦλοι περὶ τῶν ἐκουσίων ἐκείνων φορολογιῶν.

Τελευταῖον τοῦ Τερεντίου δρᾶμα καὶ τὸ ἄριστον πάντων εἶναι οἱ Ἀδελφοί. Τὸ δρᾶμα τοῦτο εἶναι ὡσαύτως Μενάνδρειον καὶ

παρεστάθη ἐν ἔτει 594—160 κατὰ τοὺς ἐπὶ τῇ κηδεῖα τοῦ Παύλου Αἰμιλίου τελεσθέντας ἀγῶνας. Ἐχει δὲ ἀπλουστάτην τὴν πλοκὴν αὕτη ἡ κωμωδία. Ὁ Δημέας ἔχει δύο υἱούς, τὸν Αἰσχίνην καὶ τὸν Κτησιφῶντα. Καὶ τὸν μὲν Αἰσχίνην υἱοθέτησε καὶ ἀνέθρεψε μετὰ πολλῆς ἐπιεικειᾶς ὁ θεῖος αὐτοῦ Μικίων, ἀδελφὸς τοῦ Δημέου. Ἦτο δὲ ὁ Μικίων γέρον καὶ ἄγαμος. Ὁ δὲ Κτησιφῶν, ἀνετράφη ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐν πάσῃ αὐστηρότητι, ἥτις ὅμως εἰς οὐδὲν ὠφέλησε, διότι κατελήφθη ὁ νέος ὑπὸ σφοδροῦ ἔρωτος πρὸς τινὰ κιθαρίστριαν διατελοῦσαν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν μαστροποῦ. Ὁ Αἰσχίνης χαριζόμενος εἰς τὸν ἀδελφόν του, ἀπάγει διὰ τῆς βίας τὴν κιθαρίστριαν, ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ κυρίου της καὶ μετὰ τὴν ἀπαγωγὴν πληρώνει εἰς αὐτὸν τὸ τίμημα διὰ χρημάτων τοῦ θετοῦ πατρὸς. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς εἶχεν ἀπὸ δέκα ἤδη μηνῶν σχέσεις στενὰς πρὸς τινὰ πτωχὴν μὲν, ἀλλ' ἐλευθέραν κόρην, ἥτις ἀπέκτησεν ἐξ αὐτοῦ παιδίον. Ἡ ἀρπαγὴ τῆς κιθαριστρίας γενομένη δημοσίᾳ, κατέστησεν ὑποπτον τὸν Αἰσχίνην εἰς τὴν οἰκογένειαν τῆς κόρης. Ἐνομήσθη δικαίως, ὅτι δι' ἑαυτὸν ἤρπασε τὴν κιθαρίστριαν καὶ ὅτι ἔμελλε νὰ ἐγκαταλείψῃ ἐκείνην, ἣν εἶχεν ὑποσχεθῇ ὅτι θὰ ἐνυμφεύετο. Ἀλλ' ὁ Μικίων καθαρίζει τὰ πράγματα καὶ συντελεῖ εἰς τὸ νὰ γίνῃ ὁ γάμος. Ὁ Δημέας ἀνακαλύπτει ὅτι ὁ ἔνοχος εἶναι ὁ Κτησιφῶν, διὰ τὴν χρηστοθήειαν τοῦ ὁποῦ ἐκαυχᾶτο καὶ ἀναγκάζεται νὰ ἀποδεχθῇ τὰ γενόμενα.

Ὁ θεατὴς διακρίνει εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὰ νήματα τῆς δράσεως, διότι οὔτε πολλὰ εἶναι οὔτε πολὺπλοκα. Ἡ κωμωδία προχωρεῖ φυσικῶς καὶ ἄνευ ἐκπλήξεων πρὸς τὴν λύσιν, τὸ δὲ κύριον αὐτῆς ἐνδιαφέρον συνίσταται εἰς τὴν τεχνικὴν τῶν χαρακτήρων ἀνάλυσιν, ἥτοι εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν δύο ἐκείνων ἀδελφῶν, οἵτινες ἦσαν τόσον πρὸς ἀλλήλους ἀντίθετοι, καὶ εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ἥθικοῦ καὶ παιδαγωγικοῦ προβλήματος, εἰς τὸ ὅποιον ἐκείνοι δίδουσιν οἰονεὶ μορφήν συγκεκριμένην. Ἐνθεν μὲν παριστάνεται ὁ Μικίων, πολίτης ἀγαθὸς καὶ ἡμερος, ἀγαπῶν τὴν εἰρήνην καὶ τὴν ἡσυχίαν καὶ προσφερόμενος πρὸς τὸν Αἰσχίνην ὡς πρὸς φίλον. Ὁ Μικίων,

νομίζει, ὅτι καλῶς ἀνατρέφει τὸν θετὸν υἱὸν τοῦ διὰ τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης, εἶναι δὲ πάντοτε πρόθυμος νὰ συγχωρῇ τὰς νεανικὰς αὐτοῦ παρεκτροπὰς καὶ τὰ σφάλματα, διότι γινώσκει τὴν ἀγαθὴν καρδίαν τοῦ νέου καὶ εἶναι βέβαιος ὅτι ὅπωςδὴποτε θὰ ἔχῃ τὴν δύναμιν νὰ ἐπαναφέρῃ αὐτὸν πάντοτε εἰς τὴν εὐθεϊαν ὁδὸν (829 ἐξ.). Εἶναι λοιπόν, ὅσον ἐνδέχεται, εἰλικρινῆς, φιλοσυγγενῆς καὶ φιλοδίκαιος (4, 3) καὶ ἀποτελεῖ ἀντίθεσιν πρὸς τὸν αὐστηρὸν καὶ ἀνένδοτον Δημέαν, παράξενον ἀγρότην, ὀργίλον καὶ ζοφερόν καὶ πιστεύοντα ἀκραδάντως ὅτι μόνον ἡ αὐστηρότης πρέπει νὰ εἶναι ἡ βάσις τῆς ἀνατροφῆς, συμφώνως πρὸς τὰ ἀρχαῖα ἥθη. Εἶναι δ' ἄλλως ἄσφατος ἀνὴρ ὁ Δημέας, φιλόστοργος πατὴρ καὶ σύζυγος πιστός, ἀλλὰ δυσάρεστος ὅμως καὶ φιλοχρήματος. Ἐξέφρασε δὲ ὁ Τερέντιος μετὰ πολλῆς λεπτότητος ἅμα δὲ καὶ ἐμβριθείας τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ ἀμφοτέρων τῶν παιδαγωγικῶν συστημάτων, αὐτὸς ὅμως συντάσσεται μᾶλλον πρὸς τὰς γνώμας τοῦ Μικίωνος, οὐτινος ἢ σύνεσις, ἡ ἀταραξία καὶ ἡ προσήνεια καταδηλοῦνται καθ' ὅλου μὲν ἐκ τῶν λόγων του, ἀλλὰ καὶ ἐκ τινων ἄλλων γνωρισμάτων, δι' ὧν καθίσταται εἰς πάντας τοὺς ἄλλους πλὴν τοῦ ἀδελφοῦ του, ἀγαπητὸς καὶ προσφιλής. Ὁ δὲ Δημέας εἶναι τούναντίον τὸ κωμικὸν πρόσωπον τοῦ δράματος· πάντες τὸν φοβοῦνται, τὸν ἀποφεύγουσι καὶ τὸν σκώπτουσιν. Εὐρίσκεται αἰωνίως εἰς κίνησιν, ἀπὸ τῶν ἀγρῶν εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀπὸ τῆς πόλεως εἰς τοὺς ἀγρούς, ἰχνηλατῶν τὰς κακὰς πράξεις τοῦ υἱοῦ του, ὃν κακῶς ἀνατρέφει ὁ Μικίων. Φαντάζεται, ὅτι οὐδεμία παρεκτροπὴ δύναται νὰ διαφύγῃ τὴν ὀξυδέρκειάν του (396 ἐξ.). Μεγαλοφρονεῖ διὰ τὰ ἀποτελέσματα τοῦ συστήματος, καθ' ὃ αὐτὸς ἀνατρέφει τὸν ἕτερον υἱὸν του, τὸν Κτησιφῶντα, ὃν μέλλει νὰ πλάσῃ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἑαυτοῦ. Εἶναι δὲ ἐντελῶς πεπεισμένος περὶ τῆς χρηστοηθείας τοῦ Κτησιφῶντος, ἣν ἄλλως συχνότατα ἐγκωμιάζει πρὸς αὐτὸν καὶ ὁ πανοῦργος Σύρος μετὰ πλαστῶν δακρύων συμπαθείας καὶ συγκινήσεως (3, 3, 535 ἐξ.). Οὐδὲ κἂν φαντάζεται τὴν πλάνην του, οὐδὲ κἂν ὑπονοεῖ, ὅτι οἱ

ἄλλοι ἄγουσι καὶ φέρουσιν αὐτὸν ἀπὸ τῆς ρίνος καὶ ὅτι μόνος αὐτὸς ἀγνοεῖ τὰ πασίγνωστα (546 ἐξ.). Τυφλὸς ὢν αὐτός, λυπεῖται βαρύντατα βλέπων τὸν μὲν ἀδελφὸν τοῦ Μικίωνα καταφερόμενον δῆθεν εἰς τὸν ὄλεθρον ἐξ ἀδυναμίας χαρακτῆρος καὶ ἀπειρίας, παρεκτρέπομενον δὲ τὸν υἱὸν τοῦ Αἰσχίνην, ὃν ἐνεπιστεύθη δυστυχῶς εἰς ξένας χεῖρας, ἀλλὰ περὶ τῆς διασώσεως τοῦ ὁποίου δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ μεριμνᾷ· ὁλόκληρον τὴν οἰκογένειαν βλέπει ὁ αὐστηρὸς γέρων ἀπειλουμένην ὑπὸ ἀναποφεύκτου καταστροφῆς (757 ἐξ.). Ἡ λύπη αὕτη τοῦ Δημέου, ἡ ἐκ τόσον ἀγαθῆς προαιρέσεως προερχομένη, συγκινεῖ ἀναντιρρήτως ἡμᾶς, ἡ δὲ ἀνησυχία, ἣτις διαρκῶς τὸν βασανίζει καὶ τὰ ἀπρεπῆ σκώμματα, ἅτινα συνεχῶς πρὸς αὐτὸν ἀπευθύνει ὁ ἀναιδὴς δοῦλος μετὰ πάσης ἀνευλαβείας πρὸς τὰς λευκάς του τρίχας, ἐξεγείρει σχεδὸν καὶ τὴν συμπάθειαν ἡμῶν ὑπὲρ τοῦ προπηλακιζομένου ιδιοτρόπου γέροντος. Λαμβάνει δὲ τῷ ὄντι τραγικὸν χαρακτῆρα τὸ πρᾶγμα, ὅτε ἐπὶ τέλους κατανοεῖ καὶ ὁ ἴδιος, ὅτι πᾶσαί του αἱ φροντίδες ἀπέβησαν μάταιαι καὶ ὅτι ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ ἀγαπητός, ὅστις μόνος ἦτο ἕως τότε ἡ χαρὰ καὶ ἡ παρηγορία τῆς πατρικῆς του καρδίας, παρεσύρθη καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῆς γενικῆς διαφθοράς. Φαίνεται πλέον, ὅτι τὸ πλῆγμα τοῦτο τὸ ἔσχατον μέλλει νὰ θραύσῃ τὸν γέροντα, πεισθέντα ὅτι εἰς οὐδὲν ὠφέλησαν τὰ ἠθικὰ του διδάγματα! Ἀλλ' ἡ ἰλαρότης ἡ φύσει προσήκουσα εἰς τὴν κωμωδίαν καὶ ὁ ἄλλος ἐκεῖνος νόμος, ὃν ἀείποτε ἡ κωμωδία ἐτήρησε, τοῦ νὰ ἀποδίδηται δηλαδὴ εἰς ἕκαστον δικαιοσύνη κατὰ τὴν καρδίαν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, δὲν ἐπιτρέπουσι νὰ ἀπομείνῃ συντετριμμένος καὶ τεταπεινωμένος, ἔρημος δὲ καὶ καταγέλαστος ὁ ταλαίπωρος γέρων, ἐν ᾧ εὐθυμοῦσι πάντες οἱ ἄλλοι καὶ χαίρουσι διὰ τὸν θρίαμβον. Ὅθεν, ἐν τῇ πέμπτῃ πράξει ἐπέρχεται μεταβολὴ εἰς τὰς ἰδέας του· ἀναγνωρίζει, ὅτι ἡ ἄκαμptos ἐμμονή του εἰς ὠρισμένας ἀρχὰς γεννᾷ τὴν δυσαρέσκειαν καὶ προσελκύει τὸ μῖσος καὶ βλέπει, ὅτι ἡ ἐπιείκεια κατέστησεν εἰς πάντας ἀγαπητὸν τὸν ἀδελφὸν του. Ἀποφασίζει λοιπὸν νὰ μιμηθῇ τὸν Μικίωνα καὶ γίνεται καὶ πρὸς τοὺς δούλους προση-

νέστερος καὶ πρὸς τὸν Αἰσχίνην ἐπεικίστερος· προσμειδίᾳ πρὸς πάντας ἐπὶ βλάβῃ, ἐννοεῖται, τοῦ Μικίωνος καὶ παρ' αὐτοῦ τούτου ἀπαιτεῖ νὰ νυμφευθῇ ἐν ἡλικίᾳ ἐξήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν τὴν γραῖαν Σωστράτην, τὴν μητέρα τῆς μνηστῆς, διότι εἶναι πτωχὴ καὶ ἐγκαταλελειμμένη. Ὁ δὲ Μικίων μετὰ βραχεῖαν ἀντίστασιν συναινεῖ καὶ ἀποδέχεται, ὅ,τι ἐξ ὀπισθοβουλίας ἐπιβάλλει εἰς αὐτὸν ὁ ἀδελφός. Τῷ ὄντι δὲ ὁ Δημέας σκοπὸν ἔχει νὰ συνετίσῃ τὸν Μικίωνα διδάσκων αὐτόν, ὅτι εὐκόλον πρᾶγμα εἶναι νὰ ἐλκύῃ τις πρὸς ἑαυτὸν τὴν ἀγάπην καὶ τὴν εὐγνωμοσύνην τῶν ἀνθρώπων, ὅταν προσφέρηται πρὸς αὐτοὺς ὑπείκων καὶ χαριζόμενος εἰς τρόπον, ὥστε νὰ μὴ λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν ἡθικὴν καὶ τὸ καθῆκον, ἀλλ' ὅτι τοῦναντίον πρέπον εἶναι ὁ ἐνάρετος ἀνὴρ νὰ ἀντιτάσῃ τὴν αὐστηρότητα καὶ τὸν καταναγκασμὸν εἰς τὴν σπατάλην καὶ τὴν ἐπιείκειαν. Ἐπὶ τέλους ἀφίνει τοὺς υἱοὺς τοῦ ἐλευθέρους ἢ νὰ ἐκλέγωσιν εἰς τὸ ἐξῆς τὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν θέλουσιν, ἢ νὰ ἀκούωσιν ἐν καιρῷ τὰς συμβουλὰς του, ὅσας νομίζει πρέπον νὰ ἀνακαλῇ αὐτοὺς εἰς τὸ καθῆκον. Τότε δὲ ἱκανοποιεῖται ὁ γέρον, διότι ὁ Αἰσχίνης ἀδιστάκτως καὶ μετὰ πεποιθήσεως ἀναγνωρίζει τὴν ὑπεροχὴν τῆς κρίσεως τοῦ πατρός. Καλὸν θὰ ἦτο ὅμως ἡ μετατροπὴ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Δημέου νὰ ἐπέρχεται κατὰ τὴν λύσιν τοῦ δράματος ὀλιγώτερον ἀποτόμως καὶ κατὰ τρόπον φυσικώτερον. Μάλιστα δὲ ἄτοπον φαίνεται τὸ συνοικέσιον τοῦ Μικίωνος καὶ τῆς Σωστράτης, ὅσας καὶ ἂν ἔχῃ ἡ γραῖα ἀρετὰς καὶ ὅση καὶ ἂν ὑποτεθῇ ἡ στοργή, μεθ' ἧς ἐκείνη μέλλει νὰ περιποιῇται τὸν γηραιὸν αὐτῆς σύζυγον. Τοῦτο δὲ τῷ ὄντι κατενόησεν ὁ Ῥωμαῖος διασκευαστής, διότι, ἐν ᾧ παρὰ τῷ Μενάνδρῳ ὁ Μικίων φαίνεται εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς πρόθυμος νὰ συνάψῃ τὸν γάμον, παρὰ τῷ Τερεντίῳ δεικνύεται, ἐναντίον τῶν ἑξεῶν του, δυσηρεστημένος καὶ βανασότερος, μόλις δὲ καὶ μετὰ βίας ὑπακούει εἰς τὰς ἠνωμένας παρακλήσεις τοῦ Δημέου καὶ τοῦ Αἰσχίνου, οἵτινες σχεδὸν ἐξαναγκάζουσιν αὐτὸν νὰ πράξῃ ὅ,τι ἐκείνοι ἐπιμόνως ζητοῦσιν. Ἄλλως δὲ εἶναι ζήτημα, ἂν δὲν ἐψυχολόγησε κάλλιον ὁ Ἑλλήν ποι-

ητῆς καὶ ἂν δὲν προέλαβεν ἐπιτυχέστερον τὰς ἀντιρρήσεις τῶν θεατῶν, παριστάνων τὸν ἐν τῇ ἀγαμίᾳ ἐγγηγάσαντα Μικίωνα ἄνευ δυσκολίας ἀποδεχόμενον τὴν παρακίνησιν τοῦ ἀδελφοῦ του.

Μετὰ πολλῆς δὲ χάριτος περιγράφονται οἱ δύο νέοι· εἶναι ἀμφοτέρωθεν ἀγαθοί, πρόθυμοι καὶ φιλάδελφοι. Ὁ πρεσβύτερος εἶναι μέχρις ὑπερβολῆς ἡρωϊκός, ἐπιχειρηματικός, θαρραλέος καὶ ἀφοσιωμένος, ὁ νεώτερος εἶναι μαλακώτερος, μᾶλλον ἐπιρρεπὴς εἰς τὰς συγκινήσεις καὶ διστακτικώτερος, ὅπως εἶναι καὶ φυσικὸν ἕνεκα τῆς ἀνατροφῆς του. Αἱ πρὸς τοὺς οἰκείους πατέρας σχέσεις αὐτῶν εἶναι κατὰ πάντα διάφοροι. Ὁ μὲν Κτησιφῶν εὖχεται, ὥστε νὰ μὴ πάθῃ μὲν ἄλλο τι δεινὸν ὁ Δημέας, ἀλλ' ὅμως ἐπὶ τρεῖς ἡμέρας νὰ προσηλώσῃ αὐτὸν ἐν τῇ κλίνῃ ἢ κόπῳσις, διὰ νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι δὲν θὰ τὸν συναντήσῃ (518 ἐξ.). Τοῦ δὲ Μικίωνος ἡ σχέσις πρὸς τὸν Αἰσχίνην εἶναι ἐντελῶς ἄλλη, ὅπως δεικνύει καὶ ἡ λύπη τοῦ πατρός, διότι ὁ θετὸς υἱὸς ἔκρυψεν ἀπ' αὐτοῦ τὴν σχέσιν του πρὸς τὴν Παμφίλην καὶ ἡ διδασκαλία, ἣν περὶ τούτου κάμνει ὁ πατὴρ πρὸς τὸν υἱὸν (4, 5). Ἐν ταύτῃ δὲ τῇ διδασκαλίᾳ καὶ ἡ σοβαρότης τοῦ Μικίωνος καὶ ἡ φιλοστοργία τοῦ Αἰσχίνου ἐκφράζονται κατὰ τρόπον, ὅστις τῷ ὄντι συγκινεῖ καὶ φαιδρύνει τὴν καρδίαν.

Ἄλλως δὲ οἱ Ἀδελφοὶ ἔχουσι πλείονας ἀξιολόγους σκηνὰς καὶ δὴ καὶ κωμικώτερας ἢ πάντα τὰ ἄλλα τοῦ Τερεντίου δράματα, πλὴν ἴσως μόνον τοῦ Εὐνούχου. Ὁ Σύρος εἶναι πάντων τῶν δούλων, οὓς περιέγραψεν ὁ Τερέντιος, ὁ ἀστείότατος καὶ αὐθαδέστατος, πρὸ πάντων ὅταν χλευάζῃ τὸν Δημέαν διακόπτων τὰς ἠθικὰς αὐτοῦ ὁμιλίας διὰ μαγειρικῶν παραγγελημάτων, παρωδῶν τὰ συνετὰ αὐτοῦ γνωμικά (3, 3) ἢ τέλος παριστάνων ἑαυτὸν ὡς θυμὰ τῆς αὐστηρᾶς ἀρετῆς τοῦ Κτησιφῶντος καὶ ἐξαπατῶν τοιοῦτοτρόπως τὸν πατέρα ἔξω φρενῶν γινόμενον ὑπὸ τῆς χαρᾶς (4, 2). Ἡ πρὸς τὸν μαστροπὸν Σαννίωνα φιλονικία εἶναι ἐντελῶς πραγματικὴ καὶ κατὰ φύσιν, ὑπενθυμίζει δὲ παρομοίας σκηνὰς τῶν κωμωδιῶν τοῦ Πλάτου (2, 1). Σημειωτέον δέ, ὅτι

ἡ σκηνὴ αὕτη τῆς φιλονικίας δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ πρωτοτύπῳ κωμῳδίᾳ τοῦ Μενάνδρου, μετέφρασε δ' αὐτὴν κατὰ λέξιν ὁ Τερέντιος ἐκ τῶν Συναποθνησκόντων τοῦ Διφίλου, διότι ὁ Πλαῦτος, ὅστις διεσκεύασε τοὺς Συναποθνήσκοντας (Commorientes), εἶχε παραλείψῃ τὴν σκηνὴν ἐκείνην. Ἐν τῇ κωμῳδίᾳ δὲ τοῦ Μενάνδρου θὰ ὑπῆρχε βεβαίως ἡ σκηνή, καθ' ἣν ἡ νεαρά γυνὴ ἀπάγεται ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ μαστροποῦ, διότι τὰ οὐσιώδη μέρη ὅλης τῆς δράσεως ἀναφέρονται εἰς τὴν ἀπαγωγὴν, ἣν καὶ προὔποθέτουσι. Ἰσως δὲ ἐν τῇ δευτέρᾳ πράξει παρὰ τῷ Μενάνδρῳ θὰ ἐνεφανίζετο ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁ Αἰσχίνης μετὰ τῆς νέας, καταδιωκόμενος ὑπὸ τοῦ Σαννίωνος, μετὰ βραχείαν δὲ λόγων ἀνταμοιβὴν θὰ ὠδήγει αὐτὴν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Μικίωνος, ἐν ᾧ ὁ Σαννίων ἀπομένων ἐξω τοῦ οἴκου ἐξέφραζε τὰ παράπονά του διὰ τὸ γενόμενον πρὸς αὐτὸν ἀδίκημα, μετὰ δὲ τοῦτο θὰ ἐξήρχετο ὁ Σῦρος, ὅστις καὶ συνεβίβαζε τὰ πράγματα πρὸς τὸν Σαννίωνα (2, 2), ὥστε ὁ Τερέντιος παρέλαβε μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν παρὰ τοῦ Διφίλου καὶ προσήρμωσε πρὸς αὐτὴν ὅπωςδῆποτε τὴν ἐπομένην. Ἡ διὰ γρονθοκοπημάτων πάλῃ μεταξὺ τοῦ Αἰσχίνου καὶ τοῦ Σαννίωνος εἶχεν ἤδη ἀρχίσῃ ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ μαστροποῦ, ἀλλ' ὁ Τερέντιος ἐπανέλαθεν αὐτὴν σφοδρότερον καὶ πρὸ τοῦ οἴκου τοῦ Μικίωνος. Ἐπιτυχὴς εἶναι ἡ ἰδέα τοῦ Αἰσχίνου ὑποστηρίζοντος (κατὰ τύχην ἴσως καὶ χωρὶς νὰ εἶναι καὶ αὐτὸς βέβαιος περὶ τοῦ πράγματος), ὅτι ἡ ἀρπαγείσα εἶναι γυνὴ ἐκ γενετῆς ἐλευθέρη καὶ ὄχι δούλη καὶ ἐκφοβίζοντος τὸν ἔνοχον Σαννίωνα διὰ δικαστικῆς καταγγελίας. Τοῦτο δὲ τὸ τέχνασμα, ὅπερ ἴσως διεξοδικώτερον ἀνέπτυσεν ὁ Δίφιλος, ὁ Τερέντιος ἐν παρόδῳ μόνον μετεχειρίσθη. Ὁ Αἰσχίνης προτιμᾷ (οὕτω δὲ φαίνεται, ὅτι συνέβαινε τὸ πρᾶγμα καὶ παρὰ τῷ Μενάνδρῳ) νὰ συμβιβασθῇ πρὸς τὸν Σαννίωνα πληρώων πρὸς αὐτὸν τὸ τίμημα τῆς γυναικός, πράττει δὲ τοῦτο πειθόμενος εἰς τὰς ἐπιμόνους καὶ πρακτικὰς παραστάσεις τοῦ Σύρου, ὃν εἶχε συναντήσῃ ἐντὸς τοῦ οἴκου καὶ οὐτινος εἶχε ζητήσῃ τὰς συμβουλὰς. Ὁ Τερέντιος ἐπέτυχε καὶ ἐν ἄλλοις τοῦ δράματος χωρίοις, ἅτινα διε-

σκεύασεν ἐξ ἰδίας εὐρέσεως, καθ' ἃ διδασκόμεθα ἐκ τῆς κρίσεως τοῦ Οὐάρρωνος, ὅστις προετίμα τὴν ἀρχὴν τῆς κωμωδίας ὅπως ἔχει παρὰ τῷ Τερεντίῳ μᾶλλον ἢ ὅπως εἶχε παρὰ τῷ Μενάνδρῳ. Καὶ τὸν μονόλογον δὲ τοῦ Μικίωνος, ἴσως δὲ καὶ τὸν κατόπιν διάλογον πρὸς τὸν Δημέαν, θεώρει ὁ Οὐάρρων ὑπερτέρους τῶν ἀντιστοίχων χωρίων τοῦ ἐλληνικοῦ πρωτοτύπου.

Ἡ Ῥωμαϊκὴ σκηνὴ ἡδύνατο λοιπὸν δικαίως νὰ ἐλπίζῃ πλουσιωτέραν ἀκόμη τὴν δραματικὴν παραγωγὴν παρὰ τοῦ δεξιῦ καὶ νεαροῦ ποιητοῦ, ὅτε ἐν ἔτει 595—459 ἀπεδήμησεν ὁ Τερέντιος εἰς τὴν Ἑλλάδα πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ γνωρίσῃ ἐκ τοῦ σύγγενους κάλλιον τὴν κλασσικὴν ἐκείνην χώραν καὶ τοὺς κατοίκους αὐτῆς καὶ νὰ ἀντλήσῃ ἐξ αὐτῆς τῆς πηγῆς τοὺς θησαυροὺς τῆς κωμικῆς γραμματείας τῶν Ἀθηνῶν. Ἀλλ' ἐπανερχόμενος ἐκ τῆς Ἑλλάδος κατεληφθῇ, ἐν ᾧ ἔκαμπε τὸν Μαλέαν, ὑπὸ τρικυμίας καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἀποδιδασθῇ εἰς τὴν γῆν. Λέγεται, ὅτι ἐπορεύθη κατὰ πρῶτον εἰς τὰς Πάτρας καὶ ὅτι ἐκεῖ περιέμενε τὸ πλοῖόν του. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἔμαθεν, ὅτι ἐναυάγησε τὸ πλοῖον καὶ ὅτι ἐν τῷ ναυαγίῳ εἶχον ἀπολεσθῇ πάντα τὰ πράγματά του, ἐν οἷς κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὑπῆρχον καὶ πολλαὶ κωμωδίαί τοῦ Μενάνδρου. Βαθύτατα λυπηθεὶς διὰ τοῦτο, ἀπῆλθεν εἰς τὴν Στύμφαλον τῆς Ἀρκαδίας, ἔνθα ἐπὶ βραχὺν χρόνον νοσήσας, ἐτελεύτησεν.

Ὅπως εἶδομεν, τοῦ Τερεντίου αἱ κωμωδίαί εἶναι κυρίως καταστατικάι. Ἰσως προὔτίμησεν ὁ ποιητὴς περὶ τοῦτο μᾶλλον τῆς κωμωδίας τὸ δραματικὸν γένος νὰ ἀσχοληθῇ ἕνεκα τοῦ πρωταγωνιστοῦ, ὅστις παρίστανε τὰς κωμωδίας του, τοῦ δραστηρίου θιασάρχου Ἀμβιδίου Τουρπίωνος. Γερῶν ἤδη ὢν ὁ Ἀμβίδιος, ἀφ' οὗ κατὰ τὴν νεότητά του εἶχεν ἐπιδείξῃ ἔξοχον δραστηριότητα ὑποκρινόμενος πρόσωπα καματηρὰ καὶ καταπονούντα, ἐπόθει πλέον ἡσυχωτέραν ὑπόκρισιν (Hautont. Prol. 36 ἐξ.), ὥστε δὲν εἶναι ἀπίθανον πρὸς τὸν πόθον ἐκεῖνον τοῦ πρωταγωνιστοῦ συμμορφούμενος ὁ Τερέντιος νὰ ἐπεδόθῃ εἰς τὴν λεγομένην *fabulam statarum* καὶ νὰ εἴλκυσεν οὕτω πρὸς ἑαυτὸν τὴν συμπάθειαν τοῦ Ἀμ-

διβίου (Hec. Prol. 2). Οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Τερεντίου μετὰ καταφρονήσεως ἀνέφερον τὸν ἰσχνὸν χαρακτῆρα (*tenuis oratio*) τῆς κωμωδίας αὐτοῦ καὶ τὸ ἐν αὐτῇ λεῖον καὶ ὀμαλὸν τῆς συνθέσεως (*scriptura levis*), ἀλλ' ὁ Καῖσαρ τοῦναντίον ἐθεώρει ταῦτα ἐπαινετὰ καὶ διὰ τοῦτο ἐγκωμιάζει μετὰ τινων περιορισμῶν τὰ ἥσυχά κινήματα (*sedati motus*) τῆς κωμωδίας τοῦ Τερεντίου καὶ τὴν λειότητά αὐτῆς (*lenia scripta*), πρὸς τὰς ὁποίας ὁμῶς ἀρετὰς ἐπεθύμει νὰ συνυπῆρχε καὶ ἰση δύναμις (*vis*). Ὁ Μένανδρος εἶχεν ἀμφοτέρω καὶ τὴν λειότητα καὶ τὴν δύναμιν, ὥστε ὁ Τερέντιος εἶναι, κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Καίσαρος, κριτοῦ λεπτοτάτου τῶν τοιούτων πραγμάτων, Ἡμισυς Μένανδρος (*Dimidiatus Menander*), ὡς ἔχων τὸ ἥμισυ μόνον μέρος τῆς τέχνης τοῦ Ἑλληνος κωμικοῦ. Ἐκεῖνο τὸ συναρπάζον κωμικὸν τοῦ Πλαύτου δὲν ἔχει ὁ Τερέντιος οὔτε ἐν τῇ συνόλῳ οὔτε ἐν τοῖς μέρεσι· παρ' αὐτῷ οἱ πατέρες καὶ οἱ υἱοὶ εἶναι εὐγενῶν οἰκῶν, αἱ δέσποιναι ἀξιόσεβάστοι καὶ αὐταὶ δὲ αἱ ἐταῖραι εἶναι εὐπρεπέστεραι καὶ τὰ αἰσθηματα αὐτῶν εἶναι σεμνότερα. Τὰ φορτικὰ σκώμματα ἢ ὅλως παραλείπει ὁ Τερέντιος ἢ μετριάζει αὐτὰ κατὰ πολὺ. Τὴν ἀττικὴν χροιάν τῶν κωμωδιῶν ἐπιμελέστατα διατηρεῖ, οὐδόλως δὲ παρσισάγει ἀπροσδιονύσως εἰς αὐτὰς ῥωμαϊκὰ πράγματα ἢ ἀναχρονισμούς, οὐδὲ ἄλλως διαφθείρει τὴν σκηνικὴν φαντασίωσιν. Ἀποφεύγει τὰς βωμολογίας καὶ εἰς αὐτὰς δὲ τὰς εὐφυολογίας δίδει τὸν προσήκοντα μέτριον τόνον. Ὁ Τερέντιος δὲν ἀγαπᾷ, ὅπως ὁ Πλαῦτος, τὰ ἀπαστράπτοντα πυροτεχνήματα ἄλλοκότων ἐννοιῶν ἢ τοὺς ἀκαταστάτους διαλόγους, καθ' οὓς αἱ ἀποκρίσεις διασταυροῦνται, ὅπως αἱ σφαῖραι κατὰ τὴν σφαιρόμαχίαν, δὲν ἀρέσκειται εἰς λέξεις βιαίας, κακοήχους, εἰς τὰς ἀμφιλογίας, εἰς τρόπους χυδαιστότερους, εἰς σκηναὶς διεγειρούσας ἀκάθεκτον γέλωτα ἢ προκαλούσας ἐκείνην τὴν εὐθυμίαν, ἥτις μᾶς κάμνει νὰ λησμονῶμεν τὸν καθ' ἡμέραν βίον. Ἀντὶ δὲ τούτων πάντων ἔχει ὁ ποιητὴς γαλήνην οὐδέποτε ἐκπίπτουσαν εἰς βίαια πάθη, διάλογον λεπτὸν καὶ κομψόν, κατὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν διαλέγονται οἱ ἄνθρωποι οἱ τυχόντες ἀγωγῆς καὶ παιδείας, τόνον

σώφρονα καὶ περιορισμένον ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ πρέποντος, ὥστε ἄρκοῦνται πολλάκις τὰ δραματικά πρόσωπα εἰς ὑπαινιγμοὺς καὶ εἰς ἐκφράσεις κεκαλυμμένας, τέλος δὲ ἐπίλεπτον καὶ ἀστείαν εἰρωνείαν. Ἡ δὲ γλῶσσα αὐτοῦ εἶναι καθαρὰ καὶ ἐκλεκτὴ (*purus lectus sermo*), εἶναι ἡ γλῶσσα γνησίου καὶ λογίου Ῥωμαίου, ἥς ἡ μεγίστη ἀρετὴ καὶ ἡ κυριωτάτη χάρις συνίσταται εἰς τὴν σαφήνειαν, τὴν κυριολεξίαν (*proprietas*) καὶ τὴν ἀκριβολογίαν, ἥτοι τὴν χρῆσιν ἐκάστης λέξεως ἐν τῇ ἀκριβεῖ αὐτῆς σημασίᾳ. Διὰ τῆς ὀρθῆς δὲ ταύτης μεταχειρίσεως τῆς γλώσσης κατορθώνει ὁ Τερέντιος νὰ εὐρίσκη, οὕτως εἰπεῖν, τὴν μεσότητα (*mediocritas*) καὶ μήτε εἰς τραγικὸν πάθος νὰ ἐξαίρηται μήτε εἰς χυδαιολογίαν νὰ ἐκπίπτῃ· ὅθεν, καὶ ὅταν ἀκόμη βιαίτερον παλαίνωνται τὰ πρόσωπα τῆς κωμωδίας, σπανίως συμβαίνει νὰ ὑψηγορῶσι. Δικαίως δὲ ὁ Οὐάβέρων ἐπήνεσε τὴν ψυχολογικὴν τέχνην τοῦ Τερεντίου ἐν τῇ περιγραφῇ τῶν χαρακτήρων, ἥτις τέχνη διαφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τὰ δραματικά πρόσωπα ἐκφράζονται, διότι τὰ ὑπ' αὐτῶν λεγόμενα εἶναι κατὰ πολὺ, ἢ παρὰ τῷ Πλάτῳ συμφωνότερα πρὸς τὴν ἡλικίαν, πρὸς τὸ γένος, πρὸς τὴν κατάστασιν καὶ πρὸς τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι ἐνὸς ἐκάστου. Ἡ δὲ ἀκρίβεια αὕτη τῆς περιγραφῆς καὶ τῆς τονώσεως, προσδίδει εἰς τὸν ποιητὴν καὶ τοῦτο τὸ πλεονέκτημα, ὅτι δηλαδὴ δύναται νὰ παραστήσῃ ἐπὶ τῆς σκηνῆς κατὰ πολὺ πλείοτερα πρόσωπα ἔχοντα διακεκριμένα ἀπ' ἀλλήλων χαρακτηριστικά ἐν διαλόγῳ ζωντῶ καὶ συνεχῶς διακοπτομένων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Τερέντιος διασκευάζων ἐλληνικὰ δράματα ἐν μὲν τῷ συνόλῳ ἀκολουθεῖ πιστῶς τὸ πρωτότυπον πλὴν σπανίων ἐξαιρέσεων, ἐν δὲ ταῖς λεπτομερίαις παρεισάγει ἐπιδεξίως προσθήκας ἢ μεταβολὰς ἀναγκαίας, ἢ συναρμογὴ καὶ ἢ σύνθεσις τῶν κωμωδιῶν αὐτοῦ εἶναι, καθ' ὅλου εἰπεῖν, ἅπταιστοι, συναποτελοῦσι δηλαδὴ τὰ δράματα αὐτοῦ ἐν ἀρμονικῷ ὅλῳ, οὗ τὰ διάφορα μέρη συμφωνοῦσι καὶ συνδέονται καλῶς πρὸς ἀλλήλα. Καὶ ἡ ἀλληλουχία δὲ τῶν δραματικῶν σκηνῶν εἶναι ἔντεχνος καὶ λογική. Πλὴν δὲ τούτου ἡ ἐπιδεξίως φιλοτεχνηθεῖσα ἐνέργεια τες-

σάρων προσώπων διασταυρουμένων κατὰ ζεύγη, δύο δηλαδή πρὸς δύο, ἐπαυξάνει διὰ τῶν ἀντιθέσεων καὶ τῶν συγκρούσεων τὴν χάριν τῆς ὅλης κωμικῆς δράσεως, ἥτις καὶ ἄλλως ποικίλλεται ὑπὸ πολλῶν περιπετειῶν. Βαθύτερον δὲ φιλοσοφῆσας ὁ ποιητὴς ἐπὶ τοῦ καταλληλοτέρου τρόπου, καθ' ὃν δύναται ἀποτελεσματικώτερον νὰ παραχθῇ ἡ δραματικὴ ἐντύπωσις, περιώρισε καὶ συνέστειλε κατὰ πολὺ τὸ λυρικὸν στοιχεῖον, ὅπερ ἐπικρατέστερον ὦν παρὰ τῷ Πλαύτῳ καὶ τῷ Καικιλίῳ, καθίστα τὴν κωμωδίαν παρεμφερῆ μᾶλλον πρὸς τὰ παρ' ἡμῖν κωμικὰ μελοδράματα. Ὅθεν αἱ ποικιλόρρυθμοι ἐκεῖναι καὶ διεξοδικαὶ μονωδίαί (τὰ cantica), αἵτινες διακόπτουσι τὴν δρᾶσιν καὶ θέτουσι τὸ δραματικὸν ποίημα ἐν ὑποδεεστέρᾳ μοίρᾳ τῆς μουσικῆς, σχεδὸν ὅλως ἐκλείπουσιν ἐν τῇ κωμωδίᾳ τοῦ Τερεντίου, ἥτις κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Καίσαρος, ἔχει ἡ συχὰ τὰ κινήματα. Οἱ τραγεῖς ἀνάπαιστοι οὐδαμοῦ φαίνονται καὶ καθ' ὅλου δὲ ἐκτὸς τῶν ἱαμβικῶν καὶ τροχαϊκῶν ῥυθμῶν, ἄλλα μέτρα δὲν μεταχειρίζεται ὁ ποιητὴς ἐν ταῖς κωμωδίαις του, πλὴν μόνον ἐν τῇ Ἀνδρίᾳ (τῇ χρονολογικῶς πρώτῃ πασῶν) καὶ ἐν τισὶ σπανίοις χωρίοις τῶν Ἀδελφῶν. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Ἀνδρίᾳ τὰ μελικὰ μέρη εἶναι ὀλίγιστα, οὐδαμοῦ δὲ ἔχουσι τὴν σημασίαν ἐκείνην τῶν μεταξὺ δύο πράξεων ἐμβολίμων λυρικῶν ᾠσμάτων, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον χαρακτηριστικά, ἥτοι δηλοῦσι κατὰ τὴν πορείαν τῆς δράσεως τὸν ἰδιαίτερον χαρακτήρα μιᾶς δραματικῆς καταστάσεως ἢ ἐνὸς δρῶντος προσώπου δι' ἰδίου ῥυθμοῦ ἐκφράζοντος ἐκεῖνον τὸν χαρακτήρα. Οὕτω λ. χ. ἡ μαῖα, σοβαρὰ γυνὴ καὶ ἀξιοσέβαστος, δίδει τὰς ὁδηγίας τῆς ἐξερχομένη ἐκ τοῦ οἴκου δι' ὀλίγων στίχων βακχείων (481—485). Καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς τετάρτης πράξεως (625—638), ὁ Χαρίνος νομίζων ὅτι ἐξηπατήθη ὑπὸ τοῦ φίλου του καὶ βλέπων ματαιουμένας τὰς ἐλπίδας του, ἐκφράζει τὸν πόνον του διὰ βραχείας καὶ ποικιλορhythμου μονωδίας ἐχούσης μίαν δακτυλικὴν τετραποδίαν, μετὰ τὴν ὁποίαν ἔπονται κρητικὰ τετράμετρα ἀκολουθούμενα πάλιν ὑπὸ δύο ἱαμβικῶν διμέτρων καὶ δύο

τετραμέτρων βακχιακῶν. Ἐν δὲ τοῖς Ἀδελφοῖς, ὁ Αἰσχίνης ἐν τῇ ἐξάψει τοῦ ἐρωτικοῦ πάθους, ἐκφράζει τὴν ζωηράν του ἀνησυχίαν ἕνεκα τῆς ψευδοῦς ὑποψίας, ἥτις τὸν βαρύνει, μονωδῶν κατὰ ῥυθμούς ἀναμίκτους, ὧν τὸ κύριον μελικὸν θέμα ἀποτελεῖται ἐκ χοριάμβων (610—616). Οὐδαμοῦ δὲ τὰ τοιαῦτα *cantica* διανέμονται μεταξὺ δύο ἢ πλειοτέρων προσώπων, ὥστε νὰ ἀποτελῶνται διωδίαι ἢ τριωδίαι κτλ. Ἵνα δὲ ἀντισταθμίσῃ κατὰ τὸ ἐνὸν ὁ ποιητὴς τὴν ἐκ τούτου προερχομένην ἔλλειψιν τῆς μουσικῆς ποιικιλίας καὶ ζωηρότητος, πρῶτον μὲν συχνότατα μετεχειρίσθη ἐν τοῖς ἀπαγγελτικοῖς μέρεσιν ἰαμβικά καὶ τροχαϊκά τετράμετρα καταληκτικά ἢ ἀκατάληκτα, περιοριζομένων οὕτω τῶν ἰαμβικῶν τριμέτρων εἰς τὸ ἥμισυ περίπου μέρος τοῦ δράματος, ἔπειτα δὲ ἐπιτηδεύει τὴν ἀπότομον διαδοχὴν τῶν ἰάμβων καὶ τῶν τροχαίων, ὥστε πολλάκις μάλιστα ἡ διαδοχὴ αὕτη ἑμοιάζει πρὸς ῥυθμικὸν κυματισμόν, τέλος δὲ ὑποσημαίνει κατὰ διαστήματα καὶ τὴν παῦλαν παρεισάγων βραχύτερον στίχον ὡς ἀκροτελεύτιον (*clausula*).

Διαμορφώσας δὲ ὁ Τερέντιος κατὰ ἴδιον χαρακτῆρα τὴν κωμωδίαν, προῦκάλεσε καθ' ἑαυτοῦ τὴν δυσμενῆ ἀντίδρασιν ἐλοκλήρου σχολῆς ποιητῶν, οἵτινες ὑπὸ τινος ἐπόψεως ἐξηκολούθουν τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ Καικιλίου καὶ ἤθελον μετὰ τὸν θάνατον ἐκείνου νὰ ἄρχωσιν αὐτοὶ τῆς κωμικῆς σκηνῆς. Τῆς δὲ σχολῆς ταύτης ἀντιπρόσωπος ἦτο ὁ ὀνομαζόμενος Λούσκιος ὁ ἐκ Λανουβίου, πρεσβύτερος τοῦ Τερεντίου κωμικὸς ποιητής, ὅστις τὴν τιμὴν τοῦ νὰ μνημονεύηται τὸ ὄνομά του ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν γραμμάτων ὀφείλει εἰς τὰς ἀπαντήσεις τοῦ Τερεντίου ἀποκρούοντος τὰς κακοβούλους αὐτοῦ προσβολάς. Ἐσχολεῖτο δὲ καὶ ὁ Λούσκιος εἰς διασκευὴν κωμωδιῶν τοῦ Μενάνδρου καί, πρὶν ἢ γράψῃ τὸν *Εὐνοῦχον* ὁ Τερέντιος, εἶχεν ἐκεῖνος διασκευάσῃ καὶ παραστήσῃ τὸ *Φάσμα* τοῦ Μενάνδρου, ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ἡ παράστασις ἀπέτυχεν οἰκτρῶς, διότι ὁ Τερέντιος θέλων νὰ ταπεινώσῃ τὸν Λούσκιον, ἀρκεῖται μόνον εἰς τὴν ὑπόμνησιν τῆς παραστάσεως ἐκείνης. Ἴσως δὲ καὶ ὁ

Θησαυρὸς τοῦ Λουσκίου (παλαιότερος ἀκόμη τοῦ Φάσματος) ἐποιήθη κατὰ μίμησιν τοῦ Μενάνδρου. Μίαν δὲ μόνον ἐπιτυχίαν τοῦ Λουσκίου ἀναγνωρίζει καὶ αὐτὸς ὁ Τερέντιος (ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ Φορμίωνος), ἀλλὰ καὶ ταύτην ἀποδίδει μᾶλλον εἰς τοῦ ὑποκριτοῦ τὴν τέχνην ἢ εἰς τὴν τοῦ ποιητοῦ. Αἱ δὲ κακίαι τοῦ Λουσκίου, ἃς ἔφεγεν ὁ Τερέντιος ἦσαν ἐν μέρει αἱ αὐταί, αἵτινες ἀπεδίδοντο καὶ εἰς τὸν διδάσκαλόν του τὸν Καικίλιον, ἥτοι ἀτέλεια περὶ τὴν γλῶσσαν καὶ παραγνώρισις τῶν ὁρίων, ἅτινα χωρίζουσιν ἀπ' ἀλλήλων τὰ δύο μεγάλα δραματικά γένη, τὴν κωμωδίαν καὶ τὴν τραγωδίαν, ὅπερ ἀποδεικνύει καὶ ἡ παρεισαγωγὴ εἰς μίαν ἐκ τῶν κωμωδιῶν τοῦ Λουσκίου ἐνὸς παράφρονος νέου. Ἀλλὰ πλὴν τούτων, φαίνεται, ὅτι ὁ Λούσκιος ἠκολούθησε καὶ τὰ ἑλληνικὰ παραδείγματα κατὰ πολὺ πιστότερον ἢ ὁ Καικίλιος, οὐδὲ προσήρμοξε πρὸς τὰ ῥωμαϊκὰ ἦθη ἐκεῖνα τὰ μέρη τῶν ἑλληνικῶν δραμάτων, ἅτινα περιεῖχον πράγματα εἴτε τοῦ ἰδιωτικοῦ εἴτε τοῦ πολιτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων ἀσύμφωνα πρὸς τὰ τῶν Ῥωμαίων, αὕτη δὲ ἡ δουλικὴ πλέον μίμησις ἐφέγετο ὑπὸ τῶν κατηγορῶν ὡς ἀτεχνίας καὶ ἀφυίας ἀποτέλεσμα. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι αἱ κατ' αὐτοῦ κατηγορίαι δὲν εἶναι καὶ τόσον βαρεῖαι, οὐδὲ ἦσαν ἀξιώτεραι λόγου αἱ ἀπειλαί, ὅτι δῆθεν καὶ ἄλλαι θὰ ἠδύναντο νὰ προενεχθῶσιν ἐν ἀνάγκῃ ἐναντίον αὐτοῦ. Ἀλλ' ὁ ἐπίμονος ὅμως καὶ ἀνένδοτος ἄγών, ἐν ἀνέλαβον αἱ περὶ τὸν Λούσκιον ἐναντίον τοῦ ἄρτι ἀναφανέντος νεαροῦ ποιητοῦ, ἀποδεικνύει πόσον ἐθεωρεῖτο ὑπ' αὐτῶν ἐπικίνδυνος ὁ Τερέντιος καὶ διὰ τὴν εὐφυΐαν καὶ διὰ τὰς κοινωνικὰς αὐτοῦ σχέσεις, μαρτυρεῖ δὲ συγχρόνως τὴν δύναμιν, μεθ' ἧς ἡ πρωτοτυπία τῆς τέχνης του κατῴρθησε νὰ καταβάλλῃ τὸ κύρος τῶν παραδόσεων, αἵτινες ἴσχουν ἕως τότε. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ προσεπῆλθσαν εἴτε ῥαδιουργοῦντες τοὺς ἄρχοντας τοὺς παρέχοντας τὰ θεάματα, εἴτε θορυβωδῶς διακόπτοντες τὰς δοκιμαῖς ἢ τὰς παραστάσεις, εἴτε τέλος ἐνοχλοῦντες αὐτὸν διὰ ταπεινῶν ἐπικρίσεων, νὰ παρωθήσωσιν αὐτὸν καὶ νὰ τὸν ἀποτρέψωσιν ἀπὸ τοῦ δραματικοῦ σταδίου. Καὶ ἐκραύγαζον λοιπόν, ὅτι ὁ Τερέντιος διὰ

τοῦ συμφυρμοῦ παρεβίαζε τοὺς ἰσχύοντας κανόνας τῆς τέχνης καὶ παρέφθειρε τὰ ἑλληνικὰ πρότυπα, ὅτι ἔκλεπτε τοὺς πρὸ αὐτοῦ ποιητάς, διότι μετεχειρίζετο σκηναί τινας ἢ πρόσωπα ἀρχαιοτέρων δραμάτων, διασκευάζων αὐτὰ κατὰ τρόπον ὅπως νέον, ὅτι ὁ λεκτικὸς καὶ φραστικὸς χαρακτήρ τῶν κωμωδιῶν τοῦ ἦτο ἰσχνὸς καὶ ἄτονος, ἐπὶ τέλους δέ, ἐπειδὴ ἔβλεπον, ὅτι ὁ μισητὸς αὐτῶν ἀντίπαλος προέκοπτεν οὐδὲν ἥττον καὶ καθίστατο ὁσημέραι ἐπιφανέστερος, ἤρχισαν νὰ ἀποδίδωσι τὴν ἐπιτυχίαν ὅχι εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἱκανότητα, ἀλλ' εἰς τοὺς ἰσχυροὺς προστάτας του, οἵτινες διώρθωνον δῆθεν τὰ ἄτεχνα αὐτοῦ δοκίμια καὶ ὑπεδείκνυσαν ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τοῦ Τερεντίου τὴν ἑαυτῶν εὐφυΐαν. Τὴν τελευταίαν δὲ ταύτην κατηγορίαν μετὰ λεπτῆς τῷ ὄντι εὐλαθείας καὶ μετριότητος ἀφῆκεν ὁ ποιητὴς ἀναπόκρουστον, ἢ τοῦλάχιστον οὕτως ἀπελογήθη περὶ αὐτῆς, ὥστε ἡ ἀπολογία του νὰ περιποιῇ ὅχι ὀλιγωτέραν τιμὴν εἰς τοὺς φίλους του ἢ εἰς ἑαυτόν.

Πᾶσαι δὲ τοῦ Τερεντίου αἱ εὐτολμοὶ ἀπαντήσεις εἰς τὰς μισαρὰς προσβολὰς τῶν κατηγορῶν του περιέχονται ἐν τοῖς προλόγοις, οἵτινες ἀπηγγέλλοντο πρὸ τῆς παραστάσεως ἐνὸς ἐκάστου δράματος. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν ὁ πρόλογος ἦτο μία προκαταρκτικὴ ἔκθεσις, συνοπτικωτέρα ἢ διεξοδικωτέρα τῆς ὑποθέσεως τοῦ δράματος, τῆς προελεύσεως καὶ τῆς πορείας αὐτοῦ. Ὅπως δὲ ἐν τῇ τραγωδίᾳ τοῦ Εὐριπίδου, οὕτω καὶ ἐν τῇ μέσῃ καὶ τῇ νέᾳ Ἀττικῇ κωμωδίᾳ προελόγιζε θεὸς τις ἢ δαίμων, ὅσον ὁ Ἀρκτοῦρος ἐν τῷ Κάλῳ τοῦ Πλαύτου ἢ ὁ ἐφέστιος Λάρης ἐν τῇ Χύτρῳ ἢ ἡ Ἐπικουρία ἐν τῇ Κίστῃ. Ἐν δὲ τῷ Τριωβολαίῳ ὁ πρόλογος διεξάγεται ἐν διαλόγῳ μετὰ τῆς Τρυφῆς καὶ τῆς Ἀπορίας. Ἐδοξομολογεῖτο δὲ συνήθως πρὸ τῆς παραστάσεως ἡ ἐπιγραφή τῆς λατινικῆς κωμωδίας καὶ τῆς πρωτοτύπου ἑλληνικῆς καὶ τὰ ὀνόματα τῶν δύο ποιητῶν, τοῦ Ἑλλήνου καὶ τοῦ Ῥωμαίου, συγχρόνως δὲ παρήρχοντο ἐν ἐορτασίμῳ στολῇ εἰς τὴν σκηνὴν οἱ ὑποκριταὶ κατὰ τὴν ἑλληνικὴν συνήθειαν. Αἱ εἰδήσεις λοιπὸν αὗται δὲν ἦτο ἀνάγκη νὰ περιλαμβάνωνται ἐν τῷ προλόγῳ, ἀλλ'

ὁμῶς πολλάκις παρενεβάλλετο εἰς αὐτὸν παράκλησις πρὸς τοὺς θεατάς, ἵνα εὐμενῶς ὑποδεχθῶσι τοὺς ὑποκριτάς. Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους τοῦ Τερεντίου (καὶ τῆς συνηθείας ταύτης εἰσηγητῆς ἴσως εἶναι αὐτὸς ὁ Τερέντιος) τὸ κύριον μέρος τοῦ προλόγου ἀπετέλει μία προσφώνησις ὑπὲρ τοῦ ποιητοῦ ἢ ὑπὲρ τοῦ διευθύνοντος τὴν θεάν ἢ ὑπὲρ ἀμφοτέρων, παρεμπερὴς πρὸς τοὺς ἀναπαίστους τῆς παρὰ βίας ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀττικῇ κωμῳδίᾳ. Ὅπως δὲ καὶ ἐπὶ Ἀριστοφάνους, τὴν ἀφορμὴν καὶ τὴν ὕλην τῶν ἀνακοινώσεων τούτων τοῦ ποιητοῦ πρὸς τοὺς θεατάς παρεῖχον ἡ τῶν ἀντιτέχνων αἰ κατηγορίαι ἢ τοῦ κοινοῦ αἰ ἰδιοτροπίαι. Ἡ δὲ προκαταρκτικὴ ἔκθεσις τοῦ μύθου, εἰς τὴν εἶχον συνηθίσθη οἱ θεαταί, ἡδύνατο ἀβλαβῶς καὶ νὰ παραλειφθῇ, διότι ὁ ποιητὴς ἐγίνωσκε θαυμασιῶς νὰ εἰσαγάγῃ τὸ πολὺ κοινὸν εἰς τὴν κατανόησιν τῆς ὑποθέσεως διὰ τῶν ἐν τῇ πρώτῃ πράξει ἐκτιθεμένων, οἱ δὲ θεαταί οἱ μετέχοντές τινος μορφώσεως ἡδύνατο ὅπωςδὴποτε καὶ ἄνευ ἄλλης βοήθειας νὰ παρακολουθῶσι τὴν ἐκτύλιξιν τοῦ μύθου. Οἱ δὲ σφῳζόμενοι πρόλογοι δὲν ἐποιήθησαν πάντες διὰ τὴν πρώτην παράστασιν τῶν δραμάτων, εἰς ἃ ἀναφέρονται, ἀποτελοῦσι δὲ μόνον ἓν μέρος, κατὰ τύχην περισωθέν, μιᾶς μεγάλης συλλογῆς προλόγων κατὰ τὸ πλεῖστον ἀπολεσθεύσης. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ προλόγου τοῦ γραφέντος διὰ τὴν δευτέραν παράστασιν τῆς Ἐκυρᾶς (διότι ἡ κωμῳδία αὕτη δὲν εἶχε πρόλογον κατὰ τὴν πρώτην παράστασιν) εἶναι πάντων τῶν προλόγων ἀρχαιότατον, ἔρχεται δὲ μετὰ τοῦτο κατὰ τάξιν χρονολογικὴν ὁ πρόλογος ὁ ποιηθεὶς διὰ τὴν τρίτην παράστασιν τοῦ αὐτοῦ δράματος, ὃν ἔχομεν ὁλόκληρον. Καὶ τῆς Ἀνδρίας ὁ πρόλογος ἐποιήθη διὰ τὴν ἀναπαράστασιν τοῦ δράματος, ἐν ᾧ οἱ πρόλογοι τοῦ Εὐνούχου, τοῦ Ἐαυτὸν τιμωρομένου καὶ τοῦ Φορμίωνος φαίνεται ὅτι ἀπηγγέλθησαν κατὰ τὴν πρώτην παράστασιν. Ὁ τοῦ Εὐνούχου εἶναι ἴσως μεταγενέστερος τοῦ τῶν Ἀδελφῶν. Ἄλλως δὲ οἱ πρόλογοι οὗτοι θὰ μετεβάλλοντο, κατὰ τὰς ἑκάστοτε ἀνάγκας, κατὰ παλαιότερα μὲν ὑποδείγματα, ἀλλὰ διὰ τῆς προσθήκης νέων μερῶν. Ἀπήγγελλον δὲ αὐτοὺς κατὰ κανόνα

νεαροὶ ὑποκριταὶ καὶ σπανίως μόνον (ὅπως τὸν πρόλογον τοῦ Ἐαυτὸν τιμωρομένου καὶ τὸν δεύτερον τῆς Ἐκυρᾶς) αὐτὸς ὁ διευθυντής, ὅστις ἦτο καὶ πρωταγωνιστής.

ΕΠΙΓΟΝΟΙ.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τερεντίου ἡ παλλιάτα εἰσῆλθεν εἰς περίοδον ἐντελοῦς στασιμότητος. Ὁ Τερέντιος ἀπέθανε νέος, ὥστε δὲν ἀφῆκε μαθητὰς καὶ διαδόχους, τῶν δὲ πρεσβυτέρων ποιητῶν τῶν ὁπαδῶν τοῦ Καικιλίου ἢ καὶ τοῦ Πλαύτου, οἱ μὲν εἶχον ἤδη ἀποθάνῃ, οἱ δὲ ἦσαν παντελῶς ἀφανεῖς. Περιῆλθον μὲν μέχρις ἡμῶν ὀνόματά τινα κωμικῶν ποιητῶν, ἀλλὰ ταῦτα δύσκολον εἶναι μετὰ τῆς ἀπαιτουμένης βεβαιότητος νὰ ταξινομηθῶσιν. Ἐφημίζετο ὅπωςδῆποτε ὁ Τραβέας, οὗτινος ὁ Κικέρων παραθέτει ἐν ταῖς Τουσκουλιαναῖς διατριβαῖς πέντε ἢ ἕξ τροχαίκοις στίχοις, δι' ὧν ἄσωτός τις νέος περιγράφει τὴν ἐπιθαρρυντικὴν ὑποδοχὴν, ἣν κάμνει πρὸς αὐτὸν βδελυρὰ γραῖα καὶ τὴν δι' αὐτῆς εἰσαγωγὴν τοῦ πρὸς τὴν καλὴν Χρυσίδα τῆς προθυμίας ταύτης αἰτία εἶναι τὸ πλήρες τοῦ νέου βαλάντιον. Ἐπικυροῦσι δὲ οἱ στίχοι ἐκεῖνοι τὴν κρίσιν τοῦ Οὐάρρωνος, ὅστις ταύτην ἀκριβῶς τὴν τέχνην τοῦ Τραβέου ἐπαινεῖ, τὴν τέχνην δηλαδὴ τοῦ περιγράφειν τὰ πάθη. Ὁμοίαν δὲ κρίσιν κάμνει ὁ Οὐάρρων καὶ περὶ τοῦ Ἀτιλίου, οὗ τινος ἀναφέρει μὲν ὁ Κικέρων τὸν Μισόγυνον (καὶ τοῦ Μενάνδρου ὁ Μισογύνῃς ἐφημίζετο), κακίζει ὅμως τὸν ποιητὴν ὡς πρᾶχύτατον (poeta durissimus) ἐν τινι Ἐπιστολῇ τοῦ πρὸς τὸν Ἀττικόν· τῷ ὄντι δὲ ὁ στίχος, ἐφ' οὗ στηρίζει ὁ Κικέρων τὴν κατηγορίαν του, ἤχηε ὡς κρόταλον καὶ ὑπενθυμίζει τὴν ἀτεχνίαν στίχων τινῶν τοῦ Ἐννίου. Ἄν δὲ οὗτος ὁ Ἀτίλιος εἶναι ὁ ἐπὶ Τερεντίου ὑποκριτὴς Λεύκιος Ἀτίλιος ὁ ἐκ Πραινέστου, τότε θὰ ἔσφερετο καὶ τοῦ αἰσθήματος τῆς γλώσσης, ὅπως καὶ πάντες οἱ Πραινεστῖνοι, οὓς ἐπὶ τούτῳ διεκωμῶδει ὁ Πλαῦτος. Δὲν θὰ

ἦτο δ' ἴσως τολμηρόν, ἂν εἰς τὸν παθογράφον τοῦτον ἀπεδίδετο καὶ ἡ Ἡλέκτρα, τραγωδία ποιηθεῖσα ὑπό τινος Ἀτιλίου ὡσαύτως καλουμένου, ἥτις παρεστάθη καὶ κατὰ τοὺς ἀγῶνας τοὺς ἐπὶ τῇ κηδεῖα τοῦ Καίσαρος, διότι εἶναι σημειώσεως ἄξιον, ὅτι ὁ Πόρκιος Λίκινος ὁ κατὰ τὸν ἑβδομον ἀπὸ Ῥώμης αἰῶνα ἀκμάσας χαρακτηρίζει ὡς σιδηροῦν συγγραφέα (*ferreus scriptor*) τὸν τραγικὸν Ἀτίλιον τὸν ποιήσαντα τὴν Ἡλέκτραν, ὁ δὲ χαρακτηρισμὸς οὗτος συμπίπτει πρὸς τὸν ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος χαρακτηρισμὸν τοῦ κωμικοῦ Ἀτιλίου (τραχύτατος—σιδηροῦς). Ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει ταυτίζονται εἰς ἓνα Ἀτίλιον οἱ νομιζόμενοι δύο ποιηταί, ὁ τραγικὸς καὶ ὁ κωμικὸς, ὅπερ οὐδόλως παράδοξον. Ὁ αὐτὸς δηλαδὴ ποιητὴς θὰ ἔγραφε καὶ τραγικὰ καὶ κωμικὰ δράματα κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἐννίου.

Σύγχρονοι δὲ τοῦ Πλαύτου ἦσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὁ Ἰουβέντιος ὁ ποιήσας κωμωδίαν Ἀναγνωριζομένην καὶ ὁ Λικίνιος Ἰμβρεξ, οὗτινος ἀναφέρεται κωμωδία ἐπιγραφομένη Νέαιρα (κατὰ μίμησιν ἴσως τῆς Νεαίρας τοῦ Φιλήμονος), ἐν ᾗ ἀλαζών τις στρατιωτικὸς λέγει πρὸς τὴν γυναῖκά του, τὴν ἡρωίδα τῆς κωμωδίας, ὅτι θέλει νὰ ὀνομάζωσιν αὐτὴν ὄχι Νέαιραν, ἀλλὰ Νεριένην, ἀφ' οὗ εἶναι σύζυγος τοῦ Ἀρεως (διότι κατὰ τὴν μυθολογίαν τῶν Ῥωμαίων ἡ σύζυγος τοῦ θεοῦ τοῦ πολέμου ἐκαλεῖτο *Nerienne* ἢ *Nerio*, δηλοῖ δὲ τὸ ὄνομα τοῦτο Ἰσχύς). Κατὰ περίεργον δὲ σύμπτωσιν ἀναφέρεται καὶ ἕτερος κωμικὸς ποιητὴς, ὁ Πόπλιος Λικίνιος Τέγουλας, οὗ τὸ τρίτον ὄνομα εἶναι συνώνυμον πρὸς τὸ Ἰμβρεξ, διότι *tegula* καὶ *imbrex* ἐσήμαινον παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις τὸν σωληνοειδῆ κέραμον ἢ τὸν καλυπτῆρα. Εἰς τοῦτον δὲ τὸν Τέγουλαν εἶχεν ἀναθέσει ἡ Πολιτεία ἐν ἔτει 554—200, ὅπως ἄλλοτε εἰς τὸν Λίβιον Ἀνδρόνικον, νὰ ποιήσῃ ὕμνον, ὅστις ἔμελλε νὰ ψαλῇ κατὰ τινὰ δημοτελῆ πομπὴν πρὸς ἐξίλασμον τῶν θεῶν. Φαίνεται δὲ ὅτι ἕνεκα τῆς ταυτότητος τοῦ συγγενικοῦ ὀνόματος τῶν δύο ποιητῶν (Λικίνιος) καὶ τῆς ὁμοτεχνίας ἐδόθησαν εἰς αὐτοὺς καὶ παρεμφερῇ ἐπώνυμα, δι' ὧν καὶ διεκρίνοντο ἀπ' ἀλλήλων.

Εἶναι δὲ λίαν φυσική ἡ ἐπὶ τινα χρόνον ἀφορία τῆς Παλλιότητος. Ἐπὶ ἓνα δηλαδὴ περίου αἰῶνα οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ τῶν Ῥωμαίων ἡρανίζοντο ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ δραματολογίου τὰ ἄριστα ἔργα τῶν διδασκάλων τῆς κωμωδίας ἢ τοῦλάχιστον ὅσα ἦσαν πρόσφορα νὰ ἐπιδειχθῶσιν εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν κοινόν, μάλιστα δὲ πολλὰ δράματα τοῦ Μενάνδρου. Τοῦ μεταλλείου λοιπὸν τούτου αἱ φλέβες εἶχον ἐξαντληθῆ, διότι δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἀναπαράγωνται αἰωνίως τὰ αὐτὰ πρόσωπα καὶ αἱ αὐταὶ πλοκαί. Πλὴν δὲ τούτου θὰ ἴδωμεν, ὅτι καὶ ἄλλα στοιχεῖα εἶχον ἀρχίσῃ νὰ ἀναφαίνωνται, ἅτινα καὶ ἐπεκράτησαν ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Ἄλλ' οὐδὲν ἤττον τὴν ἐλληνικὴν κωμωδίαν ἐθεώρουν ἀκόμη ἀπαραίτητον οἱ Ῥωμαῖοι. Οἱ πρεσβύτεροι μετὰ πύθου ὠνειροπόλουν τοὺς καλοὺς ἐκείνους χρόνους, ὅτε ὁ Πλαῦτος ἔτερπε τὸ κοινὸν μετὰ δεξιότητος, ἣν δὲν εἶχον οἱ νεώτεροι κωμικοί, ὧν τὸ τάλαντον δὲν ἦτο πλέον ἀκιβδήλευτον νόμισμα, ἀλλ' ἀδόκιμον καὶ παρακεκομμένον. Ὅπως λοιπὸν συνήθως συμβαίνει εἰς παρομοίας περιστάσεις, οἱ ἐργολάβοι ἢ θιασάρχαι ἤρχισαν νὰ ἀναπαριστάνωσι τὰ γνωστὰ καὶ παλαιὰ ἔργα τοῦ δημοφίλου ποιητοῦ, νὰ προσφέρωσι δηλαδὴ εἰς τὸ κοινὸν παλαιὸν καὶ γενναῖον οἶνον ἀντὶ τοῦ προσφάτου, ὅστις ἦτο ὑπόζυγος καὶ ἀνούσιος. Εἶχον μὲν βεβαίως πάντοτε συμφέρον νὰ εἶναι νέα τὰ παριστανόμενα δράματα, ἀλλ' ὅμως καὶ τὰ παλαιὰ ἐκεῖνα ἐπὶ τοσοῦτον εἶχον λησμονηθῆ, ὥστε τοῦλάχιστον διὰ τοὺς νεωτέρους ἦσαν καινοφανῆ, διότι οὔτε ἐν τῷ θεάτρῳ τὰ εἶχον ἴδῃ, οὔτε τὰ εἶχον ἀναγνώσῃ, ἀφ' οὗ ἀντίγραφα τῶν δραμάτων δὲν περιεφέροντο, ἀλλ' ἐτηροῦντο μόνον ὑπὸ τῶν διευθυνόντων τὰ θεάματα. Ὡς δὲ ὁλῶμα δέ, διὰ νὰ προσελκύωσι θεατάς, μετεχειρίζοντο οἱ ἐργολάβοι τὴν ἀλλαγὴν τῆς ἐπιγραφῆς τοῦ δράματος. Μεταβάλλοντες τὸ ὄνομα ἐξηπάτουν καὶ τοὺς ἐμπειροτέρους περὶ τὰ τοιαῦτα, διότι πάντες ἐνόμιζον, ἀποβλέποντες εἰς τὴν ἐπιγραφὴν, ὅτι ἦτο νέον τὸ ἀγγελλόμενον δρᾶμα. Οὕτω λοιπὸν κατὰ τὰς ἀναπαραστάσεις ἡ Κασία (Casina) μετωνομάσθη Κληρούμενοι (Sortientes), ληφθείσης τῆς νέας ἐπιγραφῆς παρὰ τοῦ Μενάνδρου, καὶ

ἡ πρὶν *Mostellaria* ἐπανέλαβε τὸ ἐλληνικὸν ὄνομα Φάσμα (*Phasma*) καὶ ὁ *Καρχηδόνιος* (*Poenulus*) ἔγινε Πατράδελφος (*Patruus*) ἤτοι Θεῖος (θεῖος δὲ εἶναι ὁ Ἄνων). Ὁ τίτλος οὗτος ἀναφέρεται ἐν τῷ προλόγῳ τῆς κωμωδίας, ὅχι ὅμως ψιλός, ἀλλὰ συνεπιφέρεται καὶ τὸ περιέργον πατρωνυμικὸν Πολτοφαγονίδης (*Pultiphagonides*), ὥστε ὁ Πατράδελφος, κατὰ τὴν ἐν τῷ προλόγῳ εἰδήσιν, εἶναι ἔργον ποιητοῦ, ὅστις εἶναι υἱὸς Πολτοφάγου, ἤτοι δούλου, ἢ ἀλλόκοτος δ' αὕτη περίφρασις κρύπτει τὸ ὄνομα τοῦ Πλαύτου. Ὡστε πρὸς ἐξαπάτησιν τοῦ κοινοῦ ὅχι μόνον ὁ τίτλος τῆς κωμωδίας μετεβλήθη κατὰ τὴν ἀναπαράστασιν, ἀλλὰ καὶ τοῦ ποιητοῦ τὸ ὄνομα οἰονεὶ αἰνιγματωδῶς ἀπεκρύβη. Καὶ αὐτὰ δὲ τῶν προσώπων τοῦ δράματος τὰ ὀνόματα μετετρέποντο, ἔχομεν δὲ παραδείγματα τῆς μετατροπῆς ταύτης ἐν τῷ Στίχῳ καὶ τῇ Χύτρᾳ. Ἀποκαλύπτουσι δὲ πρὸς ἡμᾶς τὰ γεγονότα ταῦτα, ἅτινα ἀνωτέρω ἀναφέρομεν καὶ τοὺς λόγους τοὺς προκαλέσαντας αὐτά, οἱ πρόλογοι οἱ γραφέντες χάριν τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος ἀναπαρστάσεων καὶ ἀντικαταστήσαντες τοὺς ἀρχικοὺς προλόγους τοῦ Πλαύτου. Ἀποκαλύπτουσι δὲ πρὸς ἡμᾶς ὡσαύτως οἱ πρόλογοι καὶ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς αὐτοὶ ἐγράφησαν, τὸ μὲν διὰ τῆς πολυλογίας καὶ τῆς ἀφύιας, μεθ' ὧν εἶναι συντεταγμένοι, τὸ δὲ δι' ἐνδείξεων, αἵτινες δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφέρωνται εἰμὴ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐβδόμου ἀπὸ Ῥώμης αἰῶνος, ὅχι δὲ ἐνωρίτερον. Τοιαύτη λ. χ. ἐνδείξεις εἶναι ἡ μυεῖα καθισμάτων ἐν τῷ θεάτρῳ, καθίσματα δὲ τὸ Ῥωμαϊκὸν θέατρον δὲν εἶχε πρὶ τοῦ ἔτους 608—146. Συνέβαινε δὲ καὶ αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ ποιητοῦ νὰ ἀλλοιωνῶσιν οἱ θιασάρχαι, ἵνα καθιστῶσιν αὐτὸ συμφωνότερον πρὸς τοὺς ἰδίους αὐτῶν σκοπούς, ἢ πρὸς τὰς τοῦ συγχρόνου κοινοῦ ἀπαιτήσεις. Μήπως καὶ τῶν μεγάλων διδασκάλων τῆς ἐλληνικῆς τραγωδίας τὰ ἔργα δὲν ὑπέστησαν ἔνεκα παρομοίων λόγων τοιαύτας βεβηλώσεις; Καὶ ἄλλα μὲν τοῦ Πλαύτου δράματα συνετμήθησαν, ὅπως ὁ Στίχος, ἄλλα δὲ τοῦναντίον ἐπεξετάθησαν διὰ μακρῶν προσθηκῶν καὶ μεταβολῶν ἢ καὶ δι' ἐμβολίμων μερῶν, οἷος εἶναι ὁ λόγος τοῦ χορη-

γοῦ ἐν τῇ κωμῳδίᾳ *Cureulio*. Ἐν δὲ τῷ *Καρχηδονίῳ* καὶ τῇ Ἀνδρίᾳ ἔχομεν δύο διαφόρους ἐκδόσεις τῆς τελευταίας σκηνῆς καὶ κατὰ μὲν τὴν μίαν ἡ σκηνὴ ἐκείνη εἶναι μακροτέρα καὶ ἐπιμελέστερον ἐξεργασμένη, κατὰ δὲ τὴν ἄλλην βραχυτέρα καὶ ἀποτομωτέραν ἔχουσα τὴν λύσιν. Τέλος δὲ τῶν προλόγων τὸ ἀρχικὸν κείμενον ἀνεκαινίζετο ἐκάστοτε, ἀλλὰ πάντοτε ἐπὶ τὸ χεῖρον. Μετεβάλλοντο δὲ ὡσαύτως καὶ οἱ γλωσσικοὶ τύποι ποῦ μὲν πλειότερον, ποῦ δὲ ὀλιγώτερον καὶ προσελάμβανον νεωτερικωτέραν μορφήν ἀντὶ τῆς ἀρχαικωτέρας καὶ αὐτὰ δὲ τὰ μέτρα ἀνεχωνεύοντο, μάλιστα δὲ τὰ τῶν *μονωδίων*, ἐνθα οἱ συνηθέστεροι καὶ κανονικώτεροι ἱαμβοὶ ἀντικαθίστων τοὺς ποικιλωτέρους λυρικοὺς ῥυθμούς. Ἐνεκα δὲ τῶν ἐπανειλημμένων μεταβολῶν καὶ διασκευῶν, ἃς ὑπέστησαν τὰ πρὸς χρῆσιν τῶν ὑποκριτῶν ἀντίγραφα καὶ ἐξ ὧν ἀπέρρευσε ἡ παράδοσις ἡ μέχρις ἡμῶν περιελθοῦσα, τὸ κείμενον κατήντησε νὰ σύγκειται οἷον ἐκ διαφόρων στρωμάτων. Ἡ ἀρχέτυπος γραφὴ ἀντικατεστάθη δι' ἄλλων καὶ παρεμορφώθη διὰ ποικίλων μεταβολῶν καὶ προσθηκῶν προερχομένων ἐκ διαφόρων χειρῶν, εἶναι δὲ καὶ νῦν ἔτι καταφανεῖς ἐνίοτε αἱ ἀλλοιωσεις ἐκεῖναι ἐξ ἀντικειμενικῶν τινῶν ἀποδείξεων, ὡς λ. χ. ἐκ μαρτυριῶν αὐτῶν τῶν χειρογράφων, ἐξ ἀναχρονισμῶν κτλ. Ἀναφέρουσι π. χ. τὰ δράματα τοῦ Πλαύτου βασιλικὰς κτισθείσας μετὰ τὸν Πλαῦτον ἢ κάμνουσι λόγον περὶ ἀρτοποιῶν, ἐν ᾧ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλαύτου δὲν ὑπῆρχον ἀκόμη ἐξ ἐπαγγέλματος ἀρτοποιοί. Ἄλλ' ἡ κριτικὴ κατὰ τὸ πλεῖστον περιορίζεται ἐξ ἀνάγκης εἰς μόνας τὰς ἐνδείξεις, ἃς παρέχουσιν οἱ γλωσσικοὶ τύποι καὶ ἡ στιχουργία, καθὼς καὶ ἡ λογικὴ καὶ τὸ αἶσθημα τῆς τέχνης, εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι οὐδεμία τῶν σφαιζομένων κωμωδιῶν τοῦ Πλαύτου εἶναι ὅλως ἀπηλλαγμένη τῶν περὶ ὧν ὁ λόγος διαφθορῶν.

Κατὰ δὲ τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἤρχισαν πάλιν νὰ εἶναι ἀρεστά εἰς τὸ κοινὸν τὰ δράματα τοῦ Πλαύτου, ἤκμασε κατὰ φυσικὸν λόγον καὶ ἡ νοθεία, πολλοὶ δὲ νεώτεροι προῆγον εἰς τὸ φῶς ὑπὸ τὸ δημοφιλὲς ὄνομα τοῦ μεγάλου κωμικοῦ ὅχι μόνον παλαιὰ ἔργα

τοῦ Ναιβίου καὶ ἄλλων συγγρόνων, ἅτινα ἀπὸ πολλοῦ εἶχον λησμονήσῃ οἱ ἄνθρωποι, ἀλλὰ καὶ ἴδια ἐαυτῶν κατασκευάσματα, οὕτω δὲ τὰ μὲν ἔργα ἐκείνα, ἐτύγχανον ἀρίστης ὑποδοχῆς, οἱ δὲ ἐργολάβοι τοῦ θεάτρου εἶχον ἀσφαλῆ τὴν ἐπιτυχίαν. Εἰς μάλιστα ἐκ τούτων τῶν ἐπιγόνων καλούμενος Πλαύτιος ἠδύνατο καὶ ἄνευ δυσκολίας νὰ ἐξαπατᾷ τὸ κοινὸν ἕνεκα τῆς ὁμοιότητος τοῦ ὀνόματός του πρὸς τὸ τοῦ Πλαύτου, διότι αὐτὸς μὲν ἐπέγραψεν ἕκαστον τῶν δραμάτων του *Plauti fabula* (ἡ γενικὴ *Plauti* δηλοῖ καὶ Πλαύτου καὶ Πλαυτίου), τοὺς δὲ θεατὰς ἄφινεν εἰς τὴν ἀμφιβολίαν, ἂν τὰ παριστανόμενα ἦσαν ἰδικὰ του ἢ τοῦ Πλαύτου. Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ἀπὸ τῆς πρώτης ἤδη πεντηκονταετηρίδος τοῦ ἐβδόμου ἀπὸ Ῥώμης αἰῶνος, ἑκατὸν καὶ τριάκοντα περίπου κωμῳδίαι ἀποδιδόμεναι πᾶσαι εἰς τὸν Πλαῦτον ἤρχισαν ἐπὶ τοσοῦτον νὰ κυκλοφορῶσι καὶ δι' ἀντιγράφων νὰ διαδίδωνται, ὥστε περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ἡ τότε ἀρτιφανὴς κριτικὴ ἐδέησε νὰ ἀναλάβῃ τὸ ἔργον τοῦ νὰ διακρίνῃ ἐν τῇ συγχύσει ἐκείνῃ, τίνα τὰ γνήσια ἔργα τοῦ Πλαύτου καὶ τίνα τὰ νόθα ἢ ὑποβολιμαῖα. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐναντίον συνέβαινεν ἐνίοτε, δράματα δηλαδὴ τοῦ Πλαύτου νὰ φέρονται ὑπὸ ἄλλότριον ὄνομα, ὅθεν καὶ τοῦτο τὸ ἔργον ἀνέλαβεν ἡ κριτικὴ, νὰ ἀποδώσῃ δηλονότι κατὰ τὸ δυνατόν εἰς τὸν Πλαῦτον τὰ ἴδια ἔργα. Οὕτω λ. χ. ὁ Οὐάρρων ἦτο πεπεισμένος, ὅτι ἡ *Βοιωτία* (ἐλευθέρᾳ ἴσως μετάφρασις τῆς *Βοιωτίας* τοῦ Μενάνδρου) δὲν ἦτο ὅπως ἐπιστεύετο, ἔργον τοῦ παλαιοῦ ποιητοῦ Ἀκυλίου, ἀλλὰ τοῦ Πλαύτου, οὕτινος ἀνεγνώριζεν ἐν τῇ κωμῳδίᾳ ἐκείνῃ καὶ τὸν φραστικὸν χαρακτῆρα καὶ τὸν τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι. Ἐστηρίζετο δὲ ταῦτα πιστεύων ὁ Οὐάρρων εἰς τὰ λεγόμενα ὑπὸ τινος πειναλέου παρασίτου, ὅστις παρεπονείτο, ὅτι δὲν ἐκανόνιζε πλέον τὰς ὥρας τοῦ γεύματος ὁ στόμαχος, ὅπως συνέβαινε κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν, ἀλλὰ τὸ ὠρολόγιον. Τοῦτο τὸ χωρίον ἀναντιρρήτως δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, ἀλλ' εἶναι ἴδιον εὗρημα τοῦ Ῥωμαίου ποιητοῦ καὶ πραγματικῶς εἶναι ἐπ' αὐτῷ τοῦ Πλαύτου, ἀλλὰ διὰ λό-

γους ὅμως χρονολογικοὺς πρέπει νὰ ἀποδοθῇ μᾶλλον εἰς ποιητὴν σύγχρονον τοῦ Ναιβίου. Μεταξὺ δὲ τοῦ πλήθους ἐκείνου τῶν εἰς τὸν Πλαῦτον ἀποδιδόμενων δραμάτων, ἐκτὸς τῶν πολλῶν ὑποβολιμαίων καὶ τῶν ἀναντιρρήτως γνησίων, ἅτινα καὶ περιεσώθησαν, ἦσαν βεβαίως ἢ ἠδύναντο νὰ εἶναι καὶ ἄλλα ἐπίσης γνήσια. Περὶ τούτου πάντες οἱ κριτικοὶ ἦσαν σύμφωνοι, ἀλλὰ κατὰ τοῦτο ὅμως διεφώνουν, ὅτι ἄλλοι ἄλλα ἐθεώρουν ὡς γνήσια ἔργα τοῦ Πλαύτου, προήρχετο δὲ ἡ διαφωνία ἐκ τοῦ ὅτι αἱ κρίσεις αὐτῶν ἐστηρίζοντο μᾶλλον εἰς προσωπικὰς ἐντυπώσεις ἢ εἰς ἀντικειμενικὰς καὶ ἀσφαλεῖς ἀποδείξεις. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Οὐάρρωνος, τοῦ Οὐεῤῥίου Φλάκκου, τοῦ Οὐαλερίου Πρόβου ἐσφίξετο ἀκόμη καὶ ἀνεγινώσκετο ἅπας ἐκεῖνος ὁ δραματικὸς φόρτος ὁ ἀποδιδόμενος εἰς τὸν Πλαῦτον, εἰς δὲ τὰ ἐρμηνεύματα καὶ τὰ ὑπομνήματα, ἅτινα οἱ ἐπιφανεῖς ἐκεῖνοι γραμματικοὶ προσέθηκαν εἰς τινὰ χωρία, ὀφείλομεν τὸ ὅτι γινώσκουμεν ἡμεῖς νῦν τριακόντα καὶ τέσσαρας τίτλους κωμωδιῶν καὶ πλείονας τῶν τριακοσίων ἀπεσπασμένων στίχων μετὰ διαφορῶν εἰδήσεων ἀξίων λόγου διὰ τὴν μελέτην τῆς Παλλιάτας. Ἀναφέρονται δὲ παρ' αὐτοῖς αἱ ἐξῆς κωμωδίαι· Τοκίστρια (Faeneratrix), Δύο μαστροποὶ (Gemini lenones), Τρίδυμοι (Trigemini). Δραπεταί (Fugitivi), Κόλαξ, Δύσκολος, Ἀγροῖκος κτλ. Πᾶσαι δ' αὗται αἱ κωμωδίαι εἶναι Μενάνδρειοι, οἱ δὲ λατινικοὶ τύποι τῶν ἐπιγραφῶν ἀνήκουσιν ἀναντιρρήτως εἰς τοὺς μετὰ τὸν Πλαῦτον χρόνους. Ἀναφέρεται ἀκόμη καὶ κωμωδία Bacaria (= ἡ κωμωδία τῶν μαργαριτῶν) καὶ Ἀηστὰι (Caecus vel Praedones· ὁ διπλοῦς τίτλος δεικνύει ὅτι πλεονάκεις παρεστάθη τὸ δράμα). Οἱ λησταὶ οὗτοι εἰσβάλλουσι διὰ ῥήξεως εἰς μίαν οἰκίαν καὶ ἐξαναγκάζουσι τὸν ταλαίπωρον ἰδιοκτήτην νὰ καταδείξῃ εἰς αὐτούς, ποῦ ἀπόκεινται τὰ χρήματά του, ἔπειτα δὲ ἀπάγουσι καὶ αὐτὸν τὸν ἴδιον. Ἐν ἄλλῃ δὲ κωμωδίᾳ (Astraba) ἐφαίνοντο γυναῖκες ἐποχούμεναι ἐπὶ τῆς σκηνῆς.

ΣΕΕΤΟΣ ΤΟΥΡΠΙΛΙΟΥΣ

Κατὰ δὲ τὴν ῥηθεῖσαν παρακμὴν τῆς Παλλιάδας, δὲν εὐρίσκομεν μέχρι τῶν μέσων τοῦ ἐβδόμου ἀπὸ Ῥώμης αἰῶνος, εἰμὴ ἓνα ποιητὴν μνείας ἄξιον, τὸν Σέξτον Τουρπίλιον, περὶ οὗ μόνην βιογραφικὴν εἰδήσιν ἔχομεν, ὅτι ἀπέθανε γέρων κατὰ τὸ ἔτος 651--103 ἐν Σινουέσση πόλει Καμπανικῇ κατὰ τὰ ὅρια τῆς Λατίνης. Εἶναι δὲ ὁ Τουρπίλιος ἀναντιρρήτως ὁ σπουδαιότατος τοῦ Καικιλίου διάδοχος, διότι εἰς ἐκείνου τὴν σχολὴν καὶ τὴν τεχνοτροπίαν ἀνῆκεν. Πᾶσαι αὐτοῦ αἱ κωμωδίαί, δέκα καὶ τρεῖς τὸν ἀριθμόν, ἔχουσιν ἐλληνικὰς ἐπιγραφάς, αἱ πλεῖσται δ' ἐξ αὐτῶν εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα Μενάνδρειοι, πέντε δὲ τοῦλάχιστον ἄνευ ἀμφιβολίας Κανηφόρος, Δημοιουργός, Ἐπικληρός, Θρασυλέων, Λευκαδία. Ἡ παλαιὰ παράδοσις περὶ τοῦ πρὸς τὸν Λέσβιον Φάωνα ἔρωτος τῆς Σαπφούς καὶ τὸ θρυλούμενον Λευκάδιον πῆδημα τῆς ἀπέλπιδος ποιητρίας, ὑπῆρξε θέμα προσφιλὲς εἰς τὴν Ἀττικὴν κωμωδίαν, ἄγνωστον ὅμως, κατὰ τίνα τρόπον διεσκεύασεν αὐτὸ ἕκαστος ἐκ τῶν πραγματευθέντων αὐτὸ ποιητῶν. Ἦδη δὲ ὁ Ἀμειψίας, σύγχρονος τοῦ Ἀριστοφάνους κωμωδιοποιός, εἶχε γράψῃ κωμωδίαν ἐπιγραφομένην Σαπφώ, μετὰ δὲ τὸν Ἀμειψίαν πέντε τοῦλάχιστον ἄλλοι, ὧν τελευταῖος ὁ Δίφιλος, ἐδραματούργησαν τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν· ὁ Πλάτων ὁ κωμικὸς (ποιητὴς τῆς ἀρχαίας κωμωδίας) ἔγραψε Φάωνα, ἐπίσης δὲ Φάωνα καὶ ὁ Ἀντιφάνης (τῆς μέσης κωμωδίας) καὶ ὁ Ἀμφίς δὲ καὶ ὁ Ἀλέξις καὶ ὁ Μένανδρος ἐποίησαν Λευκαδίαν, Λευκάδιον δὲ ὁ Ἀντιφάνης. Κατὰ τὴν παρὰ τῷ Μενάνδρῳ καὶ τῷ Τουρπιλίῳ διασκευὴν τοῦ μύθου, ὁ Φάων ἦτο γέρων καὶ δύσμορφος πορθμεὺς ἐκ Λέσβου, ὅστις μετὰ πολλῆς φροντίδος ἤγαγε τὴν Ἀφροδίτην θέλουσαν νὰ διαπλεύσῃ, ὅπου ἤθελε, εἶχε δὲ μετασχηματισθῇ ἢ Ἀφροδίτῃ εἰς γραῖαν γυναῖκα. Ἀντὶ δὲ τῆς φροντίδος τοῦ ἢ θεᾶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ἀλάβαστρον περιέχον μῦρον, ὅπερ εἶχε τὴν δύναμιν νὰ ἐμβάλλῃ εἰς πάσας τὰς γυναῖκας ἔρωτα πρὸς αὐτόν. Τοῦτο λοι-

πὸν τὸ μάγευμα καὶ τοῦ μαγεύματος τὰ ἀποτελέσματα παρίστα-
 νεν ἢ κωμωδία, τὸ δὲ κωμικὸν στοιχεῖον συνίστατο εἰς τὸ ὅτι κατὰ
 τὸν μῦθον ἡ ἐξωτερικὴ τοῦ Φάωνος μορφή δὲν εἶχε τὸ παράπαν με-
 ταβληθῇ, ἀλλ' αἱ γυναῖκες ἐφλέγοντο ὑπὸ τοῦ πόθου πρὸς αὐτὸν
 ὡς πρὸς Ἀδωνιν, ἐν ᾧ ἄνευ τοῦ μαγεύματος οὐδεμία ἤθελε προσ-
 ατενίσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν ἄθλιον γέροντα. Καὶ πάντες δὲ
 οἱ νέοι οἱ καλοὶ καὶ ἀξιέραστοι κατελαμθάνοντο ὑπὸ ἀπελπισμοῦ
 βλέποντες αὐτοὺς μὲν καταφρονουμένους, προτιμώμενον δὲ τὸν γη-
 ραῖον Φάωνα. Ἦτο λοιπὸν ὁ Φάων οἰοεὶ ἡ ἀντίθεσις τοῦ Ἀλα-
 ζόνος (σημειωτέον ὅτι τὸν Πυργοπολυνεΐκην ἐν τῷ Ἀλαζόνι τοῦ
 Πλαύτου παραβάλλει ὁ παράσιτος πρὸς τὸν Λέσθιον Φάωνα). Τῷ
 ὄντι δὲ γενόμενος θεῖα βουλήσει ἀκαταμάχητος ὁ πτωχὸς πορθμεὺς,
 δὲν ἡδύνατο νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς πολιορκίας, ἣν ὑφίστατο· ἡρνεῖτο,
 κατεφρόνει, ἀλλὰ ματαίως καὶ ἐπὶ τέλους αὐτὸς μὲν κατηρᾶτο τὸ
 δῶρημα τῆς θεᾶς, ἐν ᾧ τὰς γυναῖκας κατεδίδρωσκεν ἡ ζήλοτυπία.
 Τέλος πάντων ἐπῆρχετο ἡ καταστροφή. Μία ἐκ τῶν νεανίδων (ἴσως
 ἡ Σαπφώ), ἥτις ἐνθερμότερον τῶν ἄλλων τὸν ἡγάπα καὶ χάριν αὐ-
 τοῦ κατεφρόνει τὸν παλαιὸν αὐτῆς ἐραστήν, ἀποφασίζει εἴτε ἐξ
 ἀπελπισίας, εἴτε διὰ νὰ δώσῃ νέον δεῖγμα τῆς πρὸς τὸν Φάωνα
 ἀγάπης της, νὰ κάμῃ τὸ περίφημον ἄλμα καταρρίπτουσα ἑαυτὴν
 ἀπὸ τοῦ ὑψηλοῦ βράχου εἰς τὴν θάλασσαν. Ἀλλ' ὁ ὑπ' αὐτῆς κα-
 ταφρονηθεὶς νέος τὴν σφίζει, ἡ δὲ ψυχρολουσία, ἣν ὑπέστη ἡ κόρη,
 λύει τὸ μάγευμα. Σωφρονισθεῖσα δὲ ἐπανέρχεται εἰς τὸν παλαι-
 ὸν της ἔρωτα καὶ συμφώνως πρὸς τὴν εὐχὴν, ἣν εἶχε κάμῃ,
 καθ' ὃν χρόνον κατεῖχεν αὐτὴν ἡ γοητεία, συνεορτάζει ἐν πάσῃ
 εὐθυμίᾳ μετὰ τοῦ ἐραστοῦ τὴν ἀπολύτρωσίν της. Ἀλλὰ καὶ ὡς
 πρὸς τὸν Φάωνα ἔπρεπεν ὁπωσδήποτε νὰ διαλυθῇ ἡ μαγεία καὶ
 ἐλύθη ἀδιάφορον μὲν πῶς, πάντως ὅμως πρὸς μεγάλην του χαρὰν
 καὶ διὰ τοῦτο ἔκτισεν ἐν Λευκάδι ναὸν τῆς Ἀφροδίτης. Ὁ δὲ Δη-
 μήτριος τοῦ Τουρπιλίου ἀναφέρεται ἄνευ ἀμφιβολίας εἰς τὸν
 Δημήτριον τοῦ Ἀλέξιδος, κατὰ δὲ τὸν Ποσειδιππον θὰ συνετάχθῃ ὁ
 Φιλοπάτωρ καὶ κατὰ τὸν Δίφιλον αἱ Λήμνιοι. Ἀμφίβολον εἶναι

ἀν τὸν Μένανδρον ἐμιμήθη, ἢ τὸν Ἀπολλόδωρον ἢ τὸν Ποσειδίππον ὁ Τουρπίλιος ποιῶν τὴν κωμωδίαν, ἥτις ἐπιγράφεται Παιδίον. Αἱ ἐπιγραφαὶ Λινδία, Ἐταίρα καὶ Παρατηροῦσα εἶναι καινοφανεῖς.

Ἐν τῇ Ἐπικλήρῳ ἔχομεν παράδειγμα τῆς ἐλευθερίας, μεθ' ἧς ὁ Τουρπίλιος διεσκέυαζε τὰ ἐλληνικὰ ὁράματα· ἀντὶ δηλαδὴ τοῦ μονολόγου, δι' οὗ ἀρχεται ἡ ὑμῶνυμος κωμωδία τοῦ Μενάνδρου, ὁ Τουρπίλιος ἐποίησε διάλογον μεταξὺ τοῦ νέου καὶ τοῦ δούλου του, ἀκριβῶς ὅπως ἔκαμε καὶ ὁ Τερέντιος ἐν τῇ Ἀνδρίᾳ. Ἐνέβαλε δὲ ὁ ποιητὴς ἐν πολλαῖς κωμωδίαις διαφόρων ῥυθμῶν cantica (βακχείων, κρητικῶν, ἀναπαιστικῶν), ἐν δὲ μάλιστα ἐξ αὐτῶν ἐκ τοῦ Δημιουργοῦ ἐψάλλεν ἀκόμη ὁ περίφημος ὑποκριτὴς Ῥώσκιος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κικέρωνος. Ἡ μεγαλητέρα μεταξὺ τοῦ Τουρπιλίου καὶ τοῦ Τερεντίου διαφορὰ ἔγκειται ἐν τῇ γλώσσῃ. Τοῦ Τουρπιλίου αἱ κωμωδίαὶ ἦσαν μεταλλεῖον διὰ τοὺς γραμματικούς καὶ τοὺς λεξικογράφους, οἵτινες ἐκεῖθεν συνέλεγον μέγα πλῆθος παλαιῶν τύπων καὶ ἀρχαϊκῶν συντάξεων, εἰς ἐκείνων δὲ τῶν ἀνδρῶν τὸν ζῆλον ὀφείλομεν τοὺς πλείστους ἐκ τῶν διακοσίων δέκα καὶ ὀκτὼ στίχων, οὓς νῦν ἔχομεν. Οἱ ἀρχαῖσμοι λοιπὸν τοῦ Τουρπιλίου διαφωτίζουν διὰ τῆς ἀντιθέσεώς τὴν λεπτότητα καὶ τὴν λειότητα τοῦ ἐκλεκτοῦ γλωσσικοῦ χαρακτῆρος τοῦ Τερεντίου. Ἄλλ' ὑποθέτομεν, ὅτι τοὺς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων δὲν θὰ εὐηρέσκει πάντοτε ἡ ἀριστοκρατικὴ γλῶσσα τοῦ Τερεντίου· ὅθεν καὶ ἐκπροσωπεῖ ὁ Τουρπίλιος τὴν ἀντίδρασιν, ἣν ἐπῆνεγκε τὸ δημῶδες αἶσθημα, ἥτις ἀντίδρασις συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὴν σύγχρονον ἀφύπνισιν τῆς πρὸς τὸν Πλαῦτον εὐνοίας.

Β'. Η ΤΡΑΓΩΔΙΑ.

Παρά τοῖς Ἀθηναίοις δὲν ὑπῆρχε ποιητὴς ποιῶν καὶ τραγωδίας καὶ κωμωδίας. Ἐν τῷ τέλει τοῦ Συμποσίου τοῦ Πλάτωνος

νος προσαναγκάζει μὲν ὁ Σωκράτης τὸν Ἀγάθωνα καὶ τὸν Ἀριστοφάνην νὰ ὁμολογήσωσιν, ὅτι τοῦ αὐτοῦ ἀνδρὸς εἶναι τὸ νὰ ἐπίσταται νὰ ποιῇ καὶ κωμωδίαν καὶ τραγωδίαν καὶ ὅτι ἐκεῖνος, ὅστις εἶναι κατὰ τέχνην τραγωδιοποιός, εἶναι καὶ κωμωδιοποιός, ἀλλ' ἡ θεωρία αὕτη οὐδέποτε ἔσχε καὶ πρακτικὴν ἐφαρμογὴν. Καὶ ἐν Ῥώμῃ, προΐούσης τῆς τέχνης, ἕκαστον τῶν δύο δραματικῶν γενῶν ἔσχεν εἰδικούς καλλιεργητάς, ὁ δὲ πρῶτος δραματικὸς ποιητῆς ὁ περιορισθεὶς εἰς μόνην τὴν κωμωδίαν καὶ τοῦ ὁποίου ἔπειτα τὸ παράδειγμα ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι, εἶναι ὁ Πλαῦτος.

Καὶ ὅμως ὁ Ἀτίλιος, ὅστις καθὼς φαίνεται ἐποίει πρὸ τοῦ Καικιλίου, ἦτο καὶ τραγικὸς καὶ κωμικὸς (ἴδε σελ. 241—242), ἂν καὶ μίαν μόνον τραγωδίαν ἔγραψε, τὴν Ἡλέκτραν, (κατὰ μίμησιν τοῦ Σοφοκλέους), ἣν ἐκάκιζε μὲν, καθὼς εἶπομεν ὁ Κικέρων, ἀλλ' ἦς μίαν μονωδίαν (ἴσως τὸν ἐν Σοφ. Ἡλέκτρ. 245 ἐξ. θρῆνον) ἐθεώρησε κατάλληλον ὁ Ἀντώνιος νὰ ψαλῇ κατὰ τὴν κηδείαν τοῦ Καίσαρος, ὅπως δι' αὐτῆς διεγερθῇ ὁ οἶκτος τοῦ πλήθους καὶ τὸ κατὰ τῶν φονέων αὐτοῦ μίσος.

Καὶ ὁ Ἐννιος δὲ ἰσχυράν καὶ εὐρεῖαν ἔχων τὴν ποιητικὴν διανοίαν ἡσχολήθη περὶ ἀμφότερα τὰ δραματικὰ γένη, ἂν καὶ ἀπέτυχεν ἐν τῇ κωμωδίᾳ, ἀλλ' ὑπῆρχον ἤδη κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους εἰδικοί τραγωδιοποιοί.

Ὁ ἐκ Βρεντέσιου Μάρκος Πακούβιος (γεν. περὶ τὸ 535 ἔτος ἀ. Π. 220 π. Χ.) ἦτο μαθητὴς καὶ ἀνεψιὸς ἐξ ἀδελφῆς τοῦ Ἐννίου, φίλος δὲ τοῦ Λαιλίου καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν σχέσει πρὸς τὸν γνωστὸν κύκλον τοῦ Σικηπίωνος. Κατὰ τὸν μακρὸν αὐτοῦ βίον εἶδε τὰς προόδους τῆς ῥωμαϊκῆς δυνάμεως ἐν τῷ κόσμῳ καὶ τὰς τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ῥώμῃ, ἔζησε δὲ, κυρίως εἰπεῖν, καθ' οὓς χρόνους ἤκμαζεν ἡ Παλαιάτα. Πρῶτος αὐτὸς ἐκ τῶν δραματικῶν ποιητῶν περιωρίσθη ἐν μόνῃ τῇ τραγωδίᾳ, ἂν καὶ πολλὰ δράματα δὲν ἔγραψε, διότι αἱ τραγωδαὶ του εἶναι κατὰ τι μόνον πλείονες τοῦ ἡμίσεος ἀριθμοῦ τῶν τραγωδιῶν τοῦ Ἐννίου, οὐδὲ ἔγραψεν ἄλλο τι πλὴν σατιρῶν, ἐξ ὧν οὐδὲ ἐν λείψανον ἐσώθη.

Ἦσαν δὲ αἱ σάτιραι τοῦ Πακουβίου ποικίλα ποιήματα ὅπως καὶ τοῦ Ἐννίου. Ἡ σχετικὴ λοιπὸν ὀλιγότης τῆς γραμματειακῆς αὐτοῦ παραγωγῆς ἐξηγεῖται, ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ποιητὴς ἡσχολεῖτο καὶ περὶ τὴν ζωγραφικὴν, διηγεῖται δὲ ὁ Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος, ὅτι εἶδε καὶ αὐτὸς περιφημον εἰκόνα τοῦ Πακουβίου ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἡρακλέους τῷ ἰδρυμένῳ ἐν τῇ ἀγορᾷ τῶν βοῶν. Ἐγραφε δὲ καὶ βραδείως καὶ μετὰ πολλὴν σκέψιν ὁ Πακούβιος. Κατὰ ποίαν δὲ ἡλικίαν ἤρχισε νὰ γράφῃ δὲν ἠξεύρομεν, γνωστὸν μόνον εἶναι, ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ βίου του καταλιπὼν τὴν Ῥώμην ἀπῆλθε χάριν τῆς υἰείας του εἰς τὸν Τάραντα, ἔνθα καὶ διέτριβεν εἰς τὸ ἐξῆς καὶ ὅτι ἕκτοτε οὐδὲν πλέον δρᾶμα ἔγραψεν. Ἦτο δὲ ὀγδοήκοντα ἐτῶν τὴν ἡλικίαν, ὅτε κατὰ τινα ἐορτὴν διηγωνίσθη πρὸς τὸν Ἀττιον, τὸ δὲ δρᾶμα ὅπερ τότε παρέστησεν, ἦτο πιθανὸν τὸ τελευταῖόν του (ἴσως ὁ Χρύσης), ἀπέθανε δὲ ὁ ἀγαθὸς γέρον ἡλικίαν ἔχων ἐνενήκοντα ἐτῶν. Τὰ δράματά του μεγάλως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ῥωμαϊκῆς τραγωδίας, διότι ἐνεωτέρισεν ὁ ποιητὴς καὶ ὡς πρὸς τὴν εὕρεσιν τῶν ὑποθέσεων καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον τῆς δραματικῆς πραγματείας, ὀλίγιστα δὲ εἶναι τὰ θέματα, ἐν οἷς συμπίπτει πρὸς τοὺς προκατόχους του.

Ἡ ὅπλων κρίσις, ἣν κατὰ μίμησιν τοῦ Αἰσχύλου ἐποίησεν ὁ Πακούβιος, παρεῖχεν εἰς τὸ τραγικὸν τέλος τοῦ Αἰάντος, ὅπερ εἶχον ἤδη πραγματευθῆ καὶ ὁ Ἀνδρόνικος καὶ ὁ Ἐννιος, μείζονα ἕκτασιν, τὸ δὲ κύριον ἐνδιαφέρον ταύτης τῆς τραγωδίας ἐνέκειτο ἐν τῷ μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων ἀγῶνι, πρῶτος δὲ ἐκ τῶν Ῥωμαίων ὁ ἡμέτερος ποιητὴς, ἀντλῶν ἀπὸ νεωτέρας πηγῆς, εἰσέγαγεν εἰς τὸ δρᾶμα τὴν μεταξὺ Αἰάντος καὶ Ὀδυσσεὺς ἔριν, ἥτις ἦτο τόσον ἀγαπητὴ εἰς τὰς ῥητορικὰς σχολὰς. Παριστάνοντο δὲ ὡς κριταὶ ὅχι οἱ Ἀτρεῖδαι, ἀλλὰ κατὰ πρότασιν τοῦ Νέστορος Τρῶες αἰχμάλωτοι, ἡ δὲ κρίσις δὲν συνέβαινεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Μάρτυς αὐτόπτης ἡγγελλε τὴν μανιώδη ταραχὴν τοῦ ἡττηθέντος κατὰ τὴν κρίσιν, ἔπειτα δὲ παρήρχετο καὶ αὐτὸς ὁ Αἴας καὶ ἐλευθέρως ἐξέφραζε πρὸ τῆς αὐτοκτονίας διὰ τῆς γνωστῆς περιφήμου μονοψόφου

τὰ πικρὰ συναισθήματα, ὑπὸ τῶν ὁποίων συνέχετο. Διαπραγματεύσεις δὲ ἀναφερόμεναι εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τῆς ταφῆς ἐπερατωνον τὸ δρᾶμα, ὅπως καὶ παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ.

Κατὰ μίμησιν δ' ὡσαύτως τοῦ Σοφοκλέους ἐφιλοτέχνησεν ὁ Πακούβιος τὸν ἀδελφὸν τοῦ Αἰάντος Τεῦκρον ἐν τῇ ὁμωνύμῳ τραγῳδίᾳ, τῷ Τεύκρῳ, ἐν ᾧ ὁ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν πραγματευθεὶς Ἑννιος εἶχεν ἐκλέξῃ ὡς ἥρωα τὸν Τελαμῶνα, διὰ δὲ τῆς ἐπιτηδείως ἀναδεικνυομένης ἀντιθέσεως τῶν δύο χαρακτήρων προσελάμβανε νέαν ἀρετὴν τὸ δρᾶμα κατὰ τὴν διασκευὴν τοῦ Πακούβιου, σπουδαιοτάτῃ δὲ σκηνή, περὶ ἣν ἐστρέφετο ὁλόκληρος ἡ δρᾶσις, περιέγραφε τὸ πῶς ὁ ἡγανακτημένος πατήρ ὑπέδεχετο τὸν ἐκ τῆς Τροίας ἐπανερχόμενον Τεῦκρον. Ὁ γέρων, ἐστερημένος τοῦ φιλτάτου Αἰάντος μετέβαινεν ἀπὸ τῶν ἐκρήξεων τῆς ὀργῆς εἰς τὰ σπαρακτικὰ παράπονα καὶ ἐμέμφετο τὸν ὑποτιθέμενον προδότην διὰ τὴν κακουργίαν του ἐν τροχαίοις τετραμέτροις καταληκτικοῖς, ἅτινα διὰ τῶν σιγματισμῶν καὶ δι' ἄλλων παρηχητικῶν τρόπων καθὼς καὶ διὰ τῶν ὁμοιοτελεῦτων ἐνεποιοῦν βαθυτάτην αἴσθησιν. « Ἐτόλμησας λοιπόν, ἔλεγεν ὁ γέρων πρὸς τὸν υἱόν του, νὰ ἀποχωρισθῇς ἀπὸ τοῦ ἀδελφοῦ σου Αἰάντος καὶ ἄνευ αὐτοῦ νὰ ἐπανέλθῃς εἰς τὴν Σαλαμῖνα; Καὶ δὲν ἐφοβήθης τὴν ὄψιν τοῦ πατρός σου, τὸν ὁποῖον κατὰ τὸ τέρμα τοῦ βίου ἀπωρφάνισας τοῦ υἱοῦ, ἐσπάραξας, ἀπέσθειςας; Καὶ δὲν ἠσθάνθης οἶκτον οὔτε διὰ τὸν θάνατον τοῦ ἀδελφοῦ σου οὔτε διὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου τὸ μικρὸν τέκνον, τὸ ὁποῖον παρεδόθη εἰς τὴν κηδεμονίαν σου; » Ὁ Τεῦκρος ἀπεκρίνετο διὰ μακρῶν ἀπολογούμενος, ἰδίως δὲ ἐξήγει, διεξοδικῶς ἀφηγούμενος τὰ κατὰ τὴν ἐκ τῆς Τροίας ἐπ'ἀνόδον του, τίνι τρόπῳ εἶχεν εξαφανισθῇ ὁ νεαρὸς Εὐρυσάκης. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μέρει ὑπῆρχε καὶ ἡ λαμπρὰ περιγραφή τῆς τρικυμίας, ἣν ὁ Σοφοκλῆς ἐξωγράφησε κατὰ τὰς θεμελιώδεις γραμμάς τῆς ἀρχαίας ἐποποιίας. Ἡ μεγαλοπρεπὴς εἰκὼν κατέστη ὁ τύπος, πρὸς ὃν ἀπέβλεπον οἱ κατόπιν ποιηταί, οἵτινες καὶ πολυτρόπως ἐμιμήθησαν αὐτήν. Κατὰ πρῶτον μὲν παριστάνεται ἡ ἀπατηλὴ γαλήνη τῆς

θαλάσσης· οἱ δελφίνες παίζουσιν ὑπὸ τὸν ἥλιον περὶ τὴν τρόπιν τοῦ πλοίου καὶ ἀμέριμνον τὸ πλήρωμα τέρπεται βλέπον τὸ θέαμα. Ἐπειτα περὶ δυσμᾶς ἡλίου ἡ θάλασσα γίνεται κυματώδης καὶ τὸ ἐπερχόμενον σκότος τῆς νυκτὸς καθίσταται ἔτι πυκνότερον ἔνεκα τῶν νεφῶν. Διαβρῆγνύουσιν αἱ ἀστραπαὶ τὸν οὐρανόν, ὅστις τρέμει ὅλος ὑπὸ τῶν βροντῶν. Ἡ χάλαζα ἀνάμικτος μετὰ βροχῆς ῥαγδαίως καταφέρεται μεθ' ὀρμῆς ἀνηκούστου, πνέουσι πανταχόθεν μανιώδεις οἱ ἄνεμοι, ἀφρίζουσιν ὥσπερ βράζοντα τὰ κύματα καὶ φέρουσιν ἔνθεν καὶ ἔνθεν τὸ πλοῖον ἢ μετεωρίζουσιν αὐτὸ ὑπεράνω τῆς ἀβύσσου καὶ πάλιν τὰ καταβυθίζουσι· τὰ ἱστία καὶ τὰ σχοινία συρίζουσι καὶ στενάζουσι, τὰ κροτήματα τοῦ σκάφους ἀναμιγνύονται πρὸς τοὺς κτύπους τοῦ κεραυνοῦ. — Ἀλλὰ μάτην ἀπολογεῖται ὁ Τεῦκρος, ὁ γηραιὸς Τελαμὼν παραμένει ἄκαμπτος καὶ οὐδὲν ἄλλο ποθεῖ ἢ νὰ ἐπανίδῃ τὸν ἔγγονον, τὸν ὁποῖον ἔχασεν· ἀπαρνεῖται τὸν νοθογέννητον Τεῦκρον, ὅστις ἐξωλόθρευσεν τὸ γένος του, καὶ τὸν ἐξορίζει. Ἐδῶ ἡ δραματικὴ σύγκρουσις φθάνει εἰς τὸ κατακόρυφον σημεῖον. Ἡ μήτηρ τοῦ Τεύκρου, ἡ Ἡσιόνη, καταληφθεῖσα ὡς ὑπὸ βακχικῆς μανίας βιαίως ἐξανίσταται. Ὑπὸ τινων φίλων τοῦ ἐξοριζομένου υἱοῦ γίνεται προσπάθεια νὰ καμφθῇ ὁ γέρον, ἀλλὰ μάτην. Τότε ἐκρηγνύεται ἄγῶν κατὰ τοῦ βασιλέως, ὅστις ἂν καὶ γέρον, ἀμύνεται μετὰ δραστηριότητος ἡρωϊκῆς. Ὁ Τεῦκρος ὀφείλει τῶρα νὰ ἐπιδείξῃ τὴν υἱικὴν στοργὴν του καὶ τὴν εὐγένειαν τοῦ χαρακτῆρός του κατευνάζων τὰς ἐξεγερθείσας ὀργάς. Τῷ ὄντι, ὑπερμαχεῖ τοῦ πατρός, στηρίζει αὐτὸν ἐπὶ τοῦ θρόνου καὶ ὑποτάσσεται εἰς τὸ πρόσταγμά του, ὅπερ ἄλλως ἐκύρωσε καὶ ὁ Ἀπόλλων· ἀπέρχεται μακρὰν τῆς πατρίδος ἡσυχος καὶ ὑπείκων εἰς τὸ πεπρωμένον, ἀποτεινόμενος δὲ πρὸς τοὺς ἐταίρους, μεθ' ὧν προτίθεται νὰ κτίσῃ ἄλλην Σαλαμίνα ἐν Κύπρῳ· πατρίς, λέγει, εἶναι πᾶσα χώρα ὅπου τις δύναται νὰ εὐπραγῇ.

Πασῶν τῶν ἄλλων τραγωδιῶν τοῦ Πακουβίου αἱ ὑποθέσεις εἶναι ὅλως νέαι ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ θεάτρῳ, δράματα δὲ τινὰ αὐτοῦ ἔχουσι θέματα καὶ ἐν τῷ ἐλληνικῷ θεάτρῳ, ἐφ' ὅσον νῦν ἡμεῖς

ἡξεύρομεν, ἄγνωστα (οἶον Δουλορέστης, Ἰλιόνη, Περίβοια, Μηδός, Ἀταλάντη), ὥστε φαίνεται, ὅτι ταῦτα ποιῶν ὁ Πακουδῖος εἶχε πηγάς, ὧν ἡμεῖς δὲν ἔχομεν γνῶσιν. Ἐδραματούργησε δὲ μάλιστα τῶν Πριαμιδῶν τὰς τύχας καθὼς καὶ τὰς τῶν Ἑλλήνων ἡρώων μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τροίας καὶ ἐν ἄλλαις τραγωδίαις πλὴν ἐκείνων, ἃς ἀνωτέρω ὑπετυπώσαμεν. Ἡ Ἰλιόνη ὠμοιάζει πρὸς τὸ δεύτερον μέρος τῆς Εὐριπιδείου Ἐκάβης, ἀλλ' ἦτο κατ' ἄλλον τρόπον διεσκευασμένη (ἴσως κατὰ τὸ παράδειγμα μεταγενεστέρου τραγικοῦ) καὶ εἶχε σύνθεσιν καλλιτέραν καὶ τελειότεραν. Ὁ νεώτατος υἱὸς τοῦ Πριάμου Πολύδωρος, ἐσχάτη ἐλπὶς τοῦ οἴκου του, παρεδόθη εὐθὺς ὡς ἐγεννήθη εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῆς πρεσβυτάτης τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ, τῆς Ἰλιόνης, ἥτις, ἵνα διασώσῃ αὐτὸν ἀπὸ ἐνδεχομένου ὀλέθρου παντὸς τοῦ οἴκου, ἀνέθρεψεν αὐτὸν ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ συζύγου τῆς Πολυμήστορος, βασιλέως τῆς Θράκης, ὡς ἐάν ἦτο ὁ υἱὸς αὐτῆς Δηίφιλος, τὸν δὲ Δηίφιλον ὡς Πολύδωρον ἦσαν δὲ ἀμφότεροι τῆς αὐτῆς περίπου ἡλικίας. Θέλοντες δὲ οἱ Ἕλληνες νὰ ἐξολοθρεύσωσι τὸ γένος τοῦ Πριάμου προέτειναν εἰς τὸν Πολυμήστορα νὰ θανατώσῃ τὸν Πολύδωρον, ὑποσχεθέντες αὐτῷ ὡς ἀμοιβὴν πολὺν χρυσὸν καὶ τὴν θυγατέρα τοῦ Ἀγαμέμνονος Ἠλέκτραν εἰς γάμον. Ὁ Πολυμήστωρ συνήνεσε καὶ ἐφόνευσε τὸν υἱὸν αὐτοῦ νομίζων, ὅτι φονεῦει τὸν Πολύδωρον, ἀποκαλύπτεται δὲ ἐν ὀνείρῳ εἰς τὴν μητέρα τὸ κακούργημα. Ἐν τινι τῶν πρώτων σκηνῶν τῆς τραγωδίας ἡ σκιά τοῦ θανατωθέντος παιδὸς ἐξέρχεται ἐκ τοῦ τάφου καὶ ζητεῖ τὴν ταφὴν τοῦ σώματός του, ὅπερ τὰ ὕδατα ἐξέβαλον ἐπὶ τοῦ αἰγιαλοῦ, διὰ μονωδίας στυγνῆς καὶ θρηνητικῆς, ἥτις συνεκίνει τὸ θέατρον. Ἀλλ' ὁ ἀληθὴς Πολύδωρος, τῆς Ἰλιόνης ὁ ἀδελφός, εἶχε παρευθῆ εἰς τοὺς Δελφούς, ἔνθα ἔλαβε χρησμὸν παρὰ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅτι ἐπυρπολήθη μὲν ἡ πόλις αὐτοῦ, ἐφονεύθη δὲ ὁ πατήρ καὶ ἡχμαλωτίσθη ἡ μήτηρ. Ἐπανελθὼν δὲ εἰς τὴν Θράκην ἐκπλήττεται βλέπων ὅτι ὁ χρησμὸς δὲν ἦτο ἀληθής, ἀλλ' ἐπὶ τέλους μαυθάνει παρὰ τῆς ἀδελφῆς πᾶσαν τοῦ πράγματος τὴν ἀλήθειαν. Συμφωνοῦσιν οἱ δύο νὰ

τιμωρήσῃσι τὸν προδότην καὶ τυφλώνουσιν αὐτόν, μετὰ δὲ τοῦτο μετὰ τρομακτικῆς εἰρωνείας ἀποκαλύπτει πρὸς αὐτὸν ἡ Ἰλιόνη ὅτι εἶχε θανατώσῃ τὸν ἰδίον υἱόν. Μαθοῦσα δὲ καὶ αὐτὴ ἔπειτα τὴν ἄλῳσιν τῆς Τροίας καὶ τὰ μετὰ τὴν ἄλῳσιν φοβερά συμβάντα, αὐτοκτονεῖ ἐξ ἀπελπισίας.

Ἐν δὲ τῷ Δουλορέστῃ διεσκεύασεν ὁ Πακούβιος κατὰ ἴδιον τρόπον τὸν γνωστὸν μῦθον τοῦ φόνου τοῦ Αἰγίσθου καὶ τῆς Κλυταιμνήστρας ὑπὸ τοῦ Ὁρέστου ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν, καθὼς φαίνεται, μετευριπίδειον ἐλληνικὴν τραγωδίαν. Ὁ Ὁρέστης παρίσταται ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐν οἰκτρᾷ περιβολῇ καὶ σχῆμα ἔχων δούλου ἄγοντος ποίμνιον ἀπὸ Δελφῶν εἰς Μυκῆνας. Ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τοῦ Ἀγαμέμνονος ἔμελλε νὰ τελεσθῇ γάμος, διότι ἡ ἀπάνθρωπος μήτηρ εἶχε ἀποφασίσῃ νὰ δώσῃ τὴν θυγατέρα Ἡλέκτραν ὡς γυναῖκα εἰς τὸν Οἶακα ἕνα τῶν υἱῶν τοῦ Ναυπλίου, ὅστις εἶχε ποτε ἀνάψῃ δᾶδας ἐπὶ τοῦ Καφρέως, ἕνεκα τῶν ὁποίων κακῶς ὁδηγηθέντα τὰ πλοῖα τῶν Ἑλλήνων ἐξώκειλαν εἰς τοὺς βράχους καὶ κατεθράυσθησαν. Τὸ συνοικέσιον λοιπὸν τοῦτο πρὸς ἕνα τῶν ἀσπονδοτάτων ἐχθρῶν τοῦ γένους τῶν Ἀτρειδῶν, θὰ καθίστα εἰς τὸ ἐξῆς ὅλως ἀκίνδυνον τὴν Ἡλέκτραν. Ἀλλ' ἡ κόρη ἐξανίσταται καὶ μάτην ὁ Αἰγίσθος προσπαθεῖ διὰ βιαιοτάτων ἀπειλῶν νὰ τὴν ἐκφοβίσῃ. Ἀνευρίσκει τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Ὁρέστην, συνεννοεῖται πρὸς αὐτὸν καὶ ἀμφότεροι ἀποφασίζουσι νὰ θανατώσωσι τὸν τύραννον, πρὸς βοήθειαν τοῦ ὁποίου σπεύδουσιν οἱ υἱοὶ τοῦ Ναυπλίου, ἀλλὰ τοὺς μὲν θανατώνει ὁ Πυλάδης, ὁ δὲ Ὁρέστης ἀναλαμβάνει αὐτὸς τοῦ Αἰγίσθου καὶ τῆς Κλυταιμνήστρας τὸν φόνον. Ἡ λύσις ὅμως αὕτη δὲν ἐπέρχεται ἢ μετὰ βιαίαν ἀντίστασιν καὶ πόλεμον ἐμφύλιον, διότι καὶ οἱ θεράποντες τοῦ βασιλέως καὶ ὁ λαὸς ὁλόκληρος φαίνεται, ὅτι εἶχον διχασθῇ καὶ ὅτι ἡ Κλυταιμνήστρα εἶχε βάλλῃ εἰς ἐνέργειαν πᾶσαν αὐτῆς τὴν δραστηριότητα. Οὕτω δὲ ὅ,τι παρ' Αἰσχύλῳ ἦτο ἀπλῶς ἐκτέλεσις ἐνὸς χρησμοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος διενεργουμένη ἐν τῷ μέσῳ σεμνῆς γαλήνης, κατέστη παρὰ τῷ Πακου-

βίῳ πρᾶξις πολιτικὴ καὶ ταραχώδης, πρὸς παράστασιν τῆς ὁποίας ἐχρειάζετο καὶ προσωπικὸν κατὰ πολὺ ηὔξημένον.

Καὶ τῆς ἐν Ταύροις Ἰφιγενείας ὁ μῦθος ἐπεξετάθη καὶ κατὰ νέον τρόπον διεσκευάσθη ἐν τῷ Χρύσῳ τοῦ Πακουβίου. Ὁ Ὀρέστης, ὁ Πυλάδης καὶ ἡ Ἰφιγένεια φεύγοντες μετὰ τοῦ ὑπ' αὐτῶν ἀρπασθέντος ξοάνου τῆς Ἀρτέμιδος, ναυαγοῦσι καὶ ἀποβιβάζονται εἰς μίαν νῆσον, ἔπου Χρύσης ὁ υἱὸς τῆς γνωστῆς ἐκ τοῦ Ὀμήρου Χρυσσηίδος, ἦτο ἱερεὺς τοῦ Ἀπόλλωνος. Ὁ Θόας κατεδίωξε τοὺς φυγάδας, οἱ δὲ περὶ αὐτὸν ἀνακαλύπτουσι τὸ κρησφύγετον τῶν φυγάδων, οἵτινες μάτην ἐπικαλοῦνται τοῦ Χρύσου τὴν ἀντίληψιν. Ὁ Θόας ἀπαιτεῖ τοῦναντίον νὰ λάβῃ αὐτὸς τὴν βοήθειαν τοῦ ἱερέως, ὅπως τιμωρηθῶσιν οἱ ἀσεβεῖς οἱ τολμήσαντες νὰ ἀποκομίσωσι τὸ ξοάνον ἀπὸ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀρτέμιδος. Κατορθώνει δ' ἐπὶ τέλους νὰ ἐπιτύχῃ παρὰ τοῦ Χρύσου τὴν ἄδειαν νὰ θανατώσῃ μόνον τὸν κύριον τῆς ἱεροσυλίας αἵτιον, τὸν Ὀρέστην. Ἀλλὰ, τίς ἐκ τῶν δύο εἶναι ὁ Ὀρέστης; Ἐκαστος ἐξ αὐτῶν διατείνεται ἐν ὑπερτάτῃ ἀμοιβαίᾳ ἀφοσιώσεως καὶ αὐτοθυσίας ἀγῶνι, ὅτι εἶναι ὁ Ὀρέστης καί, ἐπειδὴ ἀπορεῖ καὶ ἐξίσταται ὁ βάρβαρος, ἱκετεύουσιν αὐτὸν ἀμφότεροι νὰ φονεύσῃ καὶ τοὺς δύο. Ἀλλ' ὁ Θόας κατορθώνει νὰ διαλευκάνῃ τὴν ἀμφιβολίαν καὶ μετὰ πολλῆς εἰρωνείας καυχᾶται, ὅτι ἀνεκάλυψεν ἐπὶ τέλους τὸν πραγματικὸν ἔνοχον. Ἐν τοσούτῳ μανθάνει ὁ Χρύσης, ὅτι ὁ Ὀρέστης καὶ Ἰφιγένεια εἶναι τέκνα τοῦ Ἀγαμέμνονος καὶ αἰσθάνεται διεγειρομένην ἐν ἑαυτῷ τὴν παλαιὰν ἀγανάκτησιν τοῦ πάππου του· ἡ στιγμή εἶναι κρίσιμος διὰ τὸν Ὀρέστην. Ἀλλὰ κατὰ τὴν ὥραν τοῦ κινδύνου καὶ παρὰ πᾶσαν προσδοκίαν σφίζεται τῇ παρεμβάσει τῆς Χρυσσηίδος, ἥτις ζῇ ἀκόμη καὶ ἀποκαλύπτει εἰς τὸν υἱὸν τῆς τὸ ἀπόκρυφον τῆς γεννήσεώς του. Ὁ Χρύσης δὲν εἶναι τοῦ Ἀπόλλωνος υἱός, ὅπως ἔως τότε ἐπίστευεν, ἀλλὰ τοῦ Ἀγαμέμνονος· ὁ Ὀρέστης εἶναι ἀδελφός του. Ἀναλαμβάνει τότε ὁ Χρύσης τὴν προστασίαν τῶν καταδιωκομένων, οὓς καὶ ἀπαλλάττει ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Θόαντος, ὅστις καὶ πίπτει νεκρὸς ἐν τῷ ἀγῶνι. Ἡ λύσις αὕτη τοῦ δρά-

ματος ὑπενθυμίζει τοὺς συνήθεις εἰς τὴν κωμωδίαν ἀναγνωρισμούς.

Τὴν Ἑρμιόνην φαίνεται ὅτι ἐφιλοτέχνησεν ὁ Πακούβιος διασκευάζων τὴν ὁμώνυμον τραγωδίαν τοῦ Σοφοκλέους· ἦτο δὲ τὸ ὄρᾱμα τοῦτο ὄρᾱμα πλοκῆς, οὐτινος τὰ κύρια θέματα ἀπετέλουν ἡ ἀφύπνισις ἐνὸς νεανικοῦ ἔρωτος καὶ ἡ μεταξὺ δύο ἀντεραστῶν ζηλοτυπία. Ὁ Νεοπτόλεμος ἔρχεται εἰς τοὺς Δελφούς ἵνα ἐπερωτήσῃ τὸ μαντεῖον περὶ τῶν ἀπογόνων του, συνοδεύουσι δὲ αὐτὸν ἡ σύζυγός του Ἑρμιόνη, ὁ πενθερός του Μενέλαος καὶ ὁ γηραιὸς Τυνδάρεως, τῆς Ἑλένης ὁ πατήρ. Κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ἔρχεται αὐτόθι καὶ ὁ Ὁρέστης μετὰ τοῦ Πυλάδου, ἵνα ἰκετεύσῃ τὸν Ἀπόλλωνα νὰ ἀπαλλάξῃ αὐτὸν ἀπὸ τῆς καταδιώξεως τῶν Ἑρινύων. Ἵνα ἀποφύγῃ αὐτάς, καταφεύγει εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, ἀλλ' αἱ φοβεραὶ θεαὶ προσμένουσιν ἐν τῷ οὐδῷ τὸ θυμὰ των καί, εὐθύς ὡς ὁ Ὁρέστης ἐξέβαλε τὸν πόδα ἔξω τοῦ ναοῦ, ὀρμῶσι καὶ πάλιν ἐναντίον του. Μετὰ δὲ τὴν τρομακτικὴν ταύτην σκηνὴν συναντᾷ τὴν ἡγαπημένην μνηστῆν του, ἣν εἶχεν ἄλλοτε ἀρπάσῃ ἀπ' αὐτοῦ τῇ συναινέσει τοῦ Μενελάου ὁ Νεοπτόλεμος. Ἀποφασίζει νὰ ἐπανακτήσῃ τὰ παλαιὰ του δικαιώματα. Ἡ γλυκεῖα Ἑρμιόνη παλαίει μεταξὺ τοῦ παλαιοῦ ἔρωτός της καὶ τοῦ συζυγικοῦ καθήκοντος· μάτην ἐπικαλεῖται «τὸν ψυχαγωγὸν καὶ πάντων τῶν πραγμάτων βασιλέα λόγον» ἵνα ἐξευρεθῇ τρόπος συνδιαλλαγῆς καὶ διορθώσεως. Βιαία ἔρις ἐγείρεται μεταξὺ τῶν δύο ἀντιπάλων· ἐπικαλεῖται ἕκαστος ἐκ τῶν δύο τὰ δικαιώματά του. Ὁ Νεοπτόλεμος προβάλλει τοῦ πατρός του Ἀχιλλέως καὶ τὰ ἰδικά του κατορθώματα, σκώπτει δὲ τὸν γηραιὸν Τυνδάρεων, ὅστις ἔσπευσε πρὸ τῆς ἀφίξεως τοῦ Μενελάου νὰ σφετερισθῇ τὰ πατρικὰ δικαιώματα καὶ νὰ μνηστεύσῃ τὴν ἐγγόνην του. Ἀλλ' ὁ Ὁρέστης ἔχει ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν ἰσχυράν προστασίαν τῶν ἱερέων τοῦ Ἀπόλλωνος, ὃν εἶχε ποτε προσβάλλῃ ὁ Νεοπτόλεμος ζητῶν παρ' αὐτοῦ ἀποζημιώσεις ὡς αἰτίου γενομένου τοῦ θανάτου τοῦ πατρός του. Κατὰ τὴν ὥραν τῆς θυσίας ἐπέρχεται φιλονικία, ἥτις ἀνάπτει πάλιν τὴν παλαιὰν ὀργήν

καὶ διεγείρει νέας ὑποψίας· ὁ ὀρμητικὸς υἱὸς τοῦ Ἀχιλλέως φονεύεται ὑπὸ τῶν ἱερέων παρὰ τὸν βωμὸν τοῦ θεοῦ, μετέχει δὲ τοῦ ἀγῶνος ὡς ὑπέρμαχος τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ ὁ Ὀρέστης, ὅστις καὶ καθαίρεται πρὸς ἀνταμοιβὴν ἀπὸ τοῦ μητρικοῦ αἵματος διὰ τῆς Δελφικῆς δάφνης καὶ λαμβάνει τέλος γυναῖκα τὴν Ἑρμιόνην. Τὸ Ἄργος καὶ οἱ Δελφοὶ συνάπτουσιν ἕκτοτε σταθεράν φιλίαν.

Μία ὀλεθρία παρεξήγησις ἐπιφέρει τὸν θάνατον τοῦ Ὀδυσσεύος ἐν τῇ τραγωδίᾳ τῇ ἐπιγραφομένῃ Νίπτρα, ἧς ἡ ὑπόθεσις ἀναμφιδόλως ἐλήφθη παρὰ τοῦ Σοφοκλέους. Κατὰ τινα νύκτα σκοτεινὴν ναυαγεῖ ὁ Τηλέγονος, ὁ υἱὸς τοῦ Ὀδυσσεύος καὶ τῆς Κίρκης καὶ φθάνει ἄγνωστος εἰς τινα οἶκον, ὃν ἐπίσης ἀγνοεῖ. Εἶναι ὁ οἶκος τοῦ πατρὸς του, ὅστις καὶ αὐτὸς εἶχε πρὶ ὀλίγου καταπλῆυση ἐπανερχόμενος μετὰ τὰς πολλὰς του πλάνας εἰς τὴν πατρίδα. Ὅπως ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ, ἡ γηραιὰ Εὐρύκλεια ἀναγνωρίζει τὸν κύριόν της ἐκ τῆς οὐλῆς, ἣν ἐκεῖνος εἶχε κατὰ τὸν πόδα, καθ' ἣν ὥραν τῷ ἔπλυνε τοὺς πόδας. Ὁ Πακούβιος ἐφρόντισε νὰ θέσῃ εἰς τὸ στόμα τοῦ περιπλανηθέντος ἥρωος μακρὰν ἀφήγησιν τῶν περιπετειῶν αὐτοῦ, ὡς ἐὰν ἤρχετο κατ'εὐθείαν ἐκ τῆς Τροίας καὶ ὄχι ἐκ τῆς χώρας τῶν Θεσπρωτῶν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ὀδυσσεὺς εἶχε λάβῃ χρησμόν, ὅτι ἔμελλε νὰ θανατωθῇ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του, ζητεῖ νὰ ἀπομακρύνῃ τὸν ἄρτι ἀφικθέντα ξένον, ὃν ἐκλαμβάνει ἀντὶ τοῦ Τηλεμάχου. Δεινὴ ἔρις συνάπτεται τότε ἐν τῷ μέσῳ τῆς νυκτὸς καὶ πληγώνεται ὁ πατήρ ὑπὸ τῆς φαρμακωτῆς λόγχης τοῦ υἱοῦ του. Βασανιζόμενος ὑπὸ τῶν πόνων κομίζεται ὁ Ὀδυσσεὺς ἐπὶ φορείου εἰς τὴν σκηνήν, ἔνθα τὸ πρᾶγμα διαλευκαίνεται. Ἀναγνωρίζεται ὁ ξένος, ὅστις εἶναι ὁ Τηλέγονος καὶ διδάσκει τὸν πατέρα, ὅτι αὐτὴ ἡ μήτηρ, ἡ Κίρκη, ἔδωκεν εἰς αὐτὸν τὸ ὀλέθριον ὄπλον. Ὁ Ὀδυσσεὺς κατανοεῖ τῶρα τὰ στυγρὰ μαντεύματα καὶ ἀποθνήσκει ἐν τῷ μέσῳ τῆς οἰκογενείας του μετ' ἀνδρικῆς γενναιότητος. Ὁ ἥρωας ὁ τοσούτους κινδύνους διαφυγὼν ὑποκύπτει ἔνεκα μοιραίας παρεξηγήσεως εἰς τὸ πεπρωμένον, ὅπερ δὲν εἶχε προαισθανθῇ, ἂν καὶ πρὶ πολλοῦ χρόνου δηλωθὲν πρὸς αὐτόν. Τὴν πικρὰν ταύτην

εἰρωνεῖαν τῆς μοίρας ἠθέλησεν ὁ ποιητὴς νὰ καταδείξῃ ἐν τῇ περὶ τῆς ὁ λόγος τραγωδίᾳ.

Μίαν ἐκ τῶν ἀρίστων καὶ πολυγλωμονεστάτων τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου, τὴν Ἀντιόπην, κατὰ λέξιν μετέφρασε (δὲν ἐπὶ-νεγκε ὁδηγῶν εἰς αὐτὴν μεγάλην διασκευὴν) ὁ Πακούβιος, ὡς μαρτυρεῖ ὁ Κικέρων. Ἡ συγκινητικὴ καὶ καθ' αὐτὸ γυναικεῖα ἐπὶ τῆς σκηναῖς ἐμφάνισις τῆς ἐρωμένης τοῦ Διὸς, τὰ ἀνάξια δυστυχήματα καὶ ἡ ἐπὶ τέλους ἀπελευθέρωσις αὐτῆς ἀπὸ τῶν χειρῶν τῆς ἀγρίας ἐχθρᾶς τῆς, ἡ κατ' αὐτὴν τὴν ὥραν τοῦ κινδύνου ἀνεύρεσις τῶν δύο διδύμων υἱῶν τῆς, οὓς εἶχεν ἀπολέσῃ, ἡ εὐτυχὴς τῆς μοίρας μετατροπὴ, ἥτις μεταβάλλει τὴν ἀθλιότητα αὐτῆς καὶ τὸν ἐξευτελισμὸν εἰς νίκην καὶ εἰς δύναμιν, παρῆγον ὅπως ἐπὶ τῆς ἐλληνικῆς οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς σκηναῖς βαθυτάτην ἐντύπωσιν. Ἡ ἐπὶ τοῦ Κιθαίρωνος τελουμένη ἐορτὴ τοῦ Βάκχου, ἄγει πρῶτον μὲν χορὸν Θηβαίων πολιτῶν, ἔπειτα δὲ θορυβώδη πλῆθὺν Μαινάδων ὁδηγουμένων ὑπὸ τῆς Δίρκης εἰς τὴν ἔπαυλιν τοῦ βοσκοῦ, ὅστις εἶχεν ἀναθρέψῃ τὰ τέκνα τοῦ Διὸς, τὸν Ἀμφίονα καὶ τὸν Ζῆθον. Τὴν ἀντίθεσιν τοῦ χαρακτῆρος τῶν δύο ἀδελφῶν, ὧν ὁ μὲν εἶχε φυσικὴν κλίσιν πρὸς τὸν βίον τὸν πρακτικόν, ὁ δὲ πρὸς τὸν βίον τὸν θεωρητικόν, ἀνέπτυξε διὰ μακρῶν ὁ Εὐριπίδης ἐν τῷ περιφρήμῳ μετὰξὺ αὐτῶν διαλόγῳ, ἐτόλμησε δὲ καὶ ὁ Πακούβιος νὰ παραστήσῃ εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν κοινὸν παρόμοιον διάλογον, κατὰ τὴν διεξαγωγὴν τοῦ ὁποῖου ἀνεστέλλετο ἡ δραματικὴ πρᾶξις, ὅπερ μαρτυρεῖ ὅτι τὸ αἶσθημα τῶν θεωρητικῶν συζητήσεων καὶ τὸ ἐνδιαφέρον πρὸς τὴν τεχνικὴν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν αἰδέυσιν εἶχεν ἤδη ἀναπτυχθῇ παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις. Ἐπειτα ἤρχετο ἡ μήτηρ, ζητοῦσα κατὰ τὴν φυγὴν αὐτῆς προστασίαν ἀπὸ τοῦ καταδιώκοντος αὐτὴν ἐχθροῦ. Ἡ ἀφήγησις τῶν συμφορῶν αὐτῆς συγκινεῖ τὸν ἀγαθὸν Ἀμφίονα μέχρι δακρύων, ἐπειδὴ δὲ εἶναι φύσει καλλιτέχνης καὶ λόγων μεριμνητῆς, ἀφυπνίζεται ἐν τῇ καρδίᾳ του ὡς διὰ πραιοσθήματος ἢ προφητικῆς φωνῇ τῆς φύσεως, ἐν ᾧ τοῦναντίον ὁ Ζῆθος δεικνύεται σκληρὸς πρὸς τὴν γυναῖκα καὶ κακῶς διατεθειμένος,

ἕως οὗ ἐπὶ τέλους τοῦ γηραιοῦ βοσκοῦ αἱ ἀποκαλύψεις ἐνώνουσιν ἀμφοτέρους εἰς ἓν κοινὸν αἶσθημα νικῆς στοργῆς.

Περὶ τῆς Περιβοίας τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι ὁ ποιητὴς ἀναπαρήγαγεν ἐν τῇ τραγωδίᾳ ταύτῃ ὡς πρὸς τὰ κυριώτατα αὐτῆς χαρακτηριστικὰ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, ἣν ὁ Εὐριπίδης ἐπραγματεύθη ἐν τῷ Οἰνέῃ. Ὁ Οἰνεὺς δηλαδὴ ἐξεθρονίσθη ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἀγρίου καὶ τῶν υἱῶν του, ἔπειτα δὲ ἀποκατεστάθη πάλιν εἰς τὴν βασιλείαν ὑπὸ τοῦ ἐγγόνου του Διομήδους. Τὸ πρόσωπον τοῦ γηραιοῦ βασιλέως καταπλήσαντος ἐπαίτου (καὶ εἶναι γνωστὸν πόσον ἀγαπᾷ τὰς τοιαύτας μεταπτώσεις ὁ Εὐριπίδης) διетήρησε καὶ ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ δράματι πᾶσαν τὴν τεχνικὴν διαμόρφωσιν, ἣν εἶχε καὶ ἐν τῷ ἑλληνικῷ. Ἡ ἀφήγησις τῶν συμφορῶν του, ἣν ἐξαναγκάζεται σχεδὸν νὰ κάμῃ ὁ Οἰνεὺς, παρακινεῖ μετὰ μίαν ὀδυνηρὰν σκηνὴν ἀναγνωρισμοῦ, τὸν σχεδὸν ὑπὸ τῶν θεῶν πεμφθέντα ἀνέλπιστον ἐκδικητὴν νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν τιμωρίαν τοῦ ἄρπαγος Ἀγρίου. Θὰ εἶχε δὲ βεβαίως κυριώτατον μέρος ἐν τῷ δράματι ἡ γυνὴ τοῦ Οἰνεῶς Περιβοία, ἀκριβῶς ὅμως καὶ λεπτομερῶς νὰ ὁρισθῇ, κατὰ τίνα τρόπον μετεῖχε τῆς δράσεως, δὲν εἶναι δυνατὸν καὶ μόνον εἰκασίαι δύνανται νὰ ἐξενεχθῶσιν ὡς πρὸς τὴν θέσιν αὐτῆς ἐν τῇ δραματικῇ οἰκονομίᾳ.

Ἀγνωστον εἶναι τὸ πρότυπον τῆς Ἀταλάντης. Ὁ Παρθενοπαῖος, ὃν εἶχε γεννήσῃ ἡ Ἀταλάντη καὶ ἐκθέσῃ ἐπὶ τοῦ ὄρους, ἡλικιωθεὶς, ἀπεφάσισε νὰ συναπέλθῃ μετὰ τοῦ ἐπιστηθίου φίλου του Τηλέφου πρὸς ἀνέυρεσιν τῶν γονέων του. Ἐλθὼν δὲ πρὸς τὴν Ἀταλάντην διαγωνίζεται πρὸς αὐτὴν μετ' ἐπιτυχίας εἰς τὸν δρόμον. Κατὰ τὸν ἔρον, ὃν εἶχε θέσῃ ἡ Ἀταλάντη, ὅτι δηλαδὴ θὰ ἐνυμφεύετο ἐκεῖνον, ὅστις ἤθελε νικήσῃ αὐτὴν εἰς τὸν δρόμον, ὁ Παρθενοπαῖος ἔμελλε νὰ τὴν νυμφευθῇ. Εὐτυχῶς ἡ πραγματοποίησις τοῦ γάμου ἐμποδίζεται ὑπὸ τῶν γονέων καὶ δίδεται καιρὸς νὰ γίνῃ ὁ ἀναγνωρισμὸς μετὰξὺ τῆς μητρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, ὅστις ἀναγνωρισμὸς λύει καὶ τὴν πλοκὴν.

Ὁ Μῆδος ἐποιήθη ἐπίσης κατὰ τὸ παράδειγμα μεταγενεστέ-

ρας ἑλληνικῆς τραγωδίας· εἶναι δρᾶμα πλοκῆς καὶ παραγνωρισμῶν τεχνικὸν μὲν, ἀλλ' ἔχον ὅχι πολὺ πρωτότυπον ὡς πρὸς τὴν οἰκονομίαν. Ἡ Μῆδεια παριστάνεται ἐν πάσει τῇ λαμπρότητι μαγίσσης ἐπὶ ἄρματος ὑπὸ δρακόντων συρομένου, ἡ ἡρώϊς ὅμως τοῦ Εὐριπίδου, ὁ δαίμων ἐκεῖνος ὁ ὑπὸ τοῦ πάθους τηκόμενος, μεταβάλλεται παρὰ τῷ Πακουβίῳ εἰς κοινὴν τυχοδιώκτριαν, ἥτις ἀπαθέστατα κάμνει τοὺς ὑπολογισμούς της καὶ ἐξαπατᾷ. Κατὰ τύχην πλέει εἰς τὴν Κολχίδα, ἔνθα ἐβασίλευεν ὁ Πέρσης ἐκθρονίσας τὸν ἀδελφόν του Αἰήτην, ἐκεῖ δὲ εὕρισκει τὸν Μῆδον, τὸν υἱόν, ὃν εἶχεν ἀποκτήσῃ ἐκ τοῦ Αἰγέως, βασιλέως τῶν Ἀθηναίων, ὅστις Μῆδος ἀποδημήσας πρὸς ἀνέυρεσιν τῆς μητρὸς του εἶχε ναυαγήσῃ κατὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Κολχίδος, ἵνα δὲ ἔχῃ πλείονα ἀσφάλειαν, ἔλεγεν, ὅτι εἶναι ὁ Ἰππότης, ὁ υἱὸς Κρέοντος. Ἴνα δὲ ἐκδικηθῇ τὸν Κρέοντα καὶ χωρὶς νὰ προαισθάνηται ὅτι λέγει τὴν ἀλήθειαν, πείθει τὸν Πέρσην, ὅστις καὶ αὐτὴν ἀγνοεῖ, ὅτι δὲν εἶναι ὁ Ἰππότης, ἀλλ' ὁ Μῆδος ἐκπεμφθεὶς ὤθην ὑπὸ τῆς Μηδείας ἵνα νὰ τὸν θανατώσῃ καὶ ζητῇ παρὰ τοῦ Περσέως τὴν χάριν νὰ φονεύσῃ αὐτὴ τὸν ὑποτιθέμενον Ἰππότην. Ἡ μήτηρ καὶ ὁ υἱὸς μένουσιν μόνοι καὶ ἀναγνωρίζονται, τότε δὲ δίδει εἰς τὸν Μῆδον ἡ μήτηρ τὸ ξίφος, δι' οὗ ἔμελλε νὰ τὸν θανατώσῃ καὶ κελεύει αὐτὸν νὰ ἐκδικήσῃ τὸν πάππον του Αἰήτην φονεύων τὸν Πέρσην. Ὁ Αἰήτης, γέρων καὶ ἀδύνατος, περιγεγραμμένος δὲ ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ ἀκριβέστατα κατὰ τὸ τεχνικώτατον παράδειγμα τοῦ Εὐριπίδου, ἀναγνωρίζει ἐν συγκινητικωτάτῃ σκηνῇ τὴν θυγατέρα του Μῆδειαν, ἥτις εἶχεν ἄλλοτε καταλίπη τὸν πατρικὸν οἶκον· ὁ Πέρσης φονεύεται καὶ βασιλεύει ὁ Μῆδος.

Ἐπισκοποῦντες δὲ νῦν τὸ σύνολον τούτων τῶν δραμάτων παρατηροῦμεν ὅτι ὁ Πακούδιος προετίμα τοὺς πολυπλοκωτέρους μύθους καὶ τὰ πολλὰ δραματικὰ πρόσωπα, τὰς πυκνοτέρας δέσεις, τὰς περιτενεστέρας δραματικὰς πλοκάς, τὰς παραγνωρίσεις καὶ τὰς ἀπροσδοκῆτους ἀναγνωρίσεις, τὰ μεγάλα πάθη καὶ τὰς ἐκ τοῦ ἐλέου προερχομένας συγκινήσεις, ὅτι δηλαδὴ ἠσπάζετο τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ Εὐριπίδου καὶ μάλιστα μέχρις ὑπερβολῆς. Αἱ λεπτομερεῖς περι-

γραφαὶ τῆς φύσεως δεικνύουσιν ὅτι ἦτο καὶ ζωγράφος. Τὸ ἐπικὸν στοιχεῖον ἀναφαίνεται κατὰ τὰς μακρὰς ἀφηγήσεις, αἵτινες ἀνακόπτουσι τὴν πρόοδον τῆς δραματικῆς πράξεως, ἡ δὲ ῥητορικὴ καὶ ἡ διαλεκτικὴ ἀνευρίσκονται ἐν ταῖς διεξοδικαῖς λογομαχίαις καὶ ἐν ταῖς μακραῖς συζητήσεσιν, ἔνθα ὁ ποιητὴς πραγματεύεται γενικώτερα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ζητήματα. Ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἐννίου καταφέρεται καὶ ὁ Πακούβιος, ὡς ἀνὴρ πεφωτισμένος, κατ' ἐκείνων, οἵτινες ἐξήγουν τὰ τέρατα καὶ τὰ σημεῖα, ἡγάπα δέ, ὅπως ὁ Εὐριπίδης, νὰ φιλοσοφῇ ἀπὸ τῆς σκηνῆς· ἡ φυσικὴ θεωρία τοῦ Ἀναξαγόρου, ἥτις ἐν τῷ Χρυσίππῳ τοῦ Εὐριπίδου ἐξετίθετο δι' ἐνὸς ὠραίου χορικοῦ ἄσματος, ἀνεπτύσσεται παρὰ τῷ Πακουβίῳ ὑφ' ἐνὸς τῶν δραματικῶν προσώπων ἐν τινι πιθανῶς διασκευῇ αὐτοῦ τοῦ Εὐριπιδείου δράματος. Τὴν Τύχην δὲν παραδέχεται ὁ Πυλάδης τοῦ Πακουβίου ὡς θεὰν, ἵσταμένην ἐπὶ κυλινδουμένης σφαίρας καὶ κυβερνῶσαν τὸν κόσμον, ἀλλὰ συντάσσεται μᾶλλον πρὸς τὴν γνώμην τῶν πιστευόντων, ὅτι τὰ πάντα συμβαίνουσιν ἐν τῷ κόσμῳ κατὰ τυφλὴν τύχην ἥτοι αὐτόματα, ἀλλ' οἱ συλλογισμοὶ τοῦ δὲν ἔχουσι τὴν δέουσαν λογικὴν ἀκρίβειαν.

Υπῆρξε δὲ ἡ ἐκ τῶν τραγωδιῶν τοῦ Πακουβίου ἐντύπωσις καὶ μεγάλη καὶ διαρκής. Ὁ μεταξὺ τῶν δύο φίλων εὐγενὴς ἀγὼν ἐν τῷ Χρύσῳ εἶχε διεγείρῃ ἀληθινὴν ἔκρηξιν ἐνθουσιασμοῦ καὶ οἱ θεαταὶ ἠγέρθησαν πάντες, ἵνα χειροκροτήσωσι τὰ ἀπὸ σκηνῆς λεγόμενα. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κικέρωνος ἡ Ὀπλων κρίσις, ὁ Τεῦκρος, ἡ Ἰλιόνη, τὰ Νίπτρα, ἀκόμη δὲ ὁ Μῆδος, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἡ Ἀντιόπη συχνάκις ἀναπαριστάνοντο καὶ πάντοτε μετ' ἐπιτυχίας. Ἡ Ἀντιόπη τοσάκις παρεστάθη, ὥστε οἱ συνήθως φοιτῶντες εἰς τὸ θέατρον ἀνεγνώριζον τὸ δρᾶμα εὐθὺς ὡς ἤκουον τοὺς πρώτους ἤχους τοῦ αὐλητοῦ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους δ' ἀκόμη τοῦ σατιρικοῦ Περσίου εἶχεν ἡ Ἀντιόπη θαυμαστάς. Ἡ μονοδία, δι' ἧς ὁ Αἶας πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ παρεπονέτο διὰ τὴν ἀχαριστίαν τῶν Ἀτρειδῶν, εἶχε κάμῃ βαθυτάτην αἰσθησιν καὶ κατὰ τοὺς ἐπικηδεῖους ἀγῶνας τοῦ Καίσαρος, ἐνόμιζε δὲ τὸ πλη-

θος ἀκοῦον τοὺς λόγους τοῦ Αἴαντος, ὅτι ἤκουε λαλοῦντα αὐτὸν τὸν δολοφονηθέντα δικτάτωρα. Καὶ τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ Τεύκρου, ἔνθα ἀγανακτῶν ὁ γηραιὸς Τελαμὼν ὑποδέχεται τὸν παλινოსτοῦντα υἱὸν του, ἦτο ἐπιτηδείοτατον πρὸς ἀνάδειξιν τοῦ ἀπαγγέλλοντος τοὺς λόγους ὑποκριτοῦ. Ἐσπινθηροδόλουν ὑπὸ τὸ προσωπεῖον οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ τεχνίτου ἐκ τῆς μανιώδους ὀργῆς καὶ ἡ φωνὴ του ἐκλιμάκιζεν ἀπὸ τῆς ἄκρας ἀγανακτήσεως μέχρι τῆς συγκινητικωτάτης δδύνης. Ἡ αἱματόφυρτος σκιά καὶ ὁ στυγνὸς θρήνος τοῦ θανατωθέντος Διήφιλου ἐξήγειρον φρίκην καθ' ἅπαν τὸ θέατρον. Ἐνεδυναμοῦντο δὲ τῶν θεατῶν αἱ ψυχαὶ ἐκ τῆς θέας τῆς ἡρώικης ἀντοχῆς τοῦ θανασίμως τετραυματισμένου Ὀδυσσεως, ἐκ τῆς ἀκροάσεως τῶν ἀνδρικῶν λόγων τῶν ἐπαίρων του, ὡμολόγουν δὲ πάντες ὅτι ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς εἶχε μεταβάλλῃ καταλλήλως τὸν αἰσθηματικὸν τόνον τοῦ ἐλληνικοῦ πρωτοτύπου. Τῆς Ἀντιόπης καὶ τοῦ Μήδου τὰ πρόσωπα ἐθεωροῦντο μεταξὺ ἄλλων ἐπιτυχῇ καὶ λίαν ἀρμόδια πρὸς ἀνάδειξιν τῆς τέχνης τοῦ ὑποδουμένου αὐτὰ ὑποκριτοῦ. Ὁ Ὁράτιος μετὰ συμπαθείας ἀναμιμνήσκεται ἐν τῇ ἐβδόμῃ ψῆδῇ τοῦ πρώτου βιβλίου τὴν γενναίαν καὶ ὑπομονητικὴν ὑποταγὴν τοῦ Τεύκρου εἰς τὸ πατρικὸν θέλημα. Ὁ Σενέκας καὶ ὁ Ὀβίδιος ἐπωφελήθησαν τὰς περιγραφὰς καὶ τοὺς λόγους τοῦ ποιητοῦ, ὁ δὲ Κικέρων δὲν διστάζει, ἂν καὶ εἶναι ἐνθουσιώδης θαυμαστῆς τοῦ Ἐννίου, νὰ δώσῃ τὰ πρωτεῖα τῆς τραγικῆς ποιήσεως εἰς τὸν Πακούδιον. Οἱ κριτικοὶ τῶν Αὐγουστειῶν χρόνων καθὼς καὶ ὁ Κοϊντιλιανὸς ἐθεώρουν αὐτὸν ὡς ἴσον πρὸς τὸν μέγαν διάδοχόν του, τὸν Ἀττιον· ἐθεωροῦντο καὶ οἱ δύο ἰσότιμοι ὡς πρὸς τὴν ἀδρότητα τῶν νοημάτων, τὴν δύναμιν τῆς ἐκφράσεως καὶ τὴν δραματικὴν ἐντύπωσιν. Οἱ δὲ περὶ τὸν Οὐάῤῥωνα, εὕρισκον ἐν ταῖς τραγωδίαις τοῦ Πακουβίου πλείονα ἐπιμέλειαν ἐργασίας, ἀκρίβειαν τεχνικὴν μεγαλητέραν καὶ ἀνωτέραν χλασσικὴν παιδείῃσιν, ὡνομάσθη δὲ doctus ὁ ποιητὴς ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς ἀντιλήψεως, τὴν ὁποίαν εἶχε τῶν ἐλληνικῶν τεχνικῶν τύπων. Ἐπηνεῖτο δὲ ὑπὸ τῶν παλαιῶν καὶ τὸ κάλλος καὶ ἡ ἀκρίβεια τῶν στίχων τοῦ Πακουβίου ἐν συγ-

κρίσει πρὸς τοὺς τοῦ Ἑννίου τῷ ὄντι δὲ οἱ περισωθέντες ἱαμβικοὶ αὐτοῦ στίχοι ὁμοιάζουσι κατὰ τὴν καθαρότητα πρὸς τοὺς ἑλληνικοὺς τριμέτρους μᾶλλον ἢ οἱ ἱαμβικοὶ στίχοι οἰουδῆποτε ἄλλου ποιητοῦ τῶν χρόνων τῆς ἐλευθέρας πολιτείας, ἁρμονικὰ δ' ὡσαύτως εἶναι καὶ τὰ τετράμετρα αὐτοῦ καὶ αἱ ἀναπαιστικάι περίοδοι ποικιλώτεραι, διότι ἔδωκε πλείονα ἐλευθερίαν εἰς τὴν τομὴν, ὅπως εἶχε πράξει καὶ ὁ Εὐριπίδης. Εἶναι δὲ τεχνίτης πρώτης τάξεως ὁ Πακούβιος καὶ ὡς πρὸς τὴν εὕρεσιν τῶν τρόπων τοῦ ἐκφράζειν διαφόρους ἀποχρώσεις. Ἡξεύρει λοιπὸν τεχνικώτατα νὰ ζωγραφίξῃ τὰ νίπτρα, ἥτοι τὸ ποδόλουτρον τοῦ Ὀδυσσεύς καὶ τὴν ἡπιότητα τῆς χειρὸς τῆς γράϊας οἰκονόμου, τὴν φοβεράν ἀγανάκτησιν καὶ τὰ συγκινητικὰ παράπονα τοῦ γέροντος Τελαμῶνος, τοὺς συριγμοὺς τῆς τρικυμίας καὶ τὰ παρόμοια. Ὁ Οὐάβρων ἔλεγεν, ὅτι ὁ Πακούβιος εἶναι παράδειγμα λεκτικῆς ἀδρότητος ἐν τῇ λατινικῇ γλώσσῃ, ἐν δὲ τοῖς σφζομένοις λειψάνοις τῶν δραμάτων αὐτοῦ βλέπομεν τῷ ὄντι τὴν τάσιν, ἣν εἶχεν ὁ ποιητής, τοῦ νὰ καθιστᾷ ἐπιδεικτικώτερα τὰ λεγόμενα διὰ τῆς ἐπισωρεύσεως γραφικῶν καὶ ἀντιθετικῶν ἐκφράσεων καὶ διὰ τῆς παραλλήλου συγκροτήσεως τῶν μερῶν τῆς περιόδου. Ἡ δὲ τοιαύτη τοῦ λόγου σύνταξις ἦτο ἄρεστή κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σύλλα. Ἀλλὰ δὲν εἶχεν ὅμως ὁ Βρεντεσῖνος Πακούβιος κατὰ τὴν κρίσιν τοῦ Κικέρωνος ἐκείνην τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν τοῦ λατινισμοῦ, ὡς πρὸς τὴν ὁποίαν διεκρίνετο ὁ Λαίλιος ἢ ὁ Σκηπίων. Ἦτο ἤδη ἡλικιωμένος, ὅτε ἤλθεν εἰς τὴν Ῥώμην, καὶ δὲν κατῴρθησε, φαίνεται, νὰ ἐξοικειωθῇ ἐντελῶς πρὸς τὴν γλῶσσαν τῆς Πόλεως καὶ νὰ γίνῃ περὶ αὐτὴν τόσον ἐντριβής, ὅσον μόνοι οἱ γνήσιοι Ῥωμαῖοι ἠδύναντο νὰ εἶναι. Ὁ Λουκίλιος ἀνεῦρεν ἐνιαχοῦ τῶν ἔργων τοῦ Πακουβίου τύπους ἀκαταλλήλους, ἥτοι ἰδιωτισμοὺς καὶ χυδαίολογίας, ἑλληνισμούς, συνθέτους λέξεις ἀκόμψους καὶ ἀπειράτους καὶ τὰ τοιαῦτα.

ΛΕΥΚΙΟΣ ΑΤΤΙΟΣ

Πεντήκοντα περίπου ἔτη μετὰ τὸν Πακούδιον, ἐν δὲ ἔτος πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἐννίου (584—170), ἐγεννήθη ὁ Λεύκιος Ἀττίος (L. Accius ἢ Attius), ὁ γονιμώτατος τῶν Ῥωμαίων τραγικῶν. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, ἀπελευθερὸς Ἀττίου τινός, ἦτο ἐκ τῶν ἀποίκων τῶν ἀποσταλέντων ἐν ἔτει 570—184 εἰς τὸ Πίσσαυρον (ἰδ. σελ. 40). Ἐχων δὲ ὁ μέλλων ποιητὴς διάπυρον τὴν φύσιν καὶ τὸν νοῦν δεξιὸν, ταχέως κατέλαβεν ἔντιμον θέσιν ἐν τῇ Ῥωμαϊκῇ κοινωνίᾳ καὶ διετήρησεν αὐτήν, διότι εἶχε συναίσθησιν τῆς ἀξίας του. Ἦτο μικρὸς τὸ δέμας, εὐερέθιστος καὶ ὀργίλος, δὲν ἡγάπα τοὺς χαριεντισμοὺς καὶ τὰς ἀστειολογίας, ἡ δὲ ὑπάρχουσα ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ ἀναστήματός του καὶ τῆς ἡρωϊκῆς ψυχῆς του προεκάλει πολλὰ σκώμματα, πρὸς τὰ ὅποια ἐκεῖνος εἶχεν εὐσπρόφους τὰς ἀποκρίσεις. Ζήσας ὑπὲρ τὰ ὀγδοήκοντα ἔτη, εἶδε κατὰ τὸ μακρὸν τοῦ βίου στάδιον τὸν δῆμον τῶν Ῥωμαίων μεταχειριζόμενον εἰς ἐμφυλίους σπαραγμοὺς τὰ νικηφόρα ἔπλα του καὶ ἔτοιμον πλεόν διὰ τὴν δικτατωρίαν τοῦ Σύλλα, ἐγνώρισε τὸν πρεσβύτερον Κάτωννα ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς δυνάμεως καὶ τῆς ἐνεργείας του (διότι ὁ Κάτων ἀπέθανεν, ὅτε αὐτὸς εἶχεν ἐνὸς καὶ εἴκοσιν ἐτῶν ἡλικίαν), ἐν δὲ τῷ ἐσχάτῳ γήρατι ἐσχετίσθη πρὸς τὸν Κικέρωνα νέον ὄντα. Ἡ ἐλληνικὴ παιδεία ἐξετείνετο ὁσημέραι πλειότερον, ἐν τῇ ταραχῇ τῶν ἐμφυλίων πολέμων ἢ πολιτικῇ ῥητορείᾳ εἶχε μεγαλυνθῆ ὡς ὀρμητικὸς χεῖμαρρος, ἡ δὲ γραμματεία εἶχεν ἀναπτυχθῆ κατὰ πάντας αὐτῆς τοὺς κλάδους. Ὁ ἱστορικὸς Πάτερκλος εἶπεν ὅτι ἐν τῷ Ἀττίῳ ὑπάρχει καὶ περὶ τὸν Ἀττίον στρέφεται ἡ τραγωδία τῶν Ῥωμαίων, ἡ δὲ μαρτυρία τοῦ Πατέρκλου εἶναι ἀληθής, ὅπως ἀποδεικνύουσι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐπιγραφῶν τῶν δραμάτων του (πεντήκοντα περίπου), ἃς διέσωσαν εἰς ἡμᾶς οἱ παλαιοί, καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀποσπασμάτων (περὶ τὰ ἑπταχόσια), τὰ ὅποια ἔχομεν. Μετεχειρίσθη καὶ αὐτὸς πρὸς δραματικὴν πραγματείαν πάντας

σχεδὸν τοὺς μεγάλους μυθικοὺς κύκλους, ἐπεκτείνων αὐτοὺς καὶ πολυτρόπως διασκαλεύων, ὥστε καὶ ὁλοσχερῶς ἐξήντλησέ τινες ἐξ αὐτῶν, μάλιστα δὲ τὸν τρωϊκόν, ἐξ οὗ ἔλαβε τὰς ὑποθέσεις δέκα καὶ τριῶν τραγωδιῶν. Πλείστα δὲ θέματα δραματουργηθέντα ἤδη ὑπὸ τῶν πρὸ αὐτοῦ τραγικῶν διεσκέυασεν αὐτός. Οὕτω λόγου χάριν τὸ πρῶτον δρᾶμα τοῦ τρωϊκοῦ κύκλου, ὅπερ ἔγραψεν, εἶναι ὁ Τήλεφος, Τήλεφον δὲ εἶχε γράψῃ καὶ ὁ Ἐννιος, ἡ δὲ κυρία διαφορὰ μεταξὺ τῶν δύο τούτων τραγωδιῶν εἶναι, ὅτι ὁ ἥρωας τοῦ Ἄττιου δὲν ἐνεφανίζετο ἐπὶ τῆς σκηνῆς φορῶν ἐσχισμένα ἱμάτια καὶ ῥακώματα ἐπαίτου, ὅπως ὁ Τήλεφος τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Ἐννίου· ἐκδινύκεται μὲν καὶ ἐν τῷ δράματι τοῦ Ἄττιου ἐκ τοῦ βασιλείου τοῦ ὁ Τήλεφος, ἀλλ' ἐν τῇ κακοδαίμονίᾳ οὔτε τὴν ἀξιόπρεπειαν ἀποβάλλει οὔτε τὴν μεγαλοφυχίαν. Τὸν δὲ τρόπον, καθ' ὃν παρέστηκε τὸν ἥρωα τοῦτον ὁ Ἄττιος παρέλαβεν ἴσως παρὰ τοῦ Αἰσχύλου, ὃν ἐμιμήθη καὶ ἐν ἄλλοις δράμασι τοῦ τρωϊκοῦ κύκλου. Τοιοῦτον δρᾶμα εἶναι κατὰ πρῶτον οἱ Μυρμιδόνες, ἐν οἷς παριστάνοντο ἦτε ἀφίξεις τῶν πρέσβειων πρὸς τὸν Ἀχιλλέα (κατὰ τὴν Ἰλιάδα) πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καταπραύνωσι τὴν ὀργὴν τοῦ καὶ ἡ εἰς τὴν μάχην ἀποστολὴ τοῦ Πατρόκλου ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ὁ θάνατος τοῦ Πατρόκλου, ὅπως δεικνύουσι καὶ ἡ ἐπιγραφὴ Μυρμιδόνες καὶ τὰ σωζόμενα λείψανα τῆς ὁμωνύμου τραγωδίας τοῦ Αἰσχύλου. Τὸν Αἰσχύλον ὡς παράδειγμα ἠκολούθησεν ὁ Ἄττιος καὶ ἐν τῇ τραγωδίᾳ τῇ ἐπιγραφομένῃ Ἐπὶ ναυσὶ μάχῃ (Epinousimache), ὅπως δὲ ὁ Αἰσχύλος ἐν ταῖς Νηρηΐσιν (αἵτινες εἶναι τὸ δεύτερον δρᾶμα τῆς τριλογίας, ἣτις εἶχεν ὡς πρῶτον μὲν τοὺς Μυρμιδόνες καὶ ὡς τρίτον τοὺς Φρύγας) ἐποίησε τὸν θάνατον τοῦ Ἑκτορος καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Πριάμου ἐκλύτρωσιν τοῦ πτώματος, οὕτως ὁ Ἄττιος ἐν τῇ Ἐπὶ ναυσὶ μάχῃ παρίστανε πρῶτον μὲν τὸν Ἀχιλλέα ἐπανερχόμενον εἰς τὴν μάχην, καθ' ὃν χρόνον ὁ ἀγὼν ἀρξάμενος ἐπὶ ταῖς ναυσὶ ἐξετείνετο πρὸς τὸ μέρος τοῦ Σκαμάνδρου καὶ τῆς πόλεως, ἔπειτα δὲ τὴν συνάντησιν τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τοῦ Ἑκτορος καὶ τὸν θάνατον τοῦ Ἑκτορος.

Καὶ ἀποκρούομεν μὲν τὴν γνώμην ὅτι ὁ Ἄττιος ἐποίησεν ὁλόκληρον τριλογία, ἀλλὰ δεχόμεθα ὅμως ὅτι πάντως ἐπραγματεύθη καὶ τὰ κατὰ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ νεκροῦ εἰς τὸν Πρίαμον ὅπως ἀναντιρρήτως ἀποδεικνύει τὸ πρᾶγμα καὶ ὁ ἐξῆς στίχος· «Τὸ μὲν σῶμα ἀπέδωκα εἰς τὸν Πρίαμον, ἀλλ' ἀνήρεσα τὸν Ἑκτορα». Ὁ Ἀχιλλεὺς ἐν τοῖς διαλόγοις αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἀντίλοχον καὶ πρὸς ἄλλους ἐταίρους τηρεῖ τὸν χαρακτήρα, ὃν ἔχει καὶ παρ' Ὀμήρῳ, εἶναι δηλαδὴ ὁρμητικὸς μὲν καὶ ἰσχυρογνώμων, ἀλλὰ μεγαλόφρων. Ἡ δὲ εἰς τὴν σκηνὴν εἰσοδος τοῦ ἥρωος, οὗτινος ἡ ὑψηλοφροσύνη δὲν ὑπεχώρησεν εἰς τὸ ταπεινὸν πάθος τῆς ἐκδικήσεως, προπαρεσκευάζετο δι' ἀγγελικῆς ῥήσεως, ἐν ᾗ λεπτομερῶς ἐξετίθεντο τὰ ἀνδραγαθήματα αὐτοῦ. Ἡ δὲ Νυκτεγρεσία ἐποιήθη κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ἐν τῇ Ἰλιάδι Δολωνείας καὶ παρίστανε τὴν νυκτερινὴν ἔξοδον τοῦ Διομήδους καὶ τοῦ Ὀδυσσεύς καὶ τὴν συνάντησιν αὐτῶν πρὸς τὸν Δόλωνα τὸν κατάσκοπον τῶν Τρώων, ὅστις ἤθελε νὰ εἰσχωρήσῃ εἰς τὸ στρατόπεδον τῶν Ἀχαιῶν. Ἦτο δὲ ἡ Νυκτεγρεσία παρεμφερὲς ὄραμα πρὸς τὸν μετευριπίδειον Ῥῆσον, διότι ἡ ῥωμαϊκὴ τραγωδία ἀνεπτύσσετο ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Ἑλλήνων, ἐξ οὗ καὶ τῆς ὅλης δράσεως θὰ ἐμειοῦτο προφανῶς τὸ ἐνδιαφέρον.

Ἐπειδὴ δὲ πλείονες τῆς ἐλληνικῆς τραγωδίας διδάσκαλοι εἶχον πολλάκις πραγματευθῇ τὸν αὐτὸν μῦθον μετὰ πολλῶν κατὰ τὰς λεπτομερειῶν διασκευῶν καὶ μεταβολῶν, εἶναι φανερόν, ὅτι ἡ ιδέα τοῦ συμφυρμοῦ θὰ ἐπῆλθε κατὰ φυσικὸν λόγον εἰς τοὺς Ῥωμαίους τραγικοὺς καὶ πρὶν ἢ ἐπέλθῃ εἰς τοὺς ποιητὰς τῆς Παλλιάδας. Ὁ Ἑννιος π. χ. ποιῶν τὴν Ἰφιγενείαν, πλὴν τῆς Ἰφιγενείας τοῦ Εὐριπίδου, ἦν ἔλαβεν ὡς βάσιν τοῦ ἔργου του, φαίνεται, ὅτι εἶχε καὶ Σοφοκλείου ὄραμα πρὸ ὀφθαλμῶν. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ ὁ Ἄττιος ἐν τῇ Ὀπλῳν κρίσει συνέφυρεν ὁμοῦ δύο ἐλληνικὰς τραγωδίας, μίαν τοῦ Αἰσχύλου καὶ μίαν τοῦ Σοφοκλέους, διαλεκτικώτερος δὲ ὢν ὁ ποιητὴς ἐμιμήθη καὶ τὸν Πακούδιον καὶ μετὰ πολλῆς ἀγάπης ἐξέθετε τὰς πρὸ τῶν ἡγε-

μόνων τοῦ ἑλληνικοῦ στρατεύματος λογομαχίας τῶν δύο ἀντιπάλων, ὅχι μόνον ὡς προοίμιον, οὕτως εἶπεῖν, τῆς συμπλοκῆς, ὅπως εἶχε κάμῃ ὁ Πακούδιος, ἀλλὰ κατὰ τὴν πλήρη αὐτῶν ἀνάπτυξιν. Ἐπειτα δέ, προϊόντος τοῦ δράματος, μετέφρασε μὲν ἐν μέρει κατὰ λέξιν τὸν μαινόμενον Αἶαντα τοῦ Σοφοκλέους, ἀλλ' ἐνιαχοῦ ὠκονόμησε καὶ ἄλλως τὰ πράγματα· τὸν διάλογον λ. χ. τὸν γεγνημένον μεταξὺ τῆς Τεκμήσης καὶ τοῦ Αἴαντος μετὰ τὴν κατάπαυσιν τοῦ μανικοῦ παροξυσμοῦ, διηγεῖται παρὰ τῷ Σοφοκλεῖ ἡ Τεκμήσσα πρὸς τὸν χορὸν, ἀλλ' ὁ Ἄττιος προετίμησε νὰ παραστήσῃ αὐτὸν διεξαγόμενον ἀμέσως ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Καὶ τοῦ Τεύκρου καὶ τῶν Ἀτρειδῶν τὴν συνδιαλλαγὴν τὴν ὑπὸ τοῦ Ὀδυσσεύς παρασκευασθεῖσαν, ἐλευθερώτερον ὥσαύτως ἐπραγματεύθη ὁ Ἄττιος.

Τοῦ δὲ Φιλοκτῆτου τὸν μῦθον κατὰ διαφόρους τρόπους διεσκευασμένον εἶχεν ἐνώπιόν του ὁ Ῥωμαῖος ποιητής, διότι καὶ οἱ τρεῖς Ἕλληνες μεγάλοι τραγικοὶ διαφόρως ἐπραγματεύθησαν αὐτὸν καὶ πλὴν τῶν τριῶν ἐκείνων καὶ ἄλλοι ποιηταὶ μεταγενέστεροι καὶ ἥττονος λόγου ἄξιοι ἐποίησαν ὥσαύτως Φιλοκτῆτας, ἀναντιλέκτως δὲ ἀποδεικνύεται, ὅτι ὁ Ἄττιος ποιῶν τὸν Φιλοκτῆτην, πολλὰ μὲν παρέλαβε παρὰ τοῦ Αἰσχύλου, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν γενικὴν διάθεσιν ἐμιμήθη τὸν Σοφοκλέα προσλαβὼν καὶ τινὰς λεπτομερείας παρὰ τοῦ Εὐριπίδου. Ὁ Ὀδυσσεὺς συνοδεύεται, ὅπως παρ' Εὐριπίδῃ, ὑπὸ τοῦ Διομήδους καὶ ὑπὸ χοροῦ ναυτῶν παρεμφεροῦς πρὸς τὸν χορὸν τοῦ Σοφοκλέους. Ὁ χορὸς παρερχόμενος ἐψάλλεν ὕμνον ἀναπαιστικόν, ὃ δὲ Ὀδυσσεὺς περιέγραφεν ἐν στίχοις ἐπίσης ἀναπαιστικοῖς (ἴσως κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Αἰσχύλου) τοὺς τόπους τῆς Λήμνου, ἣν ἐγίνωσκεν ἀπὸ πολλοῦ χρόνου. Ἡ Ἀθηναῖα εἶχε μεταβάλλῃ καὶ τὸ δέμας αὐτοῦ καὶ τὴν φωνήν, ἵνα μὴ ἀναγνωρίσῃ αὐτὸν ὁ ἐχθρὸς του, παρὰ τινος δὲ τῶν ἐγχωρίων ἐμάνθανε τὴν κατάστασιν καὶ τὰς διαθέσεις τοῦ Φιλοκτῆτου, ὅστις ἄλλως περιέγραφε καὶ ὁ ἴδιος λεπτομερέστερον τὴν ἀθλιότητά του. Καθὼς δὲ βλέπει τὸν ξένον ὁ Φιλοκτῆτης, ἀποτείνεται πρὸς αὐτὸν διὰ λόγων συγχινητικῶν καὶ δηλούντων πλήρῃ ἐμπιστοσύνην (ἐν

τετραμέτροις ιαμβικοῖς). Ἄγει αὐτὸν εἰς τὸ σπήλαιόν του, τῷ ἐπιδεικνύει τὴν κλίνην τοῦ πόνου, ἐφ' ἧς συνήθως κατέκειτο, ὅτε δὲ ὁ διάλογος εἶχε κατασταθῇ ἡρεμώτερος, παρακαλεῖ αὐτὸν νὰ τῷ διηγηθῇ τὰς περιπετείας τῶν ἐν Τροίᾳ μαχομένων γνωστῶν ἡρώων. Ὁ δόλιος υἱὸς τοῦ Λαέρτου διὰ τῶν ἐγκαρδίων ἀποκρίσεών του ἐλκύει τὴν ἐμπιστοσύνην τοῦ Φιλοκτῆτου καὶ δι' ἐνὸς τεχνάσματος λαμβάνει εἰς τὴν κατοχὴν του τὰ ἐπιποθούμενα βέλη. Ἡ σύγχρονος ἀφίξις εἰς τὴν νῆσον Τρώων πρέσβειων, οἵτινες διὰ λίαν ἐλκυστικῶν προτάσεων ἐλπίζουσι νὰ προσοικειωθῶσι τὸν Φιλοκτῆτην καὶ νὰ λάβωσι τὰ ὅπλα του, περιπλέκει τὰ πράγματα καὶ ἐπιφέρει ἀγῶνα. Ἡ μετὰ τὴν Ἑλλήνων καὶ Τρώων ἔρις καὶ ἀντιζηλία παρεῖχεν ἀγαθὴν εὐκαιρίαν εἰς ἀνάπτυξιν ἐπιτηδείων καὶ τερνευτῶν λόγων ἀναφερομένων εἰς πολιτικὰς καὶ ἠθικὰς σκέψεις, εἰς τὴν περιγραφὴν χαρακτήρων, εἰς τὴν ἀντίθεσιν Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. Τέλος πάντων, μετὰ πολλοὺς δισταγμούς, ἐξενίκα ἐν τῇ ψυχῇ τοῦ πικρῶς μὲν προσβεβλημένου, ἀλλὰ πάντοτε ὁμῶς πιστοῦ καὶ ἀδιαφθόρου ἥρωος, ἡ φιλοπατρία καὶ ἡ πρὸς τοὺς ὁμοεινεῖς αὐτοῦ ἀγάπη· ὅθεν, ἐξεδίωκεν ἐκεῖθεν τοὺς δολεροὺς Φρύγας καὶ συνδιηλλάσσετο πρὸς τοὺς Ἑλληνας ἀκολουθῶν τοὺς πρέσβεις αὐτῶν ἐπὶ τοῦ πλοίου των.

Ἀκολουθῶν δὲ τὴν σειρὰν τῶν γεγονότων, ὅπως κατὰ διαδοχὴν ἐξετίθεντο ἐν τῇ μικρᾷ Ἰλιάδι, παρίστανεν ἔπειτα ὁ ποιητὴς ἐν τῷ Νεοπτολέμῳ τὸν νεαρὸν υἱὸν τοῦ Ἀχιλλέως, ὃν ὁ Ὀδυσσεὺς ἐλθὼν εἰς τὴν Σκύρον ἀπήγαγεν ἀπὸ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ καὶ ὠδήγησεν εἰς τὴν Τροίαν· τὰ ἐπιδειχθέντα εἰς τὸν διάπυρον νεανίαν πατρικὰ ὅπλα ἐπενεργοῦσιν ἐπ' αὐτοῦ ὡς ἀκαταγώνιστον δελῆασμα.

Ἐν ταῖς Ἀντηνορίδαῖς (Ἀντηνορίδας ἔγραψε καὶ ὁ Σοφοκλῆς) ἐδραματούργησεν ὁ Ἀττιος τὰς ματαίας διαπραγματεύσεις τοῦ φίλου τῶν Ἑλλήνων Ἀντήνορος πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν Ἑλλήνων, ἐν οἷς ἦτο καὶ ὁ Ὀδυσσεὺς, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ παραδοθῇ ἡ Ἑλένη καὶ νὰ ἐπέλθῃ συμβιβασμὸς μετὰ τῶν δύο

ἔθνων. Ἡ προσπάθεια τοῦ ἡγεμόνος τῶν Ἑνετῶν τοῦ νὰ λύσῃ τὴν πολιορκίαν τῆς πόλεως, ἀπετύγχανεν, ὁ δὲ Ἀντήνωρ μετὰ τῶν δύο υἱῶν του καὶ τῶν περισωθέντων Ἑνετῶν ἀπήρχετο ἐκ τῆς Τροίας ἵνα ἰδρῦσῃ νέαν πατρίδα, τὴν κατὰ τὸν Ἀδρίαν Ἑνετικὴν.

Ὁ δὲ δόλος τοῦ Σίνωνος, τῆς Τροίας ἡ ἄλωσης, ἡ συνέντευξις τοῦ Μενελάου καὶ τῆς Ἑλένης καὶ ἡ προδοσία αὐτῆς πρὸς τὸν τρίτον τῆς σύζυγον, ἀπετέλουν τοῦ Διὸς φόβου τὴν ὑπόθεσιν. Ὁ δὲ Ἀστυάναξ περιελάμβανε τὸν σκληρὸν φόνον τοῦ νεαροῦ υἱοῦ τοῦ Ἑκτορος, τὸν ὁποῖον φόνον εἶχε προστάξῃ μὲν ὁ Κάλχας, ἐκτέλεσῃ δὲ ὁ Ὀδυσσεύς. Αἱ δὲ Τρωάδες (ἂν τῷ ὄντι ὁ Ἄττιος ἔγραψε ἴδιον δράμα οὕτως ἐπιγραφόμενον καὶ δὲν ἀνήκουσι τὰ σωζόμενα λείψανα εἰς τὸν Ἀστυάνακτα) περιεῖχον τὴν θυσίαν τῆς Πολυξένης καὶ ἡ Ἑκάβη, τὰ κατὰ τὴν γηραιὴν βασιλίσσαν. Οὕτω δὲ ἐξηγτοῦντο δραματικῶς αἱ συμφοραὶ τοῦ οἴκου τοῦ Πριάμου.

Ὁ Εὐρύσακης, τραγωδία πλοκῆς συγκινητικὴ καὶ ποικίλη, ἁμυαλίζουσα δὲ πρὸς τοῦ Πακουβίου τὰ δράματα, εἰσῆγε τὸν θεατὴν εἰς τὸν μυθικὸν κύκλον τῶν Νόστων. Ὁ γηραιὸς Τελαμὼν ἐκβληθεὶς τῆς βασιλείας, ἔρημος καὶ πτωχός, ζῇ ἐργαζόμενος ἐν Αἰγίνῃ, ἀναγνωρισθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ του Τεύκρου καὶ τοῦ ἤδη ἡλικιωθέντος ἐγγόνου του ἀποκαθίσταται τῇ βοηθείᾳ τῶν πολιτῶν εἰς τὴν βασιλείαν. Καὶ ἐκ τοῦ κύκλου τῶν μύθων τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς Πελοπίδας ἔλαβεν ὁ Ἄττιος σχεδὸν συστηματικῶς ὑποθέσεις, ἃς ἐδραματούργησεν κατὰ σειρὰν ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς κατάρας τοῦ Πέλοπος καὶ καταδεικνύων δι' ἑπτὰ τραγωδιῶν τὸν ἀλάστορα δαίμονα, οὗ ἡ μανία μεταβιβάζεται ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν μέχρι τῆς τελικῆς αὐτῆς καταπαύσεως. Πρῶτον μὲν λοιπὸν ἔγραψε τὸν Οἰνόμαον. Πέλοψ ὁ υἱὸς τοῦ Ταντάλου ζητεῖ παρὰ τοῦ Οἰνομάου εἰς γάμον τὴν θυγατέρα του Ἰπποδάμειαν καὶ ἀποδέχεται νὰ διαγωνισθῇ εἰς τὴν ἄρματοδρομίαν, καθ' ἣν ἔμελλε νὰ θανατωθῇ ὁ βασιλεὺς τῆς Πίσσης. Ἐπειτα ἐν τῷ Χρυσίππῳ παριστάνεται ὁ φόνος τοῦ φερωνύμου ἥρωος, παγκάλου υἱοῦ τοῦ

Πέλοπος καὶ τῆς Ἀξιώχης, ὃν ἐθανάτωσαν κατ' εἰσήγησιν τῆς μητρὸς αὐτοῦ Ἱπποδαμείας οἱ υἱοὶ αὐτῆς Ἀτρεὺς καὶ Θυέστης. Τὸ ἄσπονδον μῖσος τῶν δύο ἐχθρῶν ἀδελφῶν καὶ τὰ εἰς τὸν Θυέστην παρατεθέντα ἀπαίσια δείπνα εἶχεν ἤδη δραματουργήσῃ ὁ Ἐννιος, ἐπανέλαβε δὲ καὶ ὁ Ἀττιος ἐν τῷ Ἀτρεὶ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν. Ὁ ποιητὴς ἐναργέστατα καὶ μετὰ πολλῆς δυνάμεως ἐχαρκτήρισε τὸν Ἀτρέα ὡς τύραννον ἀνοικτίρμονα, δύσπιστον καὶ πανοῦργον, συνοψίζεται δὲ ὁ χαρακτήρ του εἰς τὸν στίχον· « ἄς μὲ μισῶσιν, ἀρκεῖ μόνον νὰ μὲ φοβῶνται ». Ὁ Θυέστης αὐτοβούλως εἶχεν ἐπανέλθῃ ὡς ἱκέτης ἐκ τῆς ἐξορίας μετὰ τῶν υἱῶν του· ὁ Ἀτρεὺς ὑποπτεύων νέον δόλον σοφίζεται ἐν τῇ ἀγρία διανοίᾳ του πρωτοφανῇ καὶ ἀνήκουστον ἐκδίκησιν. Πρὸς τὸν δύστηνον πατέρα ἐξερχόμενον ἐκ τοῦ δείπνου ἀναφωνεῖ ὁ σκληρὸς ἀδελφὸς τὰ φοβερά καὶ αἰνιγματικὰ ταῦτα λόγια· « αὐτὸς ὁ γονεὺς εἶναι τάφος εἰς τὰ τέκνα του ». Τὸ πλεῖστον τοῦ δράματος τοιοῦτον εἶχε τόνον· νομίζεις, ὅτι τὸ μῖσος οἰονεῖ συγκεντρωθὲν συρίζει καὶ δάκνει διαρκῶς. Εἶναι δὲ ὁ Ἀτρεὺς ἐκ τῶν πρώτων τοῦ ποιητοῦ τραγωδιῶν, διότι συνέταξεν αὐτόν, ὅτε τριάκοντα ἐτῶν ἡλικίαν ἔχων ἤρχιζε τὸ στάδιόν του καὶ προσεπάθει νὰ ἀναδειχθῇ. Ἐν ἔτει 615—439 πορευόμενος εἰς τὴν Ἀσίαν ὁ Ἀττιος διῆλθε διὰ τοῦ Τάραντος καὶ ἀνέγνωσεν ἐκεῖ πρὸς τὸν ξενίσαντα αὐτὸν γηραιὸν Πακούβιον τὸν Ἀτρέα, ὁ δὲ Πακούβιος λέγουσιν, ὅτι εἶπε πρὸς αὐτόν, ὅτι ἦτο μὲν ἡχῶδες καὶ ἄδρὸν τὸ ποίημά του, ἀλλὰ κατὰ τι ὅμως τραχὺ καὶ ἄωρον. Ἀπεδέχετο δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Ἀττιος τὴν κρίσιν τοῦ Πακούβιου καὶ ἔλεγεν, ὅτι τὰ ποιήματά του ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ μῆλα, ἅτινα ὅσον καλὰ καὶ ἂν εἶναι, μόνον ἂφ' οὗ ὠριμάσωσιν ἀποβάλλουσι τὴν σκληρότητα, ταῦτα δὲ λέγων οἰονεῖ ἔτι δὲν ὑπόσχεσιν, ὅτι σὺν τῷ χρόνῳ ἔμελλε καὶ αὐτὸς νὰ παραγάγῃ ὠριμωτέρους καρπούς. Δυστυχῶς ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν ἀσφαλῶς νὰ ὀρισθῇ ἡ χρονολογικὴ τάξις τῶν τραγωδιῶν του, μάλιστα δὲ ἐκείνων, ὧν αἱ ὑποθέσεις ἀναφέρονται εἰς τὸν αὐτὸν μυθικὸν κύκλον. Πρὸς τὸ τρομερὸν κακούργημα τοῦ Ἀτρέως συνεδέετο ἐν

τοῖς Πελοπίδαις ἡ ἐκδίκησις, ἣν ὁ Θυέστης καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Αἰγισθος ἐμελλον, κατὰ δεινὴν τινα τῆς εἰμαρμένης μεταστροφὴν, νὰ ἀσκήσωσιν, ἀλλὰ συγχρόνως ἡ θυγάτηρ τοῦ Θυέστου Πελοπία αὐτοκτονεῖ μαθοῦσα, ὅτι ἐκ τοῦ πατρὸς αὐτῆς εἶχε γεννήσῃ τὸν Αἰγισθον. Ἐν τῇ Κλυταιμνήστρᾳ ὁ Ἄττιος ἐπραγματεύθη τὸν φόνον τοῦ Ἀγαμέμνονος ὅχι κατ' Αἰσχύλον, ἀλλὰ κατὰ μεταγενεστέραν διασκευὴν τοῦ μύθου, φαίνεται δέ, ὅτι καὶ ἐν τούτῳ τῷ δράματι, ὅπως καὶ ἐν τῷ Δουλορέστῃ τοῦ Πακουβίου παρεισῆγετο ὁ Οἶαξ ὑποθάλλων τὸ ζηλότυπον μῖσος τῆς Κλυταιμνήστρας κατὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς ἐπανερχομένου ἐκ τῆς Τροίας καὶ κατορθῶνων τὴν σύμπραξιν καὶ τὴν συνενοχὴν τῆς Κλυταιμνήστρας καὶ τοῦ Αἰγισθοῦ. Ἄν δὲ ὁ Αἰγισθος, οὗ τινος τὰ λείψανα ἀναφέρονται εἰς τὰ αὐτὰ γεγονότα, ἀπετέλει τῷ ὄντι ἴδιον δράμα, τότε πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι ὁ Ἄττιος ἐδραματούργησε δις τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν· ἄλλως δὲ ἡ ἀρχαιοτέρα παράδοσις, ὅπως ἐκτίθεται ἐν τῇ Ὀδύσσειᾳ ἐθεώρει τὸν Αἰγισθον ὡς κύριον αὐτουργόν. Ἡ μακρὰ δὲ αὕτη δραματικὴ σειρὰ ἐπερατοῦτο διὰ τῶν Ἀγαμεμνονιδῶν. Οἱ Ἀγαμεμνονίδαι συναντῶνται ἐν Δελφοῖς, μανθάνει δὲ ἡ Ἥλέκτρα τὴν ψευδῇ εἰδήσιν, ὅτι ἐν Ταύροις εἶχε θανατωθῇ ὁ Ὀρέστης, καὶ προτίθεται νὰ ἐκδικηθῇ τὴν ἄγνωστον ξένην τὴν φονεύσαντα τὸν ἀδελφόν της, ἀλλ' ἐν τοσούτῳ ἐπέρχεται ὁ Ὀρέστης, γίνεται ἀναγνωρισμὸς καὶ αἱ δύο ἀδελφαὶ μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ των ἐπανέρχονται εἰς τὰς Μυκῆνας. Πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἣτις εἴλκυσε καὶ τοῦ Γκαῖτε τὴν ποιητικὴν διάνοιαν, ἐμειγνύετο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα καὶ μία δολοπλοκία τῶν τέκνων τοῦ Αἰγισθοῦ, τοῦ Ἀλήτου δηλαδὴ καὶ τῆς Ἥριγόνης, ἐναντίον τῶν νομίμων κληρονόμων τοῦ βασιλικοῦ οἴκου τῶν Μυκηνῶν, διότι τὰ σφῆζόμενα λείψανα μιᾶς ἄλλης τραγωδίας τοῦ Ἀττίου, ἣτις ἐπιγράφεται Ἥριγόνῃ, ἀποδεικνύουσιν ὅτι μετεῖχον τῆς δράσεως καὶ τοῦ Ἀγαμέμνονος τὰ τέκνα, ἀποκρούοντα τὴν ἐπιβουλὴν τῶν τέκνων τοῦ Αἰγισθοῦ. Φαίνεται λοιπὸν ὅτι οἱ Ἀγαμεμνονίδαι καὶ ἡ Ἥριγόνῃ εἶναι δύο ἐπιγραφαὶ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς τραγωδίας.

Εἰς δὲ τὸν θηβαϊκὸν κύκλον ἀναφέρονται τρεῖς τραγωδίαι τοῦ Ἀττίου χρονολογικὴν ἔχουσαι τάξιν, αἵτινες ἴσως εἶχον καὶ κοινὴν ὁμοῦ ἐπιγραφὴν Θηβαῖς. Καὶ τὰς μὲν Φοινίσσας ἐποίησεν ὁ Ἀττιος κατὰ τοῦ Εὐριπίδου τὸ παράδειγμα, ἐπενεγκὼν ὁμῶς εἰς τὸν μῦθον οὐσιώδη μεταβολήν, διότι ἀπέβαλε τὴν φοβεράν κατὰ τὸν Οἰδίποδος κατὰ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, ἐδέχθη δέ, ὅτι ὁ Οἰδίπους, ἵνα προλάβῃ πᾶσαν μεταξύ τῶν δύο ἀδελφῶν διχόνοιαν, ἀπερίσκέπτως ἐκέλευσε νὰ βασιλεύωσιν ἀμφότεροι ἀλληλοδιαδόχως. Ἀλλ' ὁ Ἐτεοκλῆς, ὅστις εἶχεν ὡς πρωτότοκος τὸ δικαίωμα τῆς βασιλείας, ἡρνήθη νὰ ἀποδεχθῇ τὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς γενομένην διάταξιν καὶ ἐκδιώκει ἐκ τῆς πόλεως τὸν Πολυνείκην. Ἡ δὲ Ἀντιγόνη εἶχε τὴν αὐτὴν βάσιν, ἣν καὶ τοῦ Σοφοκλέους ἡ Ἀντιγόνη, ἀλλ' ἡ εὐσεβὴς ἀντίστασις τῆς εὐγενοῦς κόρης πρὸς τοῦ Κρέοντος τὸ κέλευσμα καὶ ἡ προσπάθεια αὐτῆς τοῦ νὰ θάψῃ τὸν ἀδελφόν της, ἀδεξιῶς παριστάνοντο ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὑπὸ τοῦ Ῥωμαίου ποιητοῦ, ἔνθα πλῆθος φυλάκων ἀντικαθίστα τὸν χορὸν τῶν Θηβαίων γερόντων. Καὶ ἡ λεπτότης δὲ τοῦ ἐλληνικοῦ διαλόγου ἐξηφανίσθη ἐντελῶς ἐν τῇ μακρολόγῳ καὶ πλαδαρᾷ μεταφράσει τοῦ Ἀττίου, ὅπως φαίνεται ἐκ τῶν ὀλιγοστῶν λειψάνων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ δράματος. Ἐν τοῖς Ἐπιγόνοις (ἡ Ἐριφύλη) ἡ ἀδελφὴ τοῦ Ἀδράστου Ἐριφύλη, γυνὴ ὠνητὴν ἔχουσα τὴν καρδίαν, διαφθαρεῖσα ὑπὸ τοῦ Πολυνείκου δι' ἐνὸς πολυτίμου ἔρμου, πείθει τὸν σύζυγόν της Ἀμφιάραον νὰ μετᾷσχῃ τοῦ πολέμου τῶν Ἐπτὰ ἐπὶ Θήβας, ἔνθα πεπρωμένον ἦτο νὰ θανατωθῇ καὶ ἐπὶ τέλους κατὰ χρησμὸν τοῦ Ἀπόλλωνος φονεύεται καὶ αὐτὴ πρὸς ἐξίλασμόν τῆς κακουργίας ὑπὸ τοῦ υἱοῦ της Ἀλκμέωνος, ἡγεμόνος τοῦ στρατοῦ τῶν Ἐπιγόνων. Τὰ κυριώτατα τοῦ δράματος πρόσωπα εἶναι ὁ Θέρσανδρος, υἱὸς τοῦ Πολυνείκου καὶ ἀγορητὴς τῶν Ἐπτὰ, εἰς ὃν εἶχεν ἀνατεθῇ τὸ ἔργον τοῦ νὰ πείσῃ τὸν Ἀλκμέωνα νὰ μετᾷσχῃ τοῦ ἐπὶ τὰς Θήβας πολέμου, ὁ νεαρὸς αὐτοῦ ἀδελφὸς Ἀμφίλοχος, μάτην προσπαθῆσας νὰ σώσῃ τὴν μητέρα, ἡ σκιὰ τοῦ Ἀμφιαράου, ἐπιθαρρύνουσα τὸν ἐκδικητὴν υἱὸν νὰ ἐκτελέσῃ τὸ

καθηκόν του φονεύων τὴν μητέρα Ἐριφύλην, ἡ θυγάτηρ τῆς Ἐριφύλης Δημώνασσα, δεινῶς πάσχουσα ἕνεκα τῆς μοίρας τῆς μητρὸς τῆς καὶ ὁ Ἄδραστος, ἀδελφὸς τῆς Ἐριφύλης, ὅστις ἔρχεται εἰς ἐξηγήσεις πρὸς τὸν φονέα. Κατὰ δὲ τὴν λύσιν τοῦ δράματος ἡ φωνὴ ἐνὸς μάντεως ἢ ἐνὸς θεοῦ ὑποδεικνύει εἰς τὸν φυγάδα τὸν τόπον, ἐν ᾧ μέλλει νὰ συνάψῃ τὴν ἀποφασιστικὴν μάχην πρὸς τὸν Θηβαῖον καὶ νὰ νικήσῃ. Τὸ πλῆθος τοῦτο τῶν δραματικῶν προσώπων παρέχει ἤδη τὸ ἐνδόσιμον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ὁ Ἄττιος διεσκεύασε κατὰ πολὺ καὶ ἐν ταύτῃ τῇ τραγωδίᾳ τὸ πρωτότυπον τοῦ Σοφοκλέους δράμα. Ἐν δὲ τῷ Ἀλκμέωνι καὶ τῇ Ἀλφεισίβοιᾳ παρηκολούθει ὁ ποιητὴς μέχρι τέλους τὴν μοῖραν τοῦ μητροκτόνου, ὃν ἤλαυνον αἱ Ἐρινύες. Καὶ τοῦ μὲν Ἀλκμέωνος ὑπόθεσις ἦτο ὁ φόνος τοῦ ἥρωος ὑπὸ τῶν υἱῶν τοῦ Φηγέως ἐκδικουμένων τὸν Ἀλκμέωνα διὰ τὴν δεινὴν ἀπάτην, ἣν εἶχε κάμῃ πρὸς τὸν πατέρα αὐτῶν καὶ πρὸς τὴν ἀδελφὴν Ἀλφεισίβοιαν, τῆς δὲ Ἀμφισιβοίας ἡ διὰ τὸν θάνατον τοῦ συζύγου ἐκδίκησις τῆς Ἀλφεισίβοίας κατὰ τῶν ἀδελφῶν αὐτῆς· ταύτην τοῦλάχιστον ὑποδεικνύει ὡς ὑπόθεσιν τῆς τραγωδίας ἐν χωρίον τοῦ Προπερτίου, διότι ἐκ τῶν σφριζομένων ὀλίγων ἀποσπασμάτων δύσκολον εἶναι νὰ ἀναπλάσωμεν τὸν μῦθον.

Ἀγαπητὸν θέμα τῆς ἐλληνικῆς τραγωδίας ἦτο ὁ ὠραιότατος καὶ ποιητικώτατος μῦθος τοῦ Μελεάγρου, διότι ὁ μῦθος οὗτος συνήνωνεν ἥρωικά καὶ δαιμονιακὰ στοιχεῖα πρὸς τὰς πικρίας καὶ τὰς γλυκύτητας ἐρωτικῆς ἱστορίας. Ἡ ἵπποτικὴ ἐπέμβασις τοῦ Μελεάγρου ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τῆς Ἀταλάντης, ὁ ἀγὼν πρὸς τοὺς θεοὺς αὐτῆς, οὗς καὶ φονεύει, ἡ ὀλεθρία ὀργὴ τῆς μητρὸς του καὶ ἐπὶ τέλους ὁ θάνατος τοῦ ἥρωος, παρεῖχον ἄφθονα δραματικὰ στοιχεῖα, εἰς τὰ ὅποια εἶχε δώσῃ τὴν κλασσικὴν αὐτῶν μορφήν ὁ Εὐριπίδης. Ὁ Μελεάγρος τοῦ Ἀττίου προέρχεται ἐκ τοῦ Μελεάγρου τοῦ Εὐριπίδου. Κατὰ τινὰ συζητήσιν, ἐν ᾗ ἡ νεαρὰ τῆς Ἀρκαδίας θηρεύτρια ἐζήτει τὴν ἄδειαν νὰ μετάσχη τοῦ κυνηγίου, ἐγένετο λόγος καὶ περὶ τῆς χειραφετήσεως τῶν γυναικῶν, ἡ

δὲ Ἀταλάντῃ ἐπεκαλεῖτο τὰς ἀνδρικὰς ἀσκήσεις τῶν νεανίδων τῆς Λακωνικῆς, ἔπειτα δὲ αὐτόπτης τις μάρτυς διηγείτο ἐν λαμπρᾷ ῥήσει τὸν φόνον τοῦ Καλυδωνίου κάπρου. Τὰ παράπονα τῆς ἀτρομότητος νεάνιδος, ὅτε ἀφηρέθη ἀπ' αὐτῆς τὸ βραβεῖον, καὶ τὸ αἰφνίδιον πάθος τῆς Ἀλθαίας, ἀναγνωρίζονται καὶ τῶρα ἀκόμη σαφῶς ἐν τοῖς σφζομένοις ἀποσπάσμασιν. Εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον τῶν αἰτωλικῶν μύθων ἀνήκει καὶ ὁ Μελάνιππος, ἐνθα ὁ Τυδεὺς φονεύει ἀκουσίως τὸν ἀδελφόν του καὶ ὁ Διομήδης. Ἐν ἀμφοτέροις τοῖς δράμασι παριστάνετο ὁ βασιλεὺς Οἰνεύς, ἐδῶ μὲν μετὰ τοῦ υἱοῦ, ἐκεῖ δὲ μετὰ τοῦ ἐγγόνου του. Ὁ ἐγγονος, ὅπως ἐν τῇ Περιβοίᾳ τοῦ Πακουβίου, ἤρχετο εἰς βοήθειαν τοῦ πάππου ἐναντίον τοῦ ἄρπαγος Ἀγρίου. Ἀλλ' ἀκριδέστερον νὰ ἀναπλάσωμεν τὸν ἔλον μῦθον δὲν εἶναι δυνατόν.

Καὶ τοῦ Ἀθάμαντος τὰ λείψανα δὲν παρέχουσι σαφεῇ ἐννοιαν περὶ τοῦ ἔλου δράματος. Πιθανὸν εἶναι, ὅτι ὁ μῦθος ἦτο ὅμοιος πρὸς τὸν τοῦ Ἰππολύτου· ὁ υἱὸς τοῦ βασιλέως, ὁ ὠραίος Φρίξος, ἀποκρούει τὸ ἐρωτικὸν πάθος τῆς μητρειᾶς, ἥτις εἶναι καὶ θεῖα του, ἐκείνη δὲ συκοφαντεῖ τὸν Φρίξον πρὸς τὸν σύζυγον τῆς καὶ πρόκειται νὰ θανατωθῇ ὁ νέος κατὰ προσταγὴν τοῦ εὐπίστου πατρός, ὅτε αἰφνης σφίζεται διὰ τῆς παρεμβάσεως ἐνὸς θεοῦ. Συνδιαλλάσσεται τότε πρὸς τὸν πατέρα, ἀφ' οὗ οὗτος ἀπέτισε τιμωρίαν ὑπὲρ τοῦ ἀδικήματός του. Διὰ τοῦ δράματος τούτου εἰσερχόμεθα εἰς τοὺς θεσσαλικούς μύθους, εἰς οὓς ἀνήκουσι καὶ οἱ Ἕλληνες (χάτοιχοι τῆς Ἑλλάδος ἐν τῇ Φθιώτιδι τῆς Θεσσαλίας). Τῶν Ἑλλήνων τὰ λείψανα ἀναφέρονται εἰς τὸν δίκαιον Πηλέα. Ὁ Πηλεὺς διασωθεὶς ὑπὸ τοῦ Χείρωνος, κυριεύει τὴν Ἰωλκόν, τὴν πόλιν τοῦ δολίου ξένου τοῦ Ἀχάστου, οὗ τινος κολάζει καὶ τὴν σύζυγον συκοφαντήσασαν αὐτόν, ὅτι ἐπεβούλευε τὴν τιμὴν τῆς. Τῆς δὲ Μηδείας (ἥτοι τῶν Ἀργοναυτῶν) ἡ ὑπόθεσις εὐρίσκεται ἐν τῷ ποιήματι Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου, εἶχε δὲ πιθανῶς πραγματευθῇ καὶ ὁ Σοφοκλῆς τὸ αὐτὸ θέμα ἐν τοῖς Σκύθαις. Ἀποπλέοντες ἐκ τῆς Κολχίδος οἱ φυγάδες εἶχον προσορ-

μισθῇ εἰς τὰς ἀκτὰς τῆς χώρας τῶν Σκυθῶν. Τὸ κολοσσιαῖον τῆς Ἀργοῦς κατασκευάσμα ἐμφανίζεται εἰς τοὺς ποιμένας, οἵτινες οὐδέποτε εἶχον ἰδῆ πλοῖον, ὡς φοβερὸν τέρας· ὅθεν, ἐγκαταλείπουσι τὰ ποίμνια καὶ τρέπονται εἰς φυγὴν. Εἷς ἐξ αὐτῶν καθορᾷ τὴν Ἀργὴν ἀπὸ τῆς κορυφῆς ὄρους καὶ τὴν περιγράφει ὡς ἐξῆς· «Ὁ δεινὸς ὄγκος καταφθάνει ὀλισθαίνων ἀπὸ τοῦ ἀνοικτοῦ πελάγους μετὰ μεγάλης βοῆς καὶ πολλοῦ φυσήματος. Κυλινδεῖ ἐνώπιόν του τὰ κύματα καὶ ἀνακινεῖ συστροφὰς ὑδάτων. Βραδέως καταφέρεται καὶ τὸ πέλαγος ἀνατρέχει εἰς τὰ ὀπίσω καὶ ἐκμυκᾷται. Ἄλλοτε μὲν θὰ ἔλεγες, ὅτι συστρέφονται τεμάχια διαρραγείσης νεφέλης, ἄλλοτε δὲ ὅτι ἀφηρητάσθῃ ὑψηλὸς βράχος ἐκρίζωθεις ὑπὸ τῶν ἀνέμων καὶ τῆς τρικυμίας. Σφαιροειδεῖς στρόβιλοι ἐσχηματίζοντο ἐκ τῶν συμπληττομένων κυμάτων. Ἡ ἡ θάλασσα ὥρμα μετὰ μανίας ἐπὶ τὴν γῆν, ἵνα τὴν ἐξολοθρεύσῃ ἢ κατέστρεφεν ὁ Τρίτων διὰ τῆς τριαίνης τὰ σπήλαιά του καὶ ἐκ τῶν ἐσχάτων βυθῶν, ἔνθα κυματίζει ἡ θάλασσα, ἀνερρίπτοντο ὀλόκληροι βράχοι καὶ ἀνεοδύνοντο εἰς τὸ φῶς τοῦ ἡλίου». Ἐν ᾧ δὲ ἡπίστει ἡδὴ πρὸς τὰς αἰσθήσεις του ὁ ποιμὴν ἀκούει αἰφνης ἡχους μουσικῆς ἐξερχομένους ἐκ τοῦ πλοίου (εἶναι, λέγει, τὸ ἡχῆεν ξύλον τῶν δένδρων τῆς Δωδώνης ἢ ἄσμα τοῦ Ὀρφέως;) καὶ διακρίνει μορφὰς ἀνθρωπίνας. Ὁ βασιλεὺς τῆς χώρας ἢ ὁ ἱερεὺς τῆς Ἀρτέμιδος ὑποδέχεται τοὺς ἐρχομένους καὶ μανθάνει παρ' αὐτῶν τὴν τολμηρὰν ἐφεύρεσιν τῆς ναυτιλίας· χαιρετίζει τὴν δαιμονίαν Μήδειαν, ἧς ἡ φήμη εἶχεν εἰσδύσῃ ἕως εἰς τοὺς Σκύθας. Κατὰ τὸν αὐτὸν ὅμως χρόνον φθάνουσι διὰ ξηρᾶς ἀπεσταλμένοι τοῦ Αἰήτου, ἵνα συλλάβωσι τοὺς Ἀργοναύτας καὶ ζητήσωσι παρὰ τοῦ βασιλέως, ὅστις ἦτο φίλος τοῦ Αἰήτου, νὰ κρίνῃ αὐτὸς τὸ πρᾶγμα. Ὁ Ἰάσων φαίνεται διατεθειμένος νὰ ἀφήσῃ τὴν Μήδειαν, ἀρκεῖ μόνον νὰ σώσῃ τὸ χρυσοῦν δέρας. Ἀλλὰ τὸ πάθος τῆς γυναικὸς ἐξάπτεται τότε· ὑπενθυμίζει εἰς τὸν ἄπιστον σύζυγον, ὅσα ὑπὲρ αὐτοῦ εἶχε κάμη καὶ τὸν ἐπανάγει εἰς τὸ καθήκον καὶ δι' ἐνὸς δολεροῦ τεχνάσματος, οὗ τινος αὕτῃ γίνεται ἡ εἰσηγήτρια, ἀπαλλάσσεται τῆς ὀχληρᾶς καταδιώ-

ξεως τοῦ ἀδελφοῦ καὶ οὐδὲν ἄλλο ἀπομένει εἰς τὸν ταλαίπωρον Αἰήτην ἢ μάταιοι θρήνοι.

Εἰς τὸν Ἀργοναυτικὸν μῦθον ἀνήκει καὶ τῶν Φινειδῶν ἡ ὑπόθεσις. Ἡ Ἀργὼ προσορμίζεται εἰς τὰς ἀξένους ἀκτὰς τῆς Σαλμυδησοῦ, ἔνθα δυστυχεῖς υἱοὶ τοῦ Φινέως διαβληθέντες ὑπὸ τῆς μητρειᾶς εἶχον ταφῇ ζῶντες. Οἱ υἱοὶ τοῦ Βορέου εὐρίσκουσι τοὺς ἀνεψιούς των, τοὺς ἐλευθερώνουσι καὶ τοὺς ἐκδικοῦσι καθὼς καὶ τὴν ἀδελφὴν Κλεοπάτρην, ἥτις εἶχεν ὡσαύτως κακοποιηθῇ.

Ἵνα δὲ καλῶς καταδειχθῇ ἡ τολμηρὰ διάνοια τοῦ ποιητοῦ, ἀρκεῖ νὰ εἰπωμεν, ὅτι καὶ Προμηθεὰ ἐπεχείρησε νὰ πραγματευθῇ καί, καθὼς φαίνεται, συνεχώνευσεν εἰς μίαν τραγωδίαν καὶ τὸν Προμηθεὰ δεσμώτην τοῦ Αἰσχύλου καὶ τὸν Προμηθεὰ λυόμενον. Ἰδιαίτερον δὲ δρᾶμα εἶναι καὶ ἡ Ἰώ. Ὁ δὲ Μινώταυρος (ἢ Μίνως) ἦτο τραγωδία παρεμφερῆς πρὸς τὸν Θησέα τοῦ Εὐριπίδου. Εἰς δὲ τὸν μῦθον τοῦ Ἡρακλέους ἀναφέρεται ἡ Ἀλκηστις, ὑπάρχουσι δὲ καὶ τεκμήρια, ἐξ ὧν εἰκάζομεν ὅτι ὁ Ἄττιος ἐποίησε καὶ τραγωδίαν, ἐν ᾗ παριστάνετο μὲν ὁ θάνατος καὶ ἡ ἀποθῆσις τοῦ Ἡρακλέους, μετεῖχον δὲ τοῦ δράματός καὶ τὰ τέκνα τοῦ ἥρωος, ὅπως ἐν τοῖς Ἡρακλείδαϊς τοῦ Εὐριπίδου.

Τοῦ δὲ Ἀμφιτρύωνος (ὑπερ δρᾶμα εἶναι ἴσως τὸ αὐτὸ πρὸς τοὺς Περσίδας) ἡ ὑπόθεσις δὲν εἶναι σαφής. Ἡ πιθανωτέρα εἰκασία εἶναι ὅτι τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος τραγωδίας θέμα ἦτο ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀμφιτρύωνος ἄλωσις τῆς Τάφου καὶ τὰ κατὰ τὴν Κομαιθῶ, τὴν προδοῦσαν τὸν πατέρα Πτερέλαον. Καὶ τῆς Ἀνδρομέδας τὴν σωτηρίαν ἐδραματούργησε μετὰ τὸν Λίδιον Ἀνδρόνικον καὶ τὸν Ἐννιον ὁ Ἄττιος. Ὁ ποιητὴς περιέγραφε πρῶτον λιμὸν· ὁ χρησμός ὁ κελεύσας νὰ προσενεχθῇ ὡς θῦμα ἐξιλαστήριον εἰς τοὺς θεοὺς ἡ θυγάτηρ τοῦ βασιλέως, διεγείρει τὴν ἀπελπισίαν καὶ τὴν ἀγανάκτησιν τῶν περὶ τὴν Ἀνδρομέδαν, ἀλλ' ὁ γαμβρὸς τοῦ βασιλέως, ἂν καὶ πανταχόθεν ἰκετευόμενος, δὲν ἀποφασίζει νὰ παλαίσῃ αὐτὸς πρὸς τὸ τέρας. Καταφθάνει τότε ἐλευθερωτὴς ὁ Περσεύς, πρὸς ὃν ὑπόσχεται μὲν τὴν θυγατέρα ὁ Κηφεύς, ἀλλ' ἀναι-

ρεῖ μετ' ὀλίγον τὴν ὑπάρχειν, ἐν ᾧ ἡ Ἀνδρομέδα ἐπιμένει νὰ γίνῃ σύζυγος τοῦ ἥρωος, ὅστις ἔσωσεν αὐτήν.

Ὁ Πέρσιος ὀνομάζει μὲν παίζων τὸν Ἀττίον Βρισατον, ὅπερ εἶναι τοῦ Διονύσου ἐπίθετον, ἀλλ' ὁ ποιητὴς εἶχε τῷ ὄντι Διονυσιακὸν τὸ πνεῦμα καὶ διὰ τοῦτο ὑποθέτομεν, ὅτι μετὰ πολλῆς ἀγάπης θὰ ἐξελατίνισε τὰς Βάκχας τοῦ Εὐριπίδου. Ἡ μετάφρασις δὲν ἠδύνατο μὲν νὰ ἀποδώσῃ ἐν πάσῃ τοῦ πρωτοτύπου τῇ λαμπρότητι τοὺς τεχνικωτάτους ῥυθμοὺς τῶν χορικῶν ᾠσμάτων, ἀλλ' οὐδ' ἐπεχείρησεν ἄλλως ὁ Ἀττίος νὰ παρακολουθήσῃ πιστῶς καὶ κατὰ πόδα τὸν Εὐριπίδην. Οἱ δὲ Στασιασταί (οἵτινες ἔχουσι καὶ δευτέραν ἐπιγραφὴν Tropaicum Liberi = Τρόπαιον τοῦ Διονύσου) εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διασκευὴ μεταγενεστέρου δράματος παριστάνοντος τὸν ἀγῶνα τοῦ Λυκούργου ἢ τινος ἄλλου ἀπίστου κατὰ τῆς θεολήπτου στρατιᾶς τοῦ Βάκχου. Ἐκ πάντων δὲ τῶν δραμάτων τοῦ Ἀττίου οὐδὲν ἔχει τόσῃν ὁμοιότητα πρὸς τὸν Ἀτρέα, τὸ ἔργον δηλαδὴ τῆς νεότητός του, ὅσῃν ὁ Τηρέως, ὃν τὸ πρῶτον παρέστησεν ὁ ποιητὴς ἐν ἡλικίᾳ ἐξήκοντα καὶ ἐπτὰ ἐτῶν. Ὁμοιάζει δὲ πρὸς τὸν Ἀτρέα ὁ Τηρέως τοῦλάχιστον κατὰ τὴν λύσιν. Οἱ δέκα καὶ ὀκτὼ σφζόμενοι στίχοι τοῦ Τηρέως δὲν εἶναι βεβαίως ικανοί, ὥστε ἐξ αὐτῶν ὁρμώμενοι νὰ φθάσωμεν εἰς ἀσφαλῆ συμπεράσματα περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῆς τεχνотροπίας καὶ τῆς ποιητικῆς διανοίας τοῦ Ἀττίου κατὰ τὸ διάστημα τοῦτο τῶν τεσσαράκοντα περίπου ἐτῶν. Παρέμεινε δὲ ὁ ποιητὴς σύμφωνος πρὸς ἑαυτὸν προσθέσας εἰς τὸ ὄραμα τῆς γεροντικῆς τοῦ ἡλικίας σπουδαῖον πολιτικὸν μέρος (τὸν ἀγῶνα δηλαδὴ κατὰ τῆς δεσποτείας τῶν τυράννων), οὗτινος τὴν ιδέαν ἴσως ἐνέπνευσαν εἰς αὐτὸν τῆς Σωφροσύνης τὰ νοήματα, ἅτινα ἐξετίθεντο ἐν τοῖς ὠραίοις χορικοῖς ᾠμασι τῆς πρωτοτύπου τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους.

Ἡ ἐξέτασις τῶν δραμάτων τοῦ Ἀττίου, ὧν αἱ ὑποθέσεις ἐλήφθησαν ἐξ ἐλληνικῶν μύθων, ἀποδεικνύει, ὅτι ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς ἔσχε μὲν κατὰ τὸ πλεῖστον ὡς παράδειγμα τὸν Σοφοκλέα, ἀλλ' ὅτι ἐμιμήθη κατὰ δεύτερον λόγον τὸν Εὐριπίδην, ἐν τισὶ δὲ τραγωδαίαις

καὶ τὸν Αἰσχύλον. Ἄλλ' ὑπάρχουσι καὶ πολλὰ ἐπιγραφαὶ καὶ ὑποθέσεις δραμάτων τοῦ Ἀττίου, αἵτινες ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὰ ἔργα ὅχι τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν, ἀλλ' ἄλλων δευτερευόντων καὶ μεταγενεστέρων. Εἶναι δὲ τέλος καὶ τινες τραγωδίαί, ὅχι ὀλίγαι, ὧν τὰ πρωτότυπα δὲν ἀνευρίσκονται ἐν τῷ ἑλληνικῷ δραματολογίῳ, τοῦλάχιστον ἐν τῷ νῦν εἰς ἡμᾶς γνωστῷ δραματολογίῳ. Ἐκ τούτων δὲ τῶν ἀγνώστου πρωτοτύπου δραμάτων πορίζομεθα πολὺ πλῆθος νέων προσώπων καὶ μύθων, περὶ ὧν ἄλλοθεν δὲν ἔχομεν εἰδήσιν. Παρατηρήθη μάλιστα σειρά ἑλη πατρωνυμικῶν ὀνομάτων, σπανίως μὲν ἀναφαινομένων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀττικῇ τραγωδίᾳ, οὐδέποτε δὲ πρὸ τοῦ Ἀττίου ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ. Τοῦτο δέ, ὅπως καὶ ἡ συστηματικὴ δραματούργησις μυθικῶν τινῶν κύκλων ὁλοκλήρων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, μαρτυρεῖ τὴν τάσιν, ἣν εἶχεν ὁ Ἀττίος τοῦ νὰ πραγματευῇται διαδοχικῶς καὶ κατὰ σειράν τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ νὰ παρίστανῃ τῆς εἰμαρμένης τὸ ἔργον ἐκτεινόμενον ἀδιαλείπτως ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν. Ἡ δὲ ἐπικράτησις τοῦ πολιτικοῦ στοιχείου, ἡ περιγραφή τῶν ἐμφυλίων ταραχῶν, ἡ ἀνάβρῃσις, ἡ πτώσις, ἡ παλινόρθωσις, ὁ φόνος τῶν βασιλέων καὶ τῶν τυράννων, ἡ τιμωρία τῶν παρανόμως ἰδιοποιουμένων τὴν ἀρχήν, συνάδει ἄριστα πρὸς τὴν ἱστορικὴν περίοδον τῶν Γράκων, τοῦ Μαρίου, τοῦ Σατουρνίνου, τοῦ Λιβίου Δρούσου καὶ τοῦ Σύλλα. Εἶναι ὀλίγα τὰ σφριζόμενα λείψανα τῶν δραμάτων τοῦ ποιητοῦ, ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ διακρίνωμεν ἐν αὐτοῖς τοὺς χαρακτῆρας τοῦ ὅφους του, ὅπως αὐτοὺς ὠρίζον οἱ παλαιοὶ κριτικοί, καθὼς καὶ τὴν πυρώδη αὐτοῦ διάνοιαν, τὴν δύναμιν, τὸ ἔξαρμα, τὸ ὕψος, τὴν πλήρη καὶ ἰσχυράν εὐφωνίαν, τὴν φλέβα τὴν Διονυσικὴν. Κατὰ τὸ λέγειν τοῦ Βιτρούβιου τόσον καλῶς ἀντενακλᾷτο εἰς τὰ ἔργα τοῦ Ἀττίου ὁ προσωπικὸς αὐτοῦ χαρακτήρ, ὥστε ἀναγινώσκων τις τὰ δράματα ἐνόμιζεν, ὅτι βλέπει τὸν ποιητὴν. Πρέπει ὅμως νὰ σημειωθῇ ὅτι παραδείγματα ἐκφράσεων ἐντόνων, παθητικῶν, πικρῶν ἢ τρυφερῶν, περιγραφῶν χρωματιστῶν, ἁσμάτων διαπύρων, εὐγενῶν καὶ ὑπερηφάνων ἢ ἀνδρικῶν σκέψεων, ὑπάρχουσιν οὐκ ὀλίγα καὶ ἐν τοῖς σφριζομένοις

ἀποσπάσμασιν. Ἐκεῖ δὲ διακρίνονται προσέτι καὶ τῶν προκατόχων τοῦ Ἀττίου αἱ ἀρεταί, ἃς καὶ αὐτὸς ἔχει, ἡ ἐνάργεια δηλαδὴ καὶ ἡ πλήρης χρῆσις τοῦ παλαιοῦ λεξιλογίου. Εἰς ταύτας ὅμως προσέθηκε καὶ ἄλλας ἀρετάς ὁ Ἀττιος, μάλιστα δὲ τὴν ἀρετὴν τοῦ νὰ ἀποδίδῃ παντοίας ἀποχρώσεις εἰς τὰς εἰκόνας του. Ἐπειτα, ἡ ῥητορικὴ εἶχεν ἤδη κάμῃ μεγάλας προόδους ὅχι μόνον ἐν τῷ πρακτικῷ βίῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ θεάτρῳ, διὰ τοῦτο δὲ ἔχει ὁ Ἀττιος περιόδους πλήρεις καὶ ἀδράς, ἀντιθέσεις καλῶς διαγεγραμμένας, παραλληλισμοὺς κανονικῶς μεμετρημένους, σύνδεσιν τεχνικὴν τῶν μερῶν τῆς φράσεως. Ζωηροτάτη δὲ ἦτο ἡ διαλεκτικὴ του καὶ ἐν τοῖς λόγοις καὶ ἐν ταῖς ἀποκρίσεσι καὶ τόσον ἀποτελεσματικὰ τὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τὰς συζητήσεις, ὥστε ὁ ποιητὴς ἐφαίνετο ὅτι ἐκ φύσεως εἶχε πλασθῇ δικηγόρος· ἀνεγνώριζεν ὅμως ὁ ἴδιος, ὅτι θὰ ἀπετύγχανεν, ἂν ἐπεδίδετο εἰς τοῦτο τὸ ἔργον, διότι δὲν εἶχε τὴν προσήκουσαν εἰς αὐτὸ ψυχικὴν ἀταραξίαν.

Οἱ διπλοὶ τίτλοι τῶν τραγωδιῶν τοῦ Ἀττίου δεικνύουσιν, ὅτι αἱ τραγωδαὶ ἐκείναι ἐδιδάχθησαν ὅχι ἅπαξ, ἀλλὰ κατ' ἐπανάληψιν. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Κικέρωνος τὰ δράματα τοῦ ποιητοῦ ἐθεωροῦντο κλασσικὰ καὶ ἐπεζητεῖτο ὑπὸ τοῦ κοινοῦ ἡ παράστασις τῶν, ἡρεσκον δὲ ταῦτα μάλιστα εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους τῶν πολιτῶν. Τοὺς λόγους τοῦ Εὐρυσάκου ὑπὲρ τοῦ ἐξορίστου Τελαμῶνος, τὸ ἐγκώμιον τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ὑπὲρ τῆς πολιτείας πράξεων του, τὰς κατὰ τῶν ἀγνωμόνων Ἀργείων μομφάς, οὔτινες ἄφινον ἐν τῇ φυγῇ τὸν εὐεργέτην, μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας μετεχειρίσθη ὁ περίφημος ὑποκριτὴς Αἰσώπος κατὰ τὴν ἐν ἔτει 697—57 γενομένην παράστασιν τοῦ δράματος ὡς διαδήλωσιν ὑπὲρ τοῦ ἐξορίστου Κικέρωνος. Κατὰ δὲ τὰ Ἀπολλώνια τοῦ ἔτους 710—44, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Καίσαρος, παρεστάθη ὁ Τηρεὺς. Οἱ Ἐπίγονοι καὶ μάλιστα ὁ Τηρεὺς (ὃν συχνότερον τῶν ἄλλων δραμάτων ἀναφέρει ὁ Κικέρων) περιεῖχον μέρη λίαν δημοφιλῆ, ἀλλὰ καὶ ὁ Φιλοκλήτης καὶ ὁ Οἰνόμαος καὶ ἡ Μήδεια καὶ ὁ Βροῦτος καὶ ἄλλα δράματα ἦσαν τότε εἰς πάντας γνωστὰ καὶ μέχρι δὲ τῶν

χρόνων τοῦ Σενέκα ὁ γόνιμος καὶ δυνατὸς σκηνικὸς ποιητὴς ἀπηλάττει μεγάλῃς φήμῃς καὶ πρὸ πάντων μεταξὺ τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες δὲν διέκειντο παντάπασιν ἐχθρικῶς πρὸς τὴν γραμματεῖαν τῆς ἐλευθέρας πολιτείας.

Κατὰ τοὺς πρὸ τοῦ Αὐγούστου χρόνους ὀλίγοι τραγικοὶ ποιηταὶ ὑπάρχουσι πλὴν τοῦ Ἀττίου. Ἡ γραμματεία εἶχε καταλάβῃ ἤδη ἔντιμον θέσιν ἐν τῇ ἀνωτέρᾳ κοινωνίᾳ τῶν Ῥωμαίων, ὥπως ὁριστικῶς ἀποδεικνύουσι καὶ ἡ κατάστασις καὶ ἡ προσωπικότης τῶν τραγικῶν, οὓς μέλλομεν νὰ καταλέξωμεν. Ὁ σύγχρονος λ. χ. ἀλλὰ κατὰ τινα ἔτη νεώτερος τοῦ Ἀττίου Γάιος Ἰούλιος Καῖσαρ Στράβων, κατήγετο ἐξ ἐπιφανεστάτου γένους, ἦτο δὲ κουρούλιος ἀγορανόμος, καθ' ὃ ἔτος ὑπάτευεν ὁ ἀδελφὸς του Λεύκιος Ἰούλιος Καῖσαρ (664—90)· εἶχε λοιπὸν γεννηθῇ μετὰ τὸ 634—120. Ἡ ἐν ἔτει 666 ἀντικανονικὴ ὑποψηφιότης του εἰς τὴν ὑπατείαν (ἦτο δὲ ἀντικανονικὴ διότι ὁ υποψήφιος μετεπορεύετο τὴν ὑπατείαν χωρὶς νὰ ἔχη ἄρξῃ πρότερον τὴν τοῦ πραίτωρος ἀρχὴν) ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς μακρὰς καὶ βιαίας συζητήσεις καὶ ἔριδας, κατὰ δὲ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἐθανατώθη καὶ αὐτὸς μετ' ἄλλων ὀλιγαρχικῶν ἐν ταῖς σφαγαῖς, αἷς ἐπανελθόντες ἐκ τῆς ἐξορίας διενήργησαν ὁ Μάριος καὶ ὁ Κίννας. Ἦτο δὲ ὁ ποιητὴς οὗτος καὶ ῥήτωρ καὶ δικηγόρος ἐκ τῶν πρώτων τῆς ἐποχῆς του, κατὰ δὲ τὸ βραχὺ μὲν, ἀλλὰ λαμπρὸν πολιτικόν του στάδιον ὑπῆρξεν ἐκ τῶν πρωταγωνιστῶν τοῦ κόμματος, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκεν, ὁ λόγος του ὅμως οὔτε μεγάλῃν δύναμιν εἶχεν οὔτε παθητικὸς ἦτο, ἀλλὰ διεκρίνετο διὰ τινα ἰδιοφυΐαν, πρὸς ἣν ἦτο πάντοτε συμφυὲς τὸ αἶσθημα τοῦ καλοῦ. Ἐγίνωσκε δηλαδὴ πάντοτε νὰ συγκρινᾷ τῶν σπουδαίων ὑποθέσεων τὴν σοβαρότητα διὰ τινος ἀνειμένης χάριτος καὶ νὰ προσδίδῃ εἰς τὰς πολιτικὰς συζητήσεις δραματικὴν γοητείαν χωρὶς νὰ παραβλάπτῃ διὰ τούτου τὴν εἰς ἐκείνας προσήκουσαν σεμνότητα. Ὡς σκηνικὸς δὲ ποιητὴς ἐθεωρεῖτο μὲν λόγου ἄξιός, ἀλλ' ἦτο εἰς τελείαν ἀντίθεσιν πρὸς τὸν Ἀτ-

τιον, ὅστις κατὰ τὰς συνόδους τοῦ συλλόγου τῶν ποιητῶν ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς ἐπιδεικτικῶς ἐπῆρετο διὰ τὰ δικαιώματά του καὶ ἐκαυχᾶτο λέγων, ὅτι ἦτο καὶ παλαιότερος καὶ ὑπέρτερος τοῦ εὐγενοῦς ἐρασιτέχνου, ὅστις ἦτο κατὰ πεντήκοντα περίπου ἔτη νεώτερός του. Ὡν δὲ ὁ Γάιος Ἰούλιος Καῖσαρ Στράβων ἄνθρωπος τοῦ κόσμου καὶ ἔχων λεπτὴν καὶ ἀριστοκρατικὴν φιλοκαλίαν, κατάρθωνε πάντοτε νὰ ἔχῃ ἀτάραχον τὸ πνεῦμα ἐν τῷ μέσῳ τῶν δεινῶν τρικυμιῶν τῆς ἐποχῆς του, φαίνεται δὲ ὅτι καὶ τῶν τραγωιδιῶν του ὁ τόνος ἦτο ἥπιος καὶ μέτριος, λεπτότερος δὲ καὶ μᾶλλον κατεσταλμένος ἢ βίαιος, ὑψηλὸς καὶ δυνατός, Ὅπως δὲ ὁ Τερέντιος εἶχε δώσῃ μεγαλητέραν εὐκαμψίαν εἰς τὴν κωμωδίαν ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν Πλάυτον, οὕτω καὶ ὁ Ἰούλιος (οὕτως ὠνομάζετο συνήθως ὁ Καῖσαρ Στράβων ὡς συγγραφεύς) ἐχαλάρωσε τὸ αὐστηρὸν μέτωπον τῆς τραγικῆς μούσης καὶ προσέδωκεν εἰς αὐτὴν φυσικώτερον χαρακτῆρα καὶ σχῆμα ὀλιγώτερον ἄκαμpton. Τρεῖς δὲ μόνον ἐπιγραφὰς δραμάτων του γινώσκωμεν, ἐκ τούτων δὲ ἡ μὲν ἐπιγραφὴ Τέκμησσα (τὸ ὄνομα τοῦτο οἱ πρὸ αὐτοῦ ποιηταὶ ἔγραφον Tecumesa, πρῶτος δ' αὐτὸς ἔγραψε κατὰ τὸν ἐλληνικὸν τρόπον Tecmesa καὶ παρήγγειλεν οὕτω νὰ προφέρηται καὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἢ λέξις) κάμνει φανερόν, ὅτι ὁ Ἰούλιος κατέστησε τὴν γυναῖκα ἡρωίδα τοῦ δράματος, ἐν ᾧ ὁ Σοφοκλῆς καὶ οἱ πρὸ τοῦ Ἰουλίου τὸν αὐτὸν μῦθον πραγματευθέντες Ῥωμαῖοι εἶχον τὸν Αἰάντα ὡς ἥρωα, ὡς ἐκ τούτου δὲ φαίνεται ὅτι καὶ τὸ ὅλον δράμα εἶχε τὸ αἰσθημα τῆς συγκινήσεως καὶ τοῦ ἔρωτος ἰσχυρότερον τῶν ἡρωικῶν καὶ ὑψηλῶν αἰσθημάτων, ἅτινα ἐπικρατοῦσιν ἐν τοῖς ὁμοίσις δράμασι τῶν ἄλλων ποιητῶν. Ὁ δὲ Τεύθρας ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατὸν νὰ εἰκάσωμεν, ὁμοίᾳζε πρὸς τὰ μεταγενέστερα δράματα. Ὁ Τήλεφος ἀποδημήσας πρὸς ἀναζήτησιν τῆς ἀγνωσμένης μητρὸς του φθάνει εἰς τὴν Μυσίαν, ἧς ὁ βασιλεὺς Τεύθρας εὐεργετηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, ὑπόσχεται νὰ τῷ δώσῃ σύζυγον τὴν θετὴν αὐτοῦ θυγατέρα Αὐγῇν. Ἀλλ' ἡ Αὐγὴ ἦτο ἡ μήτηρ του, ἡγνοεῖ δὲ καὶ αὐτὴ τὸ πρᾶγμα. Κατὰ δὲ τὴν νύκτα τοῦ γάμου ἐν ᾧ ζητεῖ νὰ θα-

νατώση διὰ ξίφους τὸν εἰς αὐτὴν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐπιβαλλόμενον νυμφίον, ὀρθοῦται αἰφνης δράκων μεταξὺ αὐτῆς καὶ ἐκείνου καὶ τοὺς διαχωρίζει. Ἡ Αὐγὴ ἀπορρίπτει τὸ ξίφος καὶ ὁμολογεῖ τὴν πρόθεσίν της. Ὁ Τήλεφος ἀρπάζει αὐτὸ καὶ ὁρμᾷ κατὰ τῆς γυναικός, ἣτις ἀνελπισ ἐπικαλεῖται τὴν βοήθειαν τοῦ Ἡρακλέους, ἐξ οὗ εἶχε γεννήσῃ τὸν Τήλεφον. Τότε ὁ υἱὸς ἀναγνωρίζει τὴν μητέρα καὶ ἄγει αὐτὴν μεθ' ἑαυτοῦ εἰς τὴν πατρίδα. Ἡ ὁμοιότης τοῦ δράματος τούτου πρὸς τὴν Ἀταλάντην τοῦ Πακουδίου εἶναι προφανής. Ἡ δὲ τρίτη τραγωδία τοῦ Ἰουλίου παρίστανε τὴν φυγὴν τοῦ Ἀδράστου καὶ τὰς ἄλλας αὐτοῦ περιπετείας. Καὶ ἡ τεχνικὴ τῶν στίχων κατασκευὴ (τρεῖς δὲ ἐσώθησαν ἐν ὧ) καὶ τῆς λέξεως ὁ χαρακτήρ, ἀνταποκρίνονται κάλλιστα πρὸς τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐποιήθη τὸ δράμα, ἡ δὲ πρὸς ἐλληνισμὸν τάσις εἶναι καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐλαχίστοις λειψάνοις, ἅτινα ἔχομεν, καταφανής.

Πραγματικώτερον δὲ χαρακτήρα εἶχεν ἡδὴ δώση εἰς τὴν τραγωδίαν ὁ Γάιος Τίτιος, ἐκ τῆς τάξεως τῶν ἱππέων, ὅστις ἦτο καὶ πολιτικὸς ῥήτωρ πεφημισμένος. Ἐν ἔτει 593—161, νεώτατος ἀκόμη, εἶχε συνηγορήσῃ ὑπὲρ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ νόμου τοῦ Φαννίου κατὰ τῆς πολυτελείας. Περιέγραφε δὲ μετὰ δυνάμεως καὶ βαιότητος πολλῆς τὰ ἀναιδῆ τεχνάσματα, δι' ὧν διεστρέφοντο αἱ πολιτικαὶ δίκαι, ἡ δὲ τέχνη του ἡ περιγραφικὴ εἶναι ἀνταξία κωμικοῦ ἢ σατιρικοῦ ποιητοῦ. Ἐχει δὲ ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν ἀρετὴν τοῦ ἐκθέτειν τὰ πράγματα, ἐναργῶς μὲν, ἀλλὰ μετὰ μέτρου, ἣτις ἐπηγεῖτο καὶ ἐν ταῖς δημηγορίαις τοῦ Ἰουλίου. Δὲν εἶχε μὲν λάβῃ καὶ ὁ Τίτιος τὴν κυρίως λεγομένην σχολικὴν παιδείου, ἀλλ' ὅμως ἦτο ἀνὴρ εὐφυῆς, ἐπῆρχοντο δὲ αὐτομάτως εἰς αὐτὸν ὁμιλοῦντα αἱ παρονομασίαι, τὰ φαιδρὰ διηγήματα καὶ αἱ εὐφυολογίαι· ὥστε ἀτυτικὸν ἄλλας ἤρτυε πάντοτε τὸν λόγον του. Αἱ δὲ ἀρεταὶ αὗται ἀνεφαίνοντο καὶ ἐν ταῖς τραγωδίαις του, ἐξ ὧν οὐδὲν ἄλλο σφύζεται ἢ μία ἐπιγραφὴ Πρωτεσίλαος. Γίνεται λοιπὸν ἐντεῦθεν φανερόν, ὅτι καὶ ὁ Τίτιος, ὅπως καὶ ὁ Ἰούλιος, ἐπλησίαζε πρὸς τὸν τόγον τῆς κωμωδίας καὶ καθίσταται εὐεξήγητον, πῶς ὁ σύγχρονος

αὐτοῦ Ἀφράνιος ἐλάμβανεν ὡς παράδειγμα συνθέσεως παρὰ τὴν λεπτότητα τοῦ λόγου τοῦ Τερεντίου, τὸν διάλογον τοῦ Τιτίου. Τούναντίον δὲ πάλιν ἔλεγον περὶ τοῦ Τερεντίου οἱ ἀκριβολογούντες κριτικοί, ὅτι, δηλαδὴ διέκρινον ἐνιαχοῦ τῶν κωμωδιῶν του, ὅπου τὸ πρᾶγμα εἶχε τὸν τόπον του, τὸ ἄκρον τοῦ τραγικοῦ κοθόρνου. Ἄλλως ὅμως ἢ ἀνάμιξις τῶν ἰδιαιτέρων ἀποχρώσεων ἐκάστου ἐκ τῶν δύο δραματικῶν γενῶν ἐθεωρεῖτο ἐλαττωματική. Περὶ δὲ τὰ τέλη τῆς ἐλευθέρας πολιτείας ἢ τραγικῇ ποιήσιν, ἂν καὶ ἦτο πάντοτε ἀρεστὴ εἰς τὸ κοινόν, ἀπώλεσεν ὅμως κατὰ παράδοξον τρόπον τὴν δημιουργικὴν αὐτῆς δύναμιν, περιωρίζοντο δὲ οἱ ἄνθρωποι εἰς ἀναπαράστασις τῶν παλαιότερων τραγωδιῶν. Τὰ δραματικὰ γυμνάσματα τοῦ Κοῖντου Τυλλίου Κικέρωνος, ἀδελφοῦ τοῦ ῥήτορος, εἶναι ἀνάξια λόγου καὶ τὰ ἀναφερόμεν μόνον, ἵνα χαρακτηρίσωμεν καὶ τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴν ἐποχὴν του. Ὁ ἐρασιτέχνης οὗτος, ἄκρος θαυμαστής τοῦ Σοφοκλέους ἐκ νεότητός του, ὁμολογεῖ ὁ ἴδιος, ὅτι ὑπαρχος ὢν τοῦ Καίσαρος ἐν Γαλατίᾳ καὶ ἐν Βρεττανίᾳ (700—54) μετέφρασεν ἐν διαστήματι δεκαεξ ἡμερῶν τέσσαρας τραγωδίας τοῦ Σοφοκλέους, ἐν αἷς τὴν Ἡλέκτραν, ἣν εἶχεν ἤδη διασκευάσῃ ὁ Ἀτίλιος, καὶ ἴσως τὸν Τρωϊλον. Ὀλίγον δὲ χρόνον πρότερον, κατὰ τὸν αὐγουστον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, εἶχε μεταφράσῃ δύο ἄλλα δράματα τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ, δι' ὧν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἤθελε νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν γραμματείαν τὸ σατιρικὸν δράμα τῶν Ἀθηναίων, ἵνα χρησιμεύῃ ἴσως ὡς ἐξόδιον τῆς τραγωδίας ἀντὶ τῶν μίμων. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ προσέλευσις τοῦ Διονύσου πρὸς τὸν Ἀπτικὸν ἀγρότην Ἰκάριον καὶ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ, παρέσχε τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἡριγόνης. Οἱ δὲ Σύνδειπνοι (Comninae) παρίστανον συνευωχουμένους τοὺς εἰς τὴν Τροίαν πλέοντας Ἀχαιοὺς ἥρωας ἐν Τενέδῳ. Ἡ εὐωχία εἶχε κακὸν τέλος, ἡγείρετο δὲ μεγάλη φιλονικία ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως, ὅστις δὲν εἶχεν ἐγκαίρως προσκληθῇ εἰς τὸ συμπόσιον. Ἡ προσπάθεια λοιπὸν τοῦ Κοῖντου Κικέρωνος, ὅστις διεκρίνετο μόνον ὡς πρὸς τὴν καταπληκτικὴν ταχύτητα τῆς ἐργασίας, δὲν ἔτυχεν ἐγκρίσεως

οὐδὲ παρὰ τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ ὡς ποιητῆς ἐπόνθησε ματαίως. Καὶ ὁ Καῖσαρ, ὁ δικτάτωρ, ἡγάπα κατὰ πολὺ τὸν Σοφοκλέα καὶ κατὰ τὴν νεότητά του ἔγραψεν Οἰδίποδα κατὰ μίμησιν βεβαίως τοῦ ἑμωνύμου δράματος τοῦ Ἑλλήνος ποιητοῦ. Εἶναι δὲ περιέργον, ὅτι πρὸ αὐτοῦ οὐδεὶς ῥωμαῖος ποιητῆς εἶχε δραματουργήσῃ τὰ κατὰ τὸν Οἰδίποδα. Τὸ δράμα τοῦ Καίσαρος ἔμεινεν ἀνέκδοτον, μετὰ δὲ τὸν θάνατόν του εὐρέθη μεταξὺ τῶν ἐγγράφων του, ἀλλ' ὁ Ὀκτάβιος δὲν ἐπέτρεψε νὰ δημοσιευθῇ.

Γ'. ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟΝ ΔΡΑΜΑ ΤΩΝ ΡΩΜΑΙΩΝ.
(*Fabula prae-textata*)

Περὶ τὴν Πραιτέσταν ἦτοι τὸ ἱστορικὸν ἢ ἐθνικὸν τῶν Ῥωμαίων δράμα, ὅπερ ἐδημιούργησε μὲν ὁ Ναίβιος, ἐξηκολούθησε δὲ ὁ Ἑννιος, ἡσχολήθησαν πολλοὶ ἐκ τῶν μετὰ τὸν Ἑννιον ποιητῶν, ἀλλὰ τὰ ἔργα ὅμως αὐτῶν εἶναι κατὰ πολὺ ὀλιγώτερα τοῦ πλήθους τῶν ἐλληνιζόντων δραμάτων καὶ τῶν ὀλίγων δ' ἐκείνων ἔργων σπάνιά τινα λείψανα περισώθησαν μέχρις ἡμῶν. Καὶ εἶναι μὲν πιθανώτερον ὅτι ὀλιγοστά ὑπῆρξαν τὰ προϊόντα τῆς Πραιτέστας δι' ἑλλειψιν εὐρέσεως καὶ γονιμότητος, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι καὶ ἄλλα τοῦ εἶδους τούτου δράματα ἄξια λόγου παρήχθησαν, ἅτινα ἐξηφάνισεν ὁ χρόνος. Ἡ παρὰ τῷ Τίτῳ Λιβίῳ ἀφήγησις τῆς ἀλώσεως τῶν Βηίων (358—396) ἔχει τοιοῦτον τόνον καὶ τοιαύτην χροιάν, ὥστε μετὰ λόγου δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν ὅτι ἐξ ἅπαντος ἐπεισόδιόν τι τῆς πολιορκίας ἐκείνης θὰ εἶχε δραματουργηθῇ. Κατὰ τινα θυσίαν ὁ ἱεροσκόπος εἶχε προείπῃ πρὸς τὸν βασιλέα τῶν Βηιεντανῶν, ὅτι ἐκεῖνος ἔμελλε νὰ νικήσῃ, ὅστις ἤθελεν ἀποκόψῃ τὰ σπλάγχνα τοῦ ἱερείου. Τὸν λόγον τοῦτον ἤκουσαν οἱ Ῥωμαῖοι, οἵτινες πολιορκοῦντες τὴν πόλιν εὐρίσκοντο ἔντινι ὑπονόμῳ ὀρύγματι, αἶφνης δὲ ἔνοπλοι ἄνδρες ἀναδύονται ἀπὸ τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς καὶ καταλαμβάνουσι τὸν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως ναὸν τῆς Ἥρας,

συγχρόνως δὲ γίνεται ἔφοδος κατὰ τῶν τειχῶν καὶ τῶν πυλῶν. Ὅμιλος νέων πολεμιστῶν λογάδων καὶ λευκὰ ἱμάτια ἐνδεδυμένων σπεύδει πρὸς τὸ εἶδωλον τῆς θεᾶς, ἵνα τὸ μετακομίσῃ εἰς τὴν Ῥώμην καὶ ἐπειδὴ τις ἀπέτεινε πρὸς αὐτὸ τὸ ἐρώτημα, ἂν θέλῃ νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Ῥώμην, ἡ θεὰ κατένευσε, καθὼς ἔλεγεν ὁ μῦθος, ἥ καὶ ἀπήγγειλεν εὐκρινῶς τὸ ναί.

Ὁ Οὐάβρων κῆνυει ἐν παρόδῳ λόγον περὶ τινος τογάτας πραιτέτας, ἥτις παρίστανε κατὰ τινὰ μῦθον τὴν ἀρχὴν τῶν ἐνιαυσίων θυσιῶν, ἃς ἐτέλουν αἱ γυναῖκες τῇ 7 ἰουλίου πρὸς τιμὴν τῆς Ἡρας τῆς Καπρατίνης. Τὸ δράμα τοῦτο, κατὰ τὸν Οὐάβρων, ἐδιδάχθη ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τινὰ τοιαύτην θυσίαν κατὰ τὰ Ἀπολλώνια, ἧτοι κατὰ τὴν 13 τοῦ αὐτοῦ μηνός. Ὁ δὲ μῦθος, ἐξ οὗ ἐλήφθη τοῦ δράματος ἡ ὑπόθεσις, ἔχει τι τὸ ἀστεῖον καὶ πλησιάζει πρὸς τὴν κωμωδίαν. Ἡ εἰσβολὴ τῶν Γαλατῶν εἶχεν ἀποκρουσθῇ ὑπὸ τοῦ Καμίλλου, ἀλλ' οἱ περίοικοι Λατίνοι ὠφελούμενοι ἐκ τῆς εὐκαιρίας θέλουσι νὰ προσβάλωσι καὶ πάλιν τὴν Ῥωμαϊκὴν δύναμιν. Ἐκλέγουσι λοιπὸν δικτάτωρα Λίβιον Ποστούμιον τὸν ἐκ Φιδηνῶν, συναθροίζουσι στρατὸν καὶ χωροῦσιν ἕως ὑπὸ τὰ τεῖχη τῆς πόλεως. Ὁ κῆρυξ ἀγγέλλει πρὸς τοὺς Ῥωμαίους, ὅτι ὀφείλουσι νὰ καταστήσωσι στεγνωτέρους τοὺς δεσμούς τοὺς συνάπτοντας αὐτοὺς πρὸς τοὺς Λατίνους πέμποντες πρὸς αὐτοὺς παρθένους ἐλευθέρας ὡς γυναῖκας¹⁾, ἄλλως ἡ πόλις των ἤθελε κατασκαφῇ, μόνον δὲ ὑπὸ τὸν ὅρον ἐκεῖνον εἰρήνη καὶ φιλία θὰ ἐκράτουν μετὰ τῶν Ῥωμαίων καὶ Λατίνων, ὅπως καὶ προτοῦ. Συνέρχεται ἡ σύγκλητος, συσκέπτεται, ἀλλὰ δὲν ἠξεύρει τί νὰ ἀποφασίσῃ, ὅτε δούλη τις ὀνομαζομένη Τουτούλα ἡ Φιλωτίς, προτείνει νὰ πορευθῇ αὐτὴ πρὸς τοὺς πολεμίους μετὰ τῶν καλλίστων θεραπαινίδων καὶ νὰ προσποιηθῶσι πᾶσαι, ὅτι εἶναι αἱ δέσποιναί των. Κοσμοῦνται λοιπὸν ὡς νύμφαι εὐγενεῖς μετὰ λαμπρῶν ἐσθήτων καὶ

¹⁾ Ὁ συγγραφεὺς λέγει *alle ihre Matronen und Jungfrauen ihnen ausliefern*, ἀλλ' ὑποθέτομεν, ὅτι ἔχει παρανοηθῇ ἡ φράσις τοῦ Πλουτάρχου (β. Καμῖλ. 33) «*παρθένους ἐλευθέρας γυναῖκας*» δηλ. παρθένους ἐλευθέρας ὡς γυναῖκας. Σ. Μ.

χρυσοῦ καὶ βαδίζουσι πρὸς τὸ στρατόπεδον τῶν Λατίνων συνοδευόμενοι ὑπὸ τῶν ὀλοφυρομένων πατέρων. Ὁ δικτάτωρ διαμοιράζει πρὸς τοὺς Λατίνους τὰς Ῥωμαίας, αἵτινες προφασίζόμεναι, ὅτι ἦτο ἑορτάσιμος ἡ ἡμέρα, ἐξαναγκάζουσι τοὺς ἄνδρας νὰ πῶσι πολὺν οἶνον, μετ' οὗ δὲ πολὺ, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, κυριεύονται ἐκεῖνοι ὑπὸ τῆς μέθης καὶ τοῦ ὕπνου. Αἱ δοῦλαι ἀρπάζουσι τὰ ἐγχειρίδια, ἡ δὲ Τουτούλα ἀναβᾷσα ἐπὶ μιᾶς ἐκεῖ που πλησίον ὑπαρχούσης ἀγριοσυκῆς (*carpitivus*), ὑψώνει πυρσόν, ὅστις ἦτο τὸ συμπεφωνημένον σύνθημα πρὸς τοὺς ἄρχοντας τῶν Ῥωμαίων. Οἱ Ῥωμαῖοι ἐπιπίπτουσιν ὡς κεραυνὸς κατὰ τῶν ἀναισθήτων πολεμίων καὶ εὐχερῶς διαφθείρουσι τοὺς πλείστους. Εἰς ἀμοιβὴν τοῦ μεγάλου τούτου κατορθώματος, ἡ σύγκλητος ἀπηλευθέρωσε πάσας τὰς δούλας, ὥρισε πρὸς αὐτὰς προίκα ἀπὸ τοῦ δημοσίου καὶ ἀνέγραψεν εἰς τὸ ἑορτολόγιον τὴν 7 ἰουλίου, ἡμέραν τοῦ κατορθώματος, ὑπὸ τὸ ὄνομα Νῶναι καπρατῖναι. Κατὰ δὲ τὴν ἑορτὴν ταύτην παρετίθετο συμπόσιον εἰς τοὺς δούλους καὶ διὰ διαφορῶν σχωμμάτων ἀνεκάλουν κατ' ἔτος τὴν μνήμην τοῦ γεγονότος ἐκείνου.

Καθ' ὅσον ἡξεύρομεν, ὁ Πακούβιος μίαν ἔγραψε πραιτέξαν, τὸν Παῦλον, πρὸς τιμὴν τοῦ ὑπάτου Λευκίου Αἰμιλίου Παύλου νικήσαντος ἐν Πύδνᾳ Περσέα τὸν βασιλέα τῆς Μακεδονίας. Αἱ ζωγραφαὶ περιγραφαὶ καὶ αἱ δραματικαὶ σκηναί, ἃς ἀναγινώσκομεν παρὰ τῷ Τίτῳ Λιδίῳ καὶ τῷ Πλουτάρχῳ, φαίνονται ὡς ἀπηχήσεις τῆς ὁρμῆς καὶ τῆς φαντασίας τοῦ ποιητοῦ. Τῷ ὄντι δὲ πρέπει τις νὰ ἀνατρέξῃ εἰς τοὺς δύο ἐκείνους ιστορικούς, ἃν θέλῃ νὰ λάβῃ ἔννοιαν τῆς ἀφθονίας τῶν σκηνῶν, ἃς ἐνέπνευσαν εἰς τὸν Πακούβιον τοῦ Παύλου Αἰμιλίου τὰ κατορθώματα, διότι οἱ τέσσαρες περισωθέντες στίχοι τοῦ δράματος οὐδὲ πρὸς καθορισμὸν τῆς ὑποθέσεως ἀρκοῦσιν. Ἐκτός δὲ τῶν δύο κυριωτάτων προσώπων, ὧν οἱ χαρακτηριστὲρες ἀπετέλουν σημαντικὴν πρὸς ἀλλήλους ἀντίθεσιν, θὰ παρέστησεν ὁ Πακούβιος ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ τὸν Σκηπίωνα τὸν Νασικῶν καὶ τὸν πεφιλημένον τοῦ ὑπάτου υἱόν, τὸν Σκηπίωνα, τὸν μέλ-

λοντα Ἀφρικανόν. Οἱ ἱστορικοὶ περιγράφουσι κατὰ τρόπον ἐκπληκτικὸν τὴν συνάντησιν τῶν δύο ἀντιπάλων μετὰ τὴν μάχην, ἡ ἀξιωματημιόνοτος δ' ἐκείνη συνέντευξις παρεῖχε καὶ εἰς τὸν ποιητὴν πλουσιωτάτην ὕλην πρὸς ἔκφρασιν σεμνῶν καὶ ὑψηλῶν νοημάτων. Θὰ ἐκιδάχθῃ δὲ ἴσως τὸ δρᾶμα κατὰ τοὺς ἀγῶνας τοὺς τελεσθέντας ἐπὶ τῷ θριάμβῳ τοῦ Παύλου Αἰμιλίου (περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 586-168), ἂν μὴ κατὰ τοὺς ἐπικηδεῖους αὐτοῦ ἀγῶνας (594-160).

Τὸν Βροῦτον τοῦ Ἀπτίου διέπνεεν ἀναντιρρήτως δημοκρατικὸν φρόνημα, ἀπὸ τούτου δὲ τοῦ δράματος φαίνεται ὅτι ἐδανείσθη ὁ Ὀβίδιος τοὺς κυρίους χαρακτῆρας τῆς ὥραιας ἀφηγήσεως, ἐν ᾗ ἐξιστορεῖ τὰ κατὰ τὴν ἔξωσιν τῶν Ταρχυνίων. Ἐσώθησαν οἱ ἱαμβικοὶ στίχοι, δι' ὧν διηγεῖται ὁ βασιλεὺς πρὸς τὸν μάντιν τὴν ὀπτασίαν, ἣν εἶδε κατὰ τὴν νύκτα, ὁ δὲ μάντις διὰ σεμνοτάτων πάλιν τετραμέτρων συμβουλεύει αὐτὸν νὰ προφυλάσσῃται ἀπὸ τοῦ ἀνδρὸς τοῦ νομιζομένου μωροῦ καὶ ἀναγνωρίζει ὅτι αἱ διαταράξεις τῆς τροχιάς τοῦ ἡλίου εἶναι φανερὸν σημεῖον ἐπικειμένης ἐπαναστάσεως. Εἰς μόνον στίχος ἐσώθη ἐκ τοῦ λόγου, ἐν ᾧ ἡ Λουκρητία ἐφανέρωνεν εἰς τοὺς οἰκείους τὴν αἰσχροὴν ἐπιβουλήν τοῦ Ἀρόντα. Ἐχομεν τέλος λείψανα μιᾶς μεγάλης πολιτικῆς συζητήσεως περὶ τῆς διοργανώσεως τῆς πολιτείας, ἣτοι περὶ τῆς συστάσεως τοῦ θεσμοῦ τῶν ὑπάτων. Ὁ Ἀπτίος ἦτο στενὸς φίλος τοῦ Δεκίμου Ἰουνίου Βρούτου, ὑπάτου ἐν ἔτει 616—138 καὶ μετὰ δύο ἔτη ἰδρύσαντος τὸν ναὸν τοῦ Ἄρεως ἀπὸ τῶν λαφύρων τοῦ Λυσιτανικοῦ πολέμου, τὸ δὲ δρᾶμα, ὅπερ ἐξύμνει τὸν προπάτορά του, εἶχεν ἴσως προορισθῇ διὰ τοὺς ἀγῶνας, οἵτινες ἔμελλον νὰ τελεσθῶσιν ἐπὶ τῇ καθιερώσει τοῦ νεοκτίστου ναοῦ.

Ὁ Δέκιος (ἢ Αἰνεάδαϊ) παρέιχεν ἐπίσης ἐθνικὸν ἐνδιαφέρον μέγιστον, δυνάμεθα δὲ πάλιν ἐκ τῶν ἱστορουμένων ὑπὸ τοῦ Τίτου Λιβίου νὰ κρίνωμεν περὶ τῶν λαμπροτέρων μερῶν τούτου τοῦ δράματος. Ἦρχιζε τὸ δρᾶμα πρὸ τῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου ἐν τῷ ἐν Σεντίναῳ ῥωμαϊκῷ στρατοπέδῳ (409—345). Κατὰ τὰς πληροφορίας ἐνὸς κατασκόπου, τὰ πάντα ἐφαίνοντο ἀκόμη ἡσυχὰ καὶ ἡρε-

μα, ὅτε αἰφνης αὐτόμολός τις ἐκ τῶν πολεμίων ἀνακριθεὶς ὑπὸ τοῦ ὑπάτου, ἀναφέρει, ὅτι οἱ Σαυνῖται συνεννοηθέντες πρὸς τοὺς Γαλάτας εἶχον ἀποφασίση νὰ συνάψωσι μάχην. Ἐν τῷ πολεμικῷ συμβουλίῳ ὁ Φάβιος ἐπινέμει τὰς ἀρχηγίας τοῦ στρατεύματος καὶ διορίζει τὸν συνύπατον Δέκιον ἡγεμόνα τοῦ ἀριστεροῦ κέρατος κατὰ ἀντικρὺ τῶν Γαλατῶν. Ὁ Δέκιος προστάσσεται «νὰ ἀποπλῦνῃ διὰ τοῦ αἵματος τῶν πολεμίων τὸ χυθὲν πάτριον αἷμα». Τελεῖται θυσία καὶ ὁ ποντίφηξ ἱκετεύει τοὺς θεοὺς νὰ γίνωσι λυσιτελεῖς πρὸς τὸν δῆμον τῶν Ῥωμαίων οἱ παρατηρηθέντες ἐμφαντικοὶ οἰωνοί. Ὁ Φάβιος, συνετὸς ὢν, ἀναβάλλει τὸ πολεμικὸν ἔργον καὶ περιορίζεται εἰς τὴν ἄμυναν, ὡς ἐκ τούτου δὲ ἐπέρχεται φιλονικία μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ ὀρμητικοῦ Δεκίου· ὁ Φάβιος προβάλλει τὴν μεγάλην του ἐμπειρίαν, ὁ Δέκιος διατείνεται ὅτι ἡ ἀναβολὴ καὶ οἱ δισταγμοὶ ἐκνευρίζουσι καὶ τοὺς ἀνδρειοτάτους τῶν ἀνδρῶν. Προχωροῦσιν οἱ Γαλάται ψάλλοντες ἐμβατήριον ᾠσμα, ἀναπαιστικὸν δηλαδὴ *canticum*, ὅπερ ἐνεποῖει τρομερὰν ἐντύπωσιν. Ἡ μάχη, ἣν ἀφηγεῖται αὐτόπτης μάρτυς, συνάπτεται μετὰ ῥαγίδος «ὑπὸ τῆς βοῆς καὶ τοῦ στόνου ἀντηχεῖ τῶν οὐρανίων θεῶν τὸ ἱερὸν ἐνδιαίτημα». Οἱ Ῥωμαῖοι ἀπειλοῦνται ὑπὸ δεινοτάτου ὀλέθρου. Μάτην ὁ Δέκιος ὁρμᾷ πρὸ τοῦ στρατεύματος καὶ ἐπιθαρρύνει τοὺς Ῥωμαίους· οἱ στρατιῶται τρέπονται εἰς φυγὴν. Τότε παρέρχεται αὐτὸς ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ ἀγγέλλει τὴν πρόθεσίν του τοῦ νὰ μιμηθῇ τὸν πατέρα του καὶ νὰ καθοσιώσῃ ἑαυτὸν εἰς τοὺς καταχθονίους θεοὺς ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Ἀφ' οὗ λοιπὸν πρότερον ἐκάλεσε τὸν ποντίφικα νὰ ὑπαγορεύσῃ εἰς αὐτὸν τὸν τύπον τῆς καθοσιώσεως, ῥίπτεται εἰς τὸ μέσον τῶν πολεμίων καὶ παραδίδεται ἐκουσίως εἰς τὴν σφαγὴν. Παραχρῆμα ἡ τύχη μετετρέπη καὶ ἐκυριεύθη ἐξ ἐφόδου τῶν Σαυνιτῶν τὸ στρατόπεδον. Κατὰ τὴν λύσιν τοῦ δράματος, οἱ Ῥωμαῖοι ἐκῆδουν μετὰ μεγάλης τιμῆς τὸν Δέκιον. Ἡ δευτέρα ἐπιγραφὴ τῆς πραιτέξτας, Αἰνεᾷ δ α ι, καθιστᾷ πιθανὴν τὴν γνώμην, ὅτι ὁ γενάρχης τῶν Ῥωμαίων Αἰνείας παρίστατο ὡς

ἐν ὀπτασίᾳ εἰς τὸν Δέκιον καὶ ἐπεθάρρυνεν αὐτὸν εἰς τὸ ἡρωϊκόν του τόλμημα.

Ἡ ματαιοδοξία μᾶλλον ἢ ἡ Μοῦσα ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Λεύκιον Κορνήλιον Βάλβον τὴν πραιτέξαν τὴν ἐπιγραφομένην Πορείαν (Iter). Ὁ Βάλβος εἶχεν ἐπιφορτισθῇ παρὰ τοῦ Καίσαρος, οὗ ἦτο ἐνθερμος ὀπαδός, νὰ προβῇ κατὰ τὴν ἔκρηξιν τοῦ ἐμφυλίου πολέμου (705—49) εἰς διαπραγματεύσεις πρὸς τὸν ὑπατον Λεύκιον Κορνήλιον Λέντλον, ὅστις μετ' ἄλλων ὀλιγαρχικῶν εἶχε καταλίπη τὴν Ῥώμην καὶ νὰ πείσῃ αὐτὸν νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πόλιν. Ὁ Βάλβος παρηκολούθησε μέχρι τοῦ Δυρραχίου τὸν Λέντλον, ἀλλ', ἂν καὶ συνωμίλησε πολλάκις μετ' αὐτοῦ, δὲν κατώρθωσε νὰ φθάσῃ εἰς τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν. Τὴν διπλωματικὴν λοιπὸν ταύτην ἀποτυχίαν ἠθέλησε νὰ δραματολογήσῃ καὶ παρέστησε τὸ δρᾶμα ἐν Γαδείροις, τῇ ἰδιαιτέρᾳ πατρίδι του, κατὰ τινα ἐορτὴν, ἣς εἶχεν αὐτὸς τὴν προεδρείαν. Τὸ δρᾶμα καὶ μάλιστα οἱ ἐν αὐτῷ περιεχόμενοι πατριωτικοὶ λόγοι συνεκίνησαν μέχρι δακρύων μόνον τὸν συγγραφέα.

ΓΕΝΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.

Ἡ ῥωμαϊκὴ τραγωδία ἀκολουθεῖ εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τοὺς αὐτοὺς τῆς συνθέσεως κανόνας, οὓς καὶ ἡ κωμωδία, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν αὐτὴν μέθοδον ἐν τῇ διασκευῇ τῶν ἐλληνικῶν προτύπων. Ἀλλοτε μὲν δηλαδὴ αἱ ῥωμαϊκαὶ τραγωδαὶ εἶναι πισταὶ μεταφράσεις τῶν ἐλληνικῶν, ἄλλοτε δὲ ἐλευθερώτεραι ἀπομιμήσεις καὶ ἐνίοτε συγχωνεύσεις πλειοτέρων πρωτοτύπων διὰ τοῦ συμφυρμοῦ φιλοτεχνούμεναι. Ἐν γένει δὲ οἱ Ῥωμαῖοι ποιηταὶ εἶχον τάσιν εἰς τὸ νὰ ἐλκύωσι τὴν προσοχὴν τοῦ κοινοῦ διὰ δράσεως μεστοτέρας, προσωπικοῦ μεγαλητέρου καὶ δραματικῶν μέσων ἰσχυροτέρων, ἐν ᾧ ἡ προσήκουσα εἰς τὴν τραγωδίαν σεμνότης ἀπῆτει ἀκριδῶς δρᾶσιν ἡρεμωτέραν καὶ ὅσῳ τὸ δυνατόν ὀλιγώτερον συχνὴν μετα-

βολὴν τῶν προσώπων ἐπὶ τῆς σκηνῆς. Τὸ μέρος τῶν δούλων ἦτο κατὰ φυσικὸν λόγον δευτερεῦον, ἀν καὶ οὐδὲν ἐκώλυεν αὐτοὺς νὰ ἐνδιαφέρωνται περὶ τῆς τύχης τῶν κυρίων των. Ὑπάρχουσι δὲ τινὰ ἀνώνυμα δραματικὰ λείψανα, ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ ὀρίσωμεν, ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης ταύτης περιόδου (ἀπὸ τῶν τελευταίων δηλαδὴ ἐτῶν τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ἀπὸ κτίσεως Ῥώμης) εἶχον ἀρχίσῃ οἱ Ῥωμαῖοι νὰ στιχουργῶσι τὸν διάλογον κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἐλληνικῆς μετρικῆς. Ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος ἔχει ἤδη ἐν τοῖς δράμασιν αὐτοῦ μέρη ᾄδόμενα, μέρη ῥυθμικῶς ἀπαγγελλόμενα καὶ μέρη ἀπλῶς λεγόμενα. Τὰ δύσκολα καὶ ποικιλόῤῥυθμα *cantica*, ἅτινα ἐνεῖχον ὄχι μόνον ᾄσμα, ἀλλὰ καὶ ὄρχησιν, ἐξετελοῦντο ὑπὸ αἰδοῦ, ἐν συνᾶδουεν αὐλητῆς, τὸ δὲ μιμικὸν στοιχεῖον ἀφίνετο εἰς τὸν κυρίως ὑποκριτὴν, ὥστε ἡ ὅλη ἐκτέλεσις διηρεῖτο εἰς τρία μέρη καὶ μεταξὺ τριῶν διαφόρων προσώπων· τοιαῦτα *cantica* ἦσαν, ἡ μονωδία τῆς Κασσάνδρας ἐν τῷ Δουρεΐῳ ἱππῷ τοῦ Ἀνδρόνικου, αἰσπασίαι τοῦ Ἀλκμέωνος, τῆς Κασσάνδρας ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ, οἱ θρήνοι τῆς Ἀνδρομάχης, τοῦ Ἡρακλέους, οἱ ἀποχαιρετισμοὶ τῆς Μηδείας πρὸς τὰ τέκνα τῆς παρὰ τῷ Ἐννίῳ, τὸ ᾄσμα τοῦ Αἰάντος πρὸ τοῦ θανάτου του ἐν τῇ Ὀπλῶν κρίσει τοῦ Πακουβίου, τὸ τοῦ Διηφίλου ἐν τῇ Ἰλίου νῆ τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ, ἡ παθητικωτάτη μονωδία τῆς Ἀλθαίας ἐν τῷ Μελέαγρῳ τοῦ Ἀττίου κτλ. Κατὰ τοὺς χρόνους ὅμως τοῦ Κικέρωνος τὸ μέγα *canticum* τοῦ Τεύκρου ἐν τῷ Εὐρυστάχει ἐλέγετο ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ὑποκριτοῦ, ὃ δὲ τοιοῦτος τρόπος τοῦ ἐκτελεῖν τὰ ᾄδόμενα μέρη ἦτο ἀναπόφευκτος εἰς τὰ διαλογικὰ *cantica*, ὧν δηλαδὴ μετεῖχον δύο ἢ καὶ πλείοτερα πρόσωπα. Καὶ ἡ παρακαταλογὴ (ἡ ῥυθμικὴ ἐκείνη ἀπαγγελία, ἣν νῦν καλοῦμεν *recitativo*) πολὺν φαίνεται ὅτι εἶχε τόπον ἐν τῇ τραγωδίᾳ, διότι ὑπάρχουσι τροχαϊκὰ τετράμετρα ἀκατάληκτα ἐν πολλαῖς σκηναῖς, ὧν εἶναι ποικιλώτατα καὶ τὸ θέμα καὶ ὁ τόνος. Χοροῦ δὲ δὲν ἐστερεῖτο οὔτε ἡ ἐλληνίζουσα τραγωδία, οὔτε ἡ πραιτέξτα, ἀλλ' ἐπειδὴ ἐν τῷ ῥωμαϊκῷ θεάτρῳ ἡ ὄρχηστρα

κατείχετο ὑπὸ θεατῶν, ὁ χορὸς ἔμενεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἥς τὸ βῆμα ἢ λογεῖον (pulpitum) ἀκριβῶς διὰ τοῦτον τὸν λόγον ἐπλατύνθη· ἔχων λοιπὸν θέσιν ὁ χορὸς πλησιεστέραν μὲν πρὸς τοὺς ὑποκριτάς, μᾶλλον δὲ ἀπομεμαχρυσμένην τῶν θεατῶν, ἡδύνατο ἀμεσώτερον νὰ μετέχῃ τῆς δράσεως καὶ δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὸ νὰ πληροῖ τὰ μεταξὺ τῶν διαφόρων τοῦ δράματος πράξεων διαλείμματα. Ἐν τῇ Ἀντιγόνη τοῦ Ἀττίου οἱ παρὰ τὸ πτώμα φύλακες συλλαμβάνουσιν ἐπ' αὐτοφώρῳ τὴν ἡρώϊδα. Ἐπρεπε δὲ τὸ λογεῖον νὰ εἶναι ἱκανῶς πλατύ, ὥστε ἐπ' αὐτοῦ νὰ ἐκτελῶνται πάροδοι καὶ ὀρχήσεις, ὅπως ἀποδεικνύουσι τὰ σφζόμενα λείψανα ἀνατακτικῶν καὶ αὐτόχρημα βακχικῶν χορικῶν ᾠσμάτων, ὅποια εἶχον ὁ Ἀλκυονίδης τοῦ Ναιβίου, ἢ Ἀντιόπη καὶ ἡ Περὶβοία τοῦ Πακουβίου, αἱ Βάκχαι τοῦ Ἀττίου. Ἀλλὰ δὲν ἦτο ὁ χορὸς παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις στοιχεῖον ἀπαραίτητον καὶ πάντοτε παρόν, ὅπως παρὰ τοῖς Ἑλλήσιν, ἀλλ' ἤρχετο ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ παρήρχετο, ὅπως ἐν τῷ νεωτέρῳ μελοδράματι, τεκμήριον δὲ ὁ χορὸς τῶν στρατιωτῶν ἐν τῇ Ἰφιγενείᾳ τοῦ Ἑννίου. Οἱ ποιμένες ἐν τῷ Ἀλεξάνδρῳ τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ μόνον ἄπαξ καὶ ἐπ' ὀλίγον φαίνονται ἐπὶ τῆς σκηνῆς, τοῦτο δὲ συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλους χορούς, οἷον τοὺς κομίζοντας τὸν Ὀδυσσεᾶ τετραυματισμένον ἐν τῇ λύσει τῶν Νίπτρων τοῦ Πακουβίου, τοὺς φύλακας τῆς Ἀντιγόνης, τοὺς κυνηγοὺς ἐν τῷ Μελεάγρῳ τοῦ Ἀττίου κτλ. Τούναντίον δὲ οἱ ἑταῖροι τοῦ Ὀδυσσεῶς ἐν τῷ Φιλοκτήτῃ, αἱ παρθέναι ἐν ταῖς Φοινίσσαις, αἱ Εὐμενίδες, αἱ Κορίνθιαι γυναῖκες ἐν τῇ Μηδείᾳ καὶ ἄλλοι ἀκόμη χοροὶ ἡδύνατο νὰ παραμένωσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς καθ' ἑλλην τὴν διεξαγωγὴν τοῦ δράματος. Ἡ τοῦ Πακουβίου Ἀντιόπη, ὅπως καὶ ἡ τοῦ Εὐριπίδου, εἶχε διπλοὺν χορόν, τούτων δὲ ὁ μὲν εἰς ἀπετελεῖτο ἐκ πολιτῶν ἡσύχως διαλεγομένων πρὸς τὸν Ἀμφίονα, ὁ δὲ ἕτερος ἐκ γυναικῶν, αἵτινες ἐκκεχυμένην ἔχουσαι τὴν κόμην ἠκολούθουν τὴν Δίρκην. Ἐχουσι δὲ τὰ σφζόμενα λείψανα τῶν τοιούτων ᾠσμάτων ποικίλα μέτρα, ἀναπαιστικά, δακτυλικά, κρητικά, βακχεῖα, πλὴν τῶν ἱαμβικῶν καὶ τροχαί-

κῶν, ἅτινα εἶναι συνηθέστατα, τὴν ἀληθῶς ὁμῶς τεχνικωτάτην τῶν ρυθμῶν κατασκευὴν καὶ τὰ θαυσιπλή καὶ βαθέα νοήματα καὶ τὰς λαμπρὰς εἰκόνας τῆς ἐλληνικῆς λυρικῆς δὲν ἔχουσι βεβαίως τὰ ῥωμαϊκὰ *cantica*. Ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν χορευτῶν, οἵτινες ἦσαν ἐξ ἐπαγγέλματος τεχνῖται, ἄδοντες ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν ἐνὸς διδασκάλου, ἦτο κατὰ τὰς περιστάσεις ἄλλοτε ἄλλος. Ἐν ἀρχῇ συνοδευόμενοι ἡρέμα ὑπὸ δύο αὐλητῶν ἔψαλλον ἐν συμφωνίᾳ σεμνᾶς μελωδίας, ὧν ἡ χάρις προήρχετο ἐκ τῆς ἀπλότητος αὐτῶν, προϊόντος ὁμῶς τοῦ χρόνου, τὸ πάθος, ἡ φιληδονία, ἡ νευρική, οὕτως εἰπεῖν, ζωηρότης ἀντικατέστησαν τὴν παλαιὰν τῶν ρυθμῶν αὐστηρότητα, ἡ δὲ μουσικὴ καλαισθησία τοῦ κοινοῦ ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι, ὅπως κατὰ τὸ παρελθόν, ἀφελὴς καὶ παιδική. Ἡρχισαν αἰεὶ μᾶλλον νὰ τέρπῳσι τοὺς Ῥωμαίους οἱ παθητικώτεροι καθ' ὅλου λόγοι καὶ ἰδίᾳ οἱ ῥητορικοὶ τρόποι καὶ τὰ σχήματα τοῦ λόγου καὶ τῆς διανοίας, ἅτινα οἱ ἄνθρωποι ἐμάνθανον ἢ ἀναγινώσκοντες ἐλληνικὰ βιβλία ἢ ἀκούοντες ἐν τῷ καθ' ἡμέραν βίῳ τὰς ἐντέχνους τῶν πολιτικῶν ἀνδρῶν δημηγορίας. Τὸ φύσει ἡχητικὸν τῆς λατινικῆς γλώσσης συνδυαζόμενον πρὸς μετρίαν χρῆσιν ἀρχαϊσμοῦ ἐν τῇ ἐκλογῇ καὶ τῷ σχηματισμῷ τῶν λέξεων, ἐν τῷ τυπικῷ καὶ τῷ συντακτικῷ, ἀνεπλήρωνον ἐν μέρει τὴν ἄλλην ἀτέλειαν τῆς τεχνοτροπίας τῶν Ῥωμαίων τραγικῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἔμφυτον εὐγένειαν καὶ τὴν ποιητικὴν λαμπρότητα τῶν Ἑλλήνων. Ἐν γένει δὲ οἱ Ῥωμαῖοι τραγικοὶ ἀντελαμβάνοντο τῶν πραγμάτων τοῦ κόσμου κατὰ τρόπον διάφορον ἢ ὁ Αἰσχύλος καὶ ὁ Σοφοκλῆς. Ὅπως δὲ τὴν κωμῶδιαν οὕτω καὶ τὴν τραγωδίαν τὴν ῥωμαϊκὴν διέπει ὅχι ἡ Μοῖρα τῶν Ἑλλήνων, ἀλλ' ἡ θεὰ Τύχη καὶ ἐνίοτε ἡ αὐτόματος τύχη. Τοῦναντίον δὲ αἱ περὶ φύσεως φιλοσοφικαὶ θεωρίαι, εἰς ἃς ἡσμένιζεν ὁ Εὐριπίδης, συχνάκις παρενεβάλλοντο εἰς τὰ ῥωμαϊκὰ δράματα. Κατὰ μίμησιν δ' ὡσαύτως τοῦ Εὐριπίδου ἀμφιβάλλει καὶ ἡ ῥωμαϊκὴ τραγωδία περὶ τῆς θείας προνοίας καὶ περὶ τῆς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀγαθότητος τῶν θεῶν καὶ σκώπτει τοὺς χρησμοδόγους καὶ τοὺς μάντις. Ἀλλ' ἡ ξηρότης

καὶ τῶν φιλοσοφικῶν καὶ τῶν θρησκευτικῶν δογμάτων ἀντισηκώ-
νεται ἐν μέρει διὰ τῆς ἀνδρικῆς τῶν χαρακτήρων δυνάμεως, διὰ
τῆς ἀκραδάντου καρτεροψυχίας καὶ τῆς μεγαλοθύμου εὐσταθείας
τῶν ἐπὶ τῆς σκηνῆς δρῶντων καὶ πασχόντων προσώπων. Ἡ δὲ
τραχύτης καθ' ὅλου τῶν αἰσθημάτων ἢ προσιδιάζουσα εἰς τὸν
ῥωμαϊκὸν χαρακτήρα, θὰ μετεδίδετο μὲν βεβαίως καὶ εἰς τῆς ἐλ-
ληνίδος Μούσης τὰ μιμήματα, ἀλλὰ πάντως ὅμως θὰ ἐφαίνετο
προδηλότερον ἐν ταῖς πραιτέξταις. Ὅχι δὲ μόνον φιλοπάτρι-
δας λόγους καὶ λαμπράς ῥήσεις ἐνεῖχον τὰ ἱστορικά ἐκεῖνα δρά-
ματα, ἀλλ' ἀπεδέχοντο καὶ σκηνικὰς μεταβολὰς ποικιλωτάτας.
Ὅθεν καὶ ὁ Κοϊντίλιανὸς κρίνων ἴσως ὡς σοφιστὴς τὰ πράγματα
καὶ ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ὕφους καὶ τῆς ῥητορικῆς, ἐθεώρει τὴν
ῥωμαϊκὴν τραγωδίαν ἀνωτέραν τῆς κωμωδίας τοῦ Πλαύτου καὶ
τοῦ Τερεντίου καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Ὁράτιος ἀνεγνώριζεν, ὅτι οἱ πρὸ αὐ-
τοῦ ποιηταὶ ἦσαν ἐκ φύσεως δεξιοὶ πρὸς τὴν τραγικὴν πραγματείαν.

Ὁ δὲ ἐξωτερικὸς διάκοσμος τῆς τραγωδίας ἦτο ἀκόμη ἀπλού-
στατος κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀττίου καὶ τοιοῦτος, ὅποιον περι-
εγράψαμεν αὐτὸν ἀνωτέρω. Μετὰ εἴκοσι δὲ ἔτη, ἀφ' οὗ ἐκοσμήθη
διὰ γραφῶν ἡ σκηνή (σ. 83), συνήρμωσαν τὸ πρῶτον οἱ Ῥωμαῖοι
κινητὰ παρασκήνια, τὰς ὑπὸ τῶν ἐλλήνων λεγομένας περιά-
κτους (scaena versilis), διὰ τούτων δὲ τῶν μηχανῶν κατὰ τὰς
ἀλλαγὰς τῆς σκηνῆς, αἵτινες ἄλλως σπανίως συνέβαινον, ἐγίνετο
πρὸς τὰ πλάγια καὶ μεταβολὴ τῆς σκηνογραφίας καὶ συμφώνως
πρὸς ταύτην τὴν μεταβολὴν ἠλλάσσοντο καὶ αἱ γραφαὶ τῆς ἐν τῷ
βάθει, σκηνῆς ὅπερ κατωρθώνετο διὰ τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν σανίδων
ἐνθεν καὶ ἐνθεν (scaena ductilis)· ὁ χώρος ἔμεινεν οὕτω κενὸς καὶ
ἐκεῖ προσηρμόζοντο ἄλλαι γραφαὶ (σ. 83) σύμφωνα πρὸς τὰς γρα-
φὰς τῶν περιάκτων. Ἐχρειάζετο δὲ καὶ ἰδίᾳ μηχανὴ διὰ τὰ με-
τεωριζόμενα πρόσωπα, οἷον τὸν Περσέα ἐν τῇ Ἀνδρομέδῃ, τὸ
ἄρμα τῶν δρακόντων ἐν τῇ Μηδείᾳ τοῦ Πακουβίου, ἄλλο μηχανά-
νημα διὰ τὸ γίνωνται θεατὰ τὰ ἐντὸς τοῦ οἴκου συμβαίνοντα (ἐξώ-
στρα, παρὰ τοῖς Ἑλλησι μάλλον ἐκκύκλημα), ἄλλο πρὸς κα-

τάβασιν εἰς τὸν Ἄδην (οἶον ἡ κλίμαξ τοῦ Ἀχέροντος), ἀπαραίτητοι δὲ ἦσαν καὶ ἐν τῇ τραγωδίᾳ οἱ δύο βωμοί. Ἄλλ' ὅμως δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν τὸ καὶ ἀλλαχοῦ λεχθέν, ὅτι δηλαδὴ οἱ θεαταὶ ἀνεπλήρωνον καὶ διὰ τῆς φαντασίας τὰς ἀτελείας τῆς θεατρικῆς κατασκευῆς. Τοῦ δὲ προσωπείου (persona) μόνον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀττίου ἤρχισε νὰ γίνηται χρῆσις, ἴσως δὲ ὁ πρῶτος ὑποκριτής, ὅστις μετεχειρίσθη προσωπεῖον, εἶναι ὁ περίφημος Ῥώσκιος. Ὁ νεωτερισμὸς οὗτος δὲν ἔτυχε κατ' ἀρχὰς τῆς ἐπιδόκιμασίας τοῦ κοινοῦ, διότι οἱ θεαταὶ στενόν τι μόνον διάστημα ἀπέχοντες τῆς σκηνῆς ἡγάπων νὰ βλέπωσι τὸν ἐκάστοτε μετασχηματισμὸν τῆς φυσιογνωμίας τοῦ ὑποκριτοῦ, ὅπερ δὲν συνέβαινε πλέον, ἀφ' οὔτου ὁ ὑποκριτής ἐφόρει προσωπεῖον, ἀλλὰ βαθμηδὸν ὅμως καὶ κατ' ὀλίγον, προΐουσης μάλιστα τῆς σκευοποιίας, τῆς τέχνης δηλαδὴ τοῦ κατασκευάζειν τὰ προσωπεΐα, ἤρχισαν οἱ ἄνθρωποι νὰ συνηθίζωσιν εἰς τοῦτο. Ἐχαρακτῆρίζον δὲ σαφῶς τὰ προσωπεΐα τὸν τύπον ἑνὸς ἐκάστου προσώπου, τὴν ἑξῆλλον λ. χ. ὀργὴν τῆς Μηδείας, τὴν δεινὴν ἀθυμίαν τοῦ Αἰάντος, τὴν ἀπειρόκαλον τραχύτητα τοῦ Ἡρακλέους, οἱ δὲ χαρακτῆρες οὗτοι ἀπεικασμένοι ὄντες ἀμετατρέπτως ἐπὶ τῶν προσωπείων, ἔκαμον, ὥστε ὅχι μόνον οἱ θεαταί, ἀλλὰ οἱ ὑποκριταὶ νὰ ἐννοῶσι κάλλιον τὸν θεμελιώδη τύπον τοῦ παριστανομένου προσώπου καὶ νὰ διακρίνωσιν αὐτόν. Τὸ πῦρ τὸ ὅποιον ἐξηκόντιζον οἱ ὀφθαλμοὶ διὰ μέσου τῶν ὀπῶν τοῦ προσωπείου, ἐφαίνετο τότε ζωηρότερον ἢ προτοῦ.

Συνέβη δὲ καὶ ἐν Ῥώμῃ, ὅ,τι καὶ ἐν Ἑλλάδι, τότε δηλαδὴ ἔφθασεν εἰς τὴν ἐντέλειαν ἡ ὑποκριτικὴ τέχνη, ὅτε εἶχεν ἑξαντληθῇ ἡ δημιουργικὴ δύναμις τῶν ποιητῶν καὶ εἶχον ἀρχίσῃ νὰ ἀναδιδάσκωνται τὰ παλαιὰ κλασσικὰ δράματα, οὕτω δὲ ἀνεπτύχθη καὶ ἡ διακαὴς ἀγάπη πρὸς τὸ θέατρον καὶ ἐμορφώθη ἡ πρὸς τὰ σκηνικὰ θεάματα λεπτοτέρα αἰσθησις. Πολλοὶ δὲ εἶχον ὡς ἐπάγγελμα τὸ νὰ ἐκπαιδεύωσι καὶ νὰ μορφώνωσιν ὑποκριτάς (ἦσαν δὲ δοῦλοι οἱ ὑποκριταί). Ὑπῆρχον δὲ περίφημοι διδάσκαλοι, οἵτινες ἐπὶ μισθῷ ἐδίδασκον τὴν ὑποκριτικὴν τέχνην. Καὶ πρῶτον μὲν οἱ μέλλοντες

ὕποκριταί ἤσχοῦντο συστηματικῶς εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσωσιν εὐστροφίαν φωνῆς, ἔπειτα δὲ ἐδιδάσκοντο τὴν μεθοδικὴν ἀπαγγελίαν καὶ τὴν τέχνην τοῦ χειρονομεῖν, τὴν προφορικὴν δηλαδὴ καὶ τὴν σωματικὴν ὑπόκρισιν, μέχρι τῶν λεπτοτάτων ἀποχρώσεων. Ἐπρεπε δὲ νὰ καταβάλλωσι πᾶσαν προσπάθειαν, ὥστε ἀπταιστως καὶ ἄνευ δυσχερείας νὰ ἀποστηθίσωσι στίχους καὶ νὰ τηρῶσι τὸ προσῆχον μουσικὸν μέτρον. Ἐν δὲ τῇ σωματικῇ μιμικῇ μεγάλην εἶχε σημασίαν ἡ ἔκφρασις καὶ, σχεδὸν εἰπεῖν, ἡ εὐφράδεια τῶν χειρῶν καὶ τῶν δακτύλων. Ἦτο δὲ αὐστηρότατον τὸ κοινὸν καὶ πρὸς τοὺς ἀρίστους ἀκόμη τεχνίτας, ἐσύριπτεν ἡ ἐποδοκροτεῖ ἢ καὶ μεθ' ὕβρεων ὑπεδέχετο καὶ τὸ ἐλάχιστον τῆς προφορᾶς σφάλμα, τοῦναντίον δὲ ἐβράβευε τὴν τεχνικὴν εὐφυίαν διὰ χειροκροτημάτων καὶ διὰ προσκλήσεων πρὸς ἐπανάληψιν τοῦ ἀπαγγελθέντος μέρους βοῶν, τὸ πασίγνωστον *bis*. Λίαν δὲ ἐνωρίς εἶχον ἀρχίσῃ νὰ σχηματίζωνται καὶ ἐν Ῥώμῃ θεατρικαὶ συνεταιρεῖαι καὶ συστάσεις πρὸς ὑποστήριξιν ἢ πρὸς καταπολέμησιν ὀρισμένων ὑποκριτῶν. Ἐκαμνον δὲ ἐνίοτε καὶ ὑπαινιγμοὺς οἱ ὑποκριταὶ ἢ εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα τὰ ἐκάστοτε ἀπασχολοῦντα τὸ κοινὸν ἢ εἰς τοὺς πολιτικούς ἀνδρας τοὺς διαπράττοντας αὐτά. Ἐγίνοντο δὲ οὗτοι οἱ ὑπαινιγμοὶ ἢ διὰ παρεμβλημάτων εἰς τὰ δραματικὰ κείμενα ἢ καὶ ἀπλῶς δι' ἐμφαντικῶν χειρονομιῶν καὶ πολλάκις μεγάλως ἐπεδοκιμάζοντο ὑπὸ τοῦ πλήθους.

Κορυφαίους μιμικούς τεχνίτας πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Κικέρωνος δὲν γινώσκομεν, κατ' ἐκείνους ὅμως τοὺς χρόνους ἡ ἐνσάρκωσις, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ὑποκριτικῆς τέχνης ἦτο ὁ ἀπελευθέρος Κόιντος Ῥώσκιος, οὗτινος καὶ μακρὸν καὶ ἐνδοξον ὑπῆρξε τὸ στάδιον. Ἦτο δὲ μᾶλλον κωμικὴ ἡ ἰδιοφυΐα αὐτοῦ, ὅθεν καὶ ἐθριάμβευε μάλιστα ὁ Ῥώσκιος ὑποκρινόμενος τοὺς παρασίτους καὶ τὸν μαστροπὸν τοῦ Ψεῦδύλου, ἀλλ' ἐπετύγχανεν ὅμως καὶ ἐν τῇ τραγικῇ ὑποκρίσει. Εἶχε δὲ ὥραϊον ἐπὶ τῆς σκηνῆς παράστημα, ἃν καὶ ἦτο παραβλῶψ, οὐδέποτε δὲ ὑπερεξέπιπτεν εἰς ὑπερβολὰς καὶ ὅταν ἀκόμη ὑπεκρίνετο παθητικώτατα δραματικὰ μέρη, ἀλλὰ πάντοτε ἐτήρει

τὸ προσῆκον μέτρον, ὅπερ ἐπέβαλλεν εἰς αὐτὸν ἡ αἰσθησις τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ πρέποντος, ἣν εἶχεν ἔμφυτον. Ὑπεκρίνετο δὲ ἀκόμῃ ἐν ἔτος πρὸ τοῦ θανάτου του καὶ ἀπέθανεν ἐβδομηκονταῦτης ὧν ἐν ἔτει 691—63, περὶ δὲ τὴν δύσιν τοῦ βίου του ἡ ἀπαγγελία του καὶ αἱ μιμικαὶ του κινήσεις εἶχον κατασταθῇ κατὰ τι βραδύτεραι, μάλιστα ὅτε ἔλεγε τὰ *cantica*, ἀνεπλήρωνε δὲ τότε τὴν ἐλάττωσιν τῆς δυνάμεως πλειότερα λεπτότης καὶ ἀκρίβεια. Οὐδὲν δὲ μιμικὸν σχῆμα παρίστανεν ἐπὶ τῆς σκηνῆς αὐτοσχεδιάζων, ἀλλὰ πάντοτε ἐσπούδαζεν ἐκ των προτέρων, πῶς ἔπρεπεν ἐκάστοτε νὰ σχηματισθῇ. Ἦτο καὶ ὁ Ῥώσκιος, ὅπως καὶ ὁ ἐπίσης ἐπιφανὴς ὑποκριτὴς Αἰσωπος, τακτικὸς ἀκροατὴς τοῦ ῥήτορος Ὀρτησίου, οὗτινος ἡ ῥητορικὴ ὑπόκρισις πολλὴν εἶχεν ὁμοιότητα πρὸς τὴν θεατρικὴν. Συνέταξε δὲ καὶ βιβλίον ὁ Ῥώσκιος, ἐν ᾧ ἀνέγραψε τὰς γνώμας του περὶ τῆς ὑπαρχούσης σχέσεως καὶ διαφορᾶς μεταξὺ τῆς τέχνης τοῦ ῥήτορος καὶ τῆς τέχνης τοῦ ὑποκριτοῦ. Ὑπῆρξε δὲ καὶ διδάσκαλος ἀμίμητος καὶ αὐστηρότατος, περιεσώθησαν δὲ μέχρις ἡμῶν τὰ ὀνόματα κωμικῶν τινων ὑποκριτῶν πρώτης τάξεως, οὓς ἐκεῖνος ἐμόρφωσεν.

Τραγικὸς δὲ κυρίως ὑποκριτὴς ἦτο ὁ Κλώδιος Αἰσωπος, ὃχι δμως καὶ ἀποκλειστικὸς, διότι ὑπεκρίνετο καὶ κωμικὰ πρόσωπα μετὰ πολλῆς ἐπιτυχίας. Εἶχε φωνὴν ἰσχυράν καὶ εὐήχον, ἔκτακτον δύναμιν, ἡδύνατο δὲ ἐκ βαθέων νὰ διεγείρῃ τὸ πάθος καὶ τὴν συγκίνησιν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε καὶ οἱ ψυχρότατοι τῶν θεατῶν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ παραχθῶσιν ὑπ' αὐτοῦ καὶ νὰ μὴ συγκινηθῶσι. Τόσον δὲ κατείχετο ὑπὸ τῆς δραματικῆς φαντασιώσεως καὶ ἐλησμούναι τὸν πραγματικὸν κόσμον, ὥστε κατὰ τι παλαιὸν ἀνέκδοτον, παριστάνων ποτὲ τὸν Ἀτρέα ἀπέκτεινε διὰ τοῦ σκῆπτρου ἕνα τῶν θεραπόντων, ὅστις διήρχετο διὰ τῆς σκηνῆς. Μετ' ἴσης δὲ εὐφυΐας ὑπεκρίνετο τὸ ἀνδρικὸν πρόσωπον τοῦ πολεμιστοῦ Εὐρυπύλου, ὅστις βαρέως πληγωθεὶς καὶ σχεδὸν ἀποθνήσκων, ἀπήγγελλε μακρὰν περιγραφὴν τῆς μάχης, ἣν καὶ κατατρυχόμενος ὑπὸ τῶν πόνων, ἡ τὴν Ἀνδρομάχην τῆς ὁμωνύμου τραγωδίας τοῦ Ἑννίου, ἡ τὸν ἐν

τῷ Εὐρυστάκει ἡδυεπῇ Τεῦκρον, ὃν ὑποκρινόμενος, καθὼς ἀνωτέρω ἔχομεν εἶπη, ἐξεδήλωσε καὶ τὰ πρὸς τὸν Κικέρωνα φιλικὰ του αἰσθήματα, προσέθηκε δὲ μάλιστα εἰς τὸ δράμα καὶ μίαν μονωδίαν ἐκ τῆς Ἀνδρομάχης, ἐπενεγκὼν εἰς αὐτὴν τὰς ἀναγκαίας μεταβολάς, ὅπως ὑπαινιχθῇ τὴν κατασκαφεῖσαν οἰκίαν τοῦ ἐξορίστου ῥήτορος. Μετὰ δύο δὲ ἔτη (699—55) ἐφάνη καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ τῶν ἐγκαινίων τοῦ νεοκτίστου θεάτρου τοῦ Πομπηίου, ὑποκρινόμενος τὸν Σίνωνα ἐν τῷ Δουρεῖφι π. π. τοῦ Ναϊβίου, ἀλλὰ τότε πλέον δὲν ἦτο ἡ σκιά ἐαυτοῦ. Καὶ μεταξὺ δὲ τῶν προκατόχων καθὼς καὶ μεταξὺ τῶν διαδόχων τοῦ Αἰώποπου ὑπάρχουσιν ἄξιοι λόγου ὑποκριταί, οἷον ὁ Ῥουπίλιος, ὅστις διεκρίνετο ὑποκρινόμενος τὴν Ἀντιόπην, ὁ Δίφιλος βραβευθεὶς κατὰ τὰ Ἀπολλώνια τοῦ ἔτους 695—59, ὅτε ὑποκρινόμενος τὸν Προμηθεᾶ καὶ δεικνύων τὸν Πομπήιον ἔρριψε κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ τοὺς στίχους τοῦ Τιτᾶνος¹⁾, πλὴν δὲ τῶν πρωταγωνιστῶν ὑποκριτῶν ὑπῆρχον καὶ δευτεραγωνισταὶ καὶ τριταγωνισταὶ δὲν συνέβαιναν ὅμως παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις, ἔτι καὶ παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις δηλαδὴ δὲν ἐτρεῖτο ἀκριβῶς ἡ διακεκριμένη ἐκείνη ὑπόταξις τοῦ τριταγωνιστοῦ εἰς τὸν δευτεραγωνιστὴν καὶ τούτου εἰς τὸν πρωταγωνιστὴν, ὅπως ἐγίνετο ἐν τῷ Ἑλληνικῷ θεάτρῳ καὶ οἱ ἐπαίνοντες μάλιστα ἐλυποῦντο διὰ τοῦτο. Τέλος δὲ ἐφρόντισαν οἱ Ῥωμαῖοι νὰ ἔχωσι καὶ θέατρον ἀντάξιον τῶν μεγάλων σκηνικῶν ποιητῶν. Μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ μεγάλου καὶ λαμπροῦ ξυλίνου θεάτρου, ἔπερ' ἔκτισε (τῷ 696—58) ὁ Μάρκος Αἰμίλιος Σκαῦρος, ἔκτισεν ὁ Πομπήιος τὸ φερώνυμον αὐτῷ θέατρον, ὅπερ ἀνοιχθὲν τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς ὑπατείας του (699—55), ἦτο τὸ πρῶτον λίθινον καὶ μόνιμον θέατρον. Ἐχώρει δὲ τοῦ Πομπηίου τὸ θέατρον δεκαοκτὼ περίπου χιλιάδας θεατῶν. Ἐπὶ δὲ τῆς ἀχανοῦς αὐτοῦ σκηνῆς ἀνεπτύχθη ἀσιατικὴ αὐτόχρημα πολυτέλεια ἀποδεικνύουσα τὴν παρακμὴν τοῦ πνεύματος καὶ καταπνίξασα τὴν τέχνην καὶ τὴν ποίησιν, αἵτινες

¹⁾ Τοῦτο τὸ συμβάν διηγεῖται ὁ Κικέρων ἐν Ἐπιστ. πρὸς Ἀττ. 2, 19, 3. Σ. Μ.

ἔκτοτε ἐθεωροῦντο ὡς δευτερεύοντα πλέον πράγματα· τὸ κύριον ἦτο ἡ ἐξωτερικὴ λαμπρότης τῆς παραστάσεως. Κατὰ τὴν ἐπὶ τοῖς ἐγκαινίοις τοῦ θεάτρου παράστασιν τῆς Κλυταίμνης τρας τοῦ Ἀπτίου, ἑξακόσιοι ἡμίονοι ἐκόμιζον τὰ ἐκ τῆς Τροίας φερόμενα λάφυρα, τρισχίλια δὲ ἀγγεῖα ἀρπαγέντα ἀπὸ τῶν πολεμίων ἐφαίνοντο ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐν τῷ Δουρεῖω Ἰππῶ τοῦ Ναϊβίου. Κατὰ δὲ τὴν παράστασιν μιᾶς πραιτέττας ἐγένετο μάχη, καθ' ἣν οἱ θεαταὶ ἠδύναντο νὰ θαυμάζωσιν τὸν ποικίλον ὅπλισμόν τοῦ πεζικοῦ καὶ τοῦ ἵππικοῦ. Ἵνα δὲ ἐνδυθῇ χορὸς πολεμιστῶν ἐχορήγησεν ὁ Λούκουλλος ἐκ τῆς ἱματιοθήκης τοῦ ἑκατὸν πορφυρᾶς χλαμύδας. Οὕτω δὲ τὰ σκηνικὰ θεάματα, ἅτινα κατ' ἀρχὰς ἦσαν ἀπλᾶ καὶ συνεκρατοῦντο ὑπὸ τῶν κησῶρων ἐντὸς τῶν αὐστηρῶν ὁρίων τοῦ πρέποντος, διεστράφησαν ἔπειτα σὺν τῷ χρόνῳ καὶ μετετράπησαν εἰς πομπώδεις καὶ ἐπιδεικτικὰς ἐκθέσεις πάσης χλιδῆς καὶ πολυτελείας.

Δ'. Η ΕΘΝΙΚΗ ΚΩΜΩΔΙΑ ἢ ΤΟΓΑΤΑ.

Ἀφ' οὗ οἱ Ῥωμαῖοι ἐξήντησαν τὸ ἐλληνικὸν δραματολόγιον, ὅπερ ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἀδιακόπως διεσκέυαζον, ἐσκέφθησαν νὰ ποιήσωσι καὶ κωμωδίας ῥωμαϊκὰς καὶ νὰ παραστήσωσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς τὰ κωμικὰ τοῦ ἐθνικοῦ βίου. Τὸν νεωτερισμὸν τοῦτον εἶχον ἤδη ἀπὸ πολλοῦ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν τραγωδίαν ἐπινοήσαντες τὴν πραιτέτταν, ἀλλ' ἡ ῥωμαϊκὴ ἐμβριθεῖα ἐκώλυεν ἐπὶ πολὺ, ὥστε νὰ γίνῃ καὶ τῆς κωμωδίας πλήρης ἐκρωμαϊσμός. Ὁ Ναῖβιος ἐπεθύμει νὰ πράξῃ καὶ ἐν τῇ κωμωδίᾳ, ὅ,τι ἔπραξεν ἐν τῇ τραγωδίᾳ (σ. 29), ἀλλ' ἡ πολιτεία ἀνέκοψε τὴν ὁρμὴν του. Δὲν εἶναι ἀπίθανον αἱ μικραὶ ἰταλικαὶ πόλεις, εἰς ἃς ἡ γειτονία τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος εἶχεν εἰσαγάγῃ πρὸ τοῦ συμμαχικοῦ πολέμου πολιτισμὸν μᾶλλον προηγμένον τοῦ τῆς Ῥώμης, νὰ ἀπεπειράθησαν ἤδη πρότερον νὰ δραματουργήσωσιν ἀστείαις πράξεις εἰλημμένας εἴτε ἐκ

τῶν γειτονικῶν χωρῶν εἴτε ἐκ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἀλλ' ἢ ἐπίνοια αὐτῇ, ἢ ἄλλως τόσον φυσική, δὲν ἐπῆλθεν εἰς τὸν νοῦν τῶν ἐν Ῥώμῃ εἰμῇ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τερεντίου καὶ ὑπῆρξεν ἱσως ἀποτέλεσμα ἀντιδράσεως πρὸς τὴν τάσιν, ἣν εἶχον οἱ ποιηταὶ τοῦ νὰ δραματουργῶσι μόνον τὸν ἐλληνικὸν βίον καὶ νὰ μιμῶνται τὰ ἐλληνικὰ δράματα. Ὅπωςδὲποτε καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι μόνον τότε ἀνεφάνη ὁ πρῶτος ποιητής, ὅστις διεφημίσθη ὡς δημιουργὸς τοῦ νέου τούτου κωμικοῦ γένους καὶ οὗ τινος ἐπέζησεν ἡ φήμη. Καὶ ἡ μὲν σκηνὴ ὑπέκειτο ἐν Ἰταλίᾳ, μάλιστα δὲ ἐκτὸς τῆς Ῥώμης πρὸς νότον τοῦ Λατίου, τὰ δὲ πρόσωπα καὶ τὰ ἥθη ἦσαν ἰταλικά, τὸ δὲ κύριον ἔνδυμα τῶν δραματικῶν προσώπων ἡ ἰταλικὴ τῆ βεννος (toga) καὶ ὅχι τὸ ἐλληνικὸν ἱμάτιον (pallium), ὅθεν καὶ ὠνομάσθη ἡ τοιαύτη κωμωδία fabula togata (οἰοεὶ τῆ βεννοφόρον δράμα) ἢ ἀπλῶς τογάτα. Ἐν ᾧ δὲ ἡ σεμνὴ πραιτέξτα διεδραματίζετο ἐν τοῖς ὑψίστοις τῆς κοινωνίας κύκλοις, ἐν τοῖς ἀνακτόροις τῶν βασιλέων ἢ ταῖς ἀκολουθίαις τῶν στρατηγῶν, ἡ τογάτα ἀνεπτύσσετο ἐν ταῖς ταπειναῖς κατοικίαις τῶν ιδιωτῶν μεταξὺ τῶν ἐργατῶν, τῶν ἐμπόρων καὶ τῶν τοιούτων, ἐνίοτε δὲ καὶ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐσχάτης τάξεως, ὅθεν ὀνομάζεται καὶ ταβερναρία (tabernaria δηλ. fabula=τῶν καλυβῶν ἢ τῶν καπηλείων δράμα). Ἡ ἐν τῇ κωμωδίᾳ ἀνάμιξις τῶν διαφόρων κοινωνικῶν τάξεων θὰ ἦτο πρᾶγμα ἀντικείμενον εἰς τὰς περὶ τοῦ πρέποντος ιδέας τῶν Ῥωμαίων, ἡ δὲ πρόληψις ἐκείνη ὑπῆρξε πάντοτε ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐλευθέραν καὶ τελείαν ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς κωμωδίας. Ἐφθανε δὲ ἡ αὐστηρότης τῆς ἐθιμοτυπίας μέχρι τοῦ σημείου, ὥστε νὰ μὴ ἐπιτρέπηται εἰς τὸν ποιητὴν νὰ ποιῇ τὸν Ἰταλὸν δοῦλον, ὅπως ἐποίει τὸν Ἀθηναῖον, ἔχοντα σύνεσιν πλειότεραν τοῦ κυρίου του· θὰ ἦτο τοῦτο ἔλλειψις σεβασμοῦ. Καθ' ὅλου ἦτο ὁ τόνος τῆς τογάτας κατὰ τι σεμνότερος καὶ δὴ καὶ ξηρότερος τοῦ τῆς παλλιάτας, παρενεβάλλοντο δὲ ἐν τῇ τογάτᾳ καὶ πολλὰ γυναικῶν πρὸς ἡθοιοποίησιν τῶν θεατῶν. Ἦσαν δὲ καὶ τὰ δραματικά πρόσωπα ὀλι-

γώτερα, ὅθεν καὶ ἀπλουστέρα ἢ δρᾶσις καὶ ἢ κωμωδία καθ' ὅλου μικροτέρα τῆς παλλιάτας. Οἱ δὲ ποιηταὶ οἱ δραματούργοι τὰ θερναρίας, ὅσάκις δὲν ἐμιμοῦντο ἄλλους καὶ ἤθελον νὰ ποιῶσιν ἔργον πρωτότυπον, δὲν εἶχον καὶ πολὺ νὰ ταλαιπωρηθῶσι διὰ τὴν εὕρεσιν τοῦ θέματος. Καὶ ὁμῶς αἱ εἰκόνες ἐκεῖναι, ἐν αἷς περιεγράφετο ὁ βίος τῶν μικροπολιτῶν τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων τῆς Ἰταλίας κατὰ τὰ τέλη τοῦ ἔκτου ἀπὸ Ῥώμης αἰῶνος καὶ κατὰ τὰ δύο πρῶτα τριτημόρια τοῦ ἐβδόμου, θὰ ᾔσαν πολύτιμοι, ἂν ἐσώζοντο, ἀλλὰ δυστυχῶς δὲν ἐσώθησαν ἐξ ὅλης τῆς δραματικῆς ἐκείνης παραγωγῆς ἢ ἐβδομήκοντα περίπου ἐπιγραφαὶ δραμάτων, ἅτινα πάντα ἐποίησαν τρεῖς ἐν ὧν ποιηταὶ, καὶ τετρακόσια πεντήκοντα βραχύτατα ἀποσπάσματα, περιλαμβάνοντα ὁμοῦ 650 στίχους ἢ κομμάτια στίχων.

Αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι πᾶσαι λατινικαί. Τούτων αἱ μὲν εἶναι ὀνόματα προσώπων, συγγενείας, οἰκογενειακῶν συμβάντων, ἰδιωτικῶν σχέσεων καὶ ἄλλων τοιούτων πραγμάτων, ἅτινα εἶναι καὶ εἰς τὴν παλλιάταν συνήθη. Αἱ ἄλλαι ἀναφέρονται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς θέματα προσιδιάζοντα εἰς τὴν τογάταν. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ τίτλοι δραμάτων, οἷον ἡ Ψάλτρια τοῦ Φερεντίνου (μικρᾶς πόλεως τῶν ἐρήκων), ἡ Κόρη τῆς Σιτίας (πόλεως Λατινικῆς), αἱ Βελίτραι πόλις ὡσαύτως Λατινική), αἱ Γυναῖκες τῶν Ἰνσούβρων (λαοῦ τῆς ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατίας ἐν τῇ ἄνω Ἰταλίᾳ), αἱ Βρεντεσιαναί (γυναῖκες τοῦ Βρεντεσίου, πόλεως τῆς κάτω Ἰταλίας), μαρτυροῦντες, ὅτι ὁλόκληρος τῆς Ἰταλίας ἡ χερσόνησος ἀπὸ τῶν Ἀλπεων μέχρι τῆς ἐσχάτης μεσημβρινῆς ἅκρας παρεῖχε κωμικοὺς τύπους εἰς τὴν τηβεννοφόρον κωμωδίαν.

Τὰ Κωμπιτάλια (σ. 31) καὶ τὰ Μεγαλήσια (σ. 79) ἀποτελοῦσι τὸν πυρῆνα, οὕτως εἶπεῖν, τῆς δραματικῆς ὑποθέσεως πολλῶν τογατῶν. Ὁ τίτλος Σάτιρα ὑπενθυμίζει τὰ παλαιὰ τῶν ἀγροτῶν τῆς Ἰταλίας αὐτοσχεδιάσματα, ἐξ ὧν διὰ φυσικωτάτης ἀναπτύξεως παρήχθη ἡ τογάτα. Τὰ Θερμάλουτρα (Aqua

caldae) περιέγραφον τὸν ζωηρὸν βίον τῶν κατὰ τὸ θέρος συνερχομένων εἰς τινα τῆς Ἰταλίας σταθμὸν ἱαματικῶν λουτρῶν, ἔνθα μάλιστα ἐπορεύοντο πρὸς ἐπίδειξιν κομψαί ἐταῖραι τοῦ συρμοῦ. Ἡ Νομομαθῆς γυνή, ὁ Ἀπερχόμενος νεοσύλληκτος, ὁ Βοστρυχιστῆς τῶν ἐταῖρων, ὁ Οἰωνομάντις ὁ σπασμωδικῶς χειρονομῶν, θὰ ἦσαν βεβαίως ωραιότατοι κωμικοὶ τύποι. Ἡ τογάτα ἡ ἐπιγραφομένη Ἡ διὰ τῶν ἴσων τιμωρία (Talio) φαίνεται, ὅτι ἐπραγματεύετο ἐπὶ τῷ κωμικώτερον ὑπόθεσιν ἀναφερομένην εἰς τὸ τοῦ ἀρχαιοτέρου τῶν Ῥωμαίων δικαίου ἀξίωμα, καθ' ὃ εἶχε τις δικαίωμα, ὅταν ἡδικεῖτο, νὰ ἀνταποδίδῃ τὰ ἴσα. Ἡ Κωμωδία τῶν κναφῶν (Fullonia) περιέγραφε τὴν συντεχνίαν τῶν κναφῶν, ὧν ἦτο πασίγνωστος ἡ τραχύτης καὶ ἡ χυδαιότης. Ἦριζον οἱ ὑφάνται πρὸς τοὺς κναφεῖς ἢ εἰς ὑφάντης ἐκπροσωπῶν τὴν συντεχνίαν αὐτοῦ πρὸς ἓνα κναφέα ἐκπροσωποῦντα ὡσαύτως τὴν συντεχνίαν τῶν κναφῶν, αἰτία δὲ τῆς ἔριδος ἦτο, τίς ἐκ τῶν δύο τεχνῶν εἶχε πλειότεραν σπουδαιότητα καὶ ἀξιοπρέπειαν· «ἐὰν ἡμεῖς δὲν ὑφαίνωμεν, οὐδὲν κέρδος θὰ ἔχῃτε οἱ κναφεῖς. — Οἱ ταλαίπωροι κναφεῖς οὔτε τὴν νύκτα ἔχουσιν ἀνάπαυσιν οὔτε τὴν ἡμέραν». Ἀλλαχοῦ ὑποδηματοποιὸς ἀπειλεῖ τινά, ὅτι θὰ τῷ θραύσῃ τοὺς ὀδόντας διὰ τοῦ καλοποδίου· ἀγύρτης διαφημίζει ἑαυτὸν κτλ. Ἡ Κωμωδία τοῦ ἀγορανόμου (Aedilicia) παρίστανε φαίνεται τὰς ἔριδας, αἵτινες συμβαίνουσι μετὰ τῶν ἀγορανόμων (ἦτοι τῶν ἀστυνόμων τῆς ἀγορᾶς καὶ τῶν ὁδῶν) καὶ τοῦ κοινοῦ. Ἀρχαῖός τις ποικιλτῆς (phrygio) διηγεῖται μετὰ πολλῆς αὐταρεσκειᾶς, ὅτι ἦτο ἱκανὸς τεχνίτης, ἀλλ' ὅτι πλουτίσας ἀφῆκε τὴν ποικιλτικὴν εἰς τοὺς κυρίους του, ἄνδρα καὶ γυναῖκα, αὐτὸς δὲ ἀπεφάσισε νὰ ζῇ ἐκ τῶν χρημάτων του ἢ καὶ νὰ κερδαίνῃ μετερχόμενος ἄλλα ἔργα. Πελάτης παζαρεύει πρὸς ὑφαντρίας· κλέπτρια κρύπτει ἀδεξιῶς τὸ κλαπὲν μαλλίον καὶ ἀνακαλύπτεται. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἐν τῇ τογάτᾳ, ὅπως καὶ ἐν τῇ παλλιάτᾳ, φιλονικίαι μεταξὺ θεραπαινίδων, κατέχουσι δὲ ἐν ἐκείνῃ, πολλῶν μᾶλλον ἢ ἐν τῇ παλλιάτᾳ, τὴν πρώτην θέσιν τὰ ζητήματα τὰ

ἀναφερόμενα εἰς τὴν οἰκιακὴν οἰκονομίαν, τὸν γάμον, τὸν οἰκογενειακὸν βίον, μεθ' ὧν τῶν ἀφορμῶν, ἃς παρέχει πρὸς χαρὰν ἢ πρὸς λύπην. Θὰ εἶχον λοιπὸν καὶ αἱ οἰκοδόσποιναὶ σημαντικὸν μέρος ἐν τῇ δραματικῇ οἰκονομίᾳ τῆς ἐθνικῆς κωμωδίας. Σημειωτέον δέ, ὅτι ἡ Ῥωμαία δέσποινα ἤξευρε νὰ καθίσταται σεβαστὴ πρὸς τὸν ἄνδρα τῆς κατὰ πολὺ μᾶλλον ἢ αἱ σύζυγοι τῆς ἐλληνιζούσης κωμωδίας· « Ἄλλοτε μὲν, λέγει μία σύζυγος, δεικνύω ἐπιείκειαν, ἄλλοτε σκυθρωπάω, ἔπειτα ζητῶ κατὰ πάντα τρόπον ἀφορμὴν πρὸς ἔριδος καὶ ἐνίοτε γίνομαι κατ' ἐξοχὴν ἀγροίκος ». Οἱ σύζυγοι καὶ αἱ σύζυγοι ἀνακουφίζουσιν ἀμοιβαίως τὴν καρδίαν των ἐπιρρίπτοντες πρὸς ἀλλήλους μομφὰς καὶ ἐγκαλοῦντες ἀλλήλους. Ὡραῖοι εἶναι καὶ τινες τύποι χηρῶν. Μία μήτηρ, ὑπερήφανος καθὼς φαίνεται, γελᾷ ἐπὶ τῇ ἰδέᾳ ὅτι εἶναι δυνατὸν ἡ θυγάτηρ αὐτῆς νὰ νυμφευθῇ ἀρτοποιόν· « Καὶ διὰ τί νὰ μὴ νυμφευθῇ μᾶλλον ἓνα πλακουντοποιόν; θὰ ἔχῃ τοῦλάχιστον νὰ στέλλῃ πλακούντια εἰς τὸν ἀνεψιὸν τῆς ». Οἱ Σύζυγοι, αἱ Ἀδελφαί, αἱ Συννυφάδες, οἱ Ἐξάδελφοι, αἱ Θεταί, ἡ Προγόνῃ, ὁ Πρόγονος, ἡ Πενθερά, ὁ Ἀπαλλαγείς τῆς πατρικῆς ἐξουσίας υἱός (Emancipatus), ὁ Ἐκ τῆς πατρικῆς οἰκίας ἐκβληθεὶς (Repudiatus), ὁ Ἐκ δύο διδύμων ἀδελφῶν ἐπιζήσας ἀποθανόντος τοῦ ἑτέρου ἐν τῇ κοιλίᾳ τῆς μητρὸς (Vopiseus) — εἶναι οἱ τίτλοι δραμάτων ἀποδεικνύοντες, ὅτι ἐν τῇ ἐθνικῇ κωμωδίᾳ μᾶλλον ἢ ἐν τῇ ἐλληνιζούσῃ, ἐπραγματεύοντο οἱ σκηνικοὶ ποιηταὶ δραματικῶς τὰς διαφωνίας καὶ τὰς δυσκολίας, αἵτινες δύνανται νὰ ταραξῶσι τὴν οἰκογένειαν. Τὸ Διαζύγιον (Divortium), ἥτο θέμα, ὅπερ μετὰ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου λιθικοῦ πολέμου καθίστατο ὁσημέραι οἰκειότερον εἰς τοὺς Ῥωμαίους. Καὶ τῶν νέων δὲ οἱ χαρακτῆρες εἶναι ποικιλότατοι ἐν τῇ τογάτᾳ· νέοι σπάταλοι, νέοι διεφθαρμένοι συχνάκις ἐρίζοντες πρὸς τοὺς αὐστηροὺς πατέρας των, ἐρασταὶ εὐρισκόμενοι αἰωνίως πρὸ τῆς θύρας τῆς ἐρωμένης των, κομψευόμενοι, θηλυδρίας ὁμιλῶν μετὰ πολλῶν ἀκκισμῶν, τραυλὸς θέλων νὰ ἐκφωνήσῃ λόγον, σύζυγος ἐπ' αὐτοφώρῳ συλλαμβανόμενος μετ'

ἄλλης γυναικὸς καὶ πνιγόμενος εἰς τὸν Τίθεριν διὰ τὴν ἀποφύγῃ τὴν τιμωρίαν κτλ. Νέος τις μετασχηματίζεται εἰς κόρην, ἵνα ὑπεισέλθῃ εἰς τὸν οἶκον τῆς ἐρωμένης του συνεννοηθεὶς βεβαίως πρότερον πρὸς αὐτήν, μετὰ πολλὰ δὲ καὶ ποικίλα κωμικά ἐπεισόδια τὸν ἀνακαλύπτει ἡ μήτηρ· ἀγανακτεῖ, γίνεται ἕξω φρενῶν, ἀλλ' ἐπὶ τέλους τὸν συγχωρεῖ. Ἡ κωμῳδία αὕτη εἶναι τοῦ Ἀφρανίου καὶ ἐπιγράφεται Ἐπιστολή. Ἄλλος πάλιν ἀνέλπισ ἐραστής, ὅστις εἶχε πέσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, ὅπως ἡ Σαπφώ, ἀλλ' ἀνελκυσθὴ ἐκεῖθεν ὑπὸ τινος ἀλιέως καὶ ἀνέζησε, καταναοεῖ ἔπειτα πρὸς παρηγορίαν του κάλλιον τὴν καρδίαν τῆς ἐρωμένης του, ἣν παρηκολούθησεν εἰς τὰς Βαίτας. Exceptus ἐπιγράφεται ἡ κωμῳδία καὶ εἶναι ἐπίσης τοῦ Ἀφρανίου. Ὑπάρχει δὲ καὶ ἐν τῇ τογάτᾳ ὁ μαστροπὸς καὶ ὁ παράσιτος. Καθ' ὅλου δὲ τῆς ῥωμαϊζούσης κωμῳδίας αἱ ὑποθέσεις διαδραματίζονται ἐν τῇ πόλει, γίνεται ὅμως ἐν αὐτῇ λόγος καὶ περὶ ἀνθρώπων ἐρχομένων ἐκ τῶν ἀγρῶν ἢ πορευομένων εἰς τοὺς ἀγροὺς καὶ ἐχόντων ὅπωςδῆποτε τρόπους ἀγροικότερους. Μόνον ἀγροῖκος λ. χ. θὰ ἠδύνατο δημοσίᾳ νὰ παραπονῇται ὅτι δὲν εὐρίσκει τόπον ἐπιτήδειον, ἔνθα νὰ ἀνακουφίσῃ τὴν κοιλίαν του (Ἀφραν. ἀποσπασμ. στχ. 198). Ἀλλὰ περὶ ἐκάστης κωμῳδίας δύσκολον εἶναι νὰ ἀποφανθῇ τις γνώμην, ἂν ἡ σκηνὴ ὑπόκειται ἐν τινι τῶν ἀνὰ τοὺς ἀγροὺς μικρῶν πόλεων ἢ ἐν Ρώμῃ. Ὁμοίως δὲ ἐκ τῶν σφριζομένων λειψάνων τῆς τογάτας δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀρίσῃ τις οὐσιώδη διαφορὰν ἡθῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν παλλαιότητα. Ἐνιαχοῦ ἀναφέρονται καὶ γεγονότα ἢ ζητήματα πολιτικά καθὼς καὶ ἱστορικά συμβάντα. Ἀκούεταί τις παραπονούμενος ὅτι τοῦ ῥαδιοῦργου οἱ δόλοι προτιμῶνται τῆς ικανότητος τοῦ τιμίου ἀνθρώπου. Καταφρονοῦνται οἱ ἄνθρωποι οἱ λαλοῦντες τῶν Ὀσκων καὶ τῶν Ουόλσκων τὴν διάλεκτον, ἀγνοοῦντες δὲ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἡ εἰς τὸν διάλογον ἀνάμειξις ἐλληνικῶν λέξεων ἦτο τοῦ συρμοῦ, ἀλλὰ παρεῖχεν ὅμως αὕτη καὶ ἀφορμὴν σκαμμάτων, ἐσκώπτετο δὲ εἴτε ἡ ἐπίδειξις τοῦ μεταχειριζομένου τοὺς ἐλληνισμοὺς εἴτε ἡ ἀμάθεια τοῦ μὴ ἐννοοῦντος αὐτοὺς. Ἀγαθὸς τις κά-

τοικος τῆς Σητίας ἐπεθύμει χάριν τῶν κτημάτων του γὰ εἶχε τὸν Τίβεριν διὰ νὰ τὰ ποτίῃ καὶ ὅχι τὰ ἐκ τῶν τελημάτων ὕδατα. Ἐγνωεῖται δέ, ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἐκεῖνοι, μικροπολῖται ὄντες καὶ ἐργάται, ζῶντες δὲ μακρὰν τοῦ κέντρου τοῦ πολιτισμοῦ, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διαλέγωνται ὅπως οἱ λογιώτεροι καὶ μᾶλλον πεπολιτισμένοι κάτοικοι τῆς Ῥώμης. Ὅθεν, ἠκούοντο ἐν τῇ τογάτᾳ ἐκφράσεις καὶ σχηματισμοὶ καὶ συντάξεις λόγου, ἅς ἐθεώρουν ἀποβλήτους οἱ περὶ τὸν Τερέντιον, τινὰς δὲ ἐξ αὐτῶν οὔτε παρὰ τῷ Πλαύτῳ ἀναγινώσκομεν οὔτε παρ' ἄλλῳ ποιητῇ ἢ συγγραφεῖ. Καὶ ὅμως τὸ ὕφος τῆς Ῥωμαϊζούσης κωμωδίας ἐπὶ τοσοῦτον ἐλεπτύνθη κατὰ τὸν ἑβδόμον ἀπὸ Ῥώμης αἰῶνα διὰ τοῦ Ἀφρανίου, τοῦ κυριωτάτου ἀντιπροσώπου τῆς τογάτας, ὥστε τούτου τοῦ ποιητοῦ ἡ γλῶσσα ἁμοιάζει μᾶλλον ἢ ἡ γλῶσσα τοῦ Τουρπιλίου πρὸς τὸν Τερέντιον. Εἶναι δὲ καθ' ὅλου ὁ Ἀφράνιος γλαφυρὸς καὶ κομψός, οἱ δὲ ῥυθμοὶ καὶ ἡ στιχουργία τῶν δραμάτων του δὲν διαφέρουσι τῶν τῆς παλαιότητας· ἔχει δὲ καὶ *cantica*, ἀλλὰ περιεσταλμένα ὅμως ἐντὸς τῶν ὁρίων, ἃ ἔταξεν εἰς αὐτὰ ὁ Τερέντιος.

Δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὴ ἡ καταγωγή τῶν τριῶν περιφήμων ποιητῶν τῆς τογάτας, τοῦ Τιτίνιου, τοῦ Ἄττα καὶ τοῦ Ἀφρανίου, ὀλιγίστας δὲ ἔχομεν εἰδήσεις περὶ τοῦ βίου αὐτῶν. Ὁ Τιτίνιος, πληθεὶς ὦν τὴν καταγωγὴν, διέσωσε μᾶλλον τῶν ἄλλων δύο καθαρώτερον τὸν χαρακτῆρα τοῦ δραματικοῦ τούτου γένους. Ὁ Οὐάρρων ἐθεώρει τὸν Τιτίνιον ὡς ἄριστα πάντων δυνάμενον νὰ περιγράψῃ ἀκριβῶς τὰ ἦθη τῶν δραματικῶν προσώπων, δεύτερον δὲ ἔθετε τὸν Τερέντιον καὶ τρίτον τὸν Ἄτταν, τὸν καὶ νεώτατον ἐκ τῶν τριῶν. Ὁ Τίτος Κοίντιος Ἄττας (τὸ ὄνομα Ἄττας δηλοῖ τὸν πηδητικῶς βαδίζοντα) ἀπέθανεν ἐν Ῥώμῃ ἐν ἔτει 677—77 καὶ ἐτάφη πλησίον τῆς παρὰ τὴν Πραίνεστίνην ὁδὸν πύλης τῆς Ῥώμης. Ὁ Φρόντων, ὁ περίφημος συλλογεὺς λέξεων, παρετήρησεν, ὅτι ἐκ τῶν δραμάτων τοῦ Ἄττα δύνανται τις νὰ συναθροίσῃ πολλὰς λέξεις ἀναφερομένας εἰς τὰς γυναῖκας (*verba muliebria*), ταῦτα δὲ λέγων θὰ ἀπέβλεπε βεβαίως εἰς τὴν τογάταν

τὴν ἐπιγραφομένην Μεγαλήσια, ἔνθα αἱ γυναῖκες εἶχον τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἐπιδεικνύωνται μετὰ πάσης εὐκολίας. Δυνάμεθα δὲ καὶ νὰ ἐπεκτείνωμεν τοῦ Φρόντωνος τὴν παρατήρησιν ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν, ὅτι ἡ το γά τα (ὅπως οἱ μῦμοι τῶν Συρακουσίων) ἔργον εἶχε νὰ διατηρῇ εἰς ἐκάστην κοινωνικὴν τάξιν καὶ εἰς ἕκαστον τῶν δύο φύλων τὸν προσιδιάζοντα εἰς τὴν τάξιν ἢ εἰς τὸ φύλον χαρακτῆρα ἐν τῇ χρήσει τῆς γλώσσης. Ἦσαν δὲ τὰ δράματα τοῦ Ἀττα ἐν τιμῇ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἀκόμη τοῦ Αὐγούστου, ἂν καὶ ὁ Ὀράτιος ἀμφιβάλλει, ἂν δύνανται ταῦτα ἐπαξίως νὰ βαδίζωσι διὰ μέσου τοῦ κρόκου καὶ τῶν ἀνθέων τῆς ἐποχῆς του. Ἐκ τῶν δραμάτων τοῦ Ἀττα ἐσώθησαν τὰ ὀλίγιστα τῆς το γά τας λείψανα, τὰ δὲ πλεῖστα ἐκ τῶν τοῦ Ἀφρανίου. Ἦτο δὲ ὁ Ἀφράνιος σύγχρονος τοῦ Ἀττίου καὶ ἀνῆκεν εἰς γένος πληβεῖον. Ἀγνοοῦμεν ἂν ἦτο συγγενὴς καὶ τίνα εἶχε συγγένειαν πρὸς τὸν Ἀφράνιον τὸν δῆμαρχον τοῦ ἔτους 557—97 ἢ πρὸς τὸν ἄλλον Ἀφράνιον τὸν πραιτωρα τοῦ ἔτους 569—185. Ὅπως δ' ὁ σύγχρονος μὲν αὐτοῦ, ἀλλὰ κατὰ τι πρεσβύτερος τὴν ἡλικίαν ἱππεὺς Γάιος Τίτιος, περὶ οὗ εἵπομεν ἀνωτέρω (σ. 284), δὲν περιώριζε τὴν εὐφυΐαν του μόνον εἰς τὴν δραματικὴν ποίησιν. Καὶ ὁ μὲν Τίτιος ἦτο ῥήτωρ (καὶ τοὺς ῥητορικοὺς του λόγους ἐμιμείτο, καθ' ὃ λέγει ὁ Κικέρων, κατὰ προτίμησιν ὁ Ἀφράνιος) καὶ τραγικὸς ποιητής, ὁ δὲ Ἀφράνιος ῥήτωρ καὶ κωμικὸς ποιητής καὶ διέπρεπε μάλιστα πλειότερον ἐν τῇ σκηνηκῇ ποιήσει ἢ ἐν τῇ τέχνῃ τοῦ λόγου. Ἀμφότεροι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Κικέρωνος, διεκρίνοντο ὡς ῥήτορες διὰ τὴν ὀξεῖαν αὐτῶν εὐφυολογίαν (*argutiae*), ὁ δὲ Ἀφράνιος εἶχε ταύτην τὴν ἀρετὴν καὶ ἐν τοῖς δράμασι. Καταφαίνεται δὲ τοῦ Ἀφρανίου ἡ περὶ τὸ λέγειν ῥητορικὴ εὐχέρεια καὶ ἄλλοθεν, ἐκ τῶν παρονομασιῶν δηλαδὴ καὶ τῆς τάσεως τοῦ διακρίνειν τὰς σχετικὰς ἐννοίας καθὼς καὶ ἐκ τῆς ζωνρότητος καὶ ἐτοιμότητος τῶν ἀποκρίσεων. Τὰ *cantica* τῶν δραμάτων του ὁμοιάζουσι πρὸς τὰ *cantica* τοῦ Ναιδίου καὶ τοῦ Τερεντίου ὡς πρὸς τὴν ἐλευθέραν χρῆσιν βραχυτάτων στίχων κατὰ τὸ τέλος τῶν ρυθμικῶν περιόδων. Ἐπέχρισε λοιπὸν ὁ Ἀφράνιος διὰ

λεπτοτάτης καὶ κομποτάτης βαφῆς τὴν το γ ά τ α ν, ἀλλ' ἐπὶ βλάβῃ ἴσως τοῦ φυσικοῦ αὐτῆς χρώματος. Οἰοεὶ δὲ ὁμολογῶν καὶ ὁ ἴδιος, ὅτι ἐδυσκολεύετό πως περὶ τὴν εὕρεσιν, ἂν καὶ ἦτο πεφημισμένος ποιητής, ἔλεγεν ὅτι ὅχι μόνον παρὰ τοῦ Μενάνδρου παρελάβανεν, ὅ,τι ἐνόμιζεν ἐπιτήδειον εἰς τὴν ἰδικὴν του πραγματεῖαν, ἀλλὰ καὶ παρ' οἰουδήποτε ἄλλου, ὅσάκις δὲ δὲν εἶχε τι κάλλιον νὰ πράξῃ, καὶ παρὰ τῶν Λατίνων, οἷον λ.χ. τοῦ Τερεντίου, οὗτινος ἐθαύμαζε τὰ ἔργα. Τῷ ὄντι δὲ καὶ τώρα ἀκόμη ἐν τοῖς λειψάνοις τῶν δραμάτων του δυνάμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν μιμήματα τοῦ Μενάνδρου ὅχι μόνον ἀδρομερέστερον, ἀλλὰ καὶ μέχρι τῶν λεπτομερειῶν. Ἡ δὲ μετατροπὴ τῶν ῥωμαϊκῶν ἡθῶν ὑπὸ τὴν ἐλληνικὴν ἐπίδρασιν παρέσχε πολλὴν εὐκολίαν εἰς τὸν Ἀφράνιον, διότι δὲν ἠναγκάζετο ὁ ποιητής νὰ παρεμβάλλῃ ὅπως ἄλλοτε ἐγίνετο, πράγματα καὶ νοήματα ὀθνεῖα εἰς τὴν ποίησιν τὴν ῥωμαϊκὴν, ἐκβιάζων, οὕτως εἰπεῖν, τὴν τέχνην, ἀλλὰ προσήρμοξε τώρα αὐτὰ μετὰ πάσης εὐχερείας εἰς τὸν γενικὸν κύκλον συνήθων πλέον ἐννοιῶν. Καὶ ἡ μὲν σκηνὴ καὶ τὰ πρόσωπα τὰ δραματικὰ ἐτήρουν πάντοτε τὸν ἰταλικὸν αὐτῶν χαρακτῆρα, ἀλλ' ὁ ὅλος χρωματισμός, ὁ τόνος, αἱ πνευματικαὶ ἰδέαι καὶ αἱ ὑποθέσεις εἶναι πάντα ἐλληνικά, ὅπως ἐλληνικὸς εἶχε γίνῃ καὶ ὅλος ὁ βίος τῶν Ῥωμαίων. Οἱ ἐξ Ἑλλάδος δοῦλοι καὶ αἱ θεράπαιναι, αἱ Ἑλληνίδες ἐταῖραι, δυστυχῶς δὲ καὶ τὰ παιδικά, ἔχουσι σπουδαιότατον μέρος ἐν τῇ το γ ά τ α ν. Περὶ τῶν παιδικῶν μάλιστα λέγει ὁ Κοϊντιλιανός, ὅτι παρεισάγων αὐτὰ εἰς τὰ δράματά του ὁ Ἀφράνιος, ὁμολογεῖ τὰ ἴδια αὐτοῦ ἦθη. Οἱ προκάτοχοι τοῦ Ἀφρανίου ἐμιμοῦντο καὶ αὐτοὶ ἐνίοτε τὴν πα λ λ ι ά τ α ν καὶ προέβαινον μέχρι τοῦ νὰ παραλαμβάνωσι ὅ,τι ἐνόμιζον καλὸν παρὰ τῶν Ἑλλήνων, πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ καθιστῶσι τερπνότερα καὶ σημαντικώτερα τὰ δράματά των, ἢ μίμησις ὅμως αὕτη οὐδέποτε κατελάμβανε τὴν πρώτην θέσιν ἐν τῇ καθ' ὅλου δραματικῇ οἰκονομίᾳ, ἀλλ' ὁ Ἀφράνιος τοῦναντίον κατὰ πολὺ πιστότερον καὶ ἀκριβέστερον μιμεῖται τὰ ἔργα τοῦ Μενάνδρου. Μία ἐκ τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἀφρανίου ἐπιγράφεται, ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς

ἡρωίδος, Θαις, ἐν δὲ τῇ κωμῳδίᾳ, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐλέγομεν καὶ ἥτις ἐπιγράφεται *Excerptus* (ὁ ἐκ τῆς θαλάσσης ἀνελκυθεὶς) ὑπάρχει μία ἐταῖρα ἐκ Νεαπόλεως ὀνομαζομένη *Μοσχίς*, ἥτις εἶναι καὶ τὸ κυριώτατον τοῦ δράματος πρόσωπον. Ἐν ταῖς προλόγοις, ὧν κάμνει ἐνίοτε χρῆσιν ὁ Ἀφράνιος, ὅπως καὶ ὁ Τερέντιος, ἵνα ἀναλύη καὶ δικαιολογῇ τὴν δραματικὴν του τεχνοτροπίαν, ἐλληνικαὶ θεότητες ἐλάβανον πολλάκις τὸν λόγον, οἷον ὁ Πρίαπος, ὁ γνωστὸς ἀκόλαστος Λαμψακηνὸς δαίμων ὁ φύλαξ τῶν κήπων ἢ ἡ θεὰ *Sapientia*, ἣν εἶχεν ἡδὴ παραστήσῃ ὁ Ἐννιος ἐν τινι περιφρήμῳ χωρίῳ τῶν *Χρονικῶν* καὶ ἥτις εἶναι αὕτη ἡ ἐλληνικὴ *Σοφία*. Λέγει δὲ ἡ Σοφία, ὅτι πατήρ μὲν αὐτῆς εἶναι ὁ *Usus* (Παῖρα), μήτηρ δὲ ἡ *Memoria* (Μνήμη), ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι ἦτο τῆς ἐπικουρείου αἰρέσεως ὁ ποιητής. Ὅχι μόνον δὲ ἐν τούτῳ τῷ χωρίῳ, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ ἐμφανίζει ἐπὶ τῆς σκηνῆς πρόσωπα ἀλληγορικὰ ὁ Ἀφράνιος· ἔχει λ. χ. μίαν ἀλληγορικὴν θεότητα, ἥτις καλεῖται *Remeligo* (=Μέλλησις ἢ Ἀναβολή), ἣν ἔπεμπον οἱ τοῦ οἴκου Λαρηεῖς, ὅτε ἤθελον νὰ ἐμποδίσωσι νὰ συμβῇ τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα γεγονός. Αἱ δὲ μνεῖται ἅς κάμνει ἄλλων συγγραφέων, ἀποδείκνύουσιν ὅτι εἶχεν ὁ Ἀφράνιος ἰκανὴν γραμματειακὴν παιδείαν. «Δὲν εἶναι εὐκολον, καθὼς λέγει ὁ Πακούδιος, νὰ εὐρεθῇ ἔστω καὶ μία ἀγαθὴ γυνή»· ταῦτα λέγει ἴσως ἄνθρωπος βδελυττόμενος τοὺς γυναικείους ἔρωτας. Ἄλλος δὲ τις κάμνει λόγον περὶ ὅχι καλῶν ποιημάτων (*poematorum non bonorum*). Μία σύζυγος ἔχουσα ἀφορμὰς δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, εὐδαιμονίζει τὰς σκηνικὰς ἦτοι τὰς τοῦ θεάτρου γυναικας, αἵτινες κυβερνῶσι τοὺς ἄνδρας τῶν μεταπίπτουσαι ἐξαίφνης ἀπὸ τῆς ἔριδος εἰς τὴν φιλοφροσύνην. Ἐχει δὲ καὶ ὁ Ἀφράνιος, ὅπως συμβαίνει καὶ ἐν τῇ *παλλιάτῃ*, λέξεις διφυεῖς, ἐλληνολατινικάς, οἷον *perpalaestricῶς*, ἐλληνικὰ λογοπαίγνια (*Hunc Tirrium autem maria Tyria conciet*. Ἀποσπ. στ. 112) καὶ παροιμίας ἐλληνικάς (Ἀποσπ. στ. 275). Ὁ διδάσκαλος Πανυσίας (Ἀποσπ. στ. 93) ἀπαγορεύει εἰς τινὰ μαθητὴν νὰ πατήσῃ τὸν πόδα του εἰς τὸ σχολεῖον, ἂν δὲν φέρῃ τὰ διδασκτρα. Πολ-

λῶν δραμάτων τοῦ Ἀφρανίου αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι καθαρῶς ἐλληνικαὶ καὶ οὐδεμία ἐπιφέρεται εἰς αὐτάς ἐρμηνεία. Καὶ ὁ μῦθος δὲ ἀποτελεῖται ἐξ ὁμοίων περίπου στοιχείων πρὸς τὰ τῆς παλλιά-
τας, μόνον δέ, ὅπου γίνονται ἀναφοραὶ εἰς τὸ ῥωμαϊκὸν δίκαιον ἢ εἰς ἄλλα παρεμφερῆ πράγματα, μένει ὁ ποιητὴς πιστὸς εἰς τὰ ἔθιμα τοῦ ἐθνικοῦ βίου.

Καθ' ὅλου εἰπεῖν, ἐνεφύσησεν ὁ Ἀφράνιος εἰς τὴν ἐθνικὴν κωμωδίαν τὸ πνεῦμα τῆς ἐλληνιζούσης, εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι καὶ τὴν δρᾶσιν κατέστησε πληρεστέραν ἐν συγκρίσει πρὸς τοὺς προκατόχους του καὶ ὅτι καὶ προσωπικὸν πολυπληθέστερον εἰσήγαγεν. Ἐν τῇ κωμωδίᾳ λ. χ. τῇ ἐπιγραφομένῃ *Nopiscus* δυνάμεθα σαφῶς νὰ διακρίνωμεν πλείονα πρόσωπα ἀνδρῶν, πολλὰς γυναῖκας γραίας καὶ νέας, μίαν θεράπαιναν, ἓνα δοῦλον, ἓνα παράσιτον. Πλὴν δὲ τούτου, ὅμιλοι προσώπων ἔδρων ἐκ πάραλλήλου μὲν, ἀλλ' ἀντιθέτως πρὸς ἀλλήλους καὶ εἶναι μὲν δύσκολον νὰ καθορισθῇ ἡ ἀνάπτυξις τῆς δράσεως, πάντως ὁμῶς ἡ δρᾶσις πρέπει νὰ ᾔτο πολὺπλοκος. Ἡ ὑπόθεσις εἶναι περίπου ἡ ἑξῆς· Δύο σύζυγοι διεζεύχθησαν, αἷτιος δὲ τῆς διαζεύξεως ἦτο ὁ ἀνὴρ. Ἡ γυνὴ ἐκυφόρει δύο διδύμα, ὧν τὸ μὲν ἐγεννήθη νεκρὸν, μετ' οὗ πολὺ δὲ ἐγεννήθη κατὰ τὸν πρέποντα χρόνον τὸ δεύτερον ζωντανόν. Ὁ πατὴρ ἀποπέμπει τὴν γυναῖκα, δὲν ἀναγνωρίζει δὲ τὸ τεχθέν. Ἀλλὰ μετὰ τινα πάλιν χρόνον μετανοεῖ ὁ σύζυγος καὶ θέλει νὰ συνδιαλλαχθῇ πρὸς τὴν γυναῖκά του, ἣν ἐμπαθῶς ἀγάπῃ, ἀλλὰ δὲν κατορθώνει νὰ ἔλθῃ καὶ πάλιν πρὸς αὐτὴν εἰς γάμου κοινωνίαν. Ὑπάρχει δὲ ἐν τῷ δράματι καὶ ἄλλου γάμου προσδοκία, ὅστις ὁμῶς διὰ πολλοὺς λόγους δὲν παρέχει λίαν ἐποικοδομητικὸν παράδειγμα συζυγικῆς ἀγάπης. Τῆς δὲ κωμωδίας τῆς ἐπιγραφομένης *Simulans* (= Προσποιούμενος) εἶναι κατὰ τι σαφέστερον τὸ θέμα. Πραγματεύεται τὴν ἐπάνοδον εἰς τὴν εὐθείαν ὁδὸν ἐνὸς συζύγου μεθύσου καὶ ὀξυθύμου, οὗ τινος ἡ διαγωγὴ ἀπειλεῖ νὰ καταστήσῃ δυστυχῇ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα του. Ἐπέρχεται μία βιαία συζυγικὴ σκηνή, κατευνάσσεται δὲ ἡ ἀγανάκτησις τῆς γυναι-

κὸς διὰ τῶν ἱκεσιῶν τοῦ τέκνου. Ἡ ἔρις αὕτη ἐμβάλλει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸν πενθερὸν τὴν ἰδέαν μιᾶς ἡρώϊκῃς θεραπείας, ἣν κατὰ συμβουλήν φίλων μέλλει νὰ ἐπιχειρήσῃ. Προσποιεῖται τὸν ὠργισμένον (ἐκ τούτου καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ δράματος) καὶ διακηρύττει πρὸς τὸν γαμβρόν του ὅτι ἀπεφάσισεν ὀριστικῶς νὰ διαλύσῃ τὸν γάμον. Ἐπειδὴ δὲ ὁ μὲν σύζυγος εἶχε τὸ ἄδικον, ἡ δὲ συζυγικὴ οἰκία ἦτο προῖξ τῆς γυναικός, ἔπρεπεν ἐκεῖνος νὰ ὑποταχθῇ εἰς τὴν ἀπόφασιν καὶ νὰ καταλίπῃ τὸν οἶκον. Τῷ ὄντι δὲ ὁ ταλαίπωρος ἀνὴρ, ὅστις, ἂν δὲν ἦτο ὅλως ἄπορος, ἐλαχίστην ὅμως εἶχε περιουσίαν, ἀποπέμπεται τοῦ οἴκου ἄνευ ἄλλης διαδικασίας. Ἡ ταπεινωτικὴ αὕτη ἐκτέλεσις συμβαίνει ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐνώπιον πάσης τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν θεραπόντων. Θὰ ἤρχετο ὁμιλῶν ὁ πενθερὸς καὶ ἀπαριθμῶν πάντα τοῦ γαμβροῦ του τὰ ἐλαττώματα, μετὰ δὲ τοῦτο ὁλόκληρος ὁ ὅμιλος τῶν συγγενῶν καὶ τῶν δούλων θὰ ἐπέπιπτε κατ' αὐτοῦ καὶ θὰ τῷ ἔρριπτεν ἐν χορῷ κατὰ πρόσωπον τὴν καταδίκην καὶ τὴν καταφρόνησιν. Κατὰ βάθος ὅμως τὰ αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων δὲν ἦσαν καὶ τόσον φοβερά, ὅσον ἐφαίνοντο. Ὁ διωχθεὶς σύζυγος συνήρχετο εἰς ἑαυτὸν καὶ ἔπεμπεν ὡς μεσίτην πρὸς συνδιαλλαγὴν τὸν υἱὸν του. Ὁ υἱὸς ὑπέσχετο πρὸς τὸν πάππον, ὅτι θὰ διωρθῶνετο ὁ πατήρ καὶ ἐπὶ τῇ ὑποσχέσει ταύτῃ παρείχετο ἡ συγγνώμη καὶ ἐπανήρχετο ὁ ἀνθρώπος εἰς τὴν οἰκογένειάν του. Τὸ ἠθικὸν τοῦτο οἰκογενειακὸν δράμα παρεστάθη ἐν ἔτει 697—57 (ἴσως κατὰ τὰ Ἀπολλώνια), τὸ δὲ canticum, ὅπερ ἔφαλλον οἱ δοῦλοι διὰ τὴν τιμωρίαν τοῦ κυρίου των, ἐχρησίμευσεν εἰς πολιτικὴν διαδήλωσιν. Ὁ ὑπατος δηλαδὴ Λέντλος ὁ ἐπικαλούμενος Σπινθήρ, ὅστις προῆδρευε τῆς θέας, ἐνήργει τότε μεθ' ὅλου τοῦ κόμματος τῶν ὀλιγαρχικῶν πρὸς ἀνάκλησιν τοῦ Κικέρωνος ἐκ τῆς ἐξορίας, κατὰ δὲ τὴν περίστασιν ἐκείνην ἠθέλησε νὰ διαθέσῃ τὴν κοινὴν γνώμην ὑπὲρ τοῦ ἐξορίστου. Συνεβούλευσε λοιπὸν τοὺς χορευτάς, καθ' ἣν ὥραν θὰ ἔφαλλον τὸ canticum, νὰ στρέψωσι πάντες συγχρόνως τὰ βλέμματα, τὰς κινήσεις καὶ τὴν φωνὴν πρὸς τὸν μεταξὺ τῶν θεατῶν καθήμενον

δημαγωγὸν Κλώδιον, ὡς ἂν ἔμελλον νὰ ἐκδιώξωσιν ὄχι τὸν κύριόν των ἐκ τοῦ οἴκου, ὅπως ἦτο τοῦ δράματος ἡ ὑπόθεσις, ἀλλὰ τὸν φοβερὸν ἐχθρὸν τοῦ Κικέρωνος ἐκ τοῦ θεάτρου.

Καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἀκόμη τοῦ Αὐγούστου εἶχεν ὁ Ἀφράνιος, ὅπως καὶ ὁ Πλαῦτος, θαυμαστάς, οἵτινες ἐτίμων αὐτὸν ὡς τὸν Μένανδρον τῆς το γά τας. Ἐπὶ δὲ τοῦ Νέρωνος, κατὰ τοὺς μεγίστους ἀγῶνας (*ludi maximi*), οὓς ὁ αὐτοκράτωρ ἐκείνος μετ' ἀνηκούστου σπατάλης ἐτέλεσεν ὑπὲρ τῆς αἰωνιότητος τοῦ κράτους, παρεστάθη μεταξὺ ἄλλων δραμάτων καὶ τοῦ Ἀφρανίου ὁ Ἐμπρησμὸς (*Incendium*), τότε δὲ ἐπετράπη εἰς τοὺς ὑποκριτὰς νὰ διαρπάσωσι καὶ νὰ ἔχωσιν αὐτοὶ ὡς ἰδικὰ των τὰ πολύτιμα σκευή τοῦ πυρπολουμένου οἴκου, ἅτινα εἶχον διασωθῇ ἀπὸ τοῦ ἐμπρησμοῦ.

Ε'. ΤΟ ΑΤΕΛΛΑΝΟΝ ΔΡΑΜΑ.

(*Fabula Atellana*).

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ χρόνους, καθ' οὓς ἤχμαζεν ἡ το γά τας ἢ τὸ πολὺ δέκα ἔτη βραδύτερον, ἐτελειοποιήθησαν καὶ κατεστάθησαν ἔντεχον γραμματειακὸν γένος καὶ τὰ παλαιὰ ἐκεῖνα σκωπτικὰ αὐτοσχεδιάσματα τὰ καλούμενα φεσκέννινα (σ. 9), ἅτινα συνώδευον τὰς ἀγροτικὰς ψυχαγωγίας τῆς Σατίρας. Εἶδομεν ἀνωτέρω (σ. 14), πῶς ἐν Ῥώμῃ νέοι καλῶν οἰκογενειῶν μιμούμενοι τοὺς Τυρρηνοὺς ἱστρῶς, εἶχον μὲν ἀρχίσῃ νὰ ἀσχολῶνται περὶ τὰ μιμικὰ παίγνια προσθέσαντες εἰς αὐτὰ καὶ φαιδρὰ ἄσματα, δὲν προσέδιδον ὅμως εἰς τὰς αὐτοσχεδίους αὐτῶν παραστάσεις καὶ δραματικὴν τῷ ὄντι μορφήν, οὐδὲ ἐδίδασκον ἀπὸ σκηνῆς δημοσίας, ὅπως οἱ ἐξ ἐπαγγέλματος ὑποκριταί. Αἱ πολυάνθρωποι καὶ ἡδονικαὶ πόλεις τῆς Καμπανίας, ὅπως καὶ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος, μάλιστα δὲ ὁ Τάρας, ἦσαν τότε τὸ γενικὸν ἐντευκτῆριον παντοειδῶν ἀκροβατῶν, γελωτοποιῶν καὶ τερατουργῶν, οἵτινες παρίστανον ἐνώπιον τοῦ Ἰταλιωτικοῦ κοινοῦ τὰ δημοτερπέστατα μηχανεύματα τῆς

Δωρικῆς μητροπόλεως. Ἐμιμοῦντο τὸ βᾶδισμα καὶ τὴν φωνὴν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ζώων, τοὺς λόγους καὶ τὰς κινήσεις ἢ ἐνὸς προσώπου ἢ πλειοτέρων διαδοχικῶς, τοὺς χαρακτηῖρας καὶ τὰ ἰδιώματα ὠρισμένων τάξεων ἢ ἐπαγγελμάτων, ὅσον τοῦ ἱατροῦ, τοῦ ἀγύρτου κτλ. καὶ παρίστανον διὰ κωμικωτάτων αὐτοσχεδιασμάτων σκηναῶς τοῦ καθ' ἡμέραν βίου. Ἦσαν δὲ ποικίλαι αἱ παραστάσεις ἐκεῖναι, ὅπως ἀποδεικνύει καὶ τὸ πλῆθος καὶ ἡ ποικιλία τῶν ὀνομάτων, δι' ὧν ὀνομάζονται οἱ παρέχοντες αὐτὰς γελωτοποιοί, κατὰ τὴν διάφορον αὐτῶν τάξιν καὶ εἰδικότητα. Καὶ ἄλλοι μὲν ἐξ αὐτῶν ἐπεδείκνυσον τὴν τέχνην των πρὸς τὸν ὄχλον ἀναβαίνοντες ἐπὶ ξυλίνων ἰκριωμάτων ἐν ταῖς ὁδοῖς, ἄλλοι δὲ ἔκαμνον τὰς ἐπιδείξεις των ἐν τοῖς οἴκοις τῶν εὐγενῶν κατὰ τὰ συμπόσια. Ἦνθησαν δὲ μάλιστα αἱ τοιαῦται τέρψεις, εἰς ἃς ἡρέσκοντο οἱ πολλοὶ τῶν μεγιστάνων, κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Διαδόχων. Ἐχαρακτήριζε δὲ αὐτὰς χυδαῖος πραγματισμὸς καὶ κτηνώδης ἀκοσμία. Τῶν γελωτοποιῶν τούτων ἀκολαστότατος μάλιστα καὶ περιεργότατος ἦτο ὁ μαγῶδός (σ. 103), ὅστις οἰοεὶ μάγος ὢν καὶ αἰοιδός, παντοῖα ὑπεκρίνετο πρόσωπα ἀνδρεῖα καὶ γυναικεῖα μετὰ τυμπάνων καὶ κυμβάλων· «σχοινίζεται τε (= χορεύει πηδηκτὸν χορὸν) καὶ πάντα ποιεῖ τὰ ἔξω κόσμου, ὑποκρινόμενος ποτὲ μὲν γυναῖκα καὶ μοιχοὺς καὶ μαστροπούς, ποτὲ δὲ ἄνδρα μεθύοντα καὶ ἐπὶ κῶμον παραγινόμενον πρὸς τὴν ἐρωμένην¹⁾». Τὰς δὲ ὑποθέσεις τῶν παραστάσεών του ἢ ἐλάμβανε παρὰ τῆς κωμωδίας ἢ εὕρισκεν αὐτός. Ὁ δὲ ἰλαρῶδὸς παρῳδεῖ τὴν ὑψηλοτέραν λυρικὴν ποίησιν καὶ μουσικὴν (τοὺς διθυράμβους, τὴν κιθαρωδικήν) καθὼς καὶ τὴν τραγωδίαν καὶ παρίστανε τοῦ Διονύσου καὶ τῆς Ἀριάδνης τὴν συνάντησιν, τὸν Κύκλωπα μελωδοῦντα παρὰ τὴν θύραν τῆς Γαλατείας, τὸν Ὀδυσσεά ναυαγοῦντα καὶ μὴ γινώσκοντα τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν. Οἱ μῆμοι, εἰκὼν πραγματικὴ τοῦ ἐν ὑπαίθρῳ βίου.

¹⁾ Παρεθέσαμεν αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ Ἀθηναίου (ΙΑ', 621 C), ὅπερ ἔχει ὡς πηγὴν ὁ Ribbeck. Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐνταῦθα ὁ Ἀθηναῖος διαστελλεῖ ἀπ' ἀλλήλων τοὺς ἱερογῶδους, τοὺς μαγῶδους, τοὺς λυσιπῶδους, τοὺς ἰωνικολόγους. Σ. Μ.

εἶχον ἀπὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου λάβη κλασσικὴν ἀνάπτυξιν ἐν Συρακούσαις διὰ τοῦ Σώφρονος, συγχρόνου μὲν τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλὰ κατὰ τι πρεσβυτέρου, ὀλίγον δὲ χρόνον πρὸ τοῦ Θεοκρίτου, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ πρώτου Πτολεμαίου, ἐδημιούργησεν ὁ Ῥίνθων τὴν ἰλαροτραγωδίαν (παρωδίαν κατὰ τὸ εἶδος τοῦ Ὀπφεμβαχ) καὶ προσήρμοσεν αὐτὴν ἐπιδεξίως εἰς τὸ θέατρον τοῦ Τάραντος μεταχειρισθεὶς τὴν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ λαλουμένην διάλεκτον. Τὰ θέματα, ἅτινα ἐπραγματεύθη, γινώσκωμεν ἐκ τῶν τίτλων τῶν δραμάτων του, οἵτινες εἶναι· Ἀμφιτρυῶν, Ἰφιγένεια ἐν Αὐλίδι, Ἰφιγένεια ἐν Ταύροις, Μήδεια, Ὀρέστης, Τήλεφος, Μελέαγρος, περὶ τοῦ τρόπου ὁμοως, καθ' ὃν ἐπραγματεύθη αὐτά, δὲν γινώσκωμεν ἢ ὅτι μόνον παρῶδει τοὺς παλαιοὺς τραγικοὺς μύθους.

Ἐπίσης δὲ καὶ οἱ Ὅσκοι εἶχον φυσικὴν κλίσιν πρὸς τὰς τοιαύτας ἐκ τοῦ πραγματικοῦ βίου γελωτοποιίας, ὅπως δὲ καὶ νῦν, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους οἱ Καμπανοὶ ἐγεννῶντο γελωτοποιοὶ καὶ ἡ διάλεκτος ἡ ὁσκιὴ ἦτο οἷονεῖ πεφυκυῖα πρὸς ἔκφρασιν τῶν βαναυσωτέρων κωμικῶν παιγνίων, περὶ ὧν εἶναι ἐδῶ ὁ λόγος. Τοῦ δὲ λαοῦ ἐκείνου τὸν ἀγροῖκον καὶ φιληδονικὸν χαρακτῆρα ἐξεδήλωνον ὄχι μόνον τὰ ἥθη, ἀλλὰ καὶ ἡ γλῶσσα, ἥτις ἐνομίζετο παρὰ τοῖς παλαιοῖς ὡς ταμεῖον ἀκολάστων καὶ βωμολογικῶν ἐκφράσεων (obscena). Οἱ Ἕλληνες ἄποικοι οἱ ὁμοροὶ πρὸς αὐτοὺς, ἐνόμισαν ὅτι τὴν βαναυσότητα ἐκείνην εἶχον κοινὴν οἱ Ὅσκοι πρὸς πάντας τοὺς ὁμοφύλους λαοὺς, ὥστε περιέλαβον καὶ τοὺς Λατίνους εἰς τὴν καταφρονητικὴν ὀνομασίαν τῶν Ὀπικῶν. Ὅσκος ἦτο ὁ περιφνημὸς ἐκεῖνος βωμολόγος Μέσσιος Κίκιρρος, ὅστις, καθ' ἃ διηγείται ὁ Ὀράτιος, ἔτερψε τὸν Μαικίηναν καὶ τοὺς συνοδοιπόρους αὐτοῦ κατὰ τὸ γενόμενον ἐν τῇ ἐπαύλει τοῦ Κοκκήφου συμπόσιον διαγωνιζόμενος πρὸς τὸν σύντροφόν του Σάρμεντον διὰ παντοίων σκωμμάτων καὶ γελοιασμῶν σαφῶς ὑπομιμνησκόντων τὸν πρωτογενεὴ χαρακτῆρα τῆς σατίρας. Καὶ ὅτε δὲ ὁ Κίκιρρος ἰκέτευεν εἰρωνικῶς τὸν Σάρμεντον νὰ παραστήσῃ τὸν Πολύφημον ἄνευ προσωπίου καὶ κοθόρων, δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ εἶχε κατὰ νοῦν τὴν

ίλαροτραγωδίαν τῶν Ταραντίνων. Ἐν δὲ τῇ Καπύῃ καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν τῶν Ὀσκων, πολὺν χρόνον πρὸ τῆς ῥωμαϊκῆς κατακτήσεως ἔτερπον τοὺς ἀνθρώπους ἐγγύρῳ τινι κωμικῇ αὐτοσχεδιάσματα παριστανόμενα ἐν τῇ ὀσκιῇ διαλέκτῳ καὶ ἔχοντα τυπικούς τινας καὶ πατροπαράδοτους χαρακτῆρας, ἀμεταβλήτους πάντοτε καὶ εἰλημμένους ἀπὸ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ οἰκογενειακοῦ βίου. Εἶχον δὲ λάβῃ τὰ αὐτοσχεδιάσματα ταῦτα πολλὴν διάδοσιν καὶ εἶχον γίνῃ τοῦ συρμοῦ παρά τῇ ῥωμαϊκῇ νεολαίᾳ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ναϊβίου, ἀλλ' ἢ παράστασις αὐτῶν, ἂν καὶ ἐξετελεῖτο ἐνώπιον πολλοῦ πλήθους, εἶχε πάντοτε ἰδιωτικὸν καὶ ἀνεπίσημον χαρακτῆρα. Καὶ οἱ μὲν θεαταὶ ἐθεῶντο δωρεάν, οἱ δὲ ὑποκρινόμενοι τὰ κωμικὰ πρόσωπα νέοι, οἵτινες ἦσαν ἐλεύθεροι πολῖται, ἵνα προφυλάτῳσιν τὴν ἑαυτῶν ἀξιοπρέπειαν, παρήρχοντο ἐπὶ τῆς σκηνῆς φοροῦντες προσωπεῖα. Ὁ Ναϊβίος ἐν τῇ κωμῳδίᾳ αὐτοῦ τῇ ἐπιγραφομένῃ *Personata* (ἥτοι κωμῳδίᾳ τῶν προσωπεύων) ἐσκηνοδότησεν ἰσως μίαν ἐκ τούτων τῶν ἐρασιτεχνικῶν παραστάσεων· θὰ ἐξῆγῃ δὲ τὸ θέμα τοῦ προβάλλον τὴν εὐφυῆ πρόφασιν, ὅτι μὴ ἔχων προχείρους ὑποκριτὰς ἐξ ἐπαγγέλματος, εἶχε μετὰ χαρᾶς δεχθῇ τὴν εὐγενῶς προσφερομένην σύμπραξιν προσωπιδοφόρων ἐρασιτεχνῶν. Ἰσως δὲ τοῦ Σύλλα ἢ ἐπιδράσις συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ λάβῳσι μείζονα ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ διάδοσιν ἐν Ῥώμῃ αἱ ὀσκιαὶ παραστάσεις καὶ εἰς τὸ νὰ τελειοποιηθῶσιν αὐτόθι, διότι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ λησμονῇ τὰς ζοφεράς φροντίδας τοῦ βίου ἡγάπα ὁ αἰματοσταγῆς δικτάτωρ νὰ συναναστρέφῃται πρὸς μίμους καὶ γελοιοποιούς. Ὅπως δὲ παρά τοῖς Ἑλλησιν ἐψυχαγωγοῦντο οἱ θεαταὶ θεώμενοι μετὰ τὴν τραγικὴν τριλογίαν τὸ σατιρικὸν δρᾶμα, οὕτω καὶ παρά τοῖς Ῥωμαίοις ἐκράτησεν ἡ συνήθεια νὰ παριστάνηται μετὰ τὴν τραγωδίαν ὡς ἐξ ὁδίου ἡτοι ἐπίλογος τῆς ὅλης θέας καὶ μία ὀσκιῇ κωμῳδίᾳ, ἥτις ἐνίοτε παρελάμβανε καὶ τινα μέρη παρά τῆς ἱλαροτραγωδίας τῶν Ταραντίνων, οἱ δὲ ὑποκριταὶ τῶν ἐξοδιῶν ἐτήρησαν τὰ προνόμια, ἅτινα ἐξ ἀρχῆς εἶχον τῶν ὀσκιῶν δραμάτων οἱ ἐρασιτέχνη, ἐξηκολούθουν δηλαδὴ νὰ φορῶσι πάντοτε

προσωπεῖα καὶ διετῆρουν πάντα τὰ ἀστικά αὐτῶν δικαιώματα ἀνέκοντες εἰς τὰς φυλάς, εἰς ἃς ἦσαν ἀνέκαθεν ἐγγεγραμμένοι καὶ ὑπηρετοῦντες, ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ πολῖται, ἐν τῷ στρατεύματι.

Πρῶτος δὲ ὁ ἐκ Βονωνίας Λεύκιος Πομπώνιος κατέστησεν ἑντεχνον γραμματειακὸν γένος τὰ ὁσκιὰ δράματα. Ὁ Ἰερώνυμος ἀναγράφει τὸν Πομπώνιον ὡς συγγραφέα περὶ φημον ἐν ἔτει 663—91, οὔτε ἅμως πότε ἐγεννήθη, ἤξεύρομεν, οὔτε πότε ἀπέθανεν οὔτε τίνες αἱ λεπτομέρειαι τοῦ βίου του. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς δὲ περίπου χρόνους ὁ ὀλίγον ἴσως τοῦ Πομπωνίου νεώτερος Νόβιος, ἐφημίσθη ὡσαύτως ἐν τῷ αὐτῷ δραματικῷ γένει. Ἐχομεν δὲ νῦν ἐβδομήκοντα μὲν ἐπιγραφὰς δραμάτων καὶ διακοσίους περίπου στίχους τοῦ Πομπωνίου, τοῦ δὲ Νοβίου τεσσαράκοντα καὶ τρεῖς ἐπιγραφὰς δραμάτων καὶ ὑπὲρ τοὺς ἑκατὸν στίχους. Ταῦτα εἶναι ὅλα τὰ σωζόμενα λείψανα τοῦ ὁσκινοῦ δράματος· ἱκανῶς ὀλίγα, ὥστε νὰ εἶναι δυνατόν νὰ δώσωμεν ἐπαρκῆ αὐτοῦ ἔννοιαν.

Πλὴν δὲ ὀλίγων ἐξαιρέσεων, ἡ σκηνὴ τῶν ζωηροτάτων ἐκείνων δραμάτων ὑπέκειτο ἐν τῇ μικρᾷ πόλει τῆς Καμπανίας Ἀτέλλῃ (ἦτο δὲ ἡ Ἀτέλλα οἶονεῖ τὰ Ἀδδηρα τῆς Καμπανίας), δι' ἣ καὶ ὠνομάσθησαν γενικῶς Ἀτελλανὰ δράματα. Ἄν δὲ οἱ Ὅσκοι εἶχον ἤδη πρότερον διακρίνη τὴν μικρὰν ἐκείνην πόλιν ὡς τὴν πατρίδα τῆς γελωτοποιίας ἢ ἂν ἔπειτα, ὅτε προσέλαβον τεχνικὴν μορφὴν τὰ ἐκεῖθεν ὀνομασθέντα Ἀτελλανὰ δράματα, ἀπεδόθη εἰς τὴν Ἀτέλλαν ἡ ῥηθεῖσα τιμή, εἶναι ἄγνωστον. Ἐπιγραφαὶ τινες Ἀτελλανῶν δραμάτων, οἷον ἡ Σάτιρα τοῦ Πομπωνίου καὶ τὸ Ἐξόδιον τοῦ Νοβίου, ὑπενθυμίζουσιν ἀκόμη τὰ παλαιὰ αὐτοσχεδιάσματα. Ὅπως δὲ ἡ δημώδης *commedia dell' arte* τῶν σημερινῶν Ἰταλῶν, ἐθεάτριζε καὶ τὸ Ἀτελλανὸν δρᾶμα ὠρισμένους τινὰς καὶ σταθεροὺς χαρακτῆρας, ἐν οἷς ὁ ἐθνικὸς ὁσκιὸς τύπος εὗρισκε τὴν τελειοτάτην αὐτοῦ ἔκφρασιν. Καὶ ὅτε δὲ ἡ σκηνὴ τοῦ δράματος ἦτο ἐν Ῥώμῃ ἢ ἐν ἄλλῳ τόπῳ ἐκτὸς τῆς Καμπανίας, τὰ κυριώτατα πρόσωπα διετῆρουν τὴν ἐθνικότητά των, ἥτις στενῶς συνεδέετο πρὸς τὸν χαρακτῆρά των. Ὁ Μάκκος εἶναι

συγγενῆς ἐν πνεύματι πρὸς τὴν ἀνόητον Μακκῶ, ἥτις ἐνεφανίζετο κατὰ τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς ἀττικῆς κωμωδίας, ἴσως δὲ καὶ κατὰ τὴν μεγαρικὴν, καθὼς καὶ πρὸς τὸν μακκοῶντα γέροντα, οἷος εἶναι λ. χ. παρὰ τῷ Ἀριστοφάνει ὁ Δῆμος ὁ ὑπὸ τοῦ Παφλαγόνος περιπαιζόμενος. Ὁ Ἀτελλανὸς Μάκκος ἔχει μὲν ἴσθιν τὴν ἀνοησίαν πρὸς τὴν Μακκῶ καὶ πρὸς τὸν γέροντα, ἀλλ' εἶναι νεώτερος ἐκείνων, μόλις ἔχει ἀνδρωθῆ. Πολλῶν Ἀτελλανῶν οἱ τίτλοι περιέχουσι τὸ ὄνομά του κατὰ ποικίλας καταστάσεις· ὑπάρχει Μάκκος στρατιώτης μαχόμενος πρὸς τὸν ὁμόσκηνόν του ὑπὲρ τοῦ σιτηρεσίου, Μάκκος μεσεγγυητῆς (sequester), Μάκκοι δίδυμοι καὶ Μάκκος παρθένος ἀκόμη ἐν ταῖς κωμωδίαις τοῦ Πομπωνίου, ἐν δὲ ταῖς τοῦ Νοβίου Μάκκος κἀπηλος (copo) καὶ Μάκκος φυγὰς (exul). Ὁ ἡλίθιος μετὰ μελαγχολίας προσβλέπει πρὸς τὸ ἀνώφλιον τῆς θύρας πρὸς ὃ πολλὰκις ἔθραυσε τὴν κεφαλὴν καὶ πρὸς τὸ κατώφλιον, ἔνθα πίπτων συνέθρυψε τὰ δάκτυλά του. Πρὸς δὲ τὸν γέροντα τῆς Παλλιάδας ἀντιστοιχεῖ ὁ Πάππος, ὁ ἀνέκαθεν εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν μωρός. Ὁ κρονόληρος οὗτος ἐκτὸς τοῦ ἐλληνικοῦ ὀνόματος Πάππος, ἔχει καὶ τὸ ὀσκιὸν ὄνομα Casnar (Casinar = πολὺ κεφαλὴ). Ἀναφέρεται καὶ τοῦ Πομπωνίου καὶ τοῦ Νοβίου κωμωδία ἐπιγραφομένη Πάππος ὁ ἀποτυχὼν ὑποψήφιος (Pappus praeteritus), ἃν δὲ τῷ ὄντι ἀμφότεροι ἐπραγματεύθησαν τοῦτο τὸ θέμα, φαίνεται, ὅτι θὰ ἦτο λίαν δημοφιλὴς ὁ γέρων ὑπὸ τὸν τύπον τοῦ ἀποτυχόντος ὑποψηφίου. Αἱ προετοιμασίαι τῆς ἐκλογῆς, αἱ προβλέψεις, ἡ ἀντίθεσις τῶν αἰσθημάτων τῶν πρὸ τῆς ψηφοφορίας καὶ τῶν μετ' αὐτήν, ἠδύναντο νὰ γεννήσωσι σκηναὶ ἀστειοτάτας. Ὁ φιλόδοξος μωρός, ὅπως ἐξ ἀρχῆς προβλέπουσιν οἱ θεαταί, ἀποτυγχάνει. Ὁ Πάππος γεωργὸς μαυθάνει ἐπανερχόμενος ἐκ Ῥώμης, ὅτι κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀπουσίας του ἡ σύζυγός του εἶχε παραβῆ τὴν συζυγικὴν πίστιν, ἐν ἄλλῃ, ὁμως κωμωδίᾳ ἐπιγραφομένῃ ἡ Κανάτα¹⁾ τοῦ

¹⁾ Ὁ συγγραφεὺς δέχεται μὲν τὴν γραφὴν Hirnea ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τῆς κωμωδίας, ἐξηγεῖ δὲ Bruch des Pappus (= κήλη τοῦ Π.), ἀλλ' ἡ κήλη λέγεται λατινιστὶ hernia (φέρεται δὲ τῷ ὄντι καὶ τοιαύτη γραφή), hirnea δὲ σημαίνει οἰνερὸν ἄγγειον. Σ. Μ.

Πάππου (Hirnea Pappi) αὐτὸς εἶναι ὁ ἐραστής, ὅπως καὶ ἐν τῇ Μνηστῇ τοῦ Πάππου (Sponsa Pappi).

Μετὰ τὸν Μάκκον καὶ τὸν Πάππον, ἔρχεται ὁ Βύκκων (Bucco), ὁ στόμφαξ ἢ κομπαστής, ὁ τὰς γνάθους (bucca) ἔχων πεφυσμένους καὶ κρατεροὺς τοὺς ὀδόντας. Ὁ Βύκκων, τύπος παρεμφερὲς πρὸς τὸν Ἀλαζόνα τῆς Ἀττικιζούσης κωμωδίας, παριστάνεται ὡς μονομάχος ἐν τῇ φερωνύμῳ κωμωδίᾳ τοῦ Πομπωνίου (Bucco auctoratus), υἱοθετεῖται δὲ ἐν ἄλλῃ κωμωδίᾳ τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ (Bucco adoptatus). Ἴσως δὲ ἔγραψεν ὁ Νόβιος καὶ Βικκύλον (Bucculus)· θὰ ὑπεκόριζε δὲ οὕτω τὸν ἥρωα ὁ πατήρ αὐτοῦ.

Τὸ δὲ πρόσωπον τοῦ ἀδηφάγου (Manducus) καὶ τοῦ παρασίτου προσήκει εἰς τὸν κυφὸν Δοσσέννον (Dossennus), τὸν σοφὸν τῆς Ἀτελλανῆς κωμωδίας. Ἐν τοῖς Καμπανοῖς τοῦ Πομπωνίου ὑπάρχει ψήφισμα, δι' οὗ παρέχεται δημοσίᾳ σιτηρέσιον εἰς τὸν Δοσσέννον καὶ τοὺς γναφεῖς, ἐν δὲ τῇ Φιλοσοφίᾳ τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ καλεῖται πάλιν ὁ σοφὸς Δοσσέννος νὰ ἀνακαλύψῃ τίς ὁ κλέψας χρυσοῦν τι ἀγγεῖον ἢ χρυσοῦν κόσμημα, ἀλλ' ἐκεῖνος ἀρνεῖται λέγων, ὅτι δὲν ἔμαθε νὰ χρησμολογῇ ὠρεάν (δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον νὰ ἔκλεψεν ὁ ἴδιος τὸ ζητούμενον), ἐν δὲ τῇ Ἀτελλανῇ κωμωδίᾳ τῇ ἐπιγραφρμένῃ Μάκκος παρθένος (Maccus virgo), ἥτις εἶναι ὡσαύτως τοῦ Πομπωνίου, ὁ Δοσσέννος παριστάνεται ὡς γραμματοδιδάσκαλος ἀνηλεῶς ραβδίζων τὰ ὀπίσθια ἐνὸς μαθητοῦ, ἀναφέρεται δὲ ἐν τινι ἀποσπάσματι, ἀγνώστου ποιητοῦ καὶ τὸ ἐπιτύμβιον αὐτοῦ ἐπίγραμμα· «Ἐένε, στήθι καὶ τὴν σοφίαν τοῦ Δοσσέννου ἀνάγνωθι». Ὁ δὲ Νόβιος παρέστησε δύο Δοσσέννους ἐν τῇ ὁμωνύμῳ κωμωδίᾳ, ἀντιπάλους ἴσως καὶ ἀντιζήλους.

Πρὸς δὲ τὰ ἥδη μνημονευθέντα τυπικά τῶν Ἀτελλανῶν δράματων πρόσωπα προσετίθετο ὡς ἐξ ἐπαγγέλματος γελωτοποιὸς καὶ ὁ τρελλὸς Σαννίων (Sannio), οὕτω κληθεὶς ἕνεκα τοῦ μορφασμοῦ τοῦ καλουμένου λατινιστὶ sanna (= μῶκος). Ὅπως οἱ φλύακες τῶν Ἑλλήνων, οὕτω καὶ ὁ Σαννίων διὰ τῆς φωνῆς, διὰ μορφα-

σμῶν, διὰ διαφόρων τοῦ σώματος κινήσεων καὶ μιμήσεων, εἴτε μετὰ λόγου εἴτε καὶ ἐν σιγῇ, ἔκαμνε διαφόρους γελοιασμούς· μία τοῦ Νοβίου κωμωδία ἐπιγράφεται κατὰ πληθυντικὸν ἀριθμὸν Σαννίωνες, οἶονεὶ ἡ Κωμωδία τῶν τρελλῶν.

Ἡ Ἀτελλανὴ κωμωδία θά παρεῖχεν εἰς τὴν ὄψιν εἰκόνα τοῦ βίου κατὰ πολὺ δαψιλεστέραν καὶ ποικιλωτέραν ὅχι μόνον τῆς παλ-
λιάτας, ἀλλὰ καὶ τῆς τογάτας, ἀρίστη δὲ τοῦ πράγματος ἀπόδει-
ξις εἶναι καὶ τὸ διασωθὲν πλῆθος τῶν παντοειδῶν τίτλων τῶν δρα-
μάτων, οἵτινες τίτλοι εἶναι δυστυχῶς τὸ κυριώτατον λείψανον, ὅπερ
ἔχομεν, τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος κωμωδίας, διότι ἐξ ἐξήκοντα καὶ ἑπτὰ
ἀτελλανῶν δραμάτων δὲν ἐσώθη εἰμὴ μικρὸν ἀπόσπασμα ἐκάστου,
ὥς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲ τὸ ἀπόσπασμα τοῦτο σύγκειται ἐξ ἐνὸς στί-
χου, ἢ ἐξ ὀλίγων λέξεων, σπανίως ἐκ δύο στίχων καὶ σπανιώτατα
ἐκ τριῶν ἢ τεσσάρων κατὰ συνέχειαν. Ἐχομεν λοιπὸν ἐν ταῖς
Καλάνδαῖς τοῦ μαρτίου εἰκόνα τῆς ἐορτῆς τῶν Ῥωμαίων δε-
σποινῶν, ἥτις ἐτελεῖτο τῇ πρώτῃ τοῦ μαρτίου, ἐν τῇ Ἀτελλανῇ
τῇ ἐπιγραφομένῃ *Quinquatrus* περιγραφὴν τῆς φαιδρᾶς ἐορτῆς
τῆς Ἀθηνᾶς, ἥτις ἤρχετο κατὰ τὴν πέμπτην ἡμέραν μετὰ τὰς εἰ-
δοὺς τοῦ μαρτίου καὶ τῆς ὁποίας μετεῖχον οἱ ἐργάται ἀμφοτέρων
τῶν φύλων, οἱ τεχνῖται, οἱ ἱατροί, οἱ ποιηταί, οἱ λόγιοι καὶ μάλι-
στα οἱ μαθηταί. Δουλὸς τις χαίρει, διότι πλησιάζουσι τὰ Σατουρ-
νάλια. Ἐν ἄλλαις κωμωδίαῖς περιγράφεται ἡ δρᾶσις τῶν πολιτι-
κῶν κομμάτων, οἷον λ. χ. ἐν τῷ Ὑποψηφίῳ (*Cretula* ἢ *Petitor*),
ἐν δὲ τῷ Κληρονόμῳ Ὑποψηφίῳ (*Heres Petitor*) ὁ ἥρωὺς
τῆς κωμωδίας ὠργάνωνεν ἰδίους ἀναλώμασι λαμπρὸν ἐκλογικὸν
συμπόσιον. Ἐπειτα ἔχομεν περιγραφὴν τοῦ δημοσίου κήρυκος
(*Praeco Posterior*), τοῦ ἐπιμελητοῦ ἐπὶ τῶν ἡθῶν (*Praefectus mo-
rum*), τοῦ ἱεροφύλακος ἢ νεωκόρου (*Aeditumus*), ὅστις εἶναι πολὺ
δυστυχῆς ἕνεκα τῆς βαρείας ἐν τῷ ναῷ ὑπηρεσίας του, τοῦ οἰωνο-
σκόπου, τοῦ χρησμολόγου, ὅστις εἶναι συγχρόνως καὶ κουρεὺς τοῦ
χωρίου του (*Aruspex vel pexor rusticus*), τοῦ ἱατροῦ, τοῦ μονο-
μάχου (*Auctoratus*). Καὶ ὁ τίτλος *Collegium* (= σύλλογος) μαρ-

τυρεῖ, ὅτι εἰς τινὰ συντεχνίαν θὰ ἀνεφέρετο ἡ κωμωδία. Μία δὲ ἄλλη Ἀτελλάνη τοῦ Νοβίου ἐπεγράφετο Κέρδων (ἦτοι ὁ χάριν μι-
κροῦ κέρδους χειρωνακτῶν). Μεταξὺ δὲ τῶν ἐργατῶν τὴν πρώτην
θέσιν ἔχουσιν (ὥς καὶ ἐν τῇ τογάτᾳ) οἱ βάνουσοι γναφεῖς, ὅπως μαρ-
τυροῦσι καὶ πολλαὶ Ἀτελλανῶν ἐπιγραφαί, ἐν αἷς ἀναφέρεται τῶν
γναφέων τὸ ὄνομα, οἷον Γναφεῖς (Fullones) καὶ τοῦ Πομπωνίου
καὶ τοῦ Νοβίου, Γναφεῖς ἐορτάζοντες (Fullones feriat) ἴσως
κατὰ τὴν ἐορτὴν τῆς Ἀθηνᾶς, περὶ ἧς ἀνωτέρω εἵπομεν, Γνα-
φεῖον (Fulloniceum ἢ Fullonium) τοῦ Νοβίου, ἡ Δεκάτη τοῦ
γναφέως (Decuna Fullonis) τοῦ Πομπωνίου. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων
συντεχνιῶν ἔχομεν ἕνα μυλωθρὸν (Pistor) κλέπτοντα τὸν σῖτον,
ὃν τῷ διδούσιν οἱ γείτονες πρὸς ἄλλοις, καὶ ἀλιεῖς (Piscatores). Εἰς
κλέπτῃς ὀρκίζεται εἰς τὸ ὄνομα τῆς προστατρίας τῶν κλεπτῶν
ἀγίας θεᾶς Λαβέρνης. Ὀλίγον διαφέρουσιν ἀλλήλων ὁ Ἀγροί-
κος (Rusticus) τοῦ Πομπωνίου καὶ ὁ Γεωργὸς (Agricola) τοῦ
Νοβίου, καθ' ὅλου δὲ ἐκ τοῦ βίου τῶν ἀγρῶν ὁ Νόβιος περιέγρα-
ψεν ἀκόμη τὸν συκολόγον ἢ συκουρὸν (Ficitor), τοὺς τρυγητάς
(Vindemiatores) καὶ τὸν βουκόλον (Bubulus). Ὁ δὲ Πομπώνιος
παρέστησε καὶ τὸν ἐν εἰρκτῇ ἐργαζόμενον δοῦλον (Ergastilus). Τέσ-
σαρες δ' ἄλλαι τοῦ αὐτοῦ ποιητοῦ κωμωδία ἀναφέρονται εἰς τὸν
χοῖρον· καὶ ὁ μὲν Χοῖρος νοσῶν καὶ ὁ Χοῖρος ὑγιής (Ver-
res aegrotus καὶ Verres salvos) εἶναι παραπλήσια δράματα, ἔρ-
χονται δὲ ἔπειτα ὁ Χοῖρος ἐκτομίας (Maialis, ἦτοι προωρι-
σμένος νὰ θυσιασθῇ εἰς τὴν Μαΐαν θεὰν τοῦ ἔαρος καὶ προστατρίαν
τῶν ἀγρῶν) καὶ ἡ Ὑς πρωτοτόκος (Porcetra). Καὶ ἄλλαι δὲ
δραμάτων ἐπιγραφαὶ φανερώουσι, ὅτι ἡ σκηνὴ ὑπέκειτο ἐν τοῖς
ἀγροῖς, οἷον ἡ Ὀνος, ἡ Αἶξ, ἡ Ἀγελάς, ἡ Κωμωδία τῆς
ὀρνιθοῦς (Gallinaria) ἡ Κωμωδία τοῦ σκαλίστηρίου (Sar-
cularia), πολλὰ δὲ ἀποσπάσματα δεικνύουσιν ὅτι ἀγρόται ἦσαν τὰ
πρόσωπα τοῦ δράματος. Εἶδομεν δὲ ὅτι καὶ ἕκαστον τῶν τυπικῶν
ἐκείνων τοῦ ἀτελλανοῦ δράματος προσώπων ἡδύνατο νὰ παραστα-
θῇ ὑπὸ μορφὴν ἀγρότου, τὰ δὲ παλαιὰ γλωσσάρια δίδουσιν εἰς τὸν

Βύκκωνα τὸ ὄνομα τοῦ Ἀγροΐκου (Rusticus), ὅπως δὲ οἱ μῦθοι τοῦ Σώφρονος, οὕτω καὶ ἡ ἀτελλανὴ κωμωδία ἐμιμεῖτο τὴν γλῶσσαν τῶν ἀγροτῶν καὶ τῶν χυδαίων. Οἱ Καμπανοὶ καὶ οἱ Ὑπεράλπειοι Γάλλοι τοῦ Πομπωνίου φαίνεται ὅτι περιέγραφον χαρακτηριστικὰ ἰδιώματα τῶν δύο ἐκείνων λαῶν, ἔγραψε δὲ καὶ ὁ Νόβιος Στρατιώτας Πωμεντίνους (Milites Pometinenses), ἔνθα βεβαίως ἐσκηνοῦν τὴν φρουρὰν τῆς χώρας τῶν Πωμεντίνων τῆς περὶ τὴν Σούεσσαν, ἥτις πόλις οὕσα πρότερον τῶν Οὐόλσκων εἶχε γίνῃ ἔπειτα ἀποικίς πόλις τῶν Ῥωμαίων ἀπὸ τοῦ ἔτους 371—383.

Ὡς ἰδιαίτερα τῶν Ἀτελλανῶν κατηγορία πρέπει νὰ θεωρηθῶσι τὰ μυθολογικὰ ἐκεῖνα δράματα, ἅτινα παρεμπερῇ ὄντα πρὸς τὴν τοῦ Πίνθωνος ἱλαροτραγωδίαν καὶ τὸ σατυρικὸν δράμα τῶν Ἀθηναίων ἐπραγματεύοντο ἐπὶ τὸ κωμικώτερον ἡρωϊκὰς ὑποθέσεις, ἔπερ ἐνίοτε ἐπετήδευε καὶ αὐτὴ ἡ κυρίως ἀττικὴ κωμωδία. Τοιαῦτα μυθολογικὰ ἀτελλανὰ δράματα εἶναι τοῦ Πομπωνίου ὁ Ὑποβολιμαῖος Ἀγαμέμνων (Agamemnon suppositus) καὶ ὁ Μαρσύας καὶ τοῦ Νοβίου αἱ Φοίνισσαι. Παλαιὸς δέ τις ἰταλικὸς μῦθος, καθ' ὃν ὁ Ἡρακλῆς εἰσέπραττέ ποτε ἐν Ἰταλίᾳ τὴν δεκάτην ἀπὸ παντὸς εἰσοδήματος, ἔδωκεν ὡς φαίνεται ἀφορμὴν εἰς τὸν Νόβιον νὰ γράψῃ τὸν Ἡρακλέα εἰσπρακτορα (Hercules coactor). Καὶ αἱ δημῳδοὶ προλήψεις καὶ ἡ πίστις εἰς τὰ πονηρὰ πνεύματα παρεῖχον ἐπίσης θέματα κωμικά, τοιοῦτον λ. χ. πονηρὸν πνεῦμα περιγράφεται ὑπὸ τοῦ Νοβίου (ἀποσπ. 30)· «μεταμορφώνεται εἰς πάντα τὰ ζῶα καὶ κατατρώγει, ὅτι καὶ ἂν ἤθελεν ἐγγίση». Ὁ Γοργόνειος Πύθων τοῦ Πομπωνίου εἶναι τοιαύτης φύσεως μορμολύκειον· ὁ πυθικὸς δηλαδὴ δράκων μετὰ Γοργονεῖου κεφαλῆς καὶ ὀδόντων ὀξέων καὶ ἐξεχόντων. Παρὰ τοῖς Ῥωμαίοις ἡ Μανία (= Μορμὴ) ἦτο μήτηρ ἡ μάμμη τῶν πονηρῶν πνευμάτων τῶν ἀμαρτωλῶν ἀνθρώπων, ἅτινα πλανῶνται χωρὶς νὰ εὐρίσκωσιν ἀνάπαυσιν (larvae)· ταύτην δὲ ἐπικαλούμεναι καὶ αἱ τροποὶ ἐφόβιζον τὰ μικρὰ παιδία. Ἐπίστευον δὲ οἱ πα-

λαιοὶ ὅτι ἀνήρχετο ἐνίοτε ἐκ τοῦ Ἄδου ἡ Μανία καὶ ἐξήτει νὰ θυσιάζωσι πρὸς αὐτὴν οἱ ἄνθρωποι ἐν παιδίῳ, ἵνα οὕτω ἀπαλλάσῃ τοὺς οἴκους ἀπὸ μεγαλειτέρων συμφορῶν, οἷονεὶ δὲ πρὸς ἐξίλασμον καὶ πρὸς ἀποτροπὴν τῆς κακοποιουῦς αὐτῆς δυνάμεως ἐκρέμων ἀπὸ τῆς θύρας τοῦ οἴκου δεινὰ εἰδώλια ἀλευρόπλαστα, ἅτινα ἐκκλοῦντο *maniolae* (=μορμολύχεια). Τὴν φοβεράν λοιπὸν ταύτην Μανίαν παρέστησεν ὁ Νόβιος ποιήσας κωμωδίαν, ἣτις ἐπεγράφετο *Mania medica* ἦτοι ἰατρική, διότι περιεγράφετο ὡς θεραπεύουσα, ἀλλὰ τὰ θεραπευτικὰ αὐτῆς μέσα δὲν θὰ ἦσαν βεβαίως ἐκ τῶν ἡπιωτάτων. Τοῦναντίον δὲ ὁ Πομπώνιος περιέγραψε τὸν Ἀγαθὸν δαίμονα τοῦ οἴκου (*Lar familiaris*), ὅστις ὑπάρχει καὶ ἐν τῇ Χύτρα τοῦ Πλαύτου. Τὸ δὲ θέμα, ὅπερ ἐπραγματεύθη ὁ Ἑννιος ἐν τῇ σατίρᾳ, ἐν ᾗ ἐποίησεν ἐρίζοντας τὴν Ζωὴν καὶ τὸν Θάνατον (σ. 73), ἀναπαρέστησε καὶ ὁ Νόβιος ἐν τῇ ἀτελλανῇ κωμωδίᾳ, ἥς ἡ ἐπιγραφὴ· *Θανάτου καὶ Ζωῆς κρίσις*. Τὰ δύο ἀλληγορικὰ πρόσωπα φαίνεται ὅτι παρήρχοντο ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ ὅτι ἐκάτερον, ἄγνωστον ἐπὶ τίνι ἀφορμῇ, ὑπεραπελογεῖτο ἑαυτοῦ. Ἐδῶ δὲ μάλιστα καταφαίνεται ἡ παλαιὰ συγγένεια μεταξὺ τῶν ἀμοιβαίων Ὀσκιῶν σκωμμάτων καὶ τῆς παλαιᾶς διαλογικῆς σατίρας τῶν Λατίνων.

Πολλαὶ ἐπιγραφαὶ ἀτελλανῶν δραμάτων ἡδύναντο ἐξαίρετα νὰ ἀνήκωσι καὶ εἰς τογάτας, ἢ καὶ εἰς παλλιάτας. Εἰς τὴν κωμωδίαν ἐκείνην, ἣν ὀνομάζομεν κωμωδίαν χαρακτηρῶν καταλέγονται τὰ ἐξῆς δράματα· ὁ Πλούσιος, οἱ Φειδωλοί, οἱ Ἀσωτοὶ (*Dapatici*), ἡ Κομψή (*Munda*), οἱ Ῥακένδυτοι (*Pannuceati*), οἱ Κακόβουλοι (*Malivoli*), ὁ Κωφὸς (ὅστις ὑπενθυμίζει τὴν εἰς τὸν Μύλλον τῆς ἀρχαιοτάτης ἀττικῆς κωμωδίας ἀναφερομένην παροιμίαν· Μύλλος πάντα ἀκούει). Τὰς δὲ οἰκογενειακὰς καὶ συγγενικὰς σχέσεις ἐκπροσωποῦσιν ἐν τῇ ἀτελλανῇ κωμωδίᾳ ὁ Θεῖος, οἱ Δίδυμοι, οἱ Ἀδελφοί, ἡ Πολύφερνος γυνὴ (*Dotata*), ὁ Προικῶς δοῦλος (*Dotalis* δηλ. *servus*), οἱ Πανοῦργοι δοῦλοι (*Syri*), ὁ Γάμος, ἡ Κηδεία. Ἐν τῷ

Κιθαριστῇ τοῦ Πομπωνίου βλέπομεν λεγόμενον, ὡς φυσικώτατον πρᾶγμα, ὅτι πᾶς ἀνὴρ εὐχεται νὰ ἀποθάνῃ ἢ σύζυγός του· τὰ αὐτὰ αἰσθήματα εἶδομεν καὶ ἐν τῇ παλλιᾷτᾳ. Καὶ τὸ ἐρωτικὸν στοιχεῖον ἐπαρκῶς ἐκπροσωπεῖται ἐν τῷ ἀτελλανῶ δράματι, διότι ἔχομεν Ἑταίρας, Μαστροπόν, Ἐγκυμονοῦσαν παρθένον (*Virgo praegnans*), Τριμερῇ γυναικᾷ, ἥτοι εἰς τρεῖς ἀνδρας ἀνήκουσαν (*Tripertita*). Καὶ αὐτοὶ οἱ ἀγρόται ἔχουσιν ἐν τῇ ἀτελλανῇ κωμωδίᾳ παλλακὴν, ἣν ὀνομάζουσι *pelliculam*. Αἱ δὲ τῶν δραμάτων ἐπιγραφαὶ εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον λατινικαὶ καὶ οὐκ ὀλίγαι ἐξ αὐτῶν ἔχουσι τὸν ἐπιθετικὸν τύπον, ὅπως εἶδομεν καὶ ἐν τῇ παλλιᾷτᾳ (σ. 93), οἷον *Sarcularia*, *Gallinaria*, *Lignaria*, *Tabellaria*, *Togularia* = ἡ κωμωδία τοῦ σακλιστηρίου, ἡ κωμωδία τῆς ὄρνιθος κτλ. Τινὰ δὲ δράματα ἔχουσιν ἐλληνικὴν ἐπιγραφὴν, οἷον Ἑταίρα καὶ Παιδίον τοῦ Νοβίου (ὑπάρχει καὶ *Prostibulum* τοῦ Πομπωνίου), Ἀδελφοί, Συνέφηβοι, Κιθαριστής, Κόγχη τοῦ Πομπωνίου, Ζώνη τοῦ Νοβίου. Ἐν τινι ἀποσπάσματι (191) τοῦ Πομπωνίου καυχᾶται τις, ὅτι αὐτὸς μετ' ὀλίγων ἄλλων σφῶζει τὴν παλαιὰν ἀττικὴν δόξαν. Ὁ ταῦτα λέγων, Ἑλλήν βέβαια, ἐξ ἅπαντος θὰ εἶναι παράσιτος.

Ἐκ τῶν ὀλίγων σφῶζομένων στίχων ἀφορμώμενοι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαγράψωμεν τὴν ἑλὴν πλοκὴν ἐνὸς ἀτελλανοῦ δράματος· τὰ δράματα ταῦτα, ἀπλοὶ γελοιασμοί, ἦσαν μικρά, ἴσως μονόπρακτα μόνον, τὰ δὲ ὀρῶντα πρόσωπα ἐν αὐτοῖς ἦσαν ὀλίγα, ὀλιγώτερα ἢ ἐν τῇ παλλιᾷτᾳ. Ἐλύοντο δὲ ἀποτόμως κατὰ τὴν φαντασιοπληξίαν τοῦ ποιητοῦ. Αἱ δὲ περιπλοκαὶ ἢ συγκρούσεις καὶ ἔριδες, αἵτινες ὅπως δὴποτε ἔπρεπε νὰ ὑπάρχωσιν, ἔχουσιν ἴδιον ὄνομα, καλοῦνται δηλαδὴ *triclae* (τρίχες, πλεξίδες) ἐν τῇ ἀτελλανῇ κωμωδίᾳ. Ἐλήφθη δὲ ἡ λέξις παρὰ τῶν ὁμόρων Ἰταλιωτῶν Ἑλλήνων καὶ ἐξ αὐτῆς ἐσχηματίσθη τὸ δημῶδες ῥῆμα *intricare*, ὅθεν καὶ ὁ τῶν νεωτέρων τεχνικὸς ἔρος *intrigue*. Τοιαύτη μικροπλοκὴ εἶναι λ. χ. ὅταν πρόσωπόν τι, ἵνα ἐξαπατήσῃ καὶ κατορθώσῃ τὸν ἐπιδιωκόμενον σκοπὸν, μετασχηματίζεται εἰς ἄλλο πρόσωπον

ἢ ὑποκρίνηται ἄλλο πρόσωπον. Πρόκειται τις νὰ ὑποκριθῇ κατὰ τὰς καλάνδας τοῦ μαρτίου τὸ πρόσωπον δεσποίνης, μανθάνει δὲ τὸ μέρος του ἐπὶ τῆς σκηνῆς (Πομπων. ἀποσπ. 57). Ἄλλος μετεσχηματίσθη εἰς νέαν κόρην, ἀποκαλύπτεται δὲ κατὰ τρόπον ἐπαίσχυντον, ἂν καὶ μετεχειρίσθη τρόπους ἀνταξίους τοῦ Ἀριστοφάνους πρὸς συγκάλυψιν τοῦ πράγματος (Πομπων. ἀποσπ. 67). Ἡ μοιχεία καθὼς καὶ πᾶν τῆς σαρκὸς ἀμάρτημα χρησιμεύει ὡς θέμα δραματικόν, δι' ὃ καὶ λέγονται ἀπὸ σκηνῆς πλεῖστα ἄσεμνα καὶ ἀκόλαστα, ὅπως ἐν τῇ παλαιᾷ Μεγαρικῇ κωμῳδίᾳ, ἄλλα μὲν κεκαλυμμένα καὶ κατὰ τρόπον διφορούμενον, ἄλλα δὲ φανερά καὶ ἀπροκαλύπτως. Ἄνθρωποι μεθύοντες ὑπερπληροῦσι τὴν σκηνὴν (Νοβ. ἀποσπ. 96). Ἀκούονται δαρμοὶ καὶ κροταλίζουσιν οἱ κόλαφοι· ὑπάρχει μάλιστα υἱός, ὅστις, ἵνα δῆθεν κακουργήσῃ ἄνευ μαρτύρων, ἐξάγει τὸν πατέρα του πρὸς τὴν θύραν τοῦ οἴκου καὶ τὸν κοπανίζει ἐκεῖ ἐνώπιον τῶν θεατῶν (Πομπων. ἀποσπ. 142 ἐξ.). Κατὰ δὲ τὸ παράδειγμα τῆς ἀρχαίας ἀττικῆς κωμῳδίας ἔσχωπτε καὶ ἡ Ἀτελλανὴ πολίτας ζῶντας καὶ μάλιστα ἐπιφανεῖς εἴτε διαρρήδην, εἴτε δι' ὑπαινιγμῶν, πολλάκις δὲ διεκωμῳδεῖ καὶ ὀνομαστί. Ὁ Νόβιος (ἀποσπ. 66) σκώπτει ποιητὴν τινα καθ' ὑπερβολὴν γόνιμον διὰ τῶν ἐξῆς κομπωδῶν καὶ περιέργων ἐκφράσεων· «Εὐθύς ὡς ἤρχισεν ὁ ἥλιος νὰ χρυσίζῃ, προσέβαλε πυκνῶς διὰ τοῦ καταπέλτου τὰ τεῖχη τοῦ κηροῦ (δηλ. τὸ κηρωτὸν γραφικὸν πινάκιον)». Ἰδιάζουσι δὲ εἰς τὰ ἀτελλανὰ δράματα ἐκεῖναι αἱ εὐφυολογίαι (dicteria ἤτοι δεικτῆρια ὀνομάζουσιν οἱ Ῥωμαῖοι τὰς εὐφυολογίας), αἵτινες προέρχονται ὅχι μόνον ἐκ τῶν συνήθων λογοπαικτικῶν παρωνομασιῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν λεγομένων ἀπροσδοκήτων. Τὰ ἀπροσδόκητα ταῦτα συνίστανται κυρίως εἰς ἀποκρίσεις κατὰ μὲν τὸ φαινόμενον βλακώδεις (οἷας συνήθως κάμνουσιν οἱ ἀπλοϊκώτεροι τῶν ἀνθρώπων ἐκλαμβάνοντες τὸ πρὸς αὐτοὺς γενόμενον ἐρώτημα οἷονεὶ κατὰ γράμμα), ἀλλὰ πράγματι ὅμως πονηράς. Ὁ Βύκων (Πομπ. ἀποσπ. 10) πρὸς τὸν εἰπόντα· «Φρόντισον νὰ περατώσῃς καθαρώς (puriter) τὴν ὑπόθεσιν», ἀποκρί-

νεται· « Πρὸ ὀλίγου ἔπλυνα τὰς χεῖράς μου ». Περί τινος δὲ ἄλλου λέγεται (Πομπων. ἀποσπ. 39)· « ὅτι πολὺν οἶνον δὲν πίνει, ἀλλὰ... πλεῖστον ». Ἄλλος πάλιν λέγει πρὸς τινα (Πομπων. ἀποσπ. 43)· « Ἐμπορῶ νὰ σὲ παρακαλέσω νὰ ἀπομακρυνθῇς ὀλίγον τι ἀπ' ἐμοῦ ; » καὶ ἐκεῖνος ἀποκρίνεται· « Ὡς πόσον ἀκριβῶς εἶσαι εὐχαριστημένος νὰ ἀπομακρυνθῶ ; » Ἐν ἀποσπάσματι (113) τοῦ Νοβίου ἐρωτᾷ ὁ υἱός· « Διὰ τί κλαίεις, πάτερ ; » καὶ ὁ πατήρ ἀποκρίνεται· « Τί ; ἤθελεις νὰ ψάλλω, ἀφ' οὗ εἰμαι καταδεδικασμένος ; » Ἄγεται τις εἰς τὴν φυλακὴν διὰ χρέη καὶ ἐρωτᾷ τις ἐκ τῶν ἀστείων· « Διὰ πόσον ἐπεδικάσθῃ ; — Διὰ χιλίους σησητερτίους — Δὲν πλειοδοτῶ, π'άρετέ τον (Νοβ. 115) ». Κωμικώτατον εἶναι καὶ τὸ ἐξῆς ἀπόφθεγμα· « Ἄν ὑποφέρῃς ψυχρος, σοφέ, θὰ κρυώνῃς » καὶ σὺ δηλαδὴ ὅπως καὶ πᾶς ἄλλος (Νοβ. 116). Ἐλέχθη περὶ τοῦ Πομπωνίου, ὅτι αὐτὸς εἶναι ὁ αἴτιος τῆς καταχρήσεως τῶν τοιούτου εἶδους εὐφυολογιῶν, ἣν μετ' αὐτὸν ἔκαμεν ὁ Λαβέριος καθὼς καὶ ὁ Κικέρων, ἀλλ' ὁ Πομπώνιος θὰ ἠδύνατο νὰ ἀπολογηθῇ, ὅτι τὰ ἀστεῖά του ἤρresκον ἐν τῇ Ἀτελλανῇ. Τῷ ὄντι δὲ καὶ αὐταὶ αἰ γνωμολογικαὶ ῥήσεις προσελάμβανον ἐν τῇ Ἀτελλανῇ γελοῖον χαρακτῆρα. Ἐν ἀποσπάσματι τοῦ Νοβίου (46) ἀναγινώσκεται ὁ ἐξῆς ὁρισμός· « Τί εἶναι ἀργύριον ; Βραχυχρόνιον ἀγαθόν, Σαρδινιακὸν τυρίον ». Μανθάνομεν δὲ παρὰ τοῦ Κικέρωνος, ὅστις δυστυχῶς λέγει μὲν τὸ πρᾶγμα, ἀλλὰ δὲν παραθέτει καὶ τὸ κείμενον, ὅτι ἐν τινι Ἀτελλανῶν δράματι ἐγχευάζετο καὶ αὐτὸ τὸ πεπρωμένον (Fatum). Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἀποσπάσματα χαριέστατα μαρτυροῦντα, ὅτι ποικίλος ἦτο καθ' ὅλου ὁ τόνος ἐν τοῖς ἀτελλανοῖς δράμασι· τοιοῦτον ἀπόσπασμα εἶναι τὸ ἐξῆς τοῦ Πομπωνίου (163)· « Πάσης χάριτος διάδημα ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ὁ Διόνυσος ».

Οἱ δὲ ρυθμοὶ τοῦ εἶδους τούτου τῆς κωμωδίας εἶναι οἱ αὐτοὶ τῆς παλλιᾶτας οὔτε δὲ τεχνικώτεροι, οὔτε ἀτεχνότεροι. Ἐχουσι δὲ καὶ κρητικὸς ἀκόμη καὶ βακχεῖους τὰ ἀτελλανὰ δράματα. Ὁ ἱαμβικὸς τετράμετρος ὁ καταληκτικὸς, ὅστις συνάδει πρὸς τὴν ἀνειμένην μιμικὴν καὶ τὸν χαλαρὸν τόνον τῆς Ἀτελλανῆς, θὰ

ἤτο βεβαίως ἐν πολλῇ χρήσει, ἂν καὶ ἐκ τῶν σφριζομένων ἀποσπασμάτων οὔτε τοῦτο ἀποδεικνύεται, οὔτε τοῦ τροχαικοῦ τετραμέτρου (καταληκτικοῦ ἢ ἀκαταλήκτου) ἢ ἐπικράτησις. Ἄγνωστον δὲ ὅλως, ἂν ἐγίνετο χρήσις καὶ ἀναπαίστων. Ὁμοιάζει λοιπὸν καὶ ἡ ἀτελλανὴ κωμωδία πρὸς σημερινὸν κωμικὸν μελόδραμα, διότι σύγκειται ἐξ ᾠσμάτων (cantica) καὶ μερῶν διαλογικῶν. Φαίνεται δὲ ὅτι εἶχε καὶ προλόγους. Ἐκαμνον δὲ οἱ παριστάνοντες τὰς τοιαύτας κωμωδίας ὑποκριταὶ κινήσεις τῶν χειρῶν καὶ τοῦ σώματος καθ' ὅλου ζωηράς, ἐκφραστικὰς καὶ ὑπερβολικὰς. Μαρτυροῦσι δὲ τὰ σφριζόμενα ἀποσπάσματα, ὅτι ἡ ἐν χρήσει γλῶσσα ἐπετήδευε νὰ ἀναπαραστήσῃ (ὅπως συνέβαινε καὶ ἐν τοῖς Συρακουσίοις μίμοις) μέχρι καὶ τῶν χαρακτηριστικωτάτων λεπτομερειῶν τὸν τρόπον τοῦ λέγειν τὸν προσιδιάζοντα εἰς τοὺς θεατριζομένους τὸ ὅπως, ἤτοι τὰς ἐκφράσεις αὐτῶν, τὴν κατασκευὴν τοῦ λόγου, τοὺς ἰδιαιτέρους σχηματισμούς, οὓς μετεχειρίζοντο, τὰ συνήθη αὐτῶν γλωσσικὰ σφάλματα, τοὺς ἀρχαϊσμούς καὶ ἰδιωτισμούς, τὴν προφορὰν τὴν ἀγροικοτέραν. Ὅθεν, τὰ ἀποσπάσματα γέμουσι μὲν σπανίων λέξεων καὶ ἀπηρχαιωμένων, ἢ δημῳδῶν ἐκφράσεων, ἀλλὰ πλησίον εἰς τὰ περιεργότερα ταῦτα γλωσσικὰ φαινόμενα, παρέχουσι καὶ ἱκανὰ παραδείγματα γλώσσης καθαρευούσης καὶ συμφώνου πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν τότε χρόνων. Ἄν δὲ κατ' εὐτυχίαν συγκυρίαν ἤθελε περισωθῇ μέχρις ἡμῶν μία ἀτελλανὴ κωμωδία πλήρης, θὰ εἶχομεν τῷ ὄντι πολύτιμον καὶ ἐναργεστάτην εἰκόνα τῆς δημῳδῶν τῶν Ῥωμαίων γλώσσης κατὰ τὰς διαφόρους αὐτῆς τοπικὰς καὶ κοινωνικὰς ποικιλίας.

Γ'. ΟΙ ΜΙΜΟΙ

Συγχρόνως πρὸς τὰ ἀτελλανὰ δράματα ἴσως δὲ καὶ πρὸ τῶν ἀτελλανῶν δραμάτων εἰσῆχθησαν ἐκ τῆς Μεγάλης Ἑλλάδος καὶ μάλιστα ἐκ τοῦ Τάραντος οἱ μῖμοι εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν θέατρον. Οἱ μῖμοι οὐδὲν ἄλλο τότε ἦσαν ἢ αὐτὸ τοῦτο μιμήματα ὠρισμένων

εικόνων καὶ μεμονωμένων τοῦ βίου σκηνῶν ἐκτελούμενα δι' ὀρχήσεως¹⁾ ἀλλ' ἄνευ λόγου καὶ δράσεως. Ἐν ἔτει 543—211, τελουμένων τῶν Ἀπολλωνίων, ἐσημάνθη αἰφνης τὸ πολεμικὸν καὶ ἐκλήθησαν οἱ ἐν τῷ θεάτρῳ πολῖται εἰς τὰ ὄπλα. Τότε γέρων τις μῦμος, ἵνα μὴ διακοπῇ ἡ ἐορτάσιμος παράστασις, ἐξηκολούθησε νὰ ὀρχῇται πρὸς τὸν αὐλὸν μέχρι τῆς ἐπανόδου τοῦ νικητοῦ, ἂν καὶ εἶχε πλέον κενωθῇ τὸ θέατρον. Τοῦτο ἔπραττον ἔπειτα κατὰ συνθήειαν οἱ Ῥωμαῖοι· ἐξετελοῦντο δηλαδὴ ἐν τῇ πλατεῖᾳ τοῦ θεάτρου μιμικοὶ χοροὶ κατὰ τὰ μεταξὺ τῶν δραματικῶν πράξεων διαλείμματα, οἵτινες ὠνομάζοντο ἐμβόλια (embolia), ἀπαράλλακτα ὅπως ἐμβόλιμα ὠνομάσθησαν καὶ ἐν Ἀθήναις τὰ ἄσχετα πρὸς τὸν δραματικὸν μῦθον χορικά μέλη τὰ μεταξὺ τῶν ἐπεισοδίων ψαλλόμενα, ὧν εἰσηγητὴς ὑπῆρξεν ὁ Ἀγάθων. Μεταξὺ δὲ τοῦ προσκηνίου καὶ τῆς ὀρχήστρας ἀνεκρεμᾶτο τότε ἀπὸ τινος ἐγκαρσίας δοκοῦ ἀπλῇ ὀθόνη ἀντὶ αὐλαίας (siparium).

Σχεδὸν σύγχρονα πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Λιβίου Ἀνδρονίκου εἰσαχθέντα σκηνικά θεάματα εἶναι τὰ Φλωράλια (ἡ τῆς Φλώρας ἢ Χλωρίδος ἐορτή), ὧν ἡ πρώτη ἀρχὴ ἀνάγεται εἰς τὸ ἔτος 516—238 καθ' ὑπόδειξιν τῶν Σιβυλλείων χρησμῶν. Μετὰ τινα δὲ χρόνον ιδρύθη ναὸς πρὸς τιμὴν τῆς θεᾶς τῶν ἀνθέων, παρακείμενος εἰς τὸν κίρκον καὶ ἀπὸ τοῦ ἔτους 581—173 τὰ Φλωράλια κατεστάθησαν πλέον ἐορτὴ κανονικὴ καὶ ἐνιαύσιος. Ἐπὶ τέσσαρας συνεχεῖς ἡμέρας ἀπὸ τῆς 28 ἀπριλίου μέχρι τῆς 2 μαΐου, οἱ Ῥωμαῖοι παρεδίδοντο ἀκράτως εἰς τὴν χαράν, ἣν διήγειρεν ἡ ἐκ τοῦ χειμερινοῦ ὕπνου ἐξέγερσις τῆς φύσεως. Οἱ ἄνθρωποι φέροντες στεφάνους περὶ τὰς κεφαλὰς ἐκάθηντο παρὰ τὰς ῥοδοσκεπεῖς τραπεζὰς καὶ εὐωχοῦντο, ἔπειτα δὲ ἐχόρευον καὶ ἐψαλλον ὑμνοῦντες ὠραίας γυναῖκας. Ἡ Διονυσιακὴ ἱλαρότης καὶ ἡ ἀκολασία ἐπεκράτουν πανταχοῦ, ἡ δὲ λαμπρότης τῶν ῥόδων καὶ ὁ ταχὺς αὐτῶν μαρασμὸς παρεκίνουν τοὺς συμπότας νὰ ἀπολαύσῃσι τῆς παρούσης

¹⁾ Ὅρχησις παρὰ τοῖς Ἕλλησι δὲν εἶναι ὁ ἀπλοῦς χορὸς, ἀλλ' ὁ μιμικός. Ἐν τῇ ὀρχήσει δὲν ἐνεργοῦσι μόνον οἱ πύδες, ἀλλὰ καὶ αἱ χεῖρες καὶ ὅλον τὸ σῶμα Σ. Μ.

ῥας καὶ νὰ μὴ μεριμνῶσι περὶ τῆς αὔριον. Πρὸς τοὺς ἀγῶνας δὲ τοῦ κίρκου προστετέθη, προϊόντος τοῦ χρόνου, καὶ ἐν εἶδος μίμων μᾶλλον ἀνεπτυγμένων, οἵτινες κυρίως ἦσαν μία δραματικὴ γελοιοποιία μετὰ διαλόγου καὶ ᾄσματος. Μετεῖχον δὲ τῆς παραστάσεως ταύτης πλείονα πρόσωπα, ἅτινα ἀνήρχοντο ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι ὑποκριταὶ καὶ δὲν ὠρχοῦντο κάτω ἐν τῇ πλατείᾳ, ὅπως ἄλλοτε ἔκαμνεν ὁ εἰς καὶ μόνος ἐμβολιάριος. Οἱ νέοι δὲ οὗτοι μῖμοι εἶχον ἤδη προσλάβῃ τὴν προσήκουσαν τελειοποίησιν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀττίου καὶ τοῦ Λουκιλίου καὶ ἠξιώθησαν ὅπως καὶ τὰ ἀτελλανὰ δράματα νὰ ἔχωσι τὴν εὐνοίαν καὶ προστασίαν τοῦ Σύλλα. Ὁ Κικέρων ἐν τῷ *de Oratore* ἀναφέρει μῖμον, ὅστις ἐπεγράφετο *Tutor* (Ἐπίτροπος), ὡς ἤδη γνωστὸν καὶ παλαιόν, διεξάγεται δὲ ὁ διάλογος τοῦ Κικέρωνος, ἔνθα ὁ περὶ τοῦ μίμου λόγος, κατὰ τὸν σεπτέμβριον τοῦ ἔτους 663—91. Ἐπὶ Καίσαρος δὲ τέλος πάντων ἔφθασεν ὁ μῖμος εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτοῦ ἀκμὴν καὶ ἀπετέλεσε γένος γραμματειακὸν ἴδιον, ἔκτοτε δὲ (708—46) ἤρχισε νὰ χρησιμεύῃ ἀντὶ τοῦ ἀτελλανοῦ δράματος ὡς ἐξόδιον τῆς τραγωδίας¹⁾ καὶ ἐπομένως νὰ παριστάνηται πολὺ συχνότερον καὶ ὄχι μόνον καὶ ἀποκλειστικῶς κατὰ τὰ Φλωράλια. Τότε ὁ εἰς τὴν τάξιν τῶν ἱππέων ἀνήκων Δέκιμος Λαβέριος (γενν. τῷ 648—106) δὲν ἀπηξίωσε νὰ ἀσχοληθῇ περὶ τὴν τεχνικὴν ἀνάπτυξιν τοῦ μίμου ὡς συγγραφεὺς ὅμως καὶ ὄχι ὡς ὑποκριτής. Ζήσας δὲ ὁ Λαβέριος βίον ἀνεπίληπτον καὶ διακριθεὶς ὡς ποιητῆς φιλόπονος καὶ εὐδόκιμος, ὑπέστη ἔπειτα κατὰ τὸ ἐξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του (709—45) συμφοράν, ἣν εὐθὺς κατωτέρω διηγούμεθα καὶ εἰς τὴν ὁποίαν δύο μόνον ἔτη ἐπέζησεν. Ἀντετάχθη δηλαδὴ πρὸς αὐτὸν ἀντίπαλος καὶ ἀντίπαλος ὄχι ἀνάξιος λόγου, ὁ Ποπλίλιος ἢ Πουβλίλιος Σύρος, ὅστις Ἀντισοχρὺς ὢν τὴν πατρίδα εἶχεν ἀχθῇ κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἔνθα δουλεύων παρὰ τινι ἀπελευθέρῳ κατέπληξε τὸν εὐγενῆ πάτρωνα τοῦ

¹⁾ Ἐπ' ἐσχάτων ἐπεκράτησε καὶ παρ' ἡμῖν ἡ συνήθεια τοῦ νὰ ὀνομάζεται μῖμος ἢ μετὰ τὸ κύριον ὄραμα παριστανομένη φάρσα. Σ. Μ.

δεσπότη του διὰ τε τὴν ζωηρότητα καὶ τὴν εὐκαιρίαν τοῦ πνεύματος καὶ διὰ τὸ κάλλος τῆς μορφῆς του. Ὅθεν, ὄχι μόνον ἀπηλευθερώθη, ἀλλ' ἔλαβε καὶ ἐπιμεμελημένην ἀνατροφήν καὶ παιδείαν. Ἐπεδόθη δὲ ἔπειτα εἰς ποίησιν μίμων καὶ καταρτίσας ἴδιον θίασον περιγοραίων ὑποκριτῶν ἐπορεύετο ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν εὐδοκίμως παριστάνων τὰ ἔργα του, καθ' ἅπασαν δὲ τὴν Ἰταλίαν ἐφημίζετο ἡ τέχνη του. Ὅτε δὲ ὁ Καῖσαρ, ὁ πανίσχυρος δικτάτωρ, παρεσκεύαζε τὰς λαμπράς θέας, αἵτινες ἔμελλον νὰ περικοσμήσωσι τὸν θρίαμβόν του, ἦλθεν εἰς τὴν Ῥώμην ὁ ἐπιτήδεις καὶ ἐνεργητικὸς Σύρος, ἵνα ἐπιδείξῃ καὶ κατὰ τὴν σημαντικὴν ἐκείνην περίστασιν τὴν πεφημισμένην του τέχνην, ἥτις μάλιστα συνίστατο εἰς τὴν ἱκανότητα, ἣν εἶχε, τοῦ νὰ αὐτοσχεδιάζῃ συμφώνως πρὸς τὸν ἐξ ἀρχῆς χαρακτῆρα καὶ τὴν ἕως τότε πορείαν τοῦ μίμου. Ἐσκέπετο ἐπ' ὀλίγον καὶ κατῴρωνεν ἔπειτα ἐκ τοῦ προχείρου νὰ ἐπινοῇ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ὁλόκληρον σχέδιον παραστάσεως ἄριστα ἐν τῷ συνόλῳ κατηρτισμένον. Πεποιθὼς δὲ εἰς τὸ φυσικὸν τοῦτο πλεονέκτημα, τὸ ὁποῖον εἶχε, προεχάλει πάντα ὁμότεχνον νὰ διαγωνισθῇ, ἂν ἤθελε πρὸς αὐτόν· τὸ θέμα θὰ ἐδίδετο ἐκάστοτε ὑπὸ τοῦ ἐνὸς ἐκ τῶν διαγωνιζομένων. Ὁ Καῖσαρ, ὅστις ἔμελλε νὰ εἶναι ὁ κυριώτατος κριτὴς τῆς περιέργου ταύτης μονομαχίας, ἐκάλεσε μετὰ μεγίστης προσηθείας τὸν Λαβέριον, τὸν θεωρούμενον ὡς τὸν πρῶτον τῶν τότε μιμογράφων, νὰ μετάσχῃ τοῦ ἀγῶνος. Ἐτρῶσε δεινότατα ἡ πρόσκλησις αὕτη τὸν φιλότιμον Λαβέριον. Πῶς νὰ διαγωνισθῇ ἐν σκηνικῷ ἀγῶνι αὐτοπροσώπως ὁ Ῥωμαῖος ἱππεὺς πρὸς τὸν ἀπελεύθερον Ἀντιοχέα; Ἀλλὰ καὶ δὲν ἐτόλμα νὰ εἴπῃ ὄχι πρὸς τὸν δικτάτωρα. Ἐπρεπεν ἀμφότεροι νὰ ἀναβῶσιν ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ νὰ ὑποκριθῶσι τὸ κύριον πρόσωπον τοῦ ἔργου των. Τὸ πρᾶγμα ἦτο εὐκολώτατον διὰ τὸν Σύρον, ὅστις τοῦτο κυρίως τὸ ἔργον μετήρχετο, τὸ τοῦ ὑποκριτοῦ, ἀλλ' ὁ Λαβέριος ἔμελλεν ὄχι μόνον νὰ ἐκθέσῃ εἰς κίνδυνον τῆς κοινωνικῆς αὐτοῦ τάξεως τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὰ δικαιώματα αὐτοῦ τὰ ἀστικά, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξευτελίσῃ τὸ ἕως τότε τετιμημένον γῆράς του. Εἶναι

ἀληθές ὅτι καὶ ἄλλα ἐπιφανῆ πρόσωπα εἶχον τότε μετάσχη τῶν ἀγώνων τῶν τελεσθέντων πρὸς ἑορτασμὸν τοῦ θριάμβου τοῦ Καίσαρος καὶ ὅτι ὤφθησαν ἐν τῇ Ἀγορᾷ ἀγωνιζόμενοι ὡς μονομάχοι ἀρχαῖός τις συγκλητικὸς καὶ ἕτερος πολίτης ἀνήκων εἰς οἰκογένειαν πραιτωρικήν. Ἐκτὸς δὲ τούτου ὁ δικτάτωρ εὗρε καὶ τρόπον, καθ' ὃν θὰ ἡδύνατο τοῦλάχιστον κατὰ τύπους νὰ μείνῃ ἀπρόσβλητος ἡ τιμὴ τοῦ Λαβερίου· καθ' ἣν δηλαδὴ ὥραν κατέβη πλέον ὁ ποιητὴς ἐκ τῆς σκηνῆς εἰς τὴν ὀρχήστραν, ἔτεινε πρὸς αὐτὸν ὁ Καῖσαρ τὸν χρυσοῦν δακτύλιον, ὅστις ἦτο τῆς ἱππικῆς τάξεως τὸ σύμβολον καὶ τοιοῦτοτρόπως οἰονεῖ ἀποκατέστησεν αὐτὸν καὶ πάλιν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀξίωμα, πλὴν δὲ τούτου τῷ ἔδωκεν ὡς ἀμοιβὴν καὶ πεντακοσίας χιλιάδας σηστερτίων, ὅπερ ποσὸν ὑπερέβαλλε τὸ ὠρισμένον τίμημα τοῦ ἱππέως. Ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἡ προσωπικὴ τοῦ Λαβερίου ἀξιοπρέπεια εἶχε καιρίως προσβληθῇ, ὅτε δὲ μετὰ τὴν ταπείνωσιν ἐκείνην ἦλθε νὰ λάβῃ θέσιν ὡς θεατῆς ἐκεῖ, ὅπου ἐκάθηντο οἱ ἱππεῖς, οἱ ὁμοτίμοι μετὰ πολλῆς δυσαρρεσκείας τὸν ἐδέχθησαν εἰς τὰς τάξεις των, ὁ δὲ Κικέρων, ὅστις ἦτο καὶ αὐτὸς ἱππεύς, οἰονεῖ δικαιολογούμενος τῷ εἶπε τὰ ἐξῆς δηκτικὰ λόγια· «θὰ σοὶ ἔκαμνον θέσιν, ἂν δὲν ἤμην καὶ ἐγὼ τόσον ἐστενοχωρημένος». Ἐλεγε δὲ ταῦτα ὁ Κικέρων ὑπαινισσόμενος τὸ πλῆθος τῶν ἀναξίων συγκλητικῶν, οὓς ὁ Καῖσαρ εἶχε χειροτονήσῃ. Ἀλλ' ὁ Λαβέριος μετ' εὐφροῦς ἐτοιμότητος τῷ ἀπεκρίθη· «Παράδοξον! ἀφ' οὗ σὺ συνήθως κάθησαι ἐπὶ δύο ἐδρῶν!». Ἀλλ' ὁ δεινῶς προσβεβλημένος ποιητὴς ἐφρόντισε νὰ ικανοποιήσῃ αὐτὸς ἑαυτὸν διὰ τοῦ θαυμασίου προλόγου, δι' οὗ ἤρχισεν ἡ ἀξιωματημόνευτος ἐκείνη ἀγωνιστικὴ παράστασις. Ἐχων συνείδησιν τοῦ τί ἦτο, ὑπέμνησεν ὅτι μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης ἡδυνήθη νὰ διασώσῃ τὴν ἀνεξαρτη-

¹⁾ Ταῦτα εἶπεν ὁ Λαβέριος ἔχων κατὰ νοῦν τὸν ἐπαμφοτερίζοντα χαρακτῆρα τοῦ Κικέρωνος ὅστις καὶ πρὸς τὸν Καίσαρα ἀπέκλινε καὶ πρὸς τὸν Πομπήϊον. (Μακρόβ. Saturnal. 2,3). Καὶ ἐν τῇ πρὸς τὸν Κλωδίον ἀποκρίσει του, λέγων περὶ τοῦ Δυρραχίου, ὑπενόησεν ὁ Λαβέριος τὴν ὑπὸ τοῦ Κλωδίου διενεργηθεῖσαν ἐξορίαν τοῦ Κικέρωνος, ἐξ ἧς μετ' οὐ πολλοῦ καιροῦ νῆλθεν ὁ ῥήτωρ (Μακρόβ. αὐτόθι 2,6). Σ. Μ.

σίαν του· οὔτε φιλοδοξία, οὔτε σαγηνευτικά μέσα, οὔτε φόβος οὔτε βία, οὔτε ὑπειξίς εἰς ἄλλοτρίαν δύναμιν εἶχον δυνηθῇ νὰ διασείσωσι τὴν εὐστάθειάν του. Τῷ ὄντι δὲ ὁ Λαβέριος ἄλλοτε, μετὰ τὴν ἐξορίαν τοῦ Κικέρωνος, εἶχεν ἀρνηθῇ ἓνα μῖμον εἰς τὸν Κλώδιον καὶ ἐπειδὴ μανιωδῆς ὁ δημαγωγὸς ἠπέλπει ὅτι σκληρῶς θὰ τὸν ἐτιμώρει· «Τί ἄλλο περισσότερον, ἀπεκρίθη ὁ ποιητής, δύνασαι νὰ κατορθώσης παρὰ νὰ κάμῃς, ὥστε νὰ ὑπάγω εἰς τὸ Δυρράχιον καὶ ἐκεῖθεν πάλιν νὰ ἐπανέλθω;» Εἶναι κλασσικὸς ὁ περίφημος ἐκεῖνος πρόλογος· ὁ τόνος αὐτοῦ εἶναι ἥσυχος καὶ μέτριος, ἡ γλῶσσα ἔχει πνεῦμα ποιητικὸν καὶ ὑφούται ὀλίγον ὑπεράνω τῆς συνήθους λαλιᾶς, ἐκφράζει δὲ μετὰ καταπληκτικῆς λεπτότητος τῆς πικρίας τὰ αἰσθήματα, ἅτινα ἐνέπνεεν εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ποιητοῦ ἡ ἐπιβληθεῖσα ταπείνωσις. Δὲν εἶναι κοινός τις καὶ εὐτελής μῖμος ὁ λαλῶν, ἀλλὰ γηραῖος πολίτης εὐγενῆς καὶ σεμνὸς παρερχόμενος ἐνώπιον τῶν θεατῶν, ἵνα ἀποχαιρετίσῃ τὸ ἐντιμον αὐτοῦ παρελθόν καὶ προαισθανόμενος τὴν ἀναπόφευκτον ἥτταν, ἣν ὁ ἀμείλικτος δικτάτωρ τῷ παρεσκεύαζε. Πράγματι δὲ ὅ,τι ὁ ποιητής προεῖδε, τοῦτο καὶ συνέβη· ἡττήθη κατὰ τὸν ἄνισον ἐκεῖνον ἀγῶνα. Μειδιῶν ὁ Καῖσαρ ἐξέδωκε τὴν κρίσιν του προφέρων τὰ κομψὰ ταῦτα· «Ἄν καὶ ἔχεις τὴν εὐνοϊάν μου, Λαβέριε, ἡττήθης ὑπὸ τοῦ Σύρου» καὶ ἅμα τείνων τὸν βραβευτικὸν φοῖνικα πρὸς τὸν Πουβλίλιον, ὅστις ἀδιαφιλονικήτως ἐνίκησε καὶ πάντας τοὺς λοιποὺς ἀντιπάλους. Ἄλλ' ἔδειξεν ὅμως πολλήν γενναιοφροσύνην ὁ Σύρος πρὸς τὸν μεταξὺ τῶν θεατῶν καθήμενον πλέον ἡττηθέντα ἱππέα, διὰ τοῦ ἐξῆς αὐτοσχεδίου στίχου· «Ὑποστήριξον τῶρα ὡς θεατῆς ἐκεῖνον, πρὸς ὃν διηγωνίσθης ὡς ποιητής». Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Λαβέριος προσέθηκέ τινας στίχους εἰς τὸν μῖμον τὸν κατὰ πρῶτον μετὰ τὴν ἥτταν του ἀναπαρασταθέντα, διὰ τῶν ὁποίων στίχων ἀναγνωρίζει τὴν ἐκλειψιν τῆς δόξης του μετὰ τῆς μετριοφροσύνης ἐκεῖνης, ἣν μόναι ἔχουσιν αἱ εὐγενεῖς ψυχαὶ καὶ ἀνομολογεῖ τὸ ἀσταθές τῆς ἀνθρωπίνης δόξης· «Δὲν εἶναι δυνατόν πάντες νὰ εἶναι πάντοτε πρῶτοι. Ἄπ' οὗ φθάσης εἰς τὸν ὑπατον βαθμὸν τῆς εὐκλείας, μετὰ δυσκολίας δύ-

νασαι νὰ τηρηθῇς ἐκεῖ, παρευθὺς δὲ θὰ ἀρχίσῃς νὰ καταπίπτῃς. Ἐπεσον ἐγώ, θὰ πέσῃ καὶ ἐκεῖνος, ὅστις μὲ διεδέχθη. Ἡ δόξα εἶναι κοινή». Ἐν τινι ἐπιστολῇ γραφείσῃ τῇ 8 ἀπριλίου τοῦ ἔτους 710—44, ὀλίγας ἐβδομάδας πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Καίσαρος, γίνεται λόγος καὶ περὶ ἄλλης ἐπιτυχίας τοῦ Σύρου· φαίνεται ὅτι εἶχε παραστήσῃ κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Μεγαλησίων. Μετὰ δὲ τὸν θάνατον τοῦ Λαβερίου ἔμεινε κύριος τῆς σκηνῆς ἀδιαφιλονίκητος ὁ Πουβλίλιος, ἄγνωστον ὅμως ἐπὶ πόσον ἀκόμη χρόνον ἐξηκολούθησε νὰ γράφῃ. Ὅλιγα δὲ ποιήματα φαίνεται ὅτι ἀφῆκε γεγραμμένα καὶ τέλεια διότι δύο μόνον ἐπιγραφαὶ μίμων τοῦ Πουβλίλιου Σύρου ἐσώθησαν, ἐν ᾧ τεσσαράκοντα καὶ δύο ἐπιγραφὰς ἔχομεν τοῦ Λαβερίου. Ὅθεν μόνον εἰς τὸν Λαβέριον πρέπει νὰ καταφύγωμεν, ἵνα λάβωμεν γενικὴν τινα ἔννοιαν περὶ τῶν ῥωμαϊκῶν μίμων.

Ἐκ πάντων τῶν δραματικῶν γενῶν ἐν Ῥώμῃ μόνον ἐν τῷ Μίμῳ ὑπεκρίνοντο γυναῖκες τὰ γυναικεῖα πρόσωπα. Κατὰ δὲ τὰ Φλωράλια εἶχεν ἐπικρατήσει συνήθεια παλαιά, καθ' ἣν ἐν τῷ τέλει τῆς παραστάσεως εἶχον τὸ δικαίωμα νὰ ἀπαιτῶσιν οἱ θεαταί, ὅπως αἱ ὑποκρίτριαι (*mimae*) ἐμφανίζωνται γυμναὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς καὶ ἐκτελῶσιν ἀκολάστους ὀρχήσεις, λέγεται δὲ ὅτι κατὰ τὰ Φλωράλια τοῦ ἔτους 699—55 ὁ Κάτων ἐξῆλθε τοῦ θεάτρου, ἵνα μὴ ἡ παρουσία του γίνηται ἐμπόδιον εἰς τὴν τέρψιν τοῦ πλήθους. Προσωπεῖα δὲ δὲν ἐφόρουσιν οἱ τῶν μίμων ὑποκριταί, οἵτινες προσέτι θέλοντες νὰ εἶναι κατὰ πάντα ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς πραγματικότητος παρήρχοντο ἐπὶ τῆς σκηνῆς φοροῦντες συνήθη ταπεινὰ ὑποδήματα· ὅθεν αὐτοὶ μὲν ἐκαλοῦντο *πλανίπεδες* (= *χαμαίποδες*), ἡ δὲ ὑπ' αὐτῶν παριστανομένη κωμῳδία *πλανίπεδάρια* (*fabula planipedaria*), κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ ἄλλα εἶδη τῶν δραμάτων, ἐν οἷς ἐγίνετο χρῆσις τῶν κοθόρνων καὶ τῶν ἐμβάδων (σ. 83—84). Ἡ ὅλως δὲ δημώδης ὀργάνωσις τοῦ Μίμου (μῖμοι ἐλληνιστὶ λέγονται καὶ τὰ τοιαῦτα δράματα καὶ οἱ παριστάνοντες αὐτὰ ὑποκριταί) ὑπενθυμίζει τὰς πρώτας ἀρχὰς τῆς ἐλληνικῆς κωμῳδίας. Ἦτο δὲ ἡγεμὼν τῶν μίμων καὶ πρωταγωνιστῆς ὁ λεγόμενος ἀρχί-

μιμος, ὅτε δὲ ἦτο αὐτοσχέδιος ἢ πρᾶξις, ὁ ἀρχίμιμος καὶ εὗρισκεν αὐτὸς ἐκ τοῦ προχείρου τὸ θέμα καὶ διηύθυνε τὴν παράστασιν. Μετὰ τὸν ἀρχίμιμον ἤρχετο ὁ δευτεραγωνιστῆς (*secundarius* ἢ *actor secundarum partium*), ὅστις ἠκολούθει ἐκεῖνον πάντοτε ὡς θεράπων ἢ ὡς φίλος, ἐξεδέχετο τοὺς λόγους του, τοὺς ἀνέπτυσσε καὶ ὑπεβοήθει τοὺς αὐτοσχεδιασμούς του δι' ἰδίων εὐφυολογημάτων. Ὁ δευτεραγωνιστῆς λοιπὸν εἶναι οἰοῖται ὁ ἐξ ἐπαγγέλματος βωμολόχος ἦτοι ἀστειολόγος, ὅπως ὁ Σαννίων τῆς Ἀτελλανῆς κωμωδίας, καλεῖται δὲ καὶ αὐτὸς Σαννίων. Ὅχι δὲ μόνον διὰ τῶν λόγων, ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν σωματικῶν αὐτοῦ κινήσεων καὶ διὰ διαφορῶν μορφασμῶν τοῦ προσώπου καὶ τῶν ποικίλων τόνων τῆς φωνῆς ἔργον εἶχε νὰ διεγείρῃ τὸν γέλωτα. Τὰ δὲ εὐφυολογήματα τῶν μίμων ἦσαν τῆς αὐτῆς φύσεως πρὸς τὰ τῶν ἀτελλανῶν δραμάτων καὶ συνίσταντο κυρίως τὰ ἀστεία ταῦτα εἰς τὸ ἐκλαμβάνειν κατὰ γράμμα τὰ ὑπὸ τῶν ἄλλων λεγόμενα. Ὁ ἀνωτέρω λ. χ. μνημονευθεὶς Ἐπίτροπος φαίνεται ὅτι ἦτο θησαυρὸς ταιούτων χυδαίων βωμολογιῶν. Ὁ Σαννίων ἐφόρει ἑνδυμα ὅμοιον μὲν πρὸς τὰ τῶν δούλων, συνερραμμένον δὲ ἐκ πολλῶν ποικιλοχρωμάτων κομματίων ὑφάσματος (*centunculus*), ὁποῖον εἶναι καὶ τὸ τοῦ νεωτέρου Ἀρλεχίνου.

Περὶ τοὺς δύο δὲ τούτους στύλους τοῦ Μίμου ἐτάσσοντο τὰ λοιπὰ πρόσωπα, ἅτινα ἐποικίλλοντο ἀναλόγως τοῦ παριστανομένου θέματος. Ἀγαπητότατον δὲ μάλιστα καὶ κοινότατον θέμα ἦτο ὁ ὑπὸ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ ἀπατώμενος σύζυγος· ὥστε δὲν ἔχομεν πλέον ἐν τοῖς μίμοις τοὺς συνήεις δραματικούς ἔρωτας μεταξὺ νέων καὶ ἐταιρῶν, ἀλλὰ τῶν ἐλευθέρων δεσποινῶν τὰς ἀπιστίας. Εὐθὺς ἀπὸ τῆς πρώτης ἡμέρας τοῦ γάμου σφετερίζεται τὰ δικαιώματα τοῦ συζύγου ὁ ἐραστής, ἐνίοτε δὲ καὶ προλαμβάνει ὁ ἐραστής. Εἶναι δὲ κατὰ κανόνα φαλακρὸς ὁ σύζυγος, ὥστε ἔχει ὑπερβῆ τὴν ἐαρινὴν τοῦ βίου ἡλικίαν, πολλάκις δὲ καὶ κωφός, ἐξ ἅπαντος δὲ τέλειος βλάξ (*stupidus*). Ὑπὸ πάντων σκώπεται, καὶ ὅπως οἱ γέροντες τῆς Παλλιάδας ὑπὸ πάντων ἐξαπατᾶται. Περὶ

αὐτὸν εἶναι τεταγμένοι, ἢ ἄπιστος σύζυγος καὶ ὁ ἐραστὴς αὐτῆς, ὁ πιστὸς εἰς τὸν σύζυγον δοῦλος (*familiaris*), ἢ πανούργος θεραπαινίς (*cata carissa*: πρὸβλ. *carezzare*, *caresser*), συγγενὴς ἐν πνεύματι τοῦ πανούργου δούλου τῆς Παλλιᾶτας. Ἡ θεραπαινίς υποβοηθεῖ τοὺς ἔρωτας τῆς κυρίας καὶ εὐθύνει τὴν ὁδὸν εἰς τὸν ἐραστήν. Φορεῖ μίαν βραχεῖαν καὶ τετραγωνικὴν καλύπτραν, ἥτις ὀνομάζεται *ricinium*. Τόσον δὲ ἦτο σημαντικὸν τῆς θεραπαινίδος τὸ πρόσωπον, ὥστε ἐκ τῆς καλύπτρας, ἣν ἐφόρει, ὠνομάσθη ὑπὸ τῶν παλαιῶν καὶ ὁ μῖμος *fabula riciniata* (ἐξ ἀναλογίας πρὸς τὰς ὀνομασίας *fabula palliata*, *togata*, *praetextata*). Μετὰ νέας πάντοτε εὐχαριστήσεως ἔβλεπε τὸ κοινὸν τὴν ματαίαν ζηλοτυπίαν τοῦ ἡλιθίου συζύγου, τὰς ἀδεξίους κατοπτεύσεις του, ἅς κατῴρωνε πάντοτε νὰ ἀνακόπη ἢ ἄπιστος γυνὴ θέλγουσα μετὰ πολλῆς τέχνης καὶ θωπεύουσα τὸν ἀπατῶμενον, τὰς μυστικὰς τῶν ἐραστῶν συνεντεύξεις, τὰς ἀποκαλύψεις αὐτῶν καὶ τοὺς αἰφνιδίους κινδύνους, τὰ πρὸς ἀπόκρυφιν τοῦ ἐραστοῦ τεχνάσματα, ὅτε ὁ σύζυγος ἐπῆρχετο ἀπροσδοκῆτως καὶ ἠναγκάζετο ὁ φίλος νὰ χωθῇ ἐν τάχει ἐντὸς μεγάλου κιβωτίου κτλ. Ἐν τῷ μίμῳ τοῦ Λαβερίου τῷ ἐπιγραφομένῳ *Belonistria* ἡ ἐρωτικὴ σχέσις εἶναι μεταξὺ μητρυνῆς καὶ προγόνου, ὁ δὲ πρόγονος φαίνεται ὅτι δὲν ἐμιμεῖτο τὸν Ἰππόλυτον. Δὲν ἀπέκλειε δὲ ὁ μῖμος καὶ ἄλλας τῆς συγγενείας σχέσεις, ὑπάρχουσι δὲ μῖμοι ἐπιγραφόμενοι Δίδυμοι, Ἀδελφαί, Ἐφηβος, Νεᾶνις, Ἐπίτροπος, ὅπως καὶ ἐν τῷ δραματολογίῳ τῆς Τογάτας καὶ τῆς Ἀτελλανῆς κωμωδίας. Χυδαιστάτη δὲ φιληθονία ἀναφερομένη εἰς πᾶσαν τῶν αἰσθήσεων ἀπόλαυσιν, φυσικὴν ἢ παρὰ φύσιν, παριστάνετο ἐν τοῖς μίμοις, ὅχι μόνον διὰ λόγων, ἀλλὰ καὶ κινήσεων τοῦ σώματος, ὁ δὲ Πρίαπος ἀκάλυπτος περιεφέρετο ἐπὶ τῆς σκηνῆς, ἂν καὶ παρεκάθηντο μεταξὺ τῶν θεατῶν κόραι καὶ δέσποιναι, παιδία καὶ ἐπιφανεῖς ἄνδρες καὶ ἐν τοῖς πρώτοις οἱ συγχλητικοί. Εἶναι δὲ καὶ νῦν γνωστὸν ὅτι τῶν μεσημερινῶν χωρῶν οἱ κάτοικοι ἔχουσι περὶ ἠθικῆς καὶ περὶ εὐπρεπείας ἄλλας ιδέας ἢ τὰ τέκνα τῶν χωρῶν τοῦ βορρᾶ.

Πλησίον ἔμῳς εἰς τὴν φορτικὴν ταύτην μιμικὴν, εἰς τὰς ἀναιδεῖς ἐκθέσεις τῶν ἀκολαστημάτων, εἰς τὰ βάνασα ξυλοκοπήματα, τὰ ὅποια ἐλάμβανε μάλιστα ὁ Σαννίων, τὰ χυδαῖα λογοπαίγνια καὶ τὰ παράλογα εὐφρολογήματα (*dictabolaria*), εἰς τὰς ἀνοησίας, τὰς ὁποίας λέγει ὁ *Stupidus* ὁ ζητῶν λ. χ. ὕδωρ παρὰ τοῦ Διονύσου καὶ οἶνον παρὰ τῶν Νυμφῶν, πλησίον εἰς τὴν κοινοτάτην τοῦ ὄχλου φρασεολογίαν, ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς μίμοις καὶ χωρία, ἐν οἷς ὁ τόνος εἶναι ὑψηλότερος καὶ ἡ γλῶσσα εὐγενεστέρα καὶ οἱ τρόποι λεπτότεροι καὶ τοῦ βίου ἡ ἀντίληψις σοβαρωτέρα. Οὐδὲν δὲ κωμικὸν γένος ἐν Ῥώμῃ ἠκολούθησε πλείοτερον τοῦ μίμου τὰ παραδείγματα τῆς ἀρχαίας ἀττικῆς κωμωδίας ὡς πρὸς τοὺς πολιτικούς ὑπαινιγμούς καὶ τὰς προσβολὰς κατὰ προσώπων, ὅχι μόνον ζώντων, ἀλλ' ἐνίοτε καὶ παρόντων ἐν τῷ θεάτρῳ, ἅτινα πολλάκις καὶ ὀνομαστὶ διεκωμωδοῦντο. Ἐν τῷ ἀγῶνι, ὃν πρὸς τὸν Πουβλίλιον ἠναγκάσθη νὰ διεξαγάγῃ ὁ Λαβέριος, παρεισάγει δοῦλον καλούμενον Σύρον, ὅστις μαστιγούμενος καὶ θέλων νὰ διαφύγῃ τὸν κολαστὴν ἀνακράζει· « Ἐμπρός, πολῖται, χάνομεν τὴν ἐλευθερίαν », εὐθὺς δὲ ὡς ἀπηγγέλθη οὗτος ὁ στίχος πάντες οἱ θεαταὶ ἀπέβλεψαν εἰς τὸν Καίσαρα. Μετὰ δὲ τοῦτο ἤρχετο ἡ ἐξῆς πικρὰ γνώμη· « Ἀνάγκη εἶναι πολλοὺς νὰ φοβῇται, ὃν πολλοὶ φοβοῦνται ». Κατὰ τὸ ἔτος καθ' ὃ ἐμελλε νὰ θανατωθῇ ὁ Καῖσαρ, ἐν τῷ μίμῳ τῷ ἐπιγραφομένῳ *Νεκρομαντεία*, ὁ Λαβέριος διασύρει τὸ σχέδιον, ὅπερ λέγεται ὅτι εἶχεν ὁ δικτάτωρ τοῦ νὰ εἰσαγάγῃ τὴν πολυγαμίαν καὶ συγχρόνως τὴν πρὸ ὀλίγου γενομένην αὐξήσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἀγορανόμων ἀπὸ τεσσάρων εἰς ἕξ· « Δύο συζύγους ; Μὰ τὴν ἀλήθειαν, τοῦτο αὐξάνει τὰς δυσχερείας, λέγει ὁ μεσίτης. Ἄλλ' εἶχεν ἰδῇ καὶ ἕξ ἀγορανόμους (Λαβερ. ἀποσπ. 63 ἐξ.) ». Ὁ Καῖσαρ εἶχε πρὸς τούτοις αὐξήσῃ καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν συγκλητικών, τῆς δὲ συγκλήτου τὸ ἀξίωμα εἶχε μειώσῃ· ὅθεν σκώπτει πικρῶς ὁ Λαβέριος τοὺς ὑποτεταγμένους εἰς τὰ νεύματα τοῦ Καίσαρος συγκλητικούς, οἵτινες ἦσαν ἀπλοὶ *pedarii*, διότι περιωρίζοντο μόνον εἰς τὸ νὰ δηλώνωσιν ἐνίοτε τὴν γνώμην των διὰ μετα-

θάσεως ἀπὸ τοῦ ἐνὸς μέρους τοῦ βουλευτηρίου πρὸς τὸ ἕτερον καὶ τοιουτοτρόπως μόνον οἱ πόδες αὐτῶν ἐνήργουν· «Κεφαλὴ ἄνευ γλώσσης εἶναι τὸ δόγμα τοῦ πεδάρου συγκλητικοῦ (ἀποσπ. 88)». Ἴσως δὲ καὶ ὁ ἀνώνυμος μῆμος ὁ ἐπιγραφόμενος *Laserpi-ciarius* (ὁ μῆμος τοῦ Σιλφίου ἢ ὁ Σιλφιοπώλης) ἀναφέρεται εἰς τὸν Καίσαρα, ὅστις κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐμφυλίου πολέμου εἶχεν ἀφαιρέσῃ ἐκ τοῦ δημοσίου ταμείου χιλίας καὶ πεντακοσίας λίτρας σιλφίου· πάντως ὅμως διεσύροντο ἐν αὐτῷ αἱ καταχρήσεις διοικητοῦ τινος ἐπαρχίας. Καὶ οἱ ποιηταὶ Ἄττιος καὶ Λουκίλιος ὀνομαστὶ ἀναφέρονται ὡς κατήγοροι διὰ τина πρὸς αὐτοὺς γενομένην ὕβριν, μόνος ὅμως ὁ Ἄττιος ἐπιτυγχάνει τὴν καταδίκην τοῦ ὕβριστοῦ. Καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς δ' ἀκόμη χρόνους διεκωμῶδει ὁ μῆμος καὶ ζῶντας ἄνδρας καὶ τὴν ἐκάστοτε σύγχρονον πολιτικὴν.

Ἀλλὰ μεγίστην ὅμως σημασίαν προσέδιδεν εἰς τοὺς μίμους τὸ γνωμικὸν στοιχεῖον· περιεῖχον δηλαδὴ οἱ μῆμοι πλείστας γνώμας (*sententiae*) βραχυπεῖς καὶ ἀρτιλόγους καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον μονοστιχοὺς. Τῆς τέχνης ταύτης τοῦ διατυπώνειν γνώμας, ἣν παρὰ τοῦ Εὐριπίδου παραλαβὼν ἐτελείοποίησεν ὁ Μένανδρος, εἶναι ἐν τῇ ῥωμαϊκῇ δραματουργίᾳ ὁ Πουβλίλιος Σύρος ἀντιπρόσωπος ἐπὶ τοσοῦτον πάντων τῶν ἄλλων ἐξοχώτερος, ὥστε πᾶσαι αἱ συναγωγαὶ γνωμῶν (ιαμβικῶν μάλιστα καὶ τροχαϊκῶν), αἵτινες ἀπὸ τοῦ πρώτου ἤδη αἰῶνος τῆς αὐτοκρατορικῆς περιόδου ἤρχισαν νὰ συντάσσωνται πρὸς χρῆσιν τῶν σχολείων, ἂν καὶ ἐκ διαφόρων πηγῶν προερχόμεναι, ἀπεδίδοντο πᾶσαι εἰς ἐκεῖνον, ὃν πάντες ἀνεγνώριζον ὡς τὸν κύριον τοῦ διδασκτικοῦ τούτου εἶδους διδάσκαλον. Τὸ σοβαρὸν δὲ τοῦτο καὶ ἠθικὸν τῆς μιμογραφίας στοιχεῖον μαρτυρεῖ ὅτι δὲν εἶχον μόνον βωμολόχους οἱ μῆμοι, ἀλλὰ καὶ πρόσωπα σεμνὰ καὶ σεβαστά, ἐκτὸς ἐὰν ὑποτεθῇ ὅτι ὁ ποιητὴς ἐξήγγελλε τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος γνώμας διὰ τοῦ στόματος τοῦ Σανγάνου ἢ τοῦ Φαμιλιαρίου.

Ἐν τῇ ἐξεικονίσει ἐκείνῃ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου, ἣν ἐτεχνούρ-

γει ἡ μιμογραφία, ὁ χρόνος οὐδαμῶς ἐλαμβάνετο πρὸ ὀφθαλμῶν. ἤροντο αἱ μεταβάσεις καὶ ἦσαν στιγμιαῖαι αἱ μεταβολαί. Ὁ πένης μεταμορφοῦται ἀκαριαίως εἰς μυριόπλουτον καὶ ὁ μυριόπλουτος εἰς πένητα. Δὲν ἐταλαιπώρουσιν δὲ τὸ πνευμά των οἱ συγγραφεῖς, ἵνα παρασκευάσωσιν ἢ λύσωσι τὰ πράγματα συμφώνως πρὸς τοὺς κανόνας τῆς δραματικῆς τέχνης, ἀλλ' ἀποτόμως ἔκοπτον τὸν δεσμὸν τῆς πλοκῆς, ὃν δὲν ἠδύναντο νὰ λύσωσιν· ὁ κακοῦργος, κεφαλαιοῦχος ἐν χρεωκοπία λ. γ., καλύπτει τὸ πρόσωπον διὰ τοῦ ἱματίου καὶ τρέπεται εἰς φυγὴν, ἢ αὐλαία ὑφούται καὶ οἱ θεαταὶ μένουσιν εὐχαριστημένοι.

Αἱ σφζόμεναι ἐπιγραφαὶ μίμων καθὼς καὶ αἱ ἄλλαι πληροφορίαι, ἃς ἔχομεν ἐκ μεταγενεστέρων ἐν μέρει χρόνων, μαρτυροῦσιν ὅτι μεγάλη ἦτο ἐν τοῖς μίμοις καὶ τῶν ὑποθέσεων καὶ τῶν δραματικῶν καταστάσεων ἡ ποικιλία. Ἐν τῇ Νεκρομαντεῖᾳ μετῆγεν ὁ Λαβέριος τοὺς θεατὰς εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, σταθμὸν θερμῶν λουτρῶν (*aquae caldae*· πρβλ. ἀνωτέρω τὰ περὶ Ἀττα) παρὰ τὴν Ἄορνον λίμνην, ὁπόθεν ὑπῆρχεν ἡ εἰς Ἄδου κατάβασις. Ὑπενθυμίζει δὲ ἡ Νεκρομαντεία τὰς ἐπικλήσεις καὶ τὰ συμβουλευμάτα τῶν νεκρῶν τοῦ Κρατίνου καὶ τῶν περὶ τὸν Κρατῖνον κωμικῶν ποιητῶν. Ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἔρχονται Γαιτοῦλοι ὁμιλοῦντες Μαυρουσιακὴν τινα διάλεκτον, Γαλάται (πρβλ. Πομπώνιον), εἰς τῶν διαβοητοτάτων κατοίκων τῆς Κρήτης, μία γυνὴ Τυρρηνή. Ἐν δὲ τῷ Κοφίνῳ παρήρχοντο Ἰουδαῖοι, ὑπὲρ ὧν εὐμενῶς διέκειτο ὁ Καῖσαρ. Πολλάκις δὲ οἱ μῖμοι παρίστανον ἑορτάς, οἷον ἰδιωτικὰ γενέθλια, τὰ τερπνὰ Κωμπιτάλια (πρβλ. Ἀφράνιον), τὰ Σατουρνάλια ἢ Κρόνια, ὅτε ἐώρταζον οἱ δοῦλοι, τὰ Παλήλια, ἑορτὴν τῶν ποιμένων. Πολλὰ θέματα ἐλάμβανεν ὁ μῖμος καὶ παρὰ τῶν διαφόρων ἐπιτηδευμάτων καὶ ἐπαγγελμάτων, παρὰ τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς βιομηχανίας. Ἐκ τῆς τογάτας ἢ ἐκ τῆς ἀτελλανῆς κωμωδίας ἢ ἐξ ἀμφοτέρων γινώσκομεν τοὺς γραφεῖς, τοὺς ἀλιεῖς, τὸν οἰωνοσκόπον. Πρὸς τὰς τρεῖς δὲ ταύτας τέχνας προσθέτομεν νῦν, ἐκ τῶν μίμων, τὴν βελονοπώλιδα (*Belonistria*), τὰς ὑφαντρίας (*Staminariae*),

τὸν κατασκευαστὴν σκεπασμάτων (centones) πρὸς κατάσθесιν πυρκαϊῶν (Centonarius), τὸν χρωματιστὴν (Colorator), τὸν σχοινοπώλην (Restio), τοὺς κλαδευτῆρας (Putatores τοῦ Πουδλιλίου), τὸν ἀλοπηγὸν (Salinator). Χαρακτῆρες δὲ περιγραφόμενοι ὑπὸ μίμων εἶναι ὁ κακομνήμων, ὁ μεμψίμοιρος (Murmureo τοῦ Πουδλιλίου) καὶ ὁ κόλαξ, ὃν εἶδομεν περιγραφόμενον καὶ ὑπὸ ἄλλων τῆς κωμωδίας γενῶν. Ὁ Κικέρων συνιστᾷ ὡς ἐξαιρετον τύπον διὰ τοὺς μιμογράφους τὸν ἐκ Βρεττανίας νομομαθῆ. Ὁ ἔκτος δάκτυλος τοῦ Ἑξαδακτύλου (Sedigitus) θὰ εἶδεν ἀφορμὴν εἰς πολλὰς εὐφυολογίας· ἐν τῷ Σκύλακι θὰ ὑπῆρχε κατὰ φυσικὸν λόγον καὶ κυνάριον· ὁ Catularius θὰ ἦτο ἴσως κυνοπώλης. Οἱ Μακρολόγοι (Late loquentes) ἀναφέρονται πιθανῶς εἰς τοὺς φιλοσόφους, ἐν δὲ τῷ Σχοινοπώλῃ παριστάνεται φιλάργυρος πατὴρ λαμβάνων ὡς παράδειγμα τὸν Δημόκριτον· ὅπως δὲ ὁ Δημόκριτος ἀφῆρθε τὴν ἔρσιν ἀτενῶς παρατηρῶν ἀσπίδα ἀπαστράπτουσαν εἰς τὸν ἥλιον, ἵνα μὴ ἀναγκάζεται νὰ βλέπῃ τοὺς πονηροὺς εὐτυχοῦντας, οὕτω καὶ τοῦ μίμου ὁ φιλάργυρος θεώμενος διαρκῶς τὴν λάμψιν τῶν χρημάτων του θέλει νὰ ἀπαλλάξῃ ἑαυτὸν τῆς λύπης τοῦ νὰ βλέπῃ τὰς ἀσωτείας τοῦ υἱοῦ του. Ἄλλος δὲ τις κατὰ βδελυρὸν τρόπον προσπαθεῖ νὰ δώσῃ ἔννοιαν τῆς κυνικῆς αἵρέσεως (Λαβερ. ἀποσπ. 36) καὶ ἄλλος πάλιν (ἴσως ἐν τῷ μίμῳ, ὅστις ἐπιγράφεται Καρκίνος) ἀποδεικνύει μετὰ πάσης εὐφραδείας τὸ Πυθαγόρειον δόγμα, καθ' ὃ ὁ μὲν ἀνὴρ (ὁ Stupidus βεβαίως) προέρχεται ἐκ τοῦ ἡμιάγου, ἡ δὲ γυνὴ (ἡ σύζυγός του) ἐκ τοῦ ὄφως. Δημοτικώτατος δὲ καὶ παροιμιώδης μάλιστα ἦτο ὁ μῦθος ὁ ἐπιγραφόμενος Κῦαμος (Faba), ὃν ἀναφέρει ὁ Κικέρων ἐν ἐπιστολῇ γραφείῃ πρὸς Ἀττικὸν κατὰ μῆνα μάρτιον τοῦ ἔτους 692—61. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ μίμου τούτου εἶναι ἄγνωστος, φαίνεται δὲ ὅτι ἐπραγματεύετο τὴν κατὰ τὰ δόγματα τοῦ Πυθαγόρου ὑπάρχουσαν δῆθεν συγγένειαν μεταξύ τοῦ κύαμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν μετέβασιν μιᾶς ἀνθρωπίνης ψυχῆς εἰς ἕνα κύαμον.

Δὲν εἶναι δὲ ὁ Πρίαπος ὁ μόνος θεὸς ὁ σκηνοβατηθεὶς ὑπὸ τῶν

μιμογράφων, διότι θεοῦ λόγοι ἀναντιρρήτως εἶναι (τοῦ Κυρίνου ἴσως ἢ τοῦ Ἄρεως ἢ τῆς Ἀρετῆς ἢ καὶ αὐτοῦ τοῦ Διὸς) οἱ ἀναγινωσκόμενοι ἐν τῷ Ἐφ' ἑ' ω' « Διὰ τῆς ἡμετέρας βοηθείας ἐπέξετάθη τὸ κράτος τοῦ τηβεννοφόρου ἔθνους » καὶ πάλιν « Ζητεῖς νὰ ἄρῃ τὴν ἀκολασίαν καὶ τὴν ἀπληστίαν τῆς τηβεννοφόρου γενεᾶς ». Καὶ ἡ Πενία δὲ ἐν τῷ φερωνύμῳ μίμῳ (Paupertas) ὑπὸ μορφὴν θεᾶς φαίνεται ὅτι ἐνεφανίζετο καὶ ὅτι ἐπῆνει τὰ ἴδια αὐτῆς εὐεργετήματα πρὸς τινὰ πτωχὸν ἐπιζητοῦντα τὸν πλοῦτον, ἀπαράλλακτα ὅπως καὶ ἡ Πενία τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν τῷ Πλούτῳ. Γινώσκουμεν δὲ καὶ ἐξ ὧν οἱ πατέρες τῆς Ἐκκλησίας ἔγραψαν ἐναντίον τῶν μίμων ὅμοιά τινά θέματα ὑπὸ τῆς μιμογραφίας δραματοποιηθέντα καὶ τὰ ὅποια δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ χρονολογήσωμεν. τοιαῦτα δὲ εἶναι· Οἱ τρεῖς πειναλέοι Ἡρακλεῖς (οἵτινες ὑπενθυμίζουν τῆς Μεγαρικῆς κωμωδίας τὰ θέματα), Ἡ διαθήκη τοῦ Διὸς, Ἄρτεμις μαστιγουμένη, Ἀρσενικὴ Σελήνη, Ἄνθους μοιχὸς καὶ ἄλλα παρόμοια ἀκολάστου χαρακτῆρος.

Ὁ Λαβήριος συνέθηκεν ἴσως μίαν σειρὰν μίμων ἀναφερομένων εἰς τὰ σημεῖα τοῦ Ζωδιακοῦ κύκλου, ὡς μαρτυροῦσιν αἱ ἐπιγραφαί· Κριός, Ταῦρος, Καρκίνος, ἐν τοιαύτῃ δὲ περιπτώσει οἱ ζωδιακοὶ οὗτοι μῖμοι πρέπει νὰ ὑπαχθῶσιν εἰς ἡν κατηγορίαν καὶ οἱ ἀνωτέρω, ἤτοι εἰς τοὺς μυθολογικούς. Αὐθεντικὸν δὲ οὕτως εἶπεν παράδειγμα μυθολογικοῦ μίμου εἶναι ἡ Ἄννα Περέννα τοῦ Λαβερίου. Τῆς ῥωμαϊκῆς ταύτης θεότητος τὴν ἱστορίαν χαριέστατα ἔγραψεν ὁ Ὀβίδιος. Ἡ Ἄννα ἦτο γηραιὰ νύμφη τῶν ἀγρῶν· ὁ Ἄρης θερμῶς ἀγαπῶν τὴν Ἀθηνᾶν ἐκμυστηρεῖται πρὸς αὐτὴν τὸν ἔρωτά του καὶ τὴν παρακαλεῖ νὰ μεσιτεύσῃ, ὥστε νὰ ἀνταποκριθῇ καὶ ἡ Ἀθηνᾶ πρὸς τὴν ἐνθερμον ἀγάπην του. Ἡ Ἄννα τῷ δίδει κατ' ἀρχὰς πολλὰς ἐλπίδας, τοῦ Ἄρεως ἡ ἀγάπη γίνεται θερμότερα καὶ μᾶλλον ἀπαιτητικὴ καὶ ἐπὶ τέλους ἡ μεσίτρια προσποιεῖται ὅτι κατέπεισε τὴν σεμνὴν θεάν. Ἐξω φρενῶν ἐκ τῆς χαρᾶς ὁ Ἄρης, ὁ miles gloriosus, παρασκευάζει τὴν νυμφικὴν παστάδα.

Ὅπως ἐν τῇ Κασίᾳ τοῦ Πλαύτου, εἰσάγεται ἡ νύμφη κεκαλυμμένη. Ὁ Ἄρης πλησιάζει, ἵνα ἀνασηκώσῃ τὴν καλύπτραν καὶ ἀσπασθῇ τὴν νύμφην, ἀλλ' ἀντὶ τῆς Ἀθηνᾶς βλέπει τὴν γηραιάν Ἄνναν καὶ γίνεται καταγέλαστος.

Αἱ διάφοροι μορφαὶ καὶ φάσεις τῆς ῥωμαϊκῆς κωμωδίας, ὅπως ἔχομεν αὐτάς ἀνωτέρω περιγράψῃ, δὲν δεικνύουσι προοδευτικὴν ἀνάπτυξιν, ἀλλὰ τούναντίον. Ὅτε ἔφθανεν εἰς τὴν ἀκμὴν τῆς ἡ τραγωδία, ἡ ἀττικίζουσα κωμωδία τῶν Ῥωμαίων, τὸ πραγματικῶς δηλαδὴ ἐντεχον καὶ λεπτὸν τῆς κωμωδίας γένος, εἶχεν ἤδη παρακμάσῃ. Τὰ κατὰ πολὺ ταπεινότερα γένη, τὰ ἐκ τῆς κάτω Ἰταλίας προερχόμενα ἀντικατέστησαν τὴν ἀληθινὴν κωμωδίαν· πρῶτον μὲν εἰσῆχθησαν τὰ ἀγροικότερα ἀτελλανὰ παίγνια, εἰς ἃ ἔπειτα προσετέθη ἡ διὰ γοργοτέρων εἰκόνων ἀκόλαστος περιγραφὴ τοῦ καθ' ἡμέραν βίου τῆς Ῥώμης. Αἱ εἰκόνες αὗται ἐσκιαγραφοῦντο ζωηρῶς, ἦσαν δὲ ὀριμεῖαι καὶ πυρετώδεις, ὅπως ἦτο τότε καὶ ὁ βίος ὁπραγματικός.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἡ ΣΑΤΙΡΑ

ΓΑΪΟΣ ΛΟΥΚΙΛΙΟΣ

Εἰδομεν ἀνωτέρω (σ. 73) ὅτι πρῶτος ὁ Ἐννιος ἔγραψε σάτιραν, ὅστις καὶ ἐδημιούργησε τοῦτο τὸ γραμματειακὸν γένος, καὶ μετ' αὐτὸν ὁ μαθητὴς του Πακούβιος, ἴσως δὲ καὶ τινες ἄλλοι ἐκ τῶν συγχρόνων, οἵτινες ὅμως ἔμειναν ἀφανεῖς. Ἀλλ' ἦτο ὅμως ἀκανόνιστος ἡ σάτιρα ἕως τότε, ἔλαβε δὲ μορφήν ἰδίαν καὶ ἀνεκαινίσθη ὑπὸ τοῦ Γαίου Λουκιλίου, γεννηθέντος ἐν τῇ λατινικῇ πόλει Σουέσση ὅχι πολλὰ ἔτη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Πλαύτου, ἐν ᾧ ἤχμαζον ἀκόμῃ ὁ Καικίλιος, ὁ Κάτων καὶ ὁ Ἐννιος (574—180). Ἡ Σουέσσα ἦτο μικρὰ ἀποικίς πόλις τῆς Λατίνης κειμένη παρὰ

τὴν Ἀππίαν ὁδόν, τὴν σπουδαιοτάτην καὶ αὐτόχρομα βασιλίσσαν πασῶν τῶν στρατηγικῶν ὁδῶν, ἃς εἶχον οἱ Ῥωμαῖοι. Μετὰ τὸν δεινὸν ἐκείνον ἀγῶνα τὸν πρὸς τὸν Ἀννίβαν ἡ Σούεσσα εἶχε λάβῃ μεγαλητέραν ἀνάπτυξιν ἕνεκα τῆς γεωγραφικῆς τῆς θέσεως, πλὴν δὲ τῶν περιοίκων ἀγροτῶν, οἵτινες ἐλάλουν τὴν ὀσκικὴν γλῶσσαν, οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἦσαν ἄλλοι μὲν λατινικῆς, ἄλλοι δὲ ἐλληνικῆς καταγωγῆς. Ὁ Λουκίλιος ἀνῆκεν εἰς τὴν τάξιν τῶν ἱππέων, ἦτο ἀνὴρ μεγαλόφρων καὶ πλούσιος, εἶχε δὲ στρατεύσῃ ὡς εἰς ἕκ τῶν ἐξήκοντα ἱππέων, οὓς ὤφειλε κατ' ἔτος νὰ πέμπῃ καὶ ἡ Σούεσσα πρὸς τὸ συμμαχικὸν στράτευμα. Ἐσχετίσθη οὕτω πρὸς τὴν εὐγενῆ νεότητα τῆς Ῥώμης καὶ ἀπεφάσισε νέος καὶ αὐτὸς ἔτι ὦν νὰ ἀποκατασταθῇ ἐν Ῥώμῃ, ὅπου εἶχε λαμπρὰν οἰκίαν, αὐτὴν ἐκείνην, ἣν εἶχε κτίσῃ ἄλλοτε ἡ πολιτεία πρὸς ὑποδοχὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ βασιλέως τῆς Συρίας Ἀντιόχου, ἀχθέντος ὡς ὁμήρου εἰς τὴν Ῥώμην. Ἐχων δὲ συνείδησιν τῆς ἀξίας του καὶ χαρακτῆρα σταθερὸν καὶ πρωτότυπον, ἠγάπησε τὴν ἀνεξαρτησίαν καὶ τὴν ἀπὸ παντὸς δεσμοῦ ἀπαλλαγὴν καὶ ἐλευθερίαν· ὅθεν οὔτε τὴν φιλοδοξίαν αὐτοῦ εἴλκυσαν ἡ λάμψις καὶ τὰ ὠφελήματα τῶν δημοσίων ἀξιωματῶν, οὔτε τὴν καρδίαν του ὁ συζυγικὸς καὶ οἰκογενειακὸς βίος. Χρηματίσας ἐκμισθωτῆς τῶν δημοσίων προσόδων ἐν Ἀσίᾳ, ἠδύνατο, ἐὰν ᾔθελε, νὰ ἠθσαυρίσῃ μεγάλην περιουσίαν καὶ νὰ ἐπανέλθῃ πλουσιώτατος εἰς τὴν Ῥώμην, ἀλλ' ὑπερενίκησε τὸν πειρασμὸν καὶ προετίμησε νὰ διασώσῃ ἄθικτον τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν ὑπόληψιν του, περὶ ἧς καὶ δικαίως ἐκαυχᾶτο. Ὅτε ὁ εὐγενὴς φίλος του Πόπλιος Σκηπίων ὁ Αἰμιλιανὸς ἀπῆλθεν εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ἵνα πολιορκήσῃ τὴν Νουμαντίαν (620—134), συμπαρέλαβε μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν Λουκίλιον, ἔχοντα τότε τεσσαράκοντα καὶ πέντε ἐτῶν ἡλικίαν, εἰς τὴν πραιτωρίαν κοόρτιν (ιδ. σ. 39) καὶ συνέζησεν ὁ ποιητὴς ἐν τῇ στρατοπέδῳ μετὰ τοῦ στρατηγοῦ καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν καὶ πεπαιδευμένων ἀνδρῶν, ἐν οἷς πλὴν τῶν ἄλλων ἀχωρίστων φίλων καὶ συμβούλων τοῦ Σκηπίωνος (μάλιστα τοῦ ἱστορικοῦ Πολυβίου καὶ τοῦ φιλοσόφου Παναιτίου, οἵτινες τὸν

ήκολούθησαν εἰς τὴν ἐκστρατείαν ταύτην) ἦσαν καὶ δύο στρατιωτικοὶ χιλιάρχοι, ὁ Πόπλιος Σεμπρώνιος Ἀσελλίων καὶ ὁ Πόπλιος Ρουτίλιος Ροῦφος (ὑπάτος ἐν ἔτει 649 — 105), μαθητὴς ὡσαύτως τοῦ Παναιτίου, ἀνὴρ ἔχων διάνοιαν μὲν ζωηράν, ἀνοικτὴν, ἐπιστημονικὴν, χαρακτηῖρα δὲ ἐμβριθῆ καὶ σοβαρόν. Ἀμφότεροι ἔγραψαν τὰ κατὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Νουμαντίας ἐν ἰδίῳ συγγράμμασιν, ἐν οἷς ἐξέθηκαν τὴν σύγχρονον ἱστορίαν κατὰ τὴν μέθοδον τοῦ Πολυβίου. Ἐκεῖ τότε ἐπολέμησε κατὰ πρῶτον ὑπὸ τὴν ἡγεμονίαν Σκηπίωνος τοῦ Ἀφρικανοῦ καὶ ὁ τραχὺς Μάριος, ἐκεῖ ὁ Γάιος Γράχχος, ἐκεῖ καὶ ὁ περίφημος Νομάς Ίουγούρθας. Ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς δὲν εἶχεν εἰσρεῦσῃ κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους ὡς μικρὸν ρυάκιον, ἀλλ' ὡς ὀρμητικὸς ποταμὸς εἰς τὴν Ῥώμην. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν κατέλαβε μόνον τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καὶ δὲν εἰσέδυσσε βαθύτερον, ὅθεν καὶ τὰ ἀποτελέσματα δὲν ὑπῆρξαν πάντα εὐάρεστα. Λέγομεν δὲ τοῦτο ἀποβλέποντες ὅχι κυρίως εἰς τὰ παρὰ τὴν Νουμαντίαν γενόμενα ἀτοπήματα, ἀτινα ταχέως κατέστειλεν ἐπιβαλὼν σιδηρᾶν πειθαρχίαν ὁ Σκηπίων, ἀλλ' εἰς τὰς κακίας, αἵτινες ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ εἶχον ἀρχίσῃ νὰ ἀναφαίνωνται μετ' ἀνηκούστου ἕως τότε ἀναιδείας, τὴν φυγοπονίαν, τὴν ἀκολασίαν καὶ ἄλλα τοιαῦτα ὀλέθρια ἐλαττώματα. Ἡ πλεονεξία καὶ ἡ πολυτέλεια, ἡ ματαιοσπουδία καὶ τὰ παρόμοια ἐλληνικὰ μειονεκτήματα, πᾶσαι αἱ σκιαί, ἃς τοῦ πολιτισμοῦ ἡ πρόοδος ρίπτει ἐξ ἀνάγκης ἐπὶ τοῦ βίου τῶν ἐθνῶν, πᾶσαι αἱ κακίαι, τὰς ὁποίας κατεπολέμει ὁ Κάτων, παρῆχον γόνιμον ὕλην εἰς ἐκεῖνον, ὅστις ἤθελεν αἰσθανθῆ ἑαυτὸν ἱκανόν, ὅπως ἄλλοτε οἱ μεγάλοι διδάσκαλοι τῆς ἀρχαίας ἀττικῆς κωμωδίας, νὰ χειρισθῇ ἀμειλίκτως τὴν μάστιγα τῆς παρωργισμένης εἰρωνείας. Ὁ ὑπὸ τοῦ Κάτωνος ὑποστηριχθεὶς νόμος τοῦ Βοκωνίου (585 — 169) περὶ τοῦ νὰ μὴ κληρονομῶσιν αἱ γυναῖκες, ὁ λόγος τοῦ αὐτοῦ Κάτωνος ἐναντίον τῆς σπουδαρχίας (595), ὁ περὶ πολυτελείας νόμος τοῦ Φαννίου (593), οὗτινος αἱ διατάξεις κατεστάθησαν βαρύτεραι διὰ τοῦ νόμου τοῦ Διδίου καὶ

ἐπέξετάθησαν καθ' ἅπασαν τὴν Ἰταλίαν (611—143), ὁ νόμος τοῦ Καλπουρνίου (605), δι' οὗ ἄρχεται σειρά ὅλη νόμων ἐναντίον τῶν καταχρήσεων τῶν διοικητῶν ἐν ταῖς ἐπαρχίαις καὶ ἡ καταδίκη ἐνὸς υἱοῦ ὑπὸ τοῦ ἰδίου πατρὸς ἐν τινι δίκῃ τοιαύτης φύσεως, τὸ πρῶτον δημόσιον σκάνδαλον τὸ συμβῆν ἐν Ῥώμῃ ἐξ αἰτίας δωροδοκίας δικαστοῦ (613), ἡ εἰσαγωγή τῆς μυστικῆς ψήφου εἰς τὰ δικαστήρια διὰ τοῦ νόμου τοῦ Κασσίου (617), ἡ ἔξωσις τῶν φιλοσόφων καὶ τῶν σοφιστῶν (593—161) καὶ ἔπειτα τῶν ἀστρολόγων (615), αἱ πρὸς περιορισμὸν τῶν θεατρικῶν παραστάσεων διατάξεις (ιδ. σ. 81—82), ἡ κατὰ τῶν Λυσιτανῶν προδοσία τοῦ Σουλπικίου Γάλβα (604), αἱ αἰσχυραὶ ἦνται τῶν ῥωμαϊκῶν στρατευμάτων ἐν Ἰσπανίᾳ — πάντα ταῦτα τὰ συμπτώματα, ἐν οἷς διαγινώσκεται σοβαρὰ χαλάρωσις τοῦ ἀρχαίου ῥωμαϊκοῦ πνεύματος, ἀναφαίνονται ἐντὸς μικροῦ χρονικοῦ διαστήματος καὶ ἀκριβῶς κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ὠρίμαζε τὸ πνεῦμά του ὁ Λουκίλιος καὶ προσεπάθει αἰεὶ μᾶλλον ἀναπτύσσει τῆς ὀξείας αὐτοῦ παρατηρητικότητος τὰ φυσικὰ ὄψα. Γινώσκων ἄριστα τὸν κόσμον, συναναστρεφόμενος οἰκείως πρὸς τὴν λεγομένην καλὴν κοινωνίαν τῆς Ῥώμης, ἔχων πολλὴν φιλοπατρίαν, ἀμέτοχος ὢν τῶν κομματικῶν παθῶν καὶ φιλοδοξιῶν καὶ κατηρτισμένος ὑπὸ ἔποψιν παιδείας ὅσον ἦτο δυνατόν ἄριστα ὡς πρὸς τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους, ἀλλ' ἀπηλλαγμένος πάσης προσποιήσεως καὶ σχολαστικότητος, ἔχων χαρακτῆρα εὐσταθεῖ καὶ πνεῦμα δαφιλές, ἐνεδεικνύετο ἀφ' ἑαυτοῦ οὕτως εἰπεῖν ὁ Λουκίλιος ὡς ὁ μόνος ἱκανὸς νὰ ἐπιδράσῃ διὰ τοῦ σκώμματος, διὰ τοῦ πνεύματός του, διὰ τῶν γνωμῶν του, διὰ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἤξευρεν ἀφελῶς νὰ διαλέγῃται, ἐπὶ τοῦ πολλοῦ πλήθους τῶν συμπολιτῶν του, κολάζων αὐτούς, διδάσκων καὶ παροτρύνων εἰς τὸ ἀγαθόν. Φαίνεται δὲ ὅτι ὄχι πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του ἐκ τῆς Νουμαντίας ὁ Λουκίλιος ἔγραψε καὶ ἐδημοσίευσε τοὺς πρώτους αὐτοῦ διαλόγους (sermones). Ἐκ τῶν τριάκοντα βιβλίων τῶν σατιρῶν του, ἅτινα ἐγίνωσκον οἱ παλαιοὶ τὰ πέντε τελευταῖα ἦσαν τὰ ἀρχαιότατα· τὸ εἰκοστὸν ἔκτον, ὅπερ θὰ συνέ-

κειτο ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ἐκ διαφόρων μερῶν κατὰ τὸν παλαιὸν τρόπον, ἦτο τὸ ἀρχαιότατον πάντων χρονολογικῶς. Τὸ δὲ μέτρον τοῦτου τοῦ βιβλίου καθὼς καὶ τοῦ ἐπομένου ἦτο τὸ τροχαϊκὸν τετράμετρον τὸ καταληκτικόν, ὅπερ προσιδιάζει μὲν εἰς τοιοῦτου εἶδους διαλόγους, εἶχε δὲ μεταχειρισθῇ καὶ ὁ Ἀρχίλοχος ἐν τοῖς σκωπτικοῖς αὐτοῦ ποιήμασι καὶ ὁ Ἐννιος ἐν ταῖς σατίραις¹⁾ καὶ ἐν ἄλλοις ποιήμασι (σ. 46 καὶ 73). Ὁ Λουκίλιος ἔπρεπε κατὰ πρῶτον νὰ δικαιολογήσῃ τὸ γραμματειακὸν γένος, ὅπερ ἐξέλεξε, τὸν τόνον, ὃν ἔδωκεν εἰς αὐτό, καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ προαίρεσιν, ὡς σατιρικοῦ ποιητοῦ. Ὅθεν ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῶν γραμματειακῶν του δοκιμίων διαλέγεται πρὸς τινα ἀγαθὸν φίλον περὶ τῶν διαφόρων ὁδῶν, ἃς ὁ βίος ἀνοίγει πρὸς τὸν ἄνθρωπον, καὶ τῶν ὁποίων ὁδῶν αὐτὸς εἶχεν ἀποστῇ, διότι πᾶσαι ἀντέκειντο πρὸς τὰς φυσικὰς αὐτοῦ κλίσεις (ὁμοίως καὶ ὁ Ἐννιος διαλέγεται πρὸς φίλον περὶ τῶν ποιημάτων του, σ. 73). Δὲν τὸν ἐλκύει λοιπὸν οὔτε ὁ γάμος μετὰ τῶν ἐνοχλήσεων καὶ ἀπαιτήσεών του, οὔτε τὸ ἐπισφαλὲς στάδιον τῶν πολιτικῶν ἀξιωματῶν, οὔτε τὰ ἀμφιβόλου τιμιότητος ὠφελήματα τῶν κερδοσκοπικῶν ὑποθέσεων· θέλει πρὸ παντὸς ἄλλου νὰ διατηρήσῃ τὴν ἀνεξαρτησίαν τῶν φρονημάτων του, νὰ μείνῃ πάντοτε Λουκίλιος. Θέλει ὅμως καὶ νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν συμπολιτῶν του· πρὸς τοῦτο ὅμως δὲν προσφέρει εἰς αὐτοὺς ἐκτενῆ ἐπικά συνθέματα, οὔδὲ φορεῖ τραγικοὺς κοθόρνους. Ἐπειτα δὲν γράφει χάριν περιωρισμένου κύκλου ἐκλεκτῶν καὶ λογίων ἀναγνωστῶν κομψὰ καὶ μετὰ πολυμαθείας συγγράμματα, οὔδὲ ἀποτείνεται πρὸς μόνους τοὺς ἐν Ῥώμῃ, ἀλλὰ πρὸς ὅλον τὸν ὄχλον τῆς Ἰταλίας καὶ μάλιστα πρὸς τοὺς συμπολίτας του, τοὺς ζωηροὺς καὶ ἐτοιμοπειθεῖς μεσημβρινοὺς τοὺς κατοικοῦντας περὶ τὸν Τάραντα καὶ ἐν Σικελίᾳ, οὓς δὲν εἶχον ἀκόμη ὀλοσχερῶς μεταβάλλῃ τὰ ἦθη τῶν Ῥωμαίων τῆς

¹⁾ Σάτιρα κυρίως, καθ' ἑνικὸν ἀριθμόν, πρέπει νὰ ὀνομάζεται τὸ συγκρότημα τῶν ποικίλων ποιημάτων (ιδ. σελ. 73) τοῦ Ἐννίου, καταχρηστικώτερον ὅμως ὀνομάζεται σάτιρα καὶ ἐν ἑκαστῶν τῶν ποιημάτων τούτων, ὅθεν αἱ σάτιραι τοῦ Ἐννίου = τὰ ποιήματα τὰ συναποτελοῦντα τὴν σάτιραν. Σ. Μ.

πρωτευούσης οὔτε τὰ καλὰ οὔτε τὰ πονηρά. Σκοπὸς τοῦ ἦτο νὰ κάμῃ γνωστὰ εἰς τοὺς συμπολίτας τοῦ ὅσα καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἐνεποιοῦν ἐντύπωσιν εἰς τὸν νοῦν ἢ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ, κατὰ τὴν ἔμπνευσιν τῆς στιγμῆς, εἰλικρινῶς καὶ ἀπροκαλύπτως. Ἐν τῷ εἰκοστῷ ἐβδόμῳ βιβλίῳ χαιρετίζει διὰ λόγων θερμῶν τὸν λαὸν τὸν κατὰ βάθος ἀδιάφθορον, τὸν πολλάκις ἐν μάχαις ἡττηθέντα, ἀλλ' οὐδέποτε καταβληθέντα ἐν πολέμῳ· πρὸς ἐκεῖνον τὸν λαὸν ἀφιερώνει τὰ ποιήματά τοῦ καὶ ἰκετεύει τὸν Δία νὰ τῷ παρέχῃ πάντοτε πᾶσαν εὐτυχίαν. Ἐπειτα ἔρχεται εἰς τὴν τάξιν τῶν συγκλητικῶν, τῶν διεφθαρμένων δικαστῶν, τῶν ἀνικάνων στρατηγῶν καὶ ἀποκαλύπτει τὰς μηχανορραφίας τῶν ὑποκριτικῶν παρασίτων. Τὰ μέτρα εἶναι ποικιλώτερα ἐν τῷ εἰκοστῷ ὀγδόῳ καὶ τῷ εἰκοστῷ ἐνάτῳ βιβλίῳ· ἔχομεν ἐκεῖ τρίμετρα ἱαμβικά, τετράμετρα τροχαϊκὰ καταληκτικά, ἐξάμετρα δακτυλικά. Ἐν τοῖς βιβλίοις τούτοις ἡ ὕλη φαίνεται ὅτι ἦτο θαφιλεστέρα, ὁ δὲ Λουκίλιος προσήρμοξε διάφορα μέτρα εἰς διαφόρους ἔμπνευσεις. Ἐν τῷ τριακοστῷ ὁ τόνος εἶναι ὑψηλότερος καὶ τὸ μέτρον καθ' ὅλου δακτυλικόν, πραγματεύεται δὲ περὶ τοῦ Σκηπίωνος διὰ λόγου θερμοῦ καὶ ἐνθουσιώδους. Τὸ δακτυλικὸν ἐξάμετρον μεταχειρίζεται πάντοτε ἐν τοῖς εἰκοσι πρώτοις βιβλίοις, ὅθεν καὶ οἱ διάδοχοι τοῦ Λουκιλίου ποιηταὶ τὸν δακτυλικὸν ἐξάμετρον ἔχουσι καθιερώσῃ ὡς τὸ ἀποκλειστικὸν μέτρον τῆς σατίρας. Ἐν τῷ εἰκοστῷ δευτέρῳ βιβλίῳ ἔχομεν καὶ δίστιχα, τοῦ δὲ εἰκοστοῦ πρώτου, εἰκοστοῦ τρίτου, εἰκοστοῦ τετάρτου καὶ εἰκοστοῦ πέμπτου βιβλίου οὐδὲν λείψανον ἐσώθη ἀναντιρρήτως γνήσιον. Εἶναι δε καθ' ὅλου τὰ σφύζόμενα ἀποσπάσματα τοῦ Λουκιλίου ἀληθῆς σωρὸς συντριμμάτων κατὰ πολὺ ἡλλοιωμένων, συμποσούνται δὲ εἰς 1200 περίπου στίχους ἢ κομμάτια στίχων, κατὰ τὸ πλεῖστον μεμονωμένων, ἐν οἷς οἱ περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν ἡθῶν διατρίβοντες δύνανται νὰ εὗρωσιν ἀνεξάντλητον ὕλην πρὸς μελέτην. Ἐν τῇ πρώτῃ δὲ μάλιστα συλλογῇ τῶν σατιρῶν τοῦ ἐπικρίνει ὁ ποιητὴς τὴν κατάστασιν τῶν δημοσίων πραγμάτων ἐν εἰρήνῃ καὶ ἐν πολέμῳ, τὰς κοινωνικὰς τάξεις καὶ τοὺς ἀνθρώπους,

τοὺς ἱερεῖς, τοὺς συγκλητικούς, τοὺς δικαστάς, τοὺς ῥήτορας, τοὺς στρατηγούς, τοὺς δημοσίους λειτουργούς, τοὺς ἐκμισθωτάς τῶν δημοσίων προσόδων. Μεθ' ὅσης καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἀμειλίχτου εἰλικρινείας, μαστιίζει πᾶσαν κακίαν, πᾶσαν ἀδυναμίαν, πᾶσαν μωρίαν· διασύρει ἓνα ἕκαστον τῶν εὐγενῶν χωριστὰ καὶ τὸν δῆμον ἐν τῷ συνόλῳ, ἀφαιρεῖ ἀπὸ ἐνὸς ἐκάστου τὸ λαμπρὸν περίβλημα, δι' οὗ ἐξαπατᾷ τοὺς πολλοὺς καὶ φανερώνει τὴν ἐσωτερικὴν του ἀσχημίαν. Ὡς ἂν εἶχε γυμνὸν τὸ ξίφος, διάπυρος βρέμει ὁ Λουκίλιος, λέγει περὶ αὐτοῦ ὁ Ἰουβενάλις, κατὰ δὲ τὸν Ὀράτιον, ὁ Λουκίλιος διὰ πολλοῦ ἄλατος ἐκαθάρισε τὴν πόλιν.

Αἱ περὶ τοῦ Λουκιλίου γυνῶμαι τῶν δύο μεγάλων διαδόχων του ἀναφέρονται κυρίως εἰς τὴν πρώτην τῶν σατιρῶν αὐτοῦ συλλογὴν, ἐνθα ὁ ποιητὴς φαίνεται τῷ ὄντι ἀτρόμητος· ἀλλ' ἔπειτα ὅμως, ὅτε ἤρχισαν καὶ αὐτὸν νὰ πολεμῶσιν οἱ ὑπ' αὐτοῦ διασυρόμενοι, ἐμετρίασε τὴν προτέραν ὁρμὴν καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ συλλογῇ περιορίσθη εἰς τὸ νὰ διασύρῃ νεκροὺς μόνον ἢ ἀνθρώπους ὑπὸ πάντων ἀνεγνωρισμένους ὡς φαύλους, κατὰ δὲ τὰ λοιπὰ περιορίσθη εἰς γενικά μόνον ζητήματα καὶ δὴ εἰς γραμματεσιακὰ ἢ εἰς ἀναμνήσεις τοῦ βίου του. Ἐν τοσοῦτῳ ἡ ἀτμόσφαιρα τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς ἦτο λίαν βεβαρημένη· ἡ ὑπὸ τῶν Γράκχων κινηθεῖσα ταραχὴ, ἣν ὁ ποιητὴς ἐπανελθὼν ἐκ Νουμαντίας εὗρεν ἐν πλήρει βρασμῷ, διέσειε τὰ πλήθη μέχρι τῶν βαθυτάτων στρωμάτων. Ἡ ἄ γορὰ παρεῖχε τῷ ἄνθρωπῳ θάμα πολὺ διάφορον ἢ κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς παλαιότερους. Ὁ Λουκίλιος παραβάλλει τὸ παρὸν πρὸς τὸ παρελθὸν καὶ περιγράφει τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς του, δῆμον καὶ σύγκλητον, περιφερομένους ἄνευ ἐργασίας ἀπὸ τῆς πρωίας μέχρι τῆς ἐσπέρας καὶ κατὰ τὰς ἑορτασίμους ἡμέρας καὶ κατὰ τὰς ἐργασίμους· « Πάντες ἓνα μόνον ἔχουσι σκοπὸν καὶ μίαν μόνην τέχνην, πῶς δι' ἐπιδεξίων λόγων νὰ ἀπατήσωσι, νὰ διαγωνισθῶσιν ὡς πρὸς τὸν δόλον, νὰ ἀμιλληθῶσιν ὡς πρὸς τὴν κολακείαν, νὰ φαίνωνται ὅτι εἶναι τίμιοι καὶ νὰ παρασκευάζωσι παγίδας ὁ εἷς κατὰ τοῦ ἄλλου, ὡς ἐάν ᾔσαν πάντες ἐχθροὶ μετὰξὺ των ».

Ἡ πλεονεξία πηγάζει ἐξ αὐτῆς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, διότι «ἐάν ἦρκει εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅ,τι τῷ ὄντι ἄρκει εἰς αὐτόν, θὰ εἶχε καλῶς τὸ πρᾶγμα, ἀλλ' ἂφ' οὗ τοῦτο δὲν συμβαίνει, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι ὅσοσδήποτε πλούτος εἶναι ἱκανὸς νὰ κορέσῃ τὴν ψυχὴν μας;» Τὸ ἕκτον βιβλίον περιέχει τὴν εἰκόνα ἐνὸς φιλαργύρου· δὲν ἔχει οὔτε κτῆνος, οὔτε δοῦλον, οὔτε ἀκόλουθον, ἀλλ' ἔχει μόνον βαλάντιον, τὸ ὅποιον φέρει πάντοτε μεθ' ἑαυτοῦ. Τρώγει, κοιμᾶται, λούεται ὁμοῦ μετὰ τοῦ βαλαντίου· ἡ καρδιά του πᾶσα εὐρίσκεται ἐντὸς τοῦ βαλαντίου προσηρτημένη εἰς τὸν βραχιόνά του. — Ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ τρυφὴ τῶν πλουσίων διεσύρετο ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ, τοῦτο δὲ τὸ βιβλίον ἔσχεν ὡς παράδειγμα ὁ Πέρσιος ἐν τῇ τρίτῃ σατίρᾳ. Παρέβαλλε δὲ ὁ Λουκίλιος τὴν γαστριμαργίαν τῶν ὀψιπλούτων, ἀνθρώπων εὐτελεστάτων, πρὸς τὴν σωφροσύνην τοῦ εὐγενοῦς φίλου του Λαιλίου, ὅστις, ὅτε ἔζη, διητᾶτο μετ' ἄκρας λιτότητος, ἐν ᾧ εἰς ταπεινὸς πληθεῖος, οἷος ὁ κήρυξ Γαλλώνιος δίδει πολυτελέστατα γεύματα κατὰ παράβασιν τοῦ Δικινίου νόμου. Προτιμᾷ δὲ τῶν τοιούτων γευμάτων ὁ ποιητὴς κατάλληλον καὶ καλῶς ἡδυσμένην συναναστροφὴν. Καὶ ἐν ἄλλοις δὲ χωρίοις ἐπανέρχεται εἰς τὸ αὐτὸ θέμα· «Ζῆτε, λαίμαργοι καὶ καταβροχθισταί, ζῆτε, γαστέρες!» ἀνακράζει μετὰ καταφρονήσεως πρὸς τοὺς ἀκορέστους ἐκείνους, οἵτινες ἔζων ἵνα τρώωσιν. Ἀλλαχοῦ σατιρίζει τὴν ἀνατολικὴν πολυτέλειαν τῶν οἰκιακῶν σκευῶν, τὰ πολύτιμα προσκεφάλαια καὶ τοὺς τάπητας, τὴν φιλαρέσκειαν τῶν νεαρῶν κομψευομένων, ὧν τὰς διαφόρους φάσεις τῆς διακοσμήσεως ὡς ἐξῆς περιγράφει· «Εὐρίζομαι, ὑποτίλλομαι, ἀπολεπίζομαι, λειαίνομαι διὰ κισσήρεως, καλλωπίζομαι, στιλπνοῦμαι, χρωματίζομαι». Ἐν τῷ ἐβδόμῳ βιβλίῳ δεινῶς διακωμῶδεῖ ὀνομαστὶ δύο φαύλους, τὸν Γέντιον καὶ τὸν Μακεδόνα, ἀναφέρων καὶ τοὺς αἰσχροὺς ἀκρωτηριασμούς, εἰς οὓς ὑπέβαλον ἑαυτοὺς μωροὶ καὶ τὴν διάνοιαν παρακεκομμένοι ἄνθρωποι. Αἱ δὲ εἰκόνες αὗται τοῦ Λουκιλίου παριστάνουσιν ἐν ὅλῃ αὐτῶν τῇ γυμνότητι τὴν τότε ἐπικρατοῦσαν ἡδυπάθειαν καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων

λεπτομερειῶν. Ἡ δὲ πρὸς τὴν ἀκρίβειαν καὶ τὴν εἰλικρίνειαν τάσις τοῦ ποιητοῦ φθάνει μέχρι τῆς παραβλέψεως παντὸς ὁρίου αἰδημοσύνης καὶ εὐπρεπείας.

Ἄνεκαλύφθη ὅχι πρὸ πολλῶν ἐτῶν ἡ ἀρχὴ ἐνὸς περιέργου ἐπιγραφικοῦ μνημείου, ὅπερ διαφωτίζει ἐπὶ πλεόν τὸν βίον, ὃν διῆγον ἐν Ῥώμῃ οἱ ἐλαφρότεροι τῶν νέων κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ἀπὸ κτίσεως τῆς πόλεως. Τὰ κατὰ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην ἔχουσιν ὡς ἐξῆς. Συνήθειαν εἶχον παρὰ τοῖς Ἑλλησιν οἱ φιλόσοφοι συνάγοντες τοὺς μαθητὰς νὰ εὐωχῶνται μετ' αὐτῶν πρὸς τινα νόμον τεταγμένον, ἵνα συνδειπνοῦντες διάγωσι σωφρόνως καὶ πεπαιδευμένως. Τοῦτον δὲ τὸν νόμον τὸν κανονίζοντα τὰ συμπόσια καὶ ὅστις συνήθως ἐξετίθετο ἐν τῷ τόπῳ, ἐνθα συνήρχετο ἡ περὶ ἑκάστον φιλόσοφον σύνοδος, παρωδῆσασα ἡ φίλη τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ Διφίλου Γνάθαινα ἡ ἐταῖρα, συνέγραψε καὶ αὕτῃ νόμον συσσιτικόν, καθ' ὃν ἔπρεπε νὰ εἰσέρχωνται πρὸς αὐτὴν καὶ πρὸς τὴν θυγατέρα τῆς οἱ ἐρασταί. Τῆς Γναθαίνης τὸ παράδειγμα ἠκολούθησε καὶ ὁ εὐγενὴς μὲν, ἀλλὰ διεφθαρμένος Ῥωμαῖος Βαλέριος ὁ ἐξ Οὐιβουαλεντίας (ἐν Βρεττίᾳ), ὅστις συνέθηκεν ἐπίσης κατὰ τὴν νεότητά του συσσιτικὸν νόμον (lex convivalis). Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Βαλέριος εἶναι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα αὐτὸς ἐκεῖνος, ὅστις καὶ ποίημα ἀκόλαστον καὶ παιγνιώδες εἶχε γράψῃ, ἐν ᾧ ἐκαυχᾶτο διὰ τὰς ἰδίας του αἰσχουργίας. Ὁ συσσιτικὸς νόμος τοῦ Βαλερίου ἦτο συντεταγμένος κατὰ τὸ ἐπίσημον ὕφος τῶν δημοσίων γραμμάτων. Εἰσηγητὴς δῆθεν τοῦ νόμου ἦτο Τάππων τις (= φαῦλος) Τάππωνος υἱός, ἡ σύνταξις εἶχε γίνῃ ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἡρακλέους, τοῦ ἥρωος τῆς ἀδελφείας, ὠνομάζετο ὁ νόμος ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ εἰσηγητοῦ lex Tappula, παρῆσαν ὡς μάρτυρες κατὰ τὴν γραφὴν αὐτοῦ ὁ Μᾶρκος Μουλτιούρος, ὁ Πόπλιος Προπερώκιος καὶ ὁ Μέρων (δηλαδή ὁ Πολυφάγος, ὁ Ποδώκης καὶ ὁ Ἀκρατίδης) καὶ ὁ εἰσηγητὴς τοῦ νόμου ἦτο ἐκ τῆς φυλῆς Σατουρητίας (οἰοῖται Κορεστίδος). Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου

ἢ καὶ πρότερον, φαιδρός τις ὁμιλος συμποτῶν εἶχε κάμη ἀντίγραφον τοῦ νόμου τοῦ Τάππωνος, μετὰ τινων ἰσως ἀνακαινισμῶν, τὸ δὲ ἀντίγραφον τοῦτο κεχαραγμένον ἐπὶ χαλκίνης πλακὸς εἶχεν ἀνακρεμάσῃ ἐν τῷ τόπῳ, ὅπου ἐγίνοντο τὰ κοινὰ δεῖπνα. Ταύτης λοιπὸν τῆς ἐπιγραφῆς ἀνευρέθη, ὅπως ἀνωτέρω ἐλέγομεν, ἡ ἀρχή¹⁾. Διηγεῖται δὲ ὁ Λουκίλιος ὅτι οἱ συνευωχῆται τοῦ Ὀπιμίου (ὅστις πιθανώτατα εἶναι ὁ ὕπατος τοῦ ἔτους 633—421, ὁ θανατώσας τὸν Γάιον Γράκχον καὶ ὠροδοκῆθεις ὑπὸ τοῦ Ἰουγούρθα) ἐτέρποντο συζητοῦντες παρὰ πότον τὸν νόμον τοῦ Τάππωνος (περὶ τὸ ἔτος 667—87). Ἐκεῖνο δὲ τὸ ἀκόλαστον ποίημα, περὶ οὗ εἶπομεν, ἔβλαψε καθ' ὑπερβολὴν τὸν Βαλέριον κατὰ τινα πολιτικὴν δίκην. Ὁ Βαλέριος δηλαδὴ εἶχεν ἐναγὰγῃ εἰς τὸ δικαστήριον πραιτώρα τινα Γάιον Κοσκώνιον ἐπὶ παρανόμῳ εἰσπράξει χρημάτων κατὰ τινα διοίκησιν, ἀλλ' ὁ συνήγορος τοῦ καταχραστοῦ ἀντὶ ἄλλης ὑπερασπίσεως τοῦ πελάτου του ἀνέγνωσε πρὸς τοὺς δικαστὰς τὸ ποίημα τοῦ Βαλερίου καὶ οἱ δικασταὶ προὔτιμησαν νὰ ἀπολύσωσι μᾶλλον τῆς κατηγορίας τὸν Κοσκώνιον ἢ νὰ δώσωσι δίκαιον εἰς ἄνθρωπον ἀναιδῆ καὶ ἀκόλαστον. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ Λουκίλιος οὔτε ἦτο, οὔτε ἤξιον ὅτι ἦτο ἀτεγκτός τις ἀσκητής· τοῦναντίον ἦτο ἄνθρωπος τοῦ κόσμου, ἡγάπα τὴν εὐθυμίαν καὶ ἐπεδίωκεν ἐν μέτρῳ τὰς τέρψεις τοῦ βίου χωρὶς δι' ὅλου νὰ παρεμποδίζηται κατὰ τοῦτο ὑπὸ τῶν αὐστηρῶν δογμάτων τῆς φιλοσοφίας. Καὶ τὸν Διόνυσον μετὰ χαρᾶς ἐλάτρευε καὶ τὴν Ἀφροδίτην, μετὰ πάσης δὲ εἰλικρινείας, πλείονεράς ἰσως τοῦ δέοντος, περιέγραφε καὶ τὰ λαμπρά του συμπόσια καὶ τὰς ἐρωτικὰς του ἐπιτυχίας. Τὸ δέκατον ἕκτον μάλιστα βιβλίον τῶν σατιρῶν του ἐπέγραψεν ἀπὸ τοῦ ὀνόματος μιᾶς γυναικός, ἣν ἡγάπα, Κολλύραν. Ἐγκατέσπειρε δὲ εἰς τὰ ποιήματά του ἀστεῖα διηγήματα, μύθους Αἰσωπείους (ὅπως ὁ Ἐννιος), ἐπιτυχῆ ἀποφθέγματα, ὅπως τὸ τοῦ εὐφυοῦς κήρυκος Γρανίου (μάλιστα ἐν τῷ 16^ῳ βιβλίῳ). Αἱ δὲ ἱστορίαι αὗται, αἵτινες συνηθροίσθησαν καὶ ἐν συλλογαῖς ἀνεκδότων, ἀνεγινώσκοντο πάντοτε εὐχα-

¹⁾ Εὐρέθη ἐν Βερκελλαις τῆς Ἰταλίας. Ἰδ. Philol. Wochenschr. 1882 σ. 795. Σ. Μ.

ρίστως, τὰ δὲ πρόσωπα τοῦ Λουκιλίου τόσον ἦσαν πασίγνωστα, ὥστε καὶ κατὰ τοὺς αὐτοκρατορικοὺς ἀκόμη χρόνους ἡδύνατό τις ἐξαίρετα νὰ κάμῃ ὑπαινιγμοὺς εἰς αὐτά, μετὰ τῆς βεβαιότητος ὅτι εἰς πάντας θὰ ἐγένετο καταληπτός, τοιούτων δὲ ὑπαινιγμῶν εἶναι μάλιστα μεσταὶ τοῦ Ὀρατίου αἱ σάτιραι. Ἡ εὐτράπελος περιγραφὴ ἐνὸς ταξειδίου εἰς Σικελίαν διὰ Καπύης, ἣν εἶχεν ὁ Λουκίλιος ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ (εἶναι δὲ αὕτη τὸ πρῶτον δοκίμιον ἐμμέτρου περιγραφῆς τοῦ εἵδους τούτου), ἐχρησίμευσεν ὡς παράδειγμα εἰς τὸν Ὀράτιον, οὗτινος πασίγνωστον εἶναι τὸ περίφημον ταξίδιον εἰς Βρεντίσιον (ἐν τῇ ε' σατίρᾳ τοῦ α' βιβλίου), ἀλλ' ὁ Λουκίλιος ὀλιγώτερον τοῦ Ὀρατίου μεριμνῶν περὶ τῆς τεχνικῆς συνθέσεως ἡγάπα νὰ μηκύνῃ τὸν λόγον ὀρίζων ἀκριβῶς τὰς ἀποστάσεις, περιγράφων τὴν ὁδόν, τὰς τοποθεσίας, τοὺς τόπους, ἀριθμῶν ὅ,τι περίεργον ἔβλεπε, σημειῶνων τὰ πανδοχεῖα καὶ τὸ πῶς ἐν αὐτοῖς περιποιοῦντο τοὺς ἀνθρώπους, ἀναφέρων ἀνεξαίρετως πᾶσάν του ἐντύπωσιν καὶ πᾶσάν του καθ' ὁδὸν περιπέτειαν. Οἱ συμπολιταὶ τοῦ ποιητοῦ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μετὰ μεγάλης τέρψεως θὰ ἀνέγνωσαν τὴν πρώτην ταύτην περιγραφὴν ἐνὸς ταξειδίου διὰ μέσου τῶν χωρῶν τῆς ἰδίας αὐτῶν πατρίδος. Δὲν εἶχε δὲ ἐπιχειρήσει ἐκουσίως τὸ ταξίδιον τοῦτο ὁ Λουκίλιος, ἀλλ' ἐξαναγκασθεὶς, διότι ὁ δήμαρχος Μάρκος Ἰούνιος Πέννος εἶχεν εἰσαγάγῃ νόμον ἐν ἔτει 628—126, καθ' ὃν ἐξεδιώκοντο ἐκ τῆς Ῥώμης πάντες οἱ peregrini, δηλαδὴ οἱ Λατῖνοι οἱ μὴ ἔχοντες πλήρη τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, τοιοῦτος δὲ peregrinus ἦτο καὶ ὁ Λουκίλιος. Δὲν ἐπανῆλθε δὲ εἰς τὴν Ῥώμην πρὸ τοῦ ἔτους 630, ὅτε ὁ Γάιος Γράκχος ἐπέτυχε τὴν κατάλυσιν τοῦ νόμου ἐκείνου.

Ὁ Λουκίλιος, ὅστις ἀπῆτει ὥστε οἱ πολιτικοὶ ῥήτορες καὶ καθ' ἑλίου οἱ πολιτευταὶ νὰ ἔχωσι γενικὴν μόρφωσιν, ὅχι, ὅπως ἔλεγεν, ἵνα κάμνωσιν ἐπίδειξιν γνώσεων, ἀλλ' ἵνα ἡ μόρφωσις αὕτη ἐκλάμπῃ ἀφ' ἑαυτῆς ἐν τοῖς λόγοις των, δὲν εἶχε μείνῃ τὸ κατ' αὐτὸν ἀδιάφορος οὐδὲ ξένος πρὸς οἰονδήποτε ἐκ τῶν ζητημάτων ἐκείνων, ἅτινα ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας.

Ἦτο λοιπὸν ἐν γνώσει τῶν σχολικῶν πραγμάτων καὶ τῶν συστημάτων τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ τὴν γνῶσιν ταύτην ἐφάνέρω-
 νεν ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ, εἴτε ἐπικαλούμενος καὶ σοβαρῶς ἀνα-
 φέρων τῆς φιλοσοφίας τὰ διδάγματα, εἴτε (μόνον ἐν τῷ 28 βιβλίῳ)
 σκώπτων καὶ ἐπὶ τὸ ἀστειότερον ἐπικρίνων αὐτά. Εἶχε δὲ στενὴν
 σχέσιν πρὸς τὸν σκεπτικὸν διάδοχον τοῦ ἀκαδημαϊκοῦ Καρνεάδου
 τὸν Καρχηρόνιον Κλειτόμαχον, ὅστις καὶ ἀφιέρωσε πρὸς τὸν ἡμέ-
 τερον ποιητὴν ἐν ἓκ τῶν φιλοσοφικῶν αὐτοῦ συνταγμάτων. Ἐδειξε
 δὲ ὁ Λουκίλιος καὶ δι' ἐνὸς ἀστείου συλλογισμοῦ πῶς εἶναι δυνατόν
 τις νὰ παίξῃ μεταχειριζόμενος τῆς διαλεκτικῆς καὶ τῆς σοφιστικῆς
 τὰ ἀπατηλὰ τεχνάσματα· « Δι' ὧν βλέπομεν ὅτι τρέχει καὶ καλ-
 πάζει ὁ ἵππος, διὰ τούτων καλπάζει καὶ τρέχει, ἀλλὰ διὰ τῶν
 ὀφθαλμῶν βλέπομεν ὅτι καλπάζει, ἄρα διὰ τῶν ὀφθαλμῶν καλπάζ-
 ζει. » Ὅρίζει δὲ καὶ τὴν ἀρετὴν μετὰ πολλῆς μὲν συνέσεως καὶ
 μετὰ τῆς πεποιθήσεως τῆς προσηκούσης εἰς εἰλικρινῆ ἠθικολόγον,
 ἀλλὰ τοῦ ὀρισμοῦ ὅμως τούτου εἶνε ὀλίγον σχοινοτενὴς καὶ πως
 σχολαστικὴ ἢ ἀνάπτυξις· « Ἀρετὴ εἶνε ἡ δύναμις τοῦ νὰ ἀποδιδώμεν
 τὴν ἀληθῆ ἀξίαν εἰς τὰ πράγματα, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀναστρεφόμεθα
 καὶ ζῶμεν. Ἀρετὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ νὰ ἡξεύρῃ τί ἕκαστον
 πρᾶγμα ἀξίζει, τί εἶναι καλόν, χρήσιμον, ὀρθόν, τίνα εἶναι ἀγαθὰ,
 τίνα κακά, ὡσαύτως δὲ καὶ τί τὸ ἄχρηστον, τὸ αἰσχρον, τὸ ἀπρε-
 πές. Ἀρετὴ εἶναι νὰ γινώσκῃ τις τὸ τέρμα καὶ τὸ μέτρον τοῦ
 πλουτισμοῦ, νὰ ἀποδίδῃ τὴν προσήκουσαν σημασίαν εἰς τὸν πλοῦ-
 τον καθὼς ἐπίσης καὶ εἰς τὴν τιμὴν, νὰ εἶναι ἐχθρὸς τῶν φαύλων
 ἀνθρώπων καὶ τῆς κακοηθείας, τὸναντίον δὲ ὑποστηρικτὴς τῶν
 ἀγαθῶν καὶ τῆς χρηστοηθείας, τούτους δὲ νὰ τιμᾷ, νὰ ἐπιθαρρύνῃ
 καὶ πρὸς τούτους ὡς φίλος νὰ συναναστρέφῃται. Ἀρετὴ εἶναι
 ἀκόμη νὰ θεωρῇ τις τὰ συμφέροντα τῆς πατρίδος παντὸς ἄλλου
 συμφέροντος ὑπέρτερα, νὰ θέτῃ δὲ δεύτερα τὰ τῶν γονέων, τελευ-
 ταῖα δὲ τὰ ἑαυτοῦ ». Ἡ γνῶσις τῶν τραγικῶν καὶ τῶν κωμικῶν
 σχημάτων ἦτο τότε ἐν Ῥώμῃ ἐπίσης οἰκεία εἰς τὸ κοινὸν ὅπως ἄλ-
 λοτε ἐν Ἀθήναις, οὐκ ὀλίγα δὲ περίπυστα χωρία δραματικῶν

ποιητῶν ἐγινώσκοντο ἀπὸ στήθους ὑπὸ τῶν πεπαιδευμένων ἀνθρώπων. Ὅθεν κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀριστοφάνους ἤσκησε καὶ τὴν γραμματειακὴν κριτικὴν ἐπικρίνων δηκτικῶς καὶ μετὰ παρρησίας τοὺς Ῥωμαίους δραματικούς, ἐν παρόδῳ δὲ κάμνει λόγον καὶ περὶ τῶν λεπτολογιῶν τοῦ Εὐριπίδου καὶ κρίνει περὶ τῶν μύθων, τῶν χαρακτήρων, τῶν καταστάσεων, τοῦ ὕφους, ὅχι ὅμως βέβαια ὡς τεχνίτης, ἀλλ' ὡς πρακτικῶς σκεπτόμενος ἰδιώτης. Παρωδεῖ δὲ καὶ στίχους τοῦ Ἐννίου καὶ τοῦ Πακουβίου, ἐνίοτε δὲ καὶ ὀλοκλήρους σκηνὰς ποιητῶν, οἷον τοῦ Τερεντίου ἐν τῷ κθ' βιβλίῳ. Εἶναι δὲ μεγάλη του ἡ ὀξύδερκεια εἰς ἀνεύρεσιν σφαλμάτων τῆς δραματικῆς συνθέσεως, τῆς ἡθοποιίας, τῆς μετρικῆς ἢ τῆς γλώσσης, πρὸ πάντων δὲ οἱ τολμηροὶ νεωτερισμοὶ τοῦ Ἀττίου τοῦ ἐπιφανεστάτου τῶν συγχρόνων ποιητῶν περὶ τῶν σχηματισμῶν τῶν λέξεων καὶ αἱ ὑπ' αὐτοῦ εἰσαχθεῖσαι ὀρθογραφικαὶ μεταρρυθμίσεις παρέχουσιν ἀφορμὴν εἰς τὸν Λουκίλιον νὰ πραγματεύηται διεξοδικῶς καὶ ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ τὰ εἰς τὴν προφορὰν καὶ τὴν ὀρθογραφίαν ἀναφερόμενα ζητήματα. Εἶχε δὲ ἀφιέρωσιν εἰς τὴν ἐξέτασιν τῶν ποιημάτων τοῦ Ἀττίου ἐν μέρος τοῦ γ', ἴσως δὲ καὶ τοῦ δ' βιβλίου, ἐν δὲ τῷ θ' διελάμβανεν ἀποκλειστικῶς περὶ ὀρθογραφίας, περὶ γραμματικῆς καὶ περὶ τῶν πρὸς τὴν γραμματικὴν σχετικῶν μετρικῶν καὶ ῥητορικῶν ζητημάτων. Κατ' ἐκείνους δὲ ἀκριβῶς τοὺς χρόνους ὑπῆρχεν ἐν Ῥώμῃ μία τάξις λογίων ἀνδρῶν, ἥτις μετὰ ζήλου καὶ σοβαρότητος κατέβαλλε πᾶσαν προσπάθειαν ἵνα κανονίσῃ τὴν λατινικὴν γλῶσσαν οὕτως, ὥστε νὰ χρησιμεύῃ ὡς παράδειγμα εἰς τοὺς γράφοντας, συνέβαινε δὲ νὰ ἀκμάζωσι τότε καὶ ἄνδρες δυνάμενοι νὰ διευθύνωσι τὴν τοιαύτην μεταρρυθμιστικὴν τάσιν (μάλιστα οἱ φίλοι τοῦ Λουκίλιου, ὁ Σκηπίων καὶ ὁ Λαίλιος) καὶ οἷον ἐπιβάλλοντες τὴν σφραγίδα τοῦ πνεύματος καὶ τῆς φιλοκαλίας αὐτῶν εἰς τὸ γλωσσικὸν τῶν Ῥωμαίων ἰδίωμα, ὅπερ εὕρισκετο ἀκόμη εἰς τοιαύτην κατάστασιν, ὥστε νὰ χρησιμεύῃ ὡς ὄργανον τῆς ποιήσεως μᾶλλον ἢ τῆς πεζογραφίας. Κατὰ ταύτην λοιπὸν τὴν μεταβατικὴν περίοδον, καθ' ἣν, μεταβαλλομένων τῶν

ἡθῶν καὶ τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, συμμετεβάλλετο καὶ ἡ γλῶσσα, αἱ συζητήσεις καὶ τὰ διδάγματα τοῦ Λουκιλίου δὲν ἀπετείνοντο μόνον πρὸς τοὺς εἰδικῶς περὶ τὰ γλωσσικά ζητήματα ἀσχολουμένους, ἀλλ' ἐνδιέφερον πάντα ἄνθρωπον παρακολουθοῦντα τὴν πνευματικὴν κίνησιν τοῦ ῥωμαϊκοῦ ἔθνους. Ἡ ὁσημέραι ἐπιτεινομένη ἀγάπη τῶν Ῥωμαίων πρὸς τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, πρὸς τὴν τέχνην, τὰ γράμματα καὶ τὴν γλῶσσαν τῶν τόσοι ἄλλως καταφρονουμένων Γραικύλων, παρεξετρέπετο ἀναντιρρήτως ὑπὸ τινος ἐπόψεως εἰς ἀληθινὴν μανίαν ἐπιβαλλομένην ὑπὸ τοῦ συρμοῦ καὶ κατὰ πολὺ ὁμοιάζουσαν πρὸς τὴν γαλλομανίαν τῶν Γερμανῶν κατὰ τὸν δέκατον ὀγδοὺν αἰῶνα. Ὁ Λουκίλιος, πολέμιος ὢν μετὰ καὶ ἄλλων συνετῶν ἀνδρῶν τῆς τοιαύτης δουλικῆς μιμήσεως, ἀπέρριψε τὴν συνήθειαν τοῦ γράφειν ἑλληνικὰς λέξεις διὰ τῶν χαρακτήρων τοῦ ἑλληνικοῦ ἀλφαβήτου, ἣν εἶχεν εἰσαγάγῃ ὁ Ἄττιος. Δὲν ἤθελε νὰ γίνωσιν ἡμιέλληνες (*semigraeci*) ἤτοι Ἕλληνες δευτέρας τάξεως οἱ Ῥωμαῖοι. Ὁ ἀγὼν οὗτος παρεῖχεν εἰς αὐτὸν ἀφορμὴν νὰ ἀσκήσῃ εὐρύτατα τὴν σκωπτικὴν του δύναμιν, ἐπειδὴ δὲ εἶχε τὴν συνήθειαν νὰ ὁμιλῇ ἐλευθέρως ἐγκελοισποίησε διὰ τῆς παρωδίας τὰ μάταια περὶ τὰς λέξεις τεχνάσματα καὶ τὰ παιδαριώδη ἁρμονικὰ κατορθώματα, τὰ ἀγαπητὰ εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἰσοκράτην. Περιγράφει μετὰ πολλῆς εὐφυίας (ἴσως ἐν τῷ β' βιβλίῳ) μίαν συνεδρίαν τοῦ δικαστηρίου, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ὁ ἑλληνομανὴς Τίτος Ἀλβούτιος κατηγορεῖ ἐπὶ καταχρήσει τὸν οἰωνόμαντιν Μούκιον Σκαιόλαν, τὸν χρηματίσαντα πραιίτωρα ἐν Ἀσίᾳ (634—120). Ὁ μὲν λόγος τοῦ Ἀλβουτίου, ζήσαντος ἐπὶ μακρὸν χρόνον ἐν Ἀθῆναις ἦτο αὐτόχρημα ψηφιδωτὸν ἐξ ἑλληνικῶν φράσεων ἐντέχνως παρατεθειμένων, ὅπως ἐγίνοντο τὰ γυμνάσματα ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν σοφιστῶν, ὁ δὲ Μούκιος ἐν τῇ ἀπολογίᾳ του ἔτερπε τὸ ἀκροατήριον ἀποκαλύπτων τοὺς λόγους, δι' οὓς εἶχεν ἔχθραν κατ' αὐτοῦ ὁ Ἀλβούτιος· « Προετίμας, Ἀλβούτιε, νὰ ὀνομάζῃσαι Ἕλλην μᾶλλον ἢ Ῥωμαῖος καὶ Σαβῖνος, συμπολίτης τοῦ Ποντίου, τοῦ Τριτανοῦ, τῶν ἑκατοντάρχων ἐκείνων, τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, οἷτι-

νες ὑπῆρξαν οἱ πρόμαχοι ἡμῶν καὶ οἱ σημαιοφόροι. Διὰ τοῦτο καὶ ἐγὼ πραίτωρ ὢν, ἐλληνιστὶ σὲ χαιρετίζω, κατὰ τὴν ἐπιθυμίαν σου, ὅταν μὲ ἐπισκέπτησαι ἐν Ἀθήναις· Χαῖρε¹, σοὶ λέγω, Τίτε, οἱ δὲ ῥαβδοῦχοί μου, οἱ περὶ ἐμὲ πάντες καὶ ἡ κοόρτις ἐπαναλαμβάνουσιν· Χαῖρε, Τίτε. Διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν εἶναι ἐχθρὸς μου καὶ πολέμιος ὁ Ἀλβούτιος». Ὁ Σκηπίων ἦτο ὁ ἀνὴρ ὁ κατὰ τὴν καρδίαν τοῦ Λουκιλίου. Καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ μεγάλου ἀνδρός, ὁ φίλος αὐτοῦ ποιητὴς ἐφιλοτέχνησεν ἅπαξ ἔτι τὴν εἰκόνα του. Μετὰ τὴν κατασκαφὴν τῆς Καρχηδόνης ὁ Σκηπίων ὁ Αἰμιλιανός, εἶχεν ἐκπεμφθῆ ὑπὸ τῆς συγκλήτου, περὶ τὸ ἔτος 619—135, εἰς τὴν Αἴγυπτον, τὴν Κύπρον, τὴν Συρίαν, τὴν Ἀσίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἵνα κανονίσῃ τὰς σχέσεις τῶν Ῥωμαίων πρὸς τὰς διαφόρους πολιτείας τῆς Ἀνατολῆς. Ὁ Ποσειδώνιος περιέγραφε τὴν λαμπρὰν ταύτην πρέσβευσιν ἐν τῷ ἐβδόμῳ βιβλίῳ τῶν Ἱστοριῶν αὐτοῦ, κατὰ τὰς εἰς αὐτὸν δοθείσας πληροφορίας ὑπὸ τοῦ διδασκάλου του Παναιτίου, ὅστις μόνος αὐτὸς εἶχε συνοδεύσῃ τὸν Σκηπίωνα, παρίστανε δὲ ὁ Ποσειδώνιος τὸν ἐπιφανῆ στρατηγὸν ὡς τὴν ἐνσάρκωσιν αὐτὴν τοῦ κραταιοῦ Δήμου τοῦ μέλλοντος νὰ ἄρξῃ τῆς ἐν παρακμῇ καὶ καταπτώσει εὐρισκομένης Ἀνατολῆς. Φαίνεται δὲ ὅτι καὶ ὁ Λουκίλιος ἠθέλησε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Αἰμιλιανοῦ νὰ διαιωνίσῃ τὴν μνήμην τῆς ἐκτάκτου ἐκείνης ἀποστολῆς, ἀφιερῶνων εἰς αὐτὴν ἴδιον τόπον ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ· τὰ λείψανα τοῦ ἰδ' βιβλίου ὑποδεικνύουσι μίαν προκαταρκτικὴν συνέντευξιν μεταξύ Σκηπίωνος καὶ Παναιτίου.

Ἡ ἀνεξάντλητος αὕτη ποικιλία τῶν ζητημάτων, ἅτινα ἐπραγματεύθη ὁ Λουκίλιος εἶναι ὁ κυριώτατος λόγος, δι' ὃν καθίσταται ὄχι μόνον δύσκολος, ἀλλ' ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀδύνατος πᾶσα ἀπόπειρα πρὸς ἀποκατάστασιν τοῦ συνόλου τῶν διαφόρων σατιρῶν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νῦν σωζομένων ὀλίγων λειψάνων, ἢ δὲ δυσκολία καθίσταται ἔτι μεγαλητέρα ἕνεκα τῆς κακῆς καταστάσεως, καθ' ἣν περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς τὸ κείμενον τῶν ἀποσπασμάτων τούτων.

¹) Ἡ λέξις εἶναι ἐν τῷ κειμένῳ τοῦ Λουκιλίου ἐλληνιστὶ γεγραμμένη Σ. Μ.

Ἵπάρχουσί τινες μόνον μαρτυρίαι καὶ τινὰ ἀκριβέστερα ὅπως οὖν τεκμήρια, ἐξ ὧν ὁρμώμενοι δυνάμεθα ὅπως δῆποτε νὰ σχηματῶμεν τὸ ἐν συνόλῳ θέμα τοῦ πρώτου βιβλίου καὶ τὰ κυριώτατα αὐτοῦ μέρη. Τὸ πρῶτον βιβλίον συνετάχθη ὀλίγον χρόνον μετὰ τὸν θάνατον (628—126) τοῦ πατρικίου Λευκίου Λέντλου Λούπου, ὅστις κατὰ τὰ τελευταῖα τοῦ βίου του ἔτη εἶχε ταχθῇ ὑπὸ τοῦ τιμητοῦ Κοίντου Καικιλίου Μετέλλου τοῦ Μακεδονικοῦ πρόκριτος τῆς συγκλήτου, καθ' ὃν χρόνον ἡ κοινὴ γνώμη τὸν ἐθεώρει ὡς δικαστὴν διεφθαρμένον καὶ δωρολήπτην καὶ ἦτο τῷ ὄντι ἄξιος νὰ ἐκβληθῇ μᾶλλον ἐκ τῆς συγκλήτου ἢ νὰ εἶναι ὁ πρόκριτος αὐτῆς. Ὁ Μέτελλος καὶ ὁ Λούπος ἦσαν πολιτικοὶ ἐχθροὶ τοῦ Σκηπίωνος καὶ τοῦ Λαιλίου, πλὴν δὲ τούτου πολιτικαὶ τινες πράξεις τοῦ τιμητοῦ ἀπήρεσκον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Λουκίλιον, δι' ὃ καὶ εἶχεν ἤδη ψέξη αὐτὰς ὁ ποιητὴς ἐν τῇ πρώτῃ συλλογῇ, ζώντων ἔτι τῶν δύο φίλων του. Ὁ Μέτελλος εἶχεν ἀκόμη ὑποστηρίξῃ καὶ ἐν τῇ συγκλήτῳ τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ ὑποχρεώνωνται εἰς γάμον οἱ πολῖται πρὸς ἀποφυγὴν τῶν κινδύνων, οὓς ἐπέφερεν ἡ ἐλάττωσις τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Ῥώμης, ἡ δὲ διάταξις αὕτη ἦτο ὅλως ἐναντία πρὸς τὰς ἐξείς τοῦ Λουκιλίου, ὅστις εἶχε γηράσῃ ἐν ἀγαμίᾳ.

Ἐν τοῖς βιβλίοις τῆς πρώτης συλλογῆς, ἅτινα εἶναι ταύτης ἀκριβῶς τῆς ἐποχῆς, ὁ ποιητὴς ἐκφράζει ἐλευθέρως τὸ μῖσος καὶ τὴν ἀποστροφὴν του κατὰ τῶν γυναικῶν καὶ κατὰ τοῦ γάμου. Ὁ Μέτελλος εἶχε καταστήσῃ πρόκριτον τῆς συγκλήτου τὸν Λούπον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ ἐνισχύσῃ τὸ κόμμα του ἀντιταλαντευόμενον ὑπὸ τοῦ κόμματος τοῦ Σκηπίωνος. Ὁ Λουκίλιος λοιπὸν ἐν τῇ σατίρᾳ ταύτῃ τοῦ πρώτου βιβλίου ὑποθέτει ὅτι ὁ φαυλόδοτος πρόκριτος ζῇ ἀκόμη, περιγράφει δὲ θεῶν ἀγορὰν προεδρευομένην ὑπὸ τοῦ Διὸς καὶ συζητοῦσαν κατὰ τοὺς τύπους τῶν συνεδρίων τῆς Ῥωμαϊκῆς συγκλήτου· οἱ θεοὶ βουλευόνται περὶ τῆς εὐτυχίας καὶ τῶν δεινῶν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἰδίᾳ περὶ τῆς ὑπάρξεως ἢ τοῦ ἐξαφανισμοῦ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων. Ὁ Ζεὺς θέλει νὰ ἀπολύσῃ κατὰ τῆς Ῥώμης θύελλαν ὁμοίαν πρὸς ἐκείνην, ἥτις τῷ ὄντι

ἐτρόμαξε τὴν πόλιν κατὰ τὸ ἔτος 628—126. Ἄλλος τις ἐκ τῶν θεῶν προτείνει νὰ μὴ εξαφανισθῇ ὁλόκληρον τὸ γένος τῶν Ῥωμαίων, ἀλλὰ μόνον ὁ οἰκτρὸς Λοῦπος, φαίνεται δὲ ὅτι ὁ ὑποβαλὼν τὴν πρότασιν, ὅστις καὶ παραπονεῖται ὅτι οἱ θνητοὶ ὀλίγον φροντίζουσι περὶ αὐτοῦ, εἶναι ἴσως ὁ Ἀπόλλων, λέγει δὲ ὅτι πάντες οἱ ἄλλοι θεοὶ ὀνομάζονται ὑπὸ τῶν Ῥωμαίων πατέρες, ἐν ᾧ αὐτὸν καλοῦσι μόνον ὠραῖον, ὅπως δηλαδὴ καὶ τοὺς κομφευσομένους ἐκ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Ποσειδῶν ἀγανακτῶν ἐναντίον τῶν ἀσεβῶν ἀσώτων καὶ ἀκολάστων, οἵτινες ἐπὶ γῆς εἰρωνικῶς ἐλέγοντο υἱοὶ τοῦ Ποσειδῶνος, ζητεῖ, ὥστε ὁ ἄθλιος ἐκεῖνος νὰ ἐξολοθρευθῇ ἐν συμποσίῳ ἐν τῷ μέσῳ τῶν συνευωχητῶν αὐτοῦ, τρώγων θαυμασίως μεμαγειρευμένον ἰχθύν, ὅπως καὶ ὁ χρησμὸς εἶχε προεῖπῃ. Τὸ σκῶμμα τοῦτο ἦτο λίαν δηκτικόν, διότι ὁ Λοῦπος εἶχε τῷ ὄντι ἀποθάνῃ ἢ τοῦλάχιστον ἐλέγετο ὅτι εἶχεν ἀποθάνῃ ἐκ δυσπεψίας. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ὅχι μόνον τὴν τελευτὴν τοῦ Λούπου, ἀλλὰ καὶ τὰς κατόπιν τύχας τῆς σκιᾶς αὐτοῦ ἐν τοῖς κάτω νεκροῖς περιελάμβανε τὸ ποίημα.

Ὅτε ἔγραφεν ὁ Λουκίλιος τὴν σάτιραν ταύτην, ἣτις ἀπετέλει τὸ προοίμιον τῆς δευτέρας συλλογῆς, οἱ μὲν δύο ἄριστοι φίλοι του Σκηπίων καὶ Λαίλιος εἶχον ἤδη ἀποθάνῃ, αὐτὸς δὲ εἶχεν ὑπερβῇ τὸ πεντηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας. Εἶχε λοιπὸν παρέλθῃ ὁ καιρὸς, καθ' ὃν ὁ ποιητὴς ἠθύνετο μετὰ τῶν εὐγενῶν συντρόφων του νὰ ἀφίγῃ ἑαυτὸν εἰς τὴν ὁρμὴν καὶ τὰς τολμηρίας τῆς νεότητος. Ἄλλ' ἠρέσκετο ὅμως μέχρι τέλους νὰ κάμνῃ εὐτραπέλους ἐμπιστευτικὰς ἀνακοινώσεις καὶ ὅτε ἀπέθανεν ἐν Νεαπόλει, λίαν γέρων (651—103), κατέλιπεν εἰς τοὺς συμπολίτας του ἀληθῆ θησαυρὸν ἐν τοῖς τριάκοντα βιβλίοις τῶν σατιρῶν του, ἔνθα ὁ βίος αὐτοῦ ἀνεπτύσσετο ὅπως ἐν μεγάλῳ πίνακι. Δι' ὃ καὶ ἔζη ὁ τίμιος καὶ ἐνάρετος καὶ θερμὴν τὴν καρδίαν ἔχων ἀνὴρ καὶ μετὰ θάνατον ἐν τῇ μνήμῃ τῶν μετέπειτα γενεῶν, φημιζόμενος ὅχι μόνον ὡς ἔξοχος λογοτέχνης, ἀλλὰ καὶ ὡς φίλος ἀγαθὸς καὶ εὐάρεστος καὶ λίαν διδακτικὸς, ἐπιτήδειος δὲ εἰς τὸ νὰ διεγείρῃ, νὰ ἐπιθαρρύνῃ καὶ νὰ ἐνδυναμώσῃ τὰς

συνειδήσεις. Ἐπειδὴ δὲ ἦσαν εἰλημμένοι αἱ ἰδέαι του παρὰ τοῦ κοινου βίου καὶ ἐξ ἐκάστης σελίδος τοῦ ἔργου του ἀπεπνέετο ἡ δραστηριότης καὶ ἡ υἰεία, ἡσθάνοντο οἱ ἄνθρωποι δύναμιν τινα, ἥτις τοὺς εἴλκυε πρὸς αὐτόν, ἐκεῖνοι τοῦλάχιστον, οἵτινες ἡρέσκοντο εἰς τὴν τραχυτέραν μὲν, ἀλλὰ θρεπτικὴν ἐκείνην τροφήν καὶ ἡδύναντο νὰ καταλαμβάνωσι τὸ γνήσιον ῥωμαϊκὸν πνεῦμα, οἷον ἐγίνωσκεν αὐτὸ μόνον ἡ Ῥώμη. Καὶ ὁ μὲν ἐπιεικέστερος κριτικός, ὁ μὴ ἀπαιτῶν ἢ ὀλίγας μόνον τεχνικὰς ἀρετὰς ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν, τὸ ὕφος, τὴν στιχουργίαν, εὑρίσκε βεβαίως ἐν τῷ ἐκ πολλῶν χιλιάδων στίχων συναποτελουμένῳ συντάγματι τοῦ Λουκιλίου μέρη ἐπιτυχῶς φιλοτεχνηθέντα, λέξεις ἐναργεῖς καὶ ἐκπληκτικὰς, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ στίχους ἀρμονικοὺς, ἀλλ' οἱ αὐστηρότεροι γινώσται τῶν τοιούτων πραγμάτων ματαίως θὰ ἐζήτουν νὰ ἀνέυρωσιν ἐν ταῖς σατίραις τοῦ ποιητοῦ ἀκριβεῖς ἀναλογίας, συνθετικὴν τελειότητα ἢ καθαρότητα μορφῆς. Αἱ διὰ λέξεις τοῦ Λουκιλίου ἔρρεον ταχεῖαι ὡς χεῖμαρρος, ὅστις συναποφέρει καὶ βόρβορον· ὁ ποιητὴς ἔγραφε γοργῶς καὶ ἀπροσκόπτως, ὅπως δύναται τις νὰ γράψῃ μίαν ἐπιστολήν, μόλις δὲ καὶ ἐπιπολαίως μετεχειρίζετο τὸ ῥινίον. Ἦν-τλει ἀφειδῶς ἀπὸ δαφιλεστάτου λεξιλογίου χωρὶς νὰ χρονοτριβῇ περὶ τὴν ἐκλογὴν τῶν ἐκφράσεων. Ἐγραφεν ὅπως ὠμίλουν τότε οἱ Ῥωμαῖοι, ἀναμιγνύων εἰς τὴν ἀφελῇ ἐκείνην συνομιλίαν του λέξεις καὶ φράσεις ἐλληνικὰς, ῥήσεις ὀμηρικὰς, στίχους ὅλους Ἑλληνῶν ποιητῶν, οὓς καὶ παρώδει. Ἐποικίλλετο δὲ ἐλευθέρως κατὰ τε τὴν ἐξωτερικὴν παράστασιν καὶ τὸν τόνον ἢ ἔκθεσις, τηροῦσα ὅμως πάντοτε τὸ καθ' ὅλου διαλογικὸν καὶ σχεδὸν δράματικὸν εἶδος, ὅπερ καὶ κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἐμφάνισιν εἶχεν ἡ σάτιρα, προσελάμβανε δὲ ἐνίοτε καὶ τὴν ἐπιστολικὴν μορφήν. Ἦτο δὲ συνήθως προσήκων ὁ τόνος καθὼς καὶ τὸ χρῶμα, οὔτε δὲ πάθος ἐνουπῆρχεν εἰς τὸν λόγον, οὔτε ῥητορικὴ ψυχρολογία, οὔτε πνεῦμα βεδιασμένον, ἀλλὰ παιδρότης φυσικὴ, κρίσις ἀμερόληπτος, γλῶσσα εἰλικρινὴς καὶ ἀπροσποίητος λέγουσα τὴν σκάφην σκάφην καὶ τὰ σῦκα σῦκα. Αὗται ἦσαν αἱ ἀρεταί, αἵτινες προσέδωκαν διαρκές

καὶ σταθερὸν θέλγητρον εἰς τὸν δημοτικὸν ἐκείνον συγγραφέα. Ἐπειδὴ δὲ καὶ ἡ πραγματεία καθ' ἑαυτὴν ἦτο πολλοῦ λόγου ἀξία καὶ οἱ ἐν αὐτῇ προσωπικοὶ ὑπαινιγμοὶ πάμπολλοι, ἡσθάνθησαν οἱ Ῥωμαῖοι εὐθύς ἀπὸ τῆς ἐξῆς γενεᾶς τὴν ἀνάγκην ὑπομνημάτων πρὸς ἀκριβῆ κατανόησιν τοῦ κειμένου. Δύο γραμματικοί, ὁ Λαίλιος Ἀρχέλαος καὶ ὁ Βέττιος Φιλόκομος, ἡρμήνευον πρὸς τοὺς ἑαυτῶν φίλους τὰς σατίρας τοῦ Λουκιλίου. Ὁ δὲ γραμματικὸς Πομπήιος Ληναῖος ἔλεγεν ὅτι ἀνέγνωσε τὰς σατίρας παρὰ τῷ Ἀρχελάφῳ, ὅπως καὶ ὁ Βαλέριος Κάτων (ὅστις εἰργάσθη καὶ αὐτὸς εἰς διόρθωσιν τοῦ κειμένου τοῦ Λουκιλίου) παρὰ τῷ Φιλοκόμῳ. Ἄλλος δὲ πάλιν γραμματικὸς ὀνομαζόμενος Κούρτιος Νικίας, ὅστις ἦτο οἰκεῖος τοῦ Κικέρωνος, συνέγραψε πλείονα ἐρμηνευτικὰ βιβλία εἰς τὰς σατίρας τοῦ Λουκιλίου. Οὕτω λοιπὸν ἀπὸ τῶν χρόνων ἤδη τῆς ἐλευθέρας πολιτείας εἶχον ἀρχίσῃ νὰ συντάττωσιν οἱ λόγιοι ὑπομνήματα πρὸς διαφώτισιν καὶ διαλεύκανσιν τοῦ κειμένου τοῦ παλαιοῦ σατιρικοῦ. Καὶ ἔκδοσιν δὲ τοῦ Λουκιλίου μετὰ κριτικῶν σημειωμάτων κατὰ τὴν μέθοδον τῶν γραμματικῶν τῆς Ἀλεξανδρείας ἐδημοσίευσεν κατὰ τὸν πρῶτον μ. Χ. αἰῶνα ὁ γραμματικὸς Βαλέριος Πρόβος ὁ ἐκ Βηρυτοῦ, αὐτὸς δὲ φαίνεται ὅτι εἶναι καὶ ὁ διαιρέσας τὴν ἑλλην ὕλην εἰς τριάκοντα βιβλία, λαβὼν ὡς βάσιν τῆς διαιρέσεως τὴν διαφορὰν τῶν μέτρων καὶ συναγαγὼν εἰς ἴδια βιβλία τὰς τὸ αὐτὸ μέτρον ἐχούσας σατίρας¹⁾.

Τοῦ Λουκιλίου αἱ σάτιραι ἀνεγινώσκοντο ἀκόμη κατὰ τοὺς χρόνους τῶν Ἀντωνίνων, μέχρι δὲ τοῦ Αὐγουστοῦ ὑπὸ οὐδενὸς ἄλλου ὁμοιογενοῦς ποιητοῦ εἶχον ἐπισκιασθῆ, διότι πάντες ἦσαν κατὰ πολὺ κατώτεροι τοῦ Λουκιλίου. Τῷ ὄντι δὲ οἱ τότε σατιρικοὶ ἦσαν συνήθως γραμματοδιδάσκαλοι ἢ γραμματικοί, οἵτινες κατέφευγον εἰς τὰ σκώμματα καὶ τὴν σάτιραν ἐξαναγκαζόμενοι ὑπὸ τῆς πενίας καὶ τῆς ἄλλης κακοδαιμονίας, ὑπὸ τῆς ὁποίας κατετρώχοντο.

¹⁾ Φαίνεται ὅμως ὅτι ὑπῆρχε καὶ ἄλλη παλαιότερα διαιρέσις τῶν σατιρῶν τοῦ Λουκιλίου εἰς δύο μεγάλα τμήματα ἢ συλλογὰς, τῆς ὁποίας διαιρέσεως γίνεται μνεία καὶ ἀνωτέρω ἐν τῷ κειμένῳ.

Ὁ ἀπελεύθερος Σηοῦϊος Νικάνωρ (Sevius ἢ Saevius Nicanor), ὅστις δι’ αἰσχρὰν τινα πράξιν ἐξωρίσθη εἰς τὴν Σαρδινίαν, ἐνθα καὶ ἀπέθανεν, ἔγραψε σάτιραν, ἧς σφίζονται δύο ἐξάμετροι, ἐξ ὧν μανθάνομεν ὅτι ἦτο γραμματοδιδάσκαλος, ὁ δὲ Πομπήϊος Ληναῖος ὁ ἐξ Ἀθηναίων, ἀπελεύθερος καὶ πιστὸς φίλος τοῦ Πομπηίου, συνέταξε καὶ αὐτὸς μετὰ τὸν θάνατον τοῦ προστάτου του, ὃν πάντοτε ἠγάπησε καὶ ἐσεβάσθη, λυσσώδη σάτιραν κατὰ τοῦ Σαλλουστίου, διότι εἶχε γράψῃ ἐν ταῖς Ἱστορίαις ὁ Σαλλούστιος ὅτι ὁ Πομπήϊος εἶχε μὲν ἀγαθὴν τὴν ὄψιν, ἀλλὰ φαύλην τὴν ψυχὴν. Ἐκδικῶν λοιπὸν τὸν προστάτην του ὁ Ληναῖος ἐξετόξευσεν ἐναντίον τοῦ ιστορικοῦ ὕβριστικώτατα ἐπίθετα καὶ διέσυρεν ἀμειλίχτως καὶ τὸν βίον καὶ τὰ ἔργα του, μεταξὺ δὲ τῶν ἄλλων προσέβαλε τὸν Σαλλούστιον, ὅπου θὰ ἦτο κατ’ ἐξοχὴν εὐαίσθητος, εἰς τὸ ζήτημα δηλαδὴ τοῦ ὕφους, διότι ἔλεγεν ὅτι ὁ ιστορικὸς ἀμαθέστατα ἐλαφραγωγῇσε τὸ λεξιλόγιον τοῦ πρεσβυτέρου Κάτωνος. Ἄν τις κρίνῃ ἐκ τοῦ θέματος τῆς πραγματείας (οὐδεμίαν δὲ ἄλλην περὶ τούτου ἔχομεν πληροφορίαν εἰμὴ τὰ ὑπὸ τοῦ Σουητωνίου λεγόμενα), σάτιρα βεβαίως θὰ ἦτο καὶ ὁ Περιαλγῆς τοῦ Ὀρβιλίου Πουπίλου τοῦ ἐκ Βενεδεντοῦ. Παῖς ὢν ὁ Ὀρβίλιος εἶχεν ἀπορφανωθῇ κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμέραν καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρός, δοκιμάσας δὲ διάφορα ἔργα καὶ ἐπιτηδεύματα, ἀπεφάσισεν ἐπὶ τέλους νὰ ἀφήσῃ τὸ στρατιωτικὸν ἐπάγγελμα καὶ νὰ ἐπιδοθῇ εἰς τὴν διδασκαλίαν. Ἦτο ἤδη πεντηκοντούτης, ὅτε ἀποκατεστάθη ἐν Ῥώμῃ ἐπὶ τῆς ὑπατείας τοῦ Κικέρωνος (691—683). Ὡς διδάσκαλος ἐτιμᾶτο μὲν, ἀλλὰ μετὰ πολλοῦ κόπου κατῴρθωνε νὰ συντηρῇται, φύσει δὲ ὢν πικρόχολος καὶ σαρκαστικός, ἐρεθιζόμενος δὲ εὐκόλως καὶ ὑπὸ τῶν σφαλμάτων τῶν μαθητῶν καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιλογιῶν τῶν συναδέλφων του, ἠθέλησε νὰ ἐκχύσῃ εἰς τὸ ποίημα τὴν πικρίαν, ὑφ’ ἧς κατείχετο ἡ ψυχὴ του, ἐποδυρόμενος διὰ πάσας τὰς ἀδικίας, ἃς οἱ παιδαγωγοὶ ὑφίστανται ὑπὸ τῶν αὐθαδῶν καὶ ἀπαιτητικῶν γονέων. Καὶ ὁ Λεύκιος Ἀλβούτιος, μεγαλοκτηματίας, οὗ τινος ὁ Οὐάρρων ἐν τοῖς Περὶ γεωργίας διαλόγοις (βιβλ. γ’) ἐπαινεῖ

τάς τεχνικάς γνώσεις, ἔγραφεν, ὡς διδάσκει ἡμᾶς ὁ αὐτὸς Οὐάρρων, ποιήματα ἔχοντα τὸν χαρακτήρα τῶν τοῦ Λουκιλίου. Εἶχε δὲ ἤδη ἀποθάνῃ κατὰ τὸ ἔτος 700—54, ὅτε ὁ Οὐάρρων θέτει τὸν προειρημένον διάλογον.

Ὁ φίλος τοῦ Κικέρωνος καὶ εἰς ἐκ τῶν φονέων τοῦ Καίσαρος Γάιος Τρεβόνιος ἐπίστευεν ὡσαύτως ὅτι εἶχεν ἐν ἑαυτῷ τὴν σατιρικὴν ἔμπνευσιν τοῦ Λουκιλίου, ὅτε ὀλίγους μῆνας μετὰ τὸν θάνατον τοῦ δικτάτωρος πλέων εἰς τὰς Ἀθήνας ἔγραφε μετὰ πολλῆς ἀγανακτήσεως ποιημάτων ἐναντίον ἀναξίου πολίτου, οὗ δὲν ἀναφέρεται μὲν τὸ ὄνομα, ἀλλ' ὅστις φαίνεται ὅτι εἶναι ὁ Ἀντώνιος. Τούλάχιστον, δικαιολογῶν τὴν βιαιότητα τῆς ἐπιθέσεως, ἐπικαλεῖται τὸ παράδειγμα τοῦ Λουκιλίου. Τρία δὲ ἔτη πρότερον εἶχε συλλέξῃ εἰς ἴδιον βιβλίον ὁ Τρεβόνιος τοὺς ἀστεϊσμούς τοῦ Κικέρωνος, ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ συλλογὴ ἐκείνη ὑπῆρξε λίαν ἀρεστή καὶ εὐπρόσδεκτος εἰς τὸν ῥήτορα. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀνωτέρω ποιημάτων πρὸς τὸν Κικέρωνα ἀφιερώνει, ἐπὶ τῇ ἐλπίδι ὅτι ἔμελλε νὰ τύχῃ τῆς ἐπιδοκimasίας του. Ἀς μνημονευθῶσιν ἀκόμη καὶ αἱ σάτιραι τοῦ Ποπλίου Τερεντίου Οὐάρρωνος τοῦ Ἀτακίνου, ἃς ὁ Ὁράτιος δι' ὀλίγων λέξεων κρίνων θεωρεῖ ὡς ἀπλὴν ματαιοπονίαν. Ἡ κρίσις αὕτη τοῦ Ὁρατίου, ἐξ ἧς καὶ μόνῃς γινώσκομεν τὴν ὑπαρξίν τῶν σατιρῶν τοῦ Ἀτακίνου Οὐάρρωνος, εἶναι μὲν καταφρονητική, ἀλλὰ πάντως ὅμως ἐντιμοτέρα τῆς ἀπολύτου σιγῆς, ἣν ὁ Ὁράτιος ἐτήρησεν ὡς πρὸς ἄλλους ποιητάς. Καὶ τοῦ ἄλλου δὲ Οὐάρρωνος, τοῦ Ῥεατίνου, τὰ τέσσαρα βιβλία τῶν σατιρῶν μόνον ὅτι ὑπῆρξαν ἠξεύρομεν. Τούτου δὲ τοῦ συγγραφέως αἱ σάτιραι δὲν πρέπει νὰ συγχέωνται πρὸς μίαν ἄλλην συλλογὴν αὐτοῦ κατὰ πολὺ πλουσιωτέραν καὶ ἄλλου εἶδους, περὶ ἧς θὰ γίνῃ κατωτέρω ὁ προσήκων λόγος.

Τὰ ὀλίγα τεκμήρια ἅτινα ἠδυνήθημεν νὰ συλλέξωμεν, μαρτυροῦσιν ὅτι οἱ διάδοχοι τοῦ Λουκιλίου εἶχον διατηρήσῃ ἐν τοῖς δοκιμίοις αὐτῶν, ἅτινα βεβαίως ἦσαν ἀσθενέστερα, τὸν σκωπτικὸν καὶ ἐπιθετικὸν τόνον τοῦ διδασκάλου, ἀλλ' εἶχον ὅμως προσωπικώ-

τερον χαρακτηῖρα τὰ ἔργα των, ἀντὶ δὲ τοῦ παρὰ τῷ Λουκιλίῳ πολιτικοῦ ἐκείνου πνεύματος, ὅπερ μόνον τὴν κοινὴν ὠφέλειαν ἐλάμβανε πρὸ ὀφθαλμῶν, παρ' ἐκείνοις διαφαίνεται πνεῦμα ἐντελῶς προσωπικόν, ἀποβλέπον μόνον εἰς ταπεινὴν ἐκδίκησιν ἐναντίον ἰδιωτῶν, ἐνίοτε δὲ καὶ ἐναντίον τῆς κοινωνίας.

ΜΑΡΚΟΣ ΤΕΡΕΝΤΙΟΣ ΟΥΑΡΡΩΝ.

Ἡ Μενιππεία σάτιρα, ἣν ὁ Ουάρρων¹⁾ εἰσήγαγεν εἰς τὴν γραμματείαν τῶν Ῥωμαίων διέφερε τῶν σατιρῶν τοῦ Λουκιλίου ὅχι κυρίως κατὰ τὸ περιεχόμενον, ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν καὶ τὸ εἶδος τῆς συντάξεως. Εἶναι δὲ ὁ Μᾶρκος Τερέντιος Ουάρρων εἰς ἐκ τῶν σημαντικωτάτων καὶ ἐπιφανεστάτων τῆς Ῥώμης συγγραφέων. Συνήνωνεν ἐν ἑαυτῷ πρὸς τὰς πρακτικὰς γνώσεις ἀγρονόμου καὶ πολιτικοῦ ἀνδρὸς θεωρητικὴν ἐπιστημοσύνην πολλὴν καὶ παντοδαπὴν καὶ γραμματειακὴν γονιμότητα ἔзоχον. Ἱστοριογράφησεν ἐγκυκλοπαιδικῶς τὴν Ῥωμαϊκὴν ἀρχαιολογίαν καὶ κατῴρθωσεν νὰ ἐπισκοπῇ πάντοτε ἐκ περιωπῆς τὰ πράγματα καὶ νὰ ταξινομῇ αὐτὰ μεθοδικῶς ἐν τῇ διανοίᾳ του, ἂν καὶ ὁ περὶ τὸ συλλέγειν ζῆλός του ἐξετείνετο μέχρι τῶν ἐλαχίστων λεπτομερειῶν. Εἶναι δὲ καὶ τοῦτο ἀπορίας ἄξιον, πῶς δηλαδὴ ἡδυνήθη τὸ πνεῦμά του νὰ ὑποτάξῃ καὶ νὰ καταλάβῃ ὅλον τὸ ὑπέρμετρον ἐκεῖνο πλῆθος τῶν ζητημάτων, ἐν οἷς περιείχετο ὁλόκληρος τῶν χρόνων ἐκείνων ἡ ἐπιστήμη. Πλὴν δὲ τούτου ἡσθάνετο ζωηρότατα καὶ τὴν ἀνάγκην ὁ Ουάρρων νὰ περιβάλλῃ ἐνίοτε διὰ καλλιτεχνικῆς μορφῆς τὰς ἐννοίας του, ὅσας δὲ ἤθελε νὰ ἀναπαυθῇ ἀπὸ τῶν πόνων τῶν ἐπιστημονικῶν του ζητήσεων ἐπὶ θεμάτων ξηρῶν ἢ καὶ σκοτεινῶν, ἔθυσεν εἰς τὰς Μούσας καὶ εἰς τὰς Χάριτας καὶ ἔπραττε τοῦτο μετὰ πάσης μὲν εὐκολίας, ἄνευ δὲ τινος συγγραφικῆς προ-

¹⁾ Τὸ ὄνομα Varro ἐπὶ πολὺ ταλαντευθεὶς ἀπεφάσισα νὰ γράψω Ουάρρων ἐν τῷδε τῷ βιβλίῳ καὶ ὅχι Βάρρων (Α. Μύλλερ Γραμμ. βιογρ. Ὁρατ. μετάφρ. Σ. Κ. Σακελλάρου σ. 5), διότι παρ' ἡμῖν ἔχει ἤδη κατασταθῇ κοινότερος ὁ τύπος Ουάρρων. Σ. Μ.

καταλήψεως. Τὴν πρακτικὴν τοῦ φιλοσοφίαν ἐξέθετεν ὑπὸ μορφὴν ὅλως δημώδη, κατὰ τρόπον εὐχερῇ καὶ φυσικόν, μετ' εὐφυΐας καὶ συγχρόνως μετὰ φαντασίας, μετὰ θαυμαστῆς δὲ δαφιλείας καὶ τοιαύτης ἐμπειρίας περὶ τὰ μέτρα, ὥστε ἡδύνατο νὰ μεταχειρίζεται τὰ ποικιλώτατα τῶν ῥυθμικῶν σχημάτων· πάσας δὲ ταύτας τὰς ἀρετὰς ἐνεψύχωνε καὶ ἐστεφάνωνεν ἡ ἔνθερμος φιλοπατρία τοῦ. Δὲν συνέγραφεν ὁ Οὐάγγρων ἐκ ματαιοδοξίας, ἀλλ' ὡς γνήσιος Ῥωμαῖος κατηγάλωσεν ἐπὶ πεντήκοντα καὶ ἑννέα ἔτη ἀκαταβλήτως ἐργαζόμενος πάσας τῆς διανοίας τοῦ τὰς δυνάμεις πρὸς τὸν μόνον καὶ ἀποκλειστικὸν σκοπὸν τοῦ νὰ γείνη ὠφέλιμος εἰς τοὺς συμπολίτας τοῦ. Ἦθελε νὰ καταστήσῃ γνωστὸν εἰς τοὺς Ῥωμαίους τὸν ῥωμαϊκὸν κόσμον, τοὺς θεοὺς τῶν τοὺς οὐρανίους καὶ τοὺς καταχθονίους, τὴν χώραν τῶν, τοὺς ἀνθρώπους, τὴν γλῶσσαν, τὴν γραμματείαν, τὰ ἔθνη, τοὺς νόμους τῶν, ἤθελε διδάσκων αὐτοὺς τὸ παρελθὸν νὰ διανοίξῃ τοὺς πνευματικοὺς αὐτῶν ὀφθαλμοὺς ἵνα δύνωνται νὰ ἐκτιμῶσι κατ' ἀξίαν καὶ τὰς δυσχερείας καὶ τὰ σκάνδαλα τοῦ παρόντος.

Ἐγεννήθη ὁ Οὐάγγρων κατὰ τὸ ἔτος 638—116 καὶ κατήγετο ἐκ σαβινικῆς οἰκογενείας ἀρχαίας καὶ εὐυπολήπτου, ἔνθα τὰ ἀγνὰ ἦθη τῶν προγόνων ἦσαν ἀκόμη ἐν τιμῇ. Ἀνετράφη δὲ ἀπλοϊκώτατα ἐν τοῖς κτήμασι τοῦ πατρὸς καὶ βραδύτερον ἔσχε διδασκάλους Ἀντίοχον τὸν Ἀσκαλωνίτην καὶ Λεύκιον Αἴλιον Στίλωνα, τὸν περιφημώτατον τῶν τότε φιλολόγων. Ὡς πολιτικὸς ἀνῆκε πάντοτε εἰς τὸ κόμμα τοῦ Πομπηίου, οὗτινος ὑπῆρξε ταμίας μὲν ἐπὶ ἑξ ἔτη (ἀπὸ τοῦ 678 καὶ ἐξῆς) ἐν Ἰσπανίᾳ, ὑπαρχος δὲ ἐν τῷ πειρατικῷ πολέμῳ (687), στρατηγὸς δ' αὐτοῦ πάλιν ἐν Ἰσπανίᾳ κατὰ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον. Οὐδὲν ἤττον ἐτίμα τὸν Οὐάγγρωνα καὶ ὁ Καῖσαρ, ὅστις εἰς αὐτὸν ἀνέθηκε τὸν καταρτισμὸν καὶ τὴν ἰδρυσιν δημοσίας ἐν Ῥώμῃ βιβλιοθήκης. Μετὰ δὲ τὸν φόνον τοῦ δικτάτωρος ἐξορισθεὶς ὑπὸ τῶν τριαρχῶν κατ' εἰσήγησιν ἴσως τοῦ Ἀντωνίου ἀφηρεῖθαι μὲν καὶ τὰς πολυτίμους συλλογὰς τῶν βιβλίων τοῦ καὶ πάντα τὰ ἀγαθὰ τοῦ, ἀλλὰ διетήρησεν ὅμως τὴν ὑγίαν καὶ τοῦ

σώματος καὶ τοῦ πνεύματος καὶ ἔζησεν ἀκόμη ἐπὶ δέκα καὶ ἕξ ἔτη, καθ' ἃ ἀνενδότως ἡσχολεῖτο περὶ τὰ γραμματεϊακὰ σπουδάσματα. Τὸ δὲ κορύφωμα τῆς θαυμαστῆς αὐτοῦ συγγραφικῆς δράσεως εἶναι τὸ ἔργον αὐτοῦ τὸ πάντων ἐγκυκλοπαιδικώτατον, τὸ ἐπιγραφόμενον *Μαθήσεις* (*Disciplinae*) εἰς ἑννέα βιβλία διηρημένον. Τοῦτο τὸ σύγγραμμα ἐφώτιζεν ἀκόμη καὶ τῶν μέσων αἰώνων τὸ παχὺ σκότος.

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα λεπτομερῶς τὴν μακρὰν σειράν τῶν ἐπιστημονικῶν τοῦ Οὐάρρωνος συγγραμμάτων, ἅτινα παρέσχον εἰς τὰς κατόπιν γενεὰς θησαυρὸν ὅλον γνώσεων, ἀλλὰ τοῦτο μόνον λέγομεν, ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία δὲν ὑπῆρξεν ἀνωφελὴς εἰς τὴν Μοῦσαν τοῦ ποιητοῦ, διότι ἐν ἐκ τῶν κυριωτάτων πλεονεκτημάτων τῆς ποιήσεως τοῦ Οὐάρρωνος εἶναι, ὅτι ἐξέφρασεν ὑπὸ μορφήν ἀξιόλογον καὶ ἔντεχνον, ἀλλὰ δημώδη, τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τὴν μορφήν ὁμοῦς ταύτην δὲν ἐπενόησεν ὁ Οὐάρρων, ἀλλὰ τὴν παρέλαθεν ἐκ τῆς γραμματείας τῶν Κυνικῶν, παρ' οἷς πρῶτος μὲν ἔγραψε παρόμοια συγγράμματα Ἀντισθένης ὁ ἰδρυτὴς τῆς αἵρέσεως, ἔπειτα δὲ οἱ τὸ παράδειγμά του ἀκολουθήσαντες καὶ τελειοποιήσαντες τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος εἶδος τῶν συγγραφῶν μαθηταὶ καὶ διάδοχοι τοῦ Ἀντισθέ-
 νους Διογένης, Κράτης, Βίων, Μένιππος, Μελέαγρος καὶ ἄλλοι. Οἱ Κυνικοί, καταφρονηταὶ ὄντες τῶν προλήψεων καὶ τῶν καταναγκασμῶν, οἵτινες παρεμποδίζουσι τὴν ἀτομικὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἠδύναντο ἐκτείνοντες μόνον περὶ ἑαυτοὺς τὴν χεῖρα νὰ εὐρίσκωσιν ὕλην ἀνεξάντλητον πρὸς χλευασμὸν καὶ σκῶψιν. Διέ-
 συρον δὲ διὰ τρόπον σκωπτικοῦ, δηκτικοῦ καὶ πάντοτε σπουδογελοῖου πᾶσαν κοινωνικὴν τάξιν καὶ πᾶσαν αἵρεσιν φιλοσοφικὴν, μεταχειριζόμενοι ἐν ταῖς πραγματείαις των τὸν διαλογικὸν τρόπον τῶν Σωκρατικῶν καὶ λαμβάνοντες ὡς ἀφορμὴν τῆς ἐκθέσεως καὶ ἀναπτύξεως τῶν δογμάτων των οἰονδήποτε παραπίπτον γεγονὸς εἴτε πραγματικὸν εἴτε καὶ φανταστικόν, ὅλον συμπόσιον φιλοσόφων, δίκην, ἀγώνισμα, πλειστηριασμόν, διαθήκην, ἐπιτάφιον δεῖπνον

ψυχῶν ἐπαγωγὴν, αὐτὰς ἐκείνας δηλαδὴ τὰς ἀφορμάς, ἃς καὶ ἡ
 ἀρχαία ἀττική κωμῳδία εἶχε συνήθειαν νὰ μεταχειρίζηται. Ἐδι-
 δον δὲ ἐνίοτε καὶ ἐπιστολικὴν μορφήν εἰς τὰς πραγματείας των.
 Ἐπειδὴ δὲ κοινὸς χαρακτήρ πασῶν τῶν συγγραφῶν τοῦ εἵδους
 τούτου εἶναι τὸ σπουδογέλοιοι, παρῶδουν οἱ Κυνικοὶ καὶ τὰ
 σεμνότερα τῆς ποιήσεως σχήματα καὶ μετεχειρίζοντο τὴν παρῳ-
 δίαν ὡς τὸν κυριώτατον καὶ οὐσιώδη τρόπον τῆς διδασκαλίας των.
 Ὅπως δὲ συνήθως οἱ λόγιοι ἐλάμβανον ὡς βάσιν τῆς ἀναπτύξεως
 τῶν θεωριῶν των ῥήσεις ποιητῶν, οὕτως ἔπραττον καὶ οἱ Κυνικοί,
 ἀλλὰ μετὰ τῆς οἰκείας ὁμως εἰς αὐτοὺς εἰρωνίας ἡλλοίωνον ἢ ἄλ-
 λως διέστρεφον τὸ νόημα τῆς φράσεως. Οὕτω δὲ ἐσχηματίζετο
 βαθμηδὸν κρᾶμά τι πεζοῦ λόγου καὶ παρῳδουμένης ποιήσεως,
 πρὸς τὸ ὅποιον ὁ συγγραφεὺς, ἂν καὶ σκώπτων αὐτὸς καθ' ἑαυτοῦ
 τὴν ποιητικὴν ἔμπνευσιν, προσέθετεν οὐδὲν ἥττον ἀφ' ἑαυτοῦ στί-
 χους, ὅσκις ἡ αὐτὸς εἶχε τὴν πρὸς τοῦτο ἰκανότητα ἢ ἡ περίστα-
 σις τὸ ἐκάλει. Τοὺς ἥρωας τῆς μυθολογίας ἐλάμβανεν ὁ Ἀντισθένης
 καὶ ὁ Διογένης ὡς σύμβολα ἠθικῶν ἀρετῶν καὶ προσωποποιήσεις
 τῶν φιλοσοφικῶν δογμάτων. Ἡ ἀρετὴ ἦτοι τὸ ἠθικὸν ἰνδαλμα
 φανερόνεται κατὰ τὰς ἰδέας τοῦ Ἀντισθένου διὰ τῆς δράσεως
 μᾶλλον ἢ διὰ τοῦ λόγου καὶ τῆς θεωρίας· ὅθεν ὁ Ἡρακλῆς ἦτο
 κατὰ τοὺς Κυνικοὺς ὁ τύπος τῆς ἀνδρικῆς τελειότητος, ὁ Ὀδυσσεὺς
 τὸ ἰδανικὸν τοῦ πρακτικοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἐπιδεξίου καὶ συνετοῦ, ἡ
 Μήδεια δὲν ἦτο μάγισσα, ἀλλὰ γυνὴ γινώσκουσα νὰ θεραπεύῃ καὶ
 διὰ καταλλήλου διαίτης καὶ γυμναστικῆς νὰ ἐμβάλλῃ νέον αἷμα
 εἰς τὰ ἀσθενικὰ σώματα. Ἄλλα συγγράμματα τοῦ Ἀντισθένου,
 ὅστις μάλιστα ἠρέσκετο εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς Ὀδυσσεΐας, ἐπεγρά-
 φοντο· Αἴας, Περὶ Ὀδυσσεΐας, Περὶ Ἑλένης καὶ Πηνελόπτης, Περὶ
 Κίρκης, Κύκλωψ κτλ. Ἐκ δὲ τῶν διαδόχων τοῦ Ἀντισθένου, ὁ
 Σύριος Μένιππος ὁ Γαδαρηνός, ἀκμάσας περὶ τὸν τρίτον π. Χ.
 αἰῶνα, κατ' ἐξοχὴν διεκρίθη περὶ τοῦτο τὸ σύνθετον ἐκ ποιήσεως
 καὶ πεζοῦ λόγου γραμματικὸν γένος καὶ διὰ τοῦτο παραβάλλει
 αὐτὸν πρὸς ἱπποκένταυρον ὁ Λουκιανός. Ὁ Μένιππος ὑπέβαλλεν εἰς

σκωπτικὴν ἐπὶ κρίσιν τὰ φιλοσοφικὰ μάλιστα δόγματα, ὅσον τὰ τοῦ συγχρόνου αὐτοῦ Ἀρκεσίλαου, τὰ τοῦ Ἐπικούρου καὶ ἄλλων. Ἐμὴ μὲν δὲ αὐτὸν μάλιστα ὁ συμπολίτης αὐτοῦ Μελέαγρος, ἔπειτα δὲ ὁ Οὐάρρων, χωρὶς βεβαίως νὰ ἀντιγράψῃ δουλικῶς τὰ ἔργα τῶν προκατόχων του, εἰσήγαγεν εἰς τὴν γραμματείαν τῶν Ῥωμαίων τοῦτο τὸ γένος τοῦ λόγου, ὅπερ διὰ τὸν σκωπτικὸν τόνον τοῦ διαλόγου, τὴν ἐλευθερίαν τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς συνθέσεως καθὼς καὶ τὸν διδασκτικὸν αὐτοῦ σκοπὸν στενὴν εἶχε συγγένειαν πρὸς τὴν Ῥωμαϊκὴν Σάτιραν, οἷαν αὐτὴν ἐδημιούργησεν ὁ Ἑννιος. Ὁ δὲ τίτλος, ὃν ἐξέλεξεν ὁ Οὐάρρων, ὅπως ἐπιγράψῃ τὰ τοιαῦτα ἔργα του, ἦτοι Μενιπεία σάτιρα, κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον ὑπῆρξε κατάλληλος, καθ' ὅσον πλὴν ἄλλων Ἑλλήνων συγγραφέων ὁμοίας φύσεως συνταγμάτων ὁ τοῦ Μενίππου σύγχρονος καὶ ὁμόφρων Τίμων ὁ σιλλογράφος ὠνόμασε σατύρους τινὰ ἐκ τῶν σκωπτικῶν του ποιημάτων. Ὁ Οὐάρρων ἦτο μὲν ὁπαδὸς τῆς ἀρχαίας Ἀκαδημίας, ἀλλ' ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς δογματικούς φιλοσόφους, ἐθεώρει τὰ πράγματα ὑπὸ ἔποψιν κριτικὴν κατὰ πολὺ ὁμοιάζουσαν πρὸς τὰς ιδέας τῶν Κυνικῶν, διότι τὸ πνεῦμά του τὸ παντάπασιν πρακτικὸν οὐδαμῶς διέθετεν αὐτὸν πρὸς τὰ θεωρητικώτερα φροντίσματα, περὶ τὰ ὅποια στρέφεται ἡ φιλοσοφία κατὰ τὴν αὐστηράν τῆς λέξεως ἔννοιαν. Αὐτὸς πρὸ πάντων ἤθελε νὰ καταστήσῃ γνωστὴν καὶ ἀγαπητὴν εἰς τοὺς Ῥωμαίους τὴν ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν θεωρητικὴν καὶ τὴν πρακτικὴν, καθὼς καὶ πάσας ἐν γένει τὰς γνώσεις, δι' ὧν γεωργεῖται καὶ μορφώνεται ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια. Πλὴν δὲ τούτου ὁ ἀγαθὸς ἐκεῖνος καὶ ἐνάρετος ἀνὴρ ἔχων κρίσιν ὀρθὴν καὶ χαρακτῆρα δραστικόν, ὦν δὲ πάντοτε εὐσταθὲς καὶ προσεκτικὸς πρὸς πᾶν ὅ,τι τότε συνέβαινεν ἐν Ῥώμῃ, ἡσθάνετο ἀποστροφὴν πρὸς τὰ κοινωνικὰ ἦθη τῆς ἐποχῆς του καὶ τὴν ἀποστροφὴν ταύτην ἤθελε νὰ καταστήσῃ γνωστὴν πρὸς τοὺς συμπολίτας του διὰ λογοτεχνημάτων, τῶν ὁποίων τὴν πραγματικὴν ἀλήθειαν περιεχάλυπτε πέπλος φανταστικῆς εὐτραπείας καὶ ἱλαρότητος. Συνέγραψε δὲ ἑκατὸν καὶ

πεντήκοντα βιβλία Μενιππειῶν σατιρῶν, ἐξ ὧν μιᾶς (τοῦ Περίπλου) ἀναφέρεται δεύτερον βιβλίον, πᾶσαι δὲ σχεδὸν αἱ ἄλλαι φαίνεται ὅτι ἦσαν μονόδιόλοι.

Τὰς πλείστας ἐκ τῶν σατιρῶν τοῦ εἶχε ποιήσῃ κατὰ τὴν νεανικὴν ἡλικίαν καὶ διὰ τοῦτο ἐν τοῖς Ἀκαδημαϊκοῖς τοῦ Κικέρωνος ὁ Οὐάρρων, ὅστις ἐκεῖ παριστάνεται ἔχων ἡλικίαν ἐνὸς καὶ ἑβδομήκοντα ἐτῶν, ἀναφέρει τὰς Μενιπείας ὡς ἔργον τοῦ ἤδη παλαιόν. Ἄλλ' ἡ ἀκριβὴς τοῦ πράγματος ἀλήθεια εἶναι ὅτι ἡ πλήρης συλλογὴ ἐσχηματίσθη κατὰ μικρὸν καὶ ἠϋξάνετο κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα, προστιθεμένων εἰς τὰ ἤδη ὑπάρχοντα καὶ νέων ποιημάτων ἅτινα ἐνέπνεεν ἡ ἐκάστοτε προστίπτουσα περίστασις. Οὕτω λ. χ. ἐν ἔτει 694—60 συνέταξε τὸν εἰς τὴν πρώτην τριανδρίαν ἀναφερόμενον Τρικάρανον καὶ ὑπηνίσσετο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν τῇ Κοσμοτορύνῃ ἡ περὶ φθορᾶς κόσμου (ἐλληνιστὶ εἶχεν ἐπιγράψῃ ταῦτα ὁ Οὐάρρων) τὴν ἐν Θάψω μάχην, ἣτις συνέβη τῷ 708—46. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον νὰ ἐπραγματεύθῃ βραδύτερον, δοθείσης εὐκαιρίας, καὶ ἄλλα θέματα κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον.

Ἄν τις ἐξετάσῃ μεθοδικῶς τὰ πολλάκις ἀκατάληπτα καὶ οἰκτρῶς λελωθημένα ἐξακόσια περίπου λείψανα τὰ μέχρις ἡμῶν περισωθέντα, θὰ πεισθῇ ὅτι ὁ Οὐάρρων αὐθαιρέτως ἀνέμιξε τὴν ποίησιν καὶ τὸν πεζὸν λόγον καὶ χωρὶς νὰ ὑποβάλλῃ ἑαυτὸν εἰς ὠρισμένον περὶ τούτου κανόνα. Παρεκτὸς δὲ τῶν ἄλλοθεν εἰλημμένων διεξοδικωτέρων ἢ βραχυτέρων ποιητικῶν ῥήσεων, ἐστιχοῦργησεν αὐτὸς κατὰ ποικίλα μέτρα παντὸς εἶδους θέματα, διηγήσεις, περιγραφάς, ἐπιστημονικὰς ἀναλύσεις, γνώμας, κρίσεις, λόγους, διαλέξεις κτλ. καὶ ἐκόσμησε κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον τὸ ὅλον τῆς Σατίρας αὐτοῦ ἀρχιτεκτόνημα δι' ἐμβληματῶν καὶ σχημάτων τεχνικῶν.

Θὰ λάβωμεν ἀφορμὴν νὰ δεῖξωμεν εἰς ἐν ἐκ τῶν ἐπομένων κεφαλαίων πῶς κατὰ τὸν ἑβδομον ἀπὸ Ῥώμης αἰῶνα ἡ μίμησις τῶν ἐλληνικῶν λυρικῶν μέτρων, ἧς ὑπῆρξεν εἰσηγητὴς ὁ Ἐννιος, ἐφαρ-

μοσθεῖσα κατὰ πρῶτον εἰς τὰ ἀδόμενα μέρη τῶν δραμάτων συμφώνως πρὸς τὰς ἀνάγκας τῆς σκηνῆς καὶ ἐπεκταθεῖσα ἔπειτα ὅπως καὶ ἐν Ἑλλάδι εἰς ἄλλα γένη ποιητικά, εἶχεν ἤδη φθάσῃ εἰς ἰκανὴν ὅπωςδὴποτε τελειότητα. Ὁ Οὐάρρων ἡσυχολήθη περὶ τὴν μελέτην τούτου τοῦ πράγματος, ἐκ τῶν πρώτων δ' αὐτὸς μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων ἐπραγματεύθη τὴν θεωρίαν τῆς μουσικῆς, τῆς ῥυθμικῆς καὶ τῆς μετρικῆς ἐν τε τῇ Ἑγκυκλοπαιδείᾳ (Disciplinae) καθὼς καὶ ἐν τῷ τετάρτῳ βιβλίῳ τοῦ Περὶ τῆς λατινικῆς γλώσσης συγγράμματός του. Ὅθεν οὐδὲν θαῦμα ὅτι ἠδυνήθη εὐχερῶς καὶ ἀσφαλῶς νὰ μεταχειρισθῇ ἐν τῇ Μενιπείᾳ σατίρα τοὺς ποικιλωτάτους ῥυθμοὺς πάντων τῶν ποιητικῶν γενῶν, ἦτοι τὰ σκηνικά μέτρα (καὶ τῶν διαλογικῶν καὶ τῶν ἀδομένων μερῶν), τὸν δακτυλικὸν ἐξάμετρον, τὸ ἐλεγειακὸν δίστιχον, χωλοὺς ἰάμβους καὶ τροχαίους, ἐνδεκασυλλάβους, γλυκωνεῖους καὶ χοριάμβους, γαλλιιάμβους καὶ σωμαδεῖους, συστήματα ἀναπαιστικά, κρητικά, βακχεῖα, ἰωνικά, ἔτι δὲ καὶ ἀσυνάρτητα μέτρα. Ἵνα δὲ προσαρμόσῃ τὰ ποικίλα ταῦτα μέτρα εἰς τὴν γλῶσσαν τὴν λατινικὴν, ἥτις ἐκ φύσεως δὲν ὑπεβάλλετο πάντοτε εὐκόλως εἰς τὸν ζυγὸν τῆς ἐλληνικῆς στιχοῦργίας, ἠναγκάσθη ὁ Οὐάρρων νὰ ἐκλέξῃ μέσῃν τινὰ ὁδὸν μεταξὺ τῆς ἐλευθερωτέρας τῶν κανόνων ἐφαρμογῆς, ἣν ἕως τότε εἶχον ἀκολουθήσῃ οἱ σκηνικοὶ ποιηταὶ καὶ τῆς αὐστηρᾶς ἀκριβείας τῶν Ἑλλήνων.

Πολλοὶ ἐκ τῶν σατιρῶν τοῦ Οὐάρρωνος ἤρχιζον διὰ προλόγων πεποιημένων ἐν ἰαμβικῷ τριμέτρῳ. Δι' ἐνὸς ἐκ τῶν προλόγων τούτων συμβουλεύει ὁ ποιητὴς τοὺς ἐλθόντας εἰς τὸ θέατρον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ τέρψωσι τὰ ὦτά των, νὰ ἀκούσωσι μετὰ προσοχῆς τὰ διδάγματα τοῦ ἵνα ἐπανέλθωσιν οἰκαδε σοφώτεροι, ἐν ἄλλῃ δὲ προλόγῳ παριστάνεται ἡ Φωνασκία ὡς ἀλληγορικὸν πρόσωπον, ἐκθέτει τὴν περὶ μουσικῆς θεωρίαν καὶ ζητεῖ ἐν τέλει, ὅπως συνέβαινεν ἐν τοῖς ἐπιλόγοις τῆς κωμωδίας, τὰ χειροκροτήματα τῶν θεατῶν. Ὁ Προμηθεὺς δεσμώτης ἀφηγεῖται, ὅπως παρ' Αἰσχύλῳ, τὰ παθήματά του δι' ἰαμβικῶν τριμέτρων, τοῦ αὐτοῦ δὲ ῥυθμοῦ

κάμνει χρήσιν ὁ Οὐάρρων καὶ ἐν ἄλλῃ τόπῳ, ἔνθα ζωηρότατα καὶ μετὰ πολλῶν χρωμάτων περιγράφει νυκτερινὸν πλοῦν· ὁ ἀστερό-
 εις οὐρανὸς καλύπτεται αἰφνης ὑπὸ νεφῶν, ἡ βροχὴ καταπίπτει
 ῥαγδαία, οἱ ἄνεμοι πνέουσι σφοδρότατα καὶ οἱ ναυαγοὶ ρίπτονται
 εἰς τὴν ξηρὰν ὅμοιοι πρὸς πελαργούς, ὧν ἔκαυσεν ὁ κεραυνὸς
 τὰ πτερά. Ἦ δὲ διὰ δύο μόνον στίχων χαριεστάτη περιγραφή
 μιᾶς γυναικός, εἰς τῆς ὁποίας «τὸ πηγούνιον ἐνετύπωσε λακκίσκον
 τὸ δακτυλάκι τοῦ Ἑρωτος», ὑπενθυμίζει τὰ ἀπηκριβωμένα ἔργα
 τῶν λεπτοτεχνιτῶν. «Τοῦ οἴνου δὲν ὑπάρχει ἡδύτερον ποτόν, ἀνα-
 κράζει τις ἐν τῇ Περὶ μέθης σατίρᾳ, τὸν οἶνον ἐφεύρον οἱ ἄνθρωποι
 ἵνα θεραπεύῃ τὴν λύπην, εἶναι τῆς ἰλαρότητος τὸ γλυκὺ φυτώριον,
 ὁ ἄρμος ὁ συγκρατῶν τὰ συμπόσια». Ἐν τῇ σατίρᾳ τῇ ἐπιγραφο-
 μένῃ Φύλαττου τὸν κύνα (Cane canem) περιγράφεται διὰ τρο-
 χαϊκῶν τετραμέτρων ὠραία τοποθεσία, «ἐν ἣ ῥύαξ καταφερόμενος
 ἐν τῷ μέσῳ τοῦ δάσους ἀναπηδᾷ πρὸς ἐξέχοντα βράχον καὶ μετα-
 βάλλεται εἰς ἀσπρίζοντα ἄφρον». Δίμετρα ἀναπαιστικά ὁμοιά-
 ζοντα πρὸς τραγικὴν μονωδίαν παριστάνουσι τὸν κόσμον ὡς «τοῦ
 ἀνθρωπίσκου οἶκον μέγιστον, ὃν περιβάλλουσι πέντε ὑψηλεῖς καὶ
 φλογεραὶ ζῶναι καὶ διὰ τοῦ ὁποίου διέρχεται ὁ κύκλος ὁ διὰ τῶν
 δώδεκα ζωδίων κατηστερισμένος, ὅστις προσδέχεται ἐν τῷ ὑψηλῷ
 αἰθέρι τῆς Σελήνης τὴν συνωρίδα». Οὕτω δὲ δύναται τις νὰ ἐξηγήσῃ
 καὶ τὸν λόγον, δι' ὃν δὲν ἤθελεν οἶκον ὁ Διογένης, ἀλλὰ προετίμα
 νὰ καταφεύγῃ τὴν νύκτα ἐντὸς πιθαρίου. Ἀντηχοῦσιν ὡς ἐμβατή-
 ριον στρατιωτικὸν αἱ βραχεῖαι ἀναπαιστικαὶ στροφαὶ (ἐκ δύο ἢ
 τριῶν στίχων ἐκάστη), δι' ὧν περιγράφει ὁ ποιητὴς τὸν εἰς τὸν
 πόλεμον ἀπερχόμενον στρατιώτην καὶ εὔχεται ἔπειτα οὐριος ἄνε-
 μος νὰ τὸν ἐπαναφέρῃ εἰς τὴν ἀγαπητὴν πατρίδα. Τὸν κρη-
 τικὸν τετράμετρον μεταχειρίζεται ὁ Οὐάρρων περιγράφων τὸν
 λαμπρὸν καὶ πλούσιον ὅπλισμόν τῶν πολεμιστῶν ἢ διηγούμενος
 ἐκδρομὴν ἀνὰ τὰ ὄρη καὶ τὸ δάσος ἢ εἰκονίζων τὴν ἡχὴν (τὴν
 ὁποίαν παραβάλλει πρὸς τὸν βόμβον, ὃν ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται
 ὅταν συμβῇ νὰ εἰσδύσῃ ὕδωρ εἰς τὸ ὠτίον του) ἢ ἀπεικάζων τὴν

τὴν κατακοπὴν μεγάλων δένδρων ἢ τοὺς ἀγῶνας τῆς παλαιστρας. Διὰ τῶν ἡδυπαθῶν στωαδείων προσκαλεῖ ὁ ποιητὴς τὰς κόρας, ὅσαι εἶναι ἐν ἡλικίᾳ, νὰ χαίρωσι καὶ νὰ ἀκολουθῶσι τὴν Ἀφροδίτην. Δι' ἐνὸς τετραμέτρου ἰωνικοῦ ὑμνεῖται τοῦ ἔαρος ἡ ἀρχὴ καὶ τῶν χελιδόνων ἡ ἄφιξις, δι' ἐνὸς δὲ γαλλιαμβικοῦ ὕμνου συνοδεύεται ἡ πομπὴ τῆς Κυβέλης. Τὸ δὲ δακτυλικὸν ἐξάμετρον ἄλλοτε μὲν ἔχει τὸν τόνον τοῦ ἔπους, ἄλλοτε δὲ τὸν τῆς γνωμικῆς ἢ διδακτικῆς ποιήσεως, ἐνίοτε δὲ προσαρμόζει τὸ μέτρον τοῦτο ὁ Οὐάρρων καὶ εἰς τὴν θεωρητικὴν καὶ ἐπαγωγικὴν φιλοσοφίαν. Μεμονωμένα δίστιχα μεταχειρίζεται εἰς σύνθεσιν ἐπιταφίων ἐπιγραφῶν ἢ εἰκόνων, ἐκ διστίχων δὲ ἐπίσης, ἀλλὰ μακροτέρας συνθέσεως, φιλοτεχνεῖ τὰ ἐλεγειακὰ ποιήματα.

Ἐφ' ὅσον εἶναι δυνατόν νὰ συμπεράνωμεν παραβάλλοντες τὰ σφωζόμενα λείψανα πρὸς μεταγενέστερα ὁμοίας φύσεως γραμματικὰ προϊόντα, πειθόμεθα ὅτι τὸ ποιητικὸν στοιχεῖον τὸ ἐν ταῖς Μενιπείαις σάτιραις ἀναμιγνυόμενον πρὸς τὸν πεζὸν λόγον συνίστατο ἢ εἰς μικρὰ ἀποσπάσματα ἢ εἰς ποιήματα διεξοδικώτερα καὶ τέλεια, τοῦτο δὲ συνέβαινεν ὅχι κατὰ τινὰ ὠρισμένον ἐκάστοτε τεχνικὸν κανόνα, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ μόνον κατὰ τὴν ὁρεξιν τοῦ ποιητοῦ. Παρενέβαλλε δὲ εἰς τὸν πεζὸν λόγον ἢ αὐτὸς ὁ ποιητὴς ἐν τῷ ἰδίῳ ὀνόματι τὰ ποιήματα ἢ ἄλλος τις ἐκ τῶν διαλεγομένων, ὅστις εἶχεν ἰδίαν ἀφορμὴν νὰ ὑψώνῃ τὸν τόνον τῆς συνδιαλέξεως, διότι ἦτο λ. γ. ποιητὴς ἢ λόγιος ἢ καλλιτέχνης ἢ ὑποκριτής. Ἐνίοτε μάλιστα τὰς ποιητικὰς ῥήσεις παρεμβάλλουσιν ἥρωες, θεοὶ (εἴτε τῆς ἑλληνικῆς εἴτε τῆς ῥωμαϊκῆς μυθολογίας) ἢ ἀλληγορικὰ πρόσωπα. Ἠγάπα δὲ καθ' ὅλου ἡ Μενιπεία σάτιρα τὰ ἀλληγορικὰ πρόσωπα, ὅθεν καὶ εὐρίσκομεν ἐν τοῖς σφωζομένοις λειψάνοις τοῦ Οὐάρρωνος τὴν Φωνασχίαν, τὴν Φιλοφθονίαν, μετὰ τῶν τέχνων αὐτῆς, ἅτινα ἐξέθρεφεν ἡ Μενιπεία αἵρεσις, τὴν πολιὰν Ἀλήθειαν, τὴν τρόφιμον τῆς ἀττικῆς φιλοσοφίας. Ὁ Διενος-λημματοςλόγος (=δι' ἐνὸς λήμματος λόγος = συμπεράσμα συναγόμενον διὰ μιᾶς μόνον προτάσεως), ὁ υἱὸς τοῦ στωικοῦ φιλοσόφου

Ἀντιπάτρου τοῦ Ταρσέως, οὐδαμῶς χρονοτριβεῖ κατὰ τὰς συζητήσεις, ἀλλὰ ταχύς ὡς ὁ Κέλερ ὁ πατάξας τὸν Ῥῶμον, θραύει τὴν κεφαλὴν τοῦ ἀντιπάλου διὰ δικέλλης. Ἐχομεν ἔπειτα τὸν Μετάμελον (υἱὸν τῆς Ἀστασίας), τὴν Κοινὴν Γνώμην, τὴν θεὰν τῆς ἐκδικήσεως Δυσφημίαν. Ἡ Ἀσέβεια, ἡ Ἀπιστία, ἡ Ἀσέλγεια ὑποκαθίστανται ἐν τῇ πόλει εἰς τὰς ἀντιστοίχους ἀρετάς. Χωρὶς δέ τις συναγτᾶ ἐν τοῖς ἀγροῖς ὁλοσώματον τὸν Τριπτόλεμον φοροῦντα ξύλινα ἀγροτικά ὑποδήματα καὶ ἀκολουθοῦντα ὅπισθεν τοῦ ἀρότρου τὴν κερασφόρον συνωρίδα.

Ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ληφθῶσι πρὸ ὀφθαλμῶν τὰ πρόσθετα ταῦτα κοσμήματα, αὐτὸ τὸ ὕφος τοῦ λόγου ἀποδεικνύει τὸν ἡμιποιητικὸν χαρακτῆρα τῆς Μενιππείας σατίρας. Φυσικὸν εἶναι νὰ ὑψώνηται ὑπεράνω τῆς κοινῆς συνηθείας ὁ ἔμμετρος λόγος διὰ τῆς χρήσεως ἀρχαϊκωτέρων λέξεων ἢ κομψοτέρων, δι' ἐκφράσεων ἐκλεκτοτέρων, διὰ κοσμητικῶν ἢ γραφικῶν ἐπιθέτων, διὰ συντάξεως τεχνικωτέρας, διὰ τῶν λεκτικῶν σχημάτων, διὰ παρηχίσεων καὶ ἄλλων τοιούτων τρόπων. Ἀλλὰ καὶ ἡ πεζογραφία προσλαμβάνει ἐνίοτε καὶ μάλιστα ἐν ταῖς περιγραφαῖς χρωματισμὸν ζωηρότερον καὶ τόνον ὑψηλότερον ἢ χαρακτῆρα φαιδρότερον καὶ παιγνιωδέστερον, ὅστις ὑπενθυμίζει τὸ εὐτράπελον καὶ φανταστικὸν ὕφος τῶν Μιλησιακῶν λόγων. Ὁ Ἀντισθένης ὡς γνήσιος μαθητῆς τοῦ Γοργίου, εἶχε ἤδη δώσῃ ῥητορικὴν χροιάν εἰς τοὺς διαλόγους του. Ὑπάρχουσιν ἐν τοῖς σφωζομένοις λειψάνοις τοῦ Οὐάρρωνος χωρία, τῶν ὁποίων ἀποβαίνει δυσχερεστάτη ἢ μετάφρασις ἕνεκα τῶν πολλῶν ὑποκοριστικῶν, τοιοῦτον εἶναι τὸ ἐξῆς: « Ἐμπροσθεν τῶν ὧτων κατέπιπτον ἐκ τῆς ἀναδέσεως τοῦ κρωβύλου ἐξ πολὺ μικροὶ συνεστραμμένοι βοστρυχίσκοι· οἱ μαῦροι ὀφθαλμοὶ τῆς ὑπὸ τὰς σκοτεινὰς βλεφαρίδας ἐξέφραζον τὴν ἰλαρότητα τῆς ψυχῆς τῆς. Εἶχε τὸ στόμα σμικρότατον, ὡς διὰ νὰ ἀναχαιτίσῃ τὸ ῥόδιον μειδίαμα! » Ἀλλως δὲ ὁ Οὐάρρων ἐπιζητεῖ μὲν πρὸ παντὸς ἄλλου τὴν δύναμιν ἐν τῷ λόγῳ, ἀλλὰ συγχρόνως φροντίζει ὥστε νὰ ἔχῃ καὶ εὐχέρειαν ἢ ἐκφρασις, διὰ τοῦτο δὲν ἀποφεύγει τὰς κοινὰς φρά-

σεις, αἵτινες συνήθως ἀπεκλείοντο ἀπὸ τῆς κομψοτέρας χρήσεως, ἀναμιγνύει δὲ ὅπως καὶ ὁ Λουκίλιος τὰ ἐλληνικὰ πρὸς τὰ λατινικά. Προτιμᾷ καὶ ἐν ταῖς σατίραις καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἔργοις τοῦ τὸν γνωμολογικὸν τρόπον τοῦ ἐκφράζεσθαι τῶν παλαιότερων Ῥωμαίων, ἀγαπᾷ τὰς παραβολάς, τὰς ἀντιθέσεις καὶ τὰς παρονομασίας, πολλοὶ δὲ ἐκ τῶν γνησίων τίτλων (ἐσώθησαν 94) τῶν σατιρῶν τοῦ οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ παροιμίαι εἰλημμέναι ἐκ τῆς δημώδους σοφίας τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ῥωμαίων. Καὶ λατινικαὶ μὲν παροιμίαι ἢ παροιμιακαὶ φράσεις χρησιμεύουσαι ὡς τίτλοι σατιρῶν (τὰς ἐπιγραφὰς παραθέτομεν ἐν ἐλληνικῇ μεταφράσει) εἶναι αἱ ἐξῆς· Φυλάττου τὸν χύνα (ἐντελῶς κυνικὴ παροιμία) — Ἡράκλεις τὴν σὴν βοήθειαν. — Ἄγε δὴ — Αὔριον πιστεύω, σήμερον οὐχί — Ὅπερ τῷ Ἀττίῳ τοῦτο τῷ Τιτίῳ — Ἀμοιβαίως κνῶνται οἱ ὄνοι — Δὲν ἡξεύρεις τί φέρει ἡ ἐσπέρα — Ὑπάρχει μέτρον τῷ σκαφίῳ — Σαρδιανοὶ ὠνιοὶ (Sardi venales) — Μακρὰν φεύγει ὁ τοὺς ἑαυτοῦ φεύγων. Ἑλληνικαὶ δὲ αἱ ἐξῆς· Ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς. — Δὺς παῖδες οἱ γέροντες — Εὐρεν ἡ λοπὰς τὸ πῶμα — Ἐχω σε — Ἄλλ' οὐ μένει σε — Ἐως πότε; — Γνωθὶ σαυτὸν — Ὀνος λύρας — Τὸ ἐπὶ φακῇ μύρον — Τοῦ πατρὸς τὸ παιδίον. Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλαι τοιαῦται ἐπιγραφαί, ἐλληνικαὶ ἢ λατινικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον πλήρεις ἁλατος. Ἐνίοτε αἱ ἐπιγραφαὶ αὗται ὑπενθυμίζουσι τὴν κωμωδίαν, οἷον· Ἀθήναια (Quinquatrus ἰδ. σ. 319), Μυστήρια, Διαθήκη, Ἐξήκοντα ἀσσάρια, Ὀγδοήκοντα ἀσσάρια, Μέγα τάλαντον, Μόδιος, Δόξα (Gloria μετὰ δευτέρας ἐλληνικῆς ἐπιγραφῆς· περὶ φθόνου). Ἄλλαι πάλιν ἐπιγραφαὶ ἀναφέρονται ἐπὶ τὸ ἀστειότερον εἰς ἡρωϊκοὺς καὶ δὴ εἰς τραγικοὺς μύθους, ὑπενθυμίζουσι δὲ τὰς ἐπιγραφὰς, ἃς ἡ γραμματεία τῶν Κυνικῶν εἶχε δώσῃ εἰς παρομοίας συγγραφὰς καὶ ἐνίοτε εἶναι αὐταὶ αἱ ἐπιγραφαί, ἃς μετεχειρίσθησαν οἱ κυνικοί· Προμηθεὺς λυόμενος, Εὐμενίδες, Ὀπλων κρίσις, Τιθωνός, Γανυμήδης (Catamilius σ. 14), Ψευδαινείας, Οἰδιποθυέστης, Ἐνδυμίωνες, Μελέαγροι, Ἡμιόλιος Ὀδυσσεὺς (Sesculixes), Καλάμιнос Αἴας (Ajax stra-

menticius), Σωκρατικὸς Ἡρακλῆς (ὁ ἥρως ὁ προσφιλὴς εἰς τοὺς Κυνικοὺς). Καὶ ἄλλοι δὲ πολλοὶ ἐλληνικοὶ τίτλοι ὑπάρχουσιν εἰλημμένοι ἐκ τῶν συγγραμμάτων τῶν Κυνικῶν· Ἵπποκύνων, Ὑδροκύνων, Κυνορήτωρ, Ταφή Μενίππου. Ὀλίγιστα δέ τινες ἐπιγραφαὶ δηλοῦσιν ἀπλῶς διὰ μιᾶς φράσεως τὸ περιεχόμενον τῆς σατίρας, εἶναι δὲ καὶ πολλαί, αἵτινες συνοδεύονται καὶ ὑπὸ δευτέρας ἐπιγραφῆς, ἣν ἴσως προσέθηκε γραμματικὸς τις παρασκευάσας ἐκλογὴν τῶν σατιρῶν τοῦ Οὐάρρωνος.

Τὰ λείψανα τῶν συγγραφῶν τοῦ Οὐάρρωνος διανοίγουσιν εἰς ἡμᾶς κόσμον ὅλον παντοειδῶν θεμάτων, διότι οὐδὲν ἀνθρώπινον ἦτο ἀλλότριον πρὸς τὴν εὐρεῖαν τοῦ ποιητοῦ διάνοιαν. Ἡ τοῦ κόσμου δημιουργία καθ' ὅλην αὐτῆς τὴν ἑκτασιν καὶ ὁ βίος ὁ ἀνθρώπινος ἀπὸ τῆς κοιτίδος μέχρι τοῦ τάφου κατὰ πάσας αὐτοῦ τὰς διευθύνσεις καὶ τὰς ποικιλωτάτας περιπετείας ἐχρησίμευσαν ὡς θέματα τῆς σατιρικῆς αὐτοῦ πραγματείας. Ἐκτὸς δὲ τῶν ὑπερφυσικῶν προσώπων, περὶ ὧν ἐλέγομεν, αὐτὸς ὁ Οὐάρρων παριστάνεται ἐν τοῖς ἔργοις του, ἀποκαλούμενος διὰ τοῦ πρώτου αὐτοῦ ὀνόματος Μᾶρκος, ὁμοῦ μετὰ τῶν στενῶν του φίλων καὶ ἐκείνων ἐκ τῶν συγχρόνων ἀνδρῶν, οὓς εἶχεν οἰκιστέρους. Οἱ ἄνδρες οὗτοι ἐπεδίδοντο εἰς διαλόγους, ἐν οἷς ἕκαστος ἐξ αὐτῶν διετῆρει τὸν συνήθη καὶ φυσικὸν αὐτοῦ τρόπον τοῦ σκέπτεσθαι καὶ τοῦ ὁμιλεῖν, ἡ δὲ πιστότης καὶ ἡ ἀκρίβεια, μεθ' ὧν εἰκονίζοντο τὰ πρόσωπα, θὰ ἦτο λίαν εὐάρεστος εἰς τοὺς ἐκ τοῦ πλησίον γινώσκοντας αὐτά. Δυστυχῶς εἶναι κατ' ἐξοχὴν δυσχερὲς νὰ ἀναπαραστήσωμεν νῦν τὰς διαφόρους μορφάς, δι' ὧν ὁ Οὐάρρων περιέβαλε τὰς πραγματείας αὐτοῦ, καθὼς καὶ τὴν πορείαν, ἣν ἔδωκεν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ἐννοιῶν του. Δυνάμεθα μὲν μέχρι τινὸς νὰ καταλαμβάνωμεν ὠρισμένα τινὰ τοῦ ποιητοῦ νοήματα καὶ τινὰς μεμονωμένας λεπτομερείας, φράσεις τινὰς ἢ εἰκόνας, κατορθώνομεν δὲ ἀκόμη καὶ νὰ ἀποτυπώνωμεν μίαν σκιὰν τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων, ἀλλ' ἐντελῶς ἀδύνατον εἶναι μετὰ βεβαιότητος νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὸ σύνολον, ὅπως ἦτο καὶ κατὰ τὴν τάξιν ἣν εἶχεν.

Ὁ Περίπλους, οὗ τὸ β' βιβλίον εἶχεν εἰδικὴν ἐπιγραφὴν Περί φιλοσοφίας, ἦτο σάτιρα ἀναφερομένη εἰς πνευματικὸν ταξείδιον ἀνὰ τὰς χώρας τῆς ἐπιστήμης, ὑπενθυμίζει δὲ ἡ ἐπιγραφὴ τῆς σατίρας (ἴσως δὲ καὶ ἡ μορφή τοῦ περιεχομένου θὰ ὑπεμύνησκε) τὰ συγγράμματα τῶν περιφήμων Ἑλλήνων γεωγράφων Σκύλακος, Πυθέου καὶ ἄλλων. Ἐξετάζων δὲ ὁ ποιητὴς τὰς διαφόρους φιλοσοφικὰς αἱρέσεις ἐν τῇ Περί αἱρέσεων σατίρᾳ, ἐδείκνυε δι' ἐνὸς πίνακος τὴν πρὸς ἄλληλα συγγένειαν καὶ τὴν ἐξ ἀλλήλων γένεσιν τῶν διαφόρων συστημάτων καὶ ἐξέφραζε τὴν ιδέαν, ἣν αὐτὸς εἶχεν ἐν τῷ βῆθει τῆς διανοίας του, παριστάνων κατὰ πᾶσαν πιθανότητα μάγειρον λέγοντα· «Δὲν ἡμπορῶ νὰ μαγειρεύσω κρέατα ἐν τῷ μυστικῷ λέβητι, δι' ὧν νὰ χορτάσω τὰ σώματα καὶ τὴν πείναν τῆς γαστρος». Περί μυστηρίων διελάμβανεν ἡ σάτιρα ἡ φερωνύμως ἐπιγραφομένη Μυστήρια, σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ὁ Ἀντισθένης εἶχεν ἤδη σκώψῃ τὰ Ὀρφικὰ μυστήρια. Ἡ Ὀπλων κρίσις παρίστανε φιλονικίαν φιλοσόφων· δύο αἰρεσιάρχαι ἤριζον φαίνεται περὶ τῶν πρωτείων. Ἐν τῇ Λογομαχίᾳ συνεζήτουν οἱ Στωϊκοὶ πρὸς τοὺς Ἐπικουρεῖους, ἂν τὸ ἄκρον ἀγαθὸν συνίσταται ἐν τῇ ἡδονῇ ἢ ἐν τῇ ἀπραξίᾳ τῆς ψυχῆς. Ἡ ἠθικὴ τοῦ Ζήνωνος καὶ ἡ τοῦ Καρνεάδου ἐπάλαιον ἐν τῷ Ἡμιολίῳ Ὀδυσσεῖ, ἐκεῖ δὲ φαίνεται ὅτι ὁ Οὐάρρων περιέγραφε τὰς ἰδίας περιπλανήσεις ἀνὰ τὴν φιλοσοφίαν καὶ παρέβαλ-
λεν ἑαυτὸν πρὸς ἡμιόλιον Ὀδυσσεά. Ὁ Ὀδυσσεὺς ἀποπλεύσας ἐκ τῆς πατρίδος μετὰ δώδεκα πλοίων περιεπλανήθη ἐπὶ δέκα ἔτη ζητῶν νὰ ἐπανέλθῃ πάλιν εἰς τὴν Ἰθάκην, ὅπου ἐπὶ τέλους ἐπανῆλθε γυμνὸς καὶ τετραχληλισμένος. «Καὶ ἐγὼ ἐπὶ δεκαπέντε ἔτη ἐδεινοπάθησα ὑπὸ τῶν τρικυμιῶν ἐν τῷ πελάγει καὶ οὐδεὶς θὰ μὲ ἀναγνωρίσῃ εἰμὶ ὁ κύων», λέγει μετ' εἰρωνείας παραπονούμενος ὁ μαθητὴς τῶν φιλοσόφων, ὅστις εὕρισκει ἐπὶ τέλους καταφύγιον παρὰ τοῖς Κυνικοῖς ὡς ἀληθὴς ἐπαίτης, ὅμοιος πρὸς τὸν Ὀδυσσεά καὶ τὸν Διογένην, καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν τῆς Ἀθηνᾶς. Ἐκ Πυθαγορικῆς δὲ πηγῆς προήρχοντο αἱ συμβουλαὶ ἅς ὁ Τριοδίτης

τριπύλιος ἔδιδε πρὸς κτῆσιν τῆς ἀρετῆς. Ἐν τῇ σατίρᾳ ταύτῃ ὁ Οὐάρρων ἀφηγεῖτο τὴν ὀπτασίαν τοῦ Συρακουσίου Ἑμπεδοκίμου, ὅστις εἶδεν ἐν τῷ οὐρανῷ μεταξύ διαφόρων ἀστερισμῶν τρεῖς ὁδοὺς καὶ τρεῖς πύλας ἀγούσας εἰς τὴν ἀρετὴν· ἡ πρώτη ὁδὸς ἦτο ἡ τῆς δράσεως, ἣν ἐξέλεξεν ὁ Ἡρακλῆς. Τῆς αὐτῆς φύσεως θέματα πραγματεύεται ὁ ποιητὴς καὶ ἐν τῇ σατίρᾳ τῇ ἐπιγραφομένῃ Γνωθί σαυτόν, ἔνθα ἐγένετο συζήτησις πρῶτον μὲν ἂν ὁ θεωρητικὸς ἢ ὁ πρακτικὸς βίος εἶναι ὑπέρτερος, καὶ ἔπειτα περὶ τέχνης καὶ ἐπιστήμης, μάλιστα δὲ τῆς τοῦ οὐρανοῦ ἐρεῦνης, τέλος δὲ ὁ ποιητὴς συνεπέραινε, ὅτι συμφώνως πρὸς τὴν γνώμην τοῦ ἐν Δελφοῖς μαντείου, ἣν ὁ Σωκράτης ἀπεδέχθη, πρῶτον τοῦ ἀνθρώπου καὶ κυριώτατον καθῆκον εἶναι νὰ γινώσκῃ ἑαυτόν, κατὰ τε τὸ σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα, μετὰ δὲ τὴν ἐξέτασιν ταύτην νὰ προσπαθῇ διὰ παντὸς τρόπου νὰ πραγματοποιῇ τὸ ἀνθρώπινον ἰδανικόν. Ἐν ἄλλαις σατίραις ὁ Ἡρακλῆς προεβάλλετο ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀρμόδιον πρὸς μίμησιν παράδειγμα καὶ δὴ ἔχομεν καὶ σατίρας ἐπιγραφομένας Ἄλλος οὗτος Ἡρακλῆς (ἐλληνιστὶ) καὶ Στήλαι Ἡρακλέους (Columnae Herculis Περὶ δόξης). Αὕτη δὲ ἡ σάτιρα ἐπραγματεύετο περὶ τῆς ἀληθοῦς δόξης ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ψευδῇ, περὶ ἧς διελάμβανεν ἄλλη πάλιν σάτιρα ἐπιγραφομένη Ἡττημένοι (Devicti Περὶ φιλονικίας). Πύκτης τις, ὅστις ἀφήσας νὰ ἡττηθῇ διετήρησε σῶα τὰ μέλη του, λέγει τὰ ἐξῆς ἄξια τοῦ Φάλσταφ· «Θεαταί, οἵτινες κρίνετε ὅτι εἶναι αἰσχρὸν πρᾶγμα ἡ ἥττα, ἐρωτῶ ὑμᾶς, ἐὰν ὁ ἀντίπαλός μου ἤθελε μὲ ἐκτυφλώσῃ διὰ τῶν ἱμάντων, τίς ἐξ ὑμῶν θὰ μοὶ ἔδιδε τοὺς ἰδικούς του ὀφθαλμούς;» Ὁ Ἀντισθένης εἶχεν ἀντιταχθῇ κατὰ τῆς ὑπερηφανίας τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ὁ δὲ Οὐάρρων μετὰ γενικωτέρου σχεδίου ἐπολέμησε τὴν πλάνην τῆς οἰήσεως ἐν τῇ Σκιαμαχίᾳ ἢ περὶ τύφου. Αἱ Εὐμενίδες, αἵτινες ὡς ἐξάγεται ἐκ τῶν πολλῶν ἀποσπασμάτων, ἅτινα περιεσώθησαν, εἶχον μᾶλλον τὴν μορφήν δραματικοῦ διηγήματος, δεικνύουσι σαφῶς ἀνάμιξιν στωϊκῶν καὶ κυνικῶν στοιχείων. Κυνι-

κός τις κάμνει λόγον περὶ ὁμίλου φιλοσόφων, οἵτινες εἶχον συναθροισθῇ εἰς τὸν οἶκόν του, διότι ὁ ὁμιλος συνήρχετο ἐκ περιτροπῆς εἰς τὸν οἶκον ἐνὸς ἐκάστου ἐκ τῶν φιλοσόφων τῶν συναποτελούντων τὴν ἑταιρείαν, πρὸς δὴλώσιν δὲ τοῦ τόπου τῆς συναθροίσεως ἐγγράφετο ὑπεράνω τῆς θύρας φυλάττου τὸν κύνα. Κατὰ τὸ δεῖπνον Στωϊκός τις προτείνει εἰς συζήτησιν τὴν κλασσικὴν θέσιν, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι μαίνονται, ἡ δὲ θέσις αὕτη ἀναπτύσσεται ἐν σειρᾷ σκηνῶν καὶ εἰκόνων, ὧν ἄλλαι μὲν λαμβάνονται ἐκ τοῦ πραγματικοῦ βίου, ἄλλαι δὲ ἐκ τῆς ποιήσεως καὶ μάλιστα ἐκ τῆς κωμικῆς καὶ ἐκφράζονται ὑπὸ διαφόρους ρυθμικὰς μορφάς, εἴτε διαλογικῶς εἴτε ἐν συνεχεῖ ἐμμέτρῳ λόγῳ. Τῆς δὲ τυφλῆς καὶ ἀλογίστου ὀργῆς τύπος εἶναι ὁ Αἴας, ὅστις νομίζων ὅτι πλήττει τὸν Ὀδυσσεά, καταφέρεται κατὰ τοῦ χοιροφορβείου καὶ κατὰκόπτει τοὺς χοίρους. Ὁ ὦμος ἡ ἄστατος ἡγεμών, ὁ νέος, ὅστις καταστρέφει τὴν ὑγείαν του πίνων ἄκρατον οἶνον ἢ παραδιδόμενος εἰς τὰς ἡδονάς, ὁ γαστρίμαργος, ὁ φιλόαργυρος, κατέχονται πάντες ὑπὸ μανίας (*insania*). Περὶ τοῦ φιλαργύρου λέγεται ὅτι «ἐὰν ἡ γῆ τῷ ἐδίδοτο ὅλη ὡς ἰδιοκτησία, θὰ ἔκλεπτεν ἑαυτὸν ἵνα ἔχη μικρόν τι κέρδος». Ὁ Κυνικός κηρύττει ὅτι πάντες συλλήβδην οἱ φιλόσοφοι οἱ ἔχοντες τὴν κεφαλὴν πλήρη φαντασιοκοπημάτων μαίνονται· «Τὰ ἀτοπώτατα τῶν πραγμάτων, ὅσα νοσῶν ἄνθρωπος δύναται νὰ ὀνειρευθῇ, ὑπάρχει πάντοτε φιλόσοφος τις, ὅστις σοβαρῶς νὰ ὑποστηρίξῃ». Ἐπὶ τέλους καταλείπει τὴν τράπεζαν ὁ ὁμιλος πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ περιέλθῃ τὴν πόλιν καὶ πεισθῇ ἐξ αὐτοψίας διὰ ζωντανῶν παραδειγμάτων περὶ τοῦ κράτους τῆς μανίας. Ἐπισκέπτονται τὸν ναὸν τοῦ Σεράπιδος οἱ φιλόσοφοι καὶ πυκνάζονται ἐκεῖ παρὰ τῶν πιστῶν πῶς ἐκτελοῦνται, αἱ θεραπεῖαι, ἡ ἐγχοίμησις, πῶς ἐπερωτᾶται ὁ θεὸς καὶ τίνας δίδει ἀποκρίσεις, ἐπὶ τέλους δὲ πείθονται ὅτι πάντα ταῦτα εἶναι ἀγυρτεύματα οὐδένα ἄλλον σκοπὸν ἔχοντα ἢ τὴν ἀργυρολογίαν. Τὸ πρᾶγμα ὅμως ὑπερβαίνει πᾶν ὄριον ἐν τῷ ναῷ τῆς Κυβέλης· καὶ μόνον ἔξωθεν ἂν τις ἀκούσῃ τὰ ἐντὸς τοῦ ναοῦ συμβαίνοντα, πείθεται ὅτι τελεία μανία

ἐπικρατεῖ. Ἐκεῖ κυμβάλων ἤχοι καὶ φωναὶ τῶν ἀκαθάρτων Γάλλων, ὧν πιστός τις ἀναγτιρρήτως θαυμάζει τὴν θελκτικὴν ἐμφάνισιν (ἐνταῦθα δὲ παρεντίθεται ᾄσμα Γαλλιαμβικόν). Εἰς δὲ ἐκ τῶν φιλοσόφων τοῦ ὁμίλου, ἴσως ὁ Κυνικός, μὴ δυνάμενος πλέον νὰ καταστείλῃ τὴν ἀγανάκτησιν ἐπὶ τῇ θέᾳ τῶν ἀτοπημάτων ἐκείνων, καταδιώκεται ὡς βλάσφημος ὑπὸ τῶν θεολήπτων καὶ ἀναγκάζεται νὰ καταφύγῃ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, ὁπόθεν ἐκεῖνοι μάτην προσπαθοῦσι νὰ τὸν ἐκβάλωσι δι' ἱερῶν τύπων. Οἱ ἐταῖροι ἐξακολουθοῦντες τὴν πορείαν των ἀναβαίνουν ἐπὶ τινος ὑψώματος καὶ καθορῶσιν ἐκεῖθεν τὸν λαὸν διωκόμενον ὑπὸ τριῶν Ἑρινύων (Furiae), ὧν ἡ τρίτη εἶναι ἡ Δυσφημία (Infamia), ἥτις πιέζει τὸ στήθος τοῦ ταλαντευομένου ὄχλου ἔχουσα ἄκαρτον τὴν κόμην καὶ ῥυπαρὰν τὴν ἐσθῆτα καὶ τὸ στόμα χαλεπόν. Ὁ ταῦτα διηγούμενος σπεύδει πρὸς βοήθειαν τῶν δυστυχῶν ἀνθρώπων τῶν βασανιζομένων καὶ προσπαθεῖ νὰ τοὺς σώσῃ, ἀλλ' ἐκεῖνοι κακῶς τὸν ὑποδέχονται οὐδὲ καταφέρονται ἐναντίον αὐτοῦ αἱ Ἑρινύες, ἀλλὰ πάμπολλοι νέοι καὶ νέαι τὸν περικυκλώνουσι καὶ κραυγάζουσι πρὸς αὐτὸν ὅτι μαίνεται αἰ, ὥστε ταραχθεὶς ὑπὸ τοῦ θορύβου πιστεύει ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὸς ὅτι τῷ ὄντι εἶναι ἄφρων. Εἰσάγεται δὲ εἰς δίκην, καὶ ἡ Κοινὴ Γνώμη (Existimatio) συμφώνως πρὸς τὴν ἀπόφασιν τῶν δικαστῶν ἀναγράφει τὸ ὄνομά του μεταξὺ τῶν φρενοβλαβῶν (insani). Ἀλλὰ σφίζει αὐτὸν « ἡ πολὺ Ἀλήθεια, ἡ μαθήτρια τῆς Ἀττικῆς φιλοσοφίας » ἥτοι τῆς Ἀκαδημίας, λέγουσα ὅτι ὅπως εἰς τὸν νοσοῦντα ἐξ ἰκτέρου φαίνονται κίτρινα καὶ ὅσα πράγματα εἶναι κίτρινα καὶ ὅσα δὲν εἶναι, οὕτω καὶ εἰς τὸν φρενοβλαβῆ φαίνονται φρενοβλαβεῖς καὶ οἱ ἔχοντες ὑγιῶς κατὰ τὸν νοῦν. Ὁ Οὐάρρων ἐπραγματεύθη τὸ θέμα τοῦτο καὶ ἐν τῷ λογιστορικῷ¹⁾ τῷ ἐπιγραφομένῳ Ὀρέστη (Orestes de in-

¹⁾ Ὁ Οὐάρρων πλὴν ἄλλων πολλῶν συγγραμμάτων ἔγραψε καὶ ἐβδομήκοντα ἐξ βιβλίων Λογιστορικῶν (ἐν λόγῳ πεζῷ). Οἱ λογιστορικοὶ (δηλ. λόγοι) ἦσαν πραγματεῖαι περὶ διαφόρων φιλοσοφικῶν θεμάτων (λόγοι) ἀνάμικτοι πρὸς εἰδήσεις ἱστορικὰς (ἱστορίαι), οἷονεὶ λόγοι φιλοσοφικοῖστορικοί. Ἐπεγράφητα δὲ ἕκαστος λογιστορικὸς δι'

sania), ἀλλὰ κατὰ τρόπον σοβαρώτερον καὶ μετὰ παραδειγμάτων ιστορικῶν.

Τὸ περιεχόμενον τῆς σατίρας τῆς ἐπιγραφομένης Ἀβοριγίνες ἦτοι Αὐτόχθονες (ἥς ὁ δεύτερος τίτλος ἐλληνιστὶ Περί ἀνθρώπων φύσεως) εἶναι αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς ἀνθρωπότητος. Ὅπως ἐν τῷ παραδείσῳ ἢ ἐν τῇ κιβωτῷ τοῦ Νῶε, παρέρχονται κατὰ σειράν τὰ ζῷα καὶ περιγράφεται ἡ ἥσυχος αὐτῶν ὑπαρξίς καθὼς καὶ αἱ φυσικαὶ αὐτῶν φωναί. Ἡ διάνοια ἐλαύνει τὸν ἀνθρώπον ὥς τις νόμος φυσικὸς νὰ συλλαμβάνῃ ὑπερβολικὰς ἐλπίδας, αἵτινες τὸν καταρρίπτουσιν εἰς τὸ ἔδαφος, καθ' ὃν ἀκριβῶς χρόνον νομίζει ὅτι ἔφθασεν εἰς τὸ ἀκρότατον ὕψος. Ἡ ἀρετὴ (virtus) ἐδόθη εἰς τὸν ἀνθρώπον ἵνα ζῇ πάντοτε πλησίον του, εἶναι δὲ ὁ σύντροφος, ὅστις ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἀρμόζει μάλιστα καὶ εἰς τοὺς γέροντας καὶ εἰς τοὺς νέους, διότι καὶ οἱ γέροντες δὲν εἶναι ἀνώτεροι τῶν νέων. Ἐξέθετεν ὁ Οὐάρρων, πῶς ὁ ἀνθρώπος, ἀπαράλλακτα ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ παιδίον, ἤρχισε βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον νὰ προσδεύῃ· οὕτω λ. χ. τὸ καλλιτεχνικὸν αἶσθημα ἐξεδηλώθη τὸ πρῶτον διὰ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ νὰ ἔχῃ ὁ ἀνθρώπος πηλίνους κόρας καὶ ἀγαλμάτια.

Ἐν τοῖς Ἀνδαβάταις (Andabatae = εἶδος μονομάχων, οἵτινες διηγωνίζοντο ἔχοντες κεκαλυμμένον τὸ πρόσωπον) ἡ συζήτησις ἐστρέφετο περὶ ζητήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν φυσιολογίαν καὶ τὴν φυσικὴν. Ἡρευνᾷτο δὲ μάλιστα ἡ φύσις τῆς ψυχῆς καὶ αἱ σχέσεις αὐτῆς πρὸς τὸ σῶμα, τοῦτο δὲ ἦτο τὸ θέμα καὶ πολλῶν ἄλλων σατιρῶν. Συχνάκις δὲ γίνεται ἡ Ἐπικούρειος διάκρισις, ἣν καὶ ὁ Λουκρήτιος ἀπεδέχθη, μεταξὺ ψυχῆς (anima) καὶ πνεύματος (animus). Ὁ Οὐάρρων ἐκθύμως ἀποκρούει τὴν ὕλιστικὴν θεωρίαν· «Δέχομαι ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι ὅ,τι ἄλλο θέλεις μᾶλλον ἢ τὸ ἡμέτερον σαρκίον». Ἡ συνεργασία τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ὑποτυπώνεται ἤδη ἐν τῇ σατίρᾳ τῇ ἰδιορρόθμως ἐπιγραφομένῃ Ἀμοιβαίως κνῶνται οἱ ὄντοι, ἢ δὲ χωριστῇ πάλιν φύσις τῆς

ἐνὸς κυρίου δνόματος καὶ μιᾶς φράσεως δηλούσης τὸ περιεχόμενον, ὅσον Orestes de insaniam — Marius de fortuna κτλ. Σ. Μ.

ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος ὑποδηλοῦται διὰ τῆς δευτέρας (ἐλληνικῆς) ἐπιγραφῆς τῆς σατίρας· Περὶ χωρισμοῦ. Ὅπως οἱ καλοῦνται, λέγει ὁ Οὐάρρων, εἶναι μὲν ξύλινοι κάμακες, ὅλη ἁκίνητος, τίθενται δὲ εἰς κίνησιν ὑπὸ τοῦ ἀνθρώπου, ὅστις ἐπιβαίνει ἐπ' αὐτῶν, οὕτω καὶ τὰ σκέλη καὶ οἱ πόδες τοῦ σώματος, πράγματα ἁκίνητα καθ' ἑαυτά, τίθενται εἰς κίνησιν ὑπὸ τοῦ πνεύματος, ὅπερ τὰ μεταχειρίζεται ὡς καλοῦνται. Τὸ σῶμα εἶναι τὸ ἔνδυμα τοῦ πνεύματος, εὐθύς δὲ ὡς τὸ πνεῦμα ἤθελεν ἀφήσῃ τὸ ἔνδυμά του, τὸ ἔνδυμα σήπεται ἐντὸς ὀλίγων ἡμερῶν. Πάντες οἱ φιλόσοφοι ἡσχολήθησαν περὶ τὸ ζήτημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν δημιουργίαν καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ κόσμου. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐδέχετο, καθὼς φαίνεται, περιοδικὸν ἐξαφανισμόν τοῦ κόσμου, πρὸς τὴν γνώμην δὲ τοῦ Ἀναξιμάνδρου συνετάσσετο καὶ ὁ Ἡράκλειτος καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς, οἱ δὲ Στωϊκοὶ ἐδίδασκον ὅτι ὁ κόσμος θὰ γίνῃ παρανάλωμα τοῦ πυρός. Ἄλλοι ἰσχυρίζοντο ὅτι συμβαίνει μία συνεχῆς καὶ ἀδιάκοπος φθορά, ἔλεγον δὲ ὅτι εὐκολώτατα δύναται τις νὰ παρατηρήσῃ καὶ ἐν τῇ φύσει καθ' ὅλου καὶ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἰδιαιτέρως, ὅτι τὰ πάντα γίνονται βαθμηδὸν καὶ ὁσημέραι μικρότερα καὶ ἀσθενέστερα. Ἡ ἰδέα, ὅτι ὁ κόσμος φθείρεται καθ' ἡμέραν καὶ κατὰ ὥραν καὶ ὅτι ἀδιακόπως ἀνακαινίζεται, φαίνεται ὅτι ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὰς ἐρεῦνας ἐκείνας, περὶ ὧν ὁ Οὐάρρων ἐπραγματεύθη ἐν τῇ σατίρᾳ τῇ ἐπιγραφομένῃ Κοσμοτορύνῃ, περὶ φθορᾶς κόσμου. Παρὰ τὴν κοιτίδα, ὁ τάφος. Τὸ ἔργον καὶ τὰ ὁρατὰ ἀποτελέσματα τῆς ὀλεθρίας ἐκείνης τορύνῃς ἐξετίθεντο καὶ ἀνεπτύσσοντο κατὰ τρόπον ἐν μέρει τοῦλάχιστον εὐτράπελον. Ἐπειδὴ δὲ ἡ λέξις κόσμος δὲν σημαίνει μόνον ἐκεῖνο, ὅπερ κοινῶς λέγομεν κόσμον, ἀλλὰ καὶ πᾶν ὅ,τι ἔχει ἐν συνόλῳ καλὴν διακόσμησιν καὶ διάταξιν, ἡδύνατο ὁ ποιητὴς λέγων κόσμου φθορὰν νὰ ἐννοῇ καὶ πράγματα ταπεινὰ καὶ ἀπειρόκαλα, ἀκόμη δὲ καὶ κλινოსκεπάσματα καταφαγωθέντα ὑπὸ τῶν σπητιῶν. Ἐκ δὲ τῶν καταφανεστάτων συμπτωμάτων τῆς τοῦ κόσμου φθορᾶς εἶναι ὁ πόλεμος καὶ μάλιστα ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, τότε δὲ

ἀκριβῶς οἱ Ῥωμαῖοι ἐμάχοντο πρὸς ἀλλήλους ἐν τῇ Ἀφρικῇ καὶ διὰ τοῦτο ὁ ποιητὴς ὑπενθυμίζει τοὺς ὀλεθρίους ἐκείνους ἀγῶνας διὰ δύο ἡρωϊκῶν ἐξαμέτρων, ἐν οἷς ὑπάρχει καὶ ἡ ἀπήχησις ἐνὸς περιφρήμου στίχου τοῦ Ἑννίου ἀναφερομένου εἰς τὸν Λιβυκὸν πόλεμον¹⁾.

Ὅμοίως δὲ καὶ ἐν τῷ Διμάρκῳ ἦτοι Διπλῷ Μάρκῳ (Bimarcus) ἔστρεφε καὶ μετέστρεφεν ὁ ποιητὴς μίαν ἔκφρασιν θεωρητικῆς φιλοσοφίας πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ τὴν ἐφαρμόσῃ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον. Οἱ σκεπτικοὶ εἶχον συνοψίσῃ τὰς κατὰ τῆς βεβαιότητος ἐνστάσεις τῶν εἰς δέκα τρόπων, ὅθεν καὶ ὁ Οὐάρρων ἔλαβε τὰς διαφόρους φάσεις τῆς ἐννοίας τοῦ τρόπου ὡς θέμα μιᾶς εὐτραπέλου ἀναπτύξεως, ἔνθα, ὅπως συνήθως ἔπραττεν, εἰσήγαγε περιέργους ὑπαινιγμούς εἰς σύγχρονα γεγονότα. Ὅπως δὲ καὶ ἀλλαχοῦ εἵπομεν, ἡρέσκετο νὰ παρεισάγῃ ἑαυτὸν ὑπὸ τὸ πρῶτόν του ὄνομα Μᾶρκος ἢ ὑπὸ τὴν μορφήν ἐνὸς δευτέρου ἐγώ, ὡς τύπον τοῦ ἀπλοῦ καὶ ἀνθρώπου. Ὁ διπλοῦς Μᾶρκος εἶναι ἡ διπρόσωπος οὕτως εἰπεῖν εἰκὼν τοῦ παλαιότερου καὶ τοῦ συγχρόνου Ῥωμαίου, οἷαν ἔσχεν αὐτὴν πάντοτε ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ φιλόπατρις καὶ πολυῖστωρ ιστοριογράφου τοῦ παρελθόντος, ὁ αἰέποτε προσκεκολλημένος εἰς τὰ ἀγνὰ ἦθη τῆς σαβινικῆς τοῦ πατρίδος. Ὁ ἐνάρετος Μᾶρκος ὑπέστη καὶ αὐτὸς μεταμόρφωσιν, διότι, ὅπως πάντες οἱ παλαιοὶ ἥρωες, ἐκτὸς τοῦ πολυτρόπου Ὀδυσσεώς, ἀγνοεῖ ἀκόμη τοὺς τρόπους καὶ τοὺς δόλους καὶ γινώσκει μόνον τὰ μετὰ τὴν τροπὴν τῶν πολεμίων τρόπαια. Ἐφαρμόζει δὲ ὁ Οὐάρρων εἰς τὸν πραγματικὸν βίον τοὺς διαφόρους τρόπους τῆς κλασσικῆς ῥητορικῆς παρῳδῶν αὐτοὺς· ἐπεξέτεινε λ. χ. τὴν ῥητορικὴν κατὰ χρῆσιν εἰς παντὸς εἶδους καταχρήσεις. Ἀριστος τρόπος θὰ ἦτο, ἂν

¹⁾ Τοῦ Οὐάρρωνος οἱ στίχοι εἶναι οἱ ἐξῆς ('Αποσπ. ἐκδ. Riese σ. 151).

Africa terribilis: contra concurrere civis
civi atque Aeneae misceri sanguine sanguen.

ὁ δὲ τοῦ Ἑννίου ('Αποσπ. ἐκδ. Müller σ. 42).

Africa terribili tremit horrida terra tumultu.

Σ. Μ.

αἴφνης ἐνέσκηπτε φοβερά τρικυμία καὶ ἐξέπεμπεν ὁ πατὴρ τῶν θεῶν τὸν τρίσχιστον κεραυνὸν τοῦ ἐπάνω εἰς τὸν θόλον τοῦ μακελείου, ὥστε νὰ τρομάξῃ ἡ μεγάλη Ῥώμη καὶ αἱ μεγάλαι φάρυγγες τῶν φαγάδων. Ὅποια διαφορὰ μεταξὺ τῶν κομφῶν Ῥωμαίων τῆς ἐποχῆς του, οἵτινες ἤγοντο ὑπὸ τῆς ἀσωτίας εἰς τὴν χρεωκοπίαν (ἄλλος οὗτος τρόπος) καὶ τῶν παλαιῶν προγόνων, οἵτινες ἀπέπνεον μὲν ὁσμὴν σκορόδων καὶ κρομμύων, ἀλλ' εἶχον λαμπρά καὶ γενναῖα αἰσθήματα. Δὲν ὑπάρχει Ἡρακλῆς ἱκανὸς νὰ καθαρίσῃ τὴν κόπρον τοῦ νέου Αὐγείου. Οὕτω δὲ κατὰ διαφόρους τόνους προὐχῶρει ἡ σάτιρα, πλήρης παρονομασιῶν καὶ εἰκόνων παντοίων, ἀνεξάντλητος εἰς σατιρικά χαριεντίσματα καὶ εἰς παραδόξους συνειρμούς ἐννοιῶν.

Ὁ φιλόανθρωπος Προμηθεύς, ἐν τῇ φερωνύμῳ σατίρᾳ, μανθάνει μετὰ λύπης παρὰ τινος ἐπισκέπτου, ἴσως τοῦ Ἡρακλέους, ὅστις ἔπειτα τὸν ἐλευθερώνει, ὅτι τὰ ἀγαπητά του πλάσματα δὲν εἶχον κάμῃ ὡς πρὸς τὴν ἡθικὴν καὶ διανοητικὴν ἀνάπτυξιν τὰς προόδους, δι' αἷς ἠθέλησε νὰ μορφώσῃ αὐτά. Ἐξηκολούθουν νὰ ζῶσιν ἐν τῷ σκότει ὅπως οἱ χοῖροι ἐν τῷ στάβλῳ, διότι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ στάβλος ἡ Ἀγορὰ καὶ οἱ ἄνθρωποι, ὅποιοι τώρα εἶναι, μόνον ὡς χοῖροι δύνανται νὰ θεωρηθῶσιν, ὅσον μεγάλη καὶ ἂν ὑπάρχῃ ἡ πολυτέλεια, δι' ἧς περιβάλλονται. Πᾶς κομφὸς ἀνθρωπίσκος ἔχει τὴν Πανδώραν του. Ὁ Χρυσοσάνδαλος μισθώνει μικρὰν φίλην πεπλασμένην ἐκ γάλακτος καὶ Ταραντίνου κηροῦ, ὅπερ Μιλησιακαὶ μέλισσαι ἐκμυζήσασαι συνέλεξαν ἐκ πάντων τῶν ἀνθέων, ἀνευ ὀστῶν καὶ νεύρων, ἀνευ ἐπιδερμίδος καὶ τριχῶν, καθαράν, ἀκήρατον, ῥαδινὴν, λευκὴν, τρυφεράν, εὐμορφον. Ὁ Ἀντισθένης εἶχεν ἤδη γράψῃ διάλογον Προμηθέως καὶ Ἡρακλέους, ἔνθα ὁ Προμηθεύς, παριστανόμενος ὡς φιλόσοφος, ἐμέμφετο τὸν Ἡρακλέα ὅτι ἐπεδόθη ὅλος εἰς τὸν πρακτικὸν βίον καὶ δὲν ἤσχολεῖτο περὶ πράγματα ἀνώτερα καὶ ὑπερφυσικά, ἀπεκρίνετο δὲ ὁ Ἡρακλῆς ἀποδεικνύων ὅτι ὁ αἰτός, ὅστις κατέτρωγε τὸ ἥπαρ του οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἡ φιλοσοφικὴ οἵησις, ἀφ' ἧς αὐτός τῳ ὄντι τὸν

ἡλευθέρωσεν. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι καὶ ὁ Ἀντισθένης, ὅπως ὁ Θεόφραστος, εἶχεν ἤδη ἐρμηνεύσῃ ἀλληγορικῶς τὸ δῶρον τοῦ πυρός, ὅπερ ἔδωκεν ὁ Προμηθεὺς εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὡς τὴν ὀλεθρίαν ἐσωτερικὴν τάσιν, ἣτις ὠθεῖ αὐτοὺς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἐποίαν τάσιν ἐνεστάλαξεν εἰς τὸ ἀνθρώπινον γένος ὁ Τιτάν. Ἡ ἐπιγραφὴ Προμηθεὺς λυόμενος καθιστᾷ πιθανὸν ὅτι ἡ ἀνάπτυξις καὶ ἡ λύσις τῆς σατίρας εἶχε περίπου, ὅπως ἀνωτέρω ὑπετυπώσαμεν, ἀλλ' ὁμολογητέον, ὅτι τὰ σφζόμενα λείψανα οὐδὲν παρέχουσιν εἰς ἡμᾶς ἀσφαλὲς τεκμήριον πρὸς ἐπιβεβαίωσιν τῆς ἡμετέρας ὑποθέσεως.

Τὸ κάτοπτρον τοῦ χρόνου, ὅπερ ὁ Οὐάρρων θέτει ὑπὸ τὰς ὄψεις τῆς νέας γενεᾶς ἐν τῷ Γερωντοδιδασκάλῳ, εἶχεν ὅλως διάφορον σύνταξιν. Ὁ ποιητής, ὅστις τότε δὲν ἦτο πλέον νέος, παρίστανε μετὰ τῆς συνήθους εἰρωνείας, ὅχι μόνον ἑαυτόν, ἀλλὰ καὶ δύο ἀκόμη πρόσωπα· νεώτερόν τινα τὴν ἡλικίαν ὡς ἀντιπρόσωπον τῆς συγχρόνου Ῥώμης καὶ τινα ἄλλον προβεβηκότα ἤδη τὴν ἡλικίαν καὶ αὐτάρεσκον ἄνθρωπον. Πρὸς τὴν πολιὰν κεφαλὴν, ἐστραμμένην πάντοτε μελαγχολικῶς πρὸς τὰ ἔτη τῆς νεότητος, ἐπίνει ὁ ἐκπροσωπῶν τὴν νέαν γενεάν τὰς ἐνδόξους προόδους τῶν νεωτέρων χρόνων, αἵτινες ἦσαν ἄξιοι πάσης ἀποδοχῆς, ἂν τις μάλιστα παρέβαλλεν αὐτὰς πρὸς τὴν προτέραν ἀγροικίαν. Ἐν τῷ διαλόγῳ κατεφαίνετο ἐναργῶς ἡ ἀντίθεσις τοῦ παρόντος πρὸς τὸ παρελθόν. Ὁ ἀρχαῖος ἀνὴρ ἀνεπόλει μετὰ πόθου (ἐν ἐξαμέτροις) τὸν σεβασμόν, ὃν ἄλλοτε εἶχον οἱ ἄνθρωποι πρὸς τὴν θρησκείαν, τὴν ἀγνόητα, ἣτις ἐπεκράτει, κατωτέρω δὲ ὑπεμίμησκειν (ἐν λόγῳ πεζῷ), πῶς ὁ νεαρὸς σύζυγος ἐν σιγῇ καὶ δειλίᾳ ἔλυσεν τὴν ζώνην τῆς νύμφης. Ἡ μήτηρ ἐκλῳθε τότε ἰδιοχείρως τὸ ἔριον καὶ συγχρόνως ἐπέβλεπε τὸ μαγειρεῖον, ἐξήρχοντο δὲ ὁ ἀνὴρ μετὰ τῆς γυναικὸς τοῦ μόνου ἀπαξ ἢ δις τοῦ ἔτους ἐφ' ἀμάξης. Ὁ Κούρτιος, ὁ αὐστηρὸς ὑπάτος, ὁσάκις ἔκαμνε κατάλεξιν στρατιωτῶν ἐπὶ τοῦ Καπιτωλίου, ἐπῳλεῖ ὡς δούλους τοὺς λιποστράτους. Πρὸς ταῦτα ὁ νέος Ῥωμαῖος τοῦ συρμοῦ ἀντιτάσσει τὴν κομψότητα τῶν νεωτέ-

ρων κτιρίων, τὴν λαμπρότητα τῶν ἐπαύλειων καὶ τὰς ἀγέλας τῶν ταῶν, τὰ ἀπέραντα οἰκοδομήματα τὰ προωρισμένα εἰς τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας καὶ πάσας ἐν γένει τὰς προόδους τῆς οἰκιακῆς εὐμαρείας. Θαυμάζει τὸν τιμητὴν τὸν μὴ ἐκτελοῦντα τὸ καθήκον του, θαυμάζει τὴν λεπτότητα τῶν συγχρόνων του καὶ ἐρωτᾷ μετὰ τινος εἰρωνείας, ποσάκις καθ' ἑβδομάδα ὁ παλαιὸς καὶ ἀγροϊκὸς Ῥωμαῖος ἐξυρίζετο. Δικαιολογεῖ ὡσαύτως τὴν ἀποστροφήν, ἣν αἱ καλῶς ἀνατεθραμμέναι κυρίαι τῆς ἐποχῆς του εἶχον πρὸς τὴν παιδοποιεῖαν στηριζόμενος εἰς ἐν χωρίον τῆς Μηδείας τοῦ Ἐννίου¹⁾.

Ὁ ἀρχαϊκός, ὅστις μετὰ μακρὸν χρόνου διάστημα ἐπαναβλέπει τὴν Ῥώμην, ἐκπλήσσεται εὐρίσκων αὐτὴν ἐπὶ τοσοῦτον μεταβεβλημένην. Αἱ γυναῖκες περιφέρονται δημοσίᾳ, ἐν ᾗ ἄλλοτε καὶ αὐτὴ ἡ πομπὴ τοῦ γάμου ἐτελεῖτο κατὰ τὴν νύκτα, ὅπως φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐπικρατησάσης συνηθείας τοῦ νὰ προηγῶνται τῆς νύμφης λαμπάδες. Εἶναι δυνατόν δοῦλοι νὰ ἐπανίστανται ἔνοπλοι ἐναντίον τῶν δεσποτῶν; Ἀδύνατον λοιπὸν νὰ συνταχθῇ πρὸς τὰς νέας ιδέας.

Καὶ ἐν τοῖς Ἐξήκοντα ἀσσαρίοις (Sexagesis, ἥτις ὅμως λέξις, ἂν καὶ σημαίνει ἐξήκοντα ἀσσάρια, φαίνεται ὅτι παρὰ τῷ Οὐάρρωνι ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸ sexagenarius = ἐξηκοντούτης) ὁ ἀγαθὸς Μάρκος τὰς αὐτὰς σκέψεις φαίνεται ὅτι κάμνει. Ὡς ἄλλος Ἐπιμενίδης, ἀπεκοιμήθη ὅτε εἶχε δέκα ἐτῶν ἡλικίαν. Ἐξυπνήσας δὲ μετὰ πάροδον πεντήκοντα ἐτῶν περιφέρει κύκλῳ τὰ βλέμματα καὶ βλέπει τὰ πάντα μεταβεβλημένα καὶ πρῶτιστα ἑαυτόν, διότι ἐν ᾗ ἔτε ἤρχισε νὰ κοιμᾶται, ἦτο παῖς ἄθριξ καὶ λεῖος τὴν ἐπίδερμίδα, εἶδεν αἴφνης ἑαυτὸν μετὰ πεντήκοντα ἔτη μεταβεβλημένον

¹⁾ Τὸ χωρίον τοῦ Ἐννίου (Ἀποσπ. ἐκδ. L. Müller σ. 116) ἐφ' οὗ στηρίζεται ὁ Οὐάρρων (Ἀποσπ. ἐκδ. A. Riese σ. 143) εἶναι τὸ ἑξῆς:

Nam ter sub armis malim vitam cernere
quam semel modo parere.

ὅπερ εἶναι μετάφρασις τῶν στίχ. 250—251 τῆς Μηδείας τοῦ Εὐριπίδου.

Ὡς τρεῖς ἂν παρ' ἀσπίδα
στῆναι θελοῖμ' ἂν μάλλον ἢ τεκεῖν ἄπαξ. Σ. Μ.

εἰς ἀκανθόχοιρον μετὰ λευκῶν τριχῶν καὶ μετὰ προβοσκίδος· οὕτως ὁ σκύλαξ γίνεται κύων, οὕτως ὁ κόκκος τοῦ σίτου γίνεται στάχυς». Παρατηρεῖ ἔπειτα ὅτι ἐξεβλήθησαν ἐκ τῆς πόλεως αἱ παλαιαὶ ἀρεταὶ καὶ ὅτι κατέλαβον τὸν τόπον αὐτῶν αἱ ἀντίστοιχοι κακίαι. Ποῦ τώρα τοῦ Αἰνείου ἡ εὐσέβεια, ὅστις εἶχεν ἄρῃ ἐπὶ τῶν ὤμων τοῦ τὸν πατέρα, ἵνα τὸν σώσῃ ἀπὸ τῶν φλογῶν τῆς Τροίας; Τώρα καὶ δεκαετὲς ἀκόμῃ παιδίον δύναται νὰ ἀναιρέσῃ τὸν πατέρα... διὰ φαρμάκου. Ὅπου πρότερον ἐδίδοντο ἐντίμως αἱ ψήφοι, τώρα πωλοῦνται. Οἱ δικασταὶ δὲν ἐκτελοῦσιν ὅ,τι κελεύουσιν οἱ νόμοι, ἀλλὰ μόνος νόμος εἶναι τὸ δὲς καὶ λαβέ. Θρηγεῖ (ἐν ἐλεγειακοῖς διστίχοις) τὴν ἀνατροπὴν ταύτην τῶν πραγμάτων ὁ Μᾶρκος. Ἀποδεικνύεται ὅμως εἰς τὸν ἄνθρωπον ὅτι ἀπατᾶται καταδικάζων τὰ σύγχρονα καὶ ἀναμασσόμενος τὰ παλαιά, μετὰ δὲ τοῦτο πολλοὶ ἐκ τῶν νέων ἐφαρμόζουσι καὶ εἰς αὐτὸν ὅπως καὶ εἰς ἄλλους μεμψιμοίρους γέροντας τὸ δημῶδες λόγιον· «Κατὰ τῆς γεφύρας τοὺς ἐξηκοντούτεις» καὶ τὸν καταρρίπτουσιν εἰς τὸν Τίβεριν πρὸς ἐκτέλεσιν ἐνὸς ἐκ τῶν παλαιῶν ἐθίμων, ἅτινα μετὰ τοσούτου ζήλου ἐξεθείαζεν.

Ἡ οἰκιακὴ καὶ ἀγροτικὴ οἰκονομία ἦτο, καθὼς φαίνεται, ἡ κυρία ὑπόθεσις τοῦ Μανίου, ἀλλὰ δὲν εἶναι ὅμως παντάπασι σαφὴς ἡ ὑπάρχουσα σχέσις τῆς ἐπιγραφῆς τῆς σατίρας πρὸς τὸ περιεχόμενον αὐτῆς. Ἀπογονός τις τοῦ εὐσεβοῦς ἐκείνου προγόνου, ὅστις ἱδρυσεν ἐν Ἀρικίᾳ τὴν λατρείαν τῆς νύμφης Ἡγερίας, ἐξεγείρεται, πρῶτ', ὅπως δηλοῖ τὸ ὄνομά του (διότι Μάνιος λατινιστὶ σημαίνει Πρώιος), ὅχι ὅμως ἵνα ἐργασθῇ, ἀλλ' ἵνα ἀνοίξῃ τὸ ράμφος του (rostrum) παρὰ τοὺς ἐμβόλους (rostra) τοῦ βήματος, ἵνα συναγάγῃ τὸν δῆμον εἰς τὴν Ἀγορὰν καὶ κατατρίψῃ οὕτω τὴν ἡμέραν ὀλόκληρον ἐν ἐνεργητικῇ ἀπραξίᾳ. Ἀπέθανέ τις ἐκ τῶν περὶ τὸν συγγραφέα, ἄνθρωπος ὅπως οὖν λόγιος, ἴσως δὲ ἀνελεύθερος· ὁ Αὐτομέδων μου, λέγει παίζων ὁ Οὐάρρων, μετεῖχε τῶν πόνων μου, διότι εἶχεν ἄλλοτε ὑπάρξῃ βουκόλος παρὰ τῷ Πλωτίῳ, τῷ πρώτῳ τῶν Ῥωμαίων σοφιστῶν, ὅστις ἐδίδασκεν ἐν

Ῥώμη, ὅτε ἦτο παῖς ὁ Κικέρων, ἡ δὲ σοφία τοῦ λογίου ἐκείνου ἀνδρὸς εἶχε μεταδοθῆ ἕως εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν ἀγροίκους. Ἐπειτα περιεγράφετο ἡ κηδεῖα ἐκομίζοντο, ἵνα συνταφῶσι μετὰ τοῦ νεκροῦ, σταμνία, ἐδέσματα καὶ ποτά. Κατὰ τὴν ὁρυξίν τοῦ τάφου εὗρέθη κιθῶτιον περιέχον βιβλία, ἅτινα ἐκομίσθησαν πρὸς τὸν Οὐάρρωνα, γνωστὸν βιβλιοφάγον. Τὸ κείμενον τῶν βιβλίων ὡμοίαζε πρὸς τὴν γλῶσσαν τῶν χρησμῶν, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε ἐνυπῆρχον διδάγματα, ἅτινα παρέσχον ἀφορμὴν εἰς τὴν ἐξῆς ἀνάπτυξιν. Ὑπῆρχε δηλαδὴ νέον πάλιν ἐγκώμιον τοῦ παλαιοῦ καιροῦ· ἐπηρεοῦντο αἱ ἀπλαῖ καὶ ἀπέριττοι ἀγροτικαὶ οἰκοδομαί, ὧν ἡ συμμετρία θὰ κατήσχυε τοὺς νῦν ἀρχιτέκτονες, ἡ τέρψις τῆς ἀναπαύσεως μετὰ τοὺς τραχεῖς κόπους, ἡ λιτὴ τροφή. Ὁ νέος πρέπει νὰ πίνη μὲν ὕδωρ γλυκὺ καὶ ὑγιεινόν, νὰ τρώγῃ δὲ θακρυοποιὰ χροῦμμα. Πρέπει νὰ εἶναι φιλόξενος ὁ ἄνθρωπος, ἀλλὰ νὰ μὴ τρέφῃ ὅμως παρασίτους, καθ' ὧν ἤδη ὁ Κάτων δικαίως κατεφέρετο. Ἐναργέστατα περιγράφεται ἡ εἰκὼν τοῦ λαιμάργου· ἔχων ὁ λαιμάργος πρὸ αὐτοῦ τὰ παρατεθέντα πινάκια οὔτε ὀπίσω βλέπει οὔτε ἔμπρός, ἀλλὰ ῥίπτει μόνον λοῦζὰ βλέμματα πρὸς τὸ μαγειρεῖον. Πᾶς κατὰ τῆς πολυτελείας νόμος εἶναι προφανῶς μάταιος καὶ ἀνίσχυρος, ἀφ' οὗ ἐξέλιπεν ἡ παλαιὰ λιτότης. Ἐντεῦθεν δὲ λαμβάνει ἀφορμὴν ὁ συγγραφεὺς νὰ δεῖξῃ δι' ὠραίων λόγων τὸν ἀπόλυτον χαρακτῆρα τοῦ νόμου, ὅστις δὲν πρέπει νὰ ἔχῃ σκοπὸν οὔτε τὴν ὑποστήριξιν οὔτε τὴν καταδρομὴν ὠρισμένων προσώπων. Καθῆκον δὲ παντὸς ἀγαθοῦ πολίτου ἐν συνόψει εἶναι, νὰ ὑποτάσσῃται εἰς τοὺς νόμους, νὰ σέβηται τοὺς θεοὺς, νὰ διδῇ μικρὸν κρέας (ἐλληνιστὶ ἐν τῷ κειμένῳ) εἰς τὸν Δαίμονα τοῦ οἴκου, νὰ μὴ βλασφημῇ, νὰ μὴ ἐπιβάλλῃ τὸν πόδα εἰς τὴν ἐστίαν, νὰ τελῇ θυσίας. Ὁ λιτὸς Σαθῖνος κηρύττει ἀδιακόπως μετὰ τῶν Κυνικῶν τὴν σωφροσύνην καὶ τὴν ἐγκράτειαν.

Τὸ περιεχόμενον τῆς σατίρας τῆς ἐπιγραφομένης διὰ τῆς ἐλληνικῆς φράσεως Ἀλλ' οὐ μένει σε δηλοῦται διὰ τῆς δευτέρας αὐτῆς ἐπιγραφῆς, ἥτις εἶναι ἐπίσης ἐλληνική· Περὶ φιλαργυ-

ρίας¹. «Τί ἄλλο δυνάμεθα νὰ ἐπιθυμήσωμεν, λέγει ἀγαθὸς χωρικός, ἀφ' οὗ ἐκ τῶν προσόδων τῶν ἡμετέρων κτημάτων ἔχομεν κατοικίαν, τροφήν καὶ πόσιν;» Τὰ Ὀκτώ αὐσάρια ἢ ὁ Ὀγδοηκοντούτης (Octogesies· περὶ νομισμάτων) εἶναι σάτιρα παριστάνουσα γέροντα ὑπομιμνήσκοντα τὰ ἀθῶα ἔτη τῆς νεότητος, ὅτε καὶ αὐτὸς καὶ οἱ ἡλικιωταὶ δὲν εἶχον ἀκόμη μάθη ὅτι ἐν ἐπὶ ἐν κάμνουσιν ἐν. Ὁ δὲ Μόδιος παραγγέλλει ὅτι πρέπει οἱ ἄνθρωποι νὰ ἔχωσιν ἐν παντὶ πράγματι μέτρον, ἐν τῇ ἐνδυμασίᾳ, τῇ τροφῇ, τῇ τέρψει, συμφώνως πρὸς τὴν Δελφικὴν γνώμην· Μηδὲν ἄγαν. Δὲν ἔζησαν ἀρίστα οἱ πολυχρονιώτατα, ἀλλ' οἱ μετριώτατα ζήσαντες, οἱ ἀκολουθήσαντες δηλαδὴ τὴν μέσθην ὁδὸν ἐν τῷ βίῳ. Ἡ ταφὴ τοῦ Κυνικοῦ Μενίππου ἐν τῇ φερωνύμῳ σατίρᾳ παρεῖχεν ὡσαύτως ἀρίστην εἰς τὸν Οὐάρωννα ἀφορμὴν νὰ ἀναπτύξῃ καὶ κατ' ἄλλον τρόπον τὸ ἀγαπητὸν τοῦτο θέμα διὰ τῆς περιγραφῆς τοῦ ἐπιταφίου ἀγῶνος. Ἐξήρητο ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ ἀποθανόντος· ὁ Διογένης εἶχε μετρίαν παιδείαν, ἀλλὰ τοῦ Μενίππου ἡ ἀκρόασις ἦτο καὶ εἰς τοὺς χαριεστέρους εὐάρεστος. Μετὰ μακρὰν συζήτησιν, οἱ συνευωχηταὶ ἐκάθηντο περὶ τὴν τράπεζαν, ἐκεῖ δέ, παρὰ πότον, ἐπανήρχοντο πάλιν αἱ συγκρίσεις τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ παρόντος. Οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι εἶχον οἴκους πλινθίνους καὶ στέγας καλαμοστεφεῖς, τὰς ὁποίας κατεσκεύαζον ὅπως αἱ χελιδόνες τὰς φωλεάς των, τώρα δὲ τοὺς οἴκους κοσμοῦσιν ἐδάφη λιθόστρωτα καὶ τοῖχοι διὰ μαρμάρου πεπλακωμένοι καὶ παντοῖοι στολισμοὶ πολυτελεῖς καὶ ζωγραφίαι καὶ μαίανδροι. Καὶ ἡ ἄλλη δὲ δαίαιτα πόσον ἦτο διάφορος τῆς νῦν κατὰ τοὺς παλαιοὺς χρόνους· εἰς μόνον δοῦλος τότε, ὁ ἀλεστής (pistor), ἐκοπάνιζε τὸ ἄλευρον ἐν τῷ ἰγδίῳ, οὐδὲ ἀπεδίδοτο εἰς τὴν λέξιν pistor ἄλλη σημασία, τώρα δὲ ἡ περὶ τὰς τροφὰς πολυτέλεια ἔφθασεν εἰς τὸ ἀκρότατον σημεῖον καὶ κατεστάθησαν ἕνεκα τούτου τοσοῦτον δαπανηρὰ τὰ τρόφιμα,

¹) Ἡ σάτιρα αὕτη ἐν τῇ ὑπὸ Α. Riese ἐκδόσει τῶν Ἀποσπασμάτων τῶν Μενιπ. σατ. τοῦ Οὐάρωννος ἐπιγράφεται κατ' ἄλλην γραφὴν Ἀρμον μετρεῖς. Σ. Μ.

ὥστε οἱ ἀπορώτεροι μόνον ζῶντα καὶ πετόμενον δύνανται νὰ ἰδῶσι παχὺν σκολόπακα. Ἐὰν σήμερον ἀνίστατο ἐκ τοῦ τάφου Νουμῆς ὁ Πομπήλιος δὲν θὰ εὑρίσκειν οὐδὲ ἕχνος ἐκ τῶν θεσμῶν τοὺς ὁποίους εἶχεν ἐγκαταστήσῃ.

Ἡ Περὶ ἐδεσμάτων σάτιρα ἐπραγματεύετο τὴν μαγειρικὴν φιλοσοφίαν, ἣν πρῶτος ὁ Ἐννιος (σ. 70—71) περιέβαλε διὰ γραμματειακῆς μορφῆς. Περιέγραφέ τις διὰ στίχων ἱαμβικῶν τὰ τεχνικώτατα τῶν ἐδεσμάτων καὶ τὴν πρώτην αὐτῶν ἀρχὴν καὶ ἐξέθετε τὸν κατὰλογον ἐκλεκτοῦ συμποσίου, ἀλλὰ πρὸς τὸν γαστροσόφον ἐκεῖνον ἀπεκρίνετο ἄλλος ἐκ τῶν συνδιαλεγομένων· « ἂν ἤθελες καταβάλλῃ τὸ δωδέκατον μέρος τοῦ κόπου, ὃν κατέβαλες, ἵνα διδάξῃς τὸν ἀρτοποιόν σου νὰ παρασκευάζῃ ἀγαθὸν ἄρτον, εἰς τὴν σπουδὴν τῆς φιλοσοφίας θὰ εἶχες γίνῃ σὺ αὐτὸς ἀγαθὸς ἀπὸ πολλοῦ χρόνου. Τώρα δὲ τοῦτο μόνον κατῴρθωσας, νὰ διδῶσιν, ὅσοι γινώσκουσι τὸν ἀρτοποιόν σου, ἐκ τὸν χιλιάδας σηστερτίων ὅπως τὸν ἀγοράσωσιν, οὐδεὶς δὲ ἐξ ὧν γινώσκουσι σὲ τὸν ἴδιον νὰ διδῇ ἐκατὸν μόνον ἀσάβρια ἵνα σὲ ἀποκτήσῃ ». Ἐν ἄλλῳ δὲ τόπῳ τῆς αὐτῆς σατίρας λέγεται· « Κάλιον νὰ φυλάττωμεν τὸ ἔλαιον διὰ τὰς νυκτερινὰς ἡμῶν μελέτας ἢ νὰ δαπανῶμεν ὁλόκληρον λήκυθον, ὅπως ἀρτύωμεν ἀσπαράγους ». Ὁ Ἀντισθένης εἶχεν ἤδη γράψῃ περὶ οἴνου, περὶ τὸ αὐτὸ δὲ θέμα φαίνεται ὅτι ἐστρέφετο καὶ τοῦ Οὐάρρωνος ἡ σάτιρα ἢ ἐπιγραφομένη Ὑδροκύων (ἦτοι ὁ ὕδροπότης Κυνικός), ἔνθα κυρίως ἤρευνᾷτο τὸ ζήτημα ἂν πρέπει τις νὰ πίνη οἶνον ἢ ὕδωρ. Ἐκ τούτου δὲ ἐλάμβανέ τις φίλος τοῦ χυμοῦ τῆς ἀμπέλου ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσῃ τὰς ἀρετὰς τῶν διαφόρων εἰδῶν τοῦ οἴνου, βασιζόμενος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς ἱατρικὰ παραγγέλματα. Πραγματεύεται δὲ Περὶ μέθης καὶ ἡ σάτιρα, ἥς ἡ ἐπιγραφὴ Ὑπάρχει μέτρον τῷ σκαφίῳ (Est modus matulae), ἐν ᾗ ἐλεγέ τις τοὺς ἐγκωμιστικοὺς ἐκεῖνους στίχους περὶ τοῦ οἴνου, οὓς ἀνωτέρω ἔχομεν παραθέσῃ. Ἀπεκρίνετο δὲ ὁ φίλος τῆς ἐγκρατείας ἐπικαλούμενος ὑπὲρ τῆς γνώμης του καὶ τοὺς ἄλλους θεοὺς καὶ αὐτὸν τὸν Διόνου-

σον· ἔταν, ἔλεγεν, οἱ θεοὶ ποθῶσι τὸ πολύτιμον δῶρον τοῦ Βάκχου, πρέπει πρῶτον νὰ καταβῶσιν εἰς τοὺς ναοὺς τῶν θνητῶν, ἵνα κορέσῃσιν τὴν ἐπιθυμίαν των, ἔπειτα δὲ ἀναγκάζονται καὶ αὐτοὶ νὰ ἀρκεσθῶσιν εἰς τὴν μετρίαν προσφορὰν μικροῦ ποτηρίου. Καὶ ἐν τῇ σατίρᾳ Octogesis, λέγει· ὁ στατήρ, ὃν ταμιεύομεν εἶναι ἄρά γε χρησιμώτερος ἐκείνου, ὃν πίνομεν; τὸν μὲν προσθέτομεν εἰς τὸ βαλάντιον, τὸν δὲ εἰς τὴν κύστιν. — Ταῦτα ὅμως δὲν ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὁ Οὐάρρων δὲν ἠγάπα νὰ συνευωχῇται μετὰ φίλων ἀγαθῶν· πολλοῦ γε καὶ δεῖ. Μετὰ πολλῆς μάλιστα χάριτος διδοὶ συμβουλὰς περὶ τούτου ἐν τῇ σατίρᾳ· Δὲν ἡ ξεῦρεις τί φέρει ἡ ἐσπέρα (Nescis quid vesper serus vehat). Οἱ συμπόται δὲν πρέπει νὰ εἶναι οὔτε ὀλιγώτεροι τῶν Χαρίτων, οὔτε πλειότεροι τῶν Μουσῶν (ἀπὸ τριῶν δηλαδὴ μέχρις ἑννέα), τέσσαρα δὲ πράγματα ἀπαιτοῦνται ἵνα εἶναι τέλειον τὸ συμπόσιον (convivium)· φίλοι χαριέντες, τόπος κατάλληλος, χρόνος ἐπιτήδειος, προσήκουσα παρασκευή. Οἱ συνευωχούμενοι πρέπει μῆτε μακροὺς λόγους νὰ κατατείνωσιν, ὥς ἂν ὠμίλουν ἐν τῇ Ἀγορᾷ ἢ ἐπὶ δικαστηρίου, μῆτε νὰ μένωσιν ἄφωνοι, ὥς ἂν ἔμελλον νὰ κοιμηθῶσι. Πρέπει δὲ πρὸς τούτοις νὰ ἀποδιώκῃται πᾶσα δυσάρεστος ἢ ὀχληρὰ διάλεξις καὶ τὸναντίον νὰ ἐπιζητῶνται συνομιλίας τερπναί, ὠφέλιμοι καὶ τοιαῦται, ὥστε νὰ δύναται νὰ γίνῃ καὶ ἐπίδειξις εὐφυΐας, μάλιστα δὲ πρέπει νὰ ἐκλέγωνται τοιαῦτα ζητήματα, περὶ τὰ ὅποια συνήθως δὲν ἔχουσιν οἱ ἄνθρωποι καιρὸν νὰ ἐνδιατρίβωσι κατὰ τὴν τύρβην τῶν ὑποθέσεων. Καὶ ἀναγνώσματα δύνανται νὰ γίνωνται εὐάρεστα καὶ βιωφελῆ. Ὁ ἡγεμὼν τοῦ συμποσίου πρέπει νὰ εἶναι ἄνευ ρύπων μᾶλλον ἢ λαμπρός. Κατὰ τὸ ἐπίδειπνον καλὸν εἶναι νὰ λείπωσι τὰ πέμματα, ὧν ἡ πρὸς τὴν πέψιν φιλία εἶναι ἄπιστος.

Νέαν δὲ ὕλην πρὸς παρομοίας ἀναπτύξεις εὗρεν ὁ Οὐάρρων πραγματευόμενος περὶ παντὸς εἶδους κλίσεων, ἐνασχολήσεων, ἐπιτηδευμάτων καὶ προλήψεων. Ἡ περὶ τὸ κυνήγιον μανία ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῶν Μελεάγρων. Ἐκεῖ ὑπῆρχε φιλόθηρος περι-

γράφων μετ' ἐνθουσιασμοῦ τὰς ἐκ τῆς θήρας ἡδονάς, ἀλλ' ὁ ἀτά-
ραχος καὶ ψυχρὸς Κυνικὸς ἐρωτᾷ, πρὸς τί οἱ κόποι, οἱ δρόμοι, αἱ
ἀγρυπνίαι, ἡ πείνα, ἣν ὑφίστανται οἱ κυνηγοί· χάριν τέρψεως ἢ
χάριν ὠφελείας; Ἄν εἶναι χάριν τέρψεως, θὰ ἦτο προτιμότερον
νὰ βλέπη τις τὰς ἐν τῷ κίρκῳ θήρας ἢ νὰ κατασχίζῃ τοὺς πόδας
τοῦ διατρέχων τὰ δάση. Ὁ κυνηγὸς ἐπικαλεῖται τοῦ Ἡρακλέους
τὸ παράδειγμα. Ἀλλὰ τότε ὑπῆρχον τέρατα, τὰ ὅποια ἔπρεπε νὰ
καταπολεμηθῶσιν. Ἐπειτα, ἴδετε τὰς θηρευτρίας· ἡ ἐνδυμασία
των εἶναι ὅλως ἀνάρμοστος εἰς γυναῖκας. Τίς θὰ ἐνυμφεῖτο μίαν
Ἀταλάντην;

Ὁ Μάρκιωρ (= Μάρκου παῖς, δηλ. δοῦλος) ὑπεστήριξεν
ἴσως ὅτι ὑπὸ τινας ἐπόψεις οἱ ἄνθρωποι εἶναι πάντοτε παῖδες,
ὅπως ἀποδεικνύουσιν οἱ πόθοι των, τὰ παιδαριώδη πράγματα
τῆς ἀνθρωπίνης ἐπιστήμης, οἱ φόβοι των καὶ τὰ ἐκ δεισιδαιμονίας
προερχόμενα καθιδρύματά των. Τὰ παιδία μετὰ χαρᾶς περιμένουσι
τὴν ἐορτάσιμον ἡμέραν, καθ' ἣν δὲν θὰ ὑπάγωσιν εἰς τὸ σχολεῖον,
ἡ κόρη ζητεῖ παρὰ τοῦ πατρὸς ψηφίδια ἵνα παίξῃ καὶ ἡ γυνὴ παρὰ
τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς μαργαρίτας. Ὁ Πελίας ἀφίνει τὴν Μῆδειαν νὰ
τὸν ἐμβάλλῃ εἰς θερμὸν ὕδωρ ἵνα γίνῃ νέος, οἱ ἀστρολόγοι κατα-
γράφουσι διὰ τῶν μαγικῶν σχημάτων των τὸν οὐρανόν, οἱ πολιτι-
κοὶ κανονίζουσι τὰς πράξεις των συμφώνως πρὸς τὴν πλειοτέραν ἢ
ὀλιγωτέραν ὄρεξιν, τὴν ὁποίαν ἔχουσι τὰ ὀρνίθια κτλ. Ὁ λογικώ-
τατος πάντων τούτων ἦτο ἀναντιρρήτως ὁ Διογένης, ὅστις ἐν μόνον
πρᾶγμα ἐζήτησε παρὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου· νὰ παραμερίσῃ ἀπὸ τοῦ
ἡλίου.

Τὰ Ἀθηναῖα (Quinquatrus) παρεῖχον εἰς τὸν Οὐάρρωνα
εὐκαιρίαν νὰ σκώψῃ πάντα τὰ ἐπιτηδεύματα τὰ ὑπὸ τὴν προστα-
σίαν τῆς Ἀθηνᾶς καὶ πρὸ πάντων τοὺς ἱατροὺς. Τί τὸν θέλω τὸν
ιατρόν; λέγει ἐν ἐκ τῶν προσώπων τῆς σατίρας· ἵνα μὲ ποτίζῃ
αἰωνίως ἀηδῆ ἱατρικὰ καὶ καταστρέφῃ τὴν υἰεῖάν μου; Προ-
τιμᾷ λοιπὸν ἀντὶ τῶν συνταγῶν τοῦ ἱατροῦ μίαν ἄλλην συνταγὴν
πρὸς παρασκευὴν οἴνου (ἐν τριμέτροις ἰαμβικοῖς), τὴν ὁποίαν εἰς

ὑφος ἐζητημένον μετέφρασεν ἐκ τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἢ ἄλλου σοφοῦ οἰουδῆποτε· « Ἀάθε τὴν γλυκεῖαν τροφήν (dapem) τοῦ Διονύσου τὴν συναχθεῖσαν ὑπὸ τὸ φύλλωμα τῆς ἀμπέλου καὶ ὠριμάσασαν διὰ τῶν χυμῶν τοῦ νοτεροῦ φθινοπώρου ». Καθαρὸν ὕδωρ ἐκ διαυγοῦς πηγῆς πρέπει μόνον νὰ ἀναμιχθῇ πρὸς τὸ ἐκ τῆς ἀμπέλου παραγόμενον ποτὸν καὶ οὐδὲν ἄλλο. Ὁ ἱατρός, ὅστις ἐκβάλλει τὸ ὕδωρ ἀπὸ τῆς κοιλίας ἀρρώστου, δὲν εἶναι ἀνώτερος τοῦ Τυρρηνοῦ τοῦ ἀσχολουμένου περὶ τὴν ἀνεύρεσιν νέων πηγῶν. « Τολμᾷς νὰ θεωρῇσαι ἱατρός, διότι παραγγέλλεις καθαρτικὸν εἰς ἄρρωστον κείμενον ἐπὶ πολυτελοῦς κλίνης ; Ἐπρεπε νὰ κενώσῃς τὴν κλίνην του πρὶν ἢ κενώσῃς τὴν κοιλίαν του ».

Ἡ ῥητορική, ἡ ποιητική καὶ ἡ μουσική ἔδωκαν ὡσαύτως ἀφορμὴν σκωμμάτων εἰς τὸν ποιητὴν, τὸ δὲ παράδοξον ἐπιφώνημα Pappaparae ἐχρησίμευεν ὡς ἐπιγραφὴ μιᾶς διατριβῆς περὶ ἐγκωμίων. Ἡ ξηρὰ θεωρία τοῦ ἐγκωμίου καὶ τοῦ ψόγου ἀναπτύσσεται ἐναργέστατα καὶ δραματικώτατα διὰ παραδείγματων, ἅτινα φαίνονται εἰλημμένα ἐξ αὐτοῦ τοῦ πραγματικοῦ βίου. Πρέπει, λέγει, νὰ ἔχη τις ὅπωςδῆποτε ἔννοιαν τῶν πραγμάτων, τὰ ὅποια μέλλει νὰ ἐγκωμιάσῃ, διότι ὁ ἄπειρος ἄνθρωπος ἐκλαμβάνει πολλάκις τὸ κογχύλιον ἀντὶ μαργαρίτου καὶ τὴν ὕαλον ἀντὶ σμαράγδου. Ὑέγει δὲ ὁ συγγραφεὺς τὴν ἐπικρατοῦσαν ὑποκρισίαν κατὰ τοὺς ἐπικηδεῖους λόγους, δι' ὧν συνήθως ἐγκωμιάζουσιν οἱ ῥήτορες τὸν τυχόντα οὐτιδανὸν ἄνθρωπον, ὡς ἂν ἦτο Σικηπῖων ὁ Ἀφρικανός. Φέρει δὲ καὶ παραδείγματα ἔμμετρα καὶ πεζὰ τοῦ ὕφους, δι' οὗ ἐγκωμιάζεται λ. χ. μία ὠραία γυνή, τὰ ὅποια παραδείγματα ἔχουσιν ὑπερβολὴν Ἀσιανῆς κομποῤῥημοσύνης. Πρὸς δὲ τοὺς κολακευτικούς πανηγυριστὰς ἀντιτάσσει τοὺς δυσκόλους καὶ ἐπιθετικούς ἐπικριτάς, διότι, ὅπως ὑπάρχει τέχνη ἐγκωμιαστική, οὕτως ὑπάρχει καὶ τέχνη τοῦ ψόγου, τῆς ὁποίας κατὰ τὴν περίστασιν γίνεται χρῆσις καὶ ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων. Καὶ περὶ τούτους λοιπὸν τοὺς Ζωΐλους καὶ τοὺς ὁπαδοὺς αὐτῶν ἐνδιατρίβει ὁ Οὐάρρων.

Ἐν τῷ Παρμένωνι ὑπάρχει χωρίον, ὅπερ εἶναι ἀπόσπασμα

τέχνης ποιητικῆς. Γίνεται ἐκεῖ διάκρισις τῶν τεχνικῶν ὄρων ποίημα, ποίησις καὶ ποιητικὴ. Ποίημα μὲν εἶναι λέξις (=λόγος) ἔρρυθμος μετρίου μεγέθους, ὅθεν καὶ τὸ δίστιχον ἐπιγραμμάτιον ποίημα ὀνομάζεται, ποίησις δὲ διεξοδικὴ καὶ συνεχὴς ἔρρυθμος πραγματεία, ὁποία εἶναι ἡ Ἰλιάς τοῦ Ὀμήρου ἢ τὰ Χρονικά τοῦ Ἑννίου, ποιητικὴ δὲ εἶναι ἡ τέχνη τούτων τῶν πραγμάτων. Πάντα δὲ ταῦτα εἶναι σύμφωνα πρὸς τὰς θεωρίας τοῦ Λουκιλίου. Ἐπειτα ἐγένετο λόγος περὶ τῆς πρώτης ἀρχῆς τοῦ ῥυθμοῦ καὶ τῆς μελωδίας καὶ περὶ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν τριῶν κωμικῶν ποιητῶν Καικιλίου, Τερεντίου καὶ Πλαύτου. Μετὰ ταῦτα ἤρχετο, καθὼς φαίνεται, τεχνικὸς διαγωνισμὸς μεταξύ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίου ποιητοῦ. Οἱ Κυνικοὶ δὲν ἠγάπων πολὺ τὴν μουσικὴν. Ὁ Διογένης ἔφεγε τοὺς μουσικοὺς, οἵτινες ἠξεύρουσι μὲν νὰ συναρμόζωσι τὰς χορδὰς τῆς λύρας των, ἀδιαφοροῦσι δὲ πρὸς τὴν ἐναρμόνιον σύνταξιν τῆς ψυχῆς των, πάντως δὲ καὶ τοῦ Ἀντισθέους τὸ περὶ μουσικῆς σύγγραμμα θὰ ἦτο σύμφωνον πρὸς τὰς ιδέας ταύτας. Φαίνεται δὲ ὅτι Κυνικός τις ἐκ τούτων τῶν ἀμύσων, θὰ συνεζήτει περὶ τοῦ πράγματος ἐπιδεικνύων τὴν εὐφυΐαν του ἐν τῇ σατιρᾷ τῇ ἐπιγραφομένῃ Ὀνος λύρας, ὅπως ὁ Ζῆθος καὶ ὁ Ἀμφίων ἐν τῇ Ἀντιόπῃ τοῦ Εὐριπίδου καὶ τοῦ Πακουβίου. Ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ἄχρηστον μουσικόν, λέγει· «Τί γινώσκεις καὶ κατὰ τί συντελεῖς εἰς τὴν κοινὴν ὠφέλειαν; Ἐπιδεικνύεις μόνον τέχνην ἀνθρώπου ὀκνηροῦ καὶ φυγοπόνου». Σκώπτει δὲ πρὸς τούτοις τὴν γυναικώδη φύσιν τῶν αἰοιδῶν καὶ τῶν μουσικῶν. Ἀλλὰ καὶ ὁ μουσικὸς σκώπτει οὐδὲν ἥττον τὸν φιλόσοφον. Εἶναι, λέγει, βεβαίως θαυμαστὴ τέχνη νὰ θηρεύῃ τις ἀγριοχοίρους ἐπάνω εἰς τὰ ὄρη καὶ νὰ σουβλίζῃ ἀθῶα καὶ ἄκακα ἐλάφια! Ἀποδεικνύει δὲ ὅτι εἶναι ἔμφυτος ἡ μουσικὴ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅπως καὶ ἡ φωνή· οἱ ἀγρόται ἄδουσι κατὰ τὸν τρυγητόν, καθὼς καὶ αἱ ῥάπτριαι ὅταν ἐργάζωνται, καὶ αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς τοῦ φωτὸς ἀρμονίαν διαχέει διὰ τῶν οὐρανίων αὐτοῦ κινήσεων. Οἱ ἱερεῖς τῆς Κυβέλης εἶχον ἐπὶ τοσοῦτον ἡμερώσῃ τὸν λέοντα διὰ τῶν κυμβάλων των,

ὥστε ἡδύναντο καὶ νὰ τὸν θωπεύωσιν, εἰς ἀνάμνησιν δὲ τούτου τοῦ γεγονότος ὑπάρχει ἄγαλμα λέοντος κατὰ τοὺς πρόποδας τῆς Ἰδης. Πολλάκις οἱ ἤχοι τῶν αὐλῶν συγκινοῦσιν ὀλόκληρον τὸ θέατρον ἢ καὶ ἀναπτερόνουσιν αὐτό. Ἄλλ' εἶναι δύσκολος ἡ μουσικὴ τέχνη καὶ πρέπει νὰ διδάσκηται καὶ νὰ μεταδίδηται ἀπὸ διδασκάλου εἰς μαθητὴν. « Δοκίμασον τὸν τραγῳδὸν Ἀμφίονα καὶ κέλευσον αὐτὸν νὰ ὑποκριθῇ τοῦ Ἀμφίονος τὸ πρόσωπον, θὰ ἴδῃς ὅτι εἶναι ἀφυέστερος τοῦ ὀνηλάτου μου ».

Ὁ Οὐάρρων ἦτο κατὰ βάθος εὐλαβὴς ἄνθρωπος καὶ μεγάλην εἶχεν ἐπιθυμίαν νὰ βλέπῃ ἀκμάζουσαν τὴν θρησκείαν, ἀλλ' ἡ πρὸς τὴν ἀπλότητα ἀγάπη του παρεκίνει αὐτὸν νὰ καταπολεμῇ καὶ αὐτὴν τὴν ἐν ταῖς θυσίαις ἐπιδεικνυομένην ὑπερβολικὴν πολυτέλειαν, κατὰ ταύτης δὲ τῆς καταχρήσεως ἔγραψε τὴν Ἐκ αὐτόμβην ἢ Περὶ θυσιῶν σάτιραν. Ἀνθρώπος τις θύσας ἑκατόμβην δικαιολογεῖται διὰ τοῦτο, ὁ δὲ συγγραφεὺς ὑπεμίμνησκεν εἰς αὐτὸν ὅτι ὁ Σωκράτης καθειργμένος καὶ πιὼν ἤδη τὸ κώνειον παρήγγειλε νὰ θυσιασθῇ πρὸ τοῦ θανάτου του εἰς μόνον ἀλέκτωρ εἰς τὸν Ἀσκληπιόν. Ὁ Διογένης ἔψεγεν ἐκείνους, οἵτινες θύουσιν εἰς τοὺς θεοὺς ὑπὲρ τῆς ὑγείας των κατὰ δὲ τὴν θυσίαν τόσον πολυτελῶς εὐωχοῦνται, ὥστε βλάπτεται ἀκριβῶς ἡ ὑγεία των. Τοῦ Σαρδαναπάλου ἢ τοῦ Κροίσου ἡ πολυτέλεια καὶ ἡ ὑπὸ ἱερέως ἀπαιτηθεῖσα θυσία τῆς Ἰφιγενείας φαίνεται ὅτι περιεγράφοντο δι' ἱαμβικῶν στίχων. Τῆς Ἰφιγενείας μάλιστα τὸ παράδειγμα σκοπὸν εἶχε νὰ δείξῃ τὴν ὀλεθρίαν ἐπίδρασιν τῶν μάντεων. Τὴν αὐτὴν δὲ τάσιν ἐδείκνυνεν ὁ Οὐάρρων καὶ ἐν τῇ σατίρᾳ Περὶ κεραυνοῦ, ἐν ᾗ διέσυρε τὴν περὶ τοῦ κεραυνοῦ πίστιν τῶν ἄγαν εὐσεβῶν.

Τὰ πολιτικὰ πράγματα καὶ ἐν γένει τὰ τῆς διοικήσεως ἔδιδον ὡσαύτως εἰς τὸν ποιητὴν ἀφορμὰς πραγματείας. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Ἀναξιμένης ὁ Λαμψακηνὸς εἶχε γράψῃ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Τρικάρανος (ἥτοι Κέρβερος) ἢ Τριπολιτικὸς ὑβριστικὸν σύγγραμμα κατὰ τῶν Ἀθηναίων, τῶν Λακεδαιμονίων καὶ τῶν Θηβαίων, ὅπερ ἀπέστειλεν εἰς τὰς δυσφη-

μουμένας πόλεις ὡς ἔργον τοῦ Θεοπόμπου, οὐ τινος εἶχε μιμηθῇ ἀκριδέστατα τὸ ὕφος. Τὴν αὐτὴν ἐπιγραφὴν ἐξέλεξε καὶ ὁ Οὐάρρων, πραγματευθεὶς ἐν τῷ Τρικάρανφ τὰ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 694—60 τριανδρίαν τοῦ Καίσαρος, τοῦ Πομπηίου καὶ τοῦ Κράσσου. Ἐγραψε δὲ ὁμοίως σάτιραν καὶ Περὶ ἐπαρχιῶν, ἥς ὡς πρώτη ἐπιγραφὴ φέρεται ἡ ἀκατανόητος λέξις *Flaxtabula*. Ἐν τῇ σατίρᾳ ταύτῃ ἀγαθὸς τις διοικητὴς ἐπαρχίας καυχᾶται διὰ τὴν καλωσύνην καὶ τὴν ἡπιότητα τῆς κυβερνήσεώς του· ἀντέστη καὶ εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ νὰ νυμφευθῇ ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ὡραίαν γυναῖκα. Ὁ Σερρανὸς ἐπραγματεύετο περὶ ἀρχαιρεσιῶν. Ὅταν ἔλθῃ καιρὸς νὰ παίζωσι τὰ παιδία τὴν σφαῖραν ἐν τῇ Ἀγορᾷ πρὸ τῶν κρεοπωλικῶν τραπεζῶν, ὅταν δηλαδὴ δὲν θὰ ὑπάρχωσι πλέον ἐκκλησίαι τοῦ δήμου, οὔτε δικαστήρια καὶ ἀρχαιρεσίαι, ὥστε νὰ συνωστίζηται ἐκεῖ ὁ λαός, τότε μόνον θὰ δυνηθῶσιν οἱ ἄνθρωποι νὰ ἀπολαύωσι τῆς ζωῆς. Καὶ ὁ Ἀντισθένης εἶχεν ἤδη σκώψῃ τὰς ἐν Ἀθήναις χειροτονίας τῶν στρατηγῶν. Ἐκτὸς δὲ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν στωϊκῶν, ἡσχολήθησαν καὶ οἱ Κυνικοὶ περὶ τὸν σχεδιασμὸν ἰδανικῆς πολιτείας. Τοιοῦτόν τι ἴσως ἔπραξε καὶ ὁ Οὐάρρων γράψας τὴν *Μαρκόπολιν* (περὶ ἀρχῆς), ἔνθα παρέβαλλε τὸν ὀργανισμὸν μιᾶς πόλεως κυβερνωμένης κατὰ τὰς ιδέας του, πρὸς τὸν ὀργανισμὸν τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος· αἱ αἰσθήσεις εἶναι αἱ πύλαι, αἱ φλέβες τὰ ὑδραγωγεῖα, τὰ ἔντερα οἱ ὄχαιοί. Ἀνεγνώριζε δὲ ὁ συγγραφεὺς (ἐν ἐλεγειακοῖς διστίχοις), ὅτι ἡ ἰσότης πάντων εἶναι ἡ ἀνέκαθεν φυσικὴ τοῦ ἀνθρώπου κατάστασις, ἀλλ' ἐδέχετο ὅτι ἡ προοδευτικὴ ἀνάπτυξις τῶν πραγμάτων συνεπιφέρει τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἰσχυροτέρου, ὅπως συμβαίνει εἰς τοὺς ἰχθῦς καὶ εἰς τὰ πτηνά. Χωλοὶ τροχαῖοι κατεσκευασμένοι κατὰ τὸν ἐλληνικὸν τρόπον καὶ περιέχοντες πιθανώτατα εὐνόητον ὑπαινιγμὸν εἰς ζῶντι πρόσωπον ἐξέφραζον τὴν ὑπὸ τῆς πείρας βεβαιουμένην ἀλήθειαν, ὅτι ἡ Τύχῃ εἰς οὐδένα θνητὸν ἐπέτρεψε νὰ φθάσῃ μετὰ τοῦ ἄρματός του ἀπρόσκρουστος εἰς τὸ τέρμα τοῦ σταδίου. Ἀντιτίθεται δὲ φυσικῶς πρὸς τὴν *Μαρκόπολιν* ἡ *Ἀνθρωπόπολις*.

Καὶ δὲν εἶναι μὲν καθ' ὅλου σαφὲς τῆς ἐπιγραφῆς ταύτης τὸ νόημα, ἀλλ' ἡ πρὸς ἐπεξήγησιν ἐρχομένη δευτέρα ἐπιγραφή Περὶ γενεθλιακῆς φαίνεται προαγγέλλουσα μίαν ἀνάπτυξιν τοῦ ζητήματος περὶ τῆς καταστάσεως, ἣν δημιουργεῖ ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἰς ἕκαστον ἄνθρωπον ἡ καταγωγή του. Ἰσως δ' ἠθέλησεν ὑπὸ τὴν εἰκόνα μιᾶς πολιτείας νὰ πραγματευθῇ ὁ συγγραφεὺς περὶ τῆς οἰκογενείας καὶ περὶ τῶν ὄρων, ἐφ' ὧν στηρίζεται ἡ ἰδρυσις αὐτῆς, ἡ αὔξησις καὶ ἡ συντήρησις. Γίνεται δὲ ἐκεῖ λόγος περὶ μεγάλων προικῶν καὶ περὶ τῶν δαπανῶν, ἃς συνεπάγεται ὁ γάμος καὶ μετὰ τοῦτο συνιστᾷ ὁ ποιητὴς καὶ πάλιν τὴν ἐγκράτειαν διὰ στίχων, οἵτινες εἶναι τῶ ὄντι ἄξιοι τοῦ Λουκρητίου· «Οἱ θησαυροὶ καὶ ὁ χρυσὸς δὲν κάμνουσιν ἐλευθέραν τὴν ψυχὴν, οὐδὲ ἀπαλλάττουσι τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα ἀπὸ τῶν μεριμνῶν καὶ τῆς δεισιδαιμονίας τὰ χρυσᾷ ὄρῃ τῶν Περσῶν ἢ τοῦ πλουσίου Κράσσου τὰ παλάτια».

Πρέπει νὰ ἐρχεται ὁ ἄνθρωπος εἰς γάμου κοινωνίαν; ὑπὸ ποίους ὅρους καὶ ἐπὶ τῇ βάσει τίνων ἀρχῶν; Τοῦτο τὸ ζήτημα εἶχεν ἤδη κατὰ βάθος ἐξετάσῃ ἐν ἰδίᾳ συγγραφῇ ὁ Ἀντισθένης. Ὁ Οὐάρρων, ὅστις κατὰ πολὺ ἡγάπα τὸν οἰκογενειακὸν βίον, ὑπέβαλεν ὡσαύτως εἰς ἰδίαν ἐξέτασιν πάντα τὰ ζητήματα τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὸν γάμον ἐν τῇ περὶ γεγάμηκότων σατίρᾳ, ἥτις ἐπεγράφετο· Εὐρεν ἡ λοπάς τὸ πῶμα, ἐνθα παριστάνει ἑαυτὸν ὡς ἓνα ἐκ τῶν παλαιῶν ἀνθρώπων μετ' ἀνεσπασμένων ὀφρύων καὶ κηρύττει ὅτι αὐτὸς νοῦν ἔχων θά νυμφευθῇ, ἐναντίον τῆς γνώμης τοῦ Μενάνδρου, ὅστις ἔλεγεν ὅτι ὁ μέλλων νὰ νυμφευθῇ εἰς μετάνοιαν ἔρχεται. Ἐν τῇ αὐτῇ δὲ σατίρᾳ ἐπραγματεύετο καὶ Περὶ τοῦ καθήκοντος τοῦ συζύγου, περὶ τούτου δὲ τοῦ πράγματος ἔλεγεν ὅτι «τῆς γυναικὸς τὰ ἐλαττώματα πρέπει ὁ σύζυγος ἢ νὰ ἄρῃ ἢ νὰ ὑπομείνῃ καὶ ὅστις μὲν αἶρει αὐτὰ καθιστᾷ τὴν γυναῖκα προσφορωτέραν, ὅστις δὲ ὑπομένει, κάμνει ἑαυτὸν ἀγαθώτερον». Ἐν δὲ τῇ σατίρᾳ τῇ ἐπιγραφομένῃ Μαίνιος νόμος ἔλεγεν ὁ Οὐάρρων ὅτι ὁ μὲν γάμος εἶναι καθῆκον πρὸς τὴν πολιτείαν, ἡ δὲ ἀγαμία ἀδίκημα καὶ ὅτι πρέπει νὰ καταβάλληται ἡ

προσέηκουσα φροντὶς περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ συζύγου ἢ τῆς συζύγου, ἂν καὶ συμβαίνει ἐνίοτε καὶ ἐν τῷ καλῷ θερισμῷ νὰ εὐρίσκηται ξηρὸς στάχυς καθὼς καὶ ἀγαθὸς ἐν τῷ κακῷ. Τίς κυρίως ἦτο ὁ Μαίνιος νόμος δὲν ἠξεύρομεν, φαίνεται ὅμως ὅτι ἐστρέφετο περὶ τὸν σεβασμὸν, ὃν ὀφείλουσι τὰ τέκνα πρὸς τὸν πατέρα. Ἄλλη σάτιρα εἶναι ἡ ἔχουσα τὴν ἐπιγραφὴν Τοῦ πατρὸς τὸ παιδίον καὶ πραγματευομένη περὶ παιδοποιΐας, ἔνθα ἔδιδεν ὁ Οὐάρρων συμβουλὰς πρὸς τοὺς νέους πατέρας. Κατεφέρετο δὲ κατὰ τῆς ἀκολασίας τῶν ἀσώτων νέων ἐν ἄλλαις πάλιν σατίραις, οἷα εἶναι λ. χ. ὁ Τρίφαλκος (περὶ ἀρρενότητος) καὶ τὰ *Vinalia* (περὶ ἀφροδισιῶν). Παρακολουθῶν δὲ ὁ συγγραφεὺς πάσας τοῦ βίου τὰς φάσεις καὶ ἀπεικάζων πάσας αὐτοῦ τὰς ὀφείας μετὰ τῆς συνήθους εὐτραπείας καὶ ἀστειότητος καὶ μετὰ πνεύματος ὕγιους, ἐπραγματεύθη καὶ τὰ κατὰ τὴν τελευτὴν τοῦ βίου. Ἴσως τὸ ἴδιον αὐτοῦ γῆρας παρεκίνησεν αὐτὸν νὰ γράψῃ τὸν Τιθωνὸν (περὶ γήρωος). Ὁ περιπατητικὸς Ἀρίστων ὁ Κεῖος ἔγραψε πρῶτος αὐτὸς ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν ταύτην μικρὰν πραγματείαν δημῳδούς φιλοσοφίας, ἔνθα ὠμίλει ὁ γηραιὸς σύζυγος τῆς Ἥοϋς, ὅστις εἶχε μὲν λάβῃ παρὰ τῶν θεῶν ὡς δῶρον τὴν ἀθανασίαν, ὅχι ὅμως καὶ τὴν αἰωνίαν νεότητα. Εἶναι δὲ βέβαιον, ὅτι Οὐάρρων ἦτο γέρον τοσοῦτον θαλερός, ὥστε οὐδένα λόγον εἶχε νὰ μὴ εὐλογῇ τὸ γῆρας, ὅπως καὶ ὁ Κικέρων, οὗ τινος ἡ περὶ γήρωος διατριβὴ ἡ ἐπιγραφομένη Κάτων (710—44) εἶναι ἀναντιρρήτως παλαιότερα τοῦ Τιθωνοῦ.

Καὶ εἰς τὸ περὶ αὐτοχειρίας ζήτημα διαφόρους ἔδωκαν λύσεις οἱ φιλόσοφοι, τὰ δὲ πρόσφατα πολιτικὰ γεγονότα εἶχον ἐπαναφέρει πάλιν αὐτὸ εἰς κοινὴν συζήτησιν. Διὰ τοῦτο ἔγραψεν ὁ Οὐάρρων τὴν Περὶ ἐξαγωγῆς σάτιραν, ἔνθα ἀποτεινόμενος ἴσως ὁ ποιητὴς πρὸς τὴν σκιὰν Κάτωνος τοῦ Ἰτυκαίου διὰ τραγικῶν βακχείων, οἵτινες ὑπενθυμίζουσι τὸν Θυέστην τοῦ Ἐννίου, ἔλεγε· «Τίς εἶσαι σύ, ὅστις δι' ἀγρίας χειρὸς ἀνοίγεις τὰς θερμὰς δεξαμενὰς τῶν πηγῶν τοῦ αἵματος καὶ ἀπαλλάττεσαι τοῦ βίου διὰ σιδηροῦ

ξίφους; » Καὶ ἄλλοι δὲ ἐπιφανεῖς αὐτόχειρες ὑφίσταντο τοιαύτην ἀνάκρισιν ἐν τῷ Ἄδῃ, μεταξύ δ' αὐτῶν καὶ ὁ Ἀννίβας ὅστις ἐρωτώμενος διὰ τί εἶχε πῖν φάρμακον, ἀπεκρίνετο· « Διότι ὁ Προυσιάρχης ἤθελε νὰ μὲ παραδώσῃ εἰς τοὺς Ῥωμαίους ». Δέχεται δὲ ὁ Οὐάρρων ὅτι ὑπάρχουσι περιστάσεις, καθ' ἃς δικαιολογεῖται ἡ αὐτοκτονία· μήπως δὲν παραδέχονται πάντες ὅτι καλὸν εἶναι νὰ ἀποκόπτηται ὁ δάκτυλος, ἐὰν ὑπάρχῃ φόβος νὰ πάθῃ ἐξ αὐτοῦ ὑπὸ γαγγραινῆς ὁλόκληρος ὁ βραχίον; Ἄν δὲ ὡς πρὸς τοῦτο ἡ γνώμη τοῦ συγγραφέως συνέπιπτε πρὸς τὴν γνώμην τῶν Στωικῶν, οὐδαμῶς ὅμως ἀπεδέχετο ὁ Οὐάρρων τὸν χαρακτηρισμὸν ἐκεῖνον, ὃν ἔδιδον οἱ Στωικοὶ εἰς τὸν ἰδανικὸν σοφόν, καὶ διὰ τοῦτο ἐν τῇ σατιρᾷ τῇ ἐπιγραφομένῃ Μακρὰν φεύγει ὁ τοὺς ἑαυτοῦ φεύγων μυκτηρίζεται ὡς ἐξῆς τὸ πρᾶγμα· « Μόνος βασιλεὺς, μόνος ῥήτωρ, μόνος ὠραῖος, ἀνδρεῖος, καθαρὸς! Ἄν καθ' ὁδὸν ἀπαντήσης ἄνθρωπον κατεσκευασμένον κατὰ τοῦτο τὸ σχέδιον τοῦ Κλεάνθους, πρόσεξον μὴ τὸν ἐγγίσῃς! »

Κατὰ τίνα τρόπον πρέπει ὁ ἄνθρωπος προβλέπων τὸν θάνατον νὰ τακτοποιῇ τὰς ὑποθέσεις του; Ὁ Οὐάρρων, ὅστις ἦτο καὶ νομομαθὴς ἄριστος, ὅπως ἦτο καὶ τῆς ἱστορίας γνώστης, ἐξήτασε συστηματικῶς τὰ διάφορα εἶδη τῶν διαθηκῶν καὶ ἀνέγραψε τὰ περὶ αὐτῶν ἐν τῇ σατιρᾷ τῇ ἐπιγραφομένῃ Testamentum (περὶ διαθηκῶν). Ἐκλέγει δὲ αὐτὸς ὡς κηδεμόνας τῶν τέκνων του, ἅτινα γεννηθέντα ἐκ τῆς φιλοφρονίας εἶχεν ἐκθρέψῃ ἡ Μενιππεῖα αἵρεσις, δηλαδὴ τῶν σατιρῶν του, πάντας ἐκείνους, οἵτινες « ποθοῦσι τὸ μεγαλεῖον τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ Λατίου » ἥτοι πάντας τοὺς φιλοπάτριδας Ῥωμαίους. Τέλος δὲ ἐσκέφθη καὶ περὶ ταφῆς καὶ ἐπραγματεύθη τὰ περὶ τούτου ἐν τῷ Κύνῳ. Ἐπαινεῖ Ἡρακλείδην τὸν Ποντικόν, ὅστις συνεβούλευε νὰ καίωνται οἱ νεκροὶ ἐναντίον τῆς γνώμης τοῦ Δημοκρίτου, ὅστις ἤθελε νὰ συγκαλύπτονται διὰ μέλιτος. Ἄν ἤθελεν ἐπικρατήσῃ λέγει, ἡ γνώμη τοῦ Δημοκρίτου, θὰ ἔφθανε τὸ μέλι εἰς ὑπέρογκον τιμὴν καὶ μόλις θὰ κατάρθωνον τώρα οἱ ἄνθρωποι νὰ πορίζωνται ἐν ποτήριον μέ-

λιτος ἀντὶ ἑκατὸν δηναρίων. Καὶ τὴν συνθήειαν τοῦ νὰ σχίζωσιν οἱ πενθοῦντες τὰ ἱμάτια τῶν καταδικάζει ὁ συγγραφεὺς συλλογίζομενος ὡς ἐξῆς· « Ἐὰν ἔχῃς ἀνάγκην τῶν ἱματίων, διὰ τί τὰ σχίζεις; ἐὰν δὲν ἔχῃς ἀνάγκην, διὰ τί τὰ φορεῖς; » Κάμνει δὲ λόγον ἐπὶ τέλους καὶ περὶ τάφων καὶ ἐπιταφίων (Epitaphiones, περὶ τάφων). Ὁ Οὐάρρων ἐχθρὸς ὢν καθ' ὅλου πάσης ἐπιδειξέως, φέγει ἐκείνους, οἵτινες, ἐν ᾧ ἀκόμη ζῶσι, παραγγέλλουσι τὰς ἐπιταφίους αὐτῶν ἐπιγραφάς. Θεωρεῖ περιττὰ τὰ ἐπὶ τῶν τάφων χαρασσόμενα ἐπιγράμματα καὶ νομίζει ὅτι ἀληθῆ τῶν σοφῶν ἀνδρῶν ἐπιτάφια εἶναι τὰ συγγράμματα αὐτῶν.

Αἱ σάτιραι τοῦ Οὐάρρωνος παρῆχον εὐρύτατον πρὸς σπουδὴν καὶ μελέτην ἔδαφος εἰς τοὺς λογίους. Κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ ὑπῆρχον ἄνθρωποι ἐπαγγελλόμενοι εἰδικῶς τοὺς ἐρμηνευτάς τῶν σατιρῶν, πολλοὶ δὲ γραμματικοὶ παρεσκεύαζον ἐκλογάς (excerpta) ἐξ αὐτῶν, ἀρχαιολόγοι ἤντλουν ἐκεῖθεν ὕλην πρὸς διαφώτισιν τοῦ παρελθόντος καὶ παντοειδεῖς μιμηταὶ κατὰ διαφόρους τρόπους ἀπεμιμοῦντο τὰ ἀξιόλογα ἐκεῖνα ἔργα γράφοντες ἄλλοι μὲν σκωπτικὰ συνταγμάτια, ἄλλοι δὲ βιβλία ἱστορικὰ ἢ διδακτικά.

Ὑπῆρχε δὲ καὶ μία ἄλλη συλλογὴ ποιημάτων τοῦ Οὐάρρωνος, ἅτινα φαίνεται ὅτι ἀπέρρεον ἐξ ἧς πηγῆς καὶ αἱ Μενίππειοι σάτιραι. Ἐν τῷ καταλόγῳ δηλαδὴ τῶν ἔργων τοῦ ἀναγράφονται ἐξ βιβλίου Ψευδοτραγωδιῶν, τοῦτο ὅμως τὸ ὄνομα δὲν εἶναι ἐπαρκὲς τεκμήριον, ὥστε νὰ συμπεράνωμεν, ὅτι τὰ ἔργα ταῦτα ἦσαν τῷ ὄντι δραματικά καὶ προωρισμένα εἰς τὴν ἀπὸ σκηνῆς διδασκαλίαν, ὅπως λ. χ. αἱ ἱλαροτραγωδαὶ τῶν Ταραντίνων, αἵτινες ἦσαν συγγενεῖς πρὸς τὰ ἀτελλανὰ δράμματα. Φυσικώτερον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Οὐάρρων ἐμμένων καὶ ἐνταῦθα ἐν τῷ αὐτῷ κύκλῳ τῶν ἐννοιῶν, ἐν ᾧ ἡγάπα πάντοτε νὰ ἀναστρέφεται τὸ εὐτράπελον καὶ σκωπτικὸν πνεῦμά του, ἔγραψε ψευδοτραγωδίας κατὰ μίμησιν τῶν κυνικῶν τραγωδαρίων, ἅτινα ἔγραψεν ὁ Φίλισκος ἐπ' ὀνόματι τοῦ Διογέλους, ὁ Οἰνόμαος καὶ ὁ Τίμαιος. Ἡ

ἀλληγορικὴ ἐξήγησις τῶν μύθων, εἰς ἣν ἡρέσκοντο καὶ οἱ Κυνικοὶ καὶ οἱ Στωϊκοί, παρεῖχεν ἄφθονον ὕλην εἰς τοὺς ποιητάς, οἵτινες ἤθελον νὰ ἐρμηνεύωσιν αὐτοὺς εἴτε σοβαρῶς εἴτε κατὰ τρόπον σκωπτικόν. Οὕτω δὲ οὐκ ὀλίγαι ἀτοπίαί καὶ παραδοξολογίαι (οἷαι καὶ αἱ ἐξῆς λ. χ. ὅτι ἡ ἀνθρωποφαγία, ἡ πατροκτονία, ἡ αἰμομιξία καὶ τὰ παρόμοια δὲν ἀντίκεινται εἰς τὴν φύσιν) εἰρωνικῶς ἐξυμνήθησαν ὑπὸ τινων ἐξηγητῶν καὶ ἐρμηνευτῶν ὠρισμένων τραγικῶν μύθων, τῶν ἀναφερομένων λ. χ. εἰς τὸν Θυέστην, τὸν Ἀτρεῆα, τὸν Οἰδίποδα, τὴν Μηδεῖαν κτλ. Ὅταν δὲ ἀναγινώσκωμεν, ὅτι κατὰ τὰ δόγματα τῆς Στοᾶς ὁ Ζεὺς περιέχει ἐν ἑαυτῷ πάντας τοὺς ἄλλους θεούς, ὅτι ἀνθρωπίνη μορφή δὲν προσήκει εἰς τὴν θεότητα, ὅτι ἡ τελειότης πρέπει νὰ παριστάνηται διὰ τοῦ στρογγύλου σχήματος, πειθόμεθα ὅτι πρὸς τῶν Στωϊκῶν τὴν γνώμην συνετάσσετο ὁ Οὐάρρων παρουσιάζων ἐπὶ τῆς σκηνῆς τριακοσίους Ζήνας ἀκεφάλους.

Ἄν καὶ αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ψευδοτραγωδίαι εἶχον μικτὴν ἐξ ἐμμέτρου καὶ πεζοῦ λόγου τὴν σύνθεσιν, ὅπως ἦσαν ἐν γένει συντεθειμένα τὰ τοιαῦτα ἔργα ἢ μᾶλλον αἱ τοιαῦται φιλοσοφικαὶ γελοιογραφίαι, καὶ ἂν εἶχον μορφήν διαλογικὴν ἢ ἦσαν ἐν συνεχεῖ λόγῳ συντεταγμένοι, δὲν ἠξεύρομεν, διότι ἔκπαλαι ἤδη ἐφιλοτεχνήθησαν οὐχὶ μόνον τραγωδίαι, ἀλλὰ καὶ κωμωδίαι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχουσαι πρὸς τὴν κυρίως σκηνήν, ὅλως δ' ἐλευθέρως συντεταγμένοι. Τοιούτων δὲ ψευδοδραμάτων ὑπῆρχον διάφοροι βαθμοὶ καὶ διάφοροι κατηγορίαι, ἀπὸ τῆς ἀπλῆς παρωδίας μέχρι τῶν ποικιλωτάτων παραμορφώσεων τῆς σκηνικῆς ποιήσεως. Ὅθεν καὶ δὲν εἶναι βέβαιον ἂν σάτιραί τινες τοῦ Οὐάρρωνος ἔχουσαι μυθολογικὴν ἐπιγραφὴν δὲν πρέπει μᾶλλον νὰ καταλεχθῶσιν εἰς τὰς ψευδοτραγωδίας, τοιαῦται δὲ εἶναι ὁ Οἰδιποθυέστης, ὁ Ψευδαινείας, ὁ Καλάμιος Αἴας, ὁ Προμηθεὺς λυόμενος, ἡ Ὀπλων κρίσις. Οὐδὲ καὶ τὰ ἐξῆς ἀκριβῶς γινώσκωμεν, ἂν ἕκαστον τῶν ἐξ βιβλίων τῶν ψευδοτραγωδιῶν περιεῖχε μίαν μόνον ψευδοτραγωδίαν ἢ πλείονας¹⁾.

¹⁾ Δὲν παρενεβλόμεν ἐν τῷ κειμένῳ, ὅπως πράττει ὁ συγγραφεὺς, τὰς δι' ἀριθμῶν παραπομπὰς εἰς σφισόμενα ἀπυσπάσματα τοῦ Οὐάρρωνος καὶ δι' ἄλλους εὐνόητους λόγους

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΙΣ

Τὰ γραμματικὰ ἤτοι φιλολογικὰ σπουδάσματα, εἰς ᾧ ἔδωκε τὴν πρώτην ὠθησιν ἐν Ῥώμῃ ὁ Κράτης ὁ Μαλλώτης (595—195), ἡσκήθησαν κατ' ἀρχὰς διὰ τῆς μεθοδικῆς καὶ σχεδὸν εἰπεῖν σχολικῆς κριτικῆς ἐθνικῶν ἔργων, ὅποια ἦσαν τοῦ Ναιβίου καὶ τοῦ Ἑννίου τὰ ἐπικά ποιήματα. Βραδύτερον ὅμως καὶ δὴ κατὰ τὸν ἑβδομον ἀπὸ Ῥώμης αἰῶνα αἱ περὶ ὧν ὁ λόγος μελέται προσέλαβον καὶ μορφήν τεχνικωτέραν. Εἶναι δ' ἄλλως γνωστὸν ὅτι ὁ Ἑννιος εἶχε περιλάβῃ ἐν τῷ μεγάλῳ σχεδίῳ τῶν σατιρῶν αὐτοῦ παντὸς εἶδους ἐπιστημονικὰ ζητήματα. Οἱ λόγιοι ποιηταὶ τῆς Ἀλεξανδρείας ἡγάπων νὰ ἐκθέτωσιν ἐμμέτρως τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν των καὶ νὰ περιβάλλωσι διὰ τῶν χαρίτων τῆς Μούσης τὴν ἐμβρίθειαν τῶν ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν. Ἐκεῖθεν ἐνεπνεύσθησαν καὶ οἱ Ῥωμαῖοι ποιηταὶ οἱ ἀποπειραθέντες νὰ φιλοτεχνήσωσι παρόμοια δοκίμια, εἶναι δὲ τὸ πρῶγμα ἀναντίρρητον ἂν καὶ δὲν εἶναι δυνατόν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ νὰ καθορισθῶσι τὰ παραδείγματα, ἅτινα προέβαλλον εἰς ἑαυτοὺς πρὸς μίμησιν. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι ὁ Λουκίλιος διεξοδικῶς ἐπραγματεύθη ἐν ταῖς σατίραις αὐτοῦ ζητήματα ἀναγόμενα ὅχι μόνον εἰς τὴν αἰσθητικὴν κριτικὴν, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ κατὰ τὸ φαινόμενον ξηρότερα εἶδη τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, οἷον τὴν γραμματικὴν, τὴν ὀρθογραφίαν καὶ τὴν προφοράν. Ἄλλοι δὲ σύγχρονοι τοῦ Λουκιλίου ποιηταὶ καὶ ἀνήκοντες κατὰ πᾶσαν πιθανότητα εἰς τὸν αὐτὸν κύκλον ἐπραγματεύθησαν ἐπίσης ἐμμέτρως ἐν εἰδικοῖς ποιήμασι γραμματικὰ καὶ ζητήματα καθὼς καὶ

καὶ διότι ἐν τῇ νεωτάτῃ, τῶν Ἀποσπασμάτων ἐκδόσει, τῇ τοῦ A. Riese (1865), εἰς ἣν εὐχερέστερον δύναται νὰ ἀναδράμῃ ὁ ἀναγνώστης, δὲν σημειοῦται συνεχὴς ἀριθμησις τῶν στίχων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Εἶναι δ' ἄλλως εὐκόλος ἢ ἀνεύρεσις τῶν ἀποσπασμάτων διὰ τὸν λόγον ὅτι αἱ σάτιραι εἶναι κατατεταγμέναι ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς κατὰ τάξιν ἀλφαβητικὴν. Σ. Μ.

γραμματικά. Πρῶτος δὲ πάντων πρέπει νὰ μνημονευθῇ ὁ τραγικός ποιητὴς Ἀττίος, ὅστις κατέθηκε πολύτιμα διδάγματα περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ δράματος καὶ τοῦ θεάτρου τῶν Ῥωμαίων ἐν τοῖς Διδασκαλικοῖς αὐτοῦ, ἅτινα εἶχε διαιρέσῃ εἰς ἑννέα βιβλία τοῦλάχιστον, ἴσως διότι ἑννέα ἦσαν καὶ αἱ Μοῦσαι. Μεταχειρισθεῖς δὲ τὸν σωτάδειον ἐκείνον ρυθμόν, ὃν ἐγνωρίσαμεν διὰ τῶν σατιρῶν τοῦ Ἐννίου καὶ τὸν ὅποιον ἐχειρίζετο μετὰ πολλῆς εὐκολίας, ἐπραγματεύθη κατὰ τὸν τρόπον τῶν Ἑλλήνων διάφορα προβλήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ τὴν Ῥωμαϊκὴν ποίησιν καὶ πολλαχοῦ ἔδειξεν ὅτι εἶχε πνεῦμα συζητητικὸν ὑπέροχον. Ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ ἐπειράτο νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Ὅμηρος εἶναι μεταγενέστερος τοῦ Ἡσιόδου, διότι παρὰ τῷ Ὁμήρῳ ὑποτίθενται γνωστά πράγματα τινά, τὰ ὅποια πρὸ αὐτοῦ πρέπει νὰ ἐδίδαξεν ὁ Ἡσιόδος (σημειωτέον ὅτι τοῦτο τὸ ζήτημα εἶχεν ἀπασχολήσῃ καὶ τὸν Ἡρακλείδην τὸν Ποντικὸν κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα π. Χ.). Ἀφηγεῖτο ἔπειτα ὁ Ἀττίος, πῶς εἶχε τιμῇσῃ ὁ Ἀχιλλεὺς τὴν σύνεσιν τοῦ Νέστορος προσενεγκῶν εἰς αὐτὸν χρυσοῦν κύπελλον κατὰ τοὺς ἐπιταφίους ἀγῶνας τοῦ Πατρόκλου, μετὰ δὲ τοῦτο ὑπέβαλλεν εἰς Εὐημέρειον κριτικὴν (ιδ. σ. 68) τὸν μῦθον περὶ τοῦ αἵματος τοῦ Προμηθέως. Ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνέφερε σφάλματά τινά ἐν τῇ καθ' ὅλου οἰκονομίᾳ τοῦ δραματικοῦ διαλόγου καὶ ἔφεγε τοὺς χοροὺς τοῦ Εὐριπίδου· ἐν τῷ ὀγδόῳ περιέγραφε τὴν σκευὴν καὶ τὰ ὅπλα τῶν ὑποκριτῶν τῆς τραγωδίας· ἐν τῷ ἑνάτῳ περιέγραφε γενικῶς καὶ ἐχαρακτήριζε τὰ διάφορα τῆς ποιήσεως εἶδη. Πρῶτος δὲ πιθανώτατα ὁ Ἀττίος ἐπεχείρησε νὰ γράψῃ χρονολογικῶς τὴν ἱστορίαν τῶν δραματικῶν παραστάσεων ἐν Ῥώμῃ, ὅπως εἶχε πράξῃ ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τῆς Διδασκαλίας αὐτοῦ ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ δράματος ἐν Ἀθήναις. Ὑπέπεσε δὲ καὶ εἰς σφάλματα ὁ Ἀττίος, ἐπλανήθη λ. χ. δεινῶς, συγχύσας τὴν ἐν ἔτει 482—272 καὶ τὴν ἐν ἔτει 545—209 ἄλωσιν τοῦ Τάραντος, τάξας δὲ τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τοῦ Ἀνδρονίκου Λιβίου ἐπὶ τῆς σκηνῆς κατὰ τὸ ἔτος 557—197, ὅτε ὁ Ἐννιος ἦτο ἤδη τεσσαράκοντα καὶ δύο ἐτῶν.

Κατετείνετο δὲ τὸ βιβλίον μέχρι τῶν χρόνων τοῦ συγγραφέως, ἔγραφε δὲ ὁ Ἀττίος ὅτι τριακοντούτης ὢν εἶχε παραστήσει δρᾶμα κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, καθ' ὃ καὶ ὁ Πακούβιος, ὅστις ἦτο τότε ἀγδοήκοντα ἐτῶν. Πρῶτος ὡσαύτως ὁ Ἀττίος ἡσχολήθη περὶ τὸ σημαντικώτατον γραμματειακὸν ζήτημα τῆς γνησιότητος τῶν εἰς τὸν Πλαῦτον ἀποδιδομένων κωμωδιῶν καὶ ὁ Οὐάρρων ἐστήριζε τὴν κρίσιν του εἰς στίχους τοῦ Ἀττίου, δι' ὧν ὁ ποιητὴς ἐσυνόψιζε τὴν γνώμην του περὶ τῆς νοθείας ἐπτὰ κωμωδιῶν.

Καὶ τὰ Πραγματικά τοῦ Ἀττίου διηρημένα εἰς πλείονα βιβλία (ἐν στίχοις τετραμέτροις τροχαϊκοῖς καταληκτικοῖς), εἶχον ὡς ὑπόθεσιν τὸ δρᾶμα· ἐγίνετο ἐν αὐτοῖς λόγος περὶ τῶν προσωπικῶν σκωμμάτων ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἀττικῇ κωμωδίᾳ καὶ περὶ τῶν ὀρχήσεων τῆς παλαιτάτης σατίρας. Ὁ συγγραφεὺς ἀποτεινόμενος κατ' εὐθεΐαν πρὸς τοὺς θεατὰς ἐπέριπτεν εἰς αὐτοὺς τὰ σφάλματα τῶν ποιητῶν, διότι συνήθως οἱ ποιηταὶ διαφθείρονται θέλοντες νὰ συγκαταβῶσι πρὸς τὰς ὀρέξεις τῶν θεατῶν. Τὰ τεκμήρια ταῦτα καθὼς καὶ ἡ ἐπιγραφή τοῦ ἔργου πείθουσιν ἡμᾶς ὅτι τὸ βιβλίον τοῦτο ἦτο δημῳδῆς πραγματεία περὶ τοῦ τεχνικοῦ μέρους τῆς δραματικῆς ποιήσεως. Εἶχε δὲ γράψῃ ὁ Ἀττίος καὶ ἐν ποίημα δακτυλικὸν ἐπιγραφόμενον Χρονικά ἀγνώστου ἐκτάσεως, ἐν ᾧ ἐξετίθεντο τὰ κατὰ τὴν πρόδον τοῦ πολιτισμοῦ ἐν Ῥώμῃ καὶ τὸ ὅποιον ἦτο ἴσως οἰονεὶ συμπλήρωμα τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἐννίου· ἐσώθη ἐκ τούτου τοῦ ποιήματος ἐν ἐξάστιχον ἀπόσπασμα, διαλαμβάνον σύγκρισιν μεταξὺ τῶν ῥωμαϊκῶν Σατουρναλίων καὶ τῶν ἐλληνικῶν Κρονίων.

Ἐγραψεν ἐπίσης ἀγρονομικὸν ποίημα Πραξιδικήν, ὅπερ εἶναι ἐπίθετον τῆς Περσεφόνης, ἥτις ἀπὸ τῶν κόλπων τῆς γῆς διαχέει τὰ δῶρα αὐτῆς εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Τὸ ποίημα τοῦτο (ἐν τριμέτροις ἰαμβικοῖς) μεταξὺ ἄλλων συμβουλῶν ἐδίδασκε καὶ κατὰ ποίαν ὥραν τοῦ ἔτους πρέπει νὰ γίνηται ὁ θερισμὸς καὶ ἡ ἄροσις. Πάντα δὲ ἴσως τοῦ Ἀττίου τὰ διδακτικὰ ποιήματα συναπετέλουν ἐν ὅλῳ ὑπὸ τὴν κοινὴν ἐπιγραφὴν Πάρεργα, ἃν δὲ ἀναφέρεται ἰδίᾳ εἰκο-

στὸν ἑβδόμον βιβλίον τῶν Χρονικῶν, τοῦτο ἴσως συμβαίνει, διότι τὰ Χρονικὰ ἦσαν ἐν τῷ τέλει τῆς ὅλης συλλογῆς, ἣτις ἤρχιζε διὰ τῆς Πραξιδικῆς, ὥστε τὸ εἰκοστὸν ἑβδόμον τῶν χρονικῶν εἶναι εἰκοστὸν ἑβδόμον τῆς ὅλης συλλογῆς. Ἄν ἡ ἐξήγησις αὕτη εἶναι ὀρθή, τότε ἐξηγεῖται καὶ τὸ πλῆθος τῶν ἀναφερομένων βιβλίων, διότι ὁ ποιητὴς περιέλαβεν εἰς τὰ Πάρεργα καὶ μικρὰ ποιημάτια, παίγνια ἐρωτικὰ ἢ ἄλλα, καθὼς καὶ μικρὰ ποιημάτια ἀναφερόμενα εἰς τὰς ὀρθογραφικὰς του μεταρρυθμίσεις, αἵτινες ἐπέδρασαν κατὰ τρόπον σημαντικόν, ἂν ὅχι καὶ διαρκῆ, ἐπὶ τῆς γραφῆς καὶ αὐτῶν τῶν ἐπισήμων ἐπιγραφῶν.

Μετὰ τὰ ποικίλα ταῦτα παραδείγματα, μεγάλως ἀνεπτύχθησαν τὰ ἔμμετρα δοκίμια περὶ τὰ μέσα τοῦ ἑβδόμου ἀπὸ Ῥώμης αἰῶνος. Ὁ Πόρκιος Λίκινος συνέταξεν ἔμμετρον ἱστορίαν τῆς Ῥωμαϊκῆς ποιήσεως μετὰ πολλῆς κομψότητος μεταχειρισθεὶς τροχαῖκὰ τετράμετρα καταληκτικά. Ἔτασσε δὲ ὁ Λίκινος τὴν πρώτην λαμπρὰν τῆς ποιήσεως περίοδον κατὰ τοὺς χρόνους τῆς νεότητος τοῦ Ἑννίου· «Κατὰ τὸν δεῦτερον λιβυκὸν πόλεμον ἡ Μοῦσα διὰ πτερωτοῦ ποδὸς εἰσῆλασεν εἰς τὸ ἄγριον καὶ πολειμικὸν ἔθνος τοῦ Ῥωμύλου (ιδ. σ. 26).» Ἐκαμνε λόγον περὶ τῶν διαφορῶν ποιητῶν καὶ ἐχαρακτήριζεν ἐνίοτε διὰ μιᾶς λέξεως καὶ αὐτοὺς τοὺς δευτερεύοντας, οἷον τὸν Ἀτίλιον. Περιέγραφε λεπτομερῶς τὰ περιστατικὰ τοῦ βίου τινῶν συγγραφέων πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ κρίνῃ αὐτοὺς κατὰ τινὰς ἀρχὰς ἐκ τῶν προτέρων τεθειμένας. Ἐσώθη λ. χ. ἐν ἀπόσπασμα βιογραφίας τοῦ Τερεντίου, ἐν ᾗ ὁ Λίκινος ἀπὸ ἀπόψεως καθαρῶς δημοκρατικῆς κρίνων τὰ πράγματα ψέγει ὡς ματαιοφροσύνην τὰς σχέσεις τοῦ ποιητοῦ πρὸς ἀριστοκρατικούς ἀνδρας καὶ ἐπαναλαμβάνει τὰς κακοβούλους κατηγορίας τῶν ἐχθρῶν του (σ. 239), ἐπὶ τοσοῦτον κακοηθείας προβαίνων ὥστε νὰ λέγῃ καὶ πράγματα ὅλως ψευδῆ ὡς πρὸς τὸν ιδιωτικὸν αὐτοῦ βίον. Ὁ Πόρκιος Λίκινος ἠκολούθει λοιπὸν τὴν μέθοδον τῶν Ἑλλήνων βιογράφων, οἵτινες ἐντελῶς ἀπομακρυνόμενοι ἀπὸ τῆς ἀληθινῆς καὶ ὑγιοῦς κριτικῆς, ἐπεζήτουν νὰ καθιστῶσι τερπνὰ τὰ γραφόμενά των

διὰ φανταστικῶν πλασμάτων ἄλλοτε μὲν μυσαρῶν, ἄλλοτε δὲ κολακευτικῶν ἢ καὶ ἀπλῶς εὐφυῶν. Τὸ λαμπρόν, ἀλλὰ βραχυχρόνιον στάδιον Σκηπίωνος τοῦ Ἀφρικανοῦ, οὐτινος τὴν ἔξοχον ἀρετὴν ἀντήμειψαν οἱ Ῥωμαῖοι διὰ τοῦ φθόνου καὶ τῆς κακοβουλίας, ζωηρῶς ἀπησχόλησε τὰς μεταγενεστέρας γενεάς. Ποιητὴς τις ταύτης τῆς περιόδου ἢ τοῦλάχιστον ζήσας πρὸ τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων καὶ πιθανῶς ὀνομαζόμενος Βαγέλλιος, ἔγραψεν ἱαμβικὸν ποίημα ἐπιγραφόμενον Ἀ γ ω γ ῆ (Actio), ἐνθα ἐνεκάλει τὸν Τερέντιον νὰ δώσῃ λόγον περὶ τοῦ τίς ὁ ποιητὴς ὁ πραγματικῶς συντάξας τὰς εἰς αὐτὸν ἀποδιδόμενας κωμωδίας. Ὁ δικαστὴς ἀνακρίνει τὸν τὸν ποιητὴν· «Τὰ δρᾶματα τὰ φέροντα τὸ ὄνομά σου εἰς τίνα ἀνήκουσι, Τερέντιε; Μήπως εἶναι ἔργα τοῦ μεγάλου ἐκείνου ἀνδρός, ὅστις εἶχε τὴν συνήθειαν νὰ ἐπιβάλλῃ τὴν θέλησίν του εἰς τὰ ἔθνη;»

Ὅτε μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Τουρπιλίου ἐκλείσεν ἡ περίοδος τῆς Παλλιάτας, ὁ Βολκάκιος Σηδίγιτος (= Ἐξαδάκτυλος) συνέταξε κατὰ τὰ εἰκοσιπέντε τελευταῖα ἔτη τοῦ αἰῶνος βιβλίον Περὶ ποιητῶν ἐν ἱαμβικοῖς τριμέτροις, ἐνθα κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Περγαμηνῶν γραμματικῶν ἀνέγραφε καὶ ὄνα τῶν δέκα κλασσικῶν ἀντιπροσώπων τῆς ἑλληνιστοῦς κωμωδίας, ὁ δὲ κανὼν οὗτος ἦτο ἰσως εἰσαγωγή εἰς τὸ εἰδικὸν περὶ τῆς Παλλιάτας κεφάλαιον τοῦ συγγράμματός του. Ἐν τῇ ἀναγραφῇ ταύτῃ καὶ τῇ σχετικῇ ἐκτιμήσει τῶν κωμικῶν ποιητῶν ὁ Σηδίγιτος δὲν προβάλλει μακρὰς αἰτιολογίας, ἀλλὰ πλήρῃ ἔχων πεποιθήσιν εἰς τὴν εἰδικήν του κρίσιν καὶ νομίζων ὅτι «ὅστις ἄλλως κρίνει, οὐδαμῶς γινώσκει νὰ κρίνῃ», ταξινομεῖ διὰ βραχέων καὶ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ θέσῃ τέρμα εἰς πολλὰς τῶν ἀνθρώπων ἀμφιβολίας καὶ ἐναντιολογίας, τοὺς δέκα κωμικοὺς ποιητὰς ὡς ἐξῆς· δίδει τὰ πρωτεῖα εἰς τὸν Καικίλιον καὶ μετ' αὐτὸν τάσσει τὸν Πλαῦτον, τρίτον φέρει τὸν Ναίβιον, ὃν διὰ μιᾶς λέξεως χαρακτηρίζει ὡς θερμουργὸν (qui fervet), εἰς μεγάλην ἔπειτα ἀπόστασιν μετὰ τοὺς τρεῖς τούτους κορυφαίους τοποθετεῖ τὸν Λικίνιον, τὸν Ἀτίλιον καὶ ἕκτον τὸν Τερέντιον, ἔπειτα τὸν Τουρπίλιον, τὸν Τραβέαν, τὸν Λούσκιον καὶ τέλος δέκατον, ἕνεκα

μόνον τῆς παλαιότητός του, τὸν Ἐννιον. Τὸν Λίβιον Ἀνδρόνικον, τὸν Ἀκύλιον, τὸν Ἰουβέντιον καὶ τὸν Πλαύτιον οὐδὲ καταλέγει παντάπασιν. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ὁ Βολκάκιος θὰ ἐπραγματεύθη διεξοδικώτερον ἐν τῇ συγγραφῇ τὰ κατὰ τοὺς δέκα μνημονευθέντας ποιητάς, τοῦλάχιστον ἔχομεν λείψανα τοῦ μέρους τοῦ ἀναφερομένου εἰς τὸν Τερέντιον. Αἱ κωμωδίαὶ τοῦ ποιητοῦ εἶχον καταταχθῆ χρονολογικῶς καὶ ἐσημειοῦτο ἢ ἐπὶ τῆς σκηνῆς ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία των, τὸ δὲ εἰς τὴν Ἀσίαν ταξίδιον τοῦ Τερεντίου καὶ ὁ μακρὰν τῆς πατρίδος θάνατός του ἐδηλοῦντο διὰ βραχέων. Ἰσως ἐν τῇ περὶ ἧς ὁ λόγος συγγραφῇ ἀνέγραφεν ὁ Βολκάκιος καὶ τὴν γνώμην του περὶ τῆς γνησιότητος καὶ νοθείας τῶν κωμωδιῶν τοῦ Πλαύτου.

Πρὸς τὰ τροχαῖκά ταῦτα καὶ λαμβικὰ γραμματειακὰ ποιήματα σχετίζονται καὶ ἄλλα δακτυλικά. Ὁ Κόιντος Βαλέριος, ὁ ἐκ τῆς λατινικῆς πόλεως Σώρας διεκρίθη μεταξὺ τῶν συντελούντων εἰς τὴν πρόοδον τῆς νεαρᾶς ῥωμαϊκῆς Μούσης. Ἐν τῷ Περὶ ῥήτορος διαλόγῳ τοῦ Κικέρωνος, ὅστις διάλογος ὑποτίθεται γενόμενος κατὰ τὸ δεύτερον ἐξάμηνον τοῦ ἔτους 663—91, ὁ πολὺς Κράσσος ἐπαινεῖ τὸν Βαλέριον ὡς λογιώτατον πάντων τῶν τηθεννοφόρων. Εἶχε γράψῃ ἑμμετρον ἐν δακτυλικοῖς ἐξαμέτροις πραγματεῖαν, ἣτις πλὴν ἄλλων περιεῖχε παρατηρήσεις περὶ τῶν ἑλληνικῶν τύπων, οὓς τινες ποιηταί, ὅπως ὁ Ἄττιος, προστίμων ἀντὶ τῶν καθαρῶν λατινικῶν (*Hecīōra* λ. γ. ἀντὶ *Hectōrem*). Καὶ ἄλλοι δὲ ἄνδρες, ἐν οἷς καὶ ὁ Κικέρων καὶ ὁ Καῖσαρ συνέταξαν ἐπίσης ἑμμέτρους πραγματείας ἀναφερομένας εἰς τὴν αἰσθητικὴν κριτικὴν. Ὁ Κικέρων συνέθηκε τοιοῦτον ποίημα ποικίλης ὑποθέσεως κατὰ ἑλληνικὰ παραδείγματα, ὅπερ διὰ τοῦτο χαριέντως ἐπέγραψε, καθ' ἑλληνικὴν ὡς αὐτὸς μίμησιν *Λειμῶνα*. Ἐκ τοῦ ποιήματος τούτου ἐσώθησαν τέσσαρες μόνον δακτυλικοὶ ἐξάμετροι, δι' ὧν κρίνεται ὁ Τερέντιος ὡς ἐπιτυχῆς μιμητῆς τοῦ Μενάνδρου, ἐκ τούτου δὲ τεκμαιρόμεθα ὅτι καὶ περὶ ἄλλων Ῥωμαίων ποιητῶν καὶ δὴ σκηνικῶν θὰ ἐγίνετο κρίσις ἐν τῷ *Λειμῶνι*. Ὁ δὲ Καῖσαρ κατὰ τὴν

νεότητά του ἔγραψεν ὡσαύτως γραμματολογικὸν ποίημα, ἐν ᾧ ἔκρινεν ἂν ὅχι πᾶσαν τὴν ποιητικὴν παραγωγὴν τῶν Ῥωμαίων, τοῦλάχιστον τὴν κωμωδιογραφικὴν. Ἐσώθησαν δὲ καὶ ἐκ τοῦ ποιήματος τούτου ἑξ ὀκταυλικοὶ ἐξάμετροι περιέχοντες λεπτοτάτην κρίσιν περὶ τοῦ Ἡμιμενάνδρου (σ. 234), ἐκφράζει δὲ καὶ τὴν γνώμην ὁ Καῖσαρ ὅτι ἂν ὁ Τερέντιος εἶχεν ἴσιν πρὸς τὴν ἀπαλότητα τοῦ ὕφους καὶ τὴν δύναμιν θὰ ἐξισοῦτο ἡ κωμικὴ αὐτοῦ ἀρετὴ πρὸς τὴν τοῦ Μενάνδρου.

Ἰκανὸν χρόνον διάστημα διέρρευσε πρὶν ἢ εὐρεθῇ διάδοχος τοῦ Ἐννίου καὶ γράψῃ ἐμμέτρως φιλοσοφικὸν ποίημα, ὅπως πρῶτος ἐκεῖνος μεταξὺ τῶν Ῥωμαίων εἶχε πράξῃ (σ. 66 ἐξ.). Τὴν διάδοσιν τῶν τοιοῦτων ἔργων δὲν ἔβλεπεν εὐχαρίστως ἡ κυβέρνησις· ὅθεν ὅχι πολὺν χρόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐννίου, ἤτοι τῷ 593—461, ἐξέδωκε δόγμα ἡ σύγκλητος, δι' οὗ παρείχετο εἰς τὸν ἀστικὸν πραιτώρα πλήρη ἐξουσία νὰ ἐκβάλῃ ἐκ τῆς πόλεως τοὺς φιλοσόφους καὶ τοὺς σοφιστάς, ἂν ἤθελε φανῇ εἰς αὐτὸν ὅτι τὸ συμφέρον τῆς πολιτείας ἀπήτηι, ὥστε οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ σοφισταὶ νὰ μὴ εἶναι ἐν Ῥώμῃ, καὶ βραδύτερον δὲ πάλιν (600—454) δύο Ἑλληνες Ἐπικούρειοι φιλόσοφοι ἐξεβλήθησαν, διότι αἰτῶνικαὶ αὐτῶν θεωρίαι ἐφάνησαν ἐπικίνδυναι εἰς τὴν πολιτείαν. Ὁ Πλούταρχος διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ἐν ἀνέκδοτον, ἐξ οὗ μανθάνομεν, τίνα γνώμην εἶχεν ὁ Φαβρίκιος, ἀνὴρ κατὰ πάντα ἀρχαῖος καὶ ἀδιάφθορος, περὶ τῶν φιλοσοφικῶν ἐκείνων δηλητηρίων. Ὅτε δηλαδὴ ἐγένοντο ἐν τῷ δεῖπνῳ τοῦ Πύρρου παντοιοεῖς λόγοι, πλείστοι δὲ περὶ τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν φιλοσοφούντων, ἔτυχε νὰ ἀκούσῃ ὁ Φαβρίκιος καὶ τὸν Κινεαν ἐπιμνησθέντα τοῦ Ἐπικούρου καὶ διελθόντα « ἃ λέγουσι περὶ θεῶν καὶ πολιτείας καὶ τέλους, τὰ μὲν ἐν ἡδονῇ τιθέμενοι, πολιτείαν δὲ φεύγοντες, ὡς βλάβην καὶ σύγχυσιν τοῦ μακαρίου, τὰ δὲ θεῖον ἀπωτάτω χάριτος καὶ ὀργῆς καὶ τοῦ μέλειν ἡμῶν εἰς ἀπράγμονα βίον καὶ μεστὸν εὐπαθειῶν ἀποικίζοντες. » Ἐν ᾧ δὲ ἀκόμη ὠμίλει ὁ Κινέας, ἀνακράξας ὁ Φαβρίκιος· Ὡ Ἡράκλεις, εἶπεν, εἶθε ὁ Πύρρος καὶ οἱ Σαυνῖται ταῦτα τὰ δόγματα νὰ

ἀκολουθῶσιν, ἐφ' ὅσον πολεμοῦσι πρὸς ἡμᾶς. Ἡ πρώτη δὲ φιλοσοφικὴ αἵρεσις, ἣτις κατώρθωσεν ὅπως δῆποτε νὰ ρίζοβολήσῃ ἐν Ρώμῃ, εἶναι ἡ στωϊκὴ καὶ τοῦτο ἔνεκα τῆς πολλῆς τιμῆς, ἥς ἀπήλαυνε ὁ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς Παναίτιος, ὁ φίλος μὲν καὶ σύντροφος Σκηπίωνος τοῦ Ἀφρικανοῦ, σύγχρονος δὲ τοῦ Λουκιλίου. Εἰς τὸν αὐτὸν δὲ κύκλον φαίνεται ὅτι ἀνήκε καὶ ὁ προμνημονευθεὶς Βαλέριος. Ἐξ ἐνὸς ποιήματος εἰς τὴν θρησκευτικὴν φιλοσοφίαν ἀναφερομένου, ὅπερ εἶχε συντάξῃ ὁ Βαλέριος, σώζονται δύο δακτυλικοὶ ἐξάμετροι, οἵτινες ἀπετέλουν ἰσως τὴν ἀρχὴν τοῦ ποιήματος καὶ ὑπενθυμίζουσι τὸν περίφημον ὕμνον τοῦ Κλεάνθους, ὃν ἰσως Στωϊκὸς ὢν μετέφρασεν ὁ Βαλέριος· « Ζεῦ, παντοδύναμε δημιουργε τῶν πραγμάτων καὶ τῶν βασιλέων, πάτερ καὶ μήτερ τῶν θεῶν, ὅστις εἶσαι μόνος θεὸς καὶ πάντοτε ὁ αὐτός ». Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἔζη καὶ ὁ Τίτος Ἀλβούτιος, ἀνὴρ ἐν τῇ πολιτείᾳ ἐπιφανής, ὁπαδὸς δὲ ἐνθερμος τῶν δογμάτων τοῦ Ἐπικούρου. Γενόμενος ἀντιπραίτωρ ἐν Σαρδινίᾳ τῷ 649—405 καὶ καταδικασθεὶς ἐπὶ κακῇ διοικήσει, εὐαρέστως ἔπειτα διήρχετο τὸν χρόνον τῆς ἐξορίας του ἐν Ἀθήναις σπουδάζων περὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Φρόντων ἐν μιᾷ ἐκ τῶν ἐπιστολῶν, ἐνθα κάμνει ἐξέτασιν τῶν ποιητῶν, θέτει μεταξὺ τοῦ Λουκιλίου καὶ τοῦ Λουκρητίου τὸν ξηρὸν Ἀλβούτιον, ὑποθέτομεν ὅτι οὗτος ὁ Ἀλβούτιος εἶναι αὐτὸς ὁ ἐλληνομανής, ὃν ἀναφέρει ὁ Λουκίλιος (σ. 353) καὶ ὅτι ἄνευ πολλῆς ἐπιτυχίας ἐστιχούργησεν ἐν μέρει τοῦλάχιστον τὴν διδασκαλίαν τοῦ φιλοσόφου, οὗτινος ἦτο ὁπαδός. Ἐκτοτε, ὑπῆρξαν πάντοτε ἐν τῇ ὑψηλῇ κοινωνίᾳ τῆς Ρώμης ἄνθρωποι ἀπαιδευτοί, οἵτινες τὸ ἰδανικὸν τῆς ἡδονῆς ἐξήγουν συμφώνως πρὸς τὰς σαρκικὰς αὐτῶν ὀρέξεις καὶ ἐφήρμοζον ἐμπράκτως τὰς τοιαύτας θεωρίας. Καθ' ὅλου δὲ οἱ λογιώτεροι τῶν Ρωμαίων κατὰ τοὺς χρόνους τῆς νεότητος τοῦ Κικέρωνος ἐσπουδάζον περὶ τὴν ἐλληνικὴν φιλοσοφίαν, ἃν δὲ ὁ Κικέρων ἀποφαίνεται ὅτι ἦσαν ἀνάξια ἀναγνώσεως τὰ ἔργα τοῦ Ραβιρίου, τοῦ Κατίου καὶ τοῦ Ἀμαφινίου, οἵτινες ἐξέθηκάν τὴν Ἐπικουρείον φιλοσοφίαν κατὰ τρόπον ἀπλοῦν καὶ δημῳδῇ, τοῦτο βεβαίως συμ-

δαίνει, διότι ἀπήρεσκεν εἰς αὐτὸν τὸ ἄτεχνον ὕφος των. Κατὰ τὸν φεβρουάριον μῆνα τοῦ ἔτους 700—54 ὁ Κικέρων εἶχεν ἀνὰ χεῖρας ἐν τοῦ Σαλλουστίου (ὅχι τοῦ ἱστορικοῦ) ποίημα ἐπιγραφόμενον Ἐμπεδοκλῆς, οὗτινος τὴν ἀνάγνωσιν ἐκήρυττεν ἐν τινι πρὸς τὸν ἀδελφόν του Κόιντον ἐπιστολῇ ὡς ὑπεράνθρωπον ἐπιχείρησιν. Ὁ ποιητὴς τοῦ Ἐμπεδοκλέους Γναῖος Σαλλούστιος ἦτο, καθὼς φαίνεται, πελάτης τοῦ Κικέρωνος, καὶ κατὰ τὸν νοέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἶχε παρασταθῇ κατὰ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Περὶ πολιτείας διαλόγου, ἔδωκε δὲ εἰς τὸν πάτρωνά του μίαν συμβουλήν ὡς πρὸς τὴν ἐκλογὴν τῶν προσώπων, τὴν ὁποίαν ὁ Κικέρων κατ' ἀρχὰς ἠθέλησε μάλιστα καὶ νὰ ἀκολουθήσῃ. Καὶ ὁ Ουάρρων ὁ Ῥεατίνος, ὅστις ἀπεπειράθη πάντα τῆς ποιήσεως τὰ εἶδη, φαίνεται ὅτι συνέταξε καὶ διεξοδικὸν φιλοσοφικὸν ποίημα περὶ φύσεως. Ἐν τῷ διαλόγῳ, ὅστις κεῖται ἀντὶ προοιμίου εἰς τὰ πρότερα Ἀκαδημαϊκὰ τοῦ Κικέρωνος (709—45), ὁ ῥήτωρ ἐπαινεῖ τὸ ποίημα τοῦ Ουάρρωνος, μετὰ πλειοτέρας ὁμως εὐμενείας ἢ ἀκριβείας ὁ Κοϊντιλιανὸς τάσσει αὐτὸ παρὰ τὰ ἔργα τοῦ Ἐμπεδοκλέους καὶ τοῦ Λουκρητίου.

Πρέπει ἀκόμη νὰ μνημονεύσωμεν καὶ τὸ Περὶ φύσεως ἡ κοσμογονίας (De rerum natura) ποίημα τοῦ Ἐγνατίου. Τοῦ ποιήματος τούτου ἔχομεν δύο δακτυλικοὺς ἑξαμέτρους προερχομένους ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου, ἐν τῷ ἑτέρῳ ἐκ τῶν ὁποίων περιγράφει εἰκονικώτατα ὁ Ἐγνάτιος τὴν ὑπὸ τῆς νυκτερινῆς δρόσου ὑγρὰν Φοῖβην παραχωροῦσαν τὴν θέσιν της εἰς τὰς ἀκτῖνας τοῦ ἀδελφοῦ της Φοίβου, καθ' ἣν ὥραν δούουσιν οἱ ἀστέρες «οἱ περιπατηταὶ τῆς νυκτός». Ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος Ἐγνάτιος εἶναι ἴσως αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ μακρόκομος καὶ λευκοὺς τοὺς ὀδόντας ἔχων Γαλάτης, καθ' οὗ καταφέρεται ὁ Κάτουλλος.

Ἀλλὰ πάντα ταῦτα τὰ ποιητικὰ δοκίμια ἐξηφανίσθησαν ὑπὸ τοῦ χρόνου χωρὶς νὰ μείνῃ οὐδὲ ἕχνος ἐξ αὐτῶν καὶ εὐθὺς ἅμα τῇ ἀρχῇ τῆς περιόδου ταύτης ἐπεσχιάσθησαν ἐντελῶς ὑπὸ τοῦ Περὶ φύσεως σεμνοπερεποῦς ἔπους τοῦ Λουκρητίου. Ὁ Τίτος Λου-

κρήτιος Κᾶρος ἐγεννήθη πιθανώτατα κατὰ τὸ ἔτος 656 — 98. Δυστυχῶς εἶναι ἐντελῶς ἄγνωστα εἰς ἡμᾶς τὰ κατὰ τὸν βίον του καθὼς καὶ πᾶν τὸ σχετικὸν πρὸς τὴν βαθμιαίαν πρόοδον καὶ ἀνάπτυξιν τῆς μεγάλης καὶ ἰσχυρᾶς αὐτοῦ διανοίας. Ἡ ψυχὴ τοῦ Λουκρητίου φύσει ἐκπαθῆς οὔσα, πρέπει νὰ ὑπέστη ὀδυνηροὺς ἀγῶνας καὶ δεινὰς δοκιμασίας, πρὶν ἢ ὀριστικῶς καταφύγη εἰς τὸν λιμένα τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, ἔνθα ὑπάρχει ἡ μόνη σωτηρία τῆς κατατεθλιμμένης καὶ πεφοβισμένης ἀνθρωπότητος. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν Ῥώμῃ ἐγεννήθη ὁ ποιητής, πάντως ὅμως ἐκεῖ ἀνετράφη. Ἡ εὐαίσθητος ψυχὴ του ἐκεῖ ἔλαβε τὰς πρώτας ἐντυπώσεις, αἵτινες διέσεισαν ἐν αὐτῇ πᾶσαν πίστιν πρὸς μίαν θείαν πρόνοιαν κυβερνῶσαν τὰ τοῦ κόσμου· εἶδεν ἐκεῖ ἀλληλοδιαδόχως ὁ Λουκρήτιος τοὺς αἵματηροὺς πολέμους πρὸς τοὺς συμμάχους, πρὸς τοὺς δούλους, πρὸς τοὺς πειρατάς, πρὸς τοὺς μονομάχους, πρὸς τὸν Σερτώριον, εἶδε τὸν ἀτελεύτητον καὶ ἀμφίροπον πόλεμον πρὸς τὸν Μιθριδάτην, τὰς ἐμφυλίους ταραχάς, τοὺς σπαραγμοὺς τῶν πολιτικῶν κομμάτων, ἅτινα ἤλαυνεν ἡ ἀχαλίνωτος φιλαρχία τῶν φατριαρχῶν, τὰς τρομερὰς σφαγὰς τοῦ Σύλλα. Ὑπῆρξε τέλος πάντων αὐτόπτης μάρτυς πάντων ἐκείνων τῶν συμπτωμάτων, ἅτινα ἦσαν οἱ προάγγελοι τῆς προσεχοῦς καταστροφῆς τῆς καθεστηκυίας πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς τάξεως. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῆς δεινῆς τρικυμίας, ἥτις ἐμάστιζε τὴν Ῥώμην, οὐδεμία ὑπῆρχε παρηγορία· ἡ καθαρῶς τυπικὴ καὶ παντὸς νοήματος κενὴ θρησκεία, ἣν παρὰ τῶν Τυρρηνῶν εἶχον λάβῃ οἱ Ῥωμαῖοι, οὐδὲν ἄλλο παρεῖχεν εἰς τὸν ἄνθρωπον ἢ παιδαριώδη μόνον διδασκαλίαν θαυμάτων καὶ προρρήσεων. Ἡ θρησκεία αὕτη ἦτο μὲν ἐπιτηδεῖα νὰ καταφοβίζῃ καὶ νὰ ζοφώνῃ τὰς ἀδυνάτους ψυχάς, ἀλλ' ἐν τῇ διανοίᾳ ὅμως παντὸς ἀνεπτυγμένου ἀνθρώπου δὲν ἦτο δυνατόν νὰ μὴ διεγείρῃ τὴν ἀηδίαν καὶ τὴν καταφρόνησιν.

Μετὰ τὴν ἀπώλειαν τῆς ἀνεξαρτησίας αὐτῶν αἱ καταπεπονημένοι ψυχαὶ τῶν Ἑλλήνων ἡσύχως καὶ καρτερικῶς ὑπετάχθησαν εἰς τὴν μοῖραν καὶ μετὰ χαρᾶς ἡσπᾶσθησαν τὸν θεωρητικὸν βίον,

ὃν ἐδίδασκεν ἡ φιλοσοφία τοῦ Ἐπικούρου. Οἱ θεοί, ὧν ἡ εἰς τὰ ἀνθρώπινα πράγματα ἐπέμβασις εἶχεν ὑπάρξει τόσον ὀλίγον ἐπαισθητή, δὲν ἐξεθρονίζοντο μὲν ἐντελῶς ὑπὸ τῆς Ἐπικουρείου διδασκαλίας, ἀλλ' ἐτίθεντο κατὰ μέρος καὶ κατεδικάζοντο εἰς ἀργίαν. Ἡ τοῦ κόσμου δημιουργία δὲν εἶναι πλέον ἔργον τῶν θεῶν· ὁ οὐρανός, ἡ γῆ, τὰ φυτά, τὰ ζῶα, οἱ ἄνθρωποι, παρήχθησαν ἐκ τῶν ἀκαταπαύστων δινήσεων τῶν κινητῶν ἀτόμων καὶ πᾶν τὸ καθ' ἑκάστην ἡμέραν συμβαῖνον ἐν τε τῇ φύσει καὶ ἐν τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων, τῷ ἰδιωτικῷ καὶ τῷ πολιτικῷ, εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν αἰώνιων καὶ ἀδιοράτων συνδυασμῶν τῶν ἐλαχίστων ἐκείνων καὶ σμικροτάτων μορίων, ἅτινα συναντῶνται ἐν τῷ κενῷ διαστήματι. Οἱ θεοὶ μένουσιν ἀτάρακτοι ἐν τῇ μακαριότητι αὐτῶν καὶ κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν θεῶν δὲν ὑπάρχει καὶ διὰ τοὺς θνητοὺς μεγαλητέρα εὐδαιμονία τῆς ἡσυχίας τοῦ ἐλευθέρου ἀνδρός, ἀπολαύοντος ἑαυτοῦ, σπουδάζοντος περὶ τὴν θεωρίαν καὶ μὴ παραφερομένου μήτε ὑπὸ τῆς φαντασίας μήτε ὑπὸ τῶν παθῶν. Ὁ Λουκρήτιος βεβαίως ὡς Ἐπικούρειον ἡδονὴν δὲν ἐνόει τὴν σαρκικὴν ἡδονήν, ὅπως ἐξελάβανον αὐτὴν οἱ σύγχρονοι φιλόσοφοι, οἱ ταπεινότεραν ἔχοντες τὴν ψυχὴν, καὶ μάλιστα ὁ Πείσων, τοῦ Κικέρωνος ὁ ἀντίπαλος. Ὁ Λουκρήτιος εἶχε περὶ αὐτῆς ἄλλην ἔννοιαν, βαθεῖαν καὶ μεγαλοπρεπῆ. Προσεκολλήθη μετ' ἀκραδάντου πίστεως εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἐπικούρου, ἥτις ἐπὶ τέλους δὲν παρείχεν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀθλιότητα εἰμὴ τὴν παρηγορίαν, ὅτι οὐδεμία ὑπάρχει ὑπερτέρα ἀπόκρυφος ἢ δυσμενὴς δύναμις ἐπιδρῶσα ἐπὶ τὸν βίον ἡμῶν καὶ ὅτι ὁ θάνατος εἶναι τὸ ὀριστικὸν τέρμα τοῦ ἀνθρώπου. Ἐνόμιζε δὲ ὅτι λυτρωτοῦ ἔργον ἀναλαμβάνει ἀρνούμενος τὴν ὑπαρξίν τοῦ βασιλείου τῶν σκιῶν καὶ καταρρίπτων τὴν τρομερὰν πίστιν, ἥτις ἕως τότε ἔκαμνε τὸν ἀποθνήσκοντα νὰ φοβῇται τὴν αἰωνίαν νύκτα ὁμοῦ μετὰ τῶν σκληροτάτων βασάνων. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ φῶς εἶχεν ἤδη ἀρχίσῃ καὶ πρὸ τοῦ Λουκρητίου νὰ ἐπιχύνηται μεταξὺ τῶν λογιωτέρων, ἀλλ' ὁ ὀρθὸς λόγος δὲν ἐξενίκησεν ὀριστικῶς, εἰμὴ ἀφ' οὗ ἐπιστημονικῶς ἀπεδείχθη ἡ ἀτο-

πία τῶν γραῶδῶν ἐκείνων παραδοξολογημάτων. Πολλοὶ ὑπῆρχον οἱ ταλαντευόμενοι μεταξὺ φόβου καὶ ἀμφισβολίας, πολλοὶ κατὰ τὴν στιγμὴν τοῦ θανάτου ἐπανεπίπτον τρέμοντες εἰς τὰς δεισιδαιμονίας τῶν παιδίων καὶ τοῦ ὄχλου. Ῥίπτει δὲ βλέμμα μίσους ὁ Λουκρήτιος πρὸς τὰ φαντάσματα ἐκεῖνα, ἅτινα αὐτὸς διὰ παντὸς ἀπέφυγε, τὰ θεωρεῖ ὡς διώκτας, ἀφ' ὧν ἀπηλλάγη, καὶ ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς νέας αὐτοῦ πίστεως μετὰ τῆς θέρμης ἐκείνης, ἣν ἔχουσι συνήθως οἱ νεόφυτοι. Τοῦ Διδασκάλου τὰ δόγματα, ὅστις εἶναι «κόσμημα τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους» φαίνονται εἰς αὐτὸν ἀληθέστερα καὶ ἀσφαλέστερα τῶν χρησιμῶν τῆς Πυθίας. Βαδίζει ἐπὶ τὰ ἴχνη αὐτοῦ μετ' εὐλαβοῦς ἐνθουσιασμοῦ. Τὸν θεωρεῖ ὡς τὸν φιλόσοφον τὸν ἀποκαλύψαντα τὸ μυστήριον τῆς κτίσεως· διὰ τῶν ἀποκαλύψεων αὐτοῦ πᾶς πνευματικὸς φόβος διαλύεται, τὰ τεῖχη τοῦ κόσμου διανοίγονται, τὰ ἥσυχα τῶν θεῶν κατοικητήρια διαφαίνονται καὶ δὲν ὑπάρχει πρᾶγμα δυνάμενον νὰ ταραξῇ πλέον τὴν ψυχὴν. Τὸν Ἐπίκουρον λοιπὸν ἀκολουθῶν καὶ προσπαθῶν νὰ τὸν μιμηθῇ, ἐπιχειρεῖ καὶ ὁ Λουκρήτιος νὰ ὑψώσῃ τὴν λαμπάδα τῆς ἀληθείας καὶ νὰ ἐλευθερώσῃ τοὺς Ῥωμαίους ἀπὸ τῆς δεισιδαιμονίας, ἀπὸ τῆς βαρείας ἐκείνης θρησκείας (*gravis religio*), ἥτις καταπιέζει αὐτοὺς κατὰ πολὺ μᾶλλον ἢ ὅσον κατεπιέζεν ἄλλοτε τοὺς Ἑλληνας. Θέλει νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτοὺς πρὸς τὴν φύσιν, ἀφ' ἧς ἀπεμακρύνθησαν, θέλει νὰ ἀπελευθερώσῃ αὐτοὺς ἀπὸ δεινοτάτων ἐχθρῶν, τοῦ φόβου καὶ τοῦ μίσους, πρὸ πάντων δὲ ἀπὸ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου. Ἀλλ' ὁ κατευνασμὸς τῆς ψυχῆς (*pietas*) οὔτε διὰ τῆς προσευχῆς δύναται νὰ ἐπιτευχθῇ οὔτε διὰ τῶν θυσιῶν. Εἰς οὐδὲν συντελεῖ τὸ νὰ καλύπτῃς τὴν κεφαλὴν, νὰ στρέφῃσαι πρὸς ἓνα λίθον, νὰ προσέρχῃσαι πρὸς τοὺς βωμοὺς, νὰ ῥίπτησαι κατὰ γῆς, νὰ ἐκτείνῃς τὰς χεῖρας πρὸς τὰ ὁμοιώματα τῶν θεῶν, νὰ χύνης ἐπὶ τῶν βωμῶν τὸ αἷμα τῶν θυμάτων, νὰ κάμνῃς εὐχὰς καὶ πάλιν εὐχὰς· πάντων τούτων συντελεστικώτερον εἶναι ἡ γαλήνη τοῦ πνεύματος (Λουκρήτ. 5, 1196 ἐξ.). Φυσικῆς εὐεξίας καὶ ψυχικῆς ἀταραξίας ἔχει ἀνάγκην ὁ ἄνθρωπος, ἡδίστη δὲ αὐτοῦ μοῖρα εἶναι νὰ κατοικῇ ἐν

τῷ ναῷ τῆς σοφίας καὶ ἐκεῖθεν νὰ καθορᾷ τὰ παραπλανήματα τοῦ βίου.

Ἀφιέρωσε δὲ τὸ ποίημα ὁ Λουκρήτιος πρὸς τινὰ Μέμμιον, νέον ἐπιφανοῦς οἴκου καὶ μετέχοντα τῶν πολιτικῶν πραγμάτων. Εἶναι ἄρα ὁ Μέμμιος ὁ κατόπιν πραιτωρ ἐν Βιθυνίᾳ, ὃν εἶχε φίλον ὁ Κάτουλλος, ἢ ἄλλος; Δὲν ἠξεύρομεν. Ὁ Λουκρήτιος ἀποτείνεται πρὸς αὐτὸν ὡς πρὸς μαθητὴν, ὃν θέλει νὰ προσελκύσῃ πρὸς τὴν ἐπικούρειον φιλοσοφίαν, ἀλλ' ἢ φιλία, ἣτις συνέδεεν αὐτοὺς δὲν φαίνεται ὅτι ὑπῆρξεν οἰκειοτάτη, διότι πλὴν τοῦ σεμνοπρεποῦς προοιμίου τοῦ ποιήματος, ὅπου ἀλλαχοῦ προσφωνεῖται ὀνομαστικῶς ὁ Μέμμιος, γίνεται τοῦτο τυπικῶς μᾶλλον, ἵνα προκληθῇ ἐπίτασις τῆς προσοχῆς τοῦ ἀναγνώστου ἢ πράγματι χάριν αὐτοῦ τοῦ Μεμμίου, ἄλλως δὲ ὁ Λουκρήτιος, καὶ τοῦτο εἶνε καταφανέστατον, σκοπὸν εἶχε νὰ ἐπιδράσῃ ἐπὶ τῶν Ῥωμαίων καθ' ὅλου καὶ ὅχι νὰ περιορίσῃ τὰ διδάγματά του εἰς ἕνα μόνον ἄνδρα. Ὁμολογητέον ὅμως ὅτι ἐν τῷ προοίμῳ πρὸς χάριν τοῦ φίλου του ὑποχωρεῖ καὶ παραβλέπει ὀλίγον τοῦ Ἐπικούρου τὰ δόγματα ἢ μᾶλλον ἀφίνει κατὰ μέρος τὸν φιλόσοφον καὶ φαίνεται μόνον ὡς ποιητῆς, διότι ἐν ᾧ σκοπὸς τοῦ ποιήματος εἶναι νὰ ἀπαλλαγῶσιν οἱ ἀναγνώσται ἀπὸ τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς πίστεως, τὸ προοίμιον ἐξυμνεῖ διὰ θαυμασίας τῶν ὄντι ἐπικλήσεως τὴν Ἀφροδίτην, τὴν προστάτριαν τοῦ γένους τοῦ Μεμμίου καὶ τῆς ὁποίας τὴν κεφαλὴν εἶχον κεχαραγμένην τῆς οἰκογενείας αὐτοῦ τὰ νομίσματα. Προσφωνεῖ δὲ τὴν Ἀφροδίτην ὡς γενέτειραν τῶν Ῥωμαίων (διότι ἀπόγονοι τοῦ Αἰνείου ἦσαν οἱ Ῥωμαῖοι, ὁ δὲ Αἰνεὺς τῆς Ἀφροδίτης υἱός), ὡς χαρὰν τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν θεῶν. Ἐκείνη κατοικίζει τὴν θάλασσαν καὶ τὰς σιτοφόρους γαίας, δι' ἐκείνης παράγεται πᾶν ὅ,τι ζῇ ἐν τῷ κόσμῳ. Διὰ μιᾶς ἐξόχου εἰκόνας περιγράφει ἔπειτα τοὺς ἀνέμους φεύγοντας τὴν προσέλευσιν τῆς θεᾶς καθὼς καὶ τὰ νέφη, τὴν διαποίκιλον γῆν σκεπαζομένην ὑπὸ ἀνθῶν, διαγελῶντα τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν θάλασσαν, τὰ πτηνὰ χαιρετίζοντα τὸ ἔαρ καὶ τὰ κτήνη γηθοσύνης σκιρτῶντα ἀνὰ τὰς βοσκὰς ἢ κτί-

σις κυβερνᾶται ὑπὸ τῆς δυνάμεως τῆς Ἀφροδίτης. Καὶ εἰς τοῦ ποιητοῦ τὸ ἔργον ἡ Ἀφροδίτη πρέπει νὰ ἐπικουρήσῃ, ὅχι μόνον διότι ἐξ αὐτῆς πηγάζει πᾶσα ἀγαλλίασις καὶ πᾶσα χάρις, ἀλλὰ καὶ διότι αὐτὴ μόνη δύναται νὰ κάμψῃ τὸν πολλάκις ἐν τοῖς κόλποις αὐτῆς ἀναπαυόμενον Ἄρην, ὅπως ἐπέλθῃ εἰρήνη κατὰ τοὺς δυσχερεῖς τούτους χρόνους εἰς τοὺς Ῥωμαίους καὶ γίνῃ οὕτω δυνατόν, ὥστε ὁ μὲν ποιητὴς νὰ περατώσῃ ἀνέτως τὸ ἔργον του, ὁ δὲ Μέμμιος νὰ ἔχῃ ἡσυχίαν καὶ σχολὴν ὅπως τὸ ἀκούσῃ. Ὁ ποιητὴς λοιπὸν λησμονεῖ ἐν τῷ προοιμίῳ τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ παραφερόμενος ὑπὸ τε τῆς φιλοπατρίας καὶ ὑπὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὸ θέμα τῆς πραγματείας του ἀναπέμπει ὕμνον ἐνθουσιώδη πρὸς ἐκείνην τὴν θεάν, ἥτις εἶναι συγχρόνως ἡ προσωποποίησις τῆς δημιουργοῦ φύσεως καὶ τῆς ἀγαπητῆς αὐτοῦ πατρίδος ἡ ἀρχηγέτρια. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Λουκρήτιος δὲν εἶχε σκοπὸν νὰ ἐκθέσῃ τὸ σύστημα τοῦ Ἐπικούρου ἐν πάσῃ μεθοδικότητι καὶ ἐπιστημονικῇ ἀκριθείᾳ, ἀλλὰ μόνον νὰ καθ-ησυχάσῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων διδάσκων αὐτοὺς τὰ Ἐπικούρεια δόγματα, ἐξελέξεν ὅπως αἱ μέλισσαι ἀνὰ τὰ ἄλσῃ τὰ ἀνθοφόρα ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἐνδόξου φιλοσόφου, ὅσα χρυσᾶ λόγια ἦσαν εἰς αὐτὸν χρήσιμα καὶ ταῦτα διέταξε κατὰ τρόπον ἀρμόδιον πρὸς τὸν σκοπὸν του (Λουκρήτ. γ' βιβλ. ἐν ἀρχῇ). Ἐκ τῆς φυσικῆς μάλιστὰ τοῦ Ἐπικούρου, τῆς ὁποίας αἱ θεμελιώδεις προτάσεις βασιζονται ἐπὶ τῆς ἀτομιστικῆς θεωρίας τοῦ Δημοκρίτου, συνήγαγεν ὁ Λουκρήτιος σπουδαϊότατα πρακτικὰ συμπεράσματα σχετικὰ πρὸς τὴν ἀδιαφορίαν τῶν θεῶν καὶ τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς. Μόνον δὲ ἐν παρόδῳ καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐπεισοδιακῶς ἐπραγματεύθη ὠρισμένα μέρη ἐκ τῆς ἠθικῆς, χωρὶς νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὴν περὶ αὐτῆς διδασκαλίαν, ἥτις στρέφεται περὶ τὴν θεωρίαν τῆς ἡδονῆς. Ἐκ δὲ τῆς θεωρίας τῆς γνώσεως, ἥτοι τῆς κανονικῆς, ἐξ ἧς κατὰ τὸν Ἐπίκουρον πηγάζουσι τὰ δύο ἄλλα μέρη τοῦ συστήματος, παρέλαβεν ὁ ποιητὴς τὴν ἀναγκαίαν καὶ ἀπαραίτητον ἀρχήν, καθ' ἣν κριτήριον τῆς ἀληθείας εἶναι ἡ αἴσθησις καὶ ταύτην τὴν ἀρχὴν ἐξέθηκεν, ὅπου τοῦ ποιήματος

ἦτο ἀνάγκη, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἐπιμένῃ εἰς λεπτομερῇ ἀνάπτυξιν καὶ ἀπόδειξιν αὐτῆς, διότι τὴν θεωρεῖ ἀδιαφιλονικήτως ἀληθῆ καὶ αὐταπόδεικτον.

Τὸν δὲ ἀληθῆ σκοπὸν αὐτοῦ ἀποκάλυπτει εὐθὺς ἀμέσως ὁ Λουκρήτιος δι' ὧσων λέγει πρὸς ἐγκωμιασμὸν τοῦ Ἐπικούρου. Τὸ ἀνθρώπινον γένος κατέκειτο χαμαὶ πιεζόμενον ὑπὸ τῆς δεισιδαιμονίας. Ὁ Ἐπίκουρος διὰ τῆς δυνάμεως τοῦ πνεύματός του κατώρθωσεν, ὥστε νὰ καταρρίψῃ τὴν θρησκείαν καὶ νὰ καταδείξῃ εἰς τὸν ἄνθρωπον, ὅτι δὲν ἔπρεπε νὰ φοβῇται τοὺς κεραυνοὺς καὶ τὰς βροντάς. Κατώρθωσε τὰ πάντα νὰ νικήσῃ καὶ πανταχοῦ νὰ εἰσχωρήσῃ, διέγνωσε τί εἶναι δυνατόν νὰ γεννηθῇ καὶ τί δὲν εἶναι δυνατόν, καθώρισεν ἀκριβῶς τί ἕκαστον ἐκ τῶν ὄντων δύναται νὰ πράξῃ καὶ τίς ὁ σκοπὸς τῆς ὑπάρξεώς του. Ἐπειτα ἀνασκευάζει ὁ Λουκρήτιος τὴν ἀντίληξιν ὅτι θὰ ἦτο δῆθεν ἀνόσιον τὸ νὰ σκέπτηται τις συμφώνως πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον, φέρων ὡς παράδειγμα τὴν Ἰφιγένειαν (ἥ, ὅπως αὐτὸς τὴν ὀνομάζει, Ἰφιάνασσαν), ἥτις ἐθυσιάσθη παρὰ πάντα φυσικὸν νόμον ἕνεκα τῶν ἀπαιτήσεων τῆς δεισιδαιμονίας. Τὴν θυσίαν τῆς Ἰφιγενείας περιέγραψε κατὰ τρόπον θαυμάσιον, ἡ δὲ εἰκὼν, ἣν ἐφιλοτέχνησεν ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς εἶναι ἀνταξία τῆς μούσης τοῦ Αἰσχύλου καὶ τοῦ χρωστῆρος τοῦ Τιμάνθους, ἔχει δὲ καὶ πολλὴν πρωτοτυπίαν, διότι ὁ Λουκρήτιος ἠκολούθησε πρὸ πάντων τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἔμπνευσιν. Δὲν ἦτο δὲ δυνατόν νὰ ἐκλέξῃ ἀρμοδιώτερον παράδειγμα, ὅπως ἀποδείξῃ εἰς ποίαν φοβεράν ἀπήνειαν καὶ καταπάτησιν τῶν φυσικῶν νόμων ἤγαγε τοὺς ἀνθρώπους ἡ δεισιδαιμονία, ἀφ' οὗ δὲν εἶχε παρέλθῃ πολὺς χρόνος, ἀφ' ὅτου ἐτελοῦντο ἀκόμη ἀνθρωποθυσίαι πρὸς τιμὴν τῶν θεῶν. Εὐθὺς δὲ μετὰ τοῦτο ἔρχεται ὁ ποιητὴς εἰς ἄλλο σπουδαιότατον ζήτημα, ἐξ οὗ ἐξαρτᾶται ἡ κατὰ τὸν βίον εὐδαιμονία, εἰς τὴν ἐξέτασιν δηλαδὴ τῆς φύσεως τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ τί γίνεται ἡ ψυχὴ μετὰ θάνατον. « Διότι ἐὰν οἱ ἄνθρωποι ἔβλεπον, ὅτι ὑπάρχει ἀσφαλὲς τέρμα τῶν δεινῶν των, θὰ εἶχον τὴν δύναμιν νὰ ἀνθίστανται εἰς τὰς δεισιδαιμονίας καὶ εἰς τὰς ἀπειλάς τῶν ἱερέων, τώρα ὅμως αἰσθάνονται

ὅτι εἶναι ἀνίκανοι πρὸς πᾶσαν ἀντίστασιν, διότι πιστεύουσιν ὅτι ὑπάρχει αἰωνία κόλασις μετὰ θάνατον». Ἐπειτα δὲ θέτει τὸν ἀκρογωνιαίον λίθον τοῦ φιλοσοφικοῦ τοῦ οἰκοδομήματος ἀποφαινόμενος ὅτι «οὐδὲν γίνεται ἐκ τοῦ μὴ ὄντος». Ὑπάρχουσι σμικρότατα σωματία, τὰ καλούμενα μόρια, ὑπάρχει δὲ καὶ κενὸς χώρος, ἐν ᾧ κινοῦνται τὰ μόρια· ἐκάτερον τῶν δύο τούτων στοιχείων εἶναι ἀναγκαῖον εἰς τὸ ἕτερον, ἀμφοτέρω δὲ συμπληροῦσιν ἄλληλα. Τὰ ἀρχέγονα ταῦτα μόρια εἶναι ἀπλᾶ, ἀδιάφθορα καὶ ἄμορφα, ὥστε νὰ δύνωνται νὰ προσλαμβάνωσιν οἰονδήποτε μορφήν. Ἡ ὕλη εἶναι ἀπεριόριστος, ὅπως εἶναι ἀπεριόριστος καὶ ὁ κενὸς χώρος, μόνον δὲ ἀμοιβαίως περιορίζονται καὶ ἐπὶ τούτου τοῦ ἀμοιβαίου περιορισμοῦ βασίζεται ἡ αἰωνιότης τῆς φύσεως.

Τὸ δεῦτερον βιβλίον τοῦ Περὶ φύσεως ποιήματος ἐξηγεῖ τὰς κινήσεις καὶ τὰς πρὸς ἄλληλα συμπλοκάς τῶν μορίων πρὸς σχηματισμὸν τῶν συνθέτων σωματίων. Τῶν ἀτόμων ἄλλα μὲν κινοῦνται ἕνεκα τοῦ βάρους αὐτῶν, ἄλλα δὲ διὰ τῆς συγκρούσεως πρὸς ἄλλα ἄτομα, γίνεται δὲ ἡ κίνησις ὅχι κατὰ κάθετον γραμμὴν, ἀλλὰ κατὰ τινα παρέκκλισιν ἀπὸ τῆς φυσικῆς αὐτῶν διευθύνσεως, ἐντεῦθεν δὲ προέρχεται ἡ ποικιλία τῶν ὄντων καὶ ἐκείνων ἀκόμη, ἅτινα ὁμοιάζουσι πρὸς ἄλληλα, καθὼς καὶ ἡ αἰσθήσις τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀλγηδόνης καὶ ἡ ἐλευθερία τῆς θελήσεως (2, 251 ἐξ.). Ἄλλ' ἢ μὲν ποικιλία τῶν μορφῶν εἶναι περιορισμένη, ἄπειρος δὲ ἡ ὕλη ἢ χρησιμεύουσα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἐκάστου εἶδους τῶν ὄντων. Καὶ σύγκεινται μὲν τὰ ὄντα ἐκ διαφόρων στοιχείων, ἀλλὰ πᾶν ὅμως οἰονδήποτε στοιχεῖον δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μετάσχη ἀδιαφόρως οἰουδήποτε συνδυασμοῦ. Τὰ ἄτομα καθ' ἑαυτὰ οὔτε χρῶμα ἔχουσιν οὔτε θερμοκρασίαν, οὔτε ἤχον, οὔτε γεῦσιν, οὔτε ὀσμὴν, ὥστε τὰ μόρια τὰ ἀναίσθητα, ἥτοι τὰ μὴ ὑποπίπτοντα εἰς τὰς αἰσθήσεις, συμπλεκόμενα, παράγουσιν αἰσθητὰ ὄντα, ἥτοι ὄντα ὑποπίπτοντα εἰς τὰς αἰσθήσεις, τοῦτο ὅμως δὲν συμβαίνει πάντοτε, ἢ δὲ παραγωγὴ αἰσθητοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἀτόμων ἐξαρτᾶται ἐκ τῆς

μορφῆς, τῆς κινήσεως καὶ τῆς θέσεως αὐτῶν. Θάνατος εἶναι ἡ διάλυσις τοῦ ζῶντος σώματος εἰς τὰ ἄτομα, ἐξ ὧν συνετέθη.

Θέλων δὲ ὁ ποιητὴς νὰ διασκεδάσῃ τὸν φόβον τοῦ θανάτου ἐξετάζει ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος. Ἀμφότερα συνδέονται δι' ἀλύτου δεσμοῦ, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ὑπερτερεῖ. Καὶ τὸ μὲν πνεῦμα ἦτοι τὸ λογικόν, ἔδραν ἔχει τὸν θώρακα, τῆς δὲ ψυχῆς τὰ μόρια εἶναι παρεσπαρμένα ἐν τῷ λοιπῷ σώματι. Τὸ πνεῦμα εἶναι ἀναντιρρήτως ὕλικόν, ἀλλὰ τὰ μόρια, ἅτινα συναποτελοῦσιν αὐτό, εἶναι λεπτότατα καὶ ποικιλώτατα καὶ ἄλλοτε μὲν ἐπικρατεῖ ἄλλο μόριον, ἄλλοτε δὲ ἄλλο, ἐκ τούτου δὲ προέρχεται καὶ ἡ παρατηρουμένη διαφορὰ τῆς σωματικῆς κράσεως τῶν ἀνθρώπων. Τὸ πνεῦμα γεννᾶται μετὰ τοῦ σώματος, συναυξάνεται μετ' αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτοῦ πάλιν γηράσκει καὶ ἀποθνήσκει. Ἀφ' οὗ λοιπὸν τὸ πνεῦμα ἀποθνήσκει, ὁ θάνατος οὐδὲν κακὸν ἐπιφέρει εἰς ἡμᾶς, ἅρα ὁ θάνατος δὲν εἶναι συμφορὰ.

Τὸ τέταρτον βιβλίον διαλαμβάνει περὶ τῶν κατ' αἰσθήσιν ἀντιλήψεων. Ἐκ τῆς ἐπιφανείας τῶν σωμάτων ἐκπέμπονται λεπτότατα καὶ κινητικώτατα εἰδῶλα, ἅτινα διὰ τῶν αἰσθήσεων ἀφικνοῦνται εἰς τὴν ψυχὴν. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται δὲν εἶναι ἀπατηλαί, ἀλλ' ἀσφαλεῖς, ἂν καὶ δὲν εἶναι πάντοτε εὐκόλον λογικῶς νὰ ἐξηγηθῶσιν. Ἐξετάζει δὲ μετὰ ταῦτα ὁ ποιητὴς κατὰ σειρὰν τὰς ἀντιλήψεις τῶν αἰσθήσεων ἥτοι τῆς ὁράσεως, τῆς ἀκοῆς, τῆς γεύσεως καὶ τῆς ὀσφρήσεως καὶ ἔρχεται εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν φανταστικῶν τῆς διανοίας ἀντιλήψεων. Καὶ τῆς διανοίας αἱ ἀντιλήψεις σχηματίζονται ὡς αὐτως δι' εἰδώλων, ἅτινα ὅμως εἶναι τὰ πάντων τῶν ἄλλων λεπτότατα. Ταῦτα δὲ κινούμενα μὲν ἐνώπιον τῆς ψυχῆς παράγουσι τὴν βούλησιν, κινούμενα δὲ περὶ τὴν ψυχὴν παράγουσι τὰ ὄνειρα τὰ κατὰ τὸν ὕπνον, ἐπέρχεται δὲ ὁ ὕπνος ὅταν ἡ ψυχὴ καταπεπονημένη οὖσα συστρέφεται εἰς ἑαυτήν.

Τοῦ πέμπτου βιβλίου ὑπόθεσις εἶναι οἱ κοσμογονικοὶ νόμοι. Ὅπως πᾶν πρᾶγμα σύνθετον ἐκ μερῶν φθαρτῶν εἶναι καὶ αὐτὸ φθαρτὸν καὶ πρόσκαιρον, οὕτω καὶ ὁ κόσμος εἶναι προσωρισμένος εἰς

φθοράν. Ἡ φύσις οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ αἰδῖος κίνησις, τὰ ὄντα ἀδιαλείπτως γεννῶνται καὶ ἀποθνήσκουσιν. Ἡ μορφή, ἣν ἔχει νῦν ἡ κτίσις, προέρχεται ἐκ τυχαίας τῶν ἀτόμων συναρμογῆς, περιγράφει δὲ ὁ ποιητὴς πῶς ἡ γῆ, ὁ αἰθήρ, ἡ θάλασσα, ὁ ἥλιος καὶ τὰ ἄστρα ἐσχηματίσθησαν ἐκ τῆς κινήσεως τῶν ἀτόμων, ἐξηγεῖ τὰς μεταβολὰς τῶν ὥρων τοῦ ἔτους καὶ ἀποδεικνύει ὅτι πᾶν φυσικὸν φαινόμενον συμβαίνει καθ' ὠρισμένον χρόνον καὶ καθ' ὠρισμένους καὶ σταθεροὺς νόμους. Ἄλλ' ἡ γῆ πρὶν φθάσῃ εἰς τὴν σημερινὴν αὐτῆς κατάστασιν ἔκαμε πρότερον πολλὰς ματαίας ἀποπείρας, αἰτινες πᾶσαι ἀπέτυχον. Ἄπτεται δὲ μετὰ τοῦτο ὁ Λουκρήτιος τῶν κυριωτάτων προβλημάτων τῆς ἱστορίας τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἡμέρωσις, ἔπειτα δὲ καὶ ἡ μάλαξις τῶν ἡθῶν εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ οἰκιακοῦ καὶ οἰκογενειακοῦ βίου, τὰς δὲ γλώσσας ἐγέννησε (δὲν ἐφεῦρεν) ἡ φύσις καὶ ἡ ἀνάγκη. Τὴν εἰς τοὺς θεοὺς πίστιν (καὶ πόσων κακῶν δὲν ὑπῆρξεν αἰτία ἡ πίστις αὕτη;) ἐγέννησεν ἡ φαντασία καὶ τὰ ὄνειρα, καθὼς ἐπίσης καὶ ἡ παρατήρησις τῶν σταθερῶν νόμων τῆς φύσεως, διότι οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ὁ ἄνθρωπος παρακινεῖται εἰς τὸ νὰ πιστεύῃ εἰς μίαν θεῖαν δύναμιν, ὅταν παρατηρῇ τὸν ἀσπερόντα οὐρανὸν ἢ βλέπῃ τὰς τρικυμίας καὶ τοὺς σεισμούς. Βαθμηδὸν ἔπειτα καὶ κατ' ὀλίγον ἡ πεῖρα καὶ ἡ ἀνάγκη ἐδίδαξε τοὺς ἀνθρώπους τὴν κατεργασίαν τῶν μετάλλων (διακρίνει δὲ ὁ ποιητὴς λιθίνην, χαλκίνην καὶ σιδηρᾶν περίοδον), τὴν ὀπλοουργίαν καὶ τὸν πόλεμον, τὴν κλῶσιν καὶ τὴν ὕφανσιν, τὴν σποράν καὶ τὰς φυτείας, καθὼς καὶ πᾶν ὅ,τι ἄλλο ἀναπτύσσει καὶ καλλύνει τὸν βίον.

Ἐν δὲ τῷ ἑκτῷ τέλος πάντων βιβλίῳ, ὅπερ εἶναι οἰονεὶ παράρτημα τοῦ ἄλλου ποιήματος, ἐξηγεῖ ὁ Λουκρήτιος, ἄνευ σαφῶς ὠρισμένου σχεδίου, διάφορα φυσικὰ φαινόμενα· τὴν ἀστραπὴν καὶ τὴν βροντὴν, τὸν σχηματισμὸν τῶν νεφῶν, τὴν βροχὴν καὶ τὴν χιόνα, τοὺς σεισμούς, τὰς ἐκρήξεις τῆς Αἰτνης, τὰς προσαναβάσεις τοῦ Νείλου, τὰς ἀναθυμιάσεις τῆς Ἀόρνου λίμνης, τὰς ιδιότητας τινῶν πηγῶν, τὴν δύναμιν τοῦ μαγνήτου, τὴν αἰτίαν

τῶν ἐπιδημιῶν, οἷον τοῦ ἐν Ἀθήναις λοιμοῦ. Τελευτᾷ δὲ τὸ ποίημα ἄνευ πραγματικοῦ ἐπιλόγου, ἀλλὰ διὰ μιᾶς τελείας περιγραφῆς τοῦ προρρηθέντος λοιμοῦ, κατὰ τὸν Θουκυδίδην. Εἶναι ἡ πρώτη φορά, καθ' ἣν Ῥωμαῖος ἀνὴρ ἐπεχείρησε νὰ ἐξηγήσῃ ἐπιστημονικῶς φυσικὰ φαινόμενα· δὲν ἀπομακρύνεται, εἶναι ἀληθές, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀπὸ τῶν ἐλληνικῶν παραδειγμάτων, ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, ἡ ὑπὸ τοῦ Λουκρητίου φιλοτεχνηθεῖσα μίμησις καὶ πρὸς τὰ ῥωμαϊκὰ πράγματα προσάρμοσις ξένων ἐπιστημονικῶν ιδεῶν, εἶναι οὐδὲν ἥττον διανοητικὸν ἔργον πελώριον.

Δὲν προτιθέμεθα οὐδὲ ἐν παρόδῳ νὰ κρίνωμεν τὴν ἀληθινὴν ἀξίαν τῆς φιλοσοφικῆς διδασκαλίας, ἣν ἀνέπτυξεν ἐν τῷ ποιήματι αὐτοῦ ὁ Λουκρήτιος· ἐν τῷ συνόλῳ τὸ σύστημα τοῦτο δὲν ἔχει ἡ ἱστορικὴν μόνον σημασίαν, κατὰ τὰς λεπτομερείας ὅμως αὐτοῦ ἐνέχει σκέψεις καὶ παρατηρήματα ὀρθὰ περὶ τῶν φυσικῶν φαινομένων. Καὶ τὸ ποίημα δέ, οἷον ὑπάρχει, δὲν εἶναι ἐπίσης δυνατὸν νὰ κριθῇ ὡς τέλειον ἀριστούργημα. Ὁ Λουκρήτιος ἀπέθανε πρὶν ἢ περατώσῃ ἐντελῶς τὸ ἔργον του, ὅπερ ἀπομεῖναν ἀτέλεστον, ἐξεδόθη ἔπειτα ὑπὸ τοῦ Μάρκου ἢ τοῦ Κοίντου Κικέρωνος, εἶναι δὲ φανερόν ὅτι ἡ ἔκδοσις ἐγίνεν ἀμελέστερον καὶ μετὰ ἐπιπολαίαν μόνον ἐπιθεώρησιν. Πολλὰ χωρία δὲν εἶχαν ἀκόμη προσλάβῃ τὴν τελείαν καὶ ὀριστικὴν αὐτῶν μορφήν, τούτου δὲ μαρτύριον εἶναι ὅτι τὸ ποίημα ἔχει παραλείψεις, προσθήκας, ἐπαναλήψεις, ἀτελείας περὶ τὴν σύνθεσιν καθόλου καὶ περὶ τὰς λεπτομερείας, χάσματα ἐν τῇ σειρᾷ τῶν νοημάτων κτλ. Ὡστε, ἐν ᾧ κατὰ τινα μέρη τὸ ἔργον τοῦ Λουκρητίου εἶναι ἄψογον, ἐν τῷ συνόλῳ δὲν εἶχεν ἀκόμη φθάσῃ εἰς τὴν δέουσαν τελειότητα καὶ ὠρίμανσιν. Καὶ αὕτη ἡ εἰσαγωγή ἔχει μὲν λαμπρὸν καὶ θαυμάσιον προσοίμιον, ἀλλὰ διάταξιν καθ' ὅλου ἀνεπιτυχή. Ἐν γένει δὲ δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι ἔχομεν λαμπρὰ τεμάχια τοῦ Περὶ φύσεως ποιήματος, ὅχι ὅμως καὶ καλῶς συνυφασμένα πρὸς ἀπαρτισμὸν ἐνὸς τεχνικοῦ ὅλου. Τὸ πρῶτον βιβλίον εἶναι τὸ σχετικῶς τελειότερον, ἀτελέστερον δέ, κατὰ φυσικὸν λόγον, τὸ ἕκτον ἥτοι τὸ τελευταῖον. Ἐξησφάλισεν

οὐδὲν ἦττον εἰς τὸ τόσον ἀτελὲς τοῦτο ποίημα ἀδιάσειστον φήμην ὅχι μόνον ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ ποιητοῦ ὑπὲρ τοῦ εὐγενοῦς ἔργου, ὅπερ ἐπεχείρησε καὶ ἡ ἀκράδαντος αὐτοῦ πίστις εἰς τοῦ Ἐπικούρου τὰ δόγματα, ἀλλὰ καὶ ὁ σεμνὸς τόνος καὶ τὸ ὕψος τοῦ λόγου, δι' ὧν ἡ τῆς ἀπολυτρώσεως διδασκαλία ἐκτίθεται καὶ κηρύσσεται, ἡ εὐγένεια τῶν ἐν τῷ ποιήματι περιεχομένων αἰσθημάτων, ἅτινα εἶναι κατὰ πολὺ ὑπέρτερα τῶν ταπεινῶν παθῶν καὶ τῆς συνήθους φιλοδοξίας, ἡ μεγάλη συμπάθεια, ἣν ἐπιδεικνύει ὁ Λουκρήτιος πρὸς τὰ παθήματα καὶ τὴν μοῖραν τῶν ἀνθρώπων, ἡ φαντασία καὶ ἡ συγκίνησις, μεθ' ὧν παρακολουθεῖ καὶ τὰ σμικρότατα τῶν φυσικῶν πραγμάτων, τὸ ἔξοχον δῶρον τέλος πάντων, δι' οὗ ἐπροικίσθη ὁ ποιητὴς τοῦ νὰ ἀποδίδῃ μετ' ἀπιστεύτου δυνάμεως καὶ ἀληθείας καὶ τὰς ἐντυπώσεις καὶ τὰς ιδέας του. Εἶχε δὲ πρὸ ὀφθαλμῶν ὁ Λουκρήτιος τὰ φιλοσοφικὰ ποίηματα τοῦ Ξενοφάνους, τοῦ Παρμενίδου, τοῦ Ἐμπεδοκλέους, δὲν ἠγνόησε δὲ καὶ τὴν τέχνην τῶν Ἀλεξανδρινῶν ποιητῶν, δι' ἧς ἡ διδακτικὴ ποίησις διεμορφώθη εἰς νέον κάλλος καὶ νέαν ἑξαρσιν. Ἡ διδακτικὴ ποίησις δὲν εἶναι τῶρα παρ' ἡμῖν πολὺ ἀρεστή, ἀλλὰ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ὅμως ἀπῆλαυε θρησκευτικῆς σχεδὸν τιμῆς, διότι ἐπίστευον οἱ παλαιοὶ ὅτι ἱερωτάτῃ οὕτως εἰπεῖν εἶναι ἡ ἀποστολὴ τοῦ ποιητοῦ, ὅστις παρέρχεται ὡς διδάσκαλος τοῦ ἔθνους του, ὡς ἱεροφάντης τῶν ὑψίστων διδαγμάτων περὶ τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ βίου καὶ περὶ τῆς μετὰ θάνατον τύχης τῶν ἀνθρώπων, ἐφαίνετο δὲ εἰς αὐτοὺς ὅτι ἦτο ἀπολύτως ἀναγκαῖον νὰ ἔχωσι τὰ διδακτικὰ ποιήματα προφητικὸν καὶ σεμνὸν τόνον καὶ ἀντάξιον τοῦ θέματος πρὸς ἐπίτευξιν τοῦ σκοποῦ των, τοῦτο δὲ καὶ κατὰ τοὺς χρόνους ἀκόμη ἐκείνους, καθ' οὓς ὁ πεζὸς λόγος εἶχεν ἤδη προσλάβῃ τὴν προσήκουσαν διαμόρφωσιν, ὥστε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κατάλληλον ὄργανον πρὸς ἑκφράσιν τῶν ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν.

Κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Ἐννίου, ὅστις πρῶτος αὐτὸς ἐμπνευσθεὶς ὑπὸ τῶν Μουσῶν καὶ πρῶτος ἀμιλλώμενος πρὸς τοὺς Ἕλληνας ἀπηθανάτισε τὰ κατορθώματα τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ἔθνους (σ. 51),

ἡσθάνθη καὶ ὁ Λουκρήτιος τὸν οἶστρον τοῦ νὰ ἐξηγήσῃ πρῶτος αὐτὸς εἰς τοὺς Ῥωμαίους τῆς κοσμογονίας τὰ μυστήρια· «Μεγάλη ἐλπίς, λέγει, ἐνέβαλεν εἰς τὴν καρδίαν μου δεινὴν μανίαν δόξης καὶ συγχρόνως ἐνεστάλαξεν εἰς τὸ στῆθος μου τὸν γλυκὺν ἔρωτα τῶν Μουσῶν, ὑπὸ τοῦ ὁποίου τῶρα ἐλαυνόμενος περισδεύω μετὰ θάρρους τὴν εἰς πάντα ἄλλον ἄβυστον καὶ ἄτριπτον χώραν τῶν Πιερίδων. Ποθῶ γὰρ προσέλθω πρὸς τὰς ἀκράτους πηγὰς καὶ ἐξ ἐκείνων τῶν πηγῶν νὰ ἀντλήσω, ποθῶ νὰ δρέψω νέα ἄνθη καὶ νὰ πλέξω διὰ τὴν κεφαλὴν μου λαμπρὸν στέφανον, ὁπόθεν οὐδενὸς ποτε πρότερον ἔστεψαν τοὺς κροτάφους αἱ Μοῦσαι (1, 922 ἐξ.).»

Εἶναι δὲ φανερόν ὅτι ἵνα ἐκθέσῃ ὁ Λουκρήτιος ὑπόθεσιν τοσοῦτον δυσχερῆ κατὰ τρόπον καὶ σαφῆ καὶ τερπνὸν ἔπρεπε νὰ ἔχῃ ἀπαράμιλλον τέχνην. Τῆς δυσχερείας ταύτης εἶχε πλήρη συνειδήσιν καὶ διὰ τοῦτο ὅ,τι δύναται πράττει ὅπως κατασταθῇ καταληπτὸς καὶ τερπνός. Ὅπως δὲ οἱ ἱατροὶ περιαλείφουσι διὰ μέλιτος τὰ χεῖλη τοῦ ποτηρίου, ὅταν δίδωσι πικρὰ ἱατρικὰ εἰς τὰ παιδία, ἵνα διευκολύνωσι τὴν λήψιν τῶν φαρμάκων, οὕτω καὶ ὁ ποιητὴς προσπαθεῖ διὰ τῆς γοητείας τῆς ποιήσεως νὰ ἀπατήσῃ οὕτως εἰπεῖν τὸν ἀναγνώστην, ὅστις ἕως τότε δὲν εἶχε τὴν συνήθειαν νὰ καταπονῇ τὸ πνεῦμά του διὰ σοβαρῶν φιλοσοφικῶν σκέψεων (1, 935 ἐξ.). Ἐκάστου βιβλίου προτάσσεται εἰσαγωγή, δι' ἧς ὑμνολογεῖται (μετάτινος ἴσως μονοτονίας) ὁ σεπτὸς πατὴρ καὶ διδάσκαλος, ὁ Ἐπίκουρος, αἱ δὲ εἰσαγωγαὶ αὗται δονοῦσι μὲν ἐκάστοτε νέαν χορδὴν, ἀλλὰ δὲν ἔχουσι πάντοτε ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὰ ἐπόμενα. Ἡ πνευματικὴ γαλήνη, μεθ' ἧς ὁ φιλόσοφος βλέπει τὴν μωρὰν τύρβην τοῦ κόσμου, παραβάλλεται, διὰ θαυμασίας εἰκόνας, πρὸς τὴν ἡδονήν, ἣν αἰσθανόμεθα, ὅταν ἀσφαλεῖς ἀπὸ τῆς ξηρᾶς παρατηρῶμεν τὴν ὑπὸ τῆς τρικυμίας μανιωδῶς ταρασσομένην θάλασσαν (2, 1 ἐξ.). Ἐπειτα περιγράφεται ἡ μακαριότης τοῦ σοφοῦ· ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν γαλήνων νάων (templa serena) τῆς σοφίας καθορᾷ τοὺς ματαίους ἀγῶνας τῶν ἀνθρώπων, τὰς παραχῶδεις αὐτῶν ἀντιζηλίας, τὴν φιλαρχίαν αὐτῶν καὶ τὴν φιλαυτίαν, ἐν ᾧ

αὐτὸς λιτὸς καὶ ἀπέρिटτος οὐδενὸς πράγματος ἔχει ἀνάγκην. Κατα-
κείμενος παρὰ τὴν ὄχθην ἐνὸς ῥύακος, ὑπὸ τὴν σκιὰν δένδρου,
ἀπολαύει τῆς γοητείας καὶ τῆς ἡσυχίας τῆς φύσεως, γινώσκει ὅτι
τὰς πνευματικὰς μερίμνας δὲν ἔχουσι τὴν δύναμιν νὰ καταβάλ-
λωσιν οὔτε τὰ ἔπλα τὰ λαμπρὰ οὔτε ἡ ἀνθρωπίνη ἰσχὺς καὶ με-
γαλοπρέπεια, τὸ φῶς μόνον τοῦ πνεύματος δύναται νὰ τὰς δια-
λύσῃ. Ἐπὶ τινων νομισμάτων τῆς οἰκογενείας τοῦ Μεμμίου ἦτο
κεχαραγμένη κεφαλὴ Ἑρακλέους, ἐπὶ ἄλλων κεφαλὴ Δήμητρος,
εἰς ἀνάμνησιν τῶν ἑορτῶν τῆς Δήμητρος, τὰς ὁποίας εἰς ἐκ τῶν
προγόνων τοῦ Μεμμίου, ἀγορανόμος ὢν, εἶχεν ὀργανώσῃ. Ὁ Λου-
κρήτιος λοιπὸν ἀποτεινόμενος κατ' εὐθείαν πρὸς τὸν φίλον του
Μέμμιον παραβάλλει τὰ εὐεργετήματα τοῦ Ἑρακλέους καὶ τῆς
Δήμητρος πρὸς τὰ τοῦ θεοῦ φιλοσόφου, ὅστις ἐχάρισε τὴν ἀταρα-
ξίαν τῆς ψυχῆς εἰς τὸν ἀνθρώπον καὶ ἡλευθέρωσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν
τεράτων τοῦ πάθους καὶ τοῦ φόβου (5, 1 ἐξ.). Προτιθέμενος δὲ νὰ
ἐξετάσῃ τὴν φύσιν τῆς ψυχῆς (3, 31 ἐξ.), ἀποδίδει εἰς τὸν ἐξ ἁμα-
θείας προερχόμενον φόβον τοῦ θανάτου τὸν ἀτιμον βίον, τὴν φι-
λαρχίαν καὶ τὴν αἰσχροκέρδειαν, τὸν φθόνον καὶ τὰς ἐμφυλίου
ἐριδας, πάντα ἐν γένει τὰ δεινὰ ὅσα γεννᾷ ἡ ἐμπάθεια. Σκώπτει,
ὅπως ὁ Σωκράτης, τὴν μερίμναν, ἣν οἱ ἄνθρωποι λαμβάνουσι περὶ
τοῦ νεκροῦ σώματός των, ὡς ἂν μετὰ θάνατον εἶχέ τινα σημασίαν
τὸ σῶμα (3, 868 ἐξ.), καὶ μετὰ πολλῆς τραχύτητος ἀποκρούει ὁ
αὐστηρὸς φιλόσοφος τοὺς ταρακτικούς μὲν, ἀλλὰ καὶ τόσον φυσι-
κοὺς εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν ἐκείνους φόβους· « Δὲν θὰ σὲ ὑπο-
δέχεται πλέον μετὰ χαρᾶς ὁ οἶκός σου, οὐδὲ θὰ τρέχωσιν εἰς ὑπάν-
τησίν σου ἡ ἀρίστη σου σύζυγος καὶ τὰ γλυκὰ σου τέκνα ἵνα σὲ
ἀσπασθῶσι· δὲν θὰ πληρῶσι πλέον σιγῆλῃς γλυκύτητος τὴν
ψυχὴν σου. Οὔτε ἔνδοξα ἔργα θὰ πράττης, οὔτε θὰ εἶσαι εἰς κατὰ-
στασιν νὰ βοηθῇς τοὺς οἰκείους σου. Τί δυστυχία! ἐπαναλαμβά-
νουσι συγνάκις οἱ ἄνθρωποι, μία ἀποφράς ἡμέρα ἀφήρρεσεν ἀπὸ σοῦ
πάντα τὰ δῶρα τοῦ βίου! Ἀλλὰ δὲν προσθέτουσι καὶ τοῦτο, ὅτι
ἀφήρρεσεν ἀπὸ σοῦ καὶ πάντα πόθον τῶν βιωτικῶν πραγμάτων (3,

907) ». Καὶ κατωτέρω· « Πολλάκις οἱ ἄνθρωποι, ἅφ' οὗ κατακλι-
θῶσι πρὸς δεῖπνον κρατοῦντες ἀνὰ χειρας τὰ ποτήρια περιστεμμένα
δι' ἀνθέων, λέγουσιν ἐκ βάθους ψυχῆς· βραχεῖα εἶναι τῶν ἀγαθῶν
τούτων ἢ ἀπόλαυσις εἰς τοὺς ταλαιπώρους ἀνθρώπους, τάχιστα
παρέρχεται καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ τὴν ἀνακαλέσῃ τις καὶ πάλιν.
Ὡς ἂν ἐν τῷ θανάτῳ ἢ δῖψᾳ ἢ ἄλλῃ τις οἰαδῆποτε ἀνάγκη ἐβασά-
νιζε τοὺς ἀνθρώπους! » Προβαίνει δὲ ὁ Λουκρητίος τοιοῦτον ἔχων
σοδαρὸν τόνον καὶ τοιαύτην δύναμιν ἐκφράσεως, ἕως ὅτου φθάνει
εἰς ἀληθινὸν ὕψος λόγου ἐκεῖ, ἔνθα μετὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀπόδει-
ξιν τοῦ θέματός του, ὅτι ὁ θάνατος οὐδὲν κακὸν ἐπιφέρει εἰς ἡμᾶς,
παραδίδει τὸν λόγον εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν (3, 950 ἐξ.), ἵνα κολάσῃ τὴν
οἴησιν καὶ τὴν ματαιότητα ἐκείνων, οἵτινες προσκολλῶνται ὅπως δῆ-
ποτε εἰς τὴν ζωὴν· « Διὰ τί δὲν ἐξέρχεσαι ἐκ τοῦ βίου, ὅπως ὁ συμπό-
της ἐκ τοῦ συμποσίου, ἅφ' οὗ κορεσθῇ, καὶ δὲν ἐπιζητεῖς μετὰ χαρᾶς,
ἄνθρωπε μωρὲ, βεβαίαν ἀνάπαυσιν; Ἐγὼ δὲν ἔχω πλέον τίποτε νὰ σοὶ
δώσω· τὰ πράγματα εἶναι πάντοτε τὰ αὐτά.— Ἀλλὰ ποθεῖς ὅ, τι δὲν
ἔχεις (λέγει ἡ φύσις πρὸς τινὰ γέροντα) καὶ καταφρονεῖς ὅ, τι ἔχεις
καὶ διὰ τοῦτο διαρρέει ὁ βίος σου ἀτελὴς καὶ ἀτερπής. Εἶναι καιρὸς
νὰ ἀφήσῃς τὸν τόπον σου εἰς τοὺς υἱούς σου, οὕτω θέλουσιν οἱ νό-
μοι τῆς φύσεως. Οὐδεὶς ἔχει τὸν βίον ὡς ἰδιοκτησίαν, τὴν ἐπικαρ-
πίαν μόνον τοῦ βίου ἔχομεν ». Ὑπομιμνήσκει ἔπειτα ὁ ποιητὴς εἰς
τὸν μεμφίμοιρον ἄνθρωπον τοὺς προαποθανόντας μεγάλους ἄνδρας,
τὸν σεμνὸν Ἀγκον, βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας, τὸν Ξέρξην, τὸν μέγαν
Σκηπίωνα, φιλοσόφους καὶ ποιητάς, τὸν Ὀμηρον, τὸν Δημόκρι-
τον, αὐτὸν τὸν Ἐπίκουρον, ὅστις διὰ τοῦ πνεύματός του ἐξηφάνισε
πάντας « ὅπως ἐξαφανίζει ὁ ἥλιος τὸ φῶς τῶν ἀστέρων ». « Καὶ σὺ
ἀγανακτεῖς, διότι μέλλεις νὰ ἀποθάνῃς; σὺ, οὕτινος ζῶντος ἤδη
καὶ βλέποντος ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι νεκρὸς ὁ βίος, ὅστις κοιμᾶσαι κατὰ
τὸν πλεῖστον χρόνον τῆς ζωῆς σου, ὀνειρεύεσαι δὲ καὶ ὅταν δὲν
κοιμᾶσαι καὶ δὲν παύεις ἀπὸ τοῦ νὰ βλέπῃς διαρκῶς ὄνειρα;
(3, 1058) ». Ἀπαλλασσόμενοι δὲ οἱ ἄνθρωποι τοῦ φόβου τοῦ θα-
νάτου, θὰ ἀπαλλαγῶσι συγχρόνως καὶ τῆς ἀδημονίας, ἣν ἐμβάλ-

λουσιν εἰς αὐτοὺς τὰ δῆθεν βασιανιστήρια τοῦ Ἄδου, ἐκτὸς ἂν ἔχωσι τὸν Ἄδην ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν καρδίᾳ. Διότι ἐκεῖνος, ὅστις τρέμων συλλογίζεται τοὺς κινδύνους τοῦ μέλλοντος εἶναι Τάνταλος, ὃν διαρκῶς ἀπειλεῖ ὁ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν του αἰωρούμενος βράχος, ὁ ὑπὸ τοῦ ἔρωτος κατατρωγόμενος εἶναι Τιτυός, ὁ ματαιόδοξος ὁ εἰς τιμὰς μόνον καὶ εἰς δύναμιν ἀποβλέπων εἶναι Σίσυφος, ὁ ἀκώρεστον ἔχων τὸν πόθον τῶν ἀπολαύσεων ἀντλεῖ εἰς Δαναΐδων πίθον. Πᾶσα ἐν γένει κακούργου τιμωρία ἀνευρίσκεται ἐν ταῖς τύψεσι τῆς συνειδήσεως, ὁ δὲ «βίος τοῦ Ἀχέροντος πραγματοποιεῖται καὶ ἐν τῷ νῦν βίῳ ὡς πρὸς τοὺς ἀσυνέτους». Περιγράφων δὲ ὁ Λουκρήτιος τὰ πάθη καὶ τὴν μωρίαν τῶν ἀνθρώπων πλησιάζει μὲν πολλάκις πρὸς τὸν τόνον τῆς σατίρας, ἀλλ' εἶναι ὅμως τῶν σατιρικῶν ποιητῶν κατὰ πολὺ παρατηρητικώτερος καὶ οὕτως εἰπεῖν φιλανθρωπότερος, διότι αἱ νοουθεσίαι του ἐλέγχουσι μᾶλλον συμπάθειαν ἢ τάσιν πρὸς τὸ σκῶμμα καὶ τὸν διασυρμόν. Οὕτω λόγου χάριν περιγράφει τὴν φιλοκέρδειαν καὶ τὴν φιλαρχίαν ὡς συμπτώματα διαγινωσκόμενα ἐν ὠρισμένῳ καιρῷ κατὰ τὴν κανονικὴν πορείαν τοῦ πολιτισμοῦ. «Πρὶν ἢ εὐρεθῇ ὁ πλοῦτος καὶ ἀνακαλυφθῇ ὁ χρυσός, μεγάλην εἶχεν ἀξίαν ἢ εὐμορφία καὶ ἡ σωματικὴ ῥώμη, ἔπειτα ὅμως ὁ χρυσὸς ἀφήρесе ἐν εὐκόλῳ τὴν τιμὴν, ἣν πρότερον εἶχον οἱ ἰσχυροὶ καὶ οἱ εὐμορφοί. Καὶ ὅσοι μὲν κυβερνώσι τὸν βίον των κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, μέγαν πλοῦτον ἔχουσι τὴν ὀλιγάρκειαν, διότι τὸ ὀλίγον δύναται πάντοτε νὰ ἔχῃ ὁ ἄνθρωπος. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ ἄλλοι μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὰ ὀλίγα, θέλοντες δὲ νὰ εἶναι ἐπιφανεῖς καὶ δυνατοὶ ἵνα στηρίζωσιν ἐπὶ ἀσφαλοῦς θεμελίου τὴν περιουσίαν των καὶ νὰ εἶναι εἰς κατάστασιν νὰ διάγωσιν ἐν πλούτῳ ἡσυχον βίον. Ἀλλ' εἶναι ὅμως ματαία ἡ ἐλπίς των, διότι οἱ ἀγῶνες τῶν ἀνθρώπων κατέστησαν ἐπικίνδυνον τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὰς μεγίστας τιμὰς, ὁ δὲ φθόνος, ὅμοιος πρὸς κεραυνόν, καταρρίπτει ἐνίοτε αὐτοὺς οἰκτρῶς ἀπὸ τῆς ὑψίστης κορυφῆς εἰς τὰ Τάρταρα. Εἶναι λοιπὸν προτιμότερον νὰ εἶναι τις ἀρχόμενος καὶ ἡσυχος ἢ νὰ ἀρχῇ καὶ νὰ βασιλεύῃ. Ἄφες λοιπὸν αὐτοὺς νὰ ἰδῶ-

νωσιν αἷμα καὶ ματαίως νὰ διαγωνίζωνται ἐν τῇ ἀτραπῷ τῆς φιλαρχίας, ἀφ' οὗ κρίνουσι κατὰ τὴν κρίσιν ἄλλων τὰ πράγματα καὶ κανονίζουν τὰς σκέψεις των ὅχι κατὰ τὴν ἰδίαν βούλησιν. Ἡ κατάστασις αὕτη δὲν συμβαίνει μόνον τώρα, θὰ συμβαίῃ καὶ εἰς τὸ μέλλον, ὅπως συνέβαινε καὶ πρότερον. Ὁ φθόνος κατακαίει ὡς κεραυνὸς τὰ κορυφώματα καθὼς καὶ πᾶν ὅ,τι εἶναι ὑψηλότερον τοῦ συνήθους μέτρου (B, 1111 ἐξ.).»

Ὅταν δὲ θέλῃ ὁ ποιητὴς νὰ ἐμφυχώσῃ ἢ νὰ ἐπιδείξῃ πλειότερον τὸ θέμα τοῦ μεταχειριζόμενος παραδείγματα εἰλημμένα ἐκ τοῦ βίου ἢ ἐκ τῆς φύσεως, τότε μάλιστα καταφαίνεται ὑπὸ τὴν χαριεστάτην αὐτῆς μορφήν ἡ ποιητικὴ αὐτοῦ εὐφυΐα. Τὰ δὲ παραδείγματα ταῦτα ἄλλοτε μὲν ὑποτυπώνει δι' ὀλίγων γραμμῶν, ἄλλοτε δὲ ζωγραφίζει λεπτομερῶς, φιλοτεχνῶν πλήρη καὶ τελείαν περιγραφὴν. Ἐκεῖ καταδεικνύεται καὶ ἡ βαθεῖα τῆς φύσεως αἰσθησις, ἣν ἔχει ὁ Λουκρητίος, καθὼς καὶ ἡ ἀκρίβεια τῆς παρατηρήσεώς του. Θέλει λόγου χάριν νὰ δείξῃ ὅτι ἐν τῷ ἀπείρῳ πλήθει τῶν κτισμάτων ἕκαστον ὃν ἔχει ἴδιον μέτρον καὶ ἰδίαν μορφήν. « Ἀλλως, λέγει, οὔτε τὸ τέκνον θὰ ἀνεγνώριζε τὴν μητέρα, οὔτε ἡ μήτηρ τὸ τέκνον. Πολλάκις ὁ μόσχος καταπίπτει θνήσκων πρὸ τοῦ βωμοῦ ὑπὸ τὴν μάχαιραν τοῦ θύτου, ἐν ᾧ ἡ ἀποτεκνωθεῖσα μήτηρ περιτρέχει τοὺς χλοερούς ἀγροὺς ἐξετάζουσα ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τὰ ἔχνη τῶν διχῆλων ποδῶν. Ρίπτει πανταχοῦ τὰ βλέμματα προσπαθοῦσα νὰ διακρίνῃ που τὸν μόσχον, ὃν ἀπώλεσε, πληροὶ δὲ τῶν ὀλοφυρμῶν αὐτῆς τὸ φυλλοφόρον δάσος σταματῶσα ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, καὶ συχνάκις ἐπανέρχεται εἰς τὸν στάβλον τῶν βοῶν, ἐλαυνομένη ὑπὸ τοῦ πόθου τοῦ νὰ ἐπανίδῃ τὸ τέκνον της. Οὔτε τὰ τρυφερά χόρτα, οὔτε τοῦ ῥύακος τὸ βαθὺ ρεῦμα δύνανται νὰ γλυκάνωσι τὴν ψυχὴν της καὶ νὰ ἀποτρέψωσι τὴν μέριμναν, ἥτις τὴν κατέχει. Οὐδὲ οἱ παρόμοιοι μόσχοι οἱ πλανώμενοι ἀνὰ τὰς τερπνάς βοσκὰς δύνανται νὰ ἐλαφρώσωσι τὴν λύπην τῆς ψυχῆς της, διότι ἐκείνη ζητεῖ τὸ ἰδικόν της τέκνον τὸ γνωστὸν (2, 349 ἐξ.). Παρομοία εἶναι ἡ λεπτότης τῆς τέχνης τοῦ ποιητοῦ καὶ ἐκεῖ, ἔνθα

περιγράφει δύο εἰκόνας διαφόρους, μίαν ἀγροτικὴν καὶ μίαν στρατιωτικὴν, ἵνα δείξῃ εἰς τὸν ἀναγνώστην ὅτι οἱ ἐν κινήσει ὄγκοι μακρόθεν ὁρώμενοι, φαίνονται ὡς ἀκίνητα σημεῖα. Ἐπὶ τοῦ λόφου βόσκουσι τὰ πρόβατα καὶ ἀναζητοῦσιν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον τὰ ὑπὸ τῆς προσφάτου ὁρόσου μαρμαίροντα χόρτα, σκιρτῶσι τὰ χορτασθέντα ἀρνία... Ἀλλαχοῦ, στερραὶ λεγεῶνες ἐξελίσσονται ἐν τῷ πεδίῳ· λάμπουσι τὰ ὅπλα των, τὸ ἔδαφος ἀντηχεῖ ὑπὸ τὰ βήματά των, τὰ πέριξ ὄρη ἀνταποδίδουσι τὰ ἡχηρὰ προστάγματα, οἱ ἵππεῖς περιτρέχουσι τὴν χώραν καὶ αἶφνης διακαλπάζουσι τοὺς ἀγρούς... (2, 317 ἐξ.). Αἱ ἀπορροαί, ἃς ἐκπέμπουσι τὰ χρώματα καὶ δι' ὧν ταῦτα γίνονται αἰσθητὰ εἰς τὴν ψυχὴν, ἀποδεικνύονται ὑπὸ τοῦ Λουκρητίου διὰ τῆς ἀνταυγείας τῶν πορφυρῶν παραπετασμάτων, ἅτινα ἀνακρέμονται ἐν τῷ θεάτρῳ μεταξὺ τῶν ἰστῶν, ἐφ' ὧν εἶναι προσδεδεμένα· ἐκ τῆς ἀνταυγείας ταύτης ἡ σκηνὴ καὶ τὰ βάθρα προσλαμβάνουσι πάντα ἐλαφρῶς πορφυρᾶν ἀπόχρωσιν (4, 73 ἐξ.). Προτιμᾷ δὲ ὁ ποιητὴς νὰ φέρῃ ὡς παραδείγματα πράγματα καὶ γεγονότα πασίγνωστα καὶ τῶν ὁποίων δύναται ἕκαστος εὐχερῶς νὰ λάβῃ πείραν· τὴν ἀκατάπαυστον κίνησιν καὶ συμπλοκὴν τῶν μορίων τοῦ κονιορτοῦ ὁρωμένων ἐν μιᾷ ἀκτίνι τοῦ ἡλίου (2, 114 ἐξ.), τὴν λαμπρότητα τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου καὶ τὸ πρῶινόν ἄσμα τῶν πτηνῶν (2, 144 ἐξ.), τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης τὴν χρωματιζομένην ὑπὸ τῶν ποικίλων κογχυλίων (2, 374 ἐξ.), τὴν πλάνην τῶν ναυτιλλομένων, οἵτινες νομίζουσιν ὅτι κινοῦνται καὶ παρέρχονται αἱ ἀκταὶ καὶ τὰ δένδρα, καθὼς καὶ τῶν παιδιῶν, τὰ ὁποῖα, ἀφ' οὗ ἐπὶ πολλὴν ὥραν περιστραφῶσι περὶ ἑαυτά, πιστεύουσιν ὅτι θὰ καταπέσωσιν αἱ ὁροφαὶ καὶ ὅτι χορεύουσι περὶ αὐτὰ οἱ κίονες καὶ οἱ τοῖχοι (4, 385 ἐξ.), τὰ φανταστικὰ σχήματα τῶν νεφῶν (4, 134 ἐξ.), τὰ ἀποτελέσματα τοῦ οἴνου (3, 474 ἐξ.). Ἀνεξάντλητος τέλος πάντων θαφίλεια ὥραίων εἰκόνων καθιδύνει τὸ ὅλον ποίημα. Ὑπάρχουσι δ' ἀκόμη καὶ μεγαλοπρεπέστεραι ζωγραφίαι, καθὼς καὶ ἡχηρότεροι τόνοι. Τύμπανα καὶ κύμβαλα καὶ σύρραξις τῶν ὅπλων τῶν Κουρήτων κατὰ τὴν πομ-

πήν τῆς Φρυγίας θεᾶς, τῆς μητρὸς τῶν θεῶν, ὁσάκις τὸ εἶδωλον κομιζόμενον ἐπὶ ἄρματος ὑπὸ λεόντων συρομένου καὶ περιστοιχισμένον ὑπὸ θρησκολήπτων λειτουργῶν, περιφέρεται ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν καὶ χαιρετίζεται διὰ τῶν προσφορῶν καὶ τῶν ρόδων εὐλαβοῦς ὄχλου. Ὁ ἐλευθεροφρονῶν ποιητὴς περιγράφει εἰρωνικῶς μὲν, ἀλλὰ διὰ λαμπρῶν χρημάτων τὴν ἱλιγγιώδη ἐκείνην θεοδολάβειαν, ἀφίνων εἰς τὰς ἀλληγορίας τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν τὴν ἐξήγησιν τοῦ πόθεν ἔλαβε τὴν πρώτην αὐτῆς ἀρχὴν (2, 600 ἐξ.). Ἐκ δὲ τῶν ἐλληνικῶν μύθων οὐδένα, ἐννοεῖται, ἀποδέχεται, ὅθεν καὶ σπανίως παρεμβάλλει μύθους καὶ μόνον πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ τοὺς ἀπορρίψῃ, ὅπως λ. χ. τὸν περὶ τοῦ Φαέθοντος μῦθον (5, 397 ἐξ.). Τέρπεται ὅμως ἡ καρδία του, ὅταν διηγῆται τὰς ταπεινὰς ἀρχὰς τοῦ ποιμενικοῦ ἄσματος κατὰ τοὺς παλαιτάτους χρόνους τῆς ἀνθρωπίνης ἀφελείας, ἢ ὅταν περιγράψῃ τὰς τερπνὰς τῶν ἀγροτῶν συναθροίσεις, ὁπόθεν ἐπήγαγε τὸ ἄσμα καὶ ὁ χορὸς, τὸ σκῶμμα καὶ ὁ διάλογος (5, 1377 ἐξ.). Ἀλλ' ἔπειτα πάλιν, ὅταν ἐπισκοπῇ τὴν πορείαν τοῦ κόσμου, τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἀνθρωπότητος, τὴν κατὰπτωσιν τῶν ἡθῶν, ἀναβαίνει πάλιν εἰς τὴν ψυχὴν του ἡ μελαγχολία, ἣν εἶχε κοινὴν πρὸς πολλοὺς ἄλλους ποιητὰς καὶ φιλοσόφους τῆς ἀρχαιότητος. Ὁ κόσμος κατὰ τὰς ιδέας τοῦ Λουκρητίου γηράσκει ἤδη καὶ ἀπολεπτύνεται· ἡ γῆ ἐξαντληθεῖσα παράγει ἀσθενῆ μόνον πλάσματα, οἱ δὲ ἄγροὶ ἀπαιτοῦσι παρὰ τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κτηνῶν μεγαλητέραν ἢ ἄλλοτε ἐργασίαν. Παραπονεῖται ὁ γέρον γεωργὸς κινῶν τὴν κεφαλὴν ὅτι ματαίως κατεπονθήσαν οἱ βραχίονές του, παραβάλλει δὲ τὸ παρὸν πρὸς τὸ παρελθόν καὶ ἀνυμνεῖ τὴν εὐδαιμονίαν τῶν παλαιότερων ἀνθρώπων (2, 1150 ἐξ.). Ἡ σφριγῶσα γονιμότης τῆς φύσεως ἡ παραγομένη ὑπὸ τῆς βροχῆς, ἣν ὁ πατήρ Αἰθὴρ καταχύνει εἰς τὸν κόλπον τῆς κοινῆς μητρὸς Γῆς θαυμασίως περιγράφεται ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ· «Ἐκ τῆς βροχῆς ἐκείνης ὑψοῦνται ὠριμα τὰ σπαρτὰ ὑπὲρ τὴν γῆν καὶ ἐπὶ τῶν δένδρων πρασινίζοντες οἱ κλάδοι αὐξάνουσι μόνον καὶ καρποφοροῦσιν. Ἐξ ἐκείνης τρέφεται καὶ τὸ

γένος τῶν ἀνθρώπων καὶ τὸ γένος τῶν ζώων, αἱ πόλεις πληροῦνται ὑπὸ πλήθους παιδίων καὶ πανταχοῦ τὰ φυλλοφόρα δάση ἀντηχοῦσιν ὑπὸ νέων πτηνῶν· ἐξ ἐκείνης τὰ βεβαρημένα ὑπὸ τοῦ πάχους κτήνη ἀναπαύουσι τὸ σῶμα ἀνὰ τὰς θαλεράς βοσκάς, τὸ λευκὸν γάλα ῥέει ἀπὸ τῶν σπαργώντων μαστῶν καὶ τὰ νεογέννητα μικρὰ οἰονεὶ μεθύοντα ὑπὸ τοῦ ἀδόλου γάλακτος, παίζουσι καὶ σκιρτῶσι διὰ τῶν ἀδυνάτων ἀκόμη ποδῶν των ἐπὶ τῆς τρυφερᾶς χλόης. Τίποτε λοιπὸν δὲν χάνεται ἐν τῇ φύσει, ἀλλ' ἐξ ἄλλου ἄλλο γεννᾶται καὶ ἐκ τοῦ θανάτου προέρχεται νέα ζωὴ (1, 250 ἐξ.)». Μετὰ πολλῆς πικρίας καὶ κατὰ τρόπον ἐμφαίνοντα σκληρὰν προσωπικὴν πεῖραν περιγράφει (4, 1050 ἐξ.) ὁ ποιητὴς τὰς ἐρωτικὰς σχέσεις, τοὺς ἀκορέστους καὶ παραλόγους πόθους τῶν ἐραστῶν, τὴν φυσικὴν καὶ ἠθικὴν βλάβην τὴν προερχομένην ἐκ τοῦ τοιούτου πάθους· κατεξοδεύουσιν οἱ ἄνθρωποι τὰς δυνάμεις των ζῶντες προσηλωμένοι καὶ εἰς τὸ ἐλάχιστον νεῦμα τῆς ἐρωμένης γυναικός, κατασπαταλῶσι τὰ χρήματά των, ἀμελοῦσι πᾶσαν σοβαρὰν ὑπόθεσιν καὶ ἐκθέτουσιν εἰς κίνδυνον καὶ αὐτὴν τὴν ὑπόληψίν των. Ἡ ὑπὸ τῶν πατέρων ἐντίμως κτηθεῖσα περιουσία καταδαπανᾶται εἰς ἱματισμούς καὶ κοσμήματα καὶ πολυτίμους λίθους, παρατίθενται συμπόσια καὶ κοσμοῦσιν αὐτὰ στέφανοι ἐξ ἀνθέων καὶ ἀρώματα· ματαίως! Ἀπὸ τοῦ βάθους τῆς ἡδονῆς ἐκπηγάζει ἡ πικρία, ἥτις ἀποπνίγει τὸν ἐραστὴν! Τύπτει αὐτὸν ἡ συνείδησις διὰ τὸν ἀκόλαστον βίον του καὶ τὸν βασανίζει ἡ ζηλοτυπία· μία λέξις ἀμφιβόλου ἐννοίας τυχαίως ἐκπεσοῦσα ἀπὸ τοῦ στόματος τῆς ἀγαπωμένης γυναικός ἐμπήγνυται διὰ παντὸς εἰς τὴν καρδίαν του καὶ τὸν κατακαίει, ὡς ἂν ἦτο πῦρ. Ὑποπτεύει τὴν ἐκφρασιν τῶν ὀφθαλμῶν της, νομίζει ὅτι ἐκείνη προσβλέπει πρὸς ἄλλον ἄνδρα, ἀνακαλύπτει ἐπὶ τοῦ προσώπου της ἰχνη μειδιάματος προωρισμένου ὀῆθεν πρὸς ἄλλον. Ἀπειρα καὶ ἀτελεύτητα εἶναι τὰ βασανιστήρια τοῦ ἀτυχοῦς ἐρωτος! Συμβουλεύει λοιπὸν πάντας ὁ ποιητὴς νὰ ἀποφεύγῃσι μὲν καθ' ὅλου τῆς Ἀφροδίτης τὰ δίκτυα καὶ ἐὰν δὲ τύχῃ νὰ συλληφθῶσι, νὰ προσπαθῶσιν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ τὰ διασχίζωσιν. Ἀρκεῖ τις νὰ δια-

νοίξῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς καὶ νὰ ἴδῃ τὰ ἐλαττώματα ἐκείνης, ἣν λατρεῖ, ἀντὶ νὰ θέλῃ νὰ τὰ δικαιολογῇ. Μετὰ τοῦτο, ἔχων βεβαίως ἑλληνικὸν παράδειγμα πρὸ ὀφθαλμῶν, ἀπαριθμεῖ ὁ Λουκρήτιος τὰ κολακευτικὰ ψεύδη, τὰ ὁποῖα ἐμπνέει ὁ ἔρωσ, μετέχει δὲ ἡ ἀπαρίθμησις ἱκανῆς ἀστειολογίας. Ὅσονδῆποτε ὠραία καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀγαπωμένη, δὲν ὑπάρχουσι καὶ ἄλλαι γυναῖκες; Ὁ λέγων ὅτι δὲν δύναται νὰ ζήσῃ ἄνευ ἐκείνης, πῶς ἔξῃ πρὶν τὴν γνωρίσῃ; Διὰ τί τίθεται ὑπὲρ πάσας τὰς ἄλλας μία γυνή, ἥτις εἶναι ἀνθρώπινον πλάσμα, ὅμοιον πρὸς τὰ ἄλλα; Ὁ ἐν ἀπελπισίᾳ ἐραστῆς κοσμεῖ οὐδὲν ἤττον δι' ἀνθέων, λιπαίνει δι' ἀρωματικῶν ἐλαίων τὸν οὐδὸν τῆς κεκλεισμένης θύρας καὶ ἐπιτυπώνει ἐπ' αὐτῆς φιλήματα, ἔπειτα δέ, ἂφ' οὗ εἰσέλθῃ εἰς τὴν οἰκίαν, εὐθὺς ὡς ὁ ἐλάχιστος ἄνεμος ἤθελε πνεύσῃ, ζητεῖ ἀφορμὰς νὰ ἐξέλθῃ καὶ καταρᾶται τὴν ἀνοησίαν του, ἔνεκα τῆς ὁποίας παρέσχεν εἰς μίαν ἀπλὴν θνητὴν τόσῃν δυνάμειν ἐφ' ἑαυτοῦ. Πᾶσαι δὲ αὗται αἱ πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ ἔρωτος συμβουλαὶ δὲν ἔχουσιν μὲν ἐν γένει τραγικὸν τόνον καὶ μᾶλλον ὑπενθυμίζουσι τὰς κωμικὰς πραγματείας, ἀλλὰ τόσον ὅμως διεξοδικῶς ἀνεπτύχθησαν, ὥστε δικαίως ἐπέρχεται εἰς τὸν ἀναγνώστην ἡ ὑπόνοια, ὅτι προσωπικοὶ λόγοι θὰ κατέστησαν τὸ θέμα τοῦτο ἀντικείμενον ἰδιαιτέρας φροντίδος εἰς τὸν Λουκρήτιον. Τῷ ὄντι δὲ ὑπάρχει παράδοσις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Λουκρήτιος, ποτισθεὶς φίλτρον ὑπὸ τινος γυναικός, παρεφρόνησε καὶ ἔπειτα ηὐτοκτόνησεν ἐν ἡλικίᾳ τεσσαράκοντα καὶ τεσσάρων ἐτῶν, ἂφ' οὗ κατὰ τὰ φωτεινὰ διαλείμματα τῆς νόσου συνέταξέ τινα ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ ποιήματός του. Κατὰ πόσον εἶναι ἀληθὴς ἡ παράδοσις δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποφανθῶμεν. Δὲν εἶναι ὅμως ἀπίθανον καὶ ἡ παραφροσύνη καὶ ἡ αὐτοχειρία νὰ ἐπλῆσθησαν καὶ νὰ ἀπεδόθησαν εἰς τὸν ποιητὴν ὑπὸ τῶν ἐκδικητῶν τῆς θρησκείας, ἣν ἐκεῖνος κατεφρόνει. Ἀλλὰ, καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι τὰ περὶ τοῦ φίλτρου λεγόμενα εἶναι μῦθος, τί κωλύει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τῷ ὄντι ὁ Λουκρήτιος καὶ ἔπαθε διανοητικῶς καὶ τραγικῶς ἐτελεύτησεν; Ἡ λύσις αὕτη οὐδαμῶς εἶναι ἀσυμβίβασ-

στος πρὸς τὸν φυσικὸν χαρακτῆρα τοῦ ποιητοῦ, ὅπως ὁ χαρακτῆρ οὗτος ἐκδηλώνεται διὰ τοῦ ἔργου του. Διότι ἀναντιρρήτως πνεῦμα μελαγχολίας καὶ πικρᾶς ἀπογοητεύσεως φέρεται ἐπάνω τῶν καταφρονητικῶν κρίσεων, τὰς ὁποίας κάμνει, ἐπίστευε δὲ ὁ ἴδιος ὅτι μέχρι πυθμένος εἶχε κενώσῃ τὸ ποτήριον τῆς ζωῆς, ὡς ἀποδεικνύουσιν οἱ λόγοι, δι' ὧν ἐπιτιμᾷ τὴν ἀχαλίνωτον τῶν ἀνθρώπων φιλοζωίαν. Πρὸς τὸν ἀναγνώστην οὐδὲν λέγει περὶ ἑαυτοῦ, οὐδὲ καὶ ὑπαινίσσεται καθ' ὅλου τὰς πρὸς τὸν Μέμμιον σχέσεις του. Εἶναι δὲ οὗτος ὁ Μέμμιος ὁ μόνος Ῥωμαῖος, ὃν ἀναφέρει ἐν τῷ ποιήματι, ἄλλοθεν δὲ οὐδὲν παρεδόθη εἰς ἡμᾶς περὶ σχέσεων ἄλλων Ῥωμαίων πρὸς τὸν Λουκρητίον, ὅστις φαίνεται ὅτι ἔμενεν ὅλως ἀπομακρυσμένος ἀπὸ τοῦ κύκλου τῶν κυριωτάτων ποιητῶν τῆς ἐποχῆς του. Τραγικὴ μοῖρα λοιπὸν εἶχεν ἴσως εἰς αὐτὸν ἐπικλῶσῃ νὰ μὴ ἀπολαύσῃ τοῦ στεφάνου, ὃν ἐφιλοδόξει. Μήπως ἐν τῇ ἀπομονώσει τοῦ μεγαλείου του εἶχεν ἀρχίσῃ νὰ ἀμφιβάλλῃ καὶ αὐτὸς περὶ τῆς ἀληθείας τοῦ κηρύγματος, ὅπερ εὐηγγελίζετο εἰς τὸν κόσμον; Μήπως κατέστρεψεν αὐτόχειρ τὸν βίον του ἐξ ἀπελπισίας, εἴτε διότι ἐπέισθη ὅτι ἦτο ματαιοπονία τὸ ἔργον του, εἴτε διότι ἐνόμισεν ὅτι δὲν ἐπῆρκουν αἱ δυνάμεις του πρὸς κατόρθωσιν τοῦ μεγάλου σκοποῦ του;

Περὶ τῶν πηγῶν τοῦ Λουκρητίου ὀλίγα πράγματα ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν. Μετὰ τὸν Ἐπίκουρον, ἐπαινεῖ μάλιστα τὸν Ἐμπεδοκλέα (1,716 ἐξ.) τὸν ὑπέρτερον πάντων τῶν θαυμασίων τῆς τρινακρίας νήσου. Θαυμάζει δὲ τοῦ Ἐμπεδοκλέους τὸ ποίημα, ὅπερ ἀναμφιβόλως ἀνέγνωσε, διότι ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Περὶ φύσεως τοῦ Λουκρητίου χαρακτηριστικαὶ τινες ἐκφράσεις βεβαίως προερχόμεναι ἐκ τοῦ φυσιολογικοῦ ποιήματος τοῦ Ἀκραγαντίου ποιητοῦ, τὸν Ἀναξαγόραν ὅμως ἐμμέσως μόνον ἐγνώρισεν, ὅπως ἀποδεικνύει ἡ ἀριστοτελικὴ λέξεις ὁμοιομέρεια, ἣν μεταχειρίζεται, ἔνθα ὁ λόγος εἶναι περὶ Ἀναξαγόρου (1,830 ἐξ.). Πάντως δὲ ἠγνόησε τὸ σύγγραμμα τοῦ Ἡρακλείτου, ὃν σκώπτει, λέγων ὅτι ἐγένετο ἐνδοξος διότι ἦτο σκοτεινός. Ἡ δὲ ἔρις αὐτοῦ πρὸς τὸν

Ἡράκλειτον τὸν δῆθεν ἀποδεχόμενον τὸ πῦρ ὡς πηγὴν τοῦ παντός, βασίζεται ἐπὶ παρεξηγήσεως, ἥς αἴτιος εἶναι βεβαίως μεταγενέστερος συγγραφεὺς, διότι κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ συνοπτικῶν ἐγχειριδίων θὰ ἤντλησεν ὁ Ῥωμαῖος ποιητὴς τὰς περὶ τῶν ἀρχαιοτέρων φιλοσόφων γνώσεις του. Καὶ αὐτὴν δὲ τοῦ Ἐπικούρου τὴν θεωρίαν πιθανώτατον εἶναι ὅτι εὖρε προχείρως ἐκτεθειμένην ἐν βιβλίῳ συνοπτικωτέρῳ μὲν, ἀλλὰ περιλαμβάνοντι ὅπωςδὴποτε ἱκανὰς λεπτομερείας. Τοὺς μεγάλους ποιητὰς τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἐγίνωσκεν ὁ Λουκρήτιος, ἱκανὴν ἔχων γραμματειακὴν μόρφωσιν, ἀλλ' ὅμως δὲν ἀναφέρει αὐτοὺς ὀνομαστικῶς οὐδὲ κάμνει πολλὴν χρῆσιν τῶν θησαυρῶν των. Καὶ ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν Ῥωμαίων μόνον τὸν ἐνδοξον αὐτοῦ προκάτοχον Ἐννιον ὀνομάζει, οὕτινος τὰ Χρονικὰ τῷ παρῆγον κλασσικὸν τῷ ὄντι παράδειγμα διὰ τε τὴν χρῆσιν τῆς ποιητικῆς γλώσσης καθ' ὅλου καὶ διὰ τὰς κατὰ μέρος λέξεις καὶ ἐκφράσεις. Ἡ μεγαλοπρεπὴς τοῦ Λουκρητίου ἐπιχείρησις ἀπῆται βεβαίως ὕφος σεμνόν, τὸ δὲ σεμνὸν ὕφος συνεπήγετο καὶ τὴν χρῆσιν λέξεων καὶ τύπων ἀρχαϊκῶν, ὁπόθεν ὁ στίχος θὰ προσελάμβανε πλὴν ἄλλων μεγαλητέραν εὐηχίαν, πρὸς τὸν αὐτὸν δὲ σκοπὸν συντέτεινον καὶ αἱ πολυσύλλαβοι λέξεις καθὼς καὶ αἱ ὀγκηραὶ συνθέσεις. Ἄλλ' ἵνα δαμάσῃ ὁ ποιητὴς θέμα τοσοῦτον ἀκανθῶδες, ἔχων ὡς ὄργανον γλῶσσαν, ἥτις πρῶτην φορὰν ἔμελλε νὰ δοκιμασθῇ εἰς τοιαύτην χρῆσιν καὶ δὲν εἶχε τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαιτουμένην διάπλασιν, ἐχρειάζετο ἔκτακτος δημιουργικῆς δυνάμεις. Τῷ ὄντι, ὁ Λουκρήτιος ἔχει πλήρη συνείδησιν τῶν μεγάλων δυσχερειῶν τοῦ πράγματος (1, 136 ἐξ.). Καὶ μόνῃ ἢ μετάφρασις τῶν ἐλληνικῶν τεχνικῶν ὅρων ἦτο ἤδη δυσκολώτατον καὶ ἐνίοτε ἀνέφικτον ἔργον. Καὶ ὅμως σπανίως συμβαίνει νὰ ἀποθαρρύνηται ὡς πρὸς τοῦτο, τότε δὲ δὲν διστάζει νὰ κάμνῃ χρῆσιν τῆς ἐλληνικῆς λέξεως, ὅταν μάλιστα συμβαίῃ νὰ εἶναι λέξις κοινὴ καὶ εἰς πάντας καταληπτή. Ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ περιστάσεις, καθ' ἃς μεταχειρίζεται ἐλληνικὰς λέξεις, ἐνεκα τῆς ἰδιαιτέρας ἀποχρώσεως οὕτως εἰπεῖν, τὴν ὁποίαν ἔχουσι. Πρέπει δὲ

πάντως νὰ ὑπολογίζωμεν καὶ τὰ φυσικὰ μειονεκτήματα τῆς λατινικῆς γλώσσης, τὴν ἔνδειαν ὁηλαδὴ καὶ τὴν ἀκαμψίαν (ἐν σχέσει πρὸς τὴν ἑλληνικήν), ἅτινα καὶ αὐτὸς ὁ Λουκρητίος κατέδειξεν (1,139 καὶ 3,260), ἐὰν θέλωμεν νὰ κρίνωμεν δικαίως τὰς ἐξόχους προσπάθειάς, ἃς κατέβαλεν ὁ ποιητὴς ὅπως κατορθώσῃ ὅ,τι κατώρθωσεν. Καὶ ἐκεῖ μὲν, ἔνθα ἐκθέτει πράγματα μᾶλλον ἀφηρημένα καὶ μετὰ κόπου μεταφράζει ἀλλότρια νοήματα, εἶναι ἐνίοτε κατὰ τι ξηρὸς καὶ τραχὺς ἢ καὶ διεξοδικὸς καὶ μονότονος, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον κατορθώνει, ὅσας τις τοῦλάχιστον εἶναι τὸ πρᾶγμα δυνατόν, νὰ μετριάξῃ τὴν ξηρότητα τῶν ἐννοιῶν παρεμβάλλων καὶ μίαν φράσιν λαμπράν ἢ ἐκφραστικήν. Ἄλλ' ὅπου ἡ περὶστασις ἐπιτρέπει εἰς αὐτὸν νὰ ἀφίνη ἐλεύθερον τὸ πνεῦμά του, τότε ὁμοῦ μετὰ τῆς ἐμπνεύσεως ἀνυψοῦται καὶ ἡ γλῶσσά του μέχρι μεγαληγορίας καὶ ῥέει ὡς πλατὺς ποταμός. Ἡ δὲ δαψίλεια αὕτη φθάνει ἐνίοτε μέχρις ὑπερβολῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἀκόμη γίνεται ἐν γνώσει τοῦ ποιητοῦ καὶ συμφώνως πρὸς τὸ συγγραφικόν του σχέδιον. Ἐχων ἐμβεβαπτισμένας καὶ τὰς αἰσθήσεις καὶ τὴν διάνοιαν εἰς τὰς ζώσας πηγὰς τῆς φύσεως, ἀνθαμιλλᾶται καὶ κατὰ τὴν ἐκφρασιν ἀκόμη πρὸς τὴν φύσιν. Δὲν ἀγαπᾷ νὰ ἀφίνη τὰ οὐσιαστικὰ ἄνευ γραφικῶν ἢ κοσμητικῶν ἐπιθέτων, μεταχειρίζεται εὐχαρίστως τὸ ἐτυμολογικὸν λεγόμενον σχῆμα, συνδυάζει τὰ συνώνυμα, διπλασιάζει ὅχι μόνον τὰ ῥήματα, ἀλλὰ καὶ προτάσεις ὀλοκλήρους, πᾶν ὅ,τι δύναται πράττει, ἵνα ἀνυψώσῃ καὶ ἐπιδείξῃ τὴν ἔννοιαν. Τὰ παρηχητικὰ σχήματα, ἅτινα θηρεύει, διότι εἶναι σύμφωνα πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ποιήματος, συντελοῦσι θαυμάσιως εἰς τὸν σκοπὸν τῶν. Ἡ γενομένη πρόοδος καὶ τοῦ ὕψους καὶ τῶν μέτρων ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἑννίου εἶναι ἀναντιρρήτως μεγίστη, ἀλλ' ὅμως τὰ μέτρα τοῦ Λουκρητίου δὲν ἔχουσιν ἀκόμη φθάσῃ εἰς τὴν ἐντέλειαν τῆς τέχνης τῶν Αὐγουστείων χρόνων. Οἱ στίχοι τοῦ Λουκρητίου ἔχουσιν ἀκόμη τραχύτητά τινα καὶ μονοτονίαν, ἀλλὰ καὶ οὕτως ὅμως δὲν στεροῦνται οὔτε ἀρμονίας οὔτε δυνάμεως. Τὴν σπουδαιότητα καθ' ὅλου τοῦ ποιήματος ὑπὸ τὴν

ἔποψιν τοῦ ὕφους μαρτυρεῖ ἡ μεγάλη ἐπίδρασις, ἣν ἤσκησε τὸ ποίημα ἐπὶ τῆς ποιητικῆς γλώσσης τῶν διαδόχων τοῦ Λουκρητίου. Ὁ Βιργίλιος μάλιστα, ἂν καὶ δὲν τὸν ἀναφέρει, ἔχει ὅμως πρὸς τὸν Λουκρήτιον βαθὺν σεβασμὸν καὶ πολλὴν ἀγάπην, διαρκῶς δὲ φαίνεται ὅτι ἔχει πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ ποίημά του καὶ ἐνιαχοῦ τὸν μιμεῖται ὡς διδάσκαλον. Ἡ τιμὴ αὕτη, ἣν κάμνει ὁ Βιργίλιος πρὸς τὸν μέγαν αὐτοῦ πρόδρομον, χαρακτηρίζει καὶ ἀποδεικνύει τὴν σημασίαν τοῦ Λουκρητίου κατὰ πολὺ κάλλιον ἢ τὸ ἰσχνὸν ἐγκώμιον τοῦ Κοϊντιλιανοῦ καὶ αἱ ἐνθουσιώδεις ἐκφράσεις τοῦ Ὀβιδίου, προλέγοντος εἰς αὐτὸν ὅτι θὰ διαρκέσῃ ἡ δόξα του ὅσον καὶ ὁ κόσμος. Ἐνέπνευσε δὲ ὁ Λουκρήτιος εἰς τοὺς μετ' αὐτὸν μεγάλους ποιητὰς ἐνθουσιασμὸν ὑπὲρ τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης τῆς φύσεως καὶ ἐμπαθῇ ἐπιθυμίαν πρὸς κατανόησιν τοῦ σύμπαντος. Εἰς τὸν Λουκρήτιον ὀφείλεται τὸ ὅτι ὁ ἰδανικὸς σκοπὸς τῶν διαδόχων του εἶναι νὰ φθάσωσιν εἰς τὰ ὕψη τῆς ἐπιστήμης τῆς φύσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Η ΠΑΛΑΙΑ ΚΑΙ Η ΝΕΑ ΣΧΟΛΗ

Παρατηρήσαμεν ἤδη (σ. 76), ὅτι ὁ παλαιὸς σατούρνιος ρυθμός, οὕτινος ἐγένετο χρῆσις ἐν ἐπιγραφαῖς ἀναθηματικαῖς καὶ ἐπιθυμίοις, εἶχε διατηρηθῇ πολὺν χρόνον μετὰ τὴν ἀπόπειραν τοῦ Ἐννίου τοῦ νὰ εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ποίησιν τὰ μέτρα τὰ ἑλληνικά. Καὶ ὁ μὲν Ἐννιος ἔγραψεν ἐλεγείον πρὸς τιμὴν τοῦ φιλέλληνος Σκηπίωνος (σ. 75) καὶ ἐποίησεν ἐν ἐλεγειακῷ μέτρῳ καὶ ἐπίγραμμα εἰς ἑαυτόν, ἔχων ἴσως ὡς παράδειγμα τὸν Σόλωνα (σ. 77). Ἀλλ' ὁ κατασκάψας τὴν Κόρινθον (608—146) καθιερώων τὸν ναὸν Ἡρακλέους τοῦ Νικηφόρου μετεχειρίσθη ἐν τῇ ἀφιερωτικῇ ἐπιγραφῇ τὸ σατούρνιον μέτρον μετὰ τροχαϊκῆς κα-

ταλῆξεως (σ. 76)· ὡσαύτως δὲ καὶ Δέκιμος Ἰούνιος Βρούτος ὁ Καλλαϊκὸς ἀνέγραψεν ἐπὶ τῶν προπυλαίων τοῦ ναοῦ τοῦ Ἄρεως, ἅτινα εἶχεν ἐγείρη ἀπὸ τῶν λαφύρων τῶν Λυσιτανῶν ὅχι πολὺν χρόνον μετὰ τὸ ἔτος 618—136, ἐπιγραφὴν ἐν καλαῖς σατουρνί-οις, ἣν συνέταξεν αὐτὸς ὁ Ἄττιος. Ὅθεν δὲν εἶναι θαυμαστόν, ἂν κατὰ τοὺς αὐτοὺς περίπου χρόνους καὶ οἱ υἱοὶ ἐνὸς ἐμπόρου ἐκ τῆς λατινικῆς πόλεως Σώρας, ἀναθέτοντες εἰς τὸν Ἡρακλέα τὸ δέκατον τῶν κερδῶν των, ἀνέγραψαν τὴν εὐχαριστήριον αὐτῶν ἀφιέρωσιν διὰ πενταστίχου σατουρνίας ἐπιγραφῆς. Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ συντάξας ἄλλην τρίστιχον σατουρνίου ῥυθμοῦ ἐπιγραφὴν, ἥτις ἐκόσμει τὸν τάφον Μάρκου Καικιλίου παρὰ τὴν Ἀππίαν ὁδόν, ἦτο ὁπαδὸς τῶν ὀρθογραφικῶν νεωτερισμῶν τοῦ Ἀττίου, οἵτινες ἰσχυ-σαν ἐπὶ ἐξήκοντα περίπου ἔτη (ἀπὸ τοῦ 620—134 μέχρι τοῦ 680—74)· συνεδύαζε λοιπὸν ὁ ἐπιγραμματοποιὸς τὴν νεωτέραν ὀρθογραφίαν πρὸς τὸν παλαιὸν ῥυθμόν. Οἱ στίχοι ἐκεῖνοι ἀποτείνον-ται πρὸς τὸν διαβάτην κατὰ τρόπον ἀφελέστατον· «Τὸ μνημεῖον τοῦτο κατεσκευάσθη τῷ Μαάρκῳ Καικιλίῳ (Maareo Caicilio). Ἐένε, ἀποδίδω σοι χάριν ὅτι ἔστης παρὰ τὰς ἐμὰς ἑδρας. Εὖ πρᾶττε καὶ ἔσο ὑγιής· κάθευδε ἀμέριμνος». Ἀλλὰ καὶ βραδύτερον ἀκόμῃ πλούσιος ἀρτοποιῆς, ὁ ἀπελευθερὸς Βιργίλιος Εὐρυσάκης, ἰδρύσας πρὸς ἐνταφιασμὸν τῆς συζύγου του μέγα μνημεῖον ἐν σχή-ματι φούρνου, ἠθέλησε νὰ ἀπαθανατίσῃ καὶ τὴν ἰδικήν του μνή-μην καὶ τῆς γυναικὸς του διὰ τινος ἐρρῦθμου πεζολογίας ὁμοιοζού-σης πρὸς τὸ σατούρνιον μέτρον. Ταῦτα εἶναι τὰ τελευταῖα ἔχνη τοῦ παλαιοῦ ῥυθμοῦ, μετ' ὀλίγον δὲ χρόνον πάντες ἤρχισαν νὰ πορεύωνται τὴν νέαν ὁδόν, ἣν εἶχεν ἐγκαινίσῃ ὁ Ἐννιος. Λύκων τις ἐξ Ἀσίας εἶχεν ἰδίους ἀναλώμασι κοσμήσῃ διὰ γραφῶν τὸν ἐν Ἀρ-δεᾷ ναὸν Ἡρας τῆς Βασιλίσσης. Οἱ Ἀρδεᾶται ἀντήμειψαν αὐτὸν ἐγγράψαντες πολίτην, τοῦτο δὲ συνέβαινε πρὸ τοῦ συμμαχικοῦ πολέμου, καθ' ὃν ἀπώλεσαν τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν. Διὰ τεσσά-ρων ἑξαμέτρων ἐγκωμιάζεται τὸ ἔργον τοῦ ζωγράφου, ὅστις ἔκτοτε ἐκλήθη διὰ λατινικοῦ ὀνόματος Μᾶρκος Πλαύτιος. Δὲν εἶναι ἀπί-

θανον ὁ ζωγράφος νὰ ἦτο ὁ αὐτὸς καὶ ποιητής, ὅπως ὁ Πακούβιος, ἴσως δὲ εἶναι αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Πλαύτιος ὁ συγχεόμενος πρὸς τὸν Πλαῦτον (σ. 246). Κατὰ τὴν αὐτὴν δὲ περίοδον, εἰς ἣν ἀνήκει τὸ ἐπιτύμβιον τοῦ Μάρκου Καικιλίου, ἄλλος πάλιν ἀπελεύθερος ἀφιερώνει εἰς τὴν γυναῖκά του ἀναμνηστικὴν ἐλεγείαν τῷ ὄντι ποιητικὴν. Καὶ πρῶτον μὲν ἐγκωμιάζει διὰ δύο διστίχων τὰς ἀρετὰς τῆς συζύγου του καὶ τὴν οἰκειακὴν του εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ τὸ ὕφος τοῦ ἐγκωμίου εἶναι ἐζητημένον καὶ ἡ συνήθης εἰς τοὺς Ῥωμαίους παρήχησις ἀναμιγνύεται ἐν αὐτῷ πρὸς ἐλληνικοὺς τρόπους τοῦ λέγειν. Ἐπειτα παραχωρεῖ τὸν λόγον εἰς τὴν ἀγαθὴν γυναῖκα, Αὐρηλίαν καλουμένην, ἥτις ἐκφράζεται διὰ τεσσάρων διστίχων, ἐξ ὧν λείπει ὁ τελευταῖος πεντάμετρος. Ἡ Αὐρηλία διὰ γλώσσης ἀπερίττου ὑπομιμνήσκει τὴν ἀγνείαν αὐτῆς καὶ τὴν πίστιν καὶ κατὰ τρόπον πολὺ συγκινητικὸν ἐκφράζει τὴν λύπην τῆς, διότι ἐγκατέλειπε τὸν σύζυγόν τῆς, κηρύττουσα τὴν εὐτυχίαν τῆς μακρὰς αὐτῶν συμβιώσεως, διότι εἶχε μόνον ἑπτὰ ἐτῶν ἡλικίαν, ὅτε τὸ πρῶτον ἐκεῖνος τὴν ἔλαβεν εἰς τὰς ἀγκάλας του, ὅτε δὲ ἀπέθανεν ἦτο τεσσαράκοντα ἐτῶν. Καὶ ὁ Λουκίλιος ἀκόμη ἐν τῷ εἰκοστῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τῶν σατιρῶν ἀφιέρωσεν ὡς ἐπιτύμβιον εἰς τὸν Ἑλληνα Μητροφάνη, δοῦλόν του πιστὸν καὶ λόγιον (τὸν ὀνομάζει κιονίσκον ἥτοι στήριγμα τοῦ Λουκιλίου) περιεκτικώτατον δίστιχον, ὅπερ φαίνεται ὅτι ἐπεράτῳ μακρὰν ἐλεγείαν ποιηθεῖσαν πρὸς τιμὴν τοῦ νεκροῦ. Ἐν τῷ αὐτῷ δὲ βιβλίῳ, ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Μιμνέρμου καὶ τοῦ Σόλωνος, ἀλλὰ μετὰ ὀλιγωτέρας ὅμως χάριτος, ἐπραγματεύθη ὁ Λουκίλιος ἐν μέτρῳ ἐλεγειακῷ τὰς ἡδονὰς τοῦ ἔρωτος καὶ τοῦ ἀγροτικοῦ βίου. Πρὸ πάντων δὲ τὸ ἐπίγραμμα, οὗ τινος τόσα παραδείγματα εἶχε καταλίπη ἡ κοινωνικὴ οὕτως εἰπεῖν ποίησις τῶν Ἑλλήνων, ἡγαπήθη ὑπὸ τῶν λογίων Ῥωμαίων τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος. Ὁ Ἄττας (σ. 306) εἶχεν ἤδη γράψῃ ἐλεγειακὰ ἐπιγράμματα. Σφύζονται δὲ ἀκόμη διαφορῶν ποιητῶν ἐπιγράμματα ἐγκωμιαστικά ἢ σατιρικά, σοβαρὰ ἢ ἀστεῖα, κατὰ τὸ ὕφος τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ τῶν μετ'

αυτοὺς ποιητῶν, οἵτινες ὡσαύτως ἐμιμήθησαν τοὺς παλαιότερους Ἑλληνας, οἷον τὸν Ἀνακρέοντα, τὴν Σαπφῶ καὶ ἄλλους. Ἡ Σαπφῶ λ. γ. ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Βαλέριον Αἰδίτουον τὸ κύριον θέμα μιᾶς δειλῆς τοῦ ἐρωτικῆς ἐκδηλώσεως πρὸς τινα Παμφίλην. Ἄλλ' εἶναι καταφανές ὅτι ἡ ὄψιμος ἐκείνη ἡχώ τῆς αἰολικῆς Μούσης δὲν προέρχεται ἐκ τῆς καρδίας. Συνδυάζει δὲ ἀτόπως ὁ Βαλέριος τὸ ἐζητημένον καὶ σχολαστικὸν ὕφος τῶν μεταγενεστέρων Ἑλλήνων πρὸς τὰς ἀρχαϊκὰς παρηχήσεις τῶν παλαιότερων Ῥωμαίων, τὸ δὲ αἶσθημα αὐτοῦ εἶναι μᾶλλον ἀκολασίας αἶσθημα ἢ πάθους ἀληθινοῦ. Χαριέστερον εἶναι ἐν ἄλλο ἐπίγραμμα τοῦ αὐτοῦ Βαλερίου ἀναφερόμενον εἰς εἰκόνα παριστάνουσαν νεανίαν κρατοῦντα λαμπάδα· «Διὰ τί κρατεῖς λαμπάδα, Φιλέρως; Δὲν μᾶς χρειάζεται· ἔχομεν ἐν τῷ στήθει φλόγα ἱκανῶς λάμπουσαν. Τὴν ἰδικὴν σου λαμπάδα δύναται νὰ σβέσῃ ὁ ἄνεμος καὶ ἡ βροχή, ἀλλὰ τῆς Ἀφροδίτης τὸ πῦρ οὐδεμία ἄλλη δύναμις δύναται νὰ σβέσῃ ἢ μόνον αὐτὴ ἡ Ἀφροδίτη». Τὸ αὐτὸ περίπου θέμα ἔχει καὶ ἐν ἐπίγραμμα τοῦ Πορκίου Λικίνου, ὁμοίως δὲ ἐννοίας ἐκφράζει καὶ ἐν διπλοῦν δίστιχον κεχαραγμένον ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ ὠδείου τῆς Πομπηίας καὶ συντεταγμένον κατὰ τοὺς αὐτοὺς ἀναντιρρήτως χρόνους καὶ κατὰ μίμησιν ἐλληνικοῦ ἐπιγράμματος. Ὁ ἄγνωστος ποιητὴς παραπονεῖται κατὰ τῶν ὀφθαλμῶν του, διότι οἱ ὀφθαλμοὶ του, ἀφ' οὗ πρῶτον τὸν ὠδήγησαν πρὸς τὸ πῦρ, ἐπλήρωσαν ἔπειτα τὰς παρειὰς αὐτοῦ δακρύων, ἀλλὰ ματαίως· τὰ δάκρυα δὲν ἔχουσι τὴν δύναμιν νὰ σβέσωσι τὴν φλόγα, κατακαίουσι δὲ μέχρι τοῦ μυελοῦ τῶν ὀστέων καὶ κατατρῶγουσι τὴν καρδίαν. Ἠσχολήθησαν δὲ καὶ ἄνδρες ἐπιφανεῖς περὶ τὴν ἐπιγραμματοποιίαν. Ὁ ὕπατος τοῦ ἔτους 625—129 (ἀποθανὼν τῷ 667—87) Κόιντος Λουτάτιος Κάτλος (Catulus) μετέφρασεν ἐλευθέρως ἐν ἐπιγράμματι τοῦ Καλλιμάχου, ὅπερ ὅμως εἶναι ἀνώτερον τῆς μεταφράσεως· «Ἐξέφυγεν ἡ ψυχὴ μου· πιστεύω ὅτι ὅπως πάντοτε, ἐπορεύθη πρὸς τὸν Θεότιμον. Τῷ ὄντι, ἐκεῖ ἐπορεύθη· εἶναι τὸ σύνθηρος αὐτῆς καταφύγιον. Καὶ

ὅμως παρεκάλεσα τὸν Θεότιμον νὰ μὴ δέχεται τὴν φυγάδα, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀποπέμψῃ. Θὰ ὑπάγω τώρα πρὸς ἀναζήτησίν της, ἀλλὰ φοβοῦμαι μήπως παραμείνω καὶ ἐγώ. Τί νὰ πράξω; Δός μοι συμβουλὴν, Ἀφροδίτῃ». Ὁ Ῥωμαῖος χρωματίζει πολὺ καὶ γίνεται βαρὺς περὶ τὸ τέλος τοῦ ἐπιγράμματος, ἐν ᾧ ὁ Καλλιμάχος τεχνικώτερος ὢν, χάνει μόνον τὸ ἥμισυ τῆς ψυχῆς του καὶ ματαίως τὸ ζητεῖ, ἔπειτα δὲ ὑποθέτει, ποῦ ἐπορεύθη ἐκεῖνο τὸ ἥμισυ, χωρὶς ὅμως νὰ ἀναφέρῃ ὀνομαστὶ καὶ τὸ πρόσωπον, μόνον δὲ ἐν τέλει προσδιορίζει ἀκριβέστερον τὸ πρᾶγμα καὶ κρατεῖ οὕτω μετέωρον τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ ἀναγνώστου δι' ὅλου τοῦ ἐπιγράμματος. Ὁ ἐραστής τοῦ Καλλιμάχου οὔτε τοὺς φόβους ἔχει τοῦ ἐραστοῦ τοῦ Κάτλου, οὔτε ἀποτείνει πρὸς τὴν Ἀφροδίτην τὴν κενὴν ἐκείνην ἐρώτησιν¹⁾. Ὁ Λουτάτιος Κάτλος, πολιτικὸς ἀνὴρ καὶ ῥήτωρ ἐπιφανής, εἶχεν εὐρεῖαν γραμματειακὴν παιδείαν καὶ ὄχι κατὰ τοὺς χρόνους του συνήθη, ὅθεν καὶ εἶχε σχέσεις πρὸς τε τοὺς ποιητὰς καὶ πρὸς τοὺς ὑποκριτὰς, πρὸς οὓς καὶ προσεφέρετο μετὰ πολλῆς εὐμενείας. Αἱ κοινωνικαὶ προλήψεις τῶν ἀρχαιοτέρων Ῥωμαίων οὐδόλως ἐπέδρων ἐπ' αὐτοῦ. Ὑμνησε δὲ δι' ἄλλου ἐπιγράμματος τὸν νεαρὸν Ῥώσκιον μέχρις ὑπερβολῆς. «Εἶχον τυχαίως σταματήσῃ ἵνα χαιρετίσω τὴν ἀνατέλλουσαν Αὐγὴν, ὅτε αἴφνης ἀνατέλλει ἐκ δυσμῶν ὁ Ῥώσκιος. Ἄς ἐπιτραπῇ εἰς ἐμέ. οὐρανίωνες θεοί, νὰ εἴπω ὅ,τι αἰσθάνομαι· ὁ θνητὸς μοὶ ἐφάνη ωραιότερος τῆς θεᾶς». Ὅπως δὲ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους Ἰταλοὶ καὶ Γάλλοι ποιηταί, ἔπειτα δὲ κατὰ μίμησιν αὐτῶν Γερμανοὶ καὶ Ἀγγλοὶ, ἐτέρποντο ποιοῦντες σονέττα, μαδριγάλια καὶ ἄλλα τοιοῦτου εἶδους ἐλαφρὰ ποιή-

¹⁾ Τὸ ἐπίγραμμα τοῦ Καλλιμάχου ἔχει ὡς ἑξῆς:

Ἕμισύ μευ ψυχῆς ἔτι τὸ πνέον, ἥμισυ δ' οὐκ οἶδ'
εἶτ' Ἔρος, εἶτ' Αἰδὼς ἥρπασε· πλὴν ἀφανές.

Ἡ ρά τιν' ἐς παῖδων πάλιν ᾤχετο. Καὶ μὲν ἀπέπειπον
πολλάκι: «τὴν ὀρήσιν μὴ ὑπόδεγθε, νέαι».

*οὐκισυνιφῆσον· ἐκείσε γὰρ ἡ λιθάλευστος
κείνη καὶ δύσεως οἶδ' ὅτ' ἐπιστρέφεται Σ. Μ.

ματα, οὕτω καὶ οἱ Ῥωμαῖοι τῆς ἀνωτέρας κοινωνικῆς τάξεως ἐθεώρουν ἀσχολίαν τοῦ συρμοῦ νὰ φιλοτεχνῶσιν ἐν ταῖς συναθροίσεσιν αὐτῶν τοιαῦτα ποιημάτια καὶ μάλιστα ἐρωτικά. Ὁ Πλίνιος ὁ νεώτερος δικαιολογῶν ἑαυτὸν διὰ τὴν τοιαύτην του κλίσιν, παρέτασεν ὁλόκληρον κατάλογον προγενεστέρων του ποιητῶν, ἀπὸ Ἑννίου καὶ Ἐφεξῆς, φιλοτεχνησάντων ὡσαύτως παρόμοια ἔμμετρα εὐφυολογήματα, ἅτινα ἀφ' οὗ πρῶτον ἐκυκλοφόρησαν ἐν τοῖς ἀνωτέροις κοινωνικοῖς κύκλοις, ἐθησαυρίσθησαν ἔπειτα ἐν ἀνθολογίαις ἢ καὶ ἰδίᾳ ἐδημοσιεύθησαν καὶ ἔλαβον θέσιν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις. Μετὰ δὲ τῶν ὑπὸ τοῦ Πλινίου μνημονευομένων εἶναι ὅχι μόνον ὁ τραγικὸς ποιητὴς Ἀττιος, ἀλλὰ καὶ ὁ Σύλλας ὁ δικτάτωρ. Καὶ αὐτὸς ὁ Κικέρων εἶχε ποιήσῃ καὶ δημοσιεύσῃ ἐν τῇ ὀνομασθέντι Παίγνι-ώδει βιβλίῳ (*Jocularis libellus*) παντοειδῆ σκωπτικά καὶ ἐρωτικά ἐπιγράμματα, ἐν οἷς ὑπῆρχον καὶ σκανδαλώδεις στίχοι, οἵτινες ἴσως κακοβούλως ἀπεδόθησαν εἰς αὐτόν.

Ἐρρεπον δὲ ἀνέκαθεν φυσικῶς οἱ Ῥωμαῖοι πρὸς τὸ σκῶμμα, διὰ τοῦτο ἦσαν αἰείποτε παρ' αὐτοῖς ἐν κοινῇ χρήσει αἱ παροιμίαι καὶ οἱ διασυρμοί, ἐν μέτρῳ ἱαμβικῷ ἢ τροχαϊκῷ, ἔτι δὲ σκῶμματα πολιτῶν κατὰ φαυλοθίαν ἢ κατ' ἐπιφανῶν ἀνδρῶν καὶ στρατιωτῶν ἐναντίων τῶν στρατηγῶν των. Ἐν τοῖς κοινωνικοῖς δὲ κύκλοις ἀνδρῶν πλουσίων καὶ εὐφυῶν, πολλάκις συνέβαινε νὰ ἀναβλαστάνωσι δηκτικοὶ ἢ πονηροὶ στίχοι, οἵτινες περιφερόμενοι ἀπὸ στόματος εἰς στόμα ἐγίνοντο ἔπειτα παροιμιώδεις. Διὰ δύο λ. χ. ἱαμβικῶν τριμέτρων Μανίλιός τις σκώπτει ἓνα ἀστεῖον γεροντικὸν γάμον. Πρὸς τὰ ἐλαφρὰ ὅμως ταῦτα ἐπιγράμματα κάμνουσι καταπληκτικὴν ἀντίθεσιν τὰ ἐπιτύμβια τῆς ἐποχῆς τῶν Γράκχων καὶ τοῦ Σύλλα. Τὰ ἐπιτύμβια ἐπιγράμματα ἐν οἷς πολλάκις οἱ νεκροὶ ὁμιλοῦσι πρὸς τοὺς ζῶντας δεικνύουσιν ὅτι εἶχε προσδεύσῃ ἢ τέχνη καὶ κατ' εἶδος καὶ καθ' ὕλην, καὶ ἀποπνέουσι σεμνὴν ἀπλότητα καὶ ἀφέλειαν. Ἐν τινι τῶν ἐπιγραμμάτων τούτων λέγεται· « Ἐένε, ὀλίγα θὰ εἶπω. Στῇθι καὶ ἀνάγνωνθι. Ἐνθάδε εἶναι τὸ ἄσχημον σῆμα (*sepulcrum hau pulcrum*) ὡραίας γυναι-

κός (pulcerai feminaī). Οἱ γονεῖς τὴν ὠνόμασαν Κλαυδίαν, αὐτὴ ἠγάπησε τὸν σύζυγον ἐξ ὅλης καρδίας, ἔτεκε δὲ δύο υἱούς, ὧν τὸν μὲν ἕνα ἀφῆκεν ἐπὶ τῆς γῆς, τὸν δὲ ἄλλον ἔχει ὑπὸ τὴν γῆν. Εἶχε φαιδρὸν τὸν λόγον καὶ ἐπίχαρι τὸ βάδισμα. Ἐφύλαττε τὸν οἶκόν της, εἰργάζετο τὰ ἔρια. Εἶπον. Ἀπελθε» Μία μήτηρ ἔθαψε τὴν μονογενῆ της θυγατέρα καὶ ἐπειδὴ δὲν ἠδυνήθη νὰ κοσμήσῃ ζῶσαν τὴν πεφιλημένην κόρην ἠθέλησε τοῦλάχιστον, λέγει, νὰ κοσμήσῃ διὰ μνημείου τὸν τάφον της. Τοῦ Πακουβίου τοῦ ποιητοῦ τὸ ἐπίγραμμα ἔχει ὡσαύτως ταύτης τῆς περιόδου τὸν χαρακτῆρα καὶ δικαίως ἐπαινεῖ τὴν σεμνοπρέπειαν αὐτοῦ ὁ Αὐλὸς Γέλλιος. Ἀποτελεῖται ὑπὸ τεσσάρων ἱαμβικῶν τριμέτρων, οἵτινες ἀπηλαγμένοι ὄντες παντὸς κόμπου καὶ πάσης ἐμφάσεως, ἐθεωροῦντο ὡς ἀποδίδοντες πιστῶς αὐτὸν τὸν χαρακτῆρα τοῦ ποιητοῦ καὶ συνεννοῦσι τὴν ἐλληνικὴν χάριν πρὸς τὴν ῥωμαϊκὴν βραχυπέπειαν· «Νέε, ἂν καὶ σπεύδεις, σὲ ἰκετεύει ὁ λίθος οὗτος νὰ τὸν προσβλέψῃς καὶ ἔπειτα νὰ ἀναγνώσῃς ὅ,τι γράφει. Ἐνθάδε κεῖνται τὰ ὅσα τοῦ ποιητοῦ Μάρκου Πακουβίου. Τοῦτο ἤθελον, ἵνα μὴ ἀγνοῇς τὸ πρᾶγμα. Χαῖρε».

Ἄλλ' οἱ νεκροὶ οἱ διὰ τῶν λίθων ὁμιλοῦντες, γίνονται περὶ τὰ τέλη τῆς ἐλευθέρας πολιτείας πολυλογώτεροι, διότι τότε ἤρχισαν οἱ Ῥωμαῖοι εὐχερέστερον νὰ ἀσκῶσι τὴν στιχουργίαν, ἢ δὲ γλυκεῖα μελαγχολία τῶν ὁμολογιῶν καὶ τῶν παραπόνων των, ἀποδεικνύει μετὰ πολλῶν ἄλλων τεκμηρίων, ὅτι ἔχασε τὸν κόπον τοῦ ὁ Λουκρήτιος προσπαθήσας νὰ διδάξῃ τοὺς συμπολίτας του ὅτι μάταιον πρᾶγμα εἶναι ἡ λύπη καὶ ὅτι ὁ θάνατος δὲν εἶναι φοβερός. Μία νέα Ἑλληνίς, ὀνομαζομένη Εὐχαρίς, Λικινίας ἀπελευθέρᾳ, δεκατεσσάρων μόλις ἐτῶν, πεπαιδευμένη περὶ πάντα τὰ μαθήματα καὶ διακεκριμένη σκηνικῇ τεχνίτις, ἰκετεύει τὸν ρίπτοντα τὰ βλέμματά του ἀνὰ τὰ κατοικητήρια τοῦ θανάτου, νὰ σταθῇ ἐπ' ὀλίγον καὶ νὰ ἀναγνώσῃ τὴν λυπηρὰν ἀφήγησιν τοῦ βίου της. Εἶχε σχεδὸν παιδευθῇ ὑπὸ τῶν Μουσῶν καὶ μόλις πρὸ ὀλίγου εἶχε κοσμήσῃ τῶν μεγάλων θεαινῶν τοὺς ἀγῶνας, μετασχοῦσα τοῦ χοροῦ καὶ

ἐπιφανεῖσα τὸ πρῶτον ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς σκηνῆς. Ἄλλ' αἱ δυσμενεῖς Μοῖραι ἐναπέθεσαν τὴν τέφραν τῆς ὑπὸ τὸν τύμβον τοῦτον. Αἱ προσπάθειαι τῆς πατρωνίσσης τῆς, αἱ φροντίδες, ἡ ἀγάπη, οἱ ἔπαινοι καὶ ἡ δόξα ἐσίγησαν, ἀφ' οὗ ἐκαύθη τὸ σῶμά της. «Κατέλιπον, ἐξακολουθεῖ λέγουσα, θρῆνον εἰς τὸν γεννῆτορα καὶ τὸν προέλαβον ἐγὼ ἡ θυγάτηρ του ὡς πρὸς τὸν χρόνον τοῦ θανάτου. Δις ἐπτὰ γενέθλια κατέβησαν μετ' ἐμοῦ εἰς τὰ σκοτεινὰ καὶ αἰώνια δώματα τοῦ Ἄδου. Ἀποχωρῶν εὖχου νὰ εἶναι εἰς ἐμὲ ἐλαφρὰ ἡ γῆ». Ἄλλος τις ἀπελεύθερος θρηνεῖ τὴν θυγατέρα του, μητέρα δύο διδύμων τέκνων, ἧς αἱ σκληραὶ Μοῖραι ἐπεράτωσαν τὸν βίον ἐν ἡλικίᾳ μόλις εἴκοσιν ἐτῶν. Ἡ νεκρά λέγει πρὸς τοὺς γονεῖς τῆς. «Πάτερ καὶ μητέρα μου, ἱκετεύω ὑμᾶς καὶ δέσμαι, μὴ θρηνεῖτε καὶ μὴ ὀλοφύρεσθε. Ἄν ἐγὼ ζῶσα παρέσχον τέρψιν εἰς ὑμᾶς καὶ χαρὰν, εἰς τὸν ἄνδρα μου, εἰς τοὺς φίλους καὶ τοὺς γνωρίμους, ἐπιθυμῶ καὶ τῶρα, ἀφ' οὗ οὕτως ἠθέλησεν ἡ μοῖρα, γενναίως νὰ υπομείνητε τὴν συμφορὰν καὶ ὁμοφρονούντες νὰ ζῆτε». Ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἄλλα ἱαμβικά, δακτυλικά καὶ ἐλεγειακά ἐπιτύμβια τῆς ἐποχῆς τοῦ Καίσαρος, ὧν τὸ ὕφος εἶναι τυπικὸν οὕτως εἰπεῖν καὶ κατὰ συνθήκην καὶ τὰ ὅποια ἐλέγχουσιν ἐνίοτε τὴν χεῖρα ἀδεξίου ἐργάτου μιμουμένου ὠρισμένα παραδείγματα.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐκόσμουσαν τὰ ἀγάλματα, τοὺς ἐρμᾶς, τὰς προτομὰς τῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, καθὼς καὶ τὰ χειρόγραφα τῶν δοκίμων συγγραφέων δι' ἐπεξηγηματικῶν ἐπιγραμμάτων. Ὁ ἀκαταπόνητος καὶ πολυίστωρ Οὐάργων ἐμιμήθη καὶ ταύτην τὴν χαριεστάτην τῶν Ἑλλήνων συνήθειαν ἐν τῷ λευκώματι ἐκείνῳ, ἔνθα συνήγαγεν ἐπτακοσίας Εἰκόνας (Imagines) στρατηγῶν, πολιτικῶν ἀνδρῶν, τεχνιτῶν, λογίων καὶ συγγραφέων Ῥωμαίων καὶ ξένων, μάλιστα δὲ Ἑλλήνων. Κάτωθεν δὲ ἐκάστης εἰκόνης ἀνέγραψεν ἕμμετρον (ἐν στίχοις ἐλεγειακοῖς, ἱαμβικοῖς ἢ ἐνδοεκασυλλάβοις) ἐπιγράμμα, δι' οὗ ἐδηλοῦτο ἢ ἐξηγεῖτο, ἢ καθ' ὅλου τίς ἦτο ὁ εἰκονιζόμενος ἀνὴρ ἢ ἰδίᾳ περιστατικόν τι ἀναφερόμενον εἰς τὴν εἰκόνα. Τὰ ἐπιγράμματα ταῦτα δὲν ἦσαν πάντα

τοῦ Οὐάρρωνος, ἀλλὰ καὶ ἀλλότρια, ἅτινα μετέφρασεν ἡ ἐμιμνήθη ὁ Οὐάρρων, τοιαῦτα δὲ εἶναι μάλιστα τὰ ἀναφερόμενα εἰς ἀλλοδαποὺς ἄνδρας (ιδ. σ. 37).

Ὀλίγας προόδους φαίνεται ὅτι εἶχε κάμη ἢ κατὰ μίμησιν τοῦ Ἑννίου ἱστορικὴ ἐποποιΐα, ἃν καὶ ἡμεῖς νῦν δὲν εἵμεθα βεβαίως εἰς κατάστασιν νὰ κρίνωμεν τοὺς ἐν τῇ φιλοτεχνήσει τοῦ ἱστορικοῦ ἔπους διαδοχθέντας τὸν Ἑννιον, διότι ἡ μετ' αὐτοὺς γενεά, ἥτις καὶ τοὺς ἐπεσχίασεν, ἐκίνησε πάντα λίθον πρὸς ἀνάδειξιν τῶν ἐλαττωμάτων αὐτῶν, ἐν σιγῇ παρερχομένη ὅ,τι ἀγαθὸν εἶχον καὶ τὸ ὅποιον ἀναντιρρήτως παρελάμβανε. Ἡ δὲ τοιαύτη ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἐκφαύλισις τῶν παλαιότερων ποιημάτων συνετέλεσεν, ὥς τε νὰ μὴ ἀναγινώσκωνται τὰ μετὰ τὸν Ἑννιον ἱστορικά ἔπη καὶ νὰ μὴ διασωθῶσιν ἐξ αὐτῶν εἰμὴ ἀσήμαντα μόνον λείψανα. Πρὸς συνεχισμὸν τῶν ἐμμέτρων χρονικῶν τῆς Ῥώμης καὶ ἐξύμνησιν τῶν ἀνδραγαθημάτων τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ἔθνους κατὰ τὸν τρόπον, οὗτινος μετ' ἐπιτυχίας εἰσηγητῆς ὑπῆρξεν ὁ Ἑννιος, ἤρκει ἡ ἰδιοφυΐα καὶ ἡ τεχνικὴ ἱκανότης ἀγαθοῦ ῥαψωδοῦ. Πολλοὶ λοιπὸν ἐπεδόθησαν εἰς ἐποποιΐαν μεμονωμένων πολέμων, ἀκολουθοῦντες τὴν αὐτὴν χρονογραφικὴν μορφήν, ἣν καὶ οἱ πεζοὶ χρονογράφοι, δυστυχῶς δὲ τὰ εἰδικὰ ταῦτα ἱστορικά ἔπη διέπνεε καταφανέστερον ἢ τὰ Χρονικὰ τοῦ Ἑννίου ἐκείνη ἡ τάσις πρὸς τὸ ὑμνολογεῖν τὸν πάτριον, ἥτις ἐν τοῖς Χρονικοῖς τοῦ Ἑννίου ἐμετριάζετο τούλαχιστον ὑπὸ τῆς καθ' ὅλου μεγαλοπρεπειᾶς τοῦ ἔργου, ἐν ᾧ οἱ περὶ ὧν ὁ λόγος ποιηταὶ κύριον σκοπὸν καὶ προορισμὸν εἶχον ποιοῦντες τὰ ἔπη τῶν νὰ ἐγκωμιάζωσιν ὅχι τὸν δῆμον τῶν Ῥωμαίων ἢ τούλαχιστον ὠρισμένους ἐπιφανεῖς οἴκους, ἀλλ' ἓνα μόνον ἄνδρα, οὗτινος ἦσαν οἰκόβιοι καὶ κατὰ παραγγελίαν τοῦ ὁποῦ ἐφιλοτέχνουν τοὺς ὕμνους τοῦ καὶ ἐπλεκον τοὺς δαφνίνους στεφάνους του. Τοιαύτη λ.χ. σχέσις πελάτου πρὸς πάτριον συνέδεε τὸν ποιητὴν Αὐλὸν Φούριον τὸν ἐξ Ἀντίου πρὸς τὸν ἀνωτέρω μνημονευθέντα Λουτάτιον Κάτλον τὸν νικήσαντα τοὺς Κίμβρους ἐν ἔτει 653—101. Ὁ Κάτλος ἔγραψεν, ἴσως ἐν εἰδὲι ἐπιστολῶν, ὑπομνήματα περὶ

τῆς ἑαυτοῦ ὑπατείας καὶ τῶν ἑαυτοῦ πράξεων (De consulatu et rebus gestis) πρὸς τὸν οἰκεῖον ποιητὴν Φούριον (Ad A. Furium poetam familiarem suum). Ὁ σκοπὸς τοῦ Κάτλου εἶναι προφανής· ἐπεθύμει νὰ πραγματευθῇ ὁ Φούριος ἐπικῶς τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τῶν Κίμβρων. Τῷ ὄντι δὲ ὁ ποιητὴς περιέβαλλε διὰ ποιητικῆς μορφῆς τὴν ὕλην, ἣν εὗρεν ἐτοίμην ἐν τοῖς ὑπομνήμασι τοῦ ὑπάτου καὶ κατὰ μίμησιν τῆς πραγματικῆς ἱστορίας τοῦ Πολυβίου, ἐπέγραψε πιθανῶς τὸ ποίημα Πραγματεῖαν τοῦ γαλατικοῦ πολέμου. Ἦτο δὲ ἡ Πραγματεῖα διηρημένη εἰς δώδεκα τοῦλάχιστον βιβλία, ὧν ἔχομέν τινα λείψανα προερχόμενα ἐκ τῶν ἀρίστων βεβαίως τοῦ ἔργου μερῶν, ἅτινα καὶ ὁ Βιργίλιος ἐπωφελήθη. Τὸ ὕφος φαίνεται πυκνὸν καὶ ἐκπορευόμενον ἐκ τῆς μελέτης τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἑννίου, ἀλλ' ἐζητημένον καὶ ἀπειρόκαλον, ὅθεν καὶ περιγελᾷ ὁ Ὁράτιος τὸν γνωστὸν ἐκείνον στίχον, δι' οὗ περιγράφεται τριχυμία χιόνος ἐπὶ τῶν "Αλπειων" «ὁ Ζεὺς διὰ πολιᾶς χιόνος κατέπτυσε (conspuit) τὰς χειμερίους "Αλπεις». Καὶ ὡς πρὸς τὸν σχηματισμὸν νέων λέξεων δὲν ἦτο ἐπιδέξιος ὁ Φούριος, ἂν καὶ ὅπωςδῆποτε ἡ γλῶσσά του δὲν ἦτο ὅλως ἀδόκιμος ἀφ' οὗ ἡσχολήθη περὶ αὐτὴν λεπτομερῶς ὁ Κασσέλλιος Βίνδιξ, ἐπιφανὲς γραμματικὸς τοῦ δευτέρου μ. Χ. αἰῶνος.

Οὐδὲν ἐκ τῆς ἀρχαιότητος γινώσκομεν περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ἐποχῆς τοῦ Ὀστίου, ὅστις ἐποίησεν εἰς τρία τοῦλάχιστον βιβλία ἐπικὸν ποίημα Περὶ τοῦ Ἰστρικοῦ πολέμου. Δὲν φαίνεται δὲ πιθανόν ὅτι συνέχισεν ὁ Ὀστιος διεξοδικώτερον μετὰ τὸν Ἑννιον τὸν ἀσήμενον πόλεμον τοῦ ἔτους 576—178, πιθανώτερον μᾶλλον εἶναι ὅτι ἐπραγματεύθη τὰ κατὰ τὴν ἐν ἔτει 625—129 γενομένην ὑπὸ τοῦ ὑπάτου Σεμπρωνίου Τουδιτανοῦ ἐκστρατεῖαν, ἣν ἐπεράτωσεν ἡ ὑποταγὴ τῶν Ἰστρίων καὶ τοῦ ὑπάτου ὁ θρίαμβος. Ὁ ποιητὴς ἐσάλπιζε τὸ πολεμιστήριον. Καὶ ὁ μὲν Ὀμηρος ὁμολογεῖ ὅτι καὶ δέκα γλώσσας καὶ δέκα στόματα ἂν εἶχε, δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ περιγράψῃ τὸ πλῆθος τοῦ στρατεύματος τῶν Δαναῶν, ἀλλ' εἰς τὸν Ὀστιον, ὅπως καὶ εἰς τὸν Βιργίλιον ἀκολουθήσαντα τὸ παράδειγμα

τοῦ Ὀστίου, ὅχι δέκα, ἀλλ' οὐδ' ἑκατὸν θά ἤρκουν. Κατὰ τὸ παράδειγμα ὡσαύτως τοῦ Ὀμήρου ἔφερον εἰς χεῖρας ὁ Ὀστιος τὴν Ἀθηνᾶν καὶ τὸν Ἀπόλλωνα, « τὸν Δητώϊον τοξοφόρον ». Ἡ τεχνотροπία τῶν σωζομένων ὀλίγων στίχων τοῦ Ὀστίου ὑπενθυμίζει τοῦ Ἐννίου τὴν στιχουργίαν. Ὑπῆρχε δὲ καὶ ἔπος ἱστορικὸν εἰς πέντε τοῦλάχιστον βιβλία τοῦ Σουήϊου (Sueius), περὶ οὗ κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος.

Ἐγραψε δὲ καὶ ὁ Κικέρων ἱστορικά ποιήματα κατὰ τὸν παλαιὸν τρόπον, ἐξ ὧν ἀπέκτησεν ὅχι πολὺ ἀξιοζήλευτον φήμην· δυστυχῶς δὲ συνετέλεσεν ὁ ἴδιος, συχνάκις ἀναφέρων ῥήσεις ἐξ αὐτῶν, νὰ διασώσῃ τὰ « γελοῖα » ταῦτα ποιήματα ἐκ τῆς παντελοῦς λήθης. Ὁ Κικέρων ἦτο μὲν εὐαίσθητος πρὸς τὰς καλλονὰς τῆς σεμνῆς ποιήσεως καὶ εἰλικρινῆς τῶν παλαιῶν θαυμαστῆς, μάλιστα δὲ τοῦ Ἐννίου, ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ μανία, τὴν ὁποίαν εἶχε τοῦ νὰ συγγράφῃ εἰς πάντα τὰ γραμματειακὰ γένη, ἡ φυσικὴ του εὐχέρεια περὶ τὸ στιχουργεῖν, ἕνεκα τῆς ὁποίας ὅτε κατελαμβάνετο ὑπὸ τοῦ ποιητικοῦ οἴστρου ἐν τῇ ἡσυχίᾳ τῆς νυκτὸς ἔρρεον ἀνὰ ἑκατοντάδας οἱ στίχοι ἀπὸ τῆς γραφίδος του, μάλιστα δὲ ἡ ματαιοδοξία του καὶ ὁ ἀκάθεκτος πόθος του τοῦ νὰ γίνῃ αὐτὸς ὁ Ὀμηρος ἑαυτοῦ ἐν ἑλλείψει ἄλλου καλλιτέρου, πᾶσαι ἐν γένει αὐταὶ αἱ ἐναντίαι δυνάμεις ὤθησαν αὐτὸν « παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τῶν Μουσῶν » νὰ γράψῃ ἄμουσα ποιήματα.

Δὲν εἶχεν ἔως τότε ἀκόμη συμβῆ εἰς ἄλλον περίβλεπτον ὅπως-δήποτε πολιτικὸν ἄνδρα νὰ ὑμνήσῃ ὁ ἴδιος τὰς ἑαυτοῦ πράξεις, ὅπως ὁ Κικέρων ἐν τοῖς τρισὶ βιβλίοις Περὶ τῆς ἑαυτοῦ ὑπατείας. Ἀφ' οὗ πρότερον ἀπηθανάτισεν ἐν πεζῷ λόγῳ ἑλληνιστὶ καὶ λατινιστὶ τὸ περίφημον ἔτος, ὅπερ ἀπετέλει τὴν δόξαν του, καὶ ἀφ' οὗ ἐφρόντισεν, ὥστε καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν φίλων του νὰ συγγράψωσι περὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως, ἐπεχείρησε καὶ ποιητικῶς νὰ πραγματευθῇ τὴν αὐτὴν ὕλην, κατὰ τὸ ἔαρ ἢ κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 694—60, καὶ ἐπεράτωσε πρὸς μεγάλην του ἱκανοποίησιν τὸ ἔργον κατὰ τὸν δεκέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους, ὑπερέβαλε δὲ πᾶν

θεμιτὸν ἐν τοῖς τοιοῦτοις ὄριον, ἀναφέρων αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν τοὺς ἡρώϊκους τῶν Ἑλλήνων μύθους, οὓς συνήθως μεταχειρίζονται κατὰ τὰς πραγματείας των οἱ ποιηταί. Ἀρχόμενος ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς νεότητός του, ἀφηγεῖτο μετὰ πολλῆς πιθανολογίας, πῶς εἶχε διδάξῃ αὐτὸν ἡ Ἀθηνᾶ τὰ πρῶτα μαθήματα, βραδύτερον δέ, ὅτε ἦσαν ἐν κινδύνῳ τὰ πράγματα τῆς Ῥώμης καὶ τοῦ κόσμου καὶ δὲν ἤξευρεν ὁ Ζεὺς τί νὰ κάμῃ, πῶς ἐκλήθη εἰς τὴν ἀγορὰν τῶν θεῶν αὐτὸς ὁ μέλλων πατὴρ τῆς πατρίδος, ἵνα εἴπῃ τὴν γνώμην του καὶ λάβῃ τὰς δεούσας ὁδηγίας σχετικῶς πρὸς τὴν θείαν αὐτοῦ ἀποστολήν. Ἐπειτα, ἐν τῷ τρίτῳ βιβλίῳ, αὐτὴ ἡ Καλλιόπη παρακινεῖ τὸν ἀγαθὸν ὕπατον νὰ ἐμμείνη ἐν τῇ ὁδῷ, ἣν ἐκ νεότητος αὐτοῦ ἐπορεύετο καὶ νὰ αὐξήσῃ τὴν δόξαν τῶν ἀγαθῶν πολιτῶν, ἥτοι τῶν ἀριστεύων (*optimales*). Ἀποπέμπει δὲ τέλος πάντων αὐτὸν προσηnéστατα καὶ χαριέστατα ὁ Ζεὺς δι' ἐγκωμιστικωτάτης προσφωνήσεως. Δὲν εἶναι δύσκολον νὰ φαντασθῇ τις, τί ἦτο ἡ ἀλλόκοτος ἐκείνη ποίησις ἡ μακροεπὴς καὶ διωγκωμένη, λαμβάνων πρὸ ὀφθαλμῶν ἐν ἐκ τῶν σφίζομένων ἀποσπασμάτων, ἔνθα δι' ἀτελευτήτου καὶ σχολαστικῶς ἀκριβολόγου ῥήσεως ἀπαριθμεῖ αὐτὴ ἡ Οὐρανία, μετὰ τὴν αἰσίαν τοῦ πράγματος ἔκδασιν, τὰ τέρατα καὶ τὰ σημεῖα, τὰ ὅποια οἱ θεοὶ ἔδειξαν ἐν τῷ οὐρανῷ, ὡς προμηνύματα τῶν πονηρῶν ἡμερῶν, ἃς ἐμελλε νὰ ἴδῃ ἡ Ῥώμη. Καὶ ἐν τῷ τέλει τῆς ἀφορήτου ταύτης ἀπεραντολογίας, ἣν ἀπευθύνει ἡ Μοῦσα πρὸς τὸν περιδοξὸν ὕπατον, ἵνα κάμῃ εἰς αὐτὸν γνωστὰ κατόπιν ἑορτῆς τὰ συμβάντα, κηρύττει αὐτὴ καὶ πάλιν μετὰ πολλῶν ἐγκωμίων, ὅτι ὁ ἄξιος μαθητὴς τῆς Ἀκαδημίας καὶ τοῦ Λυκείου δὲν θὰ προδώσῃ τὸ καθήκον, ὅπερ ἔχει ὡς πολιτικὸς ἀνὴρ, ἀλλὰ θὰ ἐξακολουθήσῃ τὰς φιλοσοφικὰς του μελέτας. Ἐννοεῖται ὅτι οὐδὲν ἐπίστευεν ὁ Κικέρων ἐκ πάσης ταύτης τῆς παιδαριώδους φαντασμαγορίας. Ἐν τῷ Περὶ μαντικῆς διαλόγῳ (710—44) ἀποκρούει μετὰ πολλῆς εὐθυμίας καὶ μετὰ δηκτικοῦ σκεπτικισμοῦ τὴν προφητικὴν δύναμιν τῶν τεράτων, ἅτινα περιέγραψεν ἐν τῷ ποιήματί του, ἐν ᾧ ὁ προσδιαλεγόμενος ἀδελφός του Κόιντος

βασιζέται· ἀκριβῶς εἰς ἐκεῖνο τὸ ποίημα πρὸς ὑποστήριξιν τῆς ἐναν-
 τίας γνώμης. Τούναντίον δὲ σπουδαίαν ἀπέδιδε πάντοτε σημασίαν
 εἰς τὸν περίφημον στίχον· « Ἄς ὑποχωρήσωσι τὰ ὅπλα εἰς τὴν
 τήβεννον, ἅς συνυποχωρήσῃ ἡ πολεμικὴ δάφνη εἰς τὴν πολιτικὴν
 ἀρετὴν », δι' οὗ ἔτασσε τὸ ὑπατικόν του κατόρθωμα κατὰ τῶν περὶ
 τὸν Κατιλίαν συνωμοτῶν ὑπεράνω τῶν θριάμβων τῶν μεγίστων
 στρατηγῶν, διότι καὶ ἐν τῇ Περι καθηκόντων συγγραφῇ, ἣτις
 ἐγράφη δεκαεννέα ἔτη μετὰ τὸ κατόρθωμα, ἐπιμένει ἀκόμη ἐξηγῶν
 πρὸς τὸν υἱὸν του Μάρκον τὴν ὀρθότητα τοῦ ἀλαζονικοῦ ἐκείνου
 στίχου. Ἀλλὰ τὴν οἴησιν τοῦ ῥήτορος δὲν ἔσκωψαν μόνον φθονε-
 ροὶ ἀντίπαλοι· ἐπειράχθη καὶ αὐτὸς ὁ Πομπήιος, οὗτινος δὲν εἶχον
 ἀκόμη μαρανθῆαι ἀπὸ τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολεμικῶν ἀνδραγα-
 θημάτων δάφναι. Ὅθεν ὅτε κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος ἡ Νέμεσις
 ἐπάταξε τὸν καυχηματίαν ὑπατον, ὁ Πομπήιος ἀφῆκεν αὐτὸν ἀπα-
 θῶς νὰ καταπέσῃ. Ἐπὶ δὲ μᾶλλον ἀλαζονικὴ καὶ μᾶλλον ἀπειρό-
 καλος ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν διατύπωσιν ἦτο ἡ ἀμετάφραστος
 ἐκείνη ἀναφώνησις· *O fortunatam natam me consule Romam!*
 Ἐκδηλοῦσι δὲ καθ' ὅλου τὰς ἀτελείας τῶν ποιημάτων τοῦ Κικέρω-
 νος κακότεχνοι τομαί, τραχεῖαι ἐκθλίψεις, ἀνειμέναι περίοδοι,
 κατασκευὴ τῆς φράσεως ἐντελῶς πεζολογική. Ἀλλὰ τὰ σκώμματα
 τῶν ἐπικριτῶν οὐδαμῶς ἐτάραξαν τὸν ἀνεξάντλητον στιχουργόν.
 Ὅτε δὲ παρῆλθεν ὁ χρόνος τῶν δοκιμασιῶν καὶ ὁ φυγὰς καταχθεὶς
 εἰς τὴν πατρίδα συνδιηλλάχθη πρὸς τοὺς ἐν τῇ πολιτείᾳ ισχύοντας,
 ἐπεθύμησε νὰ ἴδῃ ἐν συνόλῳ ἐκτεθειμένην ὁλόκληρον τὴν ἡρωϊκὴν
 ἱστορίαν τοῦ βίου του, τὰς πράξεις καὶ τὰ παθήματά του, ἀπὸ
 τῆς ὑπατείας μέχρι τῆς ἐκ τῆς ἐξορίας ἐπανόδου του. Εἷς ἐκ τῶν
 ὁπαδῶν αὐτοῦ καλούμενος Λουκκῆιος, ὅστις καὶ αὐτὸς εἶπεν ἡ
 ἴσως μόνον συνέταξεν θαρραλέους λόγους κατὰ Κατιλίαν, ἡσχό-
 λεῖτο τότε ἀκριβῶς περὶ τὴν συγγραφὴν ἱστορικοῦ ἔργου, ὅπερ
 ἔμελλε νὰ περιλαμβάνῃ τὰ ἀπὸ τοῦ Μαρσικοῦ πολέμου καὶ
 τῶν πρώτων ἐμφυλίων ἐρίδων τῶν συναφῶν πρὸς τὸν Μαρσικὸν
 πόλεμον γεγονότα μέχρι τῶν ἑαυτοῦ χρόνων. Κατὰ τὸν ἀπρίλιον

τοῦ 689—56 ὁ Κικέρων ἔγραψε πρὸς τὸν Λουκκίον ἐπιστολὴν, ἣτις περιεσώθη μέχρις ἡμῶν, δι' ἧς θερμῶς τὸν παρεκάλει νὰ πραγματευθῇ, εἰ δυνατόν, μετὰ ἰδιαιτέρας μερίμνης τὰ κατὰ τὴν τελευταίαν ἱστορικὴν περίοδον, τὰς πράξεις δηλαδὴ τοῦ Κικέρωνος, φροντίζων, ὥστε νὰ ἐκτεθῇ τοῦτο τὸ μέρος τῆς ἱστορίας μετὰ πάσης τῆς ζέσεως καὶ τῆς λαμπρότητος, ἃς ἡδύνατο νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὸ ἡ τέχνη καὶ ἡ ἔμπνευσις τοῦ Λουκκίου. "Ἄλλως δὲ εἶχεν ἀπόφασιν νὰ ἀναλάβῃ αὐτὸς τὸ ἔργον, ἂν ἦτο ἀνάγκη. Τῷ ὄντι ἐπειδὴ ὁ Λουκκίος δὲν ὑπῆκουσεν εἰς τὰς παρακλήσεις του, ἐπεχείρησεν ἀπὸ τοῦ ἐξῆς φθινοπώρου νὰ συντάξῃ αὐτὸς ποίημα Περὶ τῶν ἑαυτοῦ χρόνων, ὡς συμπλήρωμα τῆς ἱστορίας τῆς ὑπατείας του καὶ ἐσχέπετο ἐν καιρῷ νὰ τὸ δημοσιεύσῃ. Κατὰ τὸν ἰούνιον τοῦ ἔτους 700—54 ἀπέστειλεν αὐτὸ πρὸς τὸν ἐν Βρεττανίᾳ τότε ὡς ὑπαρχον τοῦ Καίσαρος διατρίβοντα ἀδελφόν του Κόιντον, παρὰ τοῦ ὁποίου μετὰ χαρᾶς ἔμαθεν, ὅτι ὁ Καῖσαρ ἐπῆνεσε τὸ ἔργον. Μετ' οὐ πολὺ ἔγραψε καὶ αὐτὸς ὁ Καῖσαρ ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Κικέρωνα, δι' ἧς τῷ ἔλεγεν, ὅτι ἀνέγνωσε τὸ πρῶτον βιβλίον καὶ ὠμολόγει, ὅτι οὐδὲ ἐν τῇ γραμματείᾳ τῶν Ἑλλήνων γινώσκει τι ὑπέρτερον τῆς ἀρχῆς τοῦ ποιήματος, ἀλλ' ὅτι τὰ λοιπὰ τῷ ἐφαίνοντο ἀμελέστερόν πως συντεταγμένα. Ὁ Κικέρων μεγάλως στενοχωρεῖται ζητῶν νὰ εὕρῃ, ἂν ἡ οὐσία τοῦ ποιήματός του ἢ τὸ εἶδος ἀπῆρσεν εἰς τὸν Καῖσαρα. Ὅπωςδὲποτε κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον σκέπτεται νὰ παρεκτείνῃ τὸ δεύτερον βιβλίον προσθέτων εἰς αὐτὸ ἐν μέρος ἀκόμη πρὸς ἐκφάυλισιν δύο οἰκτρῶν ἀνθρώπων, τοῦ Γαβινίου καὶ τοῦ Πείσωνος, περὶ δὲ τὰ τέλη τοῦ ὀκτωβρίου ὑπόσχεται τῷ Λέντλφ, ὅστις ἦτο τότε ἀνθύπατος ἐν Σικελίᾳ, ὅτι θὰ πέμψῃ πρὸς αὐτὸν τὰ τρία βιβλία τοῦ ποιήματος, ἐὰν εὕρῃ ἀσφαλῆ ἄνθρωπον, ἵνα τῷ ἐμπιστευθῇ τὸ χειρόγραφον. Ἐπῆναι δὲ μεγάλως ἐν τῷ ποιήματι τὴν ἀξιέπαινον διαγωγὴν καὶ τοῦ Λέντλου καὶ τῶν ἀπείρων ἄλλων φίλων, οἵτινες εἶχον ἐνεργήσῃ πρὸς ἀνάκλησίν του ἐκ τῆς ἐξορίας, ἀντέθετε δὲ πρὸς αὐτοὺς τοὺς χαλαροὺς φίλους καὶ τοὺς ἐχθροὺς, οὓς ὁμως ἐπίστευεν ὅτι εἶχεν

ὅπωςδὴποτε μετὰ προχότητος μεταχειρισθῇ. Εἶχε δὲ νομίση καλὸν ὁ Κικέρων νὰ παρεμβάλλῃ ἀγοράς καὶ ἀγορεύσεις θεῶν καὶ εἰς τοῦτο τὸ ἔργον, οὐτινος οὐδὲ ἐν λείψανον ἐσώθη. Εὐθύς δὲ ὡς ἐπεράτωσε τὸ Περὶ τῶν ἐαυτοῦ χρόνων ποίημα, ἤρχισε πειθόμενος εἰς τὸν ἀδελφόν του Κόϊντον (κατὰ μῆνα ἰούνιον τοῦ 700) νὰ περιποιῇται μετὰ πάσης προθυμίας τὸν Καίσαρα καὶ ὑπεσχέθη νὰ ὑμνήσῃ τὴν εἰς Βρεττανίαν ἐκστρατείαν του. Καὶ ὁ μὲν Κόϊντος αὐτόπτης ὢν μάρτυς τῶν κατορθωμάτων τοῦ μεγάλου στρατηγοῦ ἔμελλε νὰ παράσχῃ τὰ χρώματα, ὁ δὲ Μᾶρκος τὸν χρωστῆρα. Κατ' αὐγουστον, ἂν καὶ εἶχόν πως ψυχρανθῇ αἱ πρὸς τὸν Καίσαρα σχέσεις του, ὑπέσχετο ἀκόμη πρὸς τὸν Κόϊντον, ὅτι ἔμελλε νὰ τῷ ἀποστείλῃ τὸ ποίημα, ἀλλὰ μετὰ ἓνα μῆνα γράφει πάλιν ὅτι τὸ διέκοψεν, ἔνεκα τῆς ξηρότητος τῶν πηγῶν καὶ τέλος κατὰ τὸν νοέμβριον ὁ ἐνθουσιασμός του εἶχεν ἐντελῶς ἀποσβεσθῇ. Ἄλλ'. ἐπειδὴ ὁ Καῖσαρ ἤξευρεν ὅτι εἶχεν ἤδη ἀρχίσῃ τὸ ἔργον, ἠναγκάσθη ὁ Κικέρων νὰ ὑποσχεθῇ, ὅτι θὰ τὸ συνέχιζε καὶ θὰ τὸ ἐπεράτωνεν, ἐργαζόμενος κατὰ τινας ἑορτασίμους ἡμέρας· καὶ πραγματικῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ αὐτοῦ μηνὸς τὸ ἔπος, τὸ ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς αὐτοῦ ὀνομάζει χαρίεν (suave), ἦτο ἔτοιμον νὰ κατευθυνθῇ εἰς τὴν Γαλατίαν καὶ νὰ εὕρῃ τὸν Καίσαρα· ἐξητεῖτο μόνον ἀρμόδιος κομιστής. Ἐκ τοῦ ἔργου ὅμως τούτου οὐδὲ λέξις περιῆλθεν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

Τὸ δὲ περὶ Μαρίου ποίημα φαίνεται ὅτι εἶχε τύχην καλλιτέρας ὑποδοχῆς ἢ τὰ ἄλλα, ἐν οἷς ὁ Κικέρων ἐκήρυττεν αὐτὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ δόξαν. Ὑμνῶν δὲ τὸν μέγαν στρατηλάτην, ὅστις ἦτο πλάσμα τῶν ἰδίων χειρῶν καὶ καύχημα τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος καὶ τοῦ ὑμνοῦντος καὶ τοῦ ὑμνουμένου (διότι ὁ Κικέρων καὶ ὁ Μάριος ἦσαν συμπολίται), οὐτινος ὁ ῥήτωρ εἶχε προφθάση καὶ κατὰ τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς νεότητος νὰ θεωρήσῃ τὴν ῥωμαλίαν ὄψιν, ἐπεχειρεῖ ἔργον ἀντάξιον τοῦ Ἑννίου. Δὲν ἦτο δὲ βεβαίως μέτριον ἔργον τὸ νὰ παραστήσῃ ἐπικῶς τὸν τραχὺν ἐκεῖνον κολοσσὸν καταλείποντα τὴν ταπεινὴν κα-

λύβην του ἐπὶ τῶν ὁρέων τῆς Ἀρπίνης καὶ εἰσερχόμενον εἰς τὴν ὁδὸν τῆς δόξης, νὰ περιγράψῃ τὸν γιγάντιον ἀγῶνα πρὸς τοὺς βαρβάρους τῆς Ἀρκτου, τὰς καταπληκτικὰς περιπετείας τοῦ φοβεροῦ κομματάρχου, νὰ δείξῃ ἐν ὅλῃ των τῇ ἀληθείᾳ τὰς ποικίλας σκηναὶς τοῦ βίου του, τοὺς ὄγκους καὶ τὴν ὁρμὴν τῶν ἐχθρικῶν ἐθνῶν, τοὺς χαρακτῆρας τῶν κυριωτάτων προσώπων, ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὁποίων ἔπρεπε νὰ ἐπιδειχθῇ ἡ ἀγρία, ἀλλὰ καὶ ἐπιβλητικὴ μορφή τοῦ ἥρωος. Τίνοι τρόπῳ ὁ Κικέρων διεξήγαγεν αὐτό, ἂν ἐπέτυχεν ἡ ὄχι, δὲν ἠξεύρομεν. Δὲν ἡμέλησε βεβαίως νὰ περιγράψῃ τὰ πάτρια ὄρη, καὶ τὸν τόπον τῆς γεννήσεώς του (*incunabula nostra*), ἀλλ' ὅμως καὶ ἐν τούτῳ τῷ ποιήματι μία ποιητικὴ μορφή ἐντελῶς κατὰ συνθήκην ἐπετίθετο εἰς τὴν μεστὴν ἀληθῶν γεγονότων πραγματικότητα, ὅπως καὶ αὐτὸς ὁ συγγραφεὺς εἰλικρινῶς, ὅχι δὲ καὶ ἄνευ εἰρωνείας ὁμολογεῖ, μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὸ σωζόμενον ἀπόσπασμα, ὅπερ δὲν εἶναι μὲν ἀνάξιον λόγου οὔτε κατὰ τὸ ὕφος οὔτε κατὰ τὴν τεχνικὴν κατασκευὴν, ἀλλ' ὅμως περιέχει ἄλλιν σημεῖα καὶ τέρατα.

Ἐν ἀρχῇ τοῦ *Περὶ νόμων* διαλόγου τοῦ Κικέρωνος (τοῦ ἔτους 702—52) ὁ Ἀττικὸς καὶ ὁ Κόιντος ἀποτεινόμενοι πρὸς τὸν συγγραφέα ὑπενθυμίζουσιν εἰς αὐτὸν τὸν Μάριον καὶ ἐκ τούτου τοῦ ποιήματος λαμβάνοντες ἀφορμὴν παρακαλοῦσι τὸν Κικέρωνα νὰ συγγράψῃ ἱστορίαν ῥωμαϊκὴν. Ἐντεῦθεν ἐνομίσθη ὅτι ἐποίησεν ὁ Κικέρων τὸν Μάριον ὀλίγον χρόνον πρὸ τοῦ *Περὶ νόμων* διαλόγου. Ἀλλ' ὁ Κικέρων ἦτο τότε ὁ ἀντιπρόσωπος τῶν ἀριστοκρατικῶν ἀρχῶν καὶ εἶχε μάλιστα πρὸ ὀλίγου διακηρύξῃ ἀπροκαλύπτως τὸ πρᾶγμα ἐν τῷ *Περὶ τῆς ἑαυτοῦ ὑπατείας* ποιήματι, δὲν εἶναι λοιπὸν δυνατόν κατὰ τοὺς ἐσχάτους χρόνους τοῦ βίου του νὰ ἐξύμνησεν ἄνδρα δημαγωγὸν καὶ παραχοποιόν, οἷος ἦτο ὁ Μάριος. Τοῦτο θὰ ἔπραξε μᾶλλον καθ' ἣν ἐποχὴν ὢν ἀκόμη *homo novus*, προσεπάθει νὰ ὑψωθῇ καὶ εἶχεν ἀνάγκην ἐνδόξου παραδείγματος πρὸς μίμησιν. Τῷ ὄντι δὲ αὐτὸς ὁ Κικέρων ἀναφέρει ἤδη ἐν ἔτει 695—59 ἓνα στίχον, ὅστις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἀνῆκεν εἰς τὸ περὶ Μαρίου ποίημα. Ὅθεν πρέπει μᾶλλον νὰ

ἀναχθῇ ὁ Μάριος εἰς τοὺς χρόνους, καθ' οὓς ἤρχιζε τὸ στάδιόν του. Εὐθύς ἀπὸ τῆς νεανικῆς αὐτοῦ ἡλικίας ὁ Κικέρων ἠσπάζετο πᾶν μάθημα καὶ ἦτο ἐπιθυμητὴς παντὸς εἶδους λόγου, προθυμότερον δὲ ἀπέκλινεν ἐπὶ τὴν ποίησιν. Ἄλλως δὲ τὰ οἰαδήποτε περὶ τὸ ὕφος γυμνάσματα, ἐθεωροῦντο παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἀναγκαιότατα εἰς τοὺς μέλλοντας ῥήτορας, ἢ δὲ ποιητικὴ ἐρασιτεχνία δὲν ἦτο παρ' αὐτοῖς μόνον παροδικὴ τοῦ πνεύματος ἀπόλαυσις, ἀλλὰ σχεδὸν καθῆκον ἀπαραίτητον.

Τὸ πρῶτον αὐτοῦ ποιητικὸν δοκίμιον ἦτο ὁ Πόντιος Γλαῦκος, ἐν τροχαίκοις τετραμέτροις πεποιημένον. Ἐποίησε δὲ τὸν Γλαῦκον κατὰ τὴν παιδικὴν του ἡλικίαν, ὅτε, ὅπως αὐτὸς ὁμολογεῖ, καθ' ἐκάστην ἡμέραν ἔγραφεν, ἀνεγίνωσκε, συνέταπτεν εἰς πᾶν γένος λόγου καὶ ὄχι μόνον εἰς τὸ ῥητορικόν. Ὁ Γλαῦκος ἦτο θαλάσσιος θεὸς συχνάκις ἐμφανιζόμενος ἐν τῷ σατυρικῷ δράματι καὶ ἐν τῇ διηγηματικῇ καὶ τῇ λυρικῇ ποιήσει. Ὁ παραχῶδης αὐτοῦ βίος παρεῖχε πλεῖστα λόγου ἄξια ἐπεισόδια, ἐξ ὧν ἐνθά παρέσχε βεβαίως τὴν ὕλην τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος ποιηματίου, ὅπερ ἐξ ἅπαντος θὰ ἦτο μίμησις ἐλληνικοῦ παραδείγματος. Ὁ Καλλίμαχος εἶχεν ὑμνήσῃ τὸν Γλαῦκον, ἀλλὰ δὲν ἠξέυρομεν ἂν τὸν Καλλίμαχον ἢ ἄλλον ποιητὴν ἐμιμήθη ὁ Κικέρων, διότι καὶ τοῦ Καλλιμάχου ἀγνοοῦμεν ἐντελῶς τὸ ποίημα καὶ τοῦ Κικέρωνος. Τοῦτο μόνον γινώσκουμεν ὅτι ὁ Γλαῦκος τοῦ Κικέρωνος διεσώζετο ἀκόμη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Πλουτάρχου.

Δεύτερον δὲ τοῦ Κικέρωνος ποιητικὸν δοκίμιον, ἐν δακτυλικοῖς ἐξαμέτροις, ἦτο ἡ Ἀλκυόνη. Περιεγράφετο δὲ ἐν τῷ ποιήματι ἡ τῆς Ἀλκυόνης καὶ τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς Κήρυκος μεταμόρφωσις εἰς θαλάσσια πτηνὰ. Ἔσχε δὲ ἴσως ὁ ποιητὴς ὡς παράδειγμα τοῦ Νικάνδρου τὰς Μεταμορφώσεις. Ἐν δὲ τῷ Νεῖλῳ περιεγράφετο ὁ ὁμώνυμος ποταμὸς ἐξ Ἀλεξανδρινῆς βεβαίως πηγῆς. Ἀναγινώσκουμεν δὲ ὄχι ἄνευ ἐκπλήξεως παρὰ τῷ Σερβίῳ ὅτι ἔγραψε καὶ ἐλεγείαν ἐπιγραφομένην *Thalia maesta* (= ἡ περίλυπος Θάλεια), ὅπως τοῦλάχιστον πιθανῶς ἀποκατεστάθῃ τοῦ ποιήματος ἡ ἐπι-

γραφῇ, ἥτις ἐκ τῆς ἀρχαιότητος παρεδόθη εἰς ἡμᾶς διεφθαρμένη. Ὑπόθεσιν δὲ ἴσως εἶχεν ἡ ἐλεγεία τὸν Σικελικὸν ἐκεῖνον μῦθον, ὃν ὁ Αἰσχύλος ἐπραγματεύθη ἐν ταῖς Αἰτναίαις. Ἡ νύμφη Θάλεια, θυγάτηρ τοῦ Ὑφαίστου, ὅστις εἶχε χαλκεῖα ἐν τῇ Αἴτνῃ, ἐγένετο ἐρωμένη τοῦ Διὸς μεταμορφωθέντος εἰς ἀετὸν ἢ ἰέρακα, ἀλλὰ φοβηθεῖσα τὴν ὀργὴν τῆς Ἥρας ἠυχέθη νὰ ἀνοιξῇ ἡ γῆ καὶ νὰ τὴν καταπίῃ. Ἡ εὐχὴ αὐτῆς ἐπληρώθη, ἀλλ' ὅτε ἦλθεν ὁ τεταγμένος χρόνος, δύο δίδυμοι υἱοὶ ἀνεβλάστησαν ἐκ τῆς γῆς, τέκνα τοῦ Διός, οἱ ὀνομασθέντες Παλικοὶ ἀπὸ τοῦ πάλιν ἰκέσθαι. Οἱ Παλικοὶ λοιπὸν ἦσαν Σικελικοὶ ἥρωες ἔχοντες ναὸν καὶ μαντεῖον. Δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ συνέλαβε τὴν ἰδέαν τῆς πραγματείας τοῦ ἐγchwρίου τούτου Σικελικοῦ μύθου ὁ Κικέρων, ὅτε διέτριβεν ὡς ταμίας ἐν Σικελίᾳ (679—75). Τὸ δὲ ποίημα τὸ ἐπιγραφόμενον *Uxorius* (= ὁ εἰς τὴν σύζυγον ὑποτεταγμένος ἀνὴρ) φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ σάτιρα ἢ κωμωδία.

Ὁ Κικέρων μετὰ τοσούτου ζήλου διεφῆμισε τὰ ποιήματά του ὥς τε ἐσφίζοντο ἀκόμη κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα μ. Χ. ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ πρώτου Γορδιανοῦ. Ἀλλ' ἐκεῖνο τὸ ποίημα, περὶ τὸ ὁποῖον ἴσως μάλιστα πάντων ἐπόνησεν εἶναι τῶν Φαινομένων τοῦ Ἀράτου ἢ μετὰφρασις (Ἀράτεια), ἦν ὡσαύτως ἐπεχειρήσῃ κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν νέος ἔτι ὢν. Τὸ ἔργον ἦτο δύσκολον. Καὶ πρῶτον μὲν μετέφρασε τὸ πρῶτον μέρος τοῦ ποιήματος ἦτοι τὰ κυρίως Φαινόμενα, ἔπειτα δὲ μετὰ ἱκανοῦ χρόνου πάροδον (ὀλίγον πρὸ τοῦ ἔτους 694), τὸ δεύτερον μέρος, τὰ Προγνωστικά (Διοσημεῖα). Ἐκτὸς πολλῶν μεμονωμένων ἀποσπασμάτων, ἅτινα αὐτὸς ὁ Κικέρων παρεμβάλλει ἐν ταῖς συγγραμμασιν αὐτοῦ Περὶ τῆς φύσεως τῶν θεῶν καὶ Περὶ μαντικῆς, ἐσώθη καὶ τὸ ἡμῖς σχεδὸν τῶν Φαινομένων ἐν συνεχείᾳ. Ὁ μεταφραστὴς ἄλλοτε μὲν βραχύνει τὸ ἐλληνικὸν πρωτότυπον ἢ ἀποδίδει περίπου τοῦ κειμένου τὸ νόημα, ἄλλοτε δὲ προσθέτει χρώματα, ὅπου μάλιστα ἀναφέρονται ἡ μῦθοι ἢ φυσικὰ φαινόμενα ἢ ἡθῶν ἱστορίαι, ὥς ἀκροθιγῶς μόνον ἐπραγμα-

τεύθη ὁ Ἄρατος. Εἶνε δὲ νευρωδέστερος ὁ Κικέρων ἐν τούτῳ τῷ ποιήματι, καὶ κατὰ τὴν σύνδεσιν τῶν περιόδων ποικιλώτερος. Ἄγαπᾷ τὴν παρήχησιν· ἡ γλῶσσά του ἀρχαίζει, ἀλλὰ δὲν φαίνεται ἐζητημένος ὁ ἀρχαϊσμός. Ἡ φράσις ὁμοιάζει ἐνιαχοῦ πρὸς τὴν τοῦ Λουκρητίου· ἡ στιχουργία πλὴν τινων ἐπιτρεπομένων ἀδειῶν εἶναι τεχνική.

Ἡρέσκετο ἀκόμη ὁ Κικέρων μέχρι τέλους τοῦ βίου νὰ μεταφράζῃ λατινιστὶ ἀπεσπασμένα χωρία τῶν παλαιότερων Ἑλλήνων ποιητῶν, ἤτοι τῶν κλασσικῶν. Τοιαύτας μεταφράσεις λίαν ἐπιτυχεῖς ἔχουσι παρεμβεβλημένας τὰ φιλοσοφικά του συγγράμματα (ἀπὸ τοῦ 709 μέχρι τοῦ 710), οἷον· μακρὰν ῥῆσιν ἐκ τῆς ἀρχῆς τοῦ Προμηθέως λυομένου τοῦ Αἰσχύλου, τοὺς τελευταίους λόγους τοῦ Ἡρακλέους ἐκ τῶν Τραχινιῶν του Σοφοκλέους, ἄλλα βραχύτερα καὶ γνωμοειδῆ τεμάχια εἰλημμένα ἐκ τοῦ Σοφοκλέους καὶ τοῦ Εὐριπίδου, ἅτινα ἢ περιείχοντο ἴσως ἐν αὐτοῖς τοῖς ἐλληνικοῖς φιλοσοφικοῖς συγγράμμασιν, ἅτινα εἶχεν ὡς παραδείγματα πρὸ ὀφθαλμῶν, ἢ παρέλαθεν αὐτὸς ἐκ τινος παλαιᾶς ἀνθολογίας. Τοῦ ἱαμβικοῦ τριμέτρου ἡ κατασκευὴ εἶναι οἷα καὶ ἡ τῶν παλαιῶν τραγικῶν τῆς ἐλευθέρας πολιτείας, ἡ γλῶσσα ὁμοιάζει πρὸς τὴν τοῦ Ἀττίου, ἀλλ' οἱ ἀρχαϊσμοὶ εἶναι ὀλιγώτεροι ἢ ἐν τοῖς Ἀρατείοις. Δὲν ἀποδίδει δὲ ἡ μετάφρασις κατὰ λέξιν τὰ τοῦ πρωτοτύπου κείμενου, ἀλλ' ἐλευθερώτερον, καὶ διὰ τοῦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον δὲν ἔχει καὶ τὴν λεπτότητα τῶν ἀποχρώσεων τῶν ἐλληνικῶν ποιημάτων. Ἰδιαιτέρας μνείας ἄξια εἶναι δύο μεγαλήτερα τεμάχια λατινικῆς μεταφράσεως ἐκ τῆς Ἰλιάδος καὶ ἐκ τῆς Ὀδυσσεΐας· εἶναι οἱ στίχοι 299-330 τοῦ Β τῆς Ἰλιάδος (Τλῆτε, φίλοι, καὶ μείνατ' ἐπὶ χρόνον, ὅφρα δαῶμεν κτλ.) καὶ 184-191 τοῦ Μ τῆς Ὀδυσσεΐας ἥτοι τὸ ἄσμα τῶν Σειρήνων (Δεῦρ' ἄγ' ἰών, πολὺαῖν' Ὀδυσσεῦ, μέγα κῦδος Ἀχαιῶν, κτλ.). Καὶ τὰ μὲν δραματικά χωρία τεχνικώτερον μετέφρασεν ὁ Κικέρων, τὰ δὲ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας ἐφόρτωσε διὰ πολλῶν κόσμων καὶ ἀνθέων εἰλημμένων ἐκ τῆς ῥητορικῆς, ὥστε ἐξηφάνισε τὰ κυριώτατα χαρακτηριστικὰ τῆς

ὁμηρικῆς ποιήσεως, τὴν ἀφελῇ δηλαδὴ ἀπλότητα καὶ τὴν μετὰ βραχυπερείας καὶ χάριτος τελείαν σαφήνειαν.

Πρὸ πολλοῦ ἤδη χρόνου ἄγνωστος τις ἄλλοθεν ποιητής, Νίνιος Κράσσος ὀνομαζόμενος, ἐκ τῶν παλαιότερων δὲ καὶ κατὰ τι μόνον τοῦ Λουκιλίου ὡς πρὸς τὴν ἡλικίαν νεώτερος, ἀπεπειράθη πρῶτος αὐτός, ὡς φαίνεται νὰ μεταφράσῃ εἰς λατινικοὺς ἑξαμέτρους τὴν Ἰλιάδα, ἀλλ' ἐκ τῆς μεταφράσεως ταύτης δὲν ἐσώθησαν ἢ ἀσήμεντα μόνον λείψανα. Πλὴν δὲ τούτου ἐπεχείρησεν ὁ Νίνιος καὶ διασκευῆν τῶν Κυπρίων ἐπῶν, ἐν οἷς περιελαμβάνοντο τὰ πρὸ τοῦ μύθου τῆς Ἰλιάδος γεγονότα, ἥτοι ἡ ἀρπαγὴ τῆς Ἑλένης κτλ. Δὲν εἶναι ὅμως δυνατόν νὰ ἀποφανθῶμεν γνώμην, ἂν διεσκέυασεν ὁλόκληρον τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐποποιίαν ἢ μέρος μόνον ἐξ αὐτῆς, διότι ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Νινίου, ὅπερ πάντως ἦτο διηρημένον εἰς πλείονα βιβλία, δὲν ἐσώθη εἰμὴ ἡ ἐπιγραφὴ Κυπρία Ἰλιάς καὶ εἰς μόνον στίχος ἀναφερόμενος, καθὼς φαίνεται εἰς τὸν στολισμὸν τῆς Ἀφροδίτης.

Μετέφρασε δὲ ἐλευθέρως τὴν Ἰλιάδα καὶ ὁ Γναῖος Μάτιος (ἢ Μάττιος), τὴν δὲ μετάφρασιν ταύτην ὁ μὲν Οὐάρρων θεώρει μνείας ἀξίαν, ὁ δὲ Καισέλλιος Βίνδιξ (σ. 439) εἶχε πρὸ ὀφθαλμῶν κάμνων τὰς γλωσσικὰς του παρατηρήσεις. Ἐσώθησαν δ' ἐξ αὐτῆς ὀλίγοι στίχοι καλῶς κατεσκευασμένοι, ὧν ἡ ἔκφρασις καὶ δύναμις ἔχει καὶ σαφήνειαν. Ὁ Μάτιος ἦτο ἀναντιρρήτως πλησιέστερος κατὰ τοὺς χρόνους πρὸς τὸν Κικέρωνα ἢ ὁ Νίνιος Κράσσος. Ἐξεδηλώθη δὲ ἡ ἰδιοφυΐα καὶ ἡ τέχνη αὐτοῦ μᾶλλον ἐν ταῖς μιμιάμβοις. Ὁ χωλὸς ἢ σκάζων ἱαμβὸς τῆς σκωπτικῆς ποιήσεως εἶχε πολὺ γενικευθῇ κατὰ τοὺς Ἀλεξανδρινοὺς χρόνους, διότι μετεχειρίζοντο αὐτὸν καὶ εἰς ποιήματα οὐδόλως ἔχοντα σκωπτικόν, ἀλλ' ἀπλῶς ἀστεῖον ἢ ἐλαφρότερον χαρακτῆρα, καθὼς καὶ εἰς ποιήματα διδακτικά¹⁾. Κατ' εὐτυχῇ συγκυρίαν ἀνευρέθησαν ἐπὶ αἰγυπτιακῶν παπύρων καὶ ἐδημοσιεύθησαν τῷ 1894 ὑπὸ τοῦ καὶ τὴν Ἀθηναίων Πολιτείας τοῦ Ἀριστοτέ-

¹⁾ Μετρικὴ Σμυττέλου σ. 433 ἔξ. Σ. Μ.

λους πρώτου δημοσιεύσαντος Ἀγγλου Kenyon ὁκτὼ μιμιάμβοι τοῦ Ἡρώδου. Ὁ Ἡρόνδας, ποιητῆς Ἀλεξανδρινός Κῶος δὲ τὴν πατρίδα, ἔγραψεν ἐν χωλιαμδικῷ μέτρῳ καὶ ἐν διαλέκτῳ ἰωνικῇ, σκηναὶς εἰλημμένας ἐκ τοῦ καθημερινοῦ βίου τῶν κατωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, εἴτε κοσμίας εἴτε ἀσέμνους. Περιέγραψε δὲ δραματικῶς καὶ αὐτόχρημα πραγματικῶς, οἰκοδεσποίνας, μαστροπούς, διδάσκαλον¹⁾, γυναῖκας θυσιαζούσας, ζηλότυπον κτλ. καὶ ὠνόμασε ταῦτα τὰ ποιήματα συλλήβδην μιμιάμβους. Εἶναι λοιπὸν τοῦ Ἡρώδου οἱ μιμιάμβοι εἰδός τι ἐλαφρᾶς σατίρας, ἥτις βαδίζει τὴν μέσσην ὁδὸν μεταξὺ τῶν μίμων τοῦ Σώφρονος καὶ τῶν δηκτικῶν ἰάμβων τοῦ Ἰππώνακτος. Δὲν εἶναι ὅμως βέβαιον ἂν ὁ Μάτιος μετέφρασε τοὺς μιμιάμβους τοῦ Ἡρώδου ἢ ἂν μόνον ἐμιμήθη αὐτούς. Μεταξὺ τῶν ὀλίγων περισωθέντων λειψάνων τοῦ Ῥωμαίου μιμιαμβογράφου βλέπομεν συκοπώλην διαφημίζοντα τὸ ἐμπόρευσμά του, ὃν δύναται τις νὰ τάξῃ παράπλευρον πρὸς τὸν σκυτέα τοῦ Ἡρώδου. Οἱ ὀδυρμοὶ οἰκοδεσποίνης κατ' ἀδεξίας θεραπαινίδος, ἥτις ἔθραυσε τὴν μόνην τοῦ οἴκου ὑδρίαν, ὑπενθυμίζουσι παρομοίας ἐπιπλήξεις καὶ συνομιλίας δυσηρεστημένων οἰκοδεσποινῶν παρὰ τε τῷ Θεοκρίτῳ καὶ τῷ Ἡρώδῃ. Ὑπάρχει ἄλλο ἀπόσπασμα τοῦ Ματίου²⁾, ἐνθα δι' ὠραίων ποιητικῶν λέξεων προσφωνεῖται ἡ ἀνατέλλουσα ἡμέρα· «Λευκαίνεται ἤδη ὁ Φαῖθος καὶ ἀνανεοῦται τὸ κοινὸν τοῖς ἀνθρώποις ἡδονῇς φέγγος». Ἐπίσης λυρική μᾶλλον ἢ δραματικὴ εἶναι καὶ ἡ παρακείμευσις εἰς τὴν τοῦ βίου ἀπόλαυσιν· «ὅθεν προσήκει νὰ ἀπογλυκαίνωμεν τὸν βίον καὶ τὰς πικρὰς μερίμνας διὰ τῶν αἰσθήσεων νὰ μετριάζωμεν». Ἐκ τοῦ αὐτοῦ δὲ στόματος φαίνεται προερχομένη καὶ ἡ ἐπαγωγὸς συμβουλή· «Θέρμανον ἐπὶ

1) Μετέφρασε τὸν Διδάσκαλον τοῦ Ἡρώδου ἐμμέτρως καὶ εἰς δημώδη γλῶσσαν ὁ καθηγητῆς Ν. Γ. Πολίτης καὶ ἐξέδωκεν αὐτὸν μετὰ πολλῶν σημειώσεων ἐν τῇ Ἑστίᾳ 1892 (α' ἔξαμ.) σ. 89 ἑξ. Σ.Μ.

2) Τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Ματίου ἴδ. ἐν τελεῇ τῆς ἐκδ. τοῦ Κατούλλου τοῦ L. Müller καὶ τῶν ἐκδ. τοῦ Ἡρώδου τοῦ Bücheler καὶ τοῦ Crusius Σ.Μ.

τοῦ στήθους σου τὴν ῥιγῶσαν φίλην καὶ σύναψον πρὸς τὰ χεῖλη αὐτῆς τὰ χεῖλη σου κατὰ τὴν συνήθειαν τῶν περιστερῶν». Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὁ ποιητικὸς τόνος τοῦ Ματίου δὲν φαίνεται καθ' ὅλου εἰπεῖν κατὰ πολὺ διάφορος τοῦ ἐπικρατοῦντος ἐν τοῖς περισωθεῖσι μιμιάμβοις τοῦ Ἡρώδου. Ἄλλ' ἐνῷ ὅμως τοῦ Ἑλληνος ποιητοῦ οἱ μιμιάμβοι ἐπιτρέπουσι τὴν εἰκασίαν ὅτι ἦσαν ἀληθῶς προσωρισμένοι, ἔστω καὶ ἄνευ μεγάλων ἀξιώσεων, εἰς τὴν ἀπὸ σκηνῆς διδασκαλίαν, δύσκολον εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι οἱ τοῦ Ματίου εἶχον ἄλλον προορισμὸν πλὴν τῆς φιλῆς ἀναγνώσεως. Φαίνεται δὲ ὅτι πρῶτος ὁ Μάτιος ὑπῆρξεν ὁ εἰς τὴν ποιητικὴν γραμματείαν τῶν Ῥωμαίων εἰσηγητὴς τῶν χωλιάμβων, παρ' αὐτῷ δὲ ὡσαύτως παρατηρεῖται κατὰ πρῶτον καὶ ἡ εἰς διποδικὰ κῶλα διαίρεσις τοῦ ἱαμβικοῦ στίχου κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν (σ. 168). Ἐπαινεῖ δὲ αὐτὸν ὁ κατὰ τὸν πρῶτον μ. Χ. αἰῶνα ἀκμάσας μετρικὸς Τερεντιανὸς Μαῦρος ὅτι ὄχι μόνον κατὰ τὴν ῥυθμικὴν μορφήν, ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ποιητικὴν χάριν ἠκολούθησε τὸν Ἰππώνακτα, ὡσαύτως δὲ καὶ ὁ Αὔλος Γέλλιος κατ' ἐπανάληψιν σημειώνει τὴν παιδείαν αὐτοῦ καὶ τὴν φιλοκαλίαν. Τὰ ὀλίγα ἀποσπάσματα τοῦ Ματίου, ἅτινα μάλιστα διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Γέλλιος, ἀποπνέουσι χαρὰν καὶ εὐθυμίαν.

Τὸ Ῥωμαϊκὸν πνεῦμα διήνυε κατὰ τὸν ἑβδομον ἀπὸ Ρώμης αἰῶνα ἄγονον περίοδον ἀναπτύξεως καὶ ὡς πρὸς τὸν κοινωνικὸν βίον καὶ ὡς πρὸς τὰ γράμματα. Ἡ ἀγάπη πρὸς τὸν ἐλληνικὸν καὶ τὸν ἀνατολικὸν πολιτισμὸν, ὅστις εἰσεχώρει εἰς τὴν Ρώμην ἐν πάσῃ αὐτοῦ τῇ λαμπρότητι, ἀλλὰ καὶ μετὰ πάντων τῶν σχετικῶν ἐλαττωμάτων, ὁ πόθος τῶν νέων διδαγμάτων, ἡ ἐπιθυμία τοῦ νὰ καμφθῇ ἡ ἐκ φύσεως τραχυτέρα λατινικὴ γλῶσσα, νὰ μεταπλασθῇ συμφώνως πρὸς τὰς διαφόρους μορφάς, ἃς προσελάμβανεν ἡ ἐλληνικὴ Μοῦσα καὶ νὰ γίνῃ ἱκανή, ὥστε νὰ ἀποδίδῃ καὶ αὐτὴ ἐπαρκῶς τοὺς ποικίλους τόνους, οὓς ἀπέδιδεν ἡ γλῶσσα τῶν Ἑλλήνων, ἐξήγειραν μεταξὺ τῶν κορυφῶν ποιητῶν τοῦ συρμοῦ ἄμιλλαν, ἥτις δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παράσχη εἰς τὸ Ῥωμαϊκὸν ἔθνος ὠρί-

μους καὶ ὑγιεινοὺς καρπούς. Ὁ δὲ λόγος τούτου τοῦ πράγματος εἶναι, ὅτι ἡ κομψὴ κοινωνία τῆς Ῥώμης προσεπάθει νὰ οἰκιοποι-
ηθῇ καὶ νὰ μιμηθῇ ὅχι τὰ σεμνὰ παραδείγματα τῆς ἐνδόξου γραμ-
ματείας τῶν Ἑλλήνων, ἀλλὰ τὰ ἐλαφρὰ καὶ κενόσπουδα στωμύλ-
ματα τῆς ἱλαρᾶς Μούσης τῶν μεταγενεστέρων. Ὁ δὲ μόνος ἔπαι-
νος, ὃν θὰ ἡδύνατό τις νὰ ἀπονεύμῃ εἰς τὴν οὕτως ἀτυχήσαντα
ποιητικὴν ἐκείνην γενεάν, εἶναι ὅτι δι' αὐτῆς ἡ γλῶσσα καὶ ἡ στι-
χουργία ἡ ῥωμαϊκὴ διήνυσαν τὸ στάδιον τῆς προπαρασκευῆς καὶ
τῆς ἀσκήσεως, οὐδὲν ὅμως ἀγαθὸν ἐκείνη προσεπόρισεν οὔτε εἰς τὸ
πνεῦμα οὔτε εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἔθνους τῶν Ῥωμαίων.

Τὰ δὲ προϊόντα τῆς ἐλαφροτέρας ἐκείνης τέχνης περιωρίζοντο
ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων κύκλου ἑρασιτεχνῶν, οἵτινες καὶ αὐτοὶ
ὅπως καὶ τὰ ἔργα των περιέπεσαν εἰς λήθην, εὐθὺς ὥς ἐπεφάνησαν
ἀληθινοὶ ποιηταί ὁμιλήσαντες πρὸς τὴν καρδίαν τὴν γλῶσσαν τῆς
καρδίας. Μεταξὺ δὲ τῶν ἑρασιτεχνῶν ποιητῶν, οἵτινες ἐκίνουν τὸν
ἐφήμερον θαυμασμὸν τῶν ἀνθρώπων κατὰ τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος πε-
ρίοδον, κατελέγετο ἐν τοῖς πρώτοις ὡς δεινὸς περὶ τὴν τέχνην τοῦ
στιχουργεῖν ὁ Λαίβιος, οὕτινος τὰ κατὰ τὸν βίον παντελῶς ἀγνοοῦ-
μεν. Ὡνόμαζον οἱ Ἕλληνες παίγνια τὰ πρόχειρα καὶ σχεδὸν
αὐτοσχεδιαστικὰ ποιήματα, ἐρωτικά, σατυρικά ἢ καὶ παντάπασι
προσωπικά. Ἦδη ὁ Γνήσιππος σύγχρονος τοῦ Κρατίνου καὶ τοῦ
Εὐπόλιδος, εἶχε φημισθῇ ὡς παιγνιογράφος τῆς ἱλαρᾶς
Μούσης. Ἀπὸ δὲ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, ἄλλοι ποιηταί,
οἷον ὁ Φιλητᾶς, ὁ Μνασέας, οἱ κυνικοὶ Κράτης καὶ Μόνιμος, ἀνέ-
πτυξαν ποικιλώτερον τὸ ποιητικὸν ἐκεῖνο εἶδος, οὕτινος ἡ εὐκαμψία
ἦτο δεκτικὴ πάσης μετρικῆς μορφῆς καὶ πάσης ἀποχρώσεως εἴτε
κωμικῆς, εἴτε σοβαρᾶς. Τοῦ Λαίβιου τὰ Ἑρωτοπαίγνια, πε-
ριλαμβάνοντα ἐξ τοῦλάχιστον βιβλία, ἐδήλωνον διὰ μόνης τῆς ἐπι-
γραφῆς αὐτῶν τὸν ἰδιαιτέρον χαρακτῆρα τῶν ἐμπεριεχομένων ὑπό-
θέσεων. Ἦσαν δηλονότι ἱλαρὰ ἄσματα, τρυφερά καὶ ἡδυπαθῆ καὶ
κατάλληλα νὰ τέρπωσι τὰ συμπόσια νεαρᾶς καὶ παιδρᾶς ὁμηγύ-
ρεως. Ἐκτὸς δὲ τῶν χαρακτήρων τοῦ ὅφους ἔχομεν καὶ ἄλλο τεκ-

μήριον, δι' οὗ δυνάμεθα νὰ καθορίσωμεν τὸν χρόνον, κατὰ τὸν ὁποῖον ἐποιήθησαν, εἰότι μνημονεύεται δηλαδὴ ἐν αὐτοῖς ὁ κατὰ τὸ ἔτος 654—103 ψηφισθεὶς νόμος τοῦ Λικινίου, δι' οὗ ἐσκοπεῖτο ἡ περιστολὴ τῶν συμποσιακῶν δαπανῶν, αἵτινες εἶχον φθάσῃ, καθὼς φαίνεται, εἰς μεγάλην κατὰ τοὺς τότε χρόνους ὑπερβολήν. Ἡ συλλογὴ τῶν Ἑρωτοπαϊγνίων ἐπερατοῦτο δι' ἐνὸς περυγίου προωρισμένου νὰ ἐμποιῇ πλειοτέραν ἀκόμῃ ἢ τὰ ἄλλα ἐντύπωσιν, περὶ οὗ γίνεται λόγος ἐν τοῖς ἐξῆς.

Ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ πρώτου τῶν Πτολεμαίων οἱ Ῥόδιοι ποιηταὶ Σιμμίας, Δοσιάδης καὶ ἄλλοι, εἶχον ἐπινοήσῃ παιδαριώδη στιχουργικὰ ἢ μετρικὰ παίγνια, καθ' ἃ διατάσσοντες στίχους ἀνίσου μεγέθους οἰοῦναι ἐξωγράφισον κατὰ τινα τρόπον διάφορα σχήματα, οἷον σύριγγα, ὦν, Ἑρωτος πτέρυγας, βωμόν, πέλεκυν. Τούτων τὸ παράδειγμα ἀκολουθήσας καὶ ὁ Λαίβιος ἐφιλοτέχνησε Φοίνικος περυγίου, ἀποτελούμενον ἐκ στίχων ἰωνικῶν ἀπὸ μείζονος, ὧν ἡ τεχνικὴ διάθεσις κατήρχετο βαθμηδὸν ἀπὸ τοῦ στίχου τοῦ ἔχοντος δέκα θέσεις μέχρι τοῦ ἔχοντος μίαν μόνην, καὶ πάλιν ἀνήρχετο ἀπὸ τοῦ ἔχοντος μίαν μόνην μέχρι τοῦ ἔχοντος δέκα, ὥστε καὶ κατὰ τὴν ὄψιν νὰ ἀπεικάζῃ σχῆμα περυγίων. Ὅπως δὲ ὁ Σιμμίας ἐν τῷ χοριαμβικῷ ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ Ἑρωτος πτέρυγες καὶ ἔχοντι περίπου περυγίων σχῆμα ποιεῖ λέγοντα τὸν Ἑρωτα, οὕτω καὶ ὁ Λαίβιος ποιεῖ τὸν τῆς Ἀφροδίτης θεράποντα Φοίνικα ἀποτείνοντα εὐχὴν πρὸς τὴν θεάν, καθ' ἣν ὥραν τὸ ἄστρον τῆς Ἀφροδίτης προαγγέλλει τὴν ἀνατολὴν τῆς ἡμέρας. Ἐσώθησαν ἐκ τοῦ Φοίνικος τοῦ Λαίβιου οἱ δύο πρῶτοι στίχοι (ὁ ἔχων δέκα θέσεις καὶ ὁ ἔχων ἐννέα), οἵτινες συναποτελοῦνται ἐκ λέξεων εὐήχων μὲν, ἀλλὰ κενῶν, ἄνευ δυνάμεως καὶ ζωῆς.

Διὰ δὲ τῶν λεγομένων Πολυμέτρων ἠθέλησε νὰ ἐπιδείξῃ ὁ Λαίβιος τὴν ἑαυτοῦ ἐμπειρίαν περὶ τὸ μιμεῖσθαι τὰς ποικίλας μετρικὰς μορφὰς τῆς λυρικῆς ποιήσεως τῶν Ἑλλήνων. Ἐξ ἐνὸς μόνου σωθέντος ἀποσπάσματος γινώσκομεν τὰ Πολύμετρα,

ἔχει δὲ τὸ ἀπόσπασμα διδακτικὸν χαρακτῆρα. Φαίνεται ὅτι ἡρμήνευσεν ὁ ποιητὴς τοὺς διαφόρους τύπους τῶν λυρικῶν μέτρων μεταχειριζόμενος συγχρόνως κατὰ τὴν ἑρμηνείαν αὐτὸ τὸ ἑρμηνευόμενον μέτρον, ὅπως βραδύτερον ἔπραξε καὶ ὁ Τερεντιανὸς Μαῦρος. Εὐρίσκομεν δὲ καθ' ὅλου μεγάλην ῥυθμῶν ποικιλίαν ἐν τοῖς ὀλιγίστοις ἀποσπάσμασι τοῦ Λαϊβίου, ἅτινα ἐκ πάντων αὐτοῦ τῶν ποιημάτων περιῆλθον μέχρις ἡμῶν, διότι πλὴν τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου καὶ τῶν ἰωνικῶν συστημάτων, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἔγινε λόγος, ἔχομεν τροχαϊκὰ τετράμετρα καταληκτικά, ἅτινα εἶχεν ἤδη καταστήσει γνώριμα εἰς τὸ κοινὸν ἡ σκηνικὴ ποίησις, δίμετρα ἱαμβικά (ἐνίοτε καταληκτικά) κατὰ διποδίαν βαινόμενα, χωλιάμβους, δίμετρα ἀναπαιστικά, προσοδιακὰ, ἀνακρεόντεια καὶ ἐνδεκασύλλαβα. Ἐπραγματεύθη δὲ ὁ ποιητὴς διὰ τῶν ποικίλων τούτων μέτρων ὑποθέσεις μυθολογικάς, ὧν ἔχομεν καὶ τινὰς ἐπιγραφάς, οἷον Ἀλκηστis, Κένταυροι, Ἑλένη, Ἰνώ, Πρωτεσιλαοδάμεια, Ἀδωνis, Σειρηνοκίρκη. Ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ὅτι ὁ Χαιρήμων ἐποίησε Κένταυρον, μικτὴν ῥαψωδίαν ἐξ πάντων τῶν μέτρων, τοιαῦτα δὲ πρέπει νὰ φαντασθῶμεν καὶ τοῦ Λαϊβίου τὰ πολύμετρα ποιήματα, ἐνθα οἱ ἡρωικοὶ μῦθοι διὰ δαψιλῶν καὶ λαμπρῶν χρωμάτων κεκοσμημένοι παρρωδοῦντο εἰς ἰλαρὰ ἐπύλλια καὶ ἄσμάτια. Τοιαῦτα ἔργα εἶναι φανερόν ὅτι δὲν ἦσαν προσωρισμένα νὰ ἐμποιῶσι σοβαρὰν ἐντύπωσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην. Ἡδύναντο δὲ τὰ τοιαῦτα ποιήματα νὰ εἶναι ἐνίοτε καὶ διεξοδικά, διότι καὶ παρεκβάσεις περιεῖχον καὶ ἱκανὴν περισσότηταν. Οἱ δὲ ἀρχαῖοι οἱ εἰλημμένοι εἴτε ἐκ τῆς ἐπικῆς γλώσσης τοῦ Ἑννίου εἴτε ἐκ τῶν τραγικῶν ποιητῶν, ἢ φρασεολογία ἢ ἐνιαχοῦ ἐπικὴ ὡσαύτως ἢ τραγική, αἱ περιεργότεραι συνθέσεις τῶν λέξεων, τὰ ἐπιτυχῆ ἢ ἀκατάλληλα ἐπίθετα τὰ μετὰ πολλῆς τολμηρίας πλαστουργηθέντα, προσέδιδον εἰς τὰ ἀνάμικτα ταῦτα τοῦ Λαϊβίου συνθέματα ἰδιάζοντά τινα καὶ ἀλλόκοτον χαρακτῆρα περιτεχνήσεως, παρεμφορῇ πρὸς τὸν χαρακτῆρα τῶν Μιλησιακῶν λόγων. Ἐχει δὲ ἐν τοῖς ποιηματίοις τούτοις πολὺν τόπον ἡ εἰρωνεία, ἡ δὲ ἐν αὐ-

τοῖς ἀστειολογία προσλαμβάνει ἀκόλαστον χαρακτήρα. Μετὰ ἡδυπαθείας λ.χ. περιγράφεται ἡ τρυφερότης τῶν νεαρῶν συζύγων Πρωτεσίλαου καὶ Λαοδαμείας· ἡ Λαοδάμεια ἀπομείνασα μόνη, ἀφ' οὗ ὁ Πρωτεσίλαος ἀπῆλθεν εἰς τὸν πόλεμον, ζωγραφίζει μετὰ ζηλοτυπίας (ἴσως ἐν ἐπιστολῇ πρὸς αὐτὸν) ὡραίαν Ἀσιανὴν γυναῖκα, ὑπὸ τῶν θελγήτρων τῆς ὁποίας πιθανὸν εἶναι νὰ τρωθῇ ὁ σύζυγός της. Φυσικὸν εἶναι ὅτι σοβαροὶ ἄνδρες κατεδίδασκαν τὸν ἐκφραλισμὸν τῶν σεμνῶν ἡρωϊκῶν μύθων, πρὸς τούτους δὲ τοὺς ἐπηρμένους τὰς ὁφρῦς ἐπικριτὰς ἀπετείνετο διὰ τῆς Ἀλκῆ-στιδος ὁ Λαίβιος, ἐν τῇ τέλει βέβαια τοῦ ποιήματος καὶ δι' εἰδικοῦ ἐπιλόγου. Ἱστορεῖ ὁ Πλούταρχος ὅτι κατὰ τὴν ἐναντίον τῶν Πάρθων στρατείαν (701) οἱ Ρωμαῖοι ἀξιωματικοὶ εἶχον μεθ' ἑαυτῶν πρὸς ἀνάγνωσιν τὰ ἀκόλαστα Μιλησιακὰ βιβλία τοῦ Ἀριστείδου μεταπεφρασμένα ὑπὸ τοῦ Σισέννα, κατὰ πᾶσαν δὲ πιθανότητα ἐτέρποντο ἀναγινώσκοντες καὶ τοῦ Λαίβιου τὰ ἱλαρὰ ποιήματα. Ὅπως δὴποτε ὁμοῦς δὲν εἶναι δίκαιον νὰ ὑποτιμᾷ τις τὴν ὠφέλειαν, ἣν ἡ ποιητικὴ γλῶσσα καὶ ἡ προσωδία τῶν Ῥωμαίων ἐπορίσθη ἐκ τῶν δοκιμίων ἐκείνων. Οἱ μεταγενέστεροι ποιηταὶ θὰ ἐδιδάχθησαν παρὰ διδασκάλου οἷος ὁ Λαίβιος, ἐρευνητικοῦ, δραστηρίου καὶ ἱκανοῦ, πολλὰ πράγματα, περὶ ὧν ἡμεῖς δὲν ἔχομεν νῦν ἀκριβῆ γνῶσιν, διότι οὐδεὶς ἐκ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ὠφεληθέντων κάμνει λόγον περὶ αὐτοῦ, μόνον δὲ οἱ φιλόλογοι, ὡς ὁ Οὐέρριος Φλῆκκος, οἱ ἀρχαιολόγοι τοῦ δευτέρου μ. Χ. αἰῶνος, οἱ γραμματικοὶ καὶ ὁ Ἀπουλῆιος, ὅστις μετ' εὐχαριστήσεως θὰ τὸν ἀνεγίνωσκε, τὸν ἀναφέρουσιν. Ὁ Οὐάρρων παρέρχεται ἐν σιγῇ τὸ ὄνομά του, ἐξ οὗ συνάγομεν ὅτι ἦσαν σύγχρονοι, εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ἐγκατέμιξεν εἰς τὰς Μενιππείας σατίρας ὑπαινιγμούς, ἴσως εἰρωνικούς, εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Λαίβιου, πρὸς ὃν τόσον ὀλίγην εἶχε πνευματικὴν συγγένειαν. Ζήτημα εἶναι ἂν ὁ Οὐάρρων εὗρεν ἀκόμη, ἀφ' οὗ τόσα ἄλλα ἔργα εἶχε παραγάγῃ, ἱκανὸν χρόνον καὶ ἱκανὴν ἐμπνευσιν, ὥστε νὰ γράψῃ καὶ τὰ Ποιήματα, ἅτινα ἀναφέρονται ἐν τῇ ἀναγραφῇ τῶν συγγραμμάτων του. Ἀλλ' ἂν τις ἀποβλέψῃ εἰς τὰς

συνηθείας του καὶ κάλλιον ἐξετάσῃ τὰ πράγματα, θὰ δεχθῇ μᾶλλον ὅτι τὰ Ποιήματα δὲν ἦτο συλλογὴ νέων τῶ ὄντι ποιημάτων, ἀλλὰ συνάθροισις τῶν παλαιῶν ἐπιγραμμάτων, ἅτινα εἶχεν ἤδη φιλοπονήσῃ διὰ τὸ λεύκωμα τῶν Εἰκόνων (σ. 37), καθὼς καὶ τῶν ποιητικῶν τεμαχίων τῶν ἐγκατεσπαρμένων εἰς τὰς Μενιπείας σατίρας, ὅσα ἠδύναντο εὐχερῶς νὰ ἀποσπασθῶσιν ἐκείθεν καὶ μεμονωμένα νὰ δημοσιευθῶσι. Τοιαῦτα ἐκ τῶν Μενιπείων σατιρῶν ποιήματα ἦσαν βεβαίως αἱ περιγραφαί, αἱ διδακτικαὶ ἀναλύσεις, οἱ λόγοι κτλ. Ἐκ τούτων λοιπὸν τῶν ἤδη γνωστῶν ποιημάτων παρεσκεύασεν ὁ Οὐάρρων τὴν συλλογὴν, ἣν ἐπέγραψε Ποιήματα καὶ ἐν τῇ ὁποίᾳ διέταξε τὰ ποιήματα κατὰ τὴν μετρικὴν αὐτῶν μορφήν, συναθροίσας δηλαδὴ κατὰ χωριστὰς κατηγορίας πάντα τὰ ποιήματα τὰ ἔχοντα τὸ αὐτὸ μέτρον.

Σεμνότερα τῶν τοῦ Λαιβίου ἦσαν τὰ διδακτικὰ ποιήματα τοῦ Σουήγιου, ὃν ἤδη κατελέξαμεν καὶ μετὰ τῶν ἐπικῶν ποιητῶν (σ. 440). Ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν Πτηνὰ (Pulli) ὁ Σουήγιος εἶχε συντάξῃ ποίημα (ἐνστίχοις τετραμέτροις τροχαϊκοῖς καταληκτικοῖς), ἐν ᾧ περιέγραφε μετὰ χάριτος καὶ ἀκριβείας τὸν βίον τῶν πτηνῶν καὶ ἐδίδασκε τὴν πτηνοτροφίαν. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Πλίνιος λέγει ὅτι τὸν τρόπον τοῦ παχύνειν ἐντέχνως τὰ συκώτια τῶν χηνῶν ἐφεύρεν ἡ ὁ Μέτελλος Σκηπίων (ὑπατος τοῦ ἔτους 702) ἡ σύγχρονός του ἱππεὺς Μάρκος Σουήγιος, φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἱππεὺς εἶναι ὁ ποιήσας τὸ ποίημα τὸ ἐπιγραφόμενον Πτηνὰ. Ἦτο δὲ ὁ ἀνὴρ ἐκ τῶν σφόδρα προσβαλλομένων κατὰ τοὺς πολιτικούς ἀγῶνας καὶ εἶχε δαπάνῃσιν ἄπειρα χρήματα ἐν τῇ ἀγορανομίᾳ του. Παρὰ τὴν ὥστίαν εἶχε μίαν ἰδιοκτησίαν, ἐν ᾗ ἔτρεφε μέγα πλῆθος παντοίων ζώων, μάλιστα δὲ πτηνῶν, χηνῶν, ὀρνίθων, περιστερῶν, ταῶνων, γεράνων, ἀκόμη δὲ καὶ μελισσῶν καὶ ἀγριοχοίρων. Ὁ Κικέρων πολλάκις ἔτυχε νὰ γευματίσῃ εἰς τὸν οἶκόν του, ὁ δὲ Οὐάρρων δι' αὐτὸν ἔγραψε τὴν σάτιραν τὴν ἐπιγραφομένην Bimarcus (σ. 379). Εἶναι λοιπὸν φυσικὸν ὅτι περιέγραψε τὸν βίον τῶν πτηνῶν, ἀφ' οὗ ἤσχολεῖτο περὶ τὴν κτηνοτροφίαν. Τὰ ὀλίγα περισωθέντα

ἀποσπάσματα, ἅτινα εἶναι καὶ διεφθαρμένα, περιγράφουσι τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ μήτηρ τρέφει τοὺς νεοσσούς, τὴν παρασκευὴν τῆς φωλεᾶς, τὸν τερετισμὸν τῆς χελιδόνας. Σημειωτέον ὅτι πολὺ ἐφρόντιζον οἱ παλαιοὶ καὶ οἱ Ἕλληνες καὶ οἱ Ῥωμαῖοι περὶ τῆς ἐξακριβώσεως καὶ τῆς μιμητικῆς ἀποδόσεως τῶν διαφόρων φωνῶν τῶν ζώων, καὶ διὰ τοῦτο αἱ παλαιαὶ γλῶσσαι ἔχουσι πλείστας δηλωτικὰς τῶν φωνῶν λέξεις, αἵτινες εἶναι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀνοματοπεποιημένοι. Καὶ ὁ Οὐάρρων εἶχε πραγματευθῆ τοῦτο τὸ θέμα ἐν τῇ σατίρᾳ τῇ ἐπιγραφομένῃ *Aborigines* (σ. 377). Ἐπειδὴ δὲ ἡγάπα τὰ ζῶα καὶ τὴν φύσιν ὁ Σουήγιος, δὲν εἶναι θαυμαστὸν ὅτι πρῶτος αὐτός, καθ' ὅσον τοῦλάχιστον γινώσκομεν, ἐπροίκισε τὴν Ῥωμαϊκὴν γραμματείαν διὰ τοῦ εἰδυλλίου. Παρθένιος ὁ Νικαεὺς ἐλθὼν εἰς τὴν Ῥώμην μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς ἑαυτοῦ πατρίδος (682—72) εἶχε γράψῃ εἰδυλλιακὸν ποίημα ἐπιγραφόμενον *Μυττωτόν*· εἶναι δὲ ὁ μυττωτὸς ἔδωκε τῶν ἀγροτῶν παρεμφερές περίπου πρὸς τὴν σημερινὴν σκορδαλιάν. Τοῦτο λοιπὸν τὸ ποίημα φαίνεται ὅτι ἐμimήθη ὁ Σουήγιος γράψας τὸ *Moretum* (=μυττωτός), οὗ τινος ἐσώθη ἐν ἀπόσπασμα ἐξ ὀκτῶ δακτυλικῶν στίχων, ἐν οἷς μετὰ σχολαστικῆς σχεδὸν ἀκριβολογίας καὶ εἰς ὕψος σεμνὸν γίνεται λόγος περὶ τῆς περσικῆς προελεύσεως τοῦ μοσχοκαρύου καὶ τῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα εἰσαγωγῆς αὐτοῦ. Ὁ ἱστορικὸς οὗτος φόρτος τέλεον ἐξηφανίσθη ἐν ἄλλῃ τοῦ αὐτοῦ θέματος διασκευῇ, ἣτις ἐσώθη (ἐπιγράφεται ὡσαύτως *Moretum*) καὶ ἀποδίδεται κοινῶς εἰς τὸν Βιργίλιον.

Δυνάμεθα δὲ ἐπὶ τέλους νὰ καταλείψωμεν τὰς ἀμόρφους ταύτας ποιητικὰς σκιάς καὶ νὰ προβῶμεν εἰς τὴν ἐξέτασιν ποιητῶν οὐσιωδεστέρων καὶ ὀλιγώτερον ἀσυλλήπτων. Ἐν τῇ πρώτῃ δὲ γραμμῇ εὐρίσκομεν ποιητὴν ἀληθινόν, ζωντανόν καὶ πλήρη δυνάμεως, τὸν Κάτουλλον, περὶ ὃν τάσσονται καὶ ἄλλοι ποιηταί. Ἀφ' οὗ ἡ ποίησις ἐπέδειξεν ἐν Ῥώμῃ τὰ πρῶτα αὐτῆς δοκίμια ὑπὸ τὴν διαρκῆ ὁδηγίαν τοῦ σχολείου, κατέστη καὶ αὐτή, ὅπως πᾶν ὅ,τι ἐγίνωσκον οἱ διδάσκαλοι, νέον διδασκαλίας ὑποκείμενον. Ὁ γραμ-

ματικός ὁ ἑρμηνεύων εἰς τοὺς ἀκροατάς του τὰ ἔργα τῶν ποιητῶν, ἤσκει αὐτοὺς συγχρόνως εἰς τὴν μίμησιν τῶν ποιητικῶν ἔργων καὶ διώρθωνε τὰ δοκίμια τῶν πρωτοπείρων. Τοῦτο λ. γ. ἐπραττε περὶ τὰ τέλη τοῦ ἐβδόμου ἀπὸ Ῥώμης αἰῶνος ὁ Πόπλιος Βαλέριος Κάτων, ὅστις τότε μεγάλως ἐτιμᾶτο. Κατήγετο ἐκ τῆς ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατίας, ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι εὐφυεῖς νέοι διακρινόμενοι ἐν Ῥώμῃ καὶ συρρεύσαντες ἐκεῖ, διότι ἠκολούθουν ὁ εἰς τὸν ἄλλον. Μετὰ τὸ τέλος τῶν προγραφῶν τοῦ Σύλλα (673—81) ὁ Βαλέριος Κάτων ἀπομείνας ὀρφανός, ἀνήλικος καὶ ἀπροστάτευτος, ἀφαιρεθεὶς δὲ καὶ τὴν πατρικὴν αὐτοῦ περιουσίαν, ἐμαθήτευσεν παρὰ τῷ γραμματικῷ Βεττίῳ Φιλοκόμῳ (σ. 358), νέος δὲ ἔτι ὢν εἶχε καὶ αὐτὸς κατασταθῇ διδάσκαλος ἐπιφανής. Πολλοὶ νέοι ἐκ τῶν εὐγενῶν ἠκροῶντο τῶν μαθημάτων του μάλιστα τῶν περὶ ποιητικῆς, διότι ἡ τέχνη τοῦ στιχουργεῖν ἐθεωρεῖτο ἀπαραίτητον συμπλήρωμα πάσης ἐλευθερίου ἀγωγῆς. Αἱ φιλολογικαὶ αὐτοῦ γνώσεις, ἡ λεπτή αὐτοῦ κρίσις καὶ αἰσθησις καὶ τὰ ποιητικὰ του ἔργα ὑπὸ πάντων ἐτιμῶντο. «Ὁ Κάτων ὁ γραμματικός, ἡ λατινικὴ Σειρήν, ὅστις μόνος ἑρμηνεύει καὶ κατασκευάζει ποιητάς», λέγει περὶ αὐτοῦ ἀπόσπασμα ποιηματίου ἀναγινωσκόμενον παρὰ τῷ Σουητωνίῳ, ὅπερ ἔχει μὲν ἐλαφρῶς εἰρωνικὴν τὴν ἀπόχρωσιν, δὲν προτίθεται ὅμως νὰ ἐξευτελίσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ γραμματικοῦ, ἀλλὰ νὰ καταστήσῃ τοῦναντίον αἰσθητὴν τὴν ἀντίθεσιν, ἣτις ὑπῆρχε μετὰ τῆς πενίας του καὶ τῆς μεγάλης του φήμης. Διότι ὁ Κάτων σὺν τῷ χρόνῳ εἶχε συνάψῃ πολλὰ δάνεια καὶ ἠναγκάσθη νὰ καταλείψῃ εἰς τοὺς δανειστάς του τὴν ἐν Τούσλῳ ἑπαυλὶν του καὶ ὁ ταλαίπωρος γέρων ἐτελεύτησε τὸν βίον ἐν ἐσχάτῃ πενίᾳ. Μεταξὺ τοῦ εἰκοστοῦ καὶ τοῦ τριακοστοῦ ἔτους τῆς ἡλικίας του εἶχε κατασταθῇ τὸ κέντρον τῆς νέας γενεᾶς τῶν ποιητῶν, οἵτινες στενῶς πρὸς ἀλλήλους ὄντες συνδεδεμένοι ὡς συμπολιταὶ καὶ ὡς ἔχοντες κοινὰς τὰς γραμματειακὰς δοξασίας, ἀπετέλεσαν ἴδιον ὅμιλον καὶ ἀνεκήρυξαν νέας ἀρχὰς μετὰ τῆς εὐτολμίας ἐκείνης, ἣν γεννᾷ ἡ βεβαιότης τῆς νίκης καὶ μετὰ τῆς ἰσχυρᾶς

γνώμης τοῦ νὰ μὴ ἀναγνωρίσωσιν ὡς ἀληθῆ ποιητὴν οὐδένα λόγιον μὴ ἀνήκοντα εἰς τὴν ἰδικὴν των αἵρεσιν. Πρὸ παντὸς ἄλλου ἤθελον νὰ ψάλλωσι τὰ αἰσθήματα τῆς καρδίας των, ὅ,τι εἶδον, ἔπαθον ἢ ἐδοκίμασαν ἐν τῷ βίῳ, τὸν ἔρωτα καὶ τὴν φιλίαν, τὸ μῖσος καὶ τὴν καταφρόνησιν. Οἱ ποιηταὶ οὗτοι ἐδεδελύσσοντο μὲν τὸν μάταιον κροταλισμὸν τῆς πολυμετρίας τοῦ Λαϊβίου, ἀλλ' ἐτήρησαν οὐδὲν ἥττον τοὺς ἐπαγωγότερους ρυθμοὺς τῆς ἑλληνικῆς λυρικῆς, οὓς ἐκεῖνος εἶχε πρῶτος εἰσαγάγῃ εἰς τὴν ῥωμαϊκὴν ποίησιν. Πλὴν δὲ τούτου ἀκολουθοῦντες τῆς Ἀλεξανδρινῆς σχολῆς τὰ παραδείγματα ἀφῆκαν ἐντελῶς κατὰ μέρος τὰς μακράς καὶ ἀτέχνους χρονογραφίας καὶ τὰς πολεμικὰς ἐποποιίας. Ὅπως δὲ οἱ περὶ τὸν Καλλίμαχον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἶχον κηρύξῃ τὸν πόλεμον ἐναντίον τῶν διαδόχων τοῦ Ὀμήρου, οὕτω καὶ οἱ περὶ τὸν Βαλέριον Κάτωναν ἐν Ῥώμῃ ἀντετάχθησαν πρὸς τοὺς ποιητάς, οἵτινες δουλικῶς ἐμιμοῦντο τὸν Ἑννιον, τοῦναντίον δὲ ἐπίστευον, ὅτι ἡ ἀξία λόγου διηγηματικὴ ποίησις ἔπρεπε νὰ ἔχῃ σκοπὸν κύριον τὸ νὰ πραγματεύηται ἐν πάσῃ ἀκρίβειᾳ ἐν μόνον ἐπεισόδιον εἰλημμένον ἐκ τῶν ἡρωϊκῶν μύθων καὶ νὰ παράγῃ μίαν μικρὰν σύνθεσιν, ἥτις νὰ εἶναι ἀξιοσύστατος καὶ διὰ τὴν ἐνότητα τῆς ὑποθέσεως καὶ διὰ τὴν ἀκρίβειαν τῆς τεχνικῆς μορφῆς. Ἡ πολύτομος λοιπὸν καὶ εἰς πολλὰς χιλιάδας στίχων παρατεινομένη ἐποποιία, παρεχώρησε τὸν τόπον τῆς εἰς τὸ βραχὺ ἐπ' ὕλινον, ὅπερ, περιλαμβανόμενον εἰς ἓνα κύλινδρον, θὰ ἠδύνατο νὰ ἀπολαύσῃ ὁ ἀναγνώστης ὁλόκληρον καὶ ἐν συνεχείᾳ ἐν μιᾷ μόνον ἀναγνώσει ἄνευ διακοπῶν. Ἐλείψε λοιπὸν καὶ ἡ δαψίλεια ἐκεῖνη τῶν λέξεων καὶ τῶν σπανίων τύπων, οὓς ἡγάπα ἡ συνήθης τῶν ῥαψωδῶν ἐπικὴ φρασεολογία, ἀντὶ δὲ τούτων τῶν ἰδιωμάτων ἐμφανίζεται ἐν τοῖς ἐπυλλίοις γλῶσσα συνεσταλμένη, πλήρης ὑπαινιγμῶν, ἐκλεκτῆ, ὁμοία πρὸς γενναῖον οἶνον, τόσον δὲ ἐνίοτε συμπεπυκνωμένη καὶ σχεδὸν εἰπεῖν ἐκκεχυλισμένη, ὥστε ἀπαραιτήτως ἐχρειάζοντο φιλογολικὰ ὑπομνήματα πρὸς ἐρμηνείαν τῶν νοημάτων. Ἀκολουθοῦντες δὲ καὶ κατὰ τοῦτο τὰ ἀλεξανδρινὰ παραδείγματα οἱ ποιηταὶ τῆς νέας σχολῆς, μετὰ

τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου ἐγεώργησαν καὶ τὸ ἐλεγειακὸν δίστιχον ὅχι μόνον ποιοῦντες ἐπιγράμματα, ἀλλὰ καὶ ἐκφράζοντες ἐν διεξοδικωτέρᾳ καὶ συνεχεῖ ἐκφράσει τὰ αἰσθήματα τῆς ψυχῆς αὐτῶν καὶ φάλλοντες τρυφερωτέρας ἱστορίας, μάλιστα δὲ ἐρωτικές. Περὶ ταῦτα δὲ τὰ θέματα καὶ περὶ ταύτας τὰς μετρικὰς μορφὰς ἐξηκολούθησαν πάντοτε στρεφόμενοι καὶ ἀσχολούμενοι.

Τὰ μάλιστα τιμώμενα τοῦ Βαλερίου Κάτωνος ποιήματα, ἡ Λυδία καὶ ἡ Ἀρτεμὶς ἢ Δίκτυννα, ἀνήγοντο βεβαίως εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν ἔργων, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλέγομεν. Ἡ Δίκτυννα ἦτο ἀναντιρρήτως ἐπὶ ὑλλίον ἀναφερόμενον εἰς τὸν Μίνωα καὶ τὴν νύμφην Βριτόμαρτιν. Κατὰ τὸν Κρητικὸν τοῦτον μῦθον ἡ Βριτόμαρτις φεύγουσα τὸν ἔρωτα τοῦ Μίνωος ἔρριπεν ἑαυτὴν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ ἐμπесоῦσα εἰς δίκτυα ἀλιέων, ἔλαβε σωθεῖσα τὴν ἐπὶ κλησὶν Δίκτυννα καὶ τυχοῦσα θείων τιμῶν ἐταυτίσθη πρὸς τὴν Ἀρτεμιν. Ἡ ἐν τῷ εἰς τὴν Ἀρτεμιν ὕμνῳ τοῦ Καλλιμάχου ἀναγνωσχομένη ὑποτύπωσις τοῦ μύθου (στίχ. 188 ἐξ.) διδάσκει ἡμᾶς, πόθεν ἔλαβε τὴν ἰδέαν τοῦ ἔργου τοῦ ὁ Ρωμαῖος ποιητής. Τὸ δὲ ποίημα, εἰς ὃ ἔδωκε τὸ ὄνομα τῆς ἐρωμένης αὐτοῦ Λυδίας, εἶχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα χαρακτῆρα ἐρωτικὸν καὶ προσωπικόν. Ἐμμετρος θὰ ἦτο καὶ ἡ Ἀγανᾶκτησις τοῦ Κάτωνος, δι' ἧς ἀπεκρίνετο διηγούμενος τὰ κατὰ τὴν νεότητά του εἰς τοὺς μοχθηροὺς, οὔτινες συκοφαντοῦντες αὐτὸν διέσπειρον ὅτι ἦτο ἀπελεύθερος.

Ἐν τῇ συλλογῇ τῶν ποιηματίων, ἅτινα ψευδῶς ἀναγράφονται εἰς τὸν Βιργίλιον ὡς ἔργα δῆθεν τῆς νεανικῆς ἡλικίας τοῦ ποιητοῦ τῆς Αἰνειάδος, ὑπάρχουσι δύο, τὰ ὁποῖα περιῆλθον εἰς ἡμᾶς διὰ τῶν χειρογράφων συγκεχυμένα εἰς ἓν, μόνον δὲ περὶ τὰ τέλη τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἐχωρίσθησαν. Εἶναι πεποιημένα ἐν δακτυλικοῖς ἑξαμέτροις καὶ συνεπιγράφονται Ἀραὶ (Dirae), ἂν καὶ ἡ ἐπιγραφή αὕτη δὲν προσήκει ἢ μόνον εἰς τὸ πρῶτον (μέχρι δηλ. τοῦ στίχ. 183). Ὁ κύριος παραθαλασσίου κτήματος ἀναγκασθεὶς νὰ καταλείψῃ τοὺς ἀγρούς του εἰς ἓνα ἐκ τῶν βετερανῶν, ἐνθυμεῖται βραδύτερον τὴν συμφορὰν καὶ ἐπαναλαμβάνει τὰς ἀράς,

δι' ὧν εἶχε καταρασθῆ καὶ τὸ ἄρπαγὲν κτῆμα καὶ τὸν ἄρπαγα, ὃν ὀνομάζει Λυκοῦργον. Ὁ πιστός του Βάταρρος τὸν συνοδεύει διὰ τῆς σύριγγος· «Τίποτε εἰς τὸ ἐξῆς νὰ μὴ προκόψῃ, τὰ πάντα νὰ ξηρανθῶσι, νὰ μολυνθῇ ὁ ἀήρ καὶ τὸ δάσος πληγὲν ὑπὸ κεραυνοῦ νὰ μεταβληθῇ εἰς τέφραν. Ὁ σπόρος νὰ καῇ, ἡ θάλασσα νὰ κατακλύσῃ τοὺς ἀγροὺς καὶ νὰ τοὺς μεταβάλλῃ εἰς ἀμμώδη ἔρημον. Τοῦ Ὀκεανοῦ τὰ τέρατα τὰ ἀνέλθωσι ἀπὸ τοῦ βάρους τῆς ἀδύσσου καὶ νὰ διασπαρῶσιν ἀνά τὰς γαίας, ἂν δὲ ὁ Ποσειδῶν δὲν εἰσακούσῃ τὴν φωνὴν μου, νὰ στραφῶσιν οἱ ποταμοὶ εἰς τὰ ὀπίσω καὶ νὰ καταπλημμυρῇσιν τὰ πάντα. Νὰ ἀναδώσῃ τέλματα τὸ χερσὼν ἔδαφος, νὰ φυτρώσωσιν ἀντὶ σιτηρῶν καλὰ μῖα καὶ ἀντὶ τῆς φωνῆς τοῦ γρύλλου νὰ ἀκούηται πανταχοῦ τῶν βατράχων τὸ κόασμα. Νὰ διαρραγῶσιν αἱ νεφέλαι καὶ χεῖμαρροι νὰ καταβῶσιν ἀπὸ τῶν ὀρέων, ἵνα μεταβάλωσιν εἰς λίμνας τὰ ὄρη καὶ ἀλιεύῃ ὁ νέος ἰδιοκτῆτης ἀντὶ νὰ γεωργῇ». Καταρᾶται ἔπειτα τὴν διχόνοιαν, τὴν ἔχθραν παντὸς ἀγαθοῦ πολίτου. Ἐξορισθεὶς ἀδίκως καὶ ἀκρίτως καταλείπει αὐτὸς τὸ κτῆμά του ὡς ἐπαίτης, ἵνα λάβῃ ὁ στρατιώτης τὴν ἀμοιβὴν τοῦ ἀνθρωποκτόνου πολέμου. Εἷς δὲ τελευταῖος ἀποχαιρετισμὸς πρὸς τοὺς προσφιλεῖς ἀγροὺς καὶ τὴν πιστὴν Λυδίαν περατώνει τὸ πρῶτον ποιῆμα. Τοῦ δὲ δευτέρου εἶναι ὅλος διάφορος ὁ τόνος καὶ σχεδὸν ἀκόλαστος. Περιέχεται ἐν τῷ ποιήματι θρῆνος ἐρωτικὸς διὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς Λυδίας, ἐγγάμου γυναικός, πρὸς ἣν διετῆρει ὁ ποιητὴς κρυφίαν σχέσιν. Ἐκείνη ἀπῆλθεν, ὁ ποιητὴς ἔμεινε. Ζηλεύει τοὺς ἀγροὺς, ἔνθα εἰς τὸ ἐξῆς θὰ περιφέρηται ἐκείνη, ἥτις ἀφῆκεν εἰς αὐτὸν τόσον πόνον, ἔνθα θὰ ἀναπνέῃ, θὰ μειδιᾷ, θὰ ψάλλῃ διὰ τῆς γλυκείας τῆς φωνῆς τὰ ποιήματα, τὰ ὅποια χάριν αὐτῆς συνέθεσεν ὁ ποιητὴς καὶ τὰ ὅποια ἄλλοτε ἐκείνη τῷ ἐπιθύριζεν εἰς τὸ ὠτίον. Μακάριοι οἱ τόποι, ὅπου θὰ περιπατῇ, ὅπου θὰ ἀναπαύῃ τὸ ὠραῖόν της σῶμα, ὅπου θὰ διηγῇται τοὺς ἐρωτάς των εἰς τὰς σιγηλὰς ἐρήμους. Θὰ χαίρῃσι τὰ δάση, οἱ λειμῶνες, τὰ ὄρη, θὰ ἀκούωσι τὰ πτηνὰ καὶ αἱ πηγαὶ τοὺς γλυκεῖς ὀδυρμούς της. Ἀλλ' ὁ ποιητὴς στενάζει ἀναπολῶν

τὴν ἀποῦσαν φίλην του, ἥτις εἶναι ἀπαράβλητος κατὰ τὸ πνεῦμα, ἀπαράβλητος καὶ κατὰ τὴν εὐμορφίαν. Διὰ τί εἰς τὸν ἄνθρωπον μόνον ἀφέθη ὁ πικρὸς πόνος τοῦ νὰ ἀπομακρύνηται ἐκείνης, τὴν ὁποίαν ἀγαπᾷ; Διὰ ποῖον ἀμάρτημα ἀπώλεσαν οἱ ταλαίπωροι θνητοὶ τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τὴν εὐδαιμονίαν; Οἱ θεοὶ τέρπονται διὰ μυστικῶν ἐρώτων, διὰ τί καὶ αἱ νῦν γενεαὶ τῶν ἀνθρώπων νὰ μὴ δοκιμάζωσι τὴν αὐτὴν εὐτυχίαν; Δυστυχεῖς ἡμεῖς οἵτινες ἐγεννήθημεν εἰς ἐποχὴν, καθ' ἣν δὲν ἐπιτρέπεται πλέον εἰς τὸν ἄνθρωπον νὰ ἀγαπᾷ!

Εἶναι προφανὲς ὅτι ἡ καὶ ὑπόθεσις καὶ ἡ οἰκονομία τῶν δύο ποιημάτων εἶναι ἐντελῶς διάφοροι, δὲν εἶναι ἀπίθανον δὲ νὰ παρετέθησαν ὑπό τινος τὸ ἐν παρὰ τὸ ἄλλο ἀκριβῶς ἕνεκα τῆς ἀντιθέσεως αὐτῶν καὶ τῆς διαφορᾶς καὶ ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι προῆλθεν ἔπειτα ἡ εἰς ἐν συγχώνευσις. Ἐν μὲν τῷ πρώτῳ ποιήματι ὑπάρχει ὁ λυπηρὸς ἀποχαιρετισμὸς φυγάδος ἡναγκασμένου νὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς γυναικός, ἣν ἀγαπᾷ, ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ οἱ πόθοι καὶ οἱ ὀδυρμοὶ ἐραστοῦ παραμένοντος ἐν τῷ τόπῳ, ἐν ᾧ ἡ φίλη του ἐκουσίως ἀπέρχεται μακράν. Ὁ πρῶτος καταρᾶται τὸν ἀγρὸν τὸν περιελθόντα εἰς χεῖρας ἐνὸς ἄρπαγος, ὁ δεύτερος ζηλεῦει τοὺς τόπους, ἐνθα περιπατεῖ ἡ ἀπελθοῦσα φίλη. Ἐδῶ μὲν ἐκφράζεται πόθος διὰ τὸν χρυσοῦν αἰῶνα, ἐκεῖ δὲ κατάραι πρὸς καταστροφὴν καὶ ἐξαφαισμόν. Τὸ κοινὸν ὅμως ὄνομα Λυδία ἐπιτρέπει νὰ εἰκασωμεν, ὅτι ὁ αὐτὸς ἀνὴρ ἐποίησεν ἀμφότερα τὰ ποιήματα, ἅτινα ὡσαύτως συμπίπτουσιν ὡς πρὸς τὸ ὕφος καὶ τὴν στιχουργίαν. Ὁ τύπος τῶν ἀρῶν κατὰ τόπου, προσώπου ἢ πράγματος ἐλήφθη παρὰ τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Πάντες γινώσκουσι τὰς ἀράς τοῦ Καλλιμάχου ἐναντίον τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου ἐν τῷ ποιήματι, ὅπερ ἐπιγράφεται Ἰβίς (=εἶδος αἰγυπτιακοῦ πελεκᾶνος). Καὶ ὁ Εὐφορίων ὁ Χαλκιδεὺς ἐποίησεν Ἀράς ἐναντίον τοῦ ποτηριοκλέπτου καὶ ἐν τῷ ποιήματι τῷ ἐπιγραφομένῳ Χιλιάδες κατηρᾶτο ὡσαύτως ἀπίστους φίλους, οἵτινες εἶχον κλέψῃ καὶ παρέθετεν ἔπειτα πολλὰς ἱστορίας πρὸς ἀπόδειξιν ὅτι δὲν ἀπομένουσιν ἄνευ ἀποτελέσματος

αἱ ἀραί. Πλὴν δὲ τούτου, τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ποιήματα θεωρητέα ὡς τὰ πρῶτα δοκίμια βουκολικῆς ποιήσεως ἐν τῇ γραμματεῖᾳ τῶν Ῥωμαίων. Οἱ ἀγροὶ καὶ αἱ βοσκαί, τὰ ὄρη καὶ τὰ δάση, τὰ δένδρα καὶ αἱ ἄμπελοι, αἱ πηγαὶ καὶ οἱ ποταμοί, τὰ ἄνθη καὶ τὰ χόρτα, αἱ ἀγέλαι τῶν βοῶν καὶ τὰ ποίμνια τῶν αἰγῶν, ἡ σῦριγξ τοῦ βοσκοῦ, ἡ ὥδῃ καὶ τὰ ἄσματα, ἀποτελοῦσιν ἀκριβῶς τὴν ἀπαραίτητον σκηνογραφίαν τῆς ἀγροτικῆς ποιήσεως συμφώνως πρὸς τὴν διαμόρφωσιν, ἣν ἔλαβεν ἡ ποίησις αὕτη ἐν Σικελίᾳ. Ὁ στίχος, ὅπως καὶ ἡ φράσις, σχηματίζεται κατὰ τρόπον ἀπλούστατον ἐκ δύο συμμετρικῶν μερῶν, συνδεομένων πρὸς ἀλλήλα διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τῆς κυρίας λέξεως ἐν τῷ μέσῳ τοῦ αὐτοῦ στίχου ἢ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἐπομένου, ἔπειτα δὲ διὰ τῆς ἀναπτύξεως τούτου τοῦ θεμελιώδους τεχνήματος ἀντιτιθέμενοι πρὸς ἀλλήλους οἱ στίχοι, εἰς πρὸς ἓνα ἢ δύο πρὸς δύο, σχηματίζουν διὰ συμμετρικῶν συστάδων στροφάς, αἵτινες διακρίνονται δι' ἀπλουστάτων ἐπὶ ὧν ἡ διὰ μεταβατικῶν στίχων, κατὰ κανόνας ὅχι πολὺ αὐστηροῦς. Ὁ τόνος δεικνύει πανταχοῦ ἀφελῆ ἀπλότητα. Ὁ περιωρισμένος θησαυρὸς τῶν λέξεων, ἡ ἀτεχνοτέρα αὐτῶν διάταξις, ἡ χαλαρὰ τῶν περιόδων σύνδεσις, ἡ ἐνιαχοῦ παρατηρουμένη τραχύτης περὶ τὴν ἔκφρασιν καὶ ἄλλαι ὁμοίας φύσεως ἀτέλειαι, προσδίδουσιν εἰς τὰ ποιήματα ταῦτα αὐτοσχεδιαστικὸν καὶ ἐφήμερον χαρακτῆρα. Εἰς τὴν τοιαύτην δὲ ἐντύπωσιν συντελεῖ ἀκόμη καὶ ἡ χρῆσις τῶν παρενθέσεων καθὼς καὶ ὁ οἰκειότερος τρόπος τοῦ ὁμιλεῖν πρὸς τὴν φύσιν, πρὸς τὰ ζῶα καὶ πρὸς τοὺς θεοὺς. Ὁ ποιητὴς φροντίζει νὰ εἶναι ὅσον τὸ δυνατόν φυσικώτερος καὶ ἀφελέστερος, ὅπως καταφαίνεται καὶ ἐκ τοῦ σεμνοτέρου τύπου, δι' οὗ περιβάλλονται ἐνίοτε αἱ ἐπιθεβαιώσεις, οἷον· εὐκολώτερον εἶναι νὰ ἀνατραπῇ ἢ τῆς φύσεως τάξις, τὰ πρόβατα νὰ καταδιώκωσι τοὺς λύκους, οἱ μῶσχοι τοὺς λέοντας, τὸ γλυκὺ νὰ γίνῃ πικρὸν καὶ τὸ λευκὸν μαῦρον, ἢ νὰ μεταβάλλῃ γνώμην ὁ ποιητὴς. — Ἐνιαχοῦ τὸ ὕφος τοῦ δευτέρου ποιήματος εἶναι κατὰ τι τεχνικώτερον, ὀλιγώτερον ἀπλοῦν, ἀλεξάνδρινότερον μᾶλλον ἢ σικελικώτερον· ἐν αὐτῷ ὑπάρχουσι καὶ

τρεις σπονδειακοὶ ἐξάμετροι (33, 47, 67), ἐν ᾧ οὐδεὶς ὑπάρχει ἐν τῷ προτέρῳ ποιήματι. Ἐν ἀμφοτέροις ὁμοῦς εὐρίσκεται ὁ συμπλεκτικὸς σύνδεσμος *ei* κείμενος μετὰ μίαν ἢ δύο λέξεις (Dir. 44—Lyd. 7), ὅπερ δὲν συνέβαιεν ἐν τῇ παλαιότερᾳ ποιήσει καὶ μόνον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Καίσαρος ἤρχισε νὰ γίνηται.

Πρῶτος ὁ Σκαλίγερος (κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος) ἀπέδωκεν εἰς τὸν Βαλέριον Κάτωνα τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος δύο ποιήματα, ἅτινα ὁμοῦς ἐξελάμβανεν ὡς ἓν, ὠρμήθη δὲ εἰς τὴν ἀπόδοσιν ταύτην ἔκ τε τοῦ ὀνόματος τῆς Λυδίας καὶ ἐκ τῆς ὑποθέσεως τῶν Ἀρῶν, ἥτις ὑπενθυμίζει ἐν ἑκτῶν ἐπεισοδίων τῆς νεότητος τοῦ ποιητοῦ, ὁμολογητέον δὲ ὅτι οἱ δύο οὗτοι λόγοι εἶναι ἀρκούντως ἰσχυροί. Διὰ τί ὁ Βαλέριος συγκινηθεὶς ἐκ τῶν ἐν ἔτει 713 γενομένων συλήσεων ἐπὶ τῆς δευτέρας τριανδρίας καὶ τῆς εἰς τοὺς βετερανοὺς διανομῆς πολλῶν ἀγροτικῶν κτημάτων, νὰ μὴ ἀναμίξῃ ἐν τῷ ποιήματι πρὸς τὰς προσωπικὰς του ἀναμνήσεις τὴν ἔκφρασιν τοῦ πόνου τῶν συμπολιτῶν του, οἵτινες ἔπασχον τότε, ὅσα καὶ αὐτὸς εἶχεν ἄλλοτε πάθῃ; Δὲν ἦτο δὲ ἀπόλυτος ἀνάγκη πάντες οἱ χαρακτηῖρες τῆς ποιητικῆς ἐκθέσεως νὰ εἶναι ἐντελῶς ὅμοιοι πρὸς τὰς λεπτομερείας τοῦ βίου τοῦ ποιητοῦ. Τὸ κτῆμα λ. χ. εἶναι παραθαλάσσιον, ἐν ᾧ ἡ πατρὶς τοῦ Κάτωνος ἔκειτο ἐν τοῖς μεσογείοις τῆς ἀνω Ἰταλίας, ὥστε ἡ σκηνὴ τοῦ ποιήματος πρέπει κατὰ φυσικὸν λόγον νὰ τεθῇ παρὰ τὸ Ἀρίμινον, παρὰ τὴν Νουκερίαν, παρὰ τὸ Ἰππώνιον ἢ τὸ Ῥήγιον. Ὁ ποιητὴς δὲν εἶχεν ἄλλον σκοπὸν ἢ νὰ ὑπομνήσῃ τὴν παλαιάν του συμφοράν, ὅπως δεικνύει πλήν ἄλλων καὶ ἡ ἐπιφθόσ. Εἶναι τάχα ἀπίθανον νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἀμφοτέρω τὰ ποιήματα ἀνῆκον εἰς ἓν βιβλίον ἐπιγραφόμενον Λυδία καὶ ὅτι ἔπειτα ἐκ τοῦ βιβλίου τούτου, ὅπερ λίαν ἀνεγινώσκοντο («Ἡ Λυδία, τὸ περίφροντι μέλημα τῶν λογίων», λέγει ποιητὴς τοῦ αὐτοῦ κύκλου, ὁ Τικίδας), ἀπεσπάρσθησαν ὡς χαρακτηριστικὰ τὰ δύο ἐκεῖνα ποιήματα καὶ περιελήφθησαν εἰς τὴν ἀνθολογίαν, περὶ ἧς εἵπομεν καὶ ἐν ἡ ὑπῆρχον καὶ ἄλλα ἔργα ποιηθέντα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς νεότητος τοῦ Βιργιλίου; Ὅπως-

δήποτε καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, δὲν εἶναι δυτατὸν μετὰ μεῖζονος πιθανότητος νὰ ἀποδοθῶσιν αἱ Ἀραὶ καὶ ἡ Λυδία εἰς ἄλλον ποιητὴν ἢ εἰς τὸν Βαλέριον Κάτωνα.

Καιρὸς εἶναι τῶρα νὰ ἔλθωμεν εἰς τὸν ποιητὴν Γάιον Βαλέριον Κάτουλλον, ὅστις ἦτο κατὰ τινα ἔτη νεώτερος τοῦ Βαλερίου Κάτωνος. Τοῦ Κατούλλου τὰ ποιήματα κατὰ τὸ πλεῖστον εὐτυχῶς ἐσώθησαν καὶ μᾶς παρουσιάζουσι τὴν ζωηροτάτην ἀληθῶς καὶ θελκτικωτάτην εἰκόνα τῆς νέας σχολῆς, διότι ὁ Κάτουλλος εἶναι ὁ κομψότατος, ἅμα δὲ καὶ ὁ πρωτοτυπώτατος ποιητὴς τῶν Καισαρείων χρόνων. Ὅπως ὁ Βαλέριος Κάτων, κατήγετο καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς Ἀνω Ἰταλίας. Ὁ Βαλέριος οἶκος, ἐξ οὗ εἶλκον τὸ γένος ἀμφότεροι οἱ ποιηταί, εἶχε πολλὰς διακλαδώσεις ἀνὰ τὰς εὐφόρους χώρας τῆς ἐντεῦθεν τῶν Ἀλπεων Γαλατίας. Ὡς πόλιν τῆς γεννησεώς του ἀναφέρει ὁ Κάτουλλος τὴν Βεράναν, ἀκμάζουσαν ῥωμαϊκὴν ἀποικίαν ἰδρυθεῖσαν ἐν ἔτει 665—89. Διέτριβε δὲ κατὰ προτίμησιν ὁ Κάτουλλος ὅχι μόνον κατὰ τὴν παιδικὴν καὶ τὴν νεανικὴν αὐτοῦ ἡλικίαν, ἀλλὰ καὶ ἀφ' οὗ ἠνδρώθη, ἐν τῇ πατρικῇ αὐτοῦ ἐπαύλει, ἣτις ἔκειτο ἐπὶ τῆς μικρᾶς Σιρμιωνικῆς χερσονήσου, τῶν χερσονήσων τὸ ἀγλάισμα, τῆς Βηνάχου λίμνης τῆς νῦν λεγομένης lago di Garda. Παιδευθεὶς δὲ τὰ πρῶτα μαθήματα ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι, ἔνθα ὑπὸ πεφημισμένους διδασκάλους ἤχμαζον τὰ γραμματικὰ καὶ φιλολογικὰ σπουδάσματα, καὶ δεόντως μορφωθείς καὶ ἀναπτυχθείς, ἐπορεύθη ἔπειτα κατὰ τὸ εἰκοστὸν περίπου ἔτος τῆς ἡλικίας του εἰς τὴν Ῥώμην, ὅπως τότε ἔπραττον πάντες οἱ νέοι οἱ ἔχοντες δεξιωτέραν τὴν φύσιν πρὸς τὰ μαθήματα καὶ θέλοντες νὰ συμπληρώσωσι τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτῶν καὶ συγχρόνως νὰ γίνωσι γνωστοὶ εἰς εὐρύτερον κύκλον ἀνθρώπων. Εἶχε δὲ ἤδη ὁ Κάτουλλος, ἀφ' οὗτου περιεβλήθη τὴν ἀνδρικήν τήβεννον (περὶ τὸ ἔτος 683—71), ποιήσῃ οὐκ ὀλίγα ποιήματα τοῦ ἐλαφροτέρου καὶ ἐρωτικοῦ εἶδους καὶ ἱκανῶς θεραπεύσῃ τὴν θεάν, « ἣτις ἀναμινγνύει πρὸς τὰς μερίμνας γλυκεράν πικρίαν ».

Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἢ πρὸς τὰς ἡδονὰς καὶ τὸν ἀκόλα-

στον βίον ροπή καὶ ἀγάπη εἶχε κυριεύσῃ τὴν ῥωμαϊκὴν νεότητα. Τὸ νὰ ζῶσιν ἐν παραλυσίᾳ καὶ νὰ δανεῖζονται χρήματα θεωροῦν ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἀρμόζουσαν δίαιταν εἰς τὴν ὑψηλὴν κοινωνίαν οἱ υἱοὶ τῶν ἐπιφανῶν οἰκῶν, ὧν οἱ πατέρες ὑπὸ τὴν ἐπιεικῇ ἡγεσίαν τοῦ Σύλλα εἶχον ἤδη διδαχθῇ τὴν Ἀσιατικὴν πολυτέλειαν καὶ ἀκολασίαν. Ὁ κιτρινοπρόσωπος Κατιλίνας μετὰ δεινῆς γοητείας προσεῖλκε πρὸς ἑαυτὸν πλῆθος πολὺ νεαρῶν ἀπογόνων τοῦ Ῥωμύλου, φιλοδόξων καὶ φιλοκερδῶν, ἡ ἐφήβων ἐρχομένων ἐκ τῶν ἐπαρχιωτικῶν πόλεων καὶ τῶν ἀγρῶν. Ἐστρατολόγει κρυφίως διεφθαρμένους ἀνθρώπους, ἵνα δι' αὐτῶν ἀνατρέψῃ τὸ σεσηπὸς τῆς Ῥώμης πολιτεῖμα. Ὁ Κάτουλλος ὁμοῦς ἦτο ἀνοικτόκαρδος καὶ εἶχε τὸ πνεῦμα ἀδιάφθορον, ὅθεν καὶ δὲν ἀπέκλινεν εἰς συνωμοσίας. Ἐτῆρει μὲν μετὰ πίστεως τὰς παλαιὰς ἀναμνήσεις τῆς πολιτείας, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν του συνεχίνει μόνον ἡ φιλία καὶ ὁ ἔρωρ, οὐδέποτε δὲ ἡ πολιτικὴ φιλοδοξία. Συνεδέθη στενῶς πρὸς τοὺς λογίους καὶ τοὺς ποιητὰς οἵτινες ἐπὶ τοῦ Ἀβεντίνου λόφου (σ. 25 καὶ 38) συνηθροίζοντο περὶ τὸν Βαλέριον Κάτωνα. Τοῦτον δὲ τῶν λογίων ἀνδρῶν τὸν κύκλον πρέπει ἀκριβέστερον νὰ ἐξετάσωμεν, ἵνα κάλλιον ἐννοήσωμεν τοῦ Κατούλλου τὰ ποιήματα, ἔνθα αἰσθάνεται τις ὅτι καχλάζει εὐγενὲς αἷμα.

Μεταξὺ τῶν ἐκ τῆς Ἀνω Ἰταλίας συμπολιτῶν τοῦ Κατούλλου εὐρίσκομεν ἐν τῷ ῥηθέντι κύκλῳ πρῶτον μὲν τὸν Κορνήλιον Νέπωτα, ἓνα ἐκ τῶν παλαιότερων φίλων του, ἄνδρα μὲν λόγιον καὶ σοφὸν ιστοριογράφον, ἀλλὰ δυνάμενον κατὰ περίστασιν νὰ φιλοτεχνῇ καὶ ἐρωτικά ποιημάτια, ὅπως ἔπραττον καὶ πάντες οἱ ἀνεπτυγμένοι ἄνθρωποι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Εὐθύς ὡς ἐφάνησαν τὰ πρῶτα ποιητικὰ δοκίμια τοῦ Κατούλλου, ἀνεγνώρισεν ὁ Νέπως τὴν ποιητικὴν αὐτῶν ἀξίαν, διὰ τοῦτο δὲ ὅτε βραδύτερον ἐδημοσίευσεν ὁ ποιητὴς τὴν συλλογὴν τῶν ποιημάτων του, ἀφιέρωσεν αὐτὴν εἰς τὸν συμπολίτην Κορνήλιον Νέπωτα. Μετὰ τὸν Κορνήλιον ἤρχετο ὁ Κόιντος Κορνιφίκιος, ἐξ οἴκου ἐπιφανοῦς, υἱὸς τοῦ ἐν ἔτει 688—66 πραιτωρὸς Κορνιφικίου. Ἐγραψεν ὁ Κορνιφίκιος

ἐνδεκάσύλλαβα καὶ ἄλλα ποιημάτια τοῦ εὐκόλου καὶ ἐρωτικοῦ εἶδους, πλὴν δὲ τούτων καὶ ἐπύλλιον ἐν δακτυλικοῖς ἑξαμέτροις ἐπιγραφόμενον Γλαῦκος, ἐν ᾧ ἐπραγματεύετο τὰ κατὰ τὸν θαλάσσιον δαίμονα, ὅπως καὶ ὁ Κικέρων (σ. 440). Ἐκ τῶν ποιημάτων αὐτοῦ ὀλίγαι μόνον λέξεις σφίζονται, ἐξ ὧν οὐδεμίαν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξενέγκῃ τις γνώμην περὶ τῆς ποιητικῆς ἱκανότητος τοῦ Κορνηφικίου. Εἶχε δὲ καὶ ἀδελφὴν ὁ ποιητὴς καλουμένην Κορνηφικίαν καὶ ποιήσασαν ἀξιόλογα ἐπιγράμματα. Ὁ Κάτουλλος βασιανίζόμενος ὑπὸ νόσου καὶ μελαγχολίας ἐζήτησέ ποτε παρὰ τοῦ φίλου τοῦ Κορνηφικίου λόγους παρηγορίας «λυπηροτέρους τῶν Σιμωνιδείων δακρύων» (Κατ. ποιημ. 38,8), τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι ἔγραφε τοιαῦτα ποιήματα ὁ Κορνηφίκιος, ἀλλ' ἀπλῶς μόνον ὅτι ἐγίνωσκε τοὺς θρήνους καὶ τὰ ἐπικήδεια τοῦ Σιμωνίδου. Ὡς πρὸς τὰ πολιτικὰ φρονήματα ἀνῆκεν ὁ Κορνηφίκιος εἰς τὸ συνταγματικὸν κόμμα, ὡς νῦν θὰ ἐλέγομεν, ἦτο δηλαδὴ ὑπὲρ τοῦ καθεστώτος πολιτεύματος, ὅπερ τότε ἀντεπροσώπευε κυρίως ἡ σύγκλητος ἐναντίον τῶν Καισαρικῶν τάσεων. Ἵνα μὴ παραδώσῃ εἰς τὸν Ὀκτάβιον, τὸν κατόπιν ὀνομασθέντα Αὐγουστον, τὴν ἐπαρχίαν Ἀφρικὴν, ἣν ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Καίσαρος διώκει, συνετάχθη ὑπὸ τὸν Σέξτον Πομπήϊον, ἀλλ' ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν του, οὓς ὠνόμασε κορυθοφόρους λαγωοὺς καὶ ἔπεσεν (713—41) ἀμυνόμενος ὑπὲρ τῆς ἐπαρχίας του.

Ἄλλ' οἱ στενώτατοι τοῦ Κατούλλου φίλοι ἦσαν ὁ Κάλβος καὶ ὁ Κίννας. Καὶ περὶ μὲν τοῦ Κίννα κατωτέρω θὰ γίνῃ λόγος, ὁ δὲ Γάιος Λικίνιος Κάλβος, γεννηθεὶς τῷ 692—82 ἦτο υἱὸς τοῦ ιστοριογράφου Γαίου Λικινίου Μάκρου, ὅστις εἰσαγγελλεὶς ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος ἐπὶ κακώσει τῆς ἐπαρχίας, ἣν διώκει, ηὔτοκτόνησεν ἐξ ἀπελπισίας. Κατὰ τινα συνέντευξιν, καθ' ἣν οἱ δύο ποιηταὶ ἐτέρποντο αὐτοσχεδῶς στιχουργοῦντες κατὰ διάφορα μέτρα, τὸσον ἡσθάνθη ὁ εὐαίσθητος Κάτουλλος ἐνθουσιασμὸν ὑπὲρ τῆς εὐφυΐας καὶ τῆς ποιητικῆς γλαφυρίας τοῦ Κάλβου, ὥστε δὲν ἠδυνήθη δι' ὅλης τῆς νυκτὸς νὰ κοιμηθῇ, τὴν δὲ ἐφεξῆς ἡμέραν ἔπεμψε πρὸς

αὐτὸν τὸ κατὰ τὴν σημερινὴν τάξιν πεντηκοστόν του ποίημα, τὸ ὁποῖον ὁμοιάζει πρὸς ἐρωτικὴν ἐκδήλωσιν. Συνεδέοντο δὲ ἀδελφικώτατα ὁ Κάλθος καὶ ὁ Κάτουλλος καὶ ὡς πρὸς τὰς γραμματειακὰς γνώμας καὶ ὡς πρὸς τὰς πολιτικὰς, εἶχον δὲ καὶ τὰς αὐτὰς ὁρέξεις καὶ τὰς αὐτὰς ἀντιπαθείας. Ὁ Κάλθος ἦτο ἔγγαμος καὶ εὐτυχὴς μάλιστα σύζυγος, ἀλλ' ἡ Κοϊντιλία του ἀπέθανε νέα. Εἰς τὴν μνήμην αὐτῆς ἀφιέρωσε περιπαθεῖς ἐλεγείας, ἐνθα ἐξέφραζε τὴν ἐλπίδα ὅτι ἴσως ἔχουσι καὶ οἱ νεκροὶ ὀλίγην ἀπόλαυσιν ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ καὶ εἰς τὴν πίστιν του ταύτην τὸν ἐπεθάρρυνεν ὁ Κάτουλλος διὰ στίχων, οἵτινες τῷ ὄντι ἀπορρέουσιν ἐκ τῆς καρδίας καὶ εἶναι ὠραῖον καὶ τρυφερὸν τεκμήριον τῆς συμπαθείας του πρὸς τὸν πενθοῦντα φίλον. Ἄλλως δὲ ἡ ἐν τῇ τέχνῃ πνευματικὴ τῶν δύο ἀνδρῶν συγγένεια ἐκδηλοῦται κατὰ τρόπον σαφέστατον καὶ ἐν τοῖς ὀλίγοις λειψάνοις τῶν ποιημάτων τοῦ Κάλθου. Ἐσώθησαν δὲ ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Κάλθου ὀλίγοι ἀξιόλογοι ἐνδεκασύλλαβοι στίχοι προερχόμενοι ἐκ τῆς συλλογῆς, ἣν ἐπέγραφε Ποιήματα, ἐσώθη δὲ καὶ εἰς μόνος χωλίαμβος ἐξ ἐνὸς σατιρικοῦ ποιήματος, ἐν ᾧ ὁ ποιητὴς ἐπώλει διὰ δημοπρασίας διάφορα ἀντιπαθητικὰ πρόσωπα. Ὁ κῆρυξ ἐκάλει τοὺς πωλουμένους κατὰ σειρὰν καὶ κατ' ὄνομα προσθέτων περὶ ἐνὸς ἐκάστου καὶ μίαν εἰρωνικὴν σύστασιν πρὸς τοὺς ἀγοραστὰς. Μεταξὺ τῶν πλειστηριαζομένων ἦτο ὁ καὶ ἐκ τοῦ Ὁρατίου γνωστὸς Τιγέλλιος Ἑρμογένης, οὗτινος μόνῃ ἡ ἐκ τῆς Σαρδινίας καταγωγὴ ἤρκει νὰ δηλώσῃ ὅτι ἦτο εὐτελὲς δοῦλος (*Sardus venalis* = Σαρδιανὸς ὦνιος, κατὰ Πλούταρχον. Ἰδ. καὶ σ. 371). Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ νὰ ἀπαλλάσσῃται τις ἐπὶ τὸ ἀστειότερον τῶν ὀχληρῶν ἀνθρώπων ἦτο κατ' ἐξοχὴν εἰς τοὺς Κυνικοὺς ἀρεστὸς καὶ φαίνεται ὅτι ἐπενόηθη ὑπὸ τοῦ Ἰππώνακτος. Ἐχομεν ἀκόμη ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Κάλθου δύο στίχους ἐκ μιᾶς γλυκωνείας στροφῆς καὶ τινὰς ἐξαμέτρους δακτυλικοὺς προερχομένους ἐξ ἐνὸς ἐπιθалаμίου καὶ ἐξ ἐνὸς ἐπυλλίου, ὅπερ ἐπεγράφετο Ἰώ. Τὰ συνθέματα ταῦτα ἔχουσιν ἐντελῶς τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ Κατούλλου. Τὸ ἐπύλλιον περιέγραφε τὰς

πλάνας τῆς Ἰοῦς, ἐρωμένης τοῦ Διός, μεταμορφωθείσης εἰς δάμαλιν, ἕως οὗ ἀνέλαβε πάλιν τὴν ἀνθρωπίνην μορφήν καὶ ἔτεκεν ἐν Αἰγύπτῳ τὸν Ἐπαφόν. Σημειωτέον δὲ ὅτι καὶ ὁ Καλλίμαχος εἶχε ποιήσῃ Ἰοῦς ἄφιξιν. Εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα εἶχεν οὐκ ὀλίγον ἀναμιχθῆ ὁ Κάλβος μάλιστα ὡς κατήγορος ἐν πολιτικαῖς δίκαις, ἦτο δ' ἄλλως ῥήτωρ ἐπιφανής, καὶ ἡγέτης μάλιστα τῆς ῥητορικῆς ἐκείνης αἰρέσεως τῶν λεγομένων Ἀττικιστῶν, οὔτινες ἤθελον ὡς πρὸς τὸν φραστικὸν χαρακτῆρα νὰ διαστέλληται ἐν πάσῃ ἀκριβείᾳ ὁ λόγος ὁ περὶ τοῦ λόγου τοῦ ποιητικοῦ. Ὅχι μόνον δὲ ἀπεδοκίμαζον οἱ Ἀττικισταὶ τὴν περίτεχνον φρασεολογίαν τοῦ Ἀσιανοῦ ζήλου, ὃν ἐξεπροσώπει ὁ ῥήτωρ Ὀρτήσιος, ἀλλ' ἐπέκρινον καὶ αὐτὴν τὴν μετριωτέραν τεχνοτροπίαν τοῦ Κικέρωνος, ὃν ἔφεγον ὅτι πολὺ μετεχειρίζετο τοῦ Ἰσοκράτους τὸ μυροθήκιον, ὅτι ἦτο ὀγκηρὸς, μακρολόγος καὶ εἶχε τὸ ὕφος πλεοναστικὸν καὶ μαλθακώτερον. Διετείνοντο ἀκόμη ὅτι ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ ὁ Κικέρων ἐθάρρευε καθ' ὑπερβολὴν τὰς εὐφυολογίας καὶ εὐρυθμίας σφόδρα ἐπιτετηδευμένην καὶ ὅτι ἐν γένει δὲν εἶχε τὴν εἰς Ρωμαῖον ἄνδρα προσήκουσαν σεμνότητα τοῦ ὕφους. Προέβαλλον δὲ αὐτοὶ ὡς ἀξιολίμητον παράδειγμα ῥητορικῆς τέχνης ὅχι τὸν Δημοσθένην οὐδὲ τὸν Αἰσχίνην, ἀλλὰ τὸν Λυσίαν. Περιείχοντο δὲ αἱ κρίσεις αὗται ἐν ταῖς πρὸς τὸν Κικέρωνα ἐπιστολαῖς τοῦ Κάλβου καὶ τοῦ Βρούτου, αἵτινες ἀνεγινώσκοντο ἀκόμη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Τραϊανοῦ. Ἐχαρακτήριζον δὲ ὡς σώφρονα (sanam) τὴν ῥητορείαν, ἣν αὐτοὶ ἠσπάζοντο, ἐν ᾧ ὁ Κικέρων εἶχε τὴν γνώμην ὅτι ἦτο μᾶλλον ξηρά, ἰσχνή, κενὴ καὶ μόλις που κατάλληλος εἰς ἀγορεύσεις δικῶν ἰδιωτικοῦ χαρακτῆρος, ὅχι ὅμως καὶ εἰς συζητήσεις μεγάλων πολιτικῶν ὑποθέσεων. Ὅτε ὁ Κικέρων ἔγραφε τὸν Βρούτον (708) ἵνα λύσῃ τὴν διαφορὰν τοῦ πρὸς τοὺς Ἀττικοὺς, εἶχεν ἤδη ἀποθάνῃ ὁ Κάλβος, ἔχομεν ὅμως μίαν ἐπιστολὴν τοῦ Κικέρωνος γραφεῖσαν κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος πρὸς ἕνα ἄλλον Ἀττικόν, τὸν Κορνηφίκιον, ἐν ᾗ πλὴν ἄλλων τῶν λέγει· «Συνέταξα πρὸ ὀλίγου μίαν πραγματείαν περὶ τοῦ τίς ἡ ἀρίστη ῥητορεία

(de optimo genere dicendi), ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον ζήτημα πολ-
λάκις ἔσχον τὴν ὑπόνοιαν ὅτι σὺ κάπως διαφωνεῖς πρὸς τὴν ἐμὴν
γνώμην». Καὶ μετὰ τινος εἰρωνικῆς μετριοφροσύνης παρεμβάλ-
λει καὶ τάδε· « Ἐννοῶ τὴν διαφωνίαν ἐκείνην, ἣτις δύναται νὰ
ἐπέλθῃ μεταξὺ ἐνὸς λογίου ἀνδρὸς καὶ ἐνὸς ὄχι ἐντελῶς ἀπαιδεύτου ».

Πρὸς τὴν νέαν ποιητικὴν σχολὴν ὁ Κικέρων διετέθη εὐθύς ἐξ
ἀρχῆς σχεδὸν ἐχθρικῶς, ὅπως μαρτυρεῖ καὶ ἡ σκωπτικὴ ἐπίκλη-
σις οἱ νεώτεροι (ἐλληνιστί), δι' ἧς τοὺς ὀνομάζει ἔν τινι ἐπιστολῇ
τοῦ ἔτους 704 καθὼς καὶ ὁ δηκτικώτατος τρόπος, καθ' ὃν χαρα-
κτηρίζει ἐν ταῖς Τουσκουλαναῖς διατριβαῖς (αἵτινες εἶναι τοῦ
ἔτους 709) τοὺς καταφρονητάς τοῦ Ἐννίου ἀποκαλῶν αὐτοὺς
ὕμνητάς τοῦ Εὐφορίωνος (cantores Ephorionis). Βεβαίως
ὁ Εὐφορίων ὁ Χαλκιδεὺς δὲν ἦτο τὸ ἀπόλυτον ἰδανικόν, πρὸς ὃ
ἀπέβλεπον οἱ νεώτεροι, οὐδὲ καὶ ὁ κατ' ἐξοχὴν ὑπ' αὐτῶν προ-
τιμώμενος ποιητής, ἀναφέρων ὅμως ὁ Κικέρων ὡς τὸ κατ' ἐξοχὴν
πρότυπον αὐτῶν ἓνα τῶν ἀηδεστέρων διδασκάλων τῶν ἐσχάτων
Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, ἤθελεν ἀπλῶς καὶ μόνον νὰ πατάξῃ διὰ
μιας ἐναργοῦς καὶ οὕτως εἰπεῖν τυπικῆς ἐκφράσεως τὸν νοσηρὸν
χαρακτῆρα τῆς νέας ποιητικῆς σχολῆς, τὴν ἐκδηλουμένην ὑπ' αὐ-
τῆς προτίμησιν πρὸς τοὺς ἀγνώστους εἰς τὸ κοινὸν μύθους, τὴν
λεπτεπίλεπτον πολυμάθειαν, ἣν ἐπεδείκνυε, τὰ δυσμεταχειρίστα
καὶ ἀμφίβολα θέματα, ἅτινα ἐπραγματεύετο καὶ ἐπὶ τέλους τοὺς
παιδικοὺς ἔρωτας, οὓς εἰσῆγεν εἰς τὴν ποίησιν. Ὁ γινώσκων
κάλλιον νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὸ νόημα τῶν ἀναγινωσκομένων, θὰ δια-
κρίνῃ ἐν τῷ τεσσαρακοστῷ ἐνάτῳ ποιήματι τοῦ Κατούλλου, ὅθι
ὁ ποιητὴς ἐκφράζει πρὸς τὸν Κικέρωνα ὑπερβολικὰς εὐχαριστίας,
ὅτι αἱ μεταξὺ τῶν δύο ἀνδρῶν σχέσεις δὲν ἦσαν λίαν φιλικαί· « Εὐ-
φραδέστατε τῶν ἀπογόνων τοῦ Ρωμύλου καὶ τῶν ὑπαρχόντων
καὶ τῶν ὑπαρξάντων, Μάρκε Τύλλιε, καθὼς καὶ τῶν μελλόντων
νὰ ὑπάρξωσι, χάριτας πρὸς σέ μεγίστας ἐκφράζει ὁ πάντων χείρι-
στος ποιητὴς Κάτουλλος, τόσον πάντων χείριστος ποιητὴς, ὅσον
εἶσαι σὺ ἄριστος πάντων συνήγορος ».

Ἐν τῷ ὁμίλῳ τῶν εὐθύμων ἐκείνων ἐταίρων ὁ τρόπος τοῦ φέρεσθαι, ἦτο ἱκανῶς ἄκοσμος καὶ παραλελυμένος, ὅπως ἦτο καὶ καθ' ὅλου ὁ τρόπος τῶν νέων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Χάριν παιδαριώδους ἀστεϊσμοῦ ἔκλεπτεν ὁ εἰς τοῦ ἄλλου εἶτε παρὰ πότον εἶτε ἐν τῷ λουτρῷ τὰς ὀθόνας, τὰ ἱμάτια, τὰς πινακίδας (Κατ. ποιήμ. 12, 25, 33), δὲν ὑπάρχει δὲ ἀμφιβολία ὅτι δὲν εἶναι σοβαρὰ ἢ ἀγανάκτησις τοῦ Κατούλλου ἀπαιτοῦντος τὴν ἀπόδοσιν τῶν κλαπέντων μετὰ πικρῶν παραπόνων, ἀπειλῶν καὶ ὕβρεων. Ὡς πρὸς τοὺς ἔρωτας κατεπάτουν ἀλλήλων τὰ δικαιώματα, ὁ δὲ Κάτουλλος, ὁσάκις συνέβαινε νὰ πάθῃ τοιοῦτον πάθημα, καχύπτोπος ὢν καὶ ζηλότυπος ἐξεφράζετο βιαιότατα κατὰ τοῦ πταιστού (Ποίημ. 15). "Οταν παίζων προσφέρηται ὡς ἐξομολογητὴς πρὸς τὸν τεταραγμένον ἐταῖρον, πρὸς ὃν ἔχει κοινὰ καὶ τὸ δωμάτιον καὶ τὴν κλίνην, αἱ ἐκφράσεις, αἱ περιγραφαὶ καὶ αἱ ὑπόνοιαι τοῦ πᾶν ἄλλο εἶναι ἡ κόσμιοι (Ποίημ. 6), τοῦναντίον δὲ ἂν ἤθελέ τις προσβάλλῃ τὴν ἰδικὴν τοῦ χρηστοθήειαν ἀπολογεῖται μετ' ἀκρατήτου ἀγανάκτησεως (Ποίημ. 16). Αἱ ὕβρεις καὶ αἱ προσβολαί, εἰς ἃς, ὅτε εἶναι χρεῖα, καταφεύγει, καθὼς καὶ τὰ σκώμματα, τὰ ὅποια ἐκτοξεύει κατ' ἀναξίων ἀντεραστῶν εἶναι ἐντελῶς ἀπειρόκαλα καὶ τῆς ἐσχάτης ἀπρεπειᾶς (Ποίημ. 23 καὶ 24). Εἶναι φοβεραὶ αἱ ποιναί, ἃς ἀπειλεῖ κατ' ἐκείνων, οἵτινες ἤθελον ὑποπέσῃ εἰς τὴν ὀργὴν ἢ τὴν ἐκδίκησίν του, ἀλλὰ δὲν πρέπει καὶ νὰ ἐκλαμβάνωνται ἐν πάσῃ σοβαρότητι καὶ κατὰ λέξιν αἱ τοιαῦται ζωνρότεροι παραφοραὶ νέων, οἵτινες καθ' ὑπερβολὴν ἡγάπων νὰ γίνηται περὶ αὐτοὺς θόρυβος καὶ νὰ διεγείρωνται ἔριδες. Τέρπει δὲ κατὰ πολὺ μᾶλλον τὴν ψυχὴν τοῦ ἀναγνώστου ἢ τρυφερότης καὶ ἡ διάχυσις τῶν φιλικῶν αἰσθημάτων τοῦ ποιητοῦ. Ἐγκάρδιος εἶναι ὁ χαιρετισμός, ὃν ἀπευθύνει πρὸς τὸν ἐξ Ἰσπανίας ἐπανελθόντα Βεράνιον, ὃν προτιμᾷ, λέγει, τριακοσίων χιλιάδων φίλων (Ποίημ. 9). Μετὰ πόθου θὰ τὸν ἀκούσῃ νὰ διηγῇται — καὶ ἡξεύρει τόσον ὥραϊα νὰ διηγῇται! — περὶ τῆς χώρας, ἐξ ἧς ἔρχεται καὶ περὶ τῶν ἐκεῖ πράξεων καὶ περὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς, θέλει νὰ τὸν ἐναγκαλισθῇ καὶ τὸν ἀσπασθῇ εἰς τὸ

στόμα καὶ εἰς τοὺς ὀφθαλμούς. Τρυφερώταται εἶναι καὶ βαθύτατον ἀποπνέουσιν αἰσθημα αἱ μεμψιμοιρίαι του κατὰ τοῦ Ἀλφῆνου, ὅστις, ἀφ' οὗ πρῶτον τὸν ἐνέπλεξεν ἀνύποπτον εἰς ἐρωτικὴν πλεκτάνην, ἐλησμόνησεν ἔπειτα πάσας του τὰς ὑποσχέσεις καὶ τὸν ἐγκατέλειψεν ἀδοθήτητον (Ποίημ. 30). Σημειωτέον δὲ ὅτι ἅπαξ μόνον μετεχειρίσθη ὁ ποιητὴς τὸν γοργότερον ρυθμὸν τῶν ἀσκληπιαδεῶν μέτρων, ὅστις θὰ ἐξέφραζε θαυμασίως τὰ βιαιότερα τῆς ψυχῆς του κινήματα.

Ὁ Κάτουλλος προϊόντος τοῦ χρόνου ἀπέκτησε μίαν ἐν τῇ πόλει οἰκίαν μετὰ βιβλιοθήκης (Ποίημ. 68 στχ. 34) καὶ μίαν ἔπαυλιν κειμένην ἐν τοῖς μεθορίοις τῆς χώρας τῶν Τιβοῦρων καὶ τῆς Σαβίνης (Ποίημ. 44). Ἐν ἔτει 693—61, ἡλικίαν ἄγων εἰκοσιεῖς ἐτῶν κατελήφθη ὑπὸ ἔρωτος σφοδροτάτου πρὸς γυναῖκα ἑγγαμον, ἣτις ἐμφανίζεται εἰς πολλὰ ἐκ τῶν ποιημάτων, ἀλλ' ὄχι κατὰ κανονικὴν τάξιν, ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Λεσβίας. Ἐξ ἀσφαλεστάτων τεκμηρίων, γινώσκομεν, ὅτι ἡ γυνὴ ἐκείνη ὠνομάζετο Κλωδία, ὃ δὲ ποιητὴς ἀντικατέστησε τὸ πραγματικόν της ὄνομα διὰ τοῦ ἐλληνικοῦ Λεσβία, ὅπερ ἔχει μὲν τὴν αὐτὴν προσφωδίαν πρὸς τὸ ὄνομα Κλωδία (ἀποτελοῦσι δηλαδὴ ἀμφότερα δάκτυλον ~ ~), ρίπτει δὲ ὅπωςδῆποτε διὰ τῆς ψευδωνυμίας ἔστω καὶ διαφανῇ πέπλον ἐπὶ τῆς ἐρωτικῆς αὐτῶν σχέσεως. Ἡ Κλωδία ἢ Λεσβία πρέπει νὰ ἐφαίνετο εἰς τὰ ὄμματά του κόσμου ὡς ἄλλη Σαπφὼ κατὰ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν, τὸ πνεῦμα καὶ τὴν εὐμουσίαν. Ἡγάπα ὁ Κάτουλλος τὰ ποιήματα τῆς Λεσβίας αἰδοῦ· ἢ Ῥωμαία, ἣν ἠγάπησε, τῷ ἐφάνη ὅτι ἔδιδε σῶμα καὶ ὑπαρξιν εἰς τὸ ἰδανικόν του. Ὑπέθεσαν πολλοί, ὄχι ἀπιθάνως, ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος Κλωδία ἦτο αὐτὴ ἡ ἀκόλαστος ἀδελφὴ τοῦ διαβοήτου δημαγωγοῦ Ποπλίου Κλωδίου Πούλχρου. Τὸ βέβαιον εἶναι, ὅτι, ὅσα γινώσκομεν περὶ τῆς μορφῆς, περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ περὶ τοῦ βίου τῆς ἀδελφῆς τοῦ Κλωδίου, προσήκουσι καὶ καθ' ὅλου καὶ κατὰ τὰς λεπτομερείας καὶ εἰς τὴν ἐρωμένην τοῦ Κατούλλου, ἡ δὲ ἐντελής ὁμοιότης τῶν χαρακτηριστικῶν εἶναι ἐνίοτε καὶ ἐκπληκτικὴ. Ἡ ἀδελφὴ τοῦ Κλωδίου εἶχε

κάλλος μὲν σεμνὸν καὶ σοβαρόν, ὀφθαλμοὺς δὲ λαμπροὺς καὶ κατακτητικούς (βοῶπις Ἦρα ὀνομάζεται ὑπὸ τοῦ Κικέρωνος), ἐγορτενε τοὺς νεωτέρους, πρὸς οὓς ἀνεστρέφετο ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ καὶ οἰκειότητι καὶ ἐν τῷ οἴκῳ τῆς καὶ ἐν τοῖς κήποις, οὓς εἶχε παρὰ τὸν Τίβεριν, καὶ ἐν τῇ ἐπαύλει αὐτῆς ἐν Βαίταις. Εἶχε συνάφην ἀτυχῇ γάμον πρὸς τὸν Κόιντον Κέλερα (πραιτωρα τῷ 694—63, ὕπατον τῷ 694—60), ἄνδρα ἀνήκοντα μὲν εἰς τὸ κόμμα τῶν ὀλιγαρχικῶν καὶ ἀνδρεῖον στρατιωτικόν, ἀλλ' ὁχληρὸν καὶ δυσάρεστον. Ὁ ἀνοικονόμητος σύζυγος ἀπέθανε τῷ 695—59 καὶ πολλοὶ ὑπωπτεύθησαν τότε ὅτι αὐτὴ τὸν ἐξαπέστειλεν διὰ δηλητηρίου εἰς τὸν ἄλλον κόσμον ἢ τοῦλάχιστον ὅτι ὑπεβοήθησε τοιαύτην ἐνέργειαν τοῦ ἀδελφοῦ τῆς, δι' ὃ καὶ τὴν ὠνόμαζον Κλυταιμνήστραν καὶ Μήδειαν. Μεταξὺ τῶν ἄλλων, ἅτινα διεδίδοντο περὶ αὐτῆς, ἐλέγετο ὅχι μόνον ὅτι ἠγάπησεν ἓνα ὑπηρέτην βαλανείου, ἀλλ' ὅτι διετέλει εἰς λίαν στενάς σχέσεις καὶ πρὸς τὸν ἀδελφόν τῆς Κλωδίου καὶ περιεφέροντο μάλιστα ἐν Ρώμῃ καὶ ὀνειδιστικὰ ποιήματα ὑπαινισσόμενα τοὺς ἀνοσίους ἔρωτας τῶν δύο ἀδελφῶν. Ἐν τοῖς ποιήμασι τοῦ Κατούλλου εὐχερῶς ἀνευρίσκονται, καθὼς εἰπομεν, ὁμοιότητες μεταξὺ τῆς ποιητικῆς Λεσβίας καὶ ταύτης τῆς πραγματικῆς Κλωδίας, ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα κάμνει εἰς τὸν ἀναγνώστην ἐντύπωσιν εἶναι ὅτι ὁ Κάτουλλος ἐν τῷ ἐβδομηκοστῷ ἐνάτῳ ποιήματι ὑποδηλώνει μετὰ τινος κακίας ὅτι ὑπῆρχεν ἀνοσία σχέσις μεταξὺ τοῦ ἀδελφοῦ Λεσβίου καὶ τῆς ἀδελφῆς Λεσβίας. Ἦτο δὲ καὶ τοῦ Κατούλλου ἡ ἐρωμένη ἔγγαμος καὶ ἔγγαμον τὴν ἐγνώρισεν ὁ ποιητής. Εἶχε δὲ τότε τριάκοντα καὶ τριῶν ἐτῶν ἡλικίαν, διήνυε δηλαδὴ τὸ διάπυρον ἐκεῖνο τοῦ βίου φθινόπωρον, ὅπερ εἶναι κρίσιμον εἰς τὰς γυναῖκας τὰς ἐχούσας τοιοῦτου εἶδους ἰδιοσυγκρασίαν. Ὁ ποιητής ἦτο κατὰ ἑπτὰ ἔτη νεώτερος τῆς Λεσβίας. Ὁ πρὸς αὐτὴν ἀκάθεκτος ἔρως, ὅστις ἀπὸ τῆς πρώτης στιγμῆς τὸν κατέλαβε καὶ ὃν ἡ γυνὴ αὐτὴ ἡ ἐξόχως πεπειραμένη περὶ τὴν τέχνην τοῦ ἀρέσκειν, μετὰ θαυμασίας ἐπιτηδεϊότητος ἐξέκαυσε, ἀπέβη λοιπὸν τῷ ὄντι καρδιοβόρος εἰς τὸν νεαρὸν Κάτουλλον. Αἱ δυσκα-

λῖαι τὸν ἐπεθάρρυνον. Καὶ πρῶτον μὲν ὑπέκρυψε μίαν πρώτην καὶ δειλὴν ἐρωτικὴν ὁμολογίαν ὑπὸ τὸ περικάλυμμα τῆς ἐλευθέρας μεταφράσεως τῆς γνωστῆς καὶ περιφήμου ὠδῆς τῆς Σαπφούς (Ποίημ. 51: *Ille mi par esse deo videtur* κτλ. = Φαίνεται μοι κῆνος ἴσος θεοῖσιν κτλ.), δι' ἧς οἱ μελωδικοὶ ῥυθμοὶ τῆς Ἑλληνίδος ποιητρίας ἀντήχησαν κατὰ πρώτην φορὰν ἐν τῇ γλώσσῃ τῇ λατινικῇ. Μετὰ πολλῆς λεπτότητος ἐξέλεξεν ὁ Κάτουλλος τὸ κατὰλληλον ποίημα ἵνα ἐκδηλώσῃ τὴν ἀγάπην του πρὸς τὴν Ῥωμαίαν Σαπφώ. «Μοὶ φαίνεται ἴσος πρὸς τοὺς θεοὺς, μοὶ φαίνεται — ἄς μὲ συγχωρήσωσιν οἱ θεοὶ — καὶ ἀνώτερος αὐτῶν, ἐκεῖνος, ὅστις ἀντικρὺ σου καθήμενος συχνάκις σὲ θεωρεῖ καὶ ἀκούει τὸν γλυκὺν γέλωτά σου. Ἐγὼ ὅμως τότε ὁ δυστυχὴς χάνω πᾶσάν μου αἴσθησιν· διότι εὐθύς ὡς ἀπενίσω τὴν ὄψιν σου, Λεσβία, οὐδὲν πλέον.... (λείπει εἰς στίχος ἐν τῷ κειμένῳ), ἡ γλῶσσά μου παρὰλύεται, λεπτὸν πῦρ ὑποτρέχει τὰ μέλη μου, τὰ δύο μου ὦτα αὐτομάτως βορβοῦσι καὶ νύξ καλύπτει τοὺς ὀφθαλμούς μου». Ἄλλ' αἰφνης ὅμως ὁ δειλὸς ἀκόμη λατρευτὴς διακόπτεται καὶ οἰονεὶ συνερχόμενος εἰς ἑαυτὸν προσπαθεῖ νὰ χαλιναγωγῇ τοὺς πόθους καὶ τὰς σκέψεις του· «Ἡ ἀργία, Κάτουλλε, σὲ καταστρέφει, ἡ ἀργία σὲ κάμνει· ἐξαλλὸν καὶ ἐμπνέει πόθους εἰς τὴν ψυχὴν σου. Ἡ ἀργία ἔχει ἤδη ἀφανίσῃ καὶ βασιλεῖς καὶ πόλεις εὐδαίμονας». Δὲν προσέθηκεν ἄλλο τίποτε ὁ ποιητὴς εἰς τὴν ἐρωτικὴν του ὁμολογίαν, ἀλλ' ἡ ὠραία ἀναγνώστρια, δι' ἣν ἐφιλοτεχνήθη τὸ ποίημα, εἶχεν ἱκανὴν πείραν τῶν τοιούτων πραγμάτων, ὥς τε νὰ ἐννοήσῃ ὅτι ὁ Κάτουλλος ἠδύνατο ἐξαίρετα νὰ περάνῃ τὴν ὠδὴν, ὅπως ἐπέρανεν αὐτὴν καὶ ἡ Σαπφώ, διακηρύττων δηλαδὴ τὴν σταθεράν του ἀπόφασιν νὰ ἀψηφῇ πάντα κίνδυνον, ὅπως ἐπιτύχῃ τὴν ἀγάπην της. Ὅπως δὲποτε ὅμως ἐβεβαιώθη ὅτι ἡ ὁμολογία του τὴν συνεκίνησε καὶ ἐπείσθη περὶ τούτου ἐκ τοῦ ὅτι ἡ Λεσβία ὁμιλοῦσα πρὸς σύζυγόν της ἐκακολόγει πάντοτε τὸν ποιητὴν καὶ ὁ σύζυγος ἐτέρπετο ἡλιθίως ἐκ τῆς φαινομενικῆς ταύτης δυσμενείας καὶ ἡσύχαζε (Ποίημ. 83 καὶ 92). Κατ' ἐκείνην τὴν περίοδον τοῦ

ἔρωτός του ἐξήλεγε τὸ στρουθίον, τὸ ὁποῖον εἶχε τὴν εὐτυχίαν νὰ ἐπικάθῃται ἐπὶ τοῦ δακτύλου τῆς ἀγαπητῆς Λεσβίας καὶ νὰ εἰσδύῃ εἰς τὸν κόλπον τῆς καὶ τέρπεται ἀναλογιζόμενος ὅτι ἐκεῖνη παίζουσα μετὰ τοῦ πτηνοῦ ἐξήτει διὰ τούτου τοῦ τρόπου νὰ παραμυθήσῃ τὴν λύπην τῆς καὶ νὰ καταπραύνῃ τὴν ἀνυπομονησίαν τῆς (Ποίημ. 2). Ὅταν δὲ τὸ ἀγαπητὸν στρουθίον ἀπέθανεν, ἀνέλαβεν αὐτὸς νὰ τὴν παρηγορήσῃ δι' ἑνὸς περιφήμου ποιηματίου, ἔνθα μετὰ πολλῆς χάριτος μιμεῖται τὸν τόνον τῶν ἐπικηδείων ὕμνων (Ποίημ. 3). Τέλος πάντων πληροῦνται οἱ πόθοι του καὶ κατορθώνει νὰ βλέπῃ κρυφίως τὴν ἐρωμένην του (Ποίημ. 68 στχ. 68) ἐν τῷ οἴκῳ ἑνὸς ὑποχρεωτικοῦ φίλου, τοῦ Ἀλλίου (στχ. 41). Τότε δὲ πλέον ψάλλει ὕμνους χαρᾶς ἐκδηλοῦντας μέθην ἡδονικὴν καὶ ἀκόρεστον, τῆς ὁποίας ἡ παραφορὰ προέρχεται μάλιστα ἐκ τοῦ ὅτι κατέκτησεν ἀπηγορευμένον καρπὸν (Ποίημ. 5). Ἀποθνήσκει ἔπειτα ὁ σύζυγος τῆς Λεσβίας καὶ ἐκεῖνη σκέπτεται νὰ συμβιώσῃ διὰ παντὸς μετὰ τοῦ Κατούλλου νυμφευομένη αὐτόν, ἀλλ' ὁ Κатуλλος δυσπιστεῖ πρὸς τὴν ἀλήθειαν τῶν λόγων τῆς (Ποίημ. 70 καὶ 109). Καὶ μετ' ὀλίγον θὰ ἔλθῃ καιρὸς, ὅτε διανοιχθέντες οἱ ὀφθαλμοὶ του θὰ πείσωσιν αὐτὸν ὅτι καὶ ἐντελῶς κινδυνεύει νὰ χάσῃ τὴν ἐρωμένην του. Ὁ ἀδελφός του, ὃν τρυφερῶς ἠγάπα, εἶχεν ἀποθάνῃ ἐν Τρωάδι ἐπιστρέφων ἐκ Βιθυνίας, ὁ δὲ ποιητὴς βαρέως πενθῶν ἐπὶ τῇ συμφορᾷ, ἀπεσύρθη ἐπὶ τινα χρόνον εἰς τὴν Βερώνην μόνος μετ' ὀλίγων βιβλίων· ἤθελεν ἐν τῇ ἀπομονώσει τῆς ἰδιαιτέρας του πατρίδος νὰ παραμυθήσῃ τὴν λύπην του μετὰ ζήλου μελετῶν τὸν Καλλίμαχον καὶ μιμούμενος τῶν Ἀλεξανδρινῶν τὴν ἐλεγείαν. Ἐκεῖ διατρίβων λαμβάνει ἐκ Ρώμης ἐπιστολὴν τοῦ φίλου του Μανλίου, δι' ἧς μανθάνει ὅτι ἡ Λεσβία του εὗρισκε τρόπον νὰ παρηγορῇται ἐξαίρετα διὰ τὴν ἀπουσίαν του (Ποίημ. 68³ στχ. 26 ἐξ.). Πρὸς τὴν εἰδοσιν ταύτην τοῦ Μανλίου, πρέπει νὰ σχετισθῇ μία θαυμασία ἐλεγεία (68⁵), ἀποτετινομένη ὑπὸ τοῦ Κατούλλου πρὸς τὸν Ἀλλιον τὸν αἵτιον τῆς εὐτυχίας του, ἐν ᾗ ὁ ποιητὴς ἐκφράζει μετὰ βαθυτάτου αἰσθήματος καὶ ἔρωτος καὶ μελαγχολικῆς ἀγωνίας τὴν

ἀνάνησιν τῆς ἀπολεσθείσης πλέον εὐδαιμονίας του. Ἄλλὰ τὸ χάσμα ὁσημέραι γίνεται εὐρύτερον, ἡ Λεσβία ἀποστρέφει αἰεὶ μᾶλλον ἀπ' αὐτοῦ τὸ πρόσωπον, εἰς τρόπον, ὥστε ὁ ποιητὴς ἐν πλήρει ἀπογοητεύσει, φαίνεται λαβὼν τὴν ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν νὰ διαρρήξῃ ὀριστικῶς πᾶσανσχέσιν πρὸς τὴν ἄπιστον γυναῖκα. Καὶ ὅμως, ὅταν περὶ λυπος παρακινή ἑαυτὸν εἰς εὐστάθειαν, ὑπενθυμίζων τὰς «λαμπρὰς ἡμέρας, αἵτινες εἶχόν ποτε λάμψη καὶ δι' αὐτόν», ὅταν παριστάνῃ μετὰ τρυφερότητος πρὸς τὴν ἄπιστον τὴν ἀπομόνωσιν, ἐν τῇ ὁποίᾳ ἐκείνη εἰς τὸ ἐξῆς θά ζῇ, βλέπει τις φανερώτατα ὅτι ἡ ἀπόφασίς του δὲν ἦτο τῷ ὄντι ἀμετάτρεπτος καὶ ὅτι προθύμως θὰ ἐδέχετο νὰ λησμονήσῃ τὴν ἀπιστίαν. Τῷ ὄντι, ἡ Λεσβία προσῆλθε πάλιν πρὸς τὸν ἐραστήν, ὅστις ἔξω φρενῶν γενόμενος ὑπὸ τῆς χαρᾶς, τὴν ἐδέχθη μετὰ πάσης προθυμίας (Ποίημ. 107). Κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην, ἡ κατ' ἄλλην περίστασιν ὁμοίαν πρὸς αὐτήν, ὁ Κάτουλλος προσφέρει παίζων ὡς θυσίαν εἰς τὴν Ἀφροδίτην τὰ Χρονικὰ τοῦ ποιητοῦ Βολουσίου, ἅτινα καίει πρὸς ἐκπλήρωσιν ἀστείας πρὸς τοὺς θεοὺς εὐχῆς τῆς Λεσβίας του, ἥτις καλῶς ἐγίνωσκε, πόσον ἡγανάκτει ὁ Κάτουλλος ἐναντίον τῶν ἀναξίων συναδέλφων του τῆς δευτέρας ἢ τῆς τρίτης τάξεως καὶ πόσον κατεφρόνει τοὺς χειρίστους ποιητάς, τὴν λύμην τοῦ αἰῶνος. Κατὰ τὴν ἐορτὴν τῶν Κρονίων ἐπεμψέ ποτε ὁ Κάλβος πρὸς τὸν φίλον του ὡς δῶρον, συλλογὴν τῶν χειρίστων ποιητῶν, ἔλαβε δὲ εἰς ἀπόκρισιν τρομερὰς ἀπειλάς. Ἡ Λεσβία λοιπὸν ἔχουσα ταῦτα πρὸ ὀφθαλμῶν εἶχε τάξῃ εἰς τὴν Ἀφροδίτην, ἃν συνδιηλλάσσετο πρὸς αὐτήν ὁ Κάτουλλος καὶ ἔπαυε νὰ βάλῃ κατ' αὐτῆς τοὺς ἀγρίους ἰάμβους του, νὰ παραδώσῃ εἰς τὸν Ἥφαιστον τὰ ἐκλεκτότατα ποιήματα τοῦ χειρίστου ποιητοῦ (Ποίημ. 14 καὶ 36).

Ἄλλὰ νέαι πάλιν ἔριδες ἐπηκολούθησαν καὶ μάλιστα ἀδιάλλακτοι πλέον, διότι, καὶ ἂν ἀκόμη ἐσώζετο διάπυρος ὁ ἔρωρ ἐν τῇ καρδίᾳ τοῦ Κατούλλου, ὁ πρὸς τὴν ἐρωμένην ὅμως σεβασμὸς καὶ ἡ πρὸς αὐτὴν ἐκτίμησις εἶχον ἐντελῶς ἐκλείψῃ (Ποίημ. 72).

Μισεῖ καὶ ἀγαπᾷ συγχρόνως (Ποίημ. 85 καὶ 87 + 75)· τὸν ὑποβαστάζει ἡ καθαρά του συνείδησις, ἀλλὰ δὲν ἔχει πλέον ἐλπίδα. Ὑπάρχει μία συγκινητική ἐλεγεία, ἐν ἣ ὁ ποιητὴς οὐδὲν ἄλλο ζητεῖ εἰμὴ νὰ ἰαθῇ ἀπὸ τῆς νόσου, ἥτις τὸν κατατρῶγει. Πρὸς τοῦτο καταλείπει τὴν Ῥώμην κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ ἔτους 697—57 καὶ προσκολλᾶται εἰς τὴν ἀκολουθίαν τοῦ ἀντιπραίτωρος Γαίου Μεμμίου ἀπερχομένου νὰ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τῆς ἐπαρχίας Βιθυνίας. Ὁ Μέμμιος ἡγάπα τὴν ποίησιν, ἔγραφε δὲ καὶ αὐτός, ὅπως τόσοι ἄλλοι, ποιημάτια, εἶχε λοιπὸν συμπαραλάβῃ μεθ' ἑαυτοῦ οὐκ ὀλίγους λογίους καὶ εὐφυεῖς ἄνδρας, ἵνα δι' αὐτῶν παραμυθῇ τὴν ἀνίαν τοῦ ἐπαρχιακοῦ βίου καὶ τῶν στρατοπέδων. Ὅθεν ὁμοῦ μετὰ τοῦ Κίinna καὶ ἄλλων φίλων, διέτριψεν ὁ Κάτουλλος ἐπὶ ἐν ἔτος εὐαρέστως ἐν Ἀσίᾳ καὶ δὴ ἐν Νικαίᾳ (Ποίημ. 46 στχ. 5), ἃν καὶ αἱ σχέσεις του πρὸς τὸν ὄχι λίαν προσηνῆ πραίτωρα δὲν ἦσαν κατὰ πολὺ εὐχάριστοι, οὐδὲ εἶχεν ἀποκομίσῃ ἐκ τοῦ ταξειδίου του τὰς χρηματικὰς ὠφελείας, ἃς ὑπελόγιζεν.

Ἐν τοσοῦτῳ ἡ Λεσβία κατέπιπτεν ὀσημέραι πλειότερον. Ὁ Μᾶρκος Καίλιος Ροῦφος, εἷς ἐκ τῶν ἄλλοτε λατρευτῶν της, τὴν εἶχεν ἐπονομάσῃ τεσσάρων ὀβολῶν γυναικῶν (quadrantaria) καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὀνομασίαν ταύτην, πρέπει νὰ ἴδῃ τις τοὺς ὀδυνηροὺς καὶ πικροὺς στίχους, οὓς ἀπέτεινεν ὁ Κάτουλλος πρὸς τὸν Καίλιον (Ποίημ. 58). Κατὰ δὲ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ Κικέρων ἐν τῷ ὑπὲρ Καιλίου λόγῳ ἀμειλίκτως διασύρει τὰς παρεκτροπὰς τῆς Κλωδίας. Κατὰ τὸ ἔαρ τοῦ αὐτοῦ ἔτους (698—56) ὁ Κάτουλλος, ποθήσας νέα ταξείδια ἐσκέφθη νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πατρίδα (Ποίημ. 46). Ἐναυπήγησεν ἴδιον πλοῖον ἀπὸ τῶν δασῶν τοῦ Πόντου καὶ ἐπλευσε τὰ πρῶτον πρὸς τὴν Τρωϊκὴν ἀκτὴν διελθὼν διὰ τῆς Προποντίδος καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου. Ἐκεῖ, πρὸς τὸ Ῥοίτειον ἀκρωτήριον, προσήνεγκεν ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ ἀδελφοῦ του εὐλαβεῖς χαράς, ὧν καθιέρωσεν οὕτως εἰπεῖν τὴν ἀνάμνησιν διὰ μιᾶς ἐλεγείας (Ποίημ. 101 στχ. 6 + 65 στχ. 9—14 + 101

συχ. 7 ἐξ.), ἥτις ἀποπνέει τὸ αἶσθημα βαθυτάτου πένθους¹⁾. Προχωρῶν δὲ περαιτέρω πρὸς νότον παρεξέδῃ πρὸς τὰς περιφήμους νήσους τῆς Μικρᾶς Ἀσίας ἔπειτα δὲ διαπλεύσας τὰς Κυκλάδας ἐπορεύθη εἰς τὴν Ῥόδον, ἔνθα, ὡς γνωστόν, ὑπῆρχον περιβόητοι σχολαὶ ῥητορικῆς καὶ φιλοσοφίας. Τὸ ταχύπλοον σκάφος τοῦ ἐπελάγιζεν ἀπρόσκοπτον διὰ μέσου τῆς Ἰονίου καὶ τῆς Ἀδριατικῆς θαλάσσης καὶ προσωρμίσθη ἐπὶ τέλους εἰς τὴν λίμνην τῆς Γάρδας, ὅπου καὶ ἀνεπαύθη μετὰ τοὺς τόσους κόπους. Ὁ Κάτουλλος ἐπανελθὼν αἰσίως εἰς τὴν πατρίδα ἀνέθηκεν εἰς τοὺς σωστικούς Διοσκούρους εἰκόνημα τοῦ πλοίου τοῦ (ἦτο δὲ τὸ πλεῖστον τοῦ ἐξ ἐκείνου τοῦ εἶδους, ἃ ὠνόμαζον φασήλους οἱ παλαιοί, δηλαδὴ στενόν, ἐπίμηκες καὶ ἐλαφρὸν) καὶ κατὰ τὴν συνθήειαν τῶν Ἑλλήνων ἐπέγραψεν εἰς τὸ ἀνάθημα καὶ μίαν ἀφιέρωσιν εἰς εἰκοσιεπτὰ κορυφαίους ἰαμβικούς στίχους (Ποίημ. 4). Ἦτο εὐτυχέστατος ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ τοῦ πατρίδι καὶ τῷ πατρικῷ του οἴκῳ παρὰ τὰς ὄχθας τῆς κυανῆς λίμνης, ὅπως ὁ ἴδιος ὁμολογεῖ διὰ χωλιαύμων, οἵτινες φαίνονται τόσον ἄνετοι, ὥστε ἐμποιοῦσιν εἰς τὸν ἀναγνώστην τὴν ἐντύπωσιν ἀναψυχῆς μετὰ τοὺς κόπους μακροῦ ταξιδίου. Ἐκεῖθεν ἔκαμνε πολλὰς ἐκδρομὰς εἰς τὰ περίχωρα, ἔνθα εἶχε διανύσῃ τὰ ἔτη τῆς νεότητός του, συγχρόνως δὲ ἐπεσκέπτετο διαφόρους φίλους τοῦ καὶ ἐλάμβανεν ἐπισκέψεις. Οὕτω λ.χ. δι' ἐνὸς ποιήματος (35) καλεῖ εἰς τὴν Βερώναν ἓνα ἐκ τῶν φίλων

¹⁾ Τὴν ἑλεγίαν ταύτην μετέφρασεν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ γλώσσῃ καὶ ἐμμέτρως ὁ Φίλιππος Ἰωάννου (ἐν τοῖς φιλολογ. Παρέργοις ἐκδ. β' σ. 221). Μετέφρασε δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ Φίλιππος Ἰωάννου καὶ δύο ἄλλα μεῖζονα ποιήματα τοῦ Κατούλλου. Ἐπιθάλαμιον Πηλέως καὶ Θέτιδος καὶ Περὶ τῆς κόμης τῆς Βερενίκης (Ἀτ. τόθι σ. 147 ἐξ. καὶ 205 ἐξ.). Ἐκ τῶν ἡμετέρων λογίων ἐξελλήνισε τὸ Περὶ τῆς κόμης τῆς Βερενίκης ποίημα καὶ ὁ Χριστοφόρος Φιλητᾶς (ἐν τῇ Πανδύρᾳ τοῦ 1865). Σημειωτέον δὲ ὅτι ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ Ἀθηναίῳ (τόμ. δ', 1875, σ. 199) τὸ πρῶτον ὑπὸ Σ. Α. Κουμανούδη ἐπιγραφὴ ἐν Ἀθήναις εὐρεθεῖσα καὶ λέγουσα: Ὁ δῆμος Λούκιον Οὐαλέριον Λουκίου υἱὸν Κάτυλλον ἀρετῆς ἕνεκα καὶ σωφροσύνης.—Ὁ δῆμος Τερεντίαν Ναίου (Γναίου;) θυγατέρα Ἰσχυλλαν Κατύλλου μητέρα. Ὁ Κουμανούδης εἰκάζει ὅτι ἴσως ὁ ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀναφερόμενος Κάτυλλος εἶναι ὁ περὶ οὗ ὁ λόγος ἀδελφὸς τοῦ ποιητοῦ, Ἰσχυλλα δὲ ἡ μήτηρ τοῦ Σ. Μ.

του, τὸν ποιητὴν Καικίλιον, ὅστις διέτριβεν ἐν Νεοκώμφ, ἀποικίᾳ ῥωμαϊκῇ πρὸ ὀλίγου χρόνου ἰδρυθείσῃ ὑπὸ τοῦ Καίσαρος. Κατ' ἐκείνην δὲ ἀκριβῶς τὴν ἐποχὴν ἐσχεδίαζεν ὁ Καικίλιος ἐν ποιήμα πρὸς τιμὴν τῆς Φρυγίας θεᾶς Δινδυμήνης ἥτοι τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν τῆς ὁποίας ἡ ὀργιαστικὴ λατρεία ἀπασχόλησε, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω καὶ τοῦ Κατούλλου τὴν Μοῦσαν. Εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι πλὴν τούτου, ἔγραψε καὶ ἐρωτικά ποιήματα ὁ Καικίλιος καὶ τοῦτο ἴσως ἐννοεῖ ὁ Κάτουλλος λέγων πρὸς αὐτὸν ὅσα λέγει περὶ τῆς τρυφερᾶς φίλης, ἣτις τὸν κατεκράτει δῆθεν καὶ δὲν τὸν ἄφινε νὰ ὑπάγῃ εἰς τὴν Βερώναν. Εἰς τούτους τοὺς χρόνους ἀνήκουσι καὶ δύο ἄλλα ὅχι πολὺ ἡθικὰ ποιημάτια (τὸ 67 καὶ 17), ἅτινα ἔχουσιν ὡς θέμα τὰς διαφόρους κακολογίας τῆς Βρεσκίας, τῆς Βερώνας καὶ τῶν πλησιοχώρων τόπων.

Μετὰ τὴν ἐπάνοδόν του ὅμως εἰς τὴν Ῥώμην αἱ ἐντυπώσεις τοῦ Κατούλλου ὑπῆρξαν ὀλιγώτερον φαιδραί. Ὅμᾶς φθονερῶν ἀνθρώπων ἐμπόδιζε τὴν ὁδὸν καὶ εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τοὺς φίλους του ὁ δὲ ποιητὴς δὲν εἶχε κομίσῃ μεθ' ἑαυτοῦ ἐκ τῆς ἐπαρχίας ὅ,τι ἐχρειάζετο ἵνα τιμᾶται καὶ ἔχῃ προχείρους τὰς ἡδονάς. Δὲν ἦτο δυνατόν νὰ διδῇ γεύματα, ὅπως ἔκαμνον ἄλλοι καὶ νὰ πρσκαλῇ πολυάριθμον κύκλον ἀνθρώπων· τὸ βαλάντιόν του ἦτο πλὴν ῥεε ἀραχνίων, οὐδὲν ἄλλο εἶχε νὰ προσφέρῃ εἰμὴ ἐν ἐξαίσιον μύρον, ὅπερ ἐχάρισαν εἰς τὴν ἐρωμένην του (ἄλλην ἐρωμένην, ὅχι τὴν Λεσβίαν) ἡ Ἀφροδίτη καὶ οἱ Ἑρωτες (Ποίημ. 13). Εἶχεν ὑποθηκεύσῃ τὴν ἔπαυλίν του (Ποίημ. 26), κλαίει δὲ καὶ ὀδύρεται μετὰ δύο ἄλλων φίλων του, οἵτινες ὡσαύτως δὲν εἶχον δυνηθῇ νὰ διορθώσωσι τὰ οἰκονομικά των ἐν Ἰσπανίᾳ ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Πείσωνος (Ποίημ. 47, 9. Πρβλ. 12 στχ. 14). Καὶ δὲν εἶχε μὲν ἀπολέσῃ πᾶσαν τὴν εὐθυμίαν του, ὅπως δεικνύει τὸ δέκατον ποίημα, ἐνθα περιγράφει ἐπίσκεψιν πρὸς τὴν ἐρωμένην τοῦ Βάρου, ἀλλ' ὅμως βαθύτατα ἐλύπησαν αὐτὸν ὅσα εἶδε καὶ ἔμαθε περὶ τῆς Λεσβίας. Ἐσμὸς ὅλος λατρευτῶν κομφῶν καὶ πλουσιῶν ἐβόμβει περὶ τὴν Λεσβίαν καὶ ἐκείνη πρὸς πάντας ὑπῆκουεν. Ὁ Κάτουλ-

λος ἐξακοντίζει φοβερόν ποίημα (37) ἐναντίον τοῦ αἰσχροῦ ἔργου σαλῆς τῆς σκηνῆς (salax taberna), ἐνθα ἡ ἡμέγυρις τῶν ἐραστῶν ὠργιάζειν, ἐξαιρεῖ δὲ καὶ ἓνα ἐξ αὐτῶν, καθ' οὗ μάλιστα ἀπὸ πολλοῦ χρόνου ἦτο δυσηρεστημένος, τὸν Ἐγνάτιον, ὃν ἰδιαίτερος διασύρει, τὸν αἰωνίως μειδιῶντα Ἐγνάτιον, τὸν τριχωτὸν Κελτίβηρα, τὸν ἔχοντα λευκοὺς τοὺς ὀδόντας, διότι τοὺς ἔτριβε διὰ δυσωνύμου ὀδοντοσμίγματος (Ποίημ. 37 καὶ 39). Κατ' ἐκεῖνον δὲ περίπου τὸν χρόνον φαίνεται ὅτι εἶχε ζητήσῃ ὀπίσω παρὰ τῆς Λεσβίας ὁ Κάτουλλος ὅσα ποιήματά του εἶχε τηρήσῃ, ἀλλ' ἐκεῖνη οὐδεμίαν ἔδιδεν ἀκρόασιν. Τότε καλῶν ὁ ποιητὴς εἰς βοήθειάν του τοὺς τρομεροὺς ἑνδεκασυλλάβους (Ποίημ. 42), κινεῖ αὐτοὺς ἐν ὑπερτάτῃ ἀγανακτήσει καὶ ἀπαιτεῖ παρὰ τῆς σαπρᾶς μοιχαλίδος νὰ τῷ ἀποδώσῃ τὰ ποιήματά του, ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ὠφελεῖ ἡ βαναυσότης καὶ ἡ χυδαίολογία, μεταχειρίζεται ἐν τέλει καὶ τὴν δηκτικὴν εἰρωνειάν· « Ἀγνή καὶ χρηστή, ἀπόδος μοι τὰ ποιήματά μου ». Καὶ ὅμως ἡ Λεσβία ἐνήργησε καὶ πάλιν ὅπως συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν Κάτουλλον, πρὸς τοῦτο δὲ ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν δύο οἰκτροὺς παρασίτους, οὓς εἶχεν ἄλλοτε συναντήσῃ ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ βίου του ὁ ποιητὴς (Ποίημ. 15, 21, 24) καὶ οἵτινες σκωφθέντες τὸ πρῶτον ὑπ' αὐτοῦ (Ποίημ. 23), εἶχον ἔπειτα διεγείρῃ τὴν ἀγανάκτησίν του (Ποίημ. 16) διότι ἐπέκριναν μετὰ πολλῆς σεμνοτυφίας τὰ ἔρωτικά του ποιήματα. Ὅπως δὲ ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ἔρωτός του εἶχε μεταχειρισθῇ τὴν σαπφικὴν μορφήν, ἵνα ἐκφράσῃ τὸ πρῶτον τὰ αἰσθηματά του πρὸς τὴν Λεσβίαν, οὕτω καὶ τώρα τὸν αὐτὸν μετεχειρίσθη ῥυθμόν, ὅπως δηλώσῃ τὴν ἄρνησίν του πρὸς τοὺς εὐγενεῖς μεσίτας (Ποίημ. 11). Καὶ κατὰ πρῶτον μὲν ἐπὶ πᾶσι μετὰ πάθους εἰρωνικοῦ τὴν πρὸς ἑαυτὸν ἀδιάσειστον ἀφοσίωσιν τοῦ ὑποχρεωτικοῦ ζεύγους, ἔπειτα δὲ ἐπεφόρτιζεν αὐτοὺς νὰ εἰπῶσι τὴν ἀμετάτρεπτον καὶ ὀριστικὴν θέλησίν του πρὸς τὴν ἐταίραν. Παρὰ πάσας ὅμως τὰς ἐκδηλώσεις ταύτας εἶναι φανερόν ὅτι ἀκόμη ἔσταζεν αἷμα ἢ καρδίαν του· « Νὰ μὴ ἀποβλέψῃ πλέον, λέγει, ὡς ἄλλοτε, πρὸς τὸν ἔρωτά μου, ὅστις ἐξ αἰτίας τῆς, ἔπεσεν ὅπως τὸ ἄνθος ὅταν

διέρχεται ἐπ' αὐτοῦ ἐν τῷ λειμῶνι τὸ ἄροτρον ». Ἡ καλλίστη αὕτη ᾧδὴ συνετάχθη μετὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 699—55, ὅπως δύνανται τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τοῦ περιεχομένου ὑπαινιγμοῦ εἰς τὰς ἐκστρατείας τοῦ Καίσαρος εἰς τὸν Ῥήνον καὶ τὴν Βρεττανίαν (στχ. 10 ἐξ.).

Καὶ τὰ πολιτικὰ γεγονότα εἶχον* λάβῃ τροπὴν, ἥτις ἀπήρεσκεν εἰς τὸν Κάτουλλον καὶ εἰς τοὺς περὶ αὐτόν, ὁπαδοὺς πάντας τῆς ἀρχαίας πολιτείας. Ἀφ' οὗ ὁ Καίσαρ, ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Κράσσος συνεφώνησαν ἐν Λούκῃ κατὰ τὸν ἀπρίλιον τοῦ ἔτους 698—56 νὰ διαμοιράσωσι τὰς ἀρχὰς καθ' ἑλὴν τὴν ἐξῆς δεκαετίαν, περιστοιχίσθησαν ὑπὸ σμήνους πειναλέων ἀπαιτητῶν, οἵτινες ἐπεβάλλοντο καὶ αὐτοὶ αὐθαιρέτως εἰς τοὺς πολίτας. Ἡ κοινωνία καθ' ἑλου, ὅπως συνήθως συμβαίνει, τοὺς ἔχοντας τὴν ἰσχὺν περιεποιεῖτο καὶ ἐθεράπευε. Τὸ κόμμα τῆς συγκλήτου, οὗ ἡγεῖτο ὁ Κικέρων, ἦτο περίτρομον καὶ θρασυδείλον. Ὁ ἰδεολόγος Μάρκος Πόρκιος Κάτων μάτην ἐμόχθει προσπαθὼν νὰ συγκρατήσῃ τὸ καταρρέον πολίτευμα. Ἡ ἐλευθερία τοῦ λόγου μόνον ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἐσφύζετο καὶ ἐν τοῖς βιβλίοις. Ὁ Κάλβος διὰ λόγου βιασιότατου προσέβαλε τὸν φαῦλον ὁπαδὸν τοῦ Καίσαρος Βατίνιον, ὅστις κατὰ τὰς ἀρχαιερείας εἶχε μεταχειρισθῇ δόλους καὶ εἶχε θέσῃ εἰς κίνησιν τὴν δημοσίαν δύναμιν χωρὶς νὰ ἔχῃ τὸ πρὸς τοῦτο δικαίωμα, τόσον δὲ θαυμασίως ὠμίλησεν, ὥστε ὁ κατηγορούμενος ἀναστὰς ἐν τῷ μέσῳ τῆς δίκης καὶ ἀποτεινόμενος πρὸς τοὺς δικαστὰς ἀνέκραξε· « Εἶναι δίκαιον, ὦ δικασταί, ἐπειδὴ ὁ Κάλβος εἶναι εὐφραδὴς νὰ καταδικασθῶ ἐγώ ; » Συγχρόνως δὲ ἠκούσθη ἀπὸ τοῦ ἀκροατηρίου ἀστεία ἐπιφωνήσις πρὸς τὸν ῥήτορα, ὅστις ἦτο βραχύς κατὰ τὸ ἀνάστημα· « ὦ τὸν εὐφραδὴ νάνον (Salaputium disertum.) ! » Ὁ δὲ Κάτουλλος μετὰ χαρᾶς ἀναφέρει (ἐν τῷ 53 ποιηματίῳ) τὸ δεῖγμα τοῦτο τοῦ πρὸς τὸν Κάλβον λαϊκοῦ θαυμασμοῦ. Ἐχων δὲ συνεπικούρους τὸν Κάλβον καὶ τὸν Φούριον Βιδάκουλον διεξήγαγεν ὁ Κάτουλλος ἀμείλικτον πόλεμον διὰ δηκτικῶν ἐπιγραμματῶν πρὸς τὸν Καίσαρα, τὸν Πομπήιον καὶ τοὺς περὶ

αὐτοὺς, ἀλλ' οἱ δύο μεγάλοι στρατηγοὶ εἶχον ἱκανὴν δύναμιν, ὥστε νὰ ὑφίστανται ἀβλαβῶς τὰς τοιαύτας προσβολάς. Ὅτε κατὰ τὸν αὐγούστον τοῦ ἔτους 707 ὁ Καῖσαρ ἐτέλει τὸν διὰ τὰς ἐν Γαλατίᾳ νίκας θρίαμβόν του, οἱ στρατιῶται βαδίζοντες ὀπισθεν τοῦ θριαμβικοῦ ἄρματος ἔψαλλον κατὰ τὴν παλαιὰν συνήθειαν σκωπτικὰ ἄσματα, δι' ὧν ἀπροκαλύπτως προσεβάλλετο ὁ μέγας Καῖσαρ καὶ ἀλλαχόθεν δὲ ἐξετοξεύοντο κατ' αὐτοῦ οὐκ ὀλίγα δηκτικὰ χαριεντίσματα καὶ πρὸ τοῦ θριάμβου καὶ μετὰ τὸν θρίαμβον, ἅτινα ὑπηγόρευεν ἡ ἄργῃ ἢ ἡ κακοβουλία. Τοῦ Κατούλλου ὅμως αἱ προσβολαὶ δὲν ἦσαν ἀπλᾶι μόνον καὶ ἐλαφραὶ ἀμυχαί, ἀλλ' ἐνεπνέοντο ὑπὸ τῆς ἀγανακτήσεως, ἥτις κατεῖχε τὴν ἀδιάφθορον καὶ ἐνάρετον ψυχὴν τοῦ ποιητοῦ καὶ σκοπὸν εἶχον νὰ καταρρίψωσι καὶ νὰ ἐξαφανίσωσι τὴν ὑπόληψιν, ἥς ἀπήλauen ὁ Καῖσαρ παρὰ τοῖς πολλοῖς. Ἀρχονται δὲ αἱ προσβολαὶ αὗται (Ποίημ. 29 στχ. 3 ἐξ. 23) ἀπὸ τοῦ χρόνου, ὅστις μεσολαβεῖ μεταξὺ τῆς εἰς Βρεττανίαν στρατείας (κατὰ τὸ φθινόπωρον τοῦ ἔτους 699) καὶ τοῦ θανάτου τῆς Ἰουλίας (κατὰ τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 700). Ὡς ἄλλος Ἀρχίλοχος βάλλει ὁ Κατούλλος τοὺς πικροὺς ἰάμβους του (Ποίημ. 29) ἐναντίον τοῦ μοναδικοῦ στρατηγοῦ (*imperator unicus*), οὔτινος ἦσαν ἱκανῶς γνωστὰ αἱ ἁμαρτίαι τῆς νεότητος μεταξὺ τῶν πάλαι συναδέλφων του ἐν ποιήσει, ἐναντίον τῆς τρυφερᾶς ὁμοφωνίας τοῦ πενθεροῦ καὶ τοῦ γαμβροῦ, οἵτινες ἠφάνισαν μὲν τὸν κόσμον ἵνα ἐμπλήσωσι λαφύρων τὰ δημιουργήματά των, διαφθείρουσι δὲ τὰ πάντα διὰ τοῦ χρυσοῦ καὶ δὲν ἀφίνουσιν ὡραίαν γυναῖκα οὔτε ἐν Ῥώμῃ οὔτε καὶ ἐν ταῖς ἐπαρχίαις (Ποίημ. 41, 43). Ἐξεφαυλίσθη ὁ Ῥωμύλος, ἀφ' οὗ βλέπει τὰ σκάνδαλα ταῦτα καὶ ὅμως τὰ ὑπομένει (Ποίημ. 29 στχ. 5)! Τὸ κυριώτατον ὅμως τοῦ Κατούλλου καταγέλασμα εἶναι ὁ ἵππεὺς Μαμούρρας, καθ' οὗ βάλλει τὰ πικρότατα τῶν βελῶν. Ὁ Μαμούρρας εἶχεν ὑπηρετήσῃ ὡς πραιφεκτος τῶν τεχνιτῶν ἐν Γαλατίᾳ ὑπὸ τὸν Καίσαρα, διὰ τῆς εὐνοίας τοῦ ὁποίου εἶχε συναθροίσῃ μέγαν πλοῦτον, ὃν καὶ κατεξόδευε μετὰ τῆς αὐτῆς εὐκολίας, μεθ' ἧς τὸν εἶχεν ἀποκτήσῃ. Ὁ

χρεωκόπος τῶν Φορμιῶν (ἦτο ἐκ Φορμιῶν ὁ Μαμούρρας, πόλεως λατινικῆς) ἔκτιζε τότε ἐπὶ τοῦ Καιλίου ὄρους μαρμάρινον παλάτιον (Ποίημ. 41 στχ. 4 καὶ 43 στχ. 5). Ἐν ἐξ ἐνδεκασυλλάβων στίχων δεινὸν ποίημα (τὸ 57) περιγράφει τὰς αἰσχροὺς σχέσεις τοῦ Καίσαρος καὶ τοῦ Μαμούρρα· ἦσαν ἄσωτοι ἀμφότεροι καὶ ἀκόλαστοι, σύντροφοι ἐν πάσῃ παραλυσίᾳ ἅμα δὲ καὶ ἀντίπαλοι, αἰσχρότατον ζεῦγος. Ἦσαν δὲ ἀμφότεροι καὶ φίλοι τῶν γραμμάτων. Ὁ Μαμούρρας «προσεπάθησε νὰ ἀναβῇ τὸ Πίμπλειον ὄρος (τῆς Πιερίας), ἀλλ' αἱ Μοῦσαι διὰ δικράνων τὸν ἐξώθησαν ἐκεῖθεν καὶ τὸν κατέρριψαν (Ποίημ. 105)». Ἀλλὰ τοῦ δὲ ὑποδηλώνει ὁ ποιητὴς τὸν Μαμούρραν δι' ἐνὸς αἰσχροῦ, ἀλλὰ καταφανοῦς ψευδωνύμου (Ποίημ. 29 στχ. 14) καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο τὸν χαρακτηρίζει καὶ εἰς τινὰ ἐπιγράμματα, δι' ὧν διασύρει τὰς ἀκατονομάστους αὐτοῦ πράξεις (94, 114 κτλ.). Μετὰ τὸν Μαμούρραν ἐπιτίθεται κατ' ἄλλων τοῦ Καίσαρος ὁπαδῶν (Ποίημ. 54), ἐν δὲ ἐκ τῶν ἐπιγραμμάτων του (τὸ 113) ἀναφέρεται εἰς τὸν αἰσχρὸν βίον τῆς τρίτης ἐκ τῶν πέντε συζύγων, ἃς ἔσχεν ὁ Πομπήιος, τῆς Μουκίας ἢ Μουκίλλης. Ἡ κατάστασις τῶν πολιτικῶν πραγμάτων τσαούτην ἀηδίαν ἐμπνέει εἰς τὸν ποιητὴν, ὥστε ἐρωτᾷ ἑαυτὸν, διὰ τί τόσον βραδύνει νὰ ἀποθάνῃ (Ποίημ. 52), ἀφ' οὗ τὸν μὲν κουρούλιον δίφρον κατέχει ὁ χοιραδικὸς Νώνιος (ὁ Λεύκιος Νώνιος Ἀσπρήνας;), ὁ δὲ Βατίνιος, ὁ μισητὸς Βατίνιος (14 στχ. 3), ἐπιорκεῖ εἰς τὸ ὄνομα τῆς ὑπατείας του (εἶχεν ἀποφασισθῇ νὰ δοθῇ ἡ ὑπατεία εἰς τὸν ἀνάξιον Βατίνιον ἐν τῇ συμφωνίᾳ τῆς Λούκας).

Ὁ Καῖσαρ συνησθάνθη βαρέως τὰς βιαίας καὶ πολλάκις βαναύσους προσβολὰς τοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' οὐδὲν ἤττον δὲν ἠθέλησε νὰ διαλύσῃ τὴν παλαιὰν σχέσιν τῆς ξενίας, ἣν διετῆρει πρὸς τὴν οἰογένειαν τοῦ Κατούλλου, τοῦναντίον δὲ ἐπωφελήθη τὴν εὐκαιρίαν ἐνὸς ταξιδίου, τὸ ὅποion ἔκαμιν εἰς τὴν ἐντὸς τῶν Ἀλπεων Γαλατίαν (ἴσως κατὰ τὸν χειμῶνα τοῦ 702) ἵνα συμφιλιωθῇ πρὸς τὸν νεαρὸν θερμοκέφαλον τῇ μεσολαβήσει τοῦ πατρὸς του, οὕτω δὲ ὁ

Κάτουλλος ἔδωκε τὴν προσήκουσαν ικανοποίησιν εἰς τὸν Καίσαρα, ὅστις αὐθημερὸν τὸν ἐκάλεσε καὶ εἰς δεῖπνον. Ὅμοίως δὲ καὶ ὁ Κάλβος, ἀφ' οὗ πρῶτον ὑπεβोधήθησε τὸν φίλον του εἰς τὸν ἐπιγραμματικὸν ἐκείνον κατὰ τοῦ Καίσαρος καὶ τοῦ Πομπηίου πόλεμον, ἔπειτα συνδιηλλάγη καὶ αὐτὸς πρὸς τὸν γενναϊόφρονα στρατηλάτην, ὁ ὁποῖος καὶ πρῶτος τῷ ἔγραψε καὶ τῷ ἔπεινε τὴν χεῖρα, εὐθύς ὡς ἔμαθεν ὅτι ὁ Κάλβος εἶχε τὴν διάθεσιν νὰ συμφιλιωθῇ πρὸς αὐτόν.

Δὲν παρῆλθεν ἔκτοτε πολὺς χρόνος καὶ ὁ Κάτουλλος ἀπέθανεν ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς νεότητος. Ἦτο φύσις λεπτὴ, ἣν κατηνάλωσεν ἡ βραχεία μὲν, ἀλλ' ὑπερβολικὴ λάμψις. Ὁ πρὸς τὴν Λεσβίαν ἔρως ὁ πλήρης ἡδονῶν καὶ πόνων, ἡ ἐπὶ τῷ θανάτῳ τοῦ ἀδελφοῦ ὀδύνη καὶ ἡ ἀγανάκτησις ἐναντίον τῶν Ῥωμαίων τῆς παρακμῆς καὶ τῶν ἀναξίων ἀρχόντων, οὓς ἡ φαυλότης καὶ ἡ τύχη εἶχον ἀναδείξει, εἶναι τὰ τρία αἰσθήματα, ὑφ' ὧν κυρίως ἐτρώθη ἡ ψυχὴ του. Ἐσφαλε μὲν ἀφοσιωθείς τόσον θερμῶς εἰς ἔνοχον ἔρωτα, ἀλλ' ἐπλήρωσε βαρυτίμως τὸ σφάλμα του. Καὶ τὴν χαρὰν του καὶ τὴν λύπην ἐκδηλώνει μετὰ τοσαύτης εἰλικρινείας, ὥστε δὲν ἀντέχει τις εἰς τὸν πειρασμὸν τοῦ νὰ ἀναπλάσῃ κατὰ σειρὰν ὅλον τὸν βίον του ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐνδείξεων, ἃς ἐκεῖνος διεσκόρπισεν ἐκουσίως εἰς πάντα τὰ ἔργα του, μὲ κίνδυνον τοῦ νὰ παραστήσῃ τὸ πλάσμα κατὰ τι ὑπερβολικώτερον τῆς ἀληθείας καὶ ὅχι ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ πρὸς αὐτὴν σύμφωνον. Ἀλλὰ καὶ τούτου τοῦ κινδύνου λαμβανομένου πρὸ ὀφθαλμῶν, ῥητέον ὅτι τὰ κυριώτατα χαρακτηριστικὰ καὶ αἱ σημαντικώταται φάσεις τῆς τεταραγμένης ἐκείνης ὑπάρξεως δύνανται εὐχερῶς νὰ ἐξαχθῶσιν ἐκ τῶν ποιημάτων του καὶ ἀκόπως νὰ διακριθῶσιν.

Ἰστορήσαμεν ἀνωτέρω ὅ,τι ὑπῆρχεν οὐσιωδέστατον. Ἐν τοῖς ποιήμασιν, ἅτινα ἐνέπνευσαν γεγονότα δευτερευούσης σημασίας, ἀνευρίσκονται ὡσαύτως συμπάθειαι, ἐπιθυμίαι, σωματικαὶ ἡδοναί, ζήλοτυπίαὶ καὶ ἔριδες. Τοιαῦτα ποιήματα εἶναι, τὸ περιέχον κατεπίγειον πρὸς σκληρὰν πρὸς τὴν γλυκεῖαν Ἰψιθυλλήν (32),

τὰ δύο, τὰ ὅποια ὠργισμένος ὁ ποιητὴς ἀποτείνει πρὸς τὴν ἀλαζονικὴν ἐπαρχιώτιδα (ἴσως Μαντουανὴν) τὴν ἐρωμένην τοῦ Μαμούρρα (41 καὶ 43), τὸ περιλαμβάνον μεμψιμοιρίας πρὸς τὴν ψευδολόγον Αὐφιλήνην τὴν Βερωναίαν (110 πρὸλ. 111 καὶ 100). Τρυφερώτατα εἶναι τὰ ποιημάτια δι' ὧν ὁ Κάτουλλος μάτην ἐπικαλεῖται τὴν ἀγάπην τοῦ Ἰουβεντίου, ὅστις προετίμα τοῦ ποιητοῦ τὸν πάμπτωχον Φούριον (Ποίημ. 24, 48, 99, 81). Ἐπειτα ἔρχονται αἱ καταφρονητικαὶ ἀπειλαὶ πρὸς ἀντεραστὰς οἱοὶ ὁ Ῥάβιδος (40) καὶ ὁ Αὐρήλιος (15, 21), φαίνεται δὲ ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν μικρῶν τούτων ἐρωτικῶν ἐπισοδίων συνέβησαν ἐν τῇ ἰδιαιτέρᾳ πατρίδι τοῦ Κατούλλου. Τὰ εἰς Γέλλιον φαρμακερὰ ἐπιγράμματα (74, 78, 80, 88 — 91), σκοπὸν ἔχουσι νὰ διασύρῳσι τὸν ἄπιστον φίλον, ὅστις κατεδίωκεν ἐπὶ τέλους καὶ αὐτὸν τὸν Κάτουλλον (116), ἀφ' οὗ ἔσχε πρότερον σχέσεις πρὸς τὴν Λεσβίαν. Αἰσχρολογώτερα καὶ πλήρη ἀγανακτήσεως μᾶλλον ἢ εὐφύστερα εἶναι ἄλλα λοιδορήματα πρὸς Ῥούφην (59), πρὸς Ῥούφον (69, 71. Πρὸλ. 77), πρὸς Αἰμίλιον (97), πρὸς τὸν φλύαρον Βίτιον (; 98), πρὸς τὸν κατήγορον Κομίνιον (108), πρὸς τὸν μαστροπὸν Σίλωνα (103). Ὁ Ἀρχίλοχος, ὁ Ἰππῶναξ καὶ ἡ ἀρχαία κωμῳδία παρεῖχον ἐπικίνδυνα παραδείγματα προσωπικῶν διασυρμῶν, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι καὶ τᾶσιν πολλὴν εἶχον καὶ διάνοιαν πρόσφορον ὅχι μόνον νὰ μιμῶνται τοῦτο τὸ γένος τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ καὶ νὰ υπερβάλλωσι κατὰ τοῦτο τοὺς Ἑλληνας. Τὰ ταπεινότατα καὶ ρυπαρότατα, τὰ μάλιστα ὑβριστικὰ λοιδορήματα, ἤρεσκον κατ' ἐξοχὴν εἰς τοὺς Ῥωμαίους, ὅσον δὲ τὸ φορτικὸν ἐγένετο ἀπεχθέστερον, τόσῳ μᾶλλον ἐφαίνετο ἐπιτυχές.

Ἐν τῇ γραμματειακῇ κριτικῇ ὁ Κάτουλλος εἶναι μὲν πάντοτε δηκτικός, ἀλλ' ὅπωςδὴποτε εὐπρεπέστερος. Τεκμήριον τούτου εἶναι τὰ σκώμματα, τὰ ὅποια βάλλει κατὰ τοῦ κομψοῦ μὲν, ἀλλ' ἀνούσια ποιήματα φιλοτεχνούντος τρυφεροῦ Σουφφήνου (22) καὶ ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ καὶ κατὰ τῶν ὁμοίων του, ὅποιοι εἶναι λ. χ. ὁ Καΐσιος καὶ ὁ Ἀκυῖνος (14 στχ. 18 ἐξ.). Εἶναι βέβαιον ὅτι καὶ

οἱ τρεῖς ποιηταί, ὧν ἐμνημονεύσαμεν τὰ ὀνόματα, ἀνῆκον εἰς τὴν παλαιὰν σχολήν, ὃ Ἀκυῖνος μάλιστα ἦτο καὶ τοῦ Κικέρωνος φίλος, ἀλλὰ δὲν μετεῖχε τοῦ θαυμασμοῦ τοῦ ῥήτορος πρὸς τὰ ἴδια αὐτοῦ ποιητικὰ ἔργα. Ἀναφέρει καὶ τὸν Σέστιον ὁ Κάτουλλος, ὅστις Σέστιος εἶναι γνωστότερος ὡς πολιτικός μισθοφόρος μᾶλλον ἢ ὡς συγγραφεύς. Τούτου τοῦ ἀνδρὸς ἀκούσας ὁ Κάτουλλος ἕνα κατάψυχρον λόγον ἐπὶ τοσοῦτον ἐκρυλόγησεν, ὥστε ἐδέχθη νὰ καταφύγῃ ἔπειτα πρὸς θεραπείαν καὶ ἀνάρρωσιν εἰς τὴν ἔπαυλιν του, καταρᾶται δὲ τὴν ὥραν, καθ' ἣν ἐδέχθη τὴν πρόσκλησιν τοῦ Σεστίου εἰς πολυτελὲς γεῦμα, ὅπου ἔμελλε νὰ πάθῃ ὅ,τι ἔπαθε (44). Εἶναι δὲ γνωστὸν ἀφ' ἑτέρου ὅτι ὁ Κάτουλλος καὶ οἱ ἐν ποιήσει σύμμαχοι αὐτοῦ ἦσαν στενῶς πρὸς ἀλλήλους συνδεδεμένοι, ὅθεν καὶ γράφει χαρίεντα καὶ κομψὰ ποιήματα, ἵνα ἐκάστοτε θερμῶς συνιστᾷ εἰς τὸ κοινὸν τὰ προϊόντα φιλικῆς Μούσης, εἰς ἃ ὑπόσχεται τὴν ἀθανασίαν. Οὕτω λ. χ. ἐγκωμιάζει τοῦ Κάλβου τὴν θρηνητικὴν ἐλεγείαν εἰς τὴν ἀποθανοῦσαν σύζυγόν του Κοϊντιλίαν (Ποίημ. 96), τὴν Σμύρναν τοῦ Κίννα, ἔργον ἀληθοῦς τεχνίτου φιλοπονηθὲν ἐν διαστήματι ἐννέα ἐτῶν (95), τὸ περὶ τῆς Μητρὸς τῶν θεῶν ποίημα τοῦ Καικιλίου, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐλέγομεν (35), τὴν Δίκτυναν τοῦ Βαλερίου Κάτωνος, ἣν ὡσαύτως ἐμνημονεύσαμεν ἀνωτέρω καὶ περὶ τῆς ὁποίας ὁ Κίννας (ἀπόσπ. 4. ἐκδ. Κατούλλου κλ. ὑπὸ L. Muller 1892 σ. 87) ἠύχετο νὰ ζήσῃ εἰς τοὺς αἰῶνας. Καὶ αὐτὰ τὰ Χρονικὰ τοῦ Κορνηλίου Νέπωτος ἐπαινεῖ ἀνταμείβων οὕτω τὸν συμπολίτην ιστοριογράφον διὰ τὸ ἐνδιαφέρον, ὅπερ εἶχε δεῖξῃ ὑπὲρ τῶν πρώτων τοῦ ποιητικῶν ἔργων (Ποίημ. 1). Ὅσακις δὲ ὁ ποιητὴς ἀναφέρει, ὅ,τι ὑπ' αὐτοῦ καὶ τῶν φίλων του κατορθώθη ἐν τῷ ἐλαφροτέρῳ ποιητικῷ γένει τῶν ἐνδεκασυλλάβων καὶ τῶν ἰάμβων, μεταχειρίζεται γλῶσσαν μεμετρημένην καὶ ἀποφεύγει τὸν κόμπον, ὀνομάζει δὲ τὰ τοιαῦτα ποιήματα παίγνια (pugae ποίημ. 1), λήρους (ineptiae 14 στχ. 20), στιχίδια (versiculi 16 στχ. 3, 50 στχ. 4). Τὰ δὲ σοβαρὰ συνθέματα καλεῖ σκέμματα (cogitationes 35 στχ. 5). Τοῦ ἐλαφροτέρου ποι-

ητικοῦ γένους αἱ ἀρεταὶ πρέπει νὰ εἶναι· ἡ εὐφυΐα, ἡ χάρις καὶ ἡ καλαισθησία. Τὰ ἐρωτικά ἢ ἐριστικά ποιήματα πρέπει νὰ εἶναι σφόδρα ἡδυσμένα, ἵνα ἀρέσκωσι, χωρὶς ὅμως ἔνεκα τούτου νὰ λαμβάνη ὁ ἀναγνώστης καὶ δυσάρεστον ἔννοιαν περὶ τῶν ἠθικῶν τάσεων αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ (Ποίημ. 16 στχ. 6 ἐξ.). Εἰς τοὺς στιχοουργούς, οὓς δὲν ἀναγνωρίζει ὡς ποιητάς, ἀποδίδει ὁ Κάτουλλος βάνανυσον ἀγροϊκίαν καὶ ἀναισθησίαν, τὰ ἔργα αὐτῶν θεωρεῖ ὡς δηλητήριο, ὡς λύμην, ὡς βάσανον τοῦ ἀναγνώστου καὶ νομίζει ὅτι εἰς οὐδὲν ἄλλο δύνανται νὰ χρησιμεύσωσι εἰμὴ ὡς εὐρύχωροι χιτῶνες τῶν σκωμβρίων ἐν τοῖς παντοπωλείοις (Ποίημ. 95 στχ. 8) ἢ καὶ εἰς χρείας ἀκόμη χειροτέρας. Οἱ συγγραφεῖς των ἦσαν ἀνάξιοι παντὸς οἰκτιρμοῦ. Ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσιν ἡ καλὴ ἀνατροφή, ἡ *urbanitas*, ἀπῆτει πλὴν ἄλλων ὀρθὴν τῆς γλώσσης προφοράν, διεκρίνετο δὲ ὁ ἀγροϊκὸς καὶ ἐκ τῶν σφαλμάτων, εἰς ἃ περιέπιπτε κατὰ τὴν δάσυνσιν τῶν λέξεων. Ὁ νέος Ἀρριος εἶχεν ἐξ αἰτίας τῆς μητρὸς του καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς συγγενῶν διεστραμμένην τὴν περὶ τοῦτο αἴσθησιν καὶ ἔκαμνε κατὰχρησιν τῶν δασέων, ἥτις κατὰχρησις ἦτο ἄλλως ἐπὶ τινα χρόνον τοῦ συρμοῦ, ὅθεν ἔσκωψε καὶ περὶ τούτου τὸν Ἀρριον ὁ ποιητὴς (Ποίημ. 84) καὶ τὸν κατεδίωξε διὰ τῶν σκωμμάτων του μέχρι τῆς Συρίας, ὅπου εἶχε πλεύσῃ.

Ἄλλ' ἡ διάπυρος καρδία τοῦ Κατούλλου δεικνύεται εἰς ἡμᾶς τῷ ὄντι ἀξιαγάπητος ἐν ἐκείνοις τοῖς ποιήμασι, ἔνθα ἐκδηλώνει τὰ φιλικὰ του αἰσθήματα (ὅπως ἐν τῷ 50 ποιήματι πρὸς τὸν Δικίνιον Κάλβον) ἢ περιγράφει τὴν οἰκιακὴν εὐδαιμονίαν οὓο νεαρῶν συζύζων. Ἀποπνέει ἔξοχον τῷ ὄντι τρυφερότητα, ἂν καὶ μετὰ τινος ἀποχρώσεως γλυκείας εἰρωνείας, ἡ ἐρωτικὴ δυωδία τῆς Ἀκμῆς καὶ τοῦ Σεπτιμίου ἐν τῇ μέθῃ τῶν θελγήτρων τῆς σελήνης τοῦ μέλιτος (Ποίημ. 45 ποιηθὲν ἐν ἔτει 699—55). Τὸ γαμήλιον ἄσμα τοῦ νέου Μανλίου Τορκουάτου καὶ τῆς Βινίας Αὐρουγκουλήτας (Ποίημ. 61), εὐσταλοῦς ζεύγους πατρικίων, παραμυθεῖ ἀληθῶς τὸν ἀναγνώστην ὡς ζωογόνος ἀκτὺς ἡλίου. Ἡ μετρικὴ μορφή τῶν γλυκωνείων συστημάτων ἐλήφθη παρὰ τῆς αἰολικῆς ποιήσεως, ἡ

δὲ κατανομή τῶν στροφῶν μεταξύ διπλοῦ χοροῦ νέων καὶ παρθένων, τὸ δραματικὸν σχῆμα τῆς ἐκθέσεως, ἡ ἐπικλήσις τοῦ Ὑμεναίου ἢ ἀποτελοῦσα τὴν ἐπιφάνειαν, ὑπενθυμίζουσιν Ὑμεναίους τῆς Σαπφούς. Ἀλλὰ τὸ κύριον ὅμως θέμα τοῦ ποιήματος, αἱ διαδοχικαὶ πράξεις τῆς τελετῆς, τὸ σεμνὸν τῶν νοημάτων, ἡ ἀρχαϊκὴ τῶν αἰσθημάτων τιμιότης, εἶναι ἐξόχως ῥωμαϊκά, ἂν καὶ ὑπάρχουσιν ἐνιαχοῦ ἐν τῷ ποιήματι ὁμοιότητες ὑπενθυμίζουσας ἑλληνικὰ παραδείγματα καὶ τινες ἴσως ὑπερβολικοὶ ποιητικοὶ καλλωπισμοί. Τὸ ἐπιθαλάμιον τοῦτο, ἀπομίμημα πρωτότυπον ἑλληνικῶν ἔργων, ἀποτελεῖ νέαν κατάκτησιν τῆς λυρικῆς ποιήσεως τῶν Ῥωμαίων. Ὁ Ὑμέναιος ὁ υἱὸς τῆς Οὐρανίας καλεῖται νὰ κατέλθῃ ἐκ τοῦ Ἑλικῶνος λαβὼν τὸ φλόγινον αὐτοῦ κάλυμμα καὶ ὑποδεθείς τὰς κιτρίνας ἐμβάδας, ἵνα ψάλλῃ ἐπιθαλάμιον ἔσχατο, ἵνα χορεύσῃ καὶ σείσῃ τὴν πιτυίνην δᾶδα. Πρὸς αὐτὸν προσέρχεται ἡ χαριτόβρυτος μνηστὴ. Ὁμοιάζει πρὸς μυρσίνην ἔχουσαν ἡνθισμένους τοὺς κλάδους, ἣν ἐξέθρεψαν διὰ τῆς δρόσου αἱ Ἀμαδρυάδες. Ὅπως ὁ κισσὸς περιβάλλει τὸ δένδρον, οὕτω καὶ ἐκείνη πρέπει νὰ συνάψῃ τὴν καρδίαν τῆς πρὸς τὴν καρδίαν τοῦ ἀγαπητοῦ συζύγου. Αἱ παρθένοι ἐπικαλοῦνται ἄδουσαι τὸν Ὑμέναιον, ἵνα μετὰ μείζονος προθυμίας προσέλθῃ νὰ ἐκπληρώσῃ τὸ ἔργον τοῦ ὁδηγὸς τῆς ἀγαθῆς Ἀφροδίτης καὶ ὑμνοῦσι τὰς χάριτας αὐτοῦ. Τίνα θεὸν ποθοῦσι μᾶλλον οἱ ἄνθρωποι; Σέ, τὸν Ὑμέναιον, ὅστις παραλαμβάνεις τὴν παρθένον ἐκ τοῦ κόλπου τῆς μητρὸς καὶ τὴν ὁδηγεῖς πρὸς τὸν νεαρόν της συζυγον. Ἄνευ σοῦ δὲν ὑπάρχει τίμιος γάμος, οὐδὲ γεννῶνται τέκνα, στηρίγματα τοῦ οἴκου, οὐδὲ παράγονται πολῖται ὑπερασπίζοντες διὰ τῶν ὅπλων τὴν πατρίδα. Εἰσέρχεται ἔπειτα ἡ μνηστὴ εἰς τὸν οἶκον τοῦ συζύγου. Αἱ δᾶδες, σεῖ οἶσιν τὰς χρυσὰς τῶν κόμας. Ἀνοίξατε, θύραι· πρόσελθε, κόρη! Ἀλλ' ἡ κόρη διστάζει, κλαίει, πρέπει νὰ τὴν ἐνθαρρύνωσιν. Ἐγκωμιάζεται πρὸς αὐτὴν ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ πίστις τοῦ συζύγου· ἡ εὐδαιμονία, ἥτις τὴν περιμένει. Ἐρχεται τέλος πάντων. Παιδες, ἄρατε τὰς δᾶδας καὶ ψάλλατε τὸν Ὑμέναιον. Ἡ σεμνὴ πομπὴ φθάνει ἀπὸ τοῦ

οἴκου τῆς μνηστῆς εἰς τὸν οἶκον τοῦ μνηστῆρος καὶ ἐκτοξεύονται κατ' αὐτοῦ οἱ συνήθεις ἀστεῖσμοι ὡς πρὸς τοὺς παλαιούς του ἔρω-
τας, προστίθενται δὲ καὶ σεμνότεραι συμβουλαὶ σχετικαὶ πρὸς τὸν
νέον του βίον. Φθάνουσιν ἐπὶ τέλους. Καλεῖται τότε ἡ μνηστὴ νὰ
εἰσέλθῃ εἰς τὸν οἶκον χωρὶς νὰ προσκόψῃ τοὺς χρυσοὺς πόδας τῆς
πρὸς τὸν οὐδὸν αὐτοῦ. Ἐντὸς τοῦ οἴκου, ἰδέ, περιμένει ὁ σύζυγος
ἐπὶ ἀνακλίντρου πορφυροῦ· ἡ μνηστὴ, ἣτις ἕως τώρα ὠδηγεῖτο ὑπὸ
εὐγενοῦς παιδός, προσάγεται ὑπὸ εὐγενῶν γυναικῶν πρὸς τὴν κλί-
νην τὴν ἐστρωμένην ἐν τῇ νυμφικῇ παστάδι. Τώρα δύναται νὰ
ἔλθῃ ὁ σύζυγος. Πόσον ὠραῖοι εἶναι καὶ οἱ δύο! Τίς δύναται νὰ
μετρήσῃ τὰς ἡδονὰς τῆς ἀγάπης των; Εἴθε νὰ εἰσθε εὐτυχεῖς καὶ
καὶ νὰ πληθυνθῆτε, ἵνα μὴ ἀρχαῖος καὶ εὐγενὴς οἶκος ἀπομείνῃ
ἄνευ ἀπογόνων. Εἴθε μετ' οὐ πολὺ μικρὸς Τορκουᾶτος νὰ τείνῃ
ἀπὸ τοῦ κόλπου τῆς μητρὸς τὰς παιδικὰς του χεῖρας πρὸς τὸν πα-
τέρα καὶ ὑποχάσκοντα ἔχων τὰ χεῖλη νὰ προσμειδιᾷ πρὸς αὐτόν.
Εὐχομαι νὰ ὁμοιάζῃ πρὸς τὸν Μάνλιον, εὐχομαι τὰ χαρακτηρι-
στικά τοῦ προσώπου του νὰ μαρτυρῶσι τὴν ἀρετὴν τῆς μητρὸς
του καὶ νὰ εἶναι ὑπερῆφανος τὴν Βινίαν ἔχων μητέρα, ὅπως ὁ Τη-
λέμαχος ἦτο διὰ τὴν Πηνελόπην! Μετὰ τὰς ἀφελεῖς ταύτας εὐχὰς
κλείουσι αἱ παρθένοι τὴν θύραν καὶ τὸ κάλλιστον ποίημα περα-
τοῦται, διὰ βραχείας ἀποχαιρετισμοῦ.

Ἐπιθαλάμιον ἐπιγράφεται τὸ ἐπόμενον (62) ποίημα,
ὃπερ διαφέρει τοῦ προτέρου, καθ' ὅτι εἶναι μίμησις καθαρῶς ἑλλη-
νικὴ καὶ δὴ ἐποιήθη κατὰ τι παράδειγμα τῆς Σαπφούς. Εἶναι δὲ τὸ
δεύτερον τοῦτο ἐπιθαλάμιον, ποίημα διαλογικὸν μεταξὺ νέων καὶ
παρθένων καὶ σύγκειται ἐξ ἁμοιβαίων δακτυλικῶν στροφῶν
μετὰ ἐπωδοῦ. Ἐν τῷ τέλει τῆς εἰσαγωγῆς, μετὰ τὸ πρῶτον στρο-
φικὸν ζευγὸς ὑπάρχει μία ἐπωδικὴ στροφή τῶν νέων, περατοῦται
δὲ τὸ ποίημα διὰ μιᾶς περιεμεροῦς πάλιν στροφῆς, δι' ἧς ἀνακη-
ρύσσεται ἡ νίκη των. Οἱ νέοι καὶ αἱ παρθένοι κάθονται περὶ χωρι-
στάς τραπέζας ἐν τῷ γαμηλίῳ συμποσίῳ. Αἰφνης οἱ νέοι ἐγείρον-
ται· εἶδον ἐν τῷ οὐρανῷ τὸν Ἑσπερον, ὅστις προαγγέλλει τὴν

ἄφιξιν τῆς μνηστῆς, ὅτε πρέπει νὰ ψαλῇ καὶ ὁ Ὑμέναιος. Ἐγείρονται καὶ αἱ παρθένοι καὶ παρασκευάζονται νὰ διαγωνισθῶσι δι' ἁσμάτων. Ἀμφοτέροι οἱ ὅμιλοι ἐκλαμβάνουσιν ὡς σοβαρὸν τὸ πρᾶγμα καὶ φοβοῦνται τὴν ἡτταν, ἀλλ' ὁ ζῆλος τῶν νέων ἐκφράζεται ζωηρότερον διὰ τῶν μομφῶν, ἃς ἀποτείνουσι πρὸς ἑαυτοὺς διότι μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης δὲν ἐφρόντισαν νὰ ἀσκηθῶσι δεόντως εἰς τὸ ἄσμα. Τοῦ ἀγῶνος ἄρχονται αἱ παρθένοι παραπονούμεναι ὅτι εἶναι πρὸς αὐτὰς ἐχθρικός ὁ Ἑσπερος, ὅτι ἀποσπᾷ τὴν κόρην ἐκ τῆς ἀγκάλης τῆς μητρός. Οἱ νέοι ἀποκρίνονται λέξιν πρὸς λέξιν εἰς τὰς μομφὰς τῶν παρθένων καὶ ἐπαινοῦσι τὸ ἄστρον τῆς ἐσπέρας, τὸ τερπνότατον ἄστρον τοῦ οὐρανοῦ, ὅπερ αἰσιῶς τελειώνει τὰ συνοικέσια τὰ συμφωνούμενα ὑπὸ τῶν πατέρων. Ἐν τῷ δευτέρῳ ζεύγει, ὅπερ δυστυχῶς περιῆλθεν εἰς ἡμᾶς ἡκρωτηριασμένον, πρὸς νέαν πάλιν προσβολὴν τῶν παρθένων κατὰ τοῦ Ἑσπέρου, ὃν ὄνομάζουσι κλέπτην, οἱ νέοι ἀντέτασσαν ἡρωϊκὴν καθ' ὅμοιον τρόπον ἀντίστασιν. Ἡ συμμετρία ὅμως τῆς ἀναπτύξεως εἶναι πρὸ πάντων ὡραία ἐν τῷ τρίτῳ στροφικῷ ζεύγει. Αἱ παρθένοι ἄδουσιν·

«Ὅπως τὸ ἄνθος, ὅπερ φύεται μεμονωμένον ἐντὸς τῆς αἵμασιζ, τὸ ἀγνοοῦσι τὰ βοσκήματα, δὲν τὸ συντρίβει τὸ ἄροτρον, ἀλλὰ περιθάλλουσιν αὐτὸ αἱ αὖραι, ζωογονεῖ ὁ ἥλιος, ἐκτρέφει ὁ ὄμβρος (πολλοὶ νέοι τὸ ποθοῦσι, πολλαὶ κόραι· εὐθὺς δὲ ὡς ἤθελέ τις τὸ δρέψῃ ἀποκόπτων διὰ τρυφεροῦ ὄνουχος, ἐμαράνθη καὶ τότε οὔτε οἱ νέοι πλέον οὔτε αἱ κόραι τὸ ποθοῦσιν), οὕτω καὶ ἡ παρθένος. Ἐφ' ὅσον εἶναι ἄθικτος, ἐπὶ τοσοῦτον εἶναι προσφιλὴς εἰς τοὺς οἰκείους, ἀλλ' ὅταν ὁμως ἀποβάλῃ τὸ ἄνθος τῆς ἀγνείας, καὶ φθαρῇ τὸ σῶμά της, οὔτε εἰς τοὺς νέους εἶναι πλέον ἀρεστή οὔτε προσφιλὴς εἰς τὰς κόρας, ὡμὴν ὦ ὕμέναιε, πρόσελθε, ὡμὴν ὦ ὕμέναιε!»

Ἀποκρίνονται οἱ νέοι διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀριθμοῦ στίχων καὶ διὰ παρομοίων εἰκόνων·

«Ὅπως ἡ ἄμπελος, ἥτις φύεται μόνη ἐντὸς ἀκαλλιεργήτου ἀγροῦ (οὐδέποτε προκόπτει, οὐδέποτε παράγει ὥριμον σταφυλὴν, ἀλλὰ κατακάμπτουσα τὸ τρυφερόν σῶμα ὑπὸ τοῦ ἰδίου βάρους,

συνάπτει πρὸς τὰς ρίζας τοὺς ἀκροτάτους βλαστούς· οὐδεὶς γεωργός, οὐδεὶς βοὺς τὴν θεραπεύει. Ἀλλ' ἂν τυχὸν ἐκείνη συζευχθῇ πρὸς πετέαν, πολλοὶ γεωργοί, πολλοὶ βόες τὴν θεραπεύουσιν), οὕτω καὶ ἡ παρθένος. Ἐφ' ὅσον μένει ἄθικτος, ἐπὶ τοσοῦτον γηράσκει ἀγεώργητος, ἀλλ' ὅταν ὅμως συνάπτηται κατὰ τὸν προσήκοντα χρόνον εἰς εὐάρμοστον γάμον, εἶναι μᾶλλον προσφιλὴς εἰς τὸν ἄνδρα, ὃν εἶναι ἀπεχθὴς εἰς τὸν πατέρα. Μὴ λοιπὸν μάχου πρὸς τοιοῦτον σύζυγον, παρθένε. Δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ μάχησαι πρὸς ὃν αὐτὸς ὁ πατήρ σε παρέδωκεν, αὐτὸς ὁ πατήρ καὶ ἡ μήτηρ, εἰς οὓς ὀφείλεις νὰ ὑπακούης κτλ. » Διὰ μέσου τῶν λέξεων, αἵτινες ἀποτελοῦσι τὸ ποίημα διαφαίνεται ἐν πάσῃ καθαρότητι ὁ φυσικὸς πραγματισμός. Τὸ ὕφος εἶναι ὡσαύτως ἀπλοῦν καὶ ἀφελές· μικραὶ προτάσεις διαδέχονται ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἀλλήλας κατὰ παράταξιν καὶ ἄνευ ἀντιθέσεων. Ἡ αὐτὴ ἀπλότης παρατηρεῖται καὶ ὡς πρὸς τὰ νοήματα. Αἱ παρομοιώσεις εἶναι εἰλημμέναι ἐκ τῆς φύσεως, τὸ δὲ σύνολον ἀποτελεῖ μίαν εἰκόνα, τῆς ὁποίας τὸ σχέδιον διαγράφεται καθαρώτατα ἐπὶ ἐδάφους καταυγαζομένου ὑπὸ ἀπλότητος φωτός.

Ὁ εἰς τὴν Ἀρτεμιν ὕμνος (34), πεποιημένος ἐν ρυθμῷ παρεμφερεῖ πρὸς τὸν ὑμέναιον ἢ τὸ γαμήλιον ἄσμα τοῦ Μανλίου συνετάχθη προφανῶς, ἵνα ψαλῇ κατὰ τινα δημοτελεῖ ἐορτήν. Ὅπως ἄλλοτε ποτε ὁ Λίβιος Ἀνδρόνικος (σ. 24), ἐσχημάτισε καὶ ὁ Κάτουλλος διπλοῦν χορόν, παιδῶν δηλαδὴ καὶ παρθένων. Ἡ οἰκονομία τοῦ ὕμνου, ἀρχαϊκὴν ἔχουσα ἀπλότητα, προσήκει εἰς ψαλμὸν θρησκευτικόν. Προτάσσεται βραχὺ ἐγκώμιον τῆς θεᾶς, περιγράφονται ἡ γέννησις αὐτῆς καὶ ἡ δύναμις· εἶναι ἡ δέσποινα τῶν ὀρέων καὶ τῶν δασῶν, ἡ προστάτρια τῶν τοκετῶν, εἶναι αὐτὴ ἡ σελήνη, παρέχει δαφιλῇ συγκομιδὴν εἰς τοὺς γεωργοὺς. Ἐν τέλει εὐχεται πρὸς τὴν θεὰν ὁ ποιητὴς νὰ διατελῇ σκέπουσα πάντοτε τὸ γένος τοῦ Ῥωμύλου.

Ἡ ἐξέτασις τινῶν ἐκ τῶν ποιημάτων τοῦ Κατούλλου ἀποδεικνύει ἱκανῶς, ὅτι ὁ ποιητὴς ἐσπούδασε τὴν αἰολικὴν λυρικήν. Δὲν

ὕπάρχει δὲ ὡσαύτως ἀμφιβολία, ὅτι ὁ ποιήσας τόσον δηκτικούς ἰάμβους οὔτε τὸν Ἀρχίλοχον οὔτε τὸν Ἰππώνακτα ἠγνώνει, τοῦ Ἀρχιλόχου μάλιστα πρέπει νὰ ἐγνώριζε καὶ τὰ Φαλαίικια καὶ τὰ Πριάπεια. Πιθανὸν ὅμως εἶναι ὅτι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ποιηταί, οἵτινες ἦσαν τοῦ συρμοῦ κατὰ τοὺς χρόνους του, ἐνέπνευσαν εἰς αὐτὸν τὴν ιδέαν τοῦ νὰ μεταχειρισθῇ κατὰ πρῶτον τὰς ῥηθείσας ποιητικὰς μορφάς. Διότι ἡ ποιητικὴ καθ' ὅλου σχολή, ἥς ἠγεῖτο ὁ Κάτουλλος, εἶχεν ὡς παράδειγμα τὸν ποικιλώτατον Καλλίμαχον. Πρὸς τὸν Καλλίμαχον σχετίζεται κατὰ πρῶτον ὁ Κάτουλλος ὡς πρὸς τὰς ἐλεγείας του. Οὐδεὶς ἄλλος Ῥωμαῖος πρὸ αὐτοῦ εἶχεν ἐπιχειρήσῃ τὸ δύσκολον ἔργον τῆς μεταφράσεως τῶν ἐλεγείων τοῦ σοφοῦ Βαττιάδου καὶ διὰ τοῦτο θεώρει ὁ Κάτουλλος ὅτι παρεῖχεν ἔξοχον ἀγάπης τεκμήριον προσφωνῶν εἰς φίλους του τοιαῦτα ἐπίπονα ἔργα (65 στχ. 9. 116 στχ. 2). Οὕτω δὲ μετέφρασε λατινιστὶ καὶ τὴν Κόμην τῆς Βερενίκης, ἐλεγείαν ἀναγομένην εἰς τοὺς ἀγαπητοὺς τῇ αὐτῇ τῶν Πτολεμαίων μύθους περὶ τῶν ἀστερισμῶν (πρβλ. τοὺς Καταστερισμούς τοῦ Ἐρατοσθένους, πραγματείαν δηλαδὴ διαλαμβάνουσαν τοὺς μύθους περὶ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀστερισμῶν καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς τοποθετήσεως καὶ κατατάξεως διαφόρων ἀστερισθέντων πραγμάτων). Βερενίκη ἡ σύζυγος Πτολεμαίου τοῦ Εὐεργέτου, ἀναγκασθέντος τοῦ βασιλέως μικρὸν μετὰ τοὺς γάμους νὰ ἐκστρατεύσῃ ἐπὶ τοὺς Ἀσσυρίους ηὐχρήθη νὰ ἀποψαλιδίσῃ ἓνα πλόκαμον ἀπὸ τῆς κόμης της καὶ νὰ ἀναθέσῃ αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τῆς Ἀφροδίτης Ἀρσινόης, ἃν ἐκεῖνος ἤθελεν ἐπανέλθῃ σῶος καὶ νικητὴς ἀπὸ τοῦ πολέμου. Τούτου δὲ γενομένου ἡ βασίλισσα ἐπετέλεσε τὴν εὐχὴν Ἀλλ' αἴφνης ἡ ἀνατεθείσα κόμη ἐξηφανίσθη ἀπὸ τοῦ ναοῦ, ὁδὸν ὑπὸ τίνος κλαπέισα. Ὁ αὐλικὸς ἀστρονόμος Κόνων θέλων τότε νὰ παραμυθῇ τὸν βασιλέα καὶ τὴν βασίλισσαν, διεκήρυξεν ὅτι ἡ κόμη κατηστερίσθη καὶ ὅτι διέκρινεν αὐτὸς τὸν νέον ἀστερισμόν, δεικνύων καὶ τὸν τόπον ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅπου ὁ νέος ἀστήρ εἶχε ταχθῇ. Τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ αὐλικοῦ ἀστρονόμου ἐπροθυμοποιήθη νὰ βεβαιώσῃ καὶ ἡ ποίησις καὶ

δὴ ἔλαβεν αὐτὴν ὡς ὑπόθεσιν ἐλεγείας ὁ Καλλιμάχος. Προσωποποιεῖται δὲ ἡ βασιλικὴ κόμη καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐκ μέρους αὐτῆς ὁμιλεῖ ὁ ποιητής. Ἵνα δέ τις προσηκόντως γευθῇ τοῦ ποιήματος, ὅπερ εἶναι ἔργον τέχνης ὑπὲρ τὸ δέον λεπτολόγου καὶ ἐπεξεργασμένης καὶ ἐν τῷ ὁποίῳ αἱ περίοδοι ἐκτυλίσσονται μακραὶ καὶ μεγαλοπρεπεῖς, ὡς πλατύφυλλοι καὶ περιρρέουσαι ἐσθῆτες, πρέπει νὰ κατανοήσῃ τὴν εἰς αὐτὸ ὑπολανθάνουσαν πανοῦργον εἰρωνεϊάν, ἣτις ὑποκαρυκεύει τὸ ἄλλως σεμνὸν πάθος τῆς συνθέσεως. Καὶ πρῶτον μὲν προτάσσεται κομπώδης εἰσαγωγή, καθ' ἣν τὸ νέον ἄστρον παρουσιάζει ἑαυτό, ἔπειτα δὲ γίνεται ἀφήγησις τῆς εὐχῆς, ἣν ἔκαμεν ἡ Βερενίκη, καθ' ἣν στιγμὴν ὀλοφυρομένη ἀπεχωρίζετο τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς. Ἐν παρόδῳ παρεμβάλλονται τινες ἀστειότεραι σκέψεις περὶ τῶν ὑποκριτικῶν δακρύων, ἅτινα χύνουσιν αἱ παρθένοι κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ γάμου των. Μετὰ τοῦτο ἀναφέρεται διὰ βραχέων ἡ ταχεῖα νίκη καὶ ἡ ἐπάνοδος τοῦ βασιλέως καὶ ἔπειτα διηγεῖται ὁ πλόκαμος τὴν ἀποθέωσίν του ἐν τόνῳ σεμνῷ καὶ διὰ λέξεως ὑψηλόρου, ἣν μετριάζει μόνον ἡ ὀδυνηρὰ ἀνάμνησις τοῦ ἀποχωρισμοῦ. « Ἄκουσα κατέλιπον τὴν κορυφὴν σου, βασίλισσα, ἄκουσα· τὸ ἔρχομαι εἰς σέ καὶ εἰς τὴν κεφαλὴν σου . . . ἄλλὰ τίς θὰ ἐτόλμα νὰ παλαίσῃ πρὸς τὸν σίδηρον; » Εἰς τὴν ἐπιφώνησιν δὲ ταύτην ἀκολουθοῦσιν αἱ εἰς τοὺς ἐλεγειακοὺς ἀγαπηταὶ συνήθως σκέψεις περὶ τῆς ἰσχύος τοῦ σιδήρου καὶ αἱ κατάραι κατ' ἐκείνων, οἵτινες ἐπεξεργάζονται τὸν σίδηρον, ἵνα καταστήσωσιν αὐτὸν ὄργανον φονικόν. Πόσον δὲ ἔκλαυσαν αἱ ἀδελφαὶ πλοκαμίδες, ὅταν ἡ ἀπ' αὐτῶν βιαίως ἀποσπασθεῖσα ἐφέρετο μετέωρος ὑπὸ τοῦ Ζεφύρου πρὸς τὴν Ἀφροδίτην, ἵνα λάμπῃ ἐσαεὶ ἐν τῷ οὐρανῷ! Καὶ κηρύττει ἡ κόμη, ἔστω καὶ ἂν προσβληθῶσιν οἱ νέοι τῆς σύντροφου, τὰ ἄλλα δηλαδὴ ἄστρα, ὅτι προτιμᾷ πάντοτε καὶ μετὰ πόθου ἐνθυμεῖται τὴν προτέραν τῆς κατάστασιν, ὅτε εὐτυχῆς ἐκόσμει τὴν βασιλικὴν τῆς Βερενίκης κεφαλὴν, ἣν ἐμύρωνον τὰ μύρα τῆς Συρίας! Εἴθε τοῦλάχιστον πᾶσα κόρη εἰς τὸ ἐξῆς μνηστευομένη καὶ αὐτὴ νῦν ἡ βασίλισσα νὰ μὴ λησμονῇ νὰ προσφέρῃ δῶρα

καὶ ἀναθήματα πρὸς τὴν καταστερισθεῖσαν κόμην. Ἀλλὰ καὶ αὕτη ἢ ἐλπίς δὲν τὴν παρηγορεῖ καὶ οἱ πόθοι τῆς ἐκδηλοῦνται ἀκόμῃ σαφῶς καὶ ἐν τῷ τέλει τοῦ ποιήματος: « Διὰ τί μὲ κρατοῦσι πλησίον των τὰ ἄστρα; ἃς ἡδυνάμην νὰ γίνω πάλιν κόμη τῆς βασιλείας καὶ ἃς ἀνετρέποντο οἱ οὐράνιοι νόμοι, πλησιέστατος πρὸς τὸν ὕδροχρόν ἃς ἔστιλβεν ὁ Ὠρίων ».

Ὁ Κάτουλλος ἀφιέρωσε τὸ μεταφραστικὸν τοῦτο ἀριστοῦργημα πρὸς τὸν ῥήτορα Κόιντον Ὀρτήσιον Ὀρταλον, ὅστις ἦτο καὶ αὐτὸς ἐκ τῶν ἐρασιτεχνῶν τῆς ποιήσεως. Ἡ ἀφιερωτικὴ ἐλεγεία (65) συγκειμένη ἐκ μιᾶς μόνον μακρᾶς περιόδου ὑπενθυμίζει τὸ βαθύτατον πένθος, εἰς ὃ ἐπ' ἐσχάτων ὁ θάνατος τοῦ ἀδελφοῦ εἶχε βυθίσῃ τὸν ποιητὴν, ὅστις δὲν θέλει πλέον νὰ συνθέτῃ φαιδρὰ ἄσματα ἔρωτος. Ὅθεν αἱ δύο ἐλεγείαι ἐγράφησαν, πρὶν ἢ ὁ Κάτουλλος πλεύσῃ εἰς τὴν Βιθυνίαν καὶ εἶναι σύγχρονοι πρὸς δύο ἄλλας γραφείσας ἐν Βερώνῃ καὶ συναποτελούσας ζευγὸς (68 α β), αἵτινες ἔχουσι τινα ὁμοιότητα καὶ ὡς πρὸς τὰς ἰδέας καὶ ὡς πρὸς τὴν ἐκφρασιν τῶν αἰσθημάτων πρὸς τὴν Κόμην τῆς Βερενίκης καὶ τὴν πρὸς τὸν Ὀρτήσιον ἀφιερωτικὴν ἐλεγείαν. Φίλος τις τοῦ ποιητοῦ καλούμενος Μάνλιος ἢ Μάλλιος, ἴσως αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Μάνλιος Τορκουᾶτος, οὗ ὁ ἀνωτέρω ἀναλυθεὶς Ὑμέναιος ὕμνει τὸν γάμον, ὑφίσταται δεινὴν συμφορὰν· ἀποθνήσκει ἢ σύζυγός του. Γράφει δὲ ἐκ Ῥώμης πρὸς τὸν Κάτουλλον, ἱκετεύων αὐτὸν νὰ τὸν παρηγορήσῃ καὶ ζητεῖ παρ' αὐτοῦ νὰ τῷ πέμψῃ οἷονδ' ἕποτε ποίημα, ἐρωτικὸν ἢ ἄλλο. Ὁ Κάτουλλος ἀποκρινόμενος, πρῶτον μὲν ἀναφέρει τὸ ἰδικόν του πένθος. Μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ του, λέγει, συναπέθανε δι' αὐτὸν καὶ ἅπας ὁ οἶκος, ἢ ἐλπίς δηλαδὴ ἀπογόνων, συναπέθανε δὲ ὡς αὐτὸς καὶ ἡ χαρὰ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ποιήσεως. Τίποτε λοιπὸν δὲν ἔχει νὰ πέμψῃ πρὸς παρηγορίαν εἰς τὸν Μάνλιον. Ἀλλ' ὅμως συγκινηθεὶς ὑπὸ τινος ἀγγελίας τοῦ φίλου περὶ τῆς ἀπιστίας τῆς Λεσβίας βυθίζεται εἰς σκέψεις σχετικὰς πρὸς τὴν παρελθούσαν εὐδαιμονίαν καὶ γράφει τὴν θαυμαστὴν ἐκείνην ἐλεγείαν (68 ἀπὸ στχ. 41 μέχρι τοῦ στχ. 148), ἀληθὲς δῶρον τῶν

Μουσῶν, ἔνθα περιγράφει τὸ παλαιόν του πάθος καὶ τὴν ἔπειτα ἀτυχῇ μοῖραν τοῦ ἔρωτός του. Τὸ πλάτος τῶν ἀναπτυσσομένων περιόδων, ἡ δαψίλεια τῶν ἐπεισοδίων καὶ τῶν γραφικῶν ἐκφράσεων προσδίδουσιν εἰς τὴν περὶ ἧς ὁ λόγος ἐλεγείαν Ἀλεξανδρινὸν χαρακτῆρα, ἀλλ' ὅμως ἡ πραγματικότης τῶν αἰσθημάτων καὶ ἡ θερμὴ, μεθ' ἧς ταῦτα ἐκφράζονται, καταδεικνύουσιν ὅτι τὸ ποίημα εἶναι ἀναντιρρήτως προσωπικὸν ἔργον τοῦ Κατούλλου. Ὁ ποιητὴς οἰονεὶ βεβυθισμένος εἰς τὰς σκέψεις του παρακολουθεῖ μίαν παραβολὴν ἢ ἓν παράδειγμα, παρουσιαζόμενον εἰς αὐτὸν καὶ φαίνεται λησμονῶν τὸ κύριον θέμα του, ὅπερ ὅμως πανταχοῦ διαφαίνεται μέχρι τοῦ τέλους τοῦ ποιήματος, ὅπου πλέον ὀριστικῶς ἐπαναλαμβάνει τὴν θέσιν του. Ἡ ἐλεγεία αὕτη παράγει εἰς τὸν ἀναγνώστην συγκινητικωτάτην ἀληθῶς ἐντύπωσιν, ὁμοίαν πρὸς ὅ,τι ἡσθάνετο αὐτὸς ὁ ποιητὴς. Οἱ ἐμπαθεῖς πόθοι οἱ εἰκονιζόμενοι ἐν τῇ ἀρχῇ, ἀποτελοῦσιν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν βεδισμένην ἀπάρνησιν τοῦ τέλους. Κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὁ ἔρως αὐτοῦ ὠμοίαζε πρὸς τὸ πῦρ τῆς Αἵτνης καὶ πρὸς τὰ καυλᾶζοντα ὕδατα τῶν Θερμοπυλῶν, αἱ δὲ ῥοαὶ τῶν δακρύων, τὰ ὅποια ἔχυνε ἦσαν παρεμφερῇ πρὸς χεῖμαρρον τὸν κατακρημνιζόμενον ἀπὸ βρυόεντος βράχου. Μετ' ἐγκαρδίου εὐγνωμοσύνης διακηρύττει πῶς ὑπεβόηθησεν αὐτὸν ἐν τῇ ἀπορίᾳ ὁ Ἄλλιος, ὅστις ἐπεφάνη εἰς αὐτόν, ὅπως ὁ οὖριος ἄνεμος, ὃν ἀποστέλλουσιν οἱ Διόσκουροι εἰς τοὺς ὑπὸ τῆς τρικυμίας ἐλαυνομένους ἀνὰ τὸ πέλαγος ναυαγούς. Καὶ βλέπει διὰ τῶν ὀφθαλμῶν τῆς φαντασίας ὁ ποιητὴς τὴν εἰκόνα τῆς ἐρωμένης ὅπως τὴν εἶδε, ὅτε τὸ πρῶτον ἐκείνη διέβη τῆς θύρας του τὸν οὐδόν. Ἄλλ' εἶχε θεμελειωθῇ ὁ οἶκός των ἄνευ τῆς εὐλογίας τῶν θεῶν, οἷα ὑπῆρξε καὶ τοῦ Πρωτεσιλάου καὶ τῆς Λαοδαμείας ἡ συμβίσις. Ὁ ποιητὴς δὲν ἐπιμένει εἰς τὴν ἐξιστόρησιν τῆς τραγικῆς μοίρας τοῦ ἡρωικοῦ ζεύγους, ὅπερ πρὸ ὀλίγου εἶχεν ὑμνήσῃ ὁ Λαίβιος καὶ παρακολουθεῖ τὸ νῆμα τοῦ μύθου. Ὁ μοιραῖος ἀποχωρισμὸς τῶν νεονύμφων δίδει εἰς αὐτὸν ἀφορμὴν νὰ ἐνθυμηθῇ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον ὅστις ὑπῆρξεν ἡ αἰτία τῆς συμφορᾶς, ἡ δὲ ἀνάμνησις τῆς

οἰκτρᾶς πόλεως κατὰ συνειρμῶν τῶν ἰδεῶν φέρει εἰς τὸν νοῦν τοῦ τὸν αἰείκλαυστον ἀδελφόν του. Ἐπανέρχεται ἔπειτα εἰς τὴν Λαοδάμειαν, ἣν ἡ Τροία ἐστέρησε τοῦ πεφιλημένου ἀνδρός. Ἡ ἀκατανίκητος τοῦ ἔρωτος δύναμις κατέρριψε τὴν Λαοδάμειαν εἰς βάραθρον ὅμοιον πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐποίησεν ὁ Ἡρακλῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ, ἵνα ἀποξηράνῃ τὰ ἔλη τοῦ Φεγεοῦ καὶ ἀκόμη βαθύτερον, πολὺ βαθύτερον, διότι ὁ ἔρως τῆς Λαοδαμείας εἶναι βαθύτερος τῆς ἀγάπης, ἣν αἰσθάνεται γέρων πάππος πρὸς τὸ τηλύγετον μονογενοῦς κόρης τέκνον, κληρονόμον τῆς περιουσίας του, βαθύτερος τοῦ οἴστρου, ὅστις ἄγει πρὸς τὸν περισσότερόν της τὴν περιστερὰν. Καὶ ὅταν οὕτω λαλῇ περὶ ἀλλοτρίου ἐρωτικοῦ πάθους ὁ ποιητής, ἐν τῷ βάθῃ τῆς καρδίας του ἔχει τὰ ἰδικά του παθήματα καὶ τὸ πρᾶγμα εἶναι τόσον καταφανές, ὥστε δὲν ἀπατᾶται ὁ ἀναγνώστης. Δὲν ἦτο τῆς Λαοδαμείας κατωτέρα ἡ Λεσβία, ὅτε τὸ πρῶτον ἔπεσεν εἰς τὰς ἀγκάλας του. Τόσον πιστὴ ὅσον ἡ Λαοδάμεια βεβαίως δὲν ἦτο, ἀλλ' ὁ Κάτουλλος δὲν εἶχεν ἀποκλειστικὸν ἐπ' αὐτῆς δικαίωμα. Ὁ μυστικός των σύνδεσμος δὲν ἦτο νόμιμος γάμος καὶ ἡ παράβλεψις ἐπεβάλλετο. Ὡχρὰν μόνον ἀπόλαυσιν παρέχει νῦν εἰς αὐτὸν ἡ πραγματικότητα, ἀφ' οὗ ἡ φλόξ τοῦ ἰδανικοῦ πάθους κατηναλώθη. Ἀλλ' ὅμως ὁ τόνος τοῦ ποιήματος ἀνυψοῦται καὶ πάλιν ἐν τῇ τελικῇ ἀφιερῶσει πρὸς τὸν Ἀλλιον (στχ. 149 μέχρι τέλους). Ὅπως καὶ ἐν ἀρχῇ ὁ Κάτουλλος ἐπαινεῖ τὰ προτερήματα τοῦ φίλου του, εἰς ὃν διὰ τοῦ ποιήματός του θὰ παράσχη ἀθάνατον δόξαν. Πᾶσαν τοῦ χρυσοῦ αἰῶνος τὴν εὐτυχίαν, τελείαν εὐδαιμονίαν, εὖχεται εἰς αὐτόν, εἰς τὴν γυναικὰ του, εἰς τὸν φιλόξενον οἶκόν του. Καὶ ἐπειδὴ ὁ ποιητής ἐπιδαφιλεύει εὐχάς, ἐμπνέει εἰς αὐτὸν ἡ τρυφερότης καὶ μίαν εὐχὴν ὑπὲρ τῆς ἰδικῆς του φίλης· « Ὑπὲρ πάντα ἄλλον, εὖχομαι νὰ εὐτυχῇς σύ, ἥτις εἶσαι εἰς ἐμὲ προσφιλεστέρα ἑμαυτοῦ, σύ, φῶς τῶν ὀφθαλμῶν μου, τῆς ὁποίας ἡ ζωὴ καθιστᾷ γλυκεῖαν τὴν ζωὴν μου! » Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἐπανεῦρεν ὁ Κάτουλλος τοὺς παλαιούς καὶ βαθεῖς τόνους τῶν ἐρωτικῶν ἁσμάτων του.

Ἡ αὐτὴ τεχνοτροπία ὑπάρχει καὶ ἐν τῷ διεξοδικωτέρῳ δακτυλικῷ ποιήματι, ὅπερ ὕμνει τὸν γάμον τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος (64). Τῶν Ἀλεξανδρινῶν τὸ ἐπύλλιον εἶναι πρὸς τὸ ἥρωικόν ἢ τὸ ἱστορικὸν ἔπος τῆς παλαιᾶς σχολῆς, ὅ,τι μικρογραφικὴ εἰκὼν μετ' ἐπιμελείας καὶ ἀκριθείας ἐξωγραφημένη πρὸς μεγάλου τεχνον τοιχογραφίαν. Ἡ δύσκολος τέχνη τοῦ τερπνῶς ἀφηγεῖσθαι, ἣν κατεῖχεν ἤδη ὁ ποιητὴς τῆς Ὀδυσσεΐας, ἡ συνισταμένη ὅχι εἰς τὴν διαδοχικὴν καὶ χρονολογικὴν παράταξιν τῶν γεγονότων, κατὰ τὸν τρόπον τῶν χρονογράφων, ἀλλ' εἰς τὴν ἐν τῷ μέσῳ τῶν πραγμάτων ἐκλογὴν ἐνὸς συμβάντος καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐν καταλλήλῳ περιστάσει παρέκκασιν καὶ ὑποστροφὴν εἰς τὸ παρελθόν, εἰς τὴν τεχνικὴν τῶν ἐπεισοδίων κατάταξιν, ὥστε νὰ περικλείωνται οὕτως εἰπεῖν ταῦτα ἐν ἀλλήλοις καὶ νὰ παρέχῃται τοιοῦτοτρόπως ποιητικὴ ἀποφῆς εἰς τὸ σύνολον, ἡ τέχνη αὕτη, ἐπιμελέστατα καὶ σχεδὸν ἀποκλειστικῶς ἐγεωργήθη ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Καλλιμάχον ποιητῶν. Καὶ ὁ Κάτουλλος δὲ κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον συνέταξε τὸ ποίημα τοῦτο, ὅπερ καθ' ὅλου μὲν εἶναι φανερόν ὅτι ἐφιλοτεχνήθη ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν Ἑλλήνων ποιητῶν ἀρχαίων καὶ μεταγενεστέρων, ἀλλὰ τίνος ὅμως ὠρισμένου ποιήματος εἶναι ἐν τῷ συνόλῳ μίμησις, δὲν ἠξέυρομεν. Ἄξιον σημειώσεως εἶναι ὅτι πρῶτος ὁ Ἡσίοδος, ἐξ οὗ ἐξεπορεύοντο οἱ Ἀλεξανδρινοί, ἐποίησεν Ἐπιθαλάμιον Πηλέως καὶ Θέτιδος, μετὰ δὲ τὸν Ἡσίοδον καὶ ἄλλοι ποιηταὶ ἐπραγματεύθησαν τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, μάλιστα δὲ ὁ Εὐριπίδης ἐν λαμπρῷ χορικῷ ᾄσματι τῆς ἐν Αὐλίδι Ἰφιγενείας περιέγραψε τὸν γάμον, τοῦ δὲ Εὐριπίδου τὴν περιγραφὴν συνήθως ἐμιμοῦντο οἱ μετ' αὐτὸν περὶ τὸν Πηλέα καὶ τὴν Θέτιδα ἐνδιατρίβοντες. Καὶ τῆς Ἀριάδνης ὁ μῦθος ἦτο κοινότατος παρὰ τοῖς παλαιοῖς, ἐν δὲ τῷ Συμποσίῳ τοῦ Ξενοφῶντος βλέπομεν μάλιστα καὶ παριστανόμενον τὸν μῦθον ὑπὸ μίμου. Ὁ Κάτουλλος ἐποίησε τὸ περὶ τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος ποίημα, καθ' ἣν ἐποχὴν ἦτο ἐν πλήρει ἀκμῇ ἡ ποιητικὴ αὐτοῦ διάνοια, ὅπως μαρτυροῦσι καὶ αἱ τεχνικαὶ ἀρεταὶ τῆς ἐκθέσεως. Πιθανὸν εἶναι ὅτι ἡ ὄψις τοῦ τά-

φου τοῦ Ἀχιλλέως κατὰ τὸν παρὰ τὰς ἀκτὰς τῆς Τροίας πλοῦν, ὃν εἶχεν ἐπιχειρήσει, ὡς ἀνωτέρω εἶδαμεν, ἐνέβαλεν εἰς αὐτὸν τὴν ἰδέαν τοῦ ποιήματος. Ἀρχεται δὲ τὸ ποίημα διὰ μιᾶς μεγαλοπρεποῦς περιγραφῆς τῆς Ἀργοῦς. Αἱ Νηρηίδες βλέπουσαι κατὰ πρῶτον τότε πλοῖον νὰ διασχίζῃ τὰ κύματα, ἐξέρχονται κατάπληκτοι ἐκ τοῦ βάρους τῆς θαλάσσης, ἵνα θαυμάσωσι τὸ τέρας, οὕτω δὲ εἶδε τὸ πρῶτον καὶ ὁ Ἀργοναύτης Πηλεὺς τὴν Νηρηίδα Θέτιδα καὶ ἡγαπήθη ὑπ' αὐτῆς· ὁ Ζεὺς συνήνεσεν εἰς τὸν γάμον. Εὐτυχὲς γένος ἡρώων, πρὸς τὸ ὅποιον συγκατέβαινον οἱ θεοί! Μακάριε Πηλεῦ, πρὸς ὃν αὐτὸς ὁ Ζεὺς παρεχώρησε τὴν νύμφην ἣν ἡγάπα! Κατὰ τὸν χρόνον τοῦ γάμου, ἡ Θεσσαλία πᾶσα συνηθροίσθη καὶ προσήγαγε δῶρα εἰς τὰ ἀνάκτορα τοῦ Πηλέως· ἡρημώθησαν οἱ ἀγροί, ὑπερεπληρώθη ὁ οἶκος καὶ λάμπει ἐκ πολυτίμων πραγμάτων. Ἐπὶ τῆς κλίνης τῆς νύμφης εἶναι ἐστρωμένον σκέπασμα πεποικιλμένον διὰ θαυμασίων εἰκόνων, αἵτινες ἀπεικάζουσι τὸν μῦθον τῆς Ἀριάδνης, ὃν λεπτομερῶς περιγράφει ὁ Κάτουλλος (στχ. 50—264). Βλέπει τις ἐκεῖ τὴν δυστυχῆ Ἀριάδνην ἐγκαταλελειμμένην καὶ διὰ τῶν ὀφθαλμῶν μετ' ἀπελπισίας παρακολουθοῦσαν τὴν ἀποπλέουσαν ναῦν τοῦ Θησέως. Ἐν τῇ ταραχῇ αὐτῆς ἀπορρίπτει τοὺς πέπλους, αἵτινες ἐκάλυπτον τὴν κεφαλὴν καὶ τὸ στήθος τῆς· τὰ ἱμάτια αὐτῆς κεῖνται παρὰ τοὺς πόδας τῆς καὶ διστάζει ἢ δυστυχῆς, ἂν ὅσα βλέπει δὲν εἶναι ὄνειρον! Ἀλλοίμονον! Ἡ Ἀφροδίτη ἐνέπνευσεν εἰς αὐτὴν ὀλέθριον πάθος πρὸς τὸν Θησέα, ὅτε ὁ ἥρως εἶχεν ἔλθῃ εἰς τὴν Γόρτυνα, ἵνα καταβάλλῃ τὸν Μινώταυρον καὶ ἀπαλλάξῃ τὰς Ἀθήνας ἀπὸ τοῦ φόρου τῶν ἀνθρωπίνων θυμάτων, ἅτινα κατ' ἔτος ὤφειλον νὰ πέμπωσιν εἰς τὴν Κρήτην ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀνδρόγεω. Διὰ μακρῶν περιγράφει ὁ ποιητὴς τὴν σκηνήν, καθ' ἣν ἡ βασιλόπαις, ἥτις ἕως τότε ἀνετρέφετο ἐν ταῖς μητρικαῖς ἀγκάλαις, ἀγνὴ ὡς αἱ μυρσίαι τοῦ Εὐρώτα ἢ ὡς τὰ ἄνθη τοῦ πρώτου ἔαρος, ἐκπλήσσεται ἐπὶ τῇ θεᾷ τοῦ ξένου καὶ δὲν ἀποσπρέφει ἀπ' αὐτοῦ τοὺς πυρίνους ὀφθαλμούς, εἰμὴ ἀφ' οὗ τοῦ ἔρωτος ἡ φλόξ εἰσέδυσσε μέχρι τοῦ μυελοῦ τῶν ὀστέων τῆς. Ἡ πρώτη συνάντησις δύο τρα-

γικῶν ἐραστῶν ὑπῆρξε πάντοτε ἀγαπητὸν εἰς τὴν μεταγενεστέραν ἑλληνικὴν ποίησιν θέμα. Ὁ Κάτουλλος ἔσχε μεταξὺ ἄλλων πρὸ ὀφθαλμῶν τὸ περίφημον χωρίον τῶν Ἀργοναυτικῶν τοῦ Ἀπολλωνίου, ἔνθα ὁ Ῥόδιος ποιητὴς περιγράφει τὴν πρώτην συνάντησιν τοῦ Ἰάσονος καὶ τῆς Μηδείας. Οὐδένα δὲ λόγον εἶχε νὰ εἰκονίσῃ τὸ πρόσωπον ἢ τὰ αἰσθήματα τοῦ Θησέως, πάντες οἱ χαρακτῆρες καὶ ἅπαν τὸ ἐνδιαφέρον τῆς εἰκόνος τοῦ ἀναφέρονται εἰς τὴν Ἀριάδνην. Ζωγραφεῖ τὴν ἀδημονίαν τῆς κόρης, καθ' ἣν στιγμὴν ὁ Θησεὺς διακινδυνεύων τὴν ζωὴν αὐτοῦ ῥίπτεται ἐναντίον τοῦ Μινωταύρου, ζωγραφεῖ τὴν ἐνδοξον νίκην τοῦ ἥρωος καὶ τὴν ἔξοδον αὐτοῦ ἐκ τοῦ Λαβυρίνθου. Ἐπειτα, παραλείπων τὰ ἐν τῷ μεταξὺ, ἱστορεῖ, πῶς ἡ ἐρῶσα παρθένος κατέλιπε καὶ πατέρα καὶ μητέρα καὶ ἀδελφὴν χάριν τῆς ἀγάπης ἐνὸς ἀνδρὸς καὶ μετὰγει τὸν ἀναγνώστην πρὸς τὴν ἀκτὴν τῆς Δίας, ἔνθα ἡ Ἀριάδνη ἐγκατελείφθη, ἐν ᾧ ἐκαιμᾶτο, ὑπὸ τοῦ ἀπίστου συζύγου (στχ. 132). Ἐκεῖ, πότε μὲν ἀναρριχᾶται ἐπὶ τῶν ἀποκρήμνων ὀρέων ἵνα κατίδῃ ὅσον τὸ δυνατόν μακρότατα εἰς τὴν θάλασσαν, πότε δὲ προχωρεῖ κάτω πρὸς τὰ κύματα καὶ τέλος πάντων ἐκρηγνύεται ἡ δύστηνος εἰς πικρὰ παράπονα διακοπτόμενα ὑπὸ γόνων καὶ στεναγμῶν. Ὁ λόγος, ὃν εἰς αὐτὴν ὑποβάλλει ὁ ποιητὴς (στχ. 132—201) εἶναι καὶ κατὰ τὴν γενικὴν αὐτοῦ διάταξιν ῥητορικὸν ἀριστούργημα, ἐνίοτε δὲ καὶ κατὰ τὰς λεπτομερείας· ὑπενθυμίζει τὴν Μήδειαν τοῦ Εὐριπίδου καὶ ὅπως ἦτο φυσικὸν καὶ τὴν Μήδειαν τοῦ Ἐννίου. Ἡ Ἀριάδνη πικρῶς κατατιᾶται τὸν προδότην διὰ τὴν ἀθέτησιν τῶν ὑποσχέσεων τοῦ καὶ διὰ τὸν σκληρὸν τρόπον, δι' οὗ ἀνταπέδιδε τὰ μεγάλα πρὸς αὐτὸν εὐεργετήματά της. Ἡ ἐγκατάλειψις ὑπῆρξεν ἡ ἀμοιβή, ἣν ἔλαβεν ἐκείνη, ἥτις θὰ ἦτο εὐτυχὴς ἂν ἐγίνετο καὶ δούλη τοῦ ἀκόμη ἐν Ἀθήναις. Ἀλλὰ τὰ παράπονά της ὁ ἄνεμος μόνον ἀκούει. Οἴμοι! Διατί ὁ ἄπιστος ἦλθεν εἰς τὴν Κρήτην; Ποῦ τώρα νὰ καταφύγῃ; Οὐδεμία διέξοδος, οὐδεμία ἐλπίς. Ἀλλὰ θέλει τοῦλάχιστον κατὰ τὴν ἐσχάτην ὥραν νὰ ἐπικαλεσθῇ τὰς Εὐμενίδας καὶ εἰς αὐτάς νὰ ἀναθέσῃ τὴν ἐκδίκησίν της. Ὁ Ζεὺς εἰσακούει τὴν κα-

τάραν τῆς· κατὰ θέλησιν τοῦ Διὸς λησμονεῖ ὁ Θησεύς νὰ ὑψώσῃ τὸ συμπεφωνημένον σημεῖον κατὰ τὸν εἰσπλουν αὐτοῦ εἰς τὸν λιμένα τῶν Ἀθηναίων. Τῷ ὄντι δέ, ὅπως καὶ ὁ Κάτουλλος διηγεῖται ἀναφέρων πρωθυστερώς τοὺς τρυφεροὺς ἀποχαιρετισμοὺς τοῦ γηραιοῦ Αἰγέως (στχ. 215—237), ὁ Θησεύς εἶχεν ἀποπλεύσῃ διὰ μαύρων ἱστίων, ὁ δὲ πατὴρ εἶχε δώσῃ πρὸς αὐτὸν ἐντολὴν νὰ ἀναπετάσῃ λευκὰ ἱστία, ἂν ἐπανήρχετο σῶος. Ὁ γέρον διακρίνει ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως Ἰοφερά τὰ ἄρμενα τοῦ καταπλέοντος πλοίου· καταρρίπτει ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ βράχου καὶ αἰσθάνεται τώρα καὶ ὁ Θησεύς τὴν βαθυτάτην ὀδύνην, ἣν ἡ ἀπιστία του εἶχε προξενήσῃ εἰς τὴν Ἀριάδνην. Μετὰ τὸ ἐπεισόδιον τοῦτο, ἐπανέρχεται ὁ ποιητὴς εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ποικιλοῦ σκεπάσματος (στχ. 249 ἐξ.). Ἐν ᾧ εὐρίσκεται βεβυθισμένη εἰς τὰς σκέψεις αὐτῆς ἡ Ἀριάδνη, ἔρχεται ἐξ ἄλλου μέρους μετὰ θιάσου Σατύρων καὶ Σειληνῶν ὁ Διόνυσος καὶ τὴν ἀναζητεῖ, διότι ἐφλέγετο ὑπὸ ἔρωτος πρὸς αὐτήν. Τῶν Μαινάδων ἡ μανία, ἣν ὁ Κάτουλλος εἰκονίζει κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Εὐριπίδου, ὁ ἦχος τῶν τυμπάνων, τῶν κυμβάλων, τῶν κεράτων καὶ τῶν αὐλῶν, παρέχουσι τὰ στοιχεῖα θορυβώδους καὶ ὀργιαστικῆς περιγραφῆς καὶ γίνεται οὕτω ἐντελῶς καταληπτόν, διὰ τί ἡ ἐγκαταλελειμμένη Ἀριάδνη παραβάλλεται ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ ποιήματος (στχ. 61) πρὸς λιθίνην εἰκόνα Βάκχης. Ἐπὶ τέλους δέ, μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς περιγραφῆς τοῦ σκεπάσματος, ὁ ποιητὴς ἐπαναλαμβάνει τὸ νῆμα τῆς κυρίας ὑποθέσεως. Οἱ πανταχόθεν τῆς Θεσσαλίας συρρεύσαντες εἰς τοῦ Πηλέως τὸν οἶκον, ἅφ' οὗ ἐκόρεσαν τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν θεωροῦντες πάντα τῆς πολυτελείας τὰ θαυμάσια, ἐπανέρχονται εἰς τὰ ἴδια καὶ ἀφίνουσι μόνους τοὺς ξενιζομένους θεοὺς, οἵτινες μέλλουσι νὰ παρασταθῶσιν εἰς τὸν γάμον. Ἐρχεται πρῶτος ὁ Χείρων φέρων πρὸς τοὺς νεονύμφους ὡς δῶρα μεγάλους στεφάνους παντοίων ἀνθέων, ὧν ἡ εὐωδία διαχυθεῖσα ἐφαιδρυνεν ὅλον τὸν οἶκον. Προσέρχεται δεύτερος ὁ Πηνειὸς κομίζων ἀπὸ τῆς κοιλάδος τῶν Τεμπῶν δάσος ὀλόκληρον φηγῶν, δαφνῶν, πλατά-

νων καὶ κυπαρίσσω καὶ φυτεύσας περίξ τοῦ οἴκου τὰ δένδρα σχηματίζει πρασίνην καὶ σκιερὰν στοάν. Μετὰ τοῦτον προσέρχεται ὁ Προμηθεύς, ἔχων ἀκόμη τὰ ἔχνη τῶν δεσμῶν, δι' ὧν εἶχε προσδεθῇ πρὸς τὸν βράχον. Ἐπειτα ἦλθεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ Ζεὺς μετὰ τῆς Ἥρας καὶ μετὰ πάντων τῶν τέκνων του, μόνος δ' ὁ Φοῖβος καὶ ἡ Ἄρτεμις, ἡ ἀδελφή του, ἔμειναν οἴκοι, διότι δὲν ἦσαν εὐνοϊκοὶ πρὸς τοῦτον τὸν γάμον. Οἱ συνδαιτυμόνες παρακάθηνται περὶ δαψιλῇ τράπεζαν. Ἐν ᾧ δὲ οὗτοι τέρπονται εὐωχούμενοι, αἱ Μοῖραι φοροῦσαι λευκὰ καὶ πορφυροκέντητα ἱμάτια καὶ διὰ ῥοδοχρόου ταινίας περιδεδεμέναι τὴν πολιὰν κεφαλὴν κλώθουσι καὶ συγχρόνως ἄδουσι τὸ γαμήλιον ᾠσμα καὶ προαγγέλλουσι τὸν μέλλοντα καρπὸν τοῦ γάμου, τὴν γέννησιν δηλαδὴ τοῦ περιδόξου Ἀχιλλέως (στχ. 323—381). Μία ἐπωδός, ὑπενθυμίζουσα τὸ ἔργον, περὶ ὃ ἀσχολοῦνται αἱ ψάλτριαι, διαιρεῖ τὸ ᾠσμα, ἄνευ καταφανοῦς κανόνος εἰς στροφὰς ἀνίστους κατὰ τὸ μῆκος, ὡς δὲ ἐπὶ τὸ πλεῖστον τετραστίχους, πολλάκις τριστίχους καὶ ἐνίοτε πενταστίχους (ἡ ἐπωδὸς ἔχει κατὰ λέξιν ὡς ἐξῆς: « Τρέχετε αἱ κατάγουσαι τὰ νήματα, τρέχετε ἄτρακτοι »). Κατὰ φυσικὸν λόγον ἐν τῇ συντόμῳ ἐξιστορήσει τῶν ἀνδραγαθημάτων τοῦ ἥρωος ὑπάρχουσι καὶ ὁμηρικά καὶ ἀναμνήσεις, ἐν τέλει δὲ ἀναφέρεται ὡς ἀπόδειξις τοῦ μεγαλείου τοῦ Ἀχιλλέως καὶ ἡ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ θυσία τῆς Πολυξένης. Μετὰ τὸ ᾠσμα τῶν Μοιρῶν ἔρχεται ὁ ἐπίλογος τοῦ ὅλου ποιήματος (στχ. 381—407), ὅστις ἀναφέρεται εἰς τὰς καὶ ἐν τῇ ἀρχῇ αὐτοῦ ἐκτεθείσας σκέψεις. Ἀλλοτε οἱ θεοὶ δὲν ἀπηξίωνον νὰ κοινωνῶσι πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' ἄφ' ὅτου ἐξέλιπεν ἀπὸ τῆς γῆς ἡ δικαιοσύνη, διατρίβουσι καὶ οἱ θεοὶ μακρὰν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων.

Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ θεωρήσωμεν ὡς διηγηματικὸν τὸ ποίημα τοῦτο, ἐν ᾧ τόσον ἔχει τόπον ἢ ἔκφρασις προσωπικῶν αἰσθημάτων. Ὁ ποιητὴς δὲν διηγεῖται ἱστορίαν, ἀλλὰ περιγράφει διὰ τόνου ἀποδεικνύοντος ἐνθουσιώδη θαυμασμὸν δημοτελῆ ἐορτήν, ἣτις ἐμβάλλει αὐτὸν εἰς βαθείας καὶ γενικωτέρας σκέψεις. Τῷ ὄντι δέ, μετὰ χαρᾶς ἀναμίκτου πρὸς λύπην ἀφίναται ἀκάθεκτος εἰς τὴν

θεώρησιν τοῦ ἡρώϊκοῦ ἐκείνου αἰῶνος, ὅστις ἀντιπαρῆλθε καὶ καθ' ὃν οἱ θεοὶ δὲν ἀπηξίωνον, καθὼς εἵπομεν, νὰ ἔρχωνται εἰς σχέσεις πρὸς τοὺς θνητοὺς. Τοῦτο εἶναι τὸ κύριον θέμα του καὶ οὕτω δικαιολογεῖται καὶ ἡ ἀνάπτυξις, ἣν ὁ ποιητὴς δίδει εἰς τὸ ἐπεισόδιον τῆς Ἀριάδνης. Ὅπως συνεχωρήθη εἰς τὸν θνητὸν Πηλέα νὰ ἀγαπήσῃ τὴν ἀθάνατον Νηρηίδα, οὕτω καὶ ἡ βασιλόπαις ἡ προδοτικῶς ἐγκαταλειφθεῖσα ὑπὸ ἐνὸς ἥρωος ἔγινε σύζυγος τοῦ μεγάλου υἱοῦ τοῦ Διὸς καὶ τῆς Σεμέλης. Ὁ ἀναχρονισμός, καθ' ὃν αἱ Ἀθῆναι καὶ ὁ Θησεὺς παριστάνονται ὡς παλαιότερα τῆς Ἀργοναυτικῆς ἐκστρατείας καὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἀχιλλέως, οὐδεμίαν ἡδύνατο νὰ ἔχῃ ὡς πρὸς τὸν ποιητὴν σημασίαν. Τὸ ἐπεισόδιον οὐδένα ἄλλον σκοπὸν ἔχει, ἢ νὰ ἀνεύρῃ μόνον ἐν τῷ παρελθόντι μίαν ἀντίθεσιν πρὸς τὴν συζυγικὴν εὐδαιμονίαν τοῦ Πηλέως καὶ τῆς Θέτιδος, εὐδαιμονίαν ἡσφαλισμένην, ἀφ' οὗ τὴν ὑψόλογησαν οἱ θεοί. Ἀντιθέτως δὲ πάλιν, τὸ ἄσμα τῶν Μοιρῶν, προαγγέλλον τὴν δόξαν τοῦ Ἀχιλλέως, προλαμβάνει τὸ μέλλον. Ἄλλ' ἡ πρωτεύουσα ἔννοια εἶναι πάντοτε ἡ αὐτή· ὁ Ἀχιλλεὺς ἀνήκει ἐπίσης εἰς τὴν μακαρίαν γενεάν, ἥτις ἐπεκοινωνεῖ πρὸς τοὺς θεοὺς. Προσφέρονται πρὸς αὐτὸν θυσίαι μετὰ θάνατον ὡς πρὸς θεόν, τὸ δὲ προσφερόμενον θῦμα εἶναι τὸ πάντων πολυτιμότεον· βασιλόπαις ὡραιότητα καὶ νεωτάτη, ἔσχατον καὶ λυπηρὸν παράδειγμα γάμου θνητῆς γυναικὸς πρὸς υἱὸν θεᾶς. Μετὰ πικρίας δὲ σατιρικοῦ ποιητοῦ, διδασκόμενος ὁ Κάτουλλος ὑπὸ τῆς φαυλότητος τοῦ ἐνεστώτος, ἀπαριθμεῖ τὰς ἀμαρτίας τοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ὅπερ ἐγκατέλειψαν πλέον οἱ θεοί. Τὸ παρελθὸν λοιπὸν παρουσιάζεται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ κατὰ πολὺ λαμπρότερον. Ἄλλοτε ὁ πατήρ τῶν θεῶν ἐνεφανίζετο αὐτοπροσώπως κατὰ τὰς ἐνιαυσίους αὐτοῦ ἑορτάς, ὁ Διόνυσος παρίστατο ἐπὶ τοῦ Παρνασσοῦ περιεστειχισμένος ὑπὸ τῶν λυσικόμων Θυιάδων, ὁ Ἄρης, ἡ Ἀθηνᾶ, ἡ Ἀφροδίτη, ἐπεθάρρυνον ἐν ταῖς μάχαις τοὺς θνητοὺς ἥρωας. Εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ ποιήματος ὁ Κάτουλλος ἐπιμένει εἰς τὸ ὅτι ἡ Ἀθηνᾶ ἐναυπήγησε τὴν Ἀργώ, ὅτι ἡ ὄψις τῆς καλῆς Νηρηίδος

ἦτο συγκεχωρημένη τότε εἰς ὄμματα θνητοῦ, ὅτι ἡ Θέτις δὲν ἀπηξίωσεν ἀνθρώπινους ὕμεναίους. Ἐν δὲ τῷ κυρίῳ μέρει τοῦ ποιήματος ἡ ἐπίσκεψις τῶν εἰς τὸν γάμον προσκεκλημένων θεῶν περιγράφεται μετ' ἐγκαρδίου οἰκειότητος, ἀπὸ τοῦ ἀντιπροσώπου τοῦ ἀρχαίου γένους τῶν Τιτάνων μέχρι τοῦ πατρὸς τῶν θεῶν καὶ τῆς γυναικὸς καὶ τῶν τέκνων του. Μακροὶ αἰῶνες μεσολαβοῦσι μεταξὺ τῶν ἡρωϊκῶν χρόνων καὶ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἔζη ὁ Κάτουλλος, καὶ ὅμως ὁ ποιητὴς αἰσθάνεται ἑαυτὸν τόσον ἐγγὺς πρὸς τὸν θαυμάσιον ἐκεῖνον κόσμον, πρὸς ὃν διὰ τῆς φαντασίας μεταφέρεται, ὥστε χαιρετίζει ἐν ἀρχῇ τὴν μακαρίαν γενεάν τῶν ἡρώων καὶ λέγει ὅτι πολλάκις θὰ προσφωνήσῃ αὐτοὺς ἐν τῷ ποιήματι (στχ. 24), τοῦτο δὲ καὶ πράττει, οἰκειῶς ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν Πηλέα (στχ. 25), πρὸς τὸν Θησέα (στχ. 69), πρὸς τὴν Ἀριάδην (στχ. 253) καὶ πρὸς αὐτὸν τὸν Φοῖβον (στχ. 299). Ἀποτείνει δὲ καὶ ἔρωτήματα πρὸς αὐτοὺς καὶ διὰ ζωηρῶν ἐπιφωνήσεων ἀποδεικνύει, ὅτι μεγάλως ἐνδιαφέρεται ὑπὲρ αὐτῶν.

Ἡ δὲ ἔκθεσις εἶναι ἐκτάκτως γραφικὴ, πλήρης καὶ πυκνὴ, ἔχει δαψίλειαν βραχυλογικῶν χαρακτήρων, ἐναργῶν, ἐνίοτε ἀφελῶν, καθὼς καὶ λαμπρῶν εἰκόνων. Σπανίως κεῖται οὐσιαστικὸν ἄνευ ἐκφραστικοῦ ἐπιθέτου. Βλέπομεν τὴν τρικυμιώδη θάλασσαν διασχιζομένην ὑπὸ τῆς πλώρας τοῦ πλοίου καὶ τὸ ἀφρίζον κύμα συστρεφόμενον περὶ τὰς κώπας, τὰς χαριέσσας τοῦ Νηρέως θυγατέρας ἀναδυομένας μέχρι τῆς ζώνης ὑπὲρ τὸ ὕδωρ, τὸν ἀμπελουργὸν ἐν τῇ ἀμπέλῳ του, τὸν κηπουρόν, τὸν βοῦν ἐν τῷ ἀρότρῳ (στχ. 39 ἐξ.). Διεξοδικωτέρα εἶναι ἡ παρὰ τοῦ Καλλιμάχου εἰλημμένη παρομοίωσις τοῦ καταβληθέντος Μινωταύρου πρὸς δρῦν ἢ πρὸς ἰσχυρὰν πεύκην, τὰς ὁποίας δεινὴ θύελλα ἐκριζώνει ἀπὸ ὑψηλοῦ ὄρους (στχ. 105 ἐξ.). Ἰδιαιτέραν χάριν ἔχει ἡ εἰκὼν ἐκείνη, καθ' ἣν ὁ ποιητὴς παραβάλλει τὸ πλῆθος τῶν θεατῶν τὸ ἀποσυρόμενον βαθμηδὸν καὶ διαλυόμενον, πρὸς τὴν κίνησιν τῶν κυμάτων κατὰ τὴν ἀνατολὴν τοῦ ἡλίου· πρῶτον μὲν ὁ πρωϊνὸς ζέφυρος διὰ γλυκειάς πνοῆς ρυτιδώνει τὸ πέλαγος καὶ ἀκούεται ἐλαφρὸς φλοῖσθος

τοῦ ὕδατος, ἔπειτα δὲ μετ' ὀλίγον ὁ ἄνεμος σφοδρύνεται καὶ τὰ κύματα πυκνοῦνται καὶ γίνονται πορφυρεῖς ὑπὸ τῆς ἀνταυγείας τοῦ ἡλίου (στχ. 269 ἐξ.). Τὸ ὕψος τοῦ μὲν ἔχει ἀπλοϊκὴν ἀφέλειαν, τοῦ δὲ ἐκτείνεται εἰς θαυμάσιους περιόδους. Τὸ προοίμιον ἐκτυλίσσεται ὡς μεγαλοπρεπὲς κύμα· τὸνναντίον δὲ ἐν ἄλλοις χωρίοις αἱ φράσεις βραχεῖαι οὔσαι, συμμετρικαὶ καὶ παράλληλοι, προσδίδουσιν εἰς τὸν λόγον χαρακτῆρα εἰδυλλίου. Ἀγαπᾷ ὁ ποιητὴς νὰ ἀρχίσῃ διὰ τῆς αὐτῆς λέξεως δύο ἢ τρεῖς κατὰ σειρὰν στίχους, ὧν ἕκαστος ἀποτελεῖ ἐν ἀπηρτισμένον ὅλον, ἢ δύο ἢ τρεῖς κατὰ σειρὰν περιόδους (στχ. 387—396), κατὰ τοῦτον δὲ τὸν τρόπον παράγεται τὸ σχῆμα τὸ λεγόμενον τῆς ἀναφορᾶς, δι' οὗ ἐπιδεικνύονται οἱ στίχοι ἢ αἱ περίοδοι τῶν στίχων καὶ ἐπιτυγχάνεται ἰδιαίτερα τις ἐντύπωσις. Τὸν αὐτὸν παραλληλισμὸν θηρεύει ὁ ποιητὴς καὶ κατὰ τὰ κῶλα τῶν βραχυτέρων φράσεων. Τὸ δὲ πλῆθος τῶν ἐλληνικῶν λέξεων καὶ ὁ ἄλλος μυθολογικὸς κόσμος ἀνυψοῦσι καὶ τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν ἀδρὰν ἁρμονίαν τῆς γλώσσης καὶ τῆς στιχοργίας.

Τὸ εἰς τὴν Ἀσίαν ταξίδιον τοῦ Κατούλλου ἔδωκε πιθανῶς εἰς αὐτὸν τὴν ιδέαν καὶ τοῦ ἀξιοσημειώτου γαλλιαμβικοῦ ποιήματος, ὅπερ ἐπιγράφεται Ἄττις (63), διότι ἐν ἄλλῳ ποιήματι ταυτίζει τὴν Φρυγίαν, πατρίδα τῆς μητρὸς τῶν θεῶν, πρὸς τὴν Βιθυνίαν (46 στχ. 4), ἐν δὲ τῷ Ἄττει μεταφέρει τὴν δρᾶσιν ἐπὶ τῆς Τρωϊκῆς Ἰδῆς. Ἀνέκαθεν τὰ ὄργια τῆς Κυβέλης εἶχον κατασταθῇ θέματα πραγματείας τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως· ὁ Εὐριπίδης ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὰ ἀξιόλογα χορικὰ ᾄσματα, ἰδίως ὅμως ὁ Ἑρμησιάναξ, ὁ μαθητὴς τοῦ Φιλητᾶ, ἐπραγματεύθη πρῶτος τὰ κατὰ τὴν ὀργιαστικὴν τῆς ῥηθείσης θεᾶς λατρείαν, ἀπὸ τῶν χρόνων, καθ' οὓς ἱδρύσεν αὐτὴν ὁ Ἄττις. Μάλιστα δὲ οἱ Ἀλεξανδρινοὶ ἠγάπων ἰδιαίτερά τινα ποιήματα ἀναφερόμενα εἰς τὴν Μεγάλην μητέρα, ὧν ὁ ῥυθμὸς ἦτο ἰωνικὸς ἀπ' ἐλάσσονος καὶ ἀπετελεῖτο ἐκ δύο τετραμέτρων, ἐνὸς ἀκαταλήκτου καὶ ἐνὸς καταληκτικοῦ, μετὰ τῆς χαρακτηριστικῆς τομῆς· ὁ ῥυθμὸς οὗτος εἶναι ὁ λεγόμενος γαλ-

λιαμδικός¹⁾). Ἐν τούτῳ δὲ τῷ μέτρῳ εἶχεν ἰδίᾳ ὑμνήσῃ τὰς Γάλλας ὁ Καλλίμαχος (Γάλλαι, μητρὸς ὁρείης φιλόθυρσοι ὁρομάδες κτλ.), κατὰ τοῦτο δὲ τὸ παράδειγμα ὠνόμασε καὶ ὁ Κατουλλος (63 στχ. 12) θηλυκῶς Gallas τοὺς ἄνδρας ἐκείνους, οἵτινες ἐξεθελύνοντο ἵνα ἱερατεύωσιν εἰς τὴν Κυβέλην. Πρὸς τὰ Ἀλεξανδρινὰ δὲ καθ' ὅλου παραδείγματα πρέπει νὰ ἐσχετίζετο τὸ ὑπὸ τοῦ Κατουλλου (35 στχ. 13 ἐξ.) ἐπαινούμενον ποίημα τοῦ Καικιλίου, ὅπερ εἶχε ποιηθῇ πρὸ τοῦ ἰδικοῦ του. Ἄλλως δὲ οἱ Ῥωμαῖοι πολλάκις συνέβαινε νὰ βλέπωσι τοὺς ἀγρίους οἰστρους τῶν ἱερέων τῆς Κυβέλης, ἀφ' ὅτου ἡ βάρβαρος ἐκείνη λατρεία εἰσῆχθη εἰς τὴν Ῥώμην κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ δευτέρου λιθυκοῦ πολέμου. Ὁ Λουκρήτιος (2, 600) περιγράφει τὰ ὄργια τῶν καὶ ὁ Οὐάρρων μαστιγώνει ἐν ταῖς σατίραις του τὰς ἀκολασίας αὐτῶν. Τοῦ δὲ Κατουλλου τὸ ποίημα οὔτε διηγηματικὸν εἶναι οὔτε ὕμνος, ἀλλὰ μᾶλλον αἰσθηματικὴ εἰκὼν καὶ ζωγραφία τῶν πραγμάτων καθ' ὅλους τοὺς τύπους, περιέχει δὲ τὸ οὐσιῶδες κυρίως μέρος τῆς ὑποθέσεως, διότι ἡ ἱστορία τοῦ ἥρωος ὑποτίθεται γνωστή. Ὁ Ἄττις ἔρχεται διὰ θαλάσσης εἰς τὴν Φρυγίαν, εἰσδύει εἰς τὸ ἄλσος τῆς θεᾶς· ἐκεῖ καταλαμβάνεται ὑπὸ ἱερᾶς μανίας, ἀκρωτηριάζεται, λαμβάνει τὸ κύμβαλον καὶ ᾄδων προσκαλεῖ τοὺς ἐταίρους αὐτοῦ τοὺς Γάλλους (στχ. 12—26), ἵνα μετ' αὐτοῦ μεταβῶσιν εἰς τὸν ναὸν τῆς δεσποίνης τῶν καὶ μετάσχωσι τῶν ἱερῶν τελετῶν. Ὁ ἀχαλίνωτος θίασος βαδίζει ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν του, μανιωδῶς δὲ ἔπειτα τρέχων ὁρμᾷ πρὸς τὴν Ἰδην, ἔνθα φθάνει κατάκοπος καὶ καταλαμβάνεται ὑπὸ τοῦ ὕπνου. Τῇ ἐπαύριον, ἀφυπνισθεὶς ὁ Ἄττις συνέρχεται εἰς ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς μέθης καὶ κατανοεῖ ὅ,τι εἶχε πράξῃ. Κλαίει, στρέφει τοὺς ὀφθαλμοὺς μακράν, ἐκεῖθεν τῆς θαλάσσης, πρὸς τὸ μέρος τῆς πατρίδος του καὶ αἰσθάνεται λύπην καὶ

¹⁾ Ἐκαλεῖτο τοῦτο τὸ μέτρον γαλλιαμδικὸν ἢ μητρωακόν, διότι ἐγίνετο γρῆσις αὐτοῦ ἐν τοῖς εἰς τὴν Μητέρα τῶν θεῶν ἢ Κυβέλην ᾄσμασιν, ἅτινα ἐψάλλον οἱ ἱερεῖς αὐτῆς, οἱ ἀπόκοποι Γάλλοι. Περὶ τοῦ σχήματος αὐτοῦ ἴδ. Μετρικὴν Σημειολογίαν σ. 467. Σ. Μ.

πόθον ἀναλογιζόμενος τὴν προτέραν εὐδαιμονίαν, ἣν τώρα ἀπώλεσεν ἐξ ἁμαρτίας του, ὅτε μέλλει πλέον νὰ ζῇ μεταξὺ τῶν θηρίων (στχ. 50—73). Οὔτε πατρίδα πλέον ἔχει, οὔτε γονεῖς, οὔτε φίλους, οὔτε παλαίστραν. Ἦτο αὐτὸς τὸ ἄνθος τοῦ γυμνασίου, ὁ ἄριστος τῶν ἐφήβων, ὁ οἶκός του ἐπληροῦτο ἐπισκεπτῶν καὶ καθ' ἐκάστην πρωΐαν, ὅτε ἐξεγείρετο ἐκ τοῦ ὕπνου, ἔβλεπεν ὑπὸ στεφάνων κοσμουμένην τὴν κατοικίαν του. Καὶ τώρα ; . . . Κλαίει πικρῶς διὰ τὰ ἔργα τῆς ἀφροσύνης του. Ἄλλ' ἀκούει ἡ Κυβέλη τὴν μετάνοιάν του καὶ ἀποξευγνύουσα ἓνα ἐκ τῶν λεόντων της, πέμπει αὐτὸν ἵνα εἰσαγάγῃ πάλιν τὸν ἀποστάτην εἰς τὸ δάσος (στχ. 78—83). Ὁ λέων εὐρίσκει τὸν τρυφερὸν Ἄττιν παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης καὶ τὸν ἀποδιώκει, ὥστε νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὸ δάσος, ὅπου μέλλει διὰ παντὸς νὰ μείνῃ δουλεύων εἰς τὴν θεάν (στχ. 90). «Θεὰ μεγάλη, λέγει ἐν τέλει περὶ ἑαυτοῦ ὡς ἐν ἐπιλόγῃ ὁ ποιητής, θεὰ Κυβέλη, θεὰ Δινδυμία, μακρὰν ἀπὸ τοῦ ἐμοῦ οἴκου ἅς εἶναι ἡ μανία σου, εἰς ἄλλους ἔμβαλλε οἶστρον, εἰς ἄλλους ἔμβαλλε λύσσαν».

Ὅτι ὁ Κάτουλλος ἐν τούτῳ τῷ ποιήματι ἠκολούθησεν ἐλληνικὸν παράδειγμα, γίνεται φανερόν ἐκ τινων λεπτομερειῶν, οἷον ἐκ τοῦ ἐντελῶς ἐγχωρίου χαρακτῆρος, ὃν ἔχει τὸ παράπονον τοῦ Ἀττιδος ποθοῦντος τὴν πατρίδα του (μάλιστα ἐκ τοῦ στχ. 64) καὶ τῆς μνείας τῆς Πασιθέης γυναικὸς τοῦ Ὑπνου (στχ. 43), ὅπερ εἶναι τεκμήριον Ἀλεξανδρινῆς πολυμαθείας. Εἶναι δὲ κάλλιστον τὸ ποίημα, ἃν καὶ ἔχει βδελυρὰν μᾶλλον τὴν ὑπόθεσιν, προέρχεται δὲ ἡ ἀρετὴ αὐτοῦ ἐκ τῆς θαυμαστῆς ὁρμῆς, μεθ' ἧς ὁ ποιητής ἠθέλησε νὰ δείξῃ οἷον ἐν ἐνεργείᾳ τὴν δαιμονικὴν ἐπίδρασιν τῆς ἐρήμου, τῆς ὑψηλῆς, τῆς ὀρεινῆς καὶ ἀγρίας φύσεως, ἐπὶ τῶν αἰσθημάτων τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ βαθεῖα σκιά τοῦ δάσους παρὰ τὴν ἀκτὴν τῆς θαλάσσης, ἡ Ἰδὴ ἡ χιονοσκέπαστος, τὰ ἄντρα τῶν ἀγρίων θηρίων, τὸ βρύχημα τοῦ λέοντος, ὅστις διερχόμενος ἐξαφανίζει πᾶσαν βλάστησιν, τὸ μεγαλοπρεπὲς καθ' ὅλου θέαμα τῆς ἀναπεπταμένης φύσεως, θαυμασίως ἀντιτίθεται πρὸς τὸν πολιτισμὸν τῆς ἐλληνικῆς

πόλεως, ἣν κατέλιπεν ὁ τρυφερός ἔφηβος. Ἐν τῇ μυστηριώδει σιγῇ τοῦ ἱεροῦ ἄλσους, ὁποῖος θόρυβος αἴφνης ἐκρηγνύεται! Κρότος καὶ βόμβος κυμβάλων καὶ τυμπάνων, αὐλῶν ὀξὺς συριγμός, ὠρυγαὶ κισσοστεφῶν Μαινάδων, αἵτινες τρέχουσι ταχέως ὡς ἡ θύελλα! Εἶναι δὲ καθ' ὅλου λαμπρὸς ὁ χρωματισμὸς τῆς ἐκθέσεως, ἡ περιγραφὴ λόγου χάριν τοῦ ἀνατέλλοντος ἡλίου εἶναι ἀξία σημειώσεως. Ὁ χρυσοπρόσωπος θεὸς περιάγει τοὺς ἀκτινοβολοῦντας ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τὸν λευκὸν αἰθέρα, ἐπὶ τὸ ξηρὸν ἔδαφος τῆς γῆς, ἐπὶ τὴν ἀγρίαν θάλασσαν καὶ ἐλαύνων τοὺς ἀκαμαντόποδας ἵππους τοῦ ἐκδιώκει τὸν ζόφον τῆς νυκτὸς (στχ. 39—41). Ὀλόκληρον τὸ ποίημα ἔχει τι τὸ κινηματικόν, αἰσθάνεται τις ἐν αὐτῷ πυρετώδη ἐρεθισμόν, σπασμὸν καταπεπιεσμένης καρδίας. Ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν παρατηροῦμεν καὶ ἐν αὐτῷ τὸν παραλληλισμὸν τῶν φράσεων καὶ τῶν προτάσεων μετὰ τοῦ σχήματος τῆς ἀναφορᾶς. Ἐπικρατεῖ δὲ ὁ τόνος ὁ παθητικός· τὸ δὲ πάθος εἶναι ἰσχυρότατον μὲν, ἀλλὰ γυναικεῖον, πολλαχού δὲ ὁ Κάτουλλος ἐπιζητεῖ οὕτως εἰπεῖν τὴν ἐκθήλυνσιν τοῦ πάθους. Διὰ τῆς ἐν τῷ τέλει εὐχῆς πρὸς τὴν θεάν, ὁ ποιητὴς ἀνακουφίζεται ἀπὸ τῆς ὀπτασίας, ἥτις ὡς ἐφιάλτης ἐδέσμευε καὶ συνεῖχε τὴν φαντασίαν του.

Ἐξητάσαμεν τὰ κυριώτατα θέματα τῆς ποιήσεως τοῦ Κατούλλου, ὅπως εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστῇ. Ἀλλ' ὁ Καίσιος Βάσσος (κατὰ τὸν α' αἰῶνα μ. Χ.) καὶ ὁ Τερεντιανὸς Μαῦρος ἐκτὸς τῶν νῦν σφισμένων ποιημάτων ἀνεγίνωσκον καὶ ἄλλα τοῦ Κατούλλου ἔργα ἐν μέτρῳ πριπίῳ, δι' οὗ γίνεται φανερόν, τίνος εἶδους ἦσαν καὶ αἱ ὑποθέσεις των. Οἱ παλαιοί, καθὼς φαίνεται, διήρουν τὰ ποιήματα τοῦ Κατούλλου εἰς διαφόρους κατηγορίας, οἷον ἑνδεκασύλλαβα, γαλλισμαδικά, ἐπιθαλάμια κτλ., ὁ δὲ Μαρτιάλιος συνήθριζε τὰ εἰς τὴν Λεσβίαν ποιήματα ὑπὸ μίαν κοινὴν ἐπιγραφὴν, *Passer* (= Στρουθίον), ἀλλ' αἱ ταξινομήσεις αὗται δὲν εἶναι ἀσφαλεῖς. Ἀμφίβολον ὡσαύτως εἶναι ἂν ἡ ἀφιέρωσις τοῦ νέου κομψοῦ βιβλιαρίου (Ποίημ. 1) εἰς τὸν Κορνήλιον Νέπωτα, ἀναφέρεται εἰς ὀλόκληρον τὴν νῦν ὑπάρχουσαν συλλογὴν. Ὅπωςδὴποτε, τὸ μόνον ἀρχαῖον

χειρόγραφον, δι' οὗ τὰ ποιήματα τοῦ Κατούλλου περιῆλθον εἰς ἡμᾶς, τὸ τῆς Βερώνης δηλαδή, ὅπερ τῶρα δὲν ὑπάρχει, δὲν περιεῖχεν εἰμὴ ἀποσπάσματα τινῶν ποιημάτων (26, 146, 54α, 546, 586), τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει ὅτι τὸ χειρόγραφον τῆς Βερώνης ἦτο ἀντίγραφον παλαιότερας ἐκδόσεως ὅχι πάντων τῶν ποιημάτων τοῦ Κατούλλου, ἀλλὰ τινῶν μόνων, κατ' ἐκλογὴν. Πότε δὲ καὶ ὑπὸ τίνος παρεσκευάσθη ἐκείνη ἡ ἐκλογή, ἐντελῶς ἀγνοοῦμεν. Δὲν εἶναι ὅμως ἀδύνατον νὰ διακρίνωμεν ἐν γενικαῖς οὕτως εἰπεῖν γραμμαῖς, τὸ σχέδιον, καθ' ὃ αὐτὸς ὁ Κάτουλλος κατέταξε τὰ ποιήματά του. Ἡ πρώτη συναγωγὴ (1—60) περιλαμβάνει πάντα τὰ ἰαμβικά (τρίμετρα, τετράμετρα, χωλιαμβικά) καὶ πάντα τὰ ἐνδεκασύλλαβα μετὰ καὶ τῶν ὀλίγων ποιημάτων τῶν ἐχόντων αἰολικοὺς ῥυθμούς (σαπφικά 11 καὶ 51, πριάπειον 17, ἀσκληπιάδειον 30, γλυκῶνειον 34). Ἐπειτα ἔρχονται τὰ δύο γαμηλία ποιήματα, (61—62) δι' ὧν μεταβαίνομεν εἰς τὰ δύο διεξοδικώτερα, ἃ ἐποίησεν ὁ Κάτουλλος κατὰ μίμησιν ἐλληνικῶν παραδειγμάτων καὶ ὧν εἶναι γαλλιαμβικά καὶ δακτυλικά τὰ μέτρα (63—64) καὶ μετὰ ταῦτα αἱ ἐλεγεῖαι (65—68) καὶ τὰ ἐπιγράμματα (ἐλεγειακοῦ μέτρου), ποικίλα κατὰ τὸ μέγεθος καὶ ὦν μόνον τὸ 76 λαμβάνει τόνον καὶ ἑκτασιν ἐλεγείας (69—116). Ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον τῆς κατατάξεως ταύτης ἐπικρατεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς ποικιλίας, ἀλλὰ κατὰ τρόπον, ὥστε πάντα τὰ ποιήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ αὐτὸ θέμα νὰ εἶναι συνηνωμένα καὶ νὰ μὴ χωρίζονται συνήθως ἀπ' ἀλλήλων, εἰμὴ μόνον διὰ τοῦ δηλωτικοῦ αὐτῶν ἀριθμοῦ. Ἡ ἐπανάληψις ἐνὸς σημαντικοῦ στίχου ἢ ὑπαινιγμός τις οἰοσδῆποτε χρησιμεύει ὡς σύνδεσμος τῶν συγγενῶν ποιημάτων πρὸς ἄλληλα. Τοὺς ἐνδεκασυλλάβους στίχους καὶ τοὺς χωλιάμβους εἶχε μεταχειρισθῇ πρὸ τοῦ Κατούλλου ὁ Λαίβιος, ἰδίᾳ δὲ τὸ ἐνδεκασύλλαβον ἦτο τὸ ἀγαπητὸν μέτρον τῶν ποιητῶν τῆς νέας σχολῆς, ὁ δὲ Κάλβος καὶ ὁ Τικίδας ἐφιλοτέχνησαν καὶ αὐτοὶ γλυκῶνεια μέτρα καὶ ὅτ' ἐν τοῖς γαμηλίοις αὐτῶν ποιήμασι. Τρίμετρα δὲ καὶ τετράμετρα ἰαμβικά καθὼς καὶ γαλλιαμβικά μέτρα πεπονη-

μένα κατὰ τοὺς κανόνας τῆς ἑλληνικῆς προσωδίας εἶχε φιλοπονήσῃ καὶ ὁ Οὐάρρων, οὐτινος τὰ ποιήματα διεκρίνοντο διὰ τὴν ποικιλίαν τῶν μέτρων. Τοὺς σεμνοτέρους ὅμως τῆς αἰολικῆς λυρικῆς ῥυθμούς, οἷον τὸν ἀσκληπιάδειον στίχον, οὐτινος ἡ Σαπφώ ἔκαμε χρῆσιν ἐν τῷ δευτέρῳ βιβλίῳ τῶν ποιημάτων αὐτῆς, καὶ τὴν σαπφικὴν στροφὴν πρῶτος πρὸ τοῦ Ὀρατίου μετεχειρίσθη ὁ Κάτουλλος. Οἱ δὲ δακτυλικοὶ ἐξάμετροι τοῦ Κατούλλου ἔχουσι συνήθως πολλοὺς σπονδαίους, συχνάκις δὲ ἔχουσι σπονδεῖον, κατὰ τὸ παράδειγμα τῶν Ἀλεξανδρινῶν, καὶ ἐν τῇ πέμπτῃ χώρᾳ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ νὰ παραγῶσιν ἰδιάζουσάν τινα ἐντύπωσιν, εἶναι δὲ μάλιστα συνήθεις οἱ σπονδειάζοντες ἐξάμετροι ἐν τῷ 64 ποιήματι, ἐν ᾧ κεῖνται μάλιστα καὶ τρεῖς κατὰ συνέχειαν, ὅπερ σπανιώτατον (συχ. 78—80). Πλείονα δὲ ἐλευθερίαν ἢ οἱ πρὸ αὐτοῦ ποιηταὶ μεταχειρίζεται ὁ Κάτουλλος ὡς πρὸς τὸ μῆκος τῶν λέξεων, δι' ὧν περατοῦνται οἱ πεντάμετροι. Αἱ δὲ ἐκθλίψεις εἶναι παρ' αὐτῷ καὶ πλείοτεραι καὶ τραχύτεραι. Κατὰ τὸ παράδειγμα δὲ τῆς Σαπφούς, μεταχειρίζεται τὸ ἀσκληπιάδειον μέτρον ὅχι μόνον κατὰ στίχον, ἀλλὰ κατὰ διστίχους στροφάς (Ποίημ. 30), ἐν δὲ ταῖς γλυκωνείοις συστάμασι τὰ τρία πρῶτα κῶλα ἀποσπῶνται ἀπὸ τῶν ἄλλων διὰ τῆς διακοπῆς τῆς συναφείας (34). Τὰ δὲ διάφορα παρηχητικά σχήματα παρεμβάλλει πάντοτε καταλλήλως ὁ ποιητής. Ἐν τῷ χαριεστάτῳ ἐρωτικῷ διαλόγῳ τοῦ 45 ποιήματος εὐδιάκριτος εἶναι ἡ συμμετρικὴ σύνθεσις, ἀλλ' αὕτη γίνεται μᾶλλον κατάδηλος ἐν τοῖς κυρίως λυρικοῖς ποιήμασιν, ἢ ἐν τοῖς λυρικοῖς μέρεσιν ἄλλων ποιημάτων (5 καὶ 8), ἀλλ' ὁ ποιητής δὲν τηρεῖ πάντοτε ἀδιάπτωτον καὶ ὁμοιόμορφον πρὸς ἑαυτὴν τὴν συμμετρίαν ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους. Ἐνίοτε τὸ ποίημα περατοῦται διὰ τοῦ αὐτοῦ στίχου, δι' οὗ καὶ ἄρχεται (16, 36, 52, 57), ἄλλοτε δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς στίχος ἐπιφέρεται κατ' ἐπανάληψιν μετὰ μικρᾶς δὲ μόνον μεταβολῆς ὡς ἐπιδόξ, ἐντὸς τοῦ ποιήματος (Ποίημ. 8 σych. 3=8, πρβλ. σych. 11 καὶ 19. Ποίημ. 29 σych. 5=9, πρβλ. σych. 2 καὶ 10. Ποίημ. 42 σych. 11 καὶ 12=19 καὶ 20, πρβλ. σych. 24).

Ὅπως δὲ διάφορον εἶναι τὸ θέμα, οὕτως εἶναι κατὰ πολὺ διάφορος καὶ ἡ γλῶσσα τῶν ἱαμβικῶν καὶ τῶν λογαοδικῶν ποιημάτων καθὼς καὶ τῶν ἐπιγραμμάτων ἀπὸ τῆς γλώσσης τῶν Ἀλεξανδρινίζουσῶν ἐλεγείων, τῶν γαλλιαμβικῶν καὶ τοῦ ἐπυλλίου. Ἐνέκειναι δηλαδὴ ἡ γλῶσσα εἶναι ἀπλουστέρα καὶ ἡ τοῦ ἐν κοινῇ χρήσει λατινισμοῦ ἀκρίβεια μεγαλητέρα, ὑπάρχουσι δὲ καὶ τινες ἀρχαϊσμοί, οὐδὲ ἀποφεύγει ὁ ποιητὴς κοινοτέρας ἐκφράσεις δηλούσας κυριολεκτικῶς τὰ πράγματα, ὅπως οὐδὲ ἐν τοῖς ἐπιγράμμασι· καθ' ἔλου δὲ εἰπεῖν δὲν ἐπισκιάζονται διὰ περιφράσεων τὰ νοήματα. Ἡ οἰκειότης τοῦ τόνου πολλάκις καταφαίνεται διὰ τῆς χρήσεως υποκοριστικῶν εἴτε πρὸς θωπείαν εἴτε πρὸς σκῶψιν, καθ' ὃν δηλαδὴ τρόπον ἡγάπα νὰ μεταχειρίζεται καὶ ἡ κωμωδία τὰ ὑποκοριστικά. Ἐν δὲ ταῖς ἐλεγείαις, τοῖς γαλλιαμβικοῖς καὶ τῷ ἐπυλλίῳ ἡ τεχνοτροπία εἶναι σεμνοτέρα, ἐνίοτε δὲ ἰσχυρότατον τὸ ἐκδηλούμενον πάθος, ὃ δὲ λόγος καθ' ἔλου λίαν ἀπεικονισμένος. Μεταξὺ δὲ τῶν περιγραφικῶν ἐπιθέτων, ἅτινα ἀγαπᾷ ὁ ποιητὴς νὰ ἐγκατασπεύρῃ εἰς τὰ ποιήματα, ὑπάρχουσι καὶ πολλὰ σύνθετα, ταῦτα δὲ ἡ δανείζεται, ὅπως ὁ Λουκρήτιος, ἀπὸ τῆς γλώσσης τοῦ Ἑνίου καὶ τῶν τραγικῶν, ἡ πλάττει αὐτός. Ὅπου δὲ θέλει νὰ προσδώσῃ ἀρχαῖκον χρωματισμὸν εἰς τὸ ποίημα, παραλαμβάνει καὶ ἄλλας πλὴν τῶν ἐπιθέτων λέξεις ἀπὸ τῆς ἀρχαιοτέρας ποιήσεως καθὼς καὶ τύπους λέξεων παλαιοτέρους. Ὅτι ὅμως εἶναι τῆς ἐλληνίδος Μούσης τρόφιμος, δηλῶνει ὁ Κάτουλλος ὅχι μόνον συχνάκις μεταχειριζόμενος κύρια ὀνόματα ἐλληνικὰ ἢ λέξεις ἐκ τῆς ἐλληνικῆς παραγομένης, ἀλλὰ καὶ σχηματισμοὺς καὶ καταλήξεις ἐλληνικάς. Αἱ ἐλεγεῖαι αἱ ἔχουσαι προσωπικὸν χαρακτῆρα κεῖνται ἀνάμεσον τῶν σεμνοτέρων καὶ τῶν οἰκειοτέρων ποιημάτων, ἐν αὐταῖς δὲ ἐφ' ὅσον ἀνυψοῦται τὸ αἶσθημα, ἐπὶ τοσοῦτον γίνεται καὶ ἡ γλῶσσα ὑψηλοτέρα. Ἀλλως δὲ τὴν ποιητικὴν μεγαλοφυΐαν τοῦ Κατούλλου κυριώτατα φανερώνει ἡ παρ' αὐτῷ εὐκαμψία τοῦ ὕφους καὶ ἡ δαψίλεια τῶν χρωμάτων καὶ τῶν ἀποχρώσεων, διότι ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ εὐρίσκονται ἀνάμικτοι ἢ παιδικὴ ἀφέλεια, ἡ χάρις

καὶ ἡ ἰλαρότης τῶν συνδιαλέξεων, ἡ θερμότης τῶν αἰσθημάτων, ἡ ἔκρηξις τῆς χαρᾶς καὶ ἡ βαθεῖα τοῦ πόνου συναίσθησις, ἡ ἀγάπη καὶ τὸ μῖσος, τὰ τρυφερὰ κολακεύματα καὶ ἡ ἀπειλητικὴ ἀγανάκτησις, ἡ ἄκακος εἰρωνεία καὶ τὰ πικρὰ σκώμματα, ἡ δὲ ποικιλία αὕτη τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἐκδηλώσεων ἀντανακλᾷ αὐτὸν τὸν ψυχικὸν βίον τοῦ ποιητοῦ. Εἶναι πάντοτε, φυσικός, ἀληθής, ἐκφραστικός. Παρομοιώσεις σπανιώτερον μεταχειρίζεται καὶ μόνον κατ' ἐξαίρεσιν ἐν τοῖς πρῶτοις τοῦ 17 ποιήματος ἐπισωρεύει ὁ ποιητὴς τὰς παρομοιώσεις, ἵνα καταστήσῃ ὅσον τὸ δυνατόν μᾶλλον καταγέλαστον τὸν ἡλίθιον σύζυγον, ὅστις παραβάλλεται φορτικῶς πρὸς διετὲς βρέφος λικνιζόμενον ἐν ταῖς ἀγκάλαις τοῦ πατρός, πρὸς κεκομμένον κορμὸν δένδρου, κείμενον ἐν τάφρῳ. Ὁ ποιητὴς ἐπεθύμει νὰ κατεκρημνίζετο ὁ ἡλίθιος ἀπὸ τῆς γεφύρας τῆς μικρᾶς Κολωνίας ἵνα ἴδῃ ἂν θὰ κατέλειπεν ἐν τῷ βορβόρῳ τὴν νωθρείαν τοῦ πνεύματός του ὅπως ὁ ἡμίονος τὴν σιδηρᾶν κρηπίδάν του. Τοῦναντίον δὲ ἡ σύζυγος ἐκείνου τοῦ ἡλιθίου εἶναι ὀρεκτικωτέρα τρυφεροῦ ἐριφίου καὶ ἔπρεπε νὰ τὴν ἐπιμελῇται τις πλειότερον ὠρίμου σταφυλῆς. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ περίπου τρόπον ἐπισωρεύει ὁ Κάτουλλος σκωπτικὰς ὑπερβολὰς ἐναντίον τοῦ ἀδίκου καὶ παρανόμου Θαλλοῦ ἐν τῷ 25 ποιήματι. Συνήθως ὅμως ἡ φυσικὴ ῥητορικὴ τοῦ αἰσθήματος ἀσκεῖ μόνη τὰ δικαιώματά της, οὐδὲ ἐπιζητεῖ ὁ ποιητὴς βεβιασμένας ἀντιθέσεις, ἀλλ' ἀρκεῖται εἰς ἐκείνα τὰ ἐπικουρήματα, δι' ὧν φυσικῶς δύναται νὰ τέρψῃ τὸν ἀναγνώστην ἡ ποιητικὴ αὐτοῦ διάνοια, χωρὶς νὰ καταφεύγῃ εἰς τεχνητὰ τοῦ λόγου κοσμήματα.

Οὕτω λοιπόν, ἀγαπῶμεν τὸν Κάτουλλον διότι εἶναι γνησίᾳ ποιητικὴ φύσις, διότι τῷ ὄντι ἔζησεν ἐν τῷ κόσμῳ καὶ ἔλαβε παρὰ τῶν Μουσῶν τὸ δῶρον τοῦ νὰ ἐκφράζῃ τὰ αἰσθήματά του καὶ τὰ πάθη του. Οὔτε ἡ ἔκτασις τῶν ἐννοιῶν του ὑπῆρξε κατὰ πολὺ μεγάλη, οὔτε λίαν εὐρύς ὁ κύκλος τῶν πνευματικῶν του πόθων· ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ἐπιστήμη δὲν ἐταλαιπώρησε τὸ πνεῦμά του. Ἀνθρώπος δὲ πάλιν ἐνεργητικὸς δὲν ἦτο· ἔζησε δι' ἑαυτὸν καὶ τοὺς

φίλους του, ἔσχεν ὡς ὁδηγὸν τοῦ βίου τὸν ἔρωτα καὶ κατέλιπεν εἰς ἡμᾶς τὰ ἔργα του, τεκμήρια ψυχῆς, ἂν μὴ ἐντελῶς ἀδιαφθόρου, τοῦλάχιστον εἰλικρινοῦς καὶ πιστῆς. Ἐν ἐνὶ λόγῳ ὁ νεαρὸς Κάτουλλος (διότι νεώτατος ἀπέθανε) καταλέγεται εἰς τοὺς ἀθανάτους ποιητὰς καὶ ἔχει πάντα τὰ προτερήματα, ἀλλὰ καὶ πάντα τὰ ἐλαττώματα τῆς νεότητος. Ἀλλ' ἵνα τις καὶ περὶ τῶν ἐλαττωμάτων του ἐκφέρῃ ὀρθὴν κρίσιν, πρέπει πρῶτον μὲν νὰ λαμβάνῃ πρὸ ὀφθαλμῶν τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἔζη, ἔπειτα δὲ ὅπως ὁ ἴδιος ἐζήτει, νὰ μὴ ἐρμηνεύῃ κατὰ γράμμα τὰ ποιήματά του καὶ μετὰ πεζῆς σεμνοτυφίας.

Πλὴν τοῦ Κάλβου οὐδεὶς ἄλλος ποιητῆς ἦτο τόσο στενῶς συνδεδεμένος καὶ ἐν τῷ βίῳ καὶ ἐν τοῖς γράμμασι πρὸς τὸν Κάτουλλον, ὅσον ὁ Γάιος Ἑλβίος Κίννας, περὶ οὗ ἀνωτέρω εἵπομεν. Ἦσαν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα συμπολίται, τοῦλάχιστον διέτριψεν ἐπὶ τινι χρόνῳ ὁ Κίννας παρὰ τοὺς πρόποδας τῶν Ἀλπεων ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Κενομανῶν, ἔθνους Κελτικοῦ, πολλοὶ δὲ Ἑλβιοὶ ὑπῆρχον ἐν Βριξία (τανῦν Brescia), πρωτεύουσῃ πόλει τῆς χώρας ἐκείνης. Ἐν τῷ πρὸς τὴν ἐρωμένην τοῦ Βάρρου διαλόγῳ (Ποίημ. 10), ὀνομάζει ὁ Κάτουλλος τὸν Κίνναν σὺν τροφόν του (meus sodalis), ἀποδλέπων ἴσως εἰς τὴν ἐν Βιθυνίᾳ ὁμοσκηνίαν. Μετὰ τὴν ἐκεῖθεν ἐπάνοδόν των, οἱ δύο φίλοι διέτριψαν ἐπὶ τινι χρόνῳ ἐν τῇ Ἀνω Ἰταλίᾳ. Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν ὁ Κίννας ἔγραψε ποίημα εἰς ἑνδεκασυλλάβους στίχους, ὧν διεσώθησαν δύο, ἐν τῷ ὁποίῳ ποιήματι ἀνέφερε τοὺς ἐφ' ἀμάξης περιπάτους του πρὸς ἐπίσκεψιν συγγενῶν καὶ φίλων. Ἐγραψε δὲ καὶ καλοὺς χωλιάμβους, ἐρωτικὰ ποιήματα καὶ ἐπιγράμματα, ἅτινα κρίνονται παρὰ τῷ Αὐλῷ Γελλίῳ ὡς ἄκομψα (inlepidā). Τὸ 113 ἐπίγραμμα τοῦ Κατούλλου, ἐν ᾧ διασύρεται ἡ σύζυγος τοῦ Πομπηίου, ἀπευθύνεται πρὸς τὸν Κίνναν, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Κίννας ἦτο πολιτικὸς σύμμαχος, ἂν ὅχι καὶ συστρατιώτης τοῦ Κατούλλου. Ἦτο δὲ ὁ Κίννας ἀφοσιωμένος ὁπαδὸς καὶ μαθητῆς τοῦ Βαλερίου Κάτωνος, τοῦ ὁποίου δι' ἐνὸς ἐπιγράμματος, ὅπως ἀνωτέρω εἶδομεν,

ὑμνησε τὴν Δίκτυναν. Ἐπανερχόμενος δὲ ἐκ Βιθυνίας προσεκόμισεν ὡς δῶρον πρὸς τινα φίλον ἐν ἀντίγραφον τῶν Φαινομένων τοῦ Ἀράτου γεγραμμένων ἐπὶ φύλλων μαλάχης καὶ συνώδευσε τὸ δῶρον διὰ κομφῶν προσφωνητικῶν διστίχων. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐκεῖ διατρίβων ἔγραψεν (697) ἐν δακτυλικοῖς ἑξαμέτροις καὶ τὸ Προπεμπτικὸν τοῦ νεαροῦ Ἀσινίου Πολλίωνος (ἦτοι Συνοδευτικὸν βιβλίον τοῦ Πολλίωνος· ὅπως περίπου οἱ σημερινοὶ Ὅηγοὶ τῶν περιηγητῶν), ὅστις δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ ἐπεχειρήσῃ κατὰ τὸ ἔτος 698 τὸ σύνθηες εἰς τοὺς νέους Ῥωμαίους ἐκπαιδευτικὸν ταξείδιον ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Ἀσίαν. Εἶχε δὲ ὁ Πολλίων καὶ ἀδελφὸν ἀφυστέρον ἀνήκοντα εἰς τὴν συντροφίαν τοῦ Κατούλλου (Ποίημ. 12). Ἡ σύνταξις τοιοῦτου ἑμμέτρου καὶ μεστοῦ πολυμάθειας ὁδοιπορικοῦ πρὸς δῆλωσιν τῶν τόπων καὶ τῶν χωρῶν, δι' ὧν ἔμελλεν ὁ φίλος νὰ διέλθῃ καὶ ἡ ἐν αὐτῷ δῆλωσις παντὸς ἀξιοθεάτου πράγματος καὶ παντὸς σχετικοῦ μύθου, ἦτο ἔργον συμφωνότατον πρὸς τὰς τάσεις Ἀλεξανδρινίζοντος συγγραφέως, οἷος ὁ Κίννας. Παρουσιάζετο δὲ εἰς αὐτὸν ἡ εὐκαιρία τερπνῶς νὰ συνδυάσῃ τὴν φιλοτέχνησιν ἐπεισοδιακῶν διηγήσεων πρὸς τὴν περιγραφὴν τῶν χωρῶν καὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ Βιθυνὸς Παρθένιος, ὁ ἀνωτέρω μνημονευθεὶς, οὗτινος τὴν μεγάλην ἐπίδρασιν εἰς τὴν σύγχρονον ποίησιν τῶν Ῥωμαίων θὰ λάβωμεν ἀφορμὴν νὰ ἐξετάσωμεν ἀκριβέστερον ἐν τοῖς ἐξῆς, συνέταξεν ὡσαύτως Προπεμπτικόν, ὅπερ ἔσχε κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ὡς παράδειγμα ὁ Κίννας. Περιέγραφε δὲ τοῦ Κίννα τὸ Προπεμπτικὸν τὴν ἀπὸ Κερκύρας μέχρις Ἀκτίου ἀκτοπλοίαν, ἔπειτα δὲ μίαν εἰς τὰ ἐνδότερα περιήγησιν. Τὸ θέμα ἦτο τόσον σπουδαῖον, ὥστε ἡσχολήθη περὶ τὸν ὑπομνηματισμὸν αὐτοῦ ὁ σοφὸς Τγίνος. Ἀλλὰ τὸ κυριώτατον τοῦ Κίννα ἔργον ἦτο τὸ ἐπύλλιον τὸ ἐπιγραφόμενον Σμύρνα, ἐν δακτυλικοῖς ἑξαμέτροις, περὶ τὴν ἐπιμελῇ τοῦ ὁποίου φιλοτέχνησιν ἐπὶ ἐννέα ὅλα ἔτη ἡσχολήθη ὁ ποιητής. Ἐπραγματεύετο δὲ ἐν αὐτῷ τὰ κατὰ τοὺς ἀνοσίους πρὸς τὸν πατέρα αὐτῆς, βασιλέα τῆς Κύπρου, ἔρωτας τῆς Σμύρνης, ἣν κατοικτεῖραντες ἐπὶ

τέλους οἱ θεοὶ μετήλλαξαν εἰς τὸ ὁμώνυμον δένδρον, τὴν σμύρναν, ἥτις βραγεῖσα μετὰ δέκα μῆνας παρήγαγε τὸν Ἄδωνιν. Τὸν μῦθον τοῦτον εἶχεν ἤδη πραγματευθῆ ὁ Πανύασις, ἴσως ἐν τοῖς Ἴωνικοῖς, ἐλεγειακῷ ποιήματι, ὅπερ εἶχεν ὡς ὑπόθεσιν τὴν ἀρχαίαν ἱστορίαν τῶν Ἴωνικῶν πόλεων, ἔπειτα δέ, ἀφ' οὗ ἐσκηνοβάτησεν αὐτὸν ἢ μετὰ τὸν Εὐριπίδην δραματικὴ ποίησις, θὰ κατέστησέ τις ἐκ τῶν Ἀλεξανδρινῶν ποιητῶν ὑποκείμενον ἐπυλλίου, ὅπερ πιθανῶς θὰ ἐμιμήθη ὁ Κίννας. Ὑπάρχουσι τινα τεκμήρια πείθοντα ὅτι διέλαβε περὶ αὐτοῦ ὁ Παρθένιος καὶ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐν ταῖς Μεταμορφώσεσιν. Ὀλίγιστοι στίχοι τῆς Σμύρνης περιῆλθον εἰς ἡμᾶς μαρτυροῦντες τεχνοτροπίαν ὁμοίαν πρὸς τὴν τοῦ Κατούλλου, ὅστις μεθ' ὑπερφηφείας ἀντιτάσσει τὸ ἀριστούργημα τοῦτο τῆς λεπτοτεχνίας πρὸς τὰ ἀτελεύτητα Χρονικά τοῦ Βολουσίου καὶ προφητεύει εἰς αὐτὸ πλήρη ἐπιτυχίαν καὶ εἰς τὰς ἔπειτα γενεάς (Ποίημ. 36 καὶ 95). Ἐπειδὴ δὲ τὸ ποίημα ἦτο κατάμεστον ὑπαινιγμῶν δεομένων ἐξηγήσεως, ἀνέλαβε τὸ ἔργον τῆς ἐρμηνείας αὐτοῦ ὁ σύγχρονος γραμματικὸς Λεύκιος Κρασσίκιος ὁ Ταραντῖνος, πεποιθὼς ὅτι παρεῖχεν εἰς ἑαυτὸν ἀξιόλογον εὐκαιρίαν πρὸς ἐπίδειξιν τῆς μεγάλης αὐτοῦ πολυμαθείας ὁ ἐκτενὲς ὑπομνηματισμὸς τῆς Σμύρνης. Δὲν ἔλειψαν ὁμῶς ἔκτοτε καὶ ἐπικριταὶ τοῦ ἐπυλλίου φέγοντες τὸν πάγκοινον ὑπὲρ αὐτοῦ θαυμασμόν, ὅστις διὰ τόσου ἐρμηνευτικοῦ κόπου ἔπρεπε νὰ ἐξαγοράζηται. Τὴν τοιαύτην δὲ γνώμην τοῦ κοινοῦ καὶ πάντων τῶν ἀμερολήπτων κριτῶν ἐξέφραζε βραδύτερον καὶ ὁ μὴ ἀνήκων εἰς τὴν τάξιν τῶν λογίων ποιητῶν Μαρτιάλιος, λέγων· «Τί ὠφελεῖ, παρακαλῶ, Σέξτε, νὰ γράφης πράγματα, τὰ ὅποια μόλις δύναται νὰ ἐννοήσῃ ὁ σοφὸς Μόδεστος καὶ μόλις ὁ Κλαρᾶνος; Τὰ βιβλία σου δὲν χρειάζονται ἀναγνώστην, ἀλλ' Ἀπόλλωνα ἐρμηνευτήν. Κατὰ τὴν κρίσιν σου ὁ Κίννας ἦτο ἀνώτερος τοῦ Βιργιλίου. Ἄς ἔχῃσι τοῦτον τὸν ἔπαινον τὰ ἰδικά σου ποιήματα· τὰ ἰδικά μου, Σέξτε, εὐχομαι νὰ ἀρέσκωσι μὲν εἰς τοὺς γραμματικούς, ἀλλὰ νὰ μὴ ἔχῃσιν ἀνάγκην τῆς ἐρμηνείας των». Ὁ νεαρὸς ὁμῶς Βιργί-

λιος θεωρεῖ ἐν ταῖς Βουκολικοῖς τὸν περίτεχνον ποιητὴν ὡς παράδειγμα δυσεπίτευκτον. Τὸ χωρίον τοῦ Βιργιλίου μαρτυρεῖ καὶ τοῦτο, ὅτι ἔζη ἀκόμῃ τότε ὁ Κίννας, διότι ἀναφέρεται παρὰ τὸν ζῶντα Βάριον, ἐν ᾧ οὐδαμοῦ γίνεται λόγος περὶ τοῦ Κατούλλου καὶ τοῦ Κάλβου, ὡς ἤδη ἀποθανόντων.

Εἰς τὴν αὐτὴν σχολὴν εἶχε μορφωθῇ καὶ ὁ Μᾶρκος Φούριος Βιδάκουλος, ἀλλὰ ἠκολούθησε τὴν ἐτέραν μόνον ἐκ τῶν δύο διευθύνσεων, περὶ ἃς ἐτρέποντο οἱ νεώτεροι. Ἐγεννήθη ἐν Κρεμῶνῃ, ὥστε ἦτο καὶ αὐτὸς τέκνον τῆς ἐντὸς τῶν Ἀλπεων Γαλατίας. Ἐγραφε μόνον παίγνια ἤτοι ἐνδεκασύλλαθα, σκωπτικά, εἰρωνικά καὶ ὑβριστικά ποιήματα, ἰάμβους, ἀνακρεόντεια, ἐπιγράμματα δακτυλικά καὶ ἐλεγειακά. Εἰς ἔργα ὁμοῦ πολυμαθείας καὶ περιτεχνίας δὲν ἐπεχειρεῖ καὶ κατὰ τοῦτο εὐρίσκεται εἰς ἄμεσον ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς λοιποὺς τῆς αὐτῆς σχολῆς ὁμοτέχνους. Δὲν εἶναι δὲ ἀπίθανον αὐτὸς νὰ ἔγραψε καὶ τὰ σωζόμενα σατιρικά διστίχα περὶ τῆς σκοτεινῆς Σμύρνης¹⁾ εἰς τὴν μόνον ὁ Κρασσίχιος ἠδύνατο νὰ ἐμβαθύνῃ καὶ ἤτις οὐδαμῶς ἦτο βατὴ εἰς τοὺς ἀπαιδεύτους· ὁ σκοπὸς τοῦλάχιστον καὶ ὁ τόνος τῶν διστίχων δεικνύουσι σχέσιν τινὰ καὶ συγγένειαν πρὸς τὰ εὐφυῆ μὲν, ἀλλὰ κακόβουλα ἐνδεκασύλλαθα, ἐν οἷς ὁ Φούριος σκώπτει τοῦ Βαλερίου Κάτωνος τὴν πενίαν καὶ διακωμῶδεῖ τὴν τόσον ὕμνουμένην σχολικὴν του σοφίαν· «Ἐθαυμάσαμεν, λέγει, ὅτι ὁ ἀπαράβλητος διδάσκαλος, ὁ πρῦτανις τῶν γραμματικῶν, ὁ ἄριστος ποιητής, δύναται μὲν νὰ λύῃ πᾶν ζήτημα, μόνον δὲ τὸ ζήτημα τῶν χρεῶν του δὲν δύναται νὰ λύσῃ!» Ὁμοίως φύσεως εἶναι καὶ ὁ στίχος ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸν Ὀρβίλιον, ὅστις ἐν τῷ βαθεῖ γήρατι εἶχεν ἀπολέσῃ καὶ τὴν ἐφήμερον σχολικὴν δόξαν καὶ τὴν μνήμην. Τὰ σκώμματα ταῦτα πρέπει νὰ ἐγράφησαν μεταξὺ τῶν ἐτῶν 730—74 καὶ 740—14, διότι ἐν αὐτοῖς παριστάνονται ὡς λίαν γέροντες καὶ ὁ Κάτων καὶ ὁ Ὀρβίλιος, ὅστις γεννηθεὶς τῷ 640—114 παρέτεινε τὸν βίον ἐπὶ ἑκατὸν περίπου ἔτη. Ἄν δὲ δώσωμεν πίστιν εἰς τὴν εἰδήσιν τοῦ

¹⁾ Τὰ διστίχα ταῦτα διέσωσεν ὁ Σουητῶνιος De grammat. 18. Σ. Μ.

Ἰερωνύμου, καθ' ἣν ὁ Φούριος ἐγεννήθη τῷ 651—103, πρέπει καὶ αὐτὸς νὰ ἦτο τότε τοῦλάχιστον ὀγδοήκοντα ἐτῶν. Ἄλλ' οἱ στίχοι ἐκεῖνοι δεικνύουσι τόσῃ διανοητικὴν δύναμιν, τόσῃ τολμηρίαν καὶ ἐλευθερίαν πνεύματος, ὥστε ἀδύνατον εἶναι νὰ ἐγράφησαν ὑπὸ ἀνθρώπου διανύοντος τὸ ἔσχατον γῆρας. Φαίνεται λοιπὸν μᾶλλον ὅτι ἐπλανήθη καὶ κατὰ τοῦτο ὁ Ἰερώνυμος, συγχύσας δύο Φουρίους, τὸν Κρεμωναῖον δηλαδὴ πρὸς τὸν ὁμώνυμον αὐτοῦ ἐξάδελφον τὸν ἐξ Ἀντίου ποιητὴν τῆς παλαιᾶς σχολῆς.

Καὶ κατὰ τὰ πολιτικὰ φρονήματα ἦτο σύμφωνος πρὸς τὸν Κάλβον καὶ πρὸς τὸν Κάτουλλον ὁ Φούριος Βιβάκουλος. Συνέταξε δὲ δηκτικώτατα ἐπιγράμματα ὅχι μόνον κατὰ τοῦ Καίσαρος, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦ Ὀκταβίου, ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι αὐτὸς δὲν εἶχε καὶ συνδιαλλαγὴν ἐπὶ τέλους πρὸς τὸν Καίσαρα· ἀμφοτέροι ὁμῶς ἐφείσθησαν αὐτοῦ. Τίνα δὲ γνώμην εἶχον οἱ περὶ τὸν Αὐγουστον περὶ τῶν δυσηρεστημένων τούτων ποιητῶν, οἷος ἦτο ὁ Βιβάκουλος, δεικνύουσιν οἱ ὑπεροπτικοὶ περὶ αὐτῶν λόγοι τοῦ Μεσσάλλα Κορβίνου, οὓς ἀναγινώσκομεν παρὰ τῷ Σουητωνίῳ· «Ἐγὼ οὐδὲν κοινὸν ἔχω πρὸς τὸν Φούριον Βιβάκουλον οὐδὲ πρὸς τὸν Τικίδαν ἢ τὸν γραμματιστὴν Κάτωνα.»

Ὁ σκωπτικὸς οὗτος καὶ χαιρέκακος ποιητὴς φαίνεται ὅτι φιλοποτῶν ἐδικαίωνε τὸ ἐπώνυμόν του, διότι *Bibaculus* σημαίνει περὶπου Φιλοποτίσκος, εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι ἡ ἐπιγραφὴ ἐνὸς πεζοῦ συγγράμματός του *Lucubratio* (= νυκτερινὴ ἐργασία, νυκτέρι), ἔνθα μεταξὺ ἄλλων ἀνεγινώσκοντο καὶ διάφορα εὐφυολογήματα τοῦ Κικέρωνος, εἶχε διαφορομένην τὴν ἔννοιαν, ἢ δηλαδὴ ἐργασία νυκτερινὴ ἢ πότος νυκτερινός. Ἀξίον σημειώσεως εἶναι ὅτι οὐδαμῶς ὁ Κάτουλλος ἀναφέρει τὸν εὐφυέστατον αὐτοῦ συμπολίτην καὶ πολιτικὸν φίλον Βιβάκουλον, διότι ὁ πειναλέος Φούριος, ὃν ὡς οὐτιδανόν τινα ἄνθρωπον πολλαχοῦ κατειρωνεύεται (Ποίημ. 11, 16, 23, 24, 26) εἶναι ἴσως ὁ χρονογράφος Φούριος, ἀλλ' ὁ φαιδρὸς ποιητὴς Βιβάκουλος ἀδύνατον νὰ εἶναι. Ἡ ἀνισότης τῆς ἡλικίας καὶ τινες ἴσως διαφοραὶ χαρακτῆρος καὶ ὁρέξεων, θὰ ἦσαν ἐμπόδια εἰς τὸ νὰ

συνδεθῶσι στενωτέρον οἱ δύο ποιηταί, ἢ τοῦλάχιστον νὰ παραμείνωσιν ὄντες φίλοι διὰ παντός τοῦ βίου.

Ὁ Πόπλιος Τερέντιος Ουάργων ἔζησε μακρὰν ἀπὸ τοῦ κύκλου τῶν ποιητῶν, περὶ ὧν ἕως τώρα ἐπραγματευόμεθα καὶ ὅμως διὰ τῶν ἔργων τούτου τοῦ ποιητοῦ ἔγινεν ἡ μετάβασις ἀπὸ τῆς παλαιᾶς σχολῆς εἰς τὴν νέαν. Ἐγενήθη ἐν Ἀτακί παρὰ τὸν ὁμώνυμον ποταμὸν τῆς Ναρβωνικῆς Γαλατίας, καὶ εἶναι ὁ πρῶτος Ῥωμαῖος ποιητής, ὅστις ἔσχε πατρίδα ἐκεῖθεν τοῦ Πάδου καὶ τῶν Ἀλπεων. Τρόφιμος ὢν τῆς τοῦ Ἐννίου ποιήσεως, ἥς αἱ παραδόσεις ἐτιμῶντο ἀλώβητοι ἐν ταῖς ἀκμαζούσαις σχολαῖς τῶν ἐπαρχιῶν, ἐπραγματεύθη ἐπικῶς καὶ ἐν δακτυλικαῖς στίχοις τὴν κατὰ τοῦ Βερκιγγετόριγος ἐκστρατείαν τοῦ Καίσαρος (702—53) εἰς πλείονα βιβλία, ἐπέγραψε δὲ τὸ ἔπος Σηκουανικὸν πόλεμον. Ὁ τρόπος τῆς πραγματείας ἦτο χρονογραφικὸς· τὸ κύριον θέμα ἦτο ἐν μακρὸν τῆς ἐθνικῆς ιστορίας ἐπεισόδιον, οὗτινος ὑπῆρξεν ὄχι μόνον μάρτυς, ἀλλὰ καὶ μέτοχος ὁ ποιητής. Ἐγραψε δὲ καὶ σατίρας, ὅχι ἐπιτυχεῖς, αἵτινες ἐπίσης ἀνάγονται εἰς τοῦτο τὸ πρῶτον στάδιον τοῦ γραμματειακοῦ βίου του. Εἶχε πνεῦμα ζητητικόν, ἀλλὰ καὶ μίαν σπουδαίαν ἑλλειψιν, ἣν μόνον κατὰ τὸ τριακοστὸν δεύτερον τῆς ἡλικίας του ἔτος (ἔγεν. τῷ 672—82) κατώρθωσε νὰ πληρώσῃ· τότε δηλαδὴ μόνον ἐξέμαθε τὴν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, ἥς ἡ ἄγνοια ἔφερεν ἐμπόδιον εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ πνεύματός του. Ἐπεδόθη ὅμως, ἂν καὶ ἀργά, μετὰ πολλοῦ ζήλου εἰς τὰ ἐλληνικά καὶ ὅπως καὶ οἱ ἄλλοι docti τοῦ καιροῦ του ἐτράπη πρὸς τὴν σπουδὴν τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Ὁ πρῶτος καρπὸς τῶν τοιοῦτων σπουδασμάτων του ὑπῆρξε μία διεσκευασμένη μετάφρασις τῶν Ἀργοναυτικῶν Ἀπολλωνίου τοῦ Ῥοδίου. Ἡ ἐκλογή του ἔχει τοῦτο τὸ χαρακτηριστικόν, ὅτι τὰ Ἀργοναυτικά πλησιάζουσιν ἀκόμη κατὰ πολὺ πρὸς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν ἐποποιίαν καὶ διὰ τοῦτο ἀπεδοκίμαζεν αὐτὰ ὁ Καλλιμάχος ὡς μὴ σύμφωνα πρὸς τὰς τεχνικὰς ἀρχὰς τῆς περὶ αὐτὸν σχολῆς, ἐν ᾧ τούναντίον αὐτόν, τὸν Ουάργωνα, μαθητὴν ὄντα τοῦ Ἐννίου, εἰλκυεν

ἀκριδῶς ἢ πλατύτης καὶ τῆς ὑποθέσεως καὶ τῆς ἐξωτερικῆς μορφῆς ἐκείνου τοῦ ποιήματος. Τῶν Ἀργοναυτῶν τοῦ Οὐάρρωνος ἐσώθησαν μόνον εἴκοσι περίπου στίχοι, ἐξ ὧν δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ὅπωςδῆποτε ἔννοιαν περὶ τοῦ τί ἦτο καὶ τί ἤξιζε τὸ ἔργον. Τὰ λείψανα ταῦτα δεικνύουσιν, ὅτι ἡ μὲν στιχουργία ἦτο ἔντονος καὶ τεχνική, τὸ δὲ ὕφος τοῦ λόγου κατὰ μίμησιν μὲν τοῦ Ἑννίου πεφιλοτεχνημένον, ἀλλὰ καὶ ἀπηλλαγμένον ἐκείνου τοῦ ἐπισυρμού, ὅστις ἠσχήμιζεν ἐνιαχοῦ τὸν Ἑννιον. Σχεδὸν δ' εἰπεῖν εἶναι καὶ τοῦ πρωτοτύπου ἐλληνικοῦ ποιήματος ὑπέρτερον τὸ λατινικὸν κατὰ τὴν μεστότητα τῆς ἐκφράσεως καὶ τὴν ἰδιοτροπίαν τοῦ χρωματισμοῦ. Τοῦτο δὲ φαίνεται καθαρώτατα ἐάν τις παραβάλλῃ τοὺς ἐξῆς δύο στίχους τοῦ Οὐάρρωνος (οὓς καὶ ὁ Βιργίλιος ἐλαφυραγώγησε) πρὸς τοὺς δύο στίχους τοῦ Ἀπολλωνίου·

Desierant latrare canes urbesque silebant:

Omnia noctis erant, placida composita quiete.

Οὐδὲ κυνῶν ὕλακῃ ἔτ' ἀνὰ πόλιν, οὐ θρόος ἦεν

Ἥχῃεις σιγῇ δὲ μελαιομένην ἔχεν ὄρσφην.

Λέγων ὁ Ὀβιδίος ὅτι πρέπее νὰ τελευτᾷ ἡ φράσις ἐν τῷ πρώτῳ ἡμιστιχίῳ τοῦ δευτέρου στίχου, δεικνύει ὅτι ὑπακούει εἰς ῥητορικά διδάγματα, ἅτινα ἐθεώρουν ὡς κυρίαν ἀρετὴν τὴν ἐπιτετηδευμένην βραχυπέειαν, ἐν ᾗ τοῦναντίον τὴν εἰκόνα τῆς νυκτερινῆς γαλήνης κατὰ πολὺ ἀλλίον ἐπιδεικνύει ἡ βαθμιαία μείωσις τῆς ἡχρότητας τῆς φράσεως. Ὁ Οὐάρρων δὲν ἀπηξίωσε νὰ παραλάβῃ παρὰ τοῦ Ἑννίου καὶ φράσεις ἐπιτυχεῖς καὶ στίχους ὁλοκλήρους, ὅπως καὶ ὁ Βιργίλιος θὰ παραλάβῃ βραδύτερον παρὰ τοῦ Οὐάρρωνος. Ἐθεωροῦντο δὲ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Ὀβιδίου τὰ Ἀργοναυτικά ἢ οἱ Ἀργοναῦται ὡς κλασσικὸν ἀριστούργημα. Μετὰ τοῦτο τὸ ἔργον, τὴν προσοχὴν τοῦ Οὐάρρωνος εἴλκυσαν τὰ γεωγραφικὰ καὶ κοσμολογικὰ τῶν Ἀλεξανδρινῶν ποιήματα. Ἐγραφε λοιπὸν δακτυλικὸν διδακτικὸν ποίημα Κοσμογραφίαν εἰς τέσσαρα βιβλία· προετάσσετο γενικὸν μέρος διαλαμβάνον περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων, τῆς ἀρμονίας τῶν σφαιρῶν, τῶν πέντε ζωνῶν,

ἔπειτα δὲ ἤρχετο ἡ πραγματεία περὶ τῆς γῆς καὶ τῶν τριῶν αὐτῆς μερῶν, Εὐρώπης, Ἀσίας, Ἀφρικῆς, ἐν ἰδίοις βιβλίοις. Δὲν περιωρίζετο δὲ μόνον εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν τόπων ὁ ποιητής, ἀλλὰ περιέγραφε καὶ τὰ κυριώτατα προϊόντα ἐκάστης χώρας, ἀκριβῶς δὲ ἕνεκα τούτων τῶν εἰδήσεων ἐχρησιμοποίησεν ὁ Πλίνιος ὁ πρεσβύτερος τὸ ποίημα ἐν τοῖς γεωγραφικοῖς αὐτοῦ βιβλίοις. Περὶ τοῦ ἐλληνικοῦ ποιήματος, ὅπερ ἔσχεν ὡς παράδειγμα ποιῶν τὴν Κοσμογραφίαν ὁ Οὐάρρων εἰκασίας μόνον δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν. Ὡς πρὸς τὸ γενικὸν μέρος, τὸ εἰσαγωγικόν, ὁ Ἑρμῆς τοῦ Ἐρατοσθένους ἠδύνατο νὰ παράσχη εἰς αὐτὸν ὅχι ὀλίγον ὕλικὸν κατὰ ληλόν, ἀλλῶς ὅμως πρὸς τὸ λατινικὸν ποίημα φαίνεται ὅτι παντὸς ἄλλου πλείότερον ὁμοιάζεν ἐν ἐλληνικὸν δακτυλικὸν ποίημα τοῦ σοφιστοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἐφεσίου, ὅπερ ἄγνωστον εἶναι πῶς ἐπεγράφετο. Καὶ ἐκ τῶν Φαινομένων τοῦ Ἀράτου ὠφελήθη συντάττων ἐν εἶδος ἡμερολογίου περιηγητικοῦ, ὅπερ ἐπέγραψεν Ἐφημερίδα. Λεῖψανά τινα μεταφρασμάτων ἀναφερομένων εἰς μετεωρολογικὰ σημεῖα, καθὼς καὶ τὰ σωζόμενα ἀποσπάσματα τῆς Κοσμογραφίας, δεικνύουσιν ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Οὐάρρωνος ἀνεγινώσκετο καὶ εὐχερῶς καὶ εὐαρέστως. Ἐγράψεν ἀκόμη καὶ ἐλεγείας ἐρωτικὰς ὁ Οὐάρρων ἀναφερομένας πρὸς τινὰ κόρην, ἥς τὸ ποιητικὸν ὄνομα Λευκαδία ὑπενθυμίζει τὴν Σαπφώ, ὅπως καὶ ἡ Λεσβία τοῦ Κατούλλου. Αἱ ἐλεγείαι αὗται ἄς ἐπαινοῦσιν ὁ Ὀβίδιος καὶ ὁ Προπέρτιος εἶναι μεταγενέστεραι τῶν Ἀργοναυτῶν.

Ὁ Βελλήιος Πάτερκλος τάσσει πρῶτος τὸν Οὐάρρωνα, παρὰ τὸν Λουκρήτιον καὶ τὸν Κάτουλλον, ὡς ἓνα τῶν σπουδαιωτάτων ποιητῶν τῶν χρόνων τοῦ Κικέρωνος. Ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἐπὶ τοὺς ἔπειτα ποιητὰς (τὸν Βιργίλιον λ.χ.) εἶναι ἀναμφισβήτητος, ἀλλὰ δυστυχῶς ὅμως ἀγνοοῦμεν τίνα περὶ αὐτοῦ γνώμην εἶχον οἱ σύγχρονοι, πρὸς τίνας αὐτὸς εἶχε σχέσεις, πῶς ἔζη καὶ ἐπὶ πόσον χρόνον διέτριψεν ἐν Ρώμῃ.

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΚΑΤΑ ΚΕΦΑΛΑΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'. Οἱ δημιουργοὶ τῆς λατινικῆς ποιήσεως σ. 1—78.

Αἱ πρῶται ἀρχαὶ σ. 1. Λίβιος Ἀνδρόνικος σ. 19. Γν. Ναίβιος σ. 26. Κόϊντος Ἐννιος σ. 38.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'. Τὸ δράμα σ. 79—340.

Προθεωρία σ. 79. Α'. Ἡ ἐλληνίζουσα κωμῳδία ἢ Παλλιάτα σ. 86. Τ. Μάκχιος Πλαῦτος σ. 85. Στάτιος Καϊκίλιος σ. 191. Π. Τερέντιος Ἀφρος σ. 198. Ἐπίγονοι σ. 241. Σέξτος Τουρπίλιος σ. 248. Β'. Ἡ τραγωδία σ. 250. Μ. Πακούβιος σ. 251. Λ. Ἀττιος σ. 219. Γ'. Τὸ ἱστορικὸν δράμα τῶν Ῥωμαίων (Πραιτέζτα) σ. 286. Γενικαὶ παρατηρήσεις σ. 241. Δ'. Ἡ ἐθνικὴ κωμῳδία ἢ Τογάτα σ. 300. Ε'. Τὸ ἀτελλανὸν δράμα σ. 312. Σ'. Οἱ μῖμοι σ. 326.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'. Ἡ σάτιρα σ. 340—397.

Γάϊος Λουκίλιος σ. 340. Μ. Τερέντιος Οὐάρρων (Μενιπεία σάτιρα) σ. 361.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'. Διδακτικὴ ποίησις σ. 398—430.

Τίτος Λουκρήτιος Κᾶρος σ. 407.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'. Ἡ παλαιὰ καὶ ἡ νέα σχολή σ. 430 μέχρι τέλους.

Ὁ Κάτουλλος καὶ οἱ περὶ τὸν Κάτουλλον ποιηταί. σ. 465 ἐξ.

ΑΛΦΑΒΗΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΞ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ

(*Ο ἀριθμὸς δηλοῖ τὰς σελίδας).

Αἰσωπος (ὑποκριτῆς) 298.	*Εγγάτιος 406.
*Ακροστιχίδες 74.	Ειδύλλιον 457.
*Ακύλιος 246.	*Ελεγεία 492.
*Ακυῖνος 485.	*Ελεγειακά δίστιχα 460.
*Αλβῖνος 76.	Elogium 75.
Λ. *Αλβούτιος (ἢ *Αββούκιος) 359.	*Εννιος 38 ἐξ. 85. 251. 267. 344. 461.
Τ. *Αλβούτιος (ἢ *Αλβούκιος) 407.	*Εξάμετρον δακτυλικόν 16. 49. 64.
*Ανδρόνικος (Λίβιος) 19 ἐξ.	71. 461.
Ανδρόνικος (Πομπήλιος) 65.	Exodium 315. 328.
*Αρουραίων ἔπη 4.	*Εορταὶ καθ' ἃς παριστάνοντο δρά-
*Ατελλανόν δραῖμα 312 ἐξ.	ματα 79.
Ατίλιος 242. 251.	
*Αττας 307. 432.	Επύλλιον 459.
*Αττικίζοντες 469.	
*Αττιος 266 ἐξ. 289. 352. 399. 431.	Θέατρον 81. 299.
*Αφράνιος 307 ἐξ.	
Axamenta 5.	Indigitamenta 3.
	*Ιούλιος (Στράβων) 282.
Βαγγέλλιος 402.	Ιουβέντιος 242.
Βάλβος (Λ. Κορνήλιος) 291.	
Βαλέριος 348.	Καικίλιος (Στατιος) 191 ἐξ.
Βαλέριος (Κόιντος) 403.	Καικίλιος (φίλος Κατούλλου) 478.
Βαλέριος Αἰδίτουος 433.	486. 505.
Βαλέριος Κάτων ἰδ. Κάτων.	Καῖσαρ (Γάιος Ἰούλιος) 403.
Βολούσιος 476. 514.	Καίσιος 485.
	Κάλβος (Γάιος Λικίνιος) 467. 486.
Δίφιλος (ὑποκριτῆς) 299.	508.

- Cantores Euphorionis 470. Μενιππεΐα σάτιρα 365 ἐξ.
 Carmen 6. Μῖμοι 326 ἐξ.
 Carmen de moribus 18. Ναίβιος 26 ἐξ. 315.
 Carmen Nelei 25. Νέπως (Κορνήλιος) 466. 486.
 Carmen Priami 25. Νηνίαι 8.
 Carmina mala 10. Νίνιος (Κράσσος) 449.
 Κάτλος (Λουτάτιος) 433. Νόβιος 316. 321.
 Κάτουλλος (Γάϊος Βαλέριος) 465 ἐξ.
 Κάτων (Μ. Πόρκιος) 18. 76. 77.
 Κάτων (Π. Βαλέριος) 458. 486. Ὀρβίλιος (Πούπιλλος) 65. 359.
 Κικέρων (Μ. Τύλλιος) 440 ἐξ. 416. Ὀρτήσιος (Hortensius) 494.
 Κικέρων (Κόϊντος) 285. 416. Ὅστιος 439.
 Κίννας (Ἐλβιος) 467. 486. 512 ἐξ. Οὔαρρων (Ἀτακίνος) 360. 517 ἐξ.
 Κλαύδιος (Ἀππίος) 17. Οὔαρρων (Ρεατίνος) 37. 246. 361 ἐξ.
 Collegium poetarum 25. 406. 437. 509.
 Κορνιφικία 467.
 Κορνιφίκιος 466. Πακούβιος 251. 436.
 Λαβέριος 328 ἐξ. Παλλιάτα 85 ἐξ.
 Λαίβιος 452. 508. Πλαύτιος 246. 432.
 Ληναῖος (Πομπήσιος) 358. Πλαῦτος 85 ἐξ.
 Λικίνιος (Ἰμβρεξ) 242. Πομπώνιος (Λεύκιος) 316.
 Λικίνιος (Τέγουλας) 242. Πραιτέξτα 286 ἐξ.
 Λίκινος (Πόρκιος) 26. 242. 401. 433. Πρόλογοι 239. 244.
 Ludus, ludius, ludio 12. Ρουπίλιος 299.
 Λουκίλιος 340 ἐξ. Ρώσκιος (ὕποκριτης) 297.
 Λουκρήτιος 407 ἐξ.
 Λούσκιος (Λανουβίνος) 237. Σαίβιος Νικάνωρ (Sēvius) 359.
 Μανίλιος 435. Σαλίων ἐπη 6.
 Marciana carmina 16. Σαλλούστιος (Γναῖος) 406.
 Μάτιος (Γναῖος) 449. Σάτιρα 9. 73. 302. 314. 315. 322.
 Μέμμιος 410. 477. 340 ἐξ.
 Σατούρνιον μέτρον 7. 76. 461.
 Scriba 10.

Sententiæ 17.	Τίτιος 284.
Σηδῖγιτος (Βολκάτιος ἢ Βολκάκιος) 300 ἐξ.	Τογάτα 300 ἐξ.
	402. Τραβέας 241.
Sortes 16.	Τραγωδία 250 ἐξ.
Σουήϊος (Sueius) 440. 456.	Τρεβώνιος 360.
Σουφφῆνος 485.	Τροχαῖκα τετράμετρα 46. 345. 401.
Σύλλας 315. 328. 435.	Τουρπίλιος 248 ἐξ.
Συμποσιακὰ ᾄσματα 8.	
Σύρος (Πουβλίλιος) 328 ἐξ.	Φεσκέννινα 9. 10.
Σωτάδειον μέτρον 27.	Φούριος (Αὔλος) 439.
	Φούριος (Βιβάρχουλος) 481. 515 ἐξ.
Tappula lex 348.	
Τερέντιος 198 ἐξ.	Χωλίαμβοι 449. 478.
Τικίδης 464. 508.	
Τιτίνιος 306.	Ψευδοτραγωδαί 396.



ΤΩΝ ΚΥΡΙΩΤΑΤΩΝ ΣΦΑΛΜΑΤΩΝ ΔΙΟΡΘΩΣΙΣ

Σελ.	7	στίχ.	8	ἀντὶ	ἐξ ὠρισμένου ἀριθμοῦ συλλαβῶν γράψε	ἐκ συλλαβῶν ἔχουσιν κανονικὴν προσφδίαν.
»	26	»	8	»	Λίκινος	γράφε Λίκινος.
»	29	»	28	»	συνωμοσιῶν	» συνωμοσιῶν.
»	31	»	3	»	Ἀριστοφάνειαν	» Ἀριστοφάνειον.
»	43	»	10	»	Medra	» Medea.
»	44	»	20	»	Ἑρινύες	» Ἑρινύες.
»	62	»	3	»	τῆς Ἑννίου	» τοῦ Ἑννίου.
»	65	»	13	»	Αἰνείας	» Αἰνείας.
»	88	»	8	»	ἀπωλέσῃ	» ἀπολέσῃ.
»	94	»	6	»	κειμένας ἑλληνικάς.	» κειμένας λατινικάς.
»	115	ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἀντὶ Δούλων ἐλευθεροτομία γρ. Δούλων ἐλευθεροστομία.				
Σελ.	117	στίχ.	17	ἀντὶ	(135 ἑξ.).	γρ. (1235 ἑξ.).
»	119	»	25	»	ἑαυτοῦ	» αὐτοῦ.
»	123	»	15	»	σοβαρότατα	» σοβαρότατα.
»	178	»	19	»	ἀσκόπως	» ἀκόπως.
»	202	»	3	»	ἀντεκατεστάθη	» ἀντικατεστάθη (καὶ ἐν σελ. 220 τὸ αὐτὸ σφάλμα)
»	203	»	28	»	ἀφωσιωμένου	» ἀφωσιωμένου (καὶ ἐν σελ. 231 τὸ αὐτὸ σφάλμα).
»	243	»	28	»	ἐξηπάτουν	» ἐξηπάτων.
»	295	»	10	»	ἀπεδέχοντο	» ἐπεδέχοντο.
»	296	»	1	»	κλίμαξ	» κλίμαξ.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΜΙΝΙΣΤΗΡΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας



Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας